
יהוה
INSTITVTIO THEOLOGICA
ANDOVER FVNDATA MDCCCVII
Ps CXIX
169
JOH XVII
17.
ΧΡΙΣΤΟΥ



COLLECTIO

SELECTA

SS. ECCLESIÆ PATRUM.

VII.

PATRES TERTII ECCLESIÆ SÆCULI.

ORIGENES,

I.

PROSTAT INSUPER VENALE

LUGDUNI,

APUD **RUSAND**, BIBLIOPOLAM;

MONTIS PESSULANI,

VIRENQUE, BIBLIOPOLAM;

PARISIIS,

GAUME FRATRES, BIBLIOPOLAS;

ROMÆ,

MERLE, BIBLIOPOLAM.

PARISIIS, E TYPOGRAPHEO DECOURCHANT,
VIA VULGO DICTA D'ERFURTH, N° I.

COLLECTIO
SELECTA
SS. ECCLESIÆ PATRUM,
COMPLECTENS
EXQUISITISSIMA OPERA
TUM DOGMATICA ET MORALIA, TUM APOLOGETICA ET ORATORIA;

ACCURANTIBUS
D. A. B. CAILLAU,
MISSIONUM GALLICARUM PRESBYTERO,
NONNULLISQUE CLERI GALLICANI PRESBYTERIS,
UNA CUM
D. M. N. S. GUILLON,
IN FACULTATE THEOLOGIÆ PARISIENSI ELOQUENTIÆ SACRÆ PROFESSORE,
PRÆDICATORE REGIO, AUCTORE LIBRI CUI TITULUS GALLICE:
BIBLIOTHÈQUE CHOISIE DES PÈRES GRECS ET LATINS.

TOMUS SEPTIMUS.

PARISIIS,
APUD MÉQUIGNON-HAVARD, EDITOREM,
VIA VULGO DICTA DES SAINTS-PÈRES.
BRUXELLIS, APUD EUMDEM.
PARISIIS, APUD A. POILLEUX, BIBLIOPOLAM,
VIA VULGO DICTA DU CIMETIÈRE-S.-ANDRÉ-DES-ARCS.
M. DCCC. XXIX.


יהוה
INSTITVTIO THEOLOGICA
ANDOVER FVNDATA MDCCCVII
Ps CXIX
169
JOH XVII
17.

COLLECTIO

SELECTA

SS. ECCLESIÆ PATRUM.

VII.

PATRES TERTII ECCLESIÆ SÆCULI.

ORIGENES,

I.

orbe condito, ad Christi adventum chronologiam perduxit; magis autem succincte commemorat gesta jam inde a Christi ætate usque ad Maximi imperatoris tempora. Integrum pene hoc opus in priorem chronici sui partem secure transfudit Eusebius, nulla Africani facta mentione. Deperditis vero tum Africani tum Eusebii Græcis, nihil restat nisi quod Georgius Syncellus in Chronographia sua conservavit. Cum autem ab historiis abstinendum esse in hac nostra collectione duxerimus, hoc opus a nobis prætermittatur necesse est.

2° *Fragmenta* quædam, videlicet de Doxologiæ formula, ex Chronicorum libro v, a D. Basilio (de Spiritu sancto cap. XXIX) citata; et apud Eusebium Præpar. evang. l. X, cap. X, et Demonst. evang. l. VIII, p. 389. Cum ista reperiantur in operibus quæ postea integra excudentur, ad hoc temporis prælo subjicienda differentur.

3° *Epistola ad Origenem*, de historia Susannæ, quam confutavit doctissimus Ecclesiæ Alexandrinæ sacerdos. Ut autem uno intuitu quæstio simul et responsio habeatur, illam Origenis epistolæ adjungemus initio ejusdem operum.

4° *Epistola ad Aristidem*, de dissensione quæ videtur esse inter Matthæum et Lucam in historia Christi recensenda : in qua Evangelistarum consensum ex narratione quadam, quam a majoribus acceperat, apertissime demonstravit. Hujus partem longe majorem refert Eusebius l. I, c. VII, hanc infra studiosus habebit lector.

Præterea Paganus adhuc libros Κεστῶν nomine, id est *Cestos*, testibus Eusebio (lib. VI, c. XXXI), et Photio (cod. XXXIV), composuit, ubi de medicina, physica, agricultura, imo et de superstitiosis curationibus

disserebat : quod quidem opus nunc desideratur. Huic autem abjudicanda videntur, tum sanctæ Symphorosæ martyris acta, tum varia a Trithemio (de *Vir.* illust. c. XXXVIII) recensita opuscula, nempe de Trinitate, de Circumcisione, de Attalo, de Pascha, de Sabbato.

Hunc, præter Hebraïcæ linguæ cognitionem, « in » examinibus et meditationibus Scripturæ multum » fuisse versatum » asserit Origenes : cui accinit his verbis B. Hieronymus : « Extant et Julii Africani li- » bri et Theodori, qui omnes in tantum philosopho- » rum doctrinis atque sententiis suos resarciunt li- » bros, ut nescias quid in illis primum admirari » debeas, eruditionem sæculi, an scientiam Scriptu- » rarum. » (Epist. LXXXIII, ad Magn.)

Vide Bibliothecam Gallicam D. Guillon, tom. II, p. 287.

ut id quod diximus clarius fiat, utriusque stirpis seriem proponemus. Igitur si a Davide per Salomonem generationes cum Matthæo numeraveris, tertius a fine reperietur Matthan, qui genuit Jacob patrem Josephi. Quod si cum Luca a Nathan Davidis filio numeres, tertius itidem a fine reperietur Melchi, cujus filius fuit Heli pater Josephi. Sic enim ait : « Joseph, qui fuit Heli, qui fuit Melchi[1]. » Cum igitur velut scopus nobis propositus sit Josephus, explicandum nobis est, quomodo uterque pater illius esse dicatur, tam Jacob qui ex Salomone, quam Heli qui ex Nathan originem ducit ; ac præterea quomodo isti duo Jacob et Heli fratres fuerint ; deinde vero qua ratione horum patres Matthan et Melchi, diverso genere prognati, avi Josephi fuisse probentur. Matthan et Melchi, cum eamdem uxorem alter post alterum habuissent, liberos ex ea, qui uterini fratres erant, susceperunt. Quippe lex minime vetabat ne mulier vidua seu repudiata, seu viro ipsius mortuo, alteri nuberet. Igitur ex Estha (hoc enim mulieris nomen fuisse accepimus) primus Matthan qui a Salomone genus ducebat, Jacobum filium sustulit. Post Matthanis autem interitum, Melchi, qui ad Nathanem originem referebat, cum ex eadem tribu sed diversa familia editus esset, ut antea diximus, uxorem eam sortitus, Heli filium suscepit. Hoc modo Jacob et Heli, licet diverso genere prognatos, uterinos fratres reperiemus. Quorum alter, Jacob scilicet, cum frater ipsius Heli sine liberis decessisset, viduam ejus conjugem sibi accipiens, tertium ex ea Josephum genuit, naturali quidem ratione filium suum. Unde etiam scriptum est : « Jacob autem genuit Joseph. » Sed secundum legem filius erat Heli, quippe cum ejus semen Jacobus frater suscitavisset. Proinde nec generis per eum deducta series, vana ac futilis deprehendetur : quam Matthæus quidem recensens, « Jacob, *inquit,* genuit

[1] Luc. III.

» Joseph. » Lucas vero e contrario a filiis ad parentes ascendens : « Jesus, *inquit*, qui erat, ut putabatur (*hoc enim* » *diserte addit*) filius Joseph qui fuit Heli, qui fuit Melchi. » Neque enim poterat disertius exprimi fictitia illa generandi ratio quæ ex Lege profecta est. Ideo in hujusmodi liberorum generatione, verbum illud, *genuit*, ad finem usque reticuit, cum ad ipsum usque Adamum, « qui fuit Dei, » gradatim ascendendo, totius generis seriem perduxisset. Neque vero id certa ratione destitutum aut temere confictum est. Cognati enim Servatoris nostri, sive ad ostendendam generis sui nobilitatem, sive ut simpliciter rem docerent, veraci utique sermone hæc nobis tradiderunt : latrones scilicet Idumæos, cum Ascaloni Palæstinæ civitati supervenissent, ex delubro quodam Apollinis quod ad ipsos urbis muros positum erat, Antipatrum Herodis cujusdam Hieroduli filium simul cum reliqua sacra præda captivum duxisse. Cum vero pro redemptione filii minister templi pretium solvere non valeret, Antipater, Idumæorum more institutoque educatus, postmodum Hyrcani summi Judæorum pontificis amicus effectus est. Mox, legatus ad Pompeium missus ab Hyrcano, cum ei regnum quod Aristobulus maxima ex parte occupaverat, liberum restituisset, ad summam felicitatem pervenit, curator Palæstinæ promotus. Tandem ab iis qui felicitati ejus invidebant, per insidias interfectus, Herodem filium successorem reliquit, cui postea Antonius et Augustus ex senatusconsulto regnum Judææ adjudicarunt. Hujus Herodis filius fuit Herodes aliique tetrarchæ. Et hæc quidem Gentilium etiam historiæ cum Judaïca communia sunt. Cæterum cum ad id usque temporis in tabulariis publicis descriptæ essent origines tam familiarum Hebraïcarum, quam eorum qui ad proselytos, id est advenas genus suum referebant, verbi gratia ad Achior Amanitem, et ad Ruth Moabitidem, eosque qui ex Ægypto simul cum Israë-

litis egressi per matrimonia cum ipsis permixti fuerant; Herodes priscas illas Israëlitarum familias nihil ad se pertinere intelligens, ignobilitatis suæ conscientia stimulatus, omnia illa veterum familiarum monumenta concremavit : ratus se tum demum nobilem visum iri, cum nemo esset qui ex publicis monumentis originem generis sui, vel ad Patriarchas, vel ad proselytos, vel ad permixtos Israëlitis peregrinos qui Γειῶραι dicuntur, posset referre[1]. Pauci tamen, antiquitatis studiosi, privatos stirpis suæ commentarios, vel quod nomina ipsa memoriter callerent, vel ex archivis descriptos penes se habentes, in primis gloriabantur quod avitæ nobilitatis memoriam conservassent. Ex quorum numero erant hi de quibus supra dixi, ob propinquitatem generis qua Servatori nostro juncti erant δεσπόσυνοι appellati. Qui e Nazaris et Cochaba, Judææ vicis, in varias regiones dispersi, supradictam generis seriem, ex Ephemeridum libro quam poterant fidelissime exposuerunt. Sive igitur ita se res habet, sive aliter, planiorem certe interpretationem, meo quidem judicio aliorumque qui æqui rerum æstimatores esse volent, nemo facile repererit. Proinde hæc nobis sufficiat, tametsi nullo testimonio fulta; quando nec meliorem aliam nec veriorem proferre possumus. Cæterum quin vera sit Evangelii narratio dubitari non potest.

.... Matthan a Salomone genus ducens, Jacobum, genuit. Mortuo deinde Matthane, Melchi, oriundus ex Nathanis stirpe, ex eadem muliere genuit Heli. Quocirca Jacobus et Heli fratres erant uterini. Heli deinde sine liberis defuncto, Jacobus ei semen suscitavit, Josepho genito : qui natura quidem Jacobi, lege autem Heli filius fuit. Sic uterque Josephi pater recte dicitur.

[1] Exod. XII.

ORIGENES.

Epistola Africani ad Origen.	De Oratione liber.
Epistola Orig. ad Africanum.	Exhortatio ad Martyrium.
De Principiis libri quatuor.	Contra Celsum libri octo.

HOMILIARUM

IN VETUS ET NOVUM TESTAMENTUM

PARS.

ORIGENES.

(CIRCA ANNUM 253.)

GRÆCUS.

Origenes, aliter *Adamantius*, vel etiam *Calcenterus* (*Hieron.* epist. XVIII), Alexandriæ natus est circa annum Christi 185. A patre Leonida ita junior in fide Christi est eruditus, ut non liberalium modo disciplinarum, sed sacræ imprimis Scripturæ, cujus aliqua quotidie testimonia memoriæ commendabat, studio sedulus incumberet. Nec legere, nec ediscere contentus, abstrusiores divinorum oraculorum sensus pervadere contendebat, patremque sæpius quæstionibus fatigatum interrogando obmutescere coegisset, nisi hinc ille nascenti perspicacia lætus, inde futura forte superbia territus, supra captum ætatis extollentem se animum objurgando potius reprimere, quam respondendo citius illuminare prudenter instituisset. « Clam tamen, ut ait Eusebius, apud se singulari gaudio perfusus, Deo bonorum omnium auctori gratias agebat maximas, quod se talis filii parentem efficere dignatus fuisset. Ac sæpenumero dormientis pueri cubiculum ingressus, pectus ejus nudasse dicitur, et velut quoddam divini Spiritus sacrarium religiose illud deosculatus, semetipsum beatum ejusmodi prole prædicasse. » (Euseb. *Hist.* VI, 2.) Hinc S. Hieronymus, licet Origeni infensus,

magnum hunc *ab infantia virum* extitisse fateri compellitur. (Epist. LXXV, ad Pammach.)

Ætate paulo provectior, celebri Ammonio philosophiæ, docto autem S. Clemente Alexandrino theologiæ magistro usus est. Vix sextum aut septimum supra decem annum attigerat, cum exoriri cœpit Alexandriæ persecutio, anno Septimii Severi decimo, Christi autem 202. Detento patre, et in carcerem propter fidei defensionem detruso, martyrii desiderio flagrans, pesecutoribus semetipsum objicere ardebat; cum autem, celatis etiam vestibus, mater obstaret, exhortatorias ad patrem epistolas conscripsit, in quibus hæc inter alia dicebat : « Cave, mi pater, ne causa nostra sententiam mutes. » (Euseb. VI, 2.) Quibus filii consiliis incitatus Leonidas, martyrium non ita multo post, obtruncato capite, consummavit. Inde patris facultates in fiscum principis inferuntur; remanet alenda cum junioribus fratribus mater; urget egestas. Alexandrina autem matrona, vel merito allecta, vel miserta paupertatem, illum donis adjutum intra domum etiam recipit. Hic famosum Antiochensem hæreticum nactus, qui ab eadem in filium adoptatus publicas habere non timebat collationes, nunquam cum illo, disciplinæ ecclesiasticæ memor, orationis ministerium communicare voluit. Imo ut ejus matronæ donis amplius non indigeret, ita humanioribus studiis operam dedit, ut brevi grammatices edocendæ capax effectus, inde victum sibimetipsi suppeditare prævaleret.

Discedente propter persecutionis metum S. Clemente, 18 annos natus, ad catechistæ munus a Demetrio Alexandrino antistite assumptus est, librosque omnes profanos ea conditione vendidit, ut quatuor obolos quotidianos in vitæ subsidium recipe-

ret. Austero laboriosoque vivendi generi hæc modica sufficiebant, crescentibusque virtutum insignibus crescebat et numerus discipulorum, quorum etiam plurimi martyrii corona decorati sunt; nec multum abfuit quominus et ipse, a Paganis sæpius exagitatus, eamdem martyr palmam assequeretur. In hoc autem deliquisse fatentur omnes, quod, cum nimio castitatis abriperetur amore, et Christi spirituale verbum naturali sensu perperam acciperet, *eunuchus* fieri voluerit *propter regnum cælorum* (Matth. XIX, 12.)

Diffundebatur interea huc et illuc Origenis nomen, quod, emisso *Tetraplorum* opere, clarius adhuc evasit. Alexandriam undique doctissimi viri Origenem invisuri confluebant. Roma primum, deinde Arabia peragratis, instante bello, Cæsaream Palæstinæ devenit, ubi rogatus ab episcopis, docendi publice in ecclesia populi officium aggressus est. A Demetrio, qui laïcum coram episcopis concionantem ægre ferebat, Alexandriam revocatus, Antiochiamque cito a Julia Mammæa, Alexandri Severi matre, arcessitus, et Alexandriam iterum redux, ibique aliquantulum commoratus, cum Achaïam, acceptis ab antistite commendatitiis epistolis, perlustraret, sacerdos a Palæstinæ episcopis anno ætatis 45, Christi 230 consecratus est. Hinc odio Demetrii Alexandria pulsus, concilioque Ægyptiorum episcoporum a sacerdotio dejectus, imo et *congregato* Romæ *senatu* similiter damnatus (Hier. *Epist.* XXIX, ad Paul.) Cæsaream iterum se recepit, ubi a Theoctisto ejus civitatis pontifice, et ab Alexandro Hierosolymitano ita exceptus est, ut et ipsi illum publice docentem tanquam magistrum suspicerent, et inter ejus discipulos Gregorius Thaumaturgus numerari gloriaretur.

Recrudescente sub Maximino persecutione anno Christi 235, Athenis primum, deinde Cæsareæ in Cappadocia delituit. Tribus circiter post hoc annis, Gordiano juniore imperante, Beryllum, Bostrorum in Arabia episcopum, circa Christi personam, quam ante Incarnationem non extitisse contendebat, errantem, habita collatione, in veritatis viam reduxit; qua iterum propugnata, Philippo regnante, in episcoporum conventu, recitatisque diu quotidianis ad populum concionibus, cum etiam, ut refert Hieronymus, epistolam ad summum pontificem Fabianum rescripsisset, sub Decio captus, catenasque, et carcerem, et varia tormenta constanter perpessus, postea vero libertati redditus, desinente Galli imperio in pace defunctus est, anno Christi 253, ætatis vero 69.

Plura circa Origenem expendenda occurrunt: nempe 1° quæ fuerit ejus in docendo methodus; 2° qualia ediderit opera; 3° quid de ejus erroribus sentiendum; 4° quid sperandum de æterna salute; 5° quid de ingenio cogitandum; 6° quibus laudibus ab antiquis donatus sit.

I° Quidem docendi methodum sic exposuit diuturnus Origenis auditor S. Gregorius Thaumaturgus, ita quomodo ipse cum Athenodoro fratre fuerit ad doctrinam simul et pietatem informatus enarrans: « Ille tanquam si bonus quispiam agricola terram » vacuam atque otiosam, eamque nec fertilem prorsus, sed salsuginosam et adustam, saxisque et arena » obsitam, aut non plane quidem sterilem, nec inertem, sed natura præstante, verum incultam atque » neglectam, spinis hærentem sylvestribusque dumetis, ac minime tractabilem *accipiat*.... quasi rustica quadam arte sua lustrans ac penitus introspi-

» ciens.... altiusque effodiens et intima pertentans;
» interrogans, et proponens, respondentesque au-
» diens.... Tum subigere, invertere, irrigare, omnia
» movere, omnem adhibere artem suam ac curam,
» seduloque excercere nos cœpit. Spinas quidem ac
» tribulos et genus omne agrestium herbarum atque
» stirpium, quotquot luxurians et sylvescens, utpote
» incomposita et præceps, anima nostra turbida pro-
» fundebat, penitus resecans ac detrahens, repre-
» hendendo, prohibendoque; nunc Socratico more,
» sciteque admodum nos perstringens; nunc etiam
» oratione sua prosternens, sicubi nos freno reluctan-
» *tes*, tanquam feros quosdam equos extra viam exi-
» lientes ac temere circumcursantes videbat; quoad
» persuasione quadam atque necessitate, velut freno,
» suo nos sermone quietos sibique obsequentes red-
» didit. » (Orat. in Origen.) Ut vero eos ita rite ad ex-
cipiendos veritatis sermones præparavit, *logicam*
primum, deinde *dialecticam*, *physicam* quoque et *ma-thematicam* disciplinam illos edocere curavit. Quod
vero omnium est multo maximum, divinas animæ
virtutes, non verbis tantum, sed et exemplo men-
tibus inserebat, quibus fuse enumeratis ita pergit
B. Gregorius : « Præter cæteram vero industriam ac
» studium, illud quo in theologiæ doctrina et reve-
» rentia nobis instituendis est usus, quibus verbis
» eloqui possim, aut ipsos viri sensus penetrare, quo
» consilio et apparatu omnes de Deo sermones atque
» sententias ediscere nos vellet? Sedulo cavens ne
» uspiam in re omnium necessaria, hoc est, in pri-
» mæ omnium causæ cognitione periclitaremur....
» Ipse autem simul incedens præibat, manuque du-
» cens tanquam in via, si quid usquam flexuosum
» occurreret, aut infidum et ad fraudem composi-

» tum, velut peritus artifex cui e longo usu atque » exercitatione philosophandi nihil insolens sit nec » inexpertum, et sublimis ipse in tuto manet, ac » manum aliis porrigens, veluti qui demergantur » extrahens servat : ita quidquid apud singulos phi» losophos utile ac verum erat deligens nobisque ap» ponens, quæ vero falsa secernens, tum alia, tum » maxime quæ hominum propria sunt ad pietatem. » (Ibid.) Hæc de Origenis methodo præcipua S. Gregorius Thaumaturgus.

II° Innumera confecerat scripta, quorum Eusebius et Hieronymus catalogum nunc amissum contexerant. Hæc nunc celebriora supersunt : 1° Περὶ ἀρχῶν sive *de Principiis* liber, qui multis a Rufino curis in latinum sermonem versus et emendatus, pluribus tamen gravissimis contra Ecclesiæ doctrinam præsertimque sanctæ Trinitatis fidem prave excogitatis scaturire videtur; 2° *de Exhortatione martyrii* liber, quo captivos Christi ad patientiam virtutemque incitat; 3° *Epistola ad Africanum*, qua de quibusdam circa Scripturam quæstionibus, ac præsertim de historia Susannæ, Belis et draconis quasi transeundo disserit; 4° tota Scriptura sex ordinibus disposita, quod Ἑξαπλᾶ, latine *Hexapla* vocavit, quorum ordinum primo continebatur lectio hebraïca hebraïcis litteris, secundo eadem hebraïco quidem sermone, sed litteris græcis; cæteris autem græco sermone et litteris græcis, tum Aquilæ, tum Symmachi, tum Septuaginta interpretum, tum Theodotionis versiones; quibus duæ insuper adjunctæ græcæ versiones nuper inventæ, sed incertis auctoribus, ὀκταπλᾶ, ut aiunt, latine *Octapla* informarunt; quarum potior, Origene teste, illa a Septuaginta interpretata lectio, ideoque medios inter ordines posita, ut cæteræ illa

facilius possint emendari; 5º celebres illi, quorum excerpta tantum supersunt, in Scripturam sacram *Commentarii*, quibus libros omnes, omniumque librorum partes, modo scholiis brevibus ad difficiliora loca explananda, deinde fusioribus ad enucleandas quæstiones dissertationibus, simplicibus tandem ad populi mores informandos homiliis, docte simul et pie explicare curavit; 6º *Mille*, quarum plurimæ etiamnum leguntur, ad plebem Christianam *orationes*, a notariis, dum extemplo loqueretur, litteris mandatæ, postea vero a Symmacho vel Hieronymo latinæ liberius linguæ accommodatæ; 7º *Tractatus de oratione*; 8º denique *Tractatus contra Celsum*, quo Tertulliani coævus simul et æmulus non impar, tanta sive christiana sive profana doctrina, tam validis invictisque argumentorum momentis, tam ardenti nitidoque sermone religionis propugnator adversarium et percellit et urget, ut nihil tam ingeniosum quod non refellat, nihil tam subtile quod non expediat, nihil tam dolosum quod non resolvat, callidus hostis prætermiserit; felix quidem ingenio, virtute vero felicior, si *charitatem* quæ humilitate *ædificat*, magis quam *scientia* quæ superbia *inflat* (1 Corinth. VIII, 1) fideliter sectatus, adversantia Ecclesiæ paci salutique animarum semina, sive volens, sive nolens, post mortem etiam propaganda non reliquisset.

IIIº Plures enim illi exprobrantur errores. 1º Quidem circa ejus de Trinitate doctrinam scinduntur antiqui Patres, alii catholicam, hæreticam alii fuisse contendentes : si quid autem inter tales dijudicandum liceret, dicendum videretur, plurima reperiri quæ dura sonant Personarumque æqualitati detrahere pene crederentur, sed quæ tamen qualemcum-

que possunt benignam interpretationem admittere. 2° Non ita vero de ejus circa creaturas doctrina; certum est enim illum docere materiam ab æterno fuisse creatam, plures jam extitisse orbes, pluresque adhuc probabiliter extituros; spiritus autem quosdam, perfecte pares et corporibus immunes, fuisse primum a Deo confectos, qui, in diversa peccata lapsi, secundum diversorum peccatorum gravitatem diversis fuerunt corporibus addicti, ita ut in homines, vel astra, vel Angelos, pœnaliter transmutati nunc appareant. Angelos enim subtilioribus corporibus donatos, astra vero tanquam splendidiores carceres animabus quæ leviores culpas admiserunt, habitata effingere non dubitavit; imo et mentem illam quæ ab initio perfectissima charitate Creatori adhæsit, perfectissima eademque indissolubili societate Deo conjungi promeruisse, quæ est anima Christi. Quemadmodum autem, juxta illum, beatorum mentes possunt ab innocentia et felicitate detrudi, ita et dæmon ipse aliquando Dei misericordiam, destructa prava voluntate, obtinere gaudebit; quod tamen non nisi post multa sæcula fiet, cum, everso præsenti orbe, plures alii sint divina potentia informandi, ne iners unquam et otiosa remaneat. 3° In hoc etiam inculpatur, quod liberum hominis arbitrium gratia Dei vix indigere supponat; quod homines ita perfectos fieri posse excogitet, ut non a peccatis tantum, sed ab ipsis tentationibus immunes evadant; quod peccata accepto Spiritu sancto perpetrata, non ultra remitti posse affirmet; quod de originali peccato quasi dubitando loquatur; quod denique ignem infernum nihil aliud esse quam conscientiæ reatum, damnatorumque pœnas non fore æternas, contra communem Ecclesiæ doctrinam, sæ-

pius ingerat. Adde quod in interpretatione Scripturarum allegoriis nimium indulgeat, et omnium fere Origeni objectorum seriem uno intuitu perspicies.

Non desunt tamen qui illius defendendi curam susceperint, et illi quidem tres excusationes afferunt. 1° Quidem notandum volunt plura esse ab hæreticis, qui sub magni nominis umbra decertare gaudebant, fraudulenter submissa, ut ipse vivus adhuc, Rufino teste (de Adulter. lib. II) in epistola ad amicos conquestus est; 2° quæ philosophorum, Platonicorum præsertim, et quandoque forsan hæreticorum placitis consentanea viderentur, ab illo quasi dubitando fuisse proposita: unde et Athanasius de synodi Nicœnæ decretis distinguit inter ea quæ Origenes scripsit ζητων καὶ γυμναζων et quæ ως αυτος φρονων καὶ οριζων. Quin et ipse Origeni infensus Hieronymus hæc dicere sustinuit : « Damnatur a Demetrio » episcopo, exceptis Palæstinæ et Arabiæ et Phœni» cis atque Achaïæ sacerdotibus. In damnationem » ejus consentit urbs Romana; ipsa contra hunc co» git senatum, non propter dogmatum novitatem, » non propter hæresim, ut nunc adversus eum ra» bidi canes simulant, sed quia gloriam eloquentiæ » ejus et scientiæ ferre non poterant, et illo dicente » omnes muti putabantur. » (Hier. epist. XXIX, ad Paul.) 3° Si quæ tandem peccaverit, illa abunde fuisse expiata tum laboribus quos pro Ecclesia suscepit, tum suppliciis quæ pro Christo perpessus est, tum pœnitentia quam, scriptis ad Fabianum epistolis, pro seipso subire potuit.

IV° Unde illis magis placet Joan. Dallæi modestia bene de illius salute sperantis, nec audentis eum æternis addicere suppliciis, quanquam 1° magnam vitæ partem extra plurimorum episcoporum et qui-

dem catholicorum communionem produxerit; 2° depositus ab illis et ab ipso Romano pontifice sacra ministeria subire non timuerit; 3° scripta ejus fuerint in concilio Constantinopolitano II, generali V, damnata; 4° denique defensor ejus Joan. Pic, Mirandulæ comes, a censoribus olim notatus fuerit, ac si temerarium aliquid ac hæresim sapiens statuisset dicens, *rationabilius esse credere Origenem esse salvum, quam credere ipsum esse damnatum.* Quod quidem judicium, quanquam aliunde non contemnendum, liceat paulo severius habere, credatque qui voluerit, illum vel non tam gravia deliquisse, vel graviter perpetrata pœnitentia et tormentis diluisse; quamvis de ejus salute magnus ambigendi locus adhuc permaneat.

V° Certiora autem, et feliciora simul de illius ingenio dicenda : ingenium enim altum, et subtile, et perspicax, et imaginandi virtute stupendum, nimis forte in eviscerandis, ut ita dicam, rebus intentum : nemo unquam facilius dicenda invenire, nemo inventa facilius dicere prævaluit; unde nec in inventis satis cautus, nec in dictis politus satis deprehenditur : memoria potens; memoria, cui plus æquo sæpe indulgebat, non semel delusus : eruditione insignis, philosophiæque, præsertim Platonicæ, magis quam Christianum decet addictus; omni humaniore disciplina excultus; omni historiæ fabularumque cognitione informatus; omni Scripturæ sacræ, quam totam memoriæ commendarat, ubertate ditatus; omni tandem ita scientiarum genere plenus, ut, de quacumque disserat, hanc unam didicisse videatur.

VI° Hinc, expugnata ejus doctrina, omnes sive amici, sive adversarii, ingenium laudibus extulerunt. Hinc, Athanasio judice, θαυμαςος καὶ φιλοπονωτατος,

id est, *admirabilis et laboriosus* scriptor prædicandus est. Hinc Hieronymus : « Origenem, *inquit*, post » Apostolos, Ecclesiarum magistrum nemo nisi im» peritus negat. » (Præf. de Nom. Hebr.) Et alibi : « Vellem cum invidia nominis ejus habere etiam » scientiam Scripturarum. » (Procem. Tradit. Hebr.) Et rursum : « Quis nostrum tanta potest legere, » quanta ille conscripsit? Quis ardentem in Scriptu» ris animum non miretur? Quod si quis Judas ze» lotes opposuerit nobis errores ejus, audiat libere :

» ...... Interdum magnus dormitat Homerus,
» Verum operi longo fas est obrepere somnum.

» Non imitemur ejus vitia cujus virtutes non possu» mus sequi. » (Ep. XLI ad Pammach.) « Unde illud » de immortali ejus ingenio non tacebo, quod dia» lecticam quoque et geometriam, et arithmeticam, » musicam, rhetoricam et grammaticam, omnium» que philosophorum sectas ita didicit, ut studiosos » quoque litterarum sæcularium sectatores haberet, » et interpretaretur eis quotidie, concursusque ad » eum miri fierent; quos ille propterea recipiebat, » ut sub occasione sæcularis litteraturæ in fide Chri» sti eos instituеret... » (de Script. Eccl. LIV). « Græcia » tota in illo mirata est quod in paucis non dicam » mensibus, sed diebus, ita Hebraïcæ linguæ vicis» set difficultates, ut in discendis canendisque psal» mis cum matre contenderet. » (Epist. XXII, ad Paul.)

Longius etiam progreditur Vincentius Lirinensis, cujus hæc sunt verba : « Si vita facit auctoritatem, » magna illi industria, magna pudicitia, patientia, » tolerantia; si genus vel eruditio, quid eo nobilius » qui primum in ea domo natus est quæ est illus» trata martyrio? Deinde pro Christo non solum pa-

» tre, sed omni quoque facultate privatus, tantum » inter sanctæ paupertatis profecit angustias, ut pro » nomine Dominicæ confessionis sæpius, ut ferunt, » affligeretur : neque vero hæc in illo sola erant, » quæ cuncta postea tentationis forent, sed tanta » etiam vis ingenii tam profundi, tam acris, tam » elegantis, ut omnes pene multum longeque supe- » raret; tanta doctrinæ ac totius eruditionis mag- » nificentia, ut pauca forent divinæ, pene fortasse » nulla humanæ philosophiæ, quæ non penitus asse- » queretur : cujus scientiæ cum Græca concederent, » Hebræa quoque elaborata sunt. Eloquentiam vero » quid memorem? Cujus fuit tam amœna, tam lac- » tea, tam dulcis oratio, ut mihi ex ore ipsius non » tam verba quam mella quædam fluxisse videantur. » Quæ non ille persuasu difficilia disputandi viribus » elimpidavit? quæ factu ardua, non ut facillima vi- » derentur effecit? Sed forsitan argumentorum tan- » tummodo nexibus assertiones suas texuit? Imo » plane nemo unquam magistrorum fuit, qui pluri- » bus divinæ legis uteretur exemplis. Sed, credo, » pauca conscripsit? Nemo mortalium plura; ut mihi » sua omnia non solum non perlegi, sed ne inveniri » quidem posse videantur. » (Common.) Imo ejus opera tanti ponderis ab eruditissimis doctoribus habita sunt, ut Basilius ipse et Gregorius Nazianzenus congregandis ejusdem sententiis navarent operam, collectionemque *Philocalia* dictam in publicum emitterent.

Hinc non mirum videbitur si plura Origenis opera in hac nostra reperiantur Collectione : unde excusa habebit lector : 1° *Epistola ad Africanum*; 2° *De Principiis* lib. IV; 3° *Exhortatio ad Martyrium*; 4° lib. *de Oratione*; 5° *Contra Celsum* lib. VIII; 6° *Ho-*

miliæ selectæ sive in vetus sive in novum Testamentum : quibus adjungetur quidquid in *Commentariis* utilius potuit deprehendi.

Græce, omnia quæ hac lingua extant Origenis excerpta collecta fuere a doctissimo viro Huetio et Rothomagi excusa an. 1668, 2 vol. in-fol. Eadem posthac Parisiis, an. 1679, et Francofurti, an. 1685 recusa sunt. Latine autem plura prodierunt Origenis opera studio tum Jacobi Merlini, Parisiis 1512, 1519, 1522, 1530, et Venetiis, 1516, 2 vol. in-fol. tum Erasmi et beati Rhenatii, Basileæ, 1536, 1545, 1551, 1557, 1571, 2 vol. in-fol. tum Gilberti Genebrardi primum an. 1574, Parisiis, deinde ibidem annis 1604 et 1619, ac deinde an. 1620 Basileæ : nonnulla tamen in istis editionibus desiderantur. Græce et latine *omnia demum* excusa sunt Origenis scripta, curantibus Carolo et Vincentio de la Rue, Benedictinis, ab an. 1739 ad 1759, Parisiis, 4 vol. in-fol.

Gallicæ fidei reddita sunt : 1° *Opus contra Celsum,* tum ex elaboratissima Eliæ Boherelli interpretatione, Amstelodami, anno 1700, in-4°; tum ex magis accurata versione D. de Gourcy, in Collectione Apologistarum Religionis christianæ; 2° *Homiliæ* quædam Origenis et aliorum Patrum in gallicum sermonem versæ a D. Deloyac in opere cui titulus : Bibliotheca sacra, Parisiis, an. 1634, in-4°; 3° plurima et quidem præcipua Origenis fragmenta, curante D. Guillon, in Bibliotheca Gallica, Paris 1824, in-8°, tom. III.

AFRICANI

EPISTOLA AD ORIGENEM.

DE HISTORIA SUSANNÆ.

I. Africanus domino suo, et filio, ac multum venerando Origeni salutem. In eo quod cum Agnomone habuisti colloquio, *prophetiam Danielis* adhuc juvenis commemorasti, *atque tunc, ut par* erat, amplexus sum. Miror autem qui te latuerit hanc libri partem esse spuriam. Ea quidem non illepide cæteroquin scripta est, nova vero esse, ac conficta ostenditur, et multis probatur modis. Primum, Susanna morte damnata, spiritu correptus Propheta exclamavit injustam esse sententiam. At Daniel alia semper prophetat ratione, nempe post visiones et insomnia; atque Angeli conspectus ei obtingit, sed non inspiratio prophetica. Deinde postea quam mirabiliter sic exclamavit, insolito prorsus illos redarguit modo, quo ne Philistion quidem mimus uteretur. Neque enim satis ei fuit afflatu Spiritus illos objurgasse, sed utrumque alterum ab altero disjunctum seorsum interrogat ubinam viderit eam mœchantem : cumque alter sub πρίνῳ (ilice) diceret, respondet Angelum eum πρίσειν (hoc est, secaturum;) alteri vero sub σχίνῳ (lentisco) dicenti, similiter minitatur eum σχισθῆναι, id est scissum iri. Græce quidem accidit ut is lusus verborum sit πρίνου et πρίσαι, σχίνου et σχίσαι; sed hebraice hæc distant penitus. Atqui ex hebræo græce translata sunt quæcumque veteris Testamenti nomine feruntur.

II. Quomodo qui Babylone apud Chaldæos captivi erant,

qui talorum lusu væniebant, qui, ut de priori Israëlis captivitate narratur, in plateas projiciebantur insepulti, filiis eorum abreptis ut eunuchi, et filiabus ut pellices essent, sicut a Prophetis prædictum erat[1], hi sententiam mortis ferebant, idque contra uxorem regis sui Joacim quem throni sui consortem fecerat rex Babyloniorum? Quod si non fuit iste, sed alius quispiam e plebe Joacim, undenam captivo tantæ ædes, undenam ei erat tam elegans et spatiosus hortus? Ante hæc omnia, pars ista cum aliis duabus quæ in fine sunt, non extat in Daniele quo Judæi utuntur. Huc adde quod, cum tot præcesserint Prophetæ, nullus e posterioribus sententiam alterius iisdem verbis usurpavit. Neque enim emendicabat eorum sermo, utpote verus : hic autem cum alteri illorum minitatur, commemorat Dominum dicentem : « Insontem et justum non occides[2]. » Ex his omnibus mihi videtur hæc pars adjecta : sed et dictionis stylus differt. Pulsavi, tu resona, et rescribendo erudi. Dominos meos omnes saluta, te una cum comitatu valere ex animo precor.

[1] Jerem. XVI, 3, 4. Isai. XXXIX, 7. — [2] Exod. XXIII, 7.

ORIGENIS

EPISTOLA AD AFRICANUM.

I. Origenes[1] Africano dilecto fratri in Deo Patre per Jesum Christum sanctum Filium ejus salutem. Epistola tua qua tuam mihi sententiam aperuisti de Susannæ historia quam in suis Danielis exemplaribus Ecclesiæ circumferunt, brevis quidem esse videtur, at paucis verbis multas habet quæstiones, quarum quælibet non vulgari indigeat pertractatione, sed tanta ut epistolæ modum superaret et in voluminis molem cresceret. Ego vero ingenii mei mediocritatem pro virili considerans, ne mei ipsius sensu caream, deesse mihi video solertiam quæ ad rescribendum epistolæ tuæ requiritur. Huc adde, quod nec pauci dies quibus Nicomediæ commoratus sum, mihi suffecerunt ut vel eo quo nunc modo, ad quæsita et interrogata tua responderem. Quamobrem dans veniam et meæ mediocritati, et temporis angustiæ, cum omni benevolentia legas velim hanc epistolam, et suppleas si quid a nobis prætermissum fuerit.

II. Dicebas primum me in eo quod cum amico nostro Basso habui colloquio, usum esse Danielis adhuc juvenis prophetia de Susanna, ac si me lateret hanc libri partem esse spuriam. Aiebas insuper eam quidem laudare te ut lepidam, sed improbare ut recens confictam; neque etiam ipsum Philistionem mimum, si ejusmodi scriptum confinxisset, usurum unquam fuisse hac nominum propinquitate πρίνου ad πρίσιν, et σχίνου ad σχίσιν : quem verborum lusum

[1] Vide D. Guillon, t. II, p. 287 et seqq.

recipit quidem græca lingua, sed hebræa nullo modo. Scias igitur ad hæc, quid nobis agendum sit non solum de Susannæ historia quæ in græco Græcorum exemplari per totam Christi Ecclesiam circumfertur, licet apud Hebræos non extet; nec solum de aliis, ut aiebas, partibus quæ in fine libri sunt descriptæ, nempe de Belo et de Dracone, quæ pariter in hebraïco Danielis textu desiderantur; sed et de aliis innumeris, quæ pro modulo nostro, dum exemplaribus Hebræis compararemus nostra, plurimis in locis invenimus. Nam in ipso Daniele, ubi de camino ardente, illud, « compedibus vincti[1], » invenimus : sed in nostris exemplaribus, præter ea quæ in Hebraïcis sunt, abundant versus non pauci, quorum initium, secundum quædam, quæ in Ecclesiis circumferuntur, exemplaria, sic habebat : « Precatus est Ananias, et Azarias, et Misaël, et laudaverunt » Dominum, » usque ad illud : « Benedicite, omnes colentes » Dominum, Deum deorum. Laudate et confitemini, quo» niam in sæculum misericordia ejus, et in sæculum sæcu» lorum. Et factum est cum audiret rex illos laudantes, et » videret eos viventes. » At secundum alia exemplaria : « Et » ambulabant in medio flammæ, laudantes Deum, et bene» dicentes Dominum, » usque ad illud : « Benedicite, omnes » colentes Dominum, Deum deorum; laudate et confitemi» ni, quoniam in omnia sæcula misericordia ejus. » In Hebræo autem his verbis : « Et tres illi viri, Sedrach, Misach, » Abdenego, ceciderunt in medium ignis vincti, » connectebantur ista : « Rex Nabuchodonosor miratus est, et surrexit » festinanter, et respondit, dixitque optimatibus suis. » Sic enim Aquila hebraïcæ lectioni serviens edidit; quem Judæi Scripturam studiosius interpretatum esse credunt, et quo maxime uti solent hebraïcæ linguæ imperiti, utpote cæteris omnibus melius sensum assecuto. Nostrorum autem exem-

[1] Dan. III, 25.

plarium, quorum etiam voces exposui, aliud secundum Septuaginta interpretes erat, aliud secundum Theodotionem : et sicut apud utrumque positum reperiebatur illud Susannæ quod dicis figmentum una cum ultimis quæ Danieli insunt, partibus; ita quoque ista, versibus, ut conjectura dici potest, ducentis et amplius.

III. In multis quoque aliis sanctis libris invenimus alicubi quidem plura esse apud nos quam apud Hebræos, alicubi vero pauciora. Exempli causa, quoniam non omnia simul possunt comprehendi, aliqua tantum proponemus. In libro Esther, neque Mardochæi neque Esther preces, quæ legentem ædificare possunt, apud Hebræos habentur; neque etiam epistola Aman ad eversionem gentis Judæorum scripta, nec altera Mardochæi, ex Artaxerxis nomine, gentem a morte liberans. Sic et in Job, ab his verbis : « Scriptum » est autem ipsum resurrecturum, cum quibus Dominus re» surgit, » quæ sequuntur, usque ad finem, apud Hebræos non extant : quare nec apud Aquilam habentur; sed apud Septuaginta et apud Theodotionem quoad sensum eadem sunt. Innumera quoque alia invenimus in Job, quæ in nostris exemplaribus ultra hebraïcum textum redundant modo parum, modo multum : parum quidem, ut cum his verbis : « Surgens mane offerebat pro illis sacrificia, secundum nu» merum eorum[1], » additur : « vitulum unum pro peccato » pro animabus eorum; » et cum his : « Venerunt Angeli » Dei ut astarent coram Deo, et diabolus venit cum eis, » subnectitur : « Circumiens terram et perambulans in ea. » Præterea post hæc verba : « Dominus dedit, Dominus abs» tulit[2], » apud Hebræos non erant ista : « Sicut Domino » placuit, ita factum est. » Multum vero in nostris exemplaribus ultra Hebræum redundant quæ his uxoris Job verbis : « Quousque perseverabis[3] ? » adduntur, dicendo : « Ma-

[1] Job, I, 5. — [2] Ibid. 21. — [3] Id. II, 9.

» nebo adhuc parvo tempore expectans spem salutis meæ, » usque ad illud : « ut requiescam ab ærumnis meis, et a do» loribus qui me nunc detinent; » nam hæc tantum uxoris verba scripta sunt : « Sed dic verbum contra Dominum, et » morere[1]. »

IV. Rursum plurima in medio toto libro Job apud Hebræos reperiuntur, quæ in exemplaribus nostris desiderantur : sæpius quidem versiculi quatuor, vel tres; interdum vero quatuordecim, novemdecim, vel sexdecim. Et quid me oportet hic enumerare quæ multo labore collegimus, ne nos lateret discrimen quod Judaïca inter et nostra exemplaria intercedit? Multa hujusmodi animadvertimus etiam in Jeremia, in quo magnam vaticiniorum invenimus transpositionem et mutationem. In Genesi quoque illud : « Vidit » Deus quod esset bonum[2], » cum factum fuisset firmamentum, apud Hebræos non reperitur, et est apud eos ea de re non levis quæstio. Alia etiam in Genesi reperire est, quæ obelis, ut Græci vocant, antepositis signavimus, ut nobis quod ejusmodi est innotescat, sicut rursum asteriscis quæ in Hebræo quidem extant, apud nos vero non inveniuntur. Quid me opus est dicere de Exodo, ubi quæ pertinent ad tabernaculum et ejus atrium, ad arcam, et ad indumenta summi pontificis et sacerdotum, valde sunt mutata, adeo ut ne similis quidem sensus esse videatur? Tempus est igitur, si hæc nos non latent, abrogare quæ in Ecclesiis feruntur exemplaria, et fratribus lege præcipere ut, abjectis quos penes se habent sacris libris, adulando Judæis persuadeant ut nos puris, et qui nihil habeant figmenti, impertiant. An etiam Providentiæ quæ in sacris Scripturis dedit omnibus Christi Ecclesiis ædificationem, curæ non fuerunt « empti pretio pro quibus Christus mortuus est[3]; » cui, licet Filio, « non pepercit Deus, *ipsa charitas,* sed pro nobis

[1] Job. II, 10. — [2] Gen. I, 10. — [3] I Cor. VI, 20. Rom. XIV, 15.

» omnibus tradidit illum, ut cum ipso omnia nobis dona-» ret[1]? »

V. Ad hæc considera an non bonum sit meminisse illius dicti : « Non transpones terminos æternos quos posuerunt » antecessores tui[2]. » Et hæc quidem dico, non quod præ desidia recusem scrutari Scripturas quæ apud Judæos sunt, illasque cum omnibus nostris comparare, ac videre quid inter eas sit discriminis. Hoc enim gnaviter, nisi arrogans dictu est, pro virili fecimus, collatis magna cura inter se editionibus et observatis earum differentiis, ita tamen ut aliquanto plus laboris impenderimus Septuaginta interpretationi, ne quid adulterinum inducere videremur in Ecclesias quæ sub cœlo sunt, et prætextum daremus illis qui occasiones captant, voluntque tum eos qui sunt in medio calumniari, tum eos qui in communi prælucent criminari. Conamur non ignorare quas habent Scripturas, ut cum Judæis disserentes, non proferamus ea quæ in eorum exemplaribus desunt, sed simul utamur iis quæ penes se habent; licet in nostris libris desiderentur. Si enim ejusmodi fuerit noster ad ea de quibus nos inter et ipsos controversia est, apparatus, non contemnent, neque, prout solent, irridebunt eos qui credunt ex gentibus, quod vera et quæ apud illos scripta extant, ignorent. Atque hæc dicta sint ad illud quod objecisti, apud Hebræos non extare Susannæ historiam.

VI. Videamus etiam quæ in oratione ipsa criminaris. Et primum incipiamus ab eo quod deterrere queat ne admittatur historia, nempe ab ea quam ἀπὸ τοῦ πρίνου πρίσις, et ἀπὸ τοῦ σχίνου σχίσις habet, derivatione, de qua tu pronuntiasti, ac si compertum haberes quo modo græce quidem hæc consonare contingat; hebraïce autem distent penitus. Ego vero etiamnum dubito. Nam et ego de hoc loco sollicitus, cum et ipse dubius hærerem, non paucos Hebræos consu-

[1] Rom. VIII, 32. — [2] Prov. XXII, 28.

lui, sciscitans quomodo apud ipsos nominetur πρίνος, et quomodo dicant πρίζειν; item qua voce reddant σχῖνον arborem, et quomodo dicatur eis σχίζειν. Illi autem dicebant ignorare se græcas voces πρίνου et σχίνου, et ipsas sibi poscebant ostendi arbores, ut scirent quasnam eis tribuant voces. Ego vero non dubitavi (amica enim veritas) ipsa ligna in eorum conspectum adducere. Alius autem dicebat quæ nusquam nominata sunt in scripturis, se non posse affirmare quemadmodum dicantur hebraïce; in promptu autem esse ut qui dubitat, syriaca utatur voce, loco hebraïcæ. Item dicebat etiam a sapientissimis dictiones nonnullas aliquando quæri. Si ergo, inquiebat, alicubi potes ostendere nominatam in aliqua scriptura *prinum* vel *schinum*, ibi certe invenietur quod quærimus, et ea quæ inde oritur, nominum derivatio. Si vero nullibi nominatæ sunt, id quoque nos latet. Hæc igitur cum ab Hebræis quibuscum consuetudinem habui, historiam non agnoscentibus dicta sint, religio mihi est pronuntiare utrum apud Hebræos similis nominum derivatio servetur necne. Tu vero cur non esse affirmaris, fortasse nosti.

VII. Memini certe me cum studioso Hebræo vocatique apud illos viri sapientis filio, et ad id educato ut patri succederet, collocutum, ab ipso, perinde ac si Susannæ historia vera sit, didicisse etiam seniorum nomina, prout extant in Jeremia, et hoc modo se habent : « Te faciat Dominus ut Sedeciam et ut Achiab, quos frixit rex Babylonis in sartagine in igne, propter iniquitatem quam fecerunt in Israël[1]. » Quomodo vero alter ab Angelo secatur, alter autem scinditur? Dicendum est non in præsenti sæculo futura hæc eis prædici, sed in Dei judicio post eorum hinc decessum. Sicut enim malum dispensatorem, dicentem : « Tardat dominus meus venire[2]. » et propterea crapulæ

[1] Jerem. xxix, 22. — [2] Matth. xxiv, 48.

vacantem, edentem, et bibentem cum ebriosis, ac verberantem conservos, dominus veniens « dividet, et partem » ejus cum infidelibus ponet[1] : » ita et hos dictos quidem *seniores*, male autem ministerio suo usos, ad instar divisionis qua malus illic œconomus torquendus dicitur, ejusmodi suppliciis afficient Angeli quidam infligendis pœnis præpositi. Et alius quidem scindet « inveteratum dierum » malorum, judicantem judicia injusta, innocentes opprimentem, et dimittentem noxios[2]; » alter vero secabit ut « semen Chanaan et non Juda, *eum quem* species decepit, » et concupiscentia pervertit cor ejus[3]. »

VIII. Alium quoque novi Hebræum qui de his senioribus ejusmodi afferebat traditiones, illos nempe sperantibus in captivitate se per Christi adventum ab inimicorum servitute liberandos, professos esse se quæ ad Christum pertinent explicare nosse, et utrumque sigillatim in quamcumque mulierem incidebat, et cui vitium offerre cupiebat, ei secreto affirmasse, sibi a Deo datum e suo semine progignere Christum. Hinc spe gignendi Christum decepta mulier, sui copiam decipienti faciebat, et sic civium uxores stuprabant seniores Achiab et Sedecias. Quamobrem recte a Daniele alter quidem dictus est « inveteratus dierum malorum[4]; » alter vero audivit : « Sic faciebatis filiabus Israël, et illæ timentes congrediebantur vobiscum; sed filia Juda non sustinuit iniquitatem vestram. » Forte enim fraus et timor, quorum magna vis in mulieres, efficiebant ut corpora sua his dictis senioribus permitterent.

IX. Sed, inquies fortasse, cur ergo apud illos non extat in Daniele hæc historia, si, ut dicis, talia de ea sapientes *illorum* tradunt? Respondeo ex iis quæ seniorum, principum et judicum vituperium aliquod continebant, illos, quæcumque potuerunt sustulisse a cognitione populi; quæ qui-

[1] Luc. XII, 45. — [2] Daniel, XIII, 52, 53. — [3] Ibid. 56. — [4] Ibid. 57.

dem servantur in apocryphis. Hujus rei exemplum dabimus, quæ de Isaia narrantur, et Epistolæ ad Hebræos testimonio confirmantúr, licet in nullo ex iis qui palam sunt libris scripta reperiantur. Nam de Prophetis, et iis qui passi sunt, edisserens auctor Epistolæ ad Hebræos ait : « Lapidati sunt, secti » sunt, in occisione gladii mortui sunt[1]. » Ad quem enim, quæso, refertur illud, *secti sunt*, quod prisco more non solum hebraïco, sed etiam græco, pluraliter de uno dicitur? Manifestum est traditiones ferre, sectum esse Isaiam; et hoc habetur in quodam apocrypho, quem quidem fortasse consulto depravarunt Judæi, quibusdam non decentibus Scripturæ insertis dictionibus, ut toti fides abrogetur. His ita demonstratis verisimile est pressum aliquem usurum esse consilio eorum qui hanc Epistolam rejiciunt, ceu a Paulo non scriptam; adversus quem aliis seorsum argumentis nobis opus est ut illam Pauli esse demonstremus. Adducam ergo in præsenti ex Evangelio quæ Jesus Christus de Prophetis testatur, et historiam quæ ab ipso quidem refertur, sed in veteribus Scripturis desideratur, quoniam ipsa quoque iniquorum in Israël judicum vituperium continet. Verba autem Salvatoris hæc sunt : « Væ vobis, Scribæ et » Pharisæi hypocritæ, quoniam ædificatis sepulcra Prophe- » tarum, et ornatis monumenta justorum, et dicitis : Si » fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus socii » eorum in sanguine Prophetarum. Itaque testimonium estis » vobismetipsis, quia filii estis eorum qui Prophetas occide- » runt. Et vos implete mensuras patrum vestrorum. Ser- » pentes, genimina viperarum, quomodo fugietis a judicio » gehennæ? Ideo ecce mitto ad vos prophetas, et sapientes » et scribas. Ex illis occidetis et crucifigetis, et ex eis flagel- » labitis in synagogis vestris, et persequemini de civitate in » civitatem, ut veniat super vos omnis sanguis justus, qui

[1] Hebr. xi, 37.

» effusus est *super* terram, a sanguine Abel justi, usque ad » sanguinem Zachariæ filii Barachiæ, quem occidistis inter » *templum* et altare. Amen dico vobis, quia venient hæc » *omnia* super generationem istam[1]. » Et quod sequitur, non discrepat a præcedentibus, et sic habet : « Jerusalem, Jerusalem quæ occidis Prophetas, et lapidas eos qui ad te missi » sunt, quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum » gallina congregat pullos suos sub alas, et noluisti! ecce » relinquitur vobis domus vestra deserta. » Videamus autem an non sic hic dicendum vera quidem esse Salvatoris verba, sed non reperiri scripturas in quibus extent quæcumque ab ipso narrantur. Nam qui ædificant sepulcra Prophetarum, et ornant monumenta justorum, damnantes ea quæ seniores adversus justos et Prophetas ausi sunt, aiunt : « Si » fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus eo» rum socii in sanguine Prophetarum. » Dicat igitur nobis quispiam, in quorum Prophetarum sanguine? Ubinam enim scriptum est aliquid hujusmodi de Isaia, vel Jeremia, vel aliquo ex duodecim, vel Daniele? Sed et Zachariam filium Barachiæ, occisum esse inter templum et altare a Jesu quidem didicimus; ex nulla autem alia scriptura cognovimus. Quamobrem nihil antiquius fuisse puto iis qui sapientes audiebant, et principibus, senioribusque populi, quam ut ea adimerent quæ sui accusationem ad populum continebant. Nihil igitur mirum si Susannæ etiam cui libidinosi seniores insidiati sunt, historiam licet veram ii qui a proposito illorum non multum aberant, suffurati sunt, et subtraxerunt e Scripturis. In Actibus quoque Apostolorum Stephanus, præter plurima de quibus testatur, hæc etiam ait : « Quem » *Prophetarum* non sunt persecuti patres vestri? et occide» runt eos qui prænuntiabant de adventu Justi, cujus nunc » vos proditores et homicidæ fuistis[2]. » Vera dicere Stepha-

[1] Matth. XXIII, 29. — [2] Act. VII, 52.

num fatebitur quicumque recipit Acta Apostolorum; quomodo autem patres eorum qui in Christum non crediderunt, merito criminetur ut persecutores et homicidas Prophetarum, id demonstrari nequit ex veteris Testamenti libris. Sic et Paulus in priori ad Thessalonicenses Epistola hæc de Judæis testatur : « Vos imitatores facti estis Ecclesiarum Dei » quæ sunt in Judæa in Christo Jesu : quia eadem passi estis » et vos a contribulibus vestris, sicut et ipsi a Judæis, qui et » Dominum occiderunt Jesum, et Prophetas et nos persecuti » sunt; et Deo non placent, et omnibus hominibus adver» santur, prohibentes nos Gentibus loqui ut salvæ fiant[1]. » His exemplis arbitror me ostendisse, nihil repugnare quominus hæc historia contigerit, et quæ libidinose simul et crudeliter adversus Susannam perpetrarunt seniores qui tunc erant, ea quidem providente Spiritu scripta sint, sed postmodum a principibus Sodomorum[2] (ut dixerit idem Spiritus) clam sublata.

X. Præterea aiebas Danielem in hac scriptura dici Spiritu correptum exclamasse iniquam esse sententiam, in illa vero de qua nullus ambigit quin illius sit, exhiberi alio modo prophetantem, id est, post visa, somnia, atque Angeli *apparitionem*, nullibi autem ex inspiratione prophetica. At tu mihi videris non admodum observasse « multifariam » multisque modis olim *Deum* patribus *locutum esse* in » Prophetis[3], » non solum omnibus, sed et singulis. Si autem observaveris, invenies iisdem sanctis et divina obtigisse somnia, et apparitiones angelicas, et inspirationes. Satis est autem in præsenti adhibere pro testimonio ea quæ scripta sunt de Jacob, qui de divinis somniis hæc narrat : « Et factum est, cum oves coïtum appeterent, et vidi ocu» lis meis eas in somno : et ecce hirci et arietes ascende» bant super oves et capras, albi et varii, fusci et maculosi.

[1] I Thess. II, 14. — [2] Isai. I, 10. — [3] Heb. I, 1.

» Et dixit mihi Angelus Dei in somno : Jacob! Ego autem » dixi : Quid est? Et dixit : Aspice oculis tuis, et vide hircos » et arietes ascendentes super oves et capras, albos, varios, » fuscos et maculosos. Vidi enim quæcumque tibi facit La- » ban. Ego sum Deus, qui apparui tibi in loco Dei, ubi un- » xisti mihi columnam, et votum mihi vovisti. Nunc ergo » surge, et egredere de terra hac, et abi in terram genera- » tionis tuæ[1]. » Quod attinet autem ad apparitionem quæ visione præstantior est, hæc de illo dicta sunt : « Remansit » autem Jacob solus, et luctabatur homo cum ipso usque ad » mane. Vidit autem quod non prævaleret adversus eum, et » tetigit latitudinem femoris ejus, et emarcuit latitudo fe- » moris Jacob, dum luctaretur cum eo. Et dixit ei : Dimitte » me, ascendit enim aurora. Ille vero dixit : Non dimittam » te, nisi mihi benedixeris. Ait illi : Quod est nomen tuum? » ille dixit : Jacob. Dixit illi : Non vocabitur amplius nomen » tuum Jacob, sed Israël erit nomen tuum, quoniam fortis » fuisti cum Deo, et cum hominibus potens. Interrogavit au- » tem illum Jacob, et dixit : Annuntia mihi nomen tuum. » Et respondit : Cur rogas nomen meum? Et benedixit ei » illic. Et vocavit Jacob nomen loci illius, Visionem Dei. » Vidi enim Deum facie ad faciem, et salva facta est anima » mea. Ortus est autem sol, quando pertransiit visio Dei[2]. » Quod vero etiam ex inspiratione prophetet, ex his est perspicuum : « Vocavit autem Jacob filios suos, et dixit : Con- » gregamini, ut annuntiem vobis quæ ventura sunt vobis in » novissimis diebus. Congregamini, et audite, filii Jacob, au- » dite Israël patrem vestrum. Ruben primogenitus meus, tu » virtus mea, et initium filiorum meorum : durus ad feren- » dum, durus et arrogans, injuriosus fuisti, tanquam aqua » ne effervescas. Ascendisti enim cubile patris tui : tunc ma- » culasti stratum, in quod ascendisti[3]. » Similiter et reliquis

[1] Gen. xxxi, 10 et seqq. — [2] Id. xxxii, 25. — [3] Id. xlix, 1 et seq.

impertitæ benedictiones, quæ prophetiæ sunt, ex inspiratione prolatæ sunt. Nihil igitur mirum Danielem quoque interdum ex inspiratione locutum esse, ut cum seniores reprehendit, interdum post insomnia, ut tute ais, vel visiones; alias vero Angeli apparitionem ei obtigisse.

XI. Aliæ tuæ dubitationes indecentius a te propositæ mihi visæ sunt, nec satis sapere eam quæ te decet pietatem. Satius fuerit quod a te scriptum est, iisdem verbis apponere : « Deinde posteaquam mirabiliter sic exclamavit, insolito » prorsus illos redarguit modo, quo ne Philistion quidem » mimus uteretur. Neque enim satis ei fuit afflante Spiritu » illos objurgasse, sed utrumque alterum ab altero disjunc- » tum seorsum interrogat ubinam viderit eam mœchantem. » Cumque alter sub πρίνω (*ilice*) diceret; respondet πρίσειν » (*secturum*) eum Angelum; alteri vero sub σχίνω (*lentisco*) » dicenti, similiter minitatur eum σχισθῆναι, id est scissum » iri. » Tempus est ut etiam cum Philistionis mimo compares aliud non absimile e libro tertio Regnorum, quod tamen et ipse fateberis recte fuisse litteris mandatum. En verba : « Tunc apparuerunt duæ mulieres meretrices regi, et ste- » terunt coram ipso. Et dixit mulier una : In me, Domine » mi. Ego et mulier hæc habitabamus in domo una, et pepe- » rimus domi. Et factum est tertia die postquam ego peperi, » peperit et hæc mulier. Et nos simul. Nemo erat in domo » nostra præter nos ambas. Et mortuus est filius mulieris » hujus noctu, quoniam dormivit super eum. Et surrexit » media nocte, et sumpsit filium meum ex ulnis meis. Et ego » ancilla tua dormiebam. Et transtulit eum in sinum suum, » et filium suum mortuum transtulit in sinum meum. Et » surrexi mane, ut lactarem filium meum : et ille erat » mortuus. Et ecce consideravi eum mane : et ecce non erat » filius meus, quem pepereram. Et dixit mulier altera : Non, » sed filius tuus est mortuus; filius autem meus est qui vi-

» vit. Altera vero ipsa quoque dixit : Non; sed filius meus » est qui vivit, filius autem tuus mortuus est. Et locutæ sunt » coram rege, et dixit rex eis : Tu dicis : Hic est filius meus » *qui vivit*, et filius istius est mortuus. Et tu dicis : Non, sed » *filius* meus est qui vivit, filius autem tuus mortuus est. Et » dixit rex : Accipite mihi gladium. Et attulerunt gladium » coram rege. Et dixit rex : Dividite infantem vivum in duas » partes, et date dimidium ejus huic, et dimidium ejus illi. » Et respondit regi mulier cujus filius erat vivus (commota » sunt enim viscera ejus in filio), dixitque : In me, Domine : » date ei infantem vivum, et nolite interficere illum. Dixit » altera : Nec mihi, nec isti sit : dividite. Et respondit rex » et dixit : Date infantem ei quæ dixit : Date illi eum et no- » lite eum interficere; hæc enim mater ejus est. Et audivit » omnis Israël judicium quod judicavit rex, et timuerunt a » facie regis, quia viderunt prudentiam Dei esse in eo ad fa- » ciendum judicium[1]. » Enimvero si liceret de eis quæ in Ecclesiis feruntur pronuntiare cavillatorie, potius duarum meretricum quam venerabilis Susannæ historia Philistionis mimo comparanda esset. Et quemadmodum ad populi persuasionem non satis erat ut diceret Salomon : « Date huic in- » fantem vivum, hæc enim est mater ejus ; » ita non sufficiebat seniores a Daniele increpari, nisi eos ex proprio ipsorum ore convicisset, cum ambo dicerent se sub arbore quadam illam vidisse cum juvene cubantem, nequaquam autem consentirent quænam esset arbor. Et quoniam, perinde ac si compertum haberes, dixisti Danielem ex inspiratione seniores judicasse, forte quidem sic convincentem, forte autem aliter, attende : etiam hæc quæ a Daniele gesta sunt, mihi *videntur* similia judicio Salomonis, de quo testatur Scriptura vidisse populum sapientiam Dei in illo fuisse ad faciendum judicium. Hoc utique de Daniele dici possit, cum sa-

[1] 3 Reg. III, 16 et seqq.

pientia polleret ad faciendum judicium, ab ipso judicatos fuisse seniores eo quo scriptum est modo.

XII. Hoc etiam parum abfuit quin me fugeret, quod tamen necesse est ut apponam de lusu verborum πρίνον πρίσειν et σχίνον σχίσειν; nempe in nostris Scripturis quasdam extare ceu etymologias quæ apud Hebræos quidem affinitatem inter se habent, sed apud nos non item. Nihil ergo mirum iis qui Susannæ historiam interpretati sunt, hanc fuisse curam, ut invenirent nomen aliquod derivatum quod aut cum hebræo consonaret (non enim id pro certo habeo), aut cum consonante hebræo analogiam servaret. Quomodo autem in nostra Scriptura istud reperiatur, exemplo ostendemus. Dicit Adam de muliere ædificata a Deo ex costa viri: « Hæc vocabitur Mulier, quoniam ex » viro suo sumpta est[1]. » Dicunt autem Hebræi mulierem quidem vocari *Essa*, et ea voce significari quæ huic respondet, *sumpsi*, ut patet ex his : *Chos* Isuoth *essa*, quod est, *Calicem salutaris sumam*[2]; virum autem vocari *Is*, uti liquet ex istis : *Esre a is*, quod est, *Beatus vir*[3]. Secundum Hebræos igitur *IS* vir, et ESSA virago, quoniam hæc a viro suo sumpta est. Nihil ergo mirum interpretes quosdam hebraïci de Susanna contextus quem olim in secretis, ut videtur, habebant, et qui apud doctiores et veritatis amantiores servabatur, vel proprie reddidisse verba, vel excógitasse quidpiam quod hebraïcis responderet derivatis, ut possimus nos Græci illos imitari. Nam et in multis aliis quædam invenire est prudenti consilio sic translata, quæ quidem nos observavimus, collatis inter se omnibus editionibus.

XIII. Præterea hæc a te objiciuntur his verbis : « Quo» modo qui Babylone captivi erant, qui talorum lusu væ» niebant, qui, ut de priori Israëlis captivitate narratur, in

[1] Gen. II, 23. — [2] Psal. cxv, 13. — [3] Psal. I, 1.

» plateas projiciebantur insepulti, filiis eorum abreptis ut » eunuchi, et filiabus ut pellices essent, sicut a Prophetis » prædictum erat; hi judicium mortis ferebant, et quidem » contra uxorem regis sui Joakim quem throni sui consor- » tem fecerat rex Babyloniorum? Quod si non fuit iste, sed » alter ex plebe Joakim, undenam captivo tantæ ædes, un- » denam ei erat tam elegans et spatiosus hortus? » Undenam vero habes quod dixisti hos lusu talorum væniisse, et in plateas projectos esse insepultos, nisi, quantum ego novi, ex Tobia? Verum nos oportebat scire Hebræos Tobia non uti, neque Judith. Nec enim hos libros etiam in apocryphis hebraïce habent, ut ab ipsis didicimus. Sed quoniam Ecclesiæ Tobia utuntur, sciendum est etiam in captivitate nonnullos captivos divites fuisse, beneque res suas gessisse. Ipse Tobias ait: « Quoniam memor fui Dei in tota » anima mea, dedit Altissimus gratiam et formam coram » Nemessaro, et eram ejus dispensator, et ivi in Mediam, et » deposui apud Gabaëlum fratrem Gabriæ in Ragis Mediæ » argenti talenta decem [1]. » Atque ut dives hoc addit: « In diebus Nemessari multas erogavi eleemosynas fratribus » meis. Panes meos dedi esurientibus, et vestes nudis, et si » quem vidissem ex genere mortuum, et projectum post » mœnia Ninives, sepeliebam eum: et si quem occidisset » Sennacherim rex fugiens ex Judæa, sepeliebam eos fur- » tim. Multos enim occidit in ira sua. » Considera an non multas ostendat divitias et facultates tantus catalogus beneficiorum Tobiæ, et id maxime quod subjungit dicens: « Cum cognovissem quæri me ad mortem, timore percul- » sus recessi, et direpta sunt omnia mea bona. » Sed et alius *captivus* Dachiacharus, Ananielis fratris Tobiæ filius, præfectus *erat* cunctis rationibus regni regis Acherdonis, et universæ administrationi; diciturque: « Et erat Dachiacha-

[1] Tob. 1, 10, 11, 12.

» rus pocillator, annuli custos, dispensator, et rationibus » præfectus [1]. » Mardochæus quoque versabatur in aula regis [2], tantaque pollebat apud eum auctoritate, ut etiam ascriptus sit inter benefactores Artaxerxis. Præterea in Esdra etiam Neemias pocillator regis [3], et ejus eunuchus, genere Hebræus, petiit ædificationem templi, et impetravit ut sibi liceret abire cum pluribus, et templum instaurare. Quid ergo mirum, hortum, domum ac prædium habuisse quemdam nomine Joakim, sive ampla illa sive mediocria fuerint. Nihil enim hujuscemodi aperte indicat Scriptura.

XIV. Sed, inquis, « quomodo sententiam mortis fere» bant qui erant in captivitate? » dubitans, nescio qua de causa, fueritne Susanna conjux regis, propter nominis Joakim æquivocationem. Respondeo, nihil insolitum accidisse, si, magnis gentibus subactis, a rege concessum fuit ut suis legibus et judiciis utantur captivi. Certe nunc cum Judæi Romanis imperantibus didrachma pendunt, quantam concedente Cæsare in ipsos auctoritatem habeat ethnarcha, ut nihil differat ab eo qui regnum obtineret in gentem, scimus qui sumus experti. Fiunt etiam judicia latenter secundum legem et nonnulli morte damnantur, non quidem cum plena omni ex parte libertate, sed tamen non inscio Imperatore : idque in regione gentis longo tempore commorati didicimus et pro certo accepimus. Verumtamen sub Romanis duæ solum referuntur esse tribus, Juda nempe et Benjamin. Esto et Levitica. At Israël præter populum Juda decem erant tribus, versimileque est Assyriis satis fuisse quod imperio suo subditos illos haberent, cæterum propria eis concessisse judicia.

XV. Inveni et istud in tua epistola hisce verbis : « Po» stremo omnium, cum tot præcesserint Prophetæ, nullus » e posterioribus sententiam alterius iisdem verbis usurpa-

[1] Tob. I, 22. — [2] Esth. II, 19 et 23. — [3] 2 Esdr. I.

» vit. Neque enim emendicabat illorum oratio, utpote vera; » hic autem cum alteri illorum minitatur, commemorat do- » minum dicentem : Insontem et justum non occides[1]; » et miratus sum quod cum multum sis versatus in examinandis et meditandis Scripturis, non observaris Prophetas Prophetarum uti sermonibus, iisdem propemodum verbis. Quis enim vel e vulgo fidelium ignorat id quod scriptum est in Isaia : « Erit in extremis diebus manifestus mons Do- » mini, et domus Dei in vertice montium, et exaltabitur » super colles, et venient omnes gentes ad eum, et profici- » scentur populi multi et dicent : Venite, ascendamus in » montem Domini, et ad domum Dei Jacob, et annuntiabit » nobis viam suam, et ambulabimus in ea. Nam de Sion » exibit lex, et verbum Domini in Jerusalem. Et judicabit » inter gentes, et judicabit populum multum. Et concident » gladios suos in aratra, et hastas suas in falces, et non ac- » cipiet gens contra gentem gladium, et non discent am- » plius bellare[2]. » His omnibus plane similis est ac iisdem verbis conceptus hic Michææ locus : « Et erit in novissimis » diebus manifestus mons Domini, præparatus in vertice » montium, et elevabitur supra colles, et festinabunt ad ip- » sum populi; et proficiscentur multæ gentes, et dicent : » Venite, ascendamus in montem Domini, et ad domum » Dei Jacob, et ostendet nobis viam ejus, et ambulabimus » in semitis ejus; quia de Sion exibit lex, et verbum Do- » mini de Jerusalem : et judicabit inter multos populos, et » arguet gentes multas usque in longinquum, et concident » gladios suos in aratra, et lanceas suas in falces, et non » tollet amplius gens gladium contra gentem, et non am- » plius discent bellare[3]. » Præterea in primo Paralipomenon, psalmus in manu Asaph et fratrum ejus ordinatus ad laudandum Dominum, cujus est initium : « Confite-

[1] Exod. XXIII, 7. — [2] Isai. II, 2 et seqq. — [3] Mich. IV, 1 et seqq.

» mini et invocate ipsum in nomine ejus[1], » in plerisque ab initio similis est psalmo centesimo-quarto usque ad verba : « Et in Prophetis meis nolite malignari[2]; » postea vero psalmo nonagesimo-quinto ab ejus initio quod fere sic habet : « Cantate Domino, omnis terra[3]; » usque ad hæc verba : « Quoniam venit judicare terram. » Sed quoniam longum fuisset ipsa verba apponere, paucis hæc ad propositum diximus. Invenies autem et de onere non ferendo die sabbati non solum apud Moysem scriptum[4], sed etiam in Jeremia[5]. Item de Paschate et legibus sacerdotalibus invenies et apud Moysem[6], et in extremis Ezechielis capitibus[7]. Apposuissem et ipsa verba, et alia plura, nisi vidissem paucitate dierum nostræ Nicomediæ commorationis, tempus ad te scribendi nobis præcludi.

XVI. Præterea dixisti stylum dictionis esse diversum : quod mihi nequaquam visum est. Et ista quidem ad defensionem respondi. Nunc post tot criminationes, historia Susannæ encomio celebrari posset, præsertim ab eo qui singulas perpenderet voces, et eximios earum ostenderet sensus. Id aggredi seorsum poterit quispiam eorum qui res divinas diligenter et satis meditati sunt. Hæc ad tuas quas vocas pulsationes respondi, et rescribo. Utinam simul erudire possim : nunc autem tantum mihi non tribuo. Salutat te qui dictandæ epistolæ fuit adjutor quique integram recensens, quæ voluit, correxit dominus meus et frater sanctus Ambrosius. Salutat te quoque fidelissima ejus conjux Marcella una cum liberis, et Anicetus. Tu saluta optimum nostrum papam Apollinarium, et eos qui nos diligunt.

[1] 1 Paral. XVI, 8, 22. — [2] Psal. CIV, 1, 15. 1 Paral. XVI, 23 ad 33. — [3] Psal. XCV, 1-13. — [4] Exod. XXXV, 2. Num. XV, 32. — [5] Jerem. XVII, 21, 24. — [6] In Levit. passim. — [7] Ezech. XLIII, XLIV, XLV, XLVI.

ORIGENIS

EPISTOLA AD GREGORIUM.

Quando quibusve philosophicæ disciplinæ utiles sint ad sacrarum Scripturarum expositionem Scripturæ testimonio demonstratur.

I. Origenes domino suo optimo, et multum venerando *filio Gregorio* salutem in Deo. Quæ est ad intelligentiam bene a natura comparata indoles, ea, ut probe nosti, si exercitatio accesserit, opus exprimere potest, quod deducat ad contingentem, ut ita dicam, finem illius rei quam quis tractare voluerit. Potest igitur bona tua indoles Romanum te jurisconsultum facere omnibus numeris absolutum, et Græcum quempiam philosophum ex iis sectis quæ insigniores habentur. At ego te omnibus bonæ tuæ indolis viribus incumbere velim in Christianam doctrinam ut finem, ad hunc vero assequendum a te optarim quasi auxilium e Græcorum philosophia adhiberi ea quæ ceu circulares disciplinæ et ceu præludia ad christianismum esse possunt; nec non e geometria et astronomia, quæcumque ad sacras interpretandas Litteras conferent, ut quod de geometria, musica, grammatica, rhetorica et astronomia philosophi prædicant, tanquam philosophiæ adjutricibus, id nos de philosophia respectu christianismi dicamus.

II. Et forsitan tale quid tacite indicat quod in Exodo *scriptum* est ex persona Dei, ut jubeantur filii Israël petere a vicinis et contubernalibus vasa argentea et aurea, itemque vestes, ut spoliatis Ægyptiis materiam habeant ad ea apparanda quæ ad divinum cultum pertinent. Ex his enim

quæ filii Israël Ægyptiis subtraxerunt, constructa sunt quæ in sanctis sanctorum erant, arca cum operculo, Cherubim, propitiatorium, et urna aurea in qua repositum erat manna panis Angelorum. Hæc igitur ex optimo Ægyptiorum auro confecta fuisse verisimile est; e quodam autem secundario auri genere solidum candelabrum plane aureum prope interius velum, et lucernas ipsi impositas, et mensam auream in qua erant panes propositionis, et inter utrumque, thuribulum aureum. Quod si tertium et quartum aliquod aurum fuit, ex illo conflata sunt vasa sacra, et ex argento Ægyptio alia confecta sunt. Ægyptum enim incolentes filii Israël id ex illa habitatione lucri repertarunt, ut tam pretiosa materia abundarent ad divini cultus usum. E vestibus autem Ægyptiorum effecta fuisse credibile est quæcumque indiguerunt opere, ut nominat Scriptura, acu pingentium et consuentium, acu pingentium cum Dei sapientia, hæc illa vestimenta his illis modis, ut fierent velamina, atriaque interiora et exteriora. Verum quid me attinet intempestiva disgressione explicare quot et quantos usus Israëlitis præbuerint Ægyptiorum spolia quibus hi male utebantur; Hebræi vero Dei sapientia instituti ad divinum cultum usi sunt? Solet tamen divina Scriptura e terra filiorum Israël in Ægyptum descensum in malis ponere, tacite innuens quibusdam malum esse versari cum Ægyptiis, hoc est, cum mundi disciplinis postquam legi Dei nomen dederint, et Israëliticæ in Deum pietati. Ader certe Idumæus quamdiu fuit in terra Israël, nec gustavit Ægyptiorum panes, idola non fabricatus est [1]: cum vero a sapiente Salomone aufugiens descendit in Ægyptum, velut fugiens a Dei sapientia, cum Pharaone affinitatem iniit, ducta uxoris ipsius sorore, et procreato ex ea filio qui inter Pharaonis liberos educatus est. Quare, etsi in terram Israël reversus est,

[1] 3 Reg. xi, 14.

in id reversus est ut Dei populum divideret, eoque induceret ut de aurea vitula diceret : « Hi sunt dii tui, Israël, » qui eduxerunt te de terra Ægypti[1]. » Ac ego sane experientia doctus affirmaverim paucos admodum inveniri qui, perceptis Ægypti utilitatibus, ex ea egressi sint, et quæ ad Dei cultum pertinent constituerint; multos vero esse Ader Idumæi fratres. Hi sunt qui e græca quadam solertia hæreticas opiniones genuerunt et ceu vitulas quasdam aureas fabricati sunt in Bethel, quæ interpretatur domus Dei. His mihi videtur tacite indicari, sua eos commenta affinxisse Scripturis in quibus Dei verbum habitat, et quæ tropice appellantur Bethel. Cæterum aliud figmentum ait Scriptura in Dan repositum fuisse. Fines porro Dan extremi sunt, et in confinio gentium, ut constat ex iis quæ in libro Jesu Nave scripta sunt. Sunt igitur vicina finibus gentium quædam ex iis figmentis, quæ, ut exposuimus, fratres Ader finxerunt.

III. Tu igitur, Domine fili, præcipue attende divinarum Scripturarum lectioni, sed attende; multa enim attentione nobis, qui divina legimus, opus est, ne de iis aliqua inconsideratius dicamus aut sentiamus : et attendens rerum divinarum lectioni cum fideli et quæ Deo placeat anticipata opinione, pulsa quæ in iis clausa sunt, et aperietur tibi a janitore, de quo dixit Jesus : *Huic ostiarius aperit*[2]. Et attendens divinæ lectioni, recte et firma in Deum fide eam quære quæ multis abscondita est, divinarum mentem Litterarum. Verum ne tibi satis sit pulsare et quærere. Nam maxime etiam necessaria est ad res divinas intelligendas oratio, ad quam cohortans Salvator, non solum dixit : « Pulsate, et aperietur vobis ; *et*, Quærite, et invenietis[3] : *sed* » *et*, Petite, et dabitur vobis[4]. » Hæc pro paterna mea in te charitate ausus sum. An recte sim ausus necne, novit Deus

[1] Exod. XXXII, 4. — [2] Joan. X, 3. — [3] Matth. VII, 7. — [4] Luc. XI, 9.

et Christus ipsius, necnon qui particeps est spiritus Dei et spiritus Christi. Utinam et tu particeps sis, et eam partem semper augeas, ut non solum dicas: « Participes Christi » facti sumus, sed et participes Dei[1]. »

[1] Heb. III, 14.

ORIGENIS
DE PRINCIPIIS
LIBRI QUATUOR.

LIBER PRIMUS.

(RUFINO INTERPRETE.)

PRÆFATIO.

I. Omnes[1] qui credunt et certi sunt quod et gratia et veritas per Jesum Christum facta sit, et Christum veritatem esse norunt, secundum quod ipse dixit: EGO SUM VERITAS[2], scientiam quæ provocat homines ab bene beateque vivendum non aliunde quam ab ipsis verbis Christi doctrinaque suscipiunt. Christi autem verbis dicimus, non his solum quæ homo factus atque in carne positus docuit: et prius namque Christus Dei verbum in Moyse atque Prophetis erat. Nam sine verbo Dei quomodo poterant prophetare de Christo? Ad cujus rei probationem non esset difficile ex divinis Scripturis ostendere, quomodo vel Moyses vel Prophetæ spiritu Christi repleti, vel locuti sunt, vel gesserunt omnia quæ gesserunt, nisi studio nobis esset præsens hoc opus omni qua possumus brevitate succingere. Unde sufficere existimo uno hoc Pauli testimonio debere nos uti ex epistola quam ad Hebræos scribit, in qua ita ait: « Fide » magnus factus Moyses negavit se dici filium filiæ Pharao» *nis*, magis eligens affligi cum populo Dei, quam tem» poralem habere peccati jucunditatem, majores divitias

[1] Vide D. Guillon, t. II, p. 283 et seqq. et p. 290 et seqq.
[2] Joan. XIV, 6.

» æstimans Ægyptiorum thesauris opprobrium Christi[1]. » Sed et post assumptionem ejus in cœlos, quod in Apostolis suis locutus sit, hoc modo indicat Paulus : « Aut numquid » probamentum ejus quæritis qui in me loquitur Christus[2] ? »

II. Quoniam ergo multi ex his qui Christo credere se profitentur, non solum in parvis et minimis discordant, verum etiam in magnis et maximis; id est, vel de Deo vel de Domino Jesu Christo, vel de Spiritu sancto; non solum autem de his, sed et de aliis creaturis, id est vel de Dominationibus, vel de Virtutibus sanctis : propter hoc necessarium videtur prius de his singulis certam lineam manifestamque regulam ponere, tum deinde etiam de cæteris quærere. Sicut enim multis apud Græcos et Barbaros pollicentibus veritatem, desivimus apud omnes eam quærere qui eam falsis opinionibus asserebant, posteaquam credidimus Filium Dei esse Christum, et ab ipso nobis hanc discendam esse persuasimus : ita cum multi sint qui se putant sentire quæ Christi sunt, et nonnulli eorum diversa a prioribus sentiant, servetur vero ecclesiastica prædicatio per successionis ordinem ab Apostolis tradita, et usque ad præsens in Ecclesiis permanens : illa sola credenda est veritas, quæ in nullo ab ecclesiastica et Apostolica discordat traditione.

III. Illud autem scire oportet, quoniam sancti Apostoli fidem Christi prædicantes, de quibusdam quidem quæcumque necessaria crediderunt, omnibus etiam his qui pigriores erga inquisitionem divinæ scientiæ videbantur, manifestissime tradiderunt, rationem scilicet assertionis eorum relinquentes ab his inquirendam qui Spiritus dona excellentia mererentur, et præcipue sermonis, sapientiæ et scientiæ gratiam per ipsum Spiritum sanctum percepissent : de aliis vero dixerunt quidem, quia sint; quomodo autem, aut unde sint, siluerunt, profecto ut studiosiores quique ex posteris

[1] Heb. xi, 25, 26. — [2] 2 Cor. xiii, 3.

suis qui amatores essent sapientiæ, exercitium habere possent in *quo* ingenii sui fructum ostenderent, hi videlicet qui *dignos* se et capaces ad recipiendam sapientiam præpararent.

IV. Species vero eorum quæ per prædicationem Apostolicam manifeste traduntur, istæ sunt. Primo, quod unus Deus est qui omnia creavit atque composuit, quique, cum nihil esset, esse fecit universa, Deus a prima creatura et conditione mundi, omnium justorum Deus, Adam, Abel, Seth, Enos, Enoch, Noë, Sem, Abraham, Isaac, Jacob, duodecim Patriarcharum, Moysis et Prophetarum : et quod hic Deus in novissimis diebus, sicut per Prophetas suos ante promiserat, misit Dominum nostrum Jesum Christum, primo quidem vocaturum Israël, secundo vero etiam gentes post perfidiam populi Israël. Hic Deus justus et bonus pater Domini nostri Jesu Christi, Legem et Prophetas et Evangelia ipse dedit, qui et Apostolorum Deus est, et veteris et novi Testamenti. Tum deinde quia Jesus Christus ipse qui venit, ante omnem creaturam natus ex Patre est. Qui cum in omnium conditione Patri ministrasset, « per ipsum *enim* omnia facta sunt [1], » novissimis temporibus seipsum exinaniens, homo factus incarnatus est cum Deus esset, et homo factus mansit quod erat Deus. Corpus assumpsit nostro corpori simile, eo solo differens quod natum ex virgine et Spiritu sancto est. Et quoniam hic Jesus Christus natus et passus est in veritate, et non per phantasiam communem hanc mortem sustinuit, vere mortuus : vere enim a mortuis resurrexit, et post resurrectionem conversatus cum discipulis suis, assumptus est. Tum deinde honore ac dignitate Patri ac *Filio* sociatum tradiderunt Spiritum sanctum. In hoc non jam manifeste discernitur, utrum natus an innatus, vel filius etiam Dei ipse habendus sit, necne : sed inquirenda jam

[1] Joan. 1, 3.

ista pro viribus sunt de sacra Scriptura, et sagaci perquisitione investiganda. Sane quod iste Spiritus unumquemque sanctorum, vel Prophetarum, vel Apostolorum inspiraverit, et non alius Spiritus in veteribus, alius vero in his qui in adventu Christi inspirati sunt, fuerit, manifestissime in Ecclesiis prædicatur.

V. Post hæc jam quod anima substantiam vitamque habens propriam, cum ex hoc mundo discesserit, pro suis meritis dispensabitur, sive vitæ æternæ ac beatitudinis hæreditate potitura, si hoc ei sua gesta præstiterint; sive igni æterno ac suppliciis mancipanda, si in hoc eam scelerum culpa detorserit : sed et quia erit tempus resurrectionis mortuorum, cum corpus hoc quod nunc « in corruptione » seminatur, surget in incorruptione; *et quod* seminatur in » ignominia, surget in gloria [1]. » Est et illud definitum in ecclesiastica prædicatione, omnem animam rationabilem esse liberi arbitrii et voluntatis; esse quoque ei certamen adversus diabolum et angelos ejus, contrariasque virtutes, ex eo quod illi peccatis eam onerare contendant, nos vero si recte consulteque vivamus, ab hujusmodi onere nos exuere conemur. Unde et consequens est intelligere, non nos necessitati esse subjectos, ut omni modo, etiamsi nolimus, vel mala vel bona agere cogamur. Si enim nostri arbitrii sumus, impugnare nos fortasse possunt aliquæ virtutes ad peccatum, et aliæ juvare ad salutem : non tamen necessitate cogimur vel agere recte, vel male; quod fieri arbitrantur hi qui stellarum cursum et motus causam dicunt humanorum esse gestorum, non solum eorum quæ extra arbitrii accidunt libertatem, sed et eorum quæ in nostra sunt posita potestate. De anima vero utrum ex seminis traduce ducatur, ita ut ratio ipsius vel substantia inserta ipsis seminibus corporalibus habeatur, an vero aliud habeat initium; et hoc ipsum initium si

[1] 1 Cor. xv, 42.

genitum est, aut non genitum; vel certe si extrinsecus corpori inditur, necne: non satis manifesta prædicatione distinguitur.

VI. De diabolo et angelis ejus contrariisque virtutibus ecclesiastica prædicatio docuit, quoniam sunt quidem hæc; quæ autem sint, aut quomodo sint, non satis clare exposuit. Apud plurimos tamen ista habetur opinio, quod Angelus fuerit iste diabolus, et apostata effectus quamplurimos Angelorum secum declinare persuaserit, qui et nunc usque angeli ipsius nuncupantur.

VII. Est præterea et illud in ecclesiastica prædicatione, quod mundus iste factus sit, et a certo tempore cœperit, et sit pro ipsa sui corruptione solvendus. Quid tamen ante hunc mundum fuerit, aut quid post mundum erit, jam non pro manifesto multis innotuit. Non enim evidens de his in ecclesiastica prædicatione sermo profertur.

VIII. Tum demum quod per Spiritum Dei Scripturæ conscriptæ sint, et sensum habeant, non eum solum qui in manifesto est, sed et alium quemdam latentem quamplurimos. Formæ enim sunt hæc quæ descripta sunt sacramentorum quorumdam, et divinarum rerum imagines. De quo totius Ecclesiæ una sententia est, esse quidem omnem legem spiritualem; non tamen ea quæ spirat lex esse omnibus nota, nisi his solis quibus gratia Spiritus sancti in verbo sapientiæ ac scientiæ condonatur. Appellatio autem ἀσωμάτου, id est incorporei, non solum apud multos alios, verum etiam apud nostras Scripturas est inusitata et incognita. Si vero quis velit nobis proferre ex illo libello qui Petri Doctrina appellatur, ubi Salvator videtur ad discipulos dicere : « Non sum » dæmonium incorporeum : » primo respondendum est ei, quoniam ille liber inter libros ecclesiasticos non habetur; et ostendendum quia neque Petri est ipsa scriptura, neque alterius cujusquam qui Spiritu Dei fuerit inspiratus. Quod

etiamsi ipsum concederetur, non idem sensus ibi ex isto sermone ἀσωμάτου indicatur, qui a Græcis et Gentilibus auctoribus ostenditur, cum de incorporea natura a philosophis disputatur. In hoc enim libello incorporeum dæmonium dixit, pro eo quod ipse ille quicumque est habitus, vel circumscriptio dæmonici corporis, non est similis huic nostro crassiori et visibili corpori : sed secundum sensum ejus qui composuit illam scripturam, intelligendum est quod dixit; id est non se tale corpus quale habent dæmones, quod est naturaliter subtile et velut aura tenue, et propter hoc vel putatur a multis vel dicitur incorporeum, sed habere se corpus solidum et palpabile. In consuetudine vero hominum omne quod tale non fuerit, incorporeum simplicioribus vel imperitioribus nominatur : velut si quis aërem istum quo fruimur incorporeum dicat, quandoquidem non est tale corpus ut comprehendi ac teneri possit, urgentique resistere.

IX. Quæremus tamen si vel alio nomine res ipsa quam Græci philosophi ἀσώματον, id est incorpoream, dicunt, in Scripturis sanctis invenitur. Deus quoque ipse quomodo intelligi debeat inquirendum est, corporeus, et secundum aliquem habitum deformatus, an alterius naturæ quam corpora sunt, quod utique in prædicatione nostra manifeste non designatur. Eadem quoque etiam de Christo et de Spiritu sancto requirenda sunt : sed et de omni anima, atque omni rationabili natura nihilominus requirendum est.

X. Est etiam illud in ecclesiastica prædicatione, esse Angelos Dei quosdam, et virtutes bonas qui ei ministrant ad salutem hominum consummandam : sed quando isti creati sint, vel quales, aut quomodo sint, non satis in manifesto designatur. De sole autem et luna et stellis utrum animantia sint, an sine anima, manifeste non traditur. Oportet igitur velut elementis ac fundamentis hujusmodi uti secundum

mandatum quod dicit : « Illuminate vobis lumen scientiæ[1], » omnem qui cupit seriem quamdam et corpus ex horum omnium ratione perficere ut manifestis et necessariis assertionibus de singulis quibusque quid sit in vero rimetur, et unum, ut diximus, corpus efficiat exemplis et affirmationibus, vel his quas in sanctis Scripturis invenerit, vel quas ex consequentiæ ipsius indagine ac recti tenore repererit.

CAPUT I.

De Deo.

I. Scio quoniam conabuntur quidam etiam secundum Scripturas nostras dicere Deum corpus esse, quoniam inveniunt scriptum esse apud Moysen quidem : « Deus noster » ignis consumens est[2]; » in Evangelio vero secundum Joannem : « Deus spiritus est, et eos qui adorant eum, in spiritu » et veritate oportet adorare[3]. » Ignis vero et spiritus non aliud apud eos, quam corpus esse putabitur. Quos interrogare volo quid dicant de eo quod scriptum est, quia Deus lux est, sicut Joannes in epistola sua dicit : « Deus lux est, » et tenebræ non sunt in eo[4]. » Ista nempe lux est, quæ illuminat omnem sensum eorum qui possunt capere veritatem, sicut in xxxv psalmo dicitur : « In lumine tuo vide» bimus lumen[5]. » Quid enim aliud lumen Dei dicendum est, in quo quis videt lumen, nisi virtus Dei, per quam quis illuminatus vel veritatem rerum omnium pervidet, vel ipsum Deum cognoscit qui veritas appellatur ? Tale est ergo quod dicitur : « In lumine tuo videbimus lumen; » hoc est, in verbo et sapientia tua, qui est Filius tuus, in ipso te videbimus Patrem. Numquidnam quia lumen nominatur, simile putabitur solis hujus lumini ? Et quomodo vel levis

[1] Osc. x, 12. — [2] Deut. iv, 24. — [3] Joan. iv, 24. — [4] 1 Joan. i, 5. — [5] Psal. xxxv, 10.

aliquis dabitur intellectus, ut ex isto quis corporali lumine causam scientiæ capiat, et veritatis inveniat intellectum ?

II. Si ergo acquiescunt huic assertioni nostræ quam de natura luminis ipsa demonstravit ratio, et fatentur non posse corpus intelligi Deum secundum luminis intellectum, similis quoque ratio de igne consumente dabitur. Quid enim consumet Deus secundum hoc quod ignis est ? Numquidnam putabitur consumere materiam corporalem, ut est lignum, vel fœnum, vel stipula ? Et quid in hoc dignum Dei laudibus dicitur, si Deus ignis est hujusmodi materias consumens ? Sed consideremus quia Deus consumit quidem et exterminat, sed consumit malas mentium cogitationes, consumit gesta turpia, consumit desideria peccati, cum se credentium mentibus inserit, et eas animas quæ verbi ejus ac sapientiæ efficiuntur capaces, una cum Filio suo inhabitans, secundum quod dictum est : « Ego et Pater veniemus, et » mansionem apud eum faciemus[1], » omnibus eorum vitiis passionibusque consumptis purum sibi eas seque dignum efficit templum. Sed et his qui per hoc quod dictum est quoniam « Deus spiritus est[2], » corpus esse arbitrantur Deum, hoc modo arbitror esse respondendum : Consuetudo est Scripturæ sanctæ cum aliquid contrarium corpori huic crassiori et solidiori designare vult, spiritum nominare, sicut dicit : « Littera occidit, spiritus autem vivificat[3]. » In quo sine dubio per litteram corporalia significat, per spiritum intellectualia, quæ et spiritualia dicimus. Apostolus quoque dicit : « Usque in hodiernum cum legitur Moyses velamen » est positum super cor eorum : cum autem conversus fue» rit quis ad Dominum, auferetur velamen : ubi autem Spi» ritus Domini, ibi libertas[4]. » Donec enim quis non se converterit ad intelligentiam spiritualem, est positum velamen super cor ejus, quo velamine, id est intelligentia crassiore

[1] Joan. xiv, 23. — [2] Id. iv, 24. — [3] 2 Cor. iii, 6. — [4] Ibid. 15, 16, 17.

Scriptura ipsa velari dicitur vel putatur : et hoc est quod ait superpositum esse velamen vultui Moysi cum loqueretur ad populum, id est, cum Lex vulgo recitaretur[1]. Si autem convertamus nos ad Dominum, ubi est et Verbum Dei, et ubi Spiritus sanctus revelat scientiam spiritualem, tunc auferetur velamen, et tunc revelata facie in Scripturis sanctis gloriam Domini speculabimur.

III. Sed et cum de Spiritu sancto multi sancti participant, non utique corpus aliquod intelligi potest Spiritus sanctus, quod divisum in partes corporales percipiat unusquisque sanctorum : sed virtus profecto sanctificans est, cujus participium habere dicuntur omnes qui per ejus gratiam sanctificari meruerint. Et ut facilius quod dicimus possit intelligi, ex rebus quamvis imparibus sumamus exemplum. Multi sunt qui disciplinæ sive artis medicinæ participant, et numquid putandum est omnes eos qui medicinæ participant, corporis alicujus quod medicina dicitur, in medio positi sibi auferre particulas, et ita ejus participium sumere? an potius intelligendum est quod quicumque promptis paratisque mentibus intellectum artis ipsius disciplinæque percipiunt, hi medicinæ participare dicantur? Sed hæc non omnino similia exempla putanda sunt de medicina sancto Spiritui comparata; sed ad hoc tantummodo comprobandum, quia non continuo corpus putandum est id cujus participatio habetur a plurimis : Spiritus enim sanctus longe differt a medicinæ ratione vel disciplina, pro eo quod Spiritus sanctus subsistentia est intellectualis, et proprie subsistit et extat; nihil autem tale est medicina.

IV. Sed ad ipsum jam sermonem Evangelii transeundum est, ubi scriptum est quia « Deus spiritus est[2], » et ostendendum est quam consequenter his quæ diximus intelligi debeat. Interrogemus namque quando ista dixerit Salvator

[1] Exod. xxxiv, 35. — [2] Joan. iv, 24.

noster, vel apud quem, vel cum quid quæreretur. Invenimus sine dubio quod ad Samaritanam mulierem loquens ista protulerit, ad eam quæ putabat quod in monte Garizim secundum opinionem Samaritanorum adorari oporteret Deum, dicens quoniam « Deus spiritus est. » Quærebat enim ab eo Samaritana mulier, putans eum esse unum ex Judæis, utrum in Hierosolymis adorari oporteret Deum, an in hoc monte; et ita dicebat : « Patres nostri omnes hoc in monte » adoraverunt, et vos dicitis, quia in Hierosolymis est lo- » cus ubi adorare oportet[1]. » Ad hæc ergo quæ opinabatur Samaritana, putans ex locorum corporalium prærogativa, quod minus recte vel rite adorabatur Deus, aut a *Judæis* in Hierosolymis, aut a Samaritanis in monte Gari*zim*, respondit Salvator esse recedendum a præsumptione corporalium locorum huic qui vult sequi Dominum; et ita ait : « Venit hora ut veri adoratores, neque in Hierosolymis, » neque in monte hoc adorent Patrem. Deus spiritus est, » et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet ad- » orare[2]. » Et vide quam consequenter veritatem spiritui sociavit, ut ad distinctionem quidem corporum nominaret spiritum; ad distinctionem vero umbræ vel imaginis, veritatem. Qui enim adorabant in Hierosolymis, umbræ vel imagini cœlestium deservientes, non veritate neque spiritu adorabant Deum : similiter autem et ii qui adorabant in monte Garizim.

V. Omni igitur sensu qui corporeum aliquid de Deo intelligi suggerit, prout potuimus, confutato, dicimus secundum veritatem quidem Deum incomprehensibilem esse atque inæstimabilem. Si quid enim illud est quod sentire *vel* intelligere de Deo potuerimus, multis longe modis eum meliorem esse ab eo quod sensimus necesse est credi. Sicut enim si videamus aliquem vix posse scintillam luminis, aut

[1] Joan. IV, 20. — [2] Ibid. 21, 23, 24.

brevissimæ lucernæ lumen aspicere; et eum cujus acies oculorum plus luminis capere quam supra diximus non valet, si velimus de claritate ac splendore solis edocere : nonne oportebit nos ei dicere, quia omni hoc lumine quod vides, ineffabiliter et inæstimabiliter melior ac præstantior est solis splendor? Ita mens nostra cum intra carnis et sanguinis claustra concluditur, et pro talis materiæ participatione hebetior atque obtusior redditur, licet ad comparationem naturæ corporeæ longe præcellens habeatur, tamen dum ad incorporea nititur atque eorum rimatur intuitum, tunc scintillæ alicujus aut lucernæ vix obtinet locum. Quid autem in omnibus intellectualibus, id est, incorporeis, tam præstans omnibus, tam ineffabiliter atque inæstimabiliter præcellens, quam Deus? cujus utique natura acie humanæ mentis intendi atque intueri, quamvis ea sit purissima mens ac limpidissima, non potest.

VI. Verum non videtur absurdum, si ad evidentiorem rei manifestationem etiam alia utamur similitudine. Interdum oculi nostri ipsam naturam lucis, id est, substantiam solis intueri non possunt : splendorem vero ejus vel radios fenestris forte et quibuslibet luminum brevibus receptaculis infusos intuentes, considerare possumus fomes ipse ac fons quantus sit corporei luminis. Ita ergo quasi radii quidam sunt Dei naturæ, opera divinæ providentiæ et ars universitatis hujus, ad comparationem ipsius substantiæ ac naturæ. Quia ergo mens nostra ipsum per seipsam Deum sicut est non potest intueri, ex pulchritudine operum, et decore creaturarum, parentem universitatis intelligit. Non ergo aut corpus aliquod, aut in corpore esse putandus est *Deus*, sed intellectualis natura simplex, nihil omnino in se *adjunctionis* admittens : uti ne majus aliquid et inferius in se habere credatur, sed ut sit ex omni parte μονάς, et ut ita dicam ἑνάς, et mens, ac fons ex quo initium totius intellec-

tualis naturæ, vel mentis est. Mens vero ut moveatur vel operetur, non indiget loco corporeo, neque sensibili magnitudine, vel corporali habitu, aut colore; neque alio ullo prorsus indiget horum quæ corporis vel materiæ propria sunt. Propter quod natura illa simplex et tota mens ut moveatur vel operetur aliquid, nihil dilationis aut cunctationis habere potest, ne per hujusmodi adjunctionem circumscribi vel inhiberi aliquatenus videatur divinæ naturæ simplicitas, uti ne quod est principium omnium, compositum inveniatur et diversum, et sit multa, non unum, quod oportet totius corporeæ admixtionis alienum una sola, ut ita dixerim, deitatis specie constare. Quia autem mens non indigeat loco, ut secundum naturam suam moveatur, certum est etiam ex nostræ mentis contemplatione. Hæc enim si in sua mensura consistat, nec ex qualibet causa aliquid ei obtusionis eveniat, nihil unquam ex locorum diversitate tardabitur, quominus suis motibus agat : neque rursus ex locorum qualitate augmentum aliquod, vel incrementum mobilitatis acquirit. Quod si obtendat aliquis, verbi gratia, quia navigantibus et fluctibus maris jactatis minus aliquanto mens vigeat quam vigere in terris solet : non ex loci diversitate id pati, sed ex corporis commotione vel conturbatione credendum est, cui mens adjuncta vel inserta est. Videtur enim quasi contra naturam in mari degere corpus humanum, et propterea velut quadam sui inæqualitate motus mentis incomposite inordinateque suscipere, et acuminis ejus ictus obtusiori ministerio dispensare, non minus quam si qui etiam in terra positi febribus urgeantur : quorum certum est quod si minus aliquid per vim febrium mens suum non servet officium, non loci culpam, sed morbum corporis esse causandum, per quem turbatum corpus atque confusum nequaquam notis ac naturalibus lineis solita menti dependit officia, quandoquidem nos homines animal

simus compositum ex corporis animæque concursu. Hoc enim modo habitare nos super terram possibile fuit. Deum vero, qui omnium est principium, compositum esse non est putandum : ne forte priora ipso principio inveniantur elementa esse, ex quibus compositum est omne quidquid illud est quod compositum dicitur. Sed nec magnitudine corporali mens indiget ut agat aliquid, vel moveatur : sicut oculus cum in majora quidem corpora intuendo diffunditur, ad parva vero et exigua coarctatur, et astringitur ad videndum. Indiget sane mens magnitudine intelligibili, quia non corporaliter, sed intelligibiliter crescit. Non enim corporalibus incrementis simul cum corpore mens usque ad vigesimum vel trigesimum annum ætatis augetur, sed eruditionibus et exercitiis adhibitis acumen quidem elimatur ingenii, quæque sunt ei insita ad intelligentiam provocantur, et capax efficitur majoris intellectus, non corporalibus incrementis aucta, sed eruditionis exercitiis elimata. Quæ idcirco non statim a puero vel a nativitate recipere potest, quia invalida adhuc et imbecilla membrorum est compago, quibus velut organis ad exercitium sui mens utitur, neque operandi vim sustentare valet, nec percipiendæ disciplinæ exhibere sufficit facultatem.

VII. Si qui autem sunt qui mentem ipsam animamque corpus esse arbitrentur, velim mihi responderent quomodo tantarum rerum, tam difficilium, tamque subtilium rationes assertionesque recipiat. Unde ei virtus memoriæ? Et unde ei rerum invisibilium contemplatio? Unde certe incorporalium intellectus rerum corpori inest? Quomodo natura corporea disciplinas artium, rerum contemplationes rationesque rimatur? Unde etiam divina dogmata, quæ manifeste incorporea sunt, sentire ac intelligere potest? Nisi forte aliquis putet quod sicut forma ista corporea, et habitus ipse aurium vel oculorum, confert aliquid ad audien-

dum, et ad videndum, et ut singula membra quæ a Deo formata sunt habent aliquid opportunitatis etiam ex ipsa formæ qualitate ad hoc quod agere naturaliter instituta sunt : ita etiam habitum animæ vel mentis intelligi debere arbitretur, quasi apte accommodeque formatum ad hoc ut de singulis sentiat vel intelligat, atque ut vitalibus motibus moveatur. Verum qualem colorem mentis secundum hoc quod mens est et intelligibiliter movetur, describere quis posset, aut dicere, non adverto. Adhuc ad confirmationem atque explanationem eorum quæ de mente vel anima diximus, eo quod præstantior sit totius naturæ corporeæ, etiam hæc addi possunt : unicuique corporeo sensui *substantia* quædam sensibilis subjacet propria in quam *sensus* ipse corporalis intenditur. Verbi gratia, visui subjacent colores, habitus, magnitudo; auditui, voces et sonus; odoratui, nidores, boni vel mali odores; gustui, sapores; tactui, calida vel frigida, dura vel mollia, aspera vel lævia. Horum autem sensuum, de quibus supra diximus, quia multo melior sensus sit mentis, omnibus clarum est. Quomodo ergo non videtur absurdum, his quidem quæ inferiora sunt, substantias esse subjectas ad intendendum; huic autem virtuti quæ melior est, id est mentis sensui, nihil omnino subjici substantiale, sed esse intellectualis naturæ virtutem corporibus accidentem vel consequentem ? Quod qui dicunt, sine dubio in contumeliam ejus substantiæ, quæ in ipsis melior est, hoc proferunt : imo vero ex hoc etiam ad ipsum Deum refertur injuria, cum putant eum per naturam corpoream posse intelligi, quo scilicet secundum ipsos corpus sit *et illud* quod per corpus potest intelligi vel sentiri; et nolunt hoc intelligi quod propinquitas quædam sit menti ad *Deum*, cujus et ipsa mens intellectualis imago sit, et per hæc possit aliquid de divinitatis sentire natura, maxime si expurgatior et segregatior sit a materia corporali.

VIII. Verum istæ assertiones minus fortassis auctoritatis habere videantur apud eos qui ex sanctis Scripturis de rebus divinis institui volunt, et etiam sibi inde approbari quærunt, quomodo natura Dei supereminet corporum naturam. Vide ergo si non etiam Apostolus hoc idem ait, cum de Christo loquitur dicens : « Qui est imago invisibilis Dei » primogenitus omnis creaturæ[1]. » Non enim, ut quidam putant, natura Dei alicui visibilis est, et aliis invisibilis : non enim dixit Apostolus, imago invisibilis Dei hominibus, aut invisibilis peccatoribus, sed valde constanter pronuntiat de ipsa natura Dei dicens : « Imago invisibilis Dei. » Sed et Joannes in Evangelio dicens : « Deum nemo vidit » unquam[2], » manifeste declarat omnibus qui intelligere possunt, quia nulla natura est cui visibilis sit Deus : non quasi qui visibilis quidem sit per naturam, et velut fragilioris creaturæ evadat atque excedat aspectum, sed quoniam naturaliter videri impossibile est. Quod si requiras a me quid etiam de ipso Unigenito sentiam (1), si ne ipsi quidem visibilem dicam naturam Dei, quæ naturaliter invisibilis est, ne tibi statim vel impium videatur esse vel absurdum; rationem quippe dabimus consequenter. Aliud est videre, aliud cognoscere : videri et videre corporum res est; cognosci et cognoscere, intellectualis naturæ est. Quidquid ergo proprium corporum est, hoc nec de Patre est, nec de Filio sentiendum : quod vero ad naturam pertinet deitatis, hoc inter Patrem et Filium constat. Denique etiam ipse in Evangelio non dixit, quia nemo vidit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater; sed ait : « Nemo novit Filium nisi Pa» ter, neque Patrem quis novit nisi Filius[3]. » Ex quo manifeste indicatur quod quidquid inter naturas corporeas videri et videre dicitur, hoc inter Patrem et Filium cognoscere dicitur et cognosci, per virtutem scientiæ, non per visibilita-

[1] Coloss. I, 15. — [2] Joan. I, 18. — [3] Matth. XI, 27.

tis fragilitatem. Quia igitur de incorporea natura et invisibili, nec videre proprie dicitur, nec videri : idcirco neque Pater a Filio, neque Filius a Patre videri in Evangelio dicitur, sed cognosci.

IX. Quod si proponat nobis aliquis, quare dictum est : « Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt [1]; » multo magis etiam ex hoc, ut ego arbitror, assertio nostra firmabitur : nam quid aliud est corde Deum videre, nisi secundum id quod supra exposuimus mente eum intelligere atque cognoscere? Frequenter enim sensibilium membrorum nomina ad animam referuntur, ita ut oculis cordis videre dicatur, id est, virtute intelligentiæ aliquid *intellectuale* conjicere. Sic et audire auribus dicitur, cum sensum intelligentiæ profundioris advertit. Sic et uti eam posse dentibus dicimus, cum mandit, et panem comedit vitæ qui de cœlo descendit. Similiter et cæteris uti membrorum officiis dicitur, quæ ex corporali appellatione translata virtutibus animæ coaptantur, sicut et Salomon dicit : « Sensum divinum invenies [2]. » Sciebat namque duo genera esse sensuum in nobis, unum genus sensuum mortale, corruptibile, humanum; aliud genus immortale et intellectuale, quod nunc divinum nominavit. Hoc ergo sensu divino non oculorum, sed cordis mundi, quæ est mens, Deus videri ab his qui digni sunt potest. Cor sane pro mente, id est pro intellectuali virtute nominari in omnibus Scripturis novis ac veteribus abundanter invenies. Hoc igitur modo quamvis longe inferius quam dignum est, utpote pro infirmitate humanæ intelligentiæ naturam Dei intelligentes, nunc quid sibi velit nomen Christi videamus.

[1] Matth. v, 8. — [2] Prov. ii, 5.

CAPUT II.

De Christo.

I. Primo illud nos oportet scire, quod aliud est in Christo *deitatis* ejus natura, quod est unigenitus Filius Patris; et *alia* humana natura quam in novissimis temporibus pro dispensatione suscepit. Propter quod videndum primo est quid sit Unigenitus filius Dei, qui multis quidem et diversis nominibus pro rebus vel opinionibus appellantium nuncupatur. Sapientia namque dicitur, sicut et Salomon dixit : « Dominus creavit me initium viarum suarum, et in opera » sua antequam aliquid faceret, ante sæcula fundavit me. » In initio priusquam terram faceret, priusquam produceret » fontes aquarum, antequam firmarentur montes, aute omnes autem colles generat me[1]. » Dicitur autem et primogenitus, sicut dixit Apostolus : « Qui est primogenitus omnis » creaturæ[2]. » Nec tamen alius est primogenitus per naturam quam Sapientia, sed unus atque idem est. Denique et Apostolus Paulus dicit : « Christus Dei virtus et Dei sapien» tia[3]. »

II. Nemo tamen putet aliquid nos insubstantivum dicere, cum eum Dei Sapientiam nominamus; id est, ut exempli causa finxerim, quod eum non velut animal quoddam sapiens, sed rem aliquam quæ sapientes efficiat, intelligamus, præbentem se et mentibus inserentem eorum qui capaces virtutum ejus atque intelligentiæ fiunt. Si ergo semel recte receptum est unigenitum Filium Dei, sapientiam ejus esse substantialiter subsistentem, nescio si jam ultra evagari sensus noster debeat ad suspicandum, ne forte ipsa ὑπόστασις, *id est substantia* ejus, corporeum aliquid habeat, cum omne quod corporeum est, vel habitu, vel colore, vel magnitudine designetur. Et quis unquam sani sensus habitum,

[1] Prov. VIII, 28 et seqq. — [2] Col. I, 15. — [3] I Cor. I, 24.

vel colorem, vel mensuræ magnitudinem in sapientia requisivit, per hoc quod sapientia est? Quomodo autem extra hujus Sapientiæ generationem fuisse aliquando Deum patrem, vel ad punctum momenti alicujus quis potest sentire vel credere, qui tamen pium aliquid de Deo intelligere noverit vel sentire? Aut enim non potuisse Deum dicet generare Sapientiam antequam generaret, ut eam quæ ante non erat, postea genuerit ut esset; aut potuisse quidem, et, quod dici de Deo nefas est, noluisse generare : quod utrumque et absurdum esse et impium, omnibus patet; id est, ut aut ex eo quod non potuit Deus proficeret ut posset, aut cum posset, dissimularet ac differret generare *Sapientiam*. Propter quod nos semper Deum patrem novimus unigeniti Filii sui, ex ipso quidem nati, et quod est ab ipso trahentis, sine ullo tamen initio, non solum eo quod aliquibus temporum spatiis distingui potest, sed ne illo quidem quod sola apud semetipsam mens intueri solet, et nudo, ut ita dixerim, intellectu atque animo conspicari. Extra omne ergo quod vel dici vel intelligi potest initium generatam esse credendum est Sapientiam. In hac ipsa ergo Sapientiæ subsistentia, quia omnis virtus ac deformatio futuræ inerat creaturæ, vel eorum quæ principaliter existunt, vel eorum quæ accidunt consequenter virtute præscientiæ præformata atque disposita, pro his ipsis quæ in ipsa Sapientia velut descriptæ ac præfiguratæ fuerant creaturis, seipsam per Salomonem dicit creatam esse Sapientia initium viarum Dei, continens scilicet in semetipsa universæ creaturæ vel initia, vel formas, vel species.

III. Quali autem modo intelleximus Sapientiam initium viarum Dei esse, et quomodo creata esse dicitur, species scilicet in se, et initia totius præformans et continens creaturæ : hoc etiam modo verbum Dei eam esse intelligendum est, per hoc quod ipsa cæteris omnibus, id est universæ

creaturæ mysteriorum et arcanorum rationem, quæ utique intra Dei sapientiam continentur, aperiat : et per hoc Verbum dicitur, quia sit tanquam arcanorum mentis interpres. Unde et recte mihi dictus videtur sermo ille qui in *Actibus* Pauli scriptus est, quia *hic est verbum animal vivens*. Joannes vero excelsius et præclarius in initio Evangelii sui dicit, propria definitione Deum esse definiens verbum, dicens : « Et Deus erat verbum, et hoc erat in initio » apud Deum [1]. » Qui autem initium dat Verbo Dei, vel Sapientiæ Dei, intuere ne magis in ipsum ingenitum Patrem impietatem suam jactet, cum eum neget semper patrem fuisse, et genuisse Verbum, et habuisse Sapientiam in omnibus anterioribus, vel temporibus, vel sæculis, vel si quid illud est quod nominari potest.

IV. Hic ergo Filius etiam omnium quæ sunt Veritas est et Vita ; et recte. Nam quomodo viverent quæ facta sunt, nisi ex vita ? vel quomodo veritate constarent ea quæ sunt, nisi ex veritate descenderent ? vel quomodo rationabiles possent esse substantiæ, nisi verbum vel ratio præcederet ? vel quomodo saperent, nisi esset sapientia ? Verum quoniam futurum erat ut etiam deciderent aliqui a vita, et mortem sibi ipsi consciscerent ex eo ipso quod a vita deciderent (non enim aliud est mors quam a vita discedere); et utique non esset consequens ut ea quæ semel ad vivendum fuerant procreata a Deo, penitus deperirent : oportuit ante mortem esse talem virtutem quæ futuram dissolveret mortem, et esset resurrectio quæ in Domino et Salvatore nostro formata est, quæ resurrectio in ipsa Dei Sapientia, et Verbo, ac Vita consisteret. Tum deinde quoniam futurum erat ut aliqui ex his qui creati sunt, pro eo quod non naturaliter, id est substantialiter inesset eis bonum, sed accidens, non volentes inconvertibiles et incommutabiles

[1] Joan. I, 1.

semper permanere, ac semper in eisdem bonis æqua ac moderata libratione durare, sed conversi atque mutati de statu suo deciderent : Via factus est Verbum Dei et Sapientia. Quæ Via idcirco dicitur, quod ad Patrem ducat eos qui per eam incedunt. Quæcumque ergo diximus de Sapientia Dei, hæc convenienter aptabuntur et intelligentur etiam pro eo quod Filius Dei vita est, et pro eo quod verbum est, et pro eo quod veritas est, et pro eo quod resurrectio est : quia hæ omnes appellationes ex operibus ejus ac virtutibus nominatæ sunt, et in nulla harum vel levi opinione intelligi corporale aliquid potest, quod vel magnitudinem designare videatur, vel habitum, vel colorem : quoniam hi qui videntur apud nos hominum filii, vel cæterorum animalium, semini eorum a quibus seminati sunt respondent, vel earum quarum in utero formantur ac nutriuntur, habent ex his quidquid illud est quod in lucem hanc assumunt, ac deferunt processuri. Infandum autem est et illicitum, Deum patrem in generatione unigeniti Filii sui atque in subsistentia ejus exæquare alicui vel hominum vel aliorum animantium generanti : sed necesse est aliquid exceptum esse Deoque dignum cui nulla prorsus comparatio non in rebus solum, sed ne in cogitatione quidem vel sensu inveniri potest, ut humana cogitatio possit apprehendere quomodo ingenitus Deus pater efficitur unigeniti Filii. Est namque ita æterna ac sempiterna generatio sicut splendor generatur ex luce. Non enim per adoptionem spiritus filius fit extrinsecus, sed natura filius est.

V. Videamus tamen quomodo hæc quæ dicimus etiam divinæ Scripturæ auctoritate muniantur. Ait Apostolus Paulus unigenitum Filium imaginem esse Dei invisibilis, et primogenitum eum esse totius creaturæ[1] : ad Hebræos vero scribens dicit de eo quia « sit splendor gloriæ, et figura ex-

[1] Coloss. 1, 15.

» pressa substantiæ ejus [1]. » Invenimus nihilominus etiam in Sapientia quæ dicitur Salomonis, descriptionem quamdam de Dei Sapientia hoc modo scriptam : « Vapor est » enim, *inquit*, virtutis Dei, et ἀπόῤῥοια gloriæ Omnipotentis » *purissima* [2]. » Ideo ergo in eam nihil commaculatum incidere potest. Splendor enim est lucis æternæ, et speculum immaculatum operationis Dei, et imago bonitatis ejus. Sapientiam vero dicimus, sicut superius diximus, subsistentiam habentem non alibi, nisi in eo qui est initium omnium : ex quo et nata est quæque sapientia, quia ipse est qui est solus natura filius, idcirco et unigenitus dicitur.

VI. Videamus sane quid intelligi debeat etiam de hoc quod imago invisibilis dicitur, ut et per hoc advertamus quomodo Deus recte pater dicitur filii sui : et consideremus primo ex his quæ consuetudine hominum imagines appellari solent. Imago interdum dicitur ea quæ in materia aliqua, id est ligni vel lapidis, depingi vel exculpi solet. Interdum imago dicitur ejus qui genuit is qui natus est, cum in nullo similitudinem lineamenta ejus qui genuit in eo qui natus est mentiuntur. Puto ergo posse priori quidem exemplo aptari eum qui ad imaginem et similitudinem Dei factus est, hominem, de quo diligentius favente Deo cum locum ipsum in Genesi exponere cœperimus, videbimus. Secundæ vero comparationi imago Filii Dei, de quo nunc sermo est, comparari potest etiam secundum hoc quod invisibilis Dei imago invisibilis est; sicut secundum historiam dicimus imaginem Adæ esse filium ejus Seth. Ita enim scriptum est : « Et genuit Adam Seth, secundum imaginem » suam, et secundum speciem suam [3]. » Quæ imago etiam naturæ ac substantiæ Patris et Filii continet unitatem. Si enim omnia quæ facit Pater, hæc et Filius facit similiter, in eo quod omnia ita facit Filius sicut Pater, imago Pa-

[1] Heb. I, 3. — [2] Sap. VII, 25. — [3] Gen. V, 3.

tris in Filio deformatur, qui utique natus ex eo est velut quædam voluntas ejus ex mente procedens. Et ideo ego arbitror quod sufficere debeat voluntas Patris ad subsistendum hoc quod vult Pater. Volens enim non alia via utitur, nisi quæ consilio voluntatis profertur. Ita ergo et Filii subsistentia generatur ab eo. Quod necesse est in primis suscipi ab his qui nihil ingenitum, id est innatum, præter solum Deum patrem fatentur. Observandum namque est, ne quis incurrat in illas absurdas fabulas eorum qui prolationes quasdam sibi ipsis depingunt, ut divinam naturam in partes vocent, et Deum patrem quantum in se est dividant, cum hoc de incorporea natura vel leviter suspicari, non solum extremæ impietatis sit, verum etiam ultimæ insipientiæ, nec omnino ad intelligentiam consequens ut incorporeæ naturæ substantialis divisio possit intelligi. Magis ergo sicut voluntas procedit e mente, et neque partem aliquam mentis secat, neque ab ea separatur aut dividitur, tali quadam specie putandus est Pater Filium genuisse imaginem scilicet suam, ut sicut ipse invisibilis est per naturam, ita imaginem quoque invisibilem genuerit. Verbum enim est Filius, et ideo nihil in eo sensibile intelligendum est. Sapientia est, et in sapientia nihil corporeum suspicandum est [1]. Lumen est verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum; sed nihil habet commune ad solis hujus lumen. Imago ergo est invisibilis Dei patris Salvator noster, quantum ad ipsum quidem Patrem veritas : quantum autem ad nos quibus revelat Patrem, imago est per quam cognoscimus Patrem, quem nemo alius novit nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare. Revelat autem per hoc quod ipse intelligitur. A quo ipse enim fuerit intellectus, consequenter intelligitur et Pater, secundum hoc quod ipse dixit : « Qui me vidit, vidit et Patrem [2]. »

[1] Joan. I, 9. — [2] Id. XIV, 9.

VII. Sed quoniam sermonem Pauli inseruimus de Christo dicentis in eo quod ait quia « splendor est gloriæ Dei, et » figura expressa substantiæ ejus [1] : » quid ex hoc sentiendum sit videamus. « Deus lux est [2], » secundum Joannem. Splendor ergo hujus lucis est unigenitus Filius, ex ipso inseparabiliter velut splendor ex luce procedens, et illuminans universam creaturam. Secundum hæc namque quæ superius exposuimus, quomodo via sit, et ducat ad Patrem, et quomodo verbum sit arcana sapientiæ ac scientiæ mysteria interpretans ac proferens rationabili creaturæ, quomodo etiam veritas et vita est et resurrectio; consequenter intelligere debemus etiam splendoris opus : per splendorem namque quid sit lux ipsa intelligitur et sentitur. Qui splendor fragilibus se et infirmis mortalium oculis placidius ac lenius offerens, et paulatim velut edocens et assuefaciens claritatem luminis pati, cum ab eis dimoverit omne quod visum obducit et impedit, secundum quod Dominus dixit : *Ejice trabem de oculo tuo* [3], capaces eos efficit ad suscipiendam gloriam lucis, etiam in hoc velut quidam mediator hominum ac luci effectus.

VIII. Verum quoniam non solum splendor gloriæ esse dicitur ab Apostolo, sed et figura expressa substantiæ vel subsistentiæ ejus, non mihi videtur otiosi esse intellectus advertere quomodo alia præter ipsam Dei substantiam, quæcumque illa substantia et subsistentia dicitur, figura substantiæ ejus esse dicatur. Et vide ne forte quoniam Filius Dei qui verbum ejus et sapientia dicitur, et solus novit Patrem, et revelat quibus vult, id est, qui capaces verbi ipsius et sapientiæ fuerint, secundum hoc ipsum quod intelligi atque agnosci facit Deum, figuram substantiæ atque subsistentiæ ejus dicatur exprimere : id est, cum semetipsum primum describit sapientia ea quæ revelare vult cæteris,

[1] Heb. I, 3. — [2] I Joan. I, 5. — [3] Luc. VI, 42.

ex quibus ab illis agnoscitur et intelligitur Deus, et hoc dicatur figura expressa substantiæ Dei. Ut autem plenius adhuc intelligatur quomodo Salvator figura est substantiæ vel subsistentiæ Dei, utamur etiam exemplo quod, quamvis rem non plene nec proprie significet de qua agimus, tamen ad hoc solum videatur assumptum, quod exinaniens se Filius, qui erat in forma Dei, per ipsam sui exinanitionem studet nobis deitatis plenitudinem demonstrare. Verbi causa, si facta esset aliqua statua talis quæ magnitudine sui universum orbem terræ teneret, et pro sui immensitate considerari a nullo posset; fieret autem alia statua membrorum habitu ac vultus lineamentis, specie ac materia per omnia similis absque magnitudinis immensitate, pro eo ut qui illam immensam considerare atque intueri non possent, hanc videntes, illam se vidisse confiterentur, pro eo quod omnia membrorum et vultus lineamenta, vel ipsam speciem materiamque similitudine prorsus indiscreta servaret : tali quadam similitudine exinaniens se Filius Dei de æqualitate Patris, et viam nobis cognitionis ejus ostendens, figura expressa substantiæ ejus efficitur; ut qui in magnitudine deitatis suæ positam gloriam miræ lucis non poteramus aspicere, per hoc quod nobis splendor efficitur, intuendæ lucis divinæ viam per splendoris capiamus aspectum. Comparatio sane de statuis quasi in rebus materialibus posita, ad nihil aliud recipitur, quam ad hoc quod Filius Dei brevissimæ insertus humani corporis formæ ex operum virtutisque similitudine Patris in se immensam ac invisibilem magnitudinem designabat, per hoc quod dicebat ad discipulos suos quia « Qui me videt, videt et Patrem[1]; » *et:* Ego et Pater unum sumus[2]. » Quibus etiam illud simile intelligendum est quod ait, quia « Pater in me est, et » ego in Patre[3]. »

[1] Joan. xiv, 9. — [2] Id. x, 30. — [3] Ibid. 38.

IX. Videamus nunc etiam illud qualiter sentiendum est, quod in Sapientia Salomonis scriptum legimus, qui ita ait de Sapientia quia « vapor est quidam virtutis Dei, et aporrhœa Omnipotentis gloriæ purissima, et splendor lucis » æternæ, et speculum immaculatum inoperationis sive virtutis Dei, et imago bonitatis ejus [1]. » Quæ ergo hic de Deo definit, ex singulis quibusque certa quædam inesse Sapientiæ Dei designat : virtutem namque Dei nominat, et gloriam et lucem æternam, et inoperationem et bonitatem. Ait autem Sapientiam vaporem esse non gloriæ Omnipotentis, neque æternæ lucis, nec inoperationis Patris, nec bonitatis ejus; neque enim conveniens erat alicui horum ascribi vaporem : sed cum omni proprietate ait virtutis Dei vaporem esse Sapientiam. Intelligenda est ergo virtus Dei, qua viget, qua omnia visibilia et invisibilia vel instituit, vel continet, vel gubernat, quæ ad omnia sufficiens est quorum providentiam gerit, quibus velut uni, ita omnibus adest. Hujus ergo totius virtutis tantæ et tam immensæ vapor, et, ut ita dicam, vigor ipse in propria subsistentia effectus, quamvis ex ipsa virtute velut voluntas ex mente procedat, tamen et ipsa voluntas Dei nihilominus Dei virtus efficitur. Efficitur igitur virtus altera in sua proprietate subsistens, ut ait sermo Scripturæ, vapor quidam primæ et ingenitæ virtutis Dei, hoc quidem quod est inde trahens : non est autem quando non fuerit. Si enim quis voluerit dicere quasi prius non extiterit, sed postea ad subsistentiam venerit; dicat causam quare qui eam subsistere fecit Pater, ante hoc non fecerit. Quod si aliquod semel initium dederit, quo initio vapor iste ex Dei virtute processerit, iterum interrogabimus quare non et ante illud quod dixit initium : et ita semper de anterioribus inquirentes, et verbo interrogationis ascendentes, perveniemus in illum intellectum, ut

[1] Sap. VII, 25, 26.

quoniam semper poterat Deus et volebat, nunquam vel decuerit, vel causa aliqua existere potuerit, ut non hoc quod bonum volebat semper habuerit. Ex quo ostenditur semper fuisse vaporem istum virtutis Dei, nullum habentem initium nisi ipsum Deum. Neque decebat aliud esse initium, nisi ipsum unde et est et nascitur, Deum. Secundum Apostolum vero dicentem, quia Christus Dei virtus est; jam non solum vapor virtutis Dei, sed virtus ex virtute dicenda est[1].

X. Videamus etiam de eo quod dictum est, quoniam « aporrhœa est purissima gloriæ Omnipotentis : » et prius quidem consideremus quid est gloria omnipotentis Dei, deinde etiam quid sit ejus aporrhœa sentiemus. Quemadmodum pater non potest esse quis si filius non sit, neque dominus quis esse potest sine possessione, sine servo : ita ne omnipotens quidem Deus dici potest, si non sint in quos exerceat potentatum : et ideo ut omnipotens ostendatur Deus, omnia subsistere necesse est. Nam si quis est qui velit vel sæcula aliqua vel spatia transisse, vel quodcumque aliud nominare vult, cum nondum facta essent quæ facta sunt; sine dubio hoc ostendet quod in illis sæculis vel spatiis omnipotens non erat Deus, et postmodum omnipotens factus est, ex quo habere cœpit in quos ageret potentatum : et per hoc videbitur profectum quemdam accepisse, et ex inferioribus ad meliora venisse; siquidem melius esse non dubitatur, esse eum omnipotentem quam non esse. Et quomodo non videbitur absurdum, ut cum non haberet aliquid ex his Deus quæ eum habere dignum erat, postmodum per profectum quemdam in hoc venerit ut haberet? Quod si nunquam est quando non omnipotens fuerit, necessario subsistere oportet etiam ea per quæ omnipotens dicitur, et semper habuerit in quibus exercuerit potentatum, et quæ fuerint ab ipso vel rege vel principe moderata : de quibus

[1] 1 Cor. 1, 24.

plenius in locis propriis in quibus de creaturis ejus disputandum fuerit, disseremus. Sed et nunc strictim licet, tamen admonere necessarium puto, quoniam quidem quæstio nobis de Sapientia agitatur, quemadmodum aporrhœa *sit* Sapientia gloriæ Omnipotentis purissima, ne videatur alicui anterior esse in Deo omnipotentis appellatio nativitate Sapientiæ per quam Pater vocatur, quoniam dicta est aporrhœa Omnipotentis gloriæ purissima esse Sapientia quæ est Filius Dei. Audiat qui hæc ita vult suspicari, quod manifestissime Scriptura pronuntiat dicens, quia « Omnia in Sa» pientia fecisti[1] : » et per Evangelium docetur, quia « om» nia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil[2] : » et intelligat ex hoc, quia non potest antiquior esse in Deo omnipotentis appellatio quam Patris : per Filium enim omnipotens est Pater. Sed quoniam gloriam dixit esse Omnipotentis, cujus gloriæ aporrhœa est Sapientia, hoc intelligi datur, quod etiam in omnipotentiæ gloria societatem habeat Sapientia, per quam Deus omnipotens dicitur. Per Sapientiam enim, quæ est Christus, tenet Deus omnium potentatum, non solum dominantis auctoritate, verum etiam subjectorum spontaneo famulatu. Ut autem unam et eamdem omnipotentiam Patris ac Filii esse cognoscas, sicut unus atque idem est cum Patre Deus et Dominus, audi hoc modo Joannem in Apocalypsi dicentem : « Hæc dicit Dominus » Deus qui est, et qui erat, et qui venturus est omnipo» tens[3]. » Qui enim venturus est, qui est alius nisi Christus? Et sicut nemo debet offendi cum Deus sit Pater, quod etiam Salvator est Deus : ita et cùm omnipotens dicitur Pater, etiam nullus debet offendi quod etiam Filius Dei omnipotens dicitur. Hoc modo namque verum erit illud quod ipse dicit ad Patrem, quia « Omnia mea tua sunt et tua mea, » et glorificatus sum in eis[4]. » Si vero omnia quæ Patris sunt

[1] Psal. CIII, 24. — [2] Joan. I, 3. — [3] Apoc. I, 8. — [4] Joan. XVII, 10.

Christi sunt, inter omnia vero quæ sunt Pater est etiam omnipotens, sine dubio etiam unigenitus Filius debet esse omnipotens, ut omnia quæ habet Pater etiam Filius habeat. « Et glorificatus sum, *inquit*, in eis. In nomine *enim* Jesu » omne genu *flectetur* cœlestium, terrestrium, et inferno» rum, et omnis lingua *confitebitur* quia Dominus Jesus » in gloria est Dei Patris[1]. » Igitur aporrhœa gloriæ Dei secundum hoc quod omnipotens est, pura ac limpida ipsa Sapientia est, glorificata tanquam aporrhœa omnipotentiæ, vel gloriæ. Ut autem manifestius intelligatur quæ sit gloria omnipotentiæ, etiam hoc addimus. Deus pater omnipotens est, eo quod potentatum omnium tenet, id est cœli et *terræ*, solis et lunæ et stellarum, omniumque quæ in ipsis sunt. Horum autem potentatum gerit per Verbum suum, quoniam in nomine Jesu omne genu flectetur et cœlestium, et terrestrium, et infernorum. Et si omne genu flectitur Jesu, sine dubio Jesus est cui subjecta sunt omnia, et ipse est qui potentatum agit in omnibus, et per quem subjecta sunt Patri omnia : per sapientiam namque, id est verbo et ratione, non vi ac necessitate, cuncta subjecta sunt. Et ideo in eo ipso quo obtinet omnia, gloria sua est : et hæc est omnipotentiæ purissima et limpidissima gloria, cum ratione et sapientia, non vi ac necessitate, cuncta subjecta sunt. Purissima vero ac limpidissima gloria Sapientiæ, satis convenienter dictum est ad distinctionem ejus gloriæ, quæ non pure nec sincere gloria dicitur. Omnis vero *natura*, quæ convertibilis est et commutabilis, etiamsi glorificatur in operibus justitiæ vel sapientiæ, per hoc ipsum tamen quod accidentem habet justitiam vel sapientiam, et quod hoc quod accidit, etiam decidere potest : gloria ejus sincera ac limpidissima esse non potest. Sapientia vero Dei, quæ est unigenitus Filius ejus, quoniam in omnibus incon-

[1] Phil. II, 10, 11.

vertibilis est et incommutabilis, et substantiale in eo omne bonum *est quod* utique mutari atque converti nunquam *potest, idcirco* pura ejus ac sincera gloria prædicatur.

XI. Tertio dicitur Sapientia esse splendor lucis æternæ : *cujus* rei virtutem jam in præcedentibus exposuimus, cum *solis* similitudinem, et radiorum ejus splendorem introduximus, et pro viribus nostris ostendimus quomodo hoc deberet intelligi. Addemus tamen etiam hoc unum. Sempiternum vel æternum proprie dicitur quod neque initium ut esset habuit, neque cessare unquam potest esse quod est. Hoc autem designatur apud Joannem cum dicit quoniam *Deus lux est*[1]. Splendor autem lucis ejus sapientia sua est, non solum secundum quod lux est, sed et secundum quod sempiterna lux est, ita ut æternus, et æternitatis splendor sit sapientia sua. Quod si integre intelligatur, manifeste declarat quia subsistentia Filii ab ipso Patre descendit, sed non temporaliter, neque ab ullo alio initio, nisi, ut diximus, ab ipso Deo.

XII. Sed et speculum immaculatum ἐνεργείας, id est, inoperationis Dei esse Sapientia nominatur. Ergo inoperatio virtutis Dei quæ sit, prius intelligenda est, quæ est vigor quidam, ut ita dixerim, per quem inoperatur Pater, vel cum creat, vel cum providet, vel cum judicat, vel cum singula quæque in tempore suo disponit atque dispensat. Sicut ergo in speculo omnibus motibus quibus is qui speculum intuetur, movetur vel agit, iisdem ipsis etiam ea imago quæ per speculum deformatur, actibus et motibus commovetur vel agit, in nullo prorsus declinans : ita etiam Sapientia de se vult intelligi, cum speculum immaculatum *paternæ* virtutis inoperationisque nominatur : sicut et Dominus *Jesus* Christus qui est sapientia Dei, de se ipso pronuntiat, dicens, quia « opera quæ facit Pater, hæc etiam

[1] 1 Joan. 1, 5.

» Filius facit similiter[1]. » Et iterum dicit, quoniam « non » potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Pa- » trem facientem[2]. » Quoniam ergo in nullo prorsus Filius a Patre virtute operum immutatur ac differt, nec aliud est opus Filii quam Patris, sed unus atque idem, ut ita dicam, etiam motus in omnibus est; idcirco speculum eum immaculatum nominavit, ut per hoc nulla omnino dissimilitudo Filii intelligatur ad Patrem. Ea sane quæ secundum similitudinem vel imitationem discipuli ad magistrum a quibusdam dicta sunt, et quod in materia corporali ea a Filio fiant, quæ a Patre in substantiis spiritualibus prius fuerint deformata, convenire quomodo possunt, cum in Evangelio *Filius* dicatur non similia facere, sed eadem similiter facere?

XIII. Superest quid sit imago bonitatis ejus inquirere : in quo eadem, ut opinor, intelligi convenit quæ superius de imagine ea quæ per speculum deformatur, expressimus. Principalis namque bonitas, sine dubio, ex qua Filius natus : qui per omnia imago est Patris, procul dubio etiam bonitatis ejus convenienter imago dicetur. Non enim alia aliqua secunda bonitas existit in Filio præter eam quæ est in Patre. Unde et recte ipse Salvator in Evangelio dicit quoniam « nemo bonus nisi unus Deus Pater[3] : » quo scilicet per hoc intelligatur Filius non esse alterius bonitatis, sed illius solius quæ in Patre est : cujus recte imago appellatur, quia neque aliunde est, nisi ex ipsa principali bonitate; ne altera bonitas quam ea quæ in Patre est, videatur in Filio. Neque aliqua dissimilitudo, aut distantia bonitatis in *Filio* est. Propter quod non debet velut blasphemiæ aliquod genus putari in eo quod dictum est : « Nemo bonus nisi unus » Deus Pater[4] : » ut propterea putetur, vel Christus, vel Spiritus sanctus negari quod bonus sit; sed ut superius diximus, principalis bonitas in Deo sentienda est Patre ex quo

[1] Joan. v, 19. — [2] Ibid. — [3] Marc. x, 18. Luc. xviii, xix. — [4] Ibidem.

vel Filius natus, vel Spiritus sanctus procedens, sine dubio bonitatis ejus naturam in se refert, quæ est in eo fonte de quo vel natus est Filius, vel procedit Spiritus sanctus (2). Jam vero si qua alia bona in Scripturis dicuntur, vel Angelus, vel homo, vel servus, vel thesaurus, vel cor bonum, vel arbor bona, hæc omnia abusive dicuntur, accidentem, non substantialem in se continentia bonitatem. Multum autem est, et alterius vel operis vel temporis, congregare omnes Filii Dei appellationes : verbi causa, quomodo vel lumen verum est, vel ostium, vel justitia, vel sanctificatio, vel redemptio, et alia innumera; et quibus causis unumquodcumque horum nominetur, exponere. Sed contenti his de quibus superius disseruimus, consequenter etiam reliqua perquiramus.

CAPUT III.

De Spiritu sancto.

I. Consequens igitur est nunc, ut de Spiritu sancto quam possumus breviter requiramus. Et omnes quidem qui quoquomodo providentiam esse sentiunt, Deum esse ingenitum qui universa creavit atque disposuit, confitentur, eumque parentem universitatis agnoscunt. Huic tamen esse Filium non nos soli pronuntiamus; quamvis satis hoc et mirum et incredulum videatur iis qui apud Græcos et Barbaros philosophari videntur : tamen a nonnullis etiam ipsorum habita ejus videtur opinio, cum verbo Dei, vel ratione creata esse omnia confitentur. Nos vero secundum fidem doctrinæ ejus, quam divinitus aspiratam pro certo habemus, eminentiorem diviniorem que rationem de Filio Dei, nullius alterius possibilitatis esse credimus exponere, atque in hominum cognitionem proferre, nisi ejus solius Scripturæ quæ a Spiritu sancto inspirata est, id est, Evan-

gelicæ atque Apostolicæ, nec non Legis ac Prophetarum, sicut ipse Christus asseruit. De subsistentia vero Spiritus sancti ne suspicionem quidem ullam habere quis potuit, præter eos qui in Lege et Prophetis versati sunt, vel eos qui se Christo credere confitentur. Nam de Deo quidem patre quamvis quidem proloqui nemo valeat, tamen possibile est intellectum aliquem capi ex occasione visibilium creaturarum et ex his quæ humana mens naturaliter sentit : insuper etiam de Scripturis sanctis confirmari possibile est. Sed et de Filio Dei, quamvis nemo noverit Filium nisi Pater, tamen ex divinis Scripturis etiam de ipso qualiter sentiri debeat, mens humana formatur, et non solum ex novo, sed etiam ex veteri Testamento, per ea quæ a sanctis gesta ad Christum figuraliter referuntur, ex quibus adverti vel divina ejus natura, vel humana quæ ab eo assumpta est, potest.

II. De Spiritu vero sancto, quod sit, multæ nos Scripturæ docuerunt, sicut David in L Psalmo dicit : « Et Spiritum » sanctum tuum ne auferas a me[1]. » Et in Daniele dicitur : « Spiritus sanctus qui est in te[2]. » In novo vero Testamento abundantibus testimoniis edocemur, cum Spiritus sanctus super Christum descendisse describitur, et cum ipse Dominus insufflavit in Apostolos post resurrectionem, dicens : « Accipite Spiritum sanctum[3]. » Et ad Mariam ab Angelo dicitur : « Spiritus sanctus superveniet in te[4]. » Paulus vero dicit : « Quia nemo potest dicere Dominum Jesum nisi in » Spiritu sancto[5]. » Et in Actibus Apostolorum per impositionem manuum Apostolicarum Spiritus sanctus dabatur in baptismo[6]. Ex quibus omnibus didicimus tantæ esse auctoritatis et dignitatis substantiam Spiritus sancti, ut salutaris baptismus non aliter nisi excellentissimæ omnium Trinitatis auctoritate, id est Patris, et Filii, et Spiritus sancti

[1] Psal. L, 13. — [2] Dan. IV, 6. — [3] Joan. XX, 22. — [4] Luc. I, 35. — [5] I Cor. XII, 3. — [6] Act. VIII, 18.

cognominatione compleatur, et ingenito Deo Patri, et unigenito ejus Filio nomen quoque Spiritus sancti copuletur. Quis ergo non obstupescat quanta majestas sit Spiritus sancti, cum eum qui dixerit verbum in Filium hominis, audiat sperare veniam posse; eum vero qui in Spiritum sanctum blasphemaverit, veniam non habere neque in præsenti sæculo, neque in futuro?

III. Quod autem a Deo universa creata sint, nec sit ulla creatura quæ non ab eo hoc ipsum ut esset acceperit, ex multis Scripturæ assertionibus comprobatur, repudiatis atque depulsis his quæ a quibusdam falso perhibentur, vel de materia Deo coæterna, vel de ingenitis animabus, quibus non tam subsistendi naturam, quam æqualitatem atque ordinem a Deo insitum volunt. Nam et in eo libello qui Pastoris dicitur angeli pœnitentiæ, quem Hermas conscripsit, ita refertur: « Primo omnium crede, quia unus est Deus » qui omnia creavit atque composuit: qui cum nihil esset » prius, esse fecit omnia: qui est omnia capiens, ipse vero » a nemine capitur. » Sed et in Enoch libro his similia describuntur. Verumtamen usque ad præsens nullum sermonem in Scriptis sanctis invenire potuimus per quem Spiritus sanctus factura esse vel creatura diceretur, ne eo quidem modo quo de Sapientia referre Salomonem supra edocuimus, vel quæ de Vita, vel Verbo, aliisque appellationibus Filii Dei intelligenda esse tractavimus. Spiritus igitur Dei qui super aquas ferebatur[1], sicut scriptum est in principio facturæ mundi, puto quod non sit alius quam Spiritus sanctus, secundum quod ego intelligere possum, sicut et cum ipsa loca exponeremus ostendimus, non tamen secundum historiam, sed secundum intelligentiam spiritualem.

IV. Quidam sane ex præcessoribus nostris in novo Testamento observarunt, quod sicubi Spiritus nominatur sine

[1] Gen. 1, 2.

adjectione ea quæ assignet qualis sit spiritus, de sancto Spiritu debet intelligi, ut puta : « Fructus autem Spiritus est » charitas, gaudium, et pax[1], etc. » Item et ibi : « Cum » cœperitis Spiritu, nunc carne perficimini[2]. » Nos vero etiam in veteri Testamento putamus distinctionem istam posse servari, sicut cum dicit : « Qui dat Spiritum populo » qui est super terram, et Spiritum his qui calcant eam[3]. » Sine dubio enim omnis qui calcat terram, id est terrena et corporalia, particeps est Spiritus sancti a Deo eum accipiens. Dicebat autem et Hebræus magister, quod duo illa Seraphim quæ in Esaia senis alis describuntur clamantia adinvicem, et dicentia : « Sanctus, sanctus, sanctus *Do*- » minus Deus Sabaoth[4], » de unigenito Filio Dei et Spiritu sancto essent intelligenda. Nos vero putamus etiam illud quod in cantico Abacuc dictum est : « In medio *vel* duo- » rum animalium, *vel* duarum vitarum cognosceris[5], » de Christo et de Spiritu sancto sentiri debere (3). Omnis enim scientia de Patre revelante Filio in Spiritu sancto cognoscitur, ut ambo hæc quæ secundum Prophetam vel animantia vel vitæ dicuntur, causa scientiæ Dei Patris existant. Sicut enim de Filio dicitur, quia « nemo novit Patrem nisi Filius, » et cui voluerit Filius revelare[6] : » hæc eadem etiam de Spiritu sancto dicit Apostolus, cum ait : « Nobis autem re- » velavit Deus per Spiritum suum : Spiritus enim omnia » scrutatur etiam alta Dei[7]. » Sed et rursus in Evangelio de divinis ac profundioribus doctrinis commemorans Salvator quas nondum capere poterant discipuli sui, ita ait ad Apostolos : « Adhuc multa habeo quæ vobis dicam, sed non po- » testis illa modo capere : cum autem venerit consolator » Spiritus sanctus, ille vos docebit omnia, et commonebit » omnia quæ dixi vobis[8]. » Et ita sentiendum est quod sicut

[1] Galat. v, 22. — [2] Id. III, 3. — [3] Isai. XLII, 5. — [4] Id. VI, 3. — [5] Habac. III, 3. — [6] Luc. x, 22. — [7] 1 Cor. II, 10. — [8] Joan. XVI, 12, 13; et XIV, 26.

Filius, qui solus cognoscit Patrem, revelat cui vult : ita Spiritus sanctus, qui solus scrutatur etiam alta Dei, revelat Deum *cui* vult. « Spiritus enim ubi vult spirat[1]. » Neque enim putandum est quod etiam Spiritus Filio revelante cognoscit. Si enim revelante Filio cognoscit Patrem Spiritus sanctus, ergo ex ignorantia ad scientiam venit : quod utique et impium pariter et stultum est, Spiritum sanctum confiteri, et ignorantiam ei ascribere. Non enim cum aliud aliquid esset antequam Spiritus sanctus, per profectum venit in hoc ut esset Spiritus sanctus; ut quis audeat dicere, quia tunc quidem cum nondum esset Spiritus sanctus, ignorabat Patrem, postea vero quam recepit scientiam, Spiritus sanctus effectus est : quod si esset, nunquam utique in unitate Trinitatis, id est Dei patris inconvertibilis et Filii ejus, etiam ipse Spiritus sanctus haberetur, nisi quia et ipse semper erat Spiritus sanctus. Hoc sane quod dicimus, vel *semper*, vel *erat*, vel si quod aliud tale temporalis significationis nomen asciscimus, simpliciter et cum venia accipiendum est : quoniam nominum quidem horum significationes temporales sunt, ea autem de quibus loquimur, tractatu quidem sermonis temporaliter nominantur, natura autem sui omnem intelligentiam sensus temporalis excedunt.

V. Rectum tamen videtur inquirere quid causæ sit, quod qui regeneratur per Deum in salutem, opus habet et Patre et Filio et Spiritu sancto, non percepturus salutem nisi sit integra Trinitas; nec possibile sit participem fieri Patris vel Filii sine Spiritu sancto. De quibus discutientes sine dubio necessarium erit ut operationem specialem Spiritus sancti, et specialem Patris ac Filii describamus. Arbitror ergo operationem quidem esse Patris et Filii tam in sanctis quam in peccatoribus, in hominibus rationalibus et in mutis animalibus; sed et in his quæ sine anima sunt, et in om-

[1] Joan. III, 8.

nibus omnino quæ sunt : operationem vero Spiritus sancti nequaquam prorsus incidere vel in ea quæ sine anima sunt, vel in ea quæ animantia quidem, sed muta sunt; sed ne in illis quidem inveniri qui rationabiles quidem sunt, sed in malitia positi, nec omnino ad meliora conversi. In illis solis arbitror esse opus Spiritus sancti qui jam se ad meliora convertunt, et per vias Christi Jesu incedunt, id est, qui sunt in bonis actibus, et in Deo permanent (4).

VI. Quia autem operatio Patris et Filii et in sanctis et in peccatoribus sit, manifestatur ex eo quod omnes qui rationabiles sunt, Verbi, id est rationis participes sunt, et per hoc velut quædam semina insita sibi gerunt sapientiæ et justitiæ quod est Christus. Ex eo autem qui vere est, qui dixit per Moysen : « Ego sum qui sum[1], » omnia quæcumque sunt participant : quæ participatio Dei Patris pervenit in omnes tam justos quam peccatores, et rationabiles atque irrationabiles, et in omnia omnino quæ sunt. Ostendit sane et Apostolus Paulus quod omnes habeant participium Christi, dicens : « Ne dixeris in corde tuo : Quis ascendet in » cœlum? id est Christum deducere : aut quis descendet in » abyssum? id est Christum a mortuis revocare. Sed quid » dicit Scriptura? Prope est Verbum in ore tuo et in corde » tuo[2]. » Ex quo in corde omnium significat esse Christum secundum id quod Verbum vel ratio est, cujus participatione rationabiles sunt. Sed et illud quod in Evangelio dictum est : « Nisi venissem, et locutus fuissem eis, peccatum » non haberent; nunc autem excusationem non habent pro » peccato suo[3], » his qui rationem norunt, usque ad quod tempus peccatum homo non habeat, et ex qua ætate obnoxius peccato sit, manifestum est et patet quomodo ex participatione Verbi vel rationis homines peccatum habere dicuntur : videlicet ex quo intellectus atque scientiæ capaces

[1] Exod. III, 14. — [2] Rom. x, 6, 7, 8. — [3] Joan. xv, 22.

effecti, cum jam eis boni vel mali discretionem ratio intrinsecus inserta suggesserit; et cum scire jam cœperint quid sit malum, si faciunt illud, peccato efficiuntur obnoxii : et hoc *est quod* dicit, quia excusationem non habent homines pro peccato suo, ex quo eis divinus Sermo vel ratio ostendere cœperit in corde discretionem boni et mali, ut per hanc debeant refugere et cavere quod malum est; quia « scienti » bonum et non facienti, peccatum est illi[1]. » Item quod omnes homines non sunt extra communionem Dei, hoc modo Evangelium docet, dicente Salvatore : « Regnum Dei cum » observatione non venit : neque dicent, Ecce hic, aut ibi : » sed regnum Dei intra vos est[2]. » Sed et illud videndum est *ne forte idem* significet quod in Genesi scriptum est, cum ait : « Et insufflavit in faciem ejus inspirationem vitæ, et factus est homo in animam vivam[3]. » Quod si generaliter in omnes homines datum esse intelligitur, omnes homines habent participium Dei.

VII. Si vero hoc de Spiritu Dei dictum intelligendum est, quoniam et Adam prophetasse de nonnullis invenitur : ergo jam non generaliter, sed sanctis quibusque datum accipi potest. Denique etiam diluvii tempore cum omnis caro corrupisset viam Dei, tanquam de indignis et peccatoribus scriptum est dixisse Deum : « Non permanebit Spiritus meus » in hominibus istis in æternum, propter quod caro sunt[4]. » In quo manifeste ostenditur, quod ab indignis quibusque auferatur Spiritus Dei. In Psalmis quoque scribitur : « Aufe» res Spiritum eorum, et deficient, et in terram suam revertentur. Emittes Spiritum tuum, et creabuntur, et renova» bis faciem terræ[5] : » quod manifeste de Spiritu sancto designatur, qui ablatis atque extinctis peccatoribus et indignis, ipse *sibi novum* populum creet, et renovet faciem terræ,

[1] Jacob. IV, 17. — [2] Luc. XVII, 20, 21. — [3] Gen. II, 7. — [4] Id. VI, 3. — [5] Psal. CIII, 29, 30.

cum per gratiam Spiritus deponentes veterem hominem cum actibus suis, in novitate vitæ cœperint ambulare. Et ideo de eo competenter dicitur, quia non in omnibus, neque in his qui caro sunt, sed in his quorum terra renovata fuerit, Spiritus sanctus habitabit. Denique idcirco per impositionem manuum Apostolorum post baptismum gratia et revelatio sancti Spiritus tradebatur. Sed et Salvator noster post resurrectionem, cum vetera jam transissent, et facta fuissent omnia nova, novus ipse homo et primogenitus ex mortuis renovatis quoque per fidem suæ resurrectionis Apostolis ait : « Accipite Spiritum sanctum[1]. » Hoc est nimirum quod et ipse Salvator Dominus in Evangelio designabat, cum vinum novum in utres mitti posse veteres denegabat, sed jubebat utres fieri novos[2], id est homines in novitate vitæ ambulare, ut vinum novum, id est Spiritus sancti gratiæ susciperent novitatem. Hoc ergo pacto operatio virtutis Dei Patris et Filii indiscrete super omnem protenditur creaturam; Spiritus sancti vero participationem a sanctis tantummodo haberi invenimus. Propter quod dicitur : « Nemo » potest dicere Dominum Jesum nisi in Spritu sancto[3]. » Et vix aliquando ipsi Apostoli digni habentur audire : « Accipie» tis virtutem supervenientis Spiritus sancti in vos[4]. » Propter quod et consequens puto, quia qui peccaverit quidem in Filium hominis venia dignus est; pro eo quod is qui Verbi Dei vel rationis est particeps, si desinat rationabiliter vivere, videtur in ignorantiam vel stultitiam decidisse, et propter hoc veniam promereri : qui autem dignus jam habitus est sancti Spiritus participatione, et retro fuerit conversus, hic reipsa et opere blasphemasse dicitur in Spiritum sanctum. Ne quis sane existimet nos, ex eo quod diximus Spiritum sanctum solis sancti præstari, Patris vero et Filii beneficia vel inoperationes pervenire ad bonos et malos, justos et in-

[1] Joan. xx, 22. — [2] Matth. ix, 16, 17. — [3] I Cor. xii, 3. — [4] Act. i, 8.

justos, prætulisse per hoc Patri et Filio Spiritum sanctum, vel majorem ejus per hoc asserere dignitatem : quod utique valde inconsequens est. Proprietatem namque gratiæ ejus operisque descripsimus. Porro autem nihil in Trinitate majus minusve dicendum est, cum unius divinitatis fons Verbo ac ratione sua teneat universa, Spiritu vero oris sui quæ digna sunt sanctificatione sanctificet, sicut in Psalmo scriptum est : « Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris » ejus omnis virtus eorum[1]. » Est etiam quædam inoperatio Dei Patris præcipua præter illam qua omnibus ut essent naturaliter præstitit. Est et Domini Jesu Christi præcipuum quoddam ministerium in eos quibus naturaliter ut rationabiles sint confert, per quod ad hæc quæ sunt præstatur eis ut bene sint. Est et alia quoque etiam Spiritus sancti gratia quæ dignis præstatur, ministrata quidem per Christum, inoperata autem a Patre secundum meritum eorum qui capaces ejus efficiuntur. Quod manifestissime indicat Apostolus Paulus, unam eamdemque virtutem Trinitatis exponens in eo dum dicit : « Divisiones sunt donorum, » idem autem Spiritus : et divisiones sunt ministeriorum, » idem autem Dominus : et divisiones operationum sunt, » idem autem Deus qui operatur omnia in omnibus. Unicuique autem datur manifestatio Spiritus secundum id » quod expedit[2]. » Ex quo manifestissime designatur quod nulla est in Trinitate discretio, sed hoc quod donum Spiritus dicitur, manifestatur per Filium, et inoperatur per Deum patrem. « Omnia autem operatur unus atque idem Spiritus, » dividens unicuique pront vult[3]. »

VIII. His igitur de unitate Patris, et Filii, et Spiritus sancti protestatis, redeamus nunc ad eum ordinem quem disserere cœperamus. Deus pater omnibus præstat ut sint : participatio vero Christi, secundum id quod verbum vel

[1] Psal. XXXII, 6. — [2] 1 Cor. XII, 4, 5, 6. — [3] Ibid. 11.

ratio est, facit ea esse rationabilia. Ex quo consequens est ea vel laude digna esse, vel culpa, quia virtutis et malitiæ sunt capacia. Propter hoc consequenter adest etiam gratia Spiritus sancti, ut ea quæ substantialiter sancta non sunt, participatione ipsius sancta efficiantur. Cum ergo primo ut sint habeant ex Deo patre, secundo ut rationabilia sint habeant ex Verbo, tertio ut sint sancta habeant ex Spiritu sancto; rursum Christi secundum hoc quod justitia Dei est, capacia efficiuntur ea quæ jam sanctificata ante fuerint per Spiritum sanctum : et qui in hunc gradum proficere meruerint per sanctificationem Spiritus sancti, consequentur nihilominus donum sapientiæ secundum virtutem et inoperationem Spiritus Dei. Et hoc puto Paulum dicere, cum ait quibusdam dari sermonem sapientiæ, aliis sermonem scientiæ secundum eumdem Spiritum. Et designans unamquamque discretionem donorum, refert omnia ad universitatis fontem, et dicit : « Divisiones sunt inoperationum, sed » unus Deus qui operatur omnia in omnibus[1]. » Unde et inoperatio Patris quæ esse præstat omnibus, clarior ac magnificentior invenitur; cum unusquisque per participationem Christi secundum id quod sapientia est, et secundum id quod scientia est et sanctificatio est, proficit et in altiores profectuum gradus venit; et per hoc quod participatione sancti Spiritus factus est quis purior atque sincerior, effectus dignus recipit sapientiæ ac scientiæ gratiam, ut depulsis omnibus, expurgatisque pollutionis atque ignorantiæ maculis, tantum profectum sinceritatis ac puritatis accipiat, ut hoc quod accepit a Deo ut esset, tale sit quale Deo dignum est, eo qui ut esset pure utique præstitit ac perfecte : ut tam dignum sit id quod est, quam est ille qui id esse fecit. Ita namque et virtutem semper esse atque in æternum manere percipiet a Deo is qui talis est qualem eum esse voluit

[1] I Cor. XII, 6.

ille qui fecit. Quod ut accidat, et ut indesinenter atque inseparabiliter adsint ei qui est ea quæ ab ipso facta sunt, Sapientiæ id opus est instruere atque erudire ea, et ad perfectionem perducere ex Spiritus sancti confirmatione atque indesinenti sanctificatione per quam solum Deum capere possunt. Ita ergo indesinenti erga nos opere Patris, et Filii, et Spiritus sancti per singulos quosque profectuum gradus instaurato, vix si forte aliquando intueri possumus sanctam ac beatam vitam; in qua cum post agones multos in eam perveniri potuerit, ita perdurare debemus ut nulla unquam nos boni illius satietas capiat : sed quanto magis de illa beatitudine percipimus, tanto magis in nobis vel dilatetur ejus desiderium, vel augeatur, dum semper ardentius et capacius Patrem, et Filium, ac Spiritum sanctum vel capimus, vel tenemus. Si autem aliquando satietas capit aliquem ex his qui in summo perfectoque constiterint gradu, non arbitror quod ad subitum quis evacuetur ac decidat; sed paulatim et per partes defluere eum necesse est : ita ut fieri possit interdum, ut si brevis aliquis lapsus acciderit, et cito resipiscat atque in se revertatur, non penitus ruere, sed revocare pedem, et redire ad statum suum, et rursum statuere possit id quod per negligentiam fuerat lapsum.

CAPUT IV.

De diminutione vel lapsu.

1. Ut autem istam diminutionem, vel lapsum eorum qui se negligentius egerint ostendamus, etiam similitudine alicujus exempli uti non videtur absurdum. Igitur si sit aliquis qui peritia vel arte, verbi gratia, geometriæ, vel medicinæ paulatim fuerit imbutus usquequo venerit ad perfectum, multo scilicet tempore institutionibus atque exercitiis semet-

ipsum informans ut ad integrum supradictæ artis assumeret disciplinam : huic nunquam profecto accidere poterit, ut cum peritus dormierit, evigilet imperitus. Non enim ea quæ per læsionem aliquam vel debilitatem accidunt, in medium adducere aut commemorare nunc convenit : neque enim similitudini propositæ exemploque conveniunt. Secundum ergo id quo proposuimus, geometres ille vel medicus donec exercet se in meditationibus artis suæ, et rationabilibus institutis, permanet apud eum etiam scientia disciplinæ. Si vero dissimulet ab exercitiis, et negligat ab industria, paulatim primo per negligentiam pauca excidunt, tum deinde etiam plura, et ita per multum tempus abeunt omnia in oblivionem, atque universa ex memoria penitus abolentur. Potest sane fieri, ut cum decidere ab initio cœperit, et parva adhuc corrumpi negligentia, si resuscitetur, et citius in semetipsum revertatur, reparet ea quæ adhuc nuper amissa sunt, et recolat ea quæ ab eo fuerant tenui adhuc abolitione sublata. Transferamus nunc hæc ad eos qui se Dei scientiæ ac sapientiæ dediderunt, cujus eruditio atque industria incomparabilibus omnes reliquas disciplinas supereminet modis, et secundum propositæ similitudinis formam vel quæ sit assumptio scientiæ, vel quæ sit ejus abolitio contemplemur : maxime cum audiamus ab Apostolo quod de perfectis dicitur, quod facie ad faciem gloriam Domini ex mysteriorum revelationibus speculabuntur[1].

II. Verum nos volentes divina in nos beneficia demonstrare, quæ nobis per Patrem et Filium et Spiritum sanctum præbentur, quæ Trinitas totius est sanctitatis fons, excessu quodam usi hæc diximus, et sermonem de anima qui inciderat, strictim licet contingendum putavimus, vicinum utpote locum de natura rationabili disserentes. Opportunius tamen in loco proprio de omni rationabili natura quæ in tria

[1] 2 Cor. III, 18.

genera speciesque distinguitur, Deo nobis per Jesum Christum et sanctum Spiritum concedente, disputabimus.

CAPUT V.

De rationabilibus naturis.

I. Post eam dissertionem quam de Patre et Filio et Spiritu sancto, quantum valuimus, breviter digessimus, consequens est etiam de naturis rationabilibus, ac de speciebus earum et ordinibus, vel officiis tam sanctarum quam etiam malignarum virtutum, sed et de his qui inter has bonas et malas *medii quidam* sunt et adhuc in agone atque in certamine positi, pauca disserere. Quamplurima namque in sanctis Scripturis invenimus ordinum quorumdam atque officiorum tam sanctorum quam etiam contrariorum nomina : quæ prius proponentes, tum deinde quid sibi velit horum significatio, pro viribus nostris discutere pertentabimus [1]. Sunt quidam sancti Angeli Dei, quos Paulus ministeriales spiritus appellat ad ministerium destinatos, propter eos qui hæreditatem capiunt in salutem. Apud ipsum quoque sanctum Paulum invenimus, nescio unde sumentem, cognominan*tem tamen* quasdam Sedes, et Dominationes, et Principatus, et Potestates, et post enumerationem horum, velut alia adhuc quædam rationabilia officia atque ordines esse sentiens præter eos quos supra dixerat, ait de Salvatore : « Qui est » super omnem Principatum, et Potestatem, et Virtutem, et » Dominationem, et omne nomen quod nominatur non so» lum in hoc sæculo, sed etiam in futuro [2]. » Ex quo videlicet *ostendit* esse quædam præter hæc quæ commemoravit, *quæ nominentur* quidem in hoc sæculo, non tamen ab *ipso* enumerata nunc fuerint, forte nec ab alio aliquo intel-

[1] Heb. I, 14. — [2] Ephes. I, 21.

lecta : esse vero alia quæ in hoc sæculo quidem non nominentur, in futuro tamen nominabuntur.

II. Una deinde sciendum est, quia omne quod rationabile est, et rationis terminos statutaque declinat, sine dubio per prævaricationem recti justique efficitur in peccato. Est ergo omnis creatura rationabilis laudis et culpæ capax : laudis, si, secundum rationem quam in se habet, ad meliora proficiat; culpæ, si rationem recti tenoremque declinet : propter quod recte etiam pœnis et suppliciis subjacet. Quod etiam de ipso diabolo et his qui cum ipso sunt et dicuntur ejus angeli, sentiendum est. Exponendæ tamen sunt etiam appellationes eorum, ut sciamus quæ sint ista de quibus sermo nobis movendus est. Diaboli igitur nomen, et Satanæ, et Maligni in multis Scripturæ locis designatur, qui et inimicus Dei esse describitur. Necnon et quidam angeli diaboli nominantur, sed et princeps mundi hujus, qui utrum ipse sit diabolus, an alius quis, nondum manifeste declaratum est. Principes quoque hujus mundi quidam dicuntur sapientiam quamdam habentes quæ destruetur : sed utrum ipsi sint isti principes qui et illi sunt principatus adversus quos nobis est colluctatio, an alii sint, non facile mihi ab aliquo pronuntiandum videtur. Post principatus autem, etiam potestates quædam nominantur adversus quas colluctatio nobis est, et agon geritur : sed et adversus principes mundi hujus, et rectores tenebrarum harum, quædam etiam spiritualia malitiæ in cœlestibus ab ipso Paulo nominantur. Quid autem dicendum est etiam de spiritualibus malignis, et dæmonibus immundis qui in Evangeliis nominantur? Tum deinde appellantur etiam quædam simili nomine cœlestia, sed quæ dicuntur genu flectere, vel esse flexura in nomine Jesu, sed et terrestria et inferna quæ per ordinem Paulus enumerat[1]. In eo sane loco in quo de rationalibus

[1] Phil. II, 10.

naturis disserimus, reticere non convenit nec de nobis quidem hominibus, qui utique rationabile animal esse dicimur; sed ne *illud* quidem otiose prætereundum est, quod etiam de *nobis* ipsis hominibus diversi quidam ordines nominantur, cum dicitur : « Pars Domini populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israël[1]. » Pars autem Angelorum dicuntur cæteræ nationes : quoniam quidem « cum divideret Excelsus gentes, et dispergeret filios Adam, statuit fines gentium secundum numerum Angelorum Dei. » Et idcirco cum cæteris rationalibus naturis etiam humanæ animæ ratio pervidenda est.

III. Igitur tot et tantis ordinum officiorumque nominibus cognominatis, quibus certum est subesse substantias, requirendum est utrum conditor et creator omnium Deus, quosdam quidem ex his ita fecerit sanctos ac beatos ut nihil possint recipere omnino contrarium, et quosdam ita fecerit ut possint tam virtutis quam malitiæ effici capaces; aut si putandum est quod alios ita fecerit ut omnino incapaces sint ad virtutem, et alios malitiam quidem nequaquam posse recipere, solummodo autem posse in beatitudine permanere, alios vero tales qui possint utraque recipere. Ut autem etiam ex ipsis nominibus prima nobis inquisitio moveatur, consideremus si sancti Angeli ex quo sunt, semper sancti fuerunt, et sancti sunt, sanctique erunt, et neque receperunt unquam neque recipere potuerunt peccati locum. Tum deinde etiam hi qui sancti Principatus appellantur, consideremus si statim ut creati a Deo sunt, principatum exercere cœperunt in aliquos qui eis essent subjecti, et illos tales creatos et ad hoc factos ut essent subditi et subjecti. Similiter autem et quæ appellantur Potestates, utrum tales et in hoc ipsum creatæ sunt, ut exercerent potestatem; an meritum aliquod istud est et præmium virtutis, per quod

[1] Deut. LXXXII, 8, 9.

ad potestatem istam dignitatemque venerunt. Necnon et hi qui Throni dicuntur vel Sedes, an istam beatitudinis sedem stabilitatemque simul cum substantiæ suæ prolatione meruerint, ut ex voluntate sola hoc possideant Creatoris; vel quæ appellantur Dominationes, hoc quod dominantur, non per profectus sui meritum eis fuerit additum, sed conditionis prærogativa donatum sit, et ideo sit ab eis inseparabile quodammodo, ac naturale. Quod utique si ita recipiamus, ut putentur sancti Angeli, et sanctæ Potestates, et beatæ Sedes, gloriosæque Virtutes, et magnificæ Dominationes substantialiter potestates istas ac dignitates gloriasque possidere; consequens sine dubio videbitur etiam ea quæ in contrariis officiis nominata sunt, ad hunc modum intelligi debere: ita ut principatus illi adversus quos nobis est colluctatio, illud ipsum obluctans ac resistens omni bono propositum non postmodum recepisse declinantes a bono per arbitrii libertatem putentur, sed cum ipsis simul substantialiter extitisse; similiter etiam potestates et virtutes, nec esse in eis juniorem substantia sua posterioremque malitiam. Illi quoque quos mundi tenebrarum rectores et principes appellavit, hoc quod principantur et obtinent tenebras, non ex perversitate propositi, sed ex conditionis necessitate dicunrur descendere. Eadem quoque de spiritualibus nequitiæ, et de spiritualibus malignis et dæmonibus immundis, consequentiæ ipsius ratio coget intelligi. Quod si hæc ita de malignis contrariisque virtutibus intelligi videtur absurdum, sicut certe absurdum est, ut causa malitiæ ipsarum remota ab arbitrii sui proposito, Conditori earum necessario ascribatur, quomodo non etiam de bonis sanctisque virtutibus cogimur similia confiteri, id est, quia non substantiale sit in ipsis bonum, quod utique in solo Christo et in Spiritu sancto evidenter esse ostendimus, sine dubio utique et in Patre. Non enim Trinitatis natura habere aliquid composi-

tionis ostensa est, ut hæc ei consequenter videantur accidere. Unde superest ut in omni creatura sui operis suorumque motuum fuerit quod virtutes istæ quæ vel principatum agere in aliis, vel potestatem exercere, vel dominationem videntur, ex merito, et non per conditionis prærogativam prælatæ sint et superpositæ his quibus præesse vel in quos potestatem exercere dicuntur.

IV. Sed ne de tantis ac tam difficilibus rebus consequentiæ solius ratione invitati videamur asserere, atque ex conjecturis tantummodo in assensum cogere auditores, videamus si quid etiam de Scripturis sanctis possumus assertionis assumere, quarum auctoritate hæc credibilius astruantur. Et primum quidem de malis virtutibus quid sancta Scriptura contineat, proferemus; tum deinde etiam de cæteris investigabimus, secundum quod Dominus nos fuerit illuminare dignatus, ut in rebus tam difficilibus quid magis veritati sit proximum, vel quid secundum pietatis regulam opinandum sit, consequamur. Invenimus namque in Ezechiele propheta duas quasdam prophetias scriptas esse ad principem Tyri, quarum prima fortasse videbitur alicui, antequam audiat et secundam, dici de homine aliquo qui princeps fuerit Tyriorum[1]. Et ideo nos interim nihil de prima illa sumemus: secunda vero quoniam evidentissime talis est, ut nihil prorsus de homine, sed de virtute aliqua superiori intelligi debeat, quæ delapsa fuerit a superioribus et in inferiora ac deteriora dejecta, ex ipsa deferemus exemplum ex quo manifestissime demonstretur contrarias istas malignasque virtutes non natura tales esse conditas, vel creatas, sed de melioribus venisse in pejus, atque in deterius esse conversas; beatas quoque illas virtutes non esse talis naturæ quæ contrarium recipere non possit si velit, ac negligat, et status sui beatitudinem non omni cautela custodiat. Si enim

[1] Ezech. XXVI, XXVIII.

is qui dicitur princeps Tyri, refertur quia inter sanctos erat, et immaculatus erat, et in paradiso Dei constitutus, corona quoque decoris et pulchritudinis exornatus, is qui talis erat quomodo aliquo sanctorum inferior fuisse putandus est? Corona enim decoris et pulchritudinis ipse fuisse, et in paradiso Dei ambulasse immaculatus describitur: et quomodo ab aliquo putari potest quod iste talis non unus fuerit de illis sanctis beatisque virtutibus, quas utique in beatitudine positas, non alio quam tali honore præditas esse credendum est? Sed videamus tandem quid etiam ipsa prophetiæ verba nos doceant: «Et factus est, *inquit*, sermo Domini ad me, » dicens : Fili hominis, accipe lamentum super principem » Tyri, et dic ei : Hæc dicit Dominus Deus : Tu signaculum » similitudinis, et corona decoris in deliciis paradisi fuisti: » omni lapide vel gemma bona exornatus es, et indutus sardio, et topazio, et smaragdo et carbunculo et sapphiro, » et jaspide, argento et auro insertis, et achate, amethysto, » et chrysolitho, et beryllo, et onychio; auro quoque re» plesti thesauros tuos, et promptuaria tua in temetipso. Ex » qua die creatus es cum Cherubim, posui te in monte sancto » Dei. Fuisti in medio lapidum igneorum : fuisti immacula» tus tu in diebus tuis, ex qua die creatus es tu, donec in» ventæ sunt iniquitates in te : ex multitudine negotiationis » tuæ replesti iniquitate promptuaria tua, et peccasti, et vul» neratus es a monte Dei. Et ejecit te Cherub de medio la» pidum ignitorum : et elatum est cor tuum in decore tuo, » corrupta est disciplina tua cum pulchritudine tua : prop» ter multitudinem peccatorum tuorum in terram projeci te » coram regibus; dedi te in ostentationem atque illusionem » propter multitudinem peccatorum tuorum et iniquitatum » tuarum : ex negotiatione tua polluisti sancta tua. Et edu» cam ignem de medio tui, et comedet te, et dabo te in ci» nerem ac favillam super terram in conspectu omnium vi-

» dentium te; et omnes qui sciebant in gentibus, mœrebunt » super te. Perditio effectus es, et non subsistes ultra in » æternum tempus[1]. » Hæc cum ita dicta sint, qui est qui audiens : « Signaculum similitudinis, et corona decoris in » deliciis paradisi fuisti; » vel audiens quod « ex quo creatus » es tu cum Cherubim, posui te in monte sancto Dei, » ultra sensum suum poterit relaxare, ut de aliquo hominum vel sanctorum, non dicam Tyri principe hæc dicta esse suspicetur? aut quos lapides igneos putabit, in quorum medio homo aliquis conversari poterit? aut quis immaculatus ab ipsa die qua creatus est intelligi poterit, in quo postea aliquando injustitiæ in ipso inventæ sint, et tunc in terram projectus esse dicatur? Quod utique significat, quia de eo dicitur qui, cum non esset in terra, in terram projectus est : cujus etiam sancta polluta esse dicuntur. Hæc quidem de principe Tyri ex propheta Ezechiele quæ in adversariam virtutem referuntur ostendimus, per quæ manifestissime demonstratur quod sancta ante virtus hæc fuerit et beata, de qua beatitudine, ex quo in ea inventa est iniquitas, ruerit, in terramque demersa sit, et non per naturam conditionemque talis extiterit. Arbitramur ergo dici hæc de Angelo quodam, qui Tyriorum gentis dispensandæ sit sortitus officium, cui etiam animæ eorum procurandæ videntur esse commissæ. Quam sane Tyrum, vel quas Tyriorum animas sentire debeamus; utrum hanc quæ in Phœnices provinciæ regionibus sita est, an aliam aliquam cujus hæc quam in terris novimus, forma est; et animas Tyriorum utrum horum, an eorum qui domestici sunt illius Tyri quæ spiritualiter intelligitur, in hoc loco non videtur requirendum : ne forte velut in transitu de tantis et tam absconditis rebus videamur inquirere, quod utique proprium vel opus exigit, vel laborem.

[1] Ezech. XXVIII, 12 et seqq.

V. Rursum tamen etiam de alia virtute contraria ab Esaia propheta talia quædam docemur. Ait enim : « Quomodo » cecidit de cœlo Lucifer, qui mane oriebatur? Confractus » est et collisus in terram, qui immittebat ad omnes gentes. » Tu vero dixisti in sensu tuo : Ascendam in cœlum, super » stellas cœli ponam meum thronum, sedebo in monte excel- » so super montes excelsos qui sunt ad Aquilonem, ascendam » super nubes, ero similis Altissimo. Nunc autem in infer- » num demergeris, et in fundamenta terræ. Qui te viderint, » admirabuntur super te, et dicent : Hic est homo qui exacer- » babat totam terram, qui movebat reges, qui fecit univer- » sum orbem desertum, qui urbes destruxit, nec eos *qui in* » vinculis sunt resolvit. Omnes reges gentium *dormierunt* » in honore, unusquisque in domo sua : tu vero projicieris » in montibus sicut mortuus execrabilis cum multis mortuis » qui transfossi sunt gladiis, et descenderunt in infernum. » Sicut vestimentum sanguine concretum et infectum non » erit mundum, ita nec tu quidem eris mundus pro eo quod » terram meam perdidisti, et populum meum occidisti, non » manebis in æternum tempus, semen pessimum. Præpara » filios tuos ad interfectionem pro peccatis patris tui, ne » resurgant, et terram hæreditate possideant, et *repleant* » terram bellis, et insurgam in eos, dicit Dominus *Sabaoth*, » et deperire faciam nomen ipsorum, et reliquias, et semen » eorum[1]. » Manifestissime per hæc ostenditur cecidisse de cœlo is utique qui prius erat Lucifer, et qui mane oriebatur. Si enim, ut putant aliqui, natura tenebrarum erat, quomodo ante fuisse Lucifer dicitur? Vel quomodo poterat oriri mane qui nihil in se habebat ex luce? Sed et Salvator docet nos de diabolo dicens : « Ecce video Satanam cecidisse » de cœlo sicut fulgur[2]. » Lux enim erat aliquando. Sed et Dominus noster qui veritas est, gloriosi adventus sui poten-

[1] Isai. xiv, 12 et seqq. — [2] Luc. x, 18.

tiam nihilominus fulguri comparavit, dicens : « Sicut enim » fulgur a summo cœlo fulget usque ad summum ejus ; ita » *erit adventus* Filii hominis[1]. » Et nihilominus hunc fulguri comparat, et dicit eum cecidisse de cœlo : ut ostenderet per hoc fuisse et ipsum aliquando in cœlo, et habuisse locum inter sanctos, et participasse de hac luce, de qua omnes sancti participant, ex qua Angeli lucis efficiuntur, et Apostoli lux mundi dicuntur a Domino. Hoc ergo modo erat etiam iste lux aliquando antequam prævaricaretur et caderet in hunc locum, et gloria ejus converteretur in pulverem, quod est proprie impiorum, sicut et Propheta dicit, ex quo et princeps hujus mundi, id est terrenæ habitationis appellatus est : principatum namque egit in eos qui ejus malitiæ obsecuti sunt, quoniam quidem *totus hic mundus* (mundum autem nunc terrenum istum appello locum) *in maligno positus est*[2], et in hoc apostata. Quod autem apostata sit iste, id est refuga, etiam Dominus in Job ita dicit : « Adduces autem draconem in hamo apostatam[3], » id est refugam. Certum est autem quia draco ipse diabolus intelligitur. Si ergo contrariæ virtutes nominantur, et immaculatæ fuisse aliquando dicuntur, immaculatum autem esse præter Patrem et Filium et Spiritum sanctum nulli substantialiter inest, sed sanctitas in omni creatura accidens res est, quod autem accidit, et decidere potest, et istæ virtutes contrariæ immaculatæ aliquando fuerunt, et inter illas utique fuerunt quæ adhuc immaculatæ permanent, per hoc ostenditur neque substantialiter vel naturaliter esse aliquem immaculatum, neque substantialiter esse pollutum. Et per hoc consequens est in nobis esse, atque in nostris motibus, ut vel beati vel sancti simus, vel per desidiam et negligentiam a beatitudine in malitiam et perditionem vergamus in tantum ut nimius profectus, ut ita dixerim, malitiæ, si quis in tan-

[1] Matth. xxiv, 27. — [2] 1 Joan. v, 19. — [3] Job, xl, 20.

tum sui neglexerit, usque ad eum statum deveniat, ut ea quæ dicitur contraria virtus efficiatur.

CAPUT VI.

De fine vel consummatione.

I. Finis vel consummatio, rerum perfectarum consummatarumque esse videtur indicium. Quæ res etiam nos in hoc loco commonet, quod ad hæc tam ardua et difficilia intelligenda, si quis ille est qui legendi horum et talia cognoscendi desiderium ceperit, perfectum et eruditum sensum debet adhibere : ne forte si aut nullum usum in hujuscemodi quæstionibus habuit, vana quædam hæc illi et superflua videantur; aut si jam præjudicatum et præventum in aliis animum gerit, hæretica hæc et contra fidem ecclesiasticam putet, non tam ratione convincens, quam animi sui præjudicio definiens. Quæ quidem a nobis etiam cum magno metu et cautela dicuntur, discutientibus magis et pertractantibus quam pro certo ac definito statuentibus. Indicatum namque a nobis in superioribus est quæ sint de quibus manifesto dogmate terminandum sit, quod et pro viribus nos fecisse puto, cum de Trinitate loqueremur. Nunc autem disputandi specie magis quam definiendi, prout possumus, exercemur. Finis ergo mundi et consummatio dabitur, cum unusquisque pro merito peccatorum etiam pœnis subjicietur : quod tempus Deus solus agnoscit, quando unusquisque quod meretur expendet. In unum sane finem putamus quod bonitas Dei per Christum suum universam revocet creaturam, subactis et subditis etiam inimicis. Sic enim dicit sancta Scriptura : « Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris » meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum[1]. » Quod si minus nobis manifestum est quid in hoc

[1] Psal. cx, 1.

indicet propheticus sermo, Paulo Apostolo discamus apertius dicente, quod « oportet *Christum* regnare, donec ponat » omnes inimicos sub pedibus suis[1]. » Quod si ne ista quidem Apostoli tam aperta sententia satis nos edocuit quid *sit* inimicos poni sub pedibus, audi adhuc eum in consequentibus : « Oportet enim ei omnia esse subjecta[2]. » Quæ ergo est subjectio qua Christo debent esse omnia subjecta? Ego arbitror quia hæc ipsa qua nos quoque optamus ei esse subjecti, qua subjecti ei sunt et Apostoli et omnes sancti qui secuti sunt Christum. Subjectionis enim nomen qua Christo subjicimur, salutem quæ a Christo est, indicat subjectorum : sicut et David dicebat : « Nonne Deo subjecta » *erit* anima mea? ab ipso enim salutare meum[3]. »

II. Talem igitur finem videntes, cum omnes inimici subjecti erunt Christo, et cum novissimus inimicus destruetur mors, et cum tradetur a Christo cui omnia subjecta sunt, regnum Deo Patri, ab isto, inquam, tali fine rerum contemplemur initia. Semper enim similis est finis initiis : et ideo sicut unus omnium finis, ita unum omnium intelligi debet initium; et sicut multorum unus finis, ita ab uno initio multæ differentiæ ac varietates, quæ rursum per bonitatem Dei, et subjectionem Christi, atque unitatem Spiritus sancti in unum finem qui sit initio similis revocantur : omnes scilicet hi qui, in nomine Jesu genu flectentes, per hoc ipsum subjectionis suæ insigina declararunt; qui sunt cœlestium terrestrium et infernorum : in quibus tribus significationibus omnis universitas indicatur, hi videlicet qui ab illo uno initio pro suis unusquisque motibus et varietatibus per diversos ordines pro merito dispensati sunt; non enim in *his* bonitas substantialiter inerat, sicut in Deo et Christo ejus et in Spiritu sancto. In hac enim sola Trinitate, quæ est auctor omnium, bonitas substantialiter inest : cæteri

[1] 1 Cor. xv, 25. — [2] Ibid. 26. — [3] Psal. lxi, 1.

vero accidentem eam ac decidentem habent, et tunc sunt in beatitudine, cum de sanctitate ac sapientia et de ipsa divinitate participant. Si vero ab hujusmodi participatione negligant atque dissimulent, tunc vitio propriæ desidiæ alius citius, alius tardius, plus alius, alius minus, ipse sibi causa sui lapsus vel casus efficitur. Et quoniam, ut diximus, casus iste vel lapsus, quo de statu suo quisque declinat, quamplurimam in se habet diversitatem pro mentis ac propositi motibus, quod alius levius, alius gravius ad inferiora declinat, in hoc jam justum judicium Dei providentiæ, ut unicuique secundum diversitatem motuum pro merito sui decessus et commotionis occurrat. Ex his sane qui in *illo* initio permanserunt quod futuro fini simile esse descripsimus, quidam ex ipsis in ordinatione ac dispensatione mundi ordinem angelicum sortiuntur, alii Virtutum, alii Principatuum, alii Potestatum, quod in eos videlicet exerceant potestatem qui habere super caput indigent potestatem ; alii Thronorum ordinem, id est, judicandi vel regendi eos qui hoc indigent, habentes officium ; alii dominationem sine dubio super servos : quæ omnia eis pro merito et profectibus suis quibus in Dei participationem imitationemque profecerant, æquo justoque judicio divina contulit Providentia. Hi vero qui de statu primæ beatitudinis moti quidem sunt, *non tamen* irremediabiliter moti, illis quos supra descripsimus, sanctis beatisque ordinibus dispensandi subjecti sunt ac regendi : quorum adjutorio usi, et institutionibus ac disciplinis salutaribus reformati, redire ac restitui ad statum suæ beatitudinis possint. Ex quibus existimo, prout ego sentire possum, hunc ordinem humani generis institutum, qui utique in futuro sæculo, vel supervenientibus sæculis, cum cœlum novum et terra nova secundum Isaiam erit[1], restituetur in illam unitatem quam promittit Dominus Je-

[1] Isai. LXVI, 22.

sus dicens ad Deum patrem de suis discipulis : « Non pro istis rogo solum, sed et pro omnibus qui credituri sunt per » verbum eorum in me, ut omnes unum sint, sicut ego in » te, Pater, et tu in me, ita et isti in nobis unum sint[1]. » Et iterum ubi ait : « Ut sint unum, sicut et nos unum sumus, » ego in ipsis et tu in me, ut sint et ipsi consummati in uno[2]. » Et sicut confirmat nihilominus etiam Paulus Apostolus dicens : « Donec occurramus omnes in unitatem fidei in virum » perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi[3]. » Et sicut idem Apostolus jam nos etiam in præsenti vita in Ecclesia positos, in qua utique futuri regni est forma, ad hanc eamdem unitatis similitudinem cohortatur dicens : « *Ut* eadem dicatis omnes, et non sint in vobis schismata, » sitis autem perfecti in uno eodemque sensu, atque in una » eademque sententia[4]. »

III. Sciendum tamen est quosdam qui ex uno principio quod supra diximus, delapsi sunt, in tantam indignitatem ac malitiam se dedisse ut indigni habiti sint institutione hac, vel eruditione qua per carnem humanum genus adjutorio virtutum cœlestium instituitur atque eruditur, sed e contrario etiam adversarii atque repugnantes his qui erudiuntur atque imbuuntur, existunt. Unde et agones quosdam atque certamina omnis hæc habet vita mortalium, reluctantibus scilicet et repugnantibus adversum nos his qui sine ullo respectu de statu meliori delapsi sunt, qui appellantur diabolus et angeli ejus, cæterique ordines malitiæ, quos Apostolus de virtutibus contrariis nominavit. Jam vero si aliqui ex his ordinibus qui sub principatu diaboli agunt, ac malitiæ ejus obtemperant, poterunt aliquando in futuris *sæculis* converti ad bonitatem, pro eo quod est in ipsis liberi *facultas* arbitrii : an vero permanens et inveterata ma-

[1] Joan. XVII, 20, 21. — [2] Ibid. 22, 23. — [3] Ephes. IV, 13. — [4] 1 Cor. I, 10.

litia velut in naturam quamdam ex consuetudine convertatur, etiam tu qui legis probato, si omnimodo neque in his quæ videntur temporalibus sæculis, neque in his quæ non videntur et æterna sunt, penitus pars ista ab illa etiam finali unitate atque convenientia discrepabit. Interim tam in his quæ videntur, et temporalibus sæculis, quam in illis quæ non videntur et æterna sunt, omnes isti pro ordine, pro ratione, pro modo et meritorum dignitatibus dispensantur: ut alii in primis, alii in secundis, nonnulli etiam in ultimis temporibus, et per majora ac graviora supplicia, necnon et diuturna, ac multis, ut ita dicam, sæculis tolerata asperioribus emendationibus reparati et restituti eruditionibus primo angelicis, tum deinde etiam superiorum graduum virtutibus, et sic per singula ad superiora provecti usque ad ea quæ sunt invisibilia et æterna perveniant, singulis videlicet quibusque cœlestium virtutum officiis quadam eruditionum specie peragratis. Ex quo, ut opinor, hoc consequentia ipsa videtur ostendere, unamquamque rationabilem naturam posse ab uno in alterum ordinem transeuntem per singulos in omnes, et ab omnibus in singulos pervenire, dum accessus profectuum defectuumve varios pro motibus vel conatibus propriis unusquisque pro liberi arbitrii facultate perpetitur.

IV. Quoniam sane visibilia quædam dicit esse Paulus et temporalia, alia vero præter hæc invisibilia et æterna, quærimus quomodo hæc quæ videntur temporalia sint : utrumne pro eo quod nihil omnino post hæc erunt in omnibus illis futuri sæculi spatiis, quibus dispersio illa unius principii atque divisio ad unum et eumdem finem ac similitudinem reparetur; an pro eo quod habitus quidem eorum quæ videntur transeat, non tamen eorum substantia omnimodo corrumpatur. Et Paulus quidem videtur id quod

posterius diximus confirmare, cum dicit : « Transit enim » habitus hujus mundi[1]. » Sed et David cum dicit : « Cœli » peribunt, tu autem permanebis, et omnes sicut vestimen- » tum veterascent, et velut amictum mutabis eos, sicut ves- » timentum mutabuntur[2], » eadem videtur ostendere. Si enim mutabuntur cœli, utique non perit quod mutatur : et si habitus mundi transit, non omnimodo exterminatio vel perditio substantiæ materialis ostenditur, sed immutatio quædam fit qualitatis, atque habitus transformatio. Esaias quoque cum per prophetiam dicit, quia « erit cœlum no- » vum, et terra nova[3], » similem sine dubio suggerit intellectum. Innovatio namque cœli et terræ et transmutatio *habitus* hujus mundi, et immutatio cœlorum, his sine dubio præparabitur qui, per illam viam quam supra ostendimus iter agentes, ad illum finem beatitudinis tendunt, cui etiam ipsi inimici subjiciendi dicuntur, in quo fine omnia et in omnibus dicitur esse Deus. In hoc fine si quis materialem naturam, id est corpoream, penitus interituram putet, nullo omnino genere intellectui meo occurrere potest quomodo tot et tantæ substantiæ vitam agere et subsistere sine corporibus possunt, cum solius Dei, id est Patris et Filii et Spiritus sancti naturæ id proprium sit, ut sine materiali *substantia*, et absque ulla corporeæ adjectionis societate intelligatur subsistere. Alius fortasse dicet, quoniam in illo fine omnis substantia corporalis ita pura erit atque purgata, ut ætheris in modum et cœlestis cujusdam puritatis atque sinceritatis possit intelligi. Certius tamen qualiter se habitura sit res, scit solus Deus, et si qui ejus per Christum et Spiritum sanctum amici sunt.

[1] I Cor. VII, 31. — [2] Psal. CII, 27. — [3] Isai. LXVI, 22.

CAPUT VII.

De incorporeis et corporeis.

I. Hæc quidem quæ superius disseruimus, generali nobis sermone digesta sint, per consequentiam magis intellectuum quam definito dogmate petractata atque discussa de rationabilibus naturis, post eum locum quem de Patre et Filio et Spiritu sancto pro nostris viribus exposuimus. Nunc ergo videamus quæ sint de quibus disserere in consequentibus convenit secundum dogma nostrum, id est secundum Ecclesiæ fidem. Omnes animæ atque omnes rationabiles naturæ factæ sunt vel creatæ, sive sanctæ sint, sive nequam; quæ omnes secundum propriam naturam incorporeæ sunt : sed et per hoc ipsum quod incorporeæ sunt, nihilominus factæ sunt; quoniam quidem omnia a Deo per Christum facta sunt, sicut generaliter Joannes docet in Evangelio, dicens : « In principio erat Verbum, et Verbum erat » apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio » apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso fac» tum est nihil[1]. » Per species autem et numeros ordinemque describens ea quæ facta sunt, Paulus Apostolus disserit hoc modo, quo omnia ostendat facta esse per Christum, dicens : « Et omnia in ipso creata sunt quæ in cœlis sunt » et quæ in terra, sive visibilia, sive invisibilia, sive Sedes, » sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates, om» nia per ipsum et in ipso creata sunt, et ipse est ante om» nes, et ipse est caput[2]. » Manifeste ergo in Christo et per Christum facta esse omnia et creata pronuntiat, sive visibilia quæ sunt corporalia, sive invisibilia, quæ non alia etiam arbitror quam incorporeas spiritualesque virtutes. Horum autem quæ vel corporea vel incorporea generaliter dixerat,

[1] Joan. 1, 1, 2, 3. — [2] Col. 1, 16, 17.

ut mihi videtur, in sequentibus enumerat species, id est Sedes, Dominationes, Principatus, Potestates, Virtutes. Hæc autem a nobis prædicta sint volentibus per ordinem ad inquisitionem solis et lunæ vel stellarum per consequentiam pervenire : utrum etiam ipsa inter principatus haberi conveniat pro eo quod dicuntur in ἀρχὰς, id est, in principatum diei facta, vel noctis ; an putanda sint istum solum habere principatum diei ac noctis[1], quas illuminando officium gerunt, non tamen sint de illo ordine principatuum principes.

II. Verumtamen cum dicitur quia omnia per ipsum facta sunt, et in ipso creata sunt omnia, sive quæ in cœlis sunt sive quæ sunt in terra, non potest dubitari quod etiam ea quæ in firmamento sunt, quod cœlum utique appellatur, in quo luminaria ista posita esse dicuntur, inter cœlestia numerentur. Tum deinde cum omnia facta esse vel creata, et in his quæ facta sunt, nihil esse quod non bonum malumque recipiat, atque utriusque capax sit, evidenter sermo disputationis invenerit; quomodo putabitur consequens quod etiam nostrum quidam de sole et luna vel sideribus opinantur, ut inconvertibiles sint, et contrarii incapaces? Idque nonnulli etiam de sanctis Angelis, hæretici vero etiam de animabus quæ apud illos spiritualis naturæ appellantur, existimaverunt. Primo ergo videamus quid ipsa ratio de sole et luna ac stellis inveniat, si rectum est quod quidam putant, convertibilitatis eos esse alienos, et quantum fieri potest de sanctis Scripturis primum adhibeatur assertio. Job namque ita videtur ostendere, quod non solum stellæ possunt esse subditæ peccatis, verum etiam quod mundæ non sint a contagione peccati. Ita namque scriptum est : « *Stellæ* quoque non sunt mundæ in conspectu ejus[2]. » Quod non utique de corporis earum splendore sentitur ; verbi causa, ut si diceremus, Vestimentum non est mundum :

[1] Gen. I. — [2] Job, XXV, 5.

quod si ita intelligatur, ad conditoris sine dubio revocatur injuriam, si quid immundum in splendore earum corporis accusetur. Si enim per industriam suam, neque lucidius sibi corpus assumere, neque minus purum per desidiam poterunt, cur quasi non mundæ stellæ culpentur, si neque, quia mundæ sunt, laudabuntur?

III. Sed ut hæc manifestius intelligi possint, etiam illud primo debemus inquirere, si animantia hæc esse et rationabilia intelligi fas est; tum deinde utrum animæ ipsarum pariter cum suis corporibus extiterunt, an anteriores suis corporibus videantur: sed et post consummationem *sæculi* si intelligendum est eas relaxandas esse corporibus; et *sicut* nos cessamus ab hac vita, si ita etiam ipsæ a *mundi illuminatione* cessabunt. Quamvis hoc inquirere audaciæ cujusdam videatur, quoniam tamen captandæ veritatis studio provocamur, quæ possibilia nobis sunt, secundum gratiam Spiritus sancti scrutari et pertentare non videtur absurdum. Putamus ergo posse ea per hoc animantia designari, quod et mandata dicuntur accipere a Deo, quod utique non nisi rationabilibus animantibus fieri solet. Ait ergo: *Mandatum ego omnibus stellis præcepi.* Quæ autem sunt ista præcepta? scilicet ut unumquodque astrum suo ordine *suisque* cursibus indultæ sibi quantitatis splendorem *præbeat* mundo. Aliis enim qui vocantur planetæ, moventur ordinibus, aliis hi quos ἀπλανεῖς vocant. In quo id manifestissime ostenditur, quod neque motus illius corporis sine anima effici potest; neque quæ animantia sunt, possunt aliquando esse sine motu. Stellæ vero cum tanto ordine ac tanta ratione moveantur, ut in nullo prorsus cursus earum aliquando visus sit impeditus, quomodo non est ultra omnem stoliditatem tantum ordinem, tantamque disciplinæ ac rationis observantiam dicere ab irrationabilibus exigi vel ex-

pleri? Apud Hieremiam sane etiam regina cœli luna esse nominatur [1]. Quod si animantes sunt stellæ, et rationabiles animantes, sine dubio videbitur inter eas et profectus aliquis et decessus. Hoc enim quod ait Job : « Stellæ non » sunt mundæ in conspectu ejus [2], » talem mihi quemdam videtur indicare intellectum.

IV. Jam vero ea quæ animantia esse et rationabilia, consequentia disputationis invenit, utrum cum corporibus pariter animata videantur eo tempore, cum dicit Scriptura quia « fecit Deus duo luminaria magna, et luminare majus » in principatum diei, et luminare minus in principatum » noctis, et stellas [3] : » an non cum ipsis corporibus, sed extrinsecus factis jam corporibus inseruit spiritum, pervidendum est. Ego quidem suspicor extrinsecus insertum esse spiritum, sed operæ pretium videbitur de Scripturis hoc ostendere. Nam per conjecturam facilis assertio esse videbitur : Scripturarum autem testimoniis utique difficilius affirmatur. Nam per conjecturas ita possibile est ostendi. Si hominis anima, quæ utique inferior est dum hominis anima est, non cum corporibus ficta, sed extrinsecus proprie probatur inserta, multo magis eorum animantium quæ cœlestia designantur. Nam quantum ad homines spectat, quomodo cum corpore simul ficta anima videbitur ejus qui in ventre suum fratrem supplantavit [4], id est Jacob? Aut quomodo simul cum corpore ficta est anima, vel plasmata ejus qui, adhuc in ventre matris suæ positus, repletus est Spiritu sancto? Joannem dico tripudiantem in utero matris, et magna se exultatione jactantem pro eo quod salutationis vox Mariæ ad aures Elizabeth suæ matris advenerat [5]. Quomodo cum corpore simul ficta est et plasmata etiam illius anima qui, antequam in utero formaretur, notus esse Deo

[1] Jer. VII, 18. — [2] Joan. XXV, 5. — [3] Gen. I, 10. — [4] Id. XXV, 22. — [5] Luc. I, 41.

dicitur, et antequam de vulva procederet, sanctificatus est ab eo[1]? Ne forte non judicio, nec pro meritis replere aliquos Deus videatur Spiritu sancto, et sanctificare non merito. Et quomodo effugiemus illam vocem quæ ait : « Numquid injustitia est apud Deum? Absit[2]. *Vel illud :* » Numquid personarum acceptio est apud Deum[3]? » Hoc enim consequitur eam defensionem quæ animas subsistere simul cum corporibus asseverat. Quantum ergo ex comparatione humani status concipi potest, consequens puto multo magis hæc de cœlestibus sentienda, quæ etiam in hominibus ratio ipsa et Scripturæ auctoritas videtur ostendere.

V. Sed videamus si quam proprie etiam de ipsis cœlestibus significantiam jam apud Scripturam sanctam possimus invenire. Paulus Apostolus ait ita, quoniam, inquit, « vanitati creatura subjecta est non volens, sed propter » eum qui subjecit in spe, quia et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei[4]. » Cui obsecro vanitati creatura subjecta est, vel quæ creatura, vel quomodo non volens, vel sub qua spe? quo autem modo ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis? Sed et alibi ipse Apostolus ait : « Nam » expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei expectat[5]. » Et iterum alibi ait : « Non solum autem nos, sed » et ipsa creatura congemiscit, et condolet usque nunc[6]. » Unde inquirendum est qui sit gemitus, vel qui sint dolores ejus. Et primo ergo videamus quæ est vanitas cui creatura subjecta est. Ego quidem arbitror non esse aliam vanitatem quam corpora : nam, licet æthereum sit corpus astrorum, tamen est materiale. Unde et Salomon mihi universam corpoream naturam velut onerosam quodammodo, et

[1] Jer. I, 5. — [2] Rom. IX, 14. — [3] Id. II, 11. — [4] Id. VIII, 20, 21. — [5] Ibid. 19. — [6] Ibid. 23.

vigorem spirituum retardantem hoc modo videtur appellare : « Vanitas vanitatum et omnia vanitas, dixit Ecclesiastes. Omnia vanitas : respexi enim, *inquit,* et vidi universa » quæ sub sole sunt, et ecce omnia vanitas[1]. » Huic ergo vanitati creatura subjecta est, illa præcipue creatura quæ utique maximum in hoc mundo et egregium operis sui obtinet principatum ; id est, sol et luna et stellæ vanitati subjecta dicuntur, corporibus indita, atque ad illuminandi officium humano generi deputata. « Et non, *inquit,* volens creatura » hæc vanitati subjecta est[2]. » Non enim voluntate exhibendum suscepit ministerium vanitati, sed quoniam volebat ille qui subjiciebat, propter eum qui subjecit, promittentem his qui non voluntate vanitati subdebantur, quod expleto magnifici operis ministerio liberabuntur ab hac servitute corruptionis et vanitatis, cum redemptionis gloriæ filiorum Dei tempus advenerit. Qua spe accepta, et quam promissionem complendam sperans universa creatura congemiscit nunc interim utpote etiam affectum habens erga eos quibus ministrat, et condolet per patientiam quæ promissa sunt sperans. Intuere etiam illud, si forte aptari potest illa vox Pauli his qui, licet non volentes, pro voluntate tamen ejus qui subjecit, et pro repromissionum spe vanitati subjecti sunt, qua ait : « Optarem enim resolvi, *vel* » redire, et esse cum Christo : multo enim melius[3]. » Puto enim quia similiter possit etiam sol dicere quia « optarem » resolvi *vel* redire et esse cum Christo : multo enim me- » lius. » Et Paulus quidem addit : « Sed permanere in carne » magis necessarium propter vos ; » sol vero potest dicere : Permanere autem in hoc cœlesti et lucido corpore magis necessarium, propter revelationem filiorum Dei. Eadem sane etiam de luna et stellis sentienda sunt et dicenda. Videamus nunc quæ sit etiam libertas creaturæ, vel quæ ab-

[1] Eccles. I. 1, et 14. — [2] Rom. VIII, 20. — [3] Philip. I, 23, 24.

solutio servitutis. Cum tradiderit Christus regnum Deo et Patri, tunc etiam ista animantia cum prius regnum Christi fuerint effecta, simul cum omni regno etiam Patri regnanda tradentur : ut cum Deus erit omnia in omnibus, etiam ista cum sint ex omnibus, sit et in istis Deus sicut in omnibus.

CAPUT VIII.

De Angelis.

I. Simili quoque ratione etiam de Angelis utendum puto, nec existimandum quoniam fortuito accidat ut illi *Angelo* illud injungatur officium, verbi gratia, ut Raphaëlo *curandi* et medendi opus, Grabrielo bellorum providentia, Michaëlo mortalium preces supplicationesque curare; hæc enim officia promeruisse eos non aliter putandum est, quam ex suis quemque meritis et pro studiis ac virtutibus quæ ante mundi hujus compagem gesserint, suscepisse : tum deinde in archangelico ordine illud vel illud officii genus unicuique deputatum; alios vero in Angelorum ordine meruisse describi, et agere sub illo vel illo Archangelo, vel illo duce, vel principe ordinis sui. Quæ omnia, ut dixi, non fortuito atque indiscrete, sed aptissimo et justissimo Dei judicio ordinata sunt, et pro meritis disposita ipso judicante et probante : ut illi quidem Angelo Ephesiorum committi Ecclesia debeat[1], illi vero alii Smyrnensium; et ille quidem Angelus ut sit Petri, alius vero ut sit Pauli : tum demum per singulos minimorum qui sunt in Ecclesia, qui vel qui, ascribi singulis debeant Angeli qui etiam quotidie videant faciem Dei : sed et quis debeat esse Angelus qui circumdet in circuitu timentium Deum. Quæ utique omnia non casu neque fortuito geri, neque quia naturaliter tales facti sunt, existiman-

[1] Apoc. II.

dum est, ne etiam in hoc factoris inæqualitas accusetur: sed pro meritis et virtutibus ac pro uniuscujusque vigore et ingenio deferri a justissimo et æquissimo moderatore omnium credendum est Deo.

II. De his vero qui naturas esse spirituales diversas affirmant, aliquid dicamus, ne forte incurramus in illas ineptas atque impias fabulas eorum qui naturas spirituales diversas et ob hoc a diversis conditoribus institutas, tam in cœlestibus quam etiam inter animas hominum fingunt: dum et uni eidemque conditori diversas naturas rationabilium creaturarum ascribi videtur absurdum, sicut vere absurdum est, et causam tamen ejus diversitatis ignorant. Aiunt enim consequens non videri ut unus atque idem conditor nulla extante causa meritorum, aliis potestatem dominationis injungat, alios subjiciat dominantibus, aliis tribuat principatum, alios subjectos faciat principibus esse. Quæ utique omnia, ut ego existimo, consequentia rationis hujus quam supra exposuimus, redarguit atque confutat, per quam causa diversitatis ac varietatis in singulis quibusque creaturis ostenditur ex ipsarum motibus vel ardentioribus, vel pigrioribus, secundum virtutem, vel secundum malitiam, non ex dispensantis inæqualitate descendere. Sed quo facilius hæc ita esse in cœlestibus agnoscantur, de his quæ inter homines gesta sunt, vel geruntur, proferamus exempla, ut consequenter ex visibilibus etiam invisibilia contemplemur. Paulum vel Petrum sine dubio spiritualis naturæ fuisse confirmant. Cum ergo contra pietatem Paulus egisse inveniatur, in eo quod persecutus est Ecclesiam Dei[1]; cumque Petrus peccatum tam grave commiserit, ut ancilla ostiaria interrogante se cum juramento affirmarit nescire se quis sit Christus[2]: *quomodo isti*, qui secundum illos spirituales sunt, in peccata hujusmodi corruerunt; maxime cum soleant fre-

[1] Galat. I, 13. — [2] Matth. XXVI, 72.

quenter asserere, et dicere quoniam « non potest arbor bona » malos fructus facere[1]? » Et si utique arbor bona non potest fructus malos facere, secundum ipsos vero de radice bonæ arboris erant Petrus et Paulus; quomodo istos fructus tam pessimos attulisse putandi sunt? Quod si responderint ea quæ comminisci solent, quoniam non Paulus persecutus est, sed alius nescio quis qui erat in Paulo; neque Petrus negavit, sed alius negavit in Petro : quare Paulus, si nihil peccaverat, dixit quia « non sum dignus vocari Apostolus, » quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei[2]? » cur autem et Petrus alio peccante ipse flevit amarissime? Ex quo omnes quidem illorum ineptiæ arguentur.

III. Secundum nos vero nihil est in omni rationabili creatura, quod non tam boni quam mali sit capax. Sed non continuo, quia dicimus nullam esse naturam quæ non possit recipere malum, idcirco confirmamus omnem naturam recepisse malum, id est malam effectam : sicut est dicere quod omnis hominis natura recipit ut possit navigare, non tamen ex eo etiam omnis homo navigabit; et iterum omni homini possibile est discere artem grammaticam vel medicinam, non tamen idcirco ostenditur omnis homo vel medicus esse, vel grammaticus : ita si dicimus nullam esse naturam quæ non possit recipere malum, non tamen continuo etiam recepisse malum designatur. Secundum nos namque ne diabolus quidem ipse incapax fuit boni : non tamen idcirco quia potuit recipere bonum, etiam voluit, vel virtuti operam dedit. Sicut enim per hæc quæ de Prophetis exempla protulimus, edocetur, fuit aliquando bonus, cum in paradiso Dei in medio Cherubim versaretur. Sicut ergo iste habuit quidem in se vel virtutis recipiendæ vel malitiæ facultatem, et a virtute declinans tota se mente convertit ad malum : ita etiam cæteræ creaturæ cum utriusque habeant

[1] Matth. VII, 18. — [2] I Cor. XV, 9.

facultatem, pro arbitrii libertate fugientes malum, adhærent bono. Nulla igitur natura est quæ non recipiat bonum vel malum, excepta Dei natura quæ bonorum omnium fons est, et Christi; sapientia enim est, et sapientia utique stultitiam recipere non potest; et justitia est, justitia autem nunquam profecto injustitiam capiet; et Verbum est vel ratio, quæ utique irrationabilis effici non potest : sed et lux est, et lucem certum est quod tenebræ non comprehendant. Similiter quoque et natura Spiritus sancti, quæ sancta est, non recipit pollutionem : naturaliter enim vel substantialiter sancta est. Si qua autem alia natura sancta est, ex assumptione hoc vel inspiratione Spiritus sancti habet ut sanctificetur, non ex sua natura hoc possidens, sed accidens sibi, propter quod et decidere potest quod accidit. Ita et accidentem justitiam quis habere potest, unde et decidere eam possibile est. Sed et sapientiam quis accidentem nihilominus habet, quamvis in nostra positum sit potestate, studio nostro et vitæ merito, si sapientiæ operam damus, effici sapientes, et si semper id studii geramus, semper sapientiæ participemus, et id nobis vel plus vel minus accidat, sive pro merito vitæ, sive pro studii quantitate. Benignitas enim Dei, secundum quod se dignum est, provocat omnia, et attrahit ad beatum finem illum ubi decidit et aufugit omnis dolor, et tristitia, et gemitus.

IV. Puto ergo, secundum quod mihi videtur, quod præcedens disputatio sufficienter ostenderit quod non indiscreto vel fortuito aliquo casu, vel Principatus teneant principatum, vel cæteri ordines suum quisque sortiatur officium, sed pro meritis suis gradum dignitatis hujus adepti sunt, licet non sit nostrum vel scire vel quærere qui illi actus fuerint per quos in istum ordinem venire meruerint. Sed hoc tantum scire sufficit ad Dei æquitatem et justitiam demonstrandam, quia secundum sententiam Apostoli Pauli, « perso-

» narum acceptio non est apud Deum[1], » qui potius omnia pro meritis singulorum profectibusque dispensat. Neque ergo Angelorum officium nisi ex merito constat, neque Potestates nisi ex profectu suo agunt potestatem, neque quæ nominantur Sedes, id est judicandi vel regendi potestates, id nisi ex meritis administrant; neque Dominationes contra meritum dominantur : et est unus iste summus et excellentissimus ordo in cœlestibus rationabilis creaturæ gloriosa officiorum varietate dispositus. Similiter sane etiam de adversariis virtutibus sentiendum est, quæ se in id loci atque officii præbuerunt, ut hoc quod principatus, vel potestates, vel mundi rectores tenebrarum, vel spiritualia nequitiæ, vel spiritus maligni, vel dæmonia immunda sunt, non substantialiter id habeant, neque quia tales etiam creati sunt, sed pro motibus suis et profectibus quibus in scelere profecerunt, hos malitiæ sortiti sunt gradus. Et est alter iste ordo rationabilis creaturæ, qui se ita præceps nequitiæ dedit, ut revocari nolit magis quam non possit, dum scelerum rabies jam libido est, et delectat. Tertius vero creaturæ rationabilis ordo est earum quæ ad humanum genus replendum aptæ judicantur a Deo, id est animæ hominum, per profectum etiam in illum Angelorum ordinem assumptæ : ex quibus quosdam videmus assumi, illos videlicet qui filii *Dei facti* fuerint, vel filii resurrectionis, vel hi qui dereliquerint tenebras, et dilexerint lucem, et facti fuerint filii lucis; vel hi qui omnem pugnam superantes, et pacifici effecti, filii pacis et filii Dei fuerint; vel qui mortificantes membra sua quæ sunt super terram, et transcendentes non solum corpoream naturam, verum etiam animæ ipsius ambiguos fragilesque motus adjunxerint se Domino, facti ex integro spiritus, ut sint cum illo unus spiritus semper, cum ipso singula quæque discernentes, usquequo perveniant in hoc ut perfecte effecti

[1] Coloss. III, 25.

spirituales omnia discernant per hoc quod in omni sanctitate illuminati sensu per Verbum et sapientiam Dei a nullo penitus possint discerni. Illa sane nos nequaquam recipienda censemus, quæ et a quibusdam superfluo vel requiri vel astrui solent; id est, quod animæ in tantum sui decessum veniant, ut naturæ rationabilis ac dignitatis oblitæ etiam in ordinem irrationabilium animantium, vel bestiarum, vel pecudum devolvantur: pro quibus etiam quasdam ex Scripturis commentitias afferre astructiones solent, id est quod vel pecus cui se mulier contra naturam subjecerit, in reatum pariter cum muliere devocetur ac lapidari pariter jubeatur; vel quod taurus cornupeta lapidari nihilominus præcipitur; sed et quod Balaam asina os ejus Deo aperiente locuta est, et subjugale mutum in hominum voce respondens arguit prophetæ dementiam. Quas nos non solum non suscipimus, sed et omnes has assertiones eorum contra fidem nostram venientes refutamus atque respuimus. Verumtamen suo loco et tempore confutato hoc perverso dogmate et depulso, ea quæ de sanctis Scripturis ab illis prolata sunt, qualiter intelligi debeant exponemus.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

I. Consequens nunc videtur, licet omnia quæ superiori libello disserta sunt, de mundo atque ejus ordinatione disserta sint, proprie tamen de ipso mundo pauca repetere, id est de initio ejus ac fine, vel his quæ inter initium ac finem ejus per divinam Providentiam dispensantur, seu de his qui ante mundum facta vel post mundum facienda putantur. In quo hoc primum evidenter apparet, quod omnis status ejus, qui est varius ac diversus, non solum ex rationabilibus et divinioribus naturis, et ex diversis corporibus constet, sed ex mutis animantibus, id est feris, bestiis, pecudibus, et avibus, atque omnibus quæ in aquis vivunt : tum deinde ex locis, id est cœli vel cœlorum, et terræ vel aquæ; sed et ex eo qui medius est aëre, vel quem ætherem dicunt, atque ex omnibus quæ procedunt vel nascuntur ex *terra*. Cum ergo tanta sit mundi varietas, atque in ipsis rationabilibus animantibus sit tanta diversitas, propter quam etiam omnis reliqua varietas ac diversitas putanda est extitisse : quam causam aliam dici oportebit qua mundus extiterit, præcipue si intueamur illum finem per quem omnia restituenda in statum initii sui, libro superiori dissertum est? Quod utique si consequenter dictum videtur, quam aliam, ut diximus, causam putabimus tantæ hujus mundi diversitatis, nisi diversitatem ac varietatem motuum ac prolapsuum eorum qui ab illa initii unitate atque concordia in qua

a Deo primitus procreati sunt, deciderunt, et ab illo bonitatis statu commoti atque distracti, diversis dehinc animorum motibus ac desideriis agitati, unum illud et indiscretum naturæ suæ bonum pro intentionis suæ diversitate in varias deduxerunt mentium qualitates?

II. Deus vero per ineffabilem sapientiæ suæ artem omnia quæ quoquomodo fiunt, ad utile aliquid, et ad communem omnium transformans ac reparans profectum, has ipsas creaturas quæ a semetipsis in tantum animorum varietate distabant, in unum quemdam revocat operis studiique consensum, ut diversis licet motibus animorum, unius tamen mundi plenitudinem perfectionemque consumment, atque ad unum perfectionis finem varietas ipsa mentium tendat. Una namque virtus est quæ omnem mundi diversitatem constringit et continet, atque in unum opus varios agit motus, ne scilicet tam immensum mundi opus dissidiis solveretur animorum. Et propter hoc opinamur parentem omnium Deum pro salute universarum creaturarum suarum per ineffabilem Verbi sui ac sapientiæ rationem ita hæc singula dispensasse, ut singuli quique spiritus, vel animi, vel quoquomodo appellandæ sunt rationabiles subsistentiæ, non contra arbitrii libertatem, vi in aliud quam motus mentis suæ ageret, cogerentur, et per hoc adimi ab his videretur liberi facultas arbitrii : quod utique qualitatem jam naturæ ipsius immutabat : et diversi motus propositi earum ad unius mundi consonantiam competenter atque utiliter aptarentur, dum aliæ juvari indigent, aliæ juvare possunt, aliæ vero proficientibus certamina atque agones movent, in quibus eorum probabilior haberetur industria, et certior post victoriam reparati gradus statio teneretur quæ per difficultates laborantium constitisset.

III. Quamvis ergo in diversis sit officiis ordinatus, non tamen dissonans atque a se discrepans mundi totius intelli-

gendus est status: sed sicut corpus nostrum unum ex multis membris aptatum est, et ab una anima continetur, ita et universum mundum velut animal quoddam immensum atque immane opinandum puto, quod quasi ab una anima virtute Dei ac ratione teneatur. Quod etiam a sancta Scriptura indicari arbitror per illud quod dictum est per Prophetam: « Nonne cœlum et terram ego repleo, dicit Dominus[1]? » et iterum: « Cœlum mihi sedes, terra autem scabellum pe» dum meorum[2]; » et quod Salvator dixit, cum ait non jurandum « neque per cœlum, quia sedes Dei est; neque per » terram, quia scabellum pedum ejus est[3]; » sed et illud quod ait Paulus cùm apud Athenienses concionaretur, dicens quoniam « in ipso vivimus, et movemur, et sumus[4]. » Quomodo enim in Deo vivimus, et movemur, et sumus, nisi quod virtute sua universum constringit et continet mundum? Quomodo autem cœlum sedes Dei est, et terra scabellum pedum ejus, sicut ipse Salvator pronuntiat, nisi quia *et in* cœlo et in terra virtus ejus replet universa sicut et dicit Dominus? Quomodo ergo parens omnium Deus universum mundum virtutis plenitudine repleat atque contineat, ex his quæ ostendimus, non puto quemquam difficulter annuere. Jam sane quoniam diversos motus rationabilium creaturarum, variasque sententias causam dedisse *diversitatis* mundo huic, sermo superioris disputationis ostendit, videndum ne forte similis initio exitus quoque huic mundo conveniat. Dubium enim non est quin finis ipsius in diversitate multa adhuc et varietate reperiendus sit, quæ utique varietas in hujus mundi fine deprehensa causas rursus diversitatum alterius mundi post hunc futuri occasionesque præstabit.

IV. Quod si hæc ita esse ordo disputationis invenit, consequens nunc videtur, quoniam mundi diversitas sine cor-

[1] Jerem. XXIII, 24. — [2] Isai. LXVI, 1. — [3] Matth. V, 34. — [4] Act. XVII, 28.

poribus subsistere non potest, naturæ corporeæ discutere rationem. Ex rebus ipsis apparet quod diversam variamque permutationem recipiat natura corporea, ita ut possit ex omnibus in omnia transformari : sicut, verbi gratia dixerim, lignum in ignem vertitur, et ignis in fumum, et fumus in aërem. Sed et olei liquor in ignem mutatur. Escæ quoque ipsæ, vel hominum vel animalium, nonne eamdem permutationis causam declarant? Nam quodcumque illud est quod per cibum sumpserimus, in corporis nostri substantiam vertitur. Sed et qualiter aqua mutetur in terram, vel in aërem, et aër rursus in ignem, vel ignis in aërem, vel aër in aquam, quamvis non sit difficultas exponere, tamen in præsenti loco ea sufficit tantummodo commemorasse volenti corporalis materiæ discutere rationem. Materiam ergo intelligimus quæ subjecta est corporibus, id est ex qua inditis atque insertis qualitatibus corpora subsistunt. Qualitates autem quatuor dicimus : calidam, frigidam, aridam, humidam. Quæ quatuor qualitates ὕλῃ, id est materiæ, insertæ, quia materia propria ratione extra has esse invenitur quas supra diximus qualitates, diversas corporum species efficiunt. Hæc tamen materia quamvis, ut supra diximus, secundum suam propriam rationem sine qualitatibus sit, nunquam tamen subsistere extra qualitatem invenitur. Hanc ergo materiam quæ tanta et talis est ut sufficere ad omnia mundi corpora quæ esse Deus voluit queat, et conditori ad quascumque formas velit et species famularetur in omnibus et serviret, recipiens in se qualitates quas ipse voluisset imponere, nescio quomodo tanti ac tales viri ingenitam, id est non ab ipso Deo factam conditore omnium putaverunt, sed fortuitam quamdam ejus naturam virtutemque dixerunt. Et miror quomodo isti culpent eos qui vel opicificem Deum, vel providentiam hujus universitatis negant, et impie eos sentire arguunt, quod tantum mundi opus arbitrentur sine

fieri potest ut vivat aliquis sine corpore. Si enim aliquis potest vivere sine corpore, possunt et omnia esse sine corpore : omnia enim ad unum finem tendere superior tractatus edocuit. Si autem omnia possunt carere corporibus, sine dubio non erit substantia corporalis, cujus usus ullus existet. Et quomodo sentiemus illud quod dixit Apostolus in his locis in quibus de resurrectione disputat mortuorum, cum ait : « Necesse est autem corruptibile hoc induere incorruptionem, et mortale hoc induere immortalitatem. Cum autem corruptibile hoc induerit incorruptionem, et mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo qui scriptus est : Absorpta est mors in victoria : ubi est, mors, victoria tua ? Absorptus est, mors, aculeus tuus : aculeus autem mortis peccatum, virtus autem peccati lex [1]. » Talem ergo quemdam videtur Apostolus suggerere intellectum. Quod enim ait : « Corruptibile hoc, *et* mortale hoc, » velut tangentis et ostendentis affectu, cui alii convenit nisi materiæ *corporali?* Hæc ergo materia corporis quæ nunc corruptibilis est, induet incorruptionem, cum perfecta anima, et dogmatibus incorruptionis instructa, uti eo cœperit. Et nolo mireris si velut indumentum corporis perfectam animam dicimus, quæ propter verbum Dei et sapientiam ejus nunc incorruptio nominatur : cum ipse utique qui est Dominus et *creator* animæ Jesus Christus indumentum sanctis esse dicatur, sicut Apostolus dicit : « Induite vos Dominum Jesum Christum [2]. » Sicut ergo Christus indumentum est animæ, ita intelligibili quadam ratione etiam anima indumentum dicitur esse corporis. Ornamentum enim ejus est velans et contegens ejus mortalem naturam. Tale est ergo quod dicitur : « Necesse est corruptibile hoc induere incorruptionem [3] : » ut si diceret : Naturam hanc corruptibilem corporis necesse est indumentum accipere incorruptionis, animam habentem

[1] I Cor. xv, 53, 54, 55, 56. — [2] Rom. xiii, 14. — [3] I Cor. xv, 53.

in se incorruptionem, pro eo videlicet quod induta est Christum qui est sapientia et Verbum Dei. Cum autem vitæ participaverit corpus hoc quod aliquando gloriosius habebimus, tunc ad id quod immortale est accedet ut etiam *incorruptibile* fiat. Si quid namque mortale est, hoc continuo et corruptibile est : non tamen si quid corruptibile est, hoc etiam mortale dici potest. Denique lapidem vel lignum corruptibile quidem dicimus : non tamen etiam mortale consequenter dicemus. Corpus vero quoniam vitæ participat, ex eo quod separari ab eo vita potest et separatur, consequenter mortale nominamus, et secundum alium quoque intellectum etiam corruptibile dicimus. Mira ergo ratione sanctus Apostolus ad generalem primam causam respiciens materiæ corporalis, cujus materiæ anima usum semper habet in qualibet qualitate positæ, nunc quidem carnali postmodum vero subtiliori et puriori, quæ spiritualis appellatur, ait : « Necesse est corruptibile hoc induere incorruptionem[1]. » Secundo vero ad specialem corporis respiciens causam ait : « Necesse est mortale hoc induere immortalitatem[2]. » Incorruptio autem et immortalitas quid aliud erit nisi sapientia, et verbum, et justitia Dei, quæ formant animam, et induunt, et exornant ? Et ita fit ut dicatur, quia corruptibile incorruptionem induet, et mortale immortalitatem. Nunc enim etiamsi valde proficiamus, tamen quoniam solum ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus, et per speculum in ænigmate videmus ea ipsa quæ videmur intelligere, nondum corruptum hoc induit incorruptionem, neque mortale ab immortalitate circumdatur : et quoniam sine dubio in longius protrahitur nostra hæc in corpore eruditio : videlicet usquequo ipsa corpora nostra quibus *circumdati sumus*, propter Verbum Dei et sapientiam ac perfectam justitiam, incorruptionem immortalitatemque

[1] 1 Cor. xv, 53.

mereantur; propterea dicitur : « Necesse est corruptibile » hoc induere incorruptionem, et mortale hoc induere im» mortalitatem. »

III. Verumtamen hi qui putant posse unquam extra corpora vitam ducere rationabiles creaturas, possunt in hoc loco talia quædam movere. Si verum est quod corruptibile hoc induet incorruptionem, et mortale hoc induet immortalitatem, et quod absorbeatur mors in finem, non aliud quam materialem naturam exterminandam declarat, in qua operari mors aliquid poterat, dum his qui sunt in corpore, per naturam materiæ corporalis mentis acumen videtur obtundi. Si vero extra corpus sunt, tunc omnino molestiam hujuscemodi perturbationis effugient. Sed quoniam non ad subitum omne indumentum corporeum effugere poterunt, prius in subtilioribus ac purioribus immorari corporibus æstimandi sunt, quæ ultra nec a morte vinci, nec aculeo mortis compungi prævaleant : ut ita demum paulatim cessante natura materiali, et absorbeatur mors, et etiam exterminetur in finem, atque omnis aculeus ejus penitus retundatur per divinam gratiam, cujus capax effecta est anima, et incorruptionem atque immortalitatem meruit adipisci. Et tunc merito dicetur ab omnibus : « *Ubi* est, » mors, victoria tua? ubi est, mors, aculeus tuus? *Aculeus* » autem mortis peccatum est[1]. » Si ergo hæc habere consequentiam videntur, reliquum est ut status noster aliquando incorporeus futurus esse credatur : quod si recipitur, et omnes subjiciendi Christo esse dicuntur, necesse est ut omnibus et hoc deferatur in quos pervenit subjectio Christi ; quia omnes qui subjecti sunt Christo, in fine quoque subjecti erunt Deo Patri, cui regnum traditurus dicitur Christus, et ita videtur ut tunc etiam usus corporum cesset. Si autem cessat, in nihilum redit sicut et ante non erat. Sed

[1] 1 Cor. xv, 55, 56.

videamus quid eis occurrat qui hoc ita asserunt. Videbitur enim esse necessarium ut si exterminata fuerit natura corporea, secundo iterum reparanda sit et creanda : possibile enim videtur ut rationabiles naturæ a quibus nunquam aufertur liberi facultas arbitrii, possint iterum aliquibus motibus subjacere, indulgente hoc ipsum Domino, ne forte, si immobilem semper teneant statum, ignorent se Dei gratia et non sua virtute in illo fine beatitudinis constitisse : quos motus sine dubio rursum varietas corporum et diversitas prosequetur, ex qua mundus semper adornatur, nec unquam poterit mundus nisi ex varietate ac diversitate constare : quod effici nullo genere potest extra materiam corporalem.

V. Jam vero qui indissimiles sibi mundos ac per omnia pares aliquando evenire confirmant, nescio quibus id possint asserere documentis. Si enim similis per omnia mundus dicitur, erit ut iterum Adam vel Eva eadem faciant quæ fecerunt : idem iterum erit diluvium, atque idem Moyses rursum populum sexcenta fere millia numero educet ex Ægypto : Judas quoque bis Dominum tradet : Paulus secundo lapidantium Stephanum vestimenta servabit : et omnia quæ in hac vita gesta sunt, iterum gerenda dicentur : quod non puto ratione aliqua posse firmari, si arbitrii libertate aguntur animæ, et vel profectus suos vel decessus pro voluntatis suæ sustinent potestate. Non enim cursu aliquo in eosdem se circulos post multa sæcula revolvente aguntur animæ, ut hoc aut illud vel agant vel cupiant, sed quocumque proprii ingenii libertas intenderit, illo gestorum suorum dirigunt cursum. Tale enim est quod ab istis dicitur, ut si quis velit asserere quod frumenti medimnum si profundatur in terram, potest fieri ut iidem et penitus indiscreti secundo accidant casus granorum, ita ut unumqoudque granum juxta id profusum jaceat secundo, quo

primo aliquando dejectum est, et eodem ordine eisdemque dispersum sit signis quibus fuerat primo diffusum : quod utique innumerabilibus medimni granis impossibile est prorsus accidere, etiamsi per immensa sæcula indesinenter ac jugiter effundantur. Ita ergo impossibile mihi videtur eodem ordine eisdemque modis nascentium, et morientium, et agentium quid secundo mundum posse reparari; sed immutationibus non minimis diversos posse mundos existere, ita ut pro manifestis quibusque causis melior status sit alterius mundi, et pro aliis inferior, et pro aliis medius quidem status. Qui autem numerus vel modus hic sit, ego me nescire fateor. Si quis autem posset ostendere, libentius discerem.

V. Verumtamen multorum sæculorum finis dicitur esse hic mundus, qui et ipse sæculum dicitur. Docet autem sanctus Apostolus quod Christus in eo sæculo quod ante hoc fuit non est passus, sed ne in illo quidem quod ante ipsum fuit : et nescio si enumerare sufficiam quanta fuerint anteriora sæcula in quibus passus non est. Ex quibus autem sermonibus Pauli ad occasionem hujus intelligentiæ venerim, proferam; ait enim : « Nunc vero semel in con» summatione sæculorum ad refellendum peccatum per » hostiam sui manifestatus est[1]. » Semel enim *ait hostiam* effectum, et in consummatione sæculorum ad refellendum peccatum esse manifestatum. Quod autem post hoc sæculum quod ad consummationem aliorum sæculorum dicitur factum, erunt alia sæcula supervenientia, manifeste ab ipso Paulo didicimus dicente : « Ut ostenderet in sæculis super» venientibus superabundantes divitias gratiæ suæ in boni» tate super nos[2]. » Non dixit, in sæculo superveniente; neque, in duobus sæculis supervenientibus : unde arbitror multa sæcula indicio sermonis illius declarari. Si vero ali-

[1] Heb. IX, 26. — [2] Ephes. II, 7.

quid est sæculis majus, ita et in creaturis quædam sæcula intelligantur, in aliis vero quæ excedunt et supergrediuntur visibiles creaturas (quod erit forte in restitutione omnium, cum ad perfectum finem universa pervenient), id fortasse plus aliquid esse quam sæculum intelligendum est, in quo erit omnium consummatio. Movet me autem in hoc Scripturæ sanctæ auctoritas quæ dicit : *In sæculum, et adhuc.* Et *adhuc* enim quod dicit, plus aliquid sine dubio quam sæculum vult intelligi ; et vide ne illud quod dicit Salvator, quia « volo ut ubi ego sum et isti sint mecum ; et » sicut ego et tu unum sumus, et isti sint in nobis unum [1], » ostendere videatur plus aliquid quam est sæculum et sæcula, forte etiam plus quam est sæcula sæculorum, id videlicet cum jam non in sæculo sunt omnia, sed in omnibus Deus.

VI. His pro nostris viribus de mundi ratione dissertis, non incongruum etiam videtur ipsius mundi appellatio quid sibi velit inquirere : quæ appellatio in Scripturis sanctis diversa significans frequenter ostenditur. Quod enim latine mundum dicimus, græce κόσμος appellatur : κόσμος autem non solum mundum, sed et ornamentum significat. Denique in Esaia ubi ad principes filias Sion increpationis sermo dirigitur et dicit : « Pro ornamento capitis aurei calvitium » habebis propter opera tua [2], » ornamentum ibi eo nomine quo mundum, appellavit, id est κόσμον. Dicitur etiam in indumento pontificis mundi ratio contineri, sicut in Sapientia Salomonis invenimus, cum dicit quia « in vestimento po» deris erat universus mundus [3]. » Mundus dicitur etiam noster cum habitatoribus suis orbis terrarum iste, sicut cum Scriptura dicit : *Omnis mundus in maligno positus est* [4]. Meminit sane Clemens Apostolorum discipulus etiam eorum quos ἀντίχθονας Græci nominarunt, atque alias partes orbis terræ ad quas neque nostrorum quisquam accedere

[1] Joan. XVII, 22. — [2] Isai. III, 24. — [3] Sap. XVIII, 24. — [4] 1 Joan. V, 19.

potest, neque ex illis qui ibi sunt quisquam transire ad nos: quos et ipsos mundos appellavit, cum ait: « Oceanus intransmeabilis est hominibus, et hi qui trans ipsum sunt » mundi, qui his eisdem dominatoris Dei dispositionibus » gubernantur. » Dicitur etiam mundus ista universitas quæ ex cœlo et terra continetur, sicut Paulus ait : *Transit enim habitus hujus mundi*[1]. Designat sane et alium quemdam mundum præter hunc visibilem etiam Dominus et Salvator noster quem revera describere et designare difficile est; ait namque : *Ego non sum de hoc mundo*[2]. Tanquam enim ex alio quodam esset mundo, ita dicit, quod *non sum de hoc mundo*. Cujus mundi difficilem nobis esse expositionem idcirco prædiximus, ne forte præbeatur aliquibus occasio illius intelligentiæ, qua putent nos imagines quasdam quas Græci ἰδέας nominant, affirmare : quod utique a nostris alienum est, mundum incorporeum dicere, in sola mentis phantasia vel cogitationum lubrico consistentem : et quomodo Salvatorem inde esse, vel sanctos quoque illuc ituros poterunt affirmare, non video. Verumtamen præclarius aliquid et splendidius quam iste qui præsens est mundus, indicari a Salvatore non dubium est, quo etiam credentes in se tendere provocat et hortatur. Sed utrum mundus iste quem sentiri vult, separatus ab hoc sit longeque divisus, vel loco, vel qualitate, vel gloria; an gloria quidem et qualitate præcellat, intra tamen hujus mundi circumscriptionem cohibeatur, quod et mihi magis verisimile videtur : incertum tamen est, et, ut ego arbitror, humanis adhuc cogitationibus et mentibus inusitatum. Ex his tamen quæ Clemens visus est indicare cum dicit : « Oceanus intransmeabilis est » hominibus, et hi mundi qui post ipsum sunt, » qui post ipsum sunt mundos pluraliter nominans, quos et eadem Dei summi providentia agi regique significat, semina quædam

[1] 1 Cor. VII, 31. — [2] Joan. XVII, 15.

nobis hujusmodi intelligentiæ videtur aspergere, quo putetur omnis quidem universitas eorum quæ sunt atque subsistunt, cœlestium et supercœlestium, terrenorum infernorumque, unus et perfectus mundus generaliter dici, intra quem vel a quo cæteri, si qui illi sunt, putandi sunt contineri. Unde voluit quidem globum lunæ vel solis, cæterorumque, quos planetas vocant, per singula mundos nominari. Sed et ipsum supereminentem quem dicunt a ἀπλανῆ globum, proprie nihilominus mundum appellari volunt. Denique etiam Baruch prophetæ librum in assertionis hujus testimonium vocant, quod ibi de septem mundis vel cœlis evidentius indicatur. Esse tamen super illam sphæram quam ἀπλανῆ dicunt, volunt aliam, quam, sicut apud nos cœlum continet omnia quæ sub cœlo sunt, ita illam dicunt immensa quadam sui magnitudine et ineffabili complexu spatia universarum sphærarum ambitu magnificentiore constringere; ita ut omnia intra ipsam ita sint sicut est hæc terra nostra sub cœlo : quæ etiam in Scripturis sanctis terra bona et terra viventium creditur nominari, habens suum cœlum illud quod superius, in quo cœlo sanctorum nomina scribi vel scripta esse dicuntur a Salvatore : quo cœlo cohibetur illa terra atque concluditur, quam Salvator in Evangelio mitibus et mansuetis repromittit[1]. Ex illius namque terræ nomine etiam hanc nostram cui arida prius nomen fuerat, cognominatam volunt, sicut et firmamentum hoc cœlum illius cœli vocabulo nuncupatum est. Verum de hujuscemodi opinionibus plenius in illo loco tractavimus, cum requireremus quid esset quod in principio fecit Deus cœlum et terram[2]. Aliud enim cœlum et alia terra indicatur esse quam illud firmamentum quod post biduum factum dicitur, vel arida quæ postmodum terra nuncupatur. Sane hoc quod dicunt quidam de hoc mundo, quoniam corrupti-

[1] Matth. v, 4. — [2] Genes. I, 8.

bilis quidem est ex eo quod factus est, nec tamen corrumpitur, quia corruptione fortior et validior est voluntas Dei qui fecit eum et continet illum ne ei corruptio dominetur, rectius sentiri ista possunt de eo mundo quem ἀπλανῆ sphæram supra diximus, quia ex voluntate Dei nequaquam corruptioni subjaceat, pro eo quod nec causas corruptionis accepit. Sanctorum quippe est et ad liquidum purificatorum mundus ille, et non impiorum sicut iste noster. Videndum autem est ne forte in hoc respiciens Apostolus dixerit: « Prospicientibus nobis non ea quæ videntur, sed quæ non » videntur. Quæ enim videntur temporalia sunt, quæ autem » non videntur æterna sunt[1]. Scimus autem quoniam si ter» restris domus nostra hujus habitationis dissolvatur, ædifi» cationem habemus a Deo domum non manufactam æter» nam in cœlis[2]. » Cum enim alibi dicat : « Quia videbo » cœlos opera digitorum tuorum[3], » et de omnibus invisibiblius per Prophetam Deus dixit : « Quia manus mea fecit » hæc omnia[4], » istam æternam domum quam sanctis repromittit in cœlis, manu factam non esse pronuntiat; differentiam sine dubio creaturæ in his quæ videntur, et in his quæ non videntur ostendens. Non enim idem intelligitur quod dicit ea quæ non videntur, et ea quæ invisibilia sunt. Ea namque quæ sunt invisibilia, non solum non videntur, *sed* ne naturam quidem habent ut videri possint, quæ Græci ἀσώματα, id est incorporea appellarunt; hæc autem de quibus Paulus dixit : « Quæ non videntur[5], » naturam quidem habent ut videri possint, nondum tamen videri ab his quibus promittuntur, exponit.

VII. His igitur tribus opinionibus de fine omnium et de summa beatitudine prout sentire potuimus adumbratis, unusquisque legentium aqud semetipsum diligentius et scru-

[1] 2 Cor. IV, 18. — [2] Id. V. — [3] Psal VIII, 4. — [4] Isai. LXVI, 2. — [5] 2 Cor. IV, 18.

pulosius judicet si potest aliqua harum probari vel eligi. Dictum est enim quod vel incorporea vita agi posse putanda sit, posteaquam Christo fuerint subjecta omnia et per Christum *Deo* Patri, cum erit omnia et in omnibus Deus; vel cum nihilominus Christo fuerint universa subjecta, et per Christum Deo, cum quo et unus spiritus secundum hoc quod spiritus sunt naturæ rationabiles, fiunt : tunc ipsa quoque substantia corporalis optimis et purissimis spiritibus sociata pro assumentium qualitate vel meritis in æthereum statum transmutata, secundum quod Apostolus dicit : *Et nos immutabimur* [1], refulgebit; aut certe quod eorum quæ videntur habitu prætereunte, omni corruptibilitate decussa atque purgata, omnique hoc mundi statu in quo planetarum dicuntur sphæræ, supergresso atque superato, supra illam quæ ἀπλανής dicitur, sphæram piorum atque beatorum statio collocatur, quasi in terra bona, et terra vivorum quam mansueti et mites hæreditate percipient : cujus est cœlum illud quod ambitu magnificentiore ipsam illam circumdat et continet terram : quod vere cœlum et principaliter appellatur, in quo cœlo vel terra finis omnium atque perfectio tuta ac fidissima possit statione consistere, quo scilicet illi post correptionem castigationemque quas pro *delictis* pertulerant purgationis obtentu, expletis omnibus atque depensis, terræ illius habitaculum mereantur; hi vero qui Verbo Dei obedientes fuerunt ac sapientiæ ejus jam hinc capaces se obtemperantes præbuerunt, cœli illius vel cœlorum regna promereri dicantur, et ita dignius compleatur illud quod dictum est : « Beati mansueti, quia ipsi » hæreditate possidebunt terram; *et* : Beati pauperes spiritu, » *quoniam ipsi* hæreditate capient regnum cœlorum [2] : » et quod *dicit in* psalmo : « Exaltabit te et hæreditate capies » *terram* [3]. » Ad hanc etenim terram descendi dicitur; ad

[1] 1 Cor. xv, 52. — [2] Matth. v, 3, 4. — [3] Psal. xxxvi, 34.

illam autem quæ in alto est, exaltari. Hoc ergo modo videtur quasi iter quoddam sanctorum profectibus aperiri ab illa terra ad illos cœlos, ut non tam permanere in illa terra quam habitare videantur, transituri scilicet, cum in id quoque profecerint, ad hæreditatem regni cœlorum.

CAPUT IV.

Quod unus est Deus Legis et Prophetarum, et Domini Jesu Christi Pater.

I. His itaque per ordinem prout potuimus breviter digestis, consequens est secundum quod ex initio proposuimus, confutare etiam eos qui putant alium Deum esse patrem Domini nostri Jesu Christi, præter illum qui Moysi responsa Legis dabat, vel Prophetas mittebat, qui est Deus patrum Abraham, Isaac et Jacob. Oportet enim primum in hac nos fidei ratione firmari. Considerandum ergo est illud quod frequenter in Evangeliis dicitur, et singulis quibusque Domini et Salvatoris nostri gestis adjungitur : « Ut impleatur quod dictum est per Prophetam » illum vel illum, cum manifestum sit quia prophetæ illius sunt Dei qui mundum fecit. Ex ipsa ergo consequentia concluditur, quoniam qui Prophetas misit, de Christo quæ prædicenda erant, ipse prædixit. Et dubium non est, quod hæc non alienus quisquam ab eo, sed Pater ipsius prædicebat. Sed et illud quod frequenter exempla de veteri Testamento a Salvatore proferuntur, vel ab Apostolis ejus, non aliud indicat nisi quod auctoritas veteribus a Salvatore et ab ejus discipulis adhibetur. Sed et illud quod ad benignitatem provocans discipulos Salvator dicit : « Estote perfecti sicut et Pater vester » cœlestis perfectus est, qui solem suum oriri jubet super » bonos et malos, et pluit super justos et injustos[1], » cuivis

[1] Matth. v, 48, 45.

etiam exiguæ intelligentiæ viro evidentissimum suggerit intellectum, quod non alium ad imitandum proponit discipulis suis Deum, nisi factorem cœli, et imbrium præbitorem. Quod autem dicit quia orantes oporteat dicere : « Pater » noster qui es in cœlis[1], » quid aliud videtur ostendere, nisi Deum in melioribus mundi, id est creaturæ suæ partibus requirendum? Sed et quod de juramentis optima quædam instituta definiens ait « non *oportere* jurare, neque per » cœlum, quia sedes est Dei; neque per terram, quia scabellum est pedum ejus[2] : » nonne apertissime videtur propheticis vocibus consonare quibus dicitur : « Cœlum mihi » sedes, terra autem scabellum pedum meorum[3]? » Sed et e templo ejiciens eos qui vendebant oves, et boves, et columbas; effundens quoque mensas nummulariorum, et dicens : « Tollite ista hinc, et nolite facere domum Patris mei » domum negotiationis[4], » Patrem suum sine dubio dicebat eum cujus nomini Salomon magnificum templum extruxerat. Sed et illud quod ait, « Non legistis quod dictum » est a Deo ad Moysen : Ego sum Deus Abraham, et Deus » Isaac, et Deus Jacob : non est autem Deus mortuorum, » sed viventium[5], » manifestissime nos docet quoniam Deum Patriarcharum, pro eo quod sancti essent et viverent, Deum appellabat viventium, illum scilicet qui dixerat in Prophetis : « Ego sum Deus, et non est Deus præter me[6]. » Sciens namque Salvator Deum Abraham esse eum qui in Lege scriptus est, et ipsum esse qui dicit quia « Ego sum » Deus, et non est Deus præter me; » siquidem ipsum illum Patrem esse fatetur qui ignorat alium super se esse Deum, sicut putant hæretici : absurde eum Patrem pronuntiat qui eminentiorem ignorat Deum. Si vero non quidem ignorat, sed fallit dicens non alium esse Deum præter se, multo

[1] Matth. VI, 9. — [2] Id. V, 34, 35. — [3] Isai. LXVI, 1. — [4] Joan. II, 16. — [5] Matth. XXII, 32. — [6] Isai. XLV, 7.

magis absurdum est si mendacem Patrem suum fatetur. Ex quibus omnibus in hanc indaginem sensus adducitur, quia alium nesciat Patrem nisi omnium conditorem et creatorem Deum.

II. Longum erit si ex omnibus Evangeliorum locis testimonia congregemus, quibus unus atque idem Deus Legis et Evangeliorum esse doceatur. Contingemus tamen breviter etiam de Actibus Apostolorum, ubi Stephanus et Apostoli preces suas dirigunt ad eum Deum qui fecit cœlum et terram, et qui locutus est per os sanctorum Prophetarum suorum : ipsum dicentes Deum Abraham, Isaac et Jacob; Deum qui eduxit populum suum de terra Ægypti[1]. Quæ sententiæ sensum nostrum evidentissime sine dubio ad Creatoris dirigunt fidem, et affectum ejus inserunt his qui hæc pie de eo fideliterque didicerunt : sicut et ipse Salvator cum interrogatus esset quod mandatum esset maximum omnium in Lege, respondit, dicens : « Diliges Dominum » Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et » ex tota mente tua. Secundum autem simile est huic : » Diliges proximum tuum sicut teipsum. » Et his addidit : « Quia in istis duobus mandatis tota Lex pendet et Pro» phetæ[2]. » Quomodo ergo ei quem erudiebat atque in discipulatum producebat, hoc mandatum ante omnia mandata commendat, per quod sine dubio in Deum Legis ejus conciliaretur affectus, eo quod ipsis his verbis hæc fuerant n Lege prædicata? Sed concedatur contra has omnes evidentissimas approbationes, quia de alio nescio quo Deo dicat Salvator : « Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde » tuo, » et reliqua quæ dicta sunt. Et quomodo si Lex et Prophetæ Creatoris sunt sicut dicunt, id est alterius dei præter eum quem ait bonum, consequenter dictum videbitur id quod addidit, Legem et Prophetas in his duobus

[1] Act. VII. — [2] Matth. XXII, 37, 38, 39.

pendere mandatis? Quomodo enim quod alienum et peregrinum a Deo est, pendebit in Deo? Paulus autem dicens : « Gratias ego Deo meo cui servio in spiritu meo a proavis » meis in conscientia pura[1], » dilucide ostendit quia non ad aliquem novum Deum, sed ad Christum venerit. Quos enim alios proavos Pauli oportebit intelligi, nisi eos de quibus ipse dicit : « Hebræi sunt, et ego : Israëlitæ sunt, et » ego[2]? » Sed et præfatio ipsa Epistolæ ejus ad Romanos nonne hæc eadem his qui intelligere Pauli litteras norunt, diligenter ostendet quem Deum Paulus prædicat? Ait enim : « Paulus servus Jesu Christi vocatus Apostolus, segregatus » in Evangelium Dei quod ante promiserat per Prophetas » suos in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ei ex » semine David secundum carnem, qui prædestinatus est » Filius Dei in virtute secundum Spiritum sanctificationis » ex resurrectione mortuorum Christi Jesu Domini nos» tri, etc.[3] » Sed et illud quod ait : « Non obturabis os bovi » trituranti : numquid de bobus cura est Deo? An propter » nos utique dicit? Propter nos enim scriptum est, quia in » spe debet qui arat arare, et qui triturat sub spe fructus » percipiendi[4]. » In quo evidenter ostendit quia qui Legem dedit Deus, propter nos, id est propter Apostolos dicit : « Non obturabis os bovi trituranti : » cui cura erat non boum, sed Apostolorum qui Christi Evangelium prædicabant. In aliis quoque promissionem Legis amplectens Paulus ipse, ita ait : « Honora patrem tuum et matrem, quod » est mandatum primum in promissione, ut bene sit tibi, et » longævus super terram sis, terram bonam quam Dominus » Deus tuus dabit tibi[5]. » Per quæ sine dubio placere sibi Legem et Deum Legis atque ejus promissa pronuntiat.

III. Sed quoniam solent interdum hujus hæresis asserto-

[1] 2 Tim. I, 3. — [2] 2 Cor. XI, 22. — [3] Rom. I, 1, 2, 3, 4. — [4] 1 Cor. IX, 9, 10. — [5] Ephes. VI, 2, 3.

res per deceptiosa quædam sophismata simpliciorum quorumque corda decipere, absurdum non puto si etiam ea quæ in assertionibus suis proferre solent, proponentes subreptionem eorum ac mendacia confutemus. Aiunt igitur: Scriptum est : « Deum nemo vidit unquam[1] : » ille autem Deus quem Moyses prædicat, et ab ipso Moyse visus est, et antea a patribus ejus : is vero qui a Salvatore annuntiatur, a nullo penitus visus est. Interrogemus ergo eos et nos si hunc quem fatentur Deum, et alium esse eum dicunt quam creatorem Deum, visibilem an invisibilem dicant esse. Et siquidem dixerint quia visibilis est, præter hoc quod contra Scripturæ sententiam venire arguentur, quæ dicit de Salvatore, quia « imago est invisibilis Dei, primogenitus omnis » creaturæ[2], » incurrent etiam in illud absurdum, quod Deum corporeum esse dicant. Non enim aliter videri quid potest nisi per habitum, et magnitudinem, et colorem, quæ sunt specialia corporum. Et si corpus esse pronuntietur Deus, quoniam omne corpus ex materia est, invenietur et Deus esse ex materia : quod si ex materia sit, materia autem sine dubio corruptibilis est : erit ergo jam secundum illos corruptibilis Deus. Rursum quoque interrogabimus eos. Materia facta est an ingenita, id est infecta ? Et si quidem dixerint quia infecta est, id est ingenita, requiremus ab eis si materiæ pars quidem alia Deus, alia autem pars mundus est. Si vero responderint de materia quia facta est, sine dubio consequetur ut eum quem Deum dicunt, factum esse fateantur : quod utique nec ipsorum nec nostra ratio admittit. Sed dicent : Invisibilis est Deus. Et quid agetis ? Si invisibilem eum esse dicitis per naturam, neque Salvatori debet esse visibilis. Quinimo et videri Deus pater Christi dicitur, quoniam « qui videt, *inquit*, Filium, videt et Pa» trem[3]. » Quod utique vos vehementer angustat, a nobis

[1] Joan. I, 18. — [2] Coloss. I, 15. — [3] Joan. XIV, 9.

vero rectius non pro videndo, sed pro intelligendo sentitur. Qui enim intellexerit Filium, intelliget et Patrem. Hoc ergo modo Moyses etiam Deum vidisse putandus est, non carnalibus oculis eum intuens, sed visu cordis ac sensu mentis intelligens, et hoc ex parte aliqua. Manifestum enim est « quia faciem, *inquit*, meam non videbis (*scilicet qui* » *Moysi responsa præbebat*), sed posteriora mea[1]. » Quæ utique cum eo sunt intelligenda sacramento, quo intelligi convenit dicta divina, abjectis profecto illis et spretis anilibus fabulis quæ de anterioribus Dei ab imperitis posterioribusque finguntur. Neque sane quis nos impium aliquid sensisse arbitretur, quod diximus quia nec Salvatori visibilis est Pater : consideret quali distinctione adversus hæreticos agentes utimur. Diximus enim quod aliud sit videre et videri, et aliud nosse et nosci, vel cognoscere atque cognosci. Igitur videre et videri corporum res est : quod utique nec Patri nec Filio, nec Spiritui sancto inter se invicem competenter aptabitur. Natura enim Trinitatis modum visionis excedit, his quæ in corpore sunt, id est omnibus reliquis creaturis, qualitatem inter se invicem visionis indulgens ; incorpereæ vero naturæ, et principaliter intellectuali, nihil aliud convenit nisi nosse vel nosci, sicut et Salvator ipse pronuntiat dicens quia « nemo novit Filium nisi » Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius et cui voluerit » Filius revelare[2]. » Manifestum ergo est quia non dixit, Nemo vidit Patrem nisi Filius, sed, « Nemo novit Patrem » nisi Filius. »

IV. Si vero propter illa quæ dicuntur in veteri Testamento, quod irascitur Deus vel pœnitet, vel si qua alia humani affectus passio designatur, materiam sibi ad confutandos nos præberi putant, affirmantes penitus impassibilem Deum, atque his omnibus carentem affectibus sentiendum :

[1] Exod. XXXIII, 23. — [2] Matth. XI, 27.

ostendendum est eis etiam in Evangelicis parabolis haberi similia cum dicit, quia is qui plantavit vineam et locavit eam colonis, qui coloni missos ad se servos interemerunt, ad ultimum etiam filium ad se missum occiderunt, iratus dicitur abstulisse vineam ab eis, et malos colonos male perditum dedisse, et vineam colonis aliis tradidisse qui redderent ei fructum in tempore suo [1]. Sed et illos cives qui, profecto patrefamilias accipere sibi regnum, legatos miserunt post eum dicentes : « Nolumus eum regnare super nos [2], » impetrato regno regressus paterfamilias et iratus interfici coram se jubet, et civitatem eorum igne consumit. Sed et nos sive in vetere Testamento sive in novo, cum de ira Dei legimus, non secundum litteram quæ dicuntur advertimus, sed spiritualem intellectum requirimus in talibus, ut ita sentiamus sicut intelligere de Deo dignum est. De quibus secundum parvitatem sensus nostri cum secundi psalmi exponeremus illum versiculum in quo ait : « Tunc loquetur ad » eos in ira sua, et in furore suo conturbabit eos [3], » prout potuimus, qualiter hoc intelligi deberet ostendimus.

CAPUT V.

De justo et bono.

I. Verum quoniam movet etiam istud quosdam quod principes istius hæresis divisionem quamdam fecisse sibi videntur, qua dixerunt aliud esse justum, aliud bonum; et hac divisione in divinitate etiam usi sunt, affirmantes bonum quidem Deum esse patrem Domini nostri Jesu Christi, et non justum, justum vero Legis et Prophetarum Deum, nec tamen bonum : huic quæstioni respondere quam potuero breviter necessarium puto. Existimant igitur bonita-

[1] Matth. xx. — [2] Luc. xix, 14. — [3] Psal. ii, 5.

em affectum talem quemdam esse, quod bene fieri omnibus debeat etiamsi indignus sit is cui beneficium datur, nec bene consequi mereatur : sed, ut mihi videtur, non recte usi sunt tali definitione, putantes non fieri bene huic cui austerum vel triste aliquid infertur. Justitiam vero putarunt affectum esse talem qui unicuique prout meretur retribuat. Sed et in hoc rursum definitionis suæ sensum non recte interpretantur. Putant enim quia quod justum est malis mala faciat, bonis bona ; id est, ut secundum sensum ipsorum justus malis non videatur bene velle, sed velut odio quodam ferri adversus eos : et colligunt sicubi forte in Scripturis veteris Testamenti inveniunt historiam referentem, verbi gratia de diluvii pœnis, et eorum qui in eo extincti referuntur[1], vel cum Sodoma et Gomorra ignei sulphureique imbris vastatione depopulantur, vel cum in deserto pro peccatis suis omnes decidunt, ita ut nullus ex his qui de Ægypto fuerant profecti, inveniatur terram repromissionis intrare præter Jesum et Caleb. De novo autem Testamento misericordiæ ac pietatis congregant verba, quibus a Salvatore discipuli informantur, et quibus pronuntiari videtur quia nemo sit bonus præter unum Deum patrem : et per hoc ausi sunt bonum quidem nominare Patrem Salvatoris Jesu Christi, alium autem esse dicunt mundi Deum, quem justum eis, non etiam bonum placuit appellare.

II. A quibus primo illud exigendum puto, si secundum suam definitionem justum possunt ostendere Conditorem punientem pro meritis vel eos qui diluvii tempore perierunt, vel Sodomitas, vel eos qui ex Ægypto profecti fuerant, cum videamus interdum multo nequiora et scelestiora committi flagitia quam fuerint illa pro quibus hi quos supra diximus interempti sunt, nondum tamen videmus unumquemque peccantium pœnam luere meritorum ; num-

[1] Genes. VII, 19.

quidnam bonum dicent effectum eum qui aliquando justus erat? an potius illud putabunt, quod justus quidem est nunc, sed patienter fert humana delicta, tunc vero nec justus quidem erat qui innocentes parvulos et lactentes simul cum immanibus et impiis gigantibus extinguebat? Sed hæc ita sentiunt, quia nihil audire ultra litteram norunt : alioquin ostendant quomodo justum est secundum litteram, in tertiam et quartam progeniem parentum reddi peccata in sinum filiorum, et in filiorum ipsorum filios post ipsos[1]. A nobis autem talia ista non secundum litteram intelliguntur, sed sicut Ezechiel docuit parabolam eam dicens[2], requirimus quid significet introrsus ipsa parabola. Sed et illud debent ostendere, quomodo justus sit, et pro meritis unicuique retribuens, qui punit terrenos et diabolum, cum nihil dignum pœna commiserint. Non enim poterant (si secundum istos naturæ malæ et perditæ erant) aliquid boni agere. Nam et quod judicem eum dicunt, non tam gestorum quam naturàrum judex videtur : quippe si natura mala benefacere non potest, nec bona male. Tum deinde eum quem bonum dicunt, si ad omnes bonus est, sine dubio et ad eos qui perituri sunt bonus est : et quomodo non eos salvat? Si non vult, jam non erit bonus : si vult et non potest, omnipotens non erit. Quin potius audiant in *Evangeliis* Patrem Domini nostri Jesu Christi ignem præparantem diabolo et angelis ejus[3]. Et quomodo istud opus tam pœnale quam triste, secundum sensum istorum, boni Dei videbitur? Sed et ipse Salvator boni Dei Filius in Evangeliis protestatur et dicit, « quia si signa et prodigia facta fuissent in » Tyro et Sidone, olim in sacco et cinere sedentes pœni» tentiam egissent[4]. » Et cum proximus utique ipsis urbibus accessisset, ac fines earum fuisset ingressus, cur, quæso, declinat civitates istas ingredi, et præstare eis signorum et

[1] Deut. v, 9. — [2] Ezech. xviii, 3. — [3] Matth. xxv, 41. — [4] Id. xi, 21.

prodigiorum copiam, si eas his gestis in sacco et cinere certum erat acturas esse pœnitentiam? Quod utique cum non facit, sine dubio perditioni eas relinquit, quas malæ et perditæ naturæ non esse ipse Evangelii sermo indicat qui eas potuisse pœnitere designat. Sed et in quadam Evangelii nihilominus parabola ingrediens rex videre discumbentes qui fuerant invitati, vidit quemdam non indutum nuptialibus indumentis, et ait ei : « Amice, quomodo huc intrasti non » habens indumentum nuptiale? Tunc ait ministris : Li» gantes ei manus et pedes, mittite eum foras in tenebras » exteriores : ibi erit fletus et stridor dentium[1]. » Dicant nobis quis est iste rex qui ingressus est videre discumbentes, et inveniens inter eos quemdam sordidis indumentis, jubet eum vinctum per ministros suos in exteriores tenebras detrudi. Numquidnam ille est quem justum dicunt? Et quomodo bonos ac malos jusserat invitari, nec merita a ministris sciscitari præceperat? Per quod utique non justi alicujus, ut isti dicunt, et pro meritis retribuentis, sed erga omnes indiscretæ benignitatis indicatur affectus. Si vero necesse est hoc de bono Deo, id est vel de Christo, vel de Patre Christi intelligi, quid aliud est quod justo Dei judicio objiciunt : imo quid tale est quod in Deo Legis criminantur, quale est ut eum qui ab his servis quos miserat vocare bonos et malos, fuerat invitatus, juberet pro sordidioribus indumentis vinctum manibus pedibusque in exteriores tenebras præcipitari?

III. Et hæc quidem sufficere debent quæ ex auctoritate assumpsimus Scripturarum ad refellenda ea quæ hæretici obtendere solent. Non tamen indecens videbitur, si etiam ex ratione ipsius consequentiæ paucis agamus cum eis. Interrogamus ergo eos si norunt quæ ratio apud homines virtutis ac malitiæ habeatur, et si videtur consequens esse,

[1] *Matth.* XXII, 12, 13.

ut virtutes dicamus in Deo, vel, ut ipsis videtur, in duobus istis diis. Respondeant hoc quoque : si videtur eis bonitas virtus esse aliqua, quod puto sine dubio fatebuntur, quid etiam dicent de justitia ? Nunquam profecto, ut mihi videtur, ita desipient, ut justitiam negent esse virtutem. Ergo si bonum virtus et justitia virtus est, sine dubio justitia bonitas est. Si vero dixerint, non esse bonum justitiam, superest ut aut malum sit, aut indifferens. Et quidem dicentibus malum esse justitiam respondere ineptum puto. Videbor enim vel insanis sermonibus, vel mente motis hominibus respondere. Malum enim quomodo videbitur id quod bonis bona retribuere potest, sicut etiam ipsi fatentur ? Si vero indifferens dixerint, consequens est ut cum justitia indifferens sit, et sobrietas et prudentia et omnes reliquæ virtutes indifferentes habeantur. Et quid respondebimus Paulo dicenti : « Si qua virtus, si qua laus, hæc cogitate quæ didicistis, et accepistis, et audistis, et vidistis in me [1] ? » Discant ergo perscrutantes Scripturas divinas quæ sunt singulæ virtutes, et non surripiant in hoc quod dicunt, quia is Deus qui unicuique secundum meritum retribuit, odio malorum retribuit malis mala, et non pro eo quod austerioribus curari indigent medicamentis hi qui deliquerunt, et propterea his adhibet ea quæ emendationis prospectu ad præsens videntur sensum doloris inferre. Non legunt quid scriptum sit de spe illorum qui in diluvio perempti sunt, de qua spe Petrus ipse in prima Epistola sua ita ait : « Quia Christus mortuus quidem est carne, vivificatus autem spiritu : in quo pergens prædicavit his spiritibus qui in carcere tenebantur, qui increduli fuerant aliquando cum expectarent Dei patientiam in diebus Noë cum fabricaretur arca, in qua pauci, id est octo animæ salvæ factæ sunt per aquam, quod et vos simili forma

[1] Phil. IV, 8, 9.

» nunc baptisma salvos facit[1]. » De Sodoma autem et Gomorra dicant nobis : si credunt creatoris Dei esse propheticas voces, ejus scilicet qui refertur super eos ignis et sulphuris imbrem pluisse : quid dicit de ipsis Ezechiel propheta? « Restituetur, *inquit*, Sodoma in antiquum[2]. » Quid autem affligens eos qui pœna digni sunt, non pro bono affligit? Qui etiam ad Chaldæam dicit : « Habes carbones ignis, » sede super eos, ipsi erunt tibi adjutorio[3]. » Sed et de his qui in deserto ceciderunt, audiant quid in LXXVII Psalmo, qui Asaph superscribitur, referatur : ait enim : « Cum oc- » cideret eos, tunc exquirebant eum[4]. » Non dicit, quia aliis interfectis alii requirebant eum, sed ait quia eorum qui occidebantur talis erat interitus, ut mortificati requirerent Deum. Ex quibus omnibus constat unum eumdemque esse justum et bonum Legis et Evangeliorum Deum, et benefacere cum justitia, et cum bonitate punire : quia nec bonum sine justo, nec justum sine bono dignitatem divinæ potest indicare naturæ. Addemus adhuc etiam hoc versutiis eorum compellentibus nos. Si aliud est justum quam bonum, quoniam bono malum contrarium est, et justo injustum, sine dubio et injustum aliud erit quam malum : et sicut justus apud vos non est bonus, ita neque injustus erit malus : et rursum, sicut bonus non est justus, ita et malus non erit injustus. Cui autem non videtur absurdum ut Deo quidem bono contrarius sit malus, Deo autem justo quem inferiorem bono dicunt, contrarius nemo sit? Non enim sicut Satanas est qui malus dicitur, ita est alius aliquis qui dicatur injustus. Quid ergo est? Rescindamus ea quæ defendimus. Non enim poterunt dicere quia malus non etiam injustus sit, et injustus malus. Quod si in istis contrariis indissociabiliter inhæret vel malo injustitia, vel injustitiæ

[1] I Pet. III, 18, 19, 20, 21. — [2] Ezech. XVI, 53. — [3] Isai. XLVII, 14, 15. — [4] Psal. LXXVII, 34.

malum, sine dubio et bonus indissociabilis erit justo, et justus bono : ut sicut unam eamdemque nequitiam malitiæ et injustitiæ dicimus, ita bonitatis ac justitiæ virtutem unam eamdemque teneamus.

IV. Sed iterum ad Scripturæ nos revocant verba proferentes illam suam famosissimam quæstionem. Aiunt namque : Scriptum est, « quia non potest arbor mala fructus » bonos facere : ex fructu enim arbor cognoscitur[1]. » *Quid* ergo aiunt? Qualis arbor sit Lex, ex fructibus suis, *id est* ex præceptorum sermonibus declaratur. Si enim bona inveniatur Lex, sine dubio et qui dedit eam bonus Deus esse creditur. Si vero justa magis quam bona, justus etiam legislator putabitur Deus. Paulus Apostolus nulla *circuitione* usus ait : « Lex ergo bona est, et mandatum sanctum et » justum et bonum[2]. » Ex quibus est manifestum quia Paulus non istorum litteras didicerat qui justum a bono *separant*, sed ab eo Deo fuerat instructus, et ejus Dei spiritu fuerat illuminatus, qui simul et sanctus et bonus et justus est : per cujus ille spiritum loquens, dicebat mandatum Legis esse sanctum et justum et bonum. Et ut evidentius supra justitiam et sanctitatem bonitatem magis inesse ostenderet in mandato, repetito sermone, pro his tribus *solam* protulit bonitatem, dicens : « Quod ergo bonum *est, mihi* » mors est? absit[3]. » Sciens quippe bonitatem genus esse virtutum, justitiam vero vel sanctitatem species generis, ideo cum in superioribus genus simul ac species nominasset, repetens sermonem ad solum genus retorsit. Sed et in consequentibus : « Peccatum, *inquit*, per bonum mihi » operatum est mortem[4]. » In quo id per genus concludit, quod superius per species exposuerat. Hoc modo namque intelligendum est etiam illud quod dictum est : « Bonus » homo de bono thesauro cordis sui profert bonum, et ma-

[1] Matth. VII, 18; XII, 33. — [2] Rom. VII, 12. — [3] Ibid. 13. — [4] Ibid.

» lus de malo profert malum[1]. » Genus namque assumpsit etiam hic in bono vel malo, ostendens sine dubio in bono homine esse et justitiam et sobrietatem et prudentiam et pietatem et omne quod vel dici bonum vel intelligi potest. Similiter etiam et malum hominem dixit, qui sine dubio esset injustus et impurus et impius et omnia quæ per partes hominem malum deformant : sicut enim sine his nequitiis nemo aliquem malum hominem putat, nec esse malus potest ; ita et sine illis virtutibus certum est quod nemo putabitur esse bonus. Superest eis adhuc etiam illud, quod velut proprie sibi datum scutum putant, quod dixit Dominus in Evangelio : « Nemo bonus nisi unus Deus pater[2], » *dicentes hoc* esse proprium vocabulum Patris Christi, qui tamen alius sit a creatore omnium Deo, cui creatori bonitatis nullam dederit appellationem. Videamus ergo si in veteri Testamento Deus Prophetarum et mundi creator ac legislator non dicitur bonus. Et quid est quod in Psalmis dicit : « Quam bonus Israël Deus rectis corde ; *et :* Dicat » nunc Israël quoniam bonus, quoniam in sæculum mise» ricordia ejus[3]. » Et in lamentationibus Hieremiæ scriptum est : « Bonus Dominus his qui sustinent eum, animæ » quærenti eum[4]. » Sicut ergo bonus in veteri Testamento *frequenter* dicitur Deus, ita etiam justus in Evangeliis appellatur Domini nostri Jesu Christi Pater. Denique in Evangelio secundum Joannem orans ipse Dominus, noster, ad Patrem dicit : « Pater juste, et mundus te non cognovit[5]. » Ne forte dicant quia etiam mundi creatorem pro assumptione carnis Patrem vocabat, et ipsum justum nominabat, excluduntur ab eo sermone qui statim sequitur : ait enim : « *Et mundus* te non cognovit. » Secundum ipsos enim solum *Deum bonum* mundus ignorat. Nam conditorem suum

[1] Matth. XII, 35. — [2] Luc. XVIII, 19. — [3] Psal. LXXII, 1 ; et Psal. CXVII, 2. — [4] Thren. III, 25. — [5] Joan. XVII, 25.

verissime recognoscit, Domino ipso dicente, quia mundus quod suum est diligit. Aperte ergo ille quem putant bonum Deum, justus esse in Evangeliis dicitur. Ex otio sane licebit plura testimonia congregare, sicubi in novo Testamento Pater Domini nostri Jesu Christi justus appellatur, et etiam in veteri Testamento cœli et terræ creator bonus dicitur, ut pluribus testimoniis convicti hæretici aliquando forte erubescant.

CAPUT VI.

De Incarnatione Christi.

I. Tempus est his decursis repetere nos de Incarnatione Domini et Salvatoris nostri, quomodo vel quare homo fuerit factus. Pro viribus igitur nostris perexiguis considerata ex operum suorum magis quam ex nostri sensus contemplatione, divina natura, intuitisque nihilominus creaturis ejus visibilibus, fide quoque invisibilibus contemplatis, quia non omnia vel oculis videre potest humana fragilitas, vel ratione complecti, pro eo quod omnium rationabilium infirmius et fragilius animal nos homines sumus; præstantiora enim sunt illa quæ vel in cœlo vel super cœlos habentur : superest ut harum omnium creaturarum et Dei medium, id est mediatorem quæramus, quem Paulus Apostolus Primogenitum omnis creaturæ pronuntiat. Videntes quoque nos ea quæ de ejus majestate in Scripturis sanctis referuntur, et intuentes quod « imago invisibilis Dei, et » primogenitus omnis creaturæ *dicatur, et quod* in ipso » creata sunt omnia visibilia et invisibilia, sive Throni, sive » Dominationes, sive Principatus, sive Potestates, omnia » per ipsum et in ipso creata sunt : et ipse est ante omnes, » et omnia illi constant[1], » qui est caput omnium, solus habens caput Deum patrem; scriptum est enim : « Caput au-

[1] Coloss. 1, 15, 16, 17.

» tem Christi Deus[1] : » pervidentes etiam quod scriptum est, quoniam « nemo novit Patrem nisi Filius, neque quis » novit Filium nisi Pater[2] : » (Quis enim potest nosse quæ sit Sapientia, nisi qui genuit eam? aut quis ad liquidum quæ sit Veritas novit, nisi veritatis Pater? Quis certe universam Verbi sui naturam, atque ipsius Dei quæ ex Deo est, investigare potuit, nisi solus Deus apud quem erat Verbum?) pro certo habere debemus quod hoc Verbum, sive ratio dicenda est, hanc Sapientiam, hanc Veritatem, nullus alius nisi solus Pater novit, de quo scriptum est : « Ne ipsum quidem mun» dum capere arbitror libros qui scriberentur[3], » de gloria scilicet et majestate Filii Dei. Impossibile namque est litteris committere ea quæ ad Salvatoris gloriam pertinent. His igitur tantis ac talibus de natura Filii Dei consideratis, cum summa admiratione obstupescimus quod eminens omnium ista natura exinaniens se de statu majestatis suæ homo factus sit, et inter homines conversatus, sicut gratia labiis ejus infusa testatur, et sicut testimonium ei reddit Pater cœlestis, et ut signis quoque et prodigiis variis virtutibusque ab eo gestis confirmatur. Qui etiam ante præsentiam suam hanc quam ostendit in corpore, præcursores suos et nuntios adventus sui misit Prophetas; post ascensionem vero suam in cœlos, sanctos Apostolos divinitatis suæ virtute repletos homines vel ex publicanis vel ex piscatoribus imperitos et indoctos circuire fecit orbem terrarum, ut ex omni genere atque ex omnibus populis piorum plebem in se credentium congregarent.

II. Verum ex omnibus de eo miraculis et magnificentiis illud penitus admirationem humanæ mentis excedit, nec invenit mortalis intelligentiæ fragilitas quomodo sentire vel intelligere possit quod tanta illa potentia divinæ majestatis, ipsum illud Verbum Patris, atque ipsa Sapientia Dei, in qua

[1] 1 Cor. xi, 3. — [2] Matth. xi, 27. — [3] Joan. xxi, 25.

creata sunt omnia visibilia et invisibilia, intra circumscriptionem ejus hominis qui apparuit in Judæa, fuisse credenda sit; sed et ingressa esse Dei Sapientia vulvam fœminæ, et nasci parvulus, et vagitum emittere ad similitudinem plorantium parvulorum; tum deinde quod in morte conturbatus refertur, ut ipse etiam profitetur dicens : « Tristis est » anima mea usque ad mortem[1]; » et ad ultimum quod usque ad eam quæ inter homines indignissima habetur adductus est mortem, licet post tertiam surrexerit diem. Cum ergo in eo quædam ita videamus humana ut nihil a communi mortalium fragilitate distare videantur, quædam ita divina ut nulli alii nisi illi primæ et ineffabili naturæ conveniant deitatis, hæret humani intellectus angustia, et tantæ admirationis stupore percussa, quo declinet, quid teneat, quo se convertat, ignorat. Si Deum sentiat, mortalem videt : si hominem putet, devicto mortis imperio cum spoliis redeuntem a mortuis cernit. Propter quod cum omni metu et reverentia contemplandum est, ut in uno eodemque ita utriusque naturæ veritas demonstretur, ut neque aliquid indignum et indecens in divina illa et ineffabili substantia sentiatur, neque rursum quæ gesta sunt, falsis illusa imaginibus existimentur. Quæ quidem in aures humanas proferre, et sermonibus explicare, longe vires vel meriti nostri, vel *ingenii ac* sermonis excedit : arbitror autem quia etiam sanctorum Apostolorum supergrediatur mensuram : quinimo etiam fortassis totius creaturæ cœlestium virtutum eminentior est sacramenti istius explanatio. De quo nos non temeritate aliqua, sed quoniam ordo loci deposcit, ea magis quæ fides nostra continet, quam quæ humanæ rationis assertio vindicare solet, quam paucissimis proferemus, suspiciones potius nostras quam manifestas aliquas affirmationes in medium proferentes.

[1] Matth. xxvi, 38.

III. Igitur Unigenitus Dei per quem omnia facta esse visibilia et invisibilia in superioribus sermo disputationis edocuit, secundum Scripturæ sententiam et fecit omnia, et quæ fecit, diligit. Nam cum invisibilis Dei ipse sit imago invisibilis, participationem sui universis rationabilibus creaturis invisibiliter præbuit, ita ut tantum ex eo unusquisque participii sumeret, quanto erga eum dilectionis inhæsisset affectu. Verum, cum pro liberi arbitrii facultate varietas unumquemque ac diversitas habuisset animorum, ut alius ardentiore, alius tenuiore et exiliore erga auctorem suum amore teneretur, illa anima de qua dixit Jesus : « Quia nemo auferet a me animam meam[1], » ab initio creaturæ et deinceps inseparabiliter ei atque indissociabiliter inhærens, utpote sapientiæ et verbo Dei et veritati ac luci veræ, et tota totum recipiens, atque in ejus lucem splendoremque ipsa cedens, facta est cum ipso principaliter unus spiritus, sicut et Apostolus his qui eam imitari deberent promittit, quia « qui se jungit Domino, unus spiritus est[2]. » Hac ergo substantia animæ inter Deum carnemque mediante (non enim possibile erat Dei naturam corpori sine mediatore misceri) nascitur, ut diximus, Deus homo illa substantia media existente, cui utique contra naturam non erat corpus assumere. Sed neque rursus anima illa, utpote substantia rationabilis, contra naturam habuit capere Deum, in quem, ut superius diximus, velut in verbum et sapientiam et veritatem tota jam cesserat. Unde et merito pro eo vel quod tota esset in Filio Dei, vel totum in se caperet Filium Dei, etiam ipsa cum ea quam assumpserat carne, Dei Filius et Dei virtus, Christus et Dei sapientia appellatur : et rursum *Dei Filius* per quem omnia creata sunt, Jesus Christus et Filius hominis nominatur. Nam et filius Dei mortuus esse dicitur, pro ea scilicet natura quæ mortem utique recipere.

[1] Joan. x, 18. — [2] I Cor. vi, 17.

poterat : et Filius hominis appellatur, qui venturus in Dei patris gloria cum sanctis Angelis prædicatur. Et hac de causa per omnem Scripturam tam divina natura humanis vocabulis appellatur, quam humana natura divinæ nuncupationis insignibus decoratur. Magis enim de hoc quam de ullo alio dici potest, quod scriptum est quia « erunt ambo » in carne una, et jam non sunt duo, sed caro una [1]. » Magis enim Verbum Dei cum anima in carne una esse, quam vir cum uxore, putandum est; Sed et unus spiritus esse cum Deo, cui magis convenit quam huic animæ quæ se ita Deo per dilectionem junxit, ut cum eo unus spiritus merito dicatur?

IV. Quod autem dilectionis perfectio, et meriti affectus sinceritas ei hanc inseparabilem cum Deo fecerit unitatem, ita ut non fortuita fuerit, aut cum personæ acceptione animæ ejus assumptio, sed virtutum suarum ei merito delata, audi ad eam Prophetam dicentem : « Dilexisti justitiam, et » odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus, » oleo lætitiæ præ participibus tuis [2]. » Dilectionis ergo merito ungitur oleo lætitiæ, id est anima Christi cum Verbo Dei Christus efficitur. Ungi namque oleo lætitiæ, non aliud intelligitur quam Spiritu sancto repleri. Quod autem *præ participibus* dixit, indicat quia non gratia Spiritus sicut Prophetis ei data est, sed ipsius Verbi Dei in ea substantialis inerat plenitudo, sicut et Apostolus dixit : « In quo » inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter [3]. » Denique propter hoc non solum dixit : « Dilexisti justitiam, » sed addit; « et odisti iniquitatem. » Odisse enim iniquitatem est illud quod Scriptura dicit de eo, quia « peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus [4] : » et quod ait : « Tentatus per omnia pro similitudine absque

[1] Gen. II, 24, et Marc. X, 8. — [2] Psalm. XLIV, 8. — [3] Col. II, 9. — [4] Is. LIII, 9.

» peccato[1]. » Sed et ipse Dominus dicit : « Quis vestrum arguet me de peccato[2]? » Et iterum ipse dicit de se : « Ecce » venit princeps mundi hujus, et in me non invenit quid- » quam[3]. » Quæ omnia nullum in eo peccati sensum indicant extitisse. Quod ut Propheta evidentius designaret, quia nunquam in eum iniquitatis sensus intrasset, ait : « Prius- » quam sciret puer patrem aut matrem vocare, avertit se » ab iniquitate[4]. »

V. Quod si alicui difficile videbitur, pro eo quod rationabilem animam esse in Christo supra ostendimus, cum utique animarum naturam boni malique capacem per omnes disputationes nostras frequenter ostendimus; hoc modo *rei hujus* explanabitur difficultas. Naturam quidem animæ illius hanc fuisse quæ est omnium animarum, non potest dubitari : alioquin nec dici anima potuit, si vere non fuit anima. Verum quoniam boni malique eligendi facultas omnibus præsto est, hæc anima quæ Christi est, ita elegit diligere justitiam, ut pro immensitate dilectionis inconvertibiliter ei atque inseparabiliter inhæreret, ita ut propositi firmitas, et affectus immensitas, et dilectionis inextinguibilis calor, omnem sensum conversionis atque immutationis abscinderet, et quod in arbitrio erat positum, longi usus *affectu* jam versum sit in naturam : ita et fuisse quidem in Christo humana et rationabilis anima credenda est, et nullum sensum vel possibilitatem eam putandum est habuisse peccati.

VI. Ad pleniorem tamen rei explanationem non videtur absurdum, si etiam similitudine aliqua utamur, licet in re tam ardua, tamque difficili, ne exemplis quidem uti com*modis copia* est. Tamen, ut absque aliquo præjudicio dicamus, *ferri metallum* capax est frigoris et caloris : si ergo massa aliqua ferri semper in igne sit posita, omnibus suis

[1] Heb. IV, 15.—[2] Joan. VIII, 46. —[3] Id. XIV, 30. —[4] Is. VIII, 4; VII, 16.

poris omnibusque venis ignem recipiens, et tota ignis effecta, si neque ignis ab ea cesset aliquando, neque ipsa ab igne separetur, numquidnam dicemus hanc, quæ natura quidem ferri massa est, in igne positam et indesinenter ardentem, posse frigus aliquando recipere? Quinimo, quod verius est, magis eam sicut in fornacibus sæpe fieri *oculis* deprehendimus, totam ignem effectam dicimus, quoniam nec aliud in ea nisi ignis cernitur : sed et si qui contingere atque attrectare tentaverit, non ferri, sed ignis vim sentiet. Hoc ergo modo etiam illa anima quæ quasi ferrum in igne, sic semper in Verbo, semper in Sapientia, semper in Deo posita est; omne quod agit, quod sentit, quod intelligit, Deus est : et ideo nec convertibilis aut mutabilis dici potest, quæ inconvertibilitatem ex Verbi Dei unitate indesinenter ignita possedit. Ad omnes denique sanctos calor aliquis Verbi Dei putandus est pervenisse: in hac autem anima ipse ignis divinus substantialiter requievisse credendus *est*, ex quo ad cæteros calor aliquis venerit. Denique quod dixit, quia « unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ participibus » tuis[1], » ostendit quod aliter ista anima oleo lætitiæ, id est verbo Dei et sapientia ungitur; et aliter participes ejus, id est sancti Prophetæ et Apostoli. Illi enim in odore unguentorum ejus cucurrisse dicuntur: ista autem anima *vasculum* unguenti ipsius fuit, ex cujus fragrantia participantes digni quique Prophetæ fiebant et Apostoli. Sicut ergo aliud est unguenti substantia, aliud odor ejus : ita aliud est Christus, et aliud participes sui. Et sicut vas ipsum quod substantiam continet unguenti, nullo genere potest aliquid recipere fœtoris; hi vero qui ex odore ejus participant, si se paulo longius a fragrantia ejus removerint, possibile est ut incidentem recipiant fœtorem : ita Christus, velut vas ipsum in quo erat unguenti substantia, impossibile fuit ut con-

[1] Psal. XLIV, 8.

trarium reciperet odorem; participes vero ejus, quam proximi fuerint vasculo, tam odoris erunt participes et capaces.

VII. Arbitror sane etiam Hieremiam prophetam intelligentem quæ sit in eo natura Dei sapientiæ, quæ etiam hæc esset quam salute pro mundi susceperat, dixisse : « Spiritus vultus nostri Christus Dominus, cui diximus quod in » umbra ejus vivemus in gentibus[1]. » Pro eo enim quod sicut umbra corporis nostri inseparabilis est a corpore, et indeclinabiliter motus ac gestus corporis suscipit et gerit; puto eum animæ Christi opus, ac motum qui ei inseparabiliter inhærebat, et pro motu ac ejus voluntate cuncta perpetrabat, ostendere volentem umbram Christi Domini hanc vocasse, in qua umbra nos viveremus in gentibus. In hujus namque assumptionis sacramento gentes vivunt, quæ imitantes eam per fidem veniunt ad salutem. Sed et David dicens : « Memor esto opprobrii mei, Domine, quo exprobra» verunt me in commutationem Christi tui[2], » similia mihi videtur ostendere. Et Paulus quid aliud sentit, cum dicit : « Vita vestra abscondita est cum Christo in Deo[3] ? » Et quidem in alio loco dicit : « An documentum quæritis ejus qui » in me loquitur Christus[4] ? » Et nunc Christum in Deo dicit absconditum. Cujus rei intellectus nisi talis aliquis indicetur, qualem per umbram Christi a Propheta significatum esse supra diximus, fortassis etiam hunc sensum humanæ mentis excedit. Sed et quamplurima alia in Scripturis divinis de umbræ significantia videmus inserta, ut illud in Evangelio secundum Lucam, cum dicit Gabriel ad Mariam: « Spiritus Domini superveniet in te, et virtus Altissimi » obumbrabit tibi[5]. » Et Apostolus de Lege dicit, quia « si» militudini et umbræ deserviunt cœlestium[6] » hi qui carnalem habent circumcisionem. Et alibi dicitur : « Nonne

[1] Thren. IV, 1. — [2] Psal. LXXXVIII, 51, 52. — [3] Col. III, 3. — [4] 2 Cor. XIII, 3. — [5] Luc. I, 35. — [6] Heb. VIII, 5.

» umbra est vita nostra supra terram[1] ? » Si ergo et lex quæ super terram est umbra est, et vita omnis nostra quæ est super terram umbra est, et in umbra Christi vivimus inter gentes ; videndum est ne harum omnium veritas umbrarum in illa revelatione noscatur, cum jam non per speculum et in ænigmate, sed facie ad faciem sancti quique gloriam Dei et rerum causas ac veritatem speculari merebuntur. Cujus veritatis accepto jam pignore per Spiritum sanctum, dicebat Apostolus : « Etiamsi cognovimus Christum secundum carnem aliquando, sed nunc jam non novimus[2]. » Hæc interim nobis ad præsens de rebus tam difficilibus disputantibus, id est de incarnatione et de deitate Christi occurrere potuerunt. Si quis sane melius aliquid poterit invenire, et evidentioribus de Scripturis sanctis assertionibus confirmare quæ dicit, illa potius quam hæc recipiantur.

CAPUT VII.

De sancto Spiritu.

I. Quia ergo post primas illas dissertiones quas de Patre et Filio et Spiritu sancto in initiis, secundum quod res poposcerat, exposuimus, visum est rursum repetere nos debere, et ostendere quod Deus idem esset creator et conditor mundi, et pater Domini nostri Jesu Christi, id est Legis et Prophetarum atque Evangeliorum unus atque idem Deus ; tum deinde etiam de Christo, quod is qui verbum et sapientia Dei superius fuerat ostensus, etiam qualiter homo factus est in consequentibus debuit demonstrari : superest ut etiam de Spiritu sancto quam possumus breviter repetamus. Tempus est ergo nunc de Spiritu sancto nos pro viribus pauca disserere quem Dominus et Salvator nos-

[1] Job. VIII, 9. — [2] 2 Cor. V, 16.

ter in Evangelio secundum Joannem, Paracletum nominavit[1]. Sicut enim idem ipse Deus, atque idem ipse Christus; ita idem Spiritus sanctus est qui in Prophetis et in Apostolis fuit, id est, sive in illis qui ante adventum Christi Deo crediderunt, sive in his qui per Christum confugerunt ad Deum. Et duos quidem Deos ausos esse hæreticos dicere, et duos Christos audivimus; duos autem Spiritus sanctos nunquam cognovimus ab aliquo prædicari. Quomodo enim hoc de Scripturis poterunt affirmare, aut quam differentiam dare poterunt inter Spiritum sanctum et Spiritum sanctum? si tamen definitio aliqua aut descriptio inveniri potest Spiritus sancti. Nam ut concedamus Marcioni vel Valentino posse differentias deitatis inducere, et aliam boni naturam, aliam vero justi describere, quid excogitabit, atque quid inveniet, ut indifferentiam Spiritus sancti introducat? Nihil ergo illos posse ad indicium qualiscumque differentiæ arbitror invenire.

II. Nos vero existimanus quod participationem ejus similiter ut sapientiæ Dei et verbi Dei absque ulla differentia creatura rationabilis omnis assumat. Video tamen quod præcipuus sancti Spiritus adventus ad homines post ascensionem Christi in cœlos, magis quam ante adventum ejus declaretur. Antea namque solis Prophetis, et paucis, si quis forte in populo meruisset, donum Spiritus sancti præbebatur; post adventum vero Salvatoris scriptum est adimpletum esse illud quod dictum est in propheta Joële, quia « erit in novissimis diebus, et effundam de Spiritu meo » super omnem carnem, et prophetabunt[2] : » quod utique tale est sicut illud quod ait : « Omnes gentes servient ei[3]. » Per gratiam ergo Spiritus sancti cum reliquis quampluri-mis etiam illud magnificentissimum demonstratur, quod ea quæ in Prophetis scripta sunt, vel Lege Moysi, pauci tunc,

[1] Joan. XIV, 26. — [2] Joel. II, 28. — [3] Psal. LXXI. 11.

id est ipsi Prophetæ, et vix sicubi unus ex omni populo superare poterat intellectum corporeum; et majus aliquid, id est, spirituale quid poterat intelligere in Lege vel Prophetis; nunc autem innumeræ sunt multitudines credentium, qui licet non omnes possint per ordinem atque ad liquidum spiritualis intelligentiæ explanare consequentiam, tamen omnes persuasum habent, quod neque circumcisio corporaliter intelligi debeat, neque otium sabbati, vel sanguinis effusio pecoris, neque quod de his Moysi responsa darentur a Deo : qui utique sensus dubium non est quod Spiritus sancti virtute omnibus suggeratur.

III. Sicut autem multi sunt intellectus de Christo, qui utique quamvis sapientia sit, non tamen in omnibus sapientiæ agit aut obtinet vim, nisi in his qui in ipso sapientiæ student; neque cum medicus dicatur, erga omnes quasi medicus agit, sed erga illos tantum qui ægritudinis suæ intellecto languore confugiunt ad misericordiam ejus, ut possint consequi sanitatem : ita arbitror etiam de Spiritu sancto in quo omnis est natura donorum. Aliis namque præbetur per Spiritum sermo sapientiæ, aliis sermo scientiæ, aliis fides[1]; et ita per singulos qui eum capere possunt, hoc efficitur, vel hoc intelligitur ipse Spiritus, quo indiget ille qui eum participare meruerit. Quas divisiones ac differentias non advertentes hi qui eum Paracletum in Evangelio audiunt nominari, neque considerantes ex quo opere vel actu Paracletus nominetur, vilibus eum nescio quibus spiritibus compararunt, et per hoc conturbare conati sunt Ecclesias Christi, ita ut dissentiones fratribus non modicas generarent. Evangelium vero tantæ eum potentiæ ac majestatis ostendit, ut dicat Apostolos non posse capere adhuc ea quæ volebat docere eos Salvator, nisi cum advenerit Spiritus sanctus, qui se eorum animabus infundens illumi-

[1] 1 Cor. xii, 8.

nare eos possit de ratione ac fide Trinitatis. Isti vero pro imperitia sui intellectus, quia non solum ipsi quod rectum est consequenter non valent exponere, sed ne his quidem quæ a nobis dicuntur possunt audientiam commodare, minora quam dignum est de ejus divinitate sentientes, erroribus se ac deceptionibus tradiderunt, erratico magis spiritu depravati, quam sancti Spiritus institutionibus eruditi, secundum quod Apostolus dixit : « Doctrinam spirituum dæ» moniorum sequentes prohibentium nubere ad interitum » et ruinam multorum, et importune se abstinere a cibis, » ut per ostentationem acrioris observantiæ seducant ani» mas innocentum[1]. »

IV. Oportet ergo nos scire quia Paracletus est Spiritus sanctus, docens majora quam voce proferri possunt, et, ut ita dixerim, quæ ineffabilia sunt, et « quæ non licet homini » loqui[2], » id est quæ indicari humano sermone non possunt. Quod autem ait *non licet*, pro eo quod *non potest*, dictum sentimus ab Apostolo, sicut et ibi ubi ait : « Omnia » mihi licent, sed non omnia expediunt : omnia mihi licent, » sed non omnia ædificant[3]. » Ea enim quorum potestas nobis est, propter quod habere ea possumus, licere nobis dicit. Paracletus vero quod dicitur Spiritus sanctus, a consolatione dicitur. Paraclesis enim latine consolatio appellatur. Si quis namque de Spiritu sancto participare meruerit, cognitis ineffabilibus sacramentis, consolationem sine dubio et lætitiam cordis assumit : cum enim rationes omnium quæ fiunt, quare vel qualiter fiant, Spiritu indicante cognoverit, in nullo utique conturbari ejus anima poterit, aut ullum sensum mœroris accipere : nec in aliquo terretur, cum verbo Dei et sapientiæ ejus inhærens, Dominum Jesum dicit in Spiritu sancto. Verum quoniam Paracleti fecimus mentionem, et pro viribus nostris qualiter de eo

[1] 1 Tim. IV, 1, 2. — [2] 2 Cor. XII, 4. — [3] 1 Cor. X, 22, 23.

sentiri debeat, exposuimus; dicitur autem etiam Salvator noster paracletus in Epistola Joannis cum dicit : « Si quis » nostrum peccaverit, paracletum habemus apud Patrem » Jesum Christum justum, et ipse est propitiatio pro pec» catis nostris[1] : » consideremus ne forte aliud hic significet hæc appellatio parácleti de Salvatore, aliud de Spiritu sancto. Videtur enim de Salvatore paracletus dici deprecator : utrumque enim significat in græco paracletus, et deprecatorem et consolatorem. Propter eum ergo qui subsequitur sermonem, quo ait : « Et ipse est repropitiatio pro » peccatis nostris, » magis in Salvatore nomen parácleti pro deprecatore intelligendum videtur; deprecari enim Patrem pro peccatis nostris dicitur. De Spiritu sancto Paracletus consolator debet intelligi, pro eo quod consolationem præstat animabus, quibus aperte revelat sensum scientiæ spiritualis.

CAPUT VIII.

De Anima.

I. Post hæc jam ordo deposcit nos etiam de anima generaliter inquirere, et ab inferioribus incipientes ad superiora conscendere. Esse namque animas in singulis quibusque animalibus, etiam in his quæ in aquis degunt, a nullo arbitror dubitari. Nam et communis omnium hoc servat opinio, et confirmatio sanctæ Scripturæ auctoritatis accedit, cum dicitur, quia « fecit Deus cetos magnos, et omnem » animam animantium repentium, quæ produxerunt aquæ » secundum genus eorum[2]. » Ex communi vero rationis intelligentia confirmatur etiam ab his qui definitionem animæ certis determinant verbis. Definitur namque anima hoc modo, quia sit substantia φανταστικὴ et ὁρμητικὴ, quod latine, licet non tam proprie explanetur, dici tamen potest sensi-

[1] 1 Joan. II, 1, 2. — [2] Gen. I, 21.

ilis et mobilis. Quod utique convenit etiam de omnibus nimalibus dici, et his quæ in aquis degunt; sed et in voucribus eadem definitio animæ convenienter ostenditur. Addidit sane Scriptura etiam alterius sententiæ auctoriatem, cum dicit : « Non manducabitis sanguinem, quia anima totius carnis sanguis ejus est, et non manducabitis animam cum carnibus[1]; » in quo evidentissime sanuinem omnium animalium animam eorum esse designat. am vero si quis requirat, quomodo animam omnis carnis anguinem ejus esse dixit, de apibus, vespis, et formicis, et de his quæ in aquis sunt, ostreis, et cochleis, et quæcumque sunt alia quæ carent sanguine et esse animantia *manifestissime* demonstrantur : respondendum est, quoniam in hujuscemodi animantibus quam in cæteris vim habet rubri sanguinis vigor, hanc vim obtinet in istis humor ste qui inest in eis, licet alterius sit coloris; nihil enim refert qui sit color, dummodo substantia sit vitalis. De jumentis vero vel pecudibus quod animantia sint, etiam apud communem opinionem nulla dubitatio est. Evidens tamen est divinæ Scripturæ sententia, cum dicit Deus : « Producat terra animam vivam secundum genus, quadrupedia » et repentia et bestias terræ secundum genus[2]. » Jam vero de homine quamvis nulli dubium sit, nec requirere aliquis possit, tamen et Scriptura divina designat, quod « Deus in » faciem ejus inspiraverit spiramentum vitæ, et factus est » homo in animam viventem[3]. » Superest de Angelico ordine requirere, utrum et ipsi animas habeant, an animæ sint, vel de cæteris divinis cœlestibusque virtutibus, sed et de contrariis potestatibus. Auctoritatem quidem divinæ Scripturæ usquam nullam invenimus, quod vel Angeli, vel si qui sunt divini spiritus ministri Dei, vel animas habere, vel animæ dicantur : animantia tamen esse a quamplurimis

[1] Levit. XVII, 14. — [2] Gen. I, 24. — [3] Id. II, 7.

sentiuntur. De Deo autem invenimus scriptum esse ita : « Et ponam animam meam super animam illam quæ manducaverit sanguinem, et eradicabo eam de populo suo[1]; » et item alibi : « Neomenias vestras et sabbata et diem magnum acceptum non habeo. Jejunia et ferias et dies festos vestros odit anima mea[2]. » Et in xxi psalmo de Christo (certum est enim quia ex persona ipsius iste psalmus ascribitur, sicut Evangelium contestatur) ita dictum est : « Tu autem, Domine, ne longe facias auxilium tuum; ad defensionem meam respice; erue a framea, Deus, animam meam, et de manu canis unicam meam[3]. » Quamvis et multa alia sint testimonia de anima Christi in carne positi.

II. Sed de Christi quidem anima omnem nobis adimet quæstionem ratio incarnationis occurrens. Sicut enim vere carnem habuit, ita vere et animam habuit. De eo vero quod Dei anima in Scripturis nominatur, qualiter intelligi debeat, et sentire et proferre difficile est; semel enim simplicem illam naturam, et absque ullius adjectionis permixtione profitemur ; tamen quoquo modo sentiendum est, nominari interim Dei anima videtur : de Christo vero non dubitatur. Et ideo non mihi videtur absurdum etiam de sanctis Angelis cæterisque cœlestibus virtutibus tale aliquid vel dicere vel sentire ; siquidem definitio illa animæ etiam in ipsos videtur incurrere. Quis enim rationabiliter sensibiles eos esse vel mobiles poterit denegare? Quod si recta ista videtur esse definitio, quod substantia rationabiliter sensibilis et mobilis anima dicatur, videtur hæc eadem definitio etiam ad Angelos pertinere. Quid enim aliud in illis quam sensus rationabilis et motus est? Quorum autem una definitionis ratio est, horum sine dubio et eadem substantia est. Paulus sane esse quemdam animalem hominem significat[4], quem negat ea quæ sunt spiritus Dei posse recipere : sed

[1] Levit. xvii, 10. — [2] Is. i, 13, 14. — [3] Ps. xxi, 20, 21. — [4] 1 Cor. ii, 14.

stultam dicit ei videri Spiritus sancti doctrinam, nec posse eum intelligere quod spiritualiter discernatur. Sed et in alio loco ait seminari corpus animale, et surgere corpus spirituale, ostendens in resurrectione justorum nihil animale futurum[1]. Et ideo requirimus ne forte substantia aliqua sit quæ secundum hoc quod anima est, imperfecta sit. Verum utrum propterea imperfecta sit quod a perfectione decidit, an talis a Deo facta sit, cum per ordinem singula discuti cœperint, requiremus. Si enim animalis homo non recipit quæ sunt spiritus Dei, et pro eo quod animalis est, melioris naturæ, id est divinæ intelligentiam recipere non potest, hac fortassis de causa evidentius nos Paulus docere volens quid sit per quod ea quæ sunt spiritus, id est spiritualia intelligere possumus, mentem magis quam animam Spiritui sancto conjungit et sociat. Hoc enim eum puto ostendere cum dicit : « Orabo spiritu, orabo et mente; psalmum dicam spiritu, psalmum dicam et mente[2]. » Et non dicit quia Anima orabo, sed, spiritu et mente : et non dicit, Anima psallam, sed, spiritu psallam et mente.

III. Sed fortasse requiritur : Si mens est quæ spiritu orat et psallit, et ipsa est quæ et perfectionem percipit et salutem; quomodo dicit Petrus : « Percipientes finem fidei nostræ salutem animarum nostrarum[3]? » Si anima cum spiritu nec orat nec psallit, quomodo sperabit salutem? Aut si cum ad beatitudinem venerit, jam anima non dicetur? Sed videamus ne forte possit hoc modo responderi, quia sicut Salvator venit salvare quod perierat, etiam cum salvatur, non est perditum quod prius perditum dicebatur; ita fortassis etiam hoc quod salvatur anima dicitur : cum autem jam salva facta fuerit, ex perfectioris partis suæ vocabulo nuncupabitur. Sed et illud adjici posse videtur quibusdam, quia sicut hoc quod perditum est erat sine du-

[1] 1 Cor. xv, 44. — [2] Id. xiv, 15. — [3] 1 Pet. i, 9.

bio antequam periret, cum aliud nescio quid erat quam perditum, sicut erit utique cum jam non est perditum : ita etiam anima quæ perisse dicitur, videbitur fuisse quid aliquando cum nondum perisset, et propter hoc anima diceretur, quæ rursum ex perditione liberata potest iterum illud esse quod fuit antequam periret, et anima diceretur. Sed et ex ipsa nominis animæ significatione quam in græco indicat, visum est et nonnullis requirentibus curiosius posse non mediocrem suggeri intellectum. Nam sermo divinus Deum ignem esse dixit cum ait : « Deus noster ignis est » consumens[1]. » Sed et de Angelorum substantia ita ait : « Qui facit Angelos suos spiritus, et ministros suos ignem » urentem[2] ; » et alibi : « Apparuit Angelus Domini in flamma ignis in rubo[3]. » Insuper etiam mandatum accepimus, ut simus spiritu ferventes[4] : per quod sine dubio igneum ostenditur et calidum Dei verbum. Sed et Hieremias propheta audit ab eo qui sibi responsa dabat : « Ecce dedi » verba mea in os tuum ignem[5]. » Sicut ergo Deus ignis est, et Angeli flamma ignis, et sancti quique spiritu fervent : ita e contrario hi qui deciderunt a dilectione Dei, sine dubio refrixisse in charitate ejus, ac frigidi facti dicendi sunt. Ait enim et Dominus, quia « propterea quod multiplicata » est iniquitas, refrigescet charitas multorum[6]. » *Sed et* omnia quæcumque sunt quæ adversæ potestati in Scripturis sanctis comparantur, frigida semper inveniens diabolus dicitur : quo quid frigidius invenitur. Sed et in mari regnare dicitur draco. Serpentem namque et draconem, quod utique ad aliquem de malignis spiritibus retorquetur, et in mari Propheta esse designat[7]. Et alibi dicit Propheta : « Inducam gladium sanctum super draconem serpentem fu» gientem, super draconem serpentem perversum, et inter-

[1] Deut. IV, 24. — [2] Hebr. I, 7. — [3] Exod. III, 2. — [4] Rom. XII, 11. — [5] Jer. I, 9. — [6] Matth. XXIV, 12. — [7] Ezech. XXXII.

» ficiet eum[1]. » Et iterum ait : « Etiam si abscesserint ab » oculis meis, et descenderint in profundum maris; ibi » mandabo draconi, et mordebit eos[2]. » Sed et in Job ipse rex esse omnium quæ in aquis sunt, dicitur[3]. A Borea vero accendi mala super omnes qui habitant terram, Propheta denuntiat[4]. Boreas autem ventus in Scripturis sanctis frigidus designatur, sicut scriptum est in Sapienti : « Frigidus » ventus Boreas[5]. » Quod et ipsum sine dubio sentiendum est de diabolo. Si ergo ea quæ sancta sunt, et ignis et lumen et ferventia nominantur, quæ autem contraria sunt, frigida, et charitas multorum refrigescere dicitur; requirendum est ne forte et nomen animæ, quod græce dicitur ψυχὴ, a refrigescendo de statu diviniore ac meliore dictum sit, et translatum inde quod ex calore illo naturali et divino refrixisse videatur, et ideo in hoc quo nunc est statu et vocabulo sita sit. Denique proprie laudabiliter animam poni in Scripturis sanctis, require si facile invenias; culpabiliter autem frequenter occurrit, ut ibi : « Anima mala perdit eum qui » possidet eam; *et :* Anima quæ peccat, ipsa morietur[6]. » Postea enim quam dictum : « Omnes animæ meæ sunt; si» cut anima patris, ita anima filii mea est [7], » utique consequens videbatur ut diceret : « Anima quæ agit justitiam, » *ipsa salvabitur; et :* Anima quæ peccat, ipsa morietur. » Sed nunc videmus quoniam quod culpabile quidem est adjunxit ad animam, quod autem laude dignum erat reticuit. Videndum ergo est, ne forte, sicut diximus ex ipso nomine declarari, ab eo quod refrixerit a fervore justorum et divini ignis participatione ψυχὴ, id est anima appellata sit, nec tamen amisit facultatem restituendi se in illum statum ferroris *in quo* ex initio fuit. Unde et Propheta tale aliquid videtur ostendere, cum dicit : « Revertere, anima mea, in re-

[1] Isai. XXVII, 1. — [2] Amos, IX, 3. — [3] Job, XLI, 34. — [4] Jer. I, 14. — [5] Eccli. XLIII, 22. — [6] Id. VI, 4. — [7] Ezech. XVIII, 4.

» quiem tuam [1]. » Ex quibus omnibus illud videtur ostendi, quod mens de statu suo ac dignitate declinans, effecta vel nuncupata est anima; quæ si reparata fuerit et correcta, redit in hoc ut sit mens.

IV. Quod si ita est, decessus ipse mentis ac devolutio videtur mihi quod non æqualis omnium sentiendus sit, sed vel plus vel minus in animam verti, et aliquas quidem mentes servare aliquid etiam prioris vigoris, aliquas vero aut nihil, aut exiguum aliquid. Unde inveniuntur quidam statim ab ineunte ætate ardentioris acuminis, alii vero tardioris, nonnulli autem obtusissimi et penitus indociles nasci. Verumtamen quod diximus, mentem in animam verti, vel si qua alia in hoc videntur aspicere, discutiat apud se qui legit diligentius et pertractet : a nobis tamen non putentur velut dogmata esse prolata, sed tranctandi more ac requirendi esse discussa. Addat autem et hoc qui legit ad tractatum, quod etiam de Salvatoris anima ex his quidem quæ in Evangelio scripta sunt, observatur, quod alia sunt quæ ei sub animæ nomine ascribuntur, et alia quæ sub spiritus nomine deputantur. Nam cum passionem aliquam vel perturbationem sui vult indicare, sub animæ nomine indicat, ut cum dicit : « Nunc anima mea turbata est [2]; *et : Tris-* » tis est anima mea usque ad mortem [3]; *et :* Nemo *tollit ani-* » mam meam; sed ego pono eam abs me [4]. » In *manus* autem Patris commendat non animam, sed spiritum : et cum carnem dicat infirmam, non animam promptam dicit, sed spiritum : unde videtur quasi medium quoddam esse anima inter carnem infirmam et spiritum promptum.

V. Sed fortassis occurrat nobis aliquis ex his de quibus ipsi in nostris propositionibus admonuimus, et dicat : Quomodo ergo etiam Dei anima dicitur? Cui respondebimus hoc modo : Quia sicut omnia quæ corporaliter de Deo di-

[1] Psal. CXIV, 7. — [2] Joan. XII, 27. — [3] Matth. XXVI, 38. — [4] Joan. X, 18.

cuntur, id est vel digiti, vel manus, vel brachia, vel oculi, vel pes, vel os, dicimus non hæc humana membra, sed virtutes ejus quasdam in his corporeorum membrorum appellationibus indicari : ita et esse aliquid aliud putandum est, quod appellatione hac quæ anima Dei dicitur, indicatur. Et *si fas* est audere nos in tali re amplius aliquid dicere, potest fortasse anima Dei intelligi unigenitus Filius ejus. Sicut enim anima per omne corpus inserta movet omnia et agitat quæ operatur universa : ita et unigenitus Filius Dei, qui est verbum et sapientia ejus, pertingit et pervenit ad omnem virtutem Dei, insertus ei. Et fortassis ob hujus sacramenti indicium corpus in Scripturis vel dicitur Deus, vel *describitur*. Considerandum sane est, ne forte possit etiam pro hoc anima Dei intelligi Unigenitus ejus, quoniam venit et ipse in locum hunc afflictionis, et in convallem fletus descendit, et in locum humiliationis nostræ : sicut dicit in psalmo : « Quoniam humiliasti nos in loco afflictionis [1]. » Denique scio quosdam exponentes illud quod in Evangelio a Salvatore dictum est : « Tristis est anima mea usque ad » mortem [2], » interpretatos esse de Apostolis, quos velut meliores a reliquo corpore animam suam dixerit. Nam quia multitudo credentium corpus illius dicitur, Apostolos velut reliquo corpore meliores animam intelligi debere dixerunt. Hæc prout potuimus de rationabili anima discutienda magis a legentibus quam statuta ac definita protulimus. De animabus vero pecudum cæterorumque mutorum sufficiant illa quæ absolute superius diximus.

[1] Psal. xliii, 20. — [2] Matth. xxvi, 38.

CAPUT IX.

De mundo et motibus rationabilium creaturarum, vel bonarum, malarum ; et de causis earum.

I. Sed nunc ad propositæ disputationis ordinem revertamur, et intueamur creaturæ initium, quodcumque illud initium creantis Dei mens potuerit intueri. In illo ergo initio putandum est tantum numerum rationabilium creaturarum, vel intellectualium, vel quoquomodo appellandæ sunt quas mentes superius diximus, fecisse Deum, quantum sufficere posse prospexit. Certum est quippe quod præfinito aliquo apud se numero eas fecit : non enim, ut quidam volunt, finem putandum est non habere creaturas ; quia ubi finis non est, nec comprehensio ulla, nec circumscriptio esse potest. Quod si fuerit, utique nec contineri, vel dispensari a Deo quæ facta sunt, poterunt. Naturaliter nempe quidquid infinitum fuerit, et incomprehensibile erit. Porro autem sicut Scriptura dicit : « In numero et mensura universa[1], » condidit Deus, et idcirco numerus quidem recte aptabitur rationabilibus creaturis, vel mentibus, ut tantæ sint quanta a providentia Dei dispensari, regi et contineri possint. Mensura vero materiæ corporali consequenter aptabitur : quam utique tantam a Deo esse creatam credendum est, quantam sibi sciret ad ornatum mundi posse sufficere. Hæc ergo sunt quæ in initio, id est ante omnia a Deo creata esse existimandum est. Quod quidem etiam in illo initio quod Moyses latentius introduxit, indicari putamus cum dicit : « In » principio fecit Deus cœlum et terram[2]. » Certum est enim quia non de firmamento, neque de arida, sed de illo cœlo ac terra dicatur, quorum cœlum hoc et terra quam videmus vocabula postea mutuata sunt.

[1] Sap. xi, 21. — [2] Gen. i, 1.

II. Verum quoniam rationabiles istæ naturæ quas in ini-
factas supra diximus, factæ sunt cum ante non essent,
c ipso quia non erant, et esse cœperunt, necessario con-
rtibiles et mutabiles substiterunt : quoniam quæcumque
erat substantiæ earum virtus, non naturaliter inerat, sed
eficio Conditoris effecta. Quod ergo sunt, non est pro-
um, nec sempiternum, sed a Deo datum. Non enim sem-
r fuit : et omne quod datum est, etiam auferri et recedere
test. Recedendi autem causa in eo erit, si non recte et
obabiliter dirigitur motus animorum. Voluntarios enim
liberos motus a se conditis mentibus creator indulsit,
uo scilicet bonum in eis proprium fieret, cum id voluntate
ropria servaretur : sed desidia et laboris tædium in ser-
ando bono, et aversio ac negligentia meliorum, initium de-
it recedendi a bono. Recedere autem a bono, non aliud est
uam effici in malo. Certum namque est malum esse bono
arere. Ex quo accidit, ut in quanta mensura quis devolve-
retur a bono, in tantam mensuram malitiæ deveniret. In
quo utique pro motibus suis unaquæque mens, vel amplius
vel parcius bonum negligens, in contrarium boni, quod sine
dubio malum est, trahebatur. Ex quo videtur semina quæ-
dam et causas varietatis ac diversitatis ille omnium Conditor
accepisse, ut pro diversitate mentium, id est, rationabilium creaturarum, quam diversitatem ex ea causa quam superius diximus putandæ sunt concepisse, varium ac diversum mundum crearet. Quod autem varium ac diversum dicimus, hoc est quod volumus indicare.

III. Mundum nunc dicimus omne quod est super cœlos, vel in cœlis, vel super terram, vel in his qui inferi appellantur, vel quæcumque usquam prorsus loca sunt, et hi qui in ipsis degere nominantur. Totum ergo hoc, mundus vocatur. In quo mundo quædam dicuntur esse supercœlestia, id est, in habitationibus beatioribus posita, et corporibus cœlestio-

ribus ac splendentioribus induta, et in his ipsis multæ differentiæ ostenduntur : sicut, verbi causa, etiam Apostolus dicit, quod « alia sit gloria solis, alia lunæ, alia gloria stel» larum : stella enim a stella differt in gloria [1]. » Quædam vero terrena dicuntur, et inter ipsa non parva est differentia, id est, inter homines : alii namque eorum Barbari, alii Græci : et Barbarorum quidam immanes et feri, alii mitiores. Et quidam quidem legibus probatissimis utuntur, alii vilioribus vel asperioribus; alii quoque inhumanis et feris magis moribus quam legibus utuntur. Et quidam quidem statim ab initio nativitatis suæ humiliantur, et subjecti sunt, ac serviliter educantur, vel sub dominis, vel sub principibus positi, vel tyrannis; alii vero liberius et rationabilius educantur, alii sanis corporibus, nonnulli ægris statim a prima ætate, alii visu, alii auditu et voce decepti, nonnulli ita nati, alii statim post nativitatem hujuscemodi sensibus defraudati, vel certe jam adulta ætate tale aliquid passi. Et quid refert evolvere me omnes atque enumerare humanarum clades miseriarum, a quibus alii liberi, alii involuti sunt, cum possit unusquisque etiam apud semetipsum considerare de his singulis atque perpendere? Sunt et quædam invisibiles virtutes, quibus quæ super terram sunt dispensanda commissa sunt; et non parva etiam in ipsis differentia credenda est, sicut et in hominibus invenitur. Sane Apostolus Paulus esse quædam etiam inferna designat, et in ipsis simili modo sine dubio varietatis causa requirenda est. De mutis vero animalibus et volucribus, atque de his quæ in aquis habitant, requirere superfluum videtur; cum hæc non principalia, sed consequentia accipi debere certum sit.

IV. Quoniam ergo omnia quæ facta sunt, per Christum et in Christo facta esse dicuntur, sicut et Apostolus Paulus manifestissime designat dicens : « Quoniam in ipso et per

[1] 1 Cor. xv, 41.

» ipsum creata sunt omnia, sive quæ in cœlo sunt, sive quæ » in terra, visibilia et invisibilia, sive Throni, sive Potestates, » sive Principatus, sive Dominationes : omnia per ipsum et » in *ipso* creata sunt[1]. » Sed et in Evangelio Joannes nihilominus eadem ostendit, dicens : « In principio erat Verbum, » et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum : hoc » erat in principio apud Deum; omnia per ipsum facta sunt, » et sine ipso factum est nihil[2]. » Sed et in Psalmo scriptum est quia « omnia in Sapientia fecisti[3]. » Quia ergo Christus sicut Verbum et Sapientia est, ita etiam Justitia est, consequens sine dubio erit ut ea quæ in Verbo et Sapientia facta sunt, etiam in ea Justitia quæ est Christus facta esse dicantur : quod scilicet in his quæ facta sunt nihil injustum, nihil fortuitum videatur, sed omnia ita esse ut æquitatis ac justitiæ regula expetit, doceantur. Quomodo ergo tanta ista rerum varietas tantaque diversitas justissima et æquissima possit intelligi, certus sum humano ingenio vel sermone explicari non posse, nisi ipsum Verbum ac Sapientiam et Justitiam, qui est unigenitus Filius Dei, prostrati ac supplices deprecemur, qui per gratiam suam sensibus se nostris infundens, obscura illuminare, clausa patefacere, pandereque dignetur arcana : si tamen inveniamur tam digne vel petere, vel quærere, vel pulsare, ut vel petentes accipere mereamur, vel quærentes invenire, vel pulsantibus jubeatur aperiri. Non ergo freti nostro ingenio, sed ipsius Sapientiæ auxilio quæ fecit universa, et Justitiæ ejus quam inesse creaturis omnibus credimus, interim etiamsi asserere non valemus, ipsius tamen confisi misericordia inquirere perscrutarique tentabimus quomodo ista tanta varietas mundi atque diversitas, omni justitia ac ratione constare videatur. Rationem autem dico duntaxat generalem; nam specialem singulorum, et quærere imperiti est, et reddere velle dementis est.

[1] Coloss. I, 16. — [2] Joan. I, 1, 2. — [3] Psal. CIII, 24.

V. Dicentibus autem nobis mundum istum in hac varietate positum, qua supra exposuimus a Deo factum, quem Deum et bonum et justum atque æquissimum dicimus, objicere hoc plurimi solent, et hi maxime qui ex schola Marcionis, et Valentini, et Basilidæ venientes audierunt diversas esse naturas animarum, quomodo justitiæ Dei conveniat mundum facientis, ut habitaculum aliis quidem in cœlis præbeat, et non solum his habitaculum melius præstet, verum etiam gradum aliquem celsiorem spectabilioremque concedat, Principatum aliis indulgeat, aliis Potestates, Dominationes quoque aliis tribuat, aliis amplissimas Sedes cœlestium tribunalium præstet, eluceant alii rutilantius, et coruscent fulgore sidereo; aliis sit gloria solis, aliis gloria lunæ, aliis gloria stellarum; stella a stella in gloria differat[1] : et, ut simul ac breviter totum dicam, si creatori Deo nec voluntas summi bonique operis, nec perficiendi facultas deest, quid causæ existere potuit, ut naturas rationabiles creans, id est, quibus ut essent ipse extitit causa, celsiores alios faceret, alios secundo, aut tertio, et multis jam inferiores gradibus deterioresque procrearet? Tum deinde objiciunt etiam de his quæ in terris sunt, quod aliis nascendi sors felicior evenerit, ut quis, verbi gratia, ex Abraham generetur, et ex repromissione nascatur; alius *quoque* ex Isaac et Rebecca, quique adhuc in ventre positus supplantat fratrem suum, et antequam nascatur diligi dicitur a Deo[2] : vel hoc ipsum omnino, quod in Hebræis quis nascitur, apud quos eruditionem divinæ Legis inveniat; alius vero apud Græcos et ipsos sapientes, et non parvæ eruditionis homines; jam vero alius apud Æthiopes, quibus vesci humanis carnibus usus est; aut apud Scythas, apud quos parricidium quasi ex lege geritur; vel apud Tauros, ubi hospites immolantur. Aiunt ergo nobis : Si hæc tanta rerum

[1] 1 Cor. xv, 41. — [2] Gen. xxv.

diversitas, nascendique conditio tam varia, tamque diversa, in qua causa utique facultas liberi arbitrii locum non habet (non enim quis ipse sibi eligit, vel ubi, vel apud quos, vel qua *conditione* nascatur); si ergo, inquiunt, hoc non facit naturæ diversitas animarum, id est, ut mala natura animæ ad gentem malam destinetur, bona autem ad bonas, quid aliud superest, nisi ut fortuito ista agi putentur et casu? Quod utique si recipiatur, jam nec a Deo factus esse mundus, nec a providentia ejus regi credetur; et consequenter nec Dei judicium de uniuscujusque gestis videbitur expectandum. In qua re quæ sit quidem ad liquidum veritas rerum, illius est nosse solius qui scrutatur omnia, etiam alta Dei[1].

VI. Nos vero quasi homines (ne hæreticorum insolentiam reticendo nutriamus) quæ pro viribus nostris occurrere nobis possunt, ad ea quæ obtenderunt, hoc modo respondebimus. Bonum esse et justum et omnipotentem Deum creatorem universorum, quibus valuimus ex divinis Scripturis assertionibus frequenter ostendimus. Hic cum in principio crearet ea quæ creare voluit, id est rationabiles naturas, nullam habuit aliam creandi causam nisi propter seipsum, id est bonitatem suam. Quia ergo eorum quæ creanda erant ipse extitit causa, in quo neque varietas aliqua, neque permutatio, neque impossibilitas inerat, æquales creavit omnes ac similes quos creavit, quippe cum nulla ei causa varietatis ac diversitatis existeret. Verum quoniam rationabiles ipsæ creaturæ, sicut frequenter ostendimus, et in loco suo nihilominus ostendemus, arbitrii facultate donatæ sunt; libertas unumquemque voluntatis suæ vel ad profectum per imitationem Dei provocavit, vel ad defectum per negligentiam traxit. Et hæc extitit causa, sicut et antea jam diximus, diversitatis inter rationabiles creaturas, non ex Conditoris voluntate vel judicio originem trahens, sed propriæ liber-

[1] 1 Cor. II, 10.

tatis arbitrio. Deus vero, cui jam creaturam suam pro merito dispensare justum videbatur, diversitates mentium in unius mundi consonantiam traxit, quo velut unam domum in qua inesse deberent non solum vasa aurea et argentea, sed et lignea et fictilia, et alia quidem ad honorem, alia autem ad contumeliam, ex istis diversis vasis, vel animis, vel mentibus ornaret. Et has causas, ut ego arbitor, mundus iste suæ diversitatis accepit, dum unumquemque divina providentia pro varietate motuum suorum, vel animorum propositique dispensat. Qua ratione neque Creator injustus videbitur, cum secundum præcedentes causas pro merito unumquemque distribuit; neque fortuita uniuscujusque nascendi vel felicitas vel infelicitas putabitur, vel qualiscumque acciderit illa conditio; neque diversi creatores, vel diversæ naturæ credentur animarum.

VII. Verum ne Scriptura quidem sancta videtur mihi penitus arcani hujus tacuisse rationem : sicut cum Apostolus Paulus de Jacob et Esaü disputans ait : « Cum enim nondum » nati fuissent, neque egissent aliquid boni vel mali ut pro» positum quod secundum electionem Dei factum est per» maneret, non ex operibus, sed ex eo qui vocavit, dictum » est quia major serviet minori, sicut scriptum est : *Jacob » dilexi, Esaü autem odio habui*[1]. » Et post hæc *sibi ipse* respondet et dicit : « Quid ergo dicemus ? Numquid injusti» tia est apud Deum[2] ? » Et ut nobis occasionem præstaret inquirendi de his, et perscrutandi quomodo hæc non extra rationem fiant, respondet sibi ipsi, et ait. Eadem namque, ut mihi videtur, quæ de Jacob et Esaü quæstio proponitur, haberi etiam de cœlestibus omnibus et terrestribus creaturis et de infernis potest. Et similiter mihi videtur, sicut ibi ait : « Cum enim nondum nati fuissent, neque aliquid » egissent boni vel mali, » ita etiam de cæteris omnibus dici

[1] Rom. IX, 11, 12. — [2] Ibid. 14.

posse : « Cum enim nondum *creata essent*, neque egissent » aliquid boni vel mali ut secundum electionem propositum » Dei maneat, » sicut putant quidam, facta sunt illa quidem cœlestia, hæc autem terrestria, et alia inferna, « non ex » *operibus, ut putant illi*, sed ex eo qui vocavit. Quid ergo » *dicemus, si hæc ita sunt?* Ergo injustitia est apud Deum? » Absit. » Igitur sicut de Esaü et Jacob diligentius perscrutatis Scripturis invenitur, quia non est injustitia apud Deum ut antequam nascerentur, vel agerent aliquid in vita hac, diceretur « quia major serviet minori ; » et ut invenitur non esse injustitia quod et in ventre fratrem suum supplantavit Jacob, si ex præcedentis videlicet vitæ meritis digne eum dilectum esse sentiamus a Deo, ita ut fratri præponi mereretur : ita etiam de cœlestibus creaturis, si advertamus quia ista diversitas non creaturæ principium, sed ex præcedentibus causis pro meriti dignitate diversum singulis a Conditore ministerii paratur officium, ex eo profecto quod unusquisque in eo quod mens creatus a Deo est vel rationabilis spiritus, pro motibus mentis et sensibus animorum, vel plus vel minus sibi meriti paraverit, vel amabilis Deo, vel etiam odibilis extiterit : cum tamen aliqui ex his qui melioribus meritis sunt ad exornandum mundi statum compati reliquis, et officium præbere inferioribus ordinentur, quo per hoc et ipsi participes existant patientiæ Creatoris ; secundum quod Apostolus ipse dicit : « Vanitati enim creatura » subjecta est non volens, sed propter eum qui subjecerit in » spem[1]. » Observantes igitur istam sententiam quam Apostolus de nativitate Esaü et Jacob exponens dixit : « Num» quid injustitia est apud Deum? Absit[2], » etiam in omnibus creaturis rectum arbitror hanc eamdem debere sententiam custodiri : quoniam, sicut superius diximus, justitia debet Creatoris in omnibus apparere. Quæ, ut mihi videtur,

[1] Rom. VIII, 20. — [2] Id. IX, 14.

ita demum lucidius ostendetur, si causas diversitatis unusquisque vel cœlestium, vel terrestrium, vel infernorum in semetipso præcedentes nativitatem corpoream habere dicatur. Verbo enim Dei et sapientia ejus creata sunt universa, et per ipsius ordinata sunt justitiam. Per gratiam vero misericordiæ suæ omnibus providet, atque omnes quibuscumque curari possunt remediis hortatur, et provocat ad salutem.

VIII. Sicut ergo dubium non est in die judicii futurum quod separentur boni a malis, et justi ab injustis, et singuli quique pro merito per ea loca quibus digni sunt distribuantur judicio Dei, sicut Deo volente in consequentibus ostendemus; tale aliquid opinor etiam ante jam factum. Omnia enim Deus et semper judicio agere ac dispensare credendus est. Illud quoque quod Apostolus docet, dicens: « In domo magna non sunt tantummodo vasa aurea et ar» gentea, sed et lignea et fictilia, et alia quidem ad hono» rem, alia autem ad contumeliam[1]; » et quod addit dicens: « Quia si quis se expurgaverit, erit vas in honorem sancti» ficatum, Domino utile ad omne opus bonum : » sine dubio illud ostendit, quia qui se expurgaverit in hac vita positus, ad omne bonum opus erit paratus in futuro; qui autem non se purgaverit, secundum quantitatem immunditiæ suæ, erit vas ad contumeliam, id est, indignum. Ita ergo possibile est intelligi etiam antea fuisse vasa rationabilia vel purgata vel minus purgata, id est quæ seipsa vel purgaverint vel non purgaverint; et ex hoc unumquodque vas, secundum mensuram puritatis aut impuritatis suæ, locum vel regionem, vel conditionem nascendi vel explendi aliquid in hoc mundo accepisse : quæ omnia Deus usque ad minimum virtute sapientiæ suæ providens atque dignoscens, moderamine judicii sui æquissima retributione universa disponit,

[1] 2 Tim. II, 20, 21.

atenus unicuique pro merito vel succurri vel consuli deeret. In quo profecto omnis ratio æquitatis ostenditur, dum æqualitas rerum retributionis meritorum servat æquitaem. Quorum meritorum rationes per singulos quosque seundum veritatem et ad liquidum solus ipse cum unigenito erbo ac sapientia sua et Spiritu sancto recognoscit.

CAPUT X.

De resurrectione et judicio, de igne inferni, et pœnis.

I. Sed quoniam nos sermo commonuit de judicio futuro, de retributione, ac suppliciis peccatorum, secundum uod comminantur sanctæ Scripturæ, et ecclesiastica prædicatio continet, eo quod judicii tempore iguis æternus et enebræ exteriores et carcer et caminus, et alia his similia eccatoribus præparata sint : videamus quid etiam de his entire oporteat. Sed ut ad hæc competenti ordine veniaur, prius mihi videtur de resurrectione sermo movendus, t sciamus quid est illud quod vel ad supplicium, vel ad equiem, vel ad beatitudinem veniet : de quo in aliis quilem libris quos de Resurrectione scripsimus, plenius disutavimus, et quid nobis de hoc videretur ostendimus. Sed t nunc propter consequentiam tractatus pauca inde repeere non videtur absurdum, maxime propter hoc quod offenduntur quidam in ecclesiastica fide, quasi velut stulte et penitus insipienter de resurrectione credamus; præcipue hæretici, quibus hoc modo arbitror respondendum. Si confitentur etiam ipsi quia resurrectio sit mortuorum, respondeant nobis quid est quod mortuum est. Nonne corpus? Corporis ergo resurrectio fiet. Tum deinde dicant si utendum nobis putant esse corporibus, an non? Arbitror, Apostolo Paulo dicente quia « seminatur corpus animale, resur-

» get corpus spirituale[1], » istos negare non posse quod corpus resurgat, vel quia in resurrectione corporibus utamur. Quid ergo? Si certum est quod corporibus nobis utendum sit, et corpora quæ ceciderunt resurgere prædicantur (non enim proprie resurgere dicitur, nisi id quod ante ceciderit), nulli dubium est idcirco ea resurgere, ut his iterum ex resurrectione induamur. Alterum ergo hæret ex altero. Nam et si resurgunt corpora, sine dubio ad indumentum nostri resurgunt: et si necesse est nos esse in corporibus, sicut certe necesse est, non in aliis quam in nostris corporibus esse debemus. Quæ si verum est quod resurgunt et *spiritualia* resurgunt, dubium non est quin abjecta corruptione *et deposita* mortalitate resurgere dicantur a mortuis : *alioquin* vanum videbitur et superfluum resurgere quemquam a mortuis, ut iterum moriatur. Quod ita demum intelligi evidentius potest, si quis diligenter advertat quæ sit animalis corporis qualitas, quæ in terram seminata spiritualis corporis reparet qualitatem. Ex animali namque corpore ipsa virtus resurrectionis et gratia spirituale corpus educit, cum id ab indignitate transmutat ad gloriam.

II. Quoniam ergo hæretici eruditissimi sibi videntur et sapientissimi, interrogabimus eos si omne corpus *schema* aliquod habet, id est habitu aliquo deformetur. Et *si quidem* dixerint esse corpus quod non aliquo habitu deformetur, imperitissimi omnium atque insipientissimi videbuntur. Nullus enim hoc negabit, nisi sit ab omni eruditione penitus alienus. Si vero secundum id quod consequens est dixerint quia omne corpus certo aliquo habitu deformatur, requiremus ab eis si possunt nobis spiritualis corporis habitum demonstrare atque describere : quod utique nullo modo facere poterunt. Sed et differentias eorum qui resurgunt inquiremus ab eis. Quomodo ostendent verum esse illud quod

[1] 1 Cor. xv, 44.

dictum est quia « alia caro volucrum, alia piscium, et corpora cœlestia et corpora terrestria, sed alia quidem cœlestium gloria, alia vero terrestrium, alia gloria solis, alia lunæ, alia stellarum : stella a stella differt in gloria, ita et resurrectio mortuorum[1] ? » Secundum istam ergo consequentiam cœlestium corporum ostendant nobis differentias gloriæ eorum qui resurgunt, et si ullo genere conati fuerint secundum cœlestium corporum differentias aliquam excogitare rationem, quæremus ab eis ut etiam secundum terrenorum corporum comparationem differentias resurrectionis assignent. Nos vero ita intelligimus, quod volens Apostolus describere quanta esset differentia eorum qui resurgent in gloria, id est sanctorum, comparationem cœlestium corporum sumpsit dicens : « Alia gloria solis, alia gloria lunæ, alia gloria stellarum[2]; » et iterum volens differentias eorum docere qui in hac vita non expurgati ad resurrectionem venient, id est peccatores, de terrenis sumit exemplum, dicens : « Alia corpora volucrum, alia piscium[3]. » Digne etenim sanctis cœlestia, terrena peccatoribus comparantur. Hæc quidem dicta sint adversus eos qui resurrectionem mortuorum, id est, resurrectionem corporum negant.

III. Nunc vero sermonem convertimus ad nonnullos nostrorum qui, vel pro intellectus exiguitate, vel explanationis inopia, valde vilem et abjectum sensum de resurrectione cor poris introducunt. Quos interrogamus, quomodo intelligant animale corpus gratia resurrectionis immutandum, et spirituale futurum; et quomodo quod in infirmitate seminatur, resurrecturum sentiant in virtute; quod in ignobilitate, quomodo resurgat in gloria; et quod in corruptione, quomodo ad incorruptionem transferatur. Quod utique si credunt *Apostolo* quia corpus in gloria et virtute et incorruptibilitate resurgens, spirituale jam effectum sit, absurdum

[1] 1 Cor. xv, 39, 40, 41, 42. — [2] Ibid. 41. — [3] Ibid. 39.

videtur et contra sensum Apostoli dicere id rursum carnis et sanguinis passionibus implicari, cum manifeste dicat Apostolus : « Quoniam caro et sanguis regnum Dei non » possidebunt : neque corruptio incorruptionem possidebit[1]. » Sed illud quomodo accipiunt quod dicit Apostolus : « Omnes autem immutabimur[2]? » Quæ utique immutatio secundum illum ordinem quem superius docuimus, expectanda est : in qua sine dubio dignum aliquid divina gratia sperare nos convenit; quod futurum credimus hoc ordine quo « nudum granum frumenti aut alicujus cæterorum » in terra seminatum describit Apostolus, cui « Deus dat corpus prout vult[3], » cum primum granum ipsum frumenti mortuum fuerit. Ita namque etiam nostra corpora *velut* granum cadere in terram putanda sunt : quibus insita ratio ea quæ substantiam continet corporalem, quamvis emortua fuerint corpora et corrupta atque dispersa, Verbo tamen Dei ratio illa ipsa quæ semper in substantia corporis salva est, erigat ea de terra, et restituat ac reparet, sicut ea virtus quæ est in grano frumenti, post corruptionem ejus et mortem reparat ac restituit granum in culmi corpus et spicæ. Et ita his quidem qui regni cœlorum hæreditatem consequi merebuntur, ratio illa reparandi corporis quam supra diximus, Dei jussu ex terreno et animali corpore *corpus* reparat spirituale, quod habitare possit in cœlis; *his* vero qui inferioris meriti fuerint, vel abjectioris, vel etiam ultimi et abstrusi, pro uniuscujusque vitæ atque animæ dignitate, etiam gloria corporis et dignitas datur : ita tamen ut etiam eorum qui ad ignem æternum, vel ad supplicia destinandi sunt, per ipsam resurrectionis permutationem ita corpus incorruptum sit quod resurgit, ut ne suppliciis quidem corrumpi valeat et dissolvi. Si ergo ita se habet

[1] 1 Cor. xv, 50. — [2] Ibid. 51. — [3] Ibid. 37, 38.

qualitas ejus corporis quod resurget a mortuis, videamus nunc quid sibi velit ignis æterni comminatio (6).

IV. Invenimus namque in Esaia propheta designari uniuscujusque proprium esse ignem quo punitur; ait enim: « Am» *bulate* in lumine ignis vestri, et in flamma quam accen» *distis*[1]. » Per quos sermones hoc videtur indicari, quod unusquisque peccatorum flammam sibi ipse proprii ignis accendat, et non in aliquem ignem qui antea jam fuerit accensus ab alio, vel ante ipsum substiterit, demergatur. Cujus ignis materia atque esca nostra sunt peccata, quæ ab Apostolo Paulo ligna et fœnum et stipula nominantur. Et arbitror quod sicut in corpore escæ abundantia et qualitas et *quantitas* cibi contraria febres generant, et febres diversi modi vel temporis secundum eam mensuram qua intemperies collecta materiam suggesserit ac fomitem febrium; quæ materiæ qualitas ex diversa intemperie congregata, causa vel acerbioris morbi vel prolixioris existit: ita anima cum multitudinem malorum operum et abundantiam in se congregaverit peccatorum, competenti tempore omnis illa malorum congregatio effervescit ad supplicium, atque inflammatur ad pœnas; cum mens ipsa vel conscientia per divinam virtutem omnia in memoriam recipiens, quorum in semetipsa signa quædam et formas, cum peccaret, expresserat, et singulorum quæ vel fœde ac turpiter gesserat, vel etiam impie commiserat, historiam quamdam scelerum suorum ante oculos suos videbit expositam; tunc et ipsa conscientia propriis stimulis agitatur atque compungitur, et sui ipsa efficitur accusatrix et testis. Quod ita sensisse puto etiam Paulum Apostolum cum dicit: « Inter se invicem cogitatio» *nibus* accusantibus, aut etiam defendentibus in die qua » judicabit Deus occulta hominum, secundum Evangelium » meum per Jesum Christum[3]. » Ex quo intelligitur quod

[1] Isai. L, 11. — [2] 1 Cor. III, 12. — [3] Rom. II, 15, 16.

circa ipsam animæ substantiam tormenta quædam ex ipsis peccatorum noxiis affectibus generantur.

V. Et ne satis tibi hujus rei intellectus difficilis appareat, considerari possibile est ex his passionum vitiis quæ animabus accidere solent, id est, cum vel flammis amoris exuritur anima, vel zeli vel livoris ignibus maceratur, aut cum ira agitatur, vel cum insaniæ vel tristitiæ immensitate consumitur, quomodo horum malorum nimietates aliquanti intolerabiliter ferentes, mortem subire, quam hujuscemodi cruciatus perpeti, tolerabilius habuere. Requires sane si hi qui vitiorum malis istis quæ supra diximus irretiti sunt, nec emendationis aliquid in hac vita adhuc positi comparare sibimet potuerunt, et ita ex hoc mundo abcesserunt, sufficiat illis ad pœnam quod illis ipsis perdurantibus in se noxiis affectibus crucientur, id est, vel iræ, vel furoris, vel insaniæ, vel mœroris, quorum utique mortiferum virus nullo in hac vita emendationis medicamento mitigatum est; an his affectibus immutatis generalis pœnæ stimulis vexabuntur. Sed et aliam suppliciorum speciem intelligi arbitror posse; quia sicut quidem sentimus soluta corporis membra atque a suis invicem divulsa compagibus immensi doloris generare cruciatum, ita cum anima extra ordinem atque compagem, vel eam harmoniam qua ad bene agendum et utiliter sentiendum a Deo creata est, fuerit inventa, nec sibimetipsi rationabilium motuum compagine consonare, pœnam cruciatumque putanda sit suimetipsius ferre dissidii, et inconstantiæ suæ, atque inordinationis sentire supplicium. Quæ animæ dissolutio atque divulsio cum adhibiti ignis ratione fuerit explorata, sine dubio ad firmiorem sui compaginem instaurationemque solidatur.

VI. Multa sunt etiam alia quæ nos latent, quæ illi soli cognita sunt qui est medicus animarum nostrarum. Si enim ad corporis sanitatem pro his vitiis quæ per escam potumque

collegimus, necessariam habemus interdum austerioris ac mordacioris medicamenti curam; nonnunquam vero, si id vitii qualitas depoposcerit, rigore ferri et sectionis asperitate indigemus; quod si etiam hæc supergressus fuerit morbi modus, ad ultimum conceptum vitium etiam ignis exurit : quanto magis intelligendum est et hunc medicum nostrum Deum volentem diluere vitia animarum nostrarum, quæ ex peccatorum et scelerum diversitate collegerant, uti hujuscemodi pœnalibus curis, insuper etiam ignis inferre supplicium his qui sanitatem animæ perdiderunt? Cujus rei imagines etiam in Scripturis sanctis referuntur. Denique in Deuteronomio sermo divinus peccatoribus comminatur, quod febribus et frigoribus et aurigine punientur, et oculorum vacillationibus, et mentis alienatione, et paraplexia, et cæcitate, ac debilitate renum cruciandi sint[1]. Si quis igitur ex otio de omni Scriptura congreget omnes languorum commemorationes quæ in comminatione peccatoribus velut corporearum ægritudinum appellationibus memorantur, inveniet quod animarum vel vitia vel supplicia per hoc figuraliter indicentur. Ut autem intelligamus quia ea ratione qua medici adjutoria languentibus adhibent, ut per curas reparent sanitatem, etiam Deus agit circa eos qui lapsi sunt et deciderunt in peccata, indicio est et illud, quod per Hieremiam prophetam jubetur calix furoris Dei propinari omnibus gentibus ut bibant, et insaniant, et evomant[2]. In quo comminatur dicens, quia si quis noluerit bibere, non mundabitur[3]. Ex quo utique intelligitur quod furor vindictæ Dei ad purgationem proficit animarum. Quoniam autem et ea pœna quæ per ignem inferri dicitur, pro adjutorio intelligitur adhiberi, Esaias docet, qui de Israël quidem sic dicit : « Abluet Dominus sordes filiorum vel filia» rum Sion, et sanguinem expurgabit e medio ipsorum.

[1] Deut. XXVIII. — [2] Jer. XXV, 15. — [3] Ibid. 28.

» spiritu judicii et spiritu ustionis[1]. » De Chaldeis autem sic dicit : « Habes carbones ignis, sede super eos, hi erunt tibi » in adjutorio[2]. » Et in aliis dicit : « Sanctificabit Dominus » in igne ardenti. » Et in Malachia propheta dicit : « Sedens » Dominus conflabit, et purgabit, et fundet purgatos filios » Juda[3]. »

VII. Sed et illud quod de dispensatoribus non bonis in Evangelio dictum est, qui dividendi dicuntur, et pars eorum cum infidelibus poni[4], tanquam ea pars quæ ipsorum propria non sit aliorsum sit mittenda, sine dubio genus aliquod indicat pœnæ eorum, quorum, ut mihi videtur, separandus ab anima spiritus indicatur. Qui spiritus siquidem divinæ naturæ, id est Spiritus sanctus intelligendus est, sentiemus hoc dictum de dono Spiritus sancti : quod, sive per baptismum, sive per gratiam spiritus cum alicui sermo sapientiæ, vel sermo scientiæ, vel alterius cujusque datus est doni, et non recte administratus, id est aut ad terram defossus est, aut in sudario colligatus, auferetur profecto ab anima donum spiritus, et pars reliqua quæ superest, id est animæ substantia, cum infidelibus ponetur, divisa ac separata ab eo spiritu cum quo adjungens se Domino unus spiritus esse debuerat. Si vero hoc non de Dei spiritu, sed de animæ ipsius natura intelligendum est, pars ejus *melior illa* dicetur quæ ad imaginem Dei et similitudinem facta est ; alia autem pars, ea quæ postmodum per liberi arbitrii lapsum contra naturam primæ conditionis et puritatisas sumpta est, quæ utique pars, utpote amica et chara materiæ, cum infidelium sorte mulctatur. Potest autem et tertio sensu illud intelligi de divisione ista, ut quoniam unicuique fidelium, etiamsi minimus sit in Ecclesia, adesse Angelus dicitur[5] qui etiam semper videre faciem Dei patris a Salvatore per-

[1] Isai. IV, 4. — [2] Id. XLVII, 14. — [3] Malach. III, 3. — [4] Luc. XII, 46. — [5] Matth. XVIII, 10, 11.

hibetur; et hic utique unum erat cum eo cui præerat, si is per inobedientiam efficiatur indignus, auferri ab eo Dei Angelus dicatur, et tunc pars ejus, id est humanæ naturæ pars, avulsa a Dei parte cum infidelibus deputetur, quoniam commonitiones appositi sibi a Deo Angeli non fideliter custodivit.

VIII. Sed et exteriores tenebras, ut ego opinor, non tam aërem aliquem obscurum, et sine ullo lumine intelligendum puto, quam de his qui profundæ ignorantiæ tenebris immersi extra omne intelligentiæ lumen effecti sunt. Videndum quoque est, ne forte etiam illud iste sermo significet, quod sicut sancti corpora sua, in quibus sancte et pure in hujus vitæ habitationibus vixerunt, lucida et gloriosa ex resurrectione suscipient, ita et impii quique qui in hac vita errorum tenebras et noctem ignorantiæ dilexerunt, obscuris et atris post resurrectionem corporibus induantur, ut ea ipsa caligo ignorantiæ quæ in hoc mundo interiores eorum mentes obsederat, in futuro per exterius corporis appareat indumentum. Similiter quoque et de carcere sentiendum est. Sed sufficiant ista in præsenti loco, quæ interim nunc, ut dicendi ordo servaretur, quam paucissimis dicta sunt.

CAPUT XI.

De repromissionibus.

I. Videamus nunc breviter quid et de repromissionibus sentiendum sit. Certum est quia nullum animal omni modo otiosum atque immobile esse potest, sed omni genere moveri et agere semper et velle aliquid gestit: et hanc inesse naturam omnibus animantibus, manifestum puto. Multo magis ergo rationabile animal, id est, hominis naturam necesse est semper aliquid movere vel agere. Et si quidem immemor sui sit, et quid se deceat ignoret, circa usus cor-

porales omnis sua movetur intentio, et per omnes motus suos erga voluptates suas ac libidines corporis occupatur: si vero talis sit qui in commune aliquid curare vel providere studeat, aut reipublicæ consulens, aut magistratibus parens, aut quidquid illud est quod in commune certe prodesse videatur, exercet. Jam vero si quis talis sit ut aliquid melius quam hæc quæ corporea videntur intelligat, et sapientiæ et scientiæ operam habeat, sine dubio erga hujuscemodi studia omnem declinabit industriam, quo possit inquisita veritate rerum causas rationemque cognoscere. Sicut ergo in hac vita alius quidem summum bonum corporis judicat voluptatem, alius vero in commune consulere, alius studiis et intelligentiæ operam dare: ita requiramus in illa vita quæ vera est, quæ abscondita esse dicitur cum Christo in Deo[1], id est in illa æterna vita, si aliquis talis erit nobis vivendi ordo vel status.

II. Quidam ergo laborem quodammodo intelligentiæ recusantes, et superficiem quamdam legis litteræ consectantes, et magis delectationi suæ quodammodo ac libidini indulgentes, solius litteræ discipuli, arbitrantur repromissiones futuras in voluptate et luxuria corporis expectandas: et propterea præcipue carnes iterum desiderant post resurrectionem tales quibus manducandi, et bibendi, et omnia quæ carnis et sanguinis sunt agendi nunquam desit facultas, Apostoli Pauli de resurrectione spiritualis corporis sententiam non sequentes[2]. Quibus consequenter addunt et nuptiarum conventiones, et filiorum procreationes etiam post resurrectionem futuras, fingentes sibimetipsis Jerusalem terrenam urbem reædificandam lapidibus pretiosis in fundamenta ejus jaciendis, et de lapide jaspide muros ejus erigendos, et propugnacula ejus ex lapide crystallo; peribolum quoque habituram ex lapidibus electis et variis, id est jaspide et

[1] Coloss. III, 3. — [2] I Cor. XV, 44.

sapphiro et chalcedonio et smaragdo et sardio et onychino et chrysolitho et chrysopasso et hyacintho et amethysto. Quinetiam ministros deliciarum suarum dandos sibi alienigenas putant, quos vel aratores habeant, vel structores parietum, a quibus diruta ipsorum et collapsa civitas extruatur : et arbitrantur quod facultates gentium accipiant ad edendum, et in divitiis eorum dominentur, ut etiam cameli Madian et Cedar veniant, et afferant eis aurum, et thus, et lapides pretiosos. Et hæc conantur auctoritate prophetica confirmare ex his quæ de Jerusalem repromissionibus scripta sunt : ubi etiam dicitur quia qui serviunt Domino manducabunt et bibent, peccatores autem esurient et sitient ; et quod lætitiam agent justi, impios vero mœror possidebit. Et de novo quoque Testamento vocem proferunt Salvatoris, qua discipulis promittit de vini lætitia dicens : « Quia non bi- » bam ex hoc jam usquequo bibam illud vobiscum novum » in regno Patris mei[1]. » Addunt quoque et illud, quod Salvator beatos dicit eos qui nunc esuriunt et sitiunt, pollicens eis quia saturabuntur[2] : et multa alia ex Scripturis exempla proferunt, quorum vim figuraliter intelligi debere non sentiunt. Tum vero secundum formam quæ in hac vita est, et secundum mundi hujus dispositiones dignitatum, vel ordinum, vel eminentias potestatum, reges se fore et principes arbitrantur, sicut sunt isti terreni ; propter illud videlicet quod in Evangelio dictum est : « Eris potestatem habens su- » per quinque civitates[3]. » Et, ut breviter dicam, secundum vitæ hujus conversationem per omnia similia volunt esse omnia quæ de repromissionibus expectantur, id est ut iterum sit hoc quod est. Hoc ita sentiunt qui Christo quidem credentes, Judaïco autem quodam sensu Scripturas divinas intelligentes, nihil ex his dignum divinis pollicitationibus præsumpserunt.

[1] Matth. xxvi, 29. — [2] Id. v, 6. — [3] Luc. xix, 17.

III. Hi vero qui secundum Apostolorum sensum theoriam Scripturarum recipiunt, sperant manducaturos quidem esse sanctos, sed Panem vitæ qui veritatis et sapientiæ cibis nutriat animam, et illuminet mentem, et potet eam divinæ sapientiæ poculis; sicut dicit Scriptura divina : « Quia Sapientia præparavit mensam suam, jugulavit victimas suas, » miscuit in cratere vinum suum, et summa voce clamat: » Divertite ad me, manducate panes quos paravi vobis, et » bibite vinum quod miscui vobis[1]. » Quibus Sapientiæ escis nutrita mens ad integrum et perfectum, sicut ex initio factus est homo, ad imaginem et similitudinem Dei reparetur: ut etiamsi quis ex hac vita minus eruditus abierit, probabilia tamen opera detulerit, instrui poterit in *illa* Jerusalem sanctorum civitate, id est, edoceri et informari, et effici lapis vivus, lapis pretiosus et electus, pro eo quod fortiter et constanter pertulerit agones vitæ, et certamina pietatis: ibique hoc quod jam hic prædictum est, verius manifestiusque cognoscet, « quod non in pane solo vivit homo, sed in » omni verbo quod procedit de ore Dei[2]. » Sed et principes et rectores intelligendi sunt hi qui inferiores et regunt et erudiunt et edocent atque instituunt ad divina.

IV. Verum si minus videntur hæc sperantibus ea dignum mentibus incutere desiderium, paululum repetentes, quanquam naturalis sit insita animæ rei ipsius cupiditas, inquiramus, ut ita demum velut species ipsas panis vitæ et qualitatem vini ejus ac proprietatem principatuum, per theoriæ consequentiam describamus. Igitur sicut in artibus his quæ manu adimpleri solent, ratio quidem quid, vel qualiter, vel ad quos usus fiat, versatur in sensu, efficacia vero operis manuum ministerio explicatur : ita in operibus Dei quæ ab ipso facta sunt, sentiendum est, quod eorum quæ videmus ab eo facta, ratio et intelligentia manet in occulto.

[1] Prov. IX, 1, 2, 3, 4, 5. — [2] Deut. VIII, 3.

Et sicut ea quæ ab artifice facta sunt, cum oculus noster viderit, si quid præcipue fabre factum prospexerit, continuo qualiter, vel quomodo, vel ad quos usus factum sit, ardet animus sciscitari : multo amplius et super omnem comparationem, eorum quæ a Deo facta pervidemus, ineffabili desiderio ardet animus agnoscere rationem. Quod desiderium, quem amorem sine dubio a nobis insitum credimus : et sicut oculus naturaliter lucem requirit et visum, et corpus nostrum escas et potum desiderat per naturam; ita mens nostra sciendæ veritatis Dei et rerum causas noscendi proprium ac naturale desiderium gerit. Accepimus autem a Deo istud desiderium, non ad hoc ut nec debeat unquam nec possit expleri : alioquin a conditore Deo menti nostræ frustra videbitur amor veritatis insertus, si nunquam desiderii compos efficitur. Unde et in hac vita qui summo labore piis studiis ac religiosis operam dederint, quanquam parva quadam ex multis et immensis divinæ scientiæ capiant thesauris, tamen hoc ipsum quod animos suos mentemque erga hæc occupant, atque in hac semetipsos cupiditate præveniunt, multum utilitatis accipiunt ex hoc ipso quod animos suos ad inquirendæ veritatis studium amoremque convertunt, et paratiores eos faciunt ad eruditionis futuræ capacitatem : sicut cum aliquis valit imaginem pingere, si ante futuræ formæ lineamenta tenuis styli adumbratio designet, et superponendis vultibus capaces præparet notas, sine dubio per adumbrationem imposita præformatio ad suscipiendos veros illos colores jam paratior invenitur; sic modo adumbratio ipsa ac deformatio stylo Domini nostri Jesu Christi in cordis nostri tabulis perscribatur. Et idcirco fortasse dicitur, « quia omni habenti dabitur » et adjicietur [1]. » Unde constat habentibus deformationem quamdam in hac vita veritatis et scientiæ, addendam

[1] *Luc.* XIX, 26.

etiam esse pulchritudinem perfectæ imaginis in futuro.

V. Tale, opinor, indicabat desiderium suum ille qui dicebat : « Coarctor autem ex duobus, desiderium habens dissolvi et cum Christo esse, multo enim melius[1] ; » sciens quod tunc cum regressus esset ad Christum, omnium quæ geruntur in terris manifestius agnosceret rationes, vel de homine vel de anima hominis, vel de mente, vel ex quibuscumque illis qui sit spiritus qui inoperetur, qui sit quoque vitalis spiritus, vel quæ sit gratia quæ datur fidelibus Spiritus sancti. Tunc quoque intelliget qui sibi videatur Israël, vel quæ diversitas gentium, quid etiam sibi velint Israël duodecim tribus, et quid singuli populi per singulas tribus. Tunc intelliget etiam de sacerdotibus et levitis, et de diversis sacerdotalibus ordinibus rationem, et cujus forma erat in Moyse, et nihilominus quæ sit veritas apud Deum jubilæorum, et septimanas annorum : sed et festorum dierum et feriarum rationes videbit : et omnium sacrificiorum et purificationum intuebitur causas : quæ sit quoque ratio lepræ purgationis, et quæ lepræ diversæ, et quæ purgatio sit eorum qui seminis profluvium patiuntur, advertet : et agnoscet quoque quæ et quantæ qualesque virtutes sint bonæ, quæque nihilominus contrariæ, et qui vel illis affectus sit hominibus, vel istis contentiosa æmulatio. Intuebitur quoque quæ sit ratio animarum, quæve diversitas animalium, vel eorum quæ in aquis vivunt, vel avium, vel ferarum, quidve sit quod in tam multas species singula genera deducuntur, qui Creatoris prospectus, vel quis per hæc singula sapientiæ ejus tegitur sensus. Sed et agnoscet qua ratione radicibus quibusdam vel herbis associantur quædam virtutes, et aliis e contrario herbis vel radicibus depelluntur ; quæ ratio apostatarum Angelorum, quæve causa quod iis qui eos non tota fide contempserint, vel adu-

[1] Philip. 1, 25.

lari in aliquibus possunt, vel erroris causa ac deceptionis extitere. Sed et de singulis divinæ Providentiæ judicium discet, de his quæ accidunt hominibus, quod non fortuito vel casu accidunt, sed ratione quadam tam examinata, tam ardua, ut eam non solum sanctorum, sed fortassis omnium hominum, ne numerus quidem prætereat capillorum, cujus Providentiæ ratio perducatur usque ad duos passeres qui denario distrahuntur, sive spiritualiter, sive etiam secundum litteram passeribus intellectis. Nunc enim adhuc interim quæritur, tunc autem ibi jam manifeste videbitur. Ex quibus omnibus putandum est, quod interim non parum temporis transeat usquequo eorum tantummodo quæ super terram sunt ratio post vitæ abscessum dignis et bene-meritis ostendatur, ut per eorum omnium agnitionem et plenæ scientiæ gratiam, lætitia inenarrabili perfruantur. Tum deinde si aër iste qui inter cœlum et terram est, non est vacuus ab animantibus, et animantibus rationabilibus, sicut et Apostolus dixit : « In quibus aliquando ambulastis secundum sæculum mundi hujus, secundum principem potestatis aëris hujus spiritus qui nunc operatur in filiis diffidentiæ[1]. » Et iterum ait : « Rapiemur in nubibus obviam Christo in aëra, et ita semper cum Domino erimus[2]. »

VI. Putandum est igitur quod tamdiu sancti ibi permaneant, usquequo utriusque modi rationem dispensationis eorum quæ in aëre geruntur agnoscant (7). Quod autem dixi utriusque modi, hoc est : verbi gratia, cum in terris essemus, vidimus vel animalia, vel arbores, et differentias eorum prospeximus, sed et diversitatem quamplurimam inter homines; verum videntes hæc, rationem eorum non intelleximus, sed hoc nobis tantum ex ipsa quam vidimus diversitate suggestum est, ut inquiramus et perscrutemur

[1] *Ephes.* II, 2, 3. — [2] I *Thess.* IV, 16.

qua ratione ista omnia vel diversa fuerint creata, vel varie dispensentur; et concepto in terris hujuscemodi agnitionis vel studio vel amore, dabitur nobis post exitum etiam cognitio ejus et intelligentia : si tamen res procedat ex voto. Cum ergo comprehenderimus integre ejus rationem, tunc utroque modo comprehendemus ea quæ vidimus super terram. Tale ergo aliquid etiam de aërea sede dicendum est. Puto enim quod sancti quique discedentes de hac vita permanebunt in loco aliquo in terra posito, quem paradisum dicit Scriptura divina, velut in quodam eruditionis loco, et, ut ita dixerim, auditorio vel schola animarum in quo de omnibus his quæ in terris viderant doceantur, indicia quoque quædam accipiant etiam de consequentibus et futuris, sicut in hac quoque vita positi indicia quædam futurorum, licet per speculum et ænigmata, tamen ex aliqua parte conceperant, quæ manifestius et lucidius sanctis in suis et locis et temporibus revelantur. Si quis sane mundus corde, et purior mente, et exercitatior sensu fuerit, velocius proficiens, cito ad aëris locum ascendet, et ad cœlorum regna perveniet per locorum singulorum, ut ita dixerim, mansiones; quas Græci quidem sphæras, id est globos appellaverunt, Scriptura vero divina cœlos nominat : in quibus singulis primo quidem perspiciet ea quæ ibi geruntur, secundo vero etiam rationem quare gerantur agnoscet : et ita per ordinem digredietur singula, sequens eum qui transgressus est cœlos Jesum Filium Dei dicentem : « Volo ut ubi sum ego, et isti sint mecum[1]. » Sed et de his locorum diversitatibus indicat cum dicit : « Multæ mansiones sunt apud Patrem meum[2]. » Ipse tamen ubique est, et universa percurrit. Nec ultra intelligamus eum in ea exiguitate in qua nobis propter nos effec-

[1] Joan. XVII, 24. — [2] Id. XIV, 2.

tus est : id est, non illa circumscriptione quam in nostro corpore in terris positus inter homines habuit, quo velut in uno aliquo circumseptus loco putetur.

VII. Cum ergo, verbi gratia, ad cœlestia loca pervenerint sancti, tunc jam rationem astrorum per singula pervidebunt, et sive animantia sunt, sive quidquid illud est, comprehendent. Sed et alias rationes operum Dei quas eis ipse revelabit intelligent. Jam enim tanquam filiis rerum causas, et virtutem suæ conditionis ostendet; et docebit eos quare illa stella in illo loco cœli posita est, et quare ab alia tanto dirimente spatio separatur ; verbi gratia, si propinquior fuisset, quid ex hoc esset futurum; si vero longius, quid accideret; aut si major fuisset illa stella quam illa, quomodo similis non servaretur universitas, sed in aliam quamdam formam cuncta mutarentur. Sic ergo decursis omnibus quæ in astrorum ratione et in his conversionibus quæ in cœlo sunt continentur, venient etiam ad ea quæ non videntur, vel ad ea quorum sola nomina nunc audivimus, et ad invisibilia : quæ multa quidem esse Paulus Apostolus docuit [1], quæ autem sint, vel quam habeant differentiam, ne exiguo quidem aliquo intellectu conjicere possumus. Et ita crescens per singula rationabilis natura, non sicut in carne vel corpore et anima in hac vita crescebat, sed mente ac sensu aucta, ad perfectam scientiam mens jam perfecta perducitur, nequaquam jam ultra istis carnalibus sensibus impedita, sed intellectualibus incrementis aucta, semper ad purum, et, ut ita dixerim, facie ad faciem rerum causas inspiciens, potitur perfectione primo illa qua in id ascendit, secundo qua permanet, cibos quibus vescatur habens theoremata et intellectus verum rationesque causarum. Sicut enim in hac vita corpora nostra primo in hoc ipsum quod sumus corporaliter crescunt, in prima ætate ciborum suf-

[1] Ephes. 1, 20, 21.

ficientia nobis incrementum præstante; postea vero quam crescendi ad mensuram sui fuerit expleta proceritas, utimur cibis jam non ut crescamus, sed ut vivamus et conservemur in vita per escas : ita arbitror et mentem etiam cum venerit ad perfectum, vesci tamen et uti propriis et competentibus cibis in ea mensura sui neque deesse aliquid debeat, neque abundare. In omnibus autem cibus hic intelligendus est theoria et intellectus Dei, habens mensuras proprias et competentes huic naturæ quæ facta est et creata : quas mensuras singulos quosque incipientium videre Deum, id est intelligere per puritatem cordis, competit observare.

LIBER TERTIUS.

(VERSIO BENEDICTINORUM.)

CAPUT I.

De libero arbitrio : item dictorum Scripturæ quæ id tollere videntur solutio et interpretatio.

I. Quoniam de justo Dei judicio sermonem continet ecclesiastica prædicatio, qui quidem si verus creditur, ad vitam honestam et ad fugiendum omnibus modis peccatum auditores provocat, utpote qui in nobis sita esse fateantur quæ laude et vituperio digna sunt, age et de libero arbitrio, necessaria inprimis quæstione, pauca seorsum disputemus. Atque ut intelligamus quid sit libertas arbitrii, ipsius notio explicanda est, ut, hac accurate declarata, quæstio constituatur.

II. Eorum quæ moventur alia in se causam motus habent; alia extrinsecus tantum moventur. Extrinsecus itaque solum moventur quæ feruntur, ut ligna et lapides et omnis materia quæ solo habitu continetur. Jam vero prætermittatur id quod dici solet, motum esse fluxum corporum : quod ad rem præsentem minime facit. In seipsis autem causam motus habent animalia et plantæ, ea demum omnia quæ natura et anima constant, in quibus etiam metalla a nonnullis numerantur. Ignis præterea per se ipse movetur, fortassis et fontes. Eorum autem quæ in se motus causam habent, alia ex se, alia a se moveri dicunt : ex se quidem inanima; a se ipsis vero

animata. Nam a se moventur animata, phantasia ipsis insita impetum provocante : et rursus quibusdam animalibus insunt phantasiæ impetum provocantes; facultas quippe imaginum artifex illum certo quodam et definito provocat ordine : sic araneæ inest texendi phantasia quam texendi appetitus consequitur, imaginum artifice natura ad id ordinate impellente, præter quam nihil aliud esse creditur in animante, ne in ape quidem ad fingendos favos.

III. At vero animal rationis compos, præter naturam imaginantem, rationem habet quæ imagines dijudicat, alias quidem rejiciens, alias vero ita suscipiens ut animal eis ducatur. Unde cum in rationis natura quædam sint ad honestum et turpe contemplandum adjumenta quorum ope utroque perspecto honestum eligimus, turpe devitamus : laude certe digni sumus dum nos honestati dedimus; vituperio, dum in contrarium dilabimur. Neque ignorandum est naturæ quæ in omnia distributa est, majorem quodammodo in animalibus vim esse sive ad majora sive ad minora peragenda, adeo ut ad vim rationis prope, ut ita dicam, accedat canum in investigandis feris sagacitas, et bellatorum equorum dexteritas. Ut igitur quidpiam extrinsecus incidat, quod cogitationem nobis hanc vel illam commoveat, non est in nostra, ut fatentur omnes, potestate : hoc autem vel *illo modo* ea utendum judicare, unius est nostræ rationis opus quæ cum extrinsecus incitamenta incidunt, vel nos ad impetus recti et honesti provocat, vel in contrarium avertit.

IV. Quod si quis ejusmodi esse ait quod extrinsecus movet, ut ei impulsioni nemo contra obsistere possit, is in suos affectus et motus intendat, et videat an non consensio et præcipuæ animi partis inclinatio in hanc rem his probabilibus ducta argumentis propendeat. Non enim, verbi gratia, ei qui temperate vivere et continere se a coïtu decrevit, conspecta muliere atque ad aliquid contra propositum agen-

dum invitans, perfecta causa est cur a proposito deflectat: omnino enim delectatus titillatione et illecebra voluptatis, cum noluerit ipsi resistere atque institutum firmare, in intemperantiam incidit. Contra alteri qui pluribus disciplinis est instructus, in eisque se exercuit, eædem quidem titillationes et illecebræ contingunt; at ratio, quippe quæ vehementius est roborata, et in meditatione educata atque in virtutis studio doctrinis confirmata, aut proxime ad eam perducta firmitatem, illecebras excutit et libidinem dissolvit.

V. Quæ cum ita nobis eveniant, extrinsecus eorum causam derivare, nosque culpa liberare, ac lignis et lapidibus ab externo movente pertractis similes prædicare, nec rectum est nec veritati consentaneum, sed ab eo solum dici potest qui liberi arbitrii notionem adulterare cupiat. Nam si ipsum interrogemus quid sit libertas arbitrii, respondebit in eo sitam si, cum quidpiam mihi propono, nihil extrinsecus occurrat quod ad contrarium provocet. Rursus imbecillam corporis constitutionem accusare, prorsus absurdum est: nam disciplina quos intemperantes et agrestissimos apprehenderit, eos, si monita ejus sequantur, ita convertit et mutat in melius ut sæpe qui incontinentissimi erant meliores fiant iis qui natura prius non videbantur esse hujus modi, et qui agrestissimi erant ad tantam mansuetudinem perveniant, ut qui nunquam agrestem vitam egerint, præ illo qui ad mansuetudinem est immutatus, agrestes esse videantur. Contra alios cernimus compositissimos et honestissimos, a composita et honesta vita ad deteriorem consuetudinem ita deflectere, ut in intemperantiam incidant media jam ætate, postquam juventutis instabilitas, ut fert natura, præteriit. Ex his igitur liquet extrinsecus incidentia non esse in nostra potestate; hoc autem vel contrario modo his uti, ratione duce et discernente ac dijudicante quo-

modo externis uti oporteat, in nostra situm esse potestate.

VI. Nostrum porro opus esse recte vivere, idque a nobis non quasi suum, neque ab alio quolibet datum, neque, ut quidam putant, a fato, sed ut nostrum opus, Deum postulare, testabitur Michæas propheta dicens : « Si tibi, homo, » indicatum est quid est bonum, aut quid Dominus a te postu» lat? un non facere judicium et diligere misericordiam[1]? » Et Moyses : « Posui ante conspectum tuum viam vitæ et viam » mortis, ut eligas bonum et incedas in eo[2]. » Et Isaias : « Si » volueritis et audieritis me, bona terræ comedetis ; sin au» tem nolueritis, et non audieritis me, gladius vos devorabit : » os enim Domini hæc locutum est[3]. » Et in Psalmis : « Si po» pulus meus audisset me ; Israël si in viis meis ambulasset, » ad nihilum utique inimicos ejus humiliassem, et in affli» gentes eos misissem manum meam[4]. » Quibus ostendit in populi fuisse potestate audire et incedere in viis Dei. Sed et Salvator dicens : « Ego autem dico vobis non resistere malo[5]. » *Et :* Quicumque iratus fuerit fratri suo, reus erit judicio[6]. » *Et :* Quicumque viderit mulierem ad concupiscendum eam, » jam mœchatus est eam in corde suo[7]. » Et cum dat cætera quæque mandata, ita dat, quasi nobis ea servare sit integrum, ut jure rei judicio futuri simus si ea perfringamus : unde et « Omnis, *inquit,* qui audit hæc verba mea, *et facit* » ea, similis est viro prudenti qui ædificavit domum suam » super petram, *etc.* Qui autem audit hæc et non facit, simi» lis est viro stulto, qui ædificavit domum suam super are» nam[8] ; » et reliqua. Et cum dicit his qui a dextris ejus sunt : « Venite, benedicti Patris mei, *etc.* esurivi enim et dedistis » mihi manducare ; sitivi et dedistis mihi bibere[9], » evidenter ostendit se hæc illis promittere qui laude digna ex se fece-

[1] Mich. vi, 8. — [2] Deut. xxx, 15. — [3] Isai. i, 19, 20. — [4] Psal. lxxx, 15. — [5] Matth. v, 39. — [6] Ibid. 22. — [7] Ibid. 28. — [8] Idem. vii, 24 et seq. — [9] Id. xxv, 34, 35.

rint. Aliis e contrario tanquam ex se vituperio dignis, ait : « Discedite, maledicti, in ignem æternum [1]. » Sed videamus quomodo Paulus nos quasi juris nostri et arbitrii, nobisque ipsi causa vel interitus vel salutis simus, alloquatur : « An » divitias bonitatis ejus, *inquit*, et patientiæ, et longanimi- » tatis contemnis, ignorans quoniam benignitas Dei ad pœ- » nitentiam te adducit? Secundum autem duritiam tuam et » impœnitens cor, thesaurizas tibi iram in die iræ et revela- » tionis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum » opera ejus : iis quidem qui secundum patientiam boni » operis, gloriam et honorem et incorruptionem quærunt, » vitam æternam : iis autem qui sunt ex contentione et qui » non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, ira et » indignatio, tribulatio et angustia in omnem animam ho- » minis operantis malum, Judæi primum et Græci : gloria » autem et honor et pax omni operanti bonum, Judæo pri- » mum et Græco [2]. » Innumera igitur sunt in Scripturis loca quæ libertatem arbitrii apertissime ostendunt.

VII. Sed quoniam in contrarium, hoc est nobis non esse integrum servare mandata et salvari, vel ea infringere et perire, quædam veteris et novi Testamenti dicta deflectere videntur : age et iis singillatim propositis, eorum solutionem inspiciamus, ut ex eorum quæ proponimus similitudine, selectis omnibus quæ libertatem arbitrii tollere videntur, eorum solutionem qui voluerit perspiciat. Sane quamplurimos movent ea quæ de Pharaone dicuntur de quo sæpius respondens Deus ait : « Ego indurabo cor Pharaonis [3]. » Si enim a Deo induratur, et quia induratur, peccat, non ipse sibi causa peccati est, sic neque sui juris Pharao. Hinc ex simili dicet aliquis non esse liberos qui pereunt, neque per se ipsos perire : et quod in Ezechiele dicitur : « Auferam eorum lapi- » dea corda, et immittam eis carnea ut in præceptis meis ince-

[1] Matth. xxv, 41. — [2] Rom. ii, 4 et seq. — [3] Exod. iv, 21.

» dant, et justitias meas custodiant[1], » movere possit aliquem quasi Deus det vel incedere in suis mandatis vel suas justificationes custodire, dum id quod obstat ad custodienda mandata cor lapideum aufert, et melius, nempe carneum inserit. Videamus etiam illud quod in Evangelio Salvator respondit ad eos qui ab ipso quærebant quare ad turbas in parabolis loqueretur : « Ut videntes, *inquit,* non videant, et audientes » audiant et non intelligant, ne forte convertantur et remit» tatur eis[2]. » Illud insuper a Paulo dictum est : « Non est vo» lentis neque currentis, sed miserentis Dei[3]. » Et alibi : « Et » velle et perficere ex Deo est[4]. Ergo cujus vult Deus misere» tur, et quem vult indurat. Dices itaque mihi : Quid adhuc » queritur ; voluntati enim ejus quis resistit ? *Et :* Obedien» tia ex vocante, non ex nobis est. O homo ! tu quis es qui re» spondeas Deo ? Numquid dicit figmentum ei qui se finxit : » Quid me fecisti sic ? An non habet potestatem figulus luti » ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud » vero in contumeliam[5] ? » Hæc enim per se multos perturbare possunt, quasi non sui sit arbitrii homo, sed Deus quos voluerit salvet et perdat.

VIII. Incipiamus igitur ab iis quæ de Pharaone dicta sunt tanquam a Deo indurato ne dimitteret populum : cum quo et illud Apostoli una tractabitur : « Ergo cujus vult misere» tur, et quem vult indurat[6]. » His enim abutuntur hæreticorum nonnulli qui propemodum liberum arbitrium tollunt, cum naturas inducunt perditas quæ salvari non possint, et alias quæ salvantur quæque perire nullo modo possint ; et perditæ naturæ dicunt fuisse Pharaonem, ideoque induratum fuisse a Deo qui spirituales miseratur et terrenos indurat. Videamus ergo quidnam sibi velint. Quæremus enim ab eis an terrenæ naturæ esset Pharao. Si fuisse respon-

[1] Ezech. XI, 19, 20. — [2] Marc. IV, 12. — [3] Rom. IX, 16. — [4] Philip II, 13. — [5] Rom. IX, 18 et seq. — [6] Ibid. 18.

deant, dicemus, qui terrenæ naturæ sit, eum plane Deo resistere. Si autem resistit, quid opus est ejus cor indurari, neque id semel, sed sæpius? Nisi quod forte quoniam fieri poterat ut obediret, et omnino tot prodigiis et signis perculsus optemperaturus fuisset, utpote minime terrenus; sed eo amplius resistente egebat Deus ut ad multorum salutem magnitudinem suam ostenderet, ideo cor ejus indurat. Hæc primum dicta sint ad evertendum id quod isti opinantur, naturæ fuisse perditæ Pharaonem : idemque de Apostoli dicto respondendum est ipsis. Quos enim indurat Deus? Perditos qui obedirent tamen, nisi indurarentur; aut certe salvandos, quod non sint naturæ perditæ. Quos vero miseratur? an salvandos? Sed quid opus est secunda miseratione ipsis qui semel per naturam salvandi sunt, et beatitudine potituri? Nisi forte, quia sublata misericordia perire possunt, ideo misericordiam consequuntur ut in perditionem in quam incidere queunt non incurrant, sed sint in eorum qui salvantur regione. Atque hæc adversus illos dicta sint.

IX. Quærendum autem est ab iis qui illud, *induravit*, intelligere sibi videntur, quid dicant a Deo effici, quid provideri, cum cor indurat. Observent enim Dei notionem, re quidem vera justi et boni, aut, si noluerint, et ut hoc eis nunc concedatur, duntaxat justi; et ostendant quomodo bonus et justus, vel justus tantum, justus videatur, illius cor indurans qui, quod induratus sit, perit; et quomodo justus causa sit interitus et contumaciæ iis quos, quia indurati sunt et ipsi restiterunt, punit. Quid vero illi succenset dicens : « Tu autem non vis dimittere populum » meum : ecce percutiam omnia primogenita in Ægypto, » etiam primogenitum tuum [1]; » et quæcumque alia in Scripturis Deo tribuuntur Pharaonem per Moysen allo-

[1] Exod. IX, 17. Item XII, 12, et XI, 5.

quenti? Necesse enim est ut qui veras esse Scripturas, et Deum justum credit, si bona sit fide, sollicite demonstret quomodo nihil obstent ejusmodi dicta quominus aperte justus intelligatur. Si quis enim ex professo enixe ac contente palamque malum esse mundi Opificem statueret, alia cum ipso ratione agendum foret.

X. Sed cum dicant isti eum se justum credere, nos vero bonum eum simul et justum confiteamur, videamus quomodo bonus et justus induret cor Pharaonis. Vide igitur an exemplo quopiam quo in epistola ad Hebræos usus est Apostolus, possimus ostendere quomodo una eademque opera Deus hujus quidem misereatur, illum vero induret; non quod quempiam sibi indurandum proponat, sed quod cum bono ejus proposito abutitur inhærentis ipsis vitii improbitas, consequatur induratio, sicque induratum dicatur indurare : « Terra enim, *inquit*, sæpe venientem » super se bibens imbrem, et generans herbam opportunam » illis, a quibus colitur, accipit benedictionem a Deo; pro- » ferens autem spinas ac tribulos, reproba est et maledicto » proxima, cujus consummatio in combustionem[1]. » Unum igitur est in imbre demittendo opus : ex eo tamen uno, tellus culta fruges, neglecta et inculta spinas profert. Durum sane videatur si qui imbrem largitur dicat : Ego fruges et spinas in terra feci : sed etsi durum, nihilominus verum est. Si enim imber defuisset, neque fruges neque spinæ provenissent; hoc vero tempestive et moderate defluente, et fruges et spinæ exortæ sunt. Terra igitur quæ, sæpe venientem super se bibens imbrem, spinas ac tribulos profert, reproba est et maledicto proxima : ergo imbris quoque beneficium etiam in deteriorem terram decidit, sed ejus solum neglectum et incultum spinas et tribulos peperit. Ad eum igitur modum quæ fecit Deus prodigia, ceu imber quidam sunt;

[1] Heb. VI, 7, 8.

diversæ vero voluntates, ceu terra culta vel inculta quæ, utpote terra, unius naturæ est.

XI. Quemadmodum autem si sol vocem emittens diceret : Ego liquefacio et exsicco, licet hæc contraria sint, nihil tamen pro re subjecta falsi diceret, cum uno eodemque calore cera liquefiat, lutum exsiccetur : ita unum idemque opus Dei per Moysen arguebat duritiem Pharaonis propter malitiam ipsius ; Ægyptiorum vero qui Hebræis admiscebantur, obedientiam declarabat. Quodque statim scriptum est, paulum emollitum esse cor Pharaonis dicentis : « Ne » longe excedatis, tridui enim viam ibitis ; sed conjuges vestras relinquite, » itemque cætera quæ paululum cedens prodigiis dicebat, satis declarant signa illa in eum aliquid virium habuisse, sed non plenam efficaciam. Neque hæc sic evenissent si, quod multi cogitant, istud, *indurabo cor Pharaonis*, Deus ipse effecisset. Sed et hæc non absurde ex communi loquendi usu emolliri possunt. Frequenter boni et benigni domini servis iis qui propter benignitatem et patientiam dominorum suorum perditis fiunt moribus, ingerere solent : Ego te improbum feci, ego tot scelerum tibi causa fui : sermonis enim indoles et vis advertenda est, et citra calumniam quod dicitur genuino sensu accipiendum. Quare Paulus, qui hæc accurate perscrutatus fuerat, peccantem sic alloquitur : « An divitias bonitatis ejus et » patientiæ et longanimitatis contemnis, ignorans quoniam » benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit ? Secundum autem duritiam tuam et impœnitens cor, thesaurizas tibi » ipsi iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei [1]. » Nam quæ dicit ad peccantem Apostolus, dicantur ad Pharaonem, et plane congruenter intelligentur ipsi competere propter duritiam et impœnitens cor thesaurizanti sibi ipsi

[1] Rom. II, 4, 5.

iram. Nec enim ejus durities ita coargui et declarari potuisset, nisi signa tot ac tanta extitissent.

XII. Sed quoniam expositiones ejusmodi creditu difficiles et contortæ videntur, videamus ex prophetico sermone quid dicant ii qui Dei benignitatem experti sunt nec honeste vixerunt, sed postea peccarunt : « Cur errare nos fecisti, Domine, a via tua? cur indurasti cor nostrum, ut non timeremus nomen tuum? Convertere propter servos tuos, propter tribus hæreditatis tuæ, ut particulam capiamus hæreditatis montis tui sancti[1]. » Et in Jeremia : « Decepisti me, Domine, et deceptus sum; obtinuisti et prævaluisti[2]. » Illud enim : « Cur indurasti cor nostrum, ut non timeremus nomen tuum? » quod ab iis dicitur qui misericordiam implorant, perinde est ac si dicant : Cur in tantum pepercisti nobis nec visitasti nos in peccatis, sed reliquisti, donec ad summum delicta nostra pervenissent? Relinquit autem impune plerosque, ut singulorum mores ex libera voluntate exquirantur, et meliores ex illo examine manifesti fiant; reliqui vero qui Deo non latent (omnia quippe novit antequam fiant), sed rationabili creaturæ sibique ipsis, postea viam salutis inveniant : qui beneficium non agnovissent, nisi seipsos condemnassent; quod quidem unicuique confert, ut conditionem suam et Dei gratiam sentiat. Qui vero propriam imbecillitatem et Dei gratiam non sentit, etsi adjuvetur, nisi suarum virium experimentum ceperit, et seipsum condemnarit, suum esse facinus existimabit quod ei divino munere concessum est. Quæ opinio animi elationem generat et causa fit ruinæ : quod et diabolo accidisse putamus, qui excellentiam illam quam habebat tunc cum erat immaculatus, sibi arrogabat. « Omnis » *enim* qui se exaltat, humiliabitur; et qui se humiliat, exal-

[1] Isai. LXIII, 7, 18. — [2] Jer. XX, 7. — [3] Heb. XII, 6.

» tabitur[1]. » Ob eamque causam intellige sapientibus et prudentibus abscondita esse divina mysteria, « ut *quemadmo- » dum ait Apostolus,* non glorietur omnis caro in conspectu » Dei[2]; » et revelata esse parvulis qui post infantiam ad meliora pervenere, et se non ex se tantum quantum ex ineffabili Dei beneficio, eo felicitatis pervenisse meminerunt.

XIII. Divino igitur judicio reservatur is qui derelinquitur, et nonnullos peccatores patienter fert Deus, nec sine causa, sed quod cum immortalis sit anima et per infinitum tempus duratura, ipsis expediat ut non cito ad salutem adjuventur, sed ad eam tardius, postquam plurima mala fuerint experti, adducantur. Quemadmodum enim medici cum celerius curare possint, si abditum in corpore venenum suspicentur, contrarium curationi faciunt, idque, quia certius curare volunt; putant enim præstare ut diutius in tumore vulnerum et labore æger hæreat quo firmiorem sanitatem recipiat, quam ut celerius convalescere videatur, postea vero in morbum recidat et temporaria sit celerior illa curatio : hoc modo et Deus, qui novit occulta cordis et futura prævidet, per patientiam forte permittit fieri quædam, et per ea quæ extrinsecus incidunt occultum malum extrahit, ut expurget eum qui per negligentiam semina in se peccati receperit, utque is, cum hæc ad superficiem venerint, et ea evomuerit, licet gravissimis in malis fuerit, postea adhibitis consuetis post peccati morbum remediis in meliorem statum restitui possit. Deus enim animas nostras non ad quinquaginta puta hujus vitæ annos, sed ad sempiternum ævum dispensat; incorruptibilem quippe fecit naturam intelligentem sibique cognatam, nec a curatione, quemadmodum in hac vita, rationis compos anima excluditur.

XIV. Age vero utamur etiam hac Evangelica similitu-

[1] Luc. xviii, 14. — [2] 1 Cor. i, 29.

dine : est quædam petra cujus superficies exigua admodum terra tegitur, in quam si ceciderint semina, cito exoriuntur, sed ubi exorta sunt, quia radicem non habent, exorto sole aduruntur et exarescunt[1]. Hæc porro petra humana est anima, negligentia indurata et propter malitiam in lapidem conversa : nulli enim creavit Deus cor lapideum, sed tale improbitas facit. Quemadmodum igitur si quis videns projecta in terram petrosam semina concipi et florere, agricolam reprehenderet quod non citius in terram petrosam semina jecerit, et responderet agricola serius se in terra hac sementem facturum, ubi quæ sementem continere possint in eam contulerit, cum melior tutiorque ex hujusmodi terra serius sata proveniat seges quam ex ea quæ celerius et in summa tantum superficie concipit, credet agricolæ ut qui et vere dixerit et perite scienterque fecerit : ita magnus totius naturæ Agricola beneficentiam suam quæ citius impertita videretur, in aliud tempus differt, ne tantum in superficie sit. Sed objiciet fortasse quispiam : Cur ergo pars seminum cadit in eam quæ in superficie tantum habet terram, et quæ ceu petra est, animam? Ad id respondendum est, huic quæ præcipitantius in bonum ferebatur nec ratione ad illud pergebat, præstabilius fuisse id quod cupiebat consequi, ut se ex eo ipso cognoscens et damnans, culturam quæ a natura est patienter ferret sibi deinceps post longum tempus adhiberi : innumerabiles enim nobis, ut ita dicam, sunt animæ, innumeri earum mores, motus quamplurimi, consilia item, impetus et appetitus, quorum unus est dispensator optimus Deus, qui et tempora novit et congrua auxilia, et ductus et vias; universorum Deus et pater qui novit quà via ducat Pharaonem per tot prodigia et submersionem, in qua utique non finita est ipsius erga Pharaonem providentia. Non enim quia submersus est, ideo in-

[1] Matth. XIII, 5.

teriit : « In manu enim Dei et nos et sermones nostri et » omnis prudentia atque operum scientia [1]. » Atque hæc pro viribus nostris diximus ut id Scripturæ defendatur : « Induravit Dominus cor Pharaonis [2], » atque illud : « Cujus » vult miseretur, et quem vult indurat [3]. »

XV. Id etiam videamus quod Ezechiel dicit : « Auferam » lapidea corda ipsorum, et immittam carnea, et ut in præ- » ceptis meis ambulent et mandata mea custodiant [4]. » Si enim cum vult Deus lapidea corda tollit, et carnea immittit ut præcepta sua custodiantur et mandata serventur, non est in nobis ut malitiam deponamus : tolli enim lapidea corda, nihil aliud est quam malitiam per quam quis induratur, a quo vult Deus, amoveri : immitti vero cor carneum, ut quis in mandatis Dei ambulet et præcepta ejus custodiat, quid aliud est quam cedere, nec resistere veritati, sed virtutes persequi ? Quod si hæc se facturum Deus pollicetur, nec priusquam tollat ipse corda lapidea ea deponimus, liquet non esse in nobis situm ut malitiam deponamus : si vero nihil efficimus ut insit nobis cor carneum, sed Dei id opus est, neque nostrum opus erit vitam ad virtutis normam exigere, sed plane divinum beneficium. Hæc dicet qui ex nudis Scripturæ verbis libertatem arbitrii tollit ; sed respondebimus hæc sic esse intelligenda : quemadmodum imperitus et indoctus quispiam suorum sibi malorum conscius, vel ex magistri adhortatione vel aliunde perpulsus, ei se sua sponte tradit a quo se putat ad disciplinam et virtutem manu ductum iri ; cui cum se tradiderit, pollicetur magister imperitiam ab eo se ablaturum, et peritiam ei inditurum ; non quod ad doctrinam assequendam et imperitiam fugiendam nihil conferat is qui se illi curandum commisit, sed quod volenti promittat curationem : ita divinus sermo promittit ab his qui ad se accesserint mali-

[1] Sap. VII, 16. — [2] Exod. X, 20. — [3] Rom. IX, 18. — [4] Ezech. XI, 19.

tiam, quam lapideum cor nominat, se ablaturum, non utique ab his qui noluerint, sed ab iis qui se ægrotorum medico tradiderint; quemadmodum in Evangeliis legimus ægrotos accedentes ad Salvatorem, orare ut sanitatem percipiant, et curari. Et cum cæci, verbi gratia, visum recuperant, est quidem, quatenus precati sunt, eorum opus qui curari se posse crediderunt; quatenus vero eis redditur visus, Salvatoris nostri. Sic itaque pollicetur Dei sermo se scientiam accedentibus ad se inditurum, durum et lapideum cor, hoc est malitiam, auferendo, ut in divinis mandatis ambulent, et divina præcepta custodiant (8).

XVI. Sequebatur illud ex Evangelio ubi Salvator dicit ideo se externis in parabolis loqui, « ut videntes non videant, et audientes non intelligant; ne forte convertantur et remittatur eis[1]. » Quo arrepto subjiciet adversarius : Si plane auditis manifestioribus sermonibus nonnulli ita convertuntur ut peccatorum venia digni fiant, nec tamen ut apertiores sermones audiant in ipsis positum est, sed in docente qui idcirco non ipsos apertius docet, ne forte videant et intelligant; non est in ipsis ut salventur. Quod si ita est, non est nobis liberum ut salvemur aut pereamus. Ac profecto si non esset additum : « Ne forte convertantur et remittatur eis, » probabiliter responderemus noluisse Salvatorem eos qui futuri non erant boni et honesti, reconditiora mysteria intelligere, ob eamque causam ipsis in parabolis locutum fuisse; sed cum adjiciatur : « Ne forte convertantur et remittatur eis, » difficilior est hujus loci defensio. Primum itaque notandus est hic locus adversus hæreticos, qui e veteri Testamento dicta quædam aucupari solent ex quibus argui videatur, ut ipsi dicere audent, crudele quoddam in Creatore vindicandi puniendique consilium, sive quo alio nomine id

[1] Marc. IV, 12.

designare malunt ut in Creatore nullam esse bonitatem ostendant : sed non eadem ratione neque candide in lectione novi Testamenti versantur, sed iis quæ in veteri reprehendenda putant, similia prætermittunt. Nam aperte Salvator in Evangelio, sicut ipsi dicunt, prioribus verbis ostenditur propterea non manifeste loqui, ne convertantur homines et conversi peccatorum remissione digni fiant : quod ipsum per se nihilo inferius est iis quæ in veteri Testamento reprehenduntur. Sin autem Evangelii defensionem quærunt, interrogandi sunt an non reprehensione digni sint qui in similibus quæstionibus dissimiliter versantur, et cum in novo Testamento nihil sibi offendiculi inveniant, sed ejus defensionem quærant, in veteri tamen similia reprehendunt, quorum itidem quærenda erat explicatio. Unde illos locorum comparatione eo deducemus ut unius ejusdemque esse Dei utrumque Testamentum credant. Age vero, ad propositam quæstionem pro virili respondeamus.

XVII. Dicebamus supra de Pharaone disputantes celeriorem curationem interdum non iis esse utilem qui curantur, si statim atque in morbum inciderint, eo facile releventur; malum enim ut curatu facile contemnentes, rursus in illud quod non cavent incident. Quamobrem æternus Deus, qui occultorum cognitor est, et omnia novit priusquam fiant, celeriorem horumce curationem differt, atque, ut ita dicam, curat eos dum non curat, quoniam ita ipsis expedit. Cum ergo videret Salvator eos qui foris sunt, et de quibus nunc sermo est, in conversione non fore stabiles si verba ejus manifestius audirent, verisimile est ita cum illis egisse Dominum ut altiora non aperte intelligerent, ne *forte* celerius conversi, et venia peccatorum accepta sanati, vitiorum *vulnera* quasi curatu facillima contemnerent, et citius in eadem reciderent. Fortassis etiam præstitutum eis ad eluenda quæ derelicta virtute prius admiserant peccata,

tempus nondum expleverant. Divina quippe illos dereliquerat cura ut, propriis quæ perpetraverant malis satiati, tandem ad firmiorem pœnitentiam vocarentur, nec facile postea in priora reciderent peccata quibus honestatis dignitatem corruperant, et improbitati sese dederant. Qui ergo cum iis qui intus sunt comparati, foris esse dicuntur nec longe ab iis qui intus sunt distant, ii, dum hi qui intus sunt aperte audiunt, obscure audiunt verbum, utpote parabolis involutum : audiunt tamen; alii vero ex iis qui foris sunt, Tyrii appellati, prænoscente licet Salvatore eos olim in sacco et cinere jacentes pœnitentiam acturos fuisse si ad eorum fines accessisset, neque ea audiunt quæ ii qui foris sunt, propterea quod, ut verisimile est, etiam longe infra horumce dignitatem erant, ut alio tempore postquam tolerabilius illis fuerit quam iis qui verbum non receperint, inter quos et Tyriorum meminit, et opportunius audiant et firmius resipiscant. Sed vide an non magis etiam, præter disquirendi studium, pietatem erga Deum et Christum ejus in omnibus servare conemur, cum pro virili parte, ut in tantis et talibus quæstionibus probare contendimus Deum immortali animæ variis modis providere. Si quis igitur de iis qui vituperantur quærat cur videntes prodigia et divinum sermonem audientes, nihilo meliores fiant, cum Tyrii *pœnitentiam* acturi fuissent si talia apud ipsos dicta et facta fuissent; si quis, inquam, quærat his verbis : Cur eis in perniciem ipsorum prædicavit Salvator ut gravius ipsis peccatum imputetur? Respondebimus Deum, qui novit quomodo affecti sint ii omnes qui providentiam suam criminantur, quasi per eam steterit quominus crederent, quippe quæ non dederit ipsis videre quæ aliis spectanda præbuit, neque sic eos disposuerit ut audirent quæ aliis audiisse profuit, justa eos non uti excusatione ostendere volentem, ea dare quæ providentiæ suæ accusatores petierant, ut iis acceptis

nihilominus summæ impietatis convicti quod nihil inde utilitatis perceperint, deponant ejusmodi audaciam, sicque liberati discant Deum in conferendis beneficiis cunctari nonnunquam et morari, nec ea videnda et audienda præbere quibus et visis et auditis gravior eorum culpa arguatur quos tot ac tanta ad fidem non adduxerint.

XVIII. Illud etiam inspiciamus : « Non volentis, neque » currentis, sed miserentis est Dei[1]. » Sic enim assumunt : Si « neque volentis neque currentis, sed miserentis est Dei, » non ex libero nostro arbitrio pendet nostra salus, sed e natura nobis ab eo qui tales nos condidit præstita, vel ex ejus arbitrio qui, cum vult, miseratur. A quibus hoc quærendum : Velle bona, bonum est an malum? Tum cursus volentis ad honesta properando consequi finem, laude an vituperio dignus est? Si postremum dixerint, absurde prorsus respondebunt, cum sancti velint et currant, nec quidquam idcirco vituperio dignum faciant. Si dixerint bonum esse velle bona et currere ad bona, quæremus quomodo natura perdita velit bona. Perinde enim est ac si arbor mala fructus bonos ferret, si quidem bonum est velle. Si tertium responderint velle bona et currere ad bona, medium quiddam esse quod neque bonum neque sit malum, reponemus : Si medium quid est velle bona et currere ad bona, ergo et id quod his contrarium est medium erit, id est, velle mala et currere ad mala. At velle mala et currere ad mala medium non est : ergo neque velle bona et currere ad bona medium erit. Hoc modo igitur arbitror defendi posse hunc locum : « Non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei. » Salomon in libro Psalmorum (ejus enim est canticum graduum cujus verba proferemus) ait : « Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant. Nisi » Dominus custodierit civitatem, frustra vigilat qui custo-

[1] Rom. IX, 16.

» dit eam[1] : » non quod nos ab ædificando dehortetur, aut doceat ne vigilemus ad ejus quæ in anima nostra est, civitatis custodiam; sed ostendens quæcumque sine Deo ædificantur, et quæ ejus custodia non sepiuntur, frustra ædificari et incassum custodiri : cum jure ædificationis dominus et custodiæ civitatis princeps ascribendus sit universorum Deus. Quemadmodum igitur si diceremus : Non ædificantis, sed Dei opus est hocce ædificium; et : Non custos, sed universorum Deus hanc civitatem ab hostium injuriis immunem reddidit, nihil erraremus, cum humanis quoque viribus aliquid peractum intelligatur, totum vero opus grati animi significatione perfectori Deo referatur acceptum : ita quoniam non sufficit hominis voluntas ut finem assequatur, nec athletarum cursus ut cœlestis in Christo Jesu vocationis Dei præmium reportent; Deo enim adjuvante hæc perficiuntur; vere dicitur : « Non volentis neque curren- » tis, sed miserentis est Dei. » Perinde ac si de agricultura quod scriptum est, diceretur : « Ego plantavi, Apollo riga- » vit. Deus autem incrementum dedit. Ita neque qui plan- » tat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat » Deus[2]. » Neque pie diceremus uberes ac maturos fructus aut agricolæ aut ejus qui rigavit, sed Dei esse opus : ita nostra perfectio non fit nobis nihil agentibus, neque a nobis consummatur; sed Deus præcipuam ipsius partem efficit. Quod ut manifestius fiat, ab arte gubernandi sumemus exemplum. Nam inter ventorum flatum, aëris temperiem, siderum claritatem, quæ singula aliquid ad navigantium salutem conferunt, quemnam etiam locum habere dicatur ars gubernandi ad optatum portum contingendum, cum sæpe ne ipsi quidem nautæ navim a se servatam audeant prædicare, sed Deo quidquid est auctori tribuant, non quod nihil ipsi effecerint, sed quod longe majus sit arte id quod

[1] Psal. CXXVI, 1. — [2] 1 Cor. III, 6, 7.

Providentia factum est? Sic in nostra salute longe majus est quod a Deo, quam quod a nostro est libero arbitrio. Quam ob causam dictum puto : « Non volentis neque cur» rentis, sed miserentis est Dei. » Si enim eo quo isti existimant modo hic Pauli locus : « Non volentis neque currentis, » sed miserentis est Dei, » est intelligendus, supervacanea sunt mandata; frustra Paulus ipse quosdam vituperat quod collapsi fuerint, alios, quod bene se gesserint, approbat : frustra Ecclesiis leges dat; frustra nos meliora amplectimur, frustra currimus : sed neque frustra Paulus hæc præcipit, neque frustra illos vituperat, hos approbat, neque frustra nos bona amplectimur et ad meliora contendimus : isti ergo perperam locum hunc interpretantur.

XIX. Postea sequebatur illud : « Velle et perficere ex » Deo est[1]. » Et dicunt quidam : Si velle et perficere ex Deo est, seu male velimus seu male quid agamus, a Deo hæc nobis contigerunt. Quod si ita est, non sumus liberi. Et rursus, cum bona volumus et præstantiora perficimus, quoniam « et velle et perficere ex Deo est, » non nos præstantiora perfecimus, sed perficere visi sumus : hæc autem Deus dedit : quare nec in eo sumus liberi. Respondendum est non dixisse Apostolum velle mala aut velle bona, et item meliora aut pejora facere ex Deo esse, sed universe velle et universe currere. Quemadmodum enim a Deo habemus quod animalia, quod homines sumus, ita quod generatim, ut ita dicam, volumus, quod generatim movemur, id acceptum Deo referri oportet. Sicut autem, etsi accepimus quod animalia simus, quod moveamur, quod membra hæc vel illa, manus exempli causa aut pedes moveamus, non recte quis dixerit specialem hunc nobis motum a Deo datum esse ut verberemus, ut occidamus, ut aliena rapiamus; cum motus in universum nobis Deus auctor fuerit, nos vero

[1] Phil. II, 13.

ad pejora aut meliora illo motu utamur : sic illam agendi vim qua sumus animalia nobis quidem Deus impertiit, et velle a Deo quidem accepimus; sed illam volendi necnon agendi vim nos ipsi ad honesta vel contraria flectimus.

XX. Refragari insuper libertati nostri arbitrii videtur id quod Apostolus sibi objiciens ait : « Ergo cujus vult mise-» retur, et quem vult indurat. Dices itaque mihi : Quid ad-» huc queritur? Voluntati enim ejus quis resistit? O homo! » tu quis es qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentum » ei qui se finxit : Quid me fecisti sic? An non habet potes-» tatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem » vas in honorem, aliud vero in contumeliam[1]? » Dicet enim quispiam : Si quemadmodum ex eodem luto alia quidem in honorem, alia vero in contumeliam vasa figulus facit, sic et Deus alia in salutem, alia in perditionem, non est in nobis vel salvos fieri vel perire, neque sumus liberi. Sed ab eo qui hæc ita accipit, quæremus audeatne cogitare Apostolum pugnantia loqui. Neminem puto tanta fore audacia ut hoc dicat. Si ergo pugnantia non dicit Apostolus, quomodo, secundum istius interpretationem, juste accusat eum qui Corinthi fornicatus erat, vel eos qui deliquerant quosque libidinis ac intemperantiæ suæ non pœnituerat? Quo pacto etiam iis quos laudat quasi recte egerint, Onesiphori verbi gratia domui benedicit his verbis : « Det misericordiam Do-» minus Onesiphori domui : quia sæpe me refrigeravit, et » catenam meam non erubuit : sed cum Romam venisset, » sollicite me quæsivit et invenit. Det illi Dominus invenire » misericordiam a Domino in illa die[2]. » Non igitur ejusdem est Apostoli eum qui peccavit, ut reprehensione dignum, vituperare, et eum qui recte fecit, ut laude dignum, approbare; ac rursum, quasi nihil sit in nostra potestate, dicere in causa esse mundi Opificem cur aliud vas sit in honorem,

[1] Rom. IX, 18 et seqq. — [2] 2 Tim. I, 16.

aliud in ignominiam. Quo pacto illud : « Nos omnes assistere » oportet ante tribunal Christi ut referat unusquisque pro- » pria corporis prout gessit sive bonum sive malum[1], » consistet, cum ii qui mala egerunt eo devenerint, quod conditi essent in vasa ignominiæ, et ii qui ad virtutis normam vixerunt bene se gesserint, quod ad id ab initio essent comparati et vasa honoris facti? Præterea quomodo huic quam ex iis quæ adduximus verbis conceperunt, opinioni, in causa esse Opificem cur aliud vas sit in honorem, aliud in contumeliam, non repugnat id quod alibi dicitur : « In ma- » gna domo non solum sunt vasa aurea et argentea, sed et » lignea et fictilia : et quædam quidem in honorem, quædam » autem in contumeliam. Si quis ergo emundaverit se ab » istis, erit vas in honorem, sanctificatum et utile Domino, » ad omne opus bonum paratum[2]? » Nam si qui se expurgavit fit vas in honorem, qui vero vitiorum suorum sordes abstergere neglexerit fit vas in contumeliam, quantum ex his verbis colligere licet, non est ejus rei causa mundi Opifex. Facit enim vasa honoris et vasa ignominiæ, non a principio secundum prænotionem, quia per ipsam nec præcondemnat nec præjustificat, sed vasa honoris facit eos qui se expurgarint, vasa vero ignominiæ, qui vitiorum suorum sordes abstergere neglexerint; ita ut priusquam fingantur vasa in honorem et vasa in contumeliiam, antiquiores causæ extiterint cur alius fiat in honorem, alius in contumeliam. Quod si semel admittimus ex præcedentibus quibusdam causis aliud esse vas honoris, aliud vas contumeliæ, quid absurdi fuerit, ad locum de anima recurrentes, dicere ex præcedentibus causis dilectum fuisse Jacob priusquam corpus assumeret, et odio habitum fuisse Esaü antequam in utero esset Rebeccæ?

XXI. Illud etiam simul ostenditur, quemadmodum unum

[1] 2 Cor. v, 10. — [2] 2 Tim. ii, 20, 21.

subjacet figulo lutum ex cujus concretione vasa in honorem et ignominiam fiunt, ita cum una omnium animarum natura subjaceat Deo, et una, ut ita dicam, sit rationabilium substantiarum massa, ex præcedentibus causis fieri ut alii quidem sint in honorem, alii vero in contumeliam. Quod si objurgatorius est Apostoli sermo dicentis : « O homo! tu » quis es qui contra respondeas Deo[1]? » non eum respicit qui libere agit cum Deo, qui fidelis est et recte vivit, qualis erat Moyses. « Moyses enim loquebatur, Deus vero respondebat » illi cum voce[2]; » atque ut Moysi Deus respondet, sic Deo vir sanctus. Qui vero ea fiducia non est præditus, videlicet vel quod eam amiserit, vel quod de his non discendi, sed contentionis studio quærit, atque ideo dicit : « Quid adhuc » queritur? voluntati enim ejus quis resistit[3]? » is sane dignus fuerit hac increpatione : « O homo! tu quis es qui con» tra respondeas Deo[4]? » Qui autem diversas inducunt naturas et Apostoli dicto utuntur, iis hæc dicenda sunt : Si tuentur ex una eademque massa esse qui pereunt et qui salvi fiunt, atque unum eumdemque esse utrorumque opificem; si bonus est qui non solum spirituales sed et terrenos facit (hinc enim id consequitur), fieri sane potest ut qui nunc ex anteactis quibusdam bonis operibus factus est vas honoris, si vase honoris indigna fecerit, altero sæculo fiat vas ignominiæ : sicut rursum fieri potest ut qui ex antiquioribus hac vita causis factus est hic vas contumeliæ, si se emendaverit, in nova creatione fiat vas sanctificatum, utile Domino, et ad omne opus bonum paratum. Ita etiam fortasse qui nunc sunt Israëlitæ, si nobilitate sua indignam vitam egerint, ab illa decident, veluti ex vasis honoris in vas ignominiæ mutati; et multi ex iis qui nunc Ægyptii et Idumæi sunt, Israëlitarum fide suscepta, ubi fructus uberes dederint, in Ecclesiam Domini ingredientur, neque inter Ægyptios et Idumæos,

[1] Rom. IX, 20. — [2] Exod. XIX, 19. — [3] Rom. IX, 19. — [4] Ibid. 20.

sed inter Israëlitas annumerabuntur: ita ut pro variis voluntatis motibus quidam a deterioribus in meliora procedant, alii a melioribus in deteriora delabantur; alii maneant in bonis, vel a bonis ad meliora proficiant; alii contra in malis hæreant, vel ex malis effusa improbitate pejores fiant.

(D. HIERONYMO INTERPRETE.)

Ego arbitror (9) posse quosdam homines a parvis vitiis incipientes ad tantam nequitiam pervenire (si tamen noluerint ad meliora converti, et pœnitentia emendare peccata) ut et contrariæ fortitudines fiant; et rursum ex inimicis contrariisque virtutibus in tantum quosdam per multa tempora vulneribus suis adhibere medicinam, et fluentia prius delicta constringere, ut ad locum transeant optimorum. Sæpius diximus in infinitis perpetuisque sæculis in quibus anima subsistit et vivit, sic nonnullas earum ad pejora corruere, ut ultimum malitiæ locum teneant; et sic quasdam proficere, ut de ultimo malitiæ gradu ad perfectam veniant consummatamque virtutem.

(VERSIO BENEDICTINORUM.)

XXII. Sed quoniam Apostolus interdum non ascribit Deo quod vas sit in honorem vel in contumeliam, sed totum ad nos refert cum ait : « Si quis igitur expurgaverit » se, erit vas in honorem sanctificatum, utile Domino, et » ad omne opus bonum paratum[1]; » interdum id nobis non tribuit, sed totum Deo ascribere videtur cum dicit : « Potestatem habet figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam; » nec illa secum pugnant : conciliandа utraque sunt, et ex iis perfectus unus sensus conficiendus. Neque libertas nostra sine

[1] 2 Tim. II, 20, 21.

scientia Dei, neque scientia Dei nos proficere cogit, nisi ad bonum ipsi aliquid conferamus : cum neque libertas nostra sine scientia Dei et usu dignitatis arbitrii nostri faciat ut in honorem aliquis vel in ignominiam fiat; neque sola Dei voluntas in honorem aut ignominiam quemquam faciat, nisi materiem quamdam differentiæ habeat nostram voluntatem quæ in deteriora vel meliora propendeat. Sed hæc sufficiant nobis de libertate arbitrii.

CAPUT II.

De contrariis potestatibus.

(RUFINO INTERPRETE.)

I. Videndum nunc est secundum Scripturas, quomodo contrariæ virtutes vel ipse diabolus reluctantur humano generi provocantes et instigantes ad peccatum. Et primo quidem in Genesi serpens Evam seduxisse describitur[1] : de quo in ascensione Moysi, cujus libelli meminit in Epistola sua Apostolus Judas, Michaël archangelus cum diabolo disputans de corpore Moysi, ait a diabolo inspiratum serpentem causam extitisse prævaricationis Adæ et Evæ[2]. Sed et illud requiritur a quibusdam, quis est Angelus qui de *cælo* loquitur ad Abraham dicens : « Nunc cognovi quoniam tu » times Deum, et non pepercisti filio tuo dilecto quem di» lexisti pro me[3] ? » Manifeste enim Angelus fuisse describitur, qui dicit cognovisse se tunc quia timeret Deum Abraham, et non pepercisset filio suo dilecto, sicut Scriptura dicit : sed non declaravit quia pro Deo, sed pro se, hoc est pro eo qui hoc dicebat. Requirendum est etiam illud de quo in Exodo dicitur, quia voluerit interficere Moysen pro eo quod abibat in Ægyptum[4]. Sed et postea quis est qui ex-

[1] Gen. III. — [2] Jud. I, 9. — [3] Gen. XXII, 12. — [4] Exod. II.

terminator Angelus dicitur; necnon et ille qui sit qui in Levitico scriptus est Apopompæus, id est transmissor, de quo ait ita Scriptura : « Sors una domino, et sors una Apopompæo, id est, transmissori[1]? » Sed et in primo libro Regnorum, spiritus pessimus Saülem dicitur effocare. In tertio vero libro Michæas propheta dicit : « Vidi Dominum Israël » sedentem super thronum suum, et omnis militia cœli stabat circa eum a dextris ejus, et a sinistris ejus[2]. Et dixit » Dominus : Quis seducet Achab regem Israël, ut ascendat » et cadat in Ramoth Galaad? Et dixit iste sic, et ille dixit » sic. Exiit spiritus, et stetit in conspectu Domini, et dixit : » Ego seducam eum. Et dixit Dominus ad eum : In quo? Et » dixit : Exeam, et ero spiritus mendax in ore omnium pro» phetarum ipsius. Et dixit : Seduces, et quidem poteris. » Exi ergo, et fac cito sic. Et nunc dedit Dominus spiritum » mendacem in ore omnium prophetarum tuorum : Dominus » locutus est super te mala[3]. » Manifeste enim per hoc ostenditur voluntate et proposito suo elegisse spiritus quidam ut seduceret, et mendacium operaretur quo abuteretur Dominus ad necem Achab qui hoc pati dignus erat. In primo quoque libro Paralipomenon : « Suscitavit, *inquit*, diabolus » Satan in Israël, et concitavit David ut numeraret popu» lum[4]. » In Psalmis vero Angelus malus atterere dicitur quosdam. In Ecclesiaste quoque Salomon ait : « Si spiritus » potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne » dimittas, quoniam sanitas compescet peccata multa[5]. » In Zacharia vero legimus diabolum stantem a dextris Jesu, et resistentem ei[6]. Esaias vero ait gladium Domini exsurgere super draconem serpentem perversum[7]. Quid autem dicam de Ezechiel in secunda visione ad principem Tyri manifestissime de virtute contraria prophetante, qui etiam in flu-

[1] Levit. XVI, 8. — [2] 1 Reg. XVIII, 10. — [3] 3 Reg. XXII, 19, 20 et seqq. — [4] 1 Par. XXI, 1. — [5] Eccl. X, 4. — [6] Zach. III, 1. — [7] Isai. XXVII, 1.

minibus Ægypti draconem dicit habitare? Totus autem liber qui scriptus est de Job, quid aliud quam de diabolo continet, petente potestatem sibi dari omnium quæ habet Job, et filiorum ejus, insuper corporis ejus[1]? Qui tamen per ejus patientiam vincitur. In quo libro multa responsis suis edocuit Dominus de adversante nobis virtute draconis istius. Hæc interim ex veteri Testamento, quantum ad præsens memoriæ succurrere potuerunt, dicta sint de eo quod contrariæ virtutes vel nominantur in Scripturis, vel humano generi dicuntur adversari, postmodum puniendæ. Videamus autem et in novo Testamento, ubi Satanas ad Salvatorem accedit, tentans eum; spiritus vero maligni, et dæmonia immunda quæ aliquantos obsederant, fugata sunt a Salvatore de corporibus patientium, qui et liberati ab eo dicuntur[2]. Sed et Judas cum jam diabolus misisset in cor ejus ut traderet Christum, postea etiam totum Satanam suscepit in sese[3]: scriptum est enim quia post buccellam introivit in illum Satanas. Paulus vero Apostolus docet nos non debere dare locum diabolo : « Sed induite, *inquit*, arma Dei, ut possitis resistere adversus astutias diaboli : *designans luctamen esse sanctis* non adversus carnem et sanguinem, sed » adversus principatus, adversus potestates, adversus mundi » hujus rectores tenebrarum harum, adversus spiritualia nequitiæ in cœlestibus[4]. » Sed et Salvatorem crucifixum esse dicit a principibus hujus mundi qui destruentur, quorum etiam sapientiam dicit se non loqui[5]. Per hæc igitur omnia docet nos Scriptura divina esse quosdam invisibiles hostes dimicantes adversus nos, et præcipit armari nos debere contra eos. Unde et simpliciores quique Domino Christo credentium existimant, quod omnia peccata quæcumque commiserint homines, ex istis contrariis virtutibus mentem

[1] Job, I. — [2] Matth. IV. — [3] Joan. XIII. — [4] Ephes. VI, 11, 12. — [5] I Corinth. II.

delinquentium perurgentibus fiant, pro eo quod in certamine isto invisibili superiores inveniantur potestates. Quod si, verbi causa, diabolus non esset, nemo hominum omnino delinqueret.

II. Nos vero rationem dilucidius intuentes, hæc ita esse non arbitramur, considerantes ea quæ manifeste ex corporali necessitate descendunt. An vero putandum est quod diabolus esuriendi vel sitiendi causa nobis existat? Neminem esse puto qui hoc audeat affirmare. Si ergo esuriendi et sitiendi non nobis ipse sit causa, quid aliud cum uniuscujusque ætas ad virilitatis tempus advenerit, et naturalis caloris incentiva suggesserit? Consequens est sine dubio, ut sicut esuriendi et sitiendi diabolus causa non est, ita nec ejus quidem motus qui adultæ ætati naturaliter suggeritur, id est appetendi coïtus desiderium. Quam causam non utique semper a diabolo moveri certum est, ita ut putandum sit quia si diabolus non esset, hujuscemodi admixtionis desiderium corpora non haberent. Tum deinde consideremus si, ut superius ostendimus, cibus hominibus non ex diabolo, sed naturali quodam appetitur instinctu, utrum posset fieri ut si diabolus non esset, humana experientia tanta in percipiendo cibo disciplina uteretur, ut nunquam penitus excederet modum, id est, ut vel aliter quam res posceret, vel amplius quam ratio indulgeret, acciperet, et nunquam eveniret hominibus in servando cibi modo mensuraque delinquere. Ego quidem non arbitror hoc ab hominibus ita potuisse servari, etiamsi nulla diaboli provocasset instinctio, ut in percipiendo cibo modum disciplinamque nullus excederet, priusquam id longo usu experientiaque didicissent. Quid igitur est? In escis quidem et potu possibile erat delinquere nos etiam sine diaboli incitamentis, si forte minus continentes vel minus industrii fuissemus inventi : in appetendo vero coïtu, vel naturalibus desideriis temperandis,

putandum est quod non simile aliquid pateremur? Arbitror autem quod eadem rationis consequentia etiam in cæteris naturalibus motibus possit intelligi cupiditatis, vel iræ, vel tristitiæ, vel in omnibus omnino quæ per intemperantiæ vitium modum mensuræ naturalis excedunt. Evidens igitur ratio est, quia sicut in bonis rebus humanum propositum solum per se ipsum imperfectum est ad consummationem boni, adjutorio namque divino ad perfecta quæque perducitur : ita etiam in contrariis initia quædam, et velut quædam semina peccatorum ab his rebus quæ in usu naturaliter habentur, accipimus. Cum vero indulserimus ultra quam satis est, et non restiterimus adversus primos intemperantiæ motus, tunc primi hujus delicti accipiens locum virtus inimica instigat, et perurget omnibus modis, studens profusius dilatare peccata, et quidem nobis hominibus occasiones et initia præbentibus peccatorum, inimicis autem potestatibus latius ea et longius, et si fieri potest absque ullo fine propagantibus. Ita denique in avaritiam lapsus efficitur, cum primo homines parum quid pecuniæ desiderant, deinde augescente vitio cupiditas increscit. Post hoc jam cum etiam cæcitas mentis ex passione successerit, inimicis virtutibus suggerentibus ac perurgentibus, pecunia jam non desideratur, sed rapitur, et vi, aut etiam sanguinis humani profusione conquiritur. Ad certiorem denique rei fidem, quod immensitates istæ vitiorum a dæmonibus veniant, contemplari etiam ex eo facile potest, quod nihil minus his qui corporaliter vexantur a dæmonibus, etiam illi patiuntur, qui vel immoderatis amoribus, vel iræ intemperantia, vel nimietate tristitiæ perurgentur. Nam et in nonnullis historiis refertur, quod in insaniam quidam ex amore deciderunt, alii ex iracundia, nonnulli ex tristitia, vel nimio gaudio : quod arbitror ex eo accidere, quia contrariæ istæ virtutes, id est dæmones loco sibi in eorum mentibus

dato quem intemperantia prius patefecerit, sensum eorum penitus possederint: maxime cum nulla eos ad resistendum virtutis gloria concitarit.

III. *Quod* autem sint quædam peccata quæ non a contrariis virtutibus veniant, sed ex naturalibus corporis motibus initium sumant, manifestissime declarat Apostolus Paulus in eo dum dicit: « Caro concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem: hæc sunt quæ sibi invicem resistunt, ut non quæ vultis illa faciatis[1]. » Si ergo caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem, est nobis aliquando colluctatio adversus carnem et sanguinem, id est cum homines sumus, et secundum carnem ambulamus, et cum non possumus tentari in majoribus tentationibus quam humanis, cum dicitur de nobis: « Tentatio » vos non comprehendat nisi humana. Fidelis autem Deus » qui non permittet vos tentari supra id quod potestis[2]. » Sicut enim hi qui agonibus præsunt, eos qui ad certamen veniunt, non utcumque, neque fortuito inter se sinunt inire certamina, sed diligenti examinatione prout vel corpora viderint, vel ætates, æquissima comparatione jungentes illum cum illo, verbi gratia, pueros cum pueris, viros cum viris, qui sibi vel ævi vel roboris propinquitate conveniant: ita intelligendum est etiam de divina Providentia, quod omnes qui in hos humanæ vitæ descenderint agones, justissima moderatione dispenset secundum rationem uniuscujusque virtutis, quam ipse solus, qui solus corda hominum intuetur, agnoscit: ut alius quidem pugnet adversus carnem talem, alius vero adversus talem; et alius quidem in tantum tempus, alius vero in tantum; et ut alter instigetur carne in hoc *vel illud*, alius vero in aliud: tum vero ut alius resistat adversus inimicam potestatem illam vel illam, alius vero adversus duas vel tres simul; aut nunc quidem adver-

[1] Gal. v, 17. — [2] 1 Cor. x, 13.

dicit quoniam « Deus dedit in corde Titi[1]. » Quod vero etiam per Angelos, vel bonos vel malos, aliqua humanis cordibus suggerantur, designat vel Tobiam Angelus comitatus, vel Prophetæ sermo dicentis : « Et respondit Angelus qui loque» batur in me[2]. » Sed et Pastoris liber hæc eadem declarat dicens quod bini Angeli singulos quosque hominum comitentur : et si quando bonæ cogitationes cor nostrum ascenderint, a bono Angelo suggeri dicit; si vero contrariæ, mali Angeli dicit esse instinctum. Eadem quoque Barnabas in Epistola sua declarat, cum duas vias esse dicit, unam lucis, alteram tenebrarum, quibus et præesse certos quosque Angelos dicit : viæ quidem lucis Angelos Dei; tenebrarum autem viæ, Angelos Satanæ. Nihil tamen aliud putandum est accidere nobis ex ipsis quæ cordi nostro suggeruntur bonis vel malis, nisi commotionem solam et incitamentum provocans nos vel ad bona vel ad mala. Possibile autem nobis est cum maligna virtus nos cœperit ad malum incitare, abjicere a nobis pravas suggestiones, et resistere suasionibus pessimis, et nihil prorsus culpabiliter gerere. Et rursum possibile est ut cum nos divina virtus ad meliora provocaverit, non sequamur, liberi arbitrii potestate in utroque nobis servata. Dicebamus sane in superioribus, quod etiam memoriæ nobis quædam vel bonorum vel malorum suggerantur, sive per divinam providentiam, sive per virtutes contrarias : sicut ostenditur in libro Esther, cum beneficia justissimi Mardochæi Artaxerxes non meminisset, et nocturnis vigiliis fatigatus a Deo in memoriam recepisset rerum gestarum monimenta chartis mandata requirere; in quibus de beneficiis Mardochæi admonitus inimicum quidem ejus Aman suspendi juberet, ipsi vero honores magnificos, universæ autem Sanctorum genti salutem periculo jam imminente conferret. Per contrariam vero diaboli virtutem me-

[1] 2 Cor. VIII, 16. — [2] Zach. I, 14.

moriæ pontificum et Scribarum putandum est suggestum illud quod venientes ad Pilatum dixerunt : « Domine, re» cordati sumus quomodo seductor ille dixit, dum adhuc » viveret, Quia post tertiam diem resurgam[1]. » Sed et Judas quod de proditione Domini Salvatoris cogitavit, non fuit a sola mentis ejus malitia veniens. Testata est enim Scriptura, quia « diabolus jam misisset in cor ejus ut traderet eum[2]. » Propter quod et Salomon recte præcepit, dicens : « Cum » diligentia serva tuum cor[3]. » Et Paulus Apostolus ait : « Amplius debemus intendere his quæ audivimus, ne forte » effluamus[4]. » Et cum dicit : « Nolite locum dare diabolo[5], » ostendens per hoc quia certo opere vel certa quadam desidia animi locus diabolo datur, ut si semel ingressus fuerit cor nostrum, aut obtineat nos, aut certe vel polluat animam si non penitus obtinere potuerit, cum ignita sua jacula jactat in nos : quibus aliquando quidem in altum descendente vulnere sauciamur, aliquando vero tantummodo inflammamur. Raro certe et paucis quibusdam hæc ejus ignita jacula restinguuntur, ita ut locum vulneris non inveniant, id est, cum quis munitissimo et validissimo scuto fidei fuerit obtectus. Quod vero dictum est in Epistola ad Ephesios : « Quia non est nobis colluctatio adversus carnem » et sanguinem, sed adversus principatus et potestates, ad» versus mundi hujus rectores tenebrarum harum, adversus » spiritualia nequitiæ in cœlestibus[6] : » ita oportebit intelligi quod dixit, *nobis ;* id est mihi Paulo, et vobis Ephesiis, et quibuscumque non est colluctatio cum carne et sanguine. His etenim certamen est adversus principatus et potestates, adversus mundi hujus rectores tenebrarum, non sicut erat *Corinthiis*, quibus certamen adhuc adversus carnem et sanguinem erat, quos tentatio non apprehenderat nisi humana.

[1] Matth. xxvii, 63. — [2] Joan. xiii, 2. — [3] Prov. iv, 23. — [4] Heb. ii, 1. — [5] Ephes. iv, 27. — [6] Id. vi, 12.

V. Nec tamen putandum est quod singuli quique adversus omnia hæc decertent. Impossibile enim id esse arbitror ulli hominum, quamvis ille sit sanctus, ut adversus omnia hæc simul possit habere certamen. Quod si ullo modo id accidat, quod certe fieri non potest, impossibile est ut id prorsus ferre possit humana natura sine maxima subversione sui : sed sicut, verbi gratia, quinquaginta aliqui milites si dicant sibi imminere certamen adversus alios quinquaginta, non ita intelligendum est, quod unus ex illis adversus quinquaginta dimicaturus sit, sed recte dicit unusquisque illorum, Quia certamen nobis est adversum quinquaginta, omnibus tamen adversum omnes : ita etiam hoc audiendum est quod Apostolus dicit, quod universis athletis et militibus Christi colluctatio et certamen est adversus omnia ista quæ enumerata sunt; omnibus, singulis tamen, vel cum singulis futuro certamine, vel certe prout probatum fuerit ab agonis ipsius justo præside Deo. Arbitror namque quia certa mensura sit humanæ naturæ; etsi Paulus ille sit de quo dicitur: « Vas electionis est mihi iste [1]; » aut Petrus, adversus quem portæ Inferi non prævalent; aut si Moyses ille sit amicus Dei : quorum nullus prorsus omnem simul adversariarum virtutum catervam posset sine sui aliqua pernicie tolerare, nisi forte illius solius virtus operetur in eo qui dixit : « Confidite, ego vici mundum [2]. » Propter quem confidenter etiam Paulus dicebat : « Omnia possum in eo qui me confortat Christus [3]. » Et iterum : « Amplius autem quam omnes illi laboravi; non autem ego, sed gratia Dei mecum [4]. » Propter hanc ergo virtutem quæ utique humana non est, operantem et loquentem in se, Paulus dicebat : « Certus sum » autem quia neque mors neque vita, neque Angeli, neque » principatus neque potestates, neque præsentia neque futura, neque altitudo neque profundum, neque virtus, ne-

[1] Act. IX, 15. — [2] Joan. XVI, 33. — [3] Phil. IV, 13. — [4] I Cor. XV, 10.

» que alia ulla creatura poterit nos separare a charitate Dei, » quæ est in Christo Jesu Domino nostro[1]. » Sola enim per se humana natura non arbitror quia possit adversus Angelos, et excelsa et profunda, et aliam creaturam habere certamen : sed cum senserit præsentem in se Dominum et inhabitantem, confidentia divini adjutorii dicet : « Dominus » illuminatio mea et Salvator meus, quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, a quo trepidabo? Dum appropiant » super me nocentes ut edant carnes meas, qui tribulant me » inimici mei ipsi infirmati sunt et ceciderunt. Si consistant » adversum me castra, non timebit cor meum : si exurgat » adversum me prælium, in hoc ego sperabo[2]. » Unde ego arbitror quod nunquam homo fortassis per seipsum virtutem contrariam vincere potest, nisi usus fuerit adjutorio divino. Unde et Angelus luctatus esse dicitur cum Jacob[3]. Quod nos quidem ita intelligimus, quia non idem sit luctatum esse cum Jacob Angelum, quod est adversum Jacob : sed is quidem qui ei salutis ipsius causa aderat, qui et cognitis profectibus ejus, etiam nomen ei Israël dedit, iste cum ipso luctatur; id est, cum ipso est in agone, et juvat eum in certamine : cum sine dubio alius esset adversus quem dimicaret, et adversus quem ei certamen ageretur. Denique Paulus non dixit nobis esse luctamen cum principibus, vel cum potestatibus, sed adversus principatus et potestates[4]. Unde etsi Jacob luctatus est, sine dubio adversus aliquam harum virtutum luctatus est quas humano generi, et sanctis præcipue, adversari et movere certamina Paulus enuntiat. Ideo denique dicit de eo Scriptura, quia « luctatus est cum An» gelo, et invaluit ad Deum[5] : » ut sit agonis quidem certamen Angeli adjutorio sustentatum, perfectionis vero palma vincentem perducat ad Deum.

[1] Rom. VIII, 38, 39. — [2] Psal. XXVI, 1, 2, 3, 4. — [3] Genes. XXXII, 24. — [4] Eph. VI, 12. — [5] Gen. XXXII, 24.

VI. Nec sane arbitrandum est quia hujusmodi certamina corporum robore et palæstricæ artis exercitiis peragantur; sed spiritui adversus spiritum pugna est, similiter ut Paulus designat adversus principatus et potestates, et mundi hujus rectores tenebrarum nobis imminere certamen. Ipsa vero certaminum species ita intelligenda est, cum damna, cum pericula, cum opprobria, cum criminationes excitantur adversum nos, non id agentibus adversis potestatibus ut hæc tantummodo patiamur, sed ut per hæc vel ad iram multam, vel ad tristitiam nimiam, vel ad desperationem ultimam provocemur; vel certe, quod est gravius, conqueri adversus Deum fatigati et victi tædiis compellamur, tanquam humanam vitam non æque justeque moderantem: ut per hoc infirmemur in fide, vel decidamus ab spe, vel transferri cogamur a veritate dogmatum, et impium aliquid de Deo sentire persuadeamur. Talia namque quædam scripta sunt de Job, cum diabolus dari sibi facultatem bonorum ejus poposcisset a Deo. Per quod etiam illud edocemur, quod non fortuitis aliquibus incursionibus impugnemur, si quando nos talia aliqua facultatum damna percusserint; neque quod fortuito nostrorum aliquis captivus abducitur, vel domorum ruinæ in quibus chari quique opprimantur eveniunt : in quibus omnibus unusquisque fidelium dicere debet, quia « Non haberes adversum me potestatem, nisi esset » data tibi desuper[1]. » Vide enim quia non cecidisset domus Job supra filios ejus, nisi prius adversus eos diabolus accepisset potestatem; neque equites ternis ordinibus irruissent ut raperent camelos ejus, vel boves, cæteraque animalia, nisi instincti ab eo spiritu cui se ministros ex propositi *sui* obedientia mancipaverant. Sed nec ille quidem qui videbatur ignis, vel quod putatum est fulmen, cecidisset super oves Job, antequam diabolus diceret ad Deum : « Nonne tu com-

[1] Joan. XIX, 11.

» munisti omnia quæ foris sunt, et quæ intus sunt, et ejus » reliqua? Sed nunc immitte manum tuam, et continge om- » nia quæ habet, nisi in faciem benedixerit tibi[1].»

VII. Ex quibus omnibus illud ostenditur, quod omnia hæc quæ fiunt in hoc mundo, quæ media existimantur, sive *illa* tristia sint, sive quoquomodo sint, non quidem a Deo fiunt, nec tamen sine Deo; dum malignas et contrarias virtutes talia volentes operari non solum non prohibet Deus, sed et permittit facere hæc, sed certis quibusque temporibus et personis: sicut et in ipso Job dicitur quia ad certum tempus paratus est cadere sub aliis, et domus ipsius deprædari ab iniquis. Propterea docet nos Scriptura divina omnia quæ accidunt nobis tanquam a Deo illata suscipere, scientes *quod sine* Deo nihil fit. Quod autem hæc ita sint, id est, quod sine Deo nihil fiat, quomodo possumus dubitare, Domino et Salvatore pronuntiante, et dicente : « Nonne duo » passeres asse væneunt, et unus ex ipsis non cadet super » terram sine Patre vestro qui in cœlis est[2]? » Sed necessi- *tas nos traxit* paulo amplius evagari de colluctatione adversarum virtutum, quam adversus homines gerunt, disputantes et de his quæ humano generi accidunt tristioribus, id est tentationibus vitæ hujus, sicut ait Job : « Nonne tentatio est » *omnis vita* hominis super terram[3]?» ut manifestius quomodo hæc accidant, et quam pie de his sentiri debeat, panderetur. Nunc videamus quomodo homines etiam in peccatum falsæ scientiæ dilabuntur, vel quo prospectu virtutes contrariæ etiam de his pugnas adversum nos soleant commovere.

[1] Job, I, 10, 11. — [2] Matth. X, 29. — [3] Job, VII, 8.

minibus Ægypti draconem dicit habitare? Totus autem liber qui scriptus est de Job, quid aliud quam de diabolo continet, petente potestatem sibi dari omnium quæ habet Job, et filiorum ejus, insuper corporis ejus[1]? Qui tamen per ejus patientiam vincitur. In quo libro multa responsis suis edocuit Dominus de adversante nobis virtute draconis istius. Hæc interim ex veteri Testamento, quantum ad præsens memoriæ succurrere potuerunt, dicta sint de eo quod contrariæ virtutes vel nominantur in Scripturis, vel humano generi dicuntur adversari, postmodum puniendæ. Videamus autem et in novo Testamento, ubi Satanas ad Salvatorem accedit, tentans eum; spiritus vero maligni, et dæmonia immunda quæ aliquantos obsederant, fugata sunt a Salvatore de corporibus patientium, qui et liberati ab eo dicuntur[2]. Sed et Judas cum jam diabolus misisset in cor ejus ut traderet Christum, postea etiam totum Satanam suscepit in sese[3]: scriptum est enim quia post buccellam introivit in illum Satanas. Paulus vero Apostolus docet nos non debere dare locum diabolo: « Sed induite, *inquit*, arma Dei, ut possitis resistere adversus astutias diaboli: *designans luctamen esse sanctis* non adversus carnem et sanguinem, sed » adversus principatus, adversus potestates, adversus mundi » hujus rectores tenebrarum harum, adversus spiritualia nequitiæ in cœlestibus[4]. » Sed et Salvatorem crucifixum esse dicit a principibus hujus mundi qui destruentur, quorum etiam sapientiam dicit se non loqui[5]. Per hæc igitur omnia docet nos Scriptura divina esse quosdam invisibiles hostes dimicantes adversus nos, et præcipit armari nos debere contra eos. Unde et simpliciores quique Domino Christo credentium existimant, quod omnia peccata quæcumque commiserint homines, ex istis contrariis virtutibus mentem

[1] Job, I. — [2] Matth. IV. — [3] Joan. XIII. — [4] Ephes. VI, 11, 12. — [5] I Corinth. II.

delinquentium perurgentibus fiant, pro eo quod in certamine isto invisibili superiores inveniantur potestates. Quod si, verbi causa, diabolus non esset, nemo hominum omnino delinqueret.

II. Nos vero rationem dilucidius intuentes, hæc ita esse non arbitramur, considerantes ea quæ manifeste ex corporali necessitate descendunt. An vero putandum est quod diabolus esuriendi vel sitiendi causa nobis existat? Neminem esse puto qui hoc audeat affirmare. Si ergo esuriendi et sitiendi non nobis ipse sit causa, quid aliud cum uniuscujusque ætas ad virilitatis tempus advenerit, et naturalis caloris incentiva suggesserit? Consequens est sine dubio, ut sicut esuriendi et sitiendi diabolus causa non est, ita nec ejus *quidem* motus qui adultæ ætati naturaliter suggeritur, id est appetendi coïtus desiderium. Quam causam non utique semper a diabolo moveri certum est, ita ut putandum sit quia si diabolus non esset, hujuscemodi admixtionis desiderium corpora non haberent. Tum deinde consideremus si, ut *superius* ostendimus, cibus hominibus non ex diabolo, sed naturali quodam appetitur instinctu, utrum posset fieri ut si diabolus non esset, humana experientia tanta in percipiendo cibo disciplina uteretur, ut nunquam penitus excederet modum, id est, ut vel aliter quam res posceret, vel amplius quam ratio indulgeret, acciperet, et nunquam eveniret hominibus in servando cibi modo mensuraque delinquere. Ego quidem non arbitror hoc ab hominibus ita potuisse servari, etiamsi nulla diaboli provocasset instinctio, ut in percipiendo cibo modum disciplinamque nullus excederet, priusquam id longo usu experientiaque didicissent. *Quid igitur* est? In escis quidem et potu possibile erat delinquere nos etiam sine diaboli incitamentis, si forte minus continentes vel minus industrii fuissemus inventi : in appetendo vero coïtu, vel naturalibus desideriis temperandis,

putandum est quod non simile aliquid pateremur? Arbitror autem quod eadem rationis consequentia etiam in cæteris naturalibus motibus possit intelligi cupiditatis, vel iræ, vel tristitiæ, vel in omnibus omnino quæ per intemperantiæ vitium modum mensuræ naturalis excedunt. Evidens igitur ratio est, quia sicut in bonis rebus humanum propositum solum per se ipsum imperfectum est ad consummationem boni, adjutorio namque divino ad perfecta quæque perducitur : ita etiam in contrariis initia quædam, et velut quædam semina peccatorum ab his rebus quæ in usu naturaliter habentur, accipimus. Cum vero indulserimus ultra quam satis est, et non restiterimus adversus primos intemperantiæ motus, tunc primi hujus delicti accipiens locum virtus inimica instigat, et perurget omnibus modis, studens profusius dilatare peccata, et quidem nobis hominibus occasiones et initia præbentibus peccatorum, inimicis autem potestatibus latius ea et longius, et si fieri potest absque ullo fine propagantibus. Ita denique in avaritiam lapsus efficitur, cum primo homines parum quid pecuniæ *desiderant*, deinde augescente vitio cupiditas increscit. *Post hoc* jam cum etiam cæcitas mentis ex passione successerit, inimicis virtutibus suggerentibus ac perurgentibus, pecunia jam non desideratur, sed rapitur, et vi, aut etiam sanguinis humani profusione conquiritur. Ad certiorem denique rei fidem, quod immensitates istæ vitiorum a dæmonibus veniant, contemplari etiam ex eo facile potest, quod nihil minus his qui corporaliter vexantur a dæmonibus, etiam *illi* patiuntur, qui vel immoderatis amoribus, vel iræ intemperantia, vel nimietate tristitiæ perurgentur. Nam et in nonnullis historiis refertur, quod in insaniam quidam ex amore deciderunt, alii ex iracundia, nonnulli ex tristitia, vel nimio gaudio : quod arbitror ex eo accidere, quia contrariæ istæ virtutes, id est dæmones loco sibi in eorum mentibus

dato quem intemperantia prius patefecerit, sensum eorum penitus possederint : maxime cum nulla eos ad resistendum virtutis gloria concitarit.

III. Quod autem sint quædam peccata quæ non a contrariis virtutibus veniant, sed ex naturalibus corporis motibus initium sumant, manifestissime declarat Apostolus Paulus in eo dum dicit : « Caro concupiscit adversus spiri-» tum, spiritus autem adversus carnem : hæc sunt quæ sibi » invicem resistunt, ut non quæ vultis illa faciatis[1]. » Si ergo caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem, est nobis aliquando colluctatio adversus carnem et sanguinem, id est cum homines sumus, et secundum carnem ambulamus, et cum non possumus tentari in majoribus tentationibus quam humanis, cum dicitur de nobis : « Tentatio » vos non comprehendat nisi humana. Fidelis autem Deus » qui non permittet vos tentari supra id quod potestis[2]. » Sicut enim hi qui agonibus præsunt, eos qui ad certamen veniunt, non utcumque, neque fortuito inter se sinunt inire certamina, sed diligenti examinatione prout vel corpora viderint, vel ætates, æquissima comparatione jungentes illum cum illo, verbi gratia, pueros cum pueris, viros cum viris, qui sibi vel ævi vel roboris propinquitate conveniant : ita intelligendum est etiam de divina Providentia, quod omnes qui in hos humanæ vitæ descenderint agones, justissima moderatione dispenset secundum rationem uniuscujusque virtutis, quam ipse solus, qui solus corda hominum intuetur, agnoscit : ut alius quidem pugnet adversus carnem talem, alius vero adversus talem; et alius quidem in tantum tempus, alius vero in tantum; et ut alter instigetur carne in hoc vel illud, alius vero in aliud : tum vero ut alius resistat adversus inimicam potestatem illam vel illam, alius vero adversus duas vel tres simul; aut nunc quidem adver-

[1] Gal. v, 17. — [2] 1 Cor. x, 13.

rum gratiam merentur : ita putandum est etiam eos qui se opportunos contrariis virtutibus exhibent, id est, industria vita, vel studio amico illis et accepto, recipere eorum inspirationem, et sapientiæ eorum ac doctrinæ participes effici. Ex quo fit ut eorum inoperationibus repleantur quorum se prius famulatui subjugarunt.

IV. De his sane qui de Christo aliter docent quam Scripturarum regula patitur, non otiosum est intueri, utrum insidioso proposito adversum Christi fidem nitentes contrariæ virtutes fabulosa quædam simul et impia dogmata commentæ sint; an vero etiam ipsæ audito verbo Christi, et neque evomere id valentes ex arcanis conscientiæ suæ, neque pure sancteque retinere, per vasa opportuna sibi, et, ut ita dicam, prophetas suos, diversos errores contra regulam christianæ veritatis induxerint. Et magis putandum est quod apostatæ et refugæ virtutes quæ a Deo recesserint, et ipsa mentis suæ propositique nequitia, vel invidia eorum *quibus* veritate cognita ad illum gradum unde ipsæ delapsæ sunt præparatur ascensus, ad impediendos hujuscemodi *profectus*, errores hos falsæ doctrinæ deceptionesque *componunt*. Manifeste ergo et ex multis indiciis demonstratur, quod humana anima dum in hoc est corpore, recipere potest diversas energias, id est, inoperationes spirituum diversorum malorum ac bonorum; et malorum quidem duplici specie, id est, vel tunc cum penitus ex integro eorum possederint mentem, ita ut nihil omnino eos quos obsederint intelligere vel sentire permittant, sicut exemplo sunt hi quos vulgo Energumenos vocant, quos amentes et insanos videmus, quales illi erant qui in Evangelio a Salvatore curati esse referuntur; vel cum sentientem quidem et intelligentem animum cogitationibus variis et sinistris persuasionibus inimica suggestione depravant, ut exemplo est Judas ad proditionis facinus diaboli immissione provocatus, sicut

Scriptura declarat, dicens : « Cum autem jam diabolus misisset in cor Judæ Scariotis ut traderet eum [1]. » Boni vero spiritus recipit quis energiam, id est, inoperationem, cum movetur et provocatur ad bona, et inspiratur ad cœlestia vel divina; sicut sancti Angeli et ipse Deus inoperatus est in Prophetis, suggestionibus sanctis ad meliora provocans et cohortans : ita sane ut maneret in arbitrio hominis ac judicio, si sequi velit aut nolit ad cœlestia et divina provocantem. Unde et ex hac manifesta discretione dignoscitur quomodo anima melioris spiritus præsentia moveatur, id est, si nullam prorsus ex imminenti aspiratione obturbationem vel alienationem mentis incurrat, nec perdat arbitrii sui judicium liberum : sicut exemplo sunt omnes vel Prophetæ, vel Apostoli, qui divinis responsis sine ulla mentis obturbatione ministrabant. Boni ergo spiritus suggestionibus humanam memoriam ad recordationem meliorum provocari exemplis jam in superioribus edocuimus, cum Mardochæi et Artaxerxis fecimus mentionem.

V. *Illud* quoque consequenter requirendum puto, ex quibus causis humana anima nunc quidem a bonis, nunc autem moveatur a malis (10). Cujus rei causas suspicor esse quasdam antiquiores etiam hac nativitate corporea, sicut designat Joannes in matris ventre tripudians et exultans, cum vox salutationis Mariæ ad aures Elisabeth matris ejus allata est; et ut declarat Hieremias propheta, qui antequam plasmaretur in utero matris cognitus erat Deo, et antequam e vulva procederet sanctificatus ab eo est, et puer adhuc prophetiæ gratiam accepit [2]. Et rursum e contrario manifeste ostenditur ab adversariis spiritibus quosdam a prima statim ætate possessos, id est nonnullos cum ipso dæmone esse natos; alios vero a puero divinasse historiarum fides declarat. Alii a prima ætate dæmonem quem Pythonem nominant, id

[1] Joan. XIII, 2. — [2] Jer. 1.

est ventriloquum, passi sunt. Pro quibus omnibus ab his qui Dei providentia regi omnia quæ in mundo sunt asserunt, sicut nostra quoque continet fides, ut mihi videtur, non aliter poterit responderi, ita ut absque omni injustitiæ culpa Providentia demonstretur, nisi priores quædam fuisse eis causæ dicantur, quibus antequam in corpore nascerentur animæ, aliquid contraxerint culpæ in sensibus vel motibus suis, pro quibus hoc merito pati a divina providentia judicatæ sunt. Liberi namque arbitrii semper est anima, etiam cum in corpore hoc, etiam cum extra corpus est : et libertas arbitrii vel ad bona semper, vel ad mala movetur : nec unquam rationabilis sensus, id est mens vel anima, sine motu aliquo vel bono vel malo esse potest. Quos motus causas præstare meritorum verisimile est etiam prius quam in hoc mundo aliquid agant : ut pro his meritis vel causis per divinam providentiam statim a prima nativitate, imo et ante nativitatem, ut ita dicam, vel boni aliquid vel mali perpeti dispensentur. Et hæc quidem dicta sint de his quæ videntur hominibus, vel a prima nativitate statim, vel etiam antequam in hanc lucem prorumpant, evenire. De his vero quæ a diversis spiritibus animæ, id est humanæ cogitationi suggeruntur, quæ vel ad bona vel ad contraria provocent, interdum etiam in hoc existere quædam anteriores corporeæ nativitatis causæ putandæ sunt. Interdum vero vigilans mens, et abjiciens a se quæ mala sunt, bonorum ad se adjutorium provocat : vel e contrario negligens et ignava, dum minus cauta est, locum dat his spiritibus qui velut latrones ex occulto insidiantes, irruere humanas mentes, cum locum sibi datum per segnitiem viderint, moliuntur, sicut ait Petrus Apostolus quia « adversarius noster diabolus tanquam leo » rugiens circuit, quærens quem devoret [1]. » Propter quod die noctuque cor nostrum omni custodia servandum est, et

[1] 1 Pet. v, 2.

ocus non est dandus diabolo; sed omnia agenda sunt quibus ministri Dei, hi videlicet spiritus qui ad ministerium missi unt eorum qui ad hæreditatem salutis vocati sunt[1], inveniant in nobis locum, et delectentur ingredi hospitium animæ nostræ, et habitantes apud nos consiliis nos regant : si amen habitaculum cordis nostri virtutis et sanctitatis cultu nvenerint exornatum. Verum sufficiant ista pro viribus nosis disserta a nobis de his virtutibus quæ humano generi lversantur.

CAPUT IV.

De humanis tentationibus.

I. Nunc ne de humanis quidem tentationibus silendum uto, quæ nascuntur interdum ex carne et sanguine, vel ex rudentia carnis et sanguinis quæ Deo dicitur esse inimica. it utrum verum sit quod quidam dicunt quasi binas animas sse per singulos, posteaquam de his tentationibus exposuinus quæ plus quam humanæ dicuntur, id est quas adverum principatus et potestates, et adversum mundi hujus recores tenebrarum harum, et adversus spiritualia nequitiæ n cœlestibus gerimus, vel quæ nobis adversus spiritus maignos et immundos dæmones peraguntur, dicemus. In qua e consequenter arbitror requirendum, si in nobis hominius qui ex anima constamus et corpore ac spiritu vitali, est tiam aliud aliquid quod incitamentum habeat proprium, et ommotionem ad malum provocantem : sicut haberi a quiusdam quæstio solet hujusmodi, utrumnam velut duæ nimæ in nobis dicendæ sint, una quædam divinior et cœestis, et alia inferior; an vero ex hoc ipso quod corporibus nhæremus (quæ corpora secundum propriam quidem naturam mortua sunt et penitus exanima, quia ex nobis, id est,

[1] Heb. 1, 14.

ex animabus, corpus materiale vivificatur, quod utique contrarium est et inimicum spiritui) trahimur et provocamur ad hæc mala quæ corpori grata sunt; an vero tertium, quod quidam Græcorum arbitrati sunt, quia anima nostra cum una sit per substantiam, ex pluribus tamen constet, et una pars ejus rationabilis, pars vero alia irrationabilis dicatur, et ea quidem pars quam irrationabilem dicunt in duos rursum dividatur affectus cupiditatis et iracundiæ. Has ergo tres quas supra diximus de anima opiniones a nonnullis haberi invenimus. Ex quibus illud interim quod quibusdam Græcorum philosophis visum diximus, quia tripartita sit anima, non valde confirmari ex divinæ Scripturæ auctoritate pervideo: ad alia vero duo quæ reliqua sunt, inveniri possunt aliquanta quæ ex divinis litteris aptari posse videantur.

II. Ex quibus primo illud discutiamus quod astruere solent quidam, quia una sit bona in nobis anima et cœlestis, alia vero inferior et terrestris; et quod ea quidem quæ melior est, cœlitus inseratur, qualis est illa quæ et *Jacob* adversus Esaü adhuc in utero posito palmam victoriæ *supplantati* præstitit fratris[1], et quæ in Hieremia sanctificatur ex vulva[2], et Spiritu sancto repletur ex utero in Joanne. Illam vero inferiorem quam dicunt, ex corporali eam semine simul asserunt cum corpore seminari, unde et præter corpus vivere eam vel subsistere negant posse, propter quod et carnem eam frequenter appellari dicunt. Quod enim scriptum est: «Caro concupiscit adversus spiritum[3],» non hoc de carne dictum accipiunt, sed de hac anima quæ proprie carnis est anima. Sed et ex his student nihilominus confirmare hæc quæ in Levitico ita scripta sunt: «Anima omnis carnis, sanguis ipsius[4].» Ex eo enim quod per totam carnem sanguis diffusus vitam præstat carni, in sanguine inesse aiunt hanc animam quæ dicitur totius carnis esse anima. Hoc

[1] Gen. xxv. — [2] Jerem. i. — [3] Gal. v, 17. — [4] Levit. xvii, 14.

utem ipsum quod dictum est, carnem repugnare adversus piritum, spiritum autem adversus carnem; et quod dictum st: « Anima omnis carnis, sanguis ipsius, » alio nomine idem vocari dicunt sapientiam carnis, quod est spiritus quilam materialis qui legi Dei subjectus non est, sed nec potest sse subjectus, quia voluntates habet terrenas et desideria orporalia. De hoc putant etiam Apostolum dixisse illud uod ait: « Video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, et captivum me ducentem in lege peccati quæ est in membris meis[1]. » Si vero quis obiciat eis hoc dici de natura corporis, quod vere secundum roprietatem quidem naturæ suæ mortuum est, habere autem dicitur sensum vel sapientiam quæ inimica est Deo, vel uæ repugnat adversus spiritum, pro eo veluti si quis dicat uodammodo carnis ipsius esse vocem quæ clamet non esuiendum, non sitiendum, non algendum, neque velle prorus in aliquo molestiam pati sive ex abundantia, sive ex enuria: hæc illi resolvere atque impugnare conabuntur, stendentes quamplurimas alias esse passiones animæ quæ n nullo prorsus a carne originem trahant, et tamen his spiitus adversetur, sicut est ambitio, avaritia, æmulatio, invidia, superbia, et his similia; cum quibus pugnam quamlam esse humanæ menti, vel spiritui videntes, ideo causam mnium horum malorum non ponunt aliud quid nisi hanc le qua superius diximus, velut corporalem animam et ex eminis traduce generatam. Adhibere quoque ad assertionem horum etiam illud testimonium Apostoli solent, quod ait: « Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, immunditia, impudicitiæ, idololatria, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, hæreses, sectæ, invidiæ, ebrietates, comessationes, et his similia[2]: » dicentes non hæc omnia de usu vel delecta-

[1] Rom. VII, 23. — [2] Gal. V, 19, 20, 21.

tione carnis originem trahere, ita ut putentur ejus substantiæ quæ animam non habet, id est carnis, hi omnes motus existere. Sed et illud quod ait: « Videte, fratres, vocationem » vestram, quoniam non multi inter vos sapientes secundum carnem[1], » ad hoc videbitur inclinandum, ut propria quædam videatur esse carnalis ac materialis sapientia, alia vero sit sapientia secundum spiritum, quæ utique non potest dici sapientia, nisi sit anima carnis quæ sapiat hoc *quod* carnis sapientia nominatur. Ad hæc aiunt etiam illud: « Si » caro repugnat adversus spiritum, et spiritus adversus carnem[2], » uti non quæ volumus illa faciamus, quæ sunt de quibus dicit ut non quæ volumus faciamus? Certum est, aiunt, de spiritu non dici; non enim voluntas spiritus prohibetur. Sed neque de carne : quia si non habet animam propriam, sine dubio nec voluntatem habebit. Superest ergo ut de hujus animæ voluntate dicatur quæ habere potest propriam voluntatem, quæ utique adversatur voluntati spiritus. Et si ita est, constat quod hujus animæ voluntas quædam media est inter carnem et spiritum, uni sine dubio *e duobus* serviens et obtemperans : cuicumque obtemperare delegerit. Quæ cum se delectationibus carnis subdiderit, carnales homines facit : cum vero se spiritui junxerit, in spiritu esse homines facit, et propter hoc spirituales nominari. Quod designare Apostolus videtur, cum dicit : « Vos autem in carne » non estis, sed in spiritu[3]. » Requirendum ergo est quæ sit omnino hæc ipsa voluntas inter carnem et spiritum, præter eam voluntatem quæ carnis esse vel spiritus dicitur. Pro certo namque habetur quod omnia quæcumque spiritus esse dicuntur, voluntas sit spiritus; et quæcumque opera carnis esse dicuntur, voluntas sit carnis. Quæ ergo ista est præter hæc voluntas animæ quæ extrinsecus nominatur, quam voluntatem nolens nos facere Apostolus dicit : « Ut non quæ-

[1] I Cor. I, 26. — [2] Gal. V, 17. — [3] Rom. VIII, 9.

» cumque vultis illa faciatis [1] ? » In quo hoc videtur designari, quod neutro ex his duobus, id est neque carni neque spiritui, debeat adhærere. Sed dicet quis quia sicut melius quidem est animæ si propriam faciat voluntatem, quam ut voluntatem faciat carnis : sic iterum melius est facere voluntatem spiritus magis quam propriam voluntatem. Quomodo ergo Apostolus ait : « Ut non quæ vultis illa faciatis ? » Quoniam in ea pugna quæ inter carnem et spiritum geritur, non omnino spiritus certa victoria est; manifestum est enim obtinere in quamplurimis carnem.

III. Verum quoniam in disputationem incidimus profundam in qua necesse est ex singulis quibusque partibus quæ possunt moveri discutere, videamus ne forte in hoc loco tale aliquid tractari potest; quia sicut melius est animæ sequi spiritum, tunc cum spiritus carnem vicerit, ita etiam si videtur ei esse deterius sequi carnem repugnantem adversus spiritum, et ad se revocare animam volentem, tamen forte utilius videatur obtineri animam a carne, quam residere in suis propriis voluntatibus. Namque quoniam nec calida dicitur esse, nec frigida, sed in medio quodam tepore perdurans, si tardam et satis difficilem conversionem poterit invenire. Si vero carni adhæreat, ex his ipsis interdum malis quæ ex carnis vitiis patitur, satiata aliquando et repleta, velut gravissimis oneribus luxuriæ ac libidinis fatigata, facilius et velocius converti a materialibus sordibus ad cœlestium desiderium et spiritualem gratiam potest (11). Et hoc arbitrandum est dixisse Apostolum, idcirco pugnare spiritum adversus carnem, et carnem adversus spiritum, ut non quæcumque volumus, illa faciamus, sine dubio ea quæ extra voluntatem spiritus et extra voluntatem carnis designata sunt : ut si aliis nominibus diceremus, quia melius est hominem aut in virtute esse aut in malitia, quam in

[1] Galat. v, 17.

nullo horum : anima vero priusquam se convertat ad spiritum et unum efficiatur cum eo, dum adhæret corpori, et de carnalibus cogitat, neque in bono statu videtur esse, neque manifeste in malo, sed esse animali, ut ita dixerim, similis. Melius autem est ut, si fieri potest, adhærens spiritui efficiatur spiritualis. Si vero fieri non potest, magis expedit eam vel carnis malitiam sequi, quam in suis positam voluntatibus, animalis irrationabilis statum tenere. Hæc autem tractavimus volentes singularum assertionum disserere opiniones, ampliori quam voluimus usi excursu, uti ne latere nos putarentur ea quæ moveri solent ab his qui quærunt utrum sit alia anima in nobis præter hanc cœlestem et rationabilem, quæ huic naturaliter adversetur, et vocetur vel caro, vel sapientia carnis, vel anima carnis.

IV. Nunc videamus quid etiam adversum hæc responderi soleat ab his qui defendunt unum esse in nobis motum, et unam vitam unius ejusdemque animæ, cujus sive salus sive perditio secundum actus suos ipsi proprie ascribatur. Et primo videamus cujusmodi sint passiones animi *quas patimur* cum sentimus intra nosmetipsos velut in *partes nos* rapi per singula ; cum pugna quædam fit cogitationum in cordibus nostris, et quædam nobis verisimilitudines suggeruntur, quibus nunc in hoc, nunc in aliud inclinamur, quibusque nunc quidem arguimur, nunc vero nosmetipsos amplectimur. Nihil autem magnum est si mala ingenia dicamus quia varium ac sibi ipsi repugnans judicium habeant, et a semetipso discordans; cum etiam in omnibus hominibus ita inveniatur, si quando deliberatio incertæ rei ad consilium venerit, et prospicitur, vel consulitur quid rectius vel utilius eligatur. Nihil ergo mirum si duæ *verisimilitudines* sibi invicem occurrentes, et contraria suggerentes, in diversas partes animum rapiunt. Verbi causa, si cogitatio invitet aliquem ad fidem et timorem Dei, tunc non

potest dici quia caro adversum spiritum pugnet : sed dum incertum est quod verum et utile est, animus in diversa rapitur. Ita et cum putatur caro ad libidinem provocare, consilium vero melius hujuscemodi incitamentis resistit, non putandum est vitam esse aliquam aliam quæ adversus aliam resistat, sed naturam corporis quæ repleta sativi humoris loca evacuare gestit atque defluere : sicut nec contraria aliqua virtus, nec vita alterius animæ putanda est quæ nobis excitat sitim et provocat ad bibendum, vel quæ esurire facit, et irritat ad cibum. Sed sicut hæc naturalibus motibus corporis vel appetuntur, vel evacuantur; ita et naturalis seminis congregatus per tempus in suis locis humor expelli gestit et abjici : quod in tantum nequaquam impulsu alterius cujusquam provocationis efficitur, ut etiam sponte interdum soleat egeri. Cum ergo dicitur, quia « caro pugnat « adversus spiritum[1], » ita intelligunt isti, quia usus, vel necessitas, vel delectamentum carnis provocans hominem abstrahit et abducit a divinis, et spiritualibus rebus. Pro necessitate etenim corporis abstracti, divinis et in æternum profuturis rebus vacare non sinimur. Sic rursus divinis et spiritualibus anima vacans, et spiritui conjuncta, impugnare dicitur carnem, dum resolvi eam deliciis non sinit, et voluptatibus fluitare, quibus naturaliter delectatur. Hoc modo etiam illud asserunt quod dictum est : « Sapientia carnis « inimica est Deo[2], » non quod vere animam habeat caro, vel sapientiam propriam; sed sicut abusive dicere solemus et sitire terram et velle eam bibere aquam, hoc utique quod dicimus velle, non proprie, sed abusive proferimus, velut si dicamus iterum quia domus recomponi vult, et alia multa his similia : ita et sapientia carnis accipienda est, vel quod dictum est quia « caro concupiscit adversus spiritum. » Adjicere solent etiam illud quod dictum est : « Vox sanguinis

[1] Gal. v, 17. — [2] Rom. viii, 7.

» fratris tui clamat ad me de terra [1]. » Quod enim clamat ad Dominum, non est proprie sanguis ille qui effusus est; sed abusive sanguis clamare dicitur, dum ejus qui sanguinem effudit vindicta deposcitur. Sed et illud quod Apostolus ait : « Video autem aliam legem in membris meis repu- » gnantem legi mentis meæ [2], » ita intelligunt tanquam si dixisset, quod is qui verbo Dei vacare vult, pro necessitatibus et usibus corporalibus quæ velut lex quædam corpori inest, distrahitur atque divellitur atque impeditur ne sapientiæ vacans intentius possit divina contueri mysteria.

V. Quod vero inter carnis opera descriptæ sunt esse etiam hæreses, et invidiæ, et contentiones, vel cætera, ita accipiunt, quod anima cum crassioris sensus fuerit effecta, ex eo quod corporis sese passionibus subdit, oppressa vitiorum molibus, et nihil subtile ac spirituale sentiens, caro dicitur effecta, et inde nomen trahit in quo plus studii vel propositi gerit. Addunt etiam hæc requirentes : Quis invenietur, vel quis dicetur conditor mali hujus sensus qui dicitur sensus carnis? Quia alium nullum creatorem animæ et carnis quam Deum credendum esse defendunt. Et si dicamus quia bonus Deus in ipsa conditione sua aliquid sibi creavit inimicum, utique absurdum videbitur. Si ergo scriptum est, quia « sapientia carnis inimica est Deo [3], » et hoc factum ex conditione dicetur, videbitur ipse Deus naturam sibi aliquam fecisse inimicam, quæ ei non potest esse subjecta nec legi ejus : quippe si animale esse putabitur, de quo hæc dicuntur. Quod si ita recipiatur, quid jam differre videbitur ab his qui diversas naturas animarum dicunt esse creatas, quæ naturaliter vel perituræ sint vel salvandæ? Quod utique solis hæreticis placet, qui dum justitiam Dei pia ratione asseverare non possunt, hujuscemodi impietatis figmenta componunt. Et nos quidem prout potuimus ex singulorum

[1] Gen. IV, 10. — [2] Rom. VII, 23. — [3] Id. VIII, 7.

personis quæ dici possunt disputationis modo de singulis dogmatibus in medium protulimus : qui autem legit, eligat ex his quæ magis amplectenda sit ratio.

CAPUT V.

Quod mundus ex tempore cœperit.

I. Post hæc jam quoniam quidem de ecclesiasticis definitionibus unum habetur præcipue secundum historiæ nostræ fidem, quod mundus hic factus sit, et ex certo tempore cœperit, et secundum promulgatam omnibus consummationem sæculi, pro sui corruptione solvendus sit, etiam de hoc pauca repetere non videtur absurdum. Et quantum quidem ad Scripturarum fidem pertinet, perfacilis videtur de hoc assertio. Denique hæretici cum in alia multa distracti sint, in hoc tamen Scripturæ auctoritati cedentes, visi sunt consonare. De conditione ergo mundi quæ alia nos Scriptura magis poterit edocere quam ea quæ a Moyse de origine ejusdem scripta est ? Quæ, licet majora intra se contineat quam historiæ narratio videtur ostendere, et spiritualem in quammaximis contineat intellectum, atque in rebus mysticis et profundis velamine quodam litteræ utatur; tamen nihilominus indicat hoc sermo narrantis, quod ex certo tempore creata sunt omnia quæ videntur. De consummationne vero mundi, primo Jacob indicat cum ad filios suos testatur dicens : « Convenite ad me, filii Jacob, ut annuntiem vobis » quid erit in novissimis diebus, *vel*, post novissimos dies[1]. » Si ergo sunt novissimi dies, vel post novissimos dies, cessare dies necesse est qui cœperunt. David quoque ita ait : « Cœli » peribunt, tu autem permanebis, et omnes sicut vestimen» tum veterascent; et sicut opertorium mutabis eos, et mu» tabuntur : tu autem idem ipse es, et anni tui non defi-

[1] Gen. XLIX, 1.

» cient[1]. » Dominus vero et Salvator noster, cum dicit : « Qui creavit ab initio masculum et fœminam fecit eos[2], » factum etiam esse mundum ipse testatur : et rursum dicens quia « Cœlum et terra transient, verba autem mea » non transient[3], » corruptibilem eum finiendumque designat. Sed et Apostolus dicens : « Vanitati enim creatura » subjecta est non volens, sed propter eum qui subjecit in » spe, quia et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptio» nis in libertatem gloriæ filiorum Dei[4], » manifeste finem mundi declarat ; et cum rursum dicit : « Transiet habitus » hujus mundi[5]. » Verum in eo ipso quod dixit quia vanitati creatura subjecta est, etiam initium ejus ostendit ; si enim vanitati creatura subjecta est propter spem aliquam, ex causa utique subjecta est : et quod ex causa est, necesse est ut cœperit : non enim poterat sine ullo initio vanitati creatura esse subjecta, et sperare liberari a servitute corruptionis, quæ servire non cœperat. Sed et quamplurima alia in Scripturis divinis hujuscemodi dicta reperiet si quis requirat ex otio, quibus et initium habere mundus *et finem* sperare dicitur.

II. Si quis ergo est qui adversetur in hac parte vel auctoritati Scripturæ nostræ, vel fidei, inquiremus ab eo utrum dicat Deum comprehendere posse omnia, an non posse ? Et dicere quidem non posse, manifeste impium est. Si vero, quod necesse est, dixerit quia omnia comprehendit, superest ut eo ipso quo comprehendi possunt, et initium habere intelligantur et finem. Nam quod penitus sine initio ullo est, comprehendi omnino non potest. In quantumcumque enim se intellectus extenderit, in tantum comprehendendi facultas sine fine subducitur et differtur, ubi initium non habetur.

[1] Psal. CII, 27, 28. — [2] Matth. XIX, 4. — [3] Id. XXIV, 35. — [4] Rom. VIII, 20. — [5] I Cor. VII, 32.

III. Sed solent nobis objicere dicentes : Si cœpit mundus ex tempore, quid ante faciebat Deus quam mundus inciperet? Otiosam enim et immobilem dicere naturam Dei, impium est simul et absurdum, vel putare quod bonitas aliquando bene non fecerit, et omnipotentia aliquando non egerit potentatum. Hoc nobis objicere solent dicentibus mundum hunc ex certo tempore cœpisse, et secundum Scripturæ fidem annos quoque ætatis ipsius numerantibus. Ad quas propositiones non arbitror aliquem hæreticorum secundum rationem dogmatis sui posse facile respondere. Nos vero consequenter respondebimus observantes regulam pietatis, et dicentes, quoniam non tunc primum cum visibilem istum mundum fecit Deus, cœpit operari, sed sicut post corruptionem hujus erit alius mundus, ita et antequam hic esset fuisse alios credimus. Quod utrumque divinæ Scripturæ auctoritate firmabitur. Nam quod erit post hunc alius mundus, Esaias docet, dicens : « Erit cœlum » novum et terra nova, quæ ego faciam permanere in con» spectu meo, dicit Dominus [1]. » Quod autem ante hunc mundum fuerint etiam alii, Ecclesiastes ostendit dicens : « Quid est quod factum est? Id ipsum quod futurum est. » Et quid est quod creatum est? Hoc ipsum quod crean» dum : et nihil est omnino recens sub sole. Sed quis loque» tur, et dicet, Ecce hoc novum est? Jam fuit id in sæculis » quæ fuerunt ante nos [2]. » Quibus testimoniis utrumque simul probatur, quod et ante fuerint sæcula, et futura sint postmodum. Non tamen putandum est plures mundos simul esse, sed post hunc initium aliorum futurum : de quibus nunc non est necessarium per singula repetere, cum jam id in superioribus fecerimus (12).

IV. Illud sane otiose prætereundum non arbitror, quod Scripturæ sanctæ conditionem mundi novo quodam et pro-

[1] Isai. LXVI, 22. — [2] Eccl. I, 9.

prio nomine nuncupaverunt, dicentes καταβολὴν mundi, quod latine satis improprie translatum constitutionem mundi dixerunt : καταβολὴ vero in græco magis dejicere significat, id est deorsum jacere, quod latine improprie, ut diximus, constitutionem mundi interpretati sunt, sicut in Evangelio secundum Joannem cum dicit Salvator : « Et erit tribulatio » in illis diebus qualis non fuit a constitutione mundi [1], » hic constitutio καταβολὴ dicta est : quod ita intelligendum est sicut superius exposuimus. Sed et Apostolus in Epistola ad Ephesios eodem sermone usus est cum ait : « Qui elegit » nos ante mundi constitutionem [2], » et hic constitutionem mundi καταβολὴν dixit, eodem sensu quo superius interpretati sumus intelligendam. Dignum igitur videtur inquirere quid est quod hoc novo nomine indicetur : et arbitror, quoniam quidem finis et consummatio sanctorum erit in his quæ non videntur et æterna sunt, ex ipsius finis contemplatione, sicut in superioribus frequenter ostendimus; simile etiam initium rationabiles creaturas habuisse censendum est. Et si tale initium habuerint qualem finem *sperant*, fuerunt sine dubio jam ab initio in his quæ non *videntur et* æterna sunt. Quod si est, de superioribus ad inferiora descensum est non solum ab his animabus quæ id motuum suorum varietate meruerunt, verum et ab his quæ ad totius mundi ministerium ex illis superioribus et invisibilibus ad hæc inferiora et visibilia deductæ sunt, licet non volentes; « Vanitati quippe creatura subjecta est non volens, sed » propter eum qui subjecit in spe [3], » qua vel sol, vel luna, vel stellæ, vel Angeli explerent obsequium mundo, et his animabus quæ ob nimios defectus mentis, crassioribus istis et solidioribus indiguere corporibus, et propter eos quibus hoc erat necessarium, mundus iste etiam visibilis institutus est. Ex hoc ergo communiter omnium per hanc significan-

[1] Matth. XXIV, 21. — [2] Ephes. I, 4. — [3] Rom. VIII, 20.

iam, id est per καταβολὴν, a superioribus ad inferiora videtur indicari deductio. Spem sane libertatis universa creatura gerit ut a servitutis corruptione liberetur cum filii Dei qui vel prolapsi, vel dispersi sunt, in unum fuerint congregati, vel cum cætera officia expleverint in hoc mundo quæ solus cognoscit omnium artifex Deus. Talem vero ac tantum putandum est factum esse mundum, qui vel omnes eas animas quæ in hoc mundo statutæ sunt exerceri caperet, vel omnes eas virtutes quæ adesse eis, et dispensare eas, ac juvare paratæ sunt. Unius namque naturæ esse omnes rationabiles creaturas, ex multis assertionibus comprobatur: per quod solum Dei justitia in omnibus earum dispensationibus defendi potest, dum unaquæque in semetipsa habet causas quod in illo vel in illo vitæ ordine posita sit.

V. Hanc ergo dispositionem Dei quam postea ordinavit, jam tunc ab origine mundi rationibus causisque perspectis eorum qui vel pro defectu mentis venire in corpora merebantur, vel eorum qui visibilium cupiditate raptabantur, sed et illorum qui vel volentes vel inviti præstare officia quædam his qui in hunc statum deciderant compellebantur, ab eo qui in spe subjiciebat, non intelligentes quidam, nec advertentes quod ex præcedentibus liberi arbitrii causis instituta fuisset a Deo dispositionis ista varietas, arbitrati sunt vel fortuitis motibus vel fatali necessitate agi omnia quæ in hoc modo fiunt, nec esse aliquid in nostro arbitrio. Unde nec Dei providentiam inculpabilem assignare potuerunt.

VI. Sicut autem diximus, quia multis, vel ministris, vel rectoribus, vel auxiliatoribus eguerunt animæ omnes quæ in hoc mundo versatæ sunt : ita in novissimis temporibus cum jam finis mundo proximus immineret, et in ultimam perditionem omne humanum vergeret genus, infirmatis non solum his qui regebantur, verum etiam illis quibus regendi

fuerat sollicitudo commissa, non jam tali auxilio, nec similibus suis indiguit defensoribus, sed auctoris ipsius et creatoris sui opem depoposcit, qui et his obediendi et illis regendi corruptam profanamque restitueret disciplinam. Unde unigenitus Filius Dei, qui erat verbum et sapientia Patris, cum esset in ea gloria apud Patrem quam habuit ante quam mundus esset, exinanivit semetipsum, et formam servi accipiens efficitur obediens usque ad mortem, ut obedientiam doceret eos qui non aliter nisi per obedientiam salutem consequi poterant : regendi quoque regnandique corruptas restituit Leges, dum omnes inimicos subjecit pedibus suis, ut per hoc quod necesse est eum regnare donec ponat inimicos suos sub pedibus et novissimum inimicum destruat mortem, rectores ipsos regendi doceat moderamina. Quia ergo non solum regendi vel regnandi, verum etiam obediendi, ut diximus, venerat reparare disciplinam, in semetipso prius complens quod ab aliis volebat impleri, idcirco non solum usque ad mortem crucis Patri obediens factus est, verum etiam in consummatione sæculi in semetipso complectens omnes quos subjicit Patri, et qui per eum veniunt ad salutem, cum ipsis et in ipsis ipse quoque subjectus dicitur Patri : dum omnia in ipso constant, et ipse est caput omnium, et in ipso est salus et salutem consequentium plenitudo. Hoc ergo est quod de eo dicit Apostolus : « Cum autem ei subjecta fuerint omnia, » tunc et ipse Filius subjectus erit ei qui sibi subdidit om- » nia, ut sit Deus omnia in omnibus[1]. »

VII. Verum nescio quo pacto hæretici non intelligentes Apostoli sensum qui his verbis continetur, subjectionis in Filio nomen infamant : cujus appellationis si proprietas requiritur, ex contrariis facile poterit inveniri. Nam si subjectum esse non est bonum, restat ut illud quod contrarium

[1] 1 Cor. xv, 28.

:, bonum sit, id est, non esse subjectum. Sermo namque postoli secundum quod isti volunt, hoc videtur ostendere, um dicit: « Cum autem ei subjecta fuerint omnia, tunc et ipse Filius subjectus erit ei qui sibi subdidit omnia[1]: » quasi is qui nunc Patri subjectus non sit, subjectus futurus sit tunc cum prius Pater ei universa subjecerit. Sed ror quomodo hoc intelligi possit, ut is qui nondum sibi bjectis omnibus non est ipse subjectus, tunc cum subjecta erint sibi omnia, cum rex omnium fuerit, et potestatem nuerit universorum, tunc eum subjiciendum putent, cum ibjectus ante non fuerit: non intelligentes quod subjectio hristi ad Patrem beatitudinem nostræ perfectionis ostendit, et suscepti ab eo operis palmam declarat, cum non lum regendi ac regnandi summam quam in universam nendaverit creaturam, verum etiam obedientiæ et subjectionis correcta reparataque humani generis Patri offerat stituta. Si ergo bona et salutaris accipitur ista subjectio ua subjectus esse dicitur Filius Patri, valde consequens et ohærens est ut et inimicorum quæ dicitur Filio Dei esse ibjectio, salutaris quædam intelligatur et utilis: ut sicut um dicitur Filius Patri subjectus, perfecta universæ creaturæ restitutio declaratur, ita cum Filio Dei inimici dicuntur esse subjecti, subjectorum salus in eo intelligatur, et eparatio perditorum.

VIII. Verum certis quibusque et modis, et disciplinis, et emporibus subjectio ista complebitur: non necessitate aliua ad subjectionem cogente, ne per vim subditus fiat omnis mundus Deo; sed verbo, ratione, doctrina, provocatione meliorum, institutionibus optimis, comminationibus quoque lignis et competentibus, quæ juste immineant his qui salutis et utilitatis suæ curam sanitatemque contemnunt. Denique et nos homines, cum vel servos vel filios erudimus,

[1] 1 Cor. XV, 28.

dum adhuc per ætatem rationis incapaces sunt, minis eos et metu coercemus; cum vero boni, utilis, et honesti intelligentiam ceperint, tum jam cessante verberum metu verbo ac ratione suasi, ad omnia quæ bona sunt acquiescunt. Quomodo autem servata in omnibus rationabilibus creaturis arbitrii libertate unusquisque debeat dispensari, id est, quos velut jam paratos et capaces sermo Dei et inveniat et instituat, quos autem interim differat, a quibus vero penitus occultetur, et longe eorum a se fieri dispenset auditum, quosque rursum contemnentes indicatum sibi et prædicatum verbum Dei correptionibus quibusdam et castigationibus illatis perurgeat ad salutem, conversionemque eorum quodammodo exigat et extorqueat; quibusnam vero etiam occasiones quasdam præstet salutis, ita ut interdum etiam ex responsione sola fide probata indubitatam quis ceperit salutem; quibus hæc ex causis vel quibus occasionibus fiant, quidve in his intro inspiciens divina sapientia, vel quos motus propositi eorum videns hæc universa dispenset: soli Deo cognitum est, et Unigenito ejus per quem creata ac reparata sunt universa, et Spiritui sancto per quem cuncta santificantur, qui ab ipso Patre procedit, cui est gloria in æterna sæcula. Amen.

CAPUT VI.

De consummatione mundi.

I. De fine vero mundi et consummatione omnium jam quidem et in superioribus pro viribus nostris disseruimus, secundum quod divinæ Scripturæ indulsit auctoritas, quæ sufficere ad instructionem putamus, paucis etiam nunc admonitis, quoniam ad hunc nos locum quæstionis ordo perduxit. Igitur summum bonum ad quod natura rationabilis universa festinat, quod etiam finis omnium dicitur, a quam-

lurimis etiam philosophorum hoc modo terminatur, quia ummum bonum sit, prout possibile est, similem fieri Deo. Sed hoc non tam ipsorum inventum, quam ex divinis libris ab eis assumptum puto. Hoc namque indicat Moyses ante omnes, cum primam conditionem hominis enarrat dicens: « *Et dixit Deus*: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram[1]. » Tunc deinde addit: « Et fecit Deus hominem, ad Dei imaginem fecit illum, masculum et fœminam fecit eos, et benedixit eos. » Hoc ergo quod dixit: « ad imaginem Dei fecit eum, » et de similitudine siluit, non aliud indicat nisi quod imaginis quidem dignitatem in prima conditione percepit, similitudinis vero perfectio in consummatione servata est: scilicet ut ipse sibi eam propriæ industriæ studiis ex Dei imitatione consisceret, cum possibilitate sibi perfectionis in initiis data per imaginis dignitatem, in fine demum per operum expletionem perfectam sibi ipse similitudinem consummaret. Sed apertius hæc et evidentius ita se habere Joannes Apostolus definit, hoc modo pronuntians: « Filioli, nondum scimus quid futuri sumus: si » vero revelatum nobis fuerit de Salvatore, sine dubio di» cetis: Similes ei erimus[2]. » Per quod certissime indicat et finem omnium, quem adhuc sibi dicit ignotum, et similitudinem Dei sperandam, quæ pro meritorum perfectione præstabitur. Ipse quoque Dominus in Evangelio hæc eadem non solum futura, verum etiam sui intercessione futura designat, dum ipse hoc a Patre discipulis suis impetrare dignatur, dicens: « Pater, volo ut ubi ego sum et isti sint me» cum; et sicut ego et tu unum sumus, ita et isti in nobis » unum sint[3]. » In quo jam videtur ipsa similitudo, si dici potest, proficere, et ex simili unum jam fieri, pro eo sine dubio quod in consummatione vel fine omnia et in omnibus Deus est. In quo requiritur a nonnullis, si ratio naturæ cor-

[1] Gen. I, 26, 27. — [2] I Joan. III, 2, 3. — [3] Joan. XVII, 21.

sint et splendidissima corpora, manu facta tamen sunt et visibilia. De illo autem dicitur domus esse non manu facta, sed æterna in cœlis. Quia ergo « quæ videntur temporalia » sunt, quæ autem non videntur, æterna sunt[1], » omnibus his corporibus quæ sive in terris sive in cœlis videmus, et quæ videri possunt, et manu facta sunt, et æterna non sunt, multa longe prælatione præcellit illud quod et visibile non est, nec manu factum est, sed æternum est. Ex qua comparatione conjici potest quantus decor, quantus splendor, quantus fulgor sit corporis spiritualis; et verum esse illud quod dictum est, quia « oculus non vidit, nec auris audivit, » nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus diligen» tibus illum[2]. » Non autem dubitandum est naturam corporis hujus nostri voluntate Dei qui talem fecit eam, usque ad illam qualitatem subtilissimi et purissimi ac splendidissimi corporis posse a Creatore perduci, prout rerum status vocaverit, et meritum rationabilis naturæ poposcerit. Denique cum varietate et diversitate mundus indiguit, per diversas rerum facies speciesque omni famulatu præbuit se materia Conditori, utpote domino et creatori suo, quo diversas cœlestium terrenorumque ex ea duceret formas. Cum vero res ad illud cœperint festinare ut sint omnes unum, sicut est Pater cum Filio unum, consequenter intelligi datur, quod ubi omnes unum sunt, jam diversitas non erit.

V. Propterea namque etiam novissimus inimicus, qui mors appellatur, destrui dicitur, ut neque ultra triste sit aliquid, ubi mors non est, neque adversum sit, ubi non est inimicus. Destrui sane novissimus inimicus ita intelligendus est, non ut substantia ejus quæ a Deo facta est pereat, sed ut propositum et voluntas inimica, quæ non a Deo, sed ab ipso processit, intereat. Destruetur ergo non ut non sit, sed ut inimicus non sit et mors. Nihil enim omnipotenti impos-

[1] 2 Cor. iv, 18. — [2] 1 Cor. ii, 9.

ibile est, nec insanabile est aliquid factori suo : propterea enim fecit omnia ut essent; et quæ facta sunt ut essent, non esse non possunt. Propter quod immutationem quidem varietatemque recipient, ita ut pro meritis vel in meliori vel in deteriori habeantur statu; substantialem vero interitum ea quæ a Deo ad hoc facta sunt ut essent et permanerent, recipere non possunt. Non enim quæ opinione vulgi interire creduntur, continuo etiam vel fidei vel veritatis ratio ea interire consenserit. Denique caro nostra ab imperitis et infidelibus ita post mortem deperire existimatur, ut nihil prorsus reliquum substantiæ suæ habere credatur. Nos vero qui resurrectionem ejus credimus, immutationem ejus tantummodo per mortem factam intelligimus; substantiam vero ejus certum est permanere, et voluntate Creatoris sui certoque tempore rursus reparari ad vitam, atque iterum permutationem ejus fieri, ut quæ primo fuit caro ex terra terrena, tum deinde dissoluta per mortem, et iterum facta cinis ac terra, « quoniam terra es, *inquit*, et in terram ibis[1], » rursum resuscitetur e terra, et post hoc jam prout meritum inhabitantis animæ poposcerit, in gloriam corporis proficiat spiritualis.

VI. In hunc ergo statum omnem hanc nostram substantiam corporalem putandum est perducendam, tum cum omnia restituentur ut unum sint, et cum Deus fuerit omnia in omnibus. Quod tamen non ad subitum fieri, sed paulatim et per partes intelligendum est, infinitis et immensis labentibus sæculis, cum sensim et per singulos emendatio fuerit et correctio prosecuta, præcurrentibus aliis et velociori cursu ad summa tendentibus, aliis vero proximo quoque spatio insequentibus, tum deinde aliis longe posterius : et sic per multos et innumeros ordines proficientium ac Deo se ex inimicis reconciliantium pervenitur usque ad no-

[1] *Genes.* III, 19.

prio nomine nuncupaverunt, dicentes καταβολὴν mundi, quod latine satis improprie translatum constitutionem mundi dixerunt : καταβολὴ vero in græco magis dejicere significat, id est deorsum jacere, quod latine improprie, ut diximus, constitutionem mundi interpretati sunt, sicut in Evangelio secundum Joannem cum dicit Salvator : « Et erit tribulatio » in illis diebus qualis non fuit a constitutione mundi [1], » hic constitutio καταβολὴ dicta est : quod ita intelligendum est sicut superius exposuimus. Sed et Apostolus in Epistola ad Ephesios eodem sermone usus est cum ait : « Qui elegit » nos ante mundi constitutionem [2], » et hic constitutionem mundi καταβολὴν dixit, eodem sensu quo superius interpretati sumus intelligendam. Dignum igitur videtur inquirere quid est quod hoc novo nomine indicetur : et arbitror, quoniam quidem finis et consummatio sanctorum erit in his quæ non videntur et æterna sunt, ex ipsius finis contemplatione, sicut in superioribus frequenter ostendimus; simile etiam initium rationabiles creaturas habuisse censendum est. Et si tale initium habuerint qualem finem *sperant*, fuerunt sine dubio jam ab initio in his quæ non *videntur et* æterna sunt. Quod si est, de superioribus ad inferiora descensum est non solum ab his animabus quæ id motuum suorum varietate meruerunt, verum et ab his quæ ad totius mundi ministerium ex illis superioribus et invisibilibus ad hæc inferiora et visibilia deductæ sunt, licet non volentes; « Vanitati quippe creatura subjecta est non volens, sed » propter eum qui subjecit in spe [3], » qua vel sol, vel luna, vel stellæ, vel Angeli explerent obsequium mundo, et his animabus quæ ob nimios defectus mentis, crassioribus istis et solidioribus indiguere corporibus, et propter eos quibus hoc erat necessarium, mundus iste etiam visibilis institutus est. Ex hoc ergo communiter omnium per hanc significan-

[1] Matth. XXIV, 21. — [2] Ephes. I, 4. — [3] Rom. VIII, 20.

iam, id est per καταβολὴν, a superioribus ad inferiora videtur indicari deductio. Spem sane libertatis universa creatura gerit ut a servitutis corruptione liberetur cum filii Dei qui vel prolapsi, vel dispersi sunt, in unum fuerint congregati, vel cum cætera officia expleverint in hoc mundo quæ solus cognoscit omnium artifex Deus. Talem vero ac tantum putandum est factum esse mundum, qui vel omnes eas animas quæ in hoc mundo statutæ sunt exerceri caperet, vel omnes eas virtutes quæ adesse eis, et dispensare eas, ac juvare paratæ sunt. Unius namque naturæ esse omnes rationabiles creaturas, ex multis assertionibus comprobatur : per quod solum Dei justitia in omnibus earum dispensationibus defendi potest, dum unaquæque in semetipsa habet causas quod in illo vel in illo vitæ ordine posita sit.

V. Hanc ergo dispositionem Dei quam postea ordinavit, jam tunc ab origine mundi rationibus causisque perspectis eorum qui vel pro defectu mentis venire in corpora merebantur, vel eorum qui visibilium cupiditate raptabantur, sed et illorum qui vel volentes vel inviti præstare officia quædam his qui in hunc statum deciderant compellebantur, ab eo qui in spe subjiciebat, non intelligentes quidam, nec advertentes quod ex præcedentibus liberi arbitrii causis instituta fuisset a Deo dispositionis ista varietas, arbitrati sunt vel fortuitis motibus vel fatali necessitate agi omnia quæ in hoc modo fiunt, nec esse aliquid in nostro arbitrio. Unde nec Dei providentiam inculpabilem assignare potuerunt.

VI. Sicut autem diximus, quia multis, vel ministris, vel rectoribus, vel auxiliatoribus eguerunt animæ omnes quæ in hoc mundo versatæ sunt : ita in novissimis temporibus cum jam finis mundo proximus immineret, et in ultimam perditionem omne humanum vergeret genus, infirmatis non solum his qui regebantur, verum etiam illis quibus regendi

dum adhuc per ætatem rationis incapaces sunt, minis ec et metu coercemus; cum vero boni, utilis, et honesti intelligentiam ceperint, tum jam cessante verberum metu, verbo ac ratione suasi, ad omnia quæ bona sunt acquiescunt. Quomodo autem servata in omnibus rationabilibus creaturis arbitrii libertate unusquisque debeat dispensari, id est, quos velut jam paratos et capaces sermo Dei et inveniat et instituat, quos autem interim differat, a quibus vero penitus occultetur, et longe eorum a se fieri dispenset auditum, quosque rursum contemnentes indicatum sibi et prædicatum verbum Dei correptionibus quibusdam et castigationibus illatis perurgeat ad salutem, conversionemque eorum quodammodo exigat et extorqueat; quibusnam vero etiam occasiones quasdam præstet salutis, ita ut interdum etiam ex responsione sola fide probata indubitatam quis ceperit salutem; quibus hæc ex causis vel quibus occasionibus fiant, quidve in his intro inspiciens divina sapientia, vel quos motus propositi eorum videns hæc universa dispenset: soli Deo cognitum est, et Unigenito ejus per quem creata ac reparata sunt universa, et Spiritui sancto per quem cuncta santificantur, qui ab ipso Patre procedit, cui est gloria in æterna sæcula. Amen.

CAPUT VI.

De consummatione mundi.

I. De fine vero mundi et consummatione omnium jam quidem et in superioribus pro viribus nostris disseruimus, secundum quod divinæ Scripturæ indulsit auctoritas, quæ sufficere ad instructionem putamus, paucis etiam nunc admonitis, quoniam ad hunc nos locum quæstionis ordo perduxit. Igitur summum bonum ad quod natura rationabilis universa festinat, quod etiam finis omnium dicitur, a quam-

plurimis etiam philosophorum hoc modo terminatur, quia summum bonum sit, prout possibile est, similem fieri Deo. Sed hoc non tam ipsorum inventum, quam ex divinis libris ab eis assumptum puto. Hoc namque indicat Moyses ante omnes, cum primam conditionem hominis enarrat dicens: « Et dixit Deus : Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram[1]. » Tunc deinde addit : « Et fecit Deus hominem, ad Dei imaginem fecit illum, masculum et fœminam fecit eos, et benedixit eos. » Hoc ergo quod dixit : « ad imaginem Dei fecit eum, » et de similitudine siluit, non aliud indicat nisi quod imaginis quidem dignitatem in prima conditione percepit, similitudinis vero perfectio in consummatione servata est : scilicet ut ipse sibi eam propriæ industriæ studiis ex Dei imitatione conscisceret, cum possibilitate sibi perfectionis in initiis data per imaginis dignitatem, in fine demum per operum expletionem perfectam sibi ipse similitudinem consummaret. Sed apertius hæc et evidentius ita se habere Joannes Apostolus definit, hoc modo pronuntians : « Filioli, nondum scimus quid futuri sumus : si » vero revelatum nobis fuerit de Salvatore, sine dubio di» cetis : Similes ei erimus[2]. » Per quod certissime indicat et finem omnium, quem adhuc sibi dicit ignotum, et similitudinem Dei sperandam, quæ pro meritorum perfectione præstabitur. Ipse quoque Dominus in Evangelio hæc eadem non solum futura, verum etiam sui intercessione futura designat, dum ipse hoc a Patre discipulis suis impetrare dignatur, dicens : « Pater, volo ut ubi ego sum et isti sint me» cum ; et sicut ego et tu unum sumus, ita et isti in nobis » unum sint[3]. » In quo jam videtur ipsa similitudo, si dici potest, proficere, et ex simili unum jam fieri, pro eo sine dubio quod in consummatione vel fine omnia et in omnibus Deus est. In quo requiritur a nonnullis, si ratio naturæ cor-

[1] Gen. I, 26, 27. — [2] I Joan. III, 2, 3. — [3] Joan. XVII, 21.

poreæ quamvis expurgatæ ad liquidum et penitus spiritualis effectæ, non videatur obsistere vel ad similitudinis dignitatem, vel ad unitatis proprietatem: quod naturæ divinæ quæ utique incorporea est, nec similis videatur dici corporea natura posse, nec unum cum ea vere ac merito designari; maxime cum id quod unum est Filius cum Patre, ad naturæ proprietatem referendum fidei veritas doceat[1].

II. Cum ergo in fine Deus esse omnia et in omnibus promittatur, sicut consequens est, non est putandum venire ad illum finem animalia, vel pecora, vel bestias, ne etiam in animalibus, aut pecoribus, vel bestiis Deus inesse designetur; sed nec ligna, vel lapides, ne in his quoque esse dicatur Deus. Ita ne ullam quidem malitiam ad illum finem putandum est pervenire; ne dum in omnibus Deus esse dicitur, etiam in aliquo malitiæ vasculo inesse dicatur. Nam et si nunc quoque ubique et in omnibus dicimus esse Deum, pro eo quod nihil potest esse vacuum Deo, non tamen ita esse dicimus, ut omnia sit nunc in quibus est. Unde diligentius intuendum est quale est hoc quod perfectionem *beatitudinis* rerumque finem significat: quod non solum in *omnibus* esse dicitur Deus, sed etiam omnia in omnibus. Quæ sint ergo ista omnia quæ Deus futurus sit in omnibus, requiramus.

III. Et ego quidem arbitror quia hoc, quod in omnibus omnia dicitur esse Deus, significet etiam in singulis eum omnia esse. Per singulos autem omnia erit hoc modo, ut quidquid rationabilis mens, expurgata omnium vitiorum fæce, atque omni penitus abstersa nube malitiæ, vel sentire, vel intelligere, vel cogitare potest, omnia Deus sit, nec ultra jam aliud aliquid nisi Deum videat, Deum teneat, omnis motus sui Deus modus et mensura sit; et ita erit omnia Deus: non enim jam ultra boni malique discretio, quia nusquam malum: omnia enim Deus est, cui jam non adjacet

[1] Rom. VIII, 21.

malum : nec ultra ex arbore sciendi bonum et malum manducare concupiscet, qui semper in bono est, et cui omnia Deus est. Sic ergo finis ad principium reparatus, et rerum exitus collatus initiis, restituet illum statum quem tunc habuit natura rationabilis cum de ligno sciendi bonum et malum comedere non egebat, ut amoto omni malitiæ sensu, et ad sincerum purumque deterso, solus qui est unus bonus Deus hic ei fiat omnia, et non in paucis aliquibus vel pluribus, sed in omnibus ipse sit omnia. Cum jam nusquam mors, nusquam aculeus mortis, nusquam omnino malum, tunc vere Deus omnia in omnibus erit. Verum istam perfectionem ac beatitudinem rationabilium creaturarum, vel naturarum, ita demum quidam permanere in eodem statu quo supra diximus putant, id est ut Deum omnia habeant, et Deus eis sit omnia, si nullatenus eas societas naturæ corporalis amoveat. Alioquin existimant gloriam summæ beatitudinis impediri, si materialis substantiæ interseratur admixtio. De qua re plenius a nobis quæ in superioribus occurrere potuerunt, pertractata atque digesta sunt.

IV. Nunc vero quoniam apud Apostolorum mentionem spiritualis corporis invenimus, qualiter etiam inde sentiri debeat de hoc, tantummodo prout possumus requiramus. Quantum ergo sensus noster capere potest, qualitatem spiritualis corporis talem quamdam esse sentimus, in quo inhabitare deceat non solum sanctas quasque perfectasque animas, verum etiam omnem illam creaturam quæ liberabitur a servitute corruptionis. De corpore etiam illud Apostolus dixit : « Domum habemus non manu factam, æternam in » cœlis[1], » id est in mansionibus beatorum. Ex hoc ergo conjecturam capere possumus, quantæ puritatis, quantæ subtilitatis, quantæque gloriæ sit qualitas corporis illius, si comparationem faciamus ejus ad ea quæ nunc, licet cœlestia

[1] 2 Cor. v, 1.

sint et splendidissima corpora, manu facta tamen sunt et visibilia. De illo autem dicitur domus esse non manu facta, sed æterna in cœlis. Quia ergo « quæ videntur temporalia » sunt, quæ autem non videntur, æterna sunt[1], » omnibus his corporibus quæ sive in terris sive in cœlis videmus, et quæ videri possunt, et manu facta sunt, et æterna non sunt, multa longe prælatione præcellit illud quod et visibile non est, nec manu factum est, sed æternum est. Ex qua comparatione conjici potest quantus decor, quantus splendor, quantus fulgor sit corporis spiritualis; et verum esse illud quod dictum est, quia « oculus non vidit, nec auris audivit, » nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus diligentibus illum[2]. » Non autem dubitandum est naturam corporis hujus nostri voluntate Dei qui talem fecit eam, usque ad illam qualitatem subtilissimi et purissimi ac splendidissimi corporis posse a Creatore perduci, prout rerum status vocaverit, et meritum rationabilis naturæ poposcerit. *Denique* cum varietate et diversitate mundus indiguit, per diversas rerum facies speciesque omni famulatu *præbuit se* materia Conditori, utpote domino et creatori *suo, quo diversas* cœlestium terrenorumque ex ea duceret formas. Cum vero res ad illud cœperint festinare ut sint omnes unum, sicut est Pater cum Filio unum, consequenter intelligi datur, quod ubi omnes unum sunt, jam diversitas non erit.

V. Propterea namque etiam novissimus inimicus, qui mors appellatur, destrui dicitur, ut neque ultra triste sit aliquid, ubi mors non est, neque adversum sit, ubi non est inimicus. Destrui sane novissimus inimicus ita intelligendus est, non ut substantia ejus quæ a Deo facta est pereat, sed ut propositum et voluntas inimica, quæ non a Deo, sed ab ipso processit, intereat. Destruetur ergo non ut non sit, sed ut inimicus non sit et mors. Nihil enim omnipotenti impos-

[1] 2 Cor. IV, 18. — [2] 1 Cor. II, 9.

sibile est, nec insanabile est aliquid factori suo : propterea enim fecit omnia ut essent; et quæ facta sunt ut essent, non esse non possunt. Propter quod immutationem quidem varietatemque recipient, ita ut pro meritis vel in meliori vel in deteriori habeantur statu; substantialem vero interitum ea quæ a Deo ad hoc facta sunt ut essent et permanerent, recipere non possunt. Non enim quæ opinione vulgi interire creduntur, continuo etiam vel fidei vel veritatis ratio ea interire consenserit. Denique caro nostra ab imperitis et infidelibus ita post mortem deperire existimatur, ut nihil prorsus reliquum substantiæ suæ habere credatur. Nos vero qui resurrectionem ejus credimus, immutationem ejus tantummodo per mortem factam intelligimus; substantiam vero ejus certum est permanere, et voluntate Creatoris sui certoque tempore rursus reparari ad vitam, atque iterum permutationem ejus fieri, ut quæ primo fuit caro ex terra terrena, tum deinde dissoluta per mortem, et iterum facta cinis ac terra, « quoniam terra es, *inquit*, et in terram ibis [1], » rursum resuscitetur e terra, et post hoc jam prout meritum inhabitantis animæ poposcerit, in gloriam corporis proficiat spiritualis.

VI. In hunc ergo statum omnem hanc nostram substantiam corporalem putandum est perducendam, tum cum omnia restituentur ut unum sint, et cum Deus fuerit omnia in omnibus. Quod tamen non ad subitum fieri, sed paulatim et per partes intelligendum est, infinitis et immensis labentibus sæculis, cum sensim et per singulos emendatio fuerit et correctio prosecuta, præcurrentibus aliis et velociori cursu ad summa tendentibus, aliis vero proximo quoque spatio insequentibus, tum deinde aliis longe posterius : et sic per multos et innumeros ordines proficientium ac Deo se ex inimicis reconciliantium pervenitur usque ad no-

[1] Genes. III, 19.

vissimum inimicum qui dicitur mors, ut etiam ipse destruatur ne ultra sit inimicus. Cum ergo restitutæ fuerint omnes rationabiles animæ in hujuscemodi statum, tunc natura etiam hujus corporis nostri in spiritualis corporis gloriam perducetur. Sicut enim de rationabilibus naturis videmus, non alias esse quæ pro peccatis in indignitate vixerint, et alias quæ pro meritis ad beatitudinem invitatæ sint, sed has easdem quæ ante fuerant peccatrices, conversas postmodum et Deo reconciliatas videmus ad beatitudinem revocari : ita etiam de natura corporis sentiendum est, quod non aliud corpus est quo nunc in ignobilitate et in corruptione et infirmitate utimur, et aliud erit illud quo in incorruptione, et in virtute, et in gloria utemur; sed hoc idem, abjectis his infirmitatibus in quibus nunc est, in gloriam transmutabitur spirituale effectum, ut quod fuit indignitatis vas, hoc ipsum expurgatum fiat vas honoris, et beatitudinis habitaculum. In quo statu etiam permanere semper et immutabiliter Creatoris voluntate est credendum, fidem rei faciente sententia Apostoli dicentis : « Domum habemus non » manu factam, æternam in cœlis[1]. » Non enim, *secundum* quosdam Græcorum philosophos, præter hoc corpus quod ex quatuor elementis est, aliud quintum corpus quod per omnia aliud sit et diversum ab hoc nostro corpore, fides Ecclesiæ recipit : quoniam neque ex Scripturis sanctis vel suspicionem aliquam proferre de his quis potest, neque ipsa rerum consequentia hæc recipi patitur, maxime cum manifeste definiat sanctus Apostolus, quia non nova aliqua corpora resurgentibus a mortuis dentur, sed hæc ipsa quæ viventes habuerant, ex deterioribus in melius transformata recipiant. Ait enim : « Seminatur corpus animale, resurget » corpus spirituale : seminatur in corruptione, resurget in in- » corruptione : seminatur in infirmitate, resurget in virtute :

[1] 2 Cor. v, 1.

» seminatur in ignobilitate, resurget in gloria[1]. » Sicut ergo profectus est homini quidam, ut cum sit prius animalis homo, nec intelligat quæ sunt spiritus Dei, veniat in hoc per eruditionem ut efficiatur spiritualis, et dijudicet omnia, ipse vero a nemine dijudicetur : ita etiam de corporis statu sentiendum est, quod ipsum idem corpus quod nunc pro ministerio animæ nuncupatum est animale, per profectum quemdam, cum anima adjuncta Deo unus cum eo spiritus fuerit effecta, jam tunc corpus quasi spiritui ministrans in statum qualitatemque proficiat spiritualem, maxime cum, sicut sæpe ostendimus, talis a Conditore facta sit natura corporea, ut in quamcumque voluerit, vel res poposcerit qualitatem, facile subsequatur.

VII. Omnis igitur hæc ratio hoc continet, quod duas generales naturas condiderit Deus : naturam visibilem, id est corpoream; et naturam invisibilem, quæ est incorporea. Istæ vero duæ naturæ diversas sui recipiunt permutationes. Illa quidem invisibilis, quæ rationabilis est, animo propositoque mutatur pro eo quod arbitrii sui libertate donata est; et per hoc aliquando in bonis, aliquando in contrariis invenitur. Hæc vero natura corporea substantialem recipit permutationem : unde et ad omne quod moliri, vel fabricare, vel retractare voluerit artifex omnium Deus, materiæ hujus habet in omnibus famulatum, ut in quascumque vult formas vel species, prout rerum merita deposcunt, naturam corpoream transmutet et transferat. Quod evidenter Propheta designans ait : « Deus qui facit omnia, et transmutat. »

VIII. Jam sane illud quærendum est, si tunc cum erit Deus omnia in omnibus, in consummatione omnium universa corporis natura una specie constabit, et omnis qualitas corporis illa sola erit quæ in illa inenarrabili gloria fulgebit, quæ spiritualis corporis futura esse sentienda est. Si

[1] I Cor. xv, 42, 43, 44.

fuerat sollicitudo commissa, non jam
milibus suis indiguit defensoribus,
creatoris sui opem depoposcit, a
regendi corruptam profanam
Unde unigenitus Filius De
Patris, cum esset in ea glori
ante quam mundus esset, exinan
mam servi accipiens efficitur obediens
ut obedientiam doceret eos qui non aliter nis
tiam salutem consequi poterant : regendi quoque
dique corruptas restituit Leges, dum omnes inimicos subjecit pedibus suis, ut per hoc quod necesse est eum regnare donec ponat inimicos suos sub pedibus et novissimum inimicum destruat mortem, rectores ipsos regendi doceat moderamina. Quia ergo non solum regendi vel regnandi, verum etiam obediendi, ut diximus, venerat reparare disciplinam, in semetipso prius complens quod ab aliis volebat impleri, idcirco non solum usque ad mortem crucis Patri obediens factus est, verum etiam in consummatione sæculi in semetipso complectens omnes quos subjicit Patri, et qui per eum veniunt ad salutem, cum ipsis et in ipsis ipse quoque subjectus dicitur Patri : dum omnia in ipso constant, et ipse est caput omnium, et in ipso est salus et salutem consequentium plenitudo. Hoc ergo est quod de eo dicit Apostolus : « Cum autem ei subjecta fuerint omnia, » tunc et ipse Filius subjectus erit ei qui sibi subdidit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus[1]. »

VII. Verum nescio quo pacto hæretici non intelligentes Apostoli sensum qui his verbis continetur, subjectionis in Filio nomen infamant : cujus appellationis si proprietas requiritur, ex contrariis facile poterit inveniri. Nam si subjectum esse non est bonum, restat ut illud quod contrarium

[1] 1 Cor. xv. 28.

est, bonum si... ...orum hoc modo terminatur, quia Apostoli secundu... ...t possibile est, similem fieri Deo. dum dicit : « Cum ... ...entum, quam ex divinis libris » et ipse Filius subjec... ...ue indicat Moyses ante ut quasi is qui nunc Pa... ...hominis enarrat dicens : turus sit tunc cum prius Pa... ...ad imaginem et simi- miror quomodo hoc intelligi po... ...dit : « Et fecit Deus subjectis omnibus non est ipse subjec... ...masculum et fœ- fuerint sibi omnia, cum rex omnium fu... ...to quod dixit : tenuerit universorum, tunc eum subjiciendum... ...e siluit, non subjectus ante non fuerit : non intelligentes quod... ...n in prima Christi ad Patrem beatitudinem nostræ perfectionis ...onsum- dit, et suscepti ab eo operis palmam declarat, cum ...e in- solum regendi ac regnandi summam quam in univers... ...bi- emendaverit creaturam, verum etiam obedientiæ et subjec- tionis correcta reparataque humani generis Patri offerat instituta. Si ergo bona et salutaris accipitur ista subjectio qua subjectus esse dicitur Filius Patri, valde consequens et cohærens est ut et inimicorum quæ dicitur Filio Dei esse subjectio, salutaris quædam intelligatur et utilis : ut sicut cum dicitur Filius Patri subjectus, perfecta universæ crea- turæ restitutio declaratur, ita cum Filio Dei inimici dicun- tur esse subjecti, subjectorum salus in eo intelligatur, et reparatio perditorum.

VIII. Verum certis quibusque et modis, et disciplinis, et temporibus subjectio ista complebitur : non necessitate ali- qua ad subjectionem cogente, ne per vim subditus fiat om- nis mundus Deo; sed verbo, ratione, doctrina, provocatione meliorum, institutionibus optimis, comminationibus quoque dignis et competentibus, quæ juste immineant his qui salu- tis et utilitatis suæ curam sanitatemque contemnunt. De- nique et nos homines, cum vel servos vel filios erudimus,

[1] 1 Cor. xv, 28.

dum adhuc per ætatem rationis incapaces sunt, minis esse et metu coercemus; cum vero boni, utilis, et honesti intelligentiam ceperint, tum jam cessante verberum metu, verbo ac ratione suasi, ad omnia quæ bona sunt acquiescunt. Quomodo autem servata in omnibus rationabilibus creaturis arbitrii libertate unusquisque debeat dispensari, id est, quos velut jam paratos et capaces sermo Dei et inveniat et instituat, quos autem interim differat, a quibus vero penitus occultetur, et longe eorum a se fieri dispenset auditum, quosque rursum contemnentes indicatum sibi et prædicatum verbum Dei correptionibus quibusdam et castigationibus illatis perurgeat ad salutem, conversionemque eorum quodammodo exigat et extorqueat; quibusnam vero etiam occasiones quasdam præstet salutis, ita ut interdum etiam ex responsione sola fide probata indubitatam quis ceperit salutem; quibus hæc ex causis vel quibus occasionibus fiant, quidve in his intro inspiciens divina sapientia, vel quos motus propositi eorum videns hæc universa dispenset: soli Deo cognitum est, et Unigenito ejus per quem creata ac reparata sunt universa, et Spiritui sancto per quem cuncta santificantur, qui ab ipso Patre procedit, cui est gloria in æterna sæcula. Amen.

CAPUT VI.

De consummatione mundi.

I. De fine vero mundi et consummatione omnium jam quidem et in superioribus pro viribus nostris disseruimus, secundum quod divinæ Scripturæ indulsit auctoritas, quæ sufficere ad instructionem putamus, paucis etiam nunc admonitis, quoniam ad hunc nos locum quæstionis ordo perduxit. Igitur summum bonum ad quod natura rationabilis universa festinat, quod etiam finis omnium dicitur, a quam-

plurimis etiam philosophorum hoc modo terminatur, quia summum bonum sit, prout possibile est, similem fieri Deo. Sed hoc non tam ipsorum inventum, quam ex divinis libris ab eis assumptum puto. Hoc namque indicat Moyses ante omnes, cum primam conditionem hominis enarrat dicens: « Et dixit Deus : Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram[1]. » Tunc deinde addit : « Et fecit Deus hominem, ad Dei imaginem fecit illum, masculum et fœminam fecit eos, et benedixit eos. » Hoc ergo quod dixit : « ad imaginem Dei fecit eum, » et de similitudine siluit, non aliud indicat nisi quod imaginis quidem dignitatem in prima conditione percepit, similitudinis vero perfectio in consummatione servata est : scilicet ut ipse sibi eam propriæ industriæ studiis ex Dei imitatione consisceret, cum possibilitate sibi perfectionis in initiis data per imaginis dignitatem, in fine demum per operum expletionem perfectam sibi ipse similitudinem consummaret. Sed apertius hæc et evidentius ita se habere Joannes Apostolus definit, hoc modo pronuntians : « Filioli, nondum scimus quid futuri sumus : si vero revelatum nobis fuerit de Salvatore, sine dubio dicetis : Similes ei erimus[2]. » Per quod certissime indicat et finem omnium, quem adhuc sibi dicit ignotum, et similitudinem Dei sperandam, quæ pro meritorum perfectione præstabitur. Ipse quoque Dominus in Evangelio hæc eadem non solum futura, verum etiam sui intercessione futura designat, dum ipse hoc a Patre discipulis suis impetrare dignatur, dicens : « Pater, volo ut ubi ego sum et isti sint mecum ; et sicut ego et tu unum sumus, ita et isti in nobis unum sint[3]. » In quo jam videtur ipsa similitudo, si dici potest, proficere, et ex simili unum jam fieri, pro eo sine dubio quod in consummatione vel fine omnia et in omnibus Deus est. In quo requiritur a nonnullis, si ratio naturæ cor-

[1] Gen. I, 26, 27. — [2] I Joan. III, 2, 3. — [3] Joan. XVII, 21.

poreæ quamvis expurgatæ ad liquidum et penitus spiritualis effectæ, non videatur obsistere vel ad similitudinis dignitatem, vel ad unitatis proprietatem : quod naturæ divinæ quæ utique incorporea est, nec similis videatur dici corporea natura posse, nec unum cum ea vere ac merito designari; maxime cum id quod unum est Filius cum Patre, ad naturæ proprietatem referendum fidei veritas doceat[1].

II. Cum ergo in fine Deus esse omnia et in omnibus promittatur, sicut consequens est, non est putandum venire ad illum finem animalia, vel pecora, vel bestias, ne etiam in animalibus, aut pecoribus, vel bestiis Deus inesse designetur; sed nec ligna, vel lapides, ne in his quoque esse dicatur Deus. Ita ne ullam quidem malitiam ad illum finem putandum est pervenire; ne dum in omnibus Deus esse dicitur, etiam in aliquo malitiæ vasculo inesse dicatur. Nam et si nunc quoque ubique et in omnibus dicimus esse Deum, pro eo quod nihil potest esse vacuum Deo, non tamen ita esse dicimus, ut omnia sit nunc in quibus est. Unde diligentius intuendum est quale est hoc quod perfectionem beatitudinis rerumque finem significat : quod non solum in omnibus esse dicitur Deus, sed etiam omnia in omnibus. Quæ sint ergo ista omnia quæ Deus futurus sit in omnibus, requiramus.

III. Et ego quidem arbitror quia hoc, quod in omnibus omnia dicitur esse Deus, significet etiam in singulis eum omnia esse. Per singulos autem omnia erit hoc modo, ut quidquid rationabilis mens, expurgata omnium vitiorum fæce, atque omni penitus abstersa nube malitiæ, vel sentire, vel intelligere, vel cogitare potest, omnia Deus sit, nec ultra jam aliud aliquid nisi Deum videat, Deum teneat, omnis motus sui Deus modus et mensura sit; et ita erit omnia Deus : non enim jam ultra boni malique discretio, quia nusquam malum : omnia enim Deus est, cui jam non adjacet

[1] Rom. VIII, 21.

malum : nec ultra ex arbore sciendi bonum et malum manducare concupiscet, qui semper in bono est, et cui omnia Deus est. Sic ergo finis ad principium reparatus, et rerum exitus collatus initiis, restituet illum statum quem tunc habuit natura rationabilis cum de ligno sciendi bonum et malum comedere non egebat, ut amoto omni malitiæ sensu, et ad sincerum purumque deterso, solus qui est unus bonus Deus hic ei fiat omnia, et non in paucis aliquibus vel pluribus, sed in omnibus ipse sit omnia. Cum jam nusquam mors, nusquam aculeus mortis, nusquam omnino malum, tunc vere Deus omnia in omnibus erit. Verum istam perfectionem ac beatitudinem rationabilium creaturarum, vel naturarum, ita demum quidam permanere in eodem statu quo supra diximus putant, id est ut Deum omnia habeant, et Deus eis sit omnia, si nullatenus eas societas naturæ corporalis amoveat. Alioquin existimant gloriam summæ beatitudinis impediri, si materialis substantiæ interseratur admixtio. De qua re plenius a nobis quæ in superioribus occurrere potuerunt, pertractata atque digesta sunt.

IV. Nunc vero quoniam apud Apostolorum mentionem spiritualis corporis invenimus, qualiter etiam inde sentiri debeat de hoc, tantummodo prout possumus requiramus. Quantum ergo sensus noster capere potest, qualitatem spiritualis corporis talem quamdam esse sentimus, in quo inhabitare deceat non solum sanctas quasque perfectasque animas, verum etiam omnem illam creaturam quæ liberabitur a servitute corruptionis. De corpore etiam illud Apostolus dixit : « Domum habemus non manu factam, æternam in » cœlis[1], » id est in mansionibus beatorum. Ex hoc ergo conjecturam capere possumus, quantæ puritatis, quantæ subtilitatis, quantæque gloriæ sit qualitas corporis illius, si comparationem faciamus ejus ad ea quæ nunc, licet cœlestia

[1] 2 Cor. v, 1.

prio nomine nuncupaverunt, dicentes καταβολὴν mundi, quod latine satis improprie translatum constitutionem mundi dixerunt : καταβολὴ vero in græco magis dejicere significat, id est deorsum jacere, quod latine improprie, ut diximus, constitutionem mundi interpretati sunt, sicut in Evangelio secundum Joannem cum dicit Salvator : « Et erit tribulatio » in illis diebus qualis non fuit a constitutione mundi [1], » hic constitutio καταβολὴ dicta est : quod ita intelligendum est sicut superius exposuimus. Sed et Apostolus in Epistola ad Ephesios eodem sermone usus est cum ait : « Qui elegit » nos ante mundi constitutionem [2], » et hic constitutionem mundi καταβολὴν dixit, eodem sensu quo superius interpretati sumus intelligendam. Dignum igitur videtur inquirere quid est quod hoc novo nomine indicetur : et arbitror, quoniam quidem finis et consummatio sanctorum erit in his quæ non videntur et æterna sunt, ex ipsius finis contemplatione, sicut in superioribus frequenter ostendimus; simile etiam initium rationabiles creaturas habuisse censendum est. Et si tale initium habuerint qualem finem sperant, fuerunt sine dubio jam ab initio in his quæ non videntur et æterna sunt. Quod si est, de superioribus ad inferiora descensum est non solum ab his animabus quæ id motuum suorum varietate meruerunt, verum et ab his quæ ad totius mundi ministerium ex illis superioribus et invisibilibus ad hæc inferiora et visibilia deductæ sunt, licet non volentes; « Vanitati quippe creatura subjecta est non volens, sed » propter eum qui subjecit in spe [3], » qua vel sol, vel luna, vel stellæ, vel Angeli explerent obsequium mundo, et his animabus quæ ob nimios defectus mentis, crassioribus istis et solidioribus indiguere corporibus, et propter eos quibus hoc erat necessarium, mundus iste etiam visibilis institutus est. Ex hoc ergo communiter omnium per hanc significan-

[1] Matth. xxiv, 21. — [2] Ephes. i, 4. — [3] Rom. viii, 20.

tiam, id est per καταβολὴν, a superioribus ad inferiora videtur indicari deductio. Spem sane libertatis universa creatura gerit ut a servitutis corruptione liberetur cum filii Dei qui vel prolapsi, vel dispersi sunt, in unum fuerint congregati, vel cum cætera officia expleverint in hoc mundo quæ solus cognoscit omnium artifex Deus. Talem vero ac tantum putandum est factum esse mundum, qui vel omnes eas animas quæ in hoc mundo statutæ sunt exerceri caperet, vel omnes eas virtutes quæ adesse eis, et dispensare eas, ac juvare paratæ sunt. Unius namque naturæ esse omnes rationabiles creaturas, ex multis assertionibus comprobatur: per quod solum Dei justitia in omnibus earum dispensationibus defendi potest, dum unaquæque in semetipsa habet causas quod in illo vel in illo vitæ ordine posita sit.

V. Hanc ergo dispositionem Dei quam postea ordinavit, jam tunc ab origine mundi rationibus causisque perspectis eorum qui vel pro defectu mentis venire in corpora merebantur, vel eorum qui visibilium cupiditate raptabantur, sed et illorum qui vel volentes vel inviti præstare officia quædam his qui in hunc statum deciderant compellebantur, ab eo qui in spe subjiciebat, non intelligentes quidam, nec advertentes quod ex præcedentibus liberi arbitrii causis instituta fuisset a Deo dispositionis ista varietas, arbitrati sunt vel fortuitis motibus vel fatali necessitate agi omnia quæ in hoc modo fiunt, nec esse aliquid in nostro arbitrio. Unde nec Dei providentiam inculpabilem assignare potuerunt.

VI. Sicut autem diximus, quia multis, vel ministris, vel rectoribus, vel auxiliatoribus eguerunt animæ omnes quæ in hoc mundo versatæ sunt: ita in novissimis temporibus cum jam finis mundo proximus immineret, et in ultimam perditionem omne humanum vergeret genus, infirmatis non solum his qui regebantur, verum etiam illis quibus regendi

fuerat sollicitudo commissa, non jam tali auxilio, nec similibus suis indiguit defensoribus, sed auctoris ipsius et creatoris sui opem depoposcit, qui et his obediendi et illis regendi corruptam profanamque restitueret disciplinam. Unde unigenitus Filius Dei, qui erat verbum et sapientia Patris, cum esset in ea gloria apud Patrem quam habuit ante quam mundus esset, exinanivit semetipsum, et formam servi accipiens efficitur obediens usque ad mortem, ut obedientiam doceret eos qui non aliter nisi per obedientiam salutem consequi poterant : regendi quoque regnandique corruptas restituit Leges, dum omnes inimicos subjecit pedibus suis, ut per hoc quod necesse est eum regnare donec ponat inimicos suos sub pedibus et novissimum inimicum destruat mortem, rectores ipsos regendi doceat moderamina. Quia ergo non solum regendi vel regnandi, verum etiam obediendi, ut diximus, venerat reparare disciplinam, in semetipso prius complens quod ab aliis volebat impleri, idcirco non solum usque ad mortem crucis Patri obediens factus est, verum etiam in consummatione sæculi in semetipso complectens omnes quos subjicit Patri, et qui per eum veniunt ad salutem, cum ipsis et in ipsis ipse quoque subjectus dicitur Patri : dum omnia in ipso constant, et ipse est caput omnium, et in ipso est salus et salutem consequentium plenitudo. Hoc ergo est quod de eo dicit Apostolus : « Cum autem ei subjecta fuerint omnia, » tunc et ipse Filius subjectus erit ei qui sibi subdidit om» nia, ut sit Deus omnia in omnibus[1]. »

VII. Verum nescio quo pacto hæretici non intelligentes Apostoli sensum qui his verbis continetur, subjectionis in Filio nomen infamant : cujus appellationis si proprietas requiritur, ex contrariis facile poterit inveniri. Nam si subjectum esse non est bonum, restat ut illud quod contrarium

[1] 1 Cor. xv, 28.

est, bonum sit, id est, non esse subjectum. Sermo namque Apostoli secundum quod isti volunt, hoc videtur ostendere, dum dicit : « Cum autem ei subjecta fuerint omnia, tunc » et ipse Filius subjectus erit ei qui sibi subdidit omnia[1] : » ut quasi is qui nunc Patri subjectus non sit, subjectus futurus sit tunc cum prius Pater ei universa subjecerit. Sed miror quomodo hoc intelligi possit, ut is qui nondum sibi subjectis omnibus non est ipse subjectus, tunc cum subjecta fuerint sibi omnia, cum rex omnium fuerit, et potestatem tenuerit universorum, tunc eum subjiciendum putent, cum subjectus ante non fuerit : non intelligentes quod subjectio Christi ad Patrem beatitudinem nostræ perfectionis ostendit, et suscepti ab eo operis palmam declarat, cum non solum regendi ac regnandi summam quam in universam emendaverit creaturam, verum etiam obedientiæ et subjectionis correcta reparataque humani generis Patri offerat instituta. Si ergo bona et salutaris accipitur ista subjectio qua subjectus esse dicitur Filius Patri, valde consequens et cohærens est ut et inimicorum quæ dicitur Filio Dei esse subjectio, salutaris quædam intelligatur et utilis : ut sicut cum dicitur Filius Patri subjectus, perfecta universæ creaturæ restitutio declaratur, ita cum Filio Dei inimici dicuntur esse subjecti, subjectorum salus in eo intelligatur, et reparatio perditorum.

VIII. Verum certis quibusque et modis, et disciplinis, et temporibus subjectio ista complebitur : non necessitate aliqua ad subjectionem cogente, ne per vim subditus fiat omnis mundus Deo; sed verbo, ratione, doctrina, provocatione meliorum, institutionibus optimis, comminationibus quoque dignis et competentibus, quæ juste immineant his qui salutis et utilitatis suæ curam sanitatemque contemnunt. Denique et nos homines, cum vel servos vel filios erudimus,

[1] 1 Cor. xv, 28.

dum adhuc per ætatem rationis incapaces sunt, minis et et metu coercemus; cum vero boni, utilis, et honesti intelligentiam ceperint, tum jam cessante verberum metu verbo ac ratione suasi, ad omnia quæ bona sunt acquiescunt. Quomodo autem servata in omnibus rationabilibus creaturis arbitrii libertate unusquisque debeat dispensari, id est, quos velut jam paratos et capaces sermo Dei et inveniat et instituat, quos autem interim differat, a quibus vero penitus occultetur, et longe eorum a se fieri dispenset auditum, quosque rursum contemnentes indicatum sibi et prædicatum verbum Dei correptionibus quibusdam et castigationibus illatis perurgeat ad salutem, conversionemque eorum quodammodo exigat et extorqueat; quibusnam vero etiam occasiones quasdam præstet salutis, ita ut interdum etiam ex responsione sola fide probata indubitatam quis ceperit salutem; quibus hæc ex causis vel quibus occasionibus fiant, quidve in his intro inspiciens divina sapientia, vel quos motus propositi eorum videns hæc universa dispenset: soli Deo cognitum est, et Unigenito ejus per quem creata ac reparata sunt universa, et Spiritui sancto per quem cuncta santificantur, qui ab ipso Patre procedit, cui est gloria in æterna sæcula. Amen.

CAPUT VI.

De consummatione mundi.

I. De fine vero mundi et consummatione omnium jam quidem et in superioribus pro viribus nostris disseruimus, secundum quod divinæ Scripturæ indulsit auctoritas, quæ sufficere ad instructionem putamus, paucis etiam nunc admonitis, quoniam ad hunc nos locum quæstionis ordo perduxit. Igitur summum bonum ad quod natura rationabilis universa festinat, quod etiam finis omnium dicitur, a quam-

plurimis etiam philosophorum hoc modo terminatur, quia summum bonum sit, prout possibile est, similem fieri Deo. Sed hoc non tam ipsorum inventum, quam ex divinis libris ab eis assumptum puto. Hoc namque indicat Moyses ante omnes, cum primam conditionem hominis enarrat dicens: « Et dixit Deus : Faciamus hominem ad imaginem et simi- » litudinem nostram[1]. » Tunc deinde addit : « Et fecit Deus » hominem, ad Dei imaginem fecit illum, masculum et fœ- » minam fecit eos, et benedixit eos. » Hoc ergo quod dixit : « ad imaginem Dei fecit eum, » et de similitudine siluit, non aliud indicat nisi quod imaginis quidem dignitatem in prima conditione percepit, similitudinis vero perfectio in consummatione servata est : scilicet ut ipse sibi eam propriæ industriæ studiis ex Dei imitatione conscisceret, cum possibilitate sibi perfectionis in initiis data per imaginis dignitatem, in fine demum per operum expletionem perfectam sibi ipse similitudinem consummaret. Sed apertius hæc et evidentius ita se habere Joannes Apostolus definit, hoc modo pronuntians : « Filioli, nondum scimus quid futuri sumus : si » vero revelatum nobis fuerit de Salvatore, sine dubio di- » cetis : Similes ei erimus[2]. » Per quod certissime indicat et finem omnium, quem adhuc sibi dicit ignotum, et similitudinem Dei sperandam, quæ pro meritorum perfectione præstabitur. Ipse quoque Dominus in Evangelio hæc eadem non solum futura, verum etiam sui intercessione futura designat, dum ipse hoc a Patre discipulis suis impetrare dignatur, dicens : « Pater, volo ut ubi ego sum et isti sint me- » cum ; et sicut ego et tu unum sumus, ita et isti in nobis » unum sint[3]. » In quo jam videtur ipsa similitudo, si dici potest, proficere, et ex simili unum jam fieri, pro eo sine dubio quod in consummatione vel fine omnia et in omnibus Deus est. In quo requiritur a nonnullis, si ratio naturæ cor-

[1] Gen. I, 26, 27. — [2] I Joan. III, 2, 3. — [3] Joan. XVII, 21.

poreæ quamvis expurgatæ ad liquidum et penitus spiritualis effectæ, non videatur obsistere vel ad similitudinis dignitatem, vel ad unitatis proprietatem: quod naturæ divinæ quæ utique incorporea est, nec similis videatur dici corporea natura posse, nec unum cum ea vere ac merito designari; maxime cum id quod unum est Filius cum Patre, ad naturæ proprietatem referendum fidei veritas doceat[1].

II. Cum ergo in fine Deus esse omnia et in omnibus promittatur, sicut consequens est, non est putandum venire ad illum finem animalia, vel pecora, vel bestias, ne etiam in animalibus, aut pecoribus, vel bestiis Deus inesse designetur; sed nec ligna, vel lapides, ne in his quoque esse dicatur Deus. Ita ne ullam quidem malitiam ad illum finem putandum est pervenire; ne dum in omnibus Deus esse dicitur, etiam in aliquo malitiæ vasculo inesse dicatur. Nam et si nunc quoque ubique et in omnibus dicimus esse Deum, pro eo quod nihil potest esse vacuum Deo, non tamen ita esse dicimus, ut omnia sit nunc in quibus est. Unde diligentius intuendum est quale est hoc quod perfectionem beatitudinis rerumque finem significat: quod non solum in omnibus esse dicitur Deus, sed etiam omnia in omnibus. Quæ sint ergo ista omnia quæ Deus futurus sit in omnibus, requiramus.

III. Et ego quidem arbitror quia hoc, quod in omnibus omnia dicitur esse Deus, significet etiam in singulis eum omnia esse. Per singulos autem omnia erit hoc modo, ut quidquid rationabilis mens, expurgata omnium vitiorum fæce, atque omni penitus abstersa nube malitiæ, vel sentire, vel intelligere, vel cogitare potest, omnia Deus sit, nec ultra jam aliud aliquid nisi Deum videat, Deum teneat, omnis motus sui Deus modus et mensura sit; et ita erit omnia Deus: non enim jam ultra boni malique discretio, quia nusquam malum: omnia enim Deus est, cui jam non adjacet

[1] Rom. VIII, 21.

nalum : nec ultra ex arbore sciendi bonum et malum manlucare concupiscet, qui semper in bono est, et cui omnia Deus est. Sic ergo finis ad principium reparatus, et rerum exitus collatus initiis, restituet illum statum quem tunc habuit natura rationabilis cum de ligno sciendi bonum et nalum comedere non egebat, ut amoto omni malitiæ sensu, t ad sincerum purumque deterso, solus qui est unus bonus Deus hic ei fiat omnia, et non in paucis aliquibus vel pluibus, sed in omnibus ipse sit omnia. Cum jam nusquam nors, nusquam aculeus mortis, nusquam omnino malum, unc vere Deus omnia in omnibus erit. Verum istam perectionem ac beatitudinem rationabilium creaturarum, vel aturarum, ita demum quidam permanere in eodem statu uo supra diximus putant, id est ut Deum omnia habeant, t Deus eis sit omnia, si nullatenus eas societas naturæ corporalis amoveat. Alioquin existimant gloriam summæ beaitudinis impediri, si materialis substantiæ interseratur adnixtio. De qua re plenius a nobis quæ in superioribus ccurrere potuerunt, pertractata atque digesta sunt.

IV. Nunc vero quoniam apud Apostolorum mentionem piritualis corporis invenimus, qualiter etiam inde sentiri lebeat de hoc, tantummodo prout possumus requiramus. Quantum ergo sensus noster capere potest, qualitatem spiitualis corporis talem quamdam esse sentimus, in quo inhaitare deceat non solum sanctas quasque perfectasque aninas, verum etiam omnem illam creaturam quæ liberabitur servitute corruptionis. De corpore etiam illud Apostolus dixit : « Domum habemus non manu factam, æternam in « cœlis[1], » id est in mansionibus beatorum. Ex hoc ergo conjecturam capere possumus, quantæ puritatis, quantæ subtiitatis, quantæque gloriæ sit qualitas corporis illius, si comparationem faciamus ejus ad ea quæ nunc, licet cœlestia

[1] 2 Cor. v, 1.

sint et splendidissima corpora, manu facta tamen sunt et visibilia. De illo autem dicitur domus esse non manu facta, sed æterna in cœlis. Quia ergo « quæ videntur temporalia » sunt, quæ autem non videntur, æterna sunt[1], » omnibus his corporibus quæ sive in terris sive in cœlis videmus, et quæ videri possunt, et manu facta sunt, et æterna non sunt, multa longe prælatione præcellit illud quod et visibile non est, nec manu factum est, sed æternum est. Ex qua comparatione conjici potest quantus decor, quantus splendor, quantus fulgor sit corporis spiritualis; et verum esse illud quod dictum est, quia « oculus non vidit, nec auris audivit, » nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus diligen» tibus illum[2]. » Non autem dubitandum est naturam corporis hujus nostri voluntate Dei qui talem fecit eam, usque ad illam qualitatem subtilissimi et purissimi ac splendidissimi corporis posse a Creatore perduci, prout rerum status vocaverit, et meritum rationabilis naturæ poposcerit. Denique cum varietate et diversitate mundus indiguit, per diversas rerum facies speciesque omni famulatu *præbuit se* materia Conditori, utpote domino et creatori *suo, quo diversas* cœlestium terrenorumque ex ea duceret formas. Cum vero res ad illud cœperint festinare ut sint omnes unum, sicut est Pater cum Filio unum, consequenter intelligi datur, quod ubi omnes unum sunt, jam diversitas non erit.

V. Propterea namque etiam novissimus inimicus, qui mors appellatur, destrui dicitur, ut neque ultra triste sit aliquid, ubi mors non est, neque adversum sit, ubi non est inimicus. Destrui sane novissimus inimicus ita intelligendus est, non ut substantia ejus quæ a Deo facta est pereat, sed ut propositum et voluntas inimica, quæ non a Deo, sed ab ipso processit, intereat. Destruetur ergo non ut non sit, sed ut inimicus non sit et mors. Nihil enim omnipotenti impos-

[1] 2 Cor. iv, 18. — [2] 1 Cor. ii, 9.

ibile est, nec insanabile est aliquid factori suo : propterea enim fecit omnia ut essent; et quæ facta sunt ut essent, non esse non possunt. Propter quod immutationem quidem varietatemque recipient, ita ut pro meritis vel in meliori vel in deteriori habeantur statu; substantialem vero interitum ea quæ a Deo ad hoc facta sunt ut essent et permanerent, recipere non possunt. Non enim quæ opinione vulgi interire creduntur, continuo etiam vel fidei vel veritatis ratio ea interire consenserit. Denique caro nostra ab imperitis et infidelibus ita post mortem deperire existimatur, ut nihil prorsus reliquum substantiæ suæ habere credatur. Nos vero qui resurrectionem ejus credimus, immutationem ejus tantummodo per mortem factam intelligimus; substantiam vero ejus certum est permanere, et voluntate Creatoris sui certoque tempore rursus reparari ad vitam, atque iterum permutationem ejus fieri, ut quæ primo fuit caro ex terra terrena, tum deinde dissoluta per mortem, et iterum facta cinis ac terra, « quoniam terra es, *inquit*, et in terram ibis [1], » rursum resuscitetur e terra, et post hoc jam prout meritum inhabitantis animæ poposcerit, in gloriam corporis proficiat spiritualis.

VI. In hunc ergo statum omnem hanc nostram substantiam corporalem putandum est perducendam, tum cum omnia restituentur ut unum sint, et cum Deus fuerit omnia in omnibus. Quod tamen non ad subitum fieri, sed paulatim et per partes intelligendum est, infinitis et immensis labentibus sæculis, cum sensim et per singulos emendatio fuerit et correctio prosecuta, præcurrentibus aliis et velociori cursu ad summa tendentibus, aliis vero proximo quoque spatio insequentibus, tum deinde aliis longe posterius : et sic per multos et innumeros ordines proficientium ac Deo se ex inimicis reconciliantium pervenitur usque ad no-

[1] *Genes.* III, 19.

» fratris tui clamat ad me de terra[1]. » Quod enim clamat ad Dominum, non est proprie sanguis ille qui effusus est; sed abusive sanguis clamare dicitur, dum ejus qui sanguinem effudit vindicta deposcitur. Sed et illud quod Apostolus ait : « Video autem aliam legem in membris meis repu» gnantem legi mentis meæ[2], » ita intelligunt tanquam si dixisset, quod is qui verbo Dei vacare vult, pro necessitatibus et usibus corporalibus quæ velut lex quædam corpori inest, distrahitur atque divellitur atque impeditur ne sapientiæ vacans intentius possit divina contueri mysteria.

V. Quod vero inter carnis opera descriptæ sunt esse etiam hæreses, et invidiæ, et contentiones, vel cætera, ita accipiunt, quod anima cum crassioris sensus fuerit effecta, ex eo quod corporis sese passionibus subdit, oppressa vitiorum molibus, et nihil subtile ac spirituale sentiens, caro dicitur effecta, et inde nomen trahit in quo plus studii vel propositi gerit. Addunt etiam hæc requirentes : Quis invenietur, vel quis dicetur conditor mali hujus sensus qui dicitur sensus carnis ? Quia alium nullum creatorem animæ *et carnis* quam Deum credendum esse defendunt. Et si *dicamus quia* bonus Deus in ipsa conditione sua aliquid sibi creavit inimicum, utique absurdum videbitur. Si ergo scriptum est, quia « sapientia carnis inimica est Deo[3], » et hoc factum ex conditione dicetur, videbitur ipse Deus naturam sibi aliquam fecisse inimicam, quæ ei non potest esse subjecta nec legi ejus : quippe si animale esse putabitur, de quo hæc dicuntur. Quod si ita recipiatur, quid jam differre videbitur ab his qui diversas naturas animarum dicunt esse creatas, quæ naturaliter vel perituræ sint vel salvandæ? Quod utique solis hæreticis placet, qui dum justitiam Dei pia ratione asseverare non possunt, hujuscemodi impietatis figmenta componunt. Et nos quidem prout potuimus ex singulorum

[1] Gen. IV, 10. — [2] Rom. VII, 23. — [3] Id. VIII, 7.

personis quæ dici possunt disputationis modo de singulis dogmatibus in medium protulimus : qui autem legit, eligat ex his quæ magis amplectenda sit ratio.

CAPUT V.

Quod mundus ex tempore cœperit.

I. Post hæc jam quoniam quidem de ecclesiasticis definitionibus unum habetur præcipue secundum historiæ nostræ fidem, quod mundus hic factus sit, et ex certo tempore cœperit, et secundum promulgatam omnibus consummationem sæculi, pro sui corruptione solvendus sit, etiam de hoc pauca repetere non videtur absurdum. Et quantum quidem ad Scripturarum fidem pertinet, perfacilis videtur de hoc assertio. Denique hæretici cum in alia multa distracti sint, in hoc tamen Scripturæ auctoritati cedentes, visi sunt consonare. De conditione ergo mundi quæ alia nos Scriptura magis poterit edocere quam ea quæ a Moyse de origine ejusdem scripta est ? Quæ, licet majora intra se contineat quam historiæ narratio videtur ostendere, et spiritualem in quammaximis coutineat intellectum, atque in rebus mysticis et profundis velamine quodam litteræ utatur ; tamen nihilominus indicat hoc sermo narrantis, quod ex certo tempore creata sunt omnia quæ videntur. De consummationne vero mundi, primo Jacob indicat cum ad filios suos testatur dicens : « Convenite ad me, filii Jacob, ut annuntiem vobis » quid erit in novissimis diebus, *vel,* post novissimos dies[1]. » Si ergo sunt novissimi dies, vel post novissimos dies, cessare dies necesse est qui cœperunt. David quoque ita ait : « Cœli » peribunt, tu autem permanebis, et omnes sicut vestimen» tum veterascent ; et sicut opertorium mutabis eos, et mu» tabuntur : tu autem idem ipse es, et anni tui non defi-

[1] Gen. XLIX, 1.

» cient[1]. » Dominus vero et Salvator noster, cum dicit : « Qui creavit ab initio masculum et fœminam fecit eos [2], » factum etiam esse mundum ipse testatur : et rursum dicens quia « Cœlum et terra transient, verba autem mea » non transient [3], » corruptibilem eum finiendumque designat. Sed et Apostolus dicens : « Vanitati enim creatura » subjecta est non volens, sed propter eum qui subjecit in » spe, quia et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptio- » nis in libertatem gloriæ filiorum Dei [4], » manifeste finem mundi declarat ; et cum rursum dicit : « Transiet habitus » hujus mundi [5]. » Verum in eo ipso quod dixit quia vanitati creatura subjecta est, etiam initium ejus ostendit ; si enim vanitati creatura subjecta est propter spem aliquam, ex causa utique subjecta est : et quod ex causa est, necesse est ut cœperit : non enim poterat sine ullo initio vanitati creatura esse subjecta, et sperare liberari a servitute corruptionis, quæ servire non cœperat. Sed et quamplurima alia in Scripturis divinis hujuscemodi dicta reperiet si quis requirat ex otio, quibus et initium habere mundus et finem sperare dicitur.

II. Si quis ergo est qui adversetur in hac parte vel auctoritati Scripturæ nostræ, vel fidei, inquiremus ab eo utrum dicat Deum comprehendere posse omnia, an non posse ? Et dicere quidem non posse, manifeste impium est. Si vero, quod necesse est, dixerit quia omnia comprehendit, superest ut eo ipso quo comprehendi possunt, et initium habere intelligantur et finem. Nam quod penitus sine initio ullo est, comprehendi omnino non potest. In quantumcumque enim se intellectus extenderit, in tantum comprehendendi facultas sine fine subducitur et differtur, ubi initium non habetur.

[1] Psal. CII, 27, 28. — [2] Matth. XIX, 4. — [3] Id. XXIV, 35. — [4] Rom. VIII, 20. — [5] 1 Cor. VII, 31.

III. Sed solent nobis objicere dicentes : Si cœpit mundus ex tempore, quid ante faciebat Deus quam mundus inciperet? Otiosam enim et immobilem dicere naturam Dei, impium est simul et absurdum, vel putare quod bonitas aliquando bene non fecerit, et omnipotentia aliquando non egerit potentatum. Hoc nobis objicere solent dicentibus mundum hunc ex certo tempore cœpisse, et secundum Scripturæ fidem annos quoque ætatis ipsius numerantibus. Ad quas propositiones non arbitror aliquem hæreticorum secundum rationem dogmatis sui posse facile respondere. Nos vero consequenter respondebimus observantes regulam pietatis, et dicentes, quoniam non tunc primum cum visibilem istum mundum fecit Deus, cœpit operari, sed sicut post corruptionem hujus erit alius mundus, ita et antequam hic esset fuisse alios credimus. Quod utrumque divinæ Scripturæ auctoritate firmabitur. Nam quod erit post hunc alius mundus, Esaias docet, dicens : « Erit cœlum » novum et terra nova, quæ ego faciam permanere in con- » spectu meo, dicit Dominus [1]. » Quod autem ante hunc mundum fuerint etiam alii, Ecclesiastes ostendit dicens : « Quid est quod factum est? Id ipsum quod futurum est. » Et quid est quod creatum est? Hoc ipsum quod crean- » dum : et nihil est omnino recens sub sole. Sed quis loque- » tur, et dicet, Ecce hoc novum est? Jam fuit id in sæculis » quæ fuerunt ante nos [2]. » Quibus testimoniis utrumque simul probatur, quod et ante fuerint sæcula, et futura sint postmodum. Non tamen putandum est plures mundos simul esse, sed post hunc initium aliorum futurum : de quibus nunc non est necessarium per singula repetere, cum jam id in superioribus fecerimus (12).

IV. Illud sane otiose prætereundum non arbitror, quod Scripturæ sanctæ conditionem mundi novo quodam et pro-

[1] Isai. LXVI, 22. — [2] Eccl. I, 9.

prio nomine nuncupaverunt, dicentes καταβολὴν mundi, quod latine satis improprie translatum constitutionem mundi dixerunt : καταβολὴ vero in græco magis dejicere significat, id est deorsum jacere, quod latine improprie, ut diximus, constitutionem mundi interpretati sunt, sicut in Evangelio secundum Joannem cum dicit Salvator : « Et erit tribulatio » in illis diebus qualis non fuit a constitutione mundi [1], » hic constitutio καταβολὴ dicta est : quod ita intelligendum est sicut superius exposuimus. Sed et Apostolus in Epistola ad Ephesios eodem sermone usus est cum ait : « Qui elegit » nos ante mundi constitutionem [2], » et hic constitutionem mundi καταβολὴν dixit, eodem sensu quo superius interpretati sumus intelligendam. Dignum igitur videtur inquirere quid est quod hoc novo nomine indicetur : et arbitror, quoniam quidem finis et consummatio sanctorum erit in his quæ non videntur et æterna sunt, ex ipsius finis contemplatione, sicut in superioribus frequenter ostendimus ; simile etiam initium rationabiles creaturas habuisse censendum est. Et si tale initium habuerint qualem finem *sperant*, fuerunt sine dubio jam ab initio in his quæ non *videntur* et æterna sunt. Quod si est, de superioribus ad inferiora descensum est non solum ab his animabus quæ id motuum suorum varietate meruerunt, verum et ab his quæ ad totius mundi ministerium ex illis superioribus et invisibilibus ad hæc inferiora et visibilia deductæ sunt, licet non volentes ; « Vanitati quippe creatura subjecta est non volens, sed » propter eum qui subjecit in spe [3], » qua vel sol, vel luna, vel stellæ, vel Angeli explerent obsequium mundo, et his animabus quæ ob nimios defectus mentis, crassioribus istis et solidioribus indiguere corporibus, et propter eos quibus hoc erat necessarium, mundus iste etiam visibilis institutus est. Ex hoc ergo communiter omnium per hanc significan-

[1] Matth. xxiv, 21. — [2] Ephes. i, 4. — [3] Rom. viii, 20.

tiam, id est per καταβολὴν, a superioribus ad inferiora videtur indicari deductio. Spem sane libertatis universa creatura gerit ut a servitutis corruptione liberetur cum filii Dei qui vel prolapsi, vel dispersi sunt, in unum fuerint congregati, vel cum cætera officia expleverint in hoc mundo quæ solus cognoscit omnium artifex Deus. Talem vero ac tantum putandum est factum esse mundum, qui vel omnes eas animas quæ in hoc mundo statutæ sunt exerceri caperet, vel omnes eas virtutes quæ adesse eis, et dispensare eas, ac juvare paratæ sunt. Unius namque naturæ esse omnes rationabiles creaturas, ex multis assertionibus comprobatur : per quod solum Dei justitia in omnibus earum dispensationibus defendi potest, dum unaquæque in semetipsa habet causas quod in illo vel in illo vitæ ordine posita sit.

V. Hanc ergo dispositionem Dei quam postea ordinavit, jam tunc ab origine mundi rationibus causisque perspectis eorum qui vel pro defectu mentis venire in corpora merebantur, vel eorum qui visibilium cupiditate raptabantur, sed et illorum qui vel volentes vel inviti præstare officia quædam his qui in hunc statum deciderant compellebantur, ab eo qui in spe subjiciebat, non intelligentes quidam, nec advertentes quod ex præcedentibus liberi arbitrii causis instituta fuisset a Deo dispositionis ista varietas, arbitrati sunt vel fortuitis motibus vel fatali necessitate agi omnia quæ in hoc modo fiunt, nec esse aliquid in nostro arbitrio. Unde nec Dei providentiam inculpabilem assignare potuerunt.

VI. Sicut autem diximus, quia multis, vel ministris, vel rectoribus, vel auxiliatoribus eguerunt animæ omnes quæ in hoc mundo versatæ sunt : ita in novissimis temporibus cum jam finis mundo proximus immineret, et in ultimam perditionem omne humanum vergeret genus, infirmatis non solum his qui regebantur, verum etiam illis quibus regendi

fuerat sollicitudo commissa, non jam tali auxilio, nec similibus suis indiguit defensoribus, sed auctoris ipsius et creatoris sui opem depoposcit, qui et his obediendi et illis regendi corruptam profanamque restitueret disciplinam. Unde unigenitus Filius Dei, qui erat verbum et sapientia Patris, cum esset in ea gloria apud Patrem quam habuit ante quam mundus esset, exinanivit semetipsum, et formam servi accipiens efficitur obediens usque ad mortem, ut obedientiam doceret eos qui non aliter nisi per obedientiam salutem consequi poterant : regendi quoque regnandique corruptas restituit Leges, dum omnes inimicos subjecit pedibus suis, ut per hoc quod necesse est eum regnare donec ponat inimicos suos sub pedibus et novissimum inimicum destruat mortem, rectores ipsos regendi doceat moderamina. Quia ergo non solum regendi vel regnandi, verum etiam obediendi, ut diximus, venerat reparare disciplinam, in semetipso prius complens quod ab aliis volebat impleri, idcirco non solum usque ad mortem crucis Patri obediens factus est, verum etiam in consummatione sæculi in semetipso complectens omnes quos subjicit Patri, et qui per eum veniunt ad salutem, cum ipsis et in ipsis ipse quoque subjectus dicitur Patri : dum omnia in ipso constant, et ipse est caput omnium, et in ipso est salus et salutem consequentium plenitudo. Hoc ergo est quod de eo dicit Apostolus : « Cum autem ei subjecta fuerint omnia, » tunc et ipse Filius subjectus erit ei qui sibi subdidit om» nia, ut sit Deus omnia in omnibus[1]. »

VII. Verum nescio quo pacto hæretici non intelligentes Apostoli sensum qui his verbis continetur, subjectionis in Filio nomen infamant : cujus appellationis si proprietas requiritur, ex contrariis facile poterit inveniri. Nam si subjectum esse non est bonum, restat ut illud quod contrarium

[1] 1 Cor. xv, 28.

est, bonum sit, id est, non esse subjectum. Sermo namque Apostoli secundum quod isti volunt, hoc videtur ostendere, dum dicit : « Cum autem ei subjecta fuerint omnia, tunc » et ipse Filius subjectus erit ei qui sibi subdidit omnia[1] : » ut quasi is qui nunc Patri subjectus non sit, subjectus futurus sit tunc cum prius Pater ei universa subjecerit. Sed miror quomodo hoc intelligi possit, ut is qui nondum sibi subjectis omnibus non est ipse subjectus, tunc cum subjecta fuerint sibi omnia, cum rex omnium fuerit, et potestatem tenuerit universorum, tunc eum subjiciendum putent, cum subjectus ante non fuerit : non intelligentes quod subjectio Christi ad Patrem beatitudinem nostræ perfectionis ostendit, et suscepti ab eo operis palmam declarat, cum non solum regendi ac regnandi summam quam in universam emendaverit creaturam, verum etiam obedientiæ et subjectionis correcta reparataque humani generis Patri offerat instituta. Si ergo bona et salutaris accipitur ista subjectio qua subjectus esse dicitur Filius Patri, valde consequens et cohærens est ut et inimicorum quæ dicitur Filio Dei esse subjectio, salutaris quædam intelligatur et utilis : ut sicut cum dicitur Filius Patri subjectus, perfecta universæ creaturæ restitutio declaratur, ita cum Filio Dei inimici dicuntur esse subjecti, subjectorum salus in eo intelligatur, et reparatio perditorum.

VIII. Verum certis quibusque et modis, et disciplinis, et temporibus subjectio ista complebitur : non necessitate aliqua ad subjectionem cogente, ne per vim subditus fiat omnis mundus Deo; sed verbo, ratione, doctrina, provocatione meliorum, institutionibus optimis, comminationibus quoque dignis et competentibus, quæ juste immineant his qui salutis et utilitatis suæ curam sanitatemque contemnunt. Denique et nos homines, cum vel servos vel filios erudimus,

[1] 1 Cor. xv, 28.

dum adhuc per ætatem rationis incapaces sunt, minis eos et metu coercemus; cum vero boni, utilis, et honesti intelligentiam ceperint, tum jam cessante verberum metu, verbo ac ratione suasi, ad omnia quæ bona sunt acquiescunt. Quomodo autem servata in omnibus rationabilibus creaturis arbitrii libertate unusquisque debeat dispensari, id est, quos velut jam paratos et capaces sermo Dei et inveniat et instituat, quos autem interim differat, a quibus vero penitus occultetur, et longe eorum a se fieri dispenset auditum, quosque rursum contemnentes indicatum sibi et prædicatum verbum Dei correptionibus quibusdam et castigationibus illatis perurgeat ad salutem, conversionemque eorum quodammodo exigat et extorqueat; quibusnam vero etiam occasiones quasdam præstet salutis, ita ut interdum etiam ex responsione sola fide probata indubitatam quis ceperit salutem; quibus hæc ex causis vel quibus occasionibus fiant, quidve in his intro inspiciens divina sapientia, vel quos motus propositi eorum videns hæc universa dispenset : soli Deo cognitum est, et Unigenito ejus per quem creata ac reparata sunt universa, et Spiritui sancto per quem cuncta santificantur, qui ab ipso Patre procedit, cui est gloria in æterna sæcula. Amen.

CAPUT VI.

De consummatione mundi.

I. De fine vero mundi et consummatione omnium jam quidem et in superioribus pro viribus nostris disseruimus, secundum quod divinæ Scripturæ indulsit auctoritas, quæ sufficere ad instructionem putamus, paucis etiam nunc admonitis, quoniam ad hunc nos locum quæstionis ordo perduxit. Igitur summum bonum ad quod natura rationabilis universa festinat, quod etiam finis omnium dicitur, a quam-

plurimis etiam philosophorum hoc modo terminatur, quia summum bonum sit, prout possibile est, similem fieri Deo. Sed hoc non tam ipsorum inventum, quam ex divinis libris ab eis assumptum puto. Hoc namque indicat Moyses ante omnes, cum primam conditionem hominis enarrat dicens: « Et dixit Deus : Faciamus hominem ad imaginem et simi» litudinem nostram[1]. » Tunc deinde addit : « Et fecit Deus » hominem, ad Dei imaginem fecit illum, masculum et fœ» minam fecit eos, et benedixit eos. » Hoc ergo quod dixit : « ad imaginem Dei fecit eum, » et de similitudine siluit, non aliud indicat nisi quod imaginis quidem dignitatem in prima conditione percepit, similitudinis vero perfectio in consummatione servata est : scilicet ut ipse sibi eam propriæ industriæ studiis ex Dei imitatione conscisceret, cum possibilitate sibi perfectionis in initiis data per imaginis dignitatem, in fine demum per operum expletionem perfectam sibi ipse similitudinem consummaret. Sed apertius hæc et evidentius ita se habere Joannes Apostolus definit, hoc modo pronuntians : « Filioli, nondum scimus quid futuri sumus : si » vero revelatum nobis fuerit de Salvatore, sine dubio di» cetis : Similes ei erimus[2]. » Per quod certissime indicat et finem omnium, quem adhuc sibi dicit ignotum, et similitudinem Dei sperandam, quæ pro meritorum perfectione præstabitur. Ipse quoque Dominus in Evangelio hæc eadem non solum futura, verum etiam sui intercessione futura designat, dum ipse hoc a Patre discipulis suis impetrare dignatur, dicens : « Pater, volo ut ubi ego sum et isti sint me» cum ; et sicut ego et tu unum sumus, ita et isti in nobis » unum sint[3]. » In quo jam videtur ipsa similitudo, si dici potest, proficere, et ex simili unum jam fieri, pro eo sine dubio quod in consummatione vel fine omnia et in omnibus Deus est. In quo requiritur a nonnullis, si ratio naturæ cor-

[1] Gen. I, 26, 27. — [2] I Joan. III, 2, 3. — [3] Joan. XVII, 21.

sint et splendidissima corpora, manu facta tamen sunt et visibilia. De illo autem dicitur domus esse non manu facta, sed æterna in cœlis. Quia ergo « quæ videntur temporalia » sunt, quæ autem non videntur, æterna sunt[1], » omnibus his corporibus quæ sive in terris sive in cœlis videmus, et quæ videri possunt, et manu facta sunt, et æterna non sunt, multa longe prælatione præcellit illud quod et visibile non est, nec manu factum est, sed æternum est. Ex qua comparatione conjici potest quantus decor, quantus splendor, quantus fulgor sit corporis spiritualis; et verum esse illud quod dictum est, quia « oculus non vidit, nec auris audivit, » nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus diligen» tibus illum[2]. »Non autem dubitandum est naturam corporis hujus nostri voluntate Dei qui talem fecit eam, usque ad illam qualitatem subtilissimi et purissimi ac splendidissimi corporis posse a Creatore perduci, prout rerum status vocaverit, et meritum rationabilis naturæ poposcerit. *Denique cum varietate et diversitate mundus indiguit, per diversas rerum facies speciesque omni famulatu præbuit se materia Conditori, utpote domino et creatori suo, quo diversas cœlestium terrenorumque ex ea duceret formas.* Cum vero res ad illud cœperint festinare ut sint omnes unum, sicut est Pater cum Filio unum, consequenter intelligi datur, quod ubi omnes unum sunt, jam diversitas non erit.

V. Propterea namque etiam novissimus inimicus, qui mors appellatur, destrui dicitur, ut neque ultra triste sit aliquid, ubi mors non est, neque adversum sit, ubi non est inimicus. Destrui sane novissimus inimicus ita intelligendus est, non ut substantia ejus quæ a Deo facta est pereat, sed ut propositum et voluntas inimica, quæ non a Deo, sed ab ipso processit, intereat. Destruetur ergo non ut non sit, sed ut inimicus non sit et mors. Nihil enim omnipotenti impos-

[1] 2 Cor. IV, 18. — [2] 1 Cor. II, 9.

sibile est, nec insanabile est aliquid factori suo: propterea enim fecit omnia ut essent; et quæ facta sunt ut essent, non esse non possunt. Propter quod immutationem quidem varietatemque recipient, ita ut pro meritis vel in meliori vel in deteriori habeantur statu; substantialem vero interitum ea quæ a Deo ad hoc facta sunt ut essent et permanerent, recipere non possunt. Non enim quæ opinione vulgi interire creduntur, continuo etiam vel fidei vel veritatis ratio ea interire consenserit. Denique caro nostra ab imperitis et infidelibus ita post mortem deperire existimatur, ut nihil prorsus reliquum substantiæ suæ habere credatur. Nos vero qui resurrectionem ejus credimus, immutationem ejus tantummodo per mortem factam intelligimus; substantiam vero ejus certum est permanere, et voluntate Creatoris sui certoque tempore rursus reparari ad vitam, atque iterum permutationem ejus fieri, ut quæ primo fuit caro ex terra terrena, tum deinde dissoluta per mortem, et iterum facta cinis ac terra, « quoniam terra es, *inquit*, et in terram ibis [1], » rursum resuscitetur e terra, et post hoc jam prout meritum inhabitantis animæ poposcerit, in gloriam corporis proficiat spiritualis.

VI. In hunc ergo statum omnem hanc nostram substantiam corporalem putandum est perducendam, tum cum omnia restituentur ut unum sint, et cum Deus fuerit omnia in omnibus. Quod tamen non ad subitum fieri, sed paulatim et per partes intelligendum est, infinitis et immensis labentibus sæculis, cum sensim et per singulos emendatio fuerit et correctio prosecuta, præcurrentibus aliis et velociori cursu ad summa tendentibus, aliis vero proximo quoque spatio insequentibus, tum deinde aliis longe posterius: et sic per multos et innumeros ordines proficientium ac Deo se ex inimicis reconciliantium pervenitur usque ad no-

[1] *Genes.* III, 19.

esse pronuntiant : imaginem enim invisibilis Dei Paulus dicit esse Christum[1]. Sed et rursum per Christum creata dixit esse omnia visibilia et invisibilia[2]. Per quod declaratur esse etiam in creaturis quasdam invisibiles secundum proprietatem suam substantias. Sed hæ quamvis ipsæ non sint corporeæ, utuntur tamen corporibus, licet ipsæ sint corporea substantia meliores. Illa vero substantia Trinitatis quæ principium est et causa omnium, ex qua omnia, et per quam omnia, et in qua omnia, neque corpus neque in corpore esse credenda est, sed ex toto incorporea. Verum hæc per excessum quemdam, rei tamen ipsius consequentia commonitos breviter dixisse sufficiat ad ostendendum id, quod sunt quædam quorum significatio proprie nullis omnino potest humanæ linguæ sermonibus explicari, sed simpliciore magis intellectu, quam ullis verborum proprietatibus declarantur. Ad quam regulam etiam divinarum Litterarum intelligentia retinenda est, quo scilicet ea quæ dicuntur, non pro vilitate sermonis, sed pro divinitate sancti Spiritus qui eas conscribi inspiravit, censeantur.

Anacephalæosis de Patre, et Filio, et Spiritu sancto, et cæteris quæ superius dicta sunt.

XXVIII. Tempus autem est jam (16) decursis his, prout potuimus, quæ supra dicta sunt, nunc commonitionis gratia eorum quæ sparsim diximus, recapitulare singula, et primo omnium de Patre et Filio et Spiritu sancto repetere. Deus pater cum sit indivisibilis et inseparabilis a Filio, non per prolationem ab eo (ut quidam putant) generatus est Filius. Si enim prolatio est Filius Patris, prolatio vero dicitur quæ talem significat generationem qualis animalium vel hominum solet esse progenies, necessario corpus est et

[1] Coloss. 1, 15. — [2] Ibid. 17.

is qui protulit, et is qui prolatus est. Non enim dicimus, sicut hæretici putant, partem aliquam substantiæ Dei in Filium versam, aut ex nullis substantibus Filium procreatum a Patre, id est extra substantiam suam, ut fuerit aliquando quando non fuerit; sed abscisso omni sensu corporeo ex invisibili et incorporeo, Verbum et Sapientiam genitam dicimus absque ulla corporali passione, velut si voluntas procedat e mente. Nec absurdum videbitur, cum dicatur Filius charitatis, si hoc modo etiam voluntatis putetur. Sed et Joannes indicat quia Deus lux est[1], et Paulus designat quia *Filius* splendor lucis æternæ sit[2]. Sicut ergo lux nunquam sine splendore esse potuit, ita nec Filius quidem sine Patre intelligi potest, qui et figura expressa substantiæ ejus, et Verbum et Sapientia dicitur. Quomodo ergo potest dici, quia fuit aliquando quando non fuit Filius? Nihil enim aliud est id dicere, nisi quia fuit aliquando quando veritas non erat, quando sapientia non erat, quando vita non fuerit, cum in his omnibus perfecte Dei patris substantia censeatur. Non enim ab eo dirimi hæc, vel ab ejus possunt unquam substantia separari. Quæ quidem quamvis intellectu multa esse dicantur, re tamen et substantia unum sunt, in quibus plenitudo est divinitatis. Hoc autem ipsum quod dicimus, quia nunquam fuit quando non fuit, cum venia audiendum est. Nam et hæc ipsa nomina temporalis vocabuli significantiam gerunt, id est, quando vel nunquam; supra omne autem tempus, et supra omnia sæcula, et supra omnem æternitatem intelligenda sunt ea quæ de Patre et Filio et Spiritu sancto dicuntur. Hæc enim sola Trinitas est quæ omnem sensum intelligentiæ non solum temporalis, verum etiam æternalis excedit. Cætera vero quæ sunt extra Trinitatem, in sæculis et in temporibus metienda sunt. Hunc igitur Filium Dei, secundum quod Verbum est Deus

[1] 1 Joan. 1. — [2] Heb. 1.

quod erat in principio apud Deum, nemo consequenter putabit in loco aliquo contineri, neque secundum quod sapientia est, neque secundum quod veritas est, neque secundum quod vita est, vel justitia, vel sanctificatio, vel redemptio; hæc enim omnia non indigent loco, ut agere quid vel operari possint : sed pro his qui virtutis ejus in operationisque participant, hæc singula intelligenda sunt.

XXIX. Si vero quis dicet per eos qui participes sunt verbi Dei, vel sapientiæ ejus, vel veritatis, vel vitæ, etiam ipsum verbum et sapientiam videri in loco esse : respondendum est ei, quia dubium non est quod Christus, secundum quod verbum et sapientia est vel cætera omnia, erat in Paulo propter quod dicebat : « Aut experimentum quæritis ejus qui in me loquitur Christus [1] ? » Et iterum : « Vivo autem jam non ego, vivit vero Christus in me [2]. » Tunc ergo cum esset in Paulo, quis dubitabit quod similiter erat in Petro, et in Joanne, et in singulis quibusque sanctorum, et non solum in his qui in terris sunt, verum et in his qui in cœlis sunt? Absurdum namque est dicere, quia in Petro quidem et in Paulo erat Christus, in Michaële vero archangelo et in Gabriele non erat. Ex quo manifeste deprehenditur, quia divinitas Filii Dei non in loco aliquo concludebatur; alioquin in ipso tantum fuisset, et in alio non fuisset : sed secundum incorporeæ naturæ majestatem cum a nullo loco concludatur, in nullo rursum deesse intelligitur. Verum illa sola differentia intelligenda est, quod etiamsi sit in diversis, sicut diximus, in Petro, vel Paulo, vel Michaële, vel Gabriele, non tamen similiter est in universis. Plenius enim et clarius, et, ut ita dixerim, apertius in Archangelis est quam in aliis sanctis viris. Quod ex eo manifestum est, quia cum ad summam perfectionem venerint sancti quique, dicuntur similes Angelis effici vel æquales,

[1] 2 Cor. XIII, 3. — [2] Galat. II, 20.

secundum evangelicam sententiam[1]. Unde constat in singulis quibusque tantum effici Christum, quantum ratio indulserit meritorum.

XXX. His igitur nobis de Trinitatis ratione breviter repetitis, consequens est illud etiam breviter admonere, quod per Filium « creata *dicuntur* omnia quæ in cœlis sunt et » quæ in terra, visibilia et invisibilia, sive Throni, sive Do- » minationes, sive Principatus, sive Potestates, omnia per » ipsum et in ipso creata sunt, et ipse est ante omnes, et » omnia illi constant qui est caput[2]. » Quibus consona etiam Joannes in Evangelio dicit, quia « omnia per ipsum facta » sunt, et sine ipso factum est nihil[3]. » David vero totius Trinitatis mysterium in universorum conditione significans ait : « Verbo Domini cœli firmati sunt, et spiritu oris ejus » omnis virtus eorum[4]. » Post hæc vero competenter admonebimus de adventu corporali et incarnatione unigeniti Filii Dei : in quo non ita sentiendum est, quod omnis divinitatis ejus majestas intra brevissimi corporis claustra conclusa est, ita ut omne verbum Dei et sapientia ejus ac substantialis veritas ac vita, vel a Patre divulsa sit, vel intra corporis ejus coërcita et conscripta brevitatem, nec usquam præterea putetur operata : sed inter utrumque cauta pietatis debet esse confessio, ut neque aliquid divinitatis in Christo defuisse credatur, et nulla penitus a paterna substantia quæ ubique est, facta putetur esse divisio. Tale namque aliquid etiam Baptista Joannes indicat, cum corporaliter absente Jesu diceret ad turbas : « Medius vestrum stat quem vos » nescitis, qui post me venit, cujus non sum dignus solvere » corrigiam calceamentorum[5]. » Quod utique dici non poterat de eo qui absens erat, quantum ad corporalem præ-

[1] Matth. XXII. Luc. XX. — [2] Coloss. I, 16. — [3] Joan. I, 3. — [4] Psal. XXXII, 6. — [5] Joan. I, 26.

sentiam pertinet, quia medius staret eorum inter quos non aderat corporaliter Filius Dei.

XXXI. Ne quis tamen nos existimet per hæc illud affirmare, quod pars aliqua deitatis Filii Dei fuerit in Christo, reliqua vero pars alibi vel ubique : quod illi sentire possunt qui naturam substantiæ incorporeæ atque invisibilis ignorant. Impossibile namque est de incorporeo partem dici, aut divisionem aliquam fieri ; sed in omnibus, et per omnia, et super omnia est, eo modo quo superius diximus, id est, quo vel sapientia, vel verbum, vel vita, vel veritas intelligitur : per quem intellectum omnis sine dubio conclusio localis excluditur. Volens igitur Filius Dei pro salute generis humani apparere hominibus, et inter homines conversari, suscepit non solum corpus humanum, ut quidam putant, sed et animam, nostrarum quidem animarum similem per naturam, proposito vero et virtute similem sibi, et talem qualis omnes voluntates et dispensationes verbi ac sapientiæ indeclinabiliter possit implere. Quod autem habuerit animam, manifestissime in Evangeliis designat ipse Salvator, dicens : « Nemo tollit a me animam meam, sed ego pono eam » abs me. Potestatem habeo ponendi animam meam, et ite- » rum potestatem habeo assumendi eam [1]. » Et rursum : « Tristis est anima mea usque ad mortem [2]. » Et iterum : « Nunc anima mea turbata est [3]. » Neque enim tristis et turbata anima verbum Dei intelligendum est quod ex auctoritate divinitatis dicit : « Potestatem habeo ponendi ani- » mam meam. » Nec tamen ita dicimus fuisse Filium Dei in illa anima, sicut fuit in anima Pauli, vel Petri, cæterorumque sanctorum, in quibus Christus similiter ut in Paulo loqui creditur. Sed de illis omnibus illud sentiendum est quod Scriptura dicit quia « Nemo mundus a sorde, nec si

[1] Joan. x, 18. — [2] Matth. xxvi, 38. — [3] Joan. xii, 27.

» unius diei fuerit vita ejus[1]. » Hæc vero anima quæ fuit in Jesu, priusquam sciret malum, elegit bonum[2] : et quia dilexit justitiam, et odit iniquitatem, propterea unxit eam Deus oleo lætitiæ præ participibus suis[3]. Oleo ergo lætitiæ ungitur, cum Verbo Dei immaculata fœderatione conjuncta est, et per hoc sola omnium animarum peccati incapax fuit, quia Filii Dei bene et plene capax fuit : ideoque et unum cum ipso est, atque ejus vocabulis nuncupatur, et Jesus Christus appellatur, per quem omnia facta esse dicuntur. De qua anima, quoniam totam in se sapientiam Dei et veritatem vitamque receperat, etiam illud arbitror dixisse Apostolum, qui ait quoniam « vita nostra abscondita est cum » Christo in Deo : cum autem Christus apparuerit vita nos» tra, tunc et vos cum ipso apparebitis in gloria[4]. » Quis enim alius hic intelligendus est Christus, qui in Deo absconditus dicitur et postea appariturus, nisi ille qui oleo lætitiæ unctus refertur, id est, substantialiter Deo repletus, in quo nunc absconditus dicitur ? Propterea enim et omnibus credentibus Christus exemplum ponitur, quia sicut ille semper et antequam sciret omnino malum elegit bonum, et dilexit justitiam, et odio habuit iniquitatem, et propterea unxit eum Deus oleo lætitiæ ; ita et unusquisque post lapsum vel post errorem expurget se maculis, exemplo proposito, et habens itineris ducem arduam viam virtutis incedat : ut sic forte per hoc in quantum fieri potest per imitationem ejus participes efficiamur divinæ naturæ, sicut scriptum est, quia « Qui dicit se Christo credere, debet sicut ille ambu» lavit et ipse ambulare[5]. » Hoc ergo Verbum et hæc Sapientia per cujus imitationem vel sapientes vel rationabiles dicimur, omnibus fit omnia, ut omnes lucrifaciat ; et fit infirmus infirmis, ut infirmos lucrifaciat : et quia infirmus effi-

[1] *Job*, xv, 14. — [2] Esd. vii. — [3] Psal. xlv. — [4] Col. iii, 3. — [5] 1 Joan. ii, 6.

citur, propter hoc dicitur de eo : « Etiam si crucifixus est » ex infirmitate, sed vivit ex virtute Dei [1]. » Denique Corinthiis qui infirmi erant, Paulus nihil se indicat « scire, nisi » Christum Jesum, et hunc crucifixum [2]. »

XXXII. Quidam autem volunt de ipsa anima dictum videri, cum primum de Maria corpus assumpsit, etiam illud quod Apostolus dicit : « Qui cum in forma Dei esset, non » rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens [3] : » cum eam sine dubio in formam Dei melioribus exemplis et institutionibus repararet, atque in eam plenitudinem unde se exinaniverat revocaret. Sicut autem participatione Filii Dei quis in filium adoptatur, et participatione sapientiæ in Deo sapiens efficitur, ita et participatione Spiritus sancti sanctus et spiritualis efficitur. Unum enim atque idem est Spiritus sancti participium sumere, quod est Patris et Filii : quippe cum una et incorporea natura sit Trinitatis. Verum quæ de participatione animæ diximus, simili ratione ut de animabus, ita et de Angelis et cœlestibus sunt intelligenda virtutibus : quoniam omnis rationabilis creatura participio indiget Trinitatis. Sed et mundi hujus visibilis ratio, quoniam vel maxima etiam de his haberi quæstio solet, qualiter se habeat, prout potuimus in superioribus diximus pro iis qui in fide nostra etiam credendi rationem perquirere solent, et pro iis qui hæretica adversum nos certamina commovent, et materiæ nomen, quod ne ipsi quidem quale sit adhuc intelligere potuerunt, solent frequentius ventilare : de quo necessarium puto etiam nunc breviter commonere.

XXXIII. Et primo quidem sciendum est quod nomen ipsum materiæ pro ea substantia quæ subesse corporibus dicitur, positum in Scripturis canonicis nusquam usque ad præsens invenimus. Illud enim quod dicit Esaias : « Et comedet

[1] 2 Cor. XIII, 4. — [2] 1 Cor. II, 2. — [3] Philip. II, 6.

» sicut fœnum ὕλην[1], » id est materiam, dicens de eis qui in suppliciis constituti sunt, materiam posuit pro peccatis. Sed et sicubi in alio loco scriptum forte materiæ nomen est, nusquam, ut ego arbitror, hoc de quo nunc quærimus significare invenietur, nisi tantummodo in Sapientia quæ dicitur *Salomonis*, qui utique liber non ab omnibus in auctoritate habetur. Ibi tamen scriptum invenimus hoc modo : « Non » enim, *inquit*, deerat omnipotenti manui tuæ quæ creave» rat mundum ex informi materia, immittere eis multitudi» nem ursorum, vel feroces leones[2]. » Quamplurimi sane putant rerum ipsam materiam significari in eo quod in princio Genesis scriptum est a Moyse : « In principio fecit Deus » cœlum et terram, terra autem erat invisibilis et incompo» *sita*[3]. » Invisibilem namque et incompositam terram non aliud eis Moyses quam informem materiam visus est indicare. Quod si vere hæc est materia, constat exinde inconvertibilia non esse initia corporum. Nam hi qui atomos, vel ea quæ in partes venire non possunt, vel ea quæ in æquales partes veniunt, vel unum aliquod elementum rerum corporalium principia posuerunt, nomen materiæ, id est quod principaliter materiam significat, inter principia statuere non potuerunt. Neque enim cum materiam subjiciunt omni corpori per omnia convertibilem substantiam vel mutabilem vel divisibilem, extra qualitates eam secundum proprietatem subjicient. Quibus etiam nos acquiescimus, qui omni genere abnuimus ingenitam vel infectam dici materiam debere, secundum hæc quæ in prioribus prout potuimus ostendimus, cum etiam ex aqua, et terra, aëre, vel calore, per diversa arborum genera diversos ostendimus proferri fructus; vel cum ignem, aërem, aquam, terramque mutari in semetipsa invicem ac resolvi aliud in aliud elementum mutua quadam consanguinitate docuimus : sed et cum de escis vel homi-

[1] Isai. x, 17. — [2] Sap. xi, 18. — [3] Gen. i, 1.

num vel animalium probavimus substantiam carnis existere vel humorem seminis naturalis in carnem solidam ossaque converti. Quæ omnia documento sunt quod substantia corporalis permutabilis sit, et ex omni in omnem deveniat qualitatem.

XXXIV. Verumtamen illud scire oportet, quod nunquam substantia sine qualitate subsistit, sed intellectu solo discernitur hoc quod subjacet corporibus et quod capax est qualitatis, esse materia. Quidam altius ergo de his volentes inquirere, ausi sunt dicere, nihil aliud esse naturam corporeum quam qualitates. Si enim duritia et mollities, calidum et frigidum, humidum et aridum qualitas est, his autem vel cæteris hujusmodi amputatis nihil aliud intelligitur subjacere, videbuntur qualitates esse omnia. Unde et hi qui hæc asserunt, asseverare conati sunt, ut quoniam omnes qui materiam infectam dicunt, qualitates a Deo factas esse confitentur, inveniatur per hoc etiam secundum ipsos nec materia esse infecta : siquidem qualitates sint omnia, quæ utique sine contradictione ab omnibus a Deo factæ esse pronuntiantur. Hi vero qui subjacenti cuidam materiæ additas extrinsecus qualitates volunt ostendere, hujuscemodi utuntur exemplis ; verbi gratia : Paulus sine dubio aut tacet aut loquitur, aut vigilat aut dormit, vel certo quodam corporis habitu consistit ; aut enim sedet, aut stat, aut jacet. Hæc enim sunt hominibus accidentia, sine quibus nunquam fere inveniuntur. Nec tamen sensus noster manifeste de eo aliquid horum definit, sed ita eum per hæc intelligimus vel consideramus, ut non omnino rationem status ejus comprehendamus, vel in eo quod vigilat vel in eo quod dormit, aut in quo loquitur vel tacet, et si qua alia sunt quæ accidere necesse est hominibus. Si ergo quis Paulum sine his omnibus esse consideret quæ possunt accidere, ita et id quod subjacet quis intelligere sine qualitatibus poterit. Cum

go sensus noster omni qualitate ab intellectu suo remota sum subjacentiæ solius, ut ita dixerim, punctum contue-ır, et ipsi inhæret, nequaquam respiciens ad mollitiem, el duritiem, vel calidum, vel frigidum, vel humidum, vel idum substantiæ; tunc simulata quodammodo cogitatione, s omnibus qualitatibus nudam videbitur intueri materiam.
XXXV. Sed fortasse requiret aliquis, si possumus etiam Scripturis occasionem aliquam intelligentiæ hujus acci-ere. Videtur mihi tale aliquid significari in Psalmis, cum icitur a Propheta : « Imperfectum tuum viderunt oculi mei[1]. » In quo videtur mens Prophetæ rerum initia intuitu erspicaciore discutiens, et materiam sensu solo ac ratione qualitatibus dividens, imperfectum Dei sensisse, quod uti-ue adjectis qualitatibus intelligitur consummatum. Sed in bro suo Enoch ita ait : « Ambulavi usque ad imperfectum, » uod ipsum puto posse similiter intelligi, quod scilicet am-ulaverit mens prophetæ perscrutans et disserens singula quæque rerum visibilium usquequo ad principium venerit illud in quo imperfectam materiam absque qualitatibus per-viderit; scriptum namque est in eodem libello, dicente Enoch : « Universas materias perspexi. » Quod utique ita sentitur quasi, Omnes materiæ divisiones pervidi, quæ ab una in singulas quasque diruptæ sunt species, id est hominum, vel animalium, vel cœli, vel solis, vel omnium quæ in hoc mundo sunt. Post hæc, jam omnia quæ sunt a Deo facta esse, et nihil esse quod factum non sit præter naturam Patris et Filii et Spiritus sancti, prout potuimus in superioribus demonstravimus; et quod volens Deus, qui natura bonus est, habere quibus benefaceret, et qui adeptis beneficiis suis lætarentur, fecisset dignas creaturas, id est quæ eum digne capere possent, quos et genuisse se filios dicit. Fecit autem omnia in numero et mensura. Nihil enim

[1] Psal. cxxxviii, 16.

Deo vel sine fine, vel sine mensura est. Virtute enim sua omnia comprehendit, et ipse nullius creaturæ sensu comprehensus est. Illa enim natura soli sibi cognita est. Solus enim Pater novit Filium, et solus Filius novit Patrem, et solus Spiritus sanctus perscrutatur etiam alta Dei (17). Omnis igitur creatura intra certum apud eum numerum mensuramque distinguitur, id est vel rationabilium numerus, vel mensura materiæ corporalis : ut quoniam necesse erat uti corporibus intellectualem naturam, quæ et commutabilis et convertibilis deprehenditur ea ipsa conditione qua facta est (quod enim non fuit, et esse cœpit, etiam hoc ipso naturæ mutabilis designatur), ideo nec substantialem habeat vel virtutem vel malitiam, sed accidentem. Quoniam ergo, ut diximus, mutabilis et convertibilis erat natura rationabilis, ita ut pro meritis etiam diverso corporis uteretur indumento illius vel illius qualitatis, necessarium fuit ut sicut diversitates prænoscebat Deus futuras vel animarum vel virtutum spiritualium, ita etiam naturam corpoream faceret, quæ permutatione qualitatum in omnia quæ res posceret Conditoris arbitrio mutaretur. Quam tamdiu necesse est permanere, quamdiu permanent ea quæ indigent ejus indumento : semper autem erunt rationabiles naturæ quæ indigent indumento corporeo : semper ergo erit natura corporea cujus indumentis uti necesse est rationabiles creaturas : nisi quis putet posse se ullis assertionibus ostendere quod possit natura rationabilis absque ullo corpore vitam degere. Sed quam difficile sit, et quam pene impossibile intellectui nostro, in superioribus singula disserentes ostendimus.

XXXVI. Puto sane operi huic nostro contrarium non videri si etiam de immortalitate rationabilium naturarum quam possumus breviter repetamus. Omnis qui participat alicujus cum eo qui ejusdem rei particeps est, sine dubio unius substantiæ est, uniusque naturæ. Utputa omnes oculi

lucis participant, et ideo omnes oculi qui de luce participant unius naturæ sunt : sed licet omnis de luce participet oculus, tamen quoniam alius acutius, alius obtusius videt, non omnis oculus æqualiter de luce participat. Et rursum : omnis auditus vocem vel sonum recipit, et ideo omnis auditus unius naturæ est : verum pro qualitate puri et sinceri auditus unusquisque velocius audit, vel tardius. Transeamus ergo ab his sensibilibus exemplis ad intellectualium contemplationem. Omnis mens quæ de intellectuali luce participat, cum omni mente quæ simili modo de intellectuali luce participat, unius sine dubio debet esse naturæ. Si ergo cœlestes virtutes intellectualis lucis, id est, divinæ naturæ, per hoc quod sapientiæ et sanctificationi participant, participium sumunt, et humanæ animæ ejusdem lucis et sapientiæ participium sumpserunt, et ita sunt unius naturæ ad invicem uniusque substantiæ. Incorruptæ autem sunt et immortales cœlestes virtutes, immortalis sine dubio et incorrupta erit etiam animæ humanæ substantia. Non solum autem, sed quoniam ipsa Patris et Filii et Spiritus sancti natura, cujus solius intellectualis lucis universa creatura participium trahit, incorrupta est et æterna, valde consequens et necessarium est etiam omnem substantiam quæ æternæ illius naturæ participium trahit, perdurare etiam semper, et incorruptibilem esse et æternam, ut divinæ bonitatis æternitas etiam in ea intelligatur, dum et æterni sunt hi qui ejus beneficia consequuntur. Sed sicut percipiendæ lucis diversitas servata est in exemplis, cum vel obtusior vel acutior obtutus designatus est intuentis : ita etiam de Patris et Filii et sancti Spiritus participatione servanda est pro intensione sensus vel mentis capacitate diversitas. Alioquin consideremus, si non etiam impium videtur ut mens quæ Dei capax est, substantialem recipiat interitum : tanquam hoc ipsum quod intelligere Deum potest et sentire,

non ei sufficere possit ad perpetuitatem, maxime cum, etiamsi per negligentiam decidat mens ne pure et integre in se recipiat Deum, semper tamen habeat in se velut semina quædam reparandi ac renovandi melioris intellectus, cum ad imaginem et similitudinem Dei qui creavit eum, interior homo, qui et rationalis dicitur, renovatur. Propter quod et Propheta dicit : « Reminiscentur et convertentur ad » Dominum omnes fines terræ, et adorabunt in conspectu » ejus familiæ omnes gentium[1]. »

XXXVII. Si quis vero audet substantialem corruptionem dare ei qui secundum imaginem et similitudinem Dei factus est, ut ego puto, etiam in ipsum Filium Dei causam impietatis extendit : imago namque Dei etiam ipse appellatus est in Scripturis. Aut certe accuset, qui hæc ita vult, Scripturæ auctoritatem, quæ dicit ad imaginem Dei factum esse hominem : in quo et manifeste divinæ imaginis cognoscuntur indicia, non per effigiem corporis quæ corrumpitur, sed per animi prudentiam, per justitiam, per moderationem, per virtutem, per sapientiam, per disciplinam, per omnem denique virtutum chorum, quæ cum Deo insint per substantiam, in homine possunt esse per industriam, et per imitationem Dei, sicut et Dominus designat in Evangelio, dicens : « Estote ergo misericordes sicut et Pater vester mi» sericors est[2]; » et : « Estote perfecti sicut et Pater vester » perfectus est[3]. » Unde evidenter ostenditur quod in Deo quidem hæ omnes virtutes semper sunt, nec unquam accedere possunt aut recedere, ab hominibus vero paulatim et singulæ quæque conquiruntur. Unde etiam consanguinitatem quamdam per hæc habere videntur ad Deum : et cum Deus omnia noverit, et nihil eum rerum intellectualium ex se lateat (solus enim Deus pater, et unigenitus Filius ejus, et Spiritus sanctus non solum eorum quæ creavit, verum

[1] Psal. xxii, 27. — [2] Luc. vi, 36. — [3] Matth. v, 48.

tiam sui scientiam tenet), potest tamen et rationabilis mens proficiens a parvis ad majora, et a visibilibus ad invisibilia, pervenire ad intellectum perfectiorem. Est enim in corpore posita, et ex ipsis sensibilibus quæ sunt corporea ad intellectualia proficit. Verum ne cui videatur indecenter dictum insensibilia esse quæ intellectualia sunt, utemur exemplo sententiæ Salomonis dicentis : « Sensum quoque divinum » invenies[1]. » In quo ostendit non corporali sensu, sed alio quodam quem divinum nominat, ea quæ intellectualia sunt, requirenda. Hoc autem sensu nobis intuendum est etiam de his singulis quæ supra diximus, rationabilibus ; et hoc sensu audienda sunt ista quæ loquimur, et consideranda quæ scribimus. Nam divina natura, etiam taciti quæ intra nos volvamus, agnoscit. De his autem quæ diximus, vel de reliquis quæ consequentia sunt, secundum hanc formam quam supra exposuimus, sentiendum est.

[1] Prov. II, 5.

ORIGENIS

DE ORATIONE.

I. Quæ, quod maxima sint et supra hominem posita, longoque intervallo caducam naturam nostram superent, impossibilia comprehensu rationali et mortali generi sunt: ea multa et immensa gratia Dei quæ in homines a Deo effunditur per infinitæ in nos gratiæ ministrum Jesum Christum et ei cooperantem Spiritum, fiunt Dei voluntate possibilia. Cum igitur impossibile sit humanæ naturæ sapientiam acquirere qua omnia condita sunt (*Omnia* enim juxta Davidem *in sapientia* fecit Deus[1]) id possibile fit ex impossibili per Dominum nostrum Jesum Christum « qui » factus est nobis sapientia a Deo et justitia et sanctificatio » et redemptio[2]. Quis enim hominum poterit scire consilium » Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus? Cogitatio» nes enim mortalium timidæ et incertæ providentiæ nos» træ. Corpus enim quod corrumpitur aggravat animam, » et terrena inhabitatio deprimit sensum multa cogitantem. » Et difficile æstimamus quæ in terra sunt. Quæ autem in » cœlis sunt quis investigavit[3]? » Quis neget impossibile homini esse investigare quæ sunt in cœlis? Impossibile tamen istud immensa Dei gratia possibile fit: qui enim ad tertium cœlum raptus est, is forte quæ in tribus cœlis essent investigavit, cum audisset « arcana verba quæ non licebat » homini loqui[4]. » Quis dicat posse hominem cognoscere

[1] Psal. CIV, 24. — [2] 1 Cor. I, 30. — [3] Sap. IX, 13, 14, 15, 16. — [4] 2 Cor. XII, 4.

ensum Domini[1] ? » Sed et hoc Deus per Christum largiur.... voluntate Domini sui. Non etiam cum eos docet vountatem ejus qui Dominus esse velit, sed qui se in amicum converterit eorum quorum ante Dominus erat. Quin etiam ut nemo « hominum scit quæ sunt hominis, nisi spiritus » hominis qui in ipso est : ita et quæ Dei sunt nemo cognovit, nisi spiritus Dei[2]. » Quod si nemo cognovit quæ Dei unt nisi spiritus Dei, impossibile est hominem cognoscere quæ Dei sunt. Id tamen quomodo possibile fiat, attende. « Nos autem, *inquit*, non spiritum hujus mundi accepimus, » sed spiritum qui ex Deo est, ut sciamus quæ a Deo donata » sunt nobis : quæ et loquimur, non in doctis humanæ sa- » pientiæ verbis, sed in doctrina Spiritus[3]. »

II. Dubitatis fortasse, Ambrosi piissime et laboriosissime, tuque ornatissima et fortissima Tatiana, cui, ut olim Saræ[4], desiisse fieri muliebria jam gaudeo, cur tandem, cum nobis propositum sit de oratione dicere, hæc præfatus sim de iis quæ, cum sint impossibilia hominibus, gratia Dei fiunt possibilia. Mihi videtur unum esse ex his impossibilibus, quantum ad nostram attinet infirmitatem, omnem de oratione sermonem accurate et digne Deo tractare, ac perspicuum facere et docere quid et quomodo orandum sit, quæ sint in oratione dicenda Deo, quæ sint temporibus tempora orationi opportuniora.... eum qui propter magnitudinem revelationum verebatur ne quis ipsum existimaret supra id quod videret aut audiret ex ipso, confiteri se quomodo orandum esset ignorare[5]. « Nam quid oremus, *inquit*, sicut oportet » nescimus[6]. » Necesse est autem non orare solum, sed et orare sicut oportet, et orare quod oportet. Nam etsi quid oporteat orare comprehendere potuerimus, mancum id erit, nisi illud *sicut oportet* adjunxerimus. Quid vero nobis pro-

[1] 1 Cor. II, 16. — [2] Ibid. 11, 12. — [3] Ibid. 12, 13. — [4] Gen. XVIII, 11. — [5] 2 Cor. XII, 6. — [6] Rom. VIII, 26.

derit sicut oportet orare, ignorantibus quid orare oporteat. Horum alterum, nempe orare quod oportet, ipse est orationis sermo: alterum, orare sicut oportet, status ipsius orantis est. Exempli gratia, hæc sunt quæ orare oportet: « Petite magna, et parva adjicientur vobis[1]. » Et : « Petite » cœlestia, et terrestria vobis adjicientur. » Et : « Orate pro » calumniantibus vos[2]. » Et : « Rogate Dominum messis ut » mittat operarios in messem suam[3]. » Et : « Orate ne intre» tis in tentationem[4]. » Et : « Orate ut non fiat fuga vestra » in hieme vel sabbato[5]. » Et : « Orantes autem nolite mul» tum loqui[6]; » et si quid his affine est. Quomodo autem orandum sit : « Volo autem viros orare in omni loco levan» tes puras manus sine ira et disceptatione. Similiter et mu» lieres in habitu ornato cum verecundia et sobrietate » ornantes se, et non in tortis crinibus, aut auro, aut marga» ritis, aut veste pretiosa : sed quod decet mulieres promit» tentes pietatem per opera bona[7]. » Modum etiam orandi nos illud docet : « Si ergo offers munus tuum ad altare, et » ibi recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid adver» sum te : relinque ibi munus tuum ante altare, et vade » prius reconciliari fratri tuo, et tunc veniens offeres munus » tuum[8]. » Nam quod majus Deo donum a rationali natura mitti potest quam suaveolens sermo orationis ab ea mente oblatæ quæ nullius sibi maleolentis peccati conscia sit? Est et illud de modo quo oportet orare : « Nolite fraudare in» vicem, nisi forte ex consensu ad tempus, ut vacetis ora» tioni; et iterum revertimini in idipsum, ne tentet vos Sa» tanas propter incontinentiam vestram[9]. » His enim modus orationis debitus impeditur, nisi etiam ille actus nuptialis secreti de quo maxime silere decet, et rarius, sedatioreque

[1] Matth. vi, 33. — [2] Idem, v, 44. — [3] Idem, ix, 38. — [4] Luc. xxii, 40. — [5] Matth. xxiv, 20. — [6] Id vi, 7. — [7] 1 Tim. ii, 8, 9, 10. — [8] Matth. v, 23. — [9] 1 Cor. vii, 5.

animo ac minus impotenti fiat : cum is qui hic dicitur consensus discordiam animi affectuum evanidam reddat, consumat incontinentiam, gaudentemque malis nostris Satanam prohibeat. Præterea quomodo sit orandum, et illud docet : « Cum stabitis ad orandum, dimittite si quid habetis adver» sus aliquem[1]. » Et quod habet Paulus : « Omnis vir orans » aut prophetans velato capite, deturpat caput suum; omnis autem mulier orans aut prophetans non velato capite, de» turpat caput suum[2], » id modum orandi præbet. Quæ cum omnia sciret Paulus, hisque multo plura et a Lege et a Prophetis et ab Evangelica plenitudine depromere posset, et varie singula ac copiose exponere; non modesta tantum mente sed veraci, videns post hæc omnia quantum absit quin sciat quid orandum sit sicut oportet, ait : « Quid oremus » sicut oportet nescimus[3]. » Id autem huic sermoni subjungit unde defectus ille suppleri possit ei qui nescit quidem, se tamen exhibere conatur dignum cujus defectus suppleatur. Ait enim : « Ipse spiritus postulat apud Deum gemiti» bus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur corda, scit quid » desideret spiritus, quia secundum Deum postulat pro » sanctis[4]. » Qui autem in beatorum cordibus clamat : « Abba » pater[5], » spiritus, sciens apprime eos qui ceciderunt aut transgressi sunt, editis in hoc tabernaculo gemitibus aggravari magis quam levari, gemitibus inenarrabilibus postulat apud Deum, nostros ipse gemitus pro sua humanitate ac misericordia suscipiens. Videns autem pro sua sapientia « humiliatam in terra animam nostram[6] et corpore humi» litatis[7] » conclusam, gemitibus apud Deum postulat non quibuslibet, sed inenarrabilibus quibusdam, affinibus scilicet « arcanorum verborum quæ non licet homini loqui[8]. » Hic autem spiritus non contentus postulare, intensiore ora-

[1] Marc. XI, 25.— [2] 1 Cor. XI, 4, 5. — [3] Rom. VIII, 26. — [4] Ibid.—[5] Gal. IV, 6. — [6] Psal. XLIII, 25. — [7] Philip. III, 21. — [8] 2 Cor. XII, 4.

tione utitur et superpostulat, pro iis, mea quidem sententia, qui superant, qualis erat Paulus cum diceret : « Sed in his » omnibus superamus[1]. » Probabile est autem pro his tantum eum orare qui nec tales sunt ut superent, nec tales etiam ut vincantur, sed qui vincunt. Porro huic loco : « Quid » oremus sicut oportet nescimus; sed ipse spiritus postulat » pro nobis gemitibus inenarrabilibus[2], » affinis ille est : « Orabo spiritu, orabo et mente; psallam spiritu, psallam » et mente[3]. » Neque enim orare mens nostra potest nisi ante ipsam, eaque quasi audiente, oret Spiritus : ut neque psallere et modulato ac numeroso carmine consonantique voce laudare Patrem in Christo, nisi « spiritus qui omnia » scrutatur, etiam profunda Dei[4], » prius laudet et celebret eum cujus profunda scrutatus est, et, ut valuit, comprehendit. Equidem existimo quempiam e Jesu discipulis, cum sibi conscius esset quantum humana imbecillitas abesset a recto orandi modo; idque maxime cognovisset auditis doctis et magnis sermonibus quos Salvator habuerat in sua ad Patrem oratione, Domino oratione completa dixisse : « Domine, doce nos orare, sicut et Joannes docuit discipulos » suos[5]. » Omnis autem loci series sic habet : « Et factum » est, cum esset in quodam loco orans, ut cessavit, dixit » unus ex ejus discipulis ad eum : Domine, doce nos orare » sicut docuit et Joannes discipulos suos..... » Anne igitur homo legali innutritus disciplinæ, Propheticorum frequens auditor sermonum et in synagogis assiduus, utcumque orare nesciebat, donec orantem quodam in loco Dominum vidisset ? At hoc absurdum dictu est : orabat enim judaïco more; majore vero scientia indigere se in illum de oratione locum videbat. Quid autem ipse Joannes discipulos suos de oratione docebat cum ab Jerosolymis et omni Judæa et omni

[1] Rom. VIII, 37. — [2] Ibid. 26. — [3] I Cor. XIV, 15. — [4] Idem, III, 10. — [5] Luc. XI, 1.

regione circa Jordanem venirent, ut baptizarentur ab eo? Nisi credamus eum, quod plus esset quam propheta, vidisse circa orationem nonnulla, quæ probabile sit non iis qui baptizabantur omnibus, sed qui se ante baptismum erudiendos præbuissent, secreto tradidisse. Hujusmodi orationes vere spirituales, orante in cordibus sanctorum Spiritu, plenæ recondita mirabilique doctrina descriptæ sunt. In primo Regum oratio Annæ ex parte. Huic enim, « cum » multiplicaret preces coram Domino et loqueretur in corde » suo[1], » non opus fuit scriptura. In Psalmis autem psalmus decimus sextus *Oratio David* inscriptus est; octogesimus nonus, *Oratio Moysi homini Dei;* et centesimus primus, *Oratio pauperi, cum anxius fuerit et in conspectu Domini effuderit precem suam.* Quæ orationes cum vere spiritu factæ et recitatæ orationes fuerint, etiam divinæ sapientiæ præceptis plenæ sunt, ut de iis quæ in ipsis promittuntur dici possit: « Quis sapiens, et intelliget ista? intelli- » gens, et sciet hæc[2]? » Cum igitur tam difficile sit de oratione disserere, ut opus sit et illuminante Patre et primogenito Verbo docente et cooperante Spiritu, ut dignum aliquid tanto argumento intelligi ac dici possit, precor ut homo (neque enim mihi tantum tribuo ut orare in me spiritum putem antequam oratio quid sit assecutus sim); precor, inquam, uberrimam ac spiritualem nobis ejus cognitionem dari, et aperiri descriptas in Evangeliis orationes. Itaque jam de oratione dicere instituamus....

III. Primum εὐχῆς nomen, quod equidem observarim, ibi positum invenio, cum Jacob fratris Esaü iram fugiens in Mesopotamiam pergeret juxta Isaac ac Rebeccæ monita. Sic autem habet locus ipse: « Et vovit Jacob votum (εὐχὴν), » dicens: Si fuerit Dominus Deus mecum et custodierit me » in via hac per quam ambulo, et dederit mihi panem ad

[1] 1 Reg. I, 12. — [2] Ose. XIV, 10.

» vescendum, et vestimentum ad induendum, reversusque » fuero prospere ad domum patris mei : erit mihi Dominus » in Deum, et lapis iste quem erexi in titulum vocabitur do- » mus Dei, cunctorumque quæ dederis mihi decimas offe- » ram tibi....[1] » Ubi etiam notandum est nomen εὐχῆς sæpe alio sensu accipi quam προσευχῆς, de eo nempe qui cum voto (εὐχῇ) talia se facturum promittit, si talia a Deo sit consecutus. Ponitur tamen illud vocabulum et consueto loquendi modo (pro oratione), ut in Exodo hæc invenimus post ranarum plagam quæ inter decem est ordine secunda..... « Vocavit autem Pharao Moysen et Aaron, et dixit eis : Orate » Dominum ut auferat ranas a me et a populo meo : et di- » mittam populum ut sacrificet Domino[2]. » Si quis autem. eo quod Pharaonis sit illa vox *orate* (εὔξασθε), difficile sibi persuaserit eam præter priorem voti significationem, etiam consuetam orationis habere, observandum est quod sequitur et sic habet : « Dixitque Moyses ad Pharaonem : Constitue » mihi quando deprecer pro te et pro servis tuis et pro po- » pulo tuo, ut abigantur ranæ a te et a populo tuo *et a do-* » mibus vestris et tantum in flumine remaneant[3]. » Observavimus autem de sciniphibus, quæ tertia plaga fuit, neque Pharaonem orationem fieri postulare, neque Moysem orare[4]. At de muscis, quæ quarta fuit, ait : « Rogate pro me[5]. » Quando et ait Moyses : « Egressus a te orabo (εὔξομαι) Do- » minum, et recedet musca a Pharaone et a servis ejus et » a populo ejus cras. » Et paulopost : « Egressusque Moyses » a Pharaone oravit Deum[6]. » Rursus cum ad quintam et sextam plagam neque Pharao postulaverit orationem fieri, neque Moyses oraverit, ad septimam « misit Pharao et voca- » vit Moysen et Aaron dicens ad eos : Peccavi etiam nunc, » Dominus justus : ego et populus meus impii. Orate igitur

[1] Gen. xxviii, 20, 21, 22. — [2] Exod. viii, 8. — [3] Ibid. 9. — [4] Ibid. 17. — [5] Ibid. 28, 29. — [6] Ibid. 30.

» Dominum : et desinant fieri tonitrua et grando et ignis[1]. » Et post pauca : « Egressusque Moyses a Paraone ex urbe, » tetendit manus ad Dominum ; et cessaverunt tonitrua[2]. » Quare autem non dicatur « oravit, *ut in superioribus, sed* » tetendit manus ad Dominum, » expendetur alibi opportunius. Ad octavam plagam ait Pharao : « Et rogate Dominum Deum vestrum, ut auferat a me mortem istam. Egressusque Moyses de conspectu Pharaonis oravit Dominum[3]. » Diximus nomen εὐχῆς sæpe non vulgari sensu accipi, ut de Jacob vidimus. Sed et in Levitico : « Locutus est Dominus ad » Moysen dicens : Loquere filiis Israël et dices ad eos : Qui » votum fecerit et spoponderit Domino animam suam, si » fuerit masculus a vicesimo anno usque ad sexagesimum » *annum,* dabit quinquaginta siclos argenti ad mensuram » sanctuarii[4]. » Et in Numeris : « Locutusque est Dominus » ad Moysen, dicens : Loquere ad filios Israël, et dices ad » eos : Vir sive mulier cum fecerint votum (εὐχὴν) ut sanctificentur, et se voluerint Domino consecrare, a vino et » *omni* quod inebriare potest abstinebunt[5] ; » et reliqua de eo qui Nazaræus dicebatur. Deinde post pauca : « Et sanctificabit caput suum in die illa qua sanctificatus est Domino, dies voti[6]. » Iterum post pauca : « Et hæc est lex » *ejus* qui vovit ; quacumque die impleverit dies voti sui[7]. » Et paulopost : « Et post hæc bibet, qui vovit, vinum. Hæc » est lex ejus qui vovit, quicumque voverit munus suum » Domino pro voto, absque iis quæ invenerit manus ejus, » secundum potentiam voti sui, quod utique voverit juxta » legem puritatis[8]. » Et ad finem Numerorum : « Et locutus » est Moyses ad principes tribuum filiorum Israël, dicens : » Hoc est verbum quod præcepit Dominus : Homo, quicumque voverit votum Domino, aut juraverit juramentum,

[1] Exod. IX, 27 — [2] Ibid. 29. — [3] Id. X, 17. — [4] Lev. XXVII, 1. — [5] Num. VI, 1. — [6] Ibid. 11. — [7] Ibid. 13. — [8] Ibid. 21.

» aut definierit definitione de anima sua, non profanabit » verbum suum : omnia quæcumque exierint de ore ejus, » faciet. Si autem voverit mulier votum Domino, aut defi» nierit definitionem in domo patris sui in juventute sua, et » audierit pater ejus vota ejus et definitiones ejus quas de» finivit adversus animam suam, et tacuerit pater ejus : et » stabunt omnia vota ejus; et omnes definitiones quas defi» nivit adversus animam suam, manebunt ei[1]. » Et consequenter nonnulla de ejusmodi fœmina Lex præscribit. Eadem significatione in Proverbiis scriptum est : « Laqueus » viro cito quid ex propriis sanctificare : postea enim quam » voverit, evenerit pœnitere[2]. » Et in Ecclesiaste : « Bonum » est non vovere, quam vovere, et non reddere[3]. » Et in Actibus Apostolorum : « Sunt nobis viri quatuor votum » habentes super se. »

IV. Alienum igitur a ratione mihi visum non est primum e duobus quæ εὐχῆς nomine significantur e Scripturis distinguere. Idem et de προσευχῆ faciendum. Nam et hoc nomen præter communem et consuetam acceptionem qua sæpe sumitur, ponitur etiam eo sensu quo solet εὐχὴ usurpari in iis quæ de Anna dicuntur in primo Regum. « Et Heli » sacerdote sedente super sellam ante postes templi Do» mini, cum esset Anna amaro animo, oravit (προσηύξατο) » ad Dominum flens largiter, et votum vovit (ηὔξατο εὐχὴν) » dicens : Domine exercituum, si respiciens videris afflic» tionem famulæ tuæ, et recordatus mei fueris, nec oblitus » ancillæ tuæ, dederisque servæ tuæ sexum virilem : dabo » eum Domino omnibus diebus vitæ ejus, et novacula non » ascendet super caput ejus[4]. » Posset tamen aliquis non improbabili ratione insistens his verbis : « Oravit ad Domi» num et votum vovit, » dicere, si utrumque illa fecit, hoc est, oravit ad Dominum et votum vovit, vocem hanc προσ-

[1] Num. xxx, 2. — [2] Prov. xx, 25. — [3] Eccl. v, 4. — [4] 1 Reg. 1, 9, 10, 11.

ηὔξατο forte pro oratione accipi quam εὐχὴν nominare consuevimus; hæc autem verba ηὔξατο εὐχὴν, eodem sensu quo in Levitico et in Numeris. Illud enim : « Dabo cum Domino » omnibus diebus vitæ ejus, et novacula non ascendet super caput ejus, » proprie non est προσευχὴ, sed ejusmodi (εὐχὴ) votum, cujusmodi Jephte vovit, ubi dicitur : « Votum vovit Domino dicens : Si tradideris filios Ammon in » manus meas, quicumque primus fuerit egressus de foribus domus meæ, mihique occurrerit revertenti cum pace » a filiis Ammon, eum holocaustum offeram Domino[1]. »

V. Post hæc si, ut jussistis, exponenda sunt eorum argumenta qui nihil precibus effici putant, ideoque superfluum esse dicunt orare; hoc quoque non recusabimus pro viribus præstare, communius jam et simplicius accepto (εὐχῆς) orationis nomine...... Est illa tam ignobilis opinio, illustribusque destituta propugnatoribus, ut vix inter eos qui providentiam admittunt, Deumque rebus præficiunt universis, reperiatur aliquis qui orationem repudiet. Est enim hæc sententia aut eorum qui omnino sine Deo sint, Deumque esse negent, aut qui nomine tenus Deum ponant, ipsi vero providentiam adimant. Jam tamen adversaria potestas cum velit impiissima quæque dogmata Christi nomini prætexere doctrinæque Filii Dei, etiam non esse orandum suadere quosdam potuit. Cujus sententiæ duces ii sunt qui res sensibiles tollunt omnino, qui nec baptismo utuntur nec Eucharistia, Scripturasque cavillationibus suis detorquent, quasi non ejusmodi orationem velint, sed aliud sensu longe diverso doceant. Hæ autem possunt eorum esse rationes qui preces repudiant, et tamen Deum universis præesse dicunt et providentiam asserunt : neque enim nunc propositum est eorum dicta excutere qui Deum omnino aut providentiam tollunt. Deus omnia novit antequam fiant,

[1] *Judic.* XI, 30.

nec quidquam cum existit ideo primum innotescit ipsi quod existat quasi non ante cognitum. Quid igitur opus est preces ad eum mittere qui antequam oremus scit quibus indigeamus? « Scit enim Pater cœlestis quid opus sit nobis, » antequam petamus eum[1]. » Æquum est autem eum qui et pater omnium et opifex est, « diligitque omnia quæ sunt, et » nihil odit eorum quæ fecit[2], » salubriter quæ ad singulos attinent, etiamsi non orent, dispensare, patris more qui cum infantes regit, non eorum preces expectat qui vel omnino petere non possunt, vel præ inscitia sæpe res utilibus opportunisque contrarias capere volunt. Plus autem nos homines a Dei mente distamus quam ulla puerorum infantia a mente parentum. Credibile est Deum non prævidere tantum quæ futura sunt, sed et præordinare, nec quidquam accidere præter ea quæ ab ipso prius ordinata sunt. Ut igitur si quis oriri solem precaretur, stultus haberetur, cum id suis effici precibus peteret, quod etiam sine precibus futurum erat : sic amens ille foret qui propter orationem suam fieri putaret quod, etsi non orasset, omnino futurum erat. Rursus ut omnem ille insaniam excederet qui, quod sol in æstivo solstitio molestus sit et adurat, precibus suis putaret solem ad verna signa transferendum, ut ipse commoda fruatur aëris temperie : sic quæ humano generi incommoda necessario accidunt si quis precibus fieri putat posse ne patiatur, omnem ille superaverit insaniam. Quod si « alienati sunt peccatores a vulva, » et segregatus est justus « ex utero matris[3]; » et : « Cum nondum nati fuissent, » aut aliquid boni egissent aut mali, ut secundum electio» nem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex » vocante dicitur, quia major serviet minori[4] : » frustra pro remissione peccatorum oramus, aut ut spiritum fortitudinis

[1] Matth. VI, 8. — [2] Sap. XI, 25. — [3] Psal. LVII, 4. Galat. I, 15. — [4] Rom. IX, 11.

ccipiamus, et omnia possimus confortante nos Christo[1]. i enim peccatores sumus, alienati sumus a vulva : si ex tero matris nostræ sumus segregati, optima quæque nobis tiam non orantibus occurrent. Quas enim preces obtulerat Iacob, de quo, antequam nasceretur, prædictum est fore it superaret Esaü, ipsi quoque serviret frater[2]? Quid impie esserat Esaü ut odio haberetur nondum natus? Cur orat Ioyses, ut in octogesimo septimo psalmo habetur, si « refugium *ejus est Deus* antequam montes fierent aut formaretur terra et orbis[3]..... » Sed et de salvandis omnibus in Epistola ad Ephesios scriptum est, elegisse eos patrem *in ipso*, nempe in Christo, « ante mundi constitutionem, ut » *essent* sancti et immaculati in conspectu ejus in charitate. » Qui prædestinavit *eos* in adoptionem filiorum per Jesum » Christum in ipsum[4]. » Aut igitur ex iis aliquis est qui electi sunt ante mundi constitutionem, nec fieri potest ut excidat ab illa electione; adeoque oratione hic non indiget : aut electus non est, neque prædestinatus; isque frustra orat, cum ejus oratio vel millies repetita exaudienda non sit : « Nam quos præscivit Deus et prædestinavit conformes fieri » imaginis gloriæ Filii sui. Quos autem prædestinavit, hos » et vocavit, et quos vocavit, hos et justificavit; quos au- » tem justificavit, illos et glorificavit[5]. » Quid laborat Josias, quid orando anxius est an ejus orationes exaudiendæ sint, necne, multis ante generationibus a Propheta nominatim designatus, de quo quid facturus esset non prævisum modo, sed et multis audientibus prædictum est? Quare autem Judas orat, ut etiam oratio ejus fiat in peccatum, cum a Davidis temporibus prædictum sit amittendum ab eo episcopatum et ab altero accipiendum ejus loco[6]? Unde non convenit Deum, cum sit immutabilis et prævideat omnia, et

[1] Phil. IV, 13. — [2] Genes. XXV, 23. — [3] Psalm. XC, 1. — [4] Ephes. I, 5. — [5] Rom. VIII, 29. — [6] Psal. CVIII, 7.

suis firmiter decretis inhæreat, orare quasi aut voluntas ejus oratione posse mutari putaretur, aut quasi non ante disposuerit omnia, sed singulorum expectet preces, obsecrare, ut propter preces ita quæque disponat prout oranti convenit, tuncque ordinet quod rectum probaverit nec ante præviderit. Ponam autem hic ipsis verbis quæ tuis ad me litteris inseruisti. Ea sic habent. 1° Si Deus futurorum præscius est, et ipsa oportet fieri : vana est oratio. 2° Si omnia juxta voluntatem Dei fiunt, et stabilia sunt ipsius decreta, nec quidquam eorum quæ vult mutari potest : vana est oratio. Hæc vero sunt quæ ad objecta dissolvenda quæ hominem reddunt ad orandum segniorem, utiliter puto præmitti posse.

VI. Eorum quæ moventur quædam motorem habent extra, ut quæ anima carent, et habitu solo continentur, ut etiam ea quæ a natura vel ab anima moventur, cum non qua talia sunt moventur, sed eodem modo ac illa quæ habitu solo continentur : lapides enim a lapicidina excisi aut a radice ligna, habitu solo continentur, et moventur ab extero. Imo et ipsa animalium corpora, et plantæ quæ ferri possunt, cum ab aliquo transferuntur, non qua plantæ aut animalia transferuntur, sed perinde ac lapides aut ligna quæ excisa crescere jam ac nutriri non possunt : ac si moveantur, cum fluxa sint omnia corpora, corrumpuntur, sequiturque is motus qui in corruptione fit. Secundus est eorum ordo quæ moventur ab inexistente natura aut anima : quæ etiam ex se moveri dicunt ii qui magis proprie vocabulis utuntur. Tertius est motus animalium : qui motus a se ipsis dicitur. Eorum autem quæ ratione utuntur motum puto per se ipsa esse motum. Quod si ab animali motum illum a se ipso abstulerimus, jam ne animal quidem esse intelligi potest, sed simile erit aut plantæ quæ a natura sola movetur, aut lapidi qui ab extero impellitur. Quod si quid pro-

rium sequatur motum, cum id dixerimus per se ipsum moveri, rationale id esse necesse est. Igitur qui nihil esse volunt in nostra potestate, eos ineptissimum illud admittere necesse est : primum nos animantes non esse, deinde neque rationales, sed quasi ab extero motos, neque nosmetipsos ullatenus moventes, ita ut ab illo fieri dicenda sint quæ facere credimur. Præterea attendat aliquis iis quæ in se sentit, et videat an sine impudentia negare possit se ipsum velle, se ipsum comedere, se ipsum ambulare, se ipsum assentiri et quaslibet opiniones accipere, se ipsum alia abnuere ut falsa. Ut igitur quædam sententiæ sunt quibus nunquam adduci poterit homo ut assentiatur, quantumvis multis probationibus utatur, et quantumvis multa dicat ad persuadendum conquisita : sic fieri non potest ut ita quisquam de rebus humanis sentiat, quasi nihil maneat in nostra potestate. Quis enim credit nihil mente comprehendi posse, aut ita vivit ut de rebus omnibus, quæcumque tandem illæ sint, dubitet? Quis non increpat famulum cum peccantis servi speciem animo perceperit? Quis filium non accusat debita parentibus obsequia non reddentem? aut non queritur et vituperat quasi turpiter agentem mulierem adulteram? Vim enim facit ipsa veritas et cogit, quantumvis cavillari libeat, impetu quodam in laudes et in vituperia ferri, quod vere sit aliquid in nostra potestate, idque vel laude vel contumelia dignum. Igitur si nostrum servatur liberum arbitrium quo innumeris modis vel ad virtutes vel ad vitia, vel ad ea quæ decent, vel ad ea quæ ab officio aberrant, propendemus, vel ab iisdem declinamus : necesse est hoc cum reliquis antequam sit, Deo notum esse a creatione et constitutione mundi quale futurum sit; et in omnibus quæ præordinavit Deus, consequenter ut unumquodque vidit in nostra futurum potestate, præordinasse etiam prout exigit quilibet nostri arbitrii motus, quid ipsi debeat ex pro-

videntiæ parte respondere, quid juxta connexionem rerum futurarum accidere : non quod præscientia Dei causa sit eorum omnium quæ futura sunt et quæ proprio motu arbitrioque nostro effecturi sumus. Etsi enim (id modo supponere liceat) futura Deus non cognosceret, non eo minus hæc sumus effecturi, hæc volituri : rebus tamen id accidit ex præscientia divina, ut ordine ad universi gubernationem orbisque statum utilissimo disponantur singula quæ in nostra sunt potestate. Si ergo quodvis eorum quæ nostri sunt arbitrii cognitum est ipsi, ordinari a Providentia quid cuique pro dignitate conveniat, rationi congruit, et quid ille aliquis oret, quomodo affectus sit, quid credat, quid sibi fieri velit, præcognosci; quo præcognito, tale aliquid consequenter Providentiæ ordine comprehendi : Hunc orantem assidue, propter illam ipsam quam fundet orationem, exaudiam : hunc vero non exaudiam, aut quod indignus sit qui exaudiatur, aut quod ea petiturus sit quæ nec ipsi capere expedit, nec me dare decet : item propter hanc istius, verbi gratia, orationem ipsum non exaudiam, propter illam exaudiam. Quod si quis eo turbetur quod, cum Dei de rebus futuris præscientia falli non possit, quasi necessitas rebus afferatur; huic respondendum hoc ipsum a Deo necessario cognosci, nempe illum hominem non necessario nec firmiter velle meliora, aut sic pejora voliturum, ut mutationis in melius incapax futurus sit. Rursus hæc, ait Deus, illo orante faciam; decet enim me, cum nec oraturus sit indigne, neque negligenter circa orationem versaturus. Huic cum aliquantulum oraverit, « superabundanter quam petit » aut intelligit[1], » illa largiar : decet enim me beneficiis illum vincere et plura tribuere quam petere sit capax. Huic, cum talis futurus sit, Angelum illum mittam ministrum qui ab hoc tempore saluti ejus collaborare incipiat, et huc us-

[1] Ephes. III, 20.

; adsit : illi istum, verbi gratia, illo digniorem, cum ille ; melior futurus sit. Ab hoc alio qui, postquam se ex-lentiori tradiderit doctrinæ, fractus erit et recurret ad rena, optimum illum adjutorem avertam; quo recedente, meruerit, pessima quædam hæcce potestas, nacta occa-nem ut ipsius insidietur ignaviæ, prompta aderit, et ad peccata provocabit, cum se ipse paratum ad peccan-m præbuerit. Sic itaque dicturus ille putandus est qui æordinat omnia. Amos gignet Josiam qui non æmulabi-ır patris peccata, sed hancce viam ad virtutem ducentem lorum ope qui ipsi aderunt nactus vir bonus erit; qui et ltare subvertet a Jereboam male ædificatum. Judam novi, um inter homines Filius meus versabitur, bonum initio fu-urum, at perversum iri deinde et in humana decisurum eccata, quem propterea æquum erit talia quædam pati. lanc præscientiam forte de omnibus, certe de Juda et ıysteriis aliis etiam Dei Filius habet, qui rerum futurarum :volutionem perspiciens, videt Judam et quæ admissurus est peccata; ita ut hæc animo comprehendens, etiam ante ıatum Judam per Davidem dixerit : « Deus, laudem meam ne tacueris[1], » et reliqua. Sciens itaque futura Deus et qualem contentionem habiturus sit ad pietatem Paulus : Apud meipsum, inquit, ante initium rerum cum mundi opificium aggrediar, ipsum seligam, et istis hominum salutis adjutricibus simul ac natus erit potestatibus commendabo, segregans illum ex utero matris : permittamque initio in juventute zelo cum ignorantia conjuncto agitatum, pietatis prætextu eos persequi qui in Christum meum crediderint, et custodire vestimenta lapidantium servum meum et testem Stephanum[2]; ut post juvenilem petulantiam, deinceps occa-sione capta in meliora mutatus non glorietur coram me, sed dicat : « Non sum dignus vocari Apostolus, quoniam perse-

[1] Psal. cviii. — [2] Act. xxii, 20.

» cutus sum Ecclesiam Dei[1]; » sentiensque futura in eam beneficia mea post suos in juventute pietatis specie lapsus, addat: « Gratia autem Dei sum id quod sum[2]; » prohibitaque consciencia eorum quæ, cum adhuc juvenis esset, adversus Christum patravit, non extollatur magnitudine revelationum quas meo beneficio accepturus est[3].

VII. Ad ea autem quæ objecta sunt de oratione ut sol oriatur, hæc dicenda. Est suum et soli arbitrium, quando quidem ipse Deum cum luna laudat. Ait enim: « Laudate » eum, sol et luna[4]. » Sic et arbitrium lunam et consequenter stellas omnes habere manifestum est: « Laudate enim » eum, stellæ et lumen. » Ut igitur diximus nostro singulorum qui in terra versamur arbitrio uti Deum, et in aliquam terrenarum rerum utilitatem convenienter illa ordinasse; sic etiam existimandum est arbitrio solis et lunæ et siderum necessario illo et firmo et stabili et sapiente usu ordinasse ornatum omnem cœli congruentesque universo siderum conversiones. Quod si de iis quæ a nostro arbitrio pendent, non frustra oro, multo minus de iis quæ in arbitrio sunt cœlestium illorum siderum quorum ordinatus cursus rebus utilis est universis: quanquam de terrenis quidem rebus dici potest, certas quasdam a circumstantibus species immitti quæ provocent id quod in nobis infirmum est, aut pronum ad deteriora, ut hæc vel illa dicamus aut faciamus. In cœlestibus vero quænam potest immissa species ab eo cursu qui mundo utilis est avertere ac dimovere? cum singula etiam citra harumce specierum causam ejusmodi animam habeant ratione compositam, et ejusmodi corpore æthereo purissimoque utantur.

VIII. Præterea non absurdum erit uti hujusmodi quodam exemplo ut homines ad orandum impellamus, et avertamus ab oratione negligenda. Ut liberi procreari non possunt nisi

[1] 1 Cor. xv, 9. — [2] Ibid. 10. — [3] 2 Cor. xii, 7. — [4] Psal. cxlviii, 3.

hibita muliere eoque actu qui ad eam rem utilis est; sic e aliquis hæc vel illa non accipiet nisi sic oraverit hoc afctus modo, hac fide, et nisi hanc ante orationem vitam uxerit. Itaque non est multum loquendum, non exigua pe-nda, nec de terrenis rogandum : nec cum ira aut animo rturbato ad orationem accedendum. Sed neque sine pu-itate intelligere licet quomodo quis orationi vacare possit, ec remissionem peccatorum potest orans consequi nisi ex orde remiserit fratri illatæ veniam injuriæ postulanti. Jam uod orantem eo quo oportet modo vel ad id pro viribus properantem adjuvet, multis arbitror modis evenire posse. Ac primum quidem omnino utile erit si quis ad orandum mente intentus, per ipsum quem inter orandum habebit statum ita se composuerit quasi qui Deo astet et cum ipso loquatur tanquam inspiciente ac præsente. Sicut enim certæ quædam imagines rerum memoria repetitæ eas inquinant cogitationes quæ oboriuntur cum illæ species animo obversantur : eodem modo credibile est utilem esse recordationem Dei qui præsens est, quique motus animæ omnes etiam penitissimos deprehendit; dum se illa componit, ut tanquam præsenti, inspicienti, et ad omnem mentem pervenienti placeat ei qui examinat corda et scrutatur renes. Ut enim supponamus nullam aliam utilitatem accessuram ei qui sic mentem ad orationem composuerit, non modicum fructum capere intelligendus est qui ipso orationis tempore ita se pie composuerit. Hoc vero si frequenter fiat, quot a peccatis avertat, quot ad virtutes impellat, experientia norunt ii qui orationi se assidue dediderunt. Si enim cordati sapientisque viri recordari ejusque speciem mente revolvere, æmulatione nos provocat, nostrosque in deteriora impetus sæpe retardat : quanto magis Dei omnium parentis orationi conjuncta recordatio eos adjuvat qui sibi persuaserint præsenti se ac audienti Deo et astare et loqui.

IX. Verum ea quæ dicta sunt, divinis Scripturis probanda sunt hoc modo : oportet orantem levare puras manus, acceptas omnibus injurias remittendo, omnemque ex animo ita perturbationem ejiciendo, ut nemini sit iratus. Item ne alienis cogitationibus mens offuscetur, oportet orationis tempore eorum omnium oblivisci quæ ab oratione aliena sunt. Quem animi statum quis dubitet felicissimum esse, ut docet Paulus in prima ad Timotheum Epistola dicens : « Volo ergo » viros orare in omni loco, levantes puras manus sine ira et » disceptatione[1]. » Mulierem præterea, maxime cum orat, oportet compositam et ornatam esse animo et corpore, atque, imprimis cum orat, Deum revereri, ac omnem intemperantem muliebremque recordationem ex animæ præcipua parte expellere : ornari vero non in tortis crinibus et auro et margaritis aut veste pretiosa, sed quibus decet mulierem pietatem promittentem ornari. Miror autem si quis dubitet beatam vel ex illa sola mentis habitudine prædicare mulierem quæ se talem ad orationem exhibuerit : quod in eadem Epistola docuit Paulus his verbis : « Similiter et mulieres *in habitu* ornato cum verecundia et sobrietate ornantes se, *non* » in tortis crinibus aut auro et margaritis et veste pretiosa : » sed quod decet mulieres promittentes pietatem per bona » opera[2]. » Quin et David propheta multa alia dicit habere sanctum virum orantem : quæ non importune apponemus, quo magis appareat utilissimus esse, vel si solus adesse intelligatur, habitus et ad orandum apparatus illius qui se totum Deo commiserit. Ait ergo : « Ad te levavi oculos meos, qui » habitas in cœlis[3]; *et* : Ad te levavi animam meam, Deus[4]. » Cum enim mentis oculi sic elevati sunt ut jam terrenis *non* immorentur, nec eorum quæ materia constant speciebus impleantur, suntque adeo sublimes, ut corruptibilia quæque despiciant, eique uni vacent ut Deum cogitent, audientem

[1] 1 Tim. II, 8. — [2] Ibid. 9. — [3] Psal. CXXII, 1. — [4] Psal. XXIV, 1.

que reverenter ac modeste alloquantur : quidni plurimum jam profecerint illi oculi, « revelata facie gloriam Domini » speculantes, et in eamdem imaginem transformati a clari- » tate in claritatem[1] ? » Tunc enim divinioris cujusdam effluxum intelligentiæ participant, ut ex his liquet : « Signa- » tum est super nos lumen vultus tui, Domine[2]. » Jam vero anima elevata, spiritum secuta, a corpore segregata, nec secuta tantum spiritum, sed et in ipsum mutata (quod illa docent : « Ad te levavi animam meam ») quidni deposita animæ natura spiritualis efficiatur? Quod si præclara res est injuriarum oblivio, adeo ut omnis in ea Lex quasi compendio contineatur juxta Jeremiam prophetam, cum ait : « Non hæc » mandavi patribus vestris exeuntibus de Ægypto, sed hoc » mandavi : Unusquisque proximo suo in corde injuriam non » recordetur[3] : » ad orationem vero cum injuriarum oblivione accedentes custodimus Servatoris præceptum dicentis : « Cum stabitis ad orandum, dimittite si quid habetis ad- » versus aliquem[4] ; » perspicuum est nos quando sic affecti *stamus* ad orandum, optima jam esse consecutos.

X. Atque hæc ex illa dicta sunt hypothesi etsi nihil aliud ex oratione nostra sequeretur, optima tamen nos lucrari si quomodo oporteat orare intellexerimus, et re adimpleverimus. Manifestum est eum qui sic orat, dum adhuc loquitur, exaudientis virtuti attendentem, auditurum esse illud : *Ecce adsum*, deposita ante orationem omni de providentia anxietate. Hoc enim illa sibi volunt : « Si abstuleris a te colliga- » tionem, et manuum extensionem, et verbum murmuratio- » nis[5] : » nam qui omnibus acquiescit quæ fiunt, is ab omni vinculo liber est, nec unquam extendit manus in Deum omnia *quæ* vult ad nostram exercitationem ordinantem : sed nec occultis quidem cogitationibus murmurat, neque voce

[1] 2 Cor. III, ult. — [2] Psal. IV, 7. — [3] Jerem. VII, 22, 23. Zach. VII, 9. — [4] Marc. XI, 25. — [5] Isai. LVIII, 9.

quæ ab hominibus audiri possit : quemadmodum more nequam servorum imperata dominorum non palam incusantium, murmurant ii qui voce et tota anima de his quæ accidunt maledicere providentiæ non audent quidem, sed videntur ipsum etiam omnium Dominum id celare velle quod impatienter ferunt. Et hoc esse puto quod in *Job dicitur* : « In omnibus his quæ acciderunt ei, nihil *peccavit* » Job labiis coram Domino[1] : » cum de tentatione quæ præcesserat scriptum sit : « In omnibus his quæ acciderunt ei, » nihil peccavit Job coram Domino. » Præceptum autem quo id fieri vetatur, in Deuteronomio sic ait : « Attende ne » fiat verbum occultum in corde tuo iniquitas, dicens, Ap» propiat annus septimus[2], » et reliqua. Igitur qui sic oraverit, cum tot jam commoda perceperit, magis idoneus fit commisceri « Spiritui Domini qui replevit orbem terra» rum[3] ; » eique qui terram totam ac cœlum implet et per Prophetam sic ait : « Numquid non cœlum et terram ego » impleo, dicit Dominus[4] ? » Præterea per prædictam puritatem etiam particeps erit orationis Verbi Dei quod *etiam* stat in medio eorum qui ipsum non agnoscunt, nec cujusquam precibus deest, et cum eo cujus mediator est una Patrem orat. Pontifex enim oblationum nostrarum et apud Patrem advocatus est Filius Dei ; orat pro orantibus, exhortatur cum exhortantibus. Non tamen pro his oraverit, quasi pro familiaribus, qui per ipsum assidue non orant ; neque eorum, quasi jam suorum, patronus erit apud Deum qui non obediunt præceptis ab ipso traditis, oportere semper orare et non deficere. Scriptum est enim : « Dicebat autem et pa» rabolam ad illos, quoniam oportet semper orare et *non* » deficere : Judex quidam erat in quadam civitate[5], » et reliqua. Item in iis quæ præcedunt : « Et ait ad illos : Quis ves-

[1] Job, I, 22, et II, 10. — [2] Deut. xv, 9. — [3] Sap. I, 7. — [4] Jer. XXIII, 24. — [5] Luc. XVIII, 1.

trum habebit amicum, et ibit ad illum media nocte, et dicet illi : Amice, commoda mihi tres panes, quoniam amicus meus venit de via ad me, et non habeo quod po- » nam ante illum[1]. » Et paulopost : « Dico vobis, etsi non » dabit illi surgens eo quod amicus ejus sit, propter impro- » bitatem tamen ejus surget, et dabit illi quotquot habet » necessarios. » Ecquis eorum qui ori Christi veracissimo credunt, ad impigre orandum non accendatur his verbis : « Petite, et dabitur vobis; omnis enim qui petit accipit[2] ? » Bonus enim Pater panem vivum petentibus nobis, non autem lapidem, quem adversarius vult et Jesu et discipulis ejus cibum fieri, dat iis qui spiritum adoptionis ab ipso acceperunt. « Dat *etiam* Pater bonum datum pluens e cœlo » petentibus se[3]. »

XI. Neque vero Pontifex solus orat cum rite orantibus, sed et Angeli, qui magis gaudent « in cœlo super uno pec- » catore pœnitentiam agente quam super nonaginta novem » justis qui non indigent pœnitentia[4] : » sanctorum item qui jam dormierunt animæ. Quæ inde patent quod Raphaël obtulerit Deo rationabile obsequium Tobiæ et Sarræ. (Nam post utriusque orationem « exaudita est, *inquit Scriptura,* » deprecatio utrorumque coram gloria magni Raphaël, et » missus est ad sanandum ambos[5]. » Quin et ipse Raphaël cum aperit quid ex mandato Dei erga utrumque tanquam Angelus præstiterit, ait : « Et nunc quando orasti tu et nurus » tua Sarra, ego obtuli memoriale orationis vestræ coram » Sancto[6]. » Et post pauca : « Ego sum Raphaël unus ex sep- » tem Angelis qui offerunt orationes sanctorum et ingre- » diuntur in conspectu gloriæ Sancti. » Itaque juxta Raphaëlis sermonem : « Bonum oratio cum jejunio et eleemosyna » et justitia[7].) » Item quod Jeremias, ut in Macchabæorum

[1] Luc. XI, 5. — [2] Ibid. 9. — [3] Ibid. 13. — [4] Idem, XV, 7. — [5] Tob. III, 24. — [6] Id. XII, 12. — [7] Ibid. 8.

« semper videns faciem Patris qui in cœlis est[1], » Deique conditoris nostri divinitatem inspiciens, orat nobiscum et iis quæ petimus quantum potest fieri collaborat.

XII. Præter hæc quæ virtute plena sunt, arbitror ipsis verbis orationis sanctorum, maxime cum orantes orant spiritu et mente, inesse divinam virtutem quæ luce ab orantis cogitatione exorta ex ipsiusque ore emissa, spirituale extinguat virus quod adversariæ potestates eorum instillant animis qui orare negligunt, nec id observant quod Paulus consequenter ad Christi monita dicit : « Sine intermissione » orate[2]. » Scientia enim, ratio aut fides emittit ab orantis sancti anima quoddam veluti telum, quod ad perniciem usque et interitum vulneret inimicos Deo spiritus qui nos peccati laqueis irretire cupiunt. Porro cum virtutis actus præceptaque adimpleta in orationis partem veniant, ille sine intermissione orat, qui debitis operibus orationem jungit, orationique convenientes actiones : istud enim, *Sine intermissione orate*, hoc uno modo ut præceptum possibile possumus accipere, nempe si dixerimus totam viri sancti vitam unam aliquam magnam esse continuam orationem, cujus etiam pars sit quæ solet oratio vocari, et quæ non minus quam ter quaque die fieri debet : quod ex Daniele manifestum est, qui tanto sibi periculo impendente tribus temporibus per diem orabat[3]. Et Petrus « ascendens in superiora ut » oraret circa horam sextam, *cum vidit* ex cœlo descendens » vas quatuor initiis submitti[4], » mediam e tribus orationem exhibet quam et ante illum David commemoraverat : « Mane » exaudies vocem meam : mane astabo tibi et videbo[5]. » Ultima quoque ostenditur his verbis : « Elevatio manuum » mearum sacrificium vespertinum[6]. » Sed neque noctis tempus sine hoc orationis genere recte transigemus, cum David

[1] Matth. XVIII, 10. — [2] 1 Thess. V, 17. — [3] Dan. VI, 13. — [4] Act. X, 9. — [5] Psal. V, 4. — [6] Psal. CXL, 2.

at : « Media nocte surgebam ad confitendum tibi super
ıdicia justitiæ tuæ [1] ; » et Paulus in Actibus Apostolorum
:atur Philippis media nocte cum Sila orasse et laudasse
:um, ita ut audirent eos, qui in custodia erant [2].

XIII. Quod si Jesus orat nec orat frustra, sed per ora-
›nem petita consequitur, sine oratione forte non acceptu-
s : quis nostrum orare negligat ? Ait enim Marcus : « Et
liluculo valde surgens, egressus abiit in desertum locum,
ibique orabat [3]. » Lucas autem : « Et factum est cum esset
in quodam loco orans, ut cessavit, dixit unus ex discipulis
ejus ad eum [4] ; » et alibi : « Et erat pernoctans in oratione
Dei [5]. » Joannes vero orationem ejus describit cum ait :
« Hæc locutus est Jesus, et sublevatis oculis in cœlum dixit :
Pater, venit hora, clarifica Filium tuum, ut Filius tuus cla-
rificet te [6]. » Et illud : « Sciebam quia semper me audis [7], »
Domino dictum, et ab eodem Evangelista conscriptum,
›stendit eum qui semper orat, semper exaudiri. Quid est
autem necesse eos recensere qui quod ut oportet orarent,
maxima a Deo beneficia consecuti sunt ; cum facile cuique
sit plura sibi e Scripturis seligere ? Anna enim Samuelis
illius qui Moysi connumeratus est, generationi ministravit,
quia cum non pareret, credidit et oravit ad Dominum [8].
Ezechias autem cum liberis adhuc careret accepissetque ab
Isaia se moriturum, oravit et in Servatoris genealogiam ad-
missus est [9]. Jam uno edicto insidiisque Aman periturus erat
populus, cum Mardochæi et Esther oratio jejunio conjuncta
exaudita est, et præter festa a Moyse constituta, Mardochaï-
cum populo peperit lætitiæ diem. Judith sanctis oblatis pre-
cibus Holophernem Deo adjuvante superavit, et una He-
bræorum fœmina labem domui Nabuchodonosoris inussit [10].

[1] Psal. cxviii, 62. — [2] Act. xvi, 25. — [3] Marc. i, 35. — [4] Luc. xi, 1. — [5] Id. vi, 12. — [6] Joan. xvii, 1. — [7] Id. xi, 42. — [8] Jerem. xv, 1. — [9] 4 Reg. xx, 2. — [10] Judith. xiii, 9.

Ananias, Azarias, et Misaël exauditi sunt, meruerunt que *ventum roris flantem* ignisque vires cohibentem accipere[1]. In Babylonico lacco leonum ora Danielis precibus obturantur[2]. Jonas cum e ventre ceti a quo deglutitus erat, exaudiri non desperasset, egressus inde, propheticam ad Ninivitas legationem prius inchoatam feliciter absolvit. Quanta vero sunt quæ unusquisque nostrum, si modo grato animo memor acceptorum beneficiorum laudes Deo pro his referre velit, poterit enarrare? Animæ enim quæ diu sine prole manserunt, deprehensa ejus partis sterilitate quæ princeps in ipsis esse debet, mentisque orbitate, a Spiritu sancto per assiduam orationem veluti gravidatæ, salutares sermones veritatisque cognitione plenos generarunt. Quot etiam oppugnantibus nos sæpe multis adversæ potestatis millibus, divinaque nos dejicere spe volentibus, hostes prostrati sunt! Confidimus enim quia « hi in curribus et hi in equis, nos » autem in nomine Domini Dei nostri[3] » invocantes videmus illud verum : « Fallax equus ad salutem. » Sed et principem militiæ adversarii, fallacem et probabilem sermonem qui multis etiam eorum qui credidisse putantur terrorem injicit, ille jugulat sæpe qui Dei laudibus confidit; Judith enim laudem interpretantur. Quot sunt qui cum in tentationes incidissent superatu difficiles et flamma qualibet ardentiores, nihil ab ipsis passi sunt, sed illæsi evaserunt omnino, ne minimo quidem ab odore inimici *ignis* accepto damno? Quid necesse est et alia commemorare, quotque belluis in nos efferatis, malignis inquam spiritibus, hominibusque sævis occurrentes, eorum sæpe precibus suis ora obstruxerunt, cum ne admovere quidem dentes potuerint his (membris) nostris Christi membris effectis. Sæpe enim pro quolibet sanctorum « molas leonum confregit Dominus, » et ad nihilum devenerunt tanquam aqua decurrens[4]. »

[1] Dan. III, 50. — [2] Id. VI, 22. — [3] Psal. XIX, 8. — [4] Psal. LVII, 7.

te etiam novimus divinorum mandatorum fugitivos, a
rte principio devictos et deglutitos, per pœnitentiam a
to servatos esse malo, cum etsi jam eos ventre mors con-
eret, salvari tamen posse non desperaverint : « Devoravit
nim mors prævalens : et rursum abstulit Deus omnem
acrymam ab omni facie[1]. » Hæc post eorum enumeratio-
m quibus profecit oratio, mihi dicenda necessario visa
nt, avertenti eos qui spiritualem in Christo vitam deside-
nt ab exiguis et terrenis rebus oratione petendis, et ad
ıystica quorum hæc quæ prædixi imagines erant, scriptio-
is istius lectores adhortanti. Omnis enim de prædictis spi-
itualibus mysticisque rebus oratio semper ab eo perficitur
ui *non secundum carnem*[2] militat, sed *spiritu facta car-
nis*[3] mortificat, plurisque facit ea quæ anagogicus sensus
nquirentibus exhibet, quam quod juxta litteram orantibus
ontigisse beneficium videtur. Nam et in nobis curandum
st ne sit anima sterilis, sed spiritualem Legem spiritualibus
auribus audiamus, quo desinamus esse steriles, et ut Anna at-
que Ezechias exaudiamur; item ut ab insidiantibus inimicis
spiritualibus nequitiæ liberemur, ut Mardochæus et Esther
et Judith. Item quoniam fornax ferrea Ægyptus est, terreni
omnis loci figura, quicumque humanæ vitæ malitiam effu-
git, nec a peccato inflammatus est, nec cor habet clibani
instar igne plenum, non minores gratias referat quam qui
rorem in igne experti sunt. Item qui, cum oraret ac dice-
ret : « Ne tradas bestiis animam confitentem tibi[4], » exau-
ditus est, et ab aspide et basilisco nihil læsus est, eo quod
« super illa *Christi virtute* ambulaverit, conculcaveritque
» leonem et draconem[5]; » ususque egregia a Christo data
« potestate calcandi supra serpentes et scorpiones, et super
» omnem virtutem inimici[6], » nulla ab eis injuria affectus

[1] Psal. xxv, 8. — [2] 2 Cor. x, 3. — [3] Rom. viii, 13. — [4] Psal. lxxiii, 19. — [5] Psal. xc, 13. — [6] Luc. x, 19.

est, ampliores Daniele gratias agat, nempe terribilioribus nocentioribusque belluis liberatus. Præterea qui scit cujus ceti imago sit ille qui Jonam deglutiit, intelligitque illius esse de quo Job ait : « Maledicat ei, qui maledicit diem il-
» lam; qui habet magnum cetum opprimere[1] : » is si quo infidelitatis lapsu in ventrem ceti pervenerit, pœnitens orет, et inde egredietur; egressusque, si Dei mandatis parere perseveret, poterit editis favente spiritu prophetiis etiam nunc pereuntibus Ninivitis occasio salutis esse : neque tamen bonitatem Dei moleste feret, nec illum optabit excindendi voluntatem in pœnitentes retinere. Quod autem maximum per orationem fecisse Samuël dicitur, hoc nunc etiam potest quilibet eorum qui Deo vere addicti sunt, spiritualiter perficere, quippe dignus effectus qui exaudiatur : scriptum est enim : « Sed et nunc state et videte verbum magnum
» hoc, quod Dominus facit in oculis vestris. Nonne messis
» frumentorum hodie? Invocabo Dominum, et dabit voces,
» et pluviam[2]. » Et paulopost : « Et invocavit, *inquit*, Samuël
» Dominum : et dedit Dominus voces et pluviam *in die illa.* »
Omnibus enim sanctis legitimisque Christi discipulis a Domino dicitur : « Levate oculos vestros et videte regiones
» quia albæ sunt jam ad messem. Et qui metit mercedem
» accipit, et congregat fructum in vitam æternam[3]. » Hoc igitur messis tempore rem grandem facit Dominus in conspectu eorum qui Prophetas audiunt : clamante enim ad Dominum illo qui Spiritui sancto adhæret, dat Deus de cœlo voces pluviasque animam irrigantes : ut qui prius erat in peccato, timeat valde Dominum, divinique ministrum beneficii quem venerabilem et augustum exauditæ ejus preces ostendunt. Elias quoque tribus annis et sex mensibus clausum impiis cœlum, divino posthæc aperit imperio. quod quilibet semper facit qui per orationem accipit animæ

[1] Job, III, 8. — [2] I Reg. XII, 16. — [3] Joan. IV, 35, 36.

pluviam quæ prius hominibus propter peccata negabatur.

XIV. Quæ cum nobis exposita sint de beneficiis quæ sancti per orationes acceperunt, intelligemus illud : « Petite magna, et parva adjicientur vobis; et petite cœlestia, » et terrena addentur vobis. » Signa omnia et imagines, eorum quæ vera sunt et spiritualia comparatione parva sunt et terrena : unde convenienter Dei Verbum cum nos ad imitandas sanctorum orationes adhortatur, ut petamus in rei veritate quæ illi in figuris tantum consequebantur, cœlestia dicit et magna adumbrata per terrenas res et exiguas, quasi diceret : Vos qui spirituales esse vultis, cœlestia per orationes petite, ut ea consecuti, veluti cœlestes, regni cœlorum hæredes sitis, et ut magni, bonis fruamini maximis; terrena autem et parva quibus ad necessaria corporis opus habetis, pro indigentiæ modo præbeat vobis Pater. Cum autem apud Apostolum quatuor nomina de quatuor rebus quæ huic de oratione sermoni sunt affines, in prima ad Timotheum Epistola scripta sint : utile erit ipsius textu proposito quodlibet ex illis quatuor videre, an recte percipere possimus quomodo proprie intelligatur. Sic autem ait : « Obsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes, » orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus » hominibus [1] ; » et reliqua. Arbitror itaque obsecrationem esse emissas ab aliquo suppliciter preces, ut id quo indiget consequatur; orationem, esse quam quis de majoribus rebus elatiore animo Deum glorificando emittit; postulationem, petitionem esse ad Deum ab eo factam qui majore quadam confidentia utitur; gratiarum actionem, esse de bonis a Deo impetratis conjunctam orationibus confessionem : cum beneficii magnitudo per confessionem agnita, aut ei qui accepit apparens, ipsius accepti beneficii loco sumitur. Exempla sunt, primi quidem, Gabrielis ad Zacha-

[1] I Tim. II, 1.

riam qui, ut probabile est, oraverat de Joannis nativitate, sermo : sic autem habet : « Ne timeas, Zacharia, quoniam » exaudita est deprecatio tua, et uxor tua Elizabeth pariet » tibi filium, et vocabis nomen ejus Joannem [1]. » Et quæ in Exodo post vitulum aureum in hunc modum scripta sunt: « Et oravit Moyses coram Domino Deo, et dixit : Utquid, » Domine, indignaris ira in populum tuum, quem eduxisti » de terra Ægypti in fortitudine magna [2]? » Et in Deuteronomio : « Et oravi ante Dominum secundo, sicut et ante » quadraginta diebus et quadraginta noctibus, panem non » manducavi et aquam non bibi, pro omnibus peccatis vestris quæ peccastis [3]. » Et in Esther : « Mardochæus deprecatus est Dominum, memor omnium operum Domini, » et dixit : Domine, Domine rex omnipotens [4]. Ipsa quoque » Esther deprecabatur Dominum Deum Israël dicens : Domine rex noster [5]. » Secundi (nominis) exempla in Daniele : « Et stans Azarias oravit sic : et aperiens os suum in » medio ignis, dixit [6]. » Et in Tobia : « Et oravi cum dolore » dicens : Justus es, Domine, et omnis opera tua ; *omnes viæ* » tuæ misericordia et veritas, et judicium verum et justum » tu judicas in sæculum [7]. » Quoniam vero locus ex Daniele citatus obelo notatus est, quod in Hebræo non exstet, librumque Tobiæ rejiciunt Judæi quasi non canonicum : adducam ex primo Regum illud Annæ : « Oravit ad Dominum » flens largiter, et votum vovit dicens : Domine exercituum, » si respiciens videris afflictionem famulæ tuæ [8] ; » et reliqua. Item in Habacuc : « Oratio Habacuc prophetæ, cum » cantico. Domine, audivi vocem tuam, et timui. Domine, » consideravi opera tua, et obstupui. In medio duorum animalium cognosceris : cum appropinquaverint anni, cog-

[1] Luc. I, 13. — [2] Exod. XXXII, 11. — [3] Deut. IX, 18. — [4] Esth. XIII, 8. — [5] Id. XIV, 3. — [6] Dan. III, 25. — [7] Tob. III, 1. — [8] 1 Reg. I, 10.

sceris [1]. » Hæc autem definitionem orationis valide pro- quod cum Dei laudibus conjuncta sit oratio. Sed et in a: « Oravit Jonas ad Dominum Deum suum de ventre ti, et dixit : Clamavi in tribulatione mea ad Dominum ɔum meum, et exaudivit me; de ventre inferi clamoris si audisti vocem meam; projecisti me in profunda cor- ɪmaris, et flumina me circumdederunt [2]. » Tertii nominis nplum est apud Apostolum qui rectissime nobis oratio- ı tribuit, postulationem Spiritui, ut qui præstantior sit, iduciam habeat apud eum a quo postulat : « Nam quid remus, *inquit*, sicut oportet nescimus, sed ipse Spiritus ostulat gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur orda, scit quid desideret Spiritus: quia secundum Deum ostulat pro sanctis [3]. » Nam superpostulat et postulat Spi- ıs, nos autem oramus. Postulatio etiam fuisse mihi vide- quod dixit Josue ut sol staret contra Gabaoth : « Tunc ɔcutus est Jesus ad Dominum, qua die tradidit Deus ımorræum subjugatum Israël; quando contrivit eos in iabaoth, et contriti sunt a facie filiorum Israël. Et dixit esus : Stet sol super Gabaoth, et luna super vallem Elom [4]. » Samsonem quoque in libro Judicum arbitror stulantem dixisse : « Moriatur anima mea cum alienigenis, *quando* concussis fortiter columnis cecidit domus super principes et omnem multitudinem quæ ibi erat [5]. » Etsi ɔro scriptum non sit postulasse Josue et Samsonem, sed intum locutos esse, postulatio tamen fuisse videtur ipso- um sermo, quam ab oratione diversam esse putamus, si quidem proprie accipiantur vocabula. Gratiarum vero ac- tionis exemplum est illa Domini nostri vox : « Confiteor tibi » Pater Domine cœli et terræ, quod abscondisti hæc a sa- » pientibus et prudentibus et revelasti ea parvulis [6]. » Illud

[1] Habac. III, 1. — [2] Jon. II, 2. — [3] Rom. VIII, 26. — [4] Jos. X, 12. — [5] Jud. XVI, 30. — [6] Luc. X, 21.

enim, *confiteor*, idem est ac *gratias ago*. Obsecratio et postulatio et gratiarum actio non absurde potest et sanctis offerri; harumque duæ, postulatio inquam et gratiarum actio, non sanctis modo, sed et hominibus; obsecratio vero sanctis tantum, si quis Paulus aut Petrus inveniatur, ut adjuvent nos, dignosque efficiant qui fruamur concessa ipsis remittendorum peccatorum potestate : nisi forte si cui qui sanctus non sit fecerimus injuriam, concessum etiam nobis est cum nostrum in illum peccatum senserimus, obsecrare etiam illum, ut injuriæ nobis veniam tribuat. Quod si hominibus sanctis illæ preces offerendæ sunt : quanto magis Christo gratiæ sunt agendæ, a quo tot tantaque beneficia voluntate Patris accepimus ! Sed et ab ipso postulandum ut Stephanus cum diceret : « Domine, ne statuas illis hoc peccatum[1] ; » patremque lunatici imitati dicemus : « Obsecro, » Domine, miserere *vel* filio[2], » aut mihi ipsi, aut cuilibet.

XV. At si intellexerimus quid sit oratio, forte nullus unquam genitus erit orandus, ac ne Christus quidem ipse, sed solus Deus omnium et pater, quem ipse etiam Salvator noster orabat, ut supra diximus, et quem nos orare docet (18). Cum enim audisset : « Doce nos orare[3], » non seipsum docet orare, sed Patrem, dicentes : « Pater noster, qui es in » cœlis, » et reliqua. Si enim, ut alibi probatur, alius a Patre Filius est secundum substantiam et suppositum (19), aut orandus est Filius, et non Pater, aut uterque, aut Pater solus. Atenim Filium orandum esse sine Patre, nemo non fatebitur absurdissime et præter evidentiam dictum iri. Si uterque orandus est, planum est plurali numero nos precaturos, et *Præbete, benefacite, largimini servate*, vel quid simile orando dicturos. Quod cum per se ipsum non conveniat, nec in Scripturis ostendi potest positum esse ut ab aliquo dictum : restat ergo ut oretur solus Deus universo-

[1] Act. VII, ult. — [2] Matth. XVII, 14. Luc. IX, 38. — [3] Luc. XI, 1.

rum pater, at non sine Pontifice qui ab ipso Patre cum jurejurando constitutus est, juxta illud : « Juravit, et non pœnitebit eum ; tu es sacerdos in æternum secundum ordinem » Melchisedech[1]. » Cum igitur sancti in suis orationibus gratias Deo agunt, eas per Christum Jesum ipsi referunt. Sicut autem eum qui proprie orare vult, non decet eum orare qui orat, sed eum quem orationibus invocandum docuit Jesus noster Dominus, nempe Patrem : sic non est ulla oratio Patri sine ipso offerenda. Quod ostendit ipse perspicue cum sic ait : « Amen, amen dico vobis, si quid petieritis » Patrem, dabit vobis in nomine meo. Usque modo non » petistis quidquam in nomine meo; petite et, accipietis, » ut gaudium vestrum sit plenum[2]. » Non enim dixit : Petite me, neque : Petite Patrem simpliciter, sed : « Si quid » petieritris Patrem in nomine meo, dabit vobis. » Nam donec ista Jesus doceret, nemo a Patre petierat in nomine Filii, eratque verum quod Jesus dicebat : « Usque modo » non petistis quidquam in nomine meo; » verum et illud : « Petite et accipietis, ut gaudium vestrum sit plenum. » Si quis autem Christum ipsum orandum putet, verbique *adorare* significatione turbatus adducat illud : « Adorent eum » omnes Angeli Dei[3], » quod in Deuteronomio de Christo dici in confesso est : respondendum ipsi Ecclesiam quoque quæ Jerusalem a Propheta vocatur, a regibus et reginis qui nutritii ejus nutricesque futuri sunt, adorandam dici his verbis : « Ecce elevo ad gentes manum meam, et ad insulas » levabo signum meum : et adducent filios tuos in sinu, et » filias tuas super humeros portabunt. Et erunt reges nutritii tui, et principes fœminæ eorum, nutrices tuæ. Super » faciem terræ adorabunt te, et pulverem pedum tuorum » lingent. Et scies quia ego Dominus, et non confunderis[4]. » Ecquid ex ejus mente qui dixit : « Quid me dicis bonum ?

[1] Ps. CIX, 4. — [2] Joan. XVI, 23. — [3] Deut. XXXII, 43. — [4] Isai. XLIX, 22.

git ventrem ceti illius a Christo Servatore nostro domiti fugitivosque Dei omnes absorbentis, ut Jonas, cum sancti Spiritus capax, quippe sanctus ipse, effectus est ?

XVII. Cæterum mirum non est si omnibus qui corpora, ut ita dicam, umbrarum illarum efficientia accipiunt, similis umbra non detur; quibusdam vero omnino umbra non detur : hoc enim iis qui gnomonicas quæstiones umbrarumque ad corpus illuminans rationem meditantur, manifeste apparet etiam in corporibus accidere. Etenim quibusdam umbra caret stylus certo quodam tempore; aliis umbram habet brevem, et in aliis quam in aliis longiorem. Nec illud igitur magnum erit si ejus consilio qui præcipua nobis largitur rationibus quibusdam occultis atque secretis pro accipientis et temporis modo, fiat ut cum præcipua dantur, nullæ aliquando omnino sequantur umbræ ; aliquando non omnium sint, sed aliquorum; aliquando minores aliarum comparatione majorum quæ alia sequuntur. Ut igitur ei qui solares quærit radios, postquam eos assecutus est, sive adsit umbra corporis, sive absit, neque jucunda illa est neque molesta, cum nempe habeat id quod maxime necessarium est, sive privetur umbra, sive plus ejus habeat, sive minus : ita si res nobis adsint spirituales, et a Deo illuminemur ad omnimodam verorum bonorum comparationem, non, rem tenuem, umbram pusillo animo requiremus. Res enim omnes materiales et corporeæ, quæcumque tandem illæ sint, umbræ levis et fragilis rationem habent, nec sunt ullo modo cum salutaribus sanctisque Dei universorum donis conferendæ. Quæ enim comparatio corporearum esse divitiarum potest cum iis quibus « divites *simus* in omni verbo et in » omni sapientia[1] ? » Quis, nisi amens, carnium ossiumque sanitatem conferat cum sanitate mentis, animæ firmitate, cogitationumque apta compositione ? Hæc enim omnia, si Dei

[1] 1 Cor. 1, 5.

verbo temperata sint, faciunt ut punctio tenuis, et si quid punctione levius putamus, corporeæ omnes ærumnæ existimentur. Qui autem mente conceperit quæ sit illius sponsæ pulchritudo quam sponsus qui est Dei verbum amat, animæ inquam ex pulchritudine florentis quæ et cœlum et mundum ipsum excedit, eum pudebit eodem pulchritudinis nomine corpoream ornare pulchritudinem sive mulieris sive pueri seu viri; cum veræ pulchritudinis caro non sit capax, sed tota sit turpitudo. Omnis enim caro fœni instar est, ejusque gloria quam oculis exhibet illa quæ mulierum aut puerorum dicitur pulchritudo, flori comparatur juxta Prophetæ sermonem dicentis: « Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus, » quasi flos fœni. Aruit fœnum, et flos cecidit: Verbum au» tem Domini manet in sempiternum[1]. » Quis etiam nobilitatem proprie vocabit eam quæ solet apud homines nobilitas dici, si modo filiorum Dei nobilitatem cognoverit? Regnum autem Christi inconcussum cum contemplata mens fuerit, quomodo terrenum omne regnum quasi nullius pretii non contempserit? Item cum Angelorum militiam et in eis duces exercituum Domini Angelos, et Thronos, et Dominationes, et Principatus, ac Potestates supercœlestes, quantum capit adhuc vincta corpore humana mens, quantumque fieri potest, penitus inspexerit, intellexeritque æquo se atque illi honore apud Deum esse posse : quomodo, licet umbra infirmior sit, comparatione cum illis instituta, non etiam hæc quæ apud stultos in admiratione sunt, ceu obscurissima et nullius pretii, ita contemnet ut, etsi dentur illa omnia, negligat, ne veros principatus divinasque potestates non adipiscatur? Orandum igitur, orandum est pro iis quæ præcipua et vere magna sunt et cœlestia; quod autem ad umbras attinet quæ præcipua illa consequentur, Dei arbitrio relinquendum. « Scit enim ille quid propter mor

[1] Isai. XL, 6.

» *tale corpus* opus sit nobis antequam petamus eum[1]. »

XVIII. Jam vero cum in iis quæ diximus, juxta datam gratiam quantum capere potuimus a Deo per Christum ejus (utinam et in Spiritu sancto : quod an ita se habeat, his perlectis judicabitis), sufficienter orationis argumentum expenderimus, nunc ad sequentem accingemur laborem, descriptamque a Domino orationem quanta virtute plena sit considerabimus. Atque illud ante omnia observandum est, Matthæum et Lucam plerisque visum iri eamdem orationis formam descripsisse a nobis sequendam. Verba autem sunt, Matthæi quidem hujusmodi : « Pater noster, qui es in cœlis, » sanctificetur nomen tuum, adveniat regnum tuum, fiat » voluntas tua, sicut in cœlo et in terra. Panem nostrum » supersubstantialem da nobis hodie. Et dimitte nobis de» bita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris: » et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo[2]; » Lucæ autem ista : « Pater, sanctificetur nomen tuum : ad» veniat regnum tuum. Panem nostrum supersubstantialem » da nobis hodie, et dimitte nobis peccata nostra, si *quidem* » et ipsi dimittimus omni debenti nobis : et ne nos inducas » in tentationem[3]. » Id qui suspicantur, iis dicendum, primum verba, licet quædam inter se similia habeant, in multis diversa apparere, ut ea perscrutati ostendemus; deinde fieri non posse ut eadem oratio dicta sit « in monte, *quo* vi» dens turbas ascendit, *quando* cum sedisset accesserunt ad » eum discipuli ejus, et aperiens os suum docebat[4]; » (In ea enim sermonis serie qua beatitudines annuntiantur et sequentia dantur præcepta, scripta apud Matthæum illa reperitur.) et « cum esset in quodam loco orans, ut cessavit[5], » dicta sit ad unum ex discipulis ejus, qui orare doceri petierat « sicut et Joannes docebat discipulos suos[6]. » Qui enim

[1] Matth. vi, 8. — [2] Ibidem, 9. — [3] Luc. xi, 2. — [4] Matth. v, 1, 2. — [5] Luc. xi, 1.

fieri potest, ut iidem sermones nulla prævia interrogatione continuata serie dicantur, et ad unius petitionem discipuli proferantur? Sed dixerit forte quispiam idem significare preces illas, dictasque esse ut unam tum in prolixiori sermone, tum ad unum e discipulis id requirentem, puta quod non affuisset cum dicta sunt quæ retulit Matthæus, aut quæ dudum dicta essent memoria non teneret. Sed forte melius erit diversas orationes putare, quæ partes habeant quasdam communes. Cum autem quæsierimus apud Marcum esset ne aliqua ejusmodi oratio posita eodem sensu, ne vestigium quidem illius reperimus.

XIX. Et quoniam, ut supra diximus, primum oportet certo quodam modo constitutum ac dispositum esse eum qui orat, et sic demum orare, videamus quid ante orationem apud Matthæum positam Salvator noster de illa dixerit. Id sic habet : « Et cum oratis, non eritis sicut hypocritæ, qui » amant in synagogis et in angulis platearum stantes orare, » ut videantur ab hominibus : amen dico vobis, receperunt » mercedem suam. Tu autem cum oraveris, intra in cubi- » culum tuum, et clauso ostio ora Patrem tuum in abscon- » dito; et Pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi. » Orantes autem nolite multum loqui, sicut Ethnici : putant » enim quod in multiloquio suo exaudiantur. Nolite ergo » assimilari eis : scit enim Pater vester quid opus sit vobis » antequam petatis eum. Sic ergo vos orabitis[1]. » Videtur itaque Servator noster multis in locis gloriæ cupiditatem ut morbum perniciosum insectatus : quod et hic fecit, prohibens orationis tempore hypocritarum facta sectari. Est enim hypocritarum proprium apud homines pietatis aut liberalitatis velle nomine gloriari. Memores autem hujus sententiæ : « Quomodo vos potestis credere, qui gloriam ab invicem » accipitis, et gloriam quæ a solo Deo est non quæritis[2]? »

[1] Matth. VI, 5. — [2] Joan. V, 44.

debemus gloriam omnem ab hominibus profectam, etsi ob pulchrum aliquid contingere videatur, contemnere, et eam quærere quæ proprie ac vere gloria est, quæ ab eo datur qui solus gloria dignum ornat modo se digno et longe supra meritum illius qui ornatur. Illud igitur ipsum quod pulchrum existimari potuisset et dignum laude, tunc inquinatur, cum ideo fit a nobis ut videamur ab hominibus et gloriam ab hominibus accipiamus. Quamobrem nulla hujus a Deo merces sequitur. Cum enim verax sit omnis Christi sermo, tum ille, si fas est dicere, veracior est quem cum jurejurando sibi consueto protulit. De iis autem qui propter humanam gloriam proximo videnter benefacere, aut qui in synagogis et angulis platearum orant ut videantur ab hominibus, hoc ipsum ait : « Amen dico vobis : receperunt » mercedem suam. » Ut enim dives ille apud Lucam bona receperat *in vita* [1] sua mortali, ideoque non poterat amplius ea consequi post præsentem vitam : sic qui mercedem suam recipit seu quid alicui donando, seu orando ; is cum non seminaverit in spiritu, sed in carne, corruptionem *metet*, non autem vitam æternam [2]. Seminat autem in carne qui in synagogis et vicis, ut gloriam ab hominibus accipiat, eleemosynam facit tuba ante se canente, vel qui amat in synagogis et angulis platearum stans orare, ut videatur ab hominibus, et pius aliquis et sanctus ab iis qui viderint existimetur. Verum enim vero quicumque lata et spatiosa ingreditur via quæ ducit ad perditionem [3], quæ nihil habet recti, sed tota obliqua est et angulis deformata (recta enim linea in ipsa plerumque fracta est) ; is in illa stat non bene, in angulis platearum orans, et voluptatis amore non in una, sed in multis consistens plateis, in quibus ii qui « moriuntur » ut homines [4], » eo quod a divinitate exciderint, celebrant beatosque illos prædicant quos in plateis pie agere existi-

[1] Luc. XVI, 25. — [2] Galat. VI, 8. — [3] Matth. VII, 13. — [4] Psal. LXXXI, 7.

ant. Sunt autem multi qui inter orandum « voluptatum amatores magis quam Dei [1] » videntur, utpote qui mediis i conviviis et poculis ebrii orant. Hi vere in angulis pla- arum stant et orant. Quicumque enim voluptati deditus irit, latamque diligit viam, is excidit ab angusta et arcta pso Christi via quæ ne minimam quidem flexuram, nullum nnino angulum habet.

XX. Quod si qua est Ecclesiæ differentia et Synagogæ, im Ecclesia proprie dicta nec maculam habeat neque ru- am aut quid simile, sed sancta sit et inculpabilis, in quam on ingreditur de scorto natus, neque eunuchus attritis vel mputatis testiculis, neque Ægyptius aut Idumæus, ex qui- us qui nati fuerint vix tertia generatione poterunt Eccle- iæ coaptari, neque Moabites aut Ammonites nisi decima eneratio impleta sit et sæculum exactum [2]; Synagoga vero dificata sit a centurione qui ante Christi adventum hoc ciebat, cum tamen nondum testimonium accepisset fidei jusmodi, quantam nec in Israël invenit Filius Dei : qui mat in synagogis orare, non longe abest ab angulis platea- im [3]. Sed vir sanctus non est ejusmodi. Non enim amat are, sed diligit; nec in synagogis, sed in ecclesiis; nec i angulis platearum, sed in rectitudine angustæ et arctæ æ; neque ut videatur ab hominibus, sed ut appareat in nspectu Domini Dei. Masculus enim est acceptabilem Do- ini annum cogitans, illudque servans mandatum : « Tri- bus temporibus anni apparebit omne masculinum ante Dominum Deum [4]. » Est autem diligenter intelligenda la vox, *videantur*. Quod enim tantum videtur, pulchrum on est, quippe quod opinione solum sit non vere, ani- umque falsa et inani imagine decipiat. Quemadmodum item ii qui fabulas in theatris agunt, non id sunt quod di- nt neque quod propter impositam personam esse viden-

[1] Tim. III, 4. — [2] Deut. XXIII. — [3] Matth. VIII, 10. — [4] Deut. XVI, 16.

tur : sic quicumque honesti specie tantum ornantur, non justi sunt, sed justitiæ histriones qui suo et ipsi theatro agunt, in synagogis scilicet et angulis platearum. Qui vero hypocrita non est, sed alieno omni ornatu deposito sibi ipsi placere studet in illo theatro quod prædictis illis longe præstantius est, is intrat in cubiculum suum, ubi præter congestas divitias cum sapientiæ et scientiæ sibi thesaurum incluserit, nec foras respicit, nec inhiat ad exteriora, occlusisque omnibus sensuum ostiis ne ab illis distrahatur aut eorum imagines in animum intromittantur, orat Patrem, qui absconditum ejusmodi nec fugit nec deserit, sed ipsum inhabitat, Unigenito etiam comitatus. « Ego enim et » Pater, *ait*, ad eum veniemus et mansionem apud eum » faciemus [1]. » Planum est nos, si sic oremus, postulaturos justum non Deum solum, sed et Patrem qui nos utpote filios non derelinquit, sed in abscondito nostro adest illudque inspicit, augetque bona in cubiculo nostro recondita, si modo ejus ostium occluserimus.

XXI. Cæterum orantes non inania, sed digne Deo loquamur. Loquimur autem vana, cum neque nosmetipsos neque emissos a nobis in oratione sermones severe examinamus, sed de rebus corruptis loquimur, aut sermones et cogitationes proferimus abjectas ac reprehensione dignas, alienasque a Domini puritate. Jam qui in oratione vana loquitur, pejori habitu est, quam quos supra diximus addictos esse Synagogæ, viaque incedit difficiliori angulis platearum; cum ne vestigium quidem boni servet vel fingendo. Soli enim Ethnici juxta Evangelicum textum vana loquuntur, cum magnarum ac cœlestium petitionum ne habeant quidem notionem, sed orationem omnem de corporeis externisque rebus faciant : ita ut Ethnico vana loquenti similis sit qui inferiora petit a Domino cœlos et quæ excelsa cœ-

[1] Joan. XIV, 23.

orum superant inhabitante. Porro idem videtur esse inania loqui ac multa loqui : nihil enim est unum in materia et corporibus, sed quodcumque unum putatur, scissum est et divisum atque discretum in plura quæ unitatem amiserunt. Unum enim est bonum, turpia multa : unum quid veritas, multa falsa : unum quid vera justitia, hanc simulant habitus multi : unum quid Dei sapientia, multæ autem sapientiæ « hujus sæculi et principum hujus sæculi » quæ destruuntur[1] : » et unum Verbum Dei, multa autem a Deo aliena. Quare « in multiloquio *nullus effugiet* peccatum[2], *nec exaudiri quisquam potest* qui putat quod in » multiloquio suo exaudiatur[3]. » Caveamus igitur ne precando similes simus Ethnicis qui vana aut multa loquuntur, aut quodlibet faciunt « secundum similitudinem serpentis[4]. » Novit enim universorum Deus et pater quibus indigeant filii sui, quoniam ea digna sunt paterna cognitione. Quod si quis ignorat Deum et ea quæ Dei sunt ignorat, ignorat quoque quibus habeat opus. Vitiosa enim sunt quibus indigere se putat. Qui vero contemplatus fuerit meliora et diviniora quibus indiget, hæc quæ perspexerit, a Deo et patre accipiet, cui cognita sunt etiam antequam petat. Quæ cum dicta sint de his quæ orationem apud Matthæum præcedunt, jam quæ ipsa declarantur oratione consideremus.

XXII. *Pater noster qui es in cœlis.* Observatu dignum est in veteri, ut vocant, Testamento inveniaturne alicujus oratio qui Deum patrem appellet : nam nos quidem nunc cum pro viribus investigaverimus, non invenimus. Atque illud non dicimus Deum patrem non vocari, aut eos qui credidisse Deo putantur filios Dei non esse nominatos ; sed in oratione prædicatam illam a Servatore confidentiam Deum patrem nominandi, nuspiam nos invenisse. Porro Deum patrem vocari, eosque filios qui ad Verbum Dei accesse-

[1] I Cor. II, 6. — [2] Prov. X, 19. — [3] Matth. VI, 7. — [4] Psal. LVII, 5.

runt, multis in locis videre est, ut in Deuteronomio : « Deum » qui te genuit dereliquisti, et oblitus es Dei nutrientis te[1]. » Et iterum : « Nonne hic ipse pater tuus possedit te, et fecit » te, et creavit te[2] ? » Et iterum : « Filii quibus non est fi» des in eis[3]. » Et in Isaia : « Filios genui et exaltavi : ipsi » autem spreverunt me[4]. » Et in Malachia : « Filius glorifi» cabit patrem, et servus dominum suum; *et* : Si pater ego » sum, ubi est gloria mea? *et* : Si Dominus sum ego, ubi » est timor meus[5] ? » Quamvis autem pater dicatur Deus, iique filii qui Verbo fidei qua in ipsum creditur geniti sunt, firma tamen et stabilis apud antiquos filiatio non reperitur. Ipsa igitur loca quæ adducta sunt, subditos ostendunt fuisse qui dicebantur filii : quandoquidem secundum Apostolum « quanto tempore hæres parvulus est, nihil differt » a servo, cum sit dominus omnium; sed sub tutoribus et » actoribus est usque ad præfinitum tempus a patre[6]; » plenitudo autem temporis est in adventu Domini nostri Jesu Christi, cum adoptionem accipiunt qui volunt, *ut Paulus* docet his verbis : « Non enim accepistis *spiritum servitutis* in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filio» rum in quo clamamus : Abba, Pater[7]. » Et in Evangelio secundum Joannem : « Quotquot autem receperunt eum, » dedit eis potestatem filios Dei fieri his qui credunt in no» mine ejus[8]. » Et propter spiritum hunc adoptionis filiorum in catholica Joannis Epistola de iis qui de Deo nati sunt, didicimus omnem « qui natus est ex Deo peccatum » non *facere*, quoniam semen ipsius in eo manet; et non » *posse* peccare, quoniam ex Deo natus est[9]. » Igitur si intelligamus quid illud sit quod apud Lucam scriptum est, « Cum oratis, dicite : Pater[10]; » verebimur si filii legitimi

[1] Deut. XXXII, 18. — [2] Ibid. 6. — [3] Ib. 20. — [4] Isai. I, 2. — [5] Malach. I, 6. — [6] Gal. IV, 1. — [7] Rom. VIII, 15. — [8] Joan. I, 12. — [9] I Joan. III, 9. — [10] Luc. XI, 2.

non simus hac illum voce compellare, ne ad alia peccata nostra etiam impietatis crimen accedat. Id autem est quod dico. Ait Paulus in prima ad Corinthios Epistola : « Nemo » potest dicere, Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto; et » nemo in Spiritu Dei loquens dicit anathema Jesu [1]. » Idem enim vocat Spiritum sanctum et Spiritum Dei. Quid sit autem dicere in Spiritu sancto Dominum Jesum, non admodum perspicuum est; cum proferatur hæc vox et ab hypocritis innumeris, et ab heterodoxis quamplurimis nonnunquam et a dæmonibus hujus nominis virtute superatis. Horum ergo aliquem in Spiritu sancto dicere Dominum Jesum nemo affirmare audeat. Quare ne vellent quidem dicere Dominum Jesum, cum illi soli dicant Dominum Jesum qui ex animo serviunt Verbo Dei, nullumque alium in qualibet agenda re Dominum prædicant. Quod si tales sunt qui dicunt : *Dominus Jesus*, forsan quicumque peccat, prævaricatione sua anathematizans Verbum divinum, operibus ipsis clamat anathema Jesu. Ut igitur qui talis est dicit Dominum Jesum, et qui contrario se modo habet dicit anathema Jesu ; sic « omnis qui natus est ex Deo *et* peccatum » non facit [2], » eo quod seminis divini sit particeps quod ab omni peccato avertit, per ea quæ agit, dicit : « Pater noster qui es in cœlis; ipso Spiritu testimonium reddente » spiritui *eorum* quod *sint* filii Dei, *ipsiusque* hæredes, » cohæredes autem Christi, *quandoquidem* compatiuntur, » *ideoque* conglorificari *recte sperant* [3]. » Ne autem *Pater noster* dimidiate dicant illi, cum operibus etiam *cor* bonorum operum fons et principium *credit ad justitiam;* quibus consentiens « os confitetur ad salutem [4]. » Itaque omne eorum opus et sermo et cogitatio ab unigenito Verbo ipsi conformata imitantur imaginem invisibilis Dei et fiunt ad imaginem Creatoris, « qui solem suum oriri facit super

[1] 1 Cor. XII, 3. — [2] 1 Joan. III, 9. — [3] Rom. VIII, 16. — [4] Id. X, 10.

» malos et bonos, et pluit super justos et injustos[1], » ut sit in ipsis « imago *(Verbi)* cœlestis[2], » quod et ipsum est imago Dei. Cum igitur imaginis imago sint sancti, et imago Filius sit, filiationem exprimunt, non corpori tantum gloriæ Christi conformes facti, sed et ei qui est in corpore. Fiunt autem similes ei qui est in corpore gloriæ, transformati renovatione mentis. Si autem qui omnino tales sunt dicunt: « Pater noster qui es in cœlis, » manifestum est eum « qui » facit peccatum, » ut ait in Epistola catholica Joannes, « ex » diabolo esse, quoniam ab initio diabolus peccat[3]. » Et sicut semen Dei in eo qui natus est ex Deo manens, causa est cur peccare non possit qui unigenito Verbo conformatus est : sic omni qui facit peccatum semen diaboli inest, quod, quamdiu in anima est, nihil eam recti sinit agere posse. At quoniam « in hoc apparuit Filius Dei, ut dissolvat opera » diaboli[4], » fieri potest inadveniente in animam nostram Verbo Dei, ut dissolutis diaboli operibus immissum in nos malum semen evanescat, fiamusque filii Dei. Ne voces igitur tantum putemus didicisse nos dicere certo quodam orationis tempore; sed si intelligimus quæ supra diximus in illud : « Sine intermissione orate, » tota vita nostra qui indesinenter oramus, dicat : « Pater noster qui es in cœlis; » sitque « conversatio nostra[5] » nullo modo super terram, sed omnino *in cœlis*, qui throni sunt Dei : cum stabilitum sit regnum Dei in iis omnibus qui portant « imaginem cœ- » lestis[6], » adeoque cœlestes effecti sunt.

XXIII. Cum dicitur sanctorum Pater esse in cœlis, non ille figura corporea circumscribi putandus est, et in cœlis habitare; nam comprehensus cœlis Deus continentibus ipsum cœlis inveniretur minor; cum e contrario credere necesse sit ineffabili eum divinaque sua virtute comprehen-

[1] Matth. v, 45. — [2] 1 Corinth. xv, 49. — [3] 1 Joan. iii, 8. — [4] Ibid. — [5] Philip. iii, 20. — [6] 1 Cor. xv, 49.

lere omnia ac continere. Atque in universum quæ verba ad litteram sumpta videntur simplicioribus Deum in loco esse dicere, sic accipienda sunt ut magnis et spiritualibus de Deo notionibus conveniant: cujusmodi sunt in Joannis Evangelio hæc verba: « Ante diem festum Paschæ sciens Jesus quia » venit hora ut transeat ex hoc mundo ad Patrem, cum di» lexisset suos qui erant in mundo, in finem dilexit eos[1]. » Et paulopost: « Sciens quia omnia dedit ei Pater in manus, » et quia a Deo exivit et ad Deum vadit[2]. » Et post alia: « Audistis quia ego dixi vobis: Vado et venio ad vos. Si di» ligeretis me, gauderetis utique quia vado ad Patrem[3]. » Et iterum post alia: « Et nunc vado ad eum qui misit me, et » nemo ex vobis interrogat me: Quo vadis[4]? » Si enim hæc de loco accipienda sunt, scilicet eodem sensu accipienda erunt et ista: « Respondit Jesus et dixit eis: Si quis diligit » me, sermonem meum servabit, et Pater meus diliget eum, » et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus[5]. » At non hæc fiunt de loco ad locum, intellecto transitu Patris et Filii ad eum qui sermonem Jesu diligit: ergo neque illa de loco accipienda sunt; sed nobis se attemperans Verbum Dei, et pro dignitate sua quamdiu apud homines est humiliatum, transire dicitur de hoc mundo ad Patrem, ut et nos illic perfectum ipsum contemplemur, a vacuitate qua se apud nos evacuavit, ad propriam plenitudinem reversum: ubi et ipsi eo duce utentes replebimur et omni vacuitate liberabimur. Abeat igitur relicto mundo Verbum Dei ad eum qui ipsum misit, et ad Patrem vadat. Illud quoque quod in fine Evangelii secundum Joannem scriptum est: « Noli me tangere, nondum enim ascendi ad Patrem » meum[6], » mystice magis intelligere quæramus, ascensumque Filii ad Patrem diviniori quodam modo cum sancta per-

[1] Joan. XIII, 1. — [2] Ibid. 3. — [3] Idem, XIV, 28. — [4] Id. XVI, 5. — [5] Id. XIV, 23. — [6] Id. XX, 17.

spicuitate ita concipiamus ut eo ascensu mens potius ascendat quam corpus. Hæc de illis verbis : « Pater noster qui » es in cœlis, » accuratius disputanda credidi, ad tollendam humilem de Deo opinionem eorum qui in cœlo ipsum ut in loco esse putant, et ne quis Deum in corporeo esse loco arbitretur. Consequenter enim dicendum esset corpus ipsum esse, unde sequuntur impiissima dogmata, divisibilem ipsum et materialem et corruptibilem esse credere : corpus enim omne divisibile est et materiale et corruptibile. Aut dicant nobis non vanis ducti affectibus, sed clare se comprehendere asserentes, qui fieri possit ut alterius sit naturæ quam materialis. At quoniam multa eorum quæ ante corpoream Christi adventum scripta sunt, corporeo Deum in loco esse videntur dicere, non mihi videtur a proposito alienum ex his quoque pauca proponere, ut omnis iis dubitatio eripiatur qui propter imperitiam quantum in ipsis est exiguo et brevi loco concludunt Deum omnia superantem. Ac primum quidem in Genesi dicitur : « Adam et Eva audierunt vocem » Domini Dei deambulantis in Paradiso ad vesperam : et » absconderunt se Adam et mulier ejus a facie Domini Dei » in medio ligni Paradisi [1]. » Interrogabimus ergo eos qui Scripturæ thesauros ingredi nolunt, et januam ne pulsant quidem, possintne probare Dominum Deum qui cœlum et terram implet, cui, ut ipsi existimant, cœlum corporalis thronus est et terra scabellum pedum ejus, tam brevi, si cum universo cœlo et terra conferatur, loco contineri, ita ut quem sibi fingunt corporeum paradisum Deus non impleat, sed is tantum magnitudine excedat, ut etiam deambulantem contineat, sonusque plantæ pedum ejus audiatur. Illud insuper in eorum sententia absurdius est Adamum et Evam, Deum propter peccatum suum formidantes, abscondere se a facie Dei in medio ligni Paradisi : non enim

[1] Genes. III, 8.

cuntur voluisse se sic abscondere, sed revera abscondisse :. Item quomodo juxta illos interrogat Adamum Deus di- ens : *Ubi es?* Hæc tractavimus copiosius cum enarrare- mus Genesim : nunc ne tantam silentio quæstionem omnino rætereamus, sufficiet si meminerimus hujus sententiæ : Habitabo in ipsis et inambulo in ipsis[1], » quæ a Deo in euteronomio profertur. Qualis enim ejus deambulatio in nctis est, talis et in Paradiso : cum a Deo abscondat se usque inspectionem fugiat et ab ejus præsentia recedat uicumque peccat. Sic enim et « Caïn egressus est a facie Dei, et habitavit in terra Næd contra Edem[2]. » Ut igitur n sanctis habitat, sic et in cœlo, sive illud sit quilibet sanc- us et portans *imaginem cœlestis*, sive Christus in quo lu- minaria et astra cœli sunt omnes qui salvantur : seu quod ancti in cœlo habitent. Quod autem dicitur : « Ad te le- vavi oculos meos, qui habitas in cœlo[3] ; » et quod in Ec- esiaste habetur : « Noli festinare ad proferendum verbum in conspectu Dei ; quia Deus in cœlo sursum, et tu super terram deorsum[4], » indicare vult quanta sit ab iis qui unt « in corpore humilitatis[5] » distantia ad illum qui est pud Angelos qui et ipsi Verbi auxilio exaltantur, et apud anctas Potestates, vel apud ipsum Christum. Neque enim bsurdum est illum esse propric thronum Patris, allegoria- ue majori cœlum dici ; Ecclesiam vero terram vocari et cabellum esse pedum ipsius. Hæc pauca ex veteri Testa- mento adjecimus loca, quæ putantur Deum in loco consti- uere, ut lectori omni modo pro concessa nobis facultate persuadeamus altiori et spirituali magis sensu sacram acci- pere Scripturam, cum videbitur in loco Deum esse docere. Hæc me decuit disputare ad illa verba : « Pater noster, qui es in cœlis, » ut Dei essentiam a rebus omnibus genitis

[1] Deut. xxiii, 14. 2 Cor. vi, 16. — [2] Gen. iv, 16. — [3] Psal. cxxii, 1. — Eccl. v, 1. — [5] Philip. iii, 21.

secernerem. Quibus enim non communicat, in eos gloria quædam Dei et virtus ejus, et, ut ita dicam, effluxus divinitatis derivatur.

XXIV. *Sanctificetur nomen tuum.* Sive declaret nondum obtigisse sibi id pro quo orat, sive voti compos, id quod non permanet petat conservari, manifestum est, quantum ad voces attinet, nos quasi nondum sanctificatum sit nomen Patris, juberi secundum Matthæum et Lucam dicere : « Sanctificetur nomen tuum. » At, inquies, quomodo petit homo sanctificari nomen Dei, quasi sanctificatum non sit ? Quid sit nomen patris, et quid sit ipsum sanctificari, perspiciamus. Nomen igitur est compendiosa denominatio, quæ propriam rei nominatæ qualitatem exhibeat. Verbi gratia, est quædam propria qualitas Pauli Apostoli; alia animæ, secundum quam talis est; alia mentis, qua talia valet contemplari; alia corporis ipsius, qua tale est. Quod igitur harum qualitatum proprium est, nec ulli alii convenire potest (alius enim homo non est in rerum natura qui a Paulo nullatenus differat), hoc nomine, Paulus, exprimitur. *Cum autem* in hominibus qualitates illæ propriæ quodam modo mutentur, recte juxta Scripturam mutantur etiam nomina. Abrami enim immutata qualitate, vocatus est Abraham : et Simonis conversa qualitate, Petrus nominatus est : item persequentis Christum Saulis immutata qualitate, appellatus est Paulus. In Deo vero, qui invariabilis immutabilisque semper est, unum idemque semper est veluti nomen, *Qui est,* quod in Exodo dicitur, aut si quid simile dici possit. Quandoquidem igitur, quoties de Deo aliquid cogitamus, aliquam de eo notionem nobis fingimus, sed non omnes quid ille revera sit scimus (pauci enim, et, ut ita dicam, pauciores paucis sunt qui possint ejus in omnibus proprietatem comprehendere) ; merito docemur Dei notionem in nobis sanam esse si viderimus proprietatem illius creantis, provi-

dentis, judicantis, eligentis, derelinquentis, amplectentis, rejicientis, præmia retribuentis aut pœnas unicuique pro meritis. In his enim et similibus exprimitur, ut ita dicam, propria Dei qualitas quam Dei nomen juxta Scripturas dici puto: in Exodo quidem: « Non assumes nomen Domini » *Dei tui* in vanum[1]: » in Deuteronomio autem: « Expecte- » tur, ut pluvia, eloquium meum: descendant sicut ros » verba mea: tanquam imber super herbam, et tanquam » stilla super gramen: quoniam nomen Domini vocavi[2]: » in Psalmis vero: « Memores erunt nominis tui in omni ge- » neratione et generatione[3]. » Nam et ille qui Dei conceptum *iis* aptat quibus non convenit, assumit nomen Domini Dei in vanum. Qui vero ea eloqui potest, quæ ceu pluvia *auditoribus* ad animarum fertilitatem conducant, et consolatoria verba roris instar admovet, ac soliditati ædificationis sermonum imbrem auditoribus utilissimum stillasque efficacissimas infundit, per illud nomen hæc potest. Hæc ille reputans, Deo se scilicet indigere qui perficiat, illius auxilium *invocat* a quo prædicta illa omnia tanquam a fonte manant. Porro omnis qui res divinas penitius intelligit, recordatur potius quam discit, licet ab aliquo religionis mysteria doceri videatur, aut ipse invenire se putet. Sicut autem quæ hic dicta sunt oportet orantem considerare, petere se ut sanctificetur nomen Dei; sic illud in Psalmis dicitur: « Exaltemus nomen ejus in idipsum[4]: » jubente Patre ut summa cum concordia, eadem mente, eademque sententia ad veram et sublimem divinæ proprietatis notionem perveniamus. Hoc enim est exaltare nomen Dei in idipsum, quando is qui divinitatis effluxum participavit eo quod susceptus a *Deo sit*, hostibusque ita prævaluerit ut delectari ipsius casu non potuerint, eam ipsam Dei virtutem exaltat cujus factus est particeps: quod vigesimus nonus psalmus decla-

[1] Exod. xx, 7. — [2] Deut. xxxii, 2. — [3] Psal. xliv, 18. — [4] Ps. xxxiii, 4.

rat his verbis : « Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti » me, nec delectasti inimicos meos super me[1]. » Exaltat autem Deum qui domum ei in seipso dedicat : nam et inscriptio spalmi sic habet : ***Psalmus cantici dedicationis domus ipsius David.*** Præterea de illo « sanctificetur nomen » tuum, » et de reliquis quæ deinceps imperativo dicuntur modo, dicendum imperativis pro optativis crebro usos esse etiam interpretes, ut in Paslmis : « Muta fiant labia dolosa » quæ loquuntur adversus justum iniquitatem[2] : » ubi *fiant* pro *utinam fiant* ponitur. Et : « Scrutetur fœnerator omnem substantiam ejus. Non sit illi adjutor[3], in psalmo centesimo octavo de Juda ; est enim totus ille psalmus oratio de Juda, ut hujusmodi quædam illi contingant. Tatianus autem cum non intellexerit vocem *fiat* non ubique optativam esse, sed interdum imperativam, impiissima de Deo commentus est qui dixit : « Fiat lux[4], » quasi optaverit potius quam imperaverit lumen fieri : propterea quod, inquit ille nefarie sentiens, in tenebris erat Deus. A quo quærendum est quomodo sit accepturus illud : « Germinet terra » herbam pabuli[5] ; *et :* Congregetur aqua sub cœlo[6] ; *et :* » Producant aquæ reptilia animarum viventium[7] ; *et* : Pro- » ducat terra animam viventem[8]. » Itane, ut firmo stare vestigio possit, optat congregari aquas quæ sub cœlo erant in locum unum ? aut ut iis fruatur quæ germinat terra, optat ut terra germinet ? an sicut lumine indigebat, ita indigentia compulsus est ut aquatiles, aut volatiles, aut terrestres animantes optaret ? Quod si, juxta ipsum, absurdum est hæc Deum orasse quæ imperativis vocibus expressa sunt : quidni et de hoc, *fiat lux,* idem dicatur, non optative, sed imperative dictum esse ? Necessarium mihi visum est, cum hic imperativis verbis oratio enuntiata sit, pravarum illius

[1] Psal. XXIX, 1. — [2] Psal. XXX, 19. — [3] Psal. CVIII, 11. — [4] Gen. I, 3. — [5] Ibid. 11. — [6] Ibid. 9. — [7] Ibid. 20. — [8] Ibid. 24.

interpretationum meminisse, eorum gratia quos decepit, quique impiam illius doctrinam admiserunt, in quos et nos aliquando incidimus.

XXV. *Adveniat regnum tuum.* Si « regnum Dei, *juxta » verbum Domini et Servatoris nostri*[1], cum observatione » non venit, neque dicent : Ecce hic, aut ecce illic; sed re» gnum Dei intra *nos* est, nam prope est verbum valde in » ore *nostro* et in corde *nostro*[2] : » procul dubio is qui regnum Dei advenire precatur, de eo quod in se habet regno Dei recte orat, ut oriatur, et fructus ferat, et perficiatur. Nam in quolibet sanctorum Deus regnat, et quilibet sanctus spiritualibus obsequitur legibus Dei qui in ipso habitat, ut in recte administrata civitate. Præsens ei Pater adest, et conregnat Patri Christu sin illà anima perfecta, juxta illud cujus paulo ante mentio facta est : « Ad eum veniemus, et » mansionem apud eum faciemus[3]. » Ac Dei quidem regnum dici puto felicem superioris partis animæ statum, compositasque et sapientes cogitationes; regnum vero Christi tum sermones qui in audientium salutem proferuntur, tum qui perficiuntur actus justitiæ et cæterarum virtutum : Verbum enim et justitia est, Filius Dei. Contra in omnes peccatores tyrannidem exercet princeps sæculi hujus; quivis enim peccator præsenti sæculo nequam mancipatus est, cum se non tradat ei « qui dedit semetipsum pro nobis peccatoribus ut » eriperet nos de præsenti sæculo nequam et eriperet secun» dum voluntatem Dei et Patris nostri[4], » juxta ea quæ dicuntur in Epistola ad Galatas. Qui vero principis hujus sæculi tyrannidem patitur libero peccati arbitrio, in eum et peccatum regnat. Quare jubet Paulus ut non amplius subjiciamur peccato regnare in nobis volenti : præcipit autem his verbis : « Non ergo regnet peccatum in nostro mortali

[1] Luc. xvii, 20. — [2] Deut. xxx, 14. — [3] Joan. xiv, 23. — [4] Gal. i, 4.

» corpore, ut obediatis concupiscentiis ejus[1]. » Verum dicet aliquis ad utrumque illorum : « Sanctificetur nomen tuum, » *et*, adveniat regnum tuum : » si is qui orat ideo orat ut exaudiatur, et exauditur aliquando ; planum est futurum aliquando ut sanctificetur alicui, juxta ea quæ dicta sunt, nomen Dei, regnumque Dei ei adveniat. Quæ si habuerit, quomodo convenienter adhuc orabit pro his quæ adsunt, quasi non adsint, dicens : « Sanctificetur nomen tuum, ad» veniat regnum tuum? » Si res ita se habet, officii utique aliquando fuerit non dicere : « Sanctificetur nomen tuum, » adveniat regnum tuum. » Ad hæc dicendum : Sicut qui « sermonem scientiæ sermonemve sapientiæ » postulat oratione, recte semper pro his orabit, cum etsi plures semper sapientiæ scientiæque notiones exauditus capiat, *ex parte*[2] tamen cognoscat quæcumque in præsenti capere potuerit : quod enim *perfectum est* et evacuans *quod ex parte est*, tunc revelabitur, cum *facie ad faciem* absque sensibus rebus mens spiritualibus intendet : sic neque sanctificari cuilibet nostrum regnum Dei, neque adesse Dei regnum *potest* perfecte, nisi « venerit quod perfectum est[3] » etiam in scientia, et sapientia, forsan et in reliquis virtutibus. Iter autem ad perfectionem facimus, si « ad ea quæ sunt priora *attenti*, » eorum quæ sunt retro[4] » obliviscamur : tunc ergo id quod in nobis est regnum Dei perpetuo procedentibus nobis ad summum perveniet, cum illud impletum fuerit quod Apostolus ait, Christum subjectis sibi omnibus inimicis traditurum « regnum Deo et Patri ut sit Deus omnia in omnibus[5]. » Propter hoc indesinenter orantes ea animi affectione quæ Verbo divina fiat, dicamus Patri nostro qui in cœlis est : « Sanctificetur nomen tuum, adveniat regnum tuum. » Id quoque de regno Dei percipiendum est, sicut non est « par-

[1] Rom. VI, 12. — [2] 1 Cor. XIII, 9, 10. — [3] Ibid. 10. — [4] Phil. III, 13. — [5] 1 Cor. XV, 24, 28.

» ticipatio justitiæ cum iniquitate, *neque* societas luci ad » tenebras, *neque* conventio Christi ad Belial[1]; » sic regnum Dei cum regno peccati stare non posse. Ergo si Deum in nobis regnare volumus, nullo modo « regnet peccatum in » nostro mortali corpore[2], » neque obediamus præceptis ejus quod ad opera carnis et a Deo aliena animam nostram provocat; sed mortificemus « membra *nostra* quæ sunt super » terram[3], » et fructificemus spiritu : ut in nobis quasi in in spirituali paradiso Deus obambulet, regnetque solus in nobis cum Christo suo qui sedeat in nobis a dextris virtutis illius spiritualis quam optamus accipere; sedeatque donec inimici ejus omnes qui in nobis sunt, fiant « scabellum pe» dum[4] » ejus, et evacuetur in nobis omnis principatus et potestas et virtus. Possunt enim hæc in uno quoque nostrum fieri, et « novissima inimica *destrui* mors[5]; » ut et in nobis Christus dicat : « Ubi est, mors, stimulus tuus? Ubi » est, inferne, victoria tua[6]? » Jam nunc igitur *corruptibile* nostrum induatur eam quæ est in castitate et in omni puritate, sanctitatem et *incorruptionem;* et *mortale* evacuata morte paternam induatur *immortalitatem,* ut in nobis regnante Deo in regenerationis jam resurrectionisque bonis versemur.

XXVI. *Fiat voluntas tua sicut in cœlo et in terra.* Lucas, his omissis, post illud : « Adveniat regnum tuum, posuit : « Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie. » Prædicta igitur verba cum apud solum Matthæum habeantur, consequenter ad ea quæ præcedunt expendamus. Cum adhuc versemur in terra nos qui oramus, intelligamusque in cœlo fieri Dei voluntatem ab omnibus cœlorum domesticis; oremus a nobis etiam qui in terra sumus, in omnibus fieri voluntatem Dei : quod accidet, si nihil præter ipsius

[1] 2 Cor. VI, 14. — [2] Rom. VI, 12. — [3] Col. III, 5. — [4] Ps. CIX. — [5] 1 Cor. XV, 26. — [6] Ibid. 55.

agamus voluntatem. Cum autem sicut in cœlo Dei voluntas est, sic etiam a nobis adimpleta fuerit in terra ; tunc similes cœlestibus, nempe portantes æque ac illi imaginem Cœlestis, hæredes erimus regni cœlorum, orabuntque deinde ii qui nobis in terra succedent, cœlo jam receptis nobis assimilari. Potest etiam secundum Matthæum duntaxat illud : « sicut in cœlo et in terra, » ut omnibus commune accipi; ut ejusmodi sit quod nobis præcipitur in oratione dicendum : « Sanctificetur nomen tuum, sicut in cœlo et in terra ; Adveniat regnum tuum, sicut in cœlo et in terra. Fiat » voluntas tua, sicut in cœlo et in terra. » Nam et nomen Dei sanctificatum est ab iis qui sunt in cœlo, et advenit eis regnum Dei, et in illis facta est Dei voluntas. Ea desunt omnia nobis qui in terra sumus, adesse tamen possunt, si nos exhibeamus dignos qui de his omnibus a Deo exaudiamur. Quæret aliquis propter illud, « Fiat voluntas tua sicut » in cœlo et in terra, » quomodo voluntas Dei fiat in cœlo, ubi sunt « spiritualia nequitiæ *per quæ* inebriabitur gladius » Dei *etiam* in cœlo[1]. » Si voluntatem Dei sic oramus *in terra* fieri ut in cœlo fit, nihilne pericli est ne imprudentes oremus in terra manere etiam ea quæ nobis contraria sunt, cum illa quoque e cœlo veniant, plurimis in terra in vitia prolapsis vi spiritualium nequitiæ quæ sunt in cœlestibus ? Sed qui allegorice cœlum accipiens dixerit ipsum esse Christum, terram vero Ecclesiam (quis enim ita dignus Patre thronus ut Christus ? quod scabellum pedum Dei quale Ecclesia ?) is quæstionem facile solvet, dicens orandum esse unicuique eorum qui ex Ecclesia sunt, ut sic paternam capiat voluntatem quemadmodum Christus capiebat qui venit facere voluntatem Patris sui, et omnem perfecit. Possumus enim ei adhærendo unus cum ipso spiritus fieri, et ita ejus capere voluntatem, ut quomodo perfecta est in cœlo, sic

[1] Isai. xxxiv, 5.

perficiatur et in terra : nam « qui adhæret Domino, *secun-» dum Paulum,* unus spiritus est[1]. » Nec puto contemnendam hanc interpretationem fore ei qui mente illam studiosius revolverit. Si quis tamen ei contradixerit, afferet quod in fine hujus Evangelii post resurrectionem a Domino dicitur undecim discipulis : « Data est mihi omnis potestas sicut in » cœlo et in terra[2]. » Cum enim haberet potestatem eorum quæ sunt in cœlo, accepisse se præterea ait potestatem eorum quæ sunt in terra : cum ea quæ sunt in cœlis, jam antea sint a Verbo illuminata ; in consummatione autem sæculi etiam quæ in terra sunt per datam Filio potestatem imitentur quæ in cœlo perfecta sunt, et quorum potestatem accepit Salvator. Vult ergo per orationem ceu coadjutores sibi sumere ad Patrem discipulos, ut cum ea quæ in terra sunt ad similitudinem directa fuerint eorum quæ in cœlis subjecta sunt veritati et Verbo, potestate quam accepit sicut in cœlo et in terra, illa ad felicissimum finem perducat eorum qui in ejus potestate sunt. At qui Servatorem ipsum cœlum esse vult, terram autem Ecclesiam, primogenitum omnis creaturæ in quo veluti solio requiescit Pater, dicens esse cœlum, asseret hominem quem induerat ornatum ejus potentia, eo quod humiliarit semetipsum et factus sit obediens usque ad mortem, post resurrectionem dicere : « Data est » mihi omnis potestas sicut in cœlo et in terra[3] : » cum acceperit qui in Salvatore est homo potestatem cœlestium quæ unigenitus habet, ut ei communicet, ejus divinitati admixtus, eique unitus. Porro in secunda opinione cum nondum soluta sit quæstio, quomodo voluntas Dei fit in cœlo, cum spiritualia nequitiæ quæ sunt in cœlestibus, iis qui sunt in terra colluctentur : hinc illa sic poterit resolvi : Sicut non propter locum, sed propter affectum is qui adhuc est in terra, sed conversationem habet in cœlis et thesaurizat in

[1] 1 Cor. VI, 17. — [2] Matth. XXVIII, 18. — [3] Id. XXVIII, 18.

cœlo cor habens in cœlo, imaginemque portat cœlestis, non amplius de terra est neque de mundo inferiori, sed de cœlo et meliore quam iste est, cœlesti mundo : sic illa quæ in cœlis adhuc versantur spiritualia nequitiæ, cum in terra conversationem habeant, colluctando insidientur hominibus, thesaurizent in terra, portentque imaginem terreni qui « est principium formationis Domini, factæ ut illudatur ab » Angelis [1], » non sunt cœlestia, neque propter affectum pravum in cœlis habitant. Cum ergo dicitur : « Fiat voluntas » tua sicut in cœlo et in terra, » ne esse quidem illi in cœlo putandi sunt qui animi propensione cum illo qui cecidit de cœlo sicut fulgur ceciderunt. Forte etiam cum orandum ait Servator noster ut Patris voluntas fiat sicut in cœlo sic et in terra, non omnino de his qui in terreno loco sunt fieri jubet preces, ut eis similes fiant qui in cœlesti sunt loco; sed ea mente orationem illam præcipit, ut omnia quæ in terra sunt, hoc est quæ deteriora et magis terrenis affinia, melioribus assimilentur quæ habent conversationem in cœlis, et omnia cœlum fiant. Peccator enim ubicumque tandem sit, terra est, in cognatam terram, nisi pœniteat, àliquando dissolvendus : qui vero Dei voluntatem facit, nec salutares ejus spirituales leges negligit, cœlum est. Sive igitur adhuc terra per peccatum sumus, oremus in nos etiam sic ad emendationem nostram extendi voluntatem divinam, sicut ad illos jam pertigit qui ante nos cœlum facti sunt, aut sunt cœlum : sive non terra, sed cœlum jam a Deo reputati sumus, precemur sicut in cœlo sic et in terra, hoc est in deterioribus hominibus impleri voluntatem Dei, ut terra illa cœlum, ut ita dicam, fiat; ita ut non sit amplius usquam terra, sed omnia cœlum fiant. Si enim sicut in cœlo, juxta hanc interpretationem, sic et in terra fiat voluntas Dei, terra non manebit terra : ut si alio usus exemplo apertius

[1] Job, XL, 14.

dicerem : Si ut voluntas Dei facta est in hominibus pudicis, sic fiat et in impudicis, intemperantes pudici erunt; aut si sicut facta est voluntas Dei in justis, sic fiat in injustis, injusti justi erunt. Ideo si, sicut in cœlo facta est voluntas Dei, fiat et in terra, erimus omnes cœlum : « Caro *enim* quæ non » prodest quidquam, *cognatusque ei* sanguis regnum Dei » possidere non possunt[1] ; » poterunt tamen possidere, si a carne et terra, pulvere, et sanguine, in cœlestem fuerint mutata substantiam.

XXVII. *Panem nostrum substantialem da nobis hodie*, aut ut Lucas : *Panem nostrum substantialem da nobis in diem*. Quoniam existimant aliqui de corporeo pane juberi nos orare, æquum est, falsa eorum opinione sublata, veram de substantiali pane sententiam proponere. Igitur ab eis quærendum est quomodo qui dicit petenda esse cœlestia et magna, tamen cum neque cœlestis sit is panis qui in carnem nostram absumitur, neque magna petitio sit de illo precari, is quasi eorum quæ docuit secundum ipsos oblitus, de terreno et parvo preces Patri offerri jubeat. Nos vero magistrum ipsum secuti docentem quæ ad panem pertinent, ea pluribus exponemus. Ait in Evangelio secundum Joannem ad eos qui Capharnaüm venerant ut ipsum quærerent : « Amen, amen dico vobis : quæritis me, non quia vidistis » signa, sed quia manducastis ex panibus, et saturati estis[2]. » Qui enim ex his manducavit panibus quibus Jesus benedixit, iisque impletus est, magis quærit Filium Dei perfectius comprehendere, et ad ipsum properat. Quare recte præcipit : « Operamini non cibum qui perit, sed cibum qui permanet » in vitam æternam, quem Filius hominis dabit vobis[3]. » Ad hæc cum interrogarent qui audierant, et dicerent : « Quid » faciemus ut operemur opera Dei? respondit Jesus, et dixit » eis : Hoc est opus Dei ut credatis in eum quem misit ille[4].

[1] 1 Cor. xv, 50. Joan. vi, 64. —[2] Joan. vi, 26. —[3] Ib. 27. —[4] Ib. 28, 29.

» Misit *autem Deus* Verbum suum, et sanavit eos[1], » ut in Psalmis scriptum est, eos scilicet qui infirmi fuerant. Illo Verbo operantur credentes opera Dei quæ sunt cibus qui permanet in vitam æternam. Et : « Pater meus, *inquit*, dat » vobis panem de cœlo verum. Panis enim Dei est qui de » cœlo descendit et dat vitam mundo[2]. » Verus autem panis est qui verum nutrit hominem, eum qui ad imaginem *Dei* factus est : quo qui alitur, etiam ad similitudinem Creatoris efficitur. Quid autem alendæ animæ aptius est quam verbum? quid sapientia Dei pretiosius menti ejus qui ipsam capiat? quid rationabili naturæ veritate convenientius? Ad hæc si quis objiciat, si hæc ita se haberent, futurum non fuisse ut Christus petendum doceret substantialem panem quasi aliquid a se diversum : audiat ille etiam in Evangelio secundum Joannem aliquando ut de alio a se diverso loqui; aliquando ita, quasi ipse panis sit. Ac ut de alio quidem loquitur ibi : « Moyses dedit vobis panem de cœlo non verum, » sed Pater meus dat vobis panem de cœlo verum[3]; » iis vero qui dixerant ad eum : « Semper da nobis panem hunc[4], » ut de se ipso loquitur : « Ego sum panis vitæ : qui venit ad me » non esuriet, et qui credit in me non sitiet unquam[5]. » Et paulopost : « Ego sum panis qui de cœlo descendi. Si quis » manducaverit ex hoc pane, vivet in æternum; et panis » quem ego dabo, caro mea est quam ego dabo pro mundi » vita[6]. » Et quoniam cibus omnis panis dicitur juxta Scripturam, ut patet ex eo quod de Moyse scriptum est : « Panem » non comedit quadraginta diebus et aquam non *bibit*[7]; » varium est autem et diversum verbum quod alere potest, cum non omnes possint soliditate ac firmitate *nutriri* divinarum disciplinarum : ideo cum robustiorem vellet perfectioribus cibum proponere, ait : « Et panis quem ego dabo

[1] Psalm. cvi, 20. —[2] Joan. vi, 32. —[3] Ibid. —[4] Ibid. 34. —[5] Ibid. 35 —[6] Ibid. 51. — [7] Deut. ix, 9.

aro mea est quam ego dabo pro mundi vita [1]. » Et paulo-st : « Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis ;jus sanguinem, non habebitis vitam in vobis. Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, habet vitam eternam, et ego resuscitabo eum in novissimo die. Caro nim mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus : qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in ne manet et ego in eo. Sicut misit me vivens Pater, et ego rivo propter Patrem; et qui manducat me, et ipse vivet propter me [2]. » Hic est verus cibus caro Christi; qui cibus, ım esset Verbum, factus est caro, juxta illud : « Et Verbum caro factum est [3]. » Quando a nobis manducatur, tunc habitavit in nobis. » Cum autem distribuitur, impletur lud : « Et vidimus gloriam ejus. Hic est panis qui de cœlo descendit. Non sicut manducaverunt patres et mortui sunt : qui manducat hunc panem, vivet in æternum [4]. » Paulus Corinthiis loquens parvulis et secundum homiem ambulantibus ait : « Lac vobis potum dedi, non escam : nondum enim poteratis, sed nec nunc quidem potestis, adhuc enim carnales estis [5]. » Et in Epistola ad Hebræos : Et facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo : omnis enim qui lactis est particeps, expers est sermonis justitiæ, parvulus enim est. Perfectorum autem est solidus cibus, eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni et mali [6]. » Equidem et illud : Alius credit se manducare omnia; qui autem infirmus est, olus manducat [7], » puto ipsum non de corporeis cibis præipue dixisse, sed de verbis Dei quibus anima nutritur, cum ossit fidelissimus quisque et perfectissimus omnia percipere, quem his verbis ostendit : « Alius credit se manducare omnia; » infirmiori autem et imperfectiori simpliciora suf-

[1] Joan. VI, 52. — [2] Ibid. 54 et seqq. — [3] Id. I, 14. — [4] Id. VI, 59. — [5] Cor. III, 2. — [6] Heb. V, 12. — [7] Rom. XIV, 2.

ficiant documenta, quæque non omnino firmum efficiant. Eum ut designet, ait : « Qui vero infirmus est, olus manducat. » Illud etiam quod a Salomone in Proverbiis dicitur existimo id docere, eum qui præ simplicitate firmiora non capit et majora dogmata, non errat tamen in iis quæ sentit, meliorem esse solertiore alio et acutiore resque acrius capessente, sed pacis et universorum concordiæ rationem non perspicue intelligente. Sic autem habent ipsa verba : « Melior hospitalitas cum oleribus ad amicitiam et gratiam, » quam vitulus saginatus cum inimicitia[1]. » Itaque sæpe vulgare simplexque convivium cum bona conscientia accepimus ab iis qui amplius nobis præbere non poterant, potius quam sermonum in Dei scientiam insurgentium sublimitatem probabilitati magnæ conjunctam et quæ doctrinam a Domini nostri Jesu Patre qui Legem Prophetasque dedit, alienam prædicaret. Igitur ne aut ciborum indigentia ægrotet anima nostra, aut fame verbi Domini Deo moriamur, vivum panem qui idem est ac substantialis, magistro Servatori nostro obsequentes, credentes rectiusque viventes a Patre postulemus. Jam vero intelligendum est quid significet vox ἐπιούσιος, *substantialis*. Ac primum quidem sciendum est vocem illam, ἐπιούσιον, *substantialem*, a nullo Græcorum aut sapientum usurpari, neque vulgi esse consuetudine tritam; sed ab Evangelistis fictam videri. In ea et Matthæus et Lucas conveniunt eamque nullo discrimine efferunt. Simile et in aliis fecerunt qui sunt hebraïca interpretati. Quis enim Græcorum unquam voce ἐνωτίζου usus est aut ἀκουτίσθητι, pro, *auribus percipe* aut *audire fac?* Simile ἐπιουσίῳ vocabulum a Moyse scriptum est a Deo dictum : « Vos eritis mihi » populus περιούσιος, peculiaris[2]. » Ac videtur utraque vox ab οὐσία, substantia, efformata esse : illa ut panem ostendat qui in substantiam nostram convertatur; hæc, ut *populum sig-*

[1] Prov. xv, 17. — [2] Exod. xix, 5.

ι ficet qui circa substantiam versetur, eique communicet. c ea quidem quæ proprie dicitur substantia ab iis qui præ-ι puam esse dicunt rerum incorporearum subsistentiam, enes incoporea esse putatur quæ suum esse fixum habent, ιec adjectionem capiunt, diminutionemve patiuntur : hoc ιim corporum proprium est in quibus et incrementum est t corruptio, cum fluxa sint, utpote alterius indigua quod ιgrediens suffulciat et alat : quod quidem, si quando am-lius eo quod effluxit accedat, incrementum fit; sin minus, ιiminutio. Forte etiam aliqua immissum nihil accipiunt, et ιn mero, ut ita dicam, sunt decremento. Alii, cum rerum incorporearum substantiam consequentem tantum esse pu-tent, præcipuam vero rerum corporearum, sic illam defi-niunt : Substantia est prima rerum materia et ex qua res sunt; corporum materia et ex qua corpora sunt; eorum materia) quæ nominantur et ex qua sunt quæ nominantur; ιut primum subsistens, qualitate carens; aut quod præexis-ιit rebus; vel quod omnes recipit mutationes et alteratio-nes, cum sit ipsum invariabile juxta propriam rationem; aut quod omni alterationi et mutationi subjacet. Secundum hos substantia est sine qualitate, sine figura juxta propriam suam rationem; sed neque determinatam habet magnitudinem : omni autem qualitati veluti locus præparatus subjacet. Vo-cant autem qualitates extensiori sensu actus et actiones in universum quibus et motus et habitus contineri contigit. Negant enim cujusquam horum juxta propriam suam ratio-nem participem esse substantiam; semper tamen hancce ita affectam esse ut ab horum aliquo separari non possit; ac nihilominus aptam esse quæ omnes efficientis causæ ac-tus recipiat. Adest enim ei vis quædam universa pervadens, quæ et qualitatis omnis et cujuslibet circa eam dispensa-tionis causa sit. Esse autem per omnia mutabilem et per omnia dividuam affirmant, et quamlibet substantiam cum

qualibet esse posse, scilicet unitam. Quoniam autem de substantia inquirentes, propter panem ἐπιούσιον, substantialem, et populum περιούσιον, peculiarem, ad distinguendas substantiæ varias significationes, hæc diximus; panis vero in superioribus intellectualis erat quem nos petere oporteret: necessario substantia pani cognata intelligenda est, ut sicut corporeus panis in ejus qui nutritur corpus immissus cedit in ipsius substantiam, sic panis vivus qui de cœlo descendit in mentem et animam immissus suam ei communicet virtutem qui se nutriendum ipsi præbuerit. Atque ita erit ille quem petimus, panis substantialis. Rursus: quemadmodum juxta alimenti qualitatem, quod aut solidum sit athletisque conveniens, aut lacteum oleribusve simile, diversæ sunt ejus vires qui nutritur; ita etiam consequens est, cum verbum Dei velut lac pueris conveniens præbeatur, vel ut olus infirmis aptum, vel ut caro certantibus utilis, unumquemque eorum qui nutriuntur proportione quadam prout se Verbo exhibuit, hoc vel illud efficere, talemque vel talem fieri. Porro alimenta putantur esse quædam mortifera, quædam morbos generant, quædam ne sumi quidem possunt: quæ omnia per analogiam transferenda sunt ad disciplinarum quæ alere posse putantur, varietatem. Substantialis ergo panis est, qui rationali naturæ convenientissimus, ipsiusque substantiæ affinis, sanitatem simul et bonam habitudinem et vires in anima efficit, immortalitatemque suam (est enim immortale verbum Dei) comedenti se communicat. Hic substantialis panis alio mihi nomine videtur in Scripturis vocatus esse lignum vitæ in quod « qui miserit manum suam » et sumpserit de eo, vivet in æternum[1]. » Tertio etiam nomine lignum hoc sapientia Dei dicitur apud Salomonem his verbis: « Lignum vitæ est omnibus qui complectuntur eam, » et qui incumbunt in eam tanquam in Dominum, secura[2]. »

[1] Gen. III, 22. — [2] Prov. III, 18.

Jam vero cum Angeli quoque divina alantur sapientia, et a contemplatione sapientiæ et veritati conjuncta vires capiant ad opera sua propria perficienda, dicuntur in Psalmis etiam Angeli nutriri, hominesque Dei, qui Hebræi vocantur, communicare Angelis et quasi convictores fieri. Tale illud est : « Panem Angelorum manducavit homo[1]. » Neque enim adeo mentis inopes esse debemus ut arbitremur corporeo quodam pane, qui cœlitus ad eos qui Ægypto egressi erant cecidisse narratur, Angelos uti semperque eo nutriri, ejusdemque simul participes fuisse Hebræos cum Angelis administratoriis Dei spiritibus. Cum autem quæramus quis sit substantialis panis, et lignum vitæ, et sapientia Dei, et commune sanctorum, hominum Angelorumque alimentum, non erit alienum a proposito ad ea attendere quæ sunt in Genesi scripta : tres viros ad Abraham delatos esse et comedisse ex commistis tribus satis similæ factos subcineritios panes[2] ; ne forte hæc non nude sed figurate dicta sint, quod sancti possint spiritualem rationalemque cibum communicare non hominibus solis, sed et divinis virtutibus, aut ad ipsorum utilitatem, aut ut ostendant quæ sibi comparare potuerunt ad nutriendum aptissima. Lætantur scilicet et aluntur Angeli ejusmodi ostensione, paratioresque fiunt ut omnimodo deinceps collaborent et conspirent quo plura et majora comprehendat is qui prioribus sibi comparatis altricibus disciplinis lætificat, et, ut ita dicam, nutrit illos. Neque vero mirum est Angelos ab homine nutriri, cum etiam Christus fateatur[3] se stare ad ostium et pulsare ut intret ad illum qui sibi aperuerit, et cœnet cum illo ex his quæ ille habet, daturus ipse postea de propriis bonis ei qui prior filium Dei pro facultatibus convivio exceperit. Igitur qui substantialis panis participatione confirmat cor suum, filius Dei efficitur : at qui de dracone comedit, non alius est quam spiri-

[1] Psal. LXXVII, 25. — [2] Gen. XVIII. — [3] Apoc. III, 20.

tualis Æthiops, per draconis laqueos mutatus et ipse in serpentem : ut a Verbo sibi exprobrante, etsi baptizari se velle dicat, auditurus sit : « Serpentes, progenies viperarum, quis » demonstravit vobis fugere a ventura ira[1] ? » Porro de draconis corpore ab Æthiopibus manducato hæc ait David : « Contrivisti capita draconum in aqua. Tu contrivisti capita » draconis : dedisti eum escam populis Æthiopibus[2]. » Quod si non repugnat, cum Filius Dei substantialiter subsistat, subsistat et adversarius, illorum utrumque esse alimentum illius aut illius, quid admittere veremur in omnibus potestatibus, sive meliores illæ sint sive deteriores, et in hominibus etiam, posse unumquemque nostrum his omnibus nutriri? Petrus cum centurioni Cornelio iisque qui simul erant Cæsareæ congregati, communicaturus esset, gentesque postea verborum Dei participes facturus, « vas *illud* videt quatuor » initiis submissum de cœlo in quo erant omnia quadrupe» dia et serpentia et bestiæ terræ[3] ; » quando et jubetur surgere et occidere et manducare; cumque abnuisset et dixisset : « Tu scis quia commune aut immundum nunquam » introivit in os meum[4], » præceptum est ei neminem communem aut immundum dicere hominem[5] : eo quod quæ purificasset Deus, communia dicere Petrus non deberet. Ait enim textus : « Quod Deus purificavit, tu commune ne dixe» ris[6]. » Cibi igitur mundi et immundi qui juxta Legem Moysis plurimorum nominibus animalium distinguuntur, et ad varios referuntur rationalium animalium mores, docent alios utiles esse nobis cibos, alios contra, donec omnes aut saltem aliquos ex omni genere purificaverit Deus, utilesque fecerit. Quæ cum ita se habeant, tantaque sit ciborum varietas, unus est præter enumeratos omnes substantialis panis, de quo orandum est ut eo digni efficiamur, Verboque

[1] Matth. III, 7. — [2] Psalm. LXXIII, 13. — [3] Act. X, 11. — [4] *Id.* XI, 8. — [5] Id. X, 28. — [6] Ibid. 15.

illo nutriti quod in principio apud Deum erat Deus, in Deum transformemur. Dicet aliquis ἐπιούσιον ab ἐπιέναι, *accedere*, formatum esse, ita ut petere jubeamur proprium futuri sæculi panem, ut per anticipationem nobis illum Deus jam largiatur; deturque hodie quod veluti cras dandum erat : hodie enim pro sæculo præsenti accipi, cras pro futuro. Sed cum prior acceptio me quidem judice melior sit, expendamus illud *hodie* quod apud Matthæum his adjicitur, aut quod apud Lucam scriptum est, *in diem*. Mos est Scripturæ multis in locis ævum omne *hodie* vocare, ut in illo : « Iste est » pater Moabitarum usque in hodiernum diem. *Et :* Hic est » pater Ammonitarum usque in hodiernum diem[1]. » Item : « Divulgatum est verbum istud apud Judæos, usque in hodiernum diem[2]. » Item in Psalmis : « Hodie si vocem ejus » audieritis, nolite obdurare corda vestra[3]. » In Josue autem id apertissime dicitur hoc modo : « Ne recedatis a Domino » hodiernis diebus[4]. » Quod si *hodie* totum hoc sæculum est, forsan *heri* sæculum est præteritum : hoc autem et in *Psalmis* et apud Paulum in Epistola ad Hebræos dici suspicamur : in Psalmis, sic : « Mille anni in oculis tuis, tanquam » dies hesterna, quæ præteriit[5] : » quod est illud celebre annorum milliare, comparaturque diei hesternæ ab hodierna distinctæ. Apud Apostolum autem scriptum est : « Jesus » Christus heri et hodie; ipse et in sæcula[6]. » Nec mirum Deo sæculum integrum unius nostrarum dierum spatio computari, equidem et minori arbitror. Examinandum etiam est an ad sæcula referantur quæ de festis et cœtibus dicuntur per dies et menses et tempora et annos descriptis. Si enim umbram habet Lex futurorum, necesse est multa illa *sabbata* multorum esse dierum umbram, et novilunia certis temporum intervallis recurrere, lunæ nescio qualis cum

[1] Gen. XIX, 37, 38. — [2] Matth. ult. 15. — [3] Psal. XCIV, 8. — [4] Jos. XXII. — [5] Psal. LXXXIX, 4. — [6] Heb. XIII, 8.

quodam sole conjunctione. Si vero et primus mensis et decima ejus dies usque ad decimam quartam, et azymorum festum a decima quarta ad vigesimam primam, umbram continet futurorum : quis ita sapiens et Deo amicus est ut plurimorum mensium primum videat, et ejus decimam diem, et quæ sequuntur? Quid vero me dicere necesse est de festo septem hebdomadarum dierum, et de mense septimo, cujus novilunium dies est tubarum; dies autem decima, dies est propitiationis : quæ soli nota sunt illi qui ea sanxit Deo? Quis eo usque Dei mentem cepit, ut septem annos libertatis Hebræorum servorum, remissionis æris alieni, vacationisque a terræ Sanctæ cultura percipiat? Est etiam supra septem annorum festum, is qui dicitur jubilæus : de quo etiam utcumque speciem sibi effingere perspicuam, aut ejus leges quomodo vere implendæ sint intelligere, nullius est præter eum qui Patris voluntatem de omnium dispositione sæculorum juxta inscrutabilia ejus judicia et investigabiles vias contemplatus sit. Sæpe mihi oborta dubitatio est duos Apostoli textus conferenti, quomodo consummatio sæculorum sit in qua semel ad destitutionem peccati Jesus apparuit, si futura sunt sæcula post hoc ventura. Hæc vero sunt ipsius verba, in Epistola quidem ad Hebræos : « Nunc autem semel in consummatione sæculorum ad de» stitutionem peccati, per hostiam suam apparuit [1]; » in Epistola autem ad Ephesios : « Ut ostenderet in sæculis su» pervenientibus abundantes divitias gratiæ suæ in bonitate » super nos [2]. » De tantis itaque rebus sic conjicio : ut anni consummatio mensis ultimus est post quem instat initium alterius mensis; sic fortasse cum plurima sæcula veluti annum sæculorum impleverint, consummatio est præsens sæculum, post quod futura quædam instabunt sæcula, quorum principium sit futurum sæculum; et in futuris illis

[1] Heb. ix, 26. — [2] Eph. ii, 7.

ostendet Deus divitias gratiæ suæ in bonitate : ita ut summus ille peccator et in Spiritum sanctum blasphemus per totum hoc præsens sæculum a peccato detineatur, et post hæc in futuro ab initio ad finem sit nescio quomodo tractandus. Hæc qui viderit, et hebdomadam sæculorum mente conceperit, ut sanctum quoddam sabbatum contempletur; et sæculorum mensem, ut sanctum Dei novilunium videat; et sæculorum annum, ut etiam anni festa perspiciat, quibus oportet « omne masculinum *apparere* in conspectu Domini » Dei[1]; » et talibus sæculis proportionales annos, ut septimum sanctum annum percipiat; denique cum septenarios septem annos sæculorum exquisierit quo magis eum collaudet qui tam mirabiles posuit leges : quomodo potest turpiter circa minimam horæ particulam unius diei ejusmodi sæculi occupari, et non quidvis faciet ut, cum hic recte præparatus, et dignus factus erit qui substantialem panem hodierna die consequatur, accipiat et *in diem?* Jam enim ex prædictis apertum est quid sit *in diem.* Qui enim hodierna die Deum, qui ex infinitis in infinitum existit, non tantum precatur ut hodie, sed et « in diem *accipiat, is ab eo* qui » potens est *dare* superabundanter quam petimus aut in» telligimus[2], » accipere poterit, ut sic hyperbolice dicam, etiam superiora iis quæ « oculus non vidit, *et superiora iis* » *quæ* auris non audivit, *et superiora iis quæ* in cor homi» nis non ascenderunt[3]. » Hæc mihi necessario excutienda visa sunt, ut intelligeretur quid sit *hodie* et quid sit *in diem,* quando substantialem nobis panem oramus ab ipsius Patre dari. Quanquam autem juxta posterius Evangelium antea expenderimus vocem *nostrum,* ubi dicitur non « Panem » nostrum substantialem da nobis hodie, *sed* Panem nos» trum substantialem da nobis in diem, » tamen inquirendum etiam est quomodo noster sit hic panis. Docet autem

[1] Deut. xvi, 16. — [2] Eph. iii, 20. — [3] 1 Cor. ii, 9.

mur debitis quibus aut non reddentes tenebimur, aut reddentes liberabimur, cum sua quisque lector debita ex his quæ dicta sunt colligere possit? Fieri certe non potest ut qui in hac vita est, omni diei noctisque hora non debeat. Sed cum quis debet, aut reddit debitum, aut eo fraudat; idque in hac vita accidere potest, ut reddatur aut non reddatur. Ac sunt qui nemini quidquam debeant; sunt qui plurima solvunt, pauca debent; alii qui pauca reddant, plura debeant; est et aliquis fortasse qui reddiderit nihil, omnia debeat. Atque is quidem qui omnia reddidit ita ut nihil debeat, tempore id præstat, indigetque remissione eorum quæ prius debuit: quam remissionem merito potest consequi, qui ab aliquo tempore talis esse studuerit, ut nihil eorum debeat quibus obnoxius erat tanquam non redditis. Porro nefariæ illæ operationes in superiori animæ nostræ parte impressæ, fiunt « quod adversus nos est chirographum[1] » ex quo, velut ex libris ab omnibus nobis propria, ut ita dicam, manuscriptis judicabimur, quodque tunc proferetur, cum « omnes stabimus ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis prout gessit, sive bonum, sive malum[2]. » De his debitis dicitur, quod est in Proverbiis : « Ne dederis te in fidejussionem, reveritus faciem : si enim non habueris unde solvas, tollent stratum quod sub costis tuis[3]. » Quod si tot sunt quibus debeamus, profecto sunt aliqui quoque qui nobis debeant. Alii enim debent nobis ut hominibus, alii ut civibus, alii ut patribus, quidam ut filiis; deinde ut viris mulieres, ut amicis amici. Si qui ergo ex tot debitoribus nostris in iis quæ nobis debent officiis reddendis remissius se gesserint, humaniter cum illis agemus, nec erimus injuriarum memores, sed debita propria recordabimur, quæ sæpe omisimus solvere non hominibus tantum, sed et ipsi Deo. Memores enim eorum

[1] Coloss. II, 14. — [2] Rom. XIV, 10. 2 Cor. V, 10. — [3] Prov. XXII, 27.

quæ cum deberemus non reddidimus, sed fraudem fecimus præterito tempore, quo hæc vel illa proximo præstare debuimus, mitiores erimus in eos qui debent nobis nec debitum reddunt : maxime si non obliviscamur eorum quæ in Deum peccavimus, et iniquitatis quam in Excelsum locuti sumus, sive ignoratione veritatis, sive impatientia eorum quæ nobis acciderunt adversa. Quod si nolimus in debitores nostros esse benigni, eadem patiemur ac ille qui centum denarios conservo non condonavit. Cum ei remissum fuisset debitum juxta positam in Evangelio parabolam, eum deinde vinciri jubet Dominus, ab eoque exigit quæ antea remiserat, aitque : « Serve nequam et piger, nonne oportuit et te misereri conservi tui, sicut et ego tui misertus sum? Mittite eum in carcerem, donec reddat omne debitum [1]. » His autem subjungit Dominus : « Sic et Pater cœlestis faciet vobis, si non remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus vestris [2]. » Etenim pœnitere se dicentibus iis qui in nos peccaverunt, condonandum, etsi sæpius id faciat debitor : « Si enim, *inquit*, septies in die peccaverit in *te frater tuus*, et septies in die conversus fuerit ad te, dicens : Pœnitet me, dimittes illi [3]. » Quos autem non pœnitet, in eos duri nos non sumus, sed sibi ipsis illi mali sunt; « qui enim expellit disciplinam, odit se ipsum [4]. » Quin et cum id accidit, danda est opera ut omni modo curatio adhibeatur ei qui ita ad omnia perversus est, ut ne sentiat quidem propria mala, ebriusque sit longe perniciosius quam a vino, scilicet malitiæ tenebris obcæcatus. Porro quod Lucas ait : « Dimitte nobis peccata nostra » (cum peccata inde oriantur quod non reddimus quæ debemus), idem ac Matthæus dicit, qui non videtur locum ei dare qui solis pœnitentibus debitoribus remittere velit, cum dicat a Servatore præscriptum esse ut orationi addamus : « si quidem

[1] Matth. xviii, 32. — [2] Ibid. 35. — [3] Luc. xvii, 4. — [4] Prov. xv, 32.

» et ipsi dimittimus omni debenti nobis. » Habemus igitur omnes potestatem remittendi peccata in nos admissa, ut manifestum est ex his : « sicut et nos dimittimus debitori-» bus nostris, » et ex istis : « si quidem et ipsi dimittimus » omni debenti nobis. » Sed is in quem Jesus insufflavit, quemadmodum in Apostolos, quique a fructibus cognosci potest accepisse Spiritum sanctum et factus esse spiritualis, eo quod Spiritu Dei, more Filii Dei, agatur ad ea omnia quæ ratione gerenda sunt : is dimittit quæ dimitteret Deus, et insanabilia peccata retinet, ministrans (ut Prophetæ Deo ministrabant loquentes non sua, sed quæ divinæ erant voluntatis) sic et ipse soli dimittendi potestatem habenti Deo. Sic autem habent in Evangelio secundum Joannem quæ de remissione ab Apostolis concedenda scripta sunt : « Accipite Spiritum sanctum : quorum remiseritis » peccata, remittuntur eis; et quorum retinueritis, retenta » sunt[1]. » Quæ si absque examine accipiantur, accusandi videbuntur Apostoli, quod non omnibus remittant, ut omnibus remittatur, sed quorumdam retineant peccata ita ut per eos etiam apud Deum retineantur. Utile autem erit exemplum e Lege desumere, ut intelligatur ea quæ per homines a Deo fit hominibus peccatorum remissio. Prohibentur Legis sacerdotes pro quibusdam delictis offerre sacrificium, ut iis pro quibus sacrificia offeruntur remittantur delicta. Nec unquam sacerdos qui involuntaria quædam remittendi potestatem habet aut pro delictis offerendi, jam etiam pro adulterio aut voluntaria cæde, aut quovis alio graviori scelere holocaustum offeret, aut pro peccato. Sic itaque Apostoli et qui similes Apostolis sunt sacerdotes juxta magnum Pontificem, disciplina divini cultus instructi et Spiritu edocti, sciunt pro quibus peccatis et quando et quomodo offerre sacrificium oporteat, et pro quibus non oportere

[1] Joan. xx, 23.

it etiam norunt. Quamobrem sacerdos Heli cum peccan- nosset filios Ophni et Phinees, nec quam posset eis opem remissionem peccatorum afferre, etiam id posse fieri se sperare fatetur his verbis : « Si peccans peccaverit vir in virum; et orabunt pro eo. Si autem in Dominum pecca- verit, quis orabit pro eo[1] ? » Sunt nonnulli qui nescio quo- odo sibi arrogant ea quæ sacerdotalem superant dignita- n, forte etiam rudes sacerdotalis disciplinæ, glorianturque asi possint etiam idololatriam condonare, adulteriaque et rnicationes remittere : quasi, modo pro iis oraverint qui usmodi facinora perpetrarunt, solvendum sit etiam, quod d mortem est, peccatum (20). Non enim illud legunt : « Est peccatum ad mortem, non pro illo dico ut roget quis[2]. » rætereundus non est fortissimus Job, qui pro filiis offere- at sacrificia, dicebatque : « Ne forte filii mei in mente sua mala cogitaverint adversus Deum[3]. » Nam pro iis peccatis fert sacrificium quæ an admissa sint dubitat, quæque ad ibia usque non processerunt.

XXIX. *Et ne nos inducas in tentationem. Sed libera nos malo.* Illud, *sed libera nos a malo,* apud Lucam omis- um est. Si non impossibilia nos Servator orare præcipit, uæsitu mihi dignum videtur quomodo jubeamur orare non ntrare in tentationem, cum vita omnis hominis super ter- im tentatio sit. Quamdiu enim super terram sumus carne ircumdati quæ militat adversus spiritum, « cujus sapientia inimica est Deo, quæ legi Dei nullo modo potest esse sub- jecta[4], » in tentatione sumus. Porro tentationem esse hu- nanam omnem in terra vitam docuit nos Job in his verbis : « Numquid non tentatio est vita hominis super terram[5] ? » Idem patet ex psalmo decimo septimo : « In te eripiar a ten- tatione[6]. » Sed et Paulus ad Corinthios scribens non ut non

[1] 1 Reg. II, 25. — [2] 1 Joan. V, 16. — [3] Job, I, 5. — [4] Rom. VIII, 7. — Job, VII, 1. — [6] Psal. XVII, 30.

tentemur, sed ut non supra vires tentemur ait largiri Deum, cum ait : « Tentatio vos non apprehendit nisi humana : fide» lis autem Deus est qui non patietur vos tentari supra id » quod potestis, sed faciet etiam cum tentatione proventum » ut possitis sustinere [1]. » Sive enim colluctatio nobis est cum carne, quæ concupiscit et militat adversus spiritum, sive cum anima omnis carnis, quæ nomine corpori quod inhabitat consentaneo vocatur principatus qui et dicitur cor (qualis est eorum lucta qui tentationibus exercentur humanis); sive ut provectioribus et perfectioribus athletis, qui non jam cum carne luctentur et sanguine, sed neque humanis examinentur tentationibus quas conculcarunt, jam « adversus principes et potestates, adversus mundi rectores » tenebrarum harum, et spiritualia nequitiæ [2] » nostra sint certamina, non sumus a tentationibus immunes. Quomodo igitur nos Servator orare jubet ne intremus in tentationem, cum Deus omnes tentet quodam modo? « Recordamini » enim, ait Judith non ad sui tantum temporis presbyteros, sed ad omnes qui librum ejus lecturi essent, « quæcumque » fecit cum Abraham, et quæcumque tentavit Isaac, et quæ» cumque evenerunt Jacob in Mesopotamia Syriæ pascenti » pecora Laban fratris matris suæ : quoniam non sicut illos » examinavit in certamen cordis eorum, etiam nos ulciscitur » qui ad emendationem flagellat Dominus appropinquantes » sibi [3]. » Id etiam in universum de justis omnibus affirmat David cum ait : « Multæ tribulationes justorum [4]. » Et Apostolus in Actibus : « Quoniam per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei [5]. » Quod si nihil supra vulgum intelligamus de oratione, ne intremus in tentationem, dicendi erunt Apostoli, cum orarent, exauditi non esse, qui innumera per omnem vitam mala perpessi sunt « in

[1] 1 Cor. x, 13. — [2] Ephes. vi, 12. — [3] Judith, viii, 22. — [4] Psal. xxxiii, 20. — [5] Act. xiv, 21.

» laboribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis » supra modum, in mortibus frequenter[1]. » Et Paulus singillatim « a Judæis quinquies quadragenas una minus ac» cepit. Ter virgis cæsus est, semel lapidatus est, ter naufra» gium fecit, nocte et die in profundo maris fuit : » homo « in omnibus tribulationem passus, aporiatus, persecutio» nem passus, dejectus[2] ; » qui illud fatetur : « Usque in hanc » horam et esurimus, et sitimus, et nudi sumus, et colaphis » cædimur, et instabiles sumus, et laboramus operantes ma» nibus nostris : maledicimur, et benedicimus : persecutio» nem patimur, et sustinemus : blasphemamur, et obsecra» mus[3]. » Cum autem ea consecuti non sint Apostoli pro quibus orabant, quis eorum qui inferiores ipsis sunt sperare potest orationes suas exauditurum Deum? Illud vero quod in psalmo scriptum est vigesimo quinto : « Proba me, Domine, » et tenta me : ure renes meos et cor meum[4], » iis quæ Dominus noster de oratione docuit contrarium esse facile suspicabitur eorum aliquis qui non expenderit accuratius quid *sibi velit* Servatoris præceptum. Ecquando aliquis putavit homines extra tentationes esse quas novit inita ratione? ecquod tempus est in quo securus fuerit quasi pugnandum non esset ne peccaret? Eget aliquis? timeat « ne furatus » juret nomen Dei[5]. » Dives est? ne securus sit, potest enim *abundans mendax* fieri, et elatus dicere : « Quis me videt? » ac ne Paulus quidem, « dives in omni verbo et omni scien» tia[6], » a periculo immunis est extollendi se de his et peccandi; sed indiget stimulo Satanæ qui se colaphizet ne extollatur[7]. Et si quis bene sibi conscius sit, effugeritque mala, legat quod in secundo Paralipomenon dicitur de Ezechia, qui elatione cordis cecidisse narratur[8]. Si quis quod multa de paupere non diximus, parvipendit, quasi non cadat in

[1] 2 Cor. XI, 23. — [2] Id. IV, 8. — [3] 1 Cor. IV, 11. — [4] Psalm. XXV, 2. — [5] Prov. XXX, 9. — [6] 1 Cor. I, 5. — [7] 2 Cor. XII, 7. — [8] Paralip. XXXII, 25.

paupertatem tentatio, sciat insidiatorem insidiari « ut deji- » ciat pauperem et inopem[1], » maxime cum juxta Salomonem « inops non sustineat comminationem[2]. » Quid vero attinet dicere quot sint quos non recte administratæ corporeæ divitiæ in eumdem tormentorum locum cum Evangelico divite conjecerint? quot sint aliunde qui paupertatem ignaviter ferentes, servilique et humili more viventes, contra quam sanctos deceret, cœlestium spe bonorum exciderint? Neque qui medium inter utrumque, divitias inquam et paupertatem, tenent, immunes sunt a peccato in bonis mediocribus admittendo. At enim sanus et bene corpore valens extra omnem se tentationem propter ipsam sanitatem bonamque valetudinem esse putat? Et quorum est aliorum quam bene valentium sanorumque peccatum quo « violatur templum Dei[3]? » Non audebit quispiam quæ ad hunc locum pertinent aperte dicere, cum omnibus obvia sint. Quis ægrotus omnia ad violandum Dei templum incitamenta effugit, cum otietur id temporis, facileque admittat obortas de rebus impuris cogitationes? Quot vero sint, præter eas, quæ ipsum perturbent, nisi omni studio cor servet, quid dictu opus est? multi enim ærumnis victi et morbos viriliter ferre nescientes, animo magis ægrotare deprehensi sunt quam corpore. Multi etiam ut infamiam vitarent, Christi nomen generose ferre erubuerunt, et in opprobrium sempiternum inciderunt. At credit aliquis futuram sibi a tentationibus requiem, cum in honore fuerit apud homines; et qui non durum illud : « Receperunt mercedem ab hominibus, » iis pronuntiatum qui vulgi existimatione quasi aliquo bono efferuntur? quam illud stupendum : « Quomodo vos potestis credere, qui gloriam ab invicem accipitis, et gloriam quæ a solo Deo est non quæritis[4]? »

[1] Psalm. xxxvi, 14. — [2] Prov. xiii, 8. — [3] 1 Corinth. iii, 17. — [4] Joan. v, 44.

Quid me attinet enumerare eorum qui nobiles putantur varios in superbia lapsus; eorum item qui dicuntur ignobiles, submissionem adulatoriam ortam ex imperitia, aversamque a Deo, qua ante illos procidunt qui superiores esse videntur, qui sinceram quidem amicitiam non habent, et quod in hominibus pulcherrimum est, charitatem simulant? Ergo, ut supra dictum est, « omnis hominis vita super » terram tentatio est[1] : » quare oremus a tentatione liberari, non ita, ne tentemur (fieri enim id non potest, maxime cum super terram simus), sed ne tentati succumbamus. Qui vero tentationi succumbit, eum ingredi in tentationem arbitror, ejus veluti retibus captum : in quæ retia propter eos qui jam iis irretiti erant, ingressus Servator, perque ea quasi « per cancellos prospiciens[2], » ut dicitur in Cantico Canticorum, respondet eis qui jam irretiti sunt et tentationem ingressi, aitque eis ceu sponsæ suæ : « Surge, veni proxima » mea, formosa mea, columba mea[3]. » Addam et hæc ut ostendam nullum esse hominibus tempus tentatione vacuum. Ne ille quidem qui legem Domini meditatur die ac nocte, et efficere conatur quod dictum est : « Os justi me» ditabitur sapientiam[4], » a tentatione immunis est. Quam multi enim sacrorum librorum studio addicti, quæ in Lege Prophetisque promissa sunt acceperint perperam, seque impiis dogmatibus stultisque et ridiculis implicarint, quid necesse est dicere, cum innumeri quibus negligens lectio non videtur exprobrari posse, in eosdem tamen errores impegerint? Idem et in Apostolicis Evangelicisque Scripturis multis accidit, qui sua sibi vesania alium finxerunt Filium aut Patrem quam qui a sanctis et prædicatur et juxta veritatem intelligitur. Qui enim de Deo et Christo ejus vera non sentit, is a vero Deo excidit ejusque Unigenito, et quem sua sibi vesania finxit Patrem et Filium, non revera adorat : id

[1] Job, VII, 1. — [2] Cant. II, 9. — [3] Ibid. 10. — [4] Prov. X, 31.

passus, quod tentationem qua sacrorum librorum lectio non vacat non adverterit, nec steterit armatus velut ad imminens certamen. Orandum igitur est, non ne tentemur, fieri enim id non potest, sed ne a tentatione circumveniamur: quod iis accidit qui illa detinentur et vincuntur. Cum igitur extra orationem scriptum sit: « Ut non intretis in tentatio» nem[1], » quod ex dictis planum esse poterit; in ipsa autem oratione dicere Deo patri debeamus: « Ne nos inducas in » tentationem: » operæ pretium est videre quomodo intelligendus sit Deus illum qui non orat, aut eum qui non exauditur, in tentationem inducere. Repugnat enim, cum is qui vincitur intret in tentationem, Deum putare in tentationem inducere quemquam, quasi ut vincatur illum tradat: eademque repugnantia occurrit ei qui quovis modo exposuerit illud: « Orate, ut non intretis in tentationem. » Si enim in tentationem incidere malum est, quod nobis ne contingat oramus, quomodo non absurdum est putare bonum Deum qui malos ferre fructus non potest, malis aliquem objicere? Ad hæc igitur utile erit apponere *quæ* in Epistola ad Romanos a Paulo dicta sunt in hunc *modum:* « Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt, et mutaverunt » gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis cor» ruptibilis hominis et volucrum et quadrupedum et ser» pentium: propter quod tradidit illos Deus in desideria » cordis eorum, in immunditiam; ut contumeliis afficiant » corpora sua in semetipsis[2]. » Et paulopost: « Propterea » tradidit illos Deus in passiones ignominiæ: nam fœminæ » eorum immutaverunt naturalem usum in eum usum qui » est contra naturam. Similiter autem et masculi, relicto na» turali usu fœminæ, exarserunt[4], » et reliqua. Et iterum post pauca: « Et sicut non probaverunt Deum habere in notitia, » tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant ea quæ

[1] Matth. xxvi, 41. — [2] Rom. I, 22. — [3] Ibid. 26.

non conveniunt[1]. » Hæc iis omnia adducenda sunt qui divinam secant naturam, quærendumque ab eis alium esse putantibus bonum Domini nostri Patrem a Deo Legis, an bonus Deus eum qui oratione petita non consequitur, inducat in tentationem; an Pater Domini tradat eos qui aliquid antea peccaverunt, in desideria cordis eorum in immunditiam, ut contumeliis afficiant corpora sua in semetipsis; an, ut ipsi dicunt, judicio suppliciοque omissis tradat in passiones ignominiæ et in reprobum sensum, ut faciant ea quæ non conveniunt: quasi in desideriis cordium suorum non essent nisi ipsis a Deo traditi, neque passionibus ignominiæ succubuissent nisi traditi a Deo, neque in sensum reprobum incidissent nisi Deus illos sic damnatos ei tradidisset. Hic illos probe novi turbatum iri vehementer. Idcirco alium finxerunt Deum præter creatorem cœli et terræ, quia cum ejusmodi multa in Lege ac Prophetis invenirent, in hoc impegerunt ut bonum non putarent qui voces ejusmodi protulisset. Nobis vero propter dubia quæ movimus de his verbis: « Ne nos inducas in tentationem, » ob quæ etiam Apostoli voces in medium adduximus, considerandum est an inveniamus dignas eorum quæ repugnare videntur solutiones. Arbitror (21) Deum singulas rationales animas ita dispensare, ut ad sempiternam earum vitam respiciat: habent enim illæ semper liberum arbitrium, et sponte vel in melioribus sunt et ascendunt usquequo ad bonorum apicem pervenerint, vel ob negligentiam variis descendunt modis in tantum vel tantum malorum cumulum. At quoniam celerior et compendiosior curatio contemptum quibusdam suorum ingenerat morborum, ut curatu facilium, quo fit ut sanati iterum in eosdem incidant: non a ratione alienum erit si malitiam in istis neglexerit et contempserit crescere et ita diffundi ut insanabilis fiat, quo diu-

[1] Rom. 1, 28.

tius immorati malo, et peccato concupito ad nauseam usque satiati, damnum tandem suum sentiant, quodque prius amplexi sunt oderint, ac curati possint redditam animarum sanitatem firmius retinere. Sic « Promiscuus qui erat in filiis » Israël, concupivit concupiscentiam : et sedentes flebant et » filii Israël, et dicebant : Quis nos cibabit carnibus? Recordati sumus piscium quos edebamus in Ægypto gratis, » et cucumerum, et peponum, et porrorum, etceparum, et » alliorum. Nunc autem anima nostra arida. Nihil præter » manna vident oculi nostri[1]. » Deinde paulopost dicitur : « Et audivit Moyses plorantes illos secundum populos suos : » unusquisque erat ad ostium suum[2]. » Iterumque post pauca dicit Dominus ad Moysen : « Et populo dices : Purificamini » in crastinum, et comedetis carnes : quoniam plorastis ante » Dominum, dicentes : Quis nos cibabit carnibus? quia bonum est nobis in Ægypto. Et dabit vobis carnes ad edendum ; et edetis carnes : non diem unum edetis, neque » duos, neque quinque dies, neque decem dies, neque viginti » dies : usque ad mensem dierum edetis ; donec exeat e » naribus vestris : et erit vobis in choleram ; quoniam increduli fuistis Domino, qui est in vobis, et plorastis ante » eum, dicentes : Quare egressi sumus de Ægypto[3]? » Hanc igitur historiam videamus an utiliter vobis adduxerimus ad eorum solutionem quæ repugnare videntur in hoc : « Ne nos » inducas in tentationem, » et in verbis Apostoli. Concupiscens concupiscentiam promiscuus qui erat in filiis Israël, flebant et filii Israël cum eis. Perspicuum est quamdiu concupitis carebant, non potuisse eorum fastidium capere, nec a morbo liberari : sed bonus ac benignus Deus ipsis desiderata concedens, non ita largiri voluit ut desiderium in ipsis relinqueret. Quare non uno die ait comesturos eos carnes : morbus enim in eorum anima incensa et inflammata

[1] Num. XI, 4. — [2] Ibid. 10. — [3] Ibid. 18.

remansisset, si participes carnium ad modicum tempus fuissent. Neque ad duos dies ipsis optatum largitur; sed quo fastidiosum id eis efficeret, non tam promittere videtur, quam, ei qui intelligere valeat, minari se concessurum, cum ait : *Nec quinque tantum dies agetis comedentes carnes, neque etiam duplo tantum, neque duplo adhuc plures; sed tantum comedetis, ut mense integro carnibus vescamini, donec per nares exeat ex cholera morbo, et id quod vobis bonum visum est, et vituperandum ejus ac turpe desiderium.* Ita vos a vita removebo nihil amplius cupientes, ut tales egressi, puri scilicet a cupidine et memores per quot labores ab ea liberati sitis, possitis aut in eam posthac non incidere, aut, si aliquando id accidat post longa temporum intervalla, obliti quæ propter cupiditatem estis perpessi, si vobis non satis attendatis nec suscipiatis Verbum quod perfecte ab omni morbo liberat, in mala incidatis; postea vero cum vos nascendi cupido incesserit, oretis desiderata iterum consequi, eaque exosi, sic rursus ad meliora cœlestesque cibos recurrere, quibus contemptis deteriora quærebatis. Eadem ac illi patientur qui « mutaverunt gloriam Dei incorruptibilis in similitudinem imaginis corruptibilis hominis » et volucrum et quadrupedum et serpentium[1], » eo quod derelicti traditi sint « in desideria cordium suorum in immunditiam, ut ignominia afficiant corpora ipsi sua[2], » qui corpori anima sensuque carenti tribuerunt ejus nomen qui sensitivis omnibus et rationalibus, non ipsum modo sentire et cum ratione sentire, sed quibusdam etiam perfecte et cum virtute sentire largitur. Ac jure quidem illi ab eo quem dereliquerunt Deo vicissim derelinquuntur, et traduntur *in passiones ignominiæ* æqua erroris mercede recepta, quo voluptatem immundam dilexerunt. Justior enim eis erroris retributio fit cum traduntur *in passiones ignominiæ*, quam

[1] Rom. 1, 22. — [2] Ibid. 24.

si igne spirituali purgarentur, et in carcere exigerentur ab eis omnia debita ad novissimum usque quadrantem[1]. Cum enim traditi sunt passionibus ignominiæ, non iis modo quæ naturæ consentiunt, sed contrariis etiam naturæ plurimis, inquinantur et carne incrassantur quasi animam amplius aut mentem tunc non habeant, sed toti carnes sint; in igne vero et carcere non retributionem erroris accipiunt, sed beneficium, cum salutaribus ærumnis purgantur et iis liberantur malis quæ voluptatis amatores sequuntur, sordibus scilicet et sanguine, quibus inquinati et infecti ne cogitare quidem poterant quomodo ab interitu suo salvarentur. « Abluet *itaque Deus* sordem filiorum et filiarum Sion: » et sanguinem emundabit de medio eorum in spiritu ju» dicii et spiritu combustionis[2]. Ingreditur enim, quasi ignis » conflatorii, et quasi herba lavantium[3] » lavans et purgans eos qui ejusmodi medicamentis indigent, ideo quod probati « Deum habere in notitia[4] » noluerint : quibus se ultro tradentes, reprobum sensum odio habebunt. (Neque enim cuiquam Deus bonum vult quasi necessitate fieri, *sed voluntate*,) cum sint fortasse quidam qui pro longa vitiorum consuetudine vix eorum turpitudinem comprehendant avertanturque ab eis ut falsa boni specie decipientibus. Vide autem an hæc causa sit cur Deus Pharaonis cor induret, ut quod dixit non induratus, dicere possit : « Dominus justus : » ego et populus meus impii[5]. » At majori indiget induratione, et amplius aliquid pati, ne cessante citius induratione, eam veluti malam contemnat, atque ita dignus fiat qui amplius induretur. Ergo si « non inique tenduntur retia avibus[6], » ut in Proverbiis dicitur, sed recte nos Deus in laqueum inducit, juxta illum qui dixit : « Induxisti nos in laqueum[7] ; » et sine voluntate Patris ne vilissimus quidem volucrum pas-

[1] Matth. v, 26. — [2] Isai. iv, 4. — [3] Malach. iii, 2. — [4] Rom. i, 28. — [5] Exod. ix, 27. — [6] Prov. i, 17. — [7] Psal. lxv, 11.

ser in laqueum incidit (cum is qui in eum incidit ideo incidat quod non recte usus est concessa sibi ad pergendum sursum volandi facultate) : oremus ne admittamus quidquam quo in tentationem justo Dei judicio induci mereamur. Inducitur autem quicumque traditur a Deo in desideria cordis sui in immunditiam, et quicumque traditur in passiones ignominiæ, et quicumque sicut Deum non probavit habere in se ipso, traditus est in reprobum sensum, ut faciat ea quæ non conveniunt[1]. Porro hæc tentationis est utilitas. Quæ in anima nostra recepta omnes præter Deum latent, nosque etiam ipsos, ea per tentationes manifesta fiunt, ne nos amplius lateat quales simus, sed qui simus cognoscentes, sentiamus si velimus propria mala, et agamus etiam gratias pro bonis quæ nobis per tentationes ostensa sunt. Quod autem ideo tentationes obveniant ut quinam simus appareat, aut cognoscantur quæ in corde nostro recondita sunt, declarat quod a Domino in libro Job dicitur, et quod in Deuteronomio scriptum est, quæ sic habent : « Putas autem me » aliter tibi respondisse, quam ut appareas justus[2] ? » Et in Deutoronomio : « Afflixit te, et esurire te fecit, et cibavit te » manna[3]; et deduxit te in deserto, ubi serpens mordens, » et scorpio, et dipsas[4] : ut cognita fierent quæ in corde tuo » sunt[5]. » Quod si et historiæ velimus recordari, dubitandum non est corruptam Evæ rationem deceptuque facilem non tunc tantum fuisse cum spreto Dei edicto serpentem audivit : sed quæ prius inerant, tunc palam facta sunt cum ad eam ideo accesserit serpens, quod infirmitatem ejus pro sua calliditate deprehendisset. At neque Caïn tunc malus esse cœpit cum occidit fratrem, quippe jam antea « ad Caïn et ad » sacrificia ejus non respexerat[6] » cordium inspector Deus : tantum in lucem processit ejus malitia, cum Abel intere-

[1] Rom. I. — [2] Job, XL, 3. — [3] Deut. VIII, 3. — [4] Ibid. 15. — [5] Ibid. 2. — [6] Gen. IV, 5.

init. Nisi vinum quod plantaverat bibisset Noë, inebriatusque et nudatus esset [1], non apparuisset neque Chami procacia et in patrem impietas, neque fratrum gravitas et in genitorem reverentia [2]. Esaü in Jacob insidiæ benedictionis surreptæ obtentu fieri poterant videri [3] : at priusquam id accideret, erat in anima ejus radix cujus vitio *fornicator* esset et *profanus* [4]. Josephi continentiam illustrem qua sic erat comparatus ne ulla cupiditate caperetur, non cognossemus, si amatus a domina non esset [5]. Propterea in succedentium sibi tentationum intervallis stemus et ad futura nos comparemus, quæcumque tandem possint accidere, ut quidquid contigerit, non imparatos nos arguat, sed studiosissime compositos ostendat. Quod enim per humanam deerit imbecillitatem, cum perfecerimus quæ in nobis sunt omnia, id adimplebit Deus, qui « diligentibus se omnia » cooperatur in bonum [6], » iis quos secundum veracissimam suam præscientiam quidquid futuri sunt prævidit.

XXX. Videtur mihi Lucas his verbis : « Ne nos inducas » in tentationem, » etiam reipsa docuisse illud : *Libera nos a malo.* Et ad discipulum quidem, quippe qui jam profecerat, verisimile est Dominum per compendium fuisse locutum; ad populum autem, cui perspicua magis doctrina opus esset, apertius. Liberat autem nos a malo Deus, non cum nullo nos certamine inimicus aggreditur quibusvis artibus suis et ministris voluntatis suæ, sed cum vincimus, adversus ea quæ accidunt fortiter stando. Sic accipimus et illud : « Multæ tribulationes justorum; et de omnibus his liberat » eos [7]. » Liberat enim tribulationibus Deus non ita ut tribulationes amplius non ingruant, si quidem et Paulus ait : « In » omnibus tribulationem patimur [8], » quasi nunquam sine tribulatione simus; sed cum tribulationem passi auxiliante

[1] Gen. IX, 21. — [2] Ib. 22. — [3] Id. XXVII, 4. — [4] Heb. XII, 16. — [5] Gen. XXXIX, 7. — [6] Rom. VIII, 28. — [7] Psal. XXXIII, 20. — [8] 2 Cor. IV, 8.

Deo non angustiamur : tribulatio enim Hebræo quodam more id significat quod contra voluntatem adversum obvenit; angustia autem dicitur de eo qui sponte tribulationi cedit et ab ea vincitur. Unde recte Paulus ait : « In omni» bus tribulationem patimur, sed non angustiamur; » cui simile puto esse quod in Psalmis dicitur : « In tribulatione » dilatasti mihi[1]. » Auxilio enim et præsentia consolatoris servatorisque nostri Verbi Dei alacritas animæ nostræ et tranquillitas calamitatum tempore a Deo obveniens, dilatatio vocatur. Similiter igitur aliquis a malo liberari intelligendus est. Job liberavit Deus, non quod Satan licentiam non acceperit in has aut illas eum tentationes injiciendi (accepit enim); sed quod in omnibus quæ illi adversa contigerunt nihil peccaverit coram Deo, sed justus apparuerit. Qui enim dixerat : « Num gratis Job colit Dominum? non» ne tu munisti ea quæ extra ipsum, et quæ intra domum » ejus, et quæ extra ex omnibus quæ sunt in circuitu ejus; » opera ejus benedixisti, et pecora ejus multa fecisti super » terram? sed mitte manum tuam, et tange omnia quæ ha» bet : certe in faciem te benedicet[2]! » pudore opertus est, ut qui tunc quoque falsa in Job dixisset : ille enim tot tantaque passus, non, ut aiebat adversarius, in faciem benedixit Deo, sed etiam traditus tentatori Deum benedicere perseveravit, increpavitque uxorem dicentem : « Dicito aliquod » verbum in Dominum et morere[3]; » et reprehendit his verbis : « Tanquam una insipientum mulierum locuta es. Si » bona suscepimus de manu Domini, mala cur non sustine» bimus[4]? » Secundo quoque de Job diabolus ait Domino : « Pellem pro pelle, quæcumque sunt homini, pro anima sua » pendet. Alioquin autem mitte manum tuam, et tange ossa » ejus et carnes ejus : certe in faciem te benedicet[5]! » At victus a virtutis athleta mendax ostensus est. Quanquam

[1] Psal. IV, 1. — [2] Job, I, 9. — [3] Id. II, 9. — [4] Ibid. 10. — [5] Ibid. 4.

enim atrocissima quæque perpessus, perseveravit nihil adversus Deum peccare labiis suis. Porro Job duobus certaminibus functus et utroque victor, tertium ejusmodi certamen non subiit; oportebat enim trinam illam pugnam Christo reservari, quæ in tribus Evangeliis descripta est : tribus enim vicit inimicum Servator quem secundum hominem intelligimus. Postquam igitur ut scientes petamus a Deo ne intremus in tentationem, sed liberemur a malo, diligenter hæc examinavimus et apud nosmetipsos scrutati sumus, digni facti qui Deum audientes ab ipso exaudiamur, obsecremus ut tentati non mortificemur, et « telis nequissimi igneis[1] » appetiti non accendamur. Accenduntur autem iis omnes quorum « corda, *juxta quemdam ex duodecim Prophetis,* » quasi clibanus facta sunt[2]; » non accenduntur vero qui « scuto fidei omnia extinguunt *in se* jacta ignea a nequis-» simo tela[3] : » habentes scilicet in se ipsis « flumina aquæ » salientis in vitam æternam[4], » quæ ignem nequissimi invalescere non sinunt, sed facile dissolvunt divinarum salutariumque diluvio cogitationum quæ ejus in animo qui studet spiritualis fieri, per veritatis contemplationem informantur.

XXXI. Post hæc absurdum mihi non videtur, ut hoc de oratione argumentum impleamus, tractare accuratius de affectu et statu quo esse oportet eum qui orat; item de loco ubi orandum sit, et parte mundi ad quam sit respiciendum, nulla obstante circumstantia; item de tempore ad orationem apto et eligendo, et si quid his est simile. Affectus ad animam referendus est, status ad corpus. Ait itaque Paulus, ut in superioribus diximus, affectum describens, orandum esse « sine ira et disceptatione[5]; » statum vero, « levan-» tes puras manus, » quod e Psalmis sumpsisse mihi videtur.

[1] Ephes. vi, 16. — [2] Ose. vii, 6. — [3] Ephes. vi, 16. — [4] Joan. iv, 14. — [5] 1 Tim. ii, 8.

ubi sic habet : « Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum[1] : » item de loco : « Volo ergo viros orare in omni loco[2] : » Et de parte mundi in Sapientia Salomonis dicitur : « Ut notum esset quoniam oportet prævenire solem ad benedictionem tuam, et ante ortum lucis te adorare[3]. » Arbitror igitur eum qui ad orationem accessurus est, si paululum substiterit seque ipsum composuerit, promptiorem et attentiorem per totam orationem fieri ; item si omnes animi anxietates cogitationumque perturbationes abjecerit, sibique pro viribus in memoriam reduxerit ejus ad quem accedit majestatem, et quam impium sit illi se laxum et remissum et quasi contemnentem offerre ; si denique aliena deposuerit, sic venire ad orandum : animam ante manus, ut ita loquar, extendere ; ante oculos mentem ad Deum dirigere ; antequam stet, erigere humo superiorem animæ partem et coram universorum Domino statuere ; omnem denique earum quas ab aliquo sibi passus videtur, injuriarum memoriam in tantum deponere, quantum et Deum quispiam vult immemorem esse eorum quæ inique gessit ipse et in multos e proximis peccavit, aut quæ præter rectam rationem quovis egisse modo sibi conscius est. Nam cum innumeri sint corporis habitus, ille procul dubio quo extenduntur manus et sursum oculi tolluntur præponendus omnibus est ab eo qui etiam fert in corpore velut imaginem eorum quæ animam per orationem decent. Hoc tamen dicimus nulla obstante circumstantia præcipue servandum. Ob circumstantiam enim licet aliquando sedentem orare, puta propter ægritudinem pedum non contemnendam ; aut etiam jacentem, propter febres aut ejusmodi morbos. Eademque de causa si verbi gratia navigemus, aut negotia non sinant secedere ad debitam orationem persolvendam, orare licet nihil tale præ se ferentem. Genuum etiam flexionem neces-

[1] Psal. CXL, 2. — [2] I Tim. II, 8. — [3] Sap. XVI, 28.

sariam esse sciendum est, cum sua quis apud Deum peccata supplex accusaturus est, ut remittantur et ab eis sanetur : est enim figura Pauli coram Deo procidentis eique sese subjicientis cum sit : « Hujus rei gratia flecto genua mea » ad Patrem, ex quo paternitas omnis in cœlo et in terra » nominatur [1]. » Spiritualem autem genuflexionem, sic dictam eo quod omnia quæ sunt Deum adorent in nomine Jesu, ipsique se humiliter subjiciant, ostendere mihi videtur Apostolus in his : « Ut in nomine Jesu omne genu flectatur » cœlestium, terrestrium et infernorum [2]. » Neque enim ullo modo putandum est ita conformata esse cœlestium corpora ut genua etiam corporea habeant, cum rotunda esse eorum corpora demonstratum sit ab iis qui accurate ista tractarunt (22). Id qui admittere nolit, is nisi rationi impudenter resistat, etiam singulorum usum membrorum ne quid in his a summo artifice Deo frustra factum sit, admittere cogetur; utrinque offendens, sive dicat partes corporis frustra nec ad proprium singularum opus eis a *Deo* datas esse, sive dicat viscera et rectum intestinum *proprios usus* in cœlestibus obtinere corporibus : stultissime autem aget qui putabit ea statuarum more humanam speciem in sola superficie, non etiam in penitioribus habere. Hæc dixi dum genuflexionem expendo et illud video : « In nomine Jesu » omne genu flectatur cœlestium, terrestrium et infernorum. » Idem est etiam quod in Propheta scriptum est : « Mihi incurvabitur omne genu [3]. » Porro de loco sciendum est locum omnem aptum ad orationem effici ab eo *qui recte* orat : nam « In omni loco incensum offerte mihi, dicit Dominus [4]; » item : « Volo igitur viros orare in *omni loco* [5]. » Potest etiam quo suas quisque preces quietior ac minus distractus absolvat, certum ac definitum in privatis ædibus, s

[1] Eph. III 14. — [2] Philip. II, 10. — [3] Isai. XLV, 24. — [4] Mal. I, 11. — [5] 1 Tim. II, 8.

ium sit, eligere locum, ut ita dicam, sanctiorem, ibi orare; cum prius tamen præter generale de illo exa- inspexerit nihilne ibi nefarium, nihilne rectæ contra- n rationi admissum unquam sit : qui enim id fecit, non antum, sed et ipsum orationis locum talem effecit ut in Deus respicere fugiat. Mihi autem plenius inspicienti ndum de illo loco subit quod odiosum esse videatur, at accuratius examinanti non contemnendum. Inquiren- a est scilicet an in coïtus loco non illiciti quidem, sed Apostolicis verbis secundum indulgentiam, non secun- n præceptum conceditur, sanctum sit et purum Deum cari. Si enim orationi ut oportet vacare non potest, nisi ex consensu ad tempus[1] ei se dedat, forte de loco an cat considerandum est. Habet aliquid cum utilitate ju- idi locus orationis, ille scilicet quo fideles in unum con- iunt : credibile est enim Angelicas potestates credentium ibus adesse, ipsiusque Domini et Servatoris nostri vir- em, imo et sanctorum spiritus, opinor etiam defuncto- n; nam de superstitibus manifestum est, licet quomodo int facile non sit dicere. Ac de Angelis quidem sic col- potest : Si « immittet Angelus Domini in circuitu timen- ium eum, et eripiet eos[2]; » et vera loquitur Jacob cum n de se solo, sed et de omnibus qui Deo devoti sunt, in- ligenti dicit : « Angelus qui eruit me ex omnibus malis[3] : » babile est, multis in Christi gloriam legitime congrega- uniuscujusque Angelum in circuitu singulorum timen- m immittere, cum illo scilicet viro cujus ipsi cura et cus- dia tradita est; ut duplex congregatis sanctis Ecclesia sit, tera hominum, altera Angelorum. Quod si vel Tobiæ so- us ait Raphaël « se obtulisse in memoriale orationem[4], » inde Sarræ quæ nurus ejus facta est Tobiæ filio nupta; iid dicendum multis eadem mente et sententia concur-

[1] 1 Cor. VII, 5. — [2] Ps. XXXIII, 8. — [3] Gen. XLVIII, 16. — [4] Tob. XII, 12.

26.

rentibus, et unum corpus in Christo constituentibus? Porro de Christi virtute Ecclesiæ assistente Paulus ait : « Congregatis vobis et meo spiritu cum virtute Domini Jesu[1]; » virtute Domini Jesu non solis Ephesiis, sed et Corinthiis conjuncta. Quod si corpore adhuc indutus Paulus in commune consulere spiritu suo Corinthi posse putavit, non est desperandum eos etiam qui e vita excesserunt, beatos ad Ecclesias spiritu occurrere, et forte potius quam is qui est in corpore. Quapropter quæ in illis fiunt preces contemnendæ non sunt, quipppe quæ eximium aliquid afferunt legitime convenienti. At quemadmodum virtus Jesu et spiritus Pauli ejusque similium, et in circuitu singulorum sanctorum excubantes Angeli Domini cum illis concurrunt et conveniunt qui legitime congregantur : sic etiam attendendum est ne si quis Angelo sancto indignus sit, is seipsum Angelo diabolo tradat peccando et iniqua agendo. Qui enim talis erit, si quidem paucos habeat sui similes, non diu Angelorum effugiet providentiam qua divinæ voluntati Ecclesiæ invigilanti ministrantes, istius errores in *communem* efferent notitiam. At si plurimi ejusmodi convenerint more humanarum societatum, corporeisque magis de rebus tractantes coëant, non respicientur a Deo. Quod in Isaia declaratur dicente Domino : « Neque si veniatis ut appareatis mihi; avertam enim, *inquit*, oculos meos a vobis : et si multiplicetis orationem, non exaudiam vos[2]. » Forsan enim pro illo duplici quod diximus agmine hominum sanctorum et beatorum Angelorum, iterum duplex fit in unum conventus impiorum hominum et malorum angelorum; de quo conventu a sanctis Angelis et piis hominibus *dici* possit : « Non sedi cum consilio vanitatis, et cum iniqua gerentibus non introibo. Odio habui ecclesiam malignantium. et cum impiis non sedebo[3]. » Hac de causa puto populo

[1] 1 Cor. v, 4. — [2] Isai. 1, 12, 15. — [3] Psal. xxv, 4.

illos qui in Jerusalem et in omni Judæa Legem reliquerant, multis oneratos peccatis sub inimicorum manum missos esse, quod a Deo derelicti essent et a protegentibus Angelis, et destituti sanctorum hominum auxilio. Sic enim integræ nonnunquam congregationes in tentationes incidere permittuntur, ut « etiam quod videntur habere auferatur ab » eis[1], » et ad instar ficus maledictæ et a radicibus evulsæ, quod esurienti Christo fructum non dederit[2], arefiant, et si paululum quid vivificæ per fidem virtutis habuerint, ea priventur. Hæc mihi necessario dixisse videor locum orationis excutiens, præcipuumque statuens esse locum sanctorum conventum pie simul in ecclesiam coëuntium.

XXXII. Jam de parte mundi in quam respiciendo orandum sit, pauca dicenda sunt. Cum autem quatuor sint partes, ad septentrionem, ad meridiem, ad occasum, et ad ortum, quis non statim fateatur ortum perspicue indicare illuc nos symbolice conversos, anima veri luminis ortum veluti respiciente, orare debere. Quod si quis in quamvis partem obversis domus ostiis, illac malit qua ædes patent preces offerre, dicatque cœli prospectum habere nescio quid quod magis ad se provocet quam objectum parietem; respondendum, hominum instituto, in hanc vel in illam mundi partem ædificia patere; natura autem orientem reliquis præstare cœli partibus : quare quod natura est, ei quod est ex instituto præponendum. Alioqui qui in campo vult orare, quid est juxta illam rationem cur ad orientem potius quam ad occidentem oret? Sin ibi orientem præponi ratio postulat, cur non id ubique faciendum? ac de his hactenus.

XXXIII. De partibus orationis cum adhuc tractavero, finem arbitror dicendi faciendum. Videntur autem mihi quatuor describendæ partes quas dispersas in Scripturis

[1] Luc. VIII, 18. — [2] Marc. XI, 20.

reperi, et ad illarum exemplum oratio unicuique in unum corpus redigenda. Sunt autem hæ partes ejusmodi. Prioribus in principio atque exordio orationis gloria reddenda est Deo per Christum conglorificatum in sancto Spiritu collaudato. Postea collocare quivis debet gratiarum actiones communes pro pertinentibus ad omnes beneficiis, tum pro eis quæ privatim a Deo consecutus est. Post gratiarum actionem debere videtur suorum peccatorum amarus apud Deum accusator fieri, ac petere primum medelam qua habitu ad peccandum impellente liberetur, deinde præteritorum remissionem. Post confessionem quarto mihi loco videtur adjungenda petitio magnarum et cœlestium rerum et pro se et pro omnibus, et pro familiaribus et amicis. Ac super his omnibus oratio debet in glorificationem Dei per Christum in Spiritu sancto desinere. Has quas dixi partes dispersas in Scripturis invenimus : glorificationem his verbis in psalmo centesimo tertio : « Domine Deus meus, magnificatus es vehementer. Confessionem et decorem induisti, » amictus lumine sicut vestimento, extendens cœlum sicut » pellem. Qui tegit in aquis superiora ejus ; qui ponit nubes » ascensum suum ; qui ambulat super pennas ventorum ; » qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignem flagrantem ; qui fundat terram super stabilitatem ejus : non » inclinabitur in sæculum sæculi. Abyssus, sicut vestimentum, amictus ejus : super montes stabunt aquæ. Ab increpatione tua fugient : a voce tonitrui tui formidabunt[1]. » Et maxima pars hujus psalmi glorificationem continet Patris. Licet cuivis plura sibi colligere, et videre quam multis in locis pars illa quæ ad glorificationem pertinet diffusa sit. Gratiarum actionis hoc sit exemplum in secundo Regum positum, a Davide post factas ei per Nathan promissiones pronuntiatum, cum ad Dei dona stuperet, gratiasque pro

[1] Psal. CIII, 1.

eis referret his verbis : « Quis sum ego, Domine mi Domine, » et quæ domus mea, quia dilexisti me usque ad hæc? Et » factus sum parvus parum coram te, Domine mi : et locu- » tus es pro domo servi tui in longinquum. Hæc autem lex » hominis, Domine mi Domine. Et quid adjiciet ultra David » loqui ad te? Et nunc nosti servum tuum, Domine : prop- » ter servum tuum fecisti : et secundum cor tuum fecisti om- » nem magnificentiam hanc ad notum faciendum servo tuo; » ideo ut magnificares te, Domine mi Domine[1]. » Confessionis exemplum : « Ab omnibus iniquitatibus meis erue me[2]; » et alibi : « Putruerunt et corruptæ sunt cicatrices meæ a » facie insipientiæ meæ. Miser factus sum et curvatus sum » usque in finem : tota die contristatus ingrediebar[3]. » Petitionum, in vigesimo septimo psalmo : « Ne simul trahas me » cum peccatoribus; et cum operantibus iniquitatem ne per- » das me[4]; » et si quid his est simile. Æquum est autem inceptam a glorificatione orationem in glorificationem desinendo terminare, laudando et glorificando Patrem universorum, per Jesum Christum in sancto Spiritu, cui gloria in sæcula.

Hæc pro viribus meis in orationis argumentum, et in eam quæ Evangeliis continetur orationem, et in ea quæ illam apud Matthæum præcedunt, a me tractata sunt, studiosissimi et vere germani in pietate fratres Ambrosi et Tatiana. Nec despero quin vobis semper ad anteriora contendentibus, et eorum quæ retro sunt obliviscentibus, orantibusque interea pro nobis, plura et diviniora ad hæc omnia pertractanda accipere possim a largitore Deo, et cum accepero, iterum de iisdem disserere magnificentius, et altius, ac dilucidius. In præsentia autem hæc in partem bonam accipietis.

[1] 2 Reg. VII, 18. — [2] Psal. XXXVIII, 9. — [3] Ps. XXXVI, 6. — [4] Ps. XXVII, 3.

ORIGENIS

EXHORTATIO

AD MARTYRIUM.

I. « Ablactati a lacte[1], avulsi ab ubere. Tribulationem » super tribulationem expecta : expecta spem super spem » adhuc parum : adhuc parum, propter irrisionem labiorum. » propter linguam alteram[2]. » Et vos igitur secundum Isaiam, ut qui non amplius carnales, neque in Christo infantes estis, sed spirituali ætate adeo provecti ut non amplius « lacte » *sed* cibo solido[3] » opus habeatis, Ambrosi Deo dignissime, et Protoctete piissime, audite, ut ablactati a lacte, *et avulsi* ab ubere, quonam modo iis qui ablactati sunt, *veluti athletis* non simplex tribulatio, sed quædam super tribulationem tribulatio prædicitur. Qui vero tribulationem super tribulationem non recusaverit, sed eam strenui instar athletæ susceperit, is illico etiam spem super spem accipit, qua, post exiguam super spe tribulationem, perfruetur. Hoc enim sibi vult illud : « Adhuc parum, adhuc parum. »

II. Sed etsi alieni nos subsannaverint et nihili fecerint, sive impios sive stultos vocantes, divinarum meminerimus Scripturarum qui sit loquendi modus, spem scilicet super spem quæ adhuc parum nobis concessa est, « propter irri» sionem labiorum, propter linguam alteram » esse reddendam. Quis vero non susceperit tribulationem super tribu-

[1] Vide D. Guillon, t. II, p. 279 et seqq.

[2] Isai. XXVIII, 9, 10, 11, ex versione LXX. — [3] Heb. V, 12, 13.

lationem, ut statim et spem super spem accipiat? reputans cum Paulo non esse « condignas passiones hujus temporis[1], » quibus beatitudinem veluti mercamur, « ad futuram gloriam » quæ revelabitur in nobis, » maxime cum « momentaneum » et leve tribulationis nostræ[2] » (quod quidem iis leve et est et dicitur qui a circumstantibus non gravantur) quanto amplius excedit, tanto majus et amplius « æternæ gloriæ pon» dus operetur in nobis, » si cum instabunt ii qui tribulant et quasi premere animas nostras volunt, a laboribus avertamus animi principatum, et spectemus non quæ adsunt laboriosa, sed quæ propter præstitam in illis patientiam iis qui « legi» time *in Christo* certaverint[3] » gratia Dei reposita sunt, Dei, inquam, qui beneficia multiplicat, et supra laborum in certamine toleratorum dignitatem tanta largitur, quanta non parcum, sed magnificum illum Deum donare decet qui gratias suas scienter magnificat in eos qui spreto hoc testaceo vase pro viribus ostenderint se tota anima ipsum diligere.

III. Tota vero anima Deum ab iis diligi puto qui eam præ maximo cum Deo communicandi desiderio, non a terreno tantum corpore, sed et ab omni corpore abstrahunt ac divellunt, et quibus nec invitis nec reluctantibus accidit ut « corpus humilitatis » deponant, cum se tempus dederit ut per eam quæ mors esse putatur « corpus mortis[4] » exuant, et exaudiatur is qui ad instar Apostoli precatus fuerit in hæc verba : « Infelix ego homo! quis me liberabit de corpore mor» tis hujus[5]? » Quis enim eorum qui in hoc tabernaculo ingemiscunt, quod corruptibili corpore graventur, non etiam gratias aget cum prius dixerit : « Quis me liberabit de cor» pore mortis hujus? » cernens se his prolatis de corpore mortis liberatum, sancte illud exclamaturum : « Gratia Deo per

[1] Rom. VIII, 18. — [2] 2 Cor. IV, 17 et 18. — [3] 2 Tim. II, 5. — [4] Phil. III, 21. — [5] Rom. VII, 24.

» Christum Jesum Dominum nostrum[1]. » Si cui vero arduum id videtur, non « sitivit ad Deum fortem vivum, *neque* desi» deravit ad Deum, quemadmodum desiderat cervus ad fon» tes aquarum[2]; » neque dixit : « Quando veniam, et appa» rebo ante faciem Dei? » Nec secum ea reputavit quæ reputans Propheta, cum diceretur ei : « Ubi est Deus tuus? » effundebat per singulos dies in se animam suam, increpans eam adhuc præ infirmitate tristem et perturbatam, ac dicens : « Quoniam transibo in locum tabernaculi admirabilis » usque ad domum Dei, in voce exultationis et confessionis » soni festum celebrantis[3]. »

IV. Velim igitur vos per omne quod instat certamen memores multæ illius mercedis quæ in cœlis reposita est iis « qui persecutionem *et opprobria* patiuntur propter justi» tiam, et propter Filium hominis[4], » gaudere, exultare, et tripudiare, sicut Apostoli olim gavisi sunt; « quoniam digni » habiti sunt pro nomine ejus contumeliam pati[5]. » Quod si quam in anima vestra sentiatis aliquando angustiam, dicat ei qui in vobis est spiritus Christi, quem etiam *illa quantum* in se est vult confundere : « Quare tristis es anima mea » et quare conturbas me? spera in Deo quoniam adhuc con» fitebor illi[6]. » Et rursus.... Utinam nequaquam turbetur anima, sed ante ipsa tribunalia, ante nudos enses jugulo admotos custodiatur a pace Dei « quæ exuperat omnem » sensum[7]; » et tranquilla sit, reputans eos qui « peregrinan» tur a corpore, præsentes esse ad universorum Dominum[8]. » Sed si tales non sumus ut possimus semper animæ tranquillitatem servare, saltem non effundatur, nec extraneis appareat ejus commotio, ut defensionis locus nobis apud Deum supersit, dicentibus : « Deus meus, ad meipsum anima mea » turbata est[9]. » Meminisse autem nos ratio admonet et il-

[1] Rom. VII, 25. — [2] Psal. XLI, 1, 2. — [3] Ibid. 4. — [4] Matth. V, 11, 12. — [5] Act. V, 41. — [6] Ps. XLI, 6. — [7] Phil. IV, 7. — [8] 2 Cor. V, 8. — [9] Ps. XLI, 2.

lius dicti quod apud Isaiam sic habet: « Nolite timere opprobrium hominum, et despectu eorum ne frangamini[1]. » Cum enim Deus cœli siderumque motibus acriter sit intentus, iisque omnibus quæ et in terra et in mari divina ejus arte perficiuntur, ut omnis generis animantia plantæque et generentur, et consistant, et alantur, et augeantur; absurdum fuerit nos connivere, nec Deum respicere, sed oculos convertere ad homines brevi morituros et tradendos meritis suppliciis, hosque timere.

V. Abrahamo dixit olim Deus: « Egredere de terra tua[2]; » nobis forte ab eo brevi dicetur: Exite de universa terra: cui obedire bonum est, ut nobis cito cœlos ostendat in quibus est id quod dicitur regnum cœlorum. Multarum virtutum causa vitam certaminibus plenam esse, opus est eos qui certant videre. Enimvero pro temperantia videbuntur multi etiam a Dei partibus alieni decertasse, nonnullique mortem fortiter obire maluisse quam communem dominum deserere; item prudentiæ operam dedisse, qui rebus ratione tractandis examinandisque præstiterunt; ac justitiæ se tradidisse, qui juste vivere sibi proposuerunt: ita adversus singulas virtutes militat aut carnis prudentia, aut pleraque extranea: at pro pietate solum pugnat « genus electum, » regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis[3], » cæteris hominibus ne specie quidem ostendentibus se, etsi sunt quæ piis adversentur, pro pietate mori propositum habere, pietati conjunctam mortem vitæ impietati conjunctæ præponentes. Quare hi sunt quibus Deus « corde creditur ad » justitiam, ore autem confessio fit ad salutem[4], » cum percipiant neque se justificari posse nisi sic Deo credant et ita corde affecti sint, neque salvos futuros, nisi qualis affectus talis et sermo sit. Se enim ipsos decipiunt qui ad consequendum in Christo finem sufficere putant illud: « Corde credi-

[1] Isai. LI, 7. — [2] Gen. XII, 1. — [3] I Pet. II, 9. — [4] Rom. X, 10.

» tur ad justitiam, *non adjecto altero :* ore autem confessio » fit ad salutem. » Ac dici potest magis posse labiis honorari Deum ab illo qui longe cor ab eo habuerit, quam corde honorari, cum ore confessio non fit ad salutem.

VI. Atque dixerim eos qui pro tribunali, aut etiam antequam ducantur ad tribunal, Christianismum ejurant, non colere quidem idola, adorare tamen, assumentes nomen Domini Dei in vanam et inanimatam materiam. Sic adoravit idola, non coluit populus cum filiabus Moab contaminatus, de quo scriptum est his ipsis verbis : « Vocaverunt eos » ad sacrificia idolorum suorum, et comedit populus ex illis » sacrificiis, et adoraverunt Deos earum, initiatusque est » Israël Beelphegor[1]. » Observa non dictum esse : Et coluerunt Deos earum; neque enim fieri poterat ut post tot signa totque prodigia, unico temporis momento eo adducerentur a mulieribus cum quibus scortabantur, ut idola deos esse putarent. Forsitan et vitulum quem in Exodo fecisse narrantur[2], sic adorarunt, non colentes ex animo quem fieri viderant. Probatio igitur et examen nostræ erga *Deum charitatis* instans esse tentatio putanda est; « tentat *enim vos* » *Deus, ut in Deuteronomio scriptum est,* ut sciat utrum » diligatis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro et » ex tota anima vestra[3]. » Sed vos tentati « Dominum Deum » vestrum sequemini, et ipsum timebitis, et mandata ejus » custodietis (*maxime illud :* Non erunt tibi dii alii præter » me); et audietis vocem ejus, et ipsi adhærebitis[4], » qui vos ex his locis acceptos sibi adjunget « in augmentum » Dei[5], » ut loquitur Apostolus.

VII. Quod si omne verbum malum « abominatio *est Do-* » *mino*[6] » Deo tuo, quanta abominatio putanda est malum negationis verbum, malus quo Deus alter renuntiatur

[1] Num. xxxv, 2. — [2] Exod. xxxii, 8. — [3] Deut. xiii, 3. — [4] Exod. xx, 3. — [5] Coloss. ii, 19. — [6] Prov. xv, 26.

sermo, et malum jusjurandum per fortunam hominis, rem omnium minime subsistentem? Hoc cum nobis proponetur, illius meminisse oportet qui docuit : « Ego autem dico vobis non jurare omnino[1]. » Si enim qui *per cœlum* jurat, in thronum Dei injuriam facit; et qui *per terram* jurat, impius est Deum faciens id quod dicitur *scabellum pedum* Dei; et qui jurat *per Jerosolymam,* peccat, *quia civitas est magni Regis;* et qui *per suum* ipsius *caput* jurat, delinquit : quantum esse peccatum putandum est per fortunam alicujus jurare? Tunc etiam in memoriam revocandum est illud : « De omni verbo otioso rationem reddetis in die judicii[2]. » Quis enim alius sermo tam otiosus est, quam conjunctum negationi jusjurandum? Neque enim ullo modo sunt adorandæ creaturæ Creatore præsente, et ad omnium preces sufficiente, imo eas præveniente. Ac ne ipse quidem, ipse vellet adorari sol ab his qui ex Dei parte sunt; nec ab ullo alio adorari velle probabile est, sed illum imitatus qui dixit : « Quid me dicis bonum? nemo bonus nisi » solus Deus Pater[3], » quasi dicet ei qui se voluerit adorare : Quid me dicis Deum? Unus est Deus verus; et quid me adoras? « Dominum *enim* Deum tuum adorabis et ipsi soli » servies[4] : » factus et ipse sum; quid eum vis adorare qui adorat? nam ego quoque adoro et servio Deo et Patri, et ipsius præceptis obediens « vanitati *subjectus sum* propter » eum qui subjecit in spe, *et vinctus ipse corruptibili cor- » pore liberabor* a servitute corruptionis in libertatem glo- » riæ filiorum Dei[5]. »

VIII. Expectandus etiam est aliquis impietatis propheta : forte nec unus, sed plures. Loquentur nobis « tanquam ver- » bum Domini quod non præcepit Dominus[6], » aut tanquam sermonem sapientiæ, sermonem a sapientia alienum, ut nos

[1] Matth. v, 34 et seqq. — [2] Idem. xii, 36. — [3] Luc. xviii, 19. — [4] Deut. vi, 13. — [5] Rom. viii, 20, 21. — [6] Deut. xviii, 22.

interficiat sermone oris sui. Sed nos, cum constiterit peccator adversum nos, dicamus : « Ego autem tanquam surdus non audiebam, et sicut mutus non aperiens os suum; » et factus sum sicut homo non audiens[1]. » Pulchrum est enim ad impios sermones obsurdescere, cum eos qui perverse loquuntur corrigere desperamus.

IX. Proderit etiam nobis tunc temporis, cum ad ea quæ Deo contraria sunt provocabimur, cogitare quid nos docere velit Deus cum ait : « Ego sum Dominus Deus tuus zelotes[2]. » Equidem arbitror, quemadmodum sponsus qui sponsam velit ad caste vivendum adducere ut se totam sponso adjungat omnique studio caveat ad ullum se alienum effundere; is, licet sapiens sit, zelum tamen præ se feret, ut ea ficta specie veluti medicamento quodam infirmum sponsæ animum confirmet : sic Legislatorem, maxime si « primogenitus *appareat* omnis creaturæ[3], » ad animam sponsam suam Deum se zelotem esse dicere, ut qui id audierint eos ab omni cum dæmoniis cumque iis qui dicuntur esse dii, fornicatione deterreat. Atque ut Deus ita *zelotes ait* de iis qui quolibet modo post deos alienos abierint : « Ipsi » me ad zelum provocaverunt in eo qui non erat deus; et » ego provocabo eos in eo qui non est populus : et in gente » stulta irritabo illos, quoniam ignis succensus est ex furore » meo, ardebit usque ad infernum infimum[4]. »

X. Quod si non sua ipsius causa sponsus, utpote sapiens et nulli perturbationi obnoxius, ab omni labe sibi desponsatam averterit : at certe ipsius gratia cujus sordes abominationemque videat, nihil non faciet quod ipsam sanare possit et convertere, adhibebitque ut liberæ ac sui arbitrii naturæ rationes quæ a stupro deterreant. Quam igitur labem putaveris deteriorem inuri posse animæ quæ alium quomodocumque renuntiaverit deum, nec eum confessa

[1] Ps. xxxvii, 14. — [2] Exod. xx, 5. — [3] Col. i, 15. — [4] Deut. xxxii, 21.

fuerit qui vere unus et solus est Dominus? Equidem ut qui « adhæret meretrici, unum corpus[1] » efficitur, sic arbitror eum qui aliquem confitetur, eo maxime tempore quo de fide inquiritur adhibenturque tormenta, commisceri et uniri ei quem confitetur; qui vero negat, ipsa negatione sua quasi acuto quodam gladio, ab illo quem negat dividi ac separari. Quapropter vide num, quod consequenter accidat ac necessario ut eum confiteatur Christus qui se confessus sit, eum vero qui negaverit neget, dictum sit illud : « Qui me » confessus fuerit coram hominibus confitebor et ego eum » coram Patre meo qui in cœlis est[2], » dicere etiam possit ipsum Verbum et ipsa veritas tum confitenti cum neganti : « In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis[3] : » tu igitur qui mensura tuæ de me confessionis mensus es, « mensuram *accipies meæ de te confessionis* bonam et confertam et coagitatam et supereffluentem in sinum tuum : » tu vero qui negationis mensura mensus es et negasti me, recipies negationis mensuræ respondentem mensuram meæ de te negationis.

XI. Qua autem ratione impleatur confessionis mensura aut non impleatur, sed contra deficiat, sic inspiciemus. Si per totum inquisitionis et tentationis tempus locum diabolo non demus in cordibus nostris qui nos inquinare vult cogitationibus malis aut negationis aut dubitationis, aut cujusvis quod probabile videatur, et ad ea quæ martyrio et perfectioni sunt inimica sollicitet; si nos ipsos præterea nullo verbo maculemus quod a confessione alienum sit; si cuncta feramus et adversariorum contumelias et ludibria et risus et infamiam et misericordiam qua nostri misereri videntur, quos nempe errantes et stultos arbitrantur et deceptos vocant : ad hæc, si neque nos divellat atque distrahat liberorum uxorisve amor, aut alicujus eorum quæ charissima in

[1] 2 Cor. VI, 16. — [2] Matth. X, 32. — [3] Id. VII, 2.

vita putantur esse, ut aut possessionibus aut huic ipsi vitæ hæreamus; sed ab his omnibus aversi, toti Dei simus ejusque vitæ quæ cum ipso et apud ipsum est, ut communionem habituri cum unigenito ejus Filio et his qui ejus participes sunt : tunc nos confessionis mensuram implevisse dicere poterimus. Si vero vel uno istorum aliquo defecerimus, non implevimus, sed inquinavimus confessionis mensuram. Quapropter indigebimus iis quibus indigent qui superædificaverunt « super fundamentum ligna, aut » fœnum, aut stipulam [1]. »

XII. Sciendum et illud est nos id quod dicitur testamentum Dei certis conventionibus suscepisse, quas tum fecimus cum nos juxta Christianam religionem victuros recepimus. His autem nostris cum Deo conventionibus Evangelica omnis disciplina continebatur. Sic porro dicit Evangelium : « Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me. Qui enim voluerit animam suam salvam facere, perdet eam. Qui autem perdiderit animam suam propter me, salvam faciet eam. » Quid enim prodest homini si mundum universum *lucretur*, animæ vero suæ detrimentum patiatur? aut quam » dabit homo commutationem pro anima sua? Filius enim » hominis venturus est in gloria Patris sui cum Angelis suis, » et tunc reddet unicuique secundum opera ejus [2]. » Quod autem seipsum abnegare necesse sit, et crucem suam tollere, et Jesum sequi, non solus cujus apposuimus verba Matthæus scripsit, sed et Lucas et Marcus. Audi enim Lucam dicentem : « Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me. Qui enim » voluerit animam suam salvam facere, perdet illam. Qui » autem perdiderit animam suam propter me, salvam faciet » illam. Quid enim proficit homini si universum mundum

[1] 1 Cor. III, 12. — [2] Matth. XVI, 24.

» lucretur, se autem perdat et detrimentum sui faciat [1] ? » Marcum autem : « Et convocata turba cum discipulis suis, » dixit eis : Si quis vult me sequi, deneget semetipsum, et » tollat crucem suam, et sequatur me. Qui enim voluerit » animam suam salvam facere, perdet eam : qui autem per- » diderit propter Evangelium, salvam faciet eam. Quid enim » proderit homini si lucretur mundum totum, et detrimen- » tum animæ suæ faciat ? Quid enim dabit homo commuta- » tionis pro anima sua [2] ? » Dudum igitur nosmetipsos abnegare debuimus et dicere : « Vivo jam non ego [3] : » nunc vero appareat an sustulerimus crucem nostram et Jesum secuti simus : quod factum est, si vivit in nobis Christus. Si nostram volumus animam salvam facere, ut ipsam anima meliorem recipiamus, martyrio perdamus eam. Si enim eam perdiderimus propter Christum, eamque illi profuderimus propter ipsum moriendo, veram salutem ei comparabimus. Sin minus, audiemus nihil illi prodesse qui univer sum mundum sensibilem sua ipsius jactura lucratus fuerit ; quique propriam semel animam perdiderit, ejusve detrimentum fecerit, eum nec mundum universum, si lucratus illum sit, posse pro amissa anima commutationem dare. Est enim illa rebus omnibus pretiosior quæ ad Dei imaginem condita est. Unus ille potuit pro amissa prius anima nostra commutationem dare, qui « pretioso *nos* sanguine [4] » suo redemit.

XIII. Itaque si studiosi in Christo, et jam cognitionem illam quæ « per speculum *est et* in ænigmate [5], » excedere cupidi, properetis ad eum qui vocavit vos, cognoscetis quantum non cognostis unquam, « facie *nempe* ad faciem, » ut Patris cœlestis amici. Amici enim vivendo et non per ænigmata discunt aut nuda vocum, vel dictionum, vel sig-

[1] Luc. IX, 23. — [2] Marc. VIII, 34. — [3] Galat. II, 20. — [4] I Pet. I, 9. — [5] I Cor. XIII, 12.

norum, vel figurarum sapientia; sed intelligibilium rerum naturam aut veritatis pulchritudinem attingunt. Si creditur Paulus « ad tertium cœlum *raptus esse, et audisse* arcana » verba quæ non licet homini loqui [1], » consequenter intelligetis iis quæ tunc Paulo revelata sunt, arcanis verbis post quæ e tertio cœlo descendit, plura vos et majora statim esse cognituros, nec descensuros post illam cognitionem, si Jesum sublata cruce sequamini, quem « habemus Pontificem magnum qui penetravit cœlos [2]. » Et vos itaque si ab ejus comitatu non recesseritis, penetrabitis cœlos, non terrestria tantum mysteria, sed cœlos etiam et cœlestia quæque superantes. Sunt enim in Deo velut in thesauro recondita multo his majora spectacula, quæ nulla inhærens corpori natura capere potest, nisi prius a corpore secreta sit. Nec enim dubito his quæ sol videt, quæ luna, quæ siderum chorus, imo quæ chorus sanctorum Angelorum quos fecit Deus « spiritum et flammam ignis [3], » multo majora recondere apud se et reservare Deum, quæ tunc exhibeat cum « omnis creatura liberata fuerit a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei [4]. »

XIV. Tu vero, sacer Ambrosi, si Evangelicas voces accuratius inspexeris, facile videbis aut neminem eorum qui fuerunt, aut paucos admodum eximium et magnum aliquem beatitudinis cumulum consecuturos, qualem tu assequeris si certamen indubitanter pertransieris. Verba autem ipsa sic habent. Petrus aliquando dixit Servatori : « Ecce nos reliquimus omnia et secuti sumus te : quid ergo erit nobis? » Jesus autem dixit eis, » Apostolis scilicet : « Amen dico » vobis, quod vos qui secuti estis me, in regeneratione cum » sederit Deus in sede gloriæ suæ, sedebitis et ipsi super » thronos duodecim judicantes duodecim tribus Israël. Et » omnis qui reliquerit fratres aut sorores, aut parentes aut

[1] 2 Cor. XII, 2, 4. — [2] Heb. IV, 14. — [3] Psal. CIV, 4. — [4] Rom. VIII, 21.

» liberos, aut agros aut domos propter nomen meum, multo » plurima accipiet et vitam æternam possidebit[1]. » Horum ego verborum causa, optarim tot bonis affluere quot tu, aut etiam pluribus, et sic martyr esse Deo in Christo, quo multoties plura accipiam, aut, ut Marcus ait, « centuplicia[2]. » Longe plurima sunt, paucis illis quæ relinquemus si ad martyrium erimus vocati, centies multiplicatis. Quapropter si martyr fuero, velim et liberos relinquere et agros et domos, ut, apud Deum et patrem Domini nostri Jesu Christi « a quo » omnis paternitas in cœlo et in terris nominatur[3], » multo plurimorum et sanctiorum liberorum pater dicar, aut, ut definite dicam, centuplorum.

XV. Si quis autem quasi æmulatus charismata meliora, et beatos putans divites martyres et patres martyres qui centies tot liberos generaturi et centies tot agros ac domos accepturi sunt, quærat æquumne sit illos ampliorem in spiritualibus possessionem habere quam ii martyres qui hac in vita pauperes sunt : sic ei respondendum est : Quemadmodum qui tormenta sunt ærumnasque perpessi, illustriorem exhibuerunt in martyrio virtutem iis qui eo modo probati non sunt : sic qui præter corporis amorem et vitæ, illa etiam tanta vincula inciderunt et diruperunt magna in Deum usi charitate, susceperuntque vere vivum Dei sermonem et efficacem et penetrabiliorem omni gladio ancipiti[4], potuerunt ii, tot ruptis vinculis, paratisque sibi pennis, sicut aquila reverti ad domum principis sui. Ut igitur æquum est eos qui tormentis et laboribus probati non sunt, primas iis cedere qui in equuleis et variis tormentorum generibus et igne patientiam exhibuerunt : sic et nos pauperes, etsi martyres erimus, ratio suadet primas vobis relinquere qui propter Dei in Christo charitatem, fallacem et quæsitam a ple-

[1] Matth. XIX, 27, 28, 29. — [2] Marc. X, 30. — [3] Eph. III, 15. — [4] Heb. IV, 12.

risque gloriam et possessiones tantas et naturalem in liberos amorem conculcatis.

XVI. Simul autem Scripturæ gravitatem observa quæ multo plures ac centuplos promittit fratres, liberos, parentes, agros quoque et domos; in his tamen uxor non numeratur. Nec enim dictum est : Quicumque reliquerit fratres aut sorores, aut parentes aut liberos, aut agros aut domos, aut uxorem propter nomen meum, multoties plura accipiet : « In resurrectione *enim* mortuorum neque nubent neque nubentur, sed erunt sicut Angeli qui in cœlis sunt[1]. »

XVII. Quod igitur Josue populo dixit in terræ Sanctæ possessionem inducto, id et nobis nunc dicere possit Scriptura. Sic autem ait : « Nunc timete Dominum et servite ei » in æquitate et justitia[2] : » cumque ad idolorum cultum impellemur, addet ea quæ sequuntur : « Auferte deos alienos quibus servierunt patres vestri trans fluvium et in » Ægypto, ac servite Domino. » Principio enim cum prima vobis essent fidei rudimenta tradenda, jure dici vobis potuit : « Sin autem vobis non placet servire Domino, » eligite vobis cui servituri sitis, an diis quibus servierunt » patres vestri trans fluvium, an diis Amorrhæorum in quorum terra habitatis[3] ; » isque qui vos erudiebat dixisset : « Ego autem et domus mea serviemus Domino quia sanctus » est[4]. » Nunc autem id vobis dicendi locus non est : tunc enim dixistis : « Absit a nobis ut relinquamus Dominum et » serviamus diis alienis ! Dominus Deus noster ipse est » Deus[5]. » Sed et in religionis fœdere olim doctoribus vestris spopondistis in hæc verba : « Serviemus igitur Domino, » quia ipse est Deus noster. » Si ergo qui pacta cum hominibus conventa transgreditur, intestabilis quidam et a s-

[1] Matth. XXII, 30 Marc. XII, 25. — [2] Jos. XXIV, 14. — [3] Ibid. 15. — [4] Ibid. 16. — [5] Ibid. 16, 17.

lute alienus est, quid de iis dicendum qui per abnegationem irrita faciunt pacta cum Deo inita, et ad Satanam recurrunt cui, cum baptizarentur, renuntiarunt? Dicenda enim illis sunt quæ dicebat Heli filiis suis : « Si peccando peccaverit » vir in virum, etiam orabunt pro eo : si autem in Domi- » num peccaverit, quis orabit pro eo[1]? ».

XVIII. Ingens convocatur corona ad spectandum certamen vestrum, cum ad martyrium vocamini, ut si millia hominum multa ad spectandos athletas illustres confluere diceremus. Nec minus quam Paulus dicere poteritis cum certabitis : « Spectaculum facti sumus mundo et Angelis » et hominibus[2]. » Mundus igitur universus et omnes Angeli dextri sinistrique, et omnes homines, et qui a Dei partibus et qui a reliquis stant, vestrum audient pro Christiana religione certamen; et vel in cœlis Angeli super vobis gaudebunt, et « flumina plaudent manu[3] *in idipsum, et* montes » exultabunt, et omnia ligna campi ramis suis applaudent[4]; ». vel, quod absit, infernæ, quæ malis delectantur, potestates lætabuntur. Nec abs re erit quo magis negationis impietatem horreamus, ex iis quæ scripsit Isaias videre quænam apud inferos dicenda sint victis et a cœlesti martyrio lapsis. Puto enim hæc ei qui negaverit dictum iri : « Infernus » subter exacerbatus est occurrens tibi : consurrexerunt tibi » omnes gigantes qui principabantur terræ, qui excitabant » de soliis eorum omnes reges gentium. Universi responde- » bunt, et dicent tibi[5]. » Quid autem dicent victis victæ potestates, et a diabolo capti his qui in negatione capti erunt? « Et tu captus es, sicut et nos[6]. » Etsi vero quis magnæ et gloriosæ in Deo spei fuerit, tamen si postea seu timiditate seu objectis laboribus victus erit, hæc a Deo audiet : « Des- » cendit ad inferos gloria tua, subter te sternetur putredo,

[1] 1 Reg. II, 25. — [2] 1 Cor. IV, 9. — [3] Psal. XCVII, 9. — [4] Isai. LV, 12. — [5] Idem, XIV, 9. — [6] Ibid. 10.

» et operimentum tuum erit vermis[1]. » Si quis etiam fulgens in Ecclesiis sæpe ut Lucifer apparuit, lucentibus operibus ejus bonis coram hominibus, deinde magno certamini commissus a tanta corona tantoque solio exciderit, audiet: « Quomodo cecidit de cœlo Lucifer qui mane oriebatur? » contritus est in terram[2]. » Hæc etiam ad eum dicentur cum diabolo per negationem similis factus erit : « Projicietur in montibus, sicut mortuus abominatus, cum multis mortuis : quemadmodum vestimentum sanguine conspersum non erit mundum, ita neque tu eris mundus[3]. » Quomodo enim mundus esset, abominando negationis scelere, ceu cæde et sanguine pollutus, et tanto malo inquinatus? Caveamus ne vel dubitatio unquam nobis oboriatur an negandum sit, an confitendum; ne et ad nos dicatur hic Eliæ sermo : « Usquequo claudicatis in duas partes? si » Dominus est Deus, sequimini eum[4]. »

XIX. Verisimile est autem nos et subsannandos a quibusdam et opprobrio habendos a vicinis nostris qui sunt in circuitu nostro, quique super nos ut super dementes caput movebunt : quæ cum acciderint, dicamus Deo : « Posuisti » nos opprobrium vicinis nostris, subsannationem et derisum his qui sunt in circuitu nostro. Posuisti nos in similitudinem gentibus, commotionem capitis in populis. Tota » die verecundia mea contra me est, et confusio faciei meæ » cooperuit me, a voce exprobrantis et obloquentis, a facie » inimici et persequentis[5]. » Sed ad hæc utendum est liberis illis Prophetæ verbis : « Hæc omnia venerunt super nos, » nec obliti sumus te, et inique non egimus in testamento » tuo, et non recessit retro cor nostrum[6]. »

XX. Meminerimus nos in hac vita constitutos et cogitantes vias quæ extra vitam sunt, dicere Deo : « Declinasti

[1] Isai. xiv, 11. — [2] Ibid. 12. — [3] Ibidem. 19. — [4] 1 Reg. xviii, 21. — [5] Psal. xliii, 14, 15, 16. — [6] Ibid. 18.

» semitas nostras a via tua [1]. » Meminisse oportet locum afflictionis animæ esse locum istum in quo humiliati sumus, ut in precibus nostris dicamus ; « Humiliasti nos in loco » afflictionis, et cooperuit nos umbra mortis [2]. » Confidenter autem et illud dicamus : « Si obliti sumus nomen Dei nostri, » et si expandimus manus nostras ad Deum alienum, nonne » Deus requiret ista [3] ? »

XXI. Non apertum modo martyrium, sed et occultum perfecte suscipere contendamus, ut et ipsi Apostolico more dicamus : « Nam gloria nostra hæc est testimonium con» scientiæ, quod in sanctitate et sinceritate Dei conversati » sumus in hoc mundo [4]. » Apostolicis autem verbis Prophetica illa connectamus : « Ipse novit abscondita cordis [5] ; » et maxime cum ad mortem ducemur, quando dicemus quæ a solis martyribus Deo dicuntur : « Quoniam propter te mor» tificamur tota die, æstimati sumus sicut oves occisionis [6]. » Quod si nobis unquam prudentia carnis injiciat metum minantium mortem judicum, tunc illud e Proverbiis dicamus : « Fili, honora Dominum, et valebis : præter eum vero, ne » timeas alium [7]. »

XXII. Et illud proposito utile est. Ait in Ecclesiaste Salomon : « Laudavi ego magis cunctos mortuos quam viven» tes quicumque vivunt usque nunc [8]. » Quem autem æquius est mortuum laudari quam qui mortem sponte ac libere pro religione oppetiit ? Qualis fuit Eleazarus qui « gloriosissimam » mortem magis quam odibilem vitam complectens volunta» rie præibat ad supplicium, *quique* strenuam assumens ra» tiocinationem, dignam ætate sua nonagenaria, et senec» tutis suæ eminentia, illustrique canitie, atque optima a » pueritia educatione, maxime vero sancta et a Deo condita » Lege, dixit : Non est ætate hac nostra dignum fingere, ut

[1] Psal. XLIII, 18. — [2] Ibid. 19. — [3] Ibid. 20. — [4] 2 Cor. I, 12. — [5] Psal. XLIII, 21. — [6] Ibid. 22. — [7] Prov. VII, 2. — [8] Eccl. IV, 2.

» multi adolescentes arbitrantes Eleazarum nonaginta an-
» norum transisse ad vitam alienigenarum, et ipsi propter
» meam simulationem et propter modicum corruptibilis vi-
» tæ tempus decipiantur propter me, et execrationem atque
» maculam senectuti acquiram : nam etsi in præsenti tem-
» pore suppliciis hominum eripiar, sed manus Omnipotentis
» nec vivus nec defunctus effugiam. Quamobrem fortiter
» excedendo senectute quidem dignus apparebo : adoles-
» centibus autem exemplum forte relinquam, ut prompto
» animo ac fortiter pro gravissimis ac sanctissimis legibus
» honesta morte perfungantur[1]. » Oro autem vos cum ad portas mortis, imo libertatis constituti eritis, maxime si tormenta objicientur, dicere Domino qui *sanctam habet scientiam* : « Manifestum est quia cum a morte possem li-
» berari, duros corporis sustineo dolores; secundum ani-
» mam vero propter timorem ejus libenter hæc patior[2]. » Talis ergo fuit Eleazari mors, qui « non solum juvenibus,
» sed et plerisque suæ gentis mortem suam in exemplum
» fortitudinis et memoriale virtutis reliquit. »

XXIII. Septem etiam illi fratres quos, ut libri Macchabæorum referunt[3], in religione perseverantes flagris et taureis cruciavit Antiochus, pulcherrimum fortissimi martyrii exemplum poterunt cuilibet esse, cum reputaverit an inferior velit esse pueris, qui non singuli sua tantum tormenta sustinuerint, sed fratrum etiam cruciatus spectando, acerrimum et intensissimum in religione animum exhibuerint. Quorum unus, ut quidem Scriptura nominavit, primus, ait ad tyrannum : « Quid vis quærere et discere ? parati enim
» sumus mori magis quam patrias leges transgredi[4]. » Quid autem opus est dicere qualia sustinuerint, sartaginibus et ollis æneis quibus cruciarentur, succensis, cum varia jam singuli tormenta sustinuissent ? Quem enim primum nomi-

[1] 2 Mach. VI, 19. — [2] Ibid. 30, 31. — [3] Id. VII, 1. — [4] Ibid. 2.

it, ei principio amputata lingua est, deinde cutis capitis bstracta : quam decalvationem sic ille tulit ut alii divina ege jussam circumcisionem, in hoc etiam se credens diini fœderis verbum implere. His non contentus Antiochus, immas quoque manus et pedes ei præscindi jussit, cæteris jus fratribus et matre inspicientibus, hoc aspectu puniens atres et matrem, ac putans se a proposito per hæc quæ eduntur adeo terribilia, illos amoturum. Sic igitur Anochus his non contentus, illum jam inutilem quantum ad orporis structuram per ea quæ prius passus erat, factum, ussit igni qui in sartaginibus et ollis erat, spirantem admoeri et torreri. Ut nidor exhalabat, cum ab immani tyranno enerosissimi religionis athletæ carnes assarentur, « cæteri una cum matre invicem se hortabantur mori fortiter [1], » acque se cogitatione solabantur Deum hæc videre : eis nim ad patientiam satis erat hæc persuasio, divinum paientibus adesse oculum. Et sane consolatur eos præses certantium pro pietate, dum ipse consolationem accipit et, it ita dicam, gaudet super his qui tantos labores superant. Opportunum autem erit et nos, cum eodem erimus loco, llorum sermones ad nosmetipsos dicere qui sic habent : « Dominus Deus aspicit, et veritatibus suis consolatur in » nobis [2]. »

XXIV. Cum primus hoc modo probatus esset « tanquam » aurum in fornace, *secundus* deducebatur ad illudendum, » et cute ejus cum capillis abstracta » ad pœnitentiam vocabant tyrannicæ crudelitatis ministri, « interrogantes si man» ducaret idolothyta priusquam toto corpore per membra » singula puniretur [3]. » Ut autem pœnitere se negavit, « ad » sequentia ductus est tormenta, » intensum usque ad extremum spiritum animum servans. Nequaquam enim fractus neque tormentis cedens hæc ad impium illum ait : « Tu qui-

[1] 2 Mach. VII, 6. — [2] Ibid. — [3] Ibid. 7.

» dem, scelestissime, præsentem vitam nobis eripis; Rex
» autem mundi defunctos nos pro suis legibus in æterna
» vitæ resurrectione suscitabit[1]. »

XXV. Tertius, dolores nihili faciens et præ magna in Deum charitate proculcans, « linguam postulatus cito pro-
» tulit et manus constanter extendit et ait : Propter leges
» Dei *hæc relinquens*, ab ipso me ea recepturum spero »
talia qualia Deus suæ religionis athletis redditurus est. Similiter et quartus torquebatur, cruciatusque ferendo dicebat : « Potius est ab hominibus discedentes spem expectare
» a Deo, iterum ab ipso ressuscitandos[2] » resurrectione qua non suscitabitur tyrannus; *non enim ad vitam*, sed ad contumeliam resurget infamiamque sempiternam. Deinde *quintum vexabant*. Is, respiciens Antiochum, exprobrabat quod homo corruptioni obnoxius nihilominus superbiret, et dierum paucorum tyrannidem magnam putaret esse potentiam. Ait etiam cum in his esset angustiis, gentem suam non esse derelictam a Deo, qui insolito more et Antiochum et semen ejus erat cruciaturus. Post hunc sextus mori incipiens sic ait : « Noli errare; nos peccatorum nostrorum pœ-
» nas damus, utque in suppliciis purgemur, libenter hæc fe-
» rimus[3] : » aitque ad ipsum, non existimandum ipsi impune futurum quod contra Deum pugnare tentasset; Dei enim impugnator est qui quos verbum deos effecit, impugnat.

XXVI. Denique adolescentiorem Antiochus in manus sumens, eumque cognoscens illorum vere fratrem esse qui dolores ejusmodi nihili facerent, idemque ac illos propositum servare, alia via aggressus est, putans eum et verbis hortando persuadere posse et cum juramento affirmando « se divitem et beatum facturum, et translatum a patriis
» legibus amicum habiturum, et negotia regia ei creditu-
» rum[4]. » Cum autem nihil proficeret, ac ne ab initio qui-

[1] 2 Mach. VII, 9. — [2] Ibid. 14. — [3] Ibid. 18. — [4] Ibid. 24.

m attenderet adolescens, quippe sermonibus a proposito
o plane alienis, vocavit matrem et suadebat ei ut adoles-
nti consilium daret ad salutem. Quæ cum promisisset sua-
ram se filio suo quæ vellet, *irridens tyrannum*[1], multa fi-
o de patientia verba fecit, adeo ut juvenis intenta supplicia
on expectaret, sed præverteret, et tortores provocaret, di-
ens: Quid cunctamini, quid cessatis? obedimus Legi a Deo
tæ; divinis sermonibus contraria edicta admitti non de-
ent. Quin etiam veluti rex aliquis qui de subditis imperio
uo ediceret, judicium in tyrannum illum proposuit judex
otius quam reus, et dixit fore ut quoniam cœlestibus pue-
is manus intulerat, « omnipotentis Dei et omnia inspicientis
judicium non effugeret[2]. »

XXVII. Illorum etiam matrem videre erat filiorum cru-
ciatus et neces bono animo ferentem propter divinas spes:
os enim pietatis et aura sanctitatis non sinebat in visceri-
us ejus accendi ignem illum materni amoris quo matres
multæ velut in gravissimis malis deflagrassent. Arbitror me
utilissime ad propositum hæc breviter e Scriptura propo-
suisse, ut videamus quid adversus cruciatus acerbissimos et
gravissima tormenta possit pietas et amor Dei quovis amore
longe potentior.

XXVIII. Quale vero sit martyrium et quantam cum Deo
agendi libertatem tribuat, et hinc cognosci potest. Cum
vinci nolit qui sanctus est, velitque beneficia rependere
quibus eum Deus prævenit, quærit quid Domino faciat pro
universis quæ ab illo accepit; nec aliud quidquam invenit
quod possit homo gratus Deo reddere ceu æquale beneficiis,
quam in martyrio mori. Scriptum est enim: « Quid retri-
» buam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? » Et ad-
dit: « Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini invo-
» cabo[3]. » Solet autem martyrium *calix salutaris* vocari, ut

[1] 2 Mach. VII, 25. — [2] Ibid. 35. — [3] Ps. CXV, 12.

in Evangelio reperimus. Cum enim majorem appeterent honorem qui a dextris et a sinistris Jesu in ipsius regno sedere volebant, ait illis Dominus : « Potestis bibere calicem quem » ego bibo[1] ? » calicem vocans martyrium : quod et ex illo manifestum est : « Pater, si possibile est, transfer calicem » istum a me; verumtamen non quod ego volo, sed quod » tu[2]. » Discimus itaque simul cum Rege regum sessurum et regnaturum et judicaturum illum esse qui hunc calicem biberit quem bibit Jesus. Hic igitur est calix salutaris, quem qui acceperit invocabit nomen Domini : « Omnis *autem* quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit[3]. »

XXIX. Sed aliquis forte propter hæc verba : « Pater, si » possibile est, transeat a me calix iste, » non perpenso Scripturæ sensu, Servatorem sub passionis tempus minus fortiter se habuisse putaverit : Illo autem timente, dicet aliquis, quis semper fortis erit? Primum autem interrogabimus eos qui de Salvatore hæc suspicantur, an minor fuerit eo qui dicebat : « Dominus illuminatio mea et salus » mea, quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, a quo » trepidabo? Dum appropiant super me nocentes ut edant » carnes meas, qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati » sunt et ceciderunt : si consistant adversum me castra, » non timebit cor meum[4]; » et reliqua. Forte autem non alterius sunt a Propheta relata verba, quam Servatoris ipsius, qui propter illuminationem et salutem quam a Patre accepit, nihil timet; quique propter protectionem qua protegit eum Deus, a nullo trepidat. Hujus et cor nequaquam timuit, cum adversus eum tota Satanæ castra consisterent: sperabat etiam in Deo cor ejus sacra doctrina plenum, cum bellum adversus eum insurgeret. Ejusdem igitur non est timide dicere : « Pater, si possibile est, transeat a me calix

[1] Matth. xx, 21, 22. — [2] Id. xxvi, 39. — [3] Joël, II, 32, et Rom. x, 13. — [4] Ps. xxvi, 1.

» iste, » et fortiter pronuntiare : « Si consistant adversum » me castra, non timebit cor meum. » Ne quid igitur nos lateat hoc loco, demonstrativum calicis pronomen quod a tribus Evangelistis expressum est, observabis. Matthæus enim scripsit dicentem Dominum : « Pater mi, si possibile » est, transeat a me calix iste[1] ; » Lucas vero : « Pater, si vis, » transfer calicem istum a me[2]; » Marcus autem : « Abba » Pater, omnia tibi possibilia sunt : transfer calicem hunc » a me[3]. » Vide igitur, an cum omne martyrium vocetur ab illo martyrium, quacumque ex causa hinc discederet, dicere possis, non genus martyrii eum recusasse, cum diceret : « Transeat a me calix iste, » (dixisset enim, Transeat a me calix) ; sed forte speciem illam refugisse. Et attende an dici possit Salvatorem varias, ut ita dicam, calicum inspicientem species, et quæ ex unoquoque sequerentur, eorumque differentias altissima quadam sapientia deprehendentem, hanc per martyrium exitus speciem recusasse, et aliam fortasse graviorem tacite postulasse, ut per alium calicem universalius aliquod et ad plures pertingens beneficium perficeret. Quod ut fieret nondum concedebat sapientior voluntate Filii voluntas Patris, aliter ac videbat Salvator via et ordine res administrantis. Aperte autem in Psalmis Salvatoris calix martyrum mors est. Quare his verbis : « Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini in» vocabo, » subduntur ista : « Pretiosa in conspectu Domini » mors sanctorum ejus[4]. » Pretiosa igitur nobis advenit mors, ut sanctis Dei, nec illo indignis, cum non communi, ut ita dicam, et pietate vacua morte, sed eximia illa defungimur quæ propter Christianam religionem pietatemque infertur.

XXX. Meminerimus etiam nos peccasse, nec posse remissionem peccatorum sine baptismate accipi; nos autem

[1] Matth. xxvi, 39. — [2] Luc. xxii, 42. — [3] Marc. xiv, 36. — [4] Ps. cxv, 13.

juxta Evangelicas leges iterum non posse baptizari aqua et spiritu in remissionem peccatorum, sed datum nobis esse martyrii baptisma : sic enim vocatur, ut ex eo patet quod his verbis : « Potestis bibere calicem quem ego bibo? » subjungitur : « aut baptismo quo ego baptizor, baptizari[1]? » Alibi etiam dictum est : « Baptismo habeo baptizari, et quomodo coarctor usque dum perficiatur[2]? » Attende etiam num martyrii nostri baptisma, ut illud Christi mundi purgatio fuit, multorum sit etiam qui per id lustrentur, purgatio. Ut enim qui secundum Mosis Legem assistebant altari per sanguinem taurorum et hircorum remissionem ministrare peccatorum videbantur, sic eorum animæ qui propter testimonium Jesu securi percussi sunt, cœlesti altari non astant frustra, sed precantibus remissionem peccatorum ministrant. Simul etiam novimus, ut summus Pontifex Jesus Christus seipsum hostiam obtulit, sic sacerdotes, inter quos ille summus est, seipsos hostiam offerre, ac propterea juxta altare ut in proprio loco conspici. At e sacerdotibus alii Deo ministrabant qui et immaculati erant et immaculatas hostias offerebant : infesti vero iis maculis quas in Levitico descripsit Moyses, arcebantur ab altari. Quis autem immaculatus ille sacerdos est qui hostiam immaculatam offerat, nisi qui constanter confitetur, et martyrium perficit suis omnibus numeris absolutum, quale supra retulimus?

XXXI. Ne miremur autem tantam illam beatitudinem martyrum quæ in altissima pace et tranquillitate ac serenitate summa futura est, ab asperiori, ut videtur, et hiberna, ut ita dicam, tempestate incipiendam esse. Prius enim « angusta et arcta via[3] » hieme obeunda est, ut cum hic beatorum quisque ostenderit quo pacto in sua se administratione gerat, illud eveniat deinde quod in Cantico

[1] Marc. x, 38. — [2] Luc. xii, 50. — [3] Matth. vii, 14.

Canticorum ad sponsam quæ hiemem evaserat dicitur : « En dilectus meus loquitur mihi : Surge, veni vicina mea, » formosa mea, columba mea : jam enim hiems transiit, » imber abiit et recessit[1]. » Et vos adhuc meministis non aliter audire vos posse illud : *Hiems transiit*, nisi præsentem hanc tempestatem fortiter constanterque sustinueritis. Cum autem transierit hiems et imber recesserit, flores apparebunt. « Plantati *enim* in domo Domini, in atriis domus » Dei nostri florebunt[2]. »

XXXII. Illud etiam novimus, cum nobis Jesus persuaserit idola et impium multorum deorum cultum relinquere, suadere nobis idololatriam inimicum non posse, sed cogere velle. Ea causa est cur talia in eos exerceat in quos potestas ipsi datur, et vel martyres eos qui tentantur efficiat, vel idololatras. Sæpe etiam nunc dicit : « Hæc omnia tibi dabo, » si cadens adoraveris me[3]. » Caveamus igitur ne idola colamus unquam, et nos dæmoniis subjiciamus : idola enim sunt gentium dæmonia. Quale est autem relinquere suave Christi jugum et leve onus ejus, ut nos iterum dæmonum jugo supponamus et gravissimi peccati portemus onus, idque postquam cognovimus cinerem esse cor idolis servientium vitamque luto turpiorem[4], diximusque patres nostros falsa habuisse sculptilia et « non esse in eis qui pluant[5] ! »

XXXIII. Non olim tantum statuam auream Nabuchodonosor erexit, neque tunc solum Ananiæ, Azariæ et Misaëli minatus est eos, ni adorarent, in caminum ignis injiciendos : sed et nunc alius Nabuchodonosor idem dicit nobis qui transimus et vere Hebræi sumus. Nos autem ut cœlestem rorem experiamur qui omnem a nobis ignem extinguat, et præcipuam animæ nostræ partem recreet, sacros illos imitemur juvenes. Forte et nunc vos alteros Mar-

[1] Cant. II, 10. — [2] Psal. XCI, 1, 4. — [3] Matth. IV, 9. — [4] Sap. XV, 10. — [5] Jerem. XIV, 22.

dochæos Aman adorare se volet; sed dicite: « Non ponam » gloriam hominum supra gloriam Dei Israël. » Evertamus Bel verbo Dei, draconemque cum Daniele occidamus, ut ad ora leonum accedentes nihil ab eis pati possimus, sed ii tantum qui hujus nobis certaminis causæ sunt, ab iisdem deglutiantur leonibus qui devorare nos non possunt.

XXXIV. Observemus hoc etiam, quæ ad martyrium pertinent, ea non iis sermonibus prædixisse Salvatorem quos ad vulgum habebat, sed quos ad Apostolos. Postquam enim dictum est: « Hos duodecim misit Jesus, præcipiens et di- » cens: In viam gentium ne abieritis[1], » et reliqua, hoc additur: « Cavete autem ab hominibus: tradent enim vos » in conciliis, et in synagogis suis flagellabunt vos; et ad » præsides et ad reges ducemini propter me, in testimo- » nium illis, et gentibus. Cum autem tradent vos, nolite » cogitare quomodo aut quid loquamini: dabitur enim vo- » bis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui » loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis. » Tradet autem frater fratrem in mortem, et pater filium; » et insurgent filii in parentes, et morte eos afficient: et » eritis odio omnibus propter nomen meum. Qui autem » perseveraverit usque in finem, hic salvus erit. Cum autem » persequentur vos in civitate ista, fugite in aliam: et si ex » hac vos persecuti fuerint, fugite in alteram. Amen dico » vobis, non consummabitis civitates Israël, donec veniat » Filius hominis[2]. » Lucas etiam similia scribit: « Cum au- » tem inducent vos in synagogas et magistratus et potesta- » tes, nolite solliciti esse quale vel quid respondeatis aut » quid dicatis: Spiritus enim sanctus docebit vos quid opor- » teat vos dicere[3]. » Et post alia: « Ponite ergo in cordibus » vestris non præmeditari quemadmodum respondeatis. Ego » enim dabo vobis os et sapientiam cui non poterunt resis-

[1] Matth. x, 5. — [2] Ibid. 17 ad 24. — [3] Luc. xii, 11.

» tere et contradicere omnes adversarii vestri. Trademini » autem a parentibus, et fratribus, et cognatis, et amicis; » et morte afficient ex vobis : et eritis odio omnibus propter » nomen meum : et capillus de capite vestro non peribit. » In patientia vestra possidebitis animas vestras[1]. » Similia et Marcus habet : « Et cum duxerint vos tradentes, nolite » præcogitare quid loquamini : sed quod datum vobis fue» rit in illa hora, id loquimini; non enim vos estis loquen» tes, sed Spiritus sanctus. Tradet autem frater fratrem » in mortem, et pater filium : et consurgent filii in paren» tes, et morte afficient eos. Et eritis odio omnibus propter » nomen meum. Qui autem sustinuerit in finem, hic salvus » erit. » Hæ quoque ad martyrium adhortationes quæ apud Matthæum habentur, non ad alios quam ad duodecim Apostolos factæ sunt : quas audire nos oportebit; erimus enim, si eas audierimus, Apostolorum qui audierunt fratres, et Apostolis connumerabimur. Ipsa autem verba sic habent : « Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem » non possunt occidere, sed potius timete eum qui potest » et animam et corpus perdere in gehennam[2]. » Post hæc nos docet Dominus neminem absque providentia divina ad martyrii certamen pervenire. Dicitur enim : « Nonne duo » passeres asse væneunt, et unus ex illis non cadet super » terram sine Patre qui in cœlis est? Vestri autem capilli » capitis omnes numerati sunt. Nolite ergo timere : multis » passeribus meliores estis vos. Omnis ergo qui confitebi» tur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram » Patre meo qui in cœlis est : qui autem negaverit me co» ram hominibus, negabo et ego eum coram Patre meo qui » in cœlis est[3]. » Eumdem habent sensum et quæ apud Lucam sunt : « Dico autem vobis amicis meis : ne terrea» mini ab his qui occidunt corpus, et post hæc non habent

[1] Luc. XXI, 14 ad 20. — [2] Matth. X, 28. — [3] Ibid. 29 ad 34.

» amplius quid faciant. Ostendam autem vobis quem ti-
» meatis : timete eum qui, postquam occiderit, habet po-
» testatem mittendi in gehennam : ita, dico vobis, hunc
» timete. Nonne quinque passeres væneunt dipondio, et
» unus ex illis non est in oblivione coram Deo? sed et ca-
» pilli capitis vestri omnes numerati sunt. Nolite ergo ti-
» mere : multis passeribus pluris estis vos. Dico autem
» vobis : omnis quicumque confessus fuerit me coram ho-
» minibus, et Filius hominis confitebitur illum coram An-
» gelis Dei ; qui autem negaverit me coram hominibus, ne-
» gabitur coram Angelis Dei[1]. » Et alio in loco : « Nam qui
» me erubuerit et meos sermones, hunc Filius hominis eru-
» bescet cum venerit in majestate sua, et Patris, et sancto-
» rum Angelorum[2]. » Qui nos interficiunt, vitam corporis
occidunt (tale est enim illud : « Nolite timere eos qui oc-
» cidunt corpus, » quod iisdem verbis a Matthæo et a Luca
dictum est); et postquam corpus occiderint, « animam, *etsi*
» *velint*, occidere non possunt; *sed* nec habent amplius
» quid faciant. » Quomodo enim occidi posset anima quam
ipsa confessio vivere facit? cum mutuum ei testimonium
det qui nos ad martyrium apud Isaiam hortatur, et ipse et
Filius ejus, ubi scriptum est : « Estote mihi testes, *et ego*
» testis Dominus Deus, et Puer meus quem elegi[3]. » Et hoc
observa, non servis Jesu, sed amicis ejus datum esse præ-
ceptum : « Nolite timere eos qui occidunt corpus, et post
» hæc non habent amplius quid faciant[4]. » Timendus est
igitur « qui potest et animam et corpus perdere in gehen-
» nam. » Hic enim solus, « postquam occiderit, potestatem
» habet mittendi in gehennam. » Et quidem immittet eos
qui corporum occisores timuerint, nec timuerint eum « qui
» potest corpus et animam perdere in gehennam, et qui,
» postquam occiderit, potestatem habet mittendi in gehen-

[1] Luc. III, 4. — [2] Id. II, 26. — [3] Isai. XLIII, 10. — [4] Matth. X, 28.

» nam. » Quod si cujusvis alterius capitis capilli numerati sunt, et eorum videlicet qui propter Jesum excinduntur, confitebimur Filium Dei coram Deo, et hominibus, et non diis, ut vices nobis retribuat ille quem confessi erimus, cum confitebitur nos coram Deo et patre suo, et confitebitur in cœlis eum qui se in terra confessus fuerit.

XXXV. Quis autem, hæc reputans, illud Apostoli non exclamabit: « Non sunt condignæ passiones hujus temporis » ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis[1]? » Quo pacto enim non longe major sit confessione quæ coram hominibus fit, illa quæ coram Patre fiet? Quomodo confessionem qua martyres in terra Filium Dei confitentur, longo intervallo non separaverit confessio quam is quem confessi sunt in cœlis reddet? Si quis autem negare coram hominibus cogitat, meminerit ejus qui vere dixit : « Negabo et ego coram Patre meo qui in cœlis est. » Illud etiam spectandum est. Qui Filium coram hominibus confitetur, Christianam, quantum in se est, religionem commendat, et ejus religionis parentem quam confitetur. Quem vero confitetur Primogenitus omnis creaturæ et Filius hominis, commendatur per Filium Dei et Filium hominis apud cœlestem Patrem et Angelos Dei. Si autem « non qui » seipsum commendat ille probatus est, sed quem Deus » commendat[2] : » quis illum probatum non censeat qui dignus judicatus est commendari apud cœlestem Patrem, et apud Angelos Dei? Quod si probatus est et ille, et qui similes illi sunt, quos « tanquam aurum in fornace *tormentis* » *et quæstionibus* probavit Dominus, et quasi holocausti » hostiam accepit[3] : » quid de illis dicendum est qui in tentationis fornace examinati negaverunt, quos ut reprobos coram Patre cœlesti et coram Angelis Dei negat ille qui negatione dignum negat?

[1] Rom. VIII, 18. — [2] 2 Cor. X, 18. — [3] Sap. III, 6.

XXXVI. Nec eo tantum certandum est ne negemus, sed ne omnino erubescamus, cum Dei hostes turpia pati nos existimant; et maxime si, cum tu, sacer Ambrosi, plurimis civitatibus honorifice habitus et exceptus sis, nunc in pompa ceu victima ducaris portans crucem Jesu eumque sequens qui te ad præsides et reges præcedat, ut tecum ipse incedens ipse os tibi det et sapientiam: tibi quoque certaminis ejusdem socio Protoctete, et vester in martyrio consors qui « adimpletis ea quæ desunt passionum Christi[1], » vobiscum sit ad paradisum Dei, ostendens quomodo pertranseatis « Cherubim et flammeum gladium atque versatilem et custodientem viam ligni vitæ[2]. » Hæc enim ambo, etsi viam ligni vitæ custodiunt, ideo custodiunt ne quis indignus illam pertranseat et ad lignum vitæ audeat accedere. Flammeus enim gladius eos prohibebit qui « super fundamentum quod » positum est Jesum Christum superædificaverint ligna, fœnum, aut stipulam[3], » et quod maxime omnium et ad accendendum et ad comburendum idoneum est, lignum, ut ita loquar, negationis; Cherubim vero eos qui ita comparati non sunt ut a flammeo gladio coërceantur, cum nihil ædificaverint quod ipsi affine sit, suscipient et perducent ad lignum vitæ ad ea omnia quæ plantavit Deus in oriente produxitque de humo[4]. Jesu autem iter vobiscum ad Paradisum faciente, contemnetis serpentem qui victus est et contritus sub pedibus Jesu, et per ipsum etiam sub pedibus vestris: « Cum dederit nobis potestatem calcandi super serpentes » et scorpiones et super omnem virtutem inimici, ut nihil » vobis eorum noceat[5]. »

XXXVII. Neque igitur negandus est Filius Dei, nec erubescendus ipse, aut sermones ejus; sed illud audiendum est: « Qui negaverit me coram hominibus, negabo et ego

[1] Coloss. I, 24. — [2] Genes. III, 24. — [3] I Cor. III, 12. — [4] Gen. II, 8, 9. — [5] Luc. X, 19.

» eum coram Patre meo qui in cœlis est[1]; » et illud : « Nam » qui me erubuerit et meos sermones, hunc Filius hominis » erubescet, cum venerit in gloria sua, et Patris et sancto- » rum Angelorum[2]; *et :* Jesus sustinuit crucem confusione » contempta, atque ideo in dextera Dei sedet[3] : » et imitatores ejus confusione contempta assidebunt ei, et cum eo regnabunt in cœlis; cum eo, inquam, qui « venit non pacem mit- » tere in terram, sed gladium[4]. » Cum enim « vivus sit sermo » Dei et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti, et » pertingens usque ad divisionem animæ et spiritus, com- » pagum quoque ac medullarum, et discretor cogitationum » et intentionum cordis[5] : » hic nunc maxime pacem quæ exuperat omnem sensum quam suis Apostolis reliquit, præmium animabus nostris proponit; gladium autem misit inter imaginem terreni et imaginem cœlestis, ut cum hoc tempore cœlestem nostrum hominem susceperit, nos deinde dignos jam non dividi, faciat omnino cœlestes. Nec gladium tantum venit mittere in terram, sed et ignem de quo dixit : « Quid volo, nisi ut accendatur[6]? » Accendatur igitur hic ignis et in vobis, deleatque terrenas omnes et corporis amicas cogitationes; et baptismo quo, usque dum perficeretur, coarctabatur Jesus, libentissime baptizemini. Ac tu quidem qui et uxorem habes et liberos, et fratres et sorores, memento hujus sermonis : « Si quis venit ad me, et » non odit patrem et matrem, et uxorem et liberos, et fra- » tres et sorores, non potest meus esse discipulus[7]; » ambo autem illius mementote : « Si quis venit ad me, et non odit, » *præter supra relatos*, adhuc autem et animam suam, non » potest meus esse discipulus. » Sed animam vestram sic odio habete, ut eam per odium in vitam æternam custodiatis : « Qui *enim* odit animam suam, *inquit*, in vitam æter-

[1] Matth. x, 33. — [2] Luc. ix, 26. — [3] Heb. xii, 2. — [4] Matth. x, 34. — [5] Heb. iv, 12. — [6] Luc. xii, 49. — [7] Id. xiv, 26.

» nam custodit eam[1]. » Animam ergo propter vitam æternam odio habete, bonum et utile odium esse persuasi quod Jesus docet. Sicut autem, ut in vitam æternam custodiatur anima, odio nobis habenda est, sic uxorem et liberos, et fratres et sorores odio habeto tu qui hæc habes, ut iis quos oderis utilis sis, eo ipso quod odio eos habueris, accepta bene eis faciendi potestate, Dei scilicet amicus factus.

XXXVIII. Simul ejus memento qui orabat in spiritu pro martyrum filiis quos illi pro suo in Deum amore reliquissent, et dicebat : « Posside filios mortificatorum[2]. » Unum autem hoc scito, « non qui filii sunt carnis, hos esse » filios Dei[3] ; » et sicut tunc dicitur ad eos qui de semine Abraham sunt : « Scio quia semen Abrahæ estis ; *et* : Si filii Abrahæ essetis, opera Abrahæ faceretis[4] : » *sic et filiis* tuis dictum iri : Scio quia semen Ambrosii estis ; et si filii Ambrosii estis, opera Ambrosii facite : et *fortasse facient*, plus a te ejusmodi discessum adjuvati quam si cum illis remansisses. Scies enim tunc melius quomodo diligendi sint, et prudentius pro illis orabis, si cognoveris filios tuos esse, non semen tantum. Illud nunc in ore habeto : « Qui » amat filium aut filiam plus quam me, non est me dignus ; » *et* : Qui invenit animam suam, perdet eam ; et qui perdi» derit animam suam, inveniet eam[5]. »

XXXIX. Vestra ad martyrium alacritate locum date spiritui Patris vestri qui loquitur iis qui propter *religionem* traduntur. Si videritis vos odio et abominationi esse, et impios reputari, tunc illud suscipite : « Propterea odit vos » mundus quia de mundo non estis : si enim de mundo » essetis, mundus quod suum est diligeret[6]. » Multis jam contumeliis propter Christum, multis periculis toleratis, ex quo credidistis, usque ad finem perseverantes in patien-

[1] Joan. XII, 25. — [2] Psalm LXXVIII, 11. — [3] Rom. IX, 8. — [4] *Joan. VIII*, 37, 39. — [5] Matth. X, 37 et 39. — [6] Joan. XV, 19.

a proficite : « Qui enim perseveraverit in finem, hic salvus erit[1]. » Scitis quod Petrus ait : « Exultabitis modicum » nunc, si oportet, contristari in variis tentationibus, ut » probatio vestræ fidei multo pretiosior auro quod perit, et » per ignem probatur, inveniatur in laudem et gloriam et » honorem in revelatione Jesu Christi[2]. » Sed *contristari* pro *laborare* accipite, ut etiam ex illo manifestum est : « In » dolore paries filios[3]. » Non enim omnino in tristi doloris affectu parit mulier, sed in labore. « Nolite, *inquit*, diligere » mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis diligit » mundum, non est charitas Patris in eo : quoniam omne » quod est in mundo, concupiscentia carnis est et concu- » piscentia oculorum et superbia vitæ, quæ non est ex Patre, » sed ex mundo est. Et mundus transit, et concupiscentia » ejus[4]. » Nolite igitur ea diligere quæ transeunt, sed facite voluntatem Dei, ut digni sitis unum fieri cum Filio et Patre et Spiritu sancto juxta Salvatoris precem dicentis : « Sicut » ego et tu unum sumus, ut et ipsi in nobis unum sint[5]. » Quot vero dies lucrabitur is qui dilexerit mundum et ea quæ in mundo sunt, animamque propriam damno affecerit et perdiderit, conscientiamque circumtulerit negationis scelere, quod quovis onere gravius est, oppressam? Meminerimus singuli quoties morte vulgari interire periclitati simus; cogitemusque num forte simus ideo servati ut proprio sanguine abluti et omni peccato mundati apud cœleste altare cum iis qui similiter certaverint, conversemur.

XL. Quod si quis magno vitæ amore victus aut laborum impatientia aut sermonibus qui apte ad persuadendum videantur ab iis dici qui nos ad deteriora conantur inducere, unum Deum ejusque Christum negaverit, confessus autem fuerit dæmonia aut fortunas, scito illum, qui parat dæmoni

[1] Matth. x, 22. — [2] 1 Pet. 1, 6. — [3] Gen. III, 16. — [4] 1 Joan. II, 15. — [5] Joan. XVII, 21, 22.

mensam et fortunæ vinum miscet, reliquisse Dominum, et cum montis sancti ejus oblitus sit, reprehensioni illi subjectum iri quam Isaias scripsit in mundum : « Vos autem » qui dereliquistis me et obliti estis montis sancti mei, et » paratis dæmoni mensam, et impletis fortunæ potionem; » ego tradam vos in gladium : omnes in mactatione cadetis; quia vocavi vos, et non obedistis; locutus sum, et » contempsistis, et fecistis malum in conspectu meo, et quæ » nolebam elegistis. Propterea hæc dicit Dominus : Ecce » qui serviunt mihi manducabunt; vos autem esurietis : » ecce qui serviunt mihi lætabuntur; vos autem confundemini : ecce qui serviunt mihi exultabunt in lætitia; vos » autem clamabitis propter dolorem cordis, et propter contritionem spiritus ululabitis. Relinquetis enim nomen » meum in saturitatem electis meis; vos autem interficiet » Dominus [1]. » Sed si, intelligentes quæ sit mensa Domini, participes ejus esse velimus, illud quoque noverimus : « Non » potestis mensæ Domini participes esse et mensæ dæmoniorum [2]. » Quis autem filium tonitrui Joannem audiens dicentem : « Omnis qui negat Filium, nec Patrem habet; » qui confitetur Filium, et Patrem habet [3], » non formidet se Christianum non esse dicere et negare Filium, ut illum negando nec Patrem habeat? Quis potius non quærat et operibus et verbis se Christianum esse confiteri, ut et Patrem habeat? qui enim confitentur, Patrem habent.

XLI. Si *a morte* transivimus *ad vitam* [4] eo quod ab infidelitate ad fidem transierimus, ne miremur si nos odit mundus. Nemo enim qui a morte ad vitam non transierit, sed remanserit in morte, eos amare potest qui transierunt a tenebrosa mortis, ut ita dicam, domo ad ædificia *lucis vitæ* vivis ex lapidibus completa. « Pro nobis posuit animam

[1] Isai. LXV, 11 ad 15. — [2] 1 Cor. X, 21. — [3] 1 Joan. II, 23. — [4] Joan. V, 24.

suam[1] » Jesus, et nos igitur ponamus eam, non dicam pro ›so, sed pro nobis ; opinor autem pro iis qui martyrio nostro ædificandi sunt. Adest nobis tempus Christiane gloriandi. Ait enim : « Non solum autem, sed et gloriamur in tribulationibus, scientes quia tribulatio patientiam operatur; patientia autem probationem; probatio autem spem : spes vero non confundit. *Tantum* charitas Dei diffusa *sit* in cordibus nostris per Spiritum sanctum[2]. » Paulus quidem dicat : « Si secundum hominem ab bestias pugnavi » Ephesi[3]; » nos autem : Si secundum hominem occisus sum in Germania.

XLII. Si « sicut abundant passiones Christi, ita per Chri» stum abundat consolatio[4], » summa alacritate passiones Christi suscipiamus, et abundent illæ in nobis, si abundantem consolationem appetimus quam consequentur omnes qui lugent : forte non ex æquo; si enim æqualis consolatio esset, non esset scriptum : « Sicut abundant passiones Christi » in nobis, sic abundat et consolatio nostra. » Qui socii passionum sunt, proportione passionum quas cum Christo partiuntur, socii erunt et consolationis. Hæc ab illo discitis qui confidenter dixit : « Scimus quod sicut socii passionum » estis, sic eritis et consolationis[5]. » Ait autem per Prophetam Deus : « Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis » adjuvi te[6]. » Quodnam igitur aliud tempus acceptius quam cum propter nostram erga Deum in Christo pietatem sub custodiam in pompa incedentes in mundo, sed triumphantes potius quam triumphati, abducimur? Martyres enim Christi cum ipso expoliant principatus et potestates, cum ipso triumphant illos, ut cum socii fuerint passionum ejus, sic et in iis quæ patiendo fortiter gessit partem habeant : inter quæ facinora et illud est triumphasse principatus et

[1] Joan. III, 16. — [2] Rom. V, 3, 4, 5. — [3] 1 Cor. XV, 32. — [4] 2 Cor. I, 5. — [5] Ibid. 7. — [6] Id. VI, 2. Isai. XLIX, 8.

potestates, quos brevi victos et debellatos videbitis. Quæ autem alia perinde dies salutis est ac illa qua hinc tali modo exceditis? Sed obsecro, « nemini date ullam offensionem, ut » non vituperetur ministerium; sed in omnibus exhibeatis » vosmetipsos sicut Dei ministros in multa patientia[1], » dicentes : « Et nunc quæ est expectatio mea? nonne Domi- » nus[2]? » scientes « multas esse tribulationes justorum[3]: *in* » necessitatibus, » ut quasi necessariam nobis beatitudinem repetamus; « in angustiis[4], » ut angusta arctaque via indesinenter incedentes, ad vitam perveniamus. Si opus sit, exhibeamus nos « in laboribus, in vigiliis et in jejuniis[5] : ecce » *enim* Dominus, et merces in manu ejus, ut reddat uni- » cuique secundum opera sua[6]. »

XLIII. Nunc ostendamus nos scientiam per opera scientiæ convenientia concupivisse. Omnis castitas manifestetur in nobis : ut longanimis Dei filii, et longanimis Christi fratres, longanimitatem in omnibus quæ nobis accidunt exhibeamus : « Longanimis enim vir multus in prudentia, » pusillanimis autem valde imprudens[7]. » Si oportet se commendare « per arma justitiæ a dextris et a sinistris[8] : » qui commendavimus nosmetipsos *per gloriam* qua nunquam elati sumus, nunc *infamiam* patienter feramus, ac licet *bonam famam* moribus nostris meriti simus et consecuti, irrogatam ab impiis *infamiam*[9] sustineamus. Præterea si ut *veraces* nos mirati sunt ii qui veritatem amant : nunc cum dicimur *seducti*, rideamus. Ob multa quibus liberati sumus pericula multi nos Deo *cognitos* esse dixerunt : nunc qui volet dicat nos *ignotos*, cum forte magis cognoscimur. Ferentes igitur quæ contingunt, « castigamur, sed non morti- » ficamur, *et* tristibus *assimilamur qui* gaudemus. »

[1] 2 Cor. VI, 3. — [2] Psal. XXXVIII, 8. — [3] Psal. XXXII, 20. — [4] 2 Cor. VI, 4. — [5] Ibid. 5. — [6] Isai. XL, 10. Apoc. XXII, 12. — [7] Prov. XIV, 29. — [8] 2 Cor. VI, 7. — [9] Ibid. 8, 9, 10.

XLIV. Ait alicubi Paulus ad eos qui ab initio passi erant, cohortans eos ut in prima illa patientia perseverarent, et secunda pericula propter verbum Dei illata ferrent : « Rememoramini pristinos dies in quibus illuminati magnum certamen sustinuistis passionum; et in altero quidem opprobriis et tribulationibus spectaculum facti, in altero autem socii taliter conversantium effecti. Nam et vinculis compassi estis, et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem et manentem substantiam in cœlis. Nolite itaque amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem. Patientia enim vobis necessaria est[1]. » Magnum igitur et nos certamen nunc sustineamus passionum, opprobriis et tribulationibus spectaculum facti, et cum gaudio suscipientes rapinam bonorum nostrorum. Credimus enim meliorem nos habere substantiam non terrenam, ac ne corpoream quidem, sed invisibilem et incorpoream : « Contemplamur enim non quæ videntur; hæc enim temporalia sunt, illa vero æterna[2]. »

XLV. Sed quoniam nonnulli, non perspecta dæmonum natura, ignorantesque eos ut in denso hoc aëre qui terram ambit commorentur, suffituum indigere alimento, et observare ubi nidor aut vapor sanguinis aut thuris sit, iis sacrificare quasi rem indifferentem putant et parvi pendunt; his responderi sic potest : Si ii qui alimenta latronibus, sicariis, et barbaris magni Regis hostibus præbent, ut rempublicam violantes puniuntur; quanto magis qui nequitiæ ministris sacrificando dant alimenta quibus in loco terræ vicino detineantur, illi, ac maxime qui sciunt : « Qui sacrificat diis alienis exterminabitur[3], » merito accusabuntur quod non soli Domino, sed omnium quæ in terris accidunt malorum auctoribus sacrificent. Puto etiam de iis quæ a dæmonibus

[1] Heb. x, 32 ad 36. — [2] 2 Cor. iv, 18. — [3] Exod. xxii, 20.

peccantur cum homines vexant, non minus ipsis mala perpetrantibus dæmonibus accusatum iri eos qui sacrificiis ipsos alunt: communi enim ope mala videntur hominibus inferre et dæmones, et qui eos in terra detinent, cum absque suffitibus et nutrimentis quæ eorum corporibus congrua putantur, subsistere non possent.

XLVI. Rursum aliqui existimantes nomina ex hominum instituto esse, nec ullam natura connexionem habere cum iis quorum nomina sunt, nihil putant interesse an dicat aliquis: Colo primum Deum, aut Dia, aut Jovem; an etiam dicat: Suscipio et veneror solem aut Apollinem, et lunam aut Dianam, et spiritum qui terra continetur aut Cererem, et quæcumque alia dicunt Græcorum sapientes. Quibus dicendum est, abstrusam esse ac reconditam de nominibus disputationem, quam qui intellexerit, videbit, si ex instituto essent nomina, nunquam futurum fuisse ut qui vocantur dæmones aliæque nobis invisibiles virtutes obedirent, cum invocantur ab iis qui, licet illos non cognoscant, nominant tamen, ut ex instituto positis nominibus. Nunc autem soni quidam et syllabæ, et cum aspiratione, vel *tenuiter*, vel cum extensione vel contractione prolata nomina, eos qui vocantur, aliquo fortasse nobis ignoto naturæ vinculo ducunt. Quod si ita se habet, et non sunt ex instituto nomina, nullo alio nomine summus Deus vocandus est, quam quibus Famulus, et Prophetæ, et ipse Servator ac Dominus noster ipsum nominant, veluti Sabaoth, Adonaï, Saddaï; et rursus: Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob. Ait enim: « Hoc nomen mihi est in æternum, et hoc memoriale meum in omnes generationes[1]. » Mirandum *vero* non est dæmonia proprias denominationes ad summum Deum referre, ut pro summo Deo adorentur: quod longe alienum est a moribus Famuli quem nos agnoscimus, et

[1] Exod. III, 15.

Prophetarum, et Christi, qui « Legis complementum[1] » est, et Apostolorum ejus. Hæc necessario adduximus ne quis nos decipiat, falsisve rationibus intellectum nostrum vel minimum inquinet. His diligenter attendendum est, nec ullus adversariorum conatibus dandus est locus.

XLVII. Et adhuc homo vitam amat, cui persuasum est animæ rationalis substantiam aliquam habere cum Deo cognationem : intelligibilia enim utraque sunt et invisibilia, et, ut invicta ratione demonstratur, incorporea. Cur etiam qui nos condidit desiderium illud indidisset pie ipsum colendi, et cum eo communicandi, quod vel in iis qui errant nonnulla servat divinæ voluntatis vestigia, si fieri non posset ut quæ ratione prædita sunt id assequerentur quod natura appetunt? Est etiam manifestum sicut unaquæque corporis pars natura habet cum aliqua re cognationem, oculi cum visibilibus, aures cum iis quæ audiri possunt : sic mentem cognationem habere cum intelligibilibus et cum eo qui intelligibilia superat, Deo. Quid ergo refugimus et dubitamus, abjecto quod nos impedit corruptibili corpore et terreno tabernaculo quod animam gravat et onerat mentem sollicitam, vinculis absolvi et carnis ac sanguinis fluctus evadere, ut cum Christo Jesu propria beatitudinis requie perfruamur, ipsum omnino per omnia Verbum vivum spectantes, ab ipso enutriti, mire variam in ipso sapientiam comprehendentes, ab ipsa veritate informati, et a vero et indeficienti scientiæ lumine mente illustrati ad illa spectanda quæ per illud lumen conspicabilia sunt, iis oculis quos Domini præceptum illuminaverit?

XLVIII. Dudum Jesu sermones audivimus et multo jam tempore ex Evangelii præscripto viximus, ædificavimusque nobis omnes domum. Ubi vero ædificaverimus, an *supra petram*, et foderimus in altum ; an super arenam *sine fun-*

[1] Rom. x, 4.

damento[1], præsens ostendet certamen. Instat enim tempestas « ferens pluviam et flumina et ventos[2], » vel, ut Lucas vocat, *inundationem*[3]; et hæc illisa domui, vel non poterunt eam movere, et propterea non cadet domus, quippe « supra petram Christum fundata; » vel ædificii debilitatem arguent quod instante occasione corruet : quod a nostris absit ædificiis. Est enim admodum *magna* in negatione *ruina;* vel, ut Lucas ait, *fractio magna* ædificii quod fundamento caret. Quamobrem nos precemur ut assimilemur « viro sapienti qui ædificavit domum suam supra petram[4]. » Veniat enim ad tale ædificium immissa « a spiritualibus nequitiæ in cœlestibus[5] » pluvia, aut flumina inimicorum nostrorum « principatuum et potestatum, *aut* a mundi rectoribus tenebrarum harum » venti asperi, aut inundatio subterraneorum spirituum, seque illidant ædificio nostro supra petram fundato : ut non modo non lapsa domo nostra, sed ne ab initio quidem concussa, vim potius nostram experiantur quam suam inferant. Dicat etiam unusquisque nostrum adversarios percutiens : « Sic pugno, non quasi aërem » verberans[6]. »

XLIX. Præterea quandoquidem « exiit qui seminat seminare[7], » demonstremus animam nostram semen ejus suscepisse, non ut qui secus viam sunt, neque ut petrosa, neque ut spinæ, sed ut terra bona. Si igitur neque secus viam neque super spinas venit sermo Jesu, quantum in nobis est in Domino gloriabimur. Intelleximus enim verbum[8]. Quare malus non rapuit quod seminatum est in cordibus nostris. Quod autem super spinas seminatum non sit, multi nobis testes erunt quotquot vident neque sæculi istius sollicitudinem, neque fallaciam divitiarum, neque voluptates vitæ potuisse obsistere verbo Dei nostris in animabus suscepto.

[1] Luc. VI, 48, 49.— [2] Matth. VII, 25. — [3] Luc. VI, 48.— [4] Matth. VII, 24. — [5] Eph. VI, 12. — [6] I Cor. IX, 26. — [7] Matth. XIII, 3. — [8] Ibid. 19.

Reliquum est ut dubitent homines an super petrosa, an in terram bonam pervenerit, quantum in nobis fuit, verbum Dei. Orta est enim tribulatio et persecutio propter verbum, et tempus magnæ tentationis instat, quo arguitur qui super petrosa seminatus est, et qui profundas non egerunt radices, nec usque ad mentis intima Jesum susceperunt. Qui autem intelligit verbum, fructum affert, et retinet verbum usque ad finem in patientia, faciens centesimum. Audimus enim quomodo Scriptura nobis exhibeat illos qui in tempore tribulationis et persecutionis scandalizantur, postquam cum gaudio sanctam disciplinam suscepisse visi sunt; et ideo scandalizantur quod radicem non habeant, sed ad tempus credant. Ait enim secundum Matthæum : « Qui autem super » petrosa seminatus est, hic est qui verbum audit, et conti» nuo cum gaudio accipit illud : non habet autem in se ra» dicem, sed est temporalis : facta autem tribulatione et » persecutione propter verbum, continuo scandalizatur[1] » Secundum Marcum : « Hi sunt qui super petrosa seminan» tur, qui, cum audierint verbum, statim cum gaudio acci» piunt illud, et non habent radicem in se, sed temporales » sunt : deinde orta tribulatione et persecutione propter » verbum, confestim scandalizantur[2]. » Secundum Lucam : « Nam qui supra petram, qui cum audierint cum gaudio sus» cipiunt verbum : et hi radices non habent : qui ad tempus » credunt, et in tempore tentationis recedunt[3]. » De iis qui bene fructum afferunt docens ait Scriptura : « Qui vero in » terram bonam seminatus est, hic est qui audit verbum, » et intelligit, et fructum affert, et facit alius quidem cente» simum, alius autem sexagesimum, alius vero trigesimum[4]. » Vel : « Et hi sunt qui super terram bonam seminati sunt, » qui audiunt verbum, et suscipiunt, et fructificant, unum

[1] Matth. XIII, 20, 21. — [2] Marc. IV, 16, 17. — [3] Luc. VIII, 13. — [4] Matth. XIII, 23.

» triginta, unum sexaginta, et unum centum[1].» Vel : « Quod » autem in terram bonam, hi sunt qui in corde bono et » optimo audientes verbum retinent, et fructum afferunt in » patientia[2]. » Quando igitur, juxta Apostolum, « Dei agri» cultura, Dei ædificatio estis, » agricultura in terra bona, ædificatio super petram : ut ædificatio Dei, stemus inconcussi ad tempestatem ; ut Dei agricultura, neque de maligno curemus, neque de tribulatione aut persecutione quæ propter verbum oriatur, neque de sollicitudine hujus sæculi, neque de fallacia divitiarum, aut de vitæ voluptatibus : sed his omnibus contemptis, spiritum sapientiæ sollicitudine carentem suscipiamus; festinemus ad eas divitias quæ fallaciam non habent, et ad voluptates, ut ita dicam, paradisi deliciarum properemus. Reputemus in singulis ærumnis istud : « Quod in præsenti est momentaneum et leve tribu» lationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum glo» riæ pondus operatur in nobis : non contemplantibus nobis » quæ videntur, sed quæ non videntur[3]. »

L. Istud etiam noverimus quod dictum est de Abel ab homicida et injusto Caïn occiso, iis omnibus convenire quorum injuste sanguis effusus est. Illud enim : « Vox sanguinis » fratris tui clamat ad me de terra[4], » de singulis quoque dici martyribus arbitremur, quorum sanguinis vox ad Deum e terra clamat. Forte etiam ut pretioso Jesu sanguine empti sumus, postquam Jesus accepit « nomen quod est super » omne nomen[5], » sic et pretioso martyrum sanguine quidam ementur : cum martyres magis exaltandi sint quam exaltati fuissent, si justi tantum, non etiam martyres fuissent. Æquum est enim exaltationem proprie dici mortem quæ in martyrio obitur; ut ex illo apparet : « Si exaltatus fuero » a terra, omnes traham ad me ipsum[6]. » Clarificemus igi-

[1] Marc. IV, 20. — [2] Luc. VIII, 15. — [3] 2 Cor. IV, 17. — [4] Gen. IV, 10. — [5] Phil. II, 9. — [6] Joan. XII, 32.

ır et nos Deum, morte nostra illum exaltantes : quando-uidem qui martyr est, Deum sua morte clarificat. Quod t ipsum a Joanne discimus cum ait : « Hoc autem dixit significans qua morte esset clarificaturus Deum [1]. » Hæc pro ıcultate mea ut licuit ad vos scripsi : quæ vobis precor ad ræsens certamen utilia sint. Quod si vos maxime nunc, tpote digni qui plura e divinis mysteriis perspiciatis, ma-›ra et pretiosiora atque ad propositum efficaciora assecuti, æc ut puerilia et tenuia spreveritis : id accidet quod ego uoque vobis optarim. Propositum enim nobis est non ut ›er nos quod in vobis est perficiatur, sed ut quomodocum-ļue perficiatur. Atque utinam per illa perficiatur quæ di-'iniora et prudentiora sunt, et omnem hominum superantia ıaturam, verba et sapientiam Dei.

[1] Joan. xxi, 19.

CONCORDANTIA

COLLECTIONIS LATINÆ ET BIBLIOTHECÆ SELECTÆ.

ΠΕΡΙ ΑΡΧΩΝ, *seu* DE PRINCIPIIS.

Apud Collectionem integrum opus reperitur; in Bibliotheca autem quædam solummodo fragmenta legere est tom. II, pag. 287 et seqq.

EXHORTATIO AD MARTYRIUM.

Collectio, pag. 408. Bibliotheca, pag. 279.

ANNOTATIONES.

ANNOT. (1), pag. 65.

S. Hieronymus, Ep. XXXVIII, allatum locum ita profert: « Sicut enim incongruum est dicere quod possit Filius videre Patrem, ita inconveniens est opinari quod Spiritus sanctus possit videre Filium. » Et ipse Rufinus, Invectiva I adv. Hier. fatetur aliqua verba in Græco incautius fortasse posita fuisse, quæ interpretando ad Catholicum sensum reduxerit.

ANNOT. (2), pag. 81.

Rufinus hic aliqua substituit: nam teste S. Hieronymo, Ep. ad Avitum, Origenes hic docuit Filium non esse bonum, sed auram et imaginem bonitatis. Vide Huetium in Origenianis lib. II, quæst. 2.

Annot. (3), pag. 85.

Dicta illa interpretatio Isaiæ et Habacuc S. Hieronymo stomachum ita movit, ut illam impiam et detestandam appellet lib. III in Isa. et Ep. XLI. Eam tamen excusat Huetius, lib. II Origenian. quæst. 2.

Annot. (4), pag. 86.

Rufinus illa verba : *Arbitror ego*, etc. quibusdam additis et detractis correxit; nam in Græco et ex Epist. S. Hieronymi ad Avitum XCIV patet Origenem hic docuisse « Filium quoque minorem » Patre eo quod secundus ab illo sit, et Spiritum sanctum inferiorem in sanctis quibusque versari; atque hoc ordine majorem » Patris fortitudinem esse quam Filii et Spiritus sancti, et rursum majorem Filii fortitudinem esse quam Spiritus sancti et » consequenter ipsius S. Spiritus majorem esse virtutem cæteris » quæ sancta dicuntur. » Hæc quidem impugnare videntur fidem consubstantialitatis trium Divinarum Personarum. Verum Origenes orthodoxiam suam quoad hunc articulum in consequentibus satis manifestat; nam solum loquitur de subordinatione quæ habetur inter tres Divinas Personas : docet quippe supra n. 4, unitatem haberi in Trinitate; et num. 7, aperte asserit, nihil esse in Trinitate majus et minus, nullam esse in ea discretionem, etc. adeoque in citatis a S. Hieronymo verbis solum in sensu personalis subordinationis loquitur.

Annot. (5), pag. 125.

Ex his et similibus locis non sequitur Origenem naturam animæ et aliorum spirituum in corpore posuisse : sed id solum eruitur, eum juxta Platonicos putasse, animas nunquam omni corpore saltem subtili et aëreo nudari, quod eam, uti erronee censet, ubique sequitur.

Annot. (6), pag. 185.

De inferno Origenis opinionem summatim ita refert S. Hieronymus (Ep. XCIV ad Avit.): « Ignes quoque gehennæ et Scriptura

» sancta peccatoribus comminatur : non ponit in suppliciis, sed in » conscientia peccatorum, quando Dei virtute et potentia omnis » memoria delictorum ante oculos nostros ponitur, et veluti ex » quibusdam seminibus in anima derelictis universa vitiorum se» ges exoritur, et quidquid feceramus in vita vel turpe vel im» pium, omnis eorum in conspectu nostro pictura describitur, ac » præteritas voluptates mens intuens conscientiæ punitur ardore, » et pœnitudinis stimulis confoditur. » Hic error catholicæ fidei repugnans jamdudum explosus est.

Annot. (7), pag. 195.

Hanc dilationem beatitudinis male propugnat Origenes, ut videre est apud Huetium Origen. lib. II, quæst. 11.

Annot. (8), pag. 212.

Hæc explicatio Origenis favet Semipelagianis, qui contendebant initium fidei et bonæ voluntatis esse a nobis. Videatur Huetius lib. II, q. 7.

Annot. (9), pag. 221.

Ab his vocibus : *Unde et arbitrandum est*, usque ad istas : *Verum quoniam Apostoli sermo*, etc. desideratur in Philocaliæ græcus contextus cujus jactura versione S. Hieronymi e regione apposita quodammodo reparatur. Ideo autem hujus loci textus græcus ab auctoribus Philocaliæ omissus videtur, quod manifesto et damnato ab Ecclesia errore scateret, quanquam alia plurima quæ sane non multo saniora sunt, ab iisdem retenta sunt, animarum puta προύπαρξις, et ea quæ secundum Origenis opinationem amitti nequit, bene vel male agendi quovis tempore et quocumque statu potestas; et alia hujusmodi bene multa.

Annot. (10), pag. 241.

Juxta S. Hieronymum, Ep. ad Avit. putat Origenes præcipue quoad eas animas quæ vel a prima nativitate statim, vel antequam in lucem prorumpant, « quarumdam, antequam venerint

» in corpora, merita vel demerita præcessisse, ut est illud Joan- » nis exultantis in utero matris suæ, quando ad vocem salutatio- » nis indignam se confabulatione ejus Elisabeth confitetur. »

Annot. (11), pag. 247.

Locus iste, caute legendus, utpote errori vicinus, conferri potest cum n° xxix lib. de Orat.

Annot. (12), pag. 253.

Hic et alibi manifeste docet Origenes Deum nunquam fuisse otiosum, et ita creationi intentum ut mundi unius finis semper alterius fuerit initium. Verumtamen quantumvis hæc diserte videatur affirmasse Origenes, id tamen præmisit in procemio librorum περὶ Ἀρχῶν, num. 7 : « Est præterea et illud in Ecclesiastica » prædicatione, quod mundus iste factus sit, et a certo tempore » cœperit, et pro ipsa sui corruptione solvendus. Quid tamen » ante hunc mundum fuerit, aut quid post mundum erit, jam non » pro manifesto multis innotuit : non enim evidens de his in Ec- » clesiastica prædicatione sermo profertur. » Quarum rerum obscuritatem significari ait Hom. iv in Isaiam num. 1, per alas illas quatuor Seraphimorum duorum, quæ Dei faciem ac pedes velabant. Unde existimari potest, quæcumque super argumento conscripsit, velut meras conjecturas proposuisse, non tanquam dogmata asseverasse.

Prætermittere vero minime decet illud Hieronymi e lib. 1 in Epist. ad Tit. non longe ab initio : « Sex millia necdum nostri or- » bis implentur anni, et quantas prius æternitates, quanta tem- » pora, quantas sæculorum origines fuisse arbitrandum est, in » quibus Angeli, Throni, Dominationes, cæteræque Virtutes ser- » vierint Deo, et absque temporum vicibus, absque mensuris, » Deo jubente, substiterint. » Materiam autem a Deo ante mundum creatam posuerunt Philo, Tatianus, Lactantius, et alii, ex qua mundum postea fabricaverit.

Annot. (13), pag. 267.

Ex toto hoc capite summatim colligit S. Hieronymus, Ep. xciv ad Avitum, Origenem « post disputationem longissimam, qua om-

nem creaturam corpoream in spiritualia corpora et tenuia dicit esse mutandam, cunctamque substantiam in unum corpus mundissimum, et omni splendore purius convertendam, et tamen, qualem nunc humana mens non potest cogitare, » ad extremum itulisse, « et erit Deus omnia in omnibus, ut universa natura corporea redigatur in eam substantiam quæ omnibus melior est, in divinam scilicet, qua nulla est melior. » Ex his cum videatur sequi, Deo corpus, licet tenuissimum, inesse, Rufinus in ia versione hoc dissimulavit, vel saltem in alium sensum detort. Vid. Huetium, lib. II, q. I.

Annot. (14), pag. 282.

Valde erronee docet Origenes sacram tum veteris tum novi Testamenti scripturam plura complecti in sensu naturali falsa, bsurda et impossibilia; quod reverentiæ sacris Scripturis deitæ plurimum adversatur.

Annot. (15), pag. 285.

Hanc Origenis opinionem pluribus refellit D. Carolus de la ue in præf. tom. II Operum Orig. quia ad eversionem religionis ostræ infidelibus et hæreticis arma suggerit.

Annot. (16), pag. 298.

Marcello Ancyrano (ut videre est apud Eusebium lib. I adersus eumdem Marcellum) hæc admodum displicebant, quod ide sequi putaret Origenem secundam quamdam substantiam i Filio agnoscere. Verum si per se spectetur hic locus, catholicus st, nec aliud docet Origenes, ut optime annotavit Eusebius, uam non licere corporalem quamdam et passivam generatioiem divinitatis Filii Dei comminisci. Certe nullus calumniæ locus elinquetur, si quæ statim hunc locum excipiunt in versione Rufini, genuina prorsus sunt et sincera. Huetius autem putat hæc erba: « Aut ex nullis substantibus Filium procreatum a Patre, id est, extra substantiam suam, ut fuerit aliquando quando non fuerit, » vel a Rufino fuisse interpretationi intexta, vel ab aliis Rufino antiquioribus græco ipsi contextui inserta contra Arium, quem Sozomenus ait, « primum in Ecclesia ausum esse dicere

» quod nemo ante illum dixerat, Filium scilicet Dei ex non exstan- » tibus extitisse, et fuisse aliquando cum non esset. » Sed falsus est Sozomenus. Athanasius enim libro de Decretis Nicænæ synodi p. 233, Origenis verba refert quæ huic Rufinianæ versionis loco valde affinia sunt, et ex quibus liquet ante Arium fuisse hæreticos qui dicerent *fuisse aliquando quando non erat Filius*, quosque sic refellit Origenes : « Si est imago Dei invisibilis, invisibilis » quoque est ipsa imago. Quin etiam addere ausim, cum sit simi- » litudo Patris, non posse fieri ut aliquando non fuerit. Quando » enim Deus, quem Joannes lucem appellat (nam Deus lux est), » propriæ gloriæ splendore caruit, ut quis audeat principium » existendi Filio tribuere, quasi scilicet antea non fuisset? Quan- » donam vero non erat Verbum, Verbum, inquam, quod et Pa- » trem cognoscit, et est character ac imago ejusdem substantiæ, » quæ digne nec exprimi, nec nominari, nec proferri possit? In- » telligat enim qui dicere audet, Fuit aliquando cum non esset » Filius, idem esse ac si diceret : Sapientia aliquando non erat, » Verbum non erat, Vita non erat. » Idem Origenes rursus ita alibi loquitur teste Athanasio ibidem : « Verum nefas est nec pe- » riculo vacat propter nostram infirmitatem, Deum, quantum in » nobis est, unigenito privare Verbo quod semper cum illo fuit, » et illa erat Sapientia qua delectabatur. Alioquin eum non sem- » per fuisse delectatum intelligendum erit. » Vide lib. II Orige- nian. q. 2.

Annot. (17), pag. 308.

Hæc ita interpretatur S. Hieronymus : « Si enim Patrem co- » noscit Filius, videtur in eo quod novit Patrem, posse eum com- » prehendere : ut si dicimus artificis animum artis scire mensu- » ram. Nec dubium quin, si Pater sit in Filio, et comprehendatur » ab eo in quo est. Sin autem comprehensionem eam dicimus, » ut non solum sensu quis et sapientia comprehendat, sed et vir- » tute et potentia cuncta teneat qui cognovit; non possumus di- » cere quod comprehendat Filius Patrem. Pater vero omnia » comprehendit. Inter omnia autem et Filius est, ergo et Filium » comprehendit. Curiosus lector inquirat, utrum ita a semetipso » cognoscatur Pater, quomodo cognoscitur a Filio; sciensque il- » lud quod scriptum est : *Pater qui me misit major est omnibus*, » verum esse contendet, ut dicat, et in cognitione Filio Patrem esse

majorem, dum perfectius et purius a semetipso cognoscitur, quam a Filio. »

Sanctus Hieronymus Epist. XCIV ad Avitum hæc quæ ad hunc locum pertinere videntur, affert e lib. IV περὶ Ἀρχῶν; sed Rufinus, quoniam catholicæ fidei ea repugnare putabat, in versione sua omisit. Verba græca quæ postremæ hujus fragmenti parti respondent, exhibet Justinianus ad calcem Epistolæ ad Menam. Vide lib. II Origenian. q. 2.

ANNOT. (18), pag. 344.

Licet Origenes solum Patrem orandum esse docens ab errore purgari queat juxta D. Huetium Orig. lib. II, q. 2, dicendo, orandum esse Patrem per Filium mediatorem nostrum, preces nostras Patri offerentem; nihilominus D. Petit-Didier ab omni errore non audet Origenem excusare, quia videtur credidisse non posse nos orare Christum sumpta voce precationis, προσταχῆς, in suo proprio ac naturali sensu.

ANNOT. (19), ibid.

Quando Origenes dicit Christum alium esse a Patre quoad substantiam, vocem substantiæ pro voce personæ usurpat.

ANNOT. (20), pag. 387.

Scientia solvendi et retinendi peccata confessionem omnino supponit. Deinde Origenes docet hic solum, ne sacerdotes temere sibi arrogent potestatem omnia peccata indiscriminatim pro libitu remittendi, cum nonnulla, uti idololatria, adulterium et fornicatio, nonnisi post diuturnam et dignam pœnitentiam remittenda sint.

ANNOT. (21), pag. 393.

Aperte hic somnia sua occinit Origenes, animas nempe quemlibet statum adeptas arbitrii sui libertate ad bene vel male agendum frui, ac perpetuos esse proinde a supernis ad inferiora lapsus et reditus; pœnas item omnes esse purgatorias, imo ipsamet

peccata purgatorias pœnas esse. De his somniis fuse disseritur Origenianorum lib. II, q. 7. num. 2, et q. 11, num. 1 et 17.

ANNOT. (22), pag. 402.

In libello quem Theodorus, episcopus Scythopolitanus, Justiniano imperatori et quatuor patriarchis Constantinopolitano, Alexandrino, Antiocheno, et Jerosolymitano obtulit, inter anathemata quibus Origenis dogmata ferit, illud capite v, sic legitur Biblioth. Coislin p. 95 : « Si quis dicat, aut teneat, aut censeat, » aut doceat in resurrectione hominum corpora sphærica resur- » gere, et non confiteatur nos rectos resurrecturos esse, anathe- » ma sit. » Vide insuper Huetium, in Origenian. lib. II, quæst. 9, num. 9.

EXPLICIT TOMUS SEPTIMUS.

INDEX TOMI SEPTIMI.

J. AFRICANUS.

ORIGENES.

DE PRINCIPIIS LIBRI QUATUOR.

EXPLICIT INDEX.

COLLECTIO

SELECTA

SS. ECCLESIÆ PATRUM.

VIII.

PATRES TERTII ECCLESIÆ SÆCULI.

ORIGENES.

II.

EXPLICIT INDEX.

COLLECTIO

SELECTA

SS. ECCLESIÆ PATRUM.

VIII.

PATRES TERTII ECCLESIÆ SÆCULI.

ORIGENES.

II.

ORIGENIS

CONTRA CELSUM

LIBRI OCTO.

ORIGENIS PRÆFATIO

AD LIBROS CONTRA CELSUM.

I. SALVATOR ac Dominus noster Jesus Christus[1], cum falsis premebatur testimoniis, obticuit : ad crimina objecta nihil respondit, quippe qui persuasum habebat tota vita sua rebusque inter Judæos gestis melius falsa testimonia dilui, et crimina repelli, quam si ullis se sermonibus defendisset. Tu vero, pie Ambrosi, nescio, qua causa volueris me depellere calumnias et criminationes, quas contra Christianos Ecclesiarumque fidem scripto Celsus edidit : quasi eas aperte non falsi convincerent res ipsæ, nec eas obtereret doctrina quovis scripto præstantior, et quæ ne quidem illis ullam probabilitatem relinquit, qua quidquam virium habeant. Jam vero Jesum tacuisse, cum falsa contra illum dicta testimonia sunt, satis in præsenti constabit ex Matthæi verbis, quibus fere similia scripsit Marcus. Matthæi verba hæc sunt : « Princeps autem sacerdotum et omne concilium quærebant falsum testimonium contra Jesum, ut eum morti » traderent, et non invenerunt, cum multi falsi testes ac-

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 9 et seqq.

» cessissent. Novissime autem accedentes duo dixerunt : Hic » dixit : Possum destruere templum Dei, et post triduum » reædificare. Et surgens princeps sacerdotum ait illi : Nihil » respondes ad ea, quæ isti adversum te testificantur? Jesus » autem tacebat[1]. » Sed et nihil respondisse falsa crimina objicientibus, hæc testimonio sunt : « Jesus autem stetit ante » præsidem, et interrogavit eum dicens : Tu es Rex Judæo» rum? Dicit illi Jesus : Tu dicis. Et cum accusaretur a » principibus Sacerdotum et Senioribus, nihil respondit. » Tunc dicit illi Pilatus : Non audis quanta adversum te di» cunt testimonia? Et non respondit ad ullum verbum, ita » ut miraretur Præses vehementer[2]. »

II. Atque etiam erat, quod vel mediocriter prudentes admirarentur, qui falso accusatus se ipse defendere, nullius que sceleris reum se demonstrare; qui vitæ suæ laudes virtutesque vere divinas prædicare poterat, quo viam Judici ad æquiorem sententiam aperiret, eum hæc non *modo* non fecisse, sed etiam despexisse et magno animo contempsisse accusatores. Nam Jesum a Judice sine mora absolvendum fuisse, si quid ad propulsandas criminationes dixisset, perspicuum est ex iis, quæ Pilatus dixisse memoratur : « Quem » vultis ex duobus dimittam vobis? Barabbam, an Jesum, » qui dicitur Christus[3]? » Et ex his quæ proxime sequuntur : « Sciebat enim quod per invidiam tradidissent eum[4]. » Jesus igitur semper falsis testimoniis premitur; et quia semper inest hominibus malitia, semper accusatur. Silet quidem ad hæc hodieque, nec quidquam voce respondet, sed germa-

[1] Matth. xxvi, 59. — [2] Id. xxvii, 11. — [3] Ibid. 17. — [4] Ibid. 18.

rorum ejus discipulorum vita defenditur. Hæc enim falsorum testium perfidia validior falsa testimonia calumniasque redarguit atque evertit.

III. Quamobrem affirmare non dubito quam a me defensionem parari postulas, ea illam debilitari, quæ rebus et actis constat, simulque illam Jesu potentiam, quæ non omnino stupidis evidenter apparet. Tamen ne tua jussa detrectare videar, conatus sum pro viribus ad singula quæ Celsus objicit, id respondere quod ea evertere visum est: tametsi non arbitror ullum e fidelibus esse, qui scriptis ejus commoveri queat. Nam prohibeat Deus, ut quisquam sit, qui, postquam tantam adeptus est charitatem Dei in Christo Jesu, verbis Celsi ejusve similium a proposito dimoveri possit. Ac neque Paulus inter innumeras illas res, quæ alios a charitate Christi et a charitate Dei quæ est in Christo Jesu separare solent, sed quæ superaverat illa, qua ipse ardebat, charitas; sermonem non recensuit. Adverte enim illum primum dicere : « Quis nos separabit a charitate Christi? an tribu- » latio? an angustia? an persecutio? an fames? an nuditas? » an periculum? an gladius? (sicut scriptum est: quia prop- » ter te mortificamur tota die; æstimati sumus sicut oves oc- » cisionis.) Sed in his omnibus supervincimus propter eum » qui dilexit nos [1]. » Secundo loco enumerat alia, quæ parum firmos in pietate plerumque separant : « Certus sum enim, » *inquit*, quia neque mors, neque vita, neque angeli, ne- » que principatus, neque instantia, neque futura, neque po- » testates, neque altitudo, neque profundum, neque crea-

[1] Rom. VIII, 35.

» tura alia poterit nos separare a charitate Dei quæ est in » Christo Jesu Domino nostro[1]. »

IV. Ac nos quidem gloriari æquum fuerit, si nec tribulatio, nec alia quæ post illam numerantur incommoda, nos avellant: non item Paulum et Apostolos aut si quis alius illis evasit similis; propterea quod sit his rebus longe superior qui dicit: « In his omnibus supervincimus propter eum » qui dilexit nos[2]: » Quod majus est quam *vincere*. Quod si Apostolos gloriari oporteat, quod a charitate Dei quæ est in Christo Jesu Domino nostro non separentur; laudi profecto ducerent se a charitate Dei quæ est in Christo Jesu Domino nostro neque morte, neque vita, neque Angelis, neque principatibus, neque aliis quæ sequuntur, separari posse. Quare mihi nequaquam placeret is cujus fides in Christum aut scriptis Celsi, qui defunctus jam pridem hanc vitam vivere desiit, aut alia sermonis probabilitate subverti posset. Nec scio quo loco habendus ille esset, cui scripta opus essent, quibus se adversus Celsi contra Christianos criminationes muniret, averteret ea quæ fidem convellere possunt, et in ea sese confirmaret. Attamen quia fieri potest, ut in vulgo fidelium reperiantur, quibus exitio esse possent Celsi scripta; saluti autem defensio, quæ dilueret Celsi calumnias et stabiliret veritatem; statui tua jussa capessere, scriptumque quod ad me misisti confutare: quod quidem scriptum licet inscribatur a Celso *Sermo verus*; neminem tamen puto, si modo in philosophia tantulum profecit, hanc illi laudem concessurum fore.

[1] Rom. VIII, 35. — [2] Ibid. 37.

V. Sane Paulus, cui non latebat multa esse in Philosophia Græcorum non contemnenda, imo quæ, tametsi falsa, specie tamen veri multis fucum facere possint, sic de illis loquitur: « Videte ne quis vos decipiat per Philosophiam et » inanem fallaciam, secundum traditionem hominum, se» cundum elementa mundi, et non secundum Christum[1]. » Et cernens in sermonibus sapientiæ *hujus mundi* videri quiddam magnificum, dixit Philosophorum illorum sermones esse *secundum elementa hujus mundi*. At Celsi scripta nemo sanæ mentis dixerit esse *secundum elementa hujus mundi*. Et illa quidem Philosophorum scripta, quod quiddam fallax et captiosum præ se ferant, *inanem fallaciam* vocavit; forte ut illam ab alia fallacia distingueret quæ non est inanis, quamque in animo habens Jeremias, Deo dicere ausus est: « Seduxisti me, Domine, et seductus sum, » fortior me fuisti et invaluisti[2]. » At Celsi scripta nullam fallaciam habere mihi videntur, atque adeo ne vanam quidem: qualis eorum Philosophorum est, qui sectarum auctores fuere, quique ad res hujusmodi ingenium non vulgare attulerunt. Nam quemadmodum non quamlibet falsam in geometricis theorematibus propositionem, pseudographæ nomine appellaverit quispiam, aut describeret iis qui se in hac scientia exercent: sic, ut opera quædam, velut eorum qui sectarum in philosophia parentes fuerunt, « inanis fal» lacia et traditio hominum secundum elementa mundi » dicantur, oportet ut eadem arte composita fuerint.

V. Jam eo mea hæc defensio pervenerat, ubi Celsus Ju-

[1] Coloss. II, 8. — [2] Jerem. XX, 7.

dæum cum Jesu disputantem inducit, cum in n
hanc Præfationem ante operis initium collocar
hoc opus inciderit, statim a limine intelligat i
fidelibus elucubratum; sed iis, aut qui fidei
gustum non habent, aut quos *infirmos in fide*
tolus, ubi ait: *Infirmum in fide assumite*[1]. Hæc
etiam lectori excusabit, quod aliam initio, alia
tibus refellendi Celsi rationem secutus sim. N
rerum capita, et quæ contra dici possent, pau
constitueram, hæc omnia postea in sermonis
redacturus: deinde vero res ipsa monuit satius
pori parcerem, contentusque iis quæ initio C
tionibus objeceram, in consequentibus pro viri
decertarem. Quapropter ignoscas velim iis, q
Præfationem initio sunt. Quod si neque tibi f
quæ sequuntur; illis quoque similem petens v
te ad sapientiores, et qui dictis scriptisque, i
contra nos calumnias refellere valeant. Sap
magis, qui illud Celsi scriptum legens, defens
non indiget, sed totum quantum est contemn
plex quisque fidelis per inhabitantem in se
immerito facit.

[1] Rom. XIV, 1.

ORIGENIS
CONTRA CELSUM
LIBRI OCTO.

LIBER PRIMUS.

I. Volens Celsus invidiam Christianismo conflare[1], quod
edera inter se clam ineant Christiani legibus vetita, hoc
rimum ait alia esse fœdera quæ fiunt palam, alia quæ oc-
ulte: illa legibus permitti, hæc legibus prohibita. Nempe
ult in eam quam Christiani mutuam vocant Agapen, odium
tcitare, quasi communis periculi causa instituta fuerit, et
ılidior sit omni sacramento. Quoniam igitur jactitat publi-
am legem, et illam violari dicit Christianorum fœderibus,
espondendum est, quemadmodum si quis apud Scythas
eregrinus qui nefariis legibus utuntur, nullam inde disce-
endi occasionem reperiret, cogereturque inter eos vivere,
profecto ut pareat veritatis legi quam illi nefariam putant,
ire cum iis qui eadem secum sentirent, fœdera iniret le-
ibus Scytharum vetita: sic apud veritatem judicem illas
entium leges quæ statuarum cultum sanciunt, et inducta
eorum multitudine Deum e medio tollunt, leges esse Scy-
iicas, aut si quid est legibus Scythiciis irreligiosius. Non
itur absurdum est fœdera contra leges inire, veritatis de-

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 15 et seqq.

fendæ causa. Sicut enim si qui clam fœdera i
ut Tyrannum urbem invadentem e medio to
facerent; ita Christiani, diabolo mendacioq
tyrannidem exercentibus, merito, etiam pe
legibus, contra diabolum ipsum fœdera ineu
operam eorum saluti quibus persuaderi pote
uti Scythicam et tyrannicam legem excutiar

II. Deinde ait Barbaram esse Christianæ
nem; qua procul dubio Judaismum intellig
quam appenditur Christianismus. Hic salte
æquitatem ut id illi non vitio vertat. Nam
laudat ut qui dogmata excogitare possint.
alios esse, qui melius Græcis inventa Barba
cent, argumentis confirment, ad virtutis usum
Ex ejus igitur dictis id primum ad Christianar
defensionem colligendum, si quis Græcani
imbutus in iisque exercitatus ad nos transic
modo judicaturum vera esse quæ credimus;
tionum momentis firmaturum, additurum
deesse videntur, ut Græcarum scholarum m
demonstrari queant. Sed adjicio doctrinam C
quadam propria ratione demonstrari. Divina
et ad eam Græcorum Dialectica ne compara
test. Illam sitam esse docet Apostolus « in os
» tus et virtutis [1] : » *spiritus* quidem, propte
quarum omnium perspicuitas et evidentia que
persuadere potest ut ea præsertim credat qu
pertinent; *virtutis* autem, propter miracula
trandorum vim ac potestatem penes Christia
ex multis aliis, tum inde maxime efficitur, q
huc supersint vestigia apud eos, qui ex legis C
ceptis vitam suam moresque exigunt.

[1] 1 Cor. II, 4.

III. Postea cum dixisset Christianos, quæ lubet, facere docere clanculum, et id quidem magna ratione; sic iim capitalem sibi intentatam pœnam effugere: illorum ericulum confert cum periculis quæ ob Philosophiam adiit ocrates: addere poterat Pythagoram, aliosque Philosophos. ui dicendum Athenienses confestim pœnituisse sui in Soatem facinoris, suumque odium omnino posuisse, queiadmodum et alii erga Pythagoram, siquidem Pythagorici iu scholas habuerunt in ea Italiæ parte, quæ Magna Græia vocabatur; sed ad Christianos quod spectat, Senatum Romanum, Imperatores diversis temporibus, milites, poulos, ipsos eorum qui credebant parentes, in eorum doctrinam conspirasse; ut tot undique hostium insidiis circumvallata haud dubie oppressa fuisset, nisi divina virtute sustentata non modo evasisset atque emersisset, sed etiam orbem universum vicisset vel in se conjuratum.

IV. De nostra quoque morum disciplina videamus quomodo detrahere se putet tanquam nec gravi nec nova[1], propterea quod ea nobis sit communis cum aliis Philosophis: cui ita respondendum est: Nisi omnes haberent communes quasdam de moribus regendis notiones in animis impressas; etiam qui justum in se Dei judicium accersunt atque attrahunt, illi debitam suis peccatis pœnam declinarent. Quare nihil mirum Deum, quæ per Prophetas et Salvatorem docuit, eadem in omnium hominum animis impressisse: ut Deo judicante nullus excusatione uti possit; cum nullus sit, quin « sensum legis in corde suo scriptum[2] » habeat. Atque id obscure subindicant Scripturæ, ubi narrant, quod Græci fabulam esse volunt, Deum præcepta proprio digito scripta Moysi tradidisse, eaque confracta fuisse malitia eorum qui vitulum conflaverant; quasi dice-

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 16 et seqq.

[2] Rom. II, 15. Exod. XXXI, 18; XXXII, 20.

rent ea scelerum proluvie obliterata fuisse : D
eadem in lapideis tabulis a Moyse excisis exar
que dedisse : nimirum prophetico sermone a
primum peccatum ad secundas Dei litteras præ

V. Quod autem Christiani de Idololatria sent
exponit et veluti confirmat dicens ab illis pr
manufactos non existimari, quod a recta rati
sit deorum in numero habere, improborum,
ribus, sæpe etiam injustorum artificum opera
ostendat neque hanc sententiam esse Christia
priam aut ab illis inventam, Heracliti verba ref
« qui ad res inanimas, tanquam dii essent, a
» perinde facere, ac si quis cum parietibus co
Verum hæc, ut et alia quæ ad Ethicen perti
insitæ hominum animis notiones. Hinc hausit He
quisquis alius e Græcis vel Barbaris idem astr
vit : nam et Persas in eadem sententia fuisse v
mat, Heredoti fide. Cui addo ego Zenonem
qui in libro de Republica ait : « Nihil opus erit
» strui. Nihil enim sacrum, nihil alicujus pretii
» tum existimandum est, quod a fabris oper
» truitur. » Liquet igitur etiam de hoc dogmate
inscriptum esse hominum mentibus quid seque

VI. Postea Celsus nescio qua re motus ait,
tiani videntur habere potestatem, eam ipsos
quorumdam dæmonum nominibus et incantatio
nor, subindicans ea quæ faciunt apud nos ii, q
incantant et expellunt; in quo manifeste nos c
Neque enim hujusmodi incantationibus potesta
videntur, sed pronuntiando nomine Jesu re
Evangeliis : hæc enim sæpe ex hominibus dæm
serunt, idque maxime cum ii qui recitant, pur
citant et integra fide. Quin imo tanta nominis

æmones vis est et potentia, ut eos aliquando vincat etiam a improbis pronuntiatum. Quod nobis Jesus ipse prænuntians ait: « Multi dicent mihi in illa die: In nomine tuo dæmonia ejecimus, et virtutes fecimus[1]. » Quod nescio sponte-ne ac maligne prætererit Celsus, an prorsus ignoraverit. Accusat postea et ipsum Salvatorem, quod magicis artibus fecerit ea, quæ facere visus est; et quod, cum præsciret multos postea futuros, qui earumdem artium periti eadem ac ipse efficerent jactarentque se divina effecisse potentia, illis sua societate interdixerit: illum enim, si juste alios rejecit, improbum esse, cum eorumdem criminum sit reus; aut si cum hæc facit extra culpam est, abesse etiam a culpa eos qui eadem faciunt. Verumtamen licet qua virtute Jesus hæc fecerit, demonstrari posse non videretur, nihilominus evidens est nullam a Christianis incantationum artem adhiberi, sed Jesu nomen aliaque nonnulla, quæ scripturæ divinæ credenda esse docent.

VII. Quoniam vero in sequentibus clanculariam sæpe vocat nostram doctrinam, etiam in hoc confutandus est, cum illa sit toti orbi magis cognita, quam ipsamet placita Philosophorum. Quem enim fugit Jesum natum esse ex Virgine et suffixum cruci, et quod jam tot homines credunt, illum e mortuis surrexisse, venturum esse judicium, quo injusti meritis suppliciis, justi meritis præmiis affici debent? Et mysterium resurrectionis nonne in ore est etiam infidelibus, quibus deridiculo est, quia illud non intelligunt? Post hæc ineptus sane fuerit, qui nostram doctrinam occultam esse diceret. Cæterum esse quædam reconditiora nec omnibus retecta, id Christianæ doctrinæ commune est cum philosophia, ubi quædam exteriora, quædam etiam interiora sunt. Nam quibusdam Pythagoræ discipulis satis erat: *Ipse dixit*: cum alii clam docerentur, quæ profanis

[1] Matth. VII, 22.

nec purgatis auribus tutum non erat committe
nec Græcis unquam nec Barbaris vitio datum e
mysteria occultarent. Perperam igitur nec a
sint Christianorum occulta mysteria intelligens
natur.

VIII. Nemo non crederet vehementer illu
qui in profitendo Christianismo ad mortem us
ter perseverant, cum ait : « Neque id cum dic
» est, eum qui rectam doctrinam semel ampl
» illa discedere, aut ab illa alienum se simula
» prorsus abjicere debere, cum ob eam in peric
» minibus atque in discrimen vocatur. » Quib
eos, qui, cum intus Christianam teneant reli
gunt tamen se non tenere, aut id aperte n
enim : « Qui doctrinam amplexus est, eum no
» ab ea se simulare alienum, aut illam abjicer
secum discordare convincendus est Celsus. N
ejus scriptis illum Epicureum esse perspicitur
criminatio qua in nos utitur, magis videatur
quæ Epicuri sunt obtengens, simulat se c
mine agnoscere corpore præstantius, quodq
affinitatem habeat. Sic enim ille : « Ii in q
(id est anima) « bene se habet, illius quicu
» ne quadam conjuncti sunt, hoc est Dei d
» grant, et de illo semper aliquid audire et cogi
» piscunt. » Vide igitur parum sincerum homin
Supra dixit : « Non debere eum, qui semel rec
» tiam amplexus est, ab ea desciscere, aut ab
» se fingere, aut illam prorsus ejurare, tamet
» periculum sibi ab hominibus intentetur ; » ips
ria omnia incidit. Noverat enim se non posse
confiteri, quin fidem iis detraheret, quæ dict
eos qui saltem providentiam admittunt et Deum

antem. Duos autem accepimus fuisse Celsos Epicureos, rum qui Nerone Imperatore, hunc vero qui Adriani ateet postea vixit.

IX. Post hæc hortatur ut in admittendis dogmatis ration et rationabilem sequamur ducem : hac sine cautione busdam assentientes errorem omnino non posse fugere : i imprudenter et inconsiderate credunt, similes illis esse, i Metragyrtis, Divinis, Mithris, Sabbadiis, Hecatæ aliuse dæmonis aut dæmonum spectris credulos se præbent : ut enim illorum inscitiæ verba dant improbi homines osque pertrahunt quo lubet; idem Christianis accidere sore : « Quidam ex illis, *inquit*[1], neque dare neque accipere causas volunt eorum, quibus adhæserunt. Sed hoc illorum est : Noli inquirere, crede potius; et, Fides te servabit. » Illis etiam tribuit istud : « Mala est hujus vitæ sapienia, bona autem stultitia. » Ad hæc ego : si fieri posset, homines, relictis hujus vitæ negotiis, in solam philosoniam incumberent, nulla sane via esset potior. Invenietur nim in Christianismo non minor (ne quid arrogantius diam) tum eorum quæ creduntur disquisitio, tum prophecorum ænigmatum, evangelicarum parabolarum, et sexentorum id genus quæ figurate gesta vel sancita sunt, xplanatio. Siautem id ab hominibus impetrari nequit, sive ropter hujus vitæ necessitates, sive propter eorum infirnitatem, quæ in causa sunt cur perpauci huic se studio edant : ecquæ ratio majori hominum parti subveniendi excogitari potest ea commodior, quam Jesus Gentibus tradidit? Nam sciscitemur ab eorum qui credunt multitudine, quique peccatorum sordes, in quibus antea volutabantur, eluerunt, utrum sit illis conducibilius, sine examine credidisse, et credendo supplicium peccata præmiaque virtutem manere, correxisse mores; an, spreta fide simplici,

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 18 et seqq.

non ante illam morum emendationem aggredi, quam doctrinæ principia penitus investigaverint? Manifestum est, perpaucis exceptis, reliquos ne id quidem assecuturos, quod alii simplici fide consecuti sunt, seu in corruptissima sua vita remansuros. Quocirca inter argumenta quibus constat tam salubrem hominibus doctrinam Deo auctore ad eos pervenisse; hoc, si quod aliud, locum habere debet. Nam ne medicum quidem corporum, qui multos in meliorem statum restituerit, arbitrabitur vir pius ad urbes et gentes advenisse sine Dei providentia, qua sine nihil hominibus contingit boni. Jam vero si qui corpora multorum sanat aut ad meliorem statum reducit, is nihil horum facit sine divina ope; quanto magis id dicere de illo oportet, qui multorum animas convertit, ad meliorem frugem revocat, qui docet suas omnes a summo Deo suspensas habere vitæ rationes, ex ejus voluntate omnia metiri, et omnia fugere vel minima dicta, facta, cogitata, quæ illi displicere possunt.

X. Illam igitur sine examine fidem de qua tot turbas agunt, experti quam sit plerisque utilis, fatemur a nobis commendari iis, qui relinquere negotia omnia non possunt, ut se totos perscrutandæ doctrinæ tradant. Illi autem, quanquam fateri erubescunt, idem faciunt tamen. Nam quis ad philosophiæ studium incitatus et in aliquam Philosophorum sectam aut sorte aut quod in talem magistrum incidit, se conjiciens, aliter ad eam se applicat, quam quia illam credit reliquis præstantiorem? Neque enim, ut Platonicus, aut Stoicus, aut Peripateticus, aut Epicureus fieret, aut cujuscumque sectæ, expectavit, dum aut sectæ suam quæque doctrinam explicassent, aut rationis momenta quibus quædam niterentur, quædam autem refellerentur, audiisset: sed cæco quodam impetu, etsi fateri id nolunt, Stoicæ exempli causa adhæsit cæterasque rejecit, aut Platonicam ut humiliorem, aut Peripateticam, quia ad humanos affectus nimium se

mittit, et plus quam cæteræ sectæ, humana agnoscit
na. Ac nonnulli, ut primum Providentiæ mentio facta
, perturbati iis, quæ hic probis improbisque contingunt,
epropere in hanc abiere sententiam quæ Providentiam
lit, Epicuroque et Celso se addixerunt.

XI. Ergo si ratio docuit credendum esse unicuipiam eo-
m qui Sectas apud Græcos et Barbaros induxerunt, quanto
agis Deo rerum omnium Domino, et ei qui docet hunc
lum esse colendum; cætera vero negligenda quæ vel non
unt, vel si sunt, honore quidem digna sunt, at cultum et
adorationem non merentur: de quibus qui non solum credit,
sed et ratione res contemplatur, proferet eas quæ sibi oc-
currerint, et quas accurata investigatione eruerit demon-
strationes. Quomodo igitur Deo credere non sit rationi con-
sentaneum magis, cum a fide omnia humana pendeant?
Quis enim navigat, aut uxorem ducit, aut liberis dat ope-
ram, aut in terram spargit semina, quin ad hæc facienda
fide meliorum adducatur, quamvis secus possit accidere,
et aliquando accidat? Quin illa fides meliora esse eventura,
omniaque ex voto successura, facit ut audacter etiam om-
nes aggrediantur incertas res et dubii exitus. At si in omni
actione cujus incertum est quis futurus sit exitus, spes et
de futuris potior fides vitam continent, cur non rationabi-
liori de causa quam qui vel maria navigant, vel terram se-
runt, vel uxorem ducunt, cæterisque negotiis humanis
dant operam, hanc ille fidem assumpserit qui Deo rerum
illarum omnium opifici credit, et illi qui ut omnibus qui
ubique terrarum sunt mortalibus hanc doctrinam patefece-
ret, præcellenti mentis altitudine, divinaque animi magni-
tudine summa pericula subiit, et pro hominibus mortem
opinione vulgi ignominiosam oppetiit, quique docuit eos,
quos ab initio suæ doctrinæ administros esse persuasit, in-
ter omnia pericula mortesque continuo impendentes audere

quocumque terrarum proficisci salutis homin

XII. Sequuntur hæc Celsi verba : « Si mihi
» voluerint, non quo scire quæram quid sentiant
» nia novi, sed quia omnium parem curam ger
» cerint. Si vero recusabunt dicentque quod s
» disquirere, etc., necesse est, *inquit*, ut doc
» modi sint quæ asseverant et unde dimanaverin
quæ ego respondeo, arrogantissimi hominis e
Omnia novi. Certe si Prophetas maxime legis
omnium confessione sententiis perobscuris, ser
paucorum captui accommodatis; si Evangelii pa
gem, historiamque judaicam, Apostolorumque
evolvisset; et iis candide perlectis, in mentem
penetrare voluisset, non adeo superbiret, tanta
tia diceret *Omnia novi*. Id ne nos quidem qui
operam studiumque collocavimus, diceremus :
Amica enim est veritas. Neque inter nos quisq
confidens ut dicat se Epicuri aut Platonis nosse
tantopere inter se discrepent etiam illorum inte
quis dicere audeat se Stoicorum aut Peripatetico
cognoscere? Sed fortasse istud, *omnia novi*, au
busdam ita stupidis, ut ne suam quidem ipsi i
sentirent; et quia usus est hujusmodi magistris,
perspecta esse existimavit. Quod idem mihi es
ac si quis in Ægypto peregrinatus, ubi sapiente
teris eruditi multa philosophantur de iis quæ
sacra putantur, vulgus autem quibusdam fabul
quarum intellectum minime capit, vehemente
judicaret sibi explorata esse omnia Ægyptiorum
quamvis hujus religionis imperitos duntaxat au
arcana mysteriorum ex ullo sacerdotum percont
Quæ vero dixi de sapientibus et de ignaris Æg
dem dicere licet de Persis, apud quos et myster

curantur a peritis viris, qui interiorem eorum rationem perspectam habent; dum plebs imperita quæ præter rerum superficiem nihil videt, externa tantum signa consectatur. Idem etiam dicendum de Syris, de Indis et de omnibus apud quos fabulæ et litteræ reconditiores habentur.

XIII. Quoniam vero tanquam a multis Christianis usurpatum Celsus posuit istud : « Mala res est in hac vita sapientia; bona autem stultitia[1] : » respondendum adulterari ab eo Pauli locum, nec ipsa verba referri quæ sic habent : « Si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc sæculo, stultus fiat ut sit sapiens. Sapientia enim hujus mundi, stultitia est apud Deum[2]. » Ergo non simpliciter ait Apostolus sapientiam esse stultitiam apud Deum, sed sapientiam hujus mundi. Neque dicit simpliciter : Si quis videtur inter vos esse sapiens, stultus fiat; sed, stultus fiat in hoc sæculo, ut sit sapiens. Sapientiam igitur hujus sæculi dicimus eam philosophiam, quæ falsis opinionibus tota plena est, et quæ secundum Scripturas inutilis et supervacua redditur. Nec etiam stultitiam vocamus simpliciter bonam; sed eam, qua quis huic sæculo stultus videtur : quo sensu Platonicum qui animam immortalem, eamque e corpore in aliud corpus emigrare credit, stultum esse diceremus, quantum ad Stoicos, Peripateticos, et Epicureos; Stoicos quidem, qui hæcce dogmata exsibilant; Peripateticos, qui Platonis argutias derident; Epicureos denique, quibus superstitiosi sunt ii qui admittunt providentiam, Deumque rebus omnibus præficiunt. Præterea etiam ex nostra doctrina præstare multo ratione et sapientia persuaderi, quam simplici fide; et, si Verbum quibusdam in circumstantiis postremam hanc viam iniri voluit, hoc idcirco voluisse, ut ne homines esse pateretur, quos non adjuvaret, declarat

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 23 et seq.

[2] I Cor. III, 18, 19.

germanus Jesu discipulus Paulus cum ait : « N
» Dei sapientia non cognovit mundus per sapient
» placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos
» dentes [1]. » Ex quibus liquet in Dei sapientia I
tuisse cognosci; quod quia non factum est, v
Deo fuisse, ut salvos faceret credentes, non sin
stultitiam, sed per stultitiam prædicationis.
Jesus Christus crucifixus prædicatur, hoc est *s*
dicationis, quemadmodum et illud intelligens
« Nos autem prædicamus Jesum Christum eu
» fixum; Judæis quidem scandalum, Græcis
» titiam : ipsis autem vocatis Judæis atque Græc
» et Dei virtutem et Dei sapientiam [2]. »

XIV. Cum Celsus [3] nationes plurimas existi
ejusdem quadam cognatione esse conjunctas,
enumerat quæ principium cuidam dogmati ded
autem cur solis Judæis inferat injuriam quos
accenset sive ob studiorum, sive ob opinion
multorum dogmatum similitudinem. Lubens e
terrogaverim, cur de antiquitate illorum, quos
recensuit, Barbarorum et Græcorum historiis
dem; ut fabulosas autem respuit hujus gentis his
si eorum quisque summa fide narravit quæ ad
bant, cur solis Judæorum prophetis abrogemus
si Moyses et Prophetæ in conscribendis Judæoru
genti plus æquo gratificati sunt, cur non idem
aliarum nationum scriptoribus esse factitatum?
tur fidem Ægyptii, cum in suis ipsorum hist
injuriis lacessunt : cum vero Judæi scribunt se
ab Ægyptiis injuste passos fuisse atque idcirco
fuisse punitos, mentiuntur? Neque id de solis

[1] 1 Cor. 1, 21. — [2] Ibid. 23.
[3] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 24 et seqq.

ıdum, sed et de Assyriis. Ut enim illorum historici anti- narrant quæ prælia cum Judæis commiserint; sic ini- cos sibi fuisse Assyrios tradunt Judæorum non dico ophetæ, ne id præjudicare videas, sed scriptores. Hinc le quantum præjudicatis suis opinionibus indulgeat qui is nationibus fidem habet ut sapientibus, alias autem ernit quasi communi sensu plane carerent. Audi enim lsum: « Sententia est, *inquit*, jam a priscis temporibus ecepta, de qua sapientissimæ nationes, urbes, et sapientes homines consentiunt. » Sed noluit Judæos nationem saientissimam dicere, nec saltem Ægyptiis, Assyriis, Indis, 'ersis, Odrysis, Samothracibus, Eleusiniis ea in re æquiarare.

XV. Quanto æquior Celso Pythagoricus ille Numenius uem multa ejus scripta probant fuisse doctissimum, qui ıulta perscrutatus est dogmata, et ex multis collegit quæ era sibi visa sunt. Is in libro primo quem inscripsit *de Bono*, loquens de gentibus quæ Deum incorporeum esse udicabant, illis et Judæos annumeravit: quin eum non iguit in hoc suo opere Propheticis uti sermonibus, eosque d figuras deflectere. Fertur et Hermippus in primo *de Legislatoribus* prodidisse, Pythagoram a Judæis in Græciam raduxisse suam philosophiam. Hecatæi quoque circumferur de Judæis libellus, in quo hujus gentis usque adeo sapientiam probat, ut Herennius Philo in suo de Judæis libro dubitet primum an illius historici scriptum illud sit, deinde addat, siquidem illius opus sit, verisimile esse illum fuisse captum veritatis luce quam præ se fert Judæorum doctrina, illique assensum præbuisse.

XVI. Miror autem qui Celsus Odrysas, Samothracas, Eleusinios, Hyperboreos inter vetustissimas sapientissimasque gentes numerare; et Judæis neque inter sapientes neque antiquos populos locum dare dignatus fuerit, tametsi multi

sint Ægyptii, Phœnices et Græci, qui Judæorum
centur antiquitatem. Scriptores illos inutile fuerit
dium afferre, quos in duobus Josephi de Judæor
quitate libris cuivis videre licet. Ibi enim multi al
illo collecti sunt, qui Judæorum antiquitati test
præbent. Sed et Tatiani junioris in omnium man
satur liber adversus Gentiles, in quo eruditissim
cos profert qui Judæorum et Moysis antiquitatem
Constat igitur Celsum hæc non veritatis amore, se
odio ductum dixisse. Nempe illius consilium fuit c
Christianæ religionis originem quæ a Judæis ducit
et Homeri Galactophagos, Gallorum Druydas
qui multa judaicæ doctrinæ finitima profitentur,
nescio an aliqua extent scripta, sapientissimas ge
quasque appellat. Soli Hebræi sunt quibus, quant
est, sapientiam et antiquitatem abjudicet. Rursus
rum priscorum sapientumque catalogum texit, qu
tis homines opera, posteros scriptis juverint, Mo
pientum albo exclusit: cum Lini, cui primum as
cum, nullæ leges, sermones nulli ferantur ad emen
gentium curationemve instituti; Moysis vero l
integra circumferat per totum orbem dissemin
igitur an non malevolo prorsus animo, Moysen e
catalogo excluserit, Linum vero, Musæum, Orph
recydem, Persam Zoroastrem, Pythagoram, dixe
matibus quibusdam disseruisse, eaque suis inseru
et adhuc dogmata illa observari. Quin data ope
silentio præterit, quam Orpheus maxime adorna
quibus humanos affectus omnes ascribit.

XVII. Postea criminatur Moysis libros, et cul
tropologiis et allegoriis illos interpretantur. Hic
roget egregium illum hominem et suum libru
monis titulo ornantem. Quid, o bone! deos, q

inciderunt casus quales sapientes tui Poëtæ ac Philosophi describunt, qui detestabilibus spurcitiis se fœdaverunt, qui cum suis parentibus bella gesserunt, qui eorum virilia amputaverunt, gloriaris talia memorari ausos esse, perpetrasse, pertulisse : a Moyse autem deceptos et in errorem inductos putas qui se ejus legibus subdidere, quamvis ille nec de Deo, nec de Angelis similia scripserit, imo multo leviora dixerit de hominibus? Nemo enim in illius libris est, qui tale quid ausus sit, quale Saturnus contra cœlum, aut Jupiter contra patrem. Non est apud illum pater hominumque deumque, qui cum propria filia concubuerit. Mihi videtur Celsus quid idem facere ac Thrasymachus ille Platonicus, qui nolebat Socratem de justitia respondere quod is voluisset. « Cave, *inquiebat*, quod utile est, id aut » justum, aut necessarium, aut quid simile dicas. » Nam Celsus eodem modo, postquam insectatus est, ut sibi videtur, Mosaïcas historias, eosque culpavit qui illas allegoriis explicant, impertita tamen eis majoris æquitatis laude, prohibet accusationibus suis, ne qui possent, defendant ut vellent, et prout rerum natura postulat.

XVIII. Sed provocemus illum ad libros cum libris conferendum. Age, Celse, profer in medium Lini, Musæi, Orphei poëmata, et Pherecydis historiam. Compara hæc scripta cum Moysis legibus, illorum historias cum ejus historiis, morales illorum regulas cum ejus legibus et præceptis. Considera utra sola lectione auditores a vitiis avocare, utra in pravum indurare magis valeant. Et animo tecum cogita tuos illos scriptores nullam pene vulgarium lectorum habuisse rationem, sed suam iis solis ut vocas Philosophiam scripsisse, qui tropologiis illam allegoriisque interpretari scirent. At Moyses haud secus ac strenuus orator, qui aliquam dicendi figuram meditatus nullum verbum profert quod duplicem sensum capere non possit, in suis quin-

que libris eamdem observavit regulam : ita ut neque
tudini Judæorum qui ejus legibus regebantur, de
moribus peccandi locum ; neque sagacioribus lec
qui rari sunt, legislatorisque voluntatem indagare
bus, altiora perscrutandi materia defuerit. Adde qu
rum sapientum Poëtarum libri excidisse jam viden
certe servati fuissent, si, qui in illos incidit, hinc
fructum percepisset. At scripta Moysis etiam illis,
dæorum ritibus alieni erant, persuaserunt, eum, q
illas primus posuit Moysique tradidit, Deum es
mundi conditorem, ut illa ipsa scripta testantur.
enim hunc totius orbis opificem, qui toti orbi leg
suerat, vim suis sermonibus indere, quæ universos
mines subjicere posset. Atque hæc dico nihildum
inquirens; sed ut ostendam Moysen, etsi Domi
inferiorem, tuis tamen sapientibus Poëtis Philos
multo præstare. Verum de hac re infra.

XIX. Postea Celsus volens occulte calumniari
de mundi creatione narrantur a Moyse, ex quibu
fit mundum decem mille annorum nondum e
multo esse recentiorem, occultat quid ipse de hac r
assentiturque iis, qui mundum increatum puta
quod ait multas ab omni sæculo conflagrationes
multaque diluvia, querum postremum Deucalio
non ita pridem factum est, id satis declarat ei qui i
potest, Celsi sententiam esse, mundum non esse
Dicat ille fidei Christianæ accusator, quibus a
inductus ad credendum fuerit multas jam confla
contigisse multaque diluvia; horumque ultimum f
quod terram Deucalionis tempore miscuit, et p
conflagrationem ætate Phaëthontis accidisse. Si Pla
logos objicit, dicemus licere nobis etiam credere
piaque anima Moysis, qui sese super creatas re

exerat totumque Deo commiserat, inhabitasse divinum iritum, qui longe clarius quam Plato ullusve e Græcis it Barbaris sapientibus, res divinas exhibuerit. Quod si pposcerit a nobis rationem hujus fidei, reddat ipse prior tionem eorum quæ sine ulla auctoritate protulit: tum os quoque nostra hæc ita se habere probabimus.

XX. Cæterum Celsus vel invitus testificatus est recenorem esse mundum, necdum decem annorum millia comlevisse, cum dixit a Græcis res illas antiquas existimari, uia propter diluvia et conflagrationes, nemo antiquiores idit aut litterarum monumentis mandavit. Sibi vero habeat elsus magistros de conflagrationibus et diluviis Ægyptios, ui ipsi videntur omnium sapientissimi. Egregia scilicet antæ sapientiæ reliquerunt vestigia, qui et animalia ratiois expertia adoraverunt, et sermonibus probare conati unt cultum sic Deo tributum rationi congruere, et arcanis uibusdam abstrusisque rationibus stabiliri. Ac Ægyptii uidem, cum suam Dei colendi rationem in colendis animalibus positam extollunt, sapientes sunt: at si quis Juæorum legi legislatorique assentiens omnia ad universaum rerum conditorem et solum Deum referat, Celso jusque similibus videtur eo esse inferior, qui naturam diinam non ad rationabilia tantum et mortalia animalia, sed tiam ad ea quæ ratione carent, demittit: quod impietate onge superat fabulosam e corporibus in corpora transmigrationem, qua fieret ut anima e cœli fornicibus delapsa in brutas animantes tam mansuetas quam feras descenderet. Cum hujusmodi fabulas narrant Ægyptii: nimirum recondita et arcana scrutari putantur; quas vero historias, quas leges toti genti Moyses reliquit, eæ videntur inanes fabulæ, nec ejus sermones allegoricum sensum putantur admittere.

XXI. Atque hæc Celsi Epicureorumque sententia est.

Nam ait ille : « Ex hac doctrina, quam a sapientibus gentibus » eruditisque viris acceperat, divinum Moyses consecutus » est nomen. » Cui ego : Esto, Moyses vetustiorem doctrinam ex aliis auditam tradiderit Hebræis. Si falsam, si nihil gravitatis aut sapientiæ habentem iis quos regebat, commendavit, merito culpandus est : quod si, ut ais tu, sapientia veraque recepit dogmata, et suos ea docuit, quid fecit quod jure reprehendi queat? Utinam Epicurus et minus illo irreligiosus in Providentiam Aristoteles, et Stoici qui Deum corpus esse autumant, doctrinam illam audissent. Non jam plenus orbis esset doctrina, quæ Providentiam aut tollit aut finibus coercet, aut principium inducit corruptioni obnoxium adeoque corporeum : quod in causa est cur Stoïci Deum esse corpus asseverent, neque eos negare pudeat illum esse mutationis et vicissitudinis immunem, ita ut ex ipsis corrumpi possit, si qui sit, qui corrumpat, eaque causa non corrumpatur, quia quod corrumpat, nihil est. Sed Judæorum Christianorumque doctrina, quæ Deum mutationis omnis variationisque expertem profitetur, quæ suis ad Deum precibus dicit : « Tu autem idem ipse » es[1]; » quæ Dei dictum hoc esse docet : « Non mutor[2]; » hæc, inquam, doctrina impia judicatur, quia ab eorum societate, qui de Deo impia sentiunt, abhorret.

XXII. Post Celsus circumcisionis apud Judæos usum non reprehendit, sed ait « Judæos illam ab Ægyptiis fuisse mutuatos. » Nimirum Ægyptiis maluit fidem adjungere, quam Moysi, qui Abrahamum scribit primum hominum circumcisum fuisse. Illius vero Abrahami nomen et cum Deo familiaritatem non Moyses memoravit solus. Multis etiam eorum qui excantant dæmonia, usurpatur istud : « Deus » Abrahami[3]; » hincque indicant qua cum Deo vir ille justus fuerit familiaritate conjunctus. Quocirca « Deum Abra-

[1] Psalm. CI, 28. — [2] Malach. III, 6. — [3] Gen. XVII, 28.

»hami» invocant, etiamsi nesciant quis ille fuerit Abrahamus. Quod idem de Isaac, de Jacob, de Israël dicendum est: quæ nomina, licet, ut in confesso est, hebraïca sint, in suis tamen ritibus adhibent Ægyptii, cum aliquid mirarabile pollicentur. Quod ad circumcisionem spectat, qua primus Abrahamus usus est, quamque Jesus a suis discipulis observari noluit, ejus rationes exponere nunc non cogito, nec illius explicandæ hic opportunus est locus, sed pugnandum est contra Celsum; et quia putavit falsi convicturum se facilius christianismum, si judaïcam religionem cui suam originem debet, falsam esse ostenderet, funditus everti oportet quidquid calumniarum in illam religionem fudit.

XXIII. Pergit Celsus: «Hi Moysen suum ducem secuti »caprarii oviumque pastores, rusticanis dolis decepti unum »Deum esse crediderunt.». Ostendat igitur quomodo, dum caprarii oviumque pastores nulla, ut putat, ratione a deorum cultu deficiunt, ipse approbare possit multitudinem deorum, quos Græci aliique Barbari colunt. Dicat quid rei, qua natura sit Mnemosyne, quæ Musas ex Jove genuit, vel Themis, quæ Horas. Gratias semper nudas probet revera existere. At non poterit illa Græcorum figmenta, quibus corpora tribui videntur, ex illorum operibus deos esse demonstrare. Cur enim veræ magis essent illæ Græcorum de diis fabulæ, quam, verbi causa, Ægyptiorum, quorum lingua nec Mnemosynem novem Musarum matrem, nec Themidem Horarum, nec Eurynomen Gratiarum, nec alia Græcorum nomina admittit? Quanto igitur evidentius, quanto his omnibus figmentis melius est argumentum quo quis ex præclaro rerum quæ in mundo conspiciuntur, ordine persuasus, illius mundi veneratur conditorem, unius secumque omni ex parte consentientis unum. Qua quidem partium omnium conspiratione et consensu liquet mundum

a pluribus creari non potuisse, neque pluribus au
regi quæ totum cœlum moveant : cum una fere
oriente in occidentem firmamento sufficiat contine
partibus, quæ, ut ex se perfectæ non sint, mund
sunt necessariæ. Quidquid enim in mundo est, mu
partes, non totius autem pars Deus. Nam pars est
perfectum, quod Deo minime convenit. Forte etian
voluerit altius scrutari, Deum nec partem, nec to
probaverit. Sane totum constat ex partibus. At r
quam summum Deum admitti patietur ex partibu
tum, quarum singulæ non possunt quod reliquæ or

XXIV. Sequuntur hæc Celsi : « Hi caprarii et
» unum esse Deum crediderunt, sive illum Excels
» Adonaï, sive Cœlestem, sive Sabaoth, sive quovi
» mine hunc mundum appellare maluerint; neque q
» cognoverunt. » Et paulopost : « Nihil interest qu
» vocetur Deus sive Jovis, ut apud Græcos, sive al
» libet apud Ægyptios aut apud Indos usurpato.
respondendum, altam et arcanam esse de nominu
quæstionem; utrum, sicut placet Aristoteli, ex
imposita sint rebus vocabula : an, ut volunt Stoïc
tura sint, primis vocibus res ipsas imitantibus, u
nata nomina fuerint; quod ex nominum origin
eruere sibi visi sunt : an, ut docuit Epicurus a Stoi
dens, natura quidem nomina sint, sed ita ut prin
nes quasdam voces effuderint diversas pro diversis
incidebant, rebus. Hic igitur si probare possumu
vim inesse quibusdam nominibus, quibus utuntur a
tiorum sapientes, aut apud Persas eruditiores Mag
ter Philosophos Indos Brachmanes, vel Samanæi
alias gentes; si planum facere possumus, quam v
giam, eam non esse, ut Epicuri et Aristotelis asse
est, rem omnino futilem; sed certam potius consta

it ejus periti docent, tametsi reconditas habeat rationes per-paucis cognitas : tunc dicemus nomina Sabaoth, Adonaï, aliave apud Hebræos magna veneratione pervulgata, vulgarium non esse creatarumque rerum, sed ad reconditam quandam Theologiam pertinere, quæ tendit mentemque erigit ad rerum omnium conditorem. Quamobrem hæc nomina si ea quam inter se habent, naturali serie pronuncientur, insignem vim habent. Unde etiam fit, ut alia Ægyptiace pronunciata in quosdam dæmones quorum potestas ad hæc aut illa sola pertingit, alia Persice in alios dæmones, et sic per singulas gentes ad quosdam usus adhibeantur. Atque ita invenietur pro variis variorum locorum dæmonibus propria horum locorum gentiumque usurpari vocabula. Quisquis igitur ingeniosius ad has res vel modice animum adverterit, is cavebit ne aliena rebus nomina accommodet : idem alioquin peccaturus ac illi, qui Dei nomen imprudenter in materiam inanimam transferunt : vel qui boni appellationem primæ causæ aut virtuti et honesto detractam in cæcas divitias, in aptam carnium, sanguinis, ossiumque compositionem in qua bonus corporis habitus positus est, aut in eam quam vocant generis nobilitatem conferunt.

XXV. Nec fortasse minus periculi fuerit Dei aut boni nomen ad ea deducere ad quæ non oportet, quam nomina in arcanis disciplinis adhiberi solita permutare, ita ut deteriora potioribus, potiora deterioribus aptentur. Prætereo Jovis nomen non audiri, quin statim animo se offerat Saturni et Rheæ filius, Junonis conjux, Neptuni frater, Minervæ et Dianæ parens, Proserpinæ propriæ filiæ stuprator : neque posse Apollinem nominari, quin in animum subeat Latonæ et Jovis filius, Dianæ frater fraterque Mercurii eodem patre prognatus; et quæcumque alia finxerunt sapientes, ut vult Celsus, dogmatum parentes, priscique Græcorum Theologi. Qua enim sorte is qui Jupiter proprie voca-

tur, Saturnum pro patre, Rheam pro matre non h
Idem de aliis qui dii appellantur, dicendum. Quod
non cadit in eos, qui Sabaoth, Adonaï, aut aliud
occulta quadam ratione Deo imponunt. De appella
tem Angelorum Dei, quorum alius Michael, alius
alius Raphael nominatur, quisquis in arcana nomi
ciplina versatus fuerit, reperiet indita illis fuisse
convenientia rebus, quas Dei summi voluntate in
mundo administrant. Atque ad hanc nominum di
pertinet etiam Jesu nostri nomen, quod innumero
mis corporibusque dæmones palam omnibus fug
exerens suam in eos, e quibus ejecti sunt illi dæmon
quod testantur in incantandi arte exercitati, incan
propria lingua pronunciatam efficere quod pollic
cassum autem cadere, nec quidquam posse, cum al
vis lingua facta est. Quamobrem non in sensu re
in vocum qualitate et proprietate vis hujus aut illi
ficiendæ sita est. Ac his quidem rationibus defender
Christianos, qui pro sua religione certantes mor
tant, quam Deum Jovis nomine, aut illum aliena l
pellare. Aut enim illum simpliciter nuncupant D
nomini addunt, omnium conditorem, aut cœli et t
ficem, qui ad genus humanum quosdam sapient
quorum nominibus adjectum Dei nomen vim quand
homines exerit. Multa hoc loco et alia de nomin
possent adversus eos, qui putant nihil referre quo
utamur. Nam si Plato est admirationi quod, cum
cum Socrate colloquens voluptatem appellasset De
cratis in ore id responsi posuerit : « Magna mihi
» deorum nomina religio : » quanto magis probanda c
tianorum pietas, qui nomen fabulis celebratum re
nium conditori accommodare nolunt. Verum hac d
præsentiarum satis.

XXVI. Nunc videamus quo pacto Celsus ille qui se omnia scire profitetur, calumnietur Judæos dicens : « Angelis » eos cultum tribuere, magicisque artibus dare operam quarum illis Moyses doctor fuit. » Quonam enim scriptorum Moysis loco invenerit ab isto legislatore tradi cultum Angelorum, dicat ille qui rerum Christianarum Judæarumque tam peritum se jactitat. Quomodo etiam magicæ artes locum habeant apud Moysis discipulos qui in ejus libris legerunt illud : « Incantatoribus non adhærebitis, ut polluamini » per eos[1]? » Deinde recipit se ostensurum, « quomodo Judæi » decepti ignorantia aberraverint. » Equidem si Judæorum de Jesu Christo ignorantiam deprehendisset, quæ inde nata est quod prophetias non intellexerint, vere ostendisset quomodo Judæi aberraverint. Sed ad id ne advertere quidem voluit : proinde errorem numero habet, qui errores minime sunt. Postea pollicitus de Judæorum rebus disserturum sese alio loco[2], primum de Salvatore nostro sermonem facit ut de societatis institutore qua Christiani sumus; aitque : « illum paucis admodum abhinc annis hanc doctrinam in» vexisse, fuisseque Dei filium a Christianis existimatum. » Ad id quod dicit illum ante paucos annos exortum esse, sic respondeo. An Jesus suam disseminare doctrinam volens, sine Deo potuit paucis his annis tantum perficere, ut in multis hujusce nostri orbis locis, multos Græcos et Barbaros, multos sapientes et ignaros ad suam doctrinam alliceret et ita persuaderet, ut, quod de alia religione nunquam auditum est, ad mortem certare pro Christianismo, quam illum ejurare mallent. Ego quidem non quo meæ religioni assentari velim, sed res suo quamque momento ponderans, dicere ausim, qui sibi proponunt ægris corporibus restituere sanitatem, eos hunc finem non assequi sine Dei voluntate.

[1] Lev. XIX, 31.

[2] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 30 et seq.

At si quis posset a vitiorum colluvie, a libidine, a ne
a contemptu Numinis animas avertere, tantique ope
cimen in centum hominibus (exemplo sit numerus
set, quos revocasset ad meliorem frugem; hunc ne
dixerit sine Deo centum illos homines a tantis vitii
visse. Quod si qui hæc prudenter recogitans con
nihil boni sine Deo hominibus accidere, quanto fid
de Jesu affirmabit, cum eorum qui Christi doctrin
serint, pristinos cum novis mores comparabit, an
tetque quantis spurcitiis, quantis injustitiis, quant
tatibus dediti illi ante fuerint, quam decepti, ut C
que similis loquuntur, fuissent, hancque ample
doctrinam, quæ illorum judicio est humanæ vitæ p
quanto autem, ex quo illi doctrinæ se dociles p
æquiores, graviores, constantioresque sint reddit
rum quidam cum eximiæ puritatis amore, tum q
ad cultum divinum accedant, venereis voluptati
lege permissis abstineant.

XXVII. Hæc qui secum reputaverit, is Jesum
humanis viribus ausum esse, et quæ ausus est,
intelliget. Nam vel ab initio nemo non impedire c
quo minus Jesu doctrina per totum orbem sparg
ges cujusque ætatis, exercituum præfecti et d
cumque, ut verbo dicam, aliqua potestate prædit
præterea qui in urbibus auctoritate pollebant, m
puli. Hos omnes vicit, quippe quæ doctrina De
natura hujusmodi, quæ nec impediri posset, et a
omnes superaret. Græciam omnem, majorem B
gentium partem subegit, innumerasque animas a
tum, quem docebat, ascivit. Quoniam autem p
que sunt ignari et rustici, quam in scientiis exe
cesse fuit in tanta eorum multitudine, qui doctr
dabant, plures esse rudes et rusticos, quam litte

men Celsus nolens ad hæc animum advertere, benignam hanc doctrinam, et pertingentem ad omnem animam solis ortum, pro simplicitate habet, putatque illa doctrina solos rudes devictos esse, propterea quod rudis ipsa est et nequaquam ad persuadendum efficax. Neque tamen solos simplices dicit hac doctrina ad Dei secundum Jesum cultum adductos fuisse : fatetur enim ex eis multos esse modestos, temperatos, prudentes, et idoneos qui allegoriam intelligant.

XXVIII. Quia vero puerulum imitans quem Rhetor exerceret, personas fingit, Judæumque inducit objicientem Jesu puerilia quædam et prorsus indigna Philosophi canitie, age et hæc pro virili examinemus, ostendamusque illum Judæo personam formasse, quæ non ubique sibi constat. Apud illum igitur Judæus cum Jesu colloquitur, ipsumque multis, ut putat, nominibus reprehendit. Ac primum, « quod se finxerit natum ex virgine; » deinde vitio dat, « quod ex vico Judaico sit ortus[1], atque ex matre indigena » et paupercula, nendoque victum quæritante; » tum « quod » ejus mater a conjuge, qui faber erat, expulsa fuerit, adul» terii convicta. » Præterea « quod hæc a conjuge extrusa et » vagata turpiter venculario partu Jesum ediderit; quod» que is propter paupertatem in Ægypto mercede operam » suam locans, ibi arcanas quasdam artes, quas Ægyptii » magni æstimant, didicerit; et postea in patriam reversus » tantum se propter illas artes extulerit, ut etiam se Deum » appellaret. » Mihi vero, qui nihil possum ab infidelibus audire quin discutiam et a fundamentis perscruter, hæc omnia simul fidem facere videntur dignum extitisse Jesum prophetia qua filius Dei nuncupatur.

XXIX. Nam genus quidem, parentum dignitas et præcellentia, amplæ eorum ad filium liberaliter educandum

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 32 et seq.

facultates, splendida et illustris patria, multum
ad splendorem, ad gloriam, ad nominis cele
quando vero aliquis, cui hæc omnia secus contig
test e tot difficultatibus ad claritatem emergere
vere sui fama audientium animos, fieri celebris
famaque sui nominis universum orbem implere
ipso prædicantem, quis indolem hujusmodi sp
seipsa generosam, magnis rebus operam dante
fiducia præditam non admiretur? Si quis autem
tari velit, an non is quæsiturus est, quonam
parce et in paupertate educatus, nullisque liber
ciplinis eruditus, rudis et imperitus artium, qu
flectendos, demulcendos, conciliandosque sil
auditorum animos accommodæ, aggressus sit no
promulgare, doctrinamque in genus humanum
quæ et Judæorum ritus, intactis tamen eorum
abolet, et maxime Græcorum de Numinis cultu
tit? Qui fieri potuit, ut idem ille sic institutus
magnum, ut ipsi ejus obtrectatores confitentur,
edoctus, de Dei judicio, de criminum pœnis, d
præmiis talia tamque non contemnenda disserer
agrestes modo et illitteratos, sed etiam non pauc
se alliceret, qui acutiore ingenio erant et poter
perscrutari, quæ rebus specie vilioribus, ut
velut involuta latebant. Apud Platonem cum Se
dam exprobrasset Themistocli bellicæ virtutis g
berrimo, quod non propria virtute splendorem
cutus, sed quia patria illi contigerat totius Gra
sima, is gratus in patriam, quam ad suum hon
tulisse noverat, respondit: « Nec ego, si Seriph
» ita clarus; nec tu, si Atheniensis, fuisses Ther
Noster autem Jesus, cui probro datur quod ex
sit eoque non Græcanico nec alius gentis celel

male audit quod pauperculæ operariæque matris sit filius, quod inopia coactus patriam reliquerit, suamque in Ægypto mercede locaverit operam; Jesus ille, qui non solum Seriphius, ut eodem exemplo utar, ex minima despicatissimaque insula ortus; sed etiam Seriphiorum, ut ita dicam, ignobilissimus erat, valuit permovere totum orbem, non modo magis, quam Atheniensis Themistocles, sed etiam quam Plato, aut Pythagoras, aut quidquid sapientum, regum, imperatorumque toto orbe fuit.

XXX. Quis igitur, qui naturam rerum haud negligenter consideret, non admiretur eum gloria potuisse vincere et ea omnia, quæ infamiæ esse poterant, et quotquot unquam celebres fuerunt? Nam ex iis qui sibi inter homines nomen fecerunt, paucos reperias, qui pluribus simul nominibus gloriam comparaverint. Alius quidem sapientia, alius imperatoriis artibus, quidam ex Barbaris portentosa incantationum potestate, alii aliis virtutibus enituere fueruntque admirationi, non multis simul. Ille autem præter cætera et sapientia et miraculorum potestate et imperandi scientia fuit admirabilis. Neque enim ut Tyrannus quibusdam persuasit secum a legibus deficere; nec ut latro qui adversus homines suos armat asseclas; nec ut opulentus qui obvios allicit largitionibus; nec ut quispiam eorum quorum agendi ratio manifeste est vituperanda; sed ut magister qui summi Dei doctrinam, cultum, omnemque morum tradit disciplinam, quæ supremo Deo conciliare potest quicumque suos ad eam mores composuerint. Ac Themistoclis quidem aut ullius virorum illustrium nihil erat quod gloriæ adversaretur. Ille autem præter jam dicta, quæ tenebris obruere poterant indolem quamlibet generosam, sublatus in crucem mortem passus est, quæ visa fuit ignominiosa, et quæ erat hujusmodi, ut ea vel jam ante comparata gloria obliterari, abalienari ab ipso quicumque, ut putant qui ejus doctrinam

non receperunt, decepti fuerant, et ad damn
postorem excitari potuissent.

XXXI. Mirum etiam est unde discipulis, qui
tatores Jesu dicunt, nec eum a mortuis susci
sent, nec eum divinum quidpiam esse persua
sent, in mentem venisset non reformidare q
passus fuerat, intrepide se periculis committe
que relinquere, ut ex voluntate Jesu doctrinar
traditam docerent. Nam arbitror neminem for
diligenter perpensis, dicat illos tumultuosam v
Jesu doctrinam electuros fuisse, nisi eos veh
suasisset et ex suis præceptis vivere et alios ad e
adducere : præsertim cum, ut sunt humanæ re
exitii periculum se conjiciat, quisquis nova quo
mulgare audet, infensosque sibi reddere, qui
priscis dogmatibus et consuetudinibus addicti.
riculi viderunt Jesu Apostoli, cum ausi sunt n
dæis ex propheticis sermonibus probare, eum
prophetæ prædixerant; sed etiam reliquis ge
qui heri et nudius tertius cruci affixus fuerat
mortem pro humano genere subiisse; eis hac in
qui mortem oppetierant, ut patriam suam a g
tilentia, aut sterilitate aut tempestatibus lib
enim natura comparatum videtur ob arcanas
ficiles captu rationes, ut unius justi mors spo
dæmones illos averruncet, qui pestilentia, st
tempestatibus, aliisque id genus calamitatibus
Dicant igitur, qui nolunt credere Jesum in cru
causa mortem obiisse, an non multarum Græc
bararum historiarum fide credant quosdam pr
muni occubuisse morte, ut ab urbibus genti
mitates averterent? An hoc quidem factum es
alienum est, eum, qui pro homine habitus

subiisse, quo magnus dæmon dæmonumque princeps profligaretur, qui omnes, quæ in terris sunt, hominum animas in suam potestatem redegerat? Hæc cum animadvertissent Jesu discipuli aliaque plura quæ verisimile est eos ex arcanis cum illo colloquiis didicisse, simulque quadam virtute repleti (nec enim illis robur et audaciam indiderat nescio quæ Poëtarum Virgo, sed potius Dei prudentia et sapientia) studuerunt non solum apud Argivos, sed etiam apud omnes Græcos et Barbaros,

Illustres fieri lateque effundere famam.

XXXII. Sed revertamur ad Judæi prosopopœam, ubi narrat ille Jesu matrem, cum a fabro, qui sibi illam desponderat, temeratæ pudicitiæ rea gravidaque e milite, cui Panthera nomen erat, deprehensa esset, expulsam fuisse: et videamus, an, qui et admissum a virgine cum Panthera adulterium et a fabro expulsionem finxerunt, has fabulas non cæco animo commenti sint, ut insolitum e Spiritu sancto conceptum e medio tollerent. Nam ita præter consuetudinem est hæc historia, ut alio modo eam refellere potuissent, nec velut inviti assentiri Jesum non esse vulgari more natum ex conjugio. Sane consentaneum erat, qui insolito Jesu ortui fidem abrogarent, ab eis mendacium confingi. Sed invenire mendacium nullo modo verisimile, et quo admisso nihilominus verum est Jesum a Virgine non fuisse e Josepho conceptum, fraus erat iis qui figmenta audire et coarguere norunt, conspicua. Nam quomodo probabile est, eum qui tanta susceperit pro humano genere, dederitque quantum in se erat operam, ut omnes Græci pariter et Barbari metu judicii divini absisterent a vitiis et in omnibus rerum omnium conditori placere studerent, non mirandam habuisse nativitatem, sed omnium nequissimam ac turpissimam? Interrogo Græcos et in primis Celsum,

qui aut cum Platone sentit, aut saltem Platonica
Qui animas hominum immittit in corpora, is
omnium ortu ac ne per legitimas quidem nuptia
hominum induxerit eum, qui tanta aggressurus,
turus, tam multos homines a vitiorum proluvie r
erat? An non multo probabilius est animam occul
dam rationibus (loquor nunc juxta Pythagoram,
Empedoclem, quos sæpe Celsus nominavit), ad
pori, corpori addici pro meritis præteritisque mo
risimile ergo est eam animam, quæ multis homi
dico omnibus, ne nimium præjudicare videar)
tura erat humano generi, opus habuisse corpore
solum esset humanis corporibus perfectius, sed
omnibus excelleret.

XXXIII. Nam si hæc vel illa anima occultis
causis non merita quidem brutæ animantis corpo
neque digna tamen, quæ rationalis animantis co
pet, induitur portentosum corpus, ita ut ob ca
corpori minus attemperatum nimisque angustum
functiones exsequi nequeat; alia vero tale corp
ut paulo plus quam illa sapiat; ac rursum alia m
natura corporis magis minusve rationi refragatu
tat esse aliquam animam, cui novum insolitum
detur, quod quidpiam cum aliis humanis corpo
mune habeat quidem, quo cum aliis versari
quod tamen aliis antecellat, ut anima queat i
vitio permanere? Quod si etiam verum est quo
Physiognomici, ut Zopyrus, Loxus, Polemon,
eorum qui hac de arte scripserunt magnaque se
dicant, corpora omnia esse moribus animarum
data; an oportuit illi animæ, quæ singulari mo
vitam ventura erat magnasque res factura, tri
quod, ut opinatur Celsus, ex Pantheræ et virgi

natum fuisset? Sane ex hoc impudico coitu prodiisset potius insanus quispiam, hominum pernicies, intemperantiæ et injustitiæ reliquorumque vitiorum magister, quam temperantiæ, justitiæ cæterarumque virtutum doctor.

XXXIV. Verum, ut etiam Prophetæ prædixerunt, ex virgine (hoc enim promissum signum fuit) nasci debuit is, cujus nomen cum rebus gestis consentaneum fuit, et ex cujus ortu cognitum est Deum fore cum hominibus. Ac Judæi prosopopœæ opportune objecturum me arbitror Isaiæ vaticinium, quo prænunciatum est Emmanuël ex virgine nasciturum. Illud non retulit Celsus, sive nescierit, quamvis omnia se scire profitetur, sive sciens volensque dissimulaverit, ut ne sententiam suo proposito adversam invitus astruere videretur. Sic autem habet: « Et adjecit Dominus » loqui ad Achaz: Pete tibi signum a Domino Deo tuo in » profundum, sive in excelsum. Et dixit Achaz: Non petam » et non tentabo Dominum. Et dixit: Audite ergo, domus » David: numquid parum vobis est molestos esse hominibus, » quia molesti estis et Deo meo? Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce virgo concipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuël, quod interpretatur nobiscum Deus[1]. » Hoc autem vaticinium a Celso fuisse malo animo prætermissum hinc mihi perspicuum est, quod, quamvis multa ex Matthæi Evangelio, ut exortam in Jesu nativitate stellam aliaque miracula memoraverit, de illo ne verbum quidem faciat. Quod si Judæus de voce rixari volet negabitque scriptum esse: « Ecce virgo; *sed* » Ecce adolescentula: » dicemus vocem *Alma*, quam septuaginta Interpretes per *virginem*, alii per *adolescentulam* verterunt, in Deuteronomio, ut aiunt, reperiri, ut virginem significet. Sic enim ibi: « Si puellam virginem desponderit vir, et invenerit eam aliquis in civitate et concu-

[1] Isai. VII, 10.

»buerit cum ea, educetis utrumque ad portam civitatis »illius, et lapidibus obruentur et necabuntur : adolescen»tula, quia non clamavit cum esset in civitate; vir, quia »humiliavit uxorem proximi sui[1]. *Et deinceps* : Sin autem »in agro repererit vir puellam, quæ desponsata est, et ap»prehendens concubuerit cum ea, ipse morietur solus, »puella nihil patietur, nec est rea mortis[2]. »

XXXV. At ne videamur hebraïcam adhibere vocem, et iis, qui an huic assentiendum sit nec ne, nesciunt, persuadeamus ortum ejus, de cujus generatione dictum est *nobiscum Deus*, a prophetis fuisse pronunciatum; age ex ipsis met verbis quod dicitur astruamus. Narratur Dominus dixisse Achaz : « Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profun»dum sive in excelsum. » Sequitur signum datum, nempe : *Ecce virgo concipiet et pariet filium.* Ecquod autem signum est parere puellam non virginem? Et utri mulieri magis convenit genuisse Emmanuël aut nobiscum Deum, ei, quæ virum experta solito fœminarum more conceperit; an illi, quæ pura et intacta virgo concepit? Certe hanc magis decet generare prolem, de qua nata dicatur : *Nobiscum Deus*. Si quis cavilletur dictum esse Achaz : « Pete tibi signum a »Domino Deo tuo; » interrogabimus quis temporibus Achaz genuerit prolem de qua nata dictum sit, *Emmanuël*, quod est, *nobiscum Deus*. Quod si nullus inveniatur, manifestum est id quod dictum fuit Achaz, domui David dictum fuisse; quia scripturæ testantur Salvatorem secundum carnem ex Davidis semine natum esse[3]. Signum autem dicitur «in »profundum aut in excelsum » esse petendum; propterea quod « qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes »cœlos, ut impleret omnia[4]. » Atque hæc dico quasi rem habens cum Judæo qui prophetiæ adjungit fidem. Dicat vero Celsus aut aliquis ejus sodalium, qua mente propheta

[1] Deut. XXII, 23. — [2] Ibid. 25. — [3] Joan. VII, 42. — [4] Ephes. VI, 10.

futuris hæc aliave in prophetiis scripta prædicat, præ-
sane futurorum an non? Nam si præscia futurorum, di-
num spiritum habebant prophetæ : sin futurorum ignara,
plicet quodnam mentis genus habeat, qui tam audacter
futuris rebus pronunciat, et qui prophetiis in sui admi-
tionem Judæos rapit.

XXXVI. Quoniam vero in Prophetarum mentionem in-
dimus, non Judæis tantum, qui credunt eos divino Spiritu
cutos fuisse, utilia erunt quæ addituri sumus, sed etiam
is, qui inter Græcos æqui fuerint. His ergo dicimus admit-
tendum esse necessario[1], apud Judæos fuisse prophetas :
siquidem in datis sibi legibus contineri, credere conditori
quemadmodum acceperant, nec a lege occasionem sumere
debuerint ad Gentilium deorum multitudinem deficiendi.
Hoc autem necessario admittendum esse efficio. Scriptum
est in Judæorum lege : « Gentes divinationes et vaticinia
» audient[2]; » illi autem populo dicitur : « Tibi autem non
» sic dedit Dominus Deus tuus. *Et mox :* Prophetam ex fra-
» tribus tuis suscitabit tibi Dominus Deus tuus. » Cum igi-
tur futurorum cognitionem gentes quærerent sive ex ora-
culis, sive ex auguriis, sive ex auspiciis, sive ex ventriloquis,
sive ex aruspicibus, sive ex Chaldæis genethliacis, quæ
omnia Judæis erant prohibita : hi, si nullam aliunde ha-
buissent res futuras cognoscendi viam, vel solo hominibus
insito hujus notitiæ pruritu adducti, sua sprevissent quasi
nihil illis divinum inesset, non alium post Moysen prophe-
tam recepissent, eorum sermones litteris non mandassent,
transfugissent ad oracula divinationesque gentium, aut si-
mile quidpiam apud se instituere conati fuissent. Itaque
nihil mirum apud illorum prophetas etiam de vulgaribus
rebus esse vaticinia, ad eorum solamen qui ejusmodi rerum

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 37 et seq.
[2] Deut. XVIII, 14, 15.

desiderio tenerentur. Hujusmodi vaticinia fuerunt de asinis perditis[1], et *Ahiæ* de morbo filii regis, minit liber tertius Regum[2]. Alioquin quomodo legis Judaïcæ præcones increpare eum qui idolor consulere voluisset, quemadmodum Elias his ve ziam increpasse invenitur : « An propterea qu » Deus in Israël, vos itis in Baal inquirere mus » Accaron[3]? »

XXXVII. His omnibus mihi satis probatum Salvatorem nostrum ex virgine nasci debuisse, dæos fuisse prophetas, qui de rebus futuris non ea tantum quæ omnes homines æque spec quæ de Christo, de terrenis regnis, de iis quæ ventura erant, de gentibus quæ Salvatori credit aliisque ad Christum pertinentibus dicta sunt; v quæ singulorum scire intererat, ut quo loco asinæ invenire poterant; quis futurus erat morbi, tabat filius Regis Israël, exitus; aut si quid ali generis in sacris litteris notatur. Id etiam dicend qui nolunt credere Jesum esse natum ex Virgine rem in variorum animalium generatione decla sibi fuisse potestatem, ut, si libuisset, quod fecit, id in cætera atque etiam erga hominem inter animantes quædam fœminæ sunt, quæ, ta masculis non jungantur, sui tamen generis su servant, sicut produnt de vulturibus ii qui de scripsere. Quid igitur incredibile est, a Deo, qu quemdam magistrum ad humanum genus mitter provisum fuisse, ut nasciturus Christus alia rat cem prodiret, ac cæteri homines qui ex viri c consortio nascuntur? Quid quod et ipsi Græ non omnes homines prognatos esse ex mare et

[1] I Reg. IX, 20. — [2] III Reg. XIV, 12. — [3] IV Reg. I, 3.

enim factus est mundus, quod multis etiam Græcorum placet, necesse est primos homines non fuisse hoc modo natos, sed potius ex terra, quæ rationem seminum continebat. Quod quidem mihi longe minus probabile videtur, quam Jesum nasci perinde ac cæteros homines, dimidia saltem ex parte. Sed quoniam cum Græcis agimus, non alienum fuerit etiam Græcis historiis uti, ut ne soli rem tam insolitam referre videamur. Non dubitarunt quidam scribere, cum non veteres et heroïcas, sed res novissime gestas narrarent, Platonem ex Amphictione esse natum, Aristonique *interdictum* fuisse ne ad illam accederet, donec filium ex *Apolline* conceptum peperisset. Verum hæc meræ sunt fabulæ hoc consilio excogitatæ, ut quem hominem sapientia et virtute cæteris antecellere existimabant, is a præstantioribus divinioribusque principiis suum corpus traxisse putaretur: quasi id deceret eos, qui majores sunt, quam homines esse solent. Quod autem Celsus Judæum inducit, qui cum Jesu colloquens fictam ejus, ut putat, ex Virgine nativitatem convitiis incessit eamque loco habet fabularum, quas de Danae, Melanippe, Auge, et Antiope Græci finxerunt; id scurram agentis, non serio scribentis hominis est.

XXXVIII. Præterea ex Evangelio secundum Matthæum decerpit historiam de Jesu in Ægyptum migratione. Sed miraculis tunc patratis et admonitioni ab Angelo factæ denegans fidem, nec investigans numquid mysterii innuat hæc Judææ derelictio et in Ægygtum fuga, quiddam confingit aliud, assensumque quodammodo præbet miraculis quæ Jesus fecit, et quibus multos adduxit, ut ipsum tanquam Christum sequerentur. At miracula illa non divina virtute, sed magicis artibus facta esse calumniatur. Ait enim « *illum* clam educatum, cum in Ægypto suam locasset ope» ram artesque efficiendi miracula didicisset, hinc reversum » esse denique, et propter illa miracula se pro Deo vendi-

» tasse. » Ego vero non intelligo quomodo magus docui[t] homines in omnibus suis actibus cogitare, Deum olim [eo]rum omnium judicem fore, atque ita suos discipulos in[sti]tuisset, quibus suæ doctrinæ administris usurus erat. [Et] an discipuli sic instituti miraculis capiebant auditores, [an] sine miraculis? Dicere nulla eos fecisse miracula, sed [cre]didisse duntaxat et nulla adjutos persuadendi peritia, [qua]lem apud Græcos Dialectica docet, novam doctrinam, qu[o]cumque ituri erant, promulgare agressos esse, perabsurdum est. Qua enim fiducia hanc prædicarent doctrinam, et in[no]varent omnia? Si autem miracula patrabant, an simile ve[ri] est magos se tot in pericula conjecisse, ut doctrinam est[a]garent, quæ magicas artes vetat?

XXXIX. Quæ dicta sunt non serio, sed risus captandi gratia tantum, ea refellere non videtur operæ pretium. Hujusmodi sunt hæc: « Pulchrane erat Jesu mater, at[que] » idcirco illam Deus, quem sua natura non patitur huma[næ] » formæ amore capi, amplexus est? an illum non decebat » deperire mulierem, quæ nec opibus pollebat, nec regi[o] » erat genere, utpote quam ne in vicinia quidem ullus c[o]» noscebat? *Pergit nugator ille:* Illam nec divina potestas » oratio ad faciendam fidem apposita servavit, quoniam » odio habita a fabro expelleretur. Nihil igitur horum om» nium, *inquit*, ad regnum Dei pertinet. » Nonne tibi vide[ris] audire eos, qui injuriis quosdam in triviis lacessunt, nulla habita honesti et decori ratione?

XL. Deinde ex Evangelio secundum Matthæum, for-tasse et ex aliis Evangeliis arripit quod dicitur de columba quæ in Salvatorem nostrum a Joanne baptizatum descendit, idque pro figmento haberi vult. Postquam autem, ut putat, satis exagitavit de Salvatoris nostri ex virgine ortu historiam, non quæ sequuntur ordine persequitur. Nihil enim habet or-

[1] Math. III, 16.

tum ira et odium. Qui rapiuntur hujusmodi perturbabus, ii in eos, quos aversantur, fundunt quidquid pria in buccas venit; quipque quibus per eos affectus non accusationum capita prudenter suo quæque loco disere. Ordinem enim si servasset, sumpto Evangelio cujus etendi consilium ceperat, a primæ historiæ confutatione lteram refellendam sicque ad cæteras progressus fuisset. atra vero Celsus ille, qui nostra omnia callere se jacti, post ortum ex virgine, Spiritus sancti specie columbæ baptismo descensum impugnat: deinde calumniatur vatinia de nostri Salvatoris adventu: tum regreditur ad stelum nascente Jesu, ut scriptum est, exortam, et ad Magos ui ex Oriente puerum adoraturi venerunt. Sic multa tu pse librum evolvens confusa nulloque ordine congesta repeies. Atque hoc argumento erit iis qui quærere ordinem et rvare norunt, quam temeraria ostentatione suum librum scripserit *sermonem verum*, quod nullus unquam e doctis hilosophis fecit. Plato negat hominis prudentis esse quiduam asseverare de rebus obscurioribus. Et Chrysippus æpe, expositis quibus ipse motus fuerit rationibus, ire jubet ad eos, qui melius ipso disserant. Sed Celsus sapientior scilicet illis reliquisque Græcis, sicut professus est se scire omnia, sic suo libro titulum dedit *sermonis veri*.

XLI. Ne vero quis suspicetur nos de industria transilire ejus capitula, propterea quod deest quo illa refellantur; visum est pro viribus unumquodque confutare: non servato ordine quo res inter se cohærent, sed quem ipse suo in libro secutus est. Videamus igitur quid dicat ut Spiritum sanctum corporea columbæ specie a Salvatore conspectum inficietur. Sic adhuc Judæus alloquitur Jesum quem nostrum Dominum esse confitemur: « Ais tu in te a Joanne » lotum ex aëre simulacrum avis involasse. Quis, *pergit sciscitari Judæus*, quis fide dignus id a se visum testatur? Quis

»præter te et alterum, si tibi fides est, ex iis qui tecum »pœna mulctati sunt, audivit vocem te Dei filium e cœlo »declarantem?»

XLII. Priusquam defensionem aggrediamur, monendum est vix ullam esse historiam, quam, etsi vera est, integram argumentis constituere et persuadere non sit difficilimum, et in quibusdam impossibile. Finge animo negari a quopiam ullum unquam fuisse bellum Trojanum, idque eo, quod multa sint huic historiæ admixta, quæ nunquam contingere potuerunt, ut Achillem fuisse deæ marinæ Thetidis et Pelei hominis filium, Sarpedonem Jovis, Martis Ascalaphum et Jalmenum, Æneam Veneris. Quo argumento hanc historiam astruemus? Quo modo nos expediemus ex fabulis quæ receptæ opinioni bellum vere Græcos inter et Trojanos ad Trojam gestum fuisse, contextæ sunt? Fac etiam a quopiam rejici quæ de Œdipode et Jocasta eorumque liberis Eteocle et Polynice narrantur, quia inserta fuerit de sphinge semipuella mentio. Habemusne quo historiæ illæ veræ esse demonstrentur? Idem sentiendum de Epigonis, tametsi nihil simile assutum narrationi fuerit; aut de Heraclidarum reversione aliisque id genus quamplurimis. Quisquis igitur legerit historias æquo animo, nec tamen in illis decipi voluerit, dijudicabit quibusnam habenda sit fides; quæ allegoriis interpretanda sint ex mente eorum, qui hæc velut commenti sunt; quæ etiam indigna fide sint utpote ad adulationem composita. Atque his lectores in universam Jesu Christi historiam præoccupare visum fuit, non quo stultiores ad nudam expertemque rationis fidem incitaremus; sed ut moneremus, iis, qui hanc historiam lecturi sunt, candido animo, diligenti investigatione, et in mentem scriptorum, si ita loqui fas est, introductione opus esse, ut inveniatur, quo quidque consilio scriptum fuerit.

XLIII. Primum igitur dicemus: si qui credere non vult

Spiritum sanctum specie columbæ visum fuisse, Epicuri aut Democriti sectator esset aut Peripateticus, locum utique haberet quæ introductæ personæ tribuitur oratio. Sed non animadvertit Celsus, homo ille sapientissimus, affingere se hæc verba Judæo, qui multa ex Propheticis litteris et incredibiliora credit, quam quod narratur de columbæ specie. A Judæo enim incredulo et hanc historiam quasi fabulam respuente requisierit quispiam: Heus tu, unde probes Dominum Deum Adam, Evæ, Caïn, Noe, Abraham, Isaac, Jacob dixisse, quæ illis dixisse tuæ testantur Scripturæ? Atque ut opponam huic historiæ historiam, dixerim ego Judæo isti: Hæc tui sunt Ezechielis: « Aperti sunt » cœli et vidi visionem Dei[1]: *quam enarrans subjicit:* Hæc » visio similitudinis gloriæ Domini. Et dixit ad me. » Si falsa sunt quæ de Jesu scripta sunt, quia nobis deest, ut putas, unde ea vera esse evidenter demonstremus utpote quæ ab illo solo, et, ut tibi observasse videris, ab altero ex supplicii sociis visa et audita fuerunt; quanto magis dicere licebit mera portenta finxisse Ezechielem, cum ait apertos fuisse cœlos, et cætera quæ sequuntur? Et hæc Isaiæ: « Vidi Dominum Sabaoth sedentem super solium ex» celsum et elevatum, et Seraphim stabant circa illum. Sex » alæ uni, et sex alæ alteri[2], » et cætera: unde habes vere ab illo fuisse conspecta? Nihil enim, o Judæe! in iis rebus suspicare mendacii, credis non modo eas a Spiritu sancto ostensas fuisse Prophetæ, sed illum etiam ab eodem spiritu afflatum eas et dixisse et litteris consignasse. Utri vero magis adjungenda fides est, illi qui sibi dicit apertos fuisse cœlos, vocem exaudivisse, vidisse Dominum Sabaoth sedentem super solium excelsum et elevatum, an Jesu? Nihil enim fecerunt Isaias et Ezechiel, quod cum iis, quæ Jesus fecit, comparari queat; hujus autem virtutes non enituere

[1] Ezech. I, I, 28; II, I. — [2] Isai. VI, I.

solum tempore illo, quo corpus indutus cum hominibus versatus est; sed usque adhuc ejus potestate fit, ut qui Deo per illum credunt, a vitiis ad meliorem vitam revocentur. Quam morum mutationem ejus potestate fieri planum et evidens hinc est, quod, cum, ut ipse dixit et experientia comprobatur, omnino deficiant qui messi animarum[1] dent operam, tot animæ tamen in areas Dei, quæ sunt Ecclesiæ, comportentur, et congregentur.

XLIV. Atque his Judæum urgeo, non quod Ezechiel et Isaiæ testimonio fidem abrogem; nam Christianus ego sum : sed usus sum iis, quæ una mecum credit, ut persuaderem Jesum magis, quam prophetæ, fide esse dignum, cum dixit, et suis discipulis, ut credibile est, narravit se talia vidisse et vocem audiisse. Dixerit fortasse alius, qui historiam de specie columbæ et de cœlesti voce scriptis mandarunt, non eos omnes affuisse quidem, cum hæc discipulis enarraret : sed spiritum illum, qui Moysen edocuit historiam longe ipso antiquiorem quæque a creatione mundi ad Abraham usque gentis Judaicæ auctorem pertinet, scriptoribus Evangeliorum revelasse prodigium, quod tempore baptismi Jesu apparuerat. Quæ autem causa fuerit, quamobrem aperti fuerint cœli, cur columbæ species visa fuerit, cur columbæ, et non alterius animantis specie Spiritus sanctus Jesu aspectabilem se præbuerit, is exponet, qui dono quod *sapientiæ sermo*[2] vocatur, ornatus fuerit. Hæc explicare nostri non est instituti. Id enim nobis propositum est ostendere a Celso male inductum fuisse Judæum, qui ejusmodi argumentis in dubium revocaret rem quam accidisse multo magis probabile sit, quam ea, quæ credit.

XLV. Memini autem me quondam, cum haberem colloquium cum Judæis ex eorum numero quos *sapientes* vocant, idque multis astantibus qui judices essent, his verbis

[1] Matth. IX, 37. — [2] I Cor. XII, 8.

m esse : « Dicite, sodes, cum duo quidam ad hominum
nus advenerint, de quibus stupenda et quæ naturam hu-
anam superant, litteris mandata sunt, vester, inquam,
gislator Moyses qui de se ipso scripsit, et Jesus magis-
r noster qui nullum de se scriptum reliquit, sed de quo
scipuli ejus in Evangeliis testimonium perhibent : quæ-
ım hæc partitio est Moysi quidem haberi fidem ut veraci,
uamvis Ægyptii impostorem eum fuisse et magis artibus
rodigia edere visum esse calumnientur; Jesu vero om-
ıem abrogari fidem, quia vos illum incusatis? Nam utri-
que sua gens patrocinatur : Judæi quidem Moysi; Chris-
iani vero quæ de Jesu ab ejus discipulis scripta sunt pro-
digia, pro veris habent; neque idcirco Moysis prophetiam
repudiant; imo hinc maxime confirmant quæ de Jesu cre-
dunt. Quod si nostræ de Jesu fidei rationem poscitis,
prius vos dicite cur Moysi credatis qui illum præcessit :
nos deinde dicemus cur isti credamus. Sed si tergiverse-
mini et recusetis probare cur ei credatis, nos impræsen-
tiarum vos imitabimur, et nostra argumenta tacebimus.
Nihilominus fateamini nullas vos de Moyse probationes
habere, et audite nostras de Jesu ex lege et prophetis de-
sumptas. Et quod mirabile prorsus est, quæ nobis de Jesu
lex et prophetæ argumenta suppeditant, iisdem Moysen et
prophetas demonstratur fuisse Dei prophetas. »

XLVI. Cæterum Lex et prophetæ referti sunt rebus in-
olitis, quæ sunt ejusdem fere naturæ ac quod scriptum est
de specie columbæ et voce e cœlo missa cum Jesus bapti-
zaretur. Spiritum autem sanctum fuisse, qui tunc sub spe-
cie columbæ visus est, probare puto Jesu miracula, quæ ut
calumnietur Celsus, ait ea fuisse ab eo edita artibus quas
apud Ægyptios didicerat. Nec iis solis utar; verum etiam,
ut par est, iis quæ patraverunt Jesu Apostoli. Neque enim
sine miraculis prodigiisque potuissent inducere eos, quibus

novam doctrinam novaque instituta tradebant, ut relictis patriis institutis, vel cum summo mortis periculo ipsorum documenta amplexarentur. Quin et etiamnum apud Christianos nonnulla supersunt illius spiritus sancti, qui columbæ specie apparuit, vestigia. Nam dæmonia ejiciunt, morbos curant, et volente Verbo futura prævident. Irrideat licet Celsus aut Judæus quem introduxit, quod dicturus sum, dicam nihilominus, multos ad religionem Christianam accessisse velut invitos : spiritu quodam repente sive per visum sive per somnium in illorum animos agente atque illos immutante, ut quod in illam conceperant odium deponerent, et pro illa mortem oppetere statuerent. Multa ejusmodi novimus, quæ si scriberemus, tametsi illorum oculati testes fuerimus, benignam risus materiam præberemus incredulis, qui nos ex eorum ingeniis quos talia finxisse norunt, judicantes, hæc etiam a nobis conficta esse existimarent. Testis tamen est Deus, cui arcana conscientiæ nostræ patent, nos divinam Jesu doctrinam non falsis narratiunculis, sed variis iisque evidentibus argumentis confirmare velle. Quoniam vero Judæus est, qui dubitat an Spiritus sanctus specie columbæ in Jesum descenderit, quærendum ab illo est, quisnam ille sit qui apud Isaiam ita se dicit missum a Domino, ut ambiguum sit Pater ne et Spiritus sanctus miserint Jesum, an Pater miserit Christum et Spiritum sanctum. Hoc posterius verum est. Et quia missus est primo Salvator, deinde Spiritus sanctus, ut quod a Propheta dictum fuerat, impleretur; oportebat autem, ut vaticinium hoc posteri impletum fuisse cognoscerent, idcirco quod factum fuerat, litteris mandarunt Jesu discipuli.

XLVII. Præterea monitum voluerim Celsum, apud quem Judæus quodammodo admittit Jesum a Joanne Baptista fuisse baptizatum, scriptorem, qui recens ab ætate Jesu

:t Jesu fuit, Joannis mentionem fecisse et baptismi ab :m in remissionem peccatorum collati. Nam Josephus o decimo octavo antiquitatum testatur Joannem fuisse tistam, quique iis, qui baptismum reciperent, pollice- ur fore, ut eorum peccata diluerentur. Idem, quamvis um pro Christo non agnosceret, dum inquirit qua de isa Hierosolymæ eversæ fuerint et templum solo æqua- n, non dicit quidem, quod dicere debuit, in causa fuisse sidias, quas Jesu struxerant, mortemque quam Christo Prophetis promisso intulerant; sed tamen quasi invitus a :ritate non multum recedit. Ait enim hæc Judæis conti- isse, ut Jacobus Justus, qui frater erat Jesu qui vocabatur hristus, vindicaretur; quoniam justissimum illum virum iterfecerant. Jacobus ille est quem Paulus verus Jesu dis- pulus ait se vidisse ut fratrem Domini; fratrem autem, n tam ob sanguinis cognationem communemque ipso- m educationem, quam ob mores et doctrinam[1]. Si ergo icit excisas propter Jacobum fuisse Hierosolymas, cur non ierit rationi magis consentaneum dicere id accidisse prop- r Jesum qui Christus est? cujus divinitatis testes sunt ot Ecclesiæ hominum, qui a vitiorum colluvie aversi, onditori se totos addicunt, et in omnibus illi placere stu- lent.

XLVIII. Etsi igitur non habebit Judæus quo Ezechielem t Isaiam defendat, quia quæ nobis de apertis Jesu cœlis et udita voce objecit, eadem aut iis similia in illis aut in alio quopiam propheta reperimus; nos certe quantum in nobis est causam nostram tuebimur, dicentes, quemadmodum apud omnes, qui admittunt providentiam, in confesso est in multis per somnium sive perspicue, sive subobscure, imprimi visa, quædam de rebus divinis, quædam de futuris quæ ad hanc vitam pertinent; ita nihil absurdi esse, qua vi

[1] Galat. I, 19.

per somnium, eadem et per vigiliam visa insculpi, quæ aut illi ipsi, cui tribuuntur, prosint, aut illis, quibus est enarraturus. Et sicut per somnium nobis videmur pulsatis auribus audire, et cernere oculis, tametsi nec aures, nec oculi, sed sola mens permota fuerit; sic nihil absurdi fuerit, hoc idem accidisse Prophetis, quoties leguntur aut prodigiosa quædam vidisse, aut audivisse Domini verba, aut cœlos apertos fuisse conspicati. Neque enim arbitror necesse esse apertum fuerit sensibile hoc cœlum aut ejus corpus fissum, ut hæc Ezechiel scribere potuerit. Vide ergo ne forte hoc etiam modo, quod de Salvatore narratur, intelligere debeant, qui prudenter Evangelium legunt: quamvis id scandalo esse possit simplicioribus, qui pro ea qua sunt simplicitate, mundum istum commovent, totiusque cœli corpus compactum scindunt. Sed qui altius hæc rimabitur, is dicet quemdam ex scriptura generalem esse sensum divinum, quem solus beatus invenire novit, sicut Salomon ait: « Sensum divinum invenies[1]: » cumque sensus hujus species sint, visus aptus ad contemplandas res corporibus præstantiores, ut Cherubim et Seraphim; auditus, qui voces capiat alias ab iis quæ in aëre formantur; gustus, cui panis vivus et de cœlo delapsus[2] vitamque mundo conferens sapiat; olfactus, qui hæc vel illa odoretur ex quibus Christi bonum odorem Deo Paulus se esse dicit[3]; tactus denique, quem habuit Joannes, qui ait se manibus Verbum vitæ contrectasse[4]: beatos Prophetas, cum divinum illum sensum consecuti essent, atque adeo divine viderent, divine audirent, divine gustarent, et olfacerent sensu, ut ita loquar, sensus experte, et fide Verbum ita tangerent, ut ejus defluxio manaret in ipsos sanitatem conferens, vidisse quæ se vidisse scribunt, audiisse quæ sibi audita esse dicunt, aliaque expertos esse similia, quemadmodum scribunt se libri si-

1 Prov. II, 5. — 2 Joan. VI, 33. — 3 2 Cor. XV. — 4 1 Joan. I, 1.

lati comedisse initium[1]. Sic Isaac odorem, qui e divinis i vestibus afflabatur, olfecit, atque hanc spiritalem imrtiit benedictionem: « Ecce odor filii mei, sicut odor agri eni cui benedixit Dominus[2]. Sic etiam Jesus spiritali ma; quam corporeo leprosum tetigit sensu[3], ut illum mea quim sententia dupliciter purgaret, a lepra quidem corporis rporeo tactu, ut multi intelligunt; et ab alia lepra tactu re divino. Sic igitur et Joannes testatus est, cum ait: Vidi spiritum descendentem quasi columbam de cœlo, et mansit super eum. Et ego nesciebam eum: sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit: Super quem videris spiritum descendentem, et manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto. Et ego vidi et testimonium perhibui quia hic est filius Dei[4]. » Et, Jesu quidem cœli iperti sunt, nec ullus tunc præter Joannem scribitur cœlos pertos vidisse: Sed Salvator suis apostolis prædicens fore, t cœlos apertos et ipsi cernerent, ait: « Amen, amen dico vobis, videbitis cœlum apertum, et angelos Dei ascendentes et descendentes super filium hominis[5]. » Sic et Paulus aptus est in tertium cœlum, cum illud prius apertum vilisset, ut pote Jesu Discipulus. Explicare autem cur dixerit: « sive in corpore, nescio; sive extra corpus, nescio: Deus » scit, non est præsentis temporis[6]. » Hoc addo falli Celsum, cum putat Jesum ipsum suis discipulis narrasse cœlorum apertionem et Spiritus sancti in se specie columbæ ad Jordanem descensum. Nullo scripturarum loco Jesus hæc se vidisse narrat. Nec vidit nobilis ille vir male convenire ei, qui de visione quæ in monte contigerat discipulis dixerat: » Nemini dixeritis visionem, donec filius hominis a mortuis resurgat[7], » ut discipulis quod visum a Joanne ad Jordanem et auditum fuerat, commemoret. Atque ex tota Christi vita

[1] Ezech. III, 2. — [2] Gen. XXVII, 27. — [3] Matth. VIII, 3. — [4] Joan. I, 32.
[5] Ibid. 51. — [6] 2 Cor. XII, 2. — [7] Matth. XVII, 9.

facile videre est quantum de se loqui effugerit. Quocirca dicebat : « Si ego testimonium perhibeo de me ipso, tes» monium meum non est verum[1]. » Nec alia causa, nisi quod de se loqui fugiebat, et Christum se esse malebat operibus quam dictis comprobare, ei Judæi dicebant : « Si tu es Chris» tus, dic nobis palam[2]. » Quoniam vero apud Celsum Judæus est qui loquens de Spiritu sancto in columbæ specie, Jesum sic alloquitur : « Nemo id vidit præter te et quem » in testimonium advocas tui supplicii socium : » necesse est ostendere quam et hæc inepte Judæi personæ attributa sit oratio. Nec enim Judæi Joannem cum Jesu consociant, nec Joannis supplicium cum Jesu supplicio conjungunt. Quo argumento est, qui se omnia scire gloriatur, eum nescisse quæ verba Judæi Jesum alloquentis personæ assignari oportuerit.

XLIX. Posthæc nescio quomodo velut data opera prætermittit argumentum, quo maxime ea quæ ad Jesum spectant, confirmantur; nempe illum a Judæorum Prophetis, a Moyse, et ab iis qui ante et post Moysen vixerunt, fuisse prænuntiatum. Opinor, non potuit refellere argumentum inde ductum, quod neque Judæi, neque ulla usquam hæresis Christum prædictum esse negaverint. Fortasse etiam illa de Jesu vaticinia nesciebat. Alioquin si scisset quæ Christiani dicunt, multos Prophetas de Salvatoris adventu fuisse prælocutos, non tribuisset Judæo orationem, qua Samaritanus aut Sadducæus usus fuisset multo convenientius : neque fictitius ille Judæus locutus esset sic : « Meus autem Propheta » dixit olim in Hierosolymis venturum esse Filium Dei, piorum » judicem, et improborum punitorem. » Nec enim e Prophetis unus de Christo prædixit. Et ut Samaritæ et Sadducæi, qui solos Moysis libros recipiunt, dicerent Christum in illis esse pronunciatum; certe non editum est hoc vaticinium

[1] Joan. v, 31. — [2] Id. x, 24.

rosolymis cujus urbis nomen ne Moysis quidem ætate fue-
t tinam omnes nostræ doctrinæ calumniatores in eadem
modo rerum, sed etiam litterarum scripturæ ignorantia
sentur; ut illorum oratio ne minimam quidem probabi-
item habeat, quæ pervertere possit non dicò fidem, sed
guitatem fidei eorum, qui parum firmi ad tempus cre-
nt. Neque vero Judæus fatebitur prædictum a quopiam
opheta, fore ut filius Dei veniat. Quod enim dicunt, illud
, venturum esse Christum Dei. Unde fit, ut sæpe nos
terrogent de filio Dei, quasi nullus sit, aut illius nunquam
rophetæ fecerint mentionem. Atque hæc dicimus, non quo
egemus filium Dei prænunciatum fuisse; sed ut ostenda-
nus Judæo huic rei minime assentienti male adscribi hæc:
« Meus propheta in Hierosolymis olim dixit, venturum esse
Dei Filium. »

L. Deinde quasi hoc solum de Christo prædictum fuisset,
lum fore et piorum judicem et punitorem improborum,
t Prophetæ de illius ortu, de supplicio quo illum necaturi
rant Judæi, de resurrectione, miraculisque ab illo patran-
lis omnino siluissent, ait: « Qui magis in te vaticinium is-
» tud convenit, quam in sexcentos alios, qui post illud nati
» sunt? » Tum quasi persuadere vellet alios fuisse, quibus hoc
vaticinium accommodari potuisset, asserit nescio quo argu-
mento fretus, « fanaticos et impostores esse, qui se dicant
» filium Dei esse illum, qui cœlitus venerit. » Neque enim au-
divimus in confesso esse tale quippiam apud Judæos acci-
disse. Primum igitur respondendum est multis a Prophetis
varia de Christo edita esse vaticinia, quæ alii ænigmatis oc-
cultaverint, alii involverint allegoriis aut aliomodo, alii di-
sertis verbis conceperint. Et quia commentitius Celsi Ju-
dæus in sequentibus improbe et malo animo dicit iis qui e
suo populo credunt, vulgata de Christo vaticinia posse et
ad alia negotia pertinere; pauca e multis exponemus, quæ

si quis pervertere voluerit, proferat quidquid habet validius quodque putat magis posse a fide deterrere eos, qui prudenter credunt.

LI. Ac de loco quidem ubi nasciturus erat [1], prædicitur fore ut ex Bethleem prodeat, qui princeps futurus erat. Prophetæ verba sunt : « Et tu Bethleem domus Ephratha, » non minima est ut sis in millibus Juda. Ex te enim mihi » egredietur qui sit dominator in Israël, et egressus ejus ab » initio, a diebus æternitatis [2]. » Hoc vaticinium nulli fanatico, nulli impostori, nulli eorum qui se cœlitus venisse prædicant, ut ait Celsi Judæus, accommodaveris, nisi is demonstretur in Bethleem natus, aut, ut alius forte dixerit, ex Bethleem egressus ad regendum populum. Jam si quis hoc Michææ vaticinio historiaque in Evangelio a Jesu discipulis scripta minime contentus, ultra quæsierit quidpiam aliunde quo persuadeatur Jesum in Bethleem natum esse; is recogitet in Bethleem monstrari speluncam in qua natus est, et in spelunca præsepe, ubi est fasciis obvolutus : quæ omnia consentanea sunt narratæ in Evangelio de ortu ejus historiæ. Atque hoc in locis illis pervulgatum est atque etiam apud fidei hostes celebratum, in illa spelunca natum esse eum, quem Christiani adorant et admirantur Jesum. Equidem existimo Principes Sacerdotum et Scribas populi vel ante adventum Christi propter perspicuitatem et evidentiam prophetiæ docuisse Christum in Bethleem nasciturum. Imo apud multos e Judæis percrebuerat hic rumor. Unde et Herodem rem sciscitatum ex Principibus Sacerdotum et Scribis populi [3], id ab eis responsi tulisse scriptum est, Christum in Bethleem Judææ nasciturum esse, quæ fuit Davidis patria. Quin et in Evangelio secundum Joannem Judæi dicunt venturum Christum « de Bethleem unde erat David [4]. » Sed

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 38 et seq.

[2] Mich. V, 2. — [3] Matth. II, 5. — [4] Joan. VII, 42.

ito Christo, qui enixi sunt, ut impedirent quin ejus nativitatis locus crederetur jamdudum esse prænunciatus, ab re docenda abstinuerunt. In quo plane germani fuerunt s, qui milites sepulchri custodes et oculatos resurrectionis estes admonuerunt hæc: « Dicite quia discipuli ejus nocte venerunt, et furati sunt eum nobis dormientibus. Et si hoc auditum fuerit a præside, nos suadebimus ei, et securos vos faciemus [1]. »

LII. Quippe hanc vim habent contentionis amor et præconcepta opinio, ut, qui iis assueti sunt, ii rebus etiam perspicuis refragentur potius quam opiniones ponant quibus eorum anima imbuta est. Ac multo facilius de aliis rebus consuetudines reliquerit quispiam, quamvis ab illis difficile admodum avellatur, quam quæ ad dogmata pertinent. Nec tamen illas alias, ubi semel involverint, facile excutiat. Unde vix adduci possunt homines, ut aut domos, aut urbes, aut vicos, aut homines deserant, quibuscum junxere consuetudinem? Hoc igitur in causa fuit, cur e Judæis etiam multi vaticiniorum, ac miraculorum quæ Jesus fecit, evidentiæ resisterent, nec circumstantiis percellerentur eorum quæ eum perpessum esse scriptum est. His autem affectibus obnoxiam esse humanam naturam, evidens fiet cogitanti, quam difficile ab iis quæ sibi a parentibus concivibusque tradita fuerunt, avellantur qui semel iis fuerunt occupati, quamlibet erubescenda et stulta sint. Itaque vix ab Ægyptio eripere possis, ut spernat ea quæ a parentibus accepit, ut ne hanc animantem rationis expertem pro Deo habeat, et ne mori malit quam hujusce animalis carnes degustare. Etsi vero hæc fusius persecuti diutiusque in vaticinio de Bethleem edito immorati sumus, putamus id factum necessario ut eis respondeamus qui forte dicturi sunt: Si tam clara fuerunt apud Judæos de Jesu vaticinia, cur,

[1] Matth. xxviii, 13, 14.

postquam ad illos venit, non statim ejus doctrinæ con-
scrunt, nec ad meliora quæ illis commonstrabat, conve-
sunt? Nobis vero credentibus nemo tale quicquam expro-
bret, cum videat fidem in Jesum solidis astrui rationibus
ab iis qui illas explicare didicerunt.

LIII. Sin etiam opus est altero vaticinio [1], quod ad
Jesum manifeste pertinere videatur, exponemus illud
multis annis ante quam Jesus adveniret, scriptum a
Moyse, qui narrat Jacob, cum vitæ finis immineret, sin-
gulis filiis vaticinatum esse, et inter alia Judæ dixisse
« Non deficiet princeps ex Juda et dux a femoribus ejus
» donec venerint quæ reposita sunt ei [2]. » Hoc vaticinium
genti, quod licet revera sit antiquius Moyse, a Moyse ta-
men editum infidelium aliquis forte suspicabitur, hoc pri-
mum admirationi erit, quomodo Moyses, cum Judæorum
sint duodecim tribus, prædicere potuerit eos, qui populum
gubernarent, ex tribu Juda exorituros esse, unde Judæo-
rum nomen natum est : ab una tribu penes quam regnum
erat, denominata gente universa. Hoc etiam admirabitur
candidus illius prædictionis lector, quomodo, postquam
dixerat e tribu Juda oriundos fore qui populi principes es-
sent ac duces, constituerit illius potestatis finem his verbis :
« Non deficiet princeps ex Juda et dux e femoribus ejus,
» donec venerint quæ reposita sunt ei : et ipse expectatio
» gentium [3]. » Venit enim cui reposita sunt, Christus Dei,
promissionum Dei princeps. Solus ille non ex iis ducibus
qui ante illum, sed etiam, audacter dicam, ex iis qui post
vixerunt, fuit, ut manifestum est, *expectatio gentium*. Fue-
runt enim ex omnibus gentibus, qui per illum Deo crede-
rent, et gentes in ejus nomine spem suam collocaverunt :
quod ab Esaia prædictum fuerat his verbis : « In nomine

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 39.
[2] Gen. XLIX, 10. — [3] Ibid.

is gentes sperabunt[1]. » Ipse est qui dixit iis qui in vinculis it (nam nemo est, quin suis peccatis velut catenis conogatur) : *Exite ;* et iis qui in ignorantia : *Venite ad lu-* [2]. Hæc enim prænunciata fuerant hoc modo : « Dedi te fœdus gentium, ut suscitares terram et possideres hæditates dissipatas, ut diceres his, qui vincti sunt, Exite; his, qui in tenebris, Revelamini [3]. » Et videre est in jus adventu propter eos qui ubique terrarum simpliciter edunt, exitum habuisse illud : « Super omnes vias pascenur, et in omnibus semitis pascua eorum[4]. »

LIV. Quia vero Celsus, qui nostram doctrinam sibi peitus perspectam esse profitetur, exprobrat Salvatori, quod, lum pateretur, ipsi Pater non tulerit auxilium, aut ipse sibi uxilio esse non potuerit; respondendum *passionem* ejus uisse prædictam, nec id solum, sed etiam *passionis* causam : nempe quia in rem hominum erat, ut pro illis morem subiret, et damnatus vulnera perferret. Prædictum quoque est fore, ut ex gentibus, apud quas non fuerant Prophetæ, essent qui illum agnoscerent, illumque inter homines visum iri specie quæ illis contemnenda videretur. Sic enim habent prophetiæ verba : « Ecce intelliget puer » meus, et exaltabitur, et glorificabitur, et sublimis erit » valde. Sicut stupebunt super te multi, sic ingloria erit ab » hominibus species tua, et gloria tua a filiis hominum. Sic » mirabuntur gentes multæ super eo, et reges continebunt » os suum : quia quibus non est annuntiatum de eo, vide» bunt; et qui non audierunt, intelligent. Domine, quis cre» didit auditui nostro? Et brachium Domini cui revelatum » est? Annuntiavimus quasi parvulum in conspectu ejus : » sicut radix in terra sitienti. Non est species ei, neque glo» ria : et vidimus eum, et non habebat speciem, neque deco» rem : sed species ejus inhonorata et deficiens præ omnibus

[1] Isai. XLII, 4. — [2] Id. XLIX, 9. — [3] Ibid. 8, 9. — [4] Id. XLIX, 9.

» hominibus. Homo in plaga positus, et sciens ferre infirmita-
» tem : quia aversa est facies ejus, despecta et non reputata.
» Iste peccata nostra portat, et pro nobis dolet : et nos reputa-
» vimus eum esse in labore, et in plaga, et in afflictione; ipse
» autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirma-
» tus est propter iniquitates nostras. Disciplina pacis nostræ
» super eum, livore ejus sanati sumus. Omnes quasi oves
» erravimus. Homo in via sua erravit, et Dominus tradidit
» eum propter iniquitates nostras, et ipse propter afflictio-
» nem non aperit os suum. Sicut ovis ad victimam ductus
» est, et quasi agnus coram tondente mutus, sic non aperit
» os suum. In humilitate judicium ejus sublatum est. Gene-
» rationem ejus quis enarrabit? Quia tollitur de terra vita
» ejus; propter iniquitates populi mei ductus est ad mor-
» tem [1]. »

LV. Memini me olim, cum disputarem adversus illos ex Judæis qui sapientes vocantur, usum esse illis vaticiniis. Quibus unus ex eis reposuit, illa intelligenda esse de uno eoque integro populo, disperso et percusso, ut occasione dispersionis Judæorum inter plurimas gentes multi prose-lyti fierent : atque ita interpretabatur illud : « Ingloria erit » ab hominibus species tua; » et illud : « Quibus non est » annuntiatum de eo, videbunt; » et illud : « Homo in plaga » positus. » Hic multa quidem dixi ut ostenderem quam immerito, quæ de uno quopiam prædicta fuerant, ad universum populum referrent. Rogabam quis esset ille qui diceret: « Iste peccata nostra fert, et pro nobis dolet; » et istud: « Ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et in-» firmatus est propter iniquitates nostras; » et hoc aliud: « Livore ejus sanati sumus. » Clarum est enim eos [2], qui apud Prophetam res futuras videntem taliaque velut perso-

[1] Isai. LII, 13.

[2] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 39 et seqq.

is afflatu sancti Spiritus accommodantem hæc loquuntur, ise homines, sive ex populo Judaico, sive ex gentibus, qui eccatis dudum obnoxii Salvatoris passione sanati sunt. ed illos maxime premere visum est istud : « Propter iniquitates populi mei ductus est ad mortem. » Si enim poulus est, ut volunt, de quo prophetatum sit, quomodo ropter iniquitates populi Dei hic ad mortem ductus diciur, nisi sit alius a Dei populo? Quis ille est autem, nisi Jesus Christus, « cujus livore sanati sumus » quotquot in eum credimus, « qui expolians principatus et potestates, » traduxit eas confidenter in ligno. » Singulas hujus prophetiæ partes explanare nihilque indiscussum prætermittere, non est hujus temporis. Hæc tamen paulo uberius disceptare necessarium visum est, ut quæ Judæus apud Celsum dicit, refellerentur.

LVI. Id autem et Celsum et illius Judæum et quotquot Jesu non credunt latuit duos a Prophetis prædictos esse Christi adventus : priorem humilem et humanis infirmitatibus obnoxium, ut cum hominibus degens eos doceret viam quæ ducit ad Deum, nullique hominum relinqueret locum excusandi se futuri judicii ignoratione : alterum gloriosum, divinum tantummodo, et ubi divinitas nihil humanæ infirmitatis admixtum est habitura. Longum esset prophetias in medium proferre. Satis hic fuerit ex psalmo quadragesimo quarto, cujus in titulo hæc inter alia leguntur : *Canticum pro dilecto*, hæc verba adducere, ubi ille evidenter Deus pronuntiatur : « Diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in æternum. Accingere gladio tuo » super femur tuum, potens, specie tua et pulchritudine tua » intende, prospere procede et regna. Propter veritatem et » mansuetudinem et justitiam et deducet te mirabiliter dex» tera tua. Sagittæ tuæ acutæ, potens, populi sub te cadent

[1] Coloss. II, 15.

» in corde inimicorum Regis[1]. » Adverte animum ad ea quæ sequuntur, et quæ illum Deum enuntiant : « Sedes tua Deus » in sæculum sæculi, virga directionis, virga regni tui. Di» lexisti justitiam et odisti iniquitatem, propterea unxit te » Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis. » Animadverte quod Propheta Deum alloquens, cujus sedes est in sæculum sæculi, cujus virga directionis est virga regni ejus, hunc ipsum Deum ait fuisse unctum a Deo, qui est illius Deus; unctum fuisse autem, quia præ consortibus suis dilexit justitiam et iniquitatem odio habuit. His verbis memini me olim multum molestiæ creare Judæo *qui sapiens* habebatur apud suos; qui cum se admodum torsisset, dixit tandem quæ a Judæo expectare debui : Dixit *de Deo* universorum scriptum esse : « Sedes tua Deus in sæculum sæ» culi, virga directionis, virga regni tui; » de Christo autem: « Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem, propterea unxit » te Deus Deus tuus, » et reliqua.

LVII. Adhuc apud Celsum Judæus Salvatorem *sic alloquitur* : « Si id dicis quemlibet hominem qui juxta divinam » providentiam natus fuerit, esse filium Dei, qua *in re distas* » aliis? » Cui respondebimus esse quidem Dei filium, quisquis, ut Paulus docet, timore non ducitur, *sed* virtutem propter ipsam amplectitur; hunc vero longe discrepare ab iis qui propter virtutem filii Dei nominantur, ut qui eorum sit veluti fons et principium. Sic Paulus : « Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis » spiritum adoptionis filiorum in quo clamamus : *Abba!* » Pater[2] ! » Rursus apud Celsum Judæus : « Innumeri, *inquit*, » Jesum coarguunt, dicentes de seipsis accipienda *esse quæ* » de illo prædicta fuerant. » Equidem nescimus an Celsus quospiam cognoverit, qui, dum in hac vita erant, eadem quæ Jesus facere, et filios Dei se Deique potentiam appel-

[1] Psal. XLIV, 3. — [2] Rom. VIII, 15.

voluerint. Cum autem magno veritatis amore quæ unusque locus offert, expendamus, dicemus, fuisse ante-um Jesus nascerétur, Theudam quemdam apud Judæos, i se magnum quempiam jactaret: at vix animam efflave-, cum dissipati sunt ii, qui ab illo decepti fuerant. Se-dum illum, census tempore, quando constat natum e Jesum, Judas quidam Galilæus a populo Judaico defi-ns multos secum traxit, tum sapientia quam simulabat, m novis quas moliebatur rebus. Sed postquam ipse sceles pœnas dedit, extincta statim est ejus doctrina, nec nisi pud perpaucos nullius nominis obtinuit. Post Jesu tem-ora voluit et Dositheus quidam Samarita suis persuadere, e esse Christum illum, quem Moyses prædixerat, visusque st nonnullos sibi sua doctrina conciliare. Sed Gamalielis, e quo fit in Apostolorum Actis mentio, sapiens effatum roprius hic est memorandi locus. Hoc enim probat maxime los a promissione alienos, non filios Dei, non Dei fuisse vir-utes, sed Jesum Christum vere Dei filium fuisse. Sic autem llic Gamaliel: « Si est ex hominibus consilium hoc, aut opus, dissolvetur [1], » sicut et illorum dissolutum est post eorum obitum; « si vero ex Deo est, non poteritis dissolvere hanc illius doctrinam, ne forte et Deo repugnare inveniamini.[2] » Voluit et Simon Magus Samarita suis magicis artibus quosdam decipere, et tunc decepit quidem: nunc vero non arbitror in toto orbe reperiri posse triginta Simonianos. Ac forte, plures dixi quam revera sunt. Perpauci quidem adhuc in Palestina versantur; sed in reliquo orbe nullibi nomen ejus in ea est gloria quam de se disseminare voluit. Ubi enim cognoscitur, eo nomen ejus Apostolorum Acta detulerunt: Christianis debet quæ de ipso dicuntur; atque etiam res ipsa declaravit nihil divinum in Simone fuisse.

LVIII. Postea Judæus apud Celsum, pro Magis de qui-

[1] Act. v, 36. — [2] Ibid. 37. — [3] Ibid. 38.

hus agitur in Evangelio, ait: « Jesum dixisse Chaldæos ortu » ejus permotos venisse ut illum adhuc puerum quasi Deum » adorarent; idque illos Herodi Tetrarchæ indicasse; hunc » vero misisse qui interficerent omnes hoc ipso tempore natos, ratum fore ut ille etiam cum aliis periret, ne regnum » si perveniret ad ætatem idoneam, occuparet. » Hic observa velim errorem hominis, qui Magos non distinguit a Chaldæis, nec utrorumque professiones, quam diversæ sint, animadvertit, ideoque scripturam Evangelicam adulterat. Nescio autem qua causa silentio præterierit id quod Magos impulit; nec dixerit stellam fuisse visam ab illis in Oriente, sicut scriptum est. Ad hæc igitur quid respondendum sit, videamus[1]. Stellam, quæ ab illis in Oriente conspecta fuit, novam fuisse opinamur nec ulli earum similem, quæ vel in firmamento sunt vel in orbibus inferioribus, sed fuisse ex earum genere, quæ nonnunquam exoriuntur, quæque vel a comæ, vel a trabis, vel a barbæ, vel a dolii similitudine apud Græcos qui earum differentias propriis vocabulis designant, nomen habent. Hanc autem opinionem nostram sic astruimus.

LIX. Observatum est in magnis eventibus, et maximis, quæ in terris accidunt, mutationibus, oriri hujusmodi astra, quæ aut regnorum translationes, aut bella portendunt, aut quidquid inter homines contingere potest et res humanas concutere. Legimus autem in Chæremonis Stoici libello *de cometis* quemadmodum exoriantur aliquando cometæ etiam rerum utilium prænuntii; idque exemplis confirmat. Si ergo ad regnorum novationes aliosve insignes casus cometa aliudve simile sidus excitatur; quid mirum, nascente illo, qui nova inter homines moliturus, suamque doctrinam non apud Judæos tantum, sed etiam apud Græcos multasque barbaras nationes pervulgaturus erat, side-

[1] Matth. II, 2.

n exortam esse? ac de cometis quidem dixerim nullum cumferri vaticinium, quod erga hoc aut illud regnum c vel illo tempore oriturm esse cometam significet: quod ro in ortu Jesu sidus apparuit, illud Balaam prædixerat. c enim is apud Moysen: « Orietur stella ex Jacob, et consurget vir de Israël[1]. » Quod si examinari oportet et ea quæ Magis stellaque ab illis nascennte Jesu conspecta scripta int, alio cum Græcis, alio cum Judæis sermone utar.

LX. Græcis quidem dicam Magos qui cum dæmoniis commercium habent, quique illa ad ea quæ volunt juxta eas quas didicerunt artis suæ leges advocant, id ipsum efficere, quamdiu nihil divinius, nihilque dæmonibus aut evocante illos incantatione fortius aut apparet aut nominatur: sin autem aliqua sese vis divinior exerit, dæmoniorum virtutes pessumdari, nec divinitatis posse sustinere splendorem. Verisimile ergo est cum natus est Jesus, quoniam multitudo militiæ cœlestis, ut Lucas narrat et ego credo, laudavit Deum his verbis: « Gloria in Excelsis Deo, et in » terra pax, in hominibus bona voluntas[2], » propterea dæmonia suas vires et potentiam defecisse, deprehensis eorum præstigiis, et irrita facta virtute. Atque id effecit non modo Angelorum ad loca terræ vicina adventus, sed et virtus Jesu, et quæ in illo erat divinitas. Itaque Magi, cum facere frustra tentassent quæ prius per incantationes arcanaque magica facere solebant, hujus rei causam, non vulgarem esse conjicientes, quæsierunt: et viso in cœlis prodigio, videre quod illo significabatur voluerunt. Sic ergo mihi videtur: cum Balaam qui et ipse harum artium peritissimus fuit, haberent vaticinia a Moyse quoque scriptis tradita, et illic de stella legissent istud: « Ostendam ei, et non modo; » beatum facio et non propinquabit[3]; » conjecerunt hominem illum, qui cum stella prænuntiatus fuerat, in hanc

[1] Num. XXIV, 17. — [2] Luc. II, 13. — [3] Num. XXIV. 17.

lucem prodiisse; cumque jam inde animo præcepissent illum esse dæmoniis et spiritibus qui ipsis apparere et ministrare solebant, præstantiorem, adorare statuerunt. In Judæam igitur venerunt, pro certo habentes quempiam regem natum esse, quamvis et quodnam regni genus habiturus, et ubi nasciturus esset, ignorarent, sumptisque secum muneribus, quæ veluti symbola illi qui ex Deo et homine mortali esset, ut ita dicam, compositus, darent; postquam didicerunt ubinam natus fuisset, ut regi aurum, ut mortali myrrham, ut Deo thus obtulerunt. Sed quoniam Deus erat Servator ille generis humani, Angelis qui hominibus auxilium præstant longe sublimior; Angelus Magorum, qui Jesum adoraverant, pietati præmium retulit, admonens « ne » redirent ad Herodem . sed per aliam viam reverterentur » in regionem suam[1]. »

LXI. Insidias vero ab Herode Jesu nato structas esse, tametsi id non credat apud Celsum Judæus, minime mirandum est. Cæca enim res est malitia, et fatum ipsum, quasi fortior esset, superare vult. Quo ex morbo laborans Herodes, et credidit Judæis natum esse regem, et consilium cepit huic persuasioni nullo modo consentaneum. Nimirum non vidit aut omnino regem esse, et regnaturum; aut non regnaturum, et frustra interfectum iri. Interfici igitur voluit, pugnantes in sententias improbitate raptus, agitatusque a cæco improboque diabolo, qui Salvatori jam ab initio insidiatus est, opinatus eum et esse et fore magnum. Quare Angelus, qui, licet id Celsus non credat, ordini rerum sese accommodabat, Josephum monuit ut cum puero et matre ejus in Ægyptum fugeret. Herodes autem quotquot erant in Bethleem oppido ejusque finibus recens nati, trucidari jussit, quasi cum eis interfecturus esset natum Judæorum regem : sed non advertit potentiam esse,

[1] Matth. II, 12.

quæ perpetuo invigilat dignis qui ad hominum salutem serventur, et inter eos principem et dignitate et præstantia locum tenere Jesum : qui quidem rex erat futurus, non tamen ut existimabat Herodes, sed quemadmodum decebat regem esse, cui Deus regnum contulerit : nempe qui subditis bene faceret, non tribuendis mediæ naturæ et, ut ita loquar, indifferentibus beneficiis, sed erudiendo eos regendoque legibus vere divinis. Quod sciens Jesus negansque se eo sensu esse regem quo plerique intelligunt, ac docens quanto sit excellentius regnum ejus, ait : « Si ex hoc mundo esset » regnum meum, ministri mei utique decertarent, ut non » traderer Judæis; nunc autem regnum meum non est ex » hoc mundo[1]. » Hæc si Celsus intellexisset, non dixisset : « Sin ideo, ne tu loco illius regnares postquam ad adultam » ætatem pervenisses; cur, postquam pervenisti, non reg» nas, sed ille Dei filius mendicando vagaris præ metu sup» plex et miseriis oppressus? » At ignavum non est prudenter declinare pericula, non mortis metu, sed aliis in vita prodesse desiderio; donec ei, qui naturam humanam induit, opportuna se det occasio humanam mortem appetendi quæ quidpiam utilitatis hominibus afferat. Quod quidem manifestum est intelligenti Jesum hominum causa mortem subiisse : de qua re pro viribus superius diximus.

LXII. Posthæc quoniam ne numerum quidem sciens Apostolorum ait : « Jesum ascitis decem aut undecim homi» nibus famosis, publicanis nautisque nequissimis, huc illuc » cum illis fugitasse turpiter et ægre cibos colligentem, » age et de his pro virili disseramus. Qui Evangelia versaverunt, quæ Celsus videtur ne legisse quidem, ii norunt duodecim electos a Jesu fuisse Apostolos[2]; publicanum quidem fuisse Matthæum nomine[3] : quos vero nautas promiscue vocat,

[1] Joan. XVIII, 36. — [2] Matth. X, 1. Marc. III, 14. Luc. VI, 13. — [3] Matth. X, 3.

intelligit fortasse Jacobum et Joannem, quia relictis navi et patre suo Zebedæo secuti sunt Jesum[1]. Nam Petrus ejusque frater Andreas qui retibus necessarium sibi victum quærebant, non inter nautas, sed, ut scriptum est, inter piscatores numerandi sunt[2]. Sit et Levi publicanus qui Jesum secutus sit[3]; at non fuit ille ex Apostolorum numero, nisi juxta quædam Evangelii secundum Marcum exemplaria[4]. Qua vero arte cæteri, priusquam discipuli Jesu fierent, victum sibi comparaverint, nobis incompertum est. Ergo ad hæc respondeo, qui prudenter et candide res ab Apostolis Jesu gestas possunt examinare, iis manifestum fieri hos divina virtute roboratos fuisse oportere ut edocerent Christianam religionem et homines verbo Dei subjicerent. Non enim eis secundum artes Græcorum dialecticas et rhetoricas dicendi facultas et disserendi ratio inerat qua auditores sibi conciliarent. Atque etiam, si Jesus elegisset et doctrinæ suæ ministros adhibuisset eos, qui multorum opinione sapientes habentur, et aut cogitandi subtilitate aut sermonis facundia multitudinis plausus captare possunt, juxta meo quidem judicio suspicio fuisset simili eum ratione atque via usum fuisse, qua Philosophi sectæ cujuspiam auctores usi sunt, neque quod promissum est de doctrinæ ejus divinitate, videretur adimpletum. Nam sermo et prædicatio fuissent in persuasione illius sapientiæ, quæ verborum lenocinia et aptæ compositionis blanditias affectat: et fides hæc nostra perinde ac ea, quam suis dogmatibus habent hujus mundi Philosophi, fuisset « in sapientia hominum et » non in virtute Dei[5]. » Nunc autem ecquis est, qui, cum videt piscatores et publicanos vel primorum elementorum imperitos (id enim de illis scriptura testatur, et Celsus ipsi inscientiam suam vere describentibus credit), confidenter

[1] Marc. I, 20. — [2] Matth. V, 18. — [3] Marc. II, 14. — [4] Id. III, 18. — [5] I Cor. II, 5.

de fide Jesu adjungenda non modo apud Judæos disputare, sed etiam apud reliquas gentes prospere Jesum annuntiare, non quæsierit unde illis inesset persuadendi facultas? neque enim erat vulgaris. Ecquis non dixerit Jesum in Apostolis divina quadam virtute executum fuisse quod his promiserat verbis: « Venite post me, faciam vos piscatores hominum[1]? » Hanc eamdem virtutem commendans Paulus, ut supra diximus, ait: « Et sermo meus et prædicatio mea non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus et virtutis, ut fides nostra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei[2]. » Nam, ut prædictum fuerat a Prophetis prædicationem Evangelii prænuntiantibus, « Dominus dedit verbum evangelizantibus virtute multa rex virtutum dilecti[3]: » ut impleretur et istud vaticinium: « Velociter currit sermo ejus[4]. » Et quidem jam videmus « in omnem terram exivisse sonum » Apostolorum Jesu, « et in fines orbis terræ verba eorum[5]. » Quocirca qui audiunt verbum cum virtute prædicatum, replentur et ipsi virtute, quæ cum in eorum affectibus actibusque, tum in constantia ad mortem pro veritatis defensione perferendam elucet: quidam autem vacui sunt, etiamsi Deo per Jesum credere profiteantur, qui virtute divina carent, et specie tenus verbo Dei adhærescunt. Etsi vero supra memoravi quod Salvator in Evangelio dixit: nihilominus tamen idem rursus huc et quidem opportune adducam. Hinc enim quivis perspiciet et Evangelii prædicationem a Salvatore nostro divine fuisse prævisam; et quanta sit verbi illius vis, quæ etiam sine magistris subdit sibi eos, qui fidem amplectuntur, quam ipsis amplectendam divina virtus persuasit. Ait Jesus; « Messis quidem multa, operarii autem pauci: rogate ergo Dominum messis, ut mittat operarios in messem suam[6]. »

[1] Matth. IV, 19. — [2] I Cor. II, 4. — [3] Psalm. LXVII, 12. — [4] Id. CXCVII, 15. — [5] Id. XVIII, 5. — [6] Matth. IX, 37.

LXIII. Quoniam autem Celsus etiam infames fuisse homines dixit Apostolos quos publicanos et nautas nequissimos vocat, ea de re respondebimus ipsum videri, ut detrectet nostræ doctrinæ, ex iis quæ scripta sunt eligere pro libidine quod credat, et omnino non credere Evangeliis, ne divinitatem in illis libris evidenter demonstratam confiteri cogatur : cum contra deceret eum, qui, qua sinceritate auctores illi scripserint, videbat, eo magis divinioribus rebus quas narrant fidem adjungere, quod ne abjectiora quidem prætermiserant. Verum est in Barnabæ epistola, unde fortasse Celsus hauserit Apostolos infames fuisse et nequissimos, legi Apostolos a Jesu fuisse electos, qui improbi erant ut nulli magis. Et in Evangelio secundum Lucam dicit ad Jesum Petrus : «Discede a me, quia homo peccator » sum, Domine[1].» Sed et Paulus qui et ipse postea factus est Jesu Apostolus, in epistola ad Timotheum, sic scribit: «Fidelis sermo, quod Christus Jesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere, quorum primus ego sum[2].» At nescio quomodo oblitus fuerit aut ne cogitarit quidem mentionem facere de Paulo, qui post Jesum Ecclesias in Christo constituit[3]. Verisimile est illum vidisse non posse se de Paulo loqui, quin simul rationem redderet cur, qui fuerat Ecclesiam Dei persecutus, fideles acerrime insectatus fuerat, Jesu discipulos morti tradere obstinaverat, is usque adeo mutatus fuerit, ut a Jerusalem ad Illyricum Evangelium Christi evulgaret[4], tantoque studio fungeretur hoc munere, ut in alieno fundamento ædificare nolens, ea loca peteret, quo nunquam Dei in Christo Evangelium pervaserat. Quid ergo absurdi est, si Jesus ostendere volens humano generi quam efficacia sint quæ morbis animarum adhibet remedia, infames et nequissimos elegerit, illosque eo provexerit, ut purissimæ vitæ exemplum essent iis,

[1]Luc. v, 8. — [2] I Tim. I, 5. — [3] Act. IX, I. — [4] Rom. XV, 19.

qui eorum ministerio ad Evangelium Christi adducerentur?

LXIV. Sed si qui mutatis vivunt moribus, illis pristina crimina exprobare liceat, Phædonem, etiam postquam ad philosophiam se contulit, licebit in jus vocare; quippe quem ferunt e prostibulo in scholam philosophicam fuisse traductum a Socrate. Polemonis etiam qui Xenocrati successit, libidinosam vitam exprobrabimus Philosophiæ, cum ei potius laudi tribuendum sit, quod persuadendi quæ utrique inerat facultate potuerint eos a tantis vitiis avocare qui prius iis occupati erant. Ac apud Græcos quidem unus Phædon (an alter fuerit nescio), unus Polemon, exutis turpibus flagitiosisque moribus, Philosophiæ se dediderunt: at in Jesu schola non soli duodecim illa ætate, sed et omni postea tempore fuerunt plurimi, qui in sapientum chorum asciti de sua pristina vita dicerent: « Eramus aliquando et » nos insipientes, increduli, errantes, servientes desideriis » et voluptatibus variis, in malitia et invidia agentes, odi» biles, odientes invicem. Cum autem benignitas et huma» nitas apparuit Salvatoris nostri Dei, per lavacrum rege» nerationis et renovationis Spiritus sancti quem effudit in » nos abunde[1], » tales effecti sumus. « Misit *enim* Deus, *ut » Propheta in Psalmis docet*, verbum suum, et sanavit eos, » et eripuit eos de corruptionibus eorum[2]. » Addiderim supradictis Chrysippum in libro *de curandis Perturbationibus*, ut in hominibus animarum affectus cohibeat, parum curare qualenam sit veritatis dogma, sed iis qui vitiis occupantur, remedia conari adhibere secundum varia sectarum principia. Dicit autem: « Si voluptas summum bonum sit, » hac ratione curari oportet perturbationes : sin tria sint » bonorum genera, hac itidem sententia utendum erit ad » sanandos illos qui perturbationibus vexantur. » At religionis nostræ calumniatores non vident quot fuerint, quo-

[1] Tit. III, 3. — [2] Psalm. CVII, 20.

rum perturbationes compescuerit; quot, quorum vitia represserit; quot, quorum efferatos mores doctrina mansuefecerit. Atqui æquum erat illos, qui suum erga societatem tantopere studium venditant, doctrinæ nova ratione hominum morbis medenti gratias habere, faterique eam, si vera non est, saltem humano generi esse utilissimam.

LXV. Quoniam autem Jesus discipulos docens ne temerarii essent, dixit illis: « Dum persequentur vos in civitate » ista, fugite in aliam. Si in hac vos persequantur, rursus » in aliam fugite[1]; » simulque se illis exemplum constantis tranquillæque vitæ præbuit, dum ipse cavebat ne temere, aut intempestive, aut inconsulto in pericula irrueret; hoc rursum Celsus maligne carpit, et sic apud ipsum Judæus Jesum alloquitur: « Cum discipulis hac illac fugitas. » Quod tamen Jesu et ejus discipulis crimini vertit, idem fecisse legitur Aristoteles. Is enim, cum intelligeret sibi tanquam impio propter quædam suæ Philosophiæ dogmata quæ Athenienses impia esse judicabant, conflari judicium; relictis Athenis, in Chalcide scholam habuit: hac suis familiaribus reddita fugæ ratione: « Discedamus Athenis, ne iterum de» tur Atheniensibus locus committendi sceleris, quale in » Socratem commiserunt; neve iterum impie agant in Phi» losophiam. » Dicit præterea « Jesum cum discipulis huc illuc vagabundum cibos collegisse; » sed indicet velim unde didicerit turpem hanc sordidamque mendicationem. Nam Evangelia narrant fœminas quasdam, quæ fuerant suis infirmitatibus liberatæ, inter quas et Susanna erat, discipulis victum e suis facultatibus præbuisse[2]. Ecquis vero Philosophorum non accepit ab iis, quos sibi notos erudiebant, quæ sibi erant necessaria? Scilicet id facere, decorum aliis et honestum fuit: cum autem idem faciunt discipuli, quasi turpiter et sordide corrogent cibos, culpantur.

[1] Matth. x, 23. — [2] Luc. viii, 3.

LXVI. Pergit apud Celsum Judæus interpellare Jesum: «Quid opus erat te adhuc parvulum in Ægyptum transportari? ne necareris? at metus mortis in Deum non cadit. » Angelus e cœlis delapsus te jussit et tuos fugere, ne comprehensi morte periretis. At non potuit magnus ille Deus, » qui jam duos propter te Angelos miserat, te proprium » suum filium domi tutum præstare? » Ex his videtur Celsi esse sententia, nihil aut in humano Christi corpore, aut in anima fuisse divinum, nec corpus ejus tale fuisse, quale describunt Homericæ fabulæ. Jocans igitur in sanguinem, quem in cruce Jesus profudit, ait sanguinem illum non fuisse

Huic similem, sacro qui manat corpore Divum.

Nos vero qui Jesu de ea quæ in ipso erat divinitate dicenti: «Ego sum via, veritas, et vita[1],» aut aliud simile; humanum autem se habere corpus sic affirmanti: « Nunc autem » quæritis me interficere, hominem qui veritatem locutus » sum vobis[2],» fidem habemus; illum quid compositum fuisse profitemur. Oportuit igitur ut, qui humano more vivere inter homines decreverat, non intempestive se in mortis discrimen conjiceret: sed pateretur se duci a nutritiis, quos Angelus a Deo missus præmonuerat: primum quidem his verbis: « Joseph, fili David, noli timere acci» pere Mariam conjugem tuam; quod enim in ea natum est, » de Spiritu sancto est[3]; *secundo autem sic:* Surge et accipe » puerum et matrem ejus, et fuge in Ægyptum, et esto ibi » usque dum dicam tibi: futurum est enim ut Herodes quæ» rat puerum ad perdendum eum[4]. » Ubi nihil scriptum quidem est, quod mihi admodum insolens videatur. In utroque enim Scripturæ loco narratur Angelus Josephum allocutus fuisse per somnium: at pluribus aliis contigit,

[1] Joan. XIV, 6. — [2] Id. VIII, 40. — [3] Matth. I, 20. — [4] Id. II, 13.

ut per somnium admonerentur quid facto opus esset; sive Angelus, sive quædam alia res in anima imagines efformaverit. Quid igitur absurdi est, ei, qui semel naturam humanam susceperat, humano more provideri ut pericula declinet? Non quod aliter id fieri non potuerit; sed quia via et ordine saluti Jesu provideri oportuit. Ac certe satius erat parvulum Jesum Herodis insidias vitare, in Ægyptumque cum nutritiis fugere donec insidiator moreretur, quam si aut Providentia rebus Jesu consulens prohibuisset ne Herodi parvulum illum interficere liberum foret, aut Jesus decantata a poëtis Plutonis galea aliove munimento instructus fuisset, aut satellites ad illum occidendum missi, ut Sodomitæ, excæcati fuissent[1]. Nec enim insolitum auxilium et supra modum illustre conveniebat ei, qui ut homo testimonio Dei probatus docere volebat in se, homine illo quem omnes videbant, inesse quiddam divinius, nempe proprie dictum Dei filium, Deum verbum, Dei potentiam, Dei sapientiam, eum qui vocatur Christus. Sed de illo composito, et de iis ex quibus Jesus homo factus constabat, non est hujus temporis disserere, cum de illa re quædam inter fideles et domestica, ut ita loquar, quæstio habeatur.

LXVII. Postea Judæus apud Celsum, quasi Græcus quispiam eruditus litterarumque Græcarum peritus, « Priscæ fabulæ, *inquit*, quæ Perseum, Amphionem, Æacum, Minoaque narrant e diis esse natos, nobis non faciunt fidem. » Tamen, ne omni probabilitate destitui videantur, res ab » illis hominibus gestas referunt magnas certe, admirabiles, » et quæ vires humanas superant. Tu vero quid insigne, quid » admirandum dictis aut factis præstitisti? nihil hactenus: » quamvis in templo te provocaverint Judæi, ut manifesto » aliquo signo te Dei filium esse declarares[2]. » Ad quæ confutanda, a Græcis postulo, ut indicent quid tantum, tam

[1] Gen. xix, 11. — [2] Joan. x, 24.

plendidum, tam utile, tam nepotibus futuris profuturum, li homines ediderint, ut fabulæ, quæ illis divinum ortum ribuunt, mereantur fidem. Sed nihil afferent, quod vel ongo intervallo accedat ad ea quæ Jesus fecit: nisi forte nos id fabulas historiasque suas relegabunt, quasi vellent nos llis sine ulla ratione credere, nostris vero rebus quamvis evidenter demonstratis derogare fidem. Affirmamus ergo, quid Jesus fecerit, toto jam orbe innotescere, quippe ubi Dei per Jesum fundatæ sunt Ecclesiæ ex iis, qui a malis innumeris fuerunt ad meliorem mentem conversi. Et hodieque Jesu nomen perturbatos animos componit, exigit dæmones, medetur morbis, miram quoque mansuetudinem inserit, mores in officio continet, humanitatem, comitatem, suavitatem inspirat iis, qui, non propter vitæ commoda humanasque necessitates se Christianos simulant, sed quo par est animo traditam de Deo, Christo, futuroque judicio doctrinam amplexantur.

LXVIII. Deinde Celsus olfaciens adductum iri quæ Jesus fecit miracula et ex quibus pauca delibavimus, fingit se concedere vera esse quæ scripta sunt de curationibus, de resurrectione, de paucis panibus ex quibus post multos saturatos multa superfuerunt, et quotquot existimat mirum in modum ab Apostolis amplificata fuisse, tum, « Age, *inquit*, » demus hæc a te gesta. » Sed confestim eodem illa numero habenda esse ait, ac ea quæ præstigiatores faciunt majora semper ac majora pollicentes: et quæ faciunt qui sunt Ægyptiacis artibus eruditi, qui medio in foro, paucis obolis venerandas suas artes venditant, dæmonia ex hominibus profligant, exufflant morbos, heroum animas evocant, opipara convivia, mensas, bellaria, opsonia quæ numquam fuerunt exhibent, agitant animalia quæ vere nulla sunt, sed vanæ dumtaxat animantium imagines. Mox ait: « An quia hæc illi » faciunt, idcirco credendum nobis erit illos esse Dei filios?

» An potius dicendum improborum et nebulonum esse hujus» modi artes? » Hinc perspicis Celsum ab admittenda magia non alienum esse admodum. Nescio tamen an ille ipse sit qui multos contra magiam libros conscripserit. Verumtamen quia hoc ejus proposito commodum erat, quæ de Jesu narrantur, comparat cum iis quæ magia efficit. Et essent similia si Jesus, ut qui magicas artes profitentur, nihil præter vanam speciem ostendisset. Nunc vero nullus præstigiator per ea quæ facit, spectatores ad morum emendationem excitat, aut Dei timorem docet qui spectaculis stupent, aut studet persuadere ut vivant, quasi Deo rationem reddituri. Nihil horum præstigiatores faciunt quia non possunt, aut non consilium habent, aut nolunt corrigendis hominibus operam dare, quippe qui ipsi turpissimis infamissimisque vitiis referti sunt. Hic vero, qui miraculis suis spectatores eorum quæ bene faciebat ad morum correctionem adducebat, quomodo non erit existimandus se præbuisse non solum illis qui proprie discipuli ejus vocati sunt, sed etiam reliquis omnibus, exemplum optimæ vitæ? Discipulis quidem ut excitarentur ad homines docendos quæ sit voluntas Dei; reliquis vero hominibus, ut ejus verbis et moribus potius, quam miraculis edocti quomodo vivere oporteat, eo spectarent, ut quæcumque facerent, Deo placerent omnia. Si autem Jesu vita fuit ejusmodi, quo jure quis eum cum præstigiatoribus conferat, et non potius crediderit eum, cum Deus esset, ut promissum fuerat, visum fuisse in humano corpore, ut nostro generi prodesset?

LXIX. Permiscet postea sermonem Celsus, et quæ a quapiam secta dicta sunt, omnibus Christianam doctrinam consectantibus ut communia objiciens, « Dei corpus, *inquit*, » non esset, cujusmodi est corpus tuum. » Nos ad hæc: Jesus in hac vita corpus humanum suscepit, quale a fœmina suscipere poterat, illudque morti humanæ obnoxium. *Quare*

inter alia dicimus illum fuisse magnum pugilem, propter humanum corpus, « per omnia tentatum[1], » ut cæteri homines; non tamen ut cæteri homines, cum peccato; sed prorsus « sine peccato. » Perspicuum enim nobis videtur, eum « non fecisse peccatum, nec inventum esse dolum » in ore ejus; » et quod « peccatum non cognoverit[2], » ideo illum ut purum a Deo traditum esse propter omnes qui peccaverunt. Deinde ait Celsus : « Dei corpus non ita satum » fuisset, ac tu, o Jesu, satus es. » Suspicabatur tamen, si natus est Jesus quemadmodum scriptum est, ejus corpus posse aliquo modo cæteris esse divinius, et aliquo sensu Dei corpus. Atque ideo negat verum esse, quod scriptum est, illum e Spiritu sancto esse conceptum, creditque ex Pantheræ cum virgine congressu natum esse. Qua causa dicit : « Corpus Dei non ita satum esset ac tu satus es. » Sed de his plura superius.

LXX. Pergit : « Neque corpus Dei talibus vescitur cibis : » quasi ex Evangeliis probare posset, Jesum cibis usum esse, et qualibus cibis usus fuerit. Verum esto, dicat eum manducasse Pascha cum discipulis, et non solum dixisse : « Desiderio desideravi hoc Pascha manducare vobiscum[3], » sed etiam revera manducavisse; addat etiam sitientem ad puteum Jacob bibisse[4], quid hoc contra ea quæ de ejus corpore dicimus? Constat eum post resurrectionem piscem edisse[5]. Nostra enim sententia est, illum induisse corpus, utpote natum e fœmina. « At tali voce, *inquit*, non utitur » Dei corpus, nec talibus persuadendi modis. » Hæc etiam vilia sunt ac valde contemnenda. Nam Celso quis dixerit Pythium qui a Græcis Deus habetur, et Didymeum ejusmodi uti voce, nempe Pythiæ aut Miletinæ prophetidis; nec idcirco tamen e numero deorum excludi Pythium aut Didy-

[1] Heb. IV, 15. — [2] Isai. LIII, 9. I Petr. II, 22. 2 Cor. V, 21. — [3] Luc. XXII, 15. — [4] Joan. IV, 6. — [5] Id. XXI, 13.

meum vel quemlibet alium similem græcanicum Deum in uno loco constitutum. Multo autem satius fuit Deum uti voce quæ propterea quod cum potestate pronuntiaretur, ineffabili quadam ratione persuaderet auditores.

LXXI. Deinde convicium Jesu faciens ille, qui propter impietatem pravaque opinamenta Deo, ut sic loquar, invisus est, dicit, hæc omnia esse præstigiatoris Deo invisi et scelerati : quamvis, si proprie res et nomina examinentur, fieri non possit ut Deo homo odio sit. Deus enim amat omnia quæ sunt, et nihil eorum quæ fecit, odio habet. Neque enim odio habens creasset. Si quid vero dictum est a Prophetis, quod id significare videatur, id generali hac regula explicandum erit, scripturam de Deo ita loqui quasi humanis sit obnoxius affectibus. Jam[1] quid me respondere oporteat ad hominem, qui in sermone ubi apta ad persuadendum argumenta pollicitus erat, sibi rem agendam putat maledictis et conviciis quibus Jesum tanquam sceleratum et præstigiatorem proscindit? Hoc certe non est philosophi qui rem demonstrat, sed ejus, qui, ut e fæce plebis homines, ira se transversum agi patitur : cum contra decuerit, re exposita, de qua controversia erat, candide eam expendere, et pro viribus afferre quæ ad propositum assequendum in mentem venissent. Sed cum hic desinat sermo, quem Judæus apud Celsum cum Jesu habuit, hic et nos libro primo contra illum scripto finem imponemus. Deo autem dante veritatem illam, quæ falsos sermones disperdit, juxta illud : « In veritate tua » disperde illos[2], » aggrediemur in sequentibus alteram prosopopœam, ubi Judæus ab ipso inductus sermonem vertit ad eos, qui Jesu crediderunt.

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 53.

[2] Psal. LIV, 5.

LIBER SECUNDUS.

I. PRIMO nostrarum ad eum quem Celsus inscripsit *sermonem verum* responsionum libro qui ibi terminatur ubi ficta Judæi persona Jesum alloqui desinit, quique in justam excrevit molem, hunc subjungere statuimus, quo criminationes ab eodem Judæis ad fidem in Jesum conversis objectæ repellantur. Ac primum illud miramur, cur Celsus, cum personas fingere statuisset, non Judæum induxerit potius cum iis e gentibus, qui fidem amplexi sunt, loquentem, quam cum Judæis. Sic enim verisimilis admodum visus fuisset sermo contra nos compositus. At fortasse nescivit ille, qui se omnia scire prædicat, quid hoc loco personis fictis tribuere conveniret. Considerandum igitur quid dicat ad eos e Judæis qui credunt. Ait eos « relicta patria lege, » demulsos a Jesu, prorsus ridicule esse deceptos, et in aliud » nomen aliamque vitam transfugisse. » Sed non advertit eos qui e Judæis in Jesum credunt non patriam deseruisse legem. Vivunt enim ex illius præscripto nomenque suum ducunt a paupertate suæ legis secundum verborum significationem interpretatæ. Nam Ebion apud Judæos pauperem sonat, et Ebionæi illi vocantur, qui e Judæis Jesum pro Christo receperunt. Quin et Petrus ritus Judaïcos Mosaïca lege præscriptos observasse diu videtur : ut qui a Jesu nondum didicerat a lege secundum litteram sumpta ad legem secundum spiritum intellectam ascendere : quod quidem

Apostolorum Acta nos docent. Postridie enim quam Angelus Cornelio visus fuerat monueratque ut in Joppen mitteret ad Simonem qui cognominabatur Petrus : « Ascendit Petrus » in superiora ut oraret circa horam sextam. Et cum esu» riret, voluit gustare. Parantibus autem illis, cecidit super » eum mentis excessus, et vidit cœlum apertum, et descen» dens vas quoddam velut linteum magnum, quatuor initiis » de cœlo submissum in terram, in quo erant omnia qua» drupedia, et serpentia terræ et volatilia cœli. Et facta est » vox ad eum : Surge, Petre, occide et manduca. Ait autem » Petrus : Absit Domine, quia numquam manducavi omne » commune et immundum. Et vox iterum ad eum : Quæ » Deus purificavit, tu communia ne dixeris[1]. » *In his* adverte quomodo Petrus repræsentetur ut Judaïcorum de mundis et immundis rituum adhuc observan*tissimus*[2]. Quæ sequuntur, manifestum faciunt illum opus habuisse visione, ut Cornelium sanguine non Israëlitam et eos qui cum eo erant, doctrinæ fidei participes faceret : quippe Judæus et ex Judaïcis traditionibus vitam exigens, contemnebat quicumque extra Judaïsmum vivebant. Et Paulus in *sua ad* Galatas epistola testatur Petrum metu Judæorum, cum Jacobus ad eum venisset, cum gentibus edere desiisse, « se» que ab illis segregasse, timentem eos qui ex circumcisione » erant[3], » idemque reliquos Judæos et Barnabam *fecisse*. Atque consentaneum erat eos a Judaïcis ritibus non discedere, qui ad Judæos tum missi fuerant, « cum ii *qui* vide» bantur columnæ esse, dextras dederunt Paulo et Barnabæ » societatis, ipsique in circumcisionem abierunt[4], » ut illi gentibus Evangelium annuntiarent. Et quid dico eos se gentibus subtraxisse, qui Judæos Evangelium docebant? Imo Paulus « Judæis Judæus factus est, ut Judæos lucraretur[5]. » Qua de causa et ipse, ut in Actis Apostolorum narratur.

[1] Act. x, 9.— [2] Id. x, 34. — [3] Galat. II, 12. — [4] Ibid. 9. — [5] I Cor. IX, 20.

oblationem ad altare obtulit, ut Judæis persuaderet, se legis non esse desertorem[1]. Hæc omnia si nosset Celsus, non his verbis fideles ex Judæis interpellasset fictus ab illo Judæus : « Quæ vos intemperiæ agebant, o cives, ut patriam legem relinqueretis, et ab illo quem modo alloquebamur, allecti prorsus ridicule deciperemini, et a nobis in aliud nomen aliamque vitam transfugeretis? »

II. Sed quia sermo incidit de Petro et iis qui Christianam religionem eos qui ex circumcisione erant, docuerunt, non alienum fuerit hic ex Evangelio secundum Joannem quoddam Jesu dictum referre et enarrare. Sic autem habet : « Adhuc multa habeo vobis dicere; sed non potestis portare modo. Cum autem venerit ille spiritus veritatis, ducet vos in omnem veritatem. Non enim loquetur a semetipso, sed quæcumque audiet loquetur[2]. » Hic quærimus ecquænam fuerint multa illa quæ Jesus discipulis suis dicere habebat, et quæ tum portare non poterant. Et dico: Forte, quia Judæi erant Apostoli et Mosaïca lege secundum litteram accepta innutriti, hæc fuerunt quæ illis dicere haberet : quænam esset vera lex, quarum rerum cœlestium umbra signisque cultus Judaïcus constaret, quæ futura bona præscripti de cibo et potu, de festis, Neomeniis, et sabbatis ritus adumbrarent. Hujusmodi multa erant quæ habebat eis dicere; cum autem dogmata quæ pene congenita et ad virilem usque ætatem coalita erant, quæque et divina esse et sine impietate tolli non posse sibi persuaserant ii qui ipsa susceperant, perdifficile esse cerneret ex anima revellere, et præ excellenti quæ secundum Christum, id est secundum veritatem est, cognitione ostendere et auditoribus persuadere illa esse *stercora et detrimenta*[3], tempus opportunius expectavit, dum videlicet et crucem passus esset et fuisset e mortuis suscitatus. Enimvero auxilium intem-

[1] Act. XXVII, 26. — [2] Joan. XVI, 12. — [3] Philipp. III, 8.

pestive iis præstitum qui illud nondum capere poterant, evertere potuisset opinionem, quam de Jesu conceptam animo habebant, eum esse Christum et viventis Dei Filium. Et vide an non recta sit sententia hujus loci : « Multa habeo » vobis dicere, sed non potestis portare modo [1]. » Multa sunt enim in lege, quæ sensu spiritali edisseri et explicari debeant : nec ea ullomodo tunc intelligere poterant Apostoli, nati inter Judæos et educati. Credo equidem, quoniam figura erant Judaïci illi ritus, veritas autem quam Spiritus Sanctus eos docturus erat, propter hanc rem dictum esse : « Quando venerit ille Spiritus veritatis, ducet vos in » omnem veritatem [2] : » quasi diceret, in omnem veritatem rerum, quarum licet figuræ tantum apud vos fuerint, verum nihilominus Deo cultum a vobis exhiberi putabatis. Atque, ut Jesus promiserat, venit Spiritus veritatis in Petrum, eique de quadrupedibus, serpentibus terræ et volatilibus cœli dixit : « Surge, Petre, occide et manduca [3]. » Et venit ad eum superstitione adhuc laborantem. Ad divinam enim vocem respondet : « Absit Domine, quia nunquam man» ducavi omne commune aut immundum. » Tum Spiritus sanctus docens quidnam de cibis ex veritate et spiritaliter esset sentiendum : « Quæ, *inquit*, Deus purificavit, tu com» munia ne dixeris. » Post hanc visionem Spiritus veritatis Petrum in omnem veritatem duxit, eique dixit multa, quæ dum adhuc cum illo Jesus secundum carnem versaretur, portare non potuerat. Verum de his alia se dabit disserendi occasio, cum agetur de iis quæ ad litteralem legis Mosaicæ sensum pertinent.

III. Nunc autem [4] propositum est nobis Celsi ignorantiam redarguere, apud quem Judæus his verbis suos populares et Israelitas, qui in Jesum credunt, compellat : « Quæ vos

[1] Joan. XVI, 12. — [2] Joan. XVI, 12. — [3] Act. X, 13.
[4] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 53 et seqq.

»intemperiæ agebant, ut patriam legem relinqueretis?» et reliqua. At quomodo a lege patria defecerunt, qui ejus parum studiosos objurgant sic: «Dicite mihi, qui legem »legitis, legem non auditis? Scriptum est enim, quoniam »Abraham duos filios habuit[1],» et quæ sequuntur, ad hæc verba: «Quæ sunt per allegoriam dicta.» An patriam deseruere legem, qui eam nunquam non in ore habent, dicentes: «An et lex hæc non dicit? scriptum est enim in »lege Moysi: Non alligabis os bovi trituranti[2]. Numquid »de bobus cura est Deo? an propter nos utique hæc dicit? »Nam propter nos scripta sunt[3], etc.» Sed hæc omnia Judæus apud Celsum confundit; cum longe probabilior ejus fuisset accusatio, si dixisset: «Quidam ex vobis pristinos »ritus reliquerunt explicationum et allegoriarum nomine: »nonnulli illos interpretati, ut loqui amatis, spiritali sensu, »nihilo secius patria observatis instituta: alii quidam litte»rali sensu contenti in eoque totum contineri spiritalem »sensum arbitrantes, vultis simul et Jesum agnosci pro eo »quem prænuntiaverunt Prophetæ, et Mosaïcam legem ex »instituto majorum suorum observare.» At unde Celso tanta fuisset in his distinguendis perspicacitas, qui in sequentibus impiarum omninoque a Jesu alienarum hæreseon meminit, imo et quarumdam, quæ supremum prorsus abnegant conditorem; neque novit Israëlitas, qui, servata patria lege, in Jesum crediderint? Nec enim ei propositum fuit sincero veritatis studio omnia hoc loco investigare ut si quid utile nancisceretur, id admitteret: sed animo infenso hæc scripsit, totus ad evertendum intentus simul atque audierit.

IV. Deinde illius Judæus eos, qui e populo Jesum secuti sunt, sic alloquitur: «Heri et nudius tertius, cum in eum »qui vobis os sublinebat, animadversum est, a lege patria

[1] Galat. IV, 21. — [2] Deut. XXV, 4. — [3] 1 Cor. IX, 8.

» defecistis. » Ubi nihil quidem accuratum vidit in iis quæ dixit, ut jam probatum est. Quæ sequuntur aliquid ponderis habere videntur : « Quomodo, cum a nostris sacris ducatis » initium, paulo progressi eadem illa contemnitis? Neque » enim aliud vestræ doctrinæ dicere habetis initium quam » nostram legem. » Verum et Mosaïcæ legis ritus litterasque propheticas esse religionis Christianæ prima veluti rudimenta, et ab eis progressos tum proficere, cum illa scrutantur eorumque mentem inspiciunt, cum quærunt « se- » cundum revelationem mysterium temporibus æternis » tacitum, quod nunc patefactum est per scripturas Pro- » phetarum [1] » et Domini nostri Jesu Christi adventum. At non verum quod dicitis, qui proficiunt, ab eis Mosaïcam legem despicatui haberi. Imo plus illi honoris deferunt ostendunt enim quam alta, quam abstrusa sit sapientia eorum quæ sub illis latent litteris, in quas nunquam Judæi introspexerunt, ut qui illis legendis in superficie et fabulis hærent. Quid vero absurdum est legem esse nostræ doctrinæ, seu, quod idem est, Evangelii principium, cum ipse Jesus Dominus noster iis, qui ipsi fidem non habebant, dixerit : « Si crederetis Moysi, crederetis et mihi : de » me enim ille scripsit : si autem illius litteris non creditis, » quomodo verbis meis credetis [2]? » Sed et Marcus unus ex Evangelistis ait : « Initium Evangelii nostri Jesu Christi, » sicut scriptum est in Isaia Propheta : Ecce ego mitto An- » gelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam » tuam ante te [3] : » quibus docet Evangelii initium a scripturis Judaïcis pendere. Quid ergo nobis adversatur id, quod Celsi Judæus ait : « Si quis enim vobis prædixit Filium » Dei inter homines esse venturum, fuit is noster et nostri » Dei Propheta. » Quid contra Christianismum facit, Joannem, qui Jesum baptizavit, fuisse Judæum? Nec enim inde

[1] Rom. XVI, 25. — [2] Joan. V, 46. — [3] Marc. I, 1.

onsequens est, ut omnis qui credit, sive ab gentibus, sive Judæis ad Christianam doctrinam accedat, Mosaïcam legem litterali sensu interpretatam observare debeat.

V. Postea etsi repetit Celsus quod antea de Jesu dixerat, illum apud Judæos suorum scelerum pœnas luisse, nos non iterabimus defensionem, cum prior abunde sufficiat. Deinde quoniam ejus Judæus ut absoleta et rancida despicit quæ apud nos de mortuorum resurrectione, de Dei judicio, de mercede justis destinata, de igne qui injustos manet, traduntur; videturque sibi Christianismum subvertisse, cum dicit nihil novum in istis a Christianis doceri; ad hæc respondendum est Jesum nostrum cum videret nihil a Judæis fieri, quod propheticis documentis dignum esset, parabola significasse fore, ut ab illis auferretur regnum Dei, et gentibus daretur. Quamobrem vere nunc videre est Judæos nihil præter fabulas nugasque consectari, quippe qui lumine careant quod illos in cognitionem Scripturarum deducat; penes autem Christianos esse veritatem, qua hominis anima et mens erigi atque attolli possit, quæque illos persuadet, ut civitatem habeant, non qualem terrestres Judæi, terrenam, sed cœlestem [2]. Id manifestum est in iis, qui Legis propheticarumque sententiarum sublimitatem perspiciunt, eamque aliis aperire possunt.

VI. Esto, Jesus ritus omnes Judaïcos observaverit, etiam eos qui ad sacrificia pertinent, quid istud impedit, quominus illi ut Filio Dei credatur? Jesus igitur est filius illius Dei, qui et Legem et Prophetas dedit : nec nos, qui in Ecclesia sumus, violamus legem, sed, spretis Judæorum fabulis, investigando Legis et Prophetarum occulto sensu emendamur atque erudimur. Enimvero Prophetæ ut qui sensum eorum quæ dicunt, simplici historia legisque verbis et littera non circumscribant, aliquando sic loquuntur,

[1] Matth. XXI, 43. — [2] Philipp. III, 20.

nimirum historias narraturi : « Aperiam os meum
» propositiones ab initio [1] : » aliquando Legis, ut re
et quæ nonnisi auxiliante Deo capi potest, inte
postulant his verbis : « Revela oculos meos, et co
» mirabilia de Lege tua [2]. »

VII. Ostendant vero ubi vel in speciem arrog
tum a Jesu aliquid inveniatur. Quomodo arrogan
« Discite a me quia mitis sum et humilis corde
» nietis requiem animabus vestris [3] ? » Quomod
qui post cœnam, veste coram discipulis deposit
tus linteo, aqua in pelvim injecta, singulorum
des [4], et eos porrigere recusantem increpat
« Nisi lavero te, non habebis partem mecum [5] ?
arrogans, qui dicit : « Ego in medio vestrum su
» qui recumbit, sed ut qui ministrat [6] ? » Arguat
piam, quod falsa protulerit; atque ut probet
fuisse mendacia, dicat quæ magna, quæ parv
sint. Est et alia illum refellendi via. Nam fals
aliud alio magis minusve falsum; quemadmod
rum est aliud alio magis minusve verum. Ecqua
impia commisit Jesus ? Hæc indicet Judæus C
pium fuit, neglectis, quæ corporum erant,
circumcisione, sabbatis, diebus festis, Neome
rorum ab impuris discrimine, evehere mente
Deo dignam, veram, spiritalem, simulque effic
legatione fungitur pro Christo [7], sciat « Judæis J
» ut Judæos lucretur; iis qui sub lege sunt, qu
» esse, ut eos, qui sub lege sunt lucrifaciat [8] ? »

VIII. Addit Judæus apud Celsum, « multos a
» decipi voluissent, tales potuisse videri, qualis
Ostendat igitur non multos, non paucos, sed

[1] Psal. LXVII, 2. — [2] Id. CXVIII, 18. — [3] Matth. II, 29. —
— [5] Ibid. 8. — [6] Luc. XXII, 27. — [7] 2 Cor. V, 20. — [8] 1 Cor

tanta cum potestate doctrinam æque humano generi utilem, æque a peccatorum colluvie avocantem tradiderit. Quod ait Judæos ab iis qui in Christum credunt reos agi, quod Jesum ut Deum recipere noluerint : ad id jam supra responsum est, ubi declaravi simul et quomodo Deum illum intelligimus, et secundum quid hominem esse dicimus. « At, *inquit*, quomodo nos, per quos omnibus hominibus » nuntiatum est venturum a Deo, qui de improbis suppli» cium sumeret, eum ignominia affecimus, postquam ve» nit? » Tam ineptæ interrogationi respondere videtur esse ineptum. Perinde est enim ac si quis diceret, nos qui temperantiam docuimus, quomodo in hanc virtutem peccassemus? Nos qui justitiæ partes tuemur, quomodo injuste egissemus? Ut enim apud homines ista inveniuntur, sic humanum erat Christo, postquam juxta prophetias venit, fidem non habere, qui Prophetis Christum venturum prænuntiantibus credere se profitebantur. Quod si addenda est etiam alia causa, dicemus hoc ipsum a prophetis fuisse prædictum. Clare enim Isaias dicit : « Auribus audietis et » non intelligetis; oculis aspicietis, nec tamen intuebimini. » Incrassatum est enim cor populi hujus[1], » etc. Dicant nobis quid istud sit, quod, licet audituri et aspecturi erant Judæi, prædictum tamen fuit fore, ut nec intelligerent, nec aspicerent quomodo aspici oportuit. Perspicuum est ipsos Jesum videntes, nesciisse quis esset; nec illum audientes, ex ejus dictis intellexisse quæ in eo erat divinitatem, quæ peculiarem Dei erga Judæos curam et vigilantiam, in eos transferebat qui e gentibus in ipsum crederent. Quamobrem videre est Judæos ex quo Jesus advenit, omnino derelictos, nec quidquam jam habere eorum, quæ olim illis digna veneratione videbantur, nullum signum ullam eis adesse divinitatem. Non enim amplius eis sunt Prophetæ,

[1] Isai. VI, 9.

non miracula : cum contra apud Christianos et
raculorum aliquantum supersint vestigia, in
quam apud illos fuere, aliquando fiant : et si ha
ponderis habet nostrum testimonium, nos i
« Qua causa, » pergit Celsi Judæus, « ignomin
» ille habitus est quem prænuntiavimus ? An
» quam alii demus pœnas? » Certe, inquam e
aliis dabunt Judæi, cum propter suam in Chr
dulitatem, tum propter alia opprobria, quibu
cerunt : neque supplicium in judicii quod cred
differetur; jam dederunt. Ecquæ enim gens,
Judæos, a sua præcipua urbe et a loco expulsa
trius cultus fuerat peculiariter constitutus ? Id
sunt ut vilissimi homines, non tam propter al
na, quæ sane multa perpetrarunt, quam ob ea
sum ausi sunt.

IX. Dicit postea Judæus : « Quomodo Deus
» tus fuisset is, qui, prout vulgo ferebatur, r
» eorum quæ promiserat; qui postquam a nob
» damnatus, dignusque supplicio judicatus est
» tebras et turpissime fugiens captus est, pr
» ipsis quos discipulos nominabat? Atqui non
» illi, qui Deus esset, fugere, et vinctum abdu
» simum autem eo, qui Servator, Dei maximi
» lus credebatur, relinqui et prodi ab iis quibus
» quos sibi in suis omnibus privatis rebus con
» quique illo ut magistro utebantur. » Ad qu
Deum a nobis non existimari corpus illud Jesu
pectum cadebat et subjectum sensibus erat
corpus ? Id ne de anima quidem a nobis cred
dictum est : « Tristis est anima mea usque ad
Sed quemadmodum qui dicit : « Ego Dominus

[1] Matth. xxvi, 38.

»carnis[1]; » et : « Ante me non est formatus Deus, et post »me non erit[2], » creditur etiam a Judæis Deus esse qui anima et corpore Prophetæ tanquam instrumento utitur: quemadmodum etiam Græci, qui hæc de se prædicat:

Æquoris et spatium et numerus mihi notus arenæ :
Calleo muti animum, et fantis nihil audio vocem[3],

eum judicant Deum esse voce Pythiæ et auribus utentem: sic ex nobis Verbum Deus et Dei universorum filius dixit in Jesu: « Ego sum via, veritas et vita[4]; » et istud: « Ego »sum ostium[5]; »et hoc aliud : « Ego sum panis vivus qui »de cœlo descendi[6], »et si quid aliud his simile. Damus igitur Judæis crimini, quod Jesum non existimaverint Deum esse, quamvis Prophetæ illum magnam potentiam et secundo post rerum omnium Deum et patrem loco Deum esse testificati fuerint. Asserimus enim patrem in creatione a Moyse descripta jubendo illi dixisse: « Fiat lux, *et*, fiat fir»mamentum[7], »et quæcumque Deus alia fieri imperavit : eidem illi dixisse : « Faciamus hominem ad imaginem et si»militudinem nostram[8] : »Verbum autem, ut jussum illi fuerat, fecisse omnia quæ illum Pater facere jussit. Atque hæc dicimus non quasi conjectura ducti; sed ipsismet Prophetarum testimoniis etiam apud Judæos receptis nitimur, in quibus de Deo rebusque ab illo conditis hæc dicuntur conceptis verbis : « Ipse dixit, et facta sunt; ipse mandavit, »et creata sunt[9]. » Si enim Deus jussit, et res creatæ sunt: quem juxta mentem prophetici spiritus putabimus tale Patris imperium exequi potuisse, præter eum, qui Verbum est, ut ita loquar, animatum et veritas? Jam eum qui in Jesu dicit: « Ego sum via, veritas et vita[10], » non esse ex

[1] Jerem. XXXII, 27. — [2] Isai. XLIII, 10. — [3] Herodot. lib. I. — [4] Joan. XIV, 6. — [5] Id. X, 7. — [6] Id. VI, 50. — [7] Gen. I, 3, 6. — [8] Ibid. 26. — [9] Psal. CXLVIII, 5. — [10] Joan. XIV, 6.

Evangeliis circumscriptum quempiam, ita
mam et corpus non sit, ex pluribus locis effici
tantum afferam. Joannes Baptista prædicens
Dei Filius adesset, non illo corpore illaque a
scriptus, sed ubique præsens, de illo dicit :
» trum stetit, quem vos nescitis, qui post me v
Si censuisset Dei filium ibi tantum esse, ub
videbatur, quomodo dixisset: «Medius vestrum
» vos nescitis? » Et Jesus ipse mentem discip
blimius de Filio Dei sentiendum erigit, cum
» duo vel tres congregati in nomine meo, ibi
» eorum [2]. » Nec absimilis est ejus ad discipu
dicentis : « Et ecce ego vobiscum sum omnib
» que ad consummationem sæculi [3]. » Hæc aut
cimus ut Filium Dei a Jesu separemus. Verb
cum anima et corpore Jesu unum maxime po
nem factum est. Nam si quisquis intelligit qui
Domino, et illi adhæret, is cum ipso unus e
Paulus docet his verbis : « Qui adhæret Domi
» ritus est [4] : » quanto divinius, quanto sublimi
Verbo Dei factum est id quod tum cum illo
fuit. Atque etiam ipse apud Judæos manifeste
revera esse Dei potentiam, editis nempe m
quidem Celsus præstigias fuisse censet; Juda
unde id docti tribuebant Beelzebul, dicentes
» bul principe dæmoniorum ejicit dæmonia [5].
absurdissime dictum esse arguit Salvator n
tione, malitiæ regnum nondum finem accepis
prudenter legenti hunc Evangelii locum; qu
non est hic locus.

X. Quid vero Jesus promisit quod non p

[1] Joan. I, 26. — [2] Matth. XVIII, 20. — [3] Matth. XXVII
VI, 17. — [5] Matth. XII, 24.

nobis probet et ostendat Celsus. At nunquam poterit; nam quidquid contra Jesum aut contra nos affert, id vel ex narrationibus male intellectis, vel ex quibusdam Evangelii locis prave detortis, vel ex Judaicis fabulis depromit. Sed quoniam rursus ait: « Nos illum convictum, damnatum, atque » supplicio dignum fuisse judicavimus; » ostendant cujus criminis illum convicerint ii, qui contra illum falsa testimonia comparare studuerunt: nisi forte magna causa fuit, quam accusatores protulerunt, illum dixisse: « Possum de» struere templum Dei et in triduo reparare [1]. » At quod *dicebat de templo corporis sui* [2], id illi, quæ mens loquentis esset non intelligentes, dictum putaverunt de templo lapideo, quod majore in honore habebant, quam verum Dei Verbi, sapientiæ, veritatis templum; quamvis hoc potissimum honorari oporteret. Dicat quis quo pacto *Jesus turpissime latitarit et effugium quæsierit*. Et quid hac in re fecit, quod ipsi verti dedecori possit? Sed, inquit, *captus est*. Si capi, nolentis est, non captus est Jesus. Nam opportuno tempore in potestatem hominum venire se passus est ut agnus Dei, quo peccatum mundi tolleret [3]: « Jesus itaque sciens omnia quæ » ventura erant super eum, processit et dixit eis: Quem » quæritis? Responderunt ei: Jesum Nazarenum. Dicit eis: » Ego sum. Stabat autem et Judas, qui tradebat eum, cum » ipsis. Ut ergo dixit eis: Ego sum: abierunt retrorsum, et » ceciderunt in terram. Iterum ergo interrogavit eos: Quem » quæritis? Illi autem rursum dixerunt: Jesum Nazarenum. » Respondit illis Jesus: Dixi vobis, quia ego sum: si ergo me » quæritis, sinite hos abire [4]. » Quin et ad eum qui opem ei ferre volebat, servumque pontificis percusserat atque ejus absciderat auriculam, dixit: « Converte gladium tuum in » locum suum. Omnes enim qui acceperint gladium, gladio » peribunt. An putas, quia non possum rogare patrem

[1] Matth. xxvi, 61. — [2] Joan. ii, 21. — [3] Id. i, 29. — [4] Id. xviii, 4.

» meum, et exhibebit mihi modo plusquam
» giones Angelorum? Quomodo ergo impleb
» turæ, quia sic oportet fieri[1]? » Quod si qui
listarum figmenta esse opinatur: cur non p
fuerint, quæ adversus Jesum et Christianos in
commentum est; veritas autem, quæ litteri
ii, qui omni pœnarum genere propter Jesu
ferendo demonstrarunt, quam sincero erg
essent? Tanta enim, tam firma ad mortem
tia argumento est, discipulos Jesu non fuiss
gerent de magistro suo quæ neutiquam era
autem pro certis habuisse quæ scripserint
æstimatoribus inde perspicuum est, quod to
tulerint propter eum, quem Dei filium esse

XI. Deinde quod ait Celsi Judæus, Jesum
esse, quos suos discipulos vocaverat, didic
Evangeliis, sed plurium discipulorum num
dam ea mente significavit, ut accusationi
adderet. At quæ de Juda scripta sunt, non s
vit, Judam nempe contrariis de magistro distr
nec ex toto animo servasse debitam magistr
Nam illum proditurus, hoc turbæ ad com
venienti signum dedit: « Quemcumque oscul
» est, tenete eum[2]. » Qua in agendi ratione
verentiæ; quam si totam amisisset, libere pr
osculi adhibita simulatione, Jesum tradidis
spicient omnes in anima Judæ, præter ar
tem sceleratumque consilium magistrum pr
admixtum fuisse quod Jesu sermones indide
aliqua saltem residuæ, ut ita dicam, bonitati
peret. Sic enim scriptum est: « Videns Judas
» didit, quod damnatus esset, pœnitentia

[1] Matth. XXVI, 52. — [2] Ibid. 48. — [3] Id. XXVII, 3.

» triginta argenteos Principibus Sacerdotum et Senioribus, » dicens : Peccavi tradens sanguinem justum. At illi dixe-» runt : Quid ad nos? tu videris. Et projectis argenteis in » templo, recessit, et abiens laqueo se suspendit[1]. » Quod si avarus ille Judas, furari solitus quæ pauperum causa in crumenam mittebantur, pœnitentia ductus triginta argenteos Principibus Sacerdotum Senioribusque restituit; liquet hanc documentorum Jesu vim fuisse, quæ proditorem illum, qui nondum ea prorsus contempserat et proculcaverat, ad aliquam pœnitentiam adduceret. Sed et istud : « Pec-» cavi tradens sanguinem justum[2], » hominis est suum crimen confitentis. Jam vide quam flagrantem illi, quam vehementem dolorem injecerit hæc criminum pœnitentia, ut nec diutius vivere sustineret, et confestim projecta in templum pecunia, recederet, abiret, se suspenderet sui ipsius judex : quo palam fecit, quantum potestatis haberet Jesu doctrina in sceleratum, furem, proditorem Judam, qui non omnino potuerat ex animo delere quæ a Jesu accepisset. An dicent Celsi gregales, quæ probant Judam, quantalibet fuerit in magistrum suum perfidia, non fuisse tamen ab illo prorsus alienum, ea fuisse conficta : id vero unum esse verum, Jesum ab uno e suis discipulis proditum fuisse? An Scripturis addent Judam ex toto animo prodidisse? Atqui in admittendis vel rejiciendis earumdem Scripturarum testimoniis, nihil præter odium sequi perabsurdum est. Sed de Juda, si ita opus est, addemus argumentum, quod adversariis pudorem incutiat. In libro psalmorum centesimus octavus totus, qui sic incipit : « Deus, laudem meam » ne tacueris, quia os peccatoris et os dolosi super me aper-» tum est[3], » vaticinium de Juda continet. Ibi prædicitur Judam ex Apostolorum numero fuisse suapte culpa exclusum; alium autem in ejus locum fuisse subrogatum sic præ-

[1] Matth. XXVII, 3. — [2] Ibid. 4. — [3] Psal. CXVIII, 1.

nuntiatur : « Et Episcopatum ejus accipiat al
tamen Jesum fuisse proditum ab uno e suis di
Juda pejor fuerit; et quasi ex animo projeceri
a Jesu didicerat : quid hoc Jesu aut religion
nocet? Quomodo inde colligas falsam esse doct
sequitur jam antea refellimus. Probatum enim
Jesum non cum fugeret captum esse, sed no
nium causa volentem se tradidisse : ex quo co
ut, si vinctus sit, vinctus sit volens. Quo nos
benter pati pietatis causa.

XII. Hæc etiam prorsus puerilia mihi vide
»Imperator, *inquit*, et multorum millium d
»proditus est : ne facinorosus quidem latron
»et perditissimis hominibus imperans, suis m
»utilis. Jesus vero ab iis proditus, qui ipsi
»nec bonum Imperatorem egit, nec sua calli
»discipulis vel eam erga se indidit benevolen
»erga suum, ut ita dicam, principem latron
nam non desunt historica monumenta, quibu
tos Imperatores fuisse proditos a suis militibus
Principes etiam ab iis, qui pacta inter se
servarent. Sed esto nullus unquam Imperato
Princeps proditus fuerit : qui inde probetur
facere, quod ipsum unus ex ejus discipuli
Quoniam vero præ se fert Celsus philosop
illum interrogaverim, an vitio dari possit P
Aristoteles, postquam viginti annos illum aud
doctrina desciverit, de immortalitate opinion
verit, ideas inanium argumentationum loco
adhuc quod dubitem : rogo, an, quia Aristot
deseruit, Plato non fuerit in dialectica versa
niones defendere non potuerit; falsa sint qu

[1] Psal. CVIII, 8.

vero fieri potest, ut, illæsa Platonicæ Philosophiæ veritate, ut ejus asseclæ pertenderint, Aristoteles improbus et ingrato in magistrum animo fuerit? Sed et Chrysippus in multis suorum scriptorum locis Cleanthem mordere videtur, aliaque ab ejus placitis docet, quamvis adhuc juvenis prima philosophiæ rudimenta sub illo posuisset. Tamen per viginti annos Platonis scholam frequentasse dicitur Aristoteles: nec parum temporis Chrysippus Cleanthis discipulus fuisse. Judas vero ne tres quidem annos cum Jesu transegit. Sic multa reperire est in vitis Philosophorum similia illis, quæ Celsus Jesu propter Judam objicit. Et Pythagorei cenotaphia extruebant iis, qui post aliquantum temporis Philosophiæ datum, ad primam vitam redirent; nec propterea ratione aut argumentis infirmus erat Pythagoras, et ejus discipuli.

XIII. Sic postea Judæus apud Celsum: «Multa habeo »quæ de Jesu rebus dicam eaque vera et diversa ab iis, »quæ ejus discipuli scripserunt: sed ea lubens prætereo.» Quænam obsecro illa vera sunt, iis, quæ scripta fuerunt in Evangeliis, dissimilia quæ Celsi Judæus prætermittit? An forte rhetorico schemate usus fingit se habere quod dicat, nec tamen præter Evangelium habet quidquam quod veritate movere auditorem queat, aut quo Jesus doctrinaque ejus manifeste accusari possint? Criminatur deinde discipulos, «quasi finxerint præscisse illum et prædixisse quæ»cumque sibi acciderunt.» Sed hoc verum esse, vel invito Celso, demonstrabimus. Præsto sunt enim multa[1], quæ Christus edidit, vaticinia de rebus, quæ Christianis contigerunt etiam subsecutis temporibus. Et quis non admiretur istud: «Ante reges et præsides ducemini propter me in »testimonium illis et gentibus[2],» aliave et similia, ubi prænuntiat futurum esse ut sui discipuli vexationem patiantur?

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 58 et seqq.
[2] Matth. x, 18.

Ecquæ enim exorta est inter homines doctrina propter quam etiam alii puniantur, ut quispiam ex iis qui Jesum criminantur, dicat videntem eum impia sua falsaque dogmata in crimen vocari, laudi sibi fore putasse, si idem eventurum suis, multo ante præsignificaret? Nam si quos oportuit ante reges et præsides trahi propter doctrinam, quos alios oportuit, quam Epicureos qui Providentiam e medio tollunt? Quos alios, quam Peripateticos qui negant quidquam proficere preces et mactatas Numini victimas? Dixerit fortasse quispiam, Samaritis etiam propter suam religionem pœnas irrogari. Respondeo Sicarios capite damnari propter circumcisionem, qua se mutilant contra leges, quæ solis illam Judæis permittunt: nec unquam fuit Judex, qui Sicarium suæ religionis observantem interrogans potestatem illi fecerit, aut absolutionem obtinendi, si religionem illam relinquere; aut moriendi, si in ea perseverare mallet. Satis est enim ad supplicium, si circumcisio in ejus corpore deprehendatur. Solis vero Christianis (juxta istud a Christo prædictum: « Ante reges et præsides ducemini propter me [1] ») per Judices licet ad extremum usque spiritum quietis esse et domi secure vivere, modo suam religionem ejurent, sacrificia ex morte offerant, et solita juramenta præstent. Vide præterea an non hæc magna auctoritate dicta sint: « Omnis qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram patre meo qui in cœlis est: et quicumque negaverit me coram hominibus [2], » quæ sequuntur. Transfer te jam animo in illud tempus quo hæc Jesus dicit, et res, quæ nondum contigerant, prænuntiatas considera, nisi forte fidem quidem illi denegans dices frustra illum nugas ejusmodi effutire, neque enim futura esse quæ prædicit; animi vero dubius utrum ejus dictis assentiri debeas necne, inquies: si hæc comprobarit

[1] Matth. x, 18. — [2] Ibid. 32.

us, doctrina Jesu firma constiterit, regesque et præsi-de perdendis iis qui Jesum confitentur sedulo cogitave-t, tum credemus magna illum a Deo data potestate ta-ı in hominum genus doctrinam invexisse, hæcque non enuntiasse, nisi quia persuasissimum habuerit, nihil e doctrinæ adversaturum, quod non facile superaret. quis etiam animo fingens fuisse se cum Christus loquere-', non admirabitur istud: « Prædicabitur Evangelium tud in toto mundo, in testimonium illis et gentibus[1]: » modo secum recogitet Jesu Christi Evangelium, ut ipse ædixerat, omnibus Græcis, Barbaris, sapientibus, et sipientibus ubique terrarum fuisse prædicatum? Omnem im humanam naturam subegit sibi verbum cum virtute ædicatum, nec ullum videre est hominum genus quod esu doctrinam admittere recusaverit. Præterea cogitet elsi Judæus ille qui negat Jesum prævidisse quæ sibi even-ıra essent, quo pacto Jesus, dum adhuc Hierusalem sta-et et totus religionis Judaïcæ cultus in ea consisteret, præ-lixerit quæ illi urbi a Romanis mala impenderent. Nec nim dici potest Jesu familiares et auditores sine scriptis octrinam in Evangeliis descriptam tradidisse, et nihil lit-erarum suis discipulis reliquisse, unde res ab illo gestas liscerent. Atqui in iis scriptis hoc legitur: « Cum videritis circumdari ab exercitu Hierusalem, scitote quia appro-pinquavit desolatio ejus[2]. » Tunc nullus exercitus Hieru-salem circumdabat, circumvallabat, obsidebat. Hoc enim fieri cœptum sub Nerone duravit ad Vespasiani tem-pora, cujus Vespasiani filius Titus solo æquavit Hieru-salem. Quod quidem narrat Josephus accidisse propter Ja-cobum Justum, fratrem Jesu qui dicebatur Christus: ut autem veritas ipsa clamat, propter Jesum illum Christum, qui Dei filius est.

[1] Matth. xxiv, 14. — [2] Luc. xxi, 20.

XIV. Cæterum poterat Celsus, etiamsi fatere
tem daret prævisa fuisse a Christo quæ sibi e
sent, hujus rei contemptum simulare, ut er
fecerat, meras præstigias fuisse causatus : po
multos fuisse, qui aut ex auspiciis aut ex augu
spiciendis extis, aut observando natali die divi
sibi eventurum esset. At noluit istud concede
culis majus, quæ a Christo facta fuisse quodar
cedit, licet ea præstigiarum nomine videatu
Verumtamen Phlegon in XIII aut, ni fallor, ir
corum, rerum quarumdam futurarum præscien
tribuit, quamvis erret in nomine. Petrum pr
lans; testaturque accidisse quæ prædixerat
bat vel invitus sermonem quem ab auctoribus
trinæ accepimus, non fuisse divina virtute vac

XV. Addit Celsus «discipulos Jesu, cum in
» dissimulare nihil possent, id excogitasse, ut
» præcognita fuisse omnia. » At vero non adv
vertere noluit ad scriptorum illorum sincerit
teantur ipsis a Jesu prædictum fuisse : « Om
» dalizabimini in me in nocte ista[1], » seque
scandalizatos, hoc etiam prædictum fuisse P
» quam gallus cantet, ter me negabis[2], » terqu
trum. Nisi enim sinceri et bona fide fuissen
putat Celsus, figmenta scripsissent, de abneg
de discipulorum scandalo nunquam fecissent
Nam, etsi hæc acciderint, quis ita accidiss
Quin et hujusmodi facta prætermitti oporteb
Evangelii lectores docere vellent contemnend
tem, cum agitur de Christianismi professione.
rent vi atque virtute sermonis homines devic
memorare non dubitarunt, nescio quomod

[1] Matth. XXVI, 31. — [2] Ibid. 34.

tura lectoribus, nec ullam datura negationis occasionem.

XVI. Omnino autem stolidè ait : « Discipulos hæc de Jesu » scripsisse ut quæ contra illum erant, excusarent. Perinde, » *inquit*, ac si quis, ut probet hominem esse justum, injusta » ab eo facta narraret ; ut probet esse sanctum, cædes ab illo » patratas referret ; ut probet esse immortalem, mortuum » esse affirmaret : præfatus ad singula, hæc illum ante præ- » dixisse. » Statim liquet exempli disparitas : quandoquidem non absurdum est, qui se hominibus exemplum proponere statuerat, quomodo vivere oporteret, eum etiam docuisse quomodo mori oporteat pietatis causa ; ut interim omittam Jesu pro hominibus mortem maximos rerum universitati fructus attulisse, ut superiore libro demonstratum est. Deinde existimat passionis confessione non dilui accusationem, sed confirmari. Nimirum nesciebat quanta de illa passione sapienter scripserit Paulus, quam multa etiam a Prophetis de illa prædicta fuerint. Illum quoque fugit hæreticum quemdam dixisse, Jesum visum esse pati, non revera passum esse. Neque enim, si hæc novisset omnia, dixisset : « Non enim dicitis illum impiis hominibus visum » esse pati, re non passum esse ; sed aperte passum esse » confitemini. » Multum abest ut dicamus Christum specie tenus passum esse, ne falsa sit, quæ vera est, resurrectio. Qui enim vere mortem obiit, is, si resurrexit, vere resurrexit : sed non vere resurrexit is, qui visus est dumtaxat mori. Quoniam vero derident increduli quæ de Jesu Christi resurrectione credimus, Platonem huc adducere juvat. Is refert Herum Armenii filium e rogo post duodecim dies excitatum memorasse quæ in inferis vidisset. Nec etiam hoc loco inutile fuerit incredulis in memoriam revocare quod Heraclides narrat de muliere, cui præclusus erat Spiritus. Multi præterea feruntur e monumentis non ipso tantum die, quo sepulti fuerant, sed etiam insequenti, egressi fuisse. Quid

ergo mirum, si, qui tot humanam naturam s
racula edidit tamque evidentia, ut qui illa pa
potest inficiari, ad præstigias confugere coga
rum, inquam, si mors ejus quid majus pra
anima ejus egressa sponte e corpore, huc pr
deat, postquam extra illud quædam disposuer
apud Joannem dixisse narratur : « Nemo
» meam a me, sed ego pono eam a me ips
» habeo ponendi eam, et rursus potestatem h
» eam [1]. » Fortasse etiam e corpore exire occu
servaret, nec ejus frangerentur crura, ut lat
crucem cum eo sublati fuerant. Nam milites «
» fregerunt crura et alterius qui crucifixus era
» Jesum autem cum venissent, ut viderunt e
» tuum, non fregerunt ejus crura [2]. » Jam igi
istud : « Unde hoc ab illo prædictum esse co
Hoc autem aliud : « Unde probabitur, qui
» illum esse immortalem? » qui objicit, disca
immortalem non esse qui mortuus est; sed
mortuis. Neque solum non est immortalis ill
est; sed ne quidem Jesus ille ex duplici natur
antequam moreretur, immortalis erat, utp
turus fuit. Non enim immortalis qui moritur
non amplius moriturus est, is demum es
« Christus autem resurgens ex mortuis jam
» mors illi ultra non dominabitur [3], » etiams
qui, quo sensu hæc dicta sint, capere non p

XVII. Valde stultum et illud : « Quis Deu
» dæmon, aut vir prudens, qui hujusmodi in
» obventura esse prævideat, non illa, siquiden
» taret; sed in ea, quæ prævidit, se præcip
Nam Socrates noverat se, si cicutam biberet

[1] Joan. x, 18. [2] Id xix, 32. — [3] Rom. vi, 9.

esse : poterat, si Critoni credidisset, evadere e custodia seseque adeo mortis periculo subducere : sed maluit, id quod rationi consentaneum videbatur, mortem philosopho dignam oppetere, quam indignam philosopho vitam exigere. Et Leonidas Lacedæmoniorum dux novit jamjam se moriturum esse cum iis quibuscum ad Thermopylas pugnare paratus erat : pro nihilo tamen duxit ille turpiter vivere; sic suos allocutus : « Sic prandeamus, tanquam apud in» feros cœnaturi. » His multa similia reperiet, qui hujusmodi historiis colligendis delectabitur. Quid igitur mirum videri debet si Jesus, licet præscius rerum quæ sibi essent obventuræ, ea tamen discrimina subiit quæ præviderat? Paulus ejus discipulus, cum audiisset quæ sibi patienda imminerent, si Jerusalem peteret [1], periculo se commisit, increpans eos qui ipsius sortem lugerent impedirentque quominus illuc pergeret. Quin et multi e nostris, quamvis probe scirent se, si in confitendo Christianismo perstarent, morituros; contra absolutum iri et suas facultates recuperaturos, si desisterent; tamen despecta vita, volentes mortem pietatis causa occubuerunt.

XVIII. Sequitur aliud æque stultum : « Si prædixit, *in» quit, apud Celsum Judæus,* istum proditurum esse, illum » vero negaturum; cur illum ut Deum non veriti sunt, ca» veruntque iste, ne proderet; ille, ne negaret? » Non vidit Celsus homo ille sapientissimus pugnantia se loqui. Nam si ut Deus prænovit, nec fieri poterat, ut prænotio frustraretur; fieri utique non potuit, ut qui præcognoscebatur proditurus, is non proderet; aut non negaret ille, qui, ut negaturus, reprehensus fuerat. Sin autem alter non prodere, alter non negare potuisset, ita ut præmoniti, ille non prodidisset, hic non negasset; verax non fuisset ille, qui alterum proditurum, alterum negaturum esse dixerat. Si

[1] Act. XXI, 12.

enim prænovit proditurum, novit malitiam und
erat proditio, quamque evertere prænotio omni
terat. Quemadmodum si præscivit negaturum,
cillitatem, quæ datura locum erat negationi,
causa negaturum esse prænuntiavit. Hæc vero
coerceri confestim non potuit a prænotione.
cepit quod ait: « Illi tamen eum nihili facientes
» et negaverunt? » Quam enim hoc de Juda s
veritate, jam ante ostendimus; nec magis ard
de Petro demonstrare, quippe qui, postquam
egressus foras amare fleverit[1].

XIX. Futile etiam est istud : « Certe, *inqui*
» paratas sibi insidias præsentit et insidiatores
» deterrentur a proposito et cavent sibi. » Mul
iis qui præsentiebant, nihilominus insidias mo
deinde quasi ejus conclusio est : « Non igitur
» prædicta sunt, acciderunt. Nam impossibile
» acciderint, ideo falsum est illa fuisse prædi
» non potuit ut proditi aut negaturi essent
» niti fuerant. » Sed subversis quæ ante dixit
cesse est et ista conclusio : « Non igitur quia p
» acciderunt. » Certe acciderunt, et quidem ut
quia acciderunt, propterea prædicta fuisse ve
vera rerum futurarum prædictio ex eventib
Cum igitur ait Celsus falsum esse hæc a Jes
dicta, falsi ipse convincitur; sicut et hoc ali
« Fieri enim non potuit ut proditi aut ne
» qui præmoniti fuerant. »

XX. Quid postea dicat, audiamus : « Deus
» qui hæc prædixit : proinde omnino necessa
» quæ prædicta fuerant, acciderent. Deus igit
» discipulos et Prophetas, quibuscum cibum

[1] Matth. xxvi, 75.

»mebat, eo adegit, ut jus omne fasque proculcarent: qui »tamen cum in omnes homines beneficus, tum maxime in »suos familiares esse debuerat. Nunquam homo homini »factus ejus mensæ particeps paravit insidias: hic autem »Deo struit insidias qui eidem cum Deo mensæ accumbit; »et quod absurdius est, Deus ipse suis convictoribus insi»diatur, imo eos proditores et impios efficit.» Ad hæc, quia jubes me etiam iis Celsi argumentationibus occurrere, quæ mihi frivolæ videntur, respondeo in hunc modum. Celsus putat, quod prædictum est, ideo fieri, quia prædictum est; id vero illi nullomodo assentimur. Nec enim dicimus eum qui prædixit, causam ideo esse cur res futura sit, quia prædixit eam esse futuram: sed cum res futura, etiamsi prædicta non esset, futura sit, illam sui prædicendæ locum præbuisse illi, qui prænoscit. Atque totum hoc animo ejus, qui prædicit, obversatur: cum res hæc accidere possit, et possit non accidere, e duobus hoc unum accidet. Neque dicimus a prænoscente effici, ut res aut evenire aut non evenire possit: ita ut qui prænoscit, dicat: Hæc res omnino futura est, et impossibile est aliter fieri. Atque hac ratione intelligi par est omnes prædictiones, quæ vel in divina Scriptura, vel in Græcorum historiis reperiuntur de iis, quæ in nostro posita sunt libero arbitrio. Alioquin vanas inter captiones locum ex Celso non haberet illa quam Dialectici vocant *inertem et ignavam rationem*, quam tamem sanæ mentis omnes captionem judicant. Ut autem res intelligatur, e Scripturis afferam vaticinia de Juda, aut illud ipsum quod de futura illius proditione Salvator noster edidit: ex Græcorum autem historiis oraculum Laio redditum, quod in præsenti quia nihil meæ disputationi officit, vere redditum esse largior. De Juda igitur ex persona Salvatoris dicitur CVIII Psalmo qui sic incipit: «Deus laudem meam ne tacueris, quia os peccatoris et os

»dolosi super me apertum est [1]. » Considera
Psalmo scripta sunt, et invenies sicut prædic
fore proditorem, ita prædictum esse in illo
proditionis, et ipsum fore dignum malis omn
ob malitiam Propheta imprecatus est. Has pœ
» eo quod, *inquit*, non est recordatus facere n
» et persecutus est hominem inopem et men
tuit igitur recordari facere misericordiam, e
quem persecutus est. Quamvis ergo posset,
tradidit; proinde dignus fuit malis quæ ei Pr
catus est. Ad Græcos quod attinet, celebri o
quod Laio redditum est hoc modo, seu ve
verbis vim eamdem habentibus illud Tragic
igitur præscius futurorum sic loquitur :

Ne serito sulcum liberum invitis diis :
Nam si genueris filium, te morti dabit,
Et tua refuso sanguine undabit domus.

Ex quo perspicitur Laium potuisse liberoru
serere. Nec enim illi præcepisset oraculum
potestate non fuisset. Poterat etiam serere
ad alterutrum necessitas adigebat. Cum a
temperaverit quominus sereret, consentane
lamitates illas omnes pateretur, quas de (
casta, communibusque liberis Poëtæ tragic
Quæ autem dicitur *ignava argumentatio*, ea
quem qui ægrotus supponitur, ab adhibend
recuperandam medico dehortandum captiose
sic interrogando : Si fatum tibi est ex hoc m
cere; sive medicum adhibueris, sive non,
Sed si fatum tibi est ex hoc morbo non conv
adhibueris medicum, sive non adhibueris, no

[1] Psal. cviii, 1. — [2] Ibid. 16.

Fatum autem tibi est convalescere ex isto morbo, aut fatum tibi est non convalescere : frustra igitur adhibes medicum. Sed hujusmodi captioni par est jocularis ista : Si fatum est ita, tibi nascentur liberi; sive rem habeas cum uxore, sive non, liberi tibi nascentur. Et si fatum ita est, liberi non nascentur tibi; sive cum muliere fueris, sive non, minime tibi liberi nascentur : fatum autem est, habiturum te liberos, aut non habiturum : frustra igitur cum uxore concubueris. Nam quemadmodum ad procreandos liberos, quoniam procreare non potest a muliere abstinens, non frustra cum muliere concumbitur; sic si medicina ad convalescendum ex morbo conducit, medicus adhibeatur necesse est; adeoque falsum est istud : Frustra adhibes medicum. Atque hæc adduximus omnia propter illud, quod sapientissimus ille Celsus dixerat : « Qui Deus erat prædixit : » proinde evenire omnino oportuit, quod prædictum fuerat. » si enim hanc vocem *omnino* usurpavit pro eo quod est *necessario*, non assentior : potuit enim non evenire; sin apud illum vox *omnino* idem significat ac *erit*, quod verum esse nihil prohibet, licet possit etiam non evenire, nihil contra nos facit ejus argumentatio; nec ex eo quod Jesus prædixerit ab altero se proditum iri, vel ab altero negandum esse, sequitur ut illis impietatis et nefarii facinoris causa fuerit. Qui enim juxta nos noverat quid esset in homine, videns pravos illius mores cernensque quo illum impulsura esset pecuniæ cupiditas et parum firma de præceptore opinio, dixit inter cætera et illud : « Qui intingit mecum manum in » paropside, hic me tradet [1]. »

XXI. Jam vide quam vanum, quam manifeste falsum sit istud Celsi : « Nunquam homini homo factus ejus mensæ » particeps insidias paraverit. Quod si ita est, quanto minus » Deo insidiaretur, qui cum Deo eidem mensæ accumberet? »

[1] Matth. xxvi, 23.

Quis enim nescit multos fuisse, qui etiam i
sale mensaque communibus utebantur, stru
Referta est Græcorum Barbarorumque his
exemplis. Hoc ipsum crimem est, quod Pari
carminum scriptor Lycambæ exprobrat, vi
quod sal et mensa conciliaverat. Sic enim ca

Tibi soluta jura mensæque et salis.

Quibus cordi est historiarum scientia, quiqu
cere negligunt quod scitu magis necessariu
quomodo vivere oporteat, ii plura exempla a
evidens sit plures fuisse, qui insidias struxer
mensæ facti fuerant participes.

XXII. Hinc, quasi nihil nisi aptum recte
dixisset, concludit: « Et, quod adhuc absu
» ipse suis convictoribus insidiatur, eosqu
» impios efficit. » Qua enim ratione Jesum a
ditatum fuise aut discipulos proditores impi
probaret? Dicet fortasse id ex antecedentil
quens. Sed nemo est vel vulgaris ingenii,
fellat.

XXIII. Post hæc dicit: « Si ita visum est i
» est nisi ut patri morem gereret, manifestum
» que et Deo et volenti et sponte perferenti
» plicia, nullam illi pœnam attulisse nullamq
Neque hic vidit se a seipso dissidere. Nam
Jesum tulisse supplicium quia ita ipsi visum
sum tradidisse ut patri morigeraretur; manife
tulisse supplicium, nec fieri potuisse, ut quo
ficibus illatum est, non esset illi molestum
luntaria enim res est dolor. Si autem quæ il
pœnæ, quia ita volebat, nullam attulerunt n
lum dolorem; quomodo concessit illum tulis

Nempe ignoravit eum qui nascendo corpus sumpsit, illud hujusmodi assumpsisse in quod pœna et quidquid iis qui corpore induti sunt molestum accidit, cadere posset, siquidem pœnarum ac molestiæ nomine intellexerimus quod nemo sibi vult. Quemadmodum igitur volens suscepit corpus eadem prorsus ac humanum natura, sic etiam suscepit quidquid illi molestiam parit: nec amplius in ejus potestate erat, ut molestiam non sentiret, sed in illorum quibus id propositum erat potestate fuit molestiam ei pœnamque afferre. Probatum autem supra fuit illum in manus hominum non venturum fuisse, si noluisset. Venit quia voluit, idque propterea quod pro hominibus moriendo, omni creaturæ, ut antea demonstravi, esset profuturus.

XXIV. In sequentibus ostendere conatur gravia illi et molesta fuisse quæ patiebatur, nec facere potuisse etiamsi voluisset, ut illa dolorem ipsi non afferrent. Ejus verba sunt: « Quid ergo queritatur et luget obsecratque ut mortis metu » liberetur, his verbis: Pater mi, si potest calix iste trans» ire. » Et in his adverte Celsi malignitatem. Is, nedum amplectatur ingenuam scriptorum Evangelii sinceritatem, qui, cum possent silentio premere, quæ, ut Celsus putat, accusandi ansam præbent; non ea tamen siluerunt multis de causis quas aliquis in explicando Evangelio opportune reddet; quæ scripserunt in crimen vocat, et ut declamitandi locum habeat, quæ non scripserunt proponit. Non enim scriptum invenitur, luxisse Jesum. Ac affert quidem, licet verbis paululum diversis, istud, « Pater, si possibile est, » transeat calix iste [1]; » prætermittit autem quod proxime sequitur, et ex quo pietas Jesu erga patrem magnanimitasque imprimis elucescit: « Verumtamen non sicut ego volo, sed » sicut tu [2]. » Diceres etiam illum non legisse istum locum, quo probatur quanta Jesus docilitate mala subierit, quæ

[1] Matth. xxvi, 39. — [2] Ibid.

pater subeunda illi esse judicaverat : « Si n
» calix transire, nisi bibam illum, fiat volunt
in re similis illis est, qui malo animo divina
diunt, et « iniquitatem in excelso loquuntu
dentur hoc audiisse, « Ego interficiam[2], »
sæpe crimini : istud autem, « vivere faciam
obruunt : quæ tota sententia significat eos
tio vivunt seque peccatis inquinant, a Deo i
ut meliorem illis vitam conferat, qualem
confert iis qui peccato moriuntur. Item
« Percutiam[3]; » istud vero additum non
» sanabo : » ubi Deus loquitur ut medicus
corpore molestisque inferendis vulneribus,
que contraria evellit, quique in cruciatu vu
conquiescit, sed iis corpus restituit sanitati
ad finem tendit. Nec etiam totum istud leg
» nerat, et medetur[4] : » sed hoc tantum
Sic itaque Celsi Judæus hoc memorat quid
» utinam possit calix iste transire : » sed
quibus cognoscitur quo animo et qua cons
sus passionem pertulerit. In hæc scrutatus
disserere multa possem, quæ convenirent i
perfectos vocat cum ait : « Sapientiam loqu
» fectos[5] : » sed iis in aliud tempus dilatis, sa
cis dicere quæ præsenti proposito utilia vid

XXV. Jam supra diximus quædam esse
in Jesu erat, « primogeniti omnis creaturæ[6],
» sum via, veritas et vita[7], » et alia ejusdem g
tem esse hominis illius, qui in eo intelligitur,
est : « Nunc autem quæritis me interficere
» veritatem vobis locutus sum, quam audivi

[1] Matth. xxvi, 42. — [2] I Reg. ii, 6. — [3] Isai. lvii,
18. — [5] I Cor. ii, 6 — [6] Coloss. i, 15 — [7] Joan. xiv,

igitur, describit Jesus eam, quæ in sua humana natura erat, humanæ carnis infirmitatem, et alacritatem spiritus : infirmitatem quidem cum ait : « Pater, si possibile est, transeat » a me calix iste; » alacritatem vero spiritus his verbis : « Verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu. » Imo si dictorum seriem considerari oportet, adverte præmitti quod, ut sic loquar, ad carnis infirmitatem pertinet, et unum est; postea vero, quæ spiritus alacritatem repræsentant, et plura sunt. Unum enim est hoc : « Pater, si possibile est, transeat » a me calix iste; » plura autem sunt hoc : « Non sicut ego » volo, sed sicut tu; » et istud : « Pater mi, si non potest hic » calix transire, nisi bibam illum, fiat voluntas tua. » Observandum quoque est non dictum fuisse, « Transeat a me calix » iste; » sed adjuncta pia veluti correctione, sic : « Pater, si » possibile est, transeat a me calix iste. » Scio aliam dari hujusce loci interpretationem, quæ hujusmodi est. Cum Salvator prævideret quas populus Judaïcus et Jerusalem luituri essent pœnas ob facinora, quæ in ipsum ausi fuerant, præ suo in illos amore volens averti ab illo populo tot mala, quæ ipsi impendebant, dixit : « Pater, si possibile est, trans» eat a me calix iste. Quasi dixisset : Quoniam non possum ebibere hunc supplicii calicem, quin a te tota gens deseratur, oro ut transeat a me calix iste, si fieri possit : ne tua hæc portio propter nefarium in me commissum facinus a te relinquatur. Sin, autem, ut dicit Celsus, neque molestum neque grave Jesu fuisset, quod ipsi tunc temporis illatum est supplicium; quomodo qui secuti sunt, illo velut exemplo tolerandæ propter pietatem molestiæ uti potuissent, cum non passus esset humana, sed tantum pati visus fuisset?

XXVI. Adhuc Jesu discipulos, quos semper finxisse ponit, sic compellat Celsi Judæus : « Quamvis meras fabulas » obtruseritis, vestra tamen figmenta ne colore quidem veri

» illinere potuistis. » Ad quod repono res illas ab
tuisse negotio occultari, si videlicet nullam de
mentionem. Nam quis nisi hæc in Evangeliis
tuisset nobis exprobrare talia Jesum tempore
suæ dixisse? Non intellexit Celsus hæc duo in
cadere, decipi credendo Jesum Deum esse eu
phetis pronuntiatum, et fingere de illo quæ
certo noverint. Aut igitur non finxerunt, sed si
et nullo dolo scripserunt : aut mentiti scripse
non sentiebant, neque decepti Deum illum pu

XXVII. Postea ex fidelibus ait esse, « qu
» quos eo impellit ebrietas ut sibi manus infer
» Evangelii contextum ter, quater, pluries mu
» tuntque, ut habeant quo res sibi objectas
Equidem non alios novi, qui Evangelii contex
verint, quam Marcionis, Valentini fortasse et
tores. Id vero criminis nostræ doctrinæ non imp
in culpa sunt qui Evangelia depravare auden
admodum in philosophiam male conferres, qu
Epicureis, Peripateticis aliisve falsæ excogitat
nes; sic, quia nonnulli Evangelia corruperu
sectas a Jesu doctrina alienas induxerunt, no
crimen vocari oportet verum Christianismum.

XXVIII. Quoniam vero postea Christianis ex
Judæus, « quod Prophetis utantur qui prædixer
» sum pertinent, iis, quæ supra jam hac de re n
sunt, addo debuisse illum, qui se omnibus parc
cinia ipsa in medium adducere, simulque, conc
les esse quas illis adhibent Christiani interpretat
nihilominus quæ sibi videbantur prophetiarum
tere. Sic saltem non visus fuisset, pauculis a
sumere sibi rem tanti momenti. Ac eo magis id
fuit, quod ipse dicat, « sexcentis aliis probabili

»accommodari posse Prophetarum vaticinia.» Et huic sane validiori et quo maxime confidunt Christiani, argumento diligenter obsistere debuit, et arreptis sigillatim illis vaticiniis, demonstrare, quomodo illa sexcentis aliis longe probabilius, quam Jesu, accommodari possint. Verum non animadvertit Celsus id, si diceretur ab homine qui scripturas Propheticas non admitteret, nonnihil quidem probabilitatis habiturum; nunquam vero dicturum esse Judæum, quod Judæi personæ ascribit. Nec enim dederit Judæus Prophetarum vaticinia sexcentis aliis quadrare magis, quam Jesu; sed afficta singulis, quæ sibi magis probabitur, sententia, Christianorum interpretationem propulsare conabitur: quod si non dicet quæ faciant fidem, saltem id aget sedulo.

XXIX. Jam ante diximus duplicem Christi inter homines adventum a Prophetis prædictum fuisse. Quapropter inutile fuerit refellere id quod fictus Judæus addit: « Qui »venturus est, eum Prophetæ præpotentem quemdam re»gem, universæ terræ, gentium omnium exercituumque »Dominum fore pronuntiant.» Quod vero sequitur, « tam »perniciosam pestem ab illis non fuisse prænuntiatam,» hic agnosco Judæorum stomachum, quo fit, ut nullo argumento nullave probabilitate Jesum vituperent. Nec enim Judæi, nec Celsus, nec alius quilibet probare unquam poterit perniciosam pestem eum esse, qui tot homines a vitiorum proluvie avocatos ad vitam naturæ consentaneam et temperantia cæterisque virtutibus ornatam advocavit.

XXX. Adjecit et hoc Celsus : « Nemo ejusmodi signis, »interpretationibus prave detortis, tam inanibus argumentis »et Deum et Dei filium esse demonstraverit.» Ut pravas illas interpretationes redargueret, adductas opportuit: debuit et inania illa argumenta exhibere, ut si quid probabile contra afferre visus esset, id impugnare Christianus tentaret, et quæ objecta fuissent evertere. Quod autem de Jesu

dixit, debuisse illum magnitudinem suam os
tum habuit; sed id videre noluit, quamli
argumentis astruatur. « Quemadmodum s
» omnes illustrans primum se ipse ostendit
» facere Dei Filium. » Et fecit quidem : « O
» diebus ejus justitia et abundantia pacis[1]. » i
natus est. Deus enim, cum gentes ad ejus
paratas vellet, providit ut uni Romanorum I
rent : ne, si plures essent reges gentesque
cem alienæ, difficilius Apostoli exequerent
a Jesu præceptum fuit his verbis : « Eunte
» gentes[2]. » Atque etiam constat Jesum nat
gusto, qui in unum regnum maximam homi
terrarum dispersi sunt, multitudinem velut
Regnorum enim multitudo impedimento fu
in totum orbem doctrina Jesu disseminare
cum ex iis quæ jam diximus, tum inde ma
patriæ defensione bella gerendi necessitas
ante Augusti tempora superiusque factum
ut Peloponnesios inter et Athenienses, sic
tes bellum esse opus fuit. Quomodo igitur p
trina, quæ ne inimicorum quidem injurias
potuisset invalescere, nisi toto orbe adventu
animis, dissidia omnia composuisset?

XXXI. Posthæc cum Christianis expostul
» tiosis argutiis freti Filium Dei asserant pr
» Verbum; » putatque se criminationi vim a
nos, « pro Verbo illo puro et sancto quod
» prædicamus, exhibere despicatissimum h
» cæsum, et in crucem actum. » In superior
hac de re compendio repulsæ sunt Celsi cri
enim ostensum est corpus et animam hum

[1] Psal. LXXI, 7. — [2] Matth. XXVIII, 19.

fuisse a *primogenito omnis creaturæ*; in rerum hujus mundi conditione jussisse Deum, statimque illas creatas esse; denique Deum Verbum fuisse, qui mandatum acceperit. Quoniam vero Judæus est, qui hæc apud Celsum dicit, non alienum fuerit uti testimonio, cujus supra memini: « Misit » Verbum suum, et sanavit eos, et eripuit eos a corruptio» nibus eorum [1]. » Quod autem Celsus personæ Judæi assignat, eum sic loquentem inducens: « Si Verbum vobis est » Filius Dei, assentimur et nos; » id a nullo unquam Judæo audivi, quamvis cum multis eorum, qui se sapientes venditant, colloquium habuerim.

XXXII. Jam ante dictum est Jesum nec arrogantem, nec præstigiatorem esse posse: proinde nihil necesse est eadem hic repetere, ne eadem semper occinente Celso, eadem et nos semper occinamus. Hinc genealogiam aggreditur: ubi nullam omnino mentionem facit eorum quæ vel apud Christianos in controversiam vocantur, quæque ex genealogiarum inter se discrepantia ducunt nonnulli et vitio vertunt. Quippe sui ostentator ille Celsus qui Christianorum omnia se scire profitetur, nesciebat prudenter e Scripturis decerpere, quæ in dubium revocaret. Ait itaque « nimis » insolenter egisse eos, qui genealogiam Jesu texuerunt, » cum illum a primo homine Judæorumque regibus oriun» dum esse scripserunt; » et strenuum aliquid afferre se putat, cum ait: « Neque fabri uxor tanto genere ortam se » ignorasset. » Quid hoc ad rem? Esto, non ignorasset. Quid hoc contra nos? Fac ignorasse. Hinc ne sequitur, ut a primo homine suam non ducat originem? ut suos natales ad Judæorum reges non referat? Putatne Celsus necesse esse, ut pauperes a pauperibus parentibus, reges a regibus nascantur? Ergo in his diutius immorari supervacaneum videtur: cum perspicuum sit etiam nostra ætate ex divitibus

[1] Psal. CVI, 20.

illustribusque parentibus natos esse quosdam
periores; et ex ignobilissimis, duces et reges g
XXXIII. « Quid insigne, *inquit*, fecit Jes
» agnoscatur? An suos adversarios despexit?
» dosque fecit, quidquid ipsi acciderct? » Cu
ganti etsi strenuum quid et insolitum ostend
in iis quæ ei acciderunt, unde respondebimus
geliis quæ narrant motam esse terram, scissas
monumenta, velum templi a summo ad im
cissum, tenebras factas esse media die et def
Quod si Celsus fidem Scripturis adjungit u
criminandi occasionem dari existimat; fide
abrogat, ubi Jesu divinitatem constituunt; d
tu! aut omnibus fidem abroga, desineque il
allegare; aut si credere malueris omnibus q
admirare Dei Verbum hac mente hominem
generi humano prodesset. Cæterum Jesu opus
in nomine ejus hodieque sanari, quoscumqu
velit. De solis autem defectione quæ accidi
Cæsare, quo imperante Christum crucifixum
deque motibus, queis tunc terra succussa es
opinor in tertio decimo vel decimo quarto
libro injecisse mentionem.

XXXIV. Postea Celsi Judæus jocatur sci
Bacchi apud Euripidem, quod novisse fingi
torquet:

Ipse Deus, simul atque volam, me solvet.

Rari tamen Judæi qui litteras Græcorum cu
aliquem e Judæis illarum fuisse curiosum; se
qui se vinctum non solverit, solvere Jesus se
Credat potius ex nostris scripturis Petrum vi
todia, Angelo vincula dissolvente, egressum fu

1 Act. XII, 7.

lum cum Sila Philippis in urbe Macedoniæ, cum ligno stringerentur, divina potestate solutos fuisse, portasque carceris fuisse patefactas [1]. Verum hæc, opinor, deridet Celsus, aut ignota prorsus illi est hæc historia. Alioquin haud dubie dixisset præstigiatores esse quosdam qui incantationibus vincula disrumpant, et fores reserent: nimirum ut suaderet ea, quæ apud nos narrantur, nihil habere supra præstigiatorum artes. « Sed neque is, qui illum condemna» vit, *inquit*, quidquam passus est, cujusmodi Pentheus, » qui in furorem versus et dilaceratus est. » Nempe ignorat illum non tam a Pilato, qui « sciebat quod per invidiam » tradidissent eum Judæi [2], » fuisse damnatum, quam a Judæorum gente, qui a Deo propterea damnati per universam terram dispersi sunt et multo magis quam Pentheus, a se invicem separati. Cur autem sponte prætermisit quæ de uxore Pilati narrantur, eam viso quodam ita permotam fuisse, ut mitteret qui viro diceret: « Nihil tibi et homini » illi justo; multa enim hodie passa sum per visum propter » eum [3]? » Ac rursus tacens quæ Jesu divinitatem comprobant, ex Evangelio seligit quæ carpere queat, ludibria, chlamydem coccineam, coronam e spinis, et arundinem in manu impositam. Unde hæc didicisti, Celse, nisi ex Evangeliis? Ergo tu hæc videbas exprobratu digna; scriptores vero non providerunt, te tuique similes irrisuros hæc eadem; alios vero exemplum inde sumpturos contemnendi eos, qui rident et subsannant pietatem, eumque, qui propter illam generose mortem oppetivit? Admirare potius scriptorum illorum sinceritatem, et eum, qui hæc omnia volens hominum causa passus est tanta patientia tantaque æquanimitate, ut neque quod damnatus foret, lamentatus esse, neque quidquam aut fecisse aut dixisse feratur, quod ignaviæ verti possit.

[1] Act. XVI, 24. -- [2] Matth. XXVII, 18. — [3] Id. XXVII, 19.

XXXV. « Cur non, *pergit ille*, sin minus antea, saltem » nunc divinum quidpiam exerit, sese hac infamia levat, et » illatam sibi patrique injuriam ulciscitur? » Dicendum eodem modo interrogari posse eos e Græcis, qui providentiam admittunt conceduntque fieri prodigia: cur non Deus in eos animadvertit qui Numini injurias inferunt, et e medio tollunt providentiam? Quæ dicent Græci, ut hanc repellant criminationem, eadem et nos et meliora dicemus. Factum est autem e cælo prodigium, nempe solis defectio aliaque miracula [1], quibus constitit, eum, qui cruci affixus erat, habuisse divinum quidpiam et quod hominum vulgus non habet.

XXXVI. « Et sanguis ille, *inquit postea Celsus*, qui e » corpore in crucem sublato fluxit, fuitne

» Huic similis, sacro qui manat corpore Divum? »

Ita Celsus captans risum: nos e seriis Evangeliis, velit nolit, probamus ex Jesu corpore fluxisse sanguinem non fabulosum et qualem Homerus describit; sed cum jam esset mortuus, « unus militum lancea latus ejus aperuit, et exivit » sanguis et aqua. Et qui vidit testimonium perhibuit, et » verum est testimonium ejus; et ille scit quia vera dicit [2]. » Ac aliorum quidem mortuorum corporum sanguis cogitur, nec limpida ex illis manat aqua; e mortuo autem Jesu corpore, res mira! sanguis et aqua, percusso latere, fluxerunt. Sin autem ille qui ad calumniandum Jesum et Christianos e scripturis prave intellecta testimonia colligit, quæ autem Jesu divinitatem confirmant, prætermittit, prodigia voluerit audire, legat Evangelium, et videat Centurionem et qui cum eo Jesum servabant, cum viderent terræ motum et cætera quæ facta essent, timore magno perculsos exclamasse: *Vere hic homo Filius Dei erat* [3].

[1] Luc. xxv, 45. — [2] Joan. xix, 34. — [3] Luc. xxiii, 47.

XXXVII. Postea homo ille, qui non alia ex Evangelio affert quam quæ notare posse putat, Jesu vitio dat, « quod » siti compulsus eamque impatienter ferens, quam tamen » vel quivis e plebe patienter sæpe sustinet, fel et acetum » avidis faucibus hauserit. » Id quidem sensu tropologico explicari posset : sed hic satis fuerit communem hanc responsionem adhibere, illud a Prophetis fuisse prænuntiatum. Nam in psalmo sexagesimo octavo scriptum est ex persona Christi : « Dederunt in escam meam fel, et in siti mea po» taverunt me aceto[1]. » Dicant Judæi, quis hæc apud Prophetam dicat : nobis ex historia aliquem exhibeant, qui pro esca felle usus fuerit, et aceto pro potu. Aut si dicere ausi fuerint hæc de Christo quem venturum expectant, intelligenda esse : continuo nos reponemus : Quid vetat quominus hoc a Prophetis prædictum evenerit? Certe hoc vaticinium longe ante Christi tempora editum, aliæque propheticæ prædictiones, si quis candide res gestas omnes perpenderit, abunde sunt ut persuadeant Jesum eum esse quem Christum Prophetæ Deique Filium præsignificaverunt.

XXXVIII. Sic deinde nos iterum interpellat Judæus : « Nobis igitur crimini ducitis, o fidelissimi! quod hunc pro » Deo non habeamus, quodque non assentiamur illum ho» minum causa passum esse, ut et nos supplicia non per» timescamus? » Ad quæ sic respondebimus : Judæis quidem crimini ducimus, quod lege et Prophetis innutriti Christum prænuntiantibus, neque solvant argumenta quibus Jesum esse Christum demonstramus, et suam incredulitatem hoc nomine prætexant, quod ea solverint; neque, cum nostra argumenta solvere nequeant, ei, quem Prophetæ prædixerunt, habeant fidem : quamvis et post susceptæ nostræ naturæ tempus in suis discipulis planum et evidens fecerit, se hæc perferendo consuluisse hominum utilitati : id in primo

[1] Psal. LXVIII, 22.

adventu sibi proponentem non homines prius j
ea quæ ipsis facienda essent, edoceret; nec
punire et felicitate donare bonos, sed stup
modo et divina virtute in omne hominum gen
trinam disseminare, ut Prophetæ vaticinati
mini ducimus, quod excellentissimam potestat
nedum crediderint, ab illo dæmones in Beelz
dæmoniorum ejici ex anima hominum dixerin
cimus, quod, postquam Jesus, ut ubique re
nuntiaret, non urbem, ne vicum quidem
dedignatus est, hanc ejus benignitatem in inv
rint, quasi vagabundus hæc loca pererrasset
trahens in ignobili corpore. Non enim ign
ærumnas sustinere, ut utilia præcepta trad
capere illa possunt.

XXXIX. Ecquod manifestius mendaciun
ait Celsi Judæus: « Jesum, cum neminem po
» diu vixit, persuadere, ne suos discipulos q
» fectum esse suppliciis? » Unde enim adver
ficum, Seniorum, Scribarum Judæorum e
nisi quod sua persuadendi vi vel in deserta p
bas quæ illi adhærebant, non solum quia
sermonibus ejus qui semper loquebatur q
attemperata essent, sed propterea maxime,
eos in admirationem rapiebat, qui sermon
jungere recusabant? Nonne etiam plane n
« illum ne suos quidem persuasisse discipul
humanum quid præ timore tunc passi sunt,
ad fortitudinem exercitati: at non exuerunt
Christo conceperant opinionem. Nam Petrus
cum sentiens quo se malorum præcipitasse
foras et flevit amare [1]; cæteri vero mœrore

[1] Matth. xxvi, 75.

quæ illi acciderant (adhuc enim illum admirabantur) : postquam illis conspicabilem se postea præbuit, roborati sunt, multoque firmius quam antea, eum Dei filium esse crediderunt.

XL. Indignum autem est philosopho quod sibi in animum inducit Celsus, Jesu præstantiam inter homines non in doctrina salutari incorruptisque moribus consistere; sed oportuisse, ut contra id quod suscepta ab se persona postulabat, ageret, et assumpto mortali corpore non moreretur; aut moreretur quidem, sed non ea morte, quæ exemplo esse queat aliis qui eo ipso discent pro pietate mori et eam libere coram eis profiteri, qui pietatem impietate non dignoscentes, pios pro impiis habent, eos vero, qui falsis de Deo opinionibus imbuti potius ad quæcumque alia quam ad Deum firme impressam animo de illo notionem accommodant, piissimos esse arbitrantur : idque tum maxime, cum interficere student eos, qui evidentia unius supremique Dei perculsi se tota mente ei ad mortem usque devoverunt.

XLI. Jesum præterea culpat Celsus larva Judaïca personatus, « quod se non ab hominibus malis immunem » ostenderit. » Dicat ille a quibus malis non se Jesus ostenderit immunem. Nam si intelligit illa quæ mala proprie vocantur, ostendat aliquod ejus opus malum : sin mala appellat paupertatem, crucem, insidias a perditis hominibus illi comparatas; ergo ex illo Socrati etiam acciderunt mala, quandoquidem se non potuerit illiusmodi malorum expertem præstare. Quot etiam apud Græcos philosophi fuerint, qui sponte pauperem vitæ conditionem eligerent, Græcos suæ historiæ docent, in quibus legere est Democritum suas facultates ovibus depascendas dimisisse ; Cratetem, ut se in libertatem assereret, simulque Thebanis gratificaretur, elargitum esse pecuniam, quam ex prædiis venditis confe-

cerat. Et Diogenes præ nimia frugalitate in dol
nec idcirco in malis eum fuisse quispiam
dixerit.

XLII. Quoniam negat iterum Celsus «Jes
»reprehensione abfuisse,» dicat ecquis eoru
doctrinæ assensi sunt, scripserit quidpiam,
Jesus reprehendi queat. Aut si nihil ab illis
mile, dicat unde petitum hoc in Jesum jece
suis fidem fecit Jesus, benefaciendo illis qui ips
Et cum ea, quæ prædixit, impleta jam vide
Evangelium in toto mundo annuntiatum,
universas gentes ejus doctrinam pervulgasse
reges et præsides non alia de causa ductos
illam doctrinam, illum admiramur, nostraqu
novum quotidie robur accipit. Equidem nes
diora clarioraque argumenta desideraverit C
Jesus fidem faceret iis quæ prædixerat: nisi
ut apparet, eum, quem non agnoscit pro Ve
factum est, nihil humani expertum esse ne
exemplum, quo homines excitarentur ad huj
moda generose perferenda: nam hæc videnti
randa et ignominiosa: labor quippe illi est
rum maximum, voluptas autem, extremum
quidem admiserit nemo eorum, qui provid
dunt, et fortitudinem, patientiam, magn
virtutibus ponunt. Nihil igitur imminuta est
iis quæ perpessus fuit; imo viribus aucta est
tes atque animosi sunt, et quos docuit vitam
que felicem non esse hujus temporis, sed
vocat, sæculi; quam autem in præsenti sæ
eam esse calamitatibus plenam, vel primum
animæ certamen.

XLIII. Hinc sermonem ad nos convertens

» tis, *inquit*, illum, cum non posset qui hic degebant per» suadere, profectum ad inferos fuisse, ut qui illic sunt per» suaderet. » Quantumvis nolit, dicemus illum hic non paucos, sed tanto numero persuasisse, ut ob eam rem insidiæ fuerint illi comparatæ ; et postquam corpore exuta est anima, cum nudis corpore animabus colloquia habuisse et ad se convertisse eas quæ voluerunt [1] , aut quas certis quibusdam rationibus sibi notis vidit ad sua documenta magis idoneas.

XLIV. Quæ subjungit, prorsus inepta sunt : « Si, *inquit*, » vos, absurdis quibusdam excogitatis rationibus quibus ri» *diculi* decepti estis, vos arbitramini præclare defensos; » quid vetat quominus quotquot alii damnati misere perie» runt, ii præstantiores illo diviniores que Angeli existimen» tur? » Cuivis manifestum est Jesum, qui memorata in Scripturis supplicia pertulit, nihil simile habere iis, qui propter magicas artes aliudve crimen misere perierunt. Nemo enim ostendere potuerit quidquam ab impostoribus actum, quod a criminibus, quæ inter homines vigent, atque a malitiæ velut inundatione animas converterit. « Simi» liter, » pergit Celsi Judæus Jesum cum latronibus comparans, « de latrone et de homicida suppliciis affecto impu» dens aliquis dixerit : Hic non latro, sed Deus erat : suis » enim latrociniorum sociis prædixit fore, ut pateretur quæ » passus est. » His duo sunt quæ respondeam : ac primum quidem non ideo de Jesu credere nos et audacter profiteri illum a Deo ad nos descendisse, quia talia passurum esse se prænuntiavit : deinde nos de illa Celsi comparatione fuisse ab Evangeliis præmonitos. Ibi enim legitur Deus « cum » iniquis reputatus [2] » ab iniquis, qui latronem propter seditionem et homicidium in carcerem intrusum dimitti petiere, Jesum autem crucifigi, huncque inter duos latrones cruci

[1] 1 Pet. III, 19. — [2] Marc. XV, 28. Luc. XXIII, 19.

suffixerunt. Ac inter latrones Jesus semper a
cum id supplicii suis discipulis veritatisque tes
eodem cum illis damnatur judicio. Quod si
in conditorem pietatem puram et integram
trina conservent, nullam contumeliam null
genus reformidant, ii cum latronibus confer
sum utique istius doctrinæ parentem conse
Celso cum latronum principibus comparari.
publico commodo moriens, neque illi pietati
ciis mulctati, solique inter homines quibus
cultum insidiæ struantur, non injuste interi
non impie Jesu structæ sunt insidiæ.

XLV. Vide obsecro[1] quam leve sit quo
qui tunc fuerunt, dicit : «Illi qui cum eo vid
»cem ejus audiebant, qui illo magistro ut
»illum suppliciis excruciatum morientemq
»nec cum illo aut pro illo mortem occubuer
»cia contempserunt; imo se discipulos ejus es
»et vos cum illo commorimini. »Hic iterum
tram criminetur doctrinam, peccatum quo
cens initiati et adhuc imbecilliores commise
geliis arripit creditque verum : at quæ illis
recte gesta sint, qua libertate Judæos adie
supplicia ab Judæis illata fuerint, qua const
pro Jesu doctrina oppetierint, hæc omnia alt
mulat. Neque enim Jesum audire voluit P
tem : «Cum autem senueris, extendes manu
quibus Scriptura subjicit : «Hoc autem di
»qua morte clarificaturus esset Deum.» Pro
habet Jacobum fratrem Joannis, Apostolum
trem, gladio cæsum ab Herode fuisse propt

[1] Vide D. Gaillon, tom. II, pag. 82 et seqq.
[2] Joan. XXI, 18, 19.

nam[1] : nec pluris facit quæ propter eamdem Petrus et reliqui Apostoli summa fiducia fecerint, ut cum, postquam flagellis cæsi fuerant, « ierunt a conspectu concilii gaudentes quod digni habiti fuissent pro illius nomine contumeliam pati, » multaque longe majora tolerantiæ et fortitudinis argumenta dederunt, quam illi e Græcis, qui his virtutibus excelluerunt. Hinc apud Jesu auditores hoc illius præceptum ab initio invaluit, spernendam hanc esse vitam quam plerique ardent; aspirandum ad solam illam, quæ Dei vitæ similis est.

XLVI. Nonne etiam mentitur apud Celsum Judæus, cum ait : « Jesum, dum præsens adesset, nonnisi decem nautas » publicanosque sceleratissimos ascivisse sibi, ac ne omnes » illos quidem? » Palam est enim vel Judæos ipsos fassuros esse, illum non decem modo, non centum, non mille, sed modo quinque, modo quatuor millia, tot denique sibi conciliasse homines, ut illum in deserta, sola tantæ Deo per Jesum credentium multitudini continendæ paria, sequerentur, ubi non verbis solum, sed et operibus eos docebat. Atque eadem perpetuo recoquens ille, nos idem facere cogit. Cavemus enim, ne ullam ex illius criminationibus præterire silentio videamur. Hæc igitur apud illum ordine sequitur : « Si dum viveret, nemini persuasit, post mortem autem » ejus quicumque volunt, tam multis persuadent, nonne » res est perquam absurda? » Cum dicere debuisset, si quidem consentanea loqui vellet : Si, eo mortuo, non qui simpliciter volunt, sed qui volunt et possunt, tot persuadent; quanto plures ejus, dum viveret, et potentiori sermone et factis persuasos fuisse credibile est?

XLVII. Posthæc percontatus « quo argumento animum » induxerimus illum esse Dei filium, » sumit sibi hoc responsum quod nostrum esse fingit, « id nos animum in-

[1] Act. xii, 2; xiii, 46. — [2] Id. v, 41.

» duxisse, quia scimus eum passum esse, u
» destrueretur. » Suppetebant enim nobis
quorum minimam partem attulimus, nova
dante allaturi, et refellendo *vero*, ut puta
et aliis in locis bene multis. Deinde quasi d
nobis existimari Dei filium, quia passus es
» *quit*, et alii multi passi sunt, nec minus t
Celsus imitatur vilissimos eorum, quos nos
bet adversarios, qui putant, quod Chris
fuisse perhibeatur, consequens esse, ut o
plicio affectos veneremur.

XLVIII. Jam sæpe Celsus, quia inficiari
racula, quæ Jesus fecisse scribitur, illa pr
esse calumniatus est; et nos contra sæpe p
navimus. Nunc autem nobis quasi interr
illum esse Dei filium judicaverimus, id r
nos ita judicasse, « quod et claudos et cæ
quibus addit: « Quodque, ut dicitis vos,
» verit. » Claudos et cæcos a Jesu curatos f
illum pro Christo Deique filio habemus, i
est, quod et in prophetiis scriptum sit; « '
» oculi cæcorum, et aures surdorum audi
» claudus ut cervus[1]. » Mortuos autem fuiss
istud commentos esse qui Evangelia scripse
stat, nam si figmentum esset, plures susc
sent eosque diutius in monumentis dixiss
tos. Illos contra, quæ sua sinceritas est, p
rant: nimirum Archisynagogi filiam de qu
rit: *Non mortua est, sed dormit*[2], » peculiare
quiens quod omnibus mortuis non inerat;
filium, quem miseratus vitæ restituit, juss
tere; tertium denique Lazarum jam quatu

[1] Isai. xxxv, 5. — [2] Luc. viii, 52.

cro inclusum. Qua de re candidiores harum rerum æstimatores et præsertim nostrum Judæum admonebo, quemadmodum tempore Elizæi Prophetæ multi erant leprosi, solus vero sanatus est Naaman Syrus; sicut multæ viduæ fuerunt ætate Eliæ prophetæ, nec tamen ad ullam missus est Elias, præterquam ad Sarephtanam in Sidonios, quæ divino quodam judicio digna erat, cujus gratia miraculum in panes Propheta faceret; sic multos, dum Jesus in vivis esset, mortuos fuisse, sed solos esse suscitatos, quos suscitari expedire Verbum judicavit, ut miracula illa non solum quarumdam rerum signa essent, sed etiam per se ad admirabilem Evangelii doctrinam multos allicerent. Ego autem dixerim Jesu discipulos secundum ejus promissum majora patrasse miracula[1], quam illa Jesu, quæ sub sensum cadebant. Quotidie enim patefiunt oculi eorum qui mente cæci erant: aures eorum, qui ad vocem illius qui eos ad virtutem hortabatur, erant surdi, avide audiunt quæ de Deo beataque vita apud illum fruenda dicuntur: multi qui claudi erant quoad hominem, ut Scriptura vocat, interiorem[2], nunc doctrina sanati non simpliciter saliunt, sed saliunt ut cervus infestum serpentibus animal, et cui viperarum virus omne nocere non potest. Hi enim, postquam sanati sunt, accipiunt a Jesu potestatem calcandi iis pedibus, quibus antea uti non poterant, serpentes et scorpiones[3] malitiæ, atque adeo totam inimici potentiam; idque nullo vulneris periculo, utpote ita fortes facti, ut nulla potentia, nullum dæmonum virus lædere illos queat.

XLIX. Jesus discipulos commonens, ut sibi caverent, non ab impostoribus simpliciter et iis, qui qualicumque modo miracula promitterent (neque enim hac de re monito opus erat), sed ab iis, qui se Dei Christum esse prædicarent, et ad se quibusdam præstigiis Jesu discipulos allectare ni-

[1] Joan. XIV, 12. — [2] Rom. VII, 21. — [3] Luc. X, 19.

terentur, interdum dicit: «Tunc si quis vobis
»hic est Christus, aut illic, nolite credere.
»pseudochristi et pseudoprophetæ, et dabun
»digia magna, ita ut in errorem inducantur (
»etiam electi: ecce prædixi vobis. Si ergo d
»Ecce in deserto est, nolite exire; Ecce in pe
»lite credere. Sicut enim fulgur exit ab Or
»usque in Occidentem: ita erit et adventus Fi
interdum vero sic: «Multi dicent mihi in illa
»Domine, nonne nomine tuo comedimus, e
»bibimus, et nomine tuo dæmonia ejecim
»multas fecimus? Et dicam eis: Discedite a
»operarii iniquitatis [2]. » Celsus autem qui Jesu
ab usitatis apud homines præstigiis discrep
sic loquitur: «O lucem et veritatem! ille ips
»serte admonet, quemadmodum vestra scr
»futurum esse, ut et alii eadem miracula fac
»tamen et præstigiatores. Quin et Satanam
»minat hujusmodi rerum insignem artifice
»quidem inficiatur, nihil iis inesse divinitati
»gitiosorum hominum opera. Oppressus aut
»ribus et aliorum artes detegit, et suas ips
»guit. An non igitur miserum est ex iisdem
»quidem Deum, illos autem sceleratos judi
»potius, quam hunc, ex iisdem rebus scelera
»præsertim cum ipse contra se testimoniu
»aperte ipse confitetur illa prodigia non esse
»sed impostorum quorumdam et scelerator
»indicia. » Hic vide an non evidenter Celsus
pravum sensum torqueat. Nam quæ dicit Je
signorum et prodigiorum patratoribus prorsu
ab iis quæ Judæus apud Celsum deblaterat.

[1] Matth. xxiv, 23. — [2] Id. vii, 22. Luc. xiii, 26.

pulos monuisset simpliciter, ut caverent ab iis, qui miracula promitterent, nec addidisset, quid se esse jactitarent, fortasse locum haberet Judæi suspicio. Sed quoniam ii quos Jesus a nobis vitari jubet, se Christum esse prædicant : quod non faciunt præstigiatores; et dicit præterea fore, ut improbis moribus quidam in ipsius nomine miracula efficiant, et dæmones ex hominibus expellant : id vero potius omnes præstigiatorum artes, ut ita loquar, exterminat, Jesuque ac discipulorum ejus divinitatem constituit : quandoquidem fieri potest, ut quis, usurpato ejus nomine, et a nescio qua potestate instigatus ut se Christum esse simulet, similia iis, quæ Jesus, facere ipse, et alii Jesu nomine similia is, quæ veri discipuli, facere videantur.

L. Ac Paulus quidem in secunda sua ad Thessalonicenses epistola declarat quomodo revelandus sit « homo peccati, » filius perditionis qui adversatur et extollitur supra omne » quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita ut in templo Dei sedeat ostendens se tanquam sit Deus [1] : » rursusque Thessalonicensibus dicit : « Et nunc quid detineat scitis, ut re» veletur in suo tempore. Nam mysterium jam operatur ini» quitatis : tantum qui tenet nunc, teneat, donec de medio » fiat. Et tunc revelabitur ille iniquus, quem Dominus inter» ficiet spiritu oris sui, et destruet illustratione adventus » sui eum, cujus est adventus secundum operationem Sa» tanæ in omni virtute et signis et prodigiis mendacibus, et » in omni seductione iniquitatis iis qui pereunt [2]. » Mox addit causam, cur iniquus ille in vita versari permittatur : « Eo » quod charitatem veritatis non receperunt; ut salvi fierent. » Ideo mittit illis Deus operationem erroris, ut credant men» dacio, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, » sed consenserunt iniquitati [3]. » Dicat nunc aliquis, an in istis Evangelii et Apostoli testimoniis quidquam sit, quod

[1] 2 Thess. II, 3. — [2] Ibid. 6. — [3] Ibid. 10.

dare locum possit suspicandi, præstigiato
fuisse prædictas. De Antichristo Daniel qu
cinium[1], quod legat qui voluerit. At verb
Celsus. Neque enim ille dixit unquam, quo
esse affirmat Celsus, venturos, qui eadem
cula, licet improbi et præstigiatores. Nam
Ægyptiorum incantatorum par non erat p
illi, quæ in Moyse erat, gratiæ; et eorum
præstigias, quæ vero Moyses fecit, a divina
comprobavit exitus; ita quæ mira faciunt A
qui se patrandis miraculis pares Jesu disci
tant, vocantur *signa et prodigia mendacia*,
ductione iniquitatis vim habent *in eos qui pe*
rum autem Christi et ejus discipulorum
deceptio, sed animarum salus. Quis enim
tione effici, ut emendetur vita, et malitia
magis minuatur?

LI. Nonnihil in scriptura videbat Celsu
sum præmonuisse fore, « ut Satanas quida
» ret. » Sed hinc nimis propere colligit, «
» prodigia hæc nihil habere divinitatis, se
» rum hominum opera. » Sic eodem gener
sunt generis longe diversi. Sicut enim lup
lumbes et columba, non ejusdem sunt gen
pus et vox nonnihil simile præferre videan
vina potestas efficit, ea sunt hujusmodi, u
tigiatorum artificia comparari nequeant. Pr
adversus vafras Celsi argutias dicemus : A
præstigiis res miras insolitasque faciunt, et
natura nullum poterit efficere miraculum
infestatur malis, et bona non accepit? Atq
videtur dici debere, ubi quid malum est

[1] Dan. VII, 26. — [2] Exod. VII, 12.

militudine, ibi necessario bonum esse malo contrarium. Sic cum per præstigias aliqua fiant, divina virtute aliqua fieri in vita necesse est. Alterum ex altero sequitur: proinde aut utrumque tollendum est negandumque bona et mala esse; aut admisso altero maximeque malo, bonum quoque admissum oportet. Si quis autem ponat quædam per præstigias effici, id autem de divina potestate negaverit; is mihi videtur similis esse illi, qui concedens esse sophismata rationesque probabiles, quæ, tametsi veritate vacuæ, veritatis tamen speciem præ se ferant, nullam apud homines veritatem esse contenderet, nullamque Dialecticam, quæ sophismatis abhorreat. Quod si, quia magorum et præstigiatorum artes aliquid efficiunt ope malorum dæmonum, qui curiosis incantationibus deliniti hominibus illas artes profitentibus morem gerunt, idcirco divinam virtutem inter homines aliquid operari confitendum est: cur non eorum, qui miracula pollicentur, vitam, mores aliaque ex miraculis consequentia, accurate pensitabimus, afferant ne perniciem hominibus, an ad corrigendos mores conferant; quis dæmonibus operam navans per incantationes arcanaque magica patret miracula; quis contra sanctiori in loco ac puro consistens, animaque et spiritu, et, opinor, corpore divinum accipiens spiritum ejusmodi edat prodigia, et utilitatis hominum causa, et ut ad credendum vero Deo animos inflammet? Jam si, posita omni de miraculis præjudicata opinione, quæri oportet bono-ne an malo consilio quis illa fecerit, ut ne aut omnia vituperemus, aut omnia tanquam divina admiremur et admittamus: an non perspicuum est ex Moysis Jesuque miraculis quibus integræ gentes constitutæ sunt, eos divina potestate fecisse, quæ ab illis facta fuisse Scripturæ narrant? Neque enim malis artibus magicisque præstigiis constituta fuisset gens tota, quæ despectis non solum simulacris falsisque numinibus quæ reliqui

homin s colebant, sed etiam rebus omn
Deum rerum omnium principium, princi
sum assurgit.

LII. Et quoniam Judæus est qui hæc apud
libet eum sic compellare : Tu vero, bon
cula, quæ a Deo per Moysen facta esse tu
runt, divina esse credis, et adversus eos,
rum Ægyptiorum præstigias eodem loco
atque defendere conaris, et Ægyptios tuos
inficiaris divina esse, quæ Jesus teipso fate
racula? Nam si miraculorum exitus, si tot
cula Moysis constituta, evidenter probant
per illum hæc fecisse miracula; cur idem
Jesu, qui multo majora, quam Moyses, e
Gentiles suos a semine Abraham ortos, cir
rumque ab Abraham continua successione
tuum religiosos observatores, atque prom
tos nactus, eduxit ex Ægypto, eisque div
leges imposuit. Hic autem majus quiddam
institutis pristinis moribusque patriis, in q
catæ fuerant. Reipublicæ formam Evang
consentaneam superinduxit. Quemadmodu
ut sibi apud senatum plebemque faceret fid
miraculis quæ scripturæ commemorant; c
raculis opus fuit, ut illi fidem adjungeret p
et prodigia postulare consueverat? Imo m
ribusque, quam quæ Moyses fecerat, opus
rent ab inanibus fabulis humanisque traditio
Judæos vigebant; et persuaderent hujus doc
horumque miraculorum effectorem longe P
lere. Et quomodo major Prophetis non erat
et generis humani Salvatorem Prophetæ p

LIII. Neque vero quidquam hic Celsi

fideles dicit, quod non possit in Moysen retorqueri : ita ut si Jesus præstigiator fuerit, fuerit et Moyses, et uterque, si quid veri dicit Judæus, de iisdem rebus accusari possint. Quod verbi causa de Jesu Judæus ait : « O lucem et veritatem! » ipse sua voce declarat, quemadmodum vestra scripta tes- » tantur, venturos alios, qui eadem miracula faciant, im- » probi tamen et præstigiatores : » id de Moyse repetere possit quisquis Judæo non crederet, Græcus, Ægyptius, qui libet : « O lucem et veritatem ! ipse sua voce diserte declarat, » quemadmodum vestra scripta testantur, venturos alios » qui eadem miracula faciant, improbi tamen et præstigia- » tores. Scriptum est enim in vestra lege : Si surrexerit in » medio tui Prophetes, aut qui somnium somniarit, et dede- » rit signum aut prodigium, et evenerit signum aut prodi- » gium quod locutus est, et dixerit tibi : Eamus et sequamur » deos alienos quos ignoratis, et serviamus eis; non audietis » verba Prophetæ illius aut somniatoris[1], » et reliqua. Item quod ille contra Jesum dicit : « Quin etiam Satanam quem- » dam nominat insignem talium rerum artificem : » id alter in Moysen contorquens dicet : « Quin etiam Prophetam som- » niantem nominat insignem talium rerum artificem. » Quemadmodum autem apud Celsum Judæus ait de Jesu : « Ac ne » ipse quidem inficiatur in iis nihil divinitatis inesse, sed » esse sceleratorum hominum opera; » ita quisquis rebus de Moyse scriptis fidem abrogat; iisdem contra illum utetur verbis : « Ita nec ipse inficiatur, nihil in iis divinitatis inesse, sed esse sceleratorum opera. » Vertet in Moysen et ista : « Oppressus veritatis viribus, dum aliorum artes detegit, » suas et ipse redarguit. » Dicenti autem Judæo : » Quomodo » igitur non miserum est, ex iisdem operibus illum quidem » Deum existimari, alios vero præstigiatores ? » reponet quispiam propter verba Moysis superius adducta : « Quomodo

[1] Deut. XIII, 1.

» igitur non miserum est, ex iisdem operibus illum quidem » Dei Prophetam ejusque famulum existimari, alios autem » præstigiatores? » Et quoniam Celsus hoc argumentum urgens, ad ea quæ, ut diximus, in utramque partem dici possunt, adjicit et ista : « Cur illos potius, quam hunc, ex » iisdem rebus sceleratos existimem, præsertim cum ipse » contra se testimonium ferat? » addam et ego : cur ex iisdem operibus sceleratos potius existimem eos, quorum signis et prodigiis Moyses vetat haberi fidem, quam Moysen ipsum, qui eorum signa et prodigia in invidiam vocat? Denique hæc subjungit, ut suæ accusationi veluti cumulus accessisse videatur : « Nam et ipse confessus est hæc non esse divinæ » naturæ, sed impostorum quorumdam et sceleratissimorum » hominum indicia. » Quis ille ipse est? Tu, Judæe, Jesum esse dicis, sed qui videt te eisdem criminationibus obnoxium, illum asseret esse Moysen.

LIV. Post hæc Celsi Judæus (ut quod sibi ab initio proposuit sequar) sic nos interrogat in sermone quem habet cum eis ex suis popularibus qui Christo adhæserunt : « Quo » igitur argumento persuasi estis? an quod prædixit se post » mortem resurrecturum? » Et hoc proclive est, ut superiora, in Moysen retorquere. Dicemus enim et nos : Quo argumento persuasi estis? an quia de sua morte scripsit hæc : « Mortuusque est ibi Moyses servus Domini in terra Moab » jubente Domino, et sepelivit eum in Moab prope domum » Phogor. Et nemo cognovit sepulcrum ejus usque in præ» sentem diem[1]? » Sicut enim inde Judæus calumniandi causam arripit, quod Jesus se post mortem resurrecturum esse prædixerit : ita de Moyse dixerit aliquis, ab illo scriptum esse in Deuteronomio cujus auctor est, nemini notum esse sepulcrum ejus usque in præsentem diem, quo venerabilius id faceret, ut ignotum humano generi.

[1] Deut. xxxiv, 5.

LV. Postea sic Judæus eos e popularibus suis, qui Jesu adhæserunt, alloquitur : « Age, demus hæc fuisse prædicta. » At quam multi alii, ut stupidos demulcerent auditores et » quæstum errore facerent, talibus prodigiis abusi sunt? » Ita Zamolxis Pythagoræ servus apud Scythas, et Pythago- » ras ipse in Italia; ita Rampsinitus in Ægypto quem ferunt » in inferis lusisse tesseris cum Cerere, indeque mantile au- » reum ab illa acceptum reportasse; ita Orpheus apud Odry- » sas, Protesilaus in Thessalia, Hercules in Tænaro, The- » seus. Sed illud considerandum, an quis vere mortuus » aliquando ipso corpore resurrexerit. An cum hæc de aliis » auditis, fabulas et esse et videri pronuntiatis, vestræ vero » fabulæ exitum bellum et credibilem invenisse vobis vide- » mini, cum nobis emissam e cruce in extremo spiritu vo- » cem, terræ motum, ortasque tenebras obtruditis; cum » additis eum, qui sibi dum viveret auxilio esse non potuit, » mortuum resurrexisse, in corpore supplicii notas, in ma- » nibus monstrasse clavorum vestigia? Et quis hæc vidit? » Mulier, ut ipsi dicitis, fanatica, et si quis alius iisdem » magicis artibus addictus, qui vel hæc prout affectus erat » somniaverit, vel inani opinione delusus sibi animo finxerit » quæ desiderabat : id quod sæpe innumeris accidit; vel, » quod magis crediderim, hoc prodigio reliquis hominibus » admirationem incutere voluerit, et hoc mendacio præbere » aliis ejusdem fallaciæ opportunitatem. » Quoniam igitur Judæus hæc dicit; quasi cum Judæo mihi res esset, nostrum Jesum defendam eadem omnia reflectens in Moysen. Ac primum quam multi alii, ut stupidos demulcerent auditores, et quæstum errore facerent, iisdem quibus Moyses, *prodigiis* abusi sunt? Quod ad Zamolxidis et Pythagoræ prodigia attinet, ea convenientius abjecerit qui Moysi non crederet, quam Judæus, cui haud admodum cordi esse solet Græcanicarum historiarum cognitio. Ægyptius autem

nullam tribuens Moysis miraculis fidem, de Rampsinito probabiliter diceret eum esse multo magis dignum fide, quam Moysen. Nam in inferos descendisse, lusisse tesseris cum Cerere, mantile aureum illi ereptum ostendisse veluti signum sui in inferos descensus, inde demum remeasse; hæc omnia magis credibilia esse, quam quæ Moyses de se scribit, intrasse se in caliginem, ubi Deus erat[1], cæteros exclusos, accessisse solum: hæc enim esse ejus verba: «Solus » Moyses accedet ad Deum, et alii non appropinquabunt[2].» Itaque nos Jesu discipuli ad Judæum hæc dicentem respondebimus: Tu qui nostram in Jesum fidem criminaris, te ipsum tuere. Responde Ægyptio et Græcis qui eadem in Moysen retorquere possunt quæ tu contra Jesum attulisti. Quod si in Moyse defendendo, ut sane defendi potest et solide quidem, diu multumque contenderis; imprudens et nihil de Jesu cogitans quæcumque pro vindicando Moyse protuleris, iisdem efficies in Jesu quid esse divinius, quam in Moyse.

LVI. Quoniam vero[3] ex iis, quæ de Orpheo apud Odrysas, de Protesilao in Thessalia, de Hercule in Tænaro et de Theseo supra retulit Celsi Judæus, ejus esse sententia videtur heroum illorum et in inferos descensum et ex inferis reditum, præstigias esse: quippe quibus satis fuerit abesse quoddam tempus, oculis hominum sese subducere, et postea se in conspectum dare, ut ab inferis reduces haberentur: age, probemus id quod de Jesu ex mortuis resurrectione memoratur, cum illis historiis nullomodo posse comparari. Illorum enim variis in locis heroum unusquisque potuit, cum voluit, sese conspectui hominum subtrahere, posteaque, si ita videretur, redire ad eos quos reliquerat: Jesus autem, qui affixus cruci fuit palam Judæis

[1] Exod. xx, 21. — [2] Id. xxiv, 2.
[3] Vide D. Gaillon, tom. ii, pag. 86 et seqq.

omnibus, cujus corpus de cruce, inspectante populo, sublatum fuit, quomodo fieri potuit ut fecerit quid simile illis heroibus, qui in inferos descendisse et inde reversi esse perhibentur? Atque haud scio an vulgo credita illa heroum in inferos descensio novam rationem suppeditet, cur crucifixus fuerit Jesus. Ponamus enim Jesum obscuram obiisse mortem, ita ut mors ejus non fuerit populo toti cognita; eum deinde ex mortuis vere resurrexisse; fuisset de eo dicendi locus, quod de heroibus suspicamur. Ad alias igitur causas, cur Jesus crucifixus fuerit, addi forte potest et ista, *illum* palam in cruce mortuum esse, ut ne quis diceret illum volentem ab oculis hominum recessisse, non mortuum revera, sed visum esse duntaxat mori, et reversum postea, quando voluit, suam e mortuis prodigiose finxisse resurrectionem. Cæterum cum discipuli se totos dederint doctrinæ, quam non sine summo periculo, ut hominum tunc vita erat, profiteri poterant, ipsi mihi videntur perspicuum esse et evidens resurrectionis argumentum. Hanc enim doctrinam, si finxissent resurrexisse Jesum ex mortuis, tanta constantia non annuntiassent, ut non solum aliis mortis despectum instillarent, sed etiam ipsi priores hanc subirent.

LVII. Jam vide quam inconsiderate apud Celsum Judæus, quasi fieri nequeat, ut quis ex mortuis resurgat ipso corpore, dicat: « Sed illud considerandum est, an aliquis » vere mortuus aliquando ipso corpore resurrexerit. » Hæc profecto Judæi non sunt. Is enim fidem adjungit iis quæ in tertio et quarto Regum libro scripta sunt de puerulis, quorum alterum Elias, Elisæus alterum suscitavit. Imo hac *potissimum* causa Jesum ad Judæos potius, quam ad aliam gentem venisse arbitror, quod miraculis assuefacti erant: ut videlicet conferendis iis quæ credita fuerant, cum aliis quæ ab Jesu fiebant et de illo ferebantur, tandem agnosce-

rent eum, a quo et propter quem majora patrabantur atque incredebiliora miracula, majorem illis omnibus esse qui præcesserant.

LVIII. Postquam autem Judæus e Græcorum historiis ejusmodi hominum præstigias fictamque ex mortuis resurrectionem in medium attulit, ita eos e Judæis, qui in Jesum crediderunt, compellat: « An cum hæc de aliis auditis, fabulas esse et videri pronuntiatis: vestræ vero fabulæ exitum bellum et credibilem invenisse vobis videmini, eam nobis emissam e cruce in extremo spiritu vocem obtruditis? » Ad quæ nos dicemus: Quæ tu, protulisti, ea credimus esse fabulas: quæ vero Scripturæ nobis vobiscum communes et eodem in pretio apud utrosque habitæ commemorant, ea fabulas esse pernegamus. Quapropter quas historias narrant de iis, qui e mortuis surrexerunt, veras credimus esse, non commentitias; adeoque et Jesum fuisse e mortuis suscitatum, ut et ipse et Prophetæ prænuntiaverant. Quin et hujus e mortuis resurrectio eo, præ cæterorum resurrectione, magis digna admiratione est, quod illos Prophetæ Elias[1] et Elisæus[2] suscitarint, hunc nemo, sed pater qui in cœlis est. Quo factum, ut uberiores ejus fuerint, quam aliorum resurrectionis fructus. Quid enim boni mundo peperit resurrectio puerulorum quos e mortuis revocarunt Elias et Elisæus, quod conferri possit cum commoditatibus quæ mundo redierunt ex Jesu resurrectione, postquam pervulgata est, et illam omnes, id agente divina virtute, crediderunt?

LIX. Figmentum etiam esse putat terræ motum, et tenebras. Sed ad hoc jam pro viribus respondimus in superioribus, ubi diximus hos eventus a Phlegonte consignatos fuisse tempore quo passus Jesus fuit. Ad hæc vero: « Et cum additis eum, qui vivus auxilio sibi esse non potuit,

[1] 3 Reg. XVII, 22. [2] 4 Reg. IV, 34.

» mortuum resurrexisse, in corpore supplicii notas, in ma» nibus monstrasse clavorum vestigia; » rogo quid significent hæc : « Sibi auxilio esse non potuit. » An ad virtutem? Sed abunde sibi auxilio fuit. Nec enim quidquam aut locutus est, aut fecit contra virtutem. Vere enim ut ovis ad occisionem ductus est, et ut agnus, qui coram tondente se obmutescit[1] : quippe quem suum os non aperuisse testatur Evangelium. Quod si hæc, *sibi auxilio esse non potuit*, de rebus indifferentibus, et corporeis intelligit, jam ex Evangeliis palam feci illum in has ærumnas volentem incidisse. Postquam autem ille ex Evangelio retulit Jesum post resurrectionem ex mortuis, sui supplicii exhibuisse vestigia et manus clavis perforatas, quærit quis hæc viderit : et ad Mariam Magdalenen respiciens, quæ vidisse scribitur, sic illam injuriis incessit : Mulier, ut ipsi dicitis, fanatica. » Et quia non illa sola, sed etiam alii narrantur Jesum vidisse redivivum, pergit et istos traducere : Et « nescio quis alius, » *inquit*, iisdem magicis artibus addictus. »

LX. Deinde quasi fieri possit, ut hominis mortui, perinde ac si viveret, imago obversetur animo, subjicit convenienter Epicureæ rationi, « hæc quempiam, prout affectus » erat, somniasse, aut inani opinione delusum sibi animo » finxisse quæ desiderabat, eaque ad alios detulisse. Quod, » *inquit*, sæpe innumeris accidit. » Atque hoc etsi magni roboris esse putat, confirmat tamen necessarium imprimis dogma, subsistere mortuorum animam; ita ut qui huic sententiæ assentitur, justa de causa animam immortalem esse, aut saltem incolumem permanere credat : ut Plato ait in suo de anima dialogo, quibusdam circum sepulcra apparere mortuorum umbras et imagines. Igitur ex aliqua re subjecta imagines illæ existunt. Res autem hæc subjecta anima est, quæ in corpore splendido, ut Græci loquuntur,

[1] Isai. LIII, 7. Matth. XXVI, 63; XXVII, 12, 14.

et simili luminis subsistit. At Celsus, ab hac sententia abhorrens, vult quosdam somniare vigilantes, et inani opinione delusos sibi animo exhibere quæ desiderent. Hoc quidem per somnium fieri, nemo absurde crediderit; idem vero vigilantibus accidere, id non fit verisimile; nisi sint extra se et mente capti, aut atra bile laborent. Atque id vidit Celsus, si quidem mulierem illam vocat fanaticam: de qua re tamen ne verbum quidem in Scriptura, unde eas arripit quas calumniis insectetur.

LXI. Ergo Jesus, ut Celsus opinatur, non vere vulneratus fuit: tantum post mortem vulnerum, quæ acceperat in cruce, sparsit imagines. Sed ex Evangelio, cujus partes quasdam admittit, quasdam rejicit pro arbitrio Celsus et calumniandi libidine, Jesus e suis discipulis accivit unum incredulum, qui rem credebat impossibilem esse. Fidem tamen habebat is mulieri se vidisse narranti; neque enim dubitabat quin anima mortui conspici posset; sed sibi in animum inducere non poterat eum vere surrexisse eo corpore quod priori simile esset. Hinc est quod non dixerit solummodo: « Nisi videro, non credam : » sed addiderit : « Nisi mittam » manum meam in locum clavorum et contrectem latus ejus, » non credam. » Quæ quidem Thomas dixit, quia existimaret corporis oculis conspicabile fieri posse corpus animæ quæ priorem formam omnino referret

. . . . . Et magnitudine et oculis decoris
Et voce, ...

sæpe etiam

. . . . Et simili amictu[1].

Cum igitur Thomam advocasset Jesus, dixit illi : « Infer » digitum tuum huc, et vide manus meas, et affer manum » tuam, et mitte in latus meum, et noli esse incredulus, sed » fidelis[2]. »

[1] Iliad. XXIII, 66, 67. — [2] Joan. XX, 27.

LXII. Ac consentaneum quidem erat omnibus quæ de illo prædicta fuerant (inter quæ erat et resurrectio), et iis quæ fecerat, nec non iis quæ ipsi contigerant, ut illa omnia hoc omnium splendissimo miraculo cumularentur. Ait enim Propheta ex persona Jesu : « Caro mea habitabit in spe, » quia non derelinques animam meam in inferno, nec dabis » sanctum tuum videre corruptionem [1]. » Erat autem post suam resurrectionem quasi medius inter crassum corpus illud quod habebat antequam pateretur, et subtile quo anima induta conspicitur postquam prius corpus deposuit. Unde cum essent simul discipuli ejus et Thomas, « venit Jesus ja» nuis clausis, et stetit in medio et dixit : Pax vobis [2] : » et Thomæ : « Infer digitum huc, » etc. Et in Evangelio secundum Lucam, colloquentibus Simone et Cleopha de iis quæ illis acciderant, Jesus interveniens « ibat cum illis : oculi » autem illorum tenebantur ne eum agnoscerent. Et ait ad » illos : Qui sunt hi sermones, quos confertis ad invicem » ambulantes [3] ? » Et postquam aperti sunt oculi eorum et ipsum cognoverunt, Scriptura disertis verbis annotat : « Et » ipse evanuit ex oculis eorum. » Quamvis igitur Celsus visiones de Jesu cum aliorum somniis, eosque qui Jesum viderunt post ejus resurrectionem cum iis comparet quos inania spectra ludificantur; nemo candidus et prudens res quæ ad Jesum pertinent, examinaverit, quin agnoscat eas esse cæteris longe magis admirabiles.

LXIII. Postea Celsus quæ scripta sunt reprehendens, difficultatem objicit minime contemnendam. « Si suam, *inquit*, » divinam potentiam revera innotescere voluit, oportuit uti» que, ut se suis adversariis, suo judici, omnibus omnino » ostenderet. » Nam et nobis ex Evangelio certum est, eum post resurrectionem non perinde ac ante, se vulgo et omnibus præbuisse conspicuum. Sed in Actis quidem scriptum

[1] Psal. xv, 9. — [2] Joan. xx, 26. — [3] Luc. xxiv, 13.

est : «Per dies quadraginta apparens (discipulis), loquebatur de regno Dei[1] :» ex Evangeliis autem liquet eum cum illis non semper fuisse versatum; modo post dies octo, clausis januis, in medio eorum visum esse, aliquando quibusdam similibus modis[2]. Item Paulus circa finem primæ ad Corinthios ita scribit, ut satis innuat Jesum non ita vulgo post, ac antequam pateretur, visum fuisse. «Tradidi enim vobis in primis, *inquit*, quod et accepi, quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris, secundum Scripturas; et quia visus est Cephæ, et post hoc duodecim : deinde visus est plusquam quingentis fratribus simul, ex quibus multi manent usque adhuc, quidam autem dormierunt. Deinde visus est Jacobo, deinde Apostolis omnibus : novissime autem tanquam abortivo visus est et mihi[3].» Magna igitur quædam, admiranda, et majora æstimatione non modo vulgi fidelium, sed etiam eorum qui multum profecerunt, arbitror esse quæ eo spectant, ut explicetur quid sit, cur suscitatus e mortuis non perinde conspectus fuerit, atque ante illud tempus. De multis autem, ut in opere contra sermonem in Christianos eorumque fidem injuriosum scripto, vide an possimus pauca recte afferre, quæ hujus defensionis moveant auditores.

LXIV. Jesus, quamvis unus esset, plura tamen erat pro varia illum considerandi ratione, nec eodem modo inspicientibus omnibus videbatur. Illum plura fuisse pro varia illum considerandi ratione, patet ex hoc loco : «Ego sum via, veritas et vita[4] :» et ex isto : «Ego sum panis[5]» et ex hoc : «Ego sum ostium[6],» et ex aliis innumeris. Eumdem autem non semper intuentibus visum fuisse, sed pro intuentium captu, evidens erit cogitanti, illum, cum in excelso monte transfigurandus esset, non secum Apostolos

[1] Act. I, 3. — [2] Joan. XX, 26. — [3] I Cor. XV, 3. [4] Joan. XIV, 6. — [5] Id. VI, 36. — [6] Id. X, 9.

omnes duxisse, sed Petrum, Jacobum et Joannem solos: utpote qui soli videndæ ejus gloriæ pares erant, poterantque Moysen et Eliam in gloria conspicuos contemplari, eos colloquentes et cœlestem vocem e nube emissam audire. Et quidem antequam in montem ascenderet[1], ubi accesserunt ad eum discipuli, et de beatitudinibus disseruit; cum infra montem vespere curabat omnes qui adducti ad illum erant, et illos omni morbo et omni infirmitate liberabat; non opinor illum apparuisse laborantibus medicaque ejus ope indigentibus eumdem, ac iis, qui viribus valentes cum ipse in montem conscendere poterant. Sed et cum seorsim discipulis enarrabat parabolas[2], quæ cum involucris dictæ turbis fuerant, quemadmodum auditu meliore erant qui explicationem parabolarum, quam qui easdem sine explicatione audiebant; sic etiam illi oculis animæ, imo et corporis, mea quidem sententia, præstabant. Et cum Judas illum proditurus turbis se comitantibus dixit quasi illum non cognovissent: « Quem osculatus fuero, ipse est[3], » probat etiam Jesum non eumdem semper visum fuisse. Idem indicare mihi videtur Salvator ipse, cum ait: « Quotidie vobiscum » eram in templo docens, et non tenuistis me[4]. » Cum igitur id de Jesu sentiamus, non solum quoad interiorem et multis absconditam divinitatem, sed etiam quoad corpus, cujus erga quos et quando vellet, mutabat formam; dicimus eum, antequam expoliasset Principatus et Potestates, et esset peccato mortuus, potuisse ab omnibus videri; sed postquam expoliavit Principatus et Potestates[5], et habere desiit quod sub oculos vulgi caderet[6], non potuisse videri ab illis omnibus, qui illum antea viderant. Unde, si non se omnibus post resurrectionem conspiciendum dedit, id fecit ut illis parceret.

[1] Matth. v, 1. — [2] Id. xiii, 19. — [3] Id. xxvi, 48. — [4] Ibid. 55. — [5] Coloss. ii, 15. — [6] Rom. vi, 20.

LXV. Quid dico omnibus ? Imo ne Apostolis et discipulis quidem suis præsens semper aderat, nec semper videbatur, ut qui aspectum ejus sine ulla intermissione ferre non poterant. Fulgidior enim, absoluta dispensatione, ejus erat divinitas. Hanc Cephas Petrus videre potuit, ut Apostolorum primitiæ; post illum duodecim, Matthia in locum Judæ subrogato[1]; deinde quingentis fratribus simul visus est; tum Jacobo; post aliis præter duodecim Apostolos omnibus, forte septuaginta discipulis; novissime omnium Paulo tanquam abortivo et scienti qua causa diceret : « Mihi omnium » sanctorum minimo data est gratia hæc[2]. » Forsan et minimus et abortivus idem significant. Quemadmodum igitur Jesum nulla causa quis reprehenderet, quod, cum se transfiguratus esset, et vestimentorum suorum splendorem, gloriamque Moysis et Eliæ cum ipso colloquentium ostensurus, non Apostolos omnes in montem excelsum perduxerit, sed solos tres ante nominatos; sic immerito de Apostolorum scriptis conqueratur, quod Jesum referant post resurrectionem visum fuisse non omnibus, sed iis, quorum oculos esse noverat suæ resurrectioni videndæ pares. Quæ hactenus dixi, firmari arbitror et hoc de Jesu testimonio : « In hoc » enim Christus mortuus est et resurrexit, ut et mortuorum » et vivorum dominetur[3]. » Hinc namque vides, Jesum esse mortuum, ut vivis dominetur; et resurrexisse ut non solum in mortuos, sed etiam in vivos dominatum habeat. Quos Apostolus vocat hic mortuos, et quibus dominatur Christus, eos intelligit, de quibus in prima ad Corinthios : « Canet » enim tuba, et mortui resurgent incorrupti[4]; quos autem vivos dicit et immutandos, ii sunt diversi ab illis, qui mortui resurgent. De istis sic loquitur : « Et nos immutabimur, » quæ sequuntur proxime ista : « Mortui resurgent primum. » Sed et in prima ad Thessalonicenses eamdem aliis verbis

[1] Act. I, 26. — [2] Ephes. III, 8. — [3] Rom. XIV, 9. — [4] I Cor. XV, 52.

differentiam statuens, dicit alios dormientes esse, alios vivos. Sic enim ait: « Nolumus vos ignorare, fratres, de dor» mientibus, ut non contristemini, sicut et cæteri qui spem » non habent. Si enim credimus quod Jesus mortuus est et » resurrexit, ita et Deus eos qui dormierunt per Jesum ad» ducet cum eo. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, » quia nos qui vivimus, qui residui sumus in adventum Do» mini, non præveniemus eos qui dormierunt[1]. » Quorum locorum interpretationem, qualis nobis visa est, dedimus in commentariis, quæ in primam ad Thessalonicenses epistolam composuimus.

LXVI. Neque vero mireris Jesum resuscitatum ab omnibus turbis non videri quæ in illum crediderunt: quando Paulus ad Corinthios quasi pluribus capiendis impares scribat: « Ego autem judicavi nihil scire inter vos, nisi Jesum » Christum et hunc crucifixum[2]. » Cui simile est et istud: « Nondum enim poteratis; sed nec nunc quidem potestis: » adhuc enim carnales estis[3]. » Sic igitur Scriptura divino judicio omnia faciens de Jesu memoriæ prodidit, illum quidem ante passionem pluribus promiscue conspectum, sed non semper; post passionem vero non similiter se conspiciendum præbuisse, sed cum quodam delectu pro suo cuique modulo. Sicut autem scriptum est: « Apparuit Dominus » Abraham[4], » aut cuipiam e sanctis; quamvis tamen nec semper, sed ex intervallis, nec omnibus appareret: sic cogita Filium Dei eodem illis apparuisse delectu, quo Deus istis apparuit.

LXVII. Respondimus igitur pro viribus, et quantum hujus generis opus permittebat, ad ista: « Si suam divinam » potentiam vere innotescere voluit, suis utique adversariis, » suo judici, omnino omnibus se ostenderet oportuit. » Nec enim illi qui ipsum condemnaverat, nec suis adversariis

[1] I Thess. IV, 13. — [2] I Cor. II, 2. — [3] Id. III, 3. — [4] Gen. XII, 7.

oportuit ut se commonstraret : illi enim et istis pepercit Jesus, ut ne percuterentur cæcitate, qua Sodomitæ percussi fuerunt, cum Angelorum apud Lot hospitantium pulchritudini struxerunt insidias. Quod factum his verbis declaratur: « Extendentes autem viri manus, traxerunt Lot ad se in do» mum, et januam domus occluserunt. Viros autem qui ad » januam domus erant, percusserunt cæcitate a parvo ad » magnum, et defecti viribus quærebant januam [1]. » Jesus igitur divinam potestatem innotescere voluit unicuique eorum, quorum vires eam ferre poterant, et quantum per illas vires licebat. Nec alia causa, quin se monstraret, abstinuit, quam quod virium sibi videndo imparium rationem haberet. Frustra ergo sic Celsus excipit : « Nec enim am» plius quempiam hominum reformidabat, cum et mortem » jam obiisset, et, ut dicitis, Deus esset : nec eo consilio » primum missus fuerat, ut lateret [2]. » Missus est enim, non tantum ut cognosceretur, sed etiam ut lateret. Nam nec iis quidem qui illum cognoscebant, notum erat totum quod erat; sed quid ejus illos fugiebat: quibusdam autem prorsus incognitus fuit. Illis vero portas lucis aperuit, qui filii tenebrarum et noctis nati dederunt operam, ut diei et lucis filii fierent. Et Salvator Dominus, ut bonus medicus potius venit ad nos peccatis plenos, quam ad justos.

LXVIII. Jam videamus quænam sint, quæ postea Judæus apud Celsum dicat : « Quod si hoc ipsum, inquit, » conduceret ejus divinitati comprobandæ, subito e cruce » evanescere debuit. » Id certe mihi simile videtur sermoni eorum, qui providentiæ hostes, et rebus, ut conditæ sunt, minime contenti, alias describunt, dicuntque : Quanto melior mundus esset, si ita haberet, ut descripsimus ! Unde accidit, ut, si describant quæ fieri possunt, deteriorem, quantum in se fuit, sua descriptione fecisse mundum ar-

[1] Gen. xix, 11. — [2] Luc. xix, 10.

guantur; sin autem pejora, quam quæ sunt, non delineasse videantur, ostendunt se voluisse quæ naturæ repugnent: ita ut utrinque perridiculi sint. Hic itaque accidere potuisse, ut Jesus, qui natura Deus erat, quando vellet, evanesceret, res per se quidem patet: sed ex iis quæ de illo scripta sunt aperte colligitur, saltem ab iis, qui non quædam e Scripturis recipiunt ut doctrinam calumnientur, cætera vero figmenta esse existimant. Nam in Evangelio secundum Lucam scriptum est[1], illum post suam resurrectionem accepisse panem, benedixisse, et fractum porrexisse Simoni et *Cleopæ;* illorum, accepto pane, apertos oculos fuisse, et illum, postquam ab illis cognitus est, evanuisse.

LXIX. Probare autem volumus non utilius futurum fuisse ad universam dispensationem, si subito e cruce corpus ejus evanuisset. Quæ Jesu contigisse scribuntur, ex nudis litteris solaque historia consideranda non sunt, quasi tota in iis veritas consisteret. Nihil enim eorum est, quod alterius cujusdam rei signum esse non animadvertant ii, qui Scripturas prudentius legunt. Itaque quod ille crucifixus est, id veritatem habet in his: « Christo confixus sum » cruci: » et in istis: « Mihi autem absit gloriari, nisi in » cruce Domini mei Jesu Christi, per quem mihi mundus » crucifixus est et ego mundo[2]: » et mors ejus necessaria fuit propter illud: « Quod enim mortuus est peccato, mortuus » est semel[3]: » item ut idem diceret « se configuratum morti » ejus[4], » et istud: « Nam si commortui sumus, et convi» vemus[5]. » Sic et ejus sepultura accommodari potest ad eos, qui morti ejus conformes confixi sunt cum illo cruci, et cum illo mortui sunt. Id nos Paulus docet his verbis: « Consepulti enim sumus cum illo per baptismum, et cum » *illo* resurreximus[6]. » Sed ea, quæ de sepultura, de sepul-

[1] Luc. xxiv, 30. — [2] Galat. ii, 20; vi, 14. — [3] Rom. vi, 10. — [4] Philip iii, 10. — [5] 2 Tim. ii, 11. — [6] Rom. vi, 4.

» enim Domini descendit de cœlo et accedens revolvit lapidem [1]. » Et post pauca Matthæus idem : « Et ecce Jesus » occurrit illis [2] : » quando Mariis modo nominatis dixit « Avete. Illæ autem accesserunt et tenuerunt pedes ejus, » et adoraverunt eum. » Refutatum quoque istud est : « Omnes fuerunt supplicii testes, unus resurrectionis : » ubi nimirum hoc aliud refelli, « non omnibus visus est. » Addimus, quæ in ipso humana erant, sub oculos omnium fuisse objecta ; quæ vero divina (non de iis loquor, quæ ad alia referuntur, sed de iis quæ inter se differunt), ea non omnes capere potuisse. Animadverte, obsecro, quam manifeste hic Celsus a se ipse dissideat. Postquam enim dixit illum se uni mulierculæ suisque sodalibus clam videndum præbuisse ; continuo subjicit : « Omnes fuerunt supplicii testes, unus resurrectionis : quod contra fieri oportuit. » Oportuit igitur, si Celsum audiamus, non ut omnes supplicii testes essent, unus resurrectionis, sed contra. Et quantum hæc verba sonant, voluit et quod fieri non potuit, et quod absurdum est, nempe ut supplicii testis esset unus, omnes resurrectionis. Nam quæ alia subjecta est sententia his verbis : *Quod contra fieri oportuit?*

LXXI. Cæterum nos docuit Jesus, quis illum miserit, cum ait : « Nemo novit Patrem nisi Filius [3] : » Et, « Deum » nemo vidit unquam. Unigenitus Deus, qui est in sinu Patris, ipse enarravit [4]. » Ipse est qui de Deo coram germanis suis discipulis disserens, eos quæ ad Deum pertinerent, edocuit : ejus sermonum vestigia, quæ in Scripturis invenimus, nobis ad disserendum de Deo viam parant. Hic enim legimus, « Deus lux est, et tenebræ in eo non sunt ullæ [5] : » illic vero : « Spiritus est Deus, et eos qui adorant eum, in » Spiritu et veritate oportet adorare [6]. » Sed aliæ innumeræ

[1] Matth. XXVIII, 2. — [2] Ibid. 9. — [3] Luc. X, 22. — [4] Joan. I, 18. — [5] I Joan. I, 5. — [7] Joan. IV, 22.

sunt, propter quas illum Pater miserit. Has, qui volet,
re poterit vel ex Prophetis, qui illum prænuntiaverunt,
Evangelistis. Nec vero paucas discet ex Apostolis,
ne ex Paulo. Ipse etiam est, qui pietati deditos illus-
et in peccatores animadvertit. Cujus rei ignarus Celsus
« Si quidem esset pietati deditos illustraturus, eos vero
ccant aut quos peccatorum pœnitet, miseraturus. »
XII. Postea ait: « Si delitescere voluit, cur audita
e cœlo est illum Dei filium prædicans? Sin autem no-
latere, cur suppliciis affectus, cur mortuus est? » Qui-
vincere putat, inter se pugnare, quæ de Jesu scripta
Nimirum non vidit, illum omnia, quæ ad ipsum spec-
nt, noluisse ut omnibus et vulgo paterent; neque vi-
n ut omnia laterent. Unde vox illa cœlestis illum Dei
prædicans clamansque: « Hic est filius meus dilec-
in quo complacui[1], » non dicitur audita turbis, ut
Judæus existimat. Et illa vox in excelso monte e nube
a solis illis exaudita fuit, qui cum illo ascenderant[2].
a enim hujusmodi vox a solis illis auditur, a quibus
i vult qui loquitur. Ut interim prætermittam hanc Dei
n non esse aut percussum aërem, aut percussionem
, aut quidquid aliud de vocis natura dici solet. Unde
t non audiatur nisi ab eo, qui præstantiore auditu,
est hujus corporis, divinioreque præditus est: et cum
non vult suam omnibus audiri vocem, ille solus au-
qui auditum illum præstantiorem habet; ille vero
percipiat qui surdas animæ aures habet. Atque hæc
ra istud: « Quorsum audita vox e cœlo est, illum Dei
m prædicans? *Quod sequitur :* Sin autem delitescere
uit, cur suppliciis affectus, cur mortuus est? » satis
sum est, cum fuse supra de ejus passione agebamus.
XIII. His subjungit Celsi Judæus quasi rem conse-

tth. III, 17. — [2] Id. XVII, 5.

quentem, quæ tamen minime consequitur. Neque [illegible] quoniam voluit ut ex suppliciis, quæ pertulit, mortem [illegible] temnere disceremus, consequens est, ut e mortuis [illegible] tus debuerit palam omnes ad lucem vocare et docere, cujus rei causa venisset. Nam primum vocavit ad lucem omnes, cum dixit : « Venite, omnes qui laboratis et onerati estis, et » ego reficiam vos[1]. » Et cujus causa venerit, Scriptura explicat, sive cum sermonem, quem ille et prolixum fecit de beatitudinibus, sive cum quæ post illum sermonem dicta sunt, sive cum parabolas, sive tandem colloquia [illegible] Scribis et Pharisæis habita commemorat. Et Evangelium secundum Joannem quot Jesus docuerit, repræsentat, [illegible] que magniloquentiam, quæ in rebus magis, quam in verbis posita erat. Quin et ex Evangeliis constat eum locutum fuisse quasi potestatem haberet, ita ut omnes admirarentur[2].

LXXIV. Hæc omnia sic Celsi Judæus concludit : « Atque » hæc vobis ex vestris ipsorum Scripturis protulimus : [illegible] » ter quas nullo alio teste nobis opus fuit. Ipsi enim [illegible] » vestro gladio jugulatis. » Sed probatum est Judæum [illegible] contra Jesum, et contra nos effutiisse, quæ ex Evangeliis nostris non duxerit. Nec arbitror illum effecisse, quod sibi tamen fingit ipse somnium, nos contra nosmetipsos pugnavisse. Exclamat paulo post Judæus : « Altissime cœlorum » Deus? quis Deus inter homines versatus non impetravit » fidem? » Ad quod sic ego respondeo. Narrat Moses [illegible] Deum Hebræis præsentem affuisse ; neque solum cum [illegible] Ægypto signa et prodigia patrabat, cum per mare Rubrum transitum aperiebat, cum per columnam igneam, per luminosam nubem illis præibat, sed etiam cum Decalogum tradidit : nec tamen a videntibus impetravit fidem. [illegible] quem videbant et audiebant, si fidem habuissent, non [illegible] tulum sibi conflassent; « Non *mutassent* gloriam suam

[1] Matth. XI, 28. - [2] Id. VII, 29.

itudinem vituli comedentis fœnum[1]:» non de illo sibi mutuo dixissent: «Hi sunt dii tui, Israel, qui erunt te de terra Ægypti[2].» Hic observes velim an ;mper iidem sint Judæi. Quantalibet miracula fecerit quamlibet perspicue illis affuerit, nihilo magis illi tribuerunt toto illo tempore quo in deserto perman-t, ut in lege Moysis scriptum est. Et nunc nec admi-s Jesu adventus, nec sermones cum potestate habiti, nsolita coram omni populo patrata miracula eos addu-potuerunt, ut eum reciperent.

XXV. Atque hæc satis esse arbitror probare volenti rorum in Jesum incredulitatem iis esse consentaneam, ab initio sunt de illo populo mandata litteris. Dicenti i Celsi Judæo: «Quis Deus inter homines versatus non etravit fidem, maxime cum ad eos venit qui eum enturum sperabant? quomodo non agnoscitur, qui dudum expectatus venit?» Reponerem ego: quid ;, o boni! vestris interrogationibus respondeamus? vobis, vestro quidem judicio, majora videntur esse cula, quæ in Ægypto aut in deserto facta sunt, an quæ esum apud vos fecisse dicimus? Nam si ex vobis priora majora posterioribus, nonne perspicuum est ideo vos, majoribus assueveratis derogare fidem, minora asper-; esse? Nam minora putatis quæ de Jesu dicimus. Sin n Jesu miracula iis esse paria dicantur, quæ a Moyse esse testantur Scripturæ, quid mirum, si idem popu-;que hic atque illic, mox a principio incredulus fuit? ı vobis per Moysen data primum est lex, in qua vestra lelium et delinquentium peccata consignantur: Jesum ;m in confesso est nobis esse novæ legis novique fœderis ;orem. Itaque Jesum respuendo vos ipsi contra vos ; testimonium vos esse filios eorum qui in deserto Deum

[1] alm. cv, 20. — [2] Exod. xxxii, 40.

cro et de eo qui sepelivit, scripta sunt, fusius alibi opportuniusque edisseram, ubi de illis data opera agendum est. Nunc satis fuerit considerare quid sibi velint sindon munda, qua purum Jesu corpus involvi oportebat, et monumentum novum in petra excisum a Joseph, ubi nondum quisquam jacuerat [1], vel ut Joannes loquitur, « in quo nondum quisquam positus erat [2]. » Vide nunc an consensus ille trium Evangelistarum, quibus curæ fuit ut excisum seu exculptum in petra monumentum describerent, compellere quemquam possit, ut eorum quæ scripta sunt perscrutans rationes, aliquid in iis absconditum et abstrusum inquirat, sicut et in novitate monumenti, quam Matthæus et Joannes memorarunt, et in ea Lucæ et Joannis observatione, nullum ibi mortuum positum fuisse. Nimirum oportuit ut qui non erat reliquis mortuis similis, sed etiam mortuus sanguinis et aquæ effusione signa vitæ dederat, quique novus, ut ita dicam, erat mortuus, is in novo et puro sepulcro conderetur : ut quemadmodum nativitas ejus qualibet alia purior fuit, quippe qui non ex utriusque sexus conjunctione, sed ex Virgine natus est; ita etiam sepultura haberet puritatem, cujus signum erat novum illud, in quo positum corpus ejus fuit, monumentum, non ex collecticiis lapidibus constructum, nec unum natura, sed in una et undecumque conjuncta petra exculptum excisumque. Verum de horum locorum enarratione, et de ratione ascendendi a rebus, quæ accidisse narrantur, ad res quarum illæ erant figuræ, sublimius quis diviniusque dissereret, qui opportuna occasione et ex industria id negotii susciperet. Quod autem ad litteram attinet, sic exponi potest, oportuisse ut qui crucis supplicium sibi subeundum esse judicaverat, is servaret ea quæ hujusmodi proposita

[1] Luc. XXIII, 53. — [2] Joan. XIX, 41. — [3] Matth. XXVII, 60. Luc. XXIII, 53. Joan. XIX, 41.

o, Celse, Judæum contra Jesum inducis dicentem: romptus ad minas et vituperia clamitat: Væ vobis! præ- :o vobis?» Videsne quidquid cum Jesu expostulat, tra ipsum de Deo dici posse? Nam Deus in Prophetis ınitur iisdem prorsus, quales Judæus intendit, accusa- ıibus obnoxius, quasi persuadere non posset. Dixerim m Celsi Judæo qui hæc se putat recte Jesu probro dare, crationes, quotquot fere sunt in Levitico et Deuterono- › scriptæ, si Judæus e Scriptura defenderit, nos simili- aut etiam melius defensuros vituperia et minas quas Jesus :tasse existimatur. Imo legem ipsam Moysis nos, qui a ·su docti sumus legalia scripta sapientius intelligere, ıam Judæus, defendere magis poterimus: quanquam et ıdæus ipse, si perspexerit Propheticorum sermonum men- n, ostendere poterit Deum non leviter minari et objur- re, cum dicit *væ* et *denuntio vobis*, et quomodo Deus, ut mines ad se convertat, hæc dicat, quæ Celsus ne corda- m quidem hominem esse dicturum arbitratur. Similiter tem Christiani, qui unum in Prophetis et in Domino ·um noverunt, planum facient, rationi consonas esse, as ille minas esse censet, et quas objurgationes vocat. ucis insuper hoc loco Celsum qui Philosophum se et nos- ırum rerum scientem esse jactitat, interrogabo: Heus tu! Mercurius apud Homerum Ulyssi dicit:

Infelix, quorsum sic solus tesqua pererras?

's tibi dari rationem hanc; Mercurium sic apud Home- m loqui, ut Ulyssem castiget; quoniam Sirenum est,

. . . . . Quas circumdat acervus ossium,

lulari et his uti mollibus verbis:

Huc ades, o decus et Græcorum splendor, Ulysses!

ı autem Prophetæ apud me et Jesus ipse, ut auditores

convertant, *vœ* utantur aliisve, ut vocas, objurgationibus, hæc nihil ad utilitatem audientium pertinent, hanc loquendi rationem non adhibet ut Pæoniam medicinam. Nisi forte vis, Deum, aut eum qui divinæ est naturæ particeps, cum homines alloquitur, quæ suæ naturæ suæque dignitati conveniant attendere; minime vero considerare, quid hominibus quos regit et suo verbo adducit deceat proferri, et qua ratione pro suis quisque moribus sit alloquendus. Id autem quam ridiculum, dicere Jesum non potuisse persuadere! Hoc enim æque ferit non solum Judæum, apud quem prophetiæ multis hujusmodi exemplis refertæ sunt: sed etiam Græcos, quorum sapientes vel celeberrimi saepe non potuerunt aut insidiatores, aut judices, aut accusatores persuadere, ut, relictis vitiis, virtutis adipiscendæ causa philosophiam amplecterentur.

LXXVII. Postea dicit Judæus Jesu, sine dubio secundum Judæorum placita: « Certe speramus nos in corpore » resurrecturos esse et æternam habituros vitam; et hujus » resurrectionis exemplum et ducem fore eum, qui mittendus ad nos est, et probaturum nihil esse quod Deus nequeat efficere. » Haud equidem scio an Judæus diceret Christum ab illis expectatum resurrectionis exemplum in se præbiturum esse. Verum esto, sic sane sentiat et loquatur. Respondeo ad eum, qui dicit se nostris e Scripturis nobiscum agere: legisti, o bone! ea, in quibus nos reprehensione dignos existimas; Jesum autem resurrexisse, eumque ex mortuis primogenitum esse, non legisti? An hæc ideo scripta non sunt, quia scripta esse nolles? Quoniam vero Judæus apud Celsum pergit loqui et resurrectionem corporum admittit, non arbitror opportunum nunc esse tempus de illa sermonem faciendi, cum credat et profiteatur corporum esse resurrectionem: sive illi ex animo consensum præbeat, et recte de illa disserere possit; sive non

ed potius illi se assentiri fingat. Hæc igitur ad Celsi Judæum dicta sunto. Cum autem addat : « Ubi nunc est? ut videamus et credamus. » Dicemus et nos : Ubi nunc est, qui in prophetis loquitur et prodigia fecit? ut videamus et credamus vos Dei peculium esse. An vobis licet causas dare cur Deus Hebræorum generi non præsens semper adsit : nobis autem easdem non licebit reddere de Jesu, qui semel suscitatus, suam discipulis resurrectionem persuasit, et ita quidem persuasit, ut per ea quæ patiuntur, palam omnibus faciant se ludos facere quæcumque gravia in vita molestaque sunt, quia vitam æternam resurrectionemque sibi verbo et opere demonstratam præ oculis habent?

LXXVIII. Pergit Judæus : « An eo descendit, ut increduli essemus? » Cui dicitur, non eo venisse ut Judæis causa incredulitatis esset, sed eam futuram esse providens, prædixit : et ad vocationem gentium usus est Judæorum incredulitate : horum enim casus, gentibus fuit salus. Ac de iis Christus ipse in Prophetis : « Populus, *inquit*, quem » non cognovi, servivit mihi, in auditu auris obedivit mihi[1]. » *Et :* Inventus sum a non quærentibus me, apparui iis qui » me non interrogabant[2]. » Atque etiam liquet pœnas, quas Judæi etiam in hac vita passi sunt, iis inflictas esse, postquam intulerunt Jesu supplicia. Si igitur in illos sic invehe remur : an admirabilis erga vos fuit Dei providentia et benignitas, qui vos suppliciis affectos privavit simul et Hierusalem et vestro ut vocatis sanctuario et sanctissimo cultu? Respondeant. Si dicent quod Dei vindicet providentiam, nos magis et multo melius illam tuebimur. Dicemus enim admirandam Dei providentiam fuisse, quæ peccato populi illius usa est, ut gentes per Jesum ad regnum Dei vocarentur, tametsi essent a testamentis alienæ, et nihil ad eas promissiones pertinerent. Atque hæc prædixerunt Pro-

[1] 2 Reg. II, 44. — [2] Isai. LXV, 1.

phetæ, propter Hebraïci populi peccata Deum electurum non unam aliquam gentem, sed selectos ex omnibus; et stultis mundi electis, gentem stupidam divinis eloquiis crediturum, sublato aliis regno Dei et aliis tradito. Unum de multis satis impræsentiarum fuerit afferre ex Cantico Deuteronomii vaticinium, ubi ex persona Christi habentur hæc de gentium vocatione : « Ipsi me provocaverunt in iis qui » non erant dii, et irritaverunt in idolis suis; et ego pro» vocabo eos in eo qui non est populus, et in gente stulta » irritabo illos [1]. »

LXXIX. Tandem hæc omnia concludens Judæus [2], sic de Jesu loquitur : « Homo igitur fuit ille, et talis quidem, » qualem et veritas declarat et demonstrat ratio. » Sed nescio an homo, ausus per universum orbem suam religionem doctrinamque suam disseminare, posset sine Deo facere omnia pro arbitrio, superareque eos omnes, qui suæ doctrinæ promulgationi adversarentur, Reges, Imperatores, Senatum Romanum, omnes omnium gentium Principes, populum. Quomodo autem et hominis natura, nihil habens in se ipsa præstantius, posset tantæ multitudinis animos immutare, nec modo sapientium, quod non mirum esset, sed eorum etiam, qui nulla ratione ducuntur, qui vitiis dediti sunt, quique eo difficilius ad continentiam adducuntur, quo minus rationi sunt obsequentes. Quoniam vero Christus erat et Dei virtus et Patris sapientia, hæc omnia fecit et etiam nunc facit, licet Judæi et Græci, ejus doctrinæ increduli assentiri nolint. Nos igitur Jesu documentis instructi Deo credere non unquam desinemus, et illos ad Dei cultum cæcutientes ad meliorem frugem velle revocare: quamvis nos cæcitatis accusent, ipsi vere cæci, et nos decipere homines criminentur, cum ipsi sive Judæi,

[1] Deut. XXXII, 21.
[2] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 93 et seqq.

sive Græci, audientes se decipiant. Pulchra profecto nostra decipiendi ratio, quippe qui facimus, ut ex intemperantibus temperantes fiant, aut studeant temperantiæ; ex injustis justi sint, aut ad justitiam tendant; ex imprudentibus evadant prudentes aut viam prudentiæ sectentur; ex timidis, ignavis, imbecillis animosi sint et fortes: qua virtute tum præsertim eminent, cum ad pietatem erga Deum omnium conditorem servandam decertant. Venit ergo Jesus Christus non ab uno Propheta, sed ab omnibus prænuntiatus. Et Celsi ignorantia fuit, Judæum inducere dicentem, ab uno propheta prædictum Christum fuisse. Atque hæc Judæus apud Celsum, quasi secundum suam legem locutus, additis nonnullis aliis, quæ minime digna sunt mentione, finem dicendi facit. Hic igitur et ego secundo contra illius sermonem libro finem imponam. Deo autem dante, et Christi virtute in nostram animam illapsa, in tertio quæ postea a Celso scripta sunt refutare conabimur.

non necessarium fuerit, ut gens, quæ aliorum populorum deos despicari didicerat, Prophetarum copiam haberet, qui quid majus prædicerent, quodque superaret quæcumque aliis in locis redderentur oracula.

III. Præterea fiebant ubique, saltem in multis locis, miracula. Celsus ipse memorat in consequentibus Æsculapium sanantem et de rebus futuris responsa dantem in urbibus omnibus quæ sacræ sibi erant, exempli causa Triccæ, Epidauri, Coo, Pergami; Aristeam Proconnesium, Clazomenium quemdam, et Cleomedem Astypalensem: et apud solos Judæos, qui se rerum omnium Deo sacros dicebant, nullum signum, nullum prodigium fuit, quod adjuvaret et firmaret eorum in rerum omnium conditorem fidem spemque alterius melioris vitæ? Id sibi quomodo in mentem inducere queunt? Statim enim convertissent illi se ad cultum dæmonum, qui ventura prædicerent morbisque mederentur, et deseruissent Deum, qui verbo quidem illis opem ferre credebatur, re autem nunquam se exhibuisset præsentem. Quod nedum facerent, si innumera incommoda sustinere modo in Assyria, modo in Perside, modo sub Antiocho maluerunt, quam Judaïsmum ejurare ejusque violare leges; quomodo ii, qui historiis et vaticiniis insolitis non adjungunt fidem, saltem verisimilitudine non adducuntur ut credant figmenta hæc non esse; sed potius puras Prophetarum animas nullum ad virtutem sectandam laborem recusantium, impulsas a Spiritu divino inhabitante fuisse, ut prænuntiarent, alia quidem iis qui sua ætate in vivis erant, alia autem posteris, et præcipue Salvatoris ad homines futurum adventum?

IV. Si hæc ita se habent, quomodo de umbra asini disputant inter se Judæi et Christiani, cum inquirunt e prophetis quibus ex æquo fidem utrique tribuunt, is-ne venerit qui prædictus est, an non, sed adhuc expectetur? Verum

etsi daretur Celso Jesum non esse eum, quem Prophetæ prædicaverunt; nihilo magis de umbra asini quæsierint, qui Propheticarum scripturarum sensum hoc consilio scrutarentur, ut evidenter demonstrarent qualisnam sit is quem Prophetæ præsignificaverunt, quidnam facturus, et, si fieri potest, quandonam etiam adventurus. Jesum vero Christum esse prædictum jam supra probavi, et hanc in rem pauca de multis produxi vaticinia. Neque igitur Judæi, neque Christiani aberrant, cum Prophetas Deo inspirante locutos fuisse credunt; sed errant ii, qui de Christo, quem Prophetæ expectandum esse dixerunt, falsa opinantur : licet verus Prophetarum sermo, et quisnam futurus et ubinam nasciturus esset, docuerit.

V. Postea Celsus, ratus Judæos genere Ægyptios ideo ex Ægypto excessisse, quia rem publicam seditionibus turbarent et ritus religionis more receptos despicatui haberent, ait « illos, quæ ab ipsis passi erant Ægyptii, eadem passos » fuisse ab iis, qui Jesu adhæserunt et ei ut Christo crediderunt, et utriusque novandarum rerum causam fuisse seditiosum animum. » Quid hic Celsus agat, considerandum est. Ægyptii, cum Hebræos fame Judæam devastante Ægyptum petere coactos acerbe tractassent[1], supplicesque et hospites injuriis affecissent, persolvere pœnas, quas a divina providentia inflictas oportuit genti, quæ conjuraverat in hospites, a quibus illi nulla orta erat injuria. Unde Dei flagellis castigati ægre paulopost licentiam abeundi quo vellent dederunt iis, quos injuste in servitutem redegerant. Amantes igitur sui et suis popularibus plus honoris habentes quam vel justioribus hospitibus, nullam reliquam fecerunt calumniam, quam in Moysen et Hebræos dicerent : ita ut prodigiosa Moysis miracula non ausi omnino inficiari, magicis artibus, non divinæ potestati ascripserint. Moyses tamen

[1] Exod. I, 12. Gen. XLVI, 2. Exod. XII, 31.

non ut præstigiator, sed ut vir pius et rerum omnium Deo devotus et divini Spiritus particeps Judæis leges tulit, quas illi dictavit Deus, et quæ acciderant perscripsit ut vere gesta fuerant.

VI. Non igitur Celsus æquus fuit rerum quæ alio modo, ab Ægyptiis, alio a Judæis narrantur, æstimator; sed in Ægyptios veluti amore præoccupatus, oppressoribus hospitum assensus est ut vera referentibus; Hebræos autem injuriis oppressos dixit ex Ægypto per seditionem egressos fuisse. Nec vidit fieri non potuisse, ut tanta seditiosorum Ægyptiorum turba, quæ a factione initium duxerat, in gentem coaluerit quæ simul in seditione linguam immutaverit, ita ut qui hactenus usi fuissent Ægyptiaca, ii repente Hebraïcam callerent. Sed volo illos relicta Ægypto, a lingua etiam abhorruisse quà innutriti fuerant; cur postea non Syrorum potius aut Phœnicum, quam Hebraica lingua ab utraque longe diversa locuti fuerunt? Ex quibus omnibus efficitur falsum esse, quosdam genere Ægyptios seditionem adversus Ægyptios movisse, decessisse ex Ægypto, in Palæstinam venisse, hancque incoluisse regionem, quæ nunc Judæa nominatur. Hebræorum enim lingua patria erat antequam in Ægyptum pergerent; et Hebraicæ litteræ, quas Moyses in scribendis quinque libris qui pro sacris apud Judæos habentur, adhibuit, diversæ sunt ab Ægyptiacis.

VII. Ut autem falsum est « Hebræos, cum Ægyptii genere essent, debere seditioni suæ societatis initium; » ita nec id quoque verum, « Judæos alios Jesu ætate seditionem » contra commune Judæorum conscivisse et Jesum fuisse » consectatos, » Nihil enim a Christianis seditiose factum ostendere potuerint aut Celsus, aut qui eadem cum illo sentiunt. Et vero si seditio locum dedisset Christianorum societati qui suam traxere originem a Judæis, quibus licebat armis sua defendere et adversarios occidere; certe Chri-

tianorum Legislator non prohibuisset omnino ullam hominis occisionem : nec docuisset vim homini nunquam juste a suis discipulis inferri posse, quamvis injustissimo; indecorum enim putabat divinis suis legibus permitti cædem hominis, qualiscumque tandem illa esset: neque etiam Christiani suam a seditione ducentes originem leges admisissent ita pacificas, ut propter eas factum fuerit, ut veluti oves interficerentur, nec per eas liceret de persecutoribus sumere supplicium. Sed et qui rem scrutari altius voluerit, is dicere poterit non sine miraculo contigisse, ut qui ex Ægypto exibant, statim et quasi Deus inspirasset, linguam usurparent quæ Hebraica vocitatur. Quo pertinet istud unius ex eorum Prophetis: « Cum exirent de terra Ægypti eos, » quam non noverant linguam, audivisse [1]. »

VIII. Hoc etiam argumento probandum est, eos Ægyptios non fuisse, qui ex Ægypto cum Moyse recesserunt. Nam si Ægyptii essent, nomina eorum Ægyptiaca fuisse oportet. Suæ enim sunt unicuique linguæ propriæ appellationes. Non igitur Ægyptii erant, si Hebraica eorum nomina fuerunt. At plena Scriptura est nominibus Hebraicis, iisque qui liberis imposuerunt hujusmodi nomina. Ergo falsum est id quod Ægyptii dicunt, eos origine Ægyptios ex Ægypto cum Moyse expulsos esse. Id quoque perspicuum est, eos, ut historia a Moyse conscripta testatur, a parentibus Hebræis ortos, lingua illa usos esse, ex qua imponenda filiis nomina sumebant. Christiani autem, quoniam benignam illam mansuetamque legem servarunt quam docti erant, hostes non ulciscendi, idcirco quod consecuti non essent, etiamsi data illis fuisset belligerandi licentia, et idoneis ad hanc rem auxiliis instructi fuissent, id a Deo consecuti sunt qui semper pugnavit pro illis, et opportunis temporibus compescuit eos, qui in Christianos insurgerent, et eos in-

[1] Psal. LXXX, 6.

terficere in animo haberent. Ut enim alii in memoriam revocarent et videndis paucis pro pietate certantibus firmiores fierent, mortemque spernerent, pauci per intervalla temporum et facile numerabiles pro Christiana religione mortem obierunt. Sed eorum gentem prorsus extingui nunquam permisit Deus : imo consistere voluit et universam terram salutari illa et piissima doctrina repleri. Rursus Deus, ut infirmiores a mortis metu respirarent, consuluit fidelibus et solo nutu omnes structas illis insidias dissipavit, ut neque reges, neque diversorum locorum principes, neque populi contra illos amplius exasperari possent. Atque hæc de eo quod dixit Celsus : « Judæos olim, postea vero » Christianos suam seditioni acceptam referre originem. »

IX. Quoniam vero in sequentibus manifeste mentitur, age, verba ejus in medium adducamus : « Si vellent, inquit, » omnes homines fieri Christiani, hoc isti jam recusarent. » Hoc verum non esse inde liquet, quod Christiani, quantum in se est, curent ut quo terrarum cumque sua doctrina dispergatur. Quo fit ut quidam id sibi negotium desumpserint, ut non solum urbes, sed etiam vicos et villas obambularent, quo alios ad pium Dei cultum adducerent. Neque quisquam dixerit id eos lucri causa facere, quando interdum nec necessaria ad victum sumunt. Quæ si interdum inopia coguntur accipere, id illis satis est quantum est opus, tametsi plurimi plura illis largiri velint. At nunc fortasse, cum in multitudine doctrinam hanc amplectentium, divites quidam, quidam in dignitatibus constituti, delicatæ etiam nobilesque fœminæ sint, quæ eos qui ab ista doctrina stant excipiunt; audebit quispiam dicere, quosdam gloriolæ desiderio Christianorum doctrinam prædicare. Sed initio Christianismi quando doctoribus maxime periculum impendebat, hæc suspicio non poterat habere locum. Et hodieque major eorum est apud exteros ignominia, quam apud suos gloria

est, quæ nec ipsa conceditur omnibus. Evidens igitur est mendacium, si homines omnes vellent esse Christiani, hoc istos recusaturos esse.

X. Jam vide quodnam hujus rei dicat esse argumentum: « Principio, *inquit*, cum pauci essent, una sententia erant. » Sparsa autem eorum multitudine, statim divisi in partes » secantur, et quod cupiebant ab initio, suam quisque factio- » nem habent. » Manifestum quidem est paucos initio fuisse Christianos, si comparentur cum multitudine quæ consecuta est. Quanquam non omnino pauci erant. Hinc enim conflata est Jesu invidia, et Judæi ad construendas illi in- *sidias* excitati sunt, quod ipsum in solitudines multitudo sequeretur, modo quinquies mille, modo quater mille hominibus illum assectantibus, præter mulieres et pueros. Tanta enim illecebra et pelliciendi vis inerat Jesu sermonibus, ut non solum viri vellent cum eo in solitudines pergere, sed etiam mulieres fœmineæ imbecillitatis oblitæ, omissaque existimationis cura magistrum illum in deserta persequerentur. Pueri quoque, queis nullus est alioquin *affectus*, parentes secuti, fortasse etiam ab ejus divinitate pertracti ut et ipsi divinitate fruerentur, una cum parentibus iter faciebant. Sed fuerint sane ab initio pauci: istud ne probat Christianos recusaturos esse suam omnibus hominibus doctrinam persuadere?

XI. Addit: *Omnes una erant sententia*. Neque hic novit jam tum ab initio fuisse de sensu librorum, qui divini esse creduntur, inter fideles dissidia. Adhuc Apostolis prædicantibus, et Jesu documenta tradentibus qui suis illum oculis viderant, quæstio non modica inter eos qui ex Judæis fidem acceperant, exorta est, oporteretne Judaicos ritus observari ab iis qui ex gentibus ad fidem accesserant; an liberari mundorum immundorumque ciborum onere, ut minime

[1] Matth. xv, 38; xiv, 21.

necessario iis, qui relictis patriis institutis, Jesu crederent. Sed et in epistolis Pauli, æqualis eorum qui Jesum viderant, mentio fit nonnullorum, qui de resurrectione quæstiones moverent, utrum jam fuisset facta; et de die Domini, instaretne, an non [1]. Et ex isto loco: « Devitans profanas vocum novitates et oppositiones falsi nominis scientiæ, quam » quidam promittentes circa fidem exciderunt [2], » planum fit jam tum ab initio et cum nondum multi Christiani essent, ut censet Celsus, prave fuisse a quibusdam intellecta mysteria.

XII. Deinde doctrinæ vitio ducit objicitque nobis ortas in Christianismo sectas: « Sparsa eorum multitudine, inquit, » statim divisi in partes secantur et suam quisque factionem » habere volunt. » Addit: « Et a multitudine iterum sejuncti » alii alios condemnant, unum nomen commune retinentes, » si tamen commune retinent. Hoc saltem solum exuere pu» duit. De cætero alia alii habent instituta. » Ad hoc respondebimus de nulla re natas esse sectas dissimiles, quin ejus præclara fuerit et vitæ utilis institutio. Itaque quoniam commoda, imo necessaria generi humano medicina est, et in ea multiplex de corporum curandorum ratione agitatur quæstio; ob hanc rem plurimæ apud Græcos, id quod in confesso est, in medicina sectæ ortæ sunt; puto ego et apud Barbaros, quotquot medicinam adhibere profitentur. Sic etiam philosophia veritatem et rerum quæ sunt cognitionem pollicens, quia præscribit quomodo vivere oporteat, et quæ nostro generi utilia sunt docere conatur, hæ autem res in multas quæstiones distrahuntur, propterea abierunt Philosophi in sectas quamplurimas, quarum aliæ celebriores fuerunt, aliæ obscuriores. Item in Judaismo sectis occasionem præbuit diversa Mosaicorum scriptorum sermonumque propheticorum interpretatio. Simillime quoniam

[1] I Cor. xv, 12. 2 Thess. ii, 2. — [2] I Thim. vi, 20.

Christianismus præclarum quid visum est hominibus, nec solum servili ingenio, ut Celsus putat, sed etiam multis apud Græcos eruditis; ideo necesse fuit ut sectæ aborirentur, non propter seditionis et contentionis studium, sed quod ex eruditis plurimi mysteria Christianismi intelligere studerent. Qua ex re factum est, ut diverse intellectis sermonibus, quos omnes ex æquo pro divinis habebant, existerant sectæ iisque nomina darentur eorum, qui quidem admirabantur hujus doctrinæ institutionem, sed quibusdam verisimilibus causis qualitercumque movebantur, ut a se invicem diversa sentirent. Atqui neque medicinam recte quis fugerit propter sectas in ea exortas : neque servaverit illud quod deceat, qui philosophiam odio habebit hoc nomine, quod multas sectas pepererit : neque ob sectas inter Judæos exortas damnandi sunt sacri Moysis et Prophetarum libri.

XIII. Hæc si pulchre procedunt, quidni pari modo Christianorum sectas excusabimus? De his quidem admirabile mihi videtur istud Pauli pronuntiatum : « Oportet et » hæreses esse in vobis, ut qui probati sunt, manifesti » fiant [1]. » Quemadmodum enim is demum in medicina *probatus* est, qui in diversis sectis versatus diligenterque plerasque perscrutatus, potiorem elegit; et in philosophia vere proficit, qui potiori sententiæ ante non adhæret, quam se in plerisque aliis exercuerit; ita dixerim ego sapientissimum eum esse Christianum, qui Judæorum et Christianorum sectas accurate perspectas habet. Quisquis autem nostram doctrinam propter sectas vituperat, vituperare is debeat et doctrinam Socratis, e cujus schola multæ natæ sunt aliæ minime inter se consentientes : nec Platonis dogmatis parcet, cujus Aristoteles placita deseruit, novis excogitatis opinionibus, ut supra diximus. Cæterum videntur mihi

[1] 1 Cor. XI, 19.

Celso in notitiam venisse quædam sectæ, quæ ne Jesu quidem nomen commune nobiscum retinuerunt. Forte audivit de iis, qui vocantur Ophiani, et de Caianis, et si qua alia secta fuit, quæ a Jesu per omnia recederet. Verum nihil inde contra Christianorum doctrinam.

XIV. Subdit : « Eo magis mirum eorum est institutum, » quod nulla solida ratione niti convincatur. Sed pro solida » ratione fuit seditio, et ex illa sperata utilitas, et externum » metus. Hæc eorum firmant fidem. » Ad quod dicemus, a ratione, aut potius non ratione, sed ita divina operatione nostrum niti institutum, ut ejus principium sit Deus qui a Prophetis homines docet sperare adventum Christi salutem hominibus allaturi. Quantum enim id non vere falsi convincitur, licet ab infidelibus convinci videatur, tanto magis doctrina hæc tanquam Verbum Dei confirmatur, Jesusque Dei esse filius et antequam homo fieret, et postquam homo factus est, demonstratur. Equidem affirmaverim, Verbum hoc dignissimum Deo inveniri etiam post *incarnationem* ab iis qui oculos animæ habent perspicacissimos, et vere a Deo ad nos venisse, et ab humana prudentia nec originem nec progressus accepisse, sed a Deo, qui se multiplici sapientia variisque miraculis manifestans primum quidem Judaismum, postea Christianismum constituit. Quod ait Celsus, seditionem et speratam ex illa utilitatem dedisse originem doctrinæ, qua tot homines conversi et meliores facti sunt, id jam refutatum est.

XV. Neque exterorum metu nostrum institutum confirmari vel hinc patet, quod jamdiu sit cum volente Deo sublatus est ille metus. Tamen crediderim tranquillitatem illam, quod ad hanc vitam a fidelibus transigendam pertinet, non diu duraturam esse. Nam qui nostram omnibus modis doctrinam calumniantur, existimant causam tantæ, quæ nunc est, rerum pertubationis eam esse, quod fidelium se-

merus increverit, nec eos profligandos curent Præsides, ut superioribus temporibus factitatum. Docti etenim sumus neque in pace soluto esse animo mollitiæve nos tradere; neque mundo bellum nobis indicente despondere animum, et a Deo, in Jesu Christo, diligendo deficere. Atque etiam falso Celsus putat sancta nos nostræ doctrinæ occultare principia. Quin palam illa prædicamus, quandoquidem ad nos primum accedentibus idolorum simulacrorumque omnium contemptum instillamus, et insuper a deferendo rebus creatis cultu, qui Deo debetur, revocatos erigimus ad rerum omnium conditorem; denique eum qui prædictus est, *advenisse* demonstramus, cum ex vaticiniis de illo editis, quæ multa sunt; tum ex Evangeliis Apostolicisque scriptis, quæ sedulo traduntur iis, qui prudenter intelligere illa possunt.

XVI. « Quænam autem omnis generis corradamus, quænam confingamus terricula, » quæ nobis nullo argumento Celsus objicit, ostendat qui voluerit. Nisi forte quod docemus multisque argumentis et ex scriptura et ex ratione ductis comprobamus, Deum esse Judicem, eumque ab hominibus postulare rationem omnium quæ fecerunt, id Celsus terriculorum loco habeat. Verumtamen (amica enim veritas) hæc Celsus dixit circa finem : « Dii prohibeant, ne aut ego, aut illi, aut quilibet hominum tollamus dogma istud, injustos punitum iri, justos mercede esse donandos. » Quibusnam igitur confictis terriculis, si istam de pœnis sententiam dempseris, homines attrahimus? Sed et quia dicit : « Nos ex prisca doctrina pravas opiniones commentos, eas primum hominibus occinere, ut qui obstrepunt circum eos, qui Corybantum sacris initiantur : » illum interrogabimus, ex quanam prisca doctrina sint pravæ illæ opiniones. Sive enim ex Græcanica dixerit, quæ et ipsa sub terra tribunalia esse docet; sive ex Judaïca, quæ præter

alia post hanc vitam prænuntiat aliam futuram esse; nunquam ostenderit nos, qui cum ratione credere conamur, male veritatem assecutos, ad hujusmodi dogmata vitam nostram componere.

XVII. Postea res nostræ fidei cum Ægyptiorum rebus comparare vult: « Ad quos si accesseris, statim se offerunt »splendida fana et luci, magna pulchraque vestibula, ad»mirabilia templa, eximia circumquaque umbracula, cere»moniæ religiosæ admodum et arcanis refertæ: postquam »autem ingressus es et ad penetralia pervenisti, cernis »adorari aut felem, aut simiam, aut crocodilum, aut hir»cum, aut canem. » Sed quid simile apud nos est iis rebus, quæ ad Ægyptios accedentibus speciosæ videntur? Quid simile brutis illis animantibus quæ intus ultra egregia illa vestibula adorantur? Dixerit ne vaticinia, supremum Deum, simulacrorum despectionem, res quidem veneratione dignas esse; Jesum Christum autem cruci affixum quidpiam esse, quod cum adorata bruta animante merito conferatur? Id si dicat, neque enim aliud dicturum puto, respondebimus multa jam in superioribus a nobis fuisse adducta ad confirmandum quæcumque ad Jesum pertinent, ostendendumque utilia huic universitati salutariaque toti mundo fuisse, quæ illi secundum hominem accidere visa sunt.

XVIII. Quia vero Ægyptii magnifica de brutis animantibus loquuntur, dicuntque illa esse quædam Dei symbola aut quocumque alio nomine ea appellare visum est illorum Prophetis, affirmat, « qui rerum illarum sunt periti, eos »induci, ut se non frustra illis initiatos esse cogitent. » At vero quæ gratia, ut Paulus vocat[1], in sermonem sapientiæ per Spiritum et in sermone scientiæ secundum Spiritum, in nostra disciplina retegit iis qui in Christianismo sunt eruditi, de iis ne quidem cogitasse Celsum arbitror. Argu-

[1] I Cor. XII, 8.

mento sunt non modo quæ mox dixit, sed etiam quæ ad redarguendam Christianorum societatem profert in sequentibus; nimirum « doctrina fidei illos interdicere sapientibus » omnibus, admittere solos stupidos, servili ingenio ho- » mines. » De quibus suo tempore videbimus, cum ad hunc locum ventum erit.

XIX. Addit, « nobis Ægyptios esse ridiculo, proponere » tamen multa non spernenda ænigmata; quandoquidem » ideas æternas, non autem, quod vulgus putat, mox inte- » ritura animalia, colendas esse doceant; nos vero stultos » esse, qui in iis, quæ de Jesu a nobis dicuntur, nihil hircis » canibusque Ægyptiacis nobilius afferamus. » Ad quæ nos : Esto, vir præclare, meritis laudibus extollas multa et non contemnenda, quæ Ægyptii proponunt, ænigmata involutasque de suis animalibus explicationes : at non recte facis, cum ad nos traducendos tibi in animum inducis, nihil nos dicere, nostraque omnia futilia esse, nullius pretii, quod iis, qui in Christianismo sunt perfecti, de Jesu disserimus quæ nostræ doctrinæ sapientia credi jubet. De his ut ad intelligendam illam Christianismi sapientiam idoneis Paulus ait : « Sapientiam autem loquimur inter perfectos : » sapientiam vero non hujus sæculi, neque principium hu- » jus sæculi qui destruuntur : sed loquimur Dei sapientiam » in mysterio absconditam, quam prædestinavit Deus ante » sæcula in gloriam nostram, quam nemo principum hujus » sæculi cognovit[1]. »

XX. Hic Celsi asseclas interrogo, an Paulus, si nullam animo informatam habuisset excellentis sapientiæ notionem, promisisset se sapientiam locuturum esse inter perfectos? Quoniam vero, quæ sua est confidentia, dicet illum, licet nihil sapientiæ habentem, hæc tamen promisisse, contra repono sic : Tu primum edissere ejus, qui hæc dicit,

[1] 1 Cor. II, 6.

epistolas; et inspecta mente singularum dictionum quæ in leguntur; in iis exempli causa quas ad Ephesios, ad Colossenses, ad Thessalonicenses, ad Philippenses, ad Romanos scripsit; hoc utrumque demonstra, et te sermones Pauli intellexisse, et quosdam illorum inventos a te fuisse stultos ac fatuos. Si enim præsenti attentoque animo illas meditatus fuerit, mirabitur sat scio ingenium hominis magna verbis vulgaribus exprimentis; aut si non admiratus fuerit, ipse perridiculus videbitur; sive mentem viri assecutus, illam repræsentet; sive velit impugnare et evertere, quæ sibi visus fuerit intellexisse.

XXI. Nequedum loquor de omnibus quæ in Evangeliis scripta digna sunt quæ observentur. Horum unumquodque rationem habet multam animadversuque difficilem non vulgo solum, sed et quibusdam ex intelligentium numero. Accedit expositio parabolarum altissima, quas Jesus extraneis narrabat, servata explicatione iis, qui meliore, quam extranei, auditu essent, et qui ad ipsum sese domi privatim adjungerent. Admirabitur etiam cogitans qua ratione quidam extranei, quidam domestici vocentur. Eccui vero, modo capere queat, admirationi non erunt Jesu migrationes, modo ascendentis in montem ut quædam dicat faciatve aut se transfiguret; modo infra curantis infirmos nec valentes ascendere quo illum discipuli sequebantur? Sed hic non locus est enarrandi quæ vere augusta sunt et divina in Evangeliis et Christi hoc est sapientiæ et verbi in Paulo loquentis mentem. Satis fuerint quæ dixi, ad reprimendam indignam philosopho Celsi irrisionem, ausi reconditiora Ecclesiæ Dei mysteria cum Ægyptiorum felibus, aut simiis, aut crocodilis, aut hircis, aut canibus comparare.

XXII. Quin[1] et ut nullam speciem obtrectationis irrisionisque reliquam faceret scurra ille, nominat in suo contra

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 107 et seqq.

nos scripto libro Dioscuros, Herculem, Æsculapium, Bacchum, qui apud Græcos ex hominibus in deorum numerum relati credebantur, et ait « nos non ferre, si pro diis illi habeantur, quia, quantumvis multa fortiter pro hominibus fecerint, homines tamen primum erant : affirmare vero Jesum » a mortuum suis sodalibus conspectum fuisse : » additque criminationi, nos, cum dicimus « illum conspectum esse, » id de umbra intelligi velle. » Respondemus ad hæc, callide hic Celsum neque plane expressisse se non colere hujusmodi deos, quippe veritum ne qui in ejus librum inciderent, eum atheon esse arbitrarentur, si quod sibi verum videbatur, aperuisset, neque etiam simulasset se illos deorum loco habere. Utrumvis enim dixisset, parata nobis fuisset responsio. Age igitur, cum iis qui illos non deos esse existimant, sic agamus : ergo non sunt omnino : sed, quemadmodum quidam de anima humana putant eam confestim interire, anima illorum interiit; aut ex eorum sententia qui permanere eam seu immortalem esse volunt, permanent illi, seu sunt immortales : ac dii quidem non sunt, sed Heroes; aut ne Heroes quidem, sed simpliciter animæ. Si illos non esse censetis; immortalitas animæ, id quod nobis est præcipuum, comprobanda nobis erit; aut si sunt, nihilominus disserendum erit de immortalitate, non solum ex iis quæ de illa præclare dixerunt Græci; sed etiam ex iis quæ a Deo didicimus. Ac probabimus quidem, adductis illorum historiis, fieri non potuisse, ut qui plures deos coluerant, ii post hanc vitam ad potiores sedes et ad feliciorem conditionem transmigrarint. Illic enim narratur multa Herculis intemperantia, et muliebris apud Omphalem servitus, necnon res gestæ Æsculapii ab eorum Jove fulmine percussi. Objiciemus etiam hæc de Dioscuris, qui

Alternis vitam accipiunt perduntque diebus,

Diis tamen æqualem cultum sortitus uterque est[1],

quamvis sæpe moriantur. Quanam igitur justa ratione putant horum quempiam Deum, aut Heroa haberi?

XXIII. Nos vero quæ de nostro Jesu creduntur, ex propheticis scriptis astruimus, factaque illius historiæ cum illorum historiis comparatione demonstramus nullam ejus intemperantiam fuisse. Neque enim, qui illi moliebantur insidias falsaque contra illum testimonia quæsierant, quidquam invenerunt quod vel probabilem causam daret illum intemperantiæ accusandi. Sed et mors ejus ex insidiis hominum accidit, nec quidquam habuit simile fulmini, quod in Æsculapium vibratum est. Et Bacchus furiosus ille vestemque muliebrem indutus quid eximium habet ut pro Deo adoretur? Quod si, ut illos excusent, ad allegorias confugerint; hinc quidem examinandum erit, an quid sani habeant istæ allegoriæ; illinc vero an qui dilacerati sunt et de cœlo dejecti a Titanibus, revera existant, dignique sint qui colantur et adorentur. At noster Jesus suis conspectus sodalibus, ut cum Celso loquar, revera illis apparuit. Mera enim est Celsi calumnia, umbram duntaxat conspectam esse. Jam conferantur simul illorum et Jesu historiæ. An volet Celsus illorum veram esse; hujus autem confictam, quam scripserunt ii, qui rerum omnium oculati testes erant, qui re ostenderunt sibi explorata esse quæ viderant, qui denique quo animo essent, perferendis alacriter ejus doctrinæ causa suppliciis testificati sunt? Ecquis volens recte facere omnia, temere assentiatur iis, quæ de illis tradita sunt; ea vero, quæ de Jesu feruntur, absque ullo examine rejiciat?

XXIV. Rursus cum de Æsculapio dicitur magnam hominum multitudinem Græcorum et Barbarorum vidisse et adhuc videre, non spectrum ipsum, sed ipsummet sanantem, beneficia conferentem, res futuras prædicentem, postulat

[1] Odyss. 11, 302.

Celsus ut nos credamus; neque iis qui in Jesum credunt exprobrat quod illis rebus tribuant fidem: quando autem discipulis, qui miracula Jesu viderunt suique animi sinceritatem comprobarunt, assentimur; nos Celsus appellat fatuos, quamvis eorum probitatem ingenuitatemque videamus quantum ex scriptis animum videre licet; neque tamen ostendere potuerit innumerabilem, ut loquitur, multitudinem hominum Græcorum et Barbarorum, qui Æsculapio assentiantur. Nos contra, hoc si magnum quid esse putat, clare ostendimus innumerabilem quamdam multitudinem Græcorum et Barbarorum qui confitentur Jesum: quorum quidam in iis quos curant, significant se per hanc fidem mirificum quidpiam accepisse: quippe nihil aliud in eos qui curatione opus habent, invocant, quam supremum Deum, Jesuque nomen, adjuncta de isto historia. His et nos vidimus multos gravibus incommodis liberatos, alienatione mentis, insania, aliisque sexcentis, quæ neque homines, neque dæmonia sanaverunt.

XXV. Sed etsi daretur medicum quemdam dæmonem Æsculapium nomine, mederi corporibus, dicerem ad illos qui istud admirantur, aut Apollinis divinationem: Si curandorum corporum ars neque bonum quid neque malum est, et in bonos æque ac improbos cadat, et futura prænoscendi vis sit etiam quid indifferens (nec enim statim qui futura prænoscit, etiam vir bonus est), probate malos non esse qui sanant aut prænoscunt; quosdam certo demonstrari bonos, et parum abesse ut dii existimentur. Sed non poterunt bonos probare eos esse, qui sanant aut qui prænoscunt. Multi enim dicuntur sanati, qui vita indigni erant, et quibus sapiens medicus opem afferre noluisset; adeo corrupti eorum erant mores. Et in Pythii oraculis invenias imperata quædam rationi minime consentanea. Horum duo exempla in præsentia referam. Cleomedem, ni fallor, pu-

gilem æquis cum diis honoribus coli jussit, nescio quid admiratus in ejus pugilatione; Pythagoram vero et Socratem eodem ac pugilem honore non dignatus est. Deinde cum Archilochum vocat Musarum cultorem, hominem in pessimo impurissimoque argumento sua poetice usum et impuris inquinatisque moribus viventem; prædicavit pium, quatenus erat cultor Musarum, quæ pro deabus habentur. Haud scio tamen an vel unus e multis pium appellet, qui non esset omni modestia et virtute ornatus; et si pluribus quispiam turpia illa diceret, quibus iambici versus Archilochi referciuntur. Jam si nihil divinum per se indicat aut Æsculapii ars medica aut Apollinis divinatio, quomodo recte quis illos, etiamsi illis artibus præditos esse concederem, ut deos puros veneretur? quando præsertim in eam quam vocant Prophetidem ori Pythii specus insidentem divinus ille spiritus Apollinis, spiritus purus et omni terrestri concretione liber, per locos muliebres subrepat. Nihil autem simile nos de Jesu ejusque virtute sentimus. Quod enim ex Virgine natum est, id corpus erat ex humana materia constans, et quod humanis vulneribus esset mortique obnoxium.

XXVI. Nunc videamus quæ post illa dicat Celsus, ex historiis mirifica proferens, quæ licet in se incredibilia videntur, creduntur nihilominus ab illo, si verbis ejus fides est habenda. Hujusmodi sunt, quæ primum de Aristea Proconnesio refert, de quo sic loquitur: « Deinde Aristeam » Proconnesium, qui, cum sic divine ex oculis hominum » evanuisset, rursus conspicuum se præbuit, et multis postea temporibus permulta orbis loca invisit mirandaque renuntiavit, licet Apollo Metapontinis præceperit, ut illum » deorum numero haberent, nemo hactenus fuit, qui Aristeam deum esse existimaret. » Quam historiam hausisse ex Pindaro et Herodoto videtur. Nunc satis fuerit Herodoti

verba referre ex quarto historiarum, ubi hæc de Aristea leguntur: « Unde fuerit is, qui hæc retulit, jam dixi. Nunc » autem quæ de illo audivi in Proconneso et Cyzico, nar- » rabo. Ferunt Aristeam, cum nulli suorum civium nobili- » tate cederet, ingressum in Proconneso in fullonicam, ibi » mortem obiisse; statimque fullonem, occlusa officina, » abiisse, ut rem propinquis defuncti nuntiaret. Sparso » autem per urbem rumore decessisse Aristeam, dum varie » hac de re disputatur, advenisse ex Artace urbe Cyzicenum » quemdam, qui diceret, se, cum Cyzicum peteret, oc- » currisse Aristeæ et cum eo colloquium habuisse. Quod » cum iste constanter affirmaret, propinquos defuncti ad » fullonicam affuisse iis rebus instructos quibus ad eum » efferendum opus esset; aperta autem domo, Aristeam nec » vivum comparuisse nec mortuum; septem post annis vi- » sum in Proconneso fuisse, ibi versus fecisse qui nunc a » Græcis Arimaspei vocantur; postea secundo evanuisse. At- » que hæc quidem urbes istæ. Hæc vero Metapontinis qui » sunt in Italia contigisse scio trecentis et quadraginta annis » postquam Aristeas Proconnesius secundo evanuerat, ut » ego quæ in Proconneso et apud Metapontinos audivi com- » parans inveni: aiunt enim Metapontini Aristeam, cum » apud ipsos apparuisset, jussisse aram Apollini extrui, et » juxta eam erigi statuam, quæ Aristeæ Proconnesii cogno- » men haberet: dixisse enim sibi, ipsos esse solos ex Ita- » liotis, in quorum terram Apollo venisset; ipsum nunc esse » se Aristeam, qui illum secutus fuerat; corvum autem fuisse » cum deum illum sequeretur; eumque, his dictis, eva- » nuisse. Addunt Metapontini se ad deum in Delphos mi- » sisse qui interrogarent quodnam esset spectrum hujus » hominis; Pythiam imperasse ut spectro parerent, sic me- » lius cum ipsis actum iri: his se assensos esse et effecta » reddidisse. Et nunc statua extat cognomine Aristeæ prop-

» ter aram ipsam Apollinis lauris circumdata. Erecta est
» autem in foro. Hæc de Aristea hactenus. »

XXVII. Ad hanc de Aristea historiam dicendum futurum fuisse ut, si Celsus illam ut historiam allegans, non significaret illi se assentiri et ut veram accipere, alia ratione quod objicit solveremus : quoniam vero divine illum evanuisse, rursus palam comparuisse, multa orbis loca invisisse et miranda renuntiasse dicit, et præterea refert oraculum Apollinis, qui Metapontinis mandat, ut in deorum numero Aristeam habeant, et hæc velut ex seipso et assentiens de Aristea commemorat; *quæro :* Tu qui omnino figmenta esse putas quæ de Jesu miraculis discipuli litteris consignarunt, et incusas eos qui illis adjungunt fidem; quomodo res hujusmodi prodigiose confictas fabulasque esse non judicas? Quomodo tu qui aliis vitio das, quod Jesu miracula nulla ratione admittant, talia videris admittere, nulla allata probatione nulloque argumento, res illas contigisse? An Herodotum et Pindarum putas mendaciis non fallere; qui vero mori optant pro Jesu documentis et scripta de rebus quas perspectas habebant, ad posteros transmittenda reliquerunt, eos pro figmentis, pro fabulis fictisque prodigiis usque adeo decertasse, ut misere vivere et vi e medio tolli vellent? Te ipse potius arbitrum constituere inter ea quæ de Aristea scripta sunt, et ea quæ de Jesu narrantur, vide ex eventu et ex iis quæ ad morum emendationem pietatemque erga summum Deum inducendam uterque fecit, an non hoc judicium ferri debeat, credendum esse non sine Deo facta fuisse quæ de Jesu historia prodit; non autem quæ de Aristea Proconnesio.

XXVIII. Et vero quo consilio providentia voluit ut Aristeæ causa prodigia fierent? Quam humano generi utilitatem afferre voluit iis rerum miraculis quæ ut putas effecit? Nil habes quod respondeas. Nos contra, cum Jesu res gestas

narramus, cur acciderint solidissima hæc a nobis ratio datur, Deum per Jesum voluisse salutarem hominibus constituere doctrinam, firmatam quidem in Apostolis tanquam fundamentis in quibus totum Christianismi ædificium extrueretur, augendam vero consequentibus temporibus; ubi non paucæ fiunt Jesu nomine sanationes, aliaque miracula minime contemnenda. Et quisnam erat Apollo ille, ut juberet Aristeam a Metapontinis in deorum numero collocari? Qua mente istud facit? Quam utilitatem parat Metapontinis ex cultu illi adhibito tanquam Deo, si Deum esse censeant qui modo homo fuerat? Verum Apollinis, qui nobis est dæmon nidoris et libaminis dona sortitus, de Aristea testimonia tibi digna videntur, quorum habeatur ratio; summi Dei autem et sanctorum ejus Angelorum testimonia, non post Jesu ortum, sed antequam ad genus humanum descenderet, edita te adducere non possunt, ut admireris et Prophetas qui divino Spiritu repleti sunt, et eum qui ab illis prænuntiatus est. Hujus tamen adventum multis ante annis ita a multis annuntiatum esse verum est, ut Judæorum gens tota, quæ ex ejus quem sperabat venturum esse, expectatione pendebat, nato Jesu, duas in opiniones scissa fuerit. Permulti enim Christum confessi sunt, et eum esse crediderunt, quem Prophetæ prædixerant: alii vero increduli, spreta illorum mansuetudine qui propter Jesu doctrinam ne minimam quidem seditionem excitare voluerunt, facinora illa in Jesum ausi sunt, quæ ejus discipuli magno veritatis amore et animi candore conscripserunt, ne subtractis quidem ex illius stupenda historia rebus, quæ Christianorum doctrinæ probro verti posse viderentur. Voluit enim Jesus ipse et ejus discipuli, ut qui accedebant, non ita ejus divinitati et miraculis haberent fidem, ac si non consociasset sibi naturam humanam, et carnem, quæ in hominibus concupiscit adversus Spiritum, non suscepisset.

Noverant enim conferre ad fidelium salutem, si, ut res diviniores, sic etiam crederent virtutem se ad humanam naturam humanasque miserias demisisse, et animam humanumque corpus assumpsisse. Quippe qui hinc discunt ab illo incepisse divinæ naturæ cum humana conjunctionem: ut humana sua cum re diviniori societate fieret divina non in solo Jesu, sed et in omnibus, qui cum fide vitam amplectuntur quam Jesus edocuit, et quæ ad amicitiam Dei ejusque communionem perducit quicumque suos mores Jesu præceptis composuerint.

XXIX. Ac Apollo quidem secundum Celsum jubet Aristeam a Metapontinis haberi deum. Sed quia Metapontini argumenta, quæ Aristeam hominem eumque fortasse non bonum esse probabant, certiora putarunt esse quam oraculum quod illum deum aut divinis honoribus dignum pronuntiabat, ob hanc rem Apollini parere noluerunt, sicque nemo illum Aristeam deum esse existimavit. De Jesu autem dicimus quia utile erat humano generi illum accipi ut Dei filium, ut Deum qui in humana anima et corpore venit; id vero non commodum videbatur liguritioni dæmonum qui corporum cupidi sunt, eorumque qui illos deos esse censent: ideo dæmones qui in terra sunt quique ab illorum ignaris in deos referuntur, et eorum cultores voluisse prohibere, ne doctrina Jesu pervulgaretur. Videbant enim, invalescentibus Jesu documentis, libamina nidoresque tolli, quibus ingurgitare se solebant. At Deus, qui misit Jesum, dissipatis dæmonum insidiis, effecit ut ubique terrarum ad convertendos corrigendosque homines Evangelium Jesu præpolleret, et essent ubique Ecclesiæ longe aliis legibus rectæ ac superstitiosorum, intemperantium injustorumque cœtus. His enim fere sunt moribus qui in cœtibus urbium degunt. Sed Ecclesiæ Dei a Christo edoctæ, si cum populorum conciliis, quibuscum habitant, comparentur,

mundo tanquam lumina sunt. Ecquis enim non fateatur eos, qui in Ecclesia deteriores sunt et in meliorum comparatione pejores, præstantiores esse multis eorum qui in popularibus cœtibus vivunt?

XXX. Atque ut exempla conferam, Ecclesia Dei, quæ est Athenis, mansueta est et constans, ut quæ grata summo Deo et accepta esse studet: contra cœtus Atheniensium turbulentus est nec ulla ex parte ad Ecclesiam ejusdem loci comparandus. Idem dixeris de Ecclesia Dei, quæ est Corinthi, et de Corinthiorum cœtu: idem quoque de Ecclesia Dei quæ est Alexandriæ et de Alexandrinorum concilio. Et si quis hæc candido animo audierit et in rebus considerandis veritatem quæsierit, is eum admirabitur, qui concilium cepit et perficere potuit ut Ecclesiæ Dei ubique essent in singulis urbibus populorum cœtibus immixtæ. Sic autem et curiam Ecclesiæ Dei cum curia singularum urbium conferens, invenias quosdam Ecclesiæ Senatores, dignos qui Dei moderentur civitatem, si qua hujusmodi esset in hac rerum universitate: cum e contrario qui cernuntur passim senatores, eorum mores nihil præ se ferant dignum tributa illis dignitate qua videntur præ civibus eminere. Atque si eodem modo Ecclesiæ antistitem cum singularum urbium præsidibus comparaveris, intelliges, inter senatores et moderatores Ecclesiæ Dei, etiam eos, qui a cæteris superantur et apud officiorum observantiores haberi possunt desidiosi, in progressione ad virtutes præcellere iis, qui in urbibus senatorum et præsidum dignitatibus præfulgent.

XXXI. Quæ cum ita se habeant, an non æquum est in Jesu, qui hæc tanta constituere potuit, non vulgarem agnoscere divinitatem; non autem in Aristea Proconnesio, tametsi illum Apollo inter deos recenseri jusserit, neque in eis quos enumerat Celsus, cum ait: « Abarin Hyperboreum » nemo deum esse judicat, cujus tamen ea fuit potestas, ut

» cursu telum assequeretur? » Quodnam enim divinitatis concilium fuit, cum Abaridi Hyperboreo dedit, ut celeritate telum æquaret? Ex tanto illi collato munere quid utilitatis rediturum erat ad humanum genus? Quid illi profuit hæc par telo velocitas? Ut dem hæc figmenta non esse, sed a quodam numine fuisse profecta. At vero Jesus si dicatur « in » gloria assumptus [1], » video hujus rei causam. Sic nempe Deus, quo agente id accidit, spectantibus doctores signavit, ut non humanarum disciplinarum, sed doctrinæ divinæ causa certantes pro viribus, summo se Deo devoveant et se in omnibus ad ejus voluntatem accommodent donandi mercede aut pœnas daturi pro meritis ante Dei tribunal, prout in hac vita bene vel male fecerint.

XXXII. Post hæc de illo Clazomenio loquitur, et adducta ejus historia, sic pergit: « Nonne aiunt illius animam sæpe » relicto corpore, circumvagatam fuisse sine corpore? nec » illum tamen homines in deorum numero habuerunt. » Respondeo fortasse malos dæmones ista curasse perscribi (nec enim arbitror curasse fieri) ut quæ de Jesu prædicta fuerunt et ab illo dicta sunt, aut velut figmenta similia illis explodecentur, aut quasi nihilo majora admirationi non essent. At meus Jesus de sua ipsius anima, quæ non humano fato separata est a corpore, sed data illi etiam hac de re miranda potestate: « Nemo, *inquit*, tollit animam meam a » me, sed ego pono illam a me ipso. Potestatem habeo po» nendi eam, et potestatem habeo iterum sumendi eam [2]. » Et quoniam eam ponendi potestatem habuit [3], posuit quando dixit: « Pater, ut quid dereliquisti me? Et exclamans voce » magna emisit spiritum [4]: » occupans carnifices, qui crucifixorum frangebant crura, et ideo frangebant, ut ne diutius cruciarentur. Sumpsit autem animam, quando discipulis apparuit, ut coram ipsis prædixerat iis ex Judæis, qui po-

[1] I Tim. III, 16. — [2] Joan. X, 18. — [3] Matth. XXVII, 46. — [4] Ibid. 50.

credere nolebant : « Solvite templum hoc, et in tribus die» bus excitabo illud[1]. Quod dicebat de templo corporis » sui[2]. » Idem et Prophetæ præsignificaverant cum multis in locis, tum præcipue isto : « Caro mea requiescet in spe; » quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec » dabis sanctum tuum videre corruptionem[3]. »

XXXIII. Hæc Celsus de Astypalæensi Cleomede addidit, ut sciremus multas sibi lectas fuisse Græcanicas historias. « Is, *ut refert*, cum in arcam ingressus esset, et intus eam » clausam teneret, intus tamen inventus non est; sed evo» lasse divino quodam fato deprehenderunt, qui illius com» prehendi causa arcam effregere. » Hoc etsi nobis figmentum non esset, ut esse figmentum videtur, tamen cum Jesu rebus comparari non debet. Nam in horum hominum vita nullum illis attributæ divinitatis signum invenitur. Jesum autem Deum esse signa sunt, cœtus hominum quibus profuit, vaticinia de illo edita, sanationes in illius nomine factæ, sapientis ejus doctrinæ cognitio, ratio *mysteriorum*, quam inveniunt ii, qui simplici fide non contenti, scripturarum sensum scrutari student. Id quod Jesus ipse præcipit, *scrutamini*, inquit, *scripturas*[4] : et Paulus vult, siquidem docet, oportere nos scire quomodo unicuique respondeamus. Quemadmodum et qui dicit : « Parati semper ad » satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea quæ in » vobis est fide[5]. » Quod si sibi concedi postulat hoc non esse fabulam; dicat qua mente hæc, quæ supra homines est, potestas voluerit, ut divino quodam fato ex arca foras evolaret. Siquid enim alicujus momenti dignumque Deo in conferendo illo Cleomedi munere consilium attulerit, videbimus quid illi opponendum erit : sin autem nihil habeat vel probabile, quod hoc loco dicat, hoc ipso quod nullam

[1] Joan II, 19. — [2] Ibid. 21. — [3] Psalm. XV, 9. — [4] Joan, V, 39. Coloss. IV, 6. — [5] 1 Pet. III, 15.

rationem reperire potest, historiam illam coram iis, qui eam nondum receperunt, vituperabimus et ut falsam redarguemus; aut dicetur dæmonium quoddam magicas artes imitatum, oculis fucum fecisse erga illum Astypalæensem: tametsi Celsus videtur sibi tanquam e tripode pronuntiasse, illum divino quodam fato evolasse foras ex arca.

XXXIV. Credo equidem solos illos fuisse Celso cognitos, nec dixisse « alios hujusmodi eosque multos addi » posse, » nisi ut volens similia exempla reliquisse videatur. Verum esto, detur illi plures id genus fuisse qui aliis adjuvarint homines, quid horum quidvis ad res Jesu gestas ejusque miracula, de quibus fuse locuti sumus? Deinde quia comprehensum mortuumque colimus, ait: « Simile » nos quidpiam facere Getis qui Zamolxin, Cilicibus qui » Mopsum, Acarnanis qui Amphilochum, Thebanis qui » Amphiaraum, Lebadiensibus qui Trophonium cultu pro» sequuntur. » His quoque nos absurde a Celso assimilari sic demonstro. Ii enim templa et statuas erigunt illis quos recensuit. Nos autem a nostro erga divinitatem cultu res illas rejicimus ut magis convenientes dæmoniis nescio quomodo consecratis quodam in loco, quem cæteris prætulerunt, aut in quo fixerunt sedem quibusdam mysteriis allecti et magicis artibus incantati: et Jesum admiramur, qui mentem nostram ab omni re, quæ sub sensus cadit, ut non solum corruptioni obnoxia, sed etiam corrumpendi avocatam traduxit ad cultum Deo tribuendum puris moribus precibusque, quas illi ferimus per eum, qui ingenitam inter et genitam naturam veluti medius, ad nos defert patris beneficia, et sacerdotis more nostras ad summum Deum perfert preces.

XXXV. Sed adversus eum, qui nescio qua de causa hæc dicit, lubens hoc modo nugarer: An nihil sunt illi qui

enumerasti? Nihilne egregium facit in Lebadia Trophonius, Thebis in suo templo Amphiaraus, in Acarnania Amphilochus, in Cilicia Mopsus? Aut est ne illis aliquis vel dæmon, vel heros, vel Deus, qui quidquam, quod vires humanas superet, efficiat? si enim dixerit nihil esse, neque dæmonem, neque ullum numen; aperiat tandem quæ sua sit sententia, Epicureum se fateatur, qui neque cum Græcis eadem sentiat, neque dæmones agnoscat, neque eosdem ac illi deos veneretur: et palam fiat vana esse quæ jam dixit et postea dicturus est quasi vera credidisset. Si dicet autem aut dæmones, aut heroas, aut deos esse eos, quos in medium protulit; caveat ne hinc probetur, quod minime vult, tale quidpiam fuisse Jesum; proinde potuisse multis hominibus persuadere, se divinitus ad genus humanum advenisse. Quod si semel admittat, vide an non necesse sit ut fateatur majorem Jesu fuisse, quam eorum, quibus illum annumeravit, potestatem. Nam nullus eorum vetat, ne alii colantur: hic vero sibi ipsi fidens, utpote illis omnibus potentior, prohibet quominus illi in deorum numero ponantur; quippe qui mali dæmones sint, qui idcirco in terra sibi loca elegerunt, quia puriores attingere non possunt diviniores que sedes, quo nihil crassum e terra malisque quæ in ea sunt innumeris pertingit.

XXXVI. Posthæc ad Amasios Adriani venit (loquor autem de adolescente Antinoo, cultuque, qui in Ægygti urbe Antinoopoli exhibetur), contenditque cultum illum a nostro in Jesum cultu nihil discrepare. Age et istud a suo in nos odio profectum esse evincamus. Quid enim horum Adriani Amasiorum vita ad omnes spurcitias etiam contra naturam projecta commune habet cum vita Jesu quem colimus, quem vel minima intemperantiæ macula aspergere ne quidem ii ausi sunt, qui sexcentas calumnias mendaciaque contra illum evomuerunt? Sed et si quis veritatis amans

res Antinoi incorrupte perpenderit, inveniet præstigias Ægyptiorum mysteria in causa esse, cur ille Antinoopoli etiam post mortem quid facere videatur: quod fertur et in aliis templis fieri ab Ægyptiis aliisque earumdem artium peritis. Hi enim quibusdam in locis dæmones statuunt divinos aut medicos, qui sæpe etiam animadvertant in eos qui ipsorum leges de vulgaribus cibis aut de non tangendo humano cadavere violant; idque ut vulgus imperitum terrefaciant. Atque hujusmodi est qui Antinopooli ab Ægyptiis deus existimatur: cujus virtutes quidam comminiscuntur quibus inde quæstus est; dum alii quidem a dæmone ibi collocato decipiuntur, alii vero infirmæ conscientiæ stimulis agitati pœnam sibi a deo Antinoo inflictam pati se putant. Hæc sunt illorum mysteria et quæ videntur edere vaticinia. Ab his immane quantum differunt res Jesu. Neque enim impostorum turba Regis cujusdam jubentis aut Præsidis captantes gratiam, illum in deorum numerum ascripserunt; sed ipse rerum omnium Conditor, mirifica illa qua pollet persuadendi vi et potestate, illum declaravit dignum qui coleretur non ab iis modo, qui vitam emendare suam vellent; sed etiam a dæmonibus aliisque potestatibus quæ sub sensus non cadunt. Quo fit ut illæ adhuc videantur aut formidare Jesu nomen tanquam se potentioris, aut legibus ejus, tanquam Domini reverenter obtemperare. Nisi enim sic a Deo constitutus fuisset, dæmones, solo ejus pronuntiato nomine, non exirent e corporibus, quæ obsidebant.

XXXVII. Cæterum Ægyptii docti Antinoum venerari. ferent illum cum Apolline aut Jove comparari, quippe qui ideo illum colant, quia in eodem ac illos numero habent. Nam certe Celsus mentitur, cum ait «non passuros Ægyp-»tios, si quis illum cum Apolline aut Jove comparaverit.» At Christiani, qui didicerunt æternam se manere vitam in cognoscendo solo rerum omnium vero Deo, et eo qui

isit, Jesu Christo positam[1]; qui norunt omnes deos gentium avida esse dæmonia circum victimas, sanguinem, iasque sacrificiorum partes volitantia, idque ut eos depiant qui ad Deum rerum omnium non confugiunt[2]; qui iunt divinos sanctosque Dei Angelos alterius naturæ et oluntatis esse, ac dæmones omnes, qui in terra sunt, hosue perpaucis notos esse, iis nimirum qui prudenter et accurate illis cognoscendis dant operam; Christiani, inquam, non sustinebunt comparari Apollinem et Jovem, aut quemvis eorum, qui adipe, sanguine et victimis placantur. Cujus rei quidam erunt quidem, qui causam afferre præ sua simplicitate non poterunt, contenti studiose servare quæ acceperint: sed alii rationes reddent solidas, profundas, et, ut Græcus diceret, interiores atque ex visceribus rei ductas. Etenim multa dicent de Deo iisque, quibus Deus tantum honoris habuit, ut per unigenitum Deum Verbum illos divinitatis adeoque et nominis participes faceret. Multa etiam dici possunt de divinis Angelis; multa et de iis qui veritati infensi sunt, quippe primum decepti, ex errore haberi volunt aut pro diis, aut pro Dei Angelis, aut pro bonis dæmonibus, aut pro heroibus, in quos humana anima bona conversa fuisset. Præterea probabunt illi Christiani, quemadmodum in philosophia multi sibi videntur veritatem tenere, qui tamen aut seipsi similibus veri rationibus fefellerunt, aut inventis ab aliis adductisque temere consensum præbuerunt; sic inter animas e corporibus egressas, inter Angelos et dæmones, esse quosdam, qui quibusdam probabilitatibus inducti sunt, ut se deos esse prædicarent. Quoniam vero rationes istæ inveniri ab hominibus non possunt accurate, propterea homini tutum esse visum est, nulli ut Deo credere, præterquam soli Jesu Christo, qui omnium moderator arcana illa perspicit et paucis indicat.

[1] Joan. XVII, 3. — [2] Psalm. XCV, 5.

XXXVIII. Igitur de Antinoo, aut quolibet alio sive apud Ægyptios, sive apud Græcos in deorum numerum relato, fides est, ut ita loquar, infortunata; de Jesu autem, aut fortunata est, aut diligenter examinata. Fortunata quidem videtur erga vulgus hominum, perpaucis vero diligenter examinata. Quod dico fidem quamdam esse, ut vocant licet, fortunatam; id non impedit, quominus illam acceptam Deo referam; quippe cui exploratæ sunt causæ rerum, quasque in hanc ingrediens vitam sortitus est. Neque Græci negabunt etiam in iis, qui sapientissimi habentur, plerumque bonam fortunam esse causam, cur cum magistri sint qui contrarias opiniones doceant, in meliores inciderint et liberalius fuerint educati. Ea enim contigit *multis* institutio, ut ne fingere quidem animo meliora potuerint; sed semper a prima ætate amasii fuerint aut virorum intemperantium, aut dominorum, aut in alia misera fuerint conditione, per quam animæ se attollere non licuit. Non dubium est, quin habeat rationes providentia, cur hæc omnia sic accidant; sed illas perspectas habere, id vero hominibus non proclive est. Atque in hæc obiter digredi visum est, ut repelleremus criminationem hanc: «Tanta vis est fidei, quæ, quodcumque »primum occurrit, occupat.» Ostendere *enim* oportuit aliam esse hominum fidem, felicem aut infelicem, pro diversa educatione; unde confectum est, bonam fortunam, ut vocant, et malam fortunam conducere, ut, qui ingenio præstant, sapientiores esse et sapientius dogmatis plerumque assentiri videantur. Verum de his satis.

XXXIX. Nunc ea [1], quæ sequuntur apud Celsum, considerandasunt. Ibi ait «fidem, quæ nostram animam præ»occupavit, in causa fuisse, cur Jesu assentiremur.» Verum quidem est fidem hujus nostræ assensionis *effectricem* fuisse. At vide an non hoc ipso digna laude sit ista fides.

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 110 et seqq.

quod nos ipsi credamus rerum omnium Deo, gratias agentes illi, qui nos ad hanc fidem perduxit, confitentesque illum non potuisse sine Deo rem tantam suscipere et perficere : quod insuper adjungamus fidem iis qui Evangelia scripserunt, ducti scilicet pietate et animi candore, quæ in eorum scriptis elucent, quæque nihil in eis aut spurium, aut dolosum, aut fictitium, aut vafrum suspicari sinunt. Pro certo enim habemus animas, quæ nunquam attigerant ea, quæ apud Græcos callida multamque veri speciem et subtilitatem adhibens sapientia et versata in judiciis rhetorica docent, idoneas non fuisse ad res comminiscendas, quæ et fidem ingenerare et ad vitam fidei consentaneam adducere potuissent. Equidem crediderim talibus suæ doctrinæ magistris Jesum hac mente uti voluisse, tum ut suspicandi locus non esset, eam niti argumentis ad veri speciem compositis ; tum ut intelligentioribus evidens fieret, sinceritatem illam scriptorum junctam cum multa, ut ita loquar, simplicitate, donatam fuisse divina potestate, quæ multo plura perficeret, quam perficere posse videntur verborum ambitus, dictionum compositio, et totus ille Græcanicus divisionum dicendique ornamentorum apparatus.

XL. Vide etiam an non fides nostra, ad communem sensum ab initio nobis insitum accommodata, mutet eos, qui docilem dictis aurem præbent. Etsi enim perversitas doctrina roborata potuerit persuadere multis, simulacra esse deos, et ea quæ ex auro, aut argento, aut ebore, aut lapide confecta sunt, digna esse cultu et adoratione; communis tamen sensus postulat, ut materiam corruptioni obnoxiam non cogitemus esse Deum, illumve honorari in rebus inanimis, quibus illum homines repræsentant, vel secundum imaginem vel secundum symbola; illa enim simulacra deos non esse, nec opera hominum esse cum conditore conferenda; nihil illa esse præ summo Deo, qui

creavit, continet et gubernat omnia. Quin et anima rationis particeps ad naturam sibi affinem respiciens, rejicit quos hactenus deos esse existimaverat, et naturalem amorem concipit in creatorem, et hujus amore ad illum etiam adhæréscit, qui primus illa omnia gentes edocuit, ad idque usus est discipulis, quos divina virtute et potestate instructos misit, Dei regnique ejus doctrinam annuntiatum.

XLI. Id postea nobis objectat, quod jam fecit sæpius quoties, « nos Deum æstimare, qui constet ex mortali corpore, et in hoc nos nobis pios videri. » Qua de re jam supra pluribus refutata, plura dicere supervacaneum est. Verumtamen sciant criminatores isti, quem ab initio Deum Deique filium esse credimus et pro certo habemus, eum esse Verbum ipsum, sapientiam ipsam, ipsam veritatem: mortale autem ejus corpus et humanam quæ in *ipso* est animam ad maximam dignitatem evecta fuisse, non societate tantum cum illo, sed etiam in unum concursu et permistione; ambo in partem vocata fuisse divinitatis, et in divinitatem fuisse conversa. Si quem hæc offendant quæ de Jesu corpore dicimus, is Græcos consulat de materia, quam docent per se omnis expertem esse qualitatis; qualitates indui qualescumque Deus illi circumdare vult; et sæpe, prioribus positis, potiores et diversas assumere. Quæ quidem opinio si sana est, quid mirum qualitatem, qua corpus Jesu mortale indutum erat, Dei volentis providentia, in æthereàm divinamque mutatam fuisse?

XLII. Quare Celsus Dialecticæ non satis meminit, cum humanas Jesu carnes cum auro, argento et lapide comparans, ait carnes illas hisce rebus fuisse magis in corruptionem propensas. Nam si loqui accurate volumus, nihil incorruptibile est quod sit incorruptibili incorruptibilius; neque corruptibile corruptibilius corruptibili. Sane vero sit quidpiam in corruptionem pronius, dicemus tamen : Si ma-

teriæ qualitatibus omnibus subjectæ mutari possint qualitates; cur fieri non potuit ut caro Jesu, mutatis qualitatibus, talis evaserit, qualem oportuit esse, quæ in æthere ac locis æthere superioribus versaretur, nihilque haberet eorum quæ infirmæ carnis propria sunt, et quæ Celsus impura vocat? Qua etiam in re peccat in Philosophiæ leges. Nam proprie quod impurum est, id oritur a vitio. Impura autem non est natura corporis. Non enim, qua natura corporea est, ea malitiam impuritatis genitricem conjunctam habet. Quia vero nostrum hoc responsum sibi datum iri suspicatus, ita de illa corporis mutatione loquitur: « Sed fortasse, exutis » illis qualitatibus, Deus evadet: quidni igitur potius Æscu» lapius, Bacchus, Hercules? » quæro ab illo quid tantum fecerint Æsculapius, Bacchus, Hercules. Ecquos referre possunt, quos eorum sermones et vita correxerint et meliores reddiderint, ut in deorum numero duci debeant? Evolvamus igitur multas, quæ de illis scriptæ sunt, historias; et videamus an ab intemperantia, ab injustitia, a stultitia, a timiditate puri et immunes vixerint. Si nihil horum vitiorum in illis invenire est, merito Celsus illos cum Jesu contulerit: sin palam est eos, etiamsi quædam de ipsis quasi meliora ferantur, innumera tamen contra rectam rationem fecisse memorari; erit-ne cur adhuc dicas illos potius, quam Jesum, posito mortali corpore, evasisse deos?

XLIII. Postea dicit « illos a nobis irrideri qui Jovem co» lunt, quia ejus in Creta sepulchrum ostenditur; nihilomi» nus tamen colere nos eum qui sepultus est, nescios quo» modo et qua de causa Cretenses id faciant. » Ubi vides illum Cretensium, Jovis, ejusque sepulchri suscipere patrocinium, et innuere allegoricas quasdam rationes, ad quas referri debeat conficta de Jove fabula: dum interim nobis vitio dat, quod nostrum Jesum in sepulchro positum esse confitentes, eumdem e sepulchro excitatum asseramus:

quod nundum de suo Jove dicunt Cretenses. Quoniam autem videtur non diffiteri Jovem in Creta sepultum fuisse: siquidem dicit, nescire nos quomodo quaque de causa Cretenses id faciant; dico ego, neque Cyrenensi Callimacho, qui plerosque poëtas callebat totamque fere Græcam evolverat historiam, notam ullam fuisse historiæ Jovis ejusque sepulchri allegoricam interpretationem. Quapropter in hymno quem Jovi nuncupat, Cretenses incusat his verbis:

> Semper mendaces Cretæ, Rex magne, sepulchrum
> Extruxere tibi, cui mors non accidet unquam [1].

Tamen cum dicit Jovem non obiisse mortem cum semper sit, ita negat ejus in Creta sepulchrum esse, ut tamen memoret in illo fuisse mortis initium. Nasci enim, incipere est mori. Atqui illius est hic versus:

> Te apud Parrhasios Rhea peperit.

Quemadmodum autem Jovis in Creta ortum negarunt propter sepulchrum ejus, ita videre debuit consequens esse, ut si natus est in Arcadia, mortuus fuerit qui natus erat. At sic de his canit Callimachus:

> Jupiter, Idæis natum te in montibus aiunt;
> Arcadibus te dant alii: utri verba dederunt?
> Semper mendaces Cretæ, etc.

Atque huc nos coëgit Celsus, qui parum æquus in Jesum, credit quidem verum esse quod scriptum est, illum et mortuum et sepultum esse, pro figmento autem habet eumdem e mortuis fuisse excitatum: quamvis tot Prophetæ ejus resurrectionem prædixerint, multisque signis illum redivivum apparuisse constet.

XLIV. Deinde Celsus [2], quæ pauci omnino ex iis qui

[1] Callimach. hymn. I in Jovem.

[2] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 113 et seqq.

habentur Christiani, iique non eruditiores, ut putat, sed imperitissimi contra doctrinam Jesu garriunt, afferens: « Hæc sunt, *inquit*, eorum instituta : Nemo eruditus, nemo » sapiens, nemo prudens ad nos accedat : hæc enim mala » apud nos existimantur. Sed si quis est ignarus, si quis » insipiens, si quis stultus, is fidenter veniat. Quos homines » cum suo Deo dignos esse ipsi fateantur, aperte declarant » se nec velle, nec posse sibi conciliare alios, quam stolidos, » ignobiles, stupidos, mancipia, mulierculas et puerulos. » Ad quæ sic respondeo. Hæc Jesus de continentia docet : « Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœ- » chatus est eam in corde suo[1]. » At si quis videret paucos ex illis qui Christiani putantur, libidinose vivere, merito quidem illis crimini vertat quod aliter vivant atque Jesus præcepit : sed iniquissime faciat, si crimen eorum in doctrinam transtulerit. Similiter, cum doctrina Christianorum provocet ad sapientiam, increpandi sane sunt ii, qui in sua ignorantia acquiescunt dicuntque, non quidem quæ Celsus illis tribuit (nam quantumlibet simplices et ignari sunt, non eo tamen impudentiæ sunt progressi ut ea dicerent); sed quæ licet leviora, avocant nihilominus a studio sapientiæ.

XLV. Jam vero doctrinæ nostræ mentem esse, ut sapientiæ navemus operam, probandum est cum ex veteribus Judæorum scripturis quibus et nos utimur, tum ex iis quæ post Jesum scriptæ sunt, quasque divinas esse credunt Ecclesiæ. Ac primum David in psalmo quinquagesimo fundens ad Deum preces : « Incerta, *inquit*, et occulta sapien- » tiæ tuæ manifestasti mihi[2]. » Ac si quis psalmos versaverit, librum hunc quamplurimis sapientibus præceptis refertum esse deprehendet. Salomon quoque flagitavit sapientiam et obtinuit, ejusque sapientiæ vestigia in ejus scriptis videre est, et expressas paucis verbis sublimes sententias. Illic

[1] Matth. v, 28. — [2] Psalm. L, 8.

multis laudibus animadvertas celebrari sapientiam, et ad eam acquirendam homines incitari. Atque etiam sic sapiens erat Salomon, ut « Regina Saba, audita ejus fama et fama » Domini, venerit tentare eum in ænigmatibus. Et locuta » est ei universa quæ habebat in corde suo. Et docuit eam » Salomon omnia verba quæ proposuerat : non fuit sermo, » qui regem posset latere et non responderet ei. Et videns » Regina Saba omnem sapientiam Salomonis, omnesque » ejus facultates : et non habebat ultra spiritum, dixitque » ad regem : Verus est sermo, quem audivi in terra mea de » te et sapientia tua : et non credebam narrantibus mihi » donec ipsa veni et vidi oculis meis. Et ecce media pars » mihi nuntiata non fuit. Major est sapientia et opera tua, » quam rumor quem audivi [1]. » De eodem rege scripta sunt hæc : « Dedit quoque Deus sapientiam Salomoni et prudentiam multam nimis, et latitudinem cordis quasi arenam » quæ est in littore maris : et præcedebat sapientia Salomonis sapientiam omnium hominum priscorum, et Ægyptiorum prudentissimos, omnes denique homines, sapientior Gethan Ezarita, et Emad, et Chalcad, et Arabab. » filiis Madi, et erat nominatus in universis gentibus per » circuitum. Locutus quoque est Salomon tria millia parabolas : et fuerunt carmina ejus quinque et mille. Et disputavit super lignis a credo quæ est in Libano, usque ad » hyssopum quæ egreditur de pariete; et disseruit de piscibus, et jumentis. Et veniebant de cunctis populis ad audiendam sapientiam Salomonis, et ab universis Regibus » terræ, qui audiebant sapientiam ejus [2]. » Sic autem doctrina vult sapientes esse inter fideles, ut quædam quidem sub ænigmatis occultet, quædam obscuris verbis involvat, exercendæ auditorum intelligentiæ causa : alia etiam per similitudines, alia per problemata significet. Quocirca Ch-

[1] 3 Reg. x, 1. — [2] Id. iv, 29.

unus ex Prophetis sub finem : « Quis sapiens, *inquit*, et » intelliget ista? intelligens, et sciet hæc[1]? » Et Daniel iique qui cum illo redacti fuerant in servitutem, tantum in disciplinis, quas apud regem Babylonicum sapientes profitebantur, profecerant, ut decuplo superarent cæteros[2]. Unde apud Ezechielem Princeps Tyri, qui de sapientia gloriabatur, audit : « An tu sapientior es Daniele? Omne secretum » non ostensum est tibi[3]. »

XLVI. Nunc si sumpseris in manus libros post adventum Jesu scriptos, ibi turbis fidelium parabolas narrari invenias[4], quasi extra essent et his solum extraneis sermonibus dignæ; discipulis autem privatim parabolas explicari. Privatim enim suis discipulis Jesus edisserebat omnia, turbis anteponens eos, qui sapientiæ ejus desiderio tenebantur. Pollicetur etiam se ad eos, qui in eum crederent, missurum sapientes et scribas : « Ecce ego, *inquit*, mitto ad vos » sapientes et scribas, et ex illis occident et crucifigent[5]. » Et Paulus gratias enumerans quæ Deum auctorem habent, in primo loco *sermonem sapientiæ*[6], in secundo, ut inferiorem, *sermonem scientiæ* reponit ; infra quem in tertio *fidem* collocat : et quia *sermonem* pluris, quam prodigiorum operationes faciebat, ob hanc rem « operationes virtu» tum et gratias sanitatum » ultimas recenset spiritualibusque donis inferiores ducit. Item Stephanus multiplicem Moysis eruditionem testatur in Actis Apostolorum, id quod ex veteribus nec vulgo cognitis libris hauserat : « Eruditus est » Moyses omni sapientia Ægyptiorum[7]. » Qua de causa suspicio fuit, sua miracula non proficisci a Deo, ut prædicabat; sed patrari disciplinarum Ægyptiacarum ope, quibus apprime eruditus erat. Qua suspicione motus Rex, accersivit incantatores Ægyptios, *sapientes et maleficos*[8], quos brevi

[1] Osee xiv, 10. [2] Dan. i, 20.—[3] Ezech. xxviii, 3.—[4] Marc. iv, 2, 34.—
[5] Matth. xxiii, 34. –[6] i Cor. xii, 8, 9.—[7] Act. vii, 22.—[8] Exod. vii, 10.

patuit nihil esse præ Moyse, cujus sapientia omnem Ægyptiorum sapientiam superabat.

XLVII. Verisimile est, quæ Paulus in priore sua ad Corinthios[1], Græcos scilicet Græcanica sapientia inflatos, scripsit, ea movisse quosdam, ut sapientes a nostra religione excludi crederent. Qui sibi hoc induxit animum, discat quemadmodum illic reprehendens improbos homines, eos ait Apostolus non in his esse sapientes quæ solius intelligentiæ sunt, quæ sub sensus non cadunt, quæ æterna sunt, sed cum in solis sensibilibus occupentur, in iisque reponant omnia, sapientes esse hujus mundi; sic inter multa dogmata, ea, quæ materiæ et corpori patrocinantur, quæque res, etiam quæ præcipue subsistunt, corporeas esse statuunt, necnon præter illa nihil quod sensus fugiat, nihil incorporeum admittunt, ab ipso dici esse mundi sapientiam, irritam factam, evanidam, stultam, et sapientiam hujus sæculi; ea vero quæ animam ab hisce rebus ad Dei beatitudinem ejusque regnum evehunt, quæ docent omnia sensibus obvia contemnere ut peritura et caduca; contendere vero ad ea, quæ sub oculos non cadunt, et contemplari quæ non videntur, sapientiam Dei vocari. Cum autem veritatis amator sit Paulus, de quibusdam Græcorum sapientibus ubi vera sentiunt, ait: « Cum cognovissent » Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias ege» runt[2]. » Et testatur notum illis fuisse Deum: quod nec sine Deo illis contigisse dicit his verbis: « Deus enim illis » manifestavit[3]; » subindicans eos, ni fallor, qui a rebus corporeis ad spiritualia mentem erigunt, ubi scribit: « In» visibilia Dei a creatura mundi, per ea quæ facta sunt, in» tellecta conspiciuntur; sempiterna quoque ejus virtus et » divinitas: ita ut sint inexcusabiles. Quia cum cognovissent » Deum, non sicut Deum glorificaverunt aut gratias egerunt[4]. »

[1] 1 Cor. 1, 18 et seq. — [2] Rom. 1, 21. — [3] Ibid. 19. — [4] Ibid.

XLVIII. Fortasse etiam opinioni eorum, qui eruditum, aut sapientem, aut prudentem arbitrantur in nostram societatem non recipi, locum dederit hic alius Pauli locus: « Videte autem vocationem vestram, fratres, quia non multi » sapientes secundum carnem, non multi potentes, non » multi nobiles : sed quæ stulta sunt mundi elegit Deus, ut » confundat sapientes : et ignobilia mundi et contemptibilia » elegit Deus, et ea quæ non sunt, ut ea quæ sunt destrue» ret : ut non glorietur omnis caro in conspectu ejus[1]. » At non dictum est, Nemo sapiens secundum carnem; sed: « Non multi sapientes secundum carnem. » Certe Paulus describens quibus dotibus ornatum esse oporteat quem vocat Episcopum, jubet eum esse *doctorem*; ait enim oportere, « ut potens sit eos, qui contradicunt, arguere, » et sua sapientia os obstruere *vaniloquis et seductoribus*[2]. Et quemadmodum *unius uxoris vir*[3] eo qui secundas nuptias contraxit; *irreprehensibilis* eo qui reprehendi potest; *sobrius* immoderato; *pudicus* impudico; *ornatus* eo qui tantillum immodestus est, magis dignus Episcopi munere ab ipso judicatur; ita vult eum, qui Episcopus eligendus est, hujusmodi esse qui docere et *contradicentes arguere* possit. Injuste igitur Celsus in nos insurgit, quasi diceremus: « Nemo » eruditus, nemo sapiens, nemo prudens ad nos accedat. » Imo accedat eruditus, sapiens, prudens, cum voluerit. Sed accedat nihilominus stolidus, ineruditus, puer. Pollicetur enim nostra doctrina se et illos homines sanaturum, si accesserint, quippe quæ omnes Deo dignos efficit.

XLIX. Falsum et istud est, « fatuos, ignobiles, stupidos, » mancipia, mulierculas, puerulos, » hos omnes solos esse, quos divinæ doctrinæ præcones sibi comparare velint. Hos enim nostra doctrina vocat quidem, ut meliores reddat, sed vocat et alios ab illis longe diversos. Nam « Salvator

[1] 1 Cor. I, 26. — [2] Tit. I, 9. — [3] 1 Tim. III, 2.

» omnium hominum est *Christus*, et maxime fidelium[1], sive ingeniosi sint, sive simpliciores : « Et propitiatio est » apud Patrem pro peccatis nostris, non pro nostris autem » tantum, sed etiam pro totius mundi[2]. » Inutile igitur fuerit post hæc respondere nos ad Celsi verba quæ sic habent : « Quid enim mali est eruditum esse et commentationibus » optimis excoluisse ingenium, prudentem esse et videri? » Quid hæc obstant cognitioni Dei ? An non potius conducunt et adjuvant ad assequendam veritatem ? » Non profecto malum est eruditum esse. Imo via est ad virtutem eruditio : quanquam nec Græcorum sapientes locum inter eruditos darent iis, qui perversa dogmata consectantur. Et commentationibus optimis ingenium excolere, ecquis inficietur bonum esse ? Sed quasnam dicemus optimas esse, nisi quæ veræ sunt et ad virtutem excitant ? *Bonum* quoque est prudentem esse, videri autem minime, contra quod affirmat Celsus. Neque hæc Dei cognitioni *officiunt* : quin etiam ad eam conducunt eruditio, commentationes optimæ et prudentia. Et id dicere nobis magis *convenit*, quam Celso, maxime si ab Epicuro esse convincitur.

L. Jam videamus quæ sequuntur : « Neque etiam videmus circumforaneos homines, qui in foro circulatorias » suas ineptias ostentant, cœtum adire virorum prudentium » ibique audere sua venditare. At ubicumque adolescentulos, servulos et fatuos collectos animadverterint, eo se ingerunt illorumque plausum aucupantur. » Vide *et in iis* quomodo nos calumnietur, facta nostri cum circumforaneis circulatoribus ineptissima in foro fundent*ibus* comparatione. At quæ tandem nostræ illæ sunt ineptiæ ? Aut quid simile illis facimus, nos qui lectionibus lection*um*que explicationibus accendimus ad pietatem erga universorum Deum et ad virtutes ejusdem cum pietate dignitatis, quique

[1] I Tim. IV, 10. — [2] I Joan. V, 31.

abducimus a contemptu Numinis et ab omnibus quæ rectæ rationi contraria sunt? Certe et ipsi Philosophi optaverint tales congregare qui suos de honesto sermones audiant. Quod quidem fecerunt maxime quidam e Cynicis, qui publice apud fortuitum auditorium disserebant. An etiam illos, qui non eruditos colligunt, sed e triviis auditores accersunt, conferent cum circulatoribus ineptissima in foro garrientibus? Sed neque Celsus, neque quisquam eadem sentientium, illis vitio dabit, quod humanitatis esse duxerint rudem erudire plebeculam.

LI. At si minime culpandi sunt illi qui id faciunt; videamus an non magis et illis melius ad honestatem provocent Christiani. Illi enim publice verba facientes Philosophi, non seligunt auditores, sed astat quisquis vult et audit. Christiani vero ante omnia pertentant quoad licet animas eorum, qui ipsos audire cupiunt, et privatim illas informant; atque cum auditores illi, antequam in cœtum admittantur, satis in voluntate honeste vivendi profecisse videntur, tunc tandem illos recipiunt, distinctis ordinibus, altero eorum qui recens incœperunt nuperque admissi sunt, necdum symbolum purificationis acceperunt; altero eorum, qui pro viribus se comprobarunt id habere propositum, ut nihil velint, nisi quæ Christianis placeant. Hos inter quidam constituti sunt, qui in vitam et mores eorum, qui admittuntur, inquirant, ut scelerum reis interdicant aditu in suum commune concilium; illorum autem dissimiles ex animo amplexi, meliores in singulos dies efficiant. Ea vero est agendi ratio in eos qui peccant et maxime qui libidini se dedunt, ut illos a suo cœtu prohibeant. Atque hi sunt, quos ait Celsus esse similes circulatoribus inepte in foro nugantibus. Ac Pythagoreorum quidem veneranda schola, mortuos reputans suæ doctrinæ desertores, illis construebat cenotaphia: similiter Christiani ut perditos et Deo mortuos lugent eos qui libidine

aut quovis alio crimine dejecti sunt : eosdem vero quasi e mortuis excitatos ducunt, si eam morum mutationem fecerint, cujus ratio haberi debeat; tardius tamen admittuntur quam qui primo recipiuntur : et quia post professam religionem lapsi sunt, ab omni posthac dignitate et præfectura in Ecclesia Dei arcentur.

LII. Nunc vide an non evidens mendacium sit rerum dissimillimarum comparatio in his Celsi verbis : « Videmus » utique et illos qui in foro sceleratas et circulatorias suas » artes ostentant. » Hos autem « qui in foris sceleratas et cir» culatorias ineptias ostentant, » et quibuscum nos comparat Celsus, ait « nunquam cœtum adire virorum pruden» tium, nec ibi audere sua venditare : at ubicumque adoles» centulos, servulos et fatuos collectos animadverterint, eo » se ingerere eorumque plausum aucupari. » Ubi nihil agit Celsus, quam ut nobis maledicat, similis mulierculis, quæ se in compitis mutuis conviciis consectantur. Etenim nos, quantum possumus, facimus omnia, ut cœtus noster constet prudentibus hominibus; et quæ apud nos maxime pulchra et divina sunt, ea tum audemus in concionibus publicis proferre in medium, cum præsto est intelligentium auditorum copia : arcaniora autem silentio prætermittimus, cum qui audiunt simpliciores nobis videntur et opus habere sermonibus, qui metaphorico lactis nomine designantur.

LIII. Et sane Paulus noster scribens ad Corinthios, Græcos quidem, sed nondum purgatis moribus, ait : « Lac vobis » potum dedi, non escam : nondum enim poteratis; sed nec » nunc quidem potestis; adhuc enim carnales estis. Cum » enim sit inter vos zelus et contentio; nonne carnales estis, » et secundum hominem ambulatis[1] ? » Ipse etiam non nescius quemdam animæ cibum esse perfectiorem, et recens initiatorum cibum cum lacte comparari, sic loquitur : « Facti

[1] 1 Cor. III, 2.

» estis, quibus lacte opus sit, non solido cibo. Omnis enim » qui lactis est particeps, expers est sermonis justitiæ; par- » vulus enim est. Perfectorum autem est solidus cibus; eo- » rum, qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad » discretionem boni ac mali [1]. » An qui hæc ut pulchre dicta credunt, suspicari queant nostros non dicturos in cœtu virorum prudentium quod in nostra doctrina eximium est; sed ubi viderint parvulos, servulos fatuosque collectos, ibi adducturos in medium divina et illustria, et talium auditorum plausus captaturos? Certe quisquis consilium omne nostrarum Scripturarum perpenderit, huic planum fiet, Celsum hæc falsa et inconsiderata non dicturum fuisse contra Christianos, nisi ut homo e fæce plebis infensum in illos odium habuisset.

LIV. Neque vero diffitemur nos velle Dei, etsi nolit Celsus, doctrina omnes imbuere, ita ut cum adolescentulis agatur hortatione illis attemperata, et servi discant quomodo, sumpto liberali animo, ingenui per religionem fieri queant. Atque etiam Christianismi præcones profitentur se Græcis et Barbaris, sapientibus et insipientibus esse debitores. Fatentur enim vel insipientium animis adhibendam esse medicinam, ut, deposita quantum fieri potest, ignorantia, studeant capere melius : ad quod hortantem Salomonem audiunt : « Insipientes redite ad cor, et qui est inter vos in- » sipientissimus, declinet ad me [2]. » Insipientibus autem » præcipit sapientia dicens : « Venite, comedite panem » meum, et bibite vinum quod miscui vobis : relinquite in- » sipientiam, ut vivatis, et corrigite in scientia intelligen- » tiam [3]. » Hac etiam de re Celsum interrogarem lubens : An philosophi non exhortantur adolescentes ad audiendum? An juvenes a perdita vita ad meliorem frugem non revocant? An vernulas nolunt philosophari? An nos quoque oportet

[1] Hebr. v, 8. — [2] Prov. VIII, 5. — [3] Id. IX, 5.

philosophis crimini ducere quod servulos ad virtutem provocent; Pythagoræ quod Zamolxim, Zenoni quod Persæum, recentioribus quod Epictetum ad philosophiam excitare studuerint? An vobis licet, o Græci, adolescentes et famulos et stolidos homines ad philosophiam vocare, nos vero cum idem facimus, rem ab humanitatis officio alienam facimus? Qui tamen id agimus, ut omnis natura rationis particeps doctrinæ medicina sanetur, et in Dei rerum omnium conditoris familiaritatem veniat. Hæc satis fuerint contra Celsi maledicta potius, quam accusationes.

LV. Sed quia hoc maledictorum genere admodum delectatus, addidit et alia; age et his memoratis, videamus utri plus dedecoris afferant, Christianorum societati, an Celso. Sic iste: « Et in privatis ædibus videre est lanifices, sutores, » fullones, imperitissimum quemque et rusticissimum coram senioribus et prudentioribus patribus-familias nihil » audere proloqui: ubi vero seorsum nacti fuerint pueros et » mulierculas æque ac ipsi imperitas, mira quædam disserunt; non audiendos esse patrem et præceptores, sibi esse » credendum; illos delirare et mente esse captos, nihil vere » honesti aut videre aut facere posse nugis inanibus præoccupatos, se solos scire quomodo vivere oporteat; si dictis » adjungant fidem, felices fore totamque familiam. Interea » dum hæc loquuntur, si vident aliquem ex præceptoribus, » ex prudentioribus, aut patrem ipsum accedere, qui timidiores sunt, ii tremefacti silent; sed ferociores pueris auctores sunt, ut habenas excutiant, insusurrantque ad aures » se nec posse nec velle illis, præsentibus patre et præceptoribus, quidquam boni explicare: aversari se stultitiam » et sævitiam horum hominum perditorum et extrema nequitia præditorum, qui ipsos punirent: sed si quid discere » velint, oportere, ut, relictis patre et præceptoribus, eant » cum mulierculis et sodalibus in conclave mulierum, aut in

» sutoriam officinam, aut in fulloniam, ibi quod perfectum » est edocendi : atque sic persuadent. »

LVI. Et hic vide quibus doctores nostros lacessat injuriis : qui tamen modis omnibus conantur animam ad rerum omnium Conditorem evehere, qui docent contemnendas esse res sensibus subjectas, caducas et quæ videntur; nihilque non faciendum, ut comparetur illa cum Deo societas, in qua quæ sensus superant mens nostra contemplabitur, et beata cum Deo amicisque ejus vita perfruemur. Hi sunt scilicet, quos ait Celsus similes lanificis, sutoribus, fullonibus et hominum rusticissimis, qui ad mala puerulos et mulierculas instigant urgentque, ut, patre et præceptoribus dimissis, se ad ipsos applicent et adjungant. Indicet ergo quisnam sit pater ille sapiens, aut quinam sint illi magistri virtutis, a quibus pueros et mulierculas abduxerimus : et conferens quæ docemus pueros et mulierculas nostram doctrinam amplexos cum iis quæ ante didicerant, ostendat eos ab honestis probisque documentis ad pejora fuisse a nobis avocatos. Sed quidquam simile nunquam de nobis demonstrare poterit. Imo mulierculas avertimus ab impudicitia, ab exercendis cum maritis simultatibus, a theatrorum saltationumque insania, a superstitione : puberibus autem pueris lascivientibus, et in venerem prurientibus frænos injicimus, admonitis non solum quanta libidinis infamia sit, sed etiam quantum inde animæ improborum immineat periculum, quas pœnas luitura sit, quæ illam supplicia maneant.

LVII. Et qui sunt illi præceptores, quorum, quasi meliora docerent, patrocinium suscipit Celsus, quos delirare et mente captos esse dicimus? Nisi forte probos et non mente captos præceptores existimet eos, qui mulieres ad superstitionem et impura spectacula compellunt : nisi sano capite illos putet, qui adolescentes trahunt rapiuntque ad crimina illa omnia, quæ scimus ab illis committi sæpissime.

Eos etiam, qui philosophiæ dant operam, ad nostram religionem revocamus pro viribus, illisque ejus et sinceritatem commendamus et excellentiam. Id a nobis fieri negat Celsus, et solos fatuos vocari disputat. Sed ego illi dixerim: Si accusares quod avertamus eos a philosophia qui jam illa imbuti sunt, non vera quidem, sed tamen probabilis esset criminatio: cum vero dicis pueros ad nostram religionem accedentes bonis magistris subtrahi, ostende alios esse magistros præter philosophiæ doctores, aut eos qui quid utile docent. At nihil simile probare potest. Deinde beatos fore pollicemur idque audacter et aperte, qui ex Dei legibus vitam agunt, qui omnia ad illum referunt, quique omnia faciunt, quasi testis et spectator esset. An hæc sunt lanificorum, sutorum, fullonum, rusticorum imperitorumque hominum præcepta? Neque istud ostendere poterit.

LVIII. Jam qui apud Celsum sunt similes lanificiis, similes quoque sutoribus, fullonibus, rusticis et imperitis, illi præsente patre et præceptoribus, nihil bonum, inquit, volent aut poterunt explicare pueris. At illum rogo: Quem, o bone! patrem, quem præceptorem dicis? Si eum, qui virtuti studeat, qui nequitiam horreat, qui meliora capessat; scito nos coram illo intrepide nostra pueris retecturos, certos nimirum tali judici probatum iri. Tacemus autem coram patre qui virtuti et honestati est inimicus, coram præceptoribus qui contraria sanæ doctrinæ tradunt. Neque id nobis vitio verte; verteres enim injuste. Tu enim ipse non aperires adolescentibus et filiis philosophiæ arcana coram patribus male affectis, quique rem inanem inutilemque judicarent esse philosophiam: sed velles eos filios, quos ad philosophiam adhortandos duxisses, discedere ab improbis patribus; captares occasionem, ubi tui de philosophia sermones teneros juvenum animos attingant. Quod idem dico de præceptoribus. Si enim a præceptoribus ab-

ducimus, qui obscænas comœdias, impuros iambos docent et alia, quæ nec exponentem corrigunt nec utilia sunt audientibus, quia nec isti philosophico animo carmina audire possunt, nec ille singulis juvenibus interpretari quæ ad eorum utilitatem tendunt; id vero fateri non erubescimus. Sin agis de præceptoribus, qui philosophiam doceant et in philosophia exerceant, ab his non avertam quidem adolescentes; sed conabor illos jam ante exercitatos, et in disciplinarum veluti orbe versatos atque philosophia præparatos ad venerandam sublimemque et vulgo ignotam subvehere grandiloquentiam, qua Christiani de rebus maximis maximeque necessariis disserunt, et suam philosophiam, Dei, Prophetarum, Jesuque Apostolorum philosophiam esse demonstrant.

LIX. Celsus postea conscius se de nobis amarulentius maledixisse, quasi ad excusandum sic prosequitur: « Quod » ego non acerbiora objecerim quam quæ veritas coegit, vel » hinc conjici potest. Nam qui ad alia mysteria vocant, hæc » pronunciant alta voce: Quisquis puris est manibus et voce » *sapiens*: et rursus alii: Quisquis purus ab omni scelere, » cujus conscientiam nihil mali remordet, cui bene et juste » peracta vita est. Atque hæc quidem, qui peccatorum pur» gationem promittunt. Nunc vero audiamus quosnam ad» vocent Christiani: Quisquis, inquiunt, peccator, quisquis » insipiens, quisquis puer, et ut verbo dicam quisquis infe» lix est, hunc Dei regnum accipiet. Et quem peccatorem » dicitis? Nonne injustum, furem, murorum effractorem, » veneficum, sacrilegum, mortuorum spoliatorem? Ecquos » alios vocaret, qui latronum conflaret societatem? » Ad hæc dicimus, aliud esse ægras animas ad curationem; aliud sanas ad rerum diviniorum cognitionem et scientiam vocare. Nos, qui utriusque discrimen scimus, principio quidem homines hortamur ut curari se velint; hortamur peccatores,

ut doctores audiant qui a peccando deterrent; insipientes, ut acuentibus adjuvantibusque ad intelligendum dociles aures præbeant; pueros, ut sensus animumque virilem concipiant; infelices denique ad vitam felicem, seu, ut magis proprie loquar, ad beatitudinem excitamus. Sed postquam ii, quos hortati sumus, progressionem ad virtutem fecerunt, ita ut illos a doctrina emendatos fuisse innotescat, tum demum nostris mysteriis initiantur. « Sapientiam, enim, lo» quimur inter perfectos [1]. »

LX. Quoniam vero docemus, « sapientiam in malevolam » animam non introituram, nec habituram in corpore sub» dito peccatis [2], » dicimus : Quisquis est puris manibus et qui propterea manus ad Deum puras levat, quia sublimia cœlestiaque tractat, ita ut dicere possit : « Elevatio manuum » mearum sacrificium vespertinum [3] : » is ad nos veniat. Dicimus etiam : Quisquis est voce sapiens, quod in lege Domini meditetur die ac nocte et pro consuetudine exercitatos habeat sensus ad discretionem boni ac mali; is ne gravetur ad solidos eosque spiritales cibos accedere, qui pietatis aliarumque virtutum omnium athletis conveniunt [4]. Et quia Dei gratia est cum omnibus qui incorrupto amore eum amant, a quo de immortalitate documenta dantur, dicimus: Quisquis purus est non ab omni scelere tantum, sed etiam ab iis peccatis quæ pro levioribus habentur, fidenter accedat initiandus religionis Jesu mysteriis, quæ nonnisi pro puris et sanctis instituta sunt. Et mysta quidem Celsi ait : « Cujus con» scientiam nihil mali remordet, veniat : » sed qui secundum Jesu disciplinam Dei mysteriis initiat. dicit iis, quorum jam anima purgata est : Quisquis jamdudum nihil mali conscivit sibi, et præsertim ex quo doctrinæ medicina sanatus est: ille audiat quæ Jesus seorsim suis discipulis edisseruit. Ex

[1] I Cor. II, 6. — [2] Sap. I, 4. — [3] Psalm. CXL, 2. — [4] Id. I, 2. Hebr. V, 41.

quo efficitur Celsum, dum religionis Græcanicæ ministros religionis Jesu doctoribus opposuit, non intellexisse quid hæc duo discreparent, vocare malos ad sumenda remedia, et puros ad rerum reconditorum cognitionem.

LXI. Nec injustum igitur, nec furem, nec murorum effractorem, nec veneficum, nec sacrilegum, nec mortuorum spoliatorem, nec alios quoscumque Celsus exaggerando numerare posset, ad mysteriorum notitiam vocamus, aut participes facimus sapientiæ, « quæ abscondita est, quam » prædestinavit Deus ante sæcula in gloriam [1] » justorum ejus; sed ad sanationem advocamus. Nam in divina nostra doctrina alia sunt comparata male habentibus, de quibus ait : « Non est opus valentibus medicus, sed male habentibus [2]: » alia vero, quæ corpus animamque pura habentibus ostendunt « revelationem mysterii temporibus æternis taciti, pa» tefacti nunc per scripturas Prophetarum [3], *et* per adventum » Domini nostri Jesu Christi [4], » qui adventus perfectis omnibus patescit, mentemque ad res nulla mendacii formidine cognoscendas illuminat. Quod ait, ut accusationem amplificet : « Ecquos alios vocaret latro ? » Respondemus a latrone vocari latrones, quod illorum nequitia utatur contra homines quos interficere vult et spoliare; Christianos vero, etsi eosdem vocent ac latro, alio tamen vocare consilio : nimirum ut doctrina vulnera eorum obligent, et in animam cupiditatum incendiis inflammatam infundant remedia, quæ vino, oleo, aliisque respondeant lenimentis quæ medici corporibus admovent.

LXII. Tum Celsus, quæ dicta et scripta sunt hortandis male viventibus vocandisque ad pœnitentiam et animæ suæ emendationem, indigne calumnians, ait dicere nos, « missum ad peccatores fuisse Deum. » Quod perinde facit ac si quibusdam crimini duceret, quod medicum ab humanissimo

[1] 1 Cor. II, 7. — [2] Matth. IX, 12. — [3] Rom. XVI, 25. — [4] 2 Tim. I, 10.

Rege ad urbem propter eos, qui morbis laborabant, missum esse affirmarent. Missus igitur est Deus Verbum ad peccatores tanquam medicus; sed tanquam divinorum mysteriorum doctor ad eos, qui elutis pristinis peccatis, in ea jam non relabuntur amplius. At Celsus hujus discriminis ignarus, utpote quod exquirere noluit, rogat: « Cur non » missus est ad immunes a peccatis? Quid malum est non » peccasse? » Ad hoc dicimus: Si per immunes a peccatis, intelligat qui non amplius peccant, Salvator noster ad eos missus est, sed non ut medicus: sin autem eos qui nunquam peccaverunt (neque enim hæc ejus verba aperte distingunt), impossibile est hominem esse qui nunquam peccaverit, excepto tamen homine a Jesu assumpto, qui homo « peccatum non fecit[1]. » Improbe etiam nobis hanc assignat sententiam: « Injustum a Deo receptum iri, si se de nequi» tia sua humiliaverit; minime autem justum, si virtutibus » ornatus ab initio, ad illum oculos tetenderit. » Censemus enim fieri non posse, ut homo virtutibus ornatus ab initio ad Deum oculos erigat. Primum enim in hominibus peccatum poni necesse est, dicente Paulo: « Cum ve» nisset mandatum, peccatum revixit, ego autem mortuus » sum[2]. » Neque etiam docemus, ut injustus a Deo recipiatur, satis esse, si propter nequitiam se humiliaverit; sed illum a Deo receptum iri, qui, pristinam vitam condemnans, propter illam modeste, et ob recentiorem composite incesserit.

LXIII. Posthæc non intelligens quid sibi velint hæc: « Omnis qui se exaltat humiliabitur[3]; » oblitusque quid Plato doceat, « virum probum et honestum modeste et com» posite incedere, » atque ignorans id quod dicimus: « *Hu» miliamini igitur sub potenti manu Dei, ut exaltet vos in » tempore*; ait: Ac homines quidem qui recte judicum

[1] 1 Petr. II, 22. — [2] Rom. VII, 9. — [3] Matth. XXIII, 12.

»officio funguntur, reos vetant uti coram se gemitibus et »lamentis, ut ne in judicando misericordia potius, quam »veritate moveantur: at Deus inter judicandum non veri»tatis, sed adulationis rationem habet[1].» Sed quænam adulatio, qui gemitus in Scripturis comparent, cum qui peccavit, dicat in suis ad Deum precibus: «Delictum meum »cognitum tibi feci, et injustitiam meam non abscondi. »Dixi, confitebor adversum me injustitiam meam Domi»no, etc.[2]»? An probaverit hujusmodi confessionem eorum, qui se post commissum peccatum humiliant sub Deo, ad illorum correctionem non conducere? Sed ejus obtrectandi libido facit, ut sibi loquatur contraria. Nunc enim cognoscere videtur hominem, qui sine peccato, justus et virtute præditus ab initio ad Deum oculos sustulerit: nunc approbat id quod nos dicimus: «Quis homo perfecte jus»tus? aut quis sine peccato[3]?» Ait enim ipse: «Verum est »natura proclive esse ad peccandum genus hominum.» Deinde quasi non omnes ad nostram religionem vocarentur: «Oportuit, *inquit*, omnino omnes vocari, si quidem »omnes peccaverint.» Et tamen in superioribus allatum a nobis est istud Jesu: «Venite ad me omnes, qui laboratis »et onerati estis, et ego reficiam vos[4].» Omnes igitur homines hac ad peccandum proclivitate laborantes et onerati vocantur ad illam Dei requietem, quam nostra doctrina promittit. «Misit» enim Deus «Verbum suum et sanavit »eos, et eripuit eos de corruptionibus eorum[5].»

LXIV. Pergit: «Qua igitur causa peccatores præferun»tur?» Additque plura id genus. Respondemus peccatorem simpliciter non anteponi illi, qui non est peccator; sed interdum accidit, ut peccator sui peccati conscientia tactus et idcirco pœnitens atque propter sua peccata humilis anteferatur illi, qui minus quidem illo habetur peccator, sed

[1] Pet. v, 6.—[2] Psal. xxxi, 5.—[3] Job. xv, 14.—[4] Matth. xi, 28.—[5] Psal. cvi, 20.

se minime peccatorem esse existimat, imo gloriatur turgescitque quibusdam bonis, quibus sibi ipse ornatus videtur. Id quod candidis Evangeliorum lectoribus indicat de Publicano et Pharisæo parabola, quorum ille dicebat: « Propitius esto mihi peccatori [1] : » hic autem magna de se opinione male tumidus : « Gratias, *inquiebat*, ago tibi, quia » non sum sicut cæteri hominum, raptores, injusti, adulteri, velut etiam hic Publicanus. » Etenim Jesus de utriusque oratione sic judicat : « Descendit hic justificatus in » domum suam ab illo : quia omnis qui se exaltat, humiliabitur : et qui se humiliat, exaltabitur. » Nec igitur Deo facimus injuriam, nec mentimur, cum docemus neminem esse quin sibi conscius sit humanæ parvitatis, cum hæc ad magnitudinem Dei comparatur; et perpetuo postulandum ab illo esse quod naturæ nostræ deficit; quippe qui solus potest suppeditare quæ nobis desunt.

LXV. Cæterum putat ille ea causa sic a nobis peccatores advocari, quod neminem reipsa honestum justumque nobis conciliare nequeamus; et hinc fieri ut improbissimis perditissimisque portas aperiamus. Verumtamen, si qua par est æquitate cœtus noster consideretur, plures ibi videre est, qui a vita non admodum inordinata, quam qui a flagitiosa conversi fuerint. Sic enim natura comparatum est, ut, qui vitæ melius actæ sibi conscii sunt, cum cupiant vera esse quæ de mercede a Deo bonis tribuenda prædicantur, promptius consensum dictis præbeant, quam qui omnino male vixerint : hos namque conscientia deterret, quominus admittant se ab omnium judice affectum iri suppliciis, quæ talium scelerum reis infligi decet, et quæ justa de causa intentat supremus Judex. Quin et aliquando contingit, ut pravi homines, etiamsi spe veniæ pœnitentia obtinendæ vellent iis quæ de pœnis dicuntur assentiri, tamen

[1] Luc. XVIII, 9 et seqq.

peccandi consuetudine et nequitia tincti penitus et imbuti, ad vitam sapientem rectæque rationi consentaneam eniti nisi difficile non possint. Quod quidem Celsus ipse vidit. Hæc enim illi nescio quomodo exciderunt in sequentibus : « Ignorat nemo, qui innatæ proclivitati ad peccandum ad» junxere consuetudinem, illos non pœnis omnino mutari, » multo minus misericordia. Nam res est perdifficilis, per» fecta naturæ mutatio. Sed qui sine peccato sunt, ii sunt » meliore vita donandi. »

LXVI. Sed et in his mihi Celsus videtur hallucinatus esse, cum natura et consuetudine ad peccandum proclives negat omnino mutari et vel pœnis sanari posse. Ut enim verum sit ad peccatum omnes homines natura propendere, et quosdam non natura tantummodo, sed etiam consuetudine ad peccatum ferri; non omnes tamen homines ii sunt, qui perfecte mutari non possint. Nam et in omnibus Philosophiæ sectis et apud nos memorantur quidam usque adeo immutari, ut digni fuerint qui pro exemplo optimæ vitæ proponerentur. Tales inter heroas fuisse dicuntur Hercules et Ulysses : inter posteriores ætate, Socrates : inter novissimos, Musonius. Non igitur nos soli contendimus errasse Celsum, cum dixit perspicuum esse, qui innatæ proclivitati ad peccandum adjunxere consuetudinem, eos nec pœnis posse adduci ad perfectam in melius mutationem; sed etiam sani omnes philosophi, qui non negant ad virtutem reditum hominibus esse possibilem. Demus vero eum non satis accurate expressisse quod in animo habuit; tamen, quamlibet benigne interpretemur, nihilominus patebit fal sum istud esse, eos, qui natura sunt ad peccandum proclives et naturæ consuetudinem adjunxerunt, non posse ne pœnis quidem perfecte mutari; et quod auditis illis verbis statim intelligitur, pro viribus a nobis refutatum est.

LXVII. Fortasse etiam nihil aliud indicare voluerit, quam

eos ne pœnis quidem posse perfecte corrigi, qui natura simul et consuetudine ad quædam rapiuntur facinora, et præsertim quæ sceleratissimi perpetrant. Verum et id falsum esse arguit quorumdam philosophorum historia. Quis enim in sceleratissimorum numero non ponat eum, qui domino parere sustinet, imperanti ipsum in prostibulo manere, ubi patiatur quid cuique collibitum fuerit? Id tamen de Phædone fertur. Quis non dixerit eum fuisse hominem nequissimum, qui cum tibicina et turpissimis comessationum sociis in gravissimi Xenocratis irrupit scholam, ut contumelia virum afficeret, quem reliqui sodales summa admiratione audiebant? Hujusmodi homines tamen usque adeo emendare ratio et ad tantos in philosophia progressus perducere potuit, ut illum Plato dignum judicaverit, qui Socratis de immortalitate sermonem ejusque in carcere constantiam referret : qui tamen Socrates nihil de cicuta sollicitus, nulla formidine, perfecta animi tranquillitate tot ac tanta disseruit, ut illa vix assequi possint vel qui maxime attendunt nec ulla cura distrahuntur : iste vero, Polemo videlicet, ex intemperante temperantissimus factus, scholæ Xenocratis gravitate celeberrimi post ipsum præfuerit. Aberrat igitur a vero Celsus cum ait, quos natura et consuetudo ad peccandum abripit, eos ne pœnis quidem omnino mutari posse.

LXVIII. Neque vero mirum admodum est sermones philosophicos tam apte, tam composite, tam ornate elaboratos tantum habuisse momenti ad corrigendos illos qui supra memorati sunt, aliosque pessimæ vitæ homines. Sed cum videmus sermones illos, quos demissos et humiles vocat Celsus, instar incantationum, tanta vi et efficacia præditos : cum videmus, inquam, sermonibus illis a libidine ad temperantem vitam, ab iniqua ad justam, a timiditate ad tantam constantiam revocari multitudinem, ut pietatis

causa, quam commendatam illis animadvertit, mortem pro nihilo putet; quomodo non merito tantam potestatem admirabimur? Nam sermo eorum, quibus ab initio vulgandæ nostræ doctrinæ partes datæ sunt quique in constituendis Dei Ecclesiis laborarunt, et eorum prædicatio persuasit quidem, sed non ea ratione, qua Platonicæ sapientiæ doctores aut quilibet alii philosophi, qui nihil supra humanæ naturæ vires poterant. Sed argumenta quibus utebantur Apostoli, data illis a Deo fuerant, vimque persuadendi a Spiritu et virtute habebant. Quapropter promptissime et celerrime sermo eorum quocumque pervasit: imo sermo Dei, qui per illos mutabat, quos natura et consuetudo ad peccatum trahebant: et quos ne pœnis quidem quisquam hominum correxisset, hos correxit, affirmavit, ad suam voluntatem convertit.

LXIX. Addit Celsus ad suam rationem accommodate: *Res est perdifficilis, perfecta naturæ mutatio.* Nos vero, qui scimus unam esse rationalis animæ naturam, nec ullam a rerum omnium conditore malam fuisse creatam; plerisque autem nequitiæ causas esse educationem, exempla, mala consilia, ita ut in quibusdam nequitia veluti versa sit in naturam: id habemus pro certo malitiam vel illam quasi naturalem non solum posse a divino verbo mutari, sed etiam id illi omnino non esse difficile: modo id unum admittatur, oportere seipsum Deo credere et omnia ea mente facere ut illi placeant, apud quem

Improbus atque probus simili haud dignantur honore,

et

Impiger atque piger funguntur dispare fato[1].

Quod si quibusdam perdifficilis est sui mutatio, causam dicendum est eorum esse voluntatem, quæ assentiri renuit

[1] Iliad. IX, 319, 320.

huic veritati, summum Deum justum fore judicem omnium quæ in hac vita quisque fecerit. Nam ad efficienda quæ difficillima nobis, et, ut quam maxime rem amplificem, prope impossibilia videntur, magni est momenti voluntas cum exercitatione conjuncta. An homo, cum voluerit, hanc sibi poterit usu et studio parare facultatem, ut per funem ab altera ad alteram theatri partem sublime porrectum incedat gravibus etiam oneribus onustus; et vincere suam pravitatem, quantalibet antea fuerit, et virtutem in vita consectari, cum volet, non valebit? Vide an non illi potius, qui animal rationis particeps creavit, quam animali ipsi, injurium esset, hominem ita conditum fuisse, ut tam difficilia nec ea quidem utilia perficere posset, nihil posset vero ad suam ipsius felicitatem. Atque hæc sufficiant de isto Celsi effato, mutationem perfectam naturæ, rem esse perdifficilem. Subjungit « eos, qui sine peccato sunt, meliore » vita esse donandos. » Sed non aperit quos dicat esse sine peccato, eosne qui ne ab initio quidem peccarunt, an qui mutati non peccant. Tamen qui ab initio non peccaverint nulli esse possunt: qui vero mutati non peccent, quosque tales admissa nostra salutaris doctrina reddiderit, hi rari admodum sunt. Neque etiam tales ad doctrinam accedunt. Nam sine illa eaque perfecta nemo esse potest sine peccato.

LXX. Postea objicit istud quasi apud nos jactatum: *Deus omnia poterit*. At neque quo sensu id dicatur, neque quæ sint illa *omnia*, neque quomodo possit, intelligit. De iis tamen nihil necesse est impræsentiarum dicere. Neque enim ipse, quamvis probabiliter posset, de ista re instituit: sive nescierit quid probabile contra afferri posset; sive scierit quidem, sed quid ipsi responderetur præviderit. Certe Deum omnia posse profitemur, sed quæ potest, nullo suæ divinitatis, bonitatis et sapientiæ detrimento. Contra Celsi

ut qui nesciebat quo sensu Deus dicatur omnia posse, ait non esse futurum, *ut Deus quidquam injustum velit* : quasi ex illo posset quidem injustum quid facere, sed nollet tamen. Dicimus autem nos, quemadmodum id cujus nativa dulcedine res aliæ dulcescunt, illas non potest amaras facere, quod contra suam naturam esset; neque id potest obscurare quod natum est ad illustrandum; ita nec Deum injuste facere posse. Hæc enim potestas ejus divinitati contraria est, et illi omnipotentiæ, quam ut Deus habet. Si quid autem ex rebus creatis natum ad injuste faciendum injuste facere potest, hæc illi inde potestas oritur, quod ejus natura non sit non posse injuste facere.

LXXI. Deinde sibi sumit quod etsi fortasse simplicibus quibusdam creditum fuerit, nullus tamen e sapientioribus Christianis concederet : nempe « Deum, similem illis qui » miseratione franguntur, miseratione victum sublevare ma» los, qui ipsum ad hanc affectionem excitant; bonos autem » rejicere, quia nihil hujusmodi faciunt : quod est injustis» simum. » Nam ex nobis neminem malum Deus sublevat, quin ad virtutem conversus fuerit; nec aliquem rejicit qui jam bonus sit : neque miseratione adducitur, ut eum sublevet et misereatur (hac voce cum vulgo utor) qui ad miserationem excitat. Sed qui se propter sua peccata severe condemnant, ita ut, propter ea quæ fecerint, veluti lugeant et lamententur se ipsos quasi perditos, et dignam morum mutationem fecisse se comprobant, hos recipit Deus propter ipsorum pœnitentiam, quemadmodum et eos qui pessimam vitam mutarunt. Virtus enim in eorum animas adveniens et ex illis nequitiam qua ante occupabantur ejiciens, oblivionem præteritorum impetrat. Sed etsi virtus nondum esset, modo insignem anima progressum fecerit, is ipse progressus, prout fuerit, sufficiet ad expellendam nequitiæ vim, eamque ita extenuendam, ut nulla propemodum in anima sit.

LXXII. Deinde quasi personam sustinens unius ex nostris doctoribus : « Sapientes, *inquit*, quæ docemus aversantur, » acti in errorem et impediti sua sapientia. » Respondeo, si sapientia est rerum divinarum et humanarum, causarumque quibus hæ res continentur, scientia; aut, quomodo illam divina Scriptura definit : « Vapor divinæ potestatis, » limpida omnipotentis ejus gloriæ effluentia, splendor lucis » æternæ, speculum sine macula Dei majestatis, et imago » bonitatis illius[1], » respondeo, inquam, neminem sapientem aversaturum, quæ doctus Christianus de sua religione observerit, neque illa sapientia deceptum aut impeditum iri. Non enim vera sapientia, sed ignorantia in errorem agit: et ex rebus omnibus sola stabilis est scientia, et veritas: quarum utraque ex sapientia oritur. Quod si contra sapientiæ definitionem vocas sapientem, quisquis captiosis quibusdam argumentis instructus sua opinamenta obtrudit, fateor, tuus ille sapiens abhorrebit a divina doctrina probabilitatibus et captiosis argutiis in errorem actus atque impeditus. At, si nos audis, cognitio mali non est sapientia : imo mali scientia, ut ita dicam, eorum est qui falsa docent et sophismatis decepti sunt. Quocirca hujusmodi sapientiam vocaverim potius ignorantiam.

LXXIII. Post hæc rursus exagitat religionis Christianæ doctorem, accusatque quod *ridicula* loquatur; sed quæ *ridicula* illa sint, nec aperit nec probat. Et accusare pergens: « Nemo prudens, *inquit*, huic doctrinæ assentitur, deterret » ipsamet illam sequentium multitudo. » Qua in re simile quid facit, ac si quis diceret neminem esse prudentem, qui Solonis, Lycurgi, Zaleuci aut quorumvis aliorum legislatorum legibus obtemperare velit, quia simplicium, qui eis pareant, magna multitudo est : maxime si prudentem appellet eum, qui talis virtute evaserit. Sicut enim legislato-

[1] Sap. VII, 25, 26.

res istis simplicibus, ut sibi visum est utile, leges dederunt ut illos regerent; sic et Deus in Jesu leges ferens, etiam non prudentes regit, quatenus ad melius hujusmodi homines agi queunt. Quod sciens Deus, apud Moysen ait quæ jam supra retulimus : « Ipsi me provocaverunt in eo qui non » erat Deus et irritaverunt me in simulacris suis : et ego » provocabo eos in eo qui non est populus, et in gente » stulta irritabo illos[1]. » Hoc sciens Paulus dixit : « Quæ » stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes[2] : » ubi sapientes vocat qui vulgo multum in disciplinis profecisse videntur, sed in impium plurium deorum cultum lapsi sunt. « Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti » sunt. Et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in simili- » tudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum et » quadrupedum et serpentium[3]. »

LXXIV. Præterea criminatur nostrum doctorem « quod » insanos quærat. » Ad illum ego dixerim : Quosnam tandem insanos vocas? Nam si rem diligenter scrutaris, nemo malus quin insanus sit. Igitur si tibi insani sunt mali, tu ipse cum homines ad philosophiam adducis, utros adducere studes, malos an probos? Non istos certe potes : jampridem enim sunt philosophi : ergo malos. Si malos, improbos igitur. At qui multos ejusmodi ad philosophiam quæris adducendos, quæris ergo insanos. Ego vero, tametsi insanos hoc sensu quæram, tum tamen medico sum similis qui præ sua humanitate ægros conquireret quibus adhiberet remedia, quibus vires restitueret. Sin insanos dicas tardos et hominum stupidissimos; fateor, vel illos studeo, quoad possum, reddere meliores, sed nolo ex illis Christianorum constare societatem. Quæsiero potius intelligentiores acutioresque, qui ænigmatum interpretationem capere, et quæ in lege, Prophetis et Evangeliis obscure dicta sunt, assequi

[1] Deut. XXXII, 21. — [2] I Cor. I, 27. — [3] Rom. I, 22.

valeant. Hæc scripta tu quidem aspernaris quasi nihil alicujus momenti continerent; sed id facis, quia nunquam eorum intellectum inquisivisti, nec unquam in eorum mentem intrare conatus es.

LXXV. Ait postea [1] « Christianismi doctorem simile » quid facere illi, qui sanitatem corporum pollicitus prohi» beret quominus periti medici accerserentur, ne sua » proderetur imperitia. » Hic rursus interrogo : Quos vero medicos, a quibus simplices avertimus? Non profecto ignoris medicos illos a quibus eos evocamus quos ad divinam nostram religionem hortamur, esse philosophos. Neque enim putas eos qui Philosophiæ dant operam, a nobis ad religionem amplectendam provocari. Aut igitur nesciens quinam illi medici sint, non respondebit : aut illos inter imperitos quærat necesse est, qui tamen et ipsi turpiter multorum deorum cultum perdocent, et quidquid ab imperitis expectandum est. Utrinque ergo peccasse arguitur, cum exemplo usus est hominis, qui a peritis medicis averteret. Verum etsi ab Epicuri philosophia Epicureisque medicis eos revocamus qui ab illis in errorem perducti sunt, nonne justissima de causa facimus? Sic enim illos tutamur a gravi morbo, in quem illos injecerunt medici Celsi, cum providentiam sustulere, et commenti sunt summum bonum esse voluptatem. Esto etiam prohibeamus ne quos ad nostram religionem allicimus, ii medicorum loco habeant aliquarum sectarum philosophos, verbi causa Peripateticos, qui Dei erga nos providentiam, ullamque illius nobiscum negant esse necessitudinem : nonne pietatis officium est, illos institui, curari, persuadendo ut se totos Deo rerum omnium devoveant? Quandoquidem sic magna vulnera sanantur, quæ philosophorum illorum doctrina intulerat. Volo et nos impedire quominus medicos adeant Stoi-

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 128 et seqq.

cos, qui Deum corruptioni obnoxium, ejus naturam corpoream eamque mutabilem et omnium formarum capacem inducunt docentque omnia, præter Deum, esse peritura: quidni etiam a tantis malis nostros removebimus, hisque potius piis institutis informabimus, consecrare se conditori debere, et admirari Christianæ doctrinæ parentem, qui convertendis animabus curavit, ut benignissima in hominum genus omne documenta spargerentur. Etsi præterea medicam illis opem afferamus qui a medicis naturam rationis compotem, modo in ratione cassam, modo in imaginum artifice facultate carentem relegantibus, insana illa animarum in varia corpora transmigrationis opinione infatuati sunt; an non animæ eorum redduntur meliores, cum eis persuademus, non sensu et ratione privari improbum cum punitur; sed potius labores a Deo injunctos pœnasque inflictas improbis, esse remedia quibus ad illum emendati revertantur? Hæc enim prudentes Christiani cogitant; his simpliciores, ut patres parvulos, erudiunt. Non igitur parvulis, non rusticis, non fatuis auctores sumus, ut medicos fugiant: non illis dicimus: « Cavete ne quis vestrum » attingat scientiam: » neque dicimus quid malum esse scientiam: neque eo insaniæ provecti sumus, ut cognitione censeamus homines ab animæ sanitate removeri; aut quemquam unquam a sapientia fuisse depravatum. Et si docemus, nemo tamen nostrum dixit: *Mihi adhærescite*: sed potius, Deo rerum omnium adhærescite et Jesu illius doctrinæ doctori: neque etiam quisquam nostrum ita est arrogans, ut dicat sociis, quod tamen uni ex nostris doctoribus assignavit Celsus: « Ego solus salvos vos faciam. » Vide igitur quam multa contra nos mentiatur. Nec unquam dictum a nobis est, « a veris medicis interfici homines quibus sani- » tatem pollicentur. »

LXXVI. Aliud etiam contra nos exemplum adhibet.

« Idem facit, *inquit*, doctor inter illos, ac si quis ebrius » versatus inter ebrios, calumniaretur ebrios esse, qui so» brii essent. » Probet igitur e scriptis Pauli, exempli causa, hunc Apostolum ebrium fuisse, neque sobrii hominis fuisse quæ dixerit; aut ex iis quæ scripsit Joannes, ejus sententias non esse temperantis et a vitiorum ebrietate alieni. Nullus igitur Christianæ religionis doctor non sobrius est, nullus ebrietatis accusari potest : et indigna philosopho sunt quæ Celsus in nos hac de re jacit convicia. Indicet porro Celsus, quinam illi sobrii sint, quos nostri doctores injuriis afficiant. Nos enim ebrios quidem dicimus eos, qui rebus inanimatis quasi Deo preces ferant. Quid dixi ebrios? Imo insaniunt qui in templa procurrentes, statuas adorant aut animalia quasi dii essent. Nec sapiunt magis illi, qui in honorem verorum deorum esse putant simulacra a vili, interdum etiam a sceleratissimo artifice fabricata.

LXXVII. Postea confert cum lippiente doctorem et cum lippientibus auditores, aitque « lippientem apud sui similes, » postulare cæcitatis eos qui acute cernunt. » Quinam igitur alii sunt, o Græci! qui nobis esse cæci videantur, nisi qui ex tanta rerum hujus mundi magnificentia et pulchritudine non possunt ad earum Conditorem attollere oculos et perspicere solum illum esse, cui prosternere nos, quem admirari, quem colere oporteat; et nihil eorum quæ apud homines fiunt et ad cultum deorum adhibentur, rite posse coli, sive sine Deo creatore, sive cum illo? Nam comparare cum illo qui naturam omnem creatam immensum superat, ea quæ nequeunt comparari, hominum est mente cæcutientium. Non ergo criminamur lippitudine laborare aut cæcos esse, qui acute vident; sed qui Dei ignoratione templis, simulacris, festis stato mensis die recurrentibus assidui sunt, hos mente dicimus occæcatos esse : præsertim si ad illorum impietates

accedat vita libidinibus perdita, et nulla honestatis habita ratione turpia omnia perpetrent.

LXXVIII. Post criminationes tam atroces, innuit se plura habere quæ nobis objiciat, sed illa silentio prætermittere. Sic autem loquitur: « Atque hæc sunt quæ illis objicienda duxi. Similia afferre possim: sed ut ne omnia persequar, affirmo illos inique facere et in Deum injuriosos esse, cum, ut malos homines illiciant, illos vana spe lactant, persuadentque ut bona despiciant, quasi illis dimissis, præstantiora consecuturi. » Ad hæc respondebitur virtute illa, quæ homines ad religionem christianam adducit, non omnino tam facile persuaderi improbos, quam simpliciores, et, ut ita loquar, subrusticos. Hi enim suppliciorum quæ doctrina nostra minitatur, metu movente ipsos et inducente ad abstinendum iis, quibus destinata supplicia sunt, properant se Christianorum religioni devovere: usque adeo nostra doctrina victi, ut pœnas veriti, quas æternas vocat, omnia tormenta ab hominibus contra ipsos excogitata, ærumnas innumeras, mortem ipsam contemnere non dubitent. Hoc autem nemo sanæ mentis dixerit in perversæ voluntatis homines competere. Num enim perversa voluntas studet temperantiæ, sobrietati, liberalitati, beneficentiæ? In eam ne Dei timor quidem cadit, ad quem timorem tamen nostra doctrina hortatur ut utilem multis, qui nondum id, quod propter se expetendum est, aut dispicere possunt, aut eligere ut summum bonum et omni promissione majus; quod horum nemini accidere potest, qui nequiter vivere proposuerit.

LXXIX. Cogitaverit fortasse quispiam in his nostris institutis non nequitiam quidem, sed tamen superstitionem esse, hincque doctrinæ nostræ vitio dabit quod superstitiosos faciat. Respondebimus, quemadmodum quidam ex legislatoribus interroganti, an civibus leges optimas tulisset, res-

pondit non omnino optimas dedisse, sed quibus optimis opus habebant; ita religionis Christianæ auctorem dicere posse: quibus ad morum emendationem legibus indigebant plurimi, has quam optimas tuli, doctrinam institui, pœnas et supplicia intentavi peccantibus, nec ea quidem commentitia, sed certa et pertinacibus corrigendis necessario admovenda: quamvis non omnino aut punientis consilium, aut fructum e suppliciis capiendum intelligant. Atque hæc de pœnis doctrina tam utilis est quam veritati consentanea, et magno hominum commodo obscure traditur. Cæterum nec mali ut plurimum a christianis doctoribus ad religionem adducuntur, nec sumus in Deum injuriosi. Nam de illo vera prædicamus et quæ etiam vulgo perspicua videntur, quanquam illi quidem non tam perspicua sunt quam paucis quibusdam, qui sunt in nostrorum investigatione dogmatum exercitati.

LXXX. Quod Celsus respiciens ad ea quæ de beata vita, et de futura cum Deo societate docemus, criminatur « Christianos a nobis vana spe duci, » sic refello: Heus tu, ergo arbitraris eos vana spe lactari, qui, Pythagora et Platone auctoribus, persuasum habent eam esse animæ naturam, ut ad summa cœlorum ascendat, ibique in quodam supra cœlos loco iisdem, quibus beati, spectaculis fruatur. Ergo ex te, o Celse, qui animam a corpore solutam permanere existimant et ita vivunt ut heroes fiant, et cum diis vivant, ii vana etiam spe ducuntur. Fortasse et eos vana spe Celsus deludi dixerit, qui pro certo habent mentem extrinsecus venire, et morti etiam mentem subductum iri. Prodeat igitur in certamen, qua secta sit non dissimulans: fateatur se Epicureum esse, et rationes haud quaquam contemnendas oppugnet quibus et Græci et Barbari defendunt animam esse immortalem: ostendat his sententiis vanam in spem induci qui illis assentiuntur, sua vero philosophia non va-

nam spem dari, sed certam et exploratam, aut potius, quod ejus rationi consentaneum est, nullam; quippe qui doceat animam statim ut corpus dissolutum est, prorsus interire. Nisi forte Celsus et Epicurei negent vanam esse spem in voluptate quam ultimum bonum esse putant, in bona corporis valetudine, in fide Epicuri collocatam.

LXXXI. Neque vero existimes me non congruenter Christianæ doctrinæ convenienterque facere, cum utor suffragio Philosophorum, qui animam immortalem esse, aut post corporis interitum permanere contendunt. Cum iis enim *si* quæ communia servabimus, multo probabitur facilius vitæ futuræ felicitatem eos manere solos, qui religionem a Jesu præscriptam, et sinceram, puram, omnique rei creatæ permixtione expeditam in conditorem omnium pietatem amplexati fuerint. Jam demonstret qui voluerit quænam meliora illa sint, quæ nihili facienda esse perperam suademus. Conferat felicem illum finem, quo apud Deum in Christo, hoc est, Verbo, sapientia et universa virtute, fruituros, Deo largiente, docemus eos, qui puram immunemque scelere vitam transegerint et Deum universorum perpetuo et constanti amore dilexerint: conferat, inquam, illum finem cum eo, quem singulæ Philosophorum apud Græcos Barbarosve sectæ, aut quædam mysteriis plena pollicentes expectandum esse docent; et ostendat illum esse ut verum, sic Dei benignitati consonum bonisque vita functis convenientem, nostrum vero minime; aut hæc non fuisse a divino Spiritu puras Prophetarum animas replente tradita. Ostendat item, si placet, documenta, quæ humana esse nemo diffitetur, anteponenda esse iis, quæ divina et Deo afflante data esse demonstramus. Denique quænam sunt illa bona, quibus dimissis, præstantiora pollicemur? Etenim, ut ne arroganter dicam, nihil præstantius excogitari posse perspicuum est, quam se supremo Deo committere et am-

plecti doctrinam, quæ nos ab omni re creata abductos, ad summum Deum per animatum et vivens Verbum, sapientiam viventem, filium Dei perducit. Sed jam satis longus est tertius hic adversus Celsum conscriptus liber. Quare finem dicendi facio; in sequentibus contra quæ ille scribere perrexit certamen instauraturus.

LIBER QUARTUS.

I. Diximus in tribus superioribus libris, sacer Ambrosi, quæ nobis contra Celsi scriptum in mentem venere: nunc adversus ea quæ sequuntur, invocato per Christum Deo, quartum aggredimur. Atque utinam[1] mihi dentur verba, de quibus apud Jeremiam Dominus hunc Prophetam alloquens ait: « Ecce dedi verba mea in ore tuo ignem: ecce constitui te hodie super gentes et super regna, ut evellas et destruas, et disperdas, et dissipes, et ædifices, et plantes[2]. » Opus enim habemus et nos verbis quæ ex animis omnibus *evellant* mendacia, quibus illos Celsi scriptum aliaque illi similia cogitata læserunt. Opus habemus et sententiis, quæ *destruant* omne falsarum opinionum ædificium, adeoque id quod Celsus in suo opere construxit, haud dissimile ædificio eorum qui dicebant: « Venite, faciamus » nobis civitatem et turrim, cujus culmen pertingat ad cœ» lum[3]. » Opus habemus sapientia, quæ « disperdat *cum* » omnem altitudinem extollentem se adversus scientiam » Dei[4], » tum arrogantiæ altitudinem, qua se Celsus contra nos extollit. Sed parum fuerit evellere et destruere; oportet loco eorum, quæ eradicata fuerint, alia serere quæ « Dei » agriculturæ[5] » conveniant, et destructorum et templum gloriæ Dei construere. Quocirca rogandus est Dominus,

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 134 et seqq.
[2] Jerem. I, 9. — [3] Gen. II, 4. — [4] 2 Cor. X, 5. — [5] 1 Cor. III, 9.

eorum quæ in Jeremia memorantur, largitor, ut et nobis det ea loqui, quibus quæ Christi sunt ædificare, spiritalemque legem et referenda ad illam prophetica oracula serere valeamus. Hæc vero oracula nunc maxime ostendere opus est pulchre de Christo edita fuisse, ut quæ deinceps Celsus objicit refutentur. Utrosque enim impugnat, et Judæos qui Christum advenisse negant adventurumque sperant, et Christianos qui Jesum esse Christum confitentur quem prophetæ prædixerunt. Sic igitur ille:

II. « Quidam e Christianis et Judæi disputant, hi quidem » in terram descensurum esse Deum quemdam aut Dei Filium hujus terræ incolas justificaturum; illi vero jam descendisse. Turpe dissidium, quod pluribus refellere supervacuum esset. » Accurate id quidem, Judæos non quosdam, sed omnes existimare hanc in terram quemdam esse descensurum; quosdam autem e Christianis descendisse dicere. Sic enim indicat et eos, qui e Judaïcis scripturis astruunt Christum jam advenisse, et quasdam sectas, quæ Jesum negant esse Christum a Prophetis prænuntiatum. At jam supra pro viribus confirmavi de illo edita esse Prophetarum vaticinia. Quare ut ne eadem iterem sæpius, quæ hoc loco dici possent, consulto præteribo. Hoc tantum observes velim, Celsum, si quod prædictum fuisse credunt Judæi, Christum eventurum esse, aut quod Christiani, jam venisse, refutare apte videri voluisset, debuisse vaticinia memorare, quibus utrique inter disputandum utuntur. Sic enim quos putat probabilitate deceptos, a fide vaticiniis adjungenda revocare, et a sententia ex vaticiniis nata, Jesum esse Christum, avertere visus fuisset. Contra ille, sive vaticinia de Christo defugere non posset, sive non omnino cognosceret quænam de illo essent prædicta; ne verbum quidem e vaticiniis profert, quanquam innumera de Christo sint; et illa sibi redarguere videtur, ne exposita quidem,

quam illis inesse judicet, probabilitate. Neque etiam scivit eam non esse omnium Judæorum sententiam, Christum, qui venturus est, Deum fore aut Dei filium, ut jam alibi dixi. Tamen satis esse putat retulisse quod dicimus Christum descendisse, et quod Judæi dicunt, descensurum esse qui justificet, ut id quasi turpe vituperet et longa refutatione indignum.

III. Postea, « quo consilio, *rogat*, Deus huc descendisset? » Nempe ignorat hujus descensus a nobis assignari consilium. Præcipue quidem, ut quæ in Evangelio dicuntur oves domus Israel, converterentur: deinde ut propter illarum incredulitatem auferretur ab eis quod regnum Dei vocatur, exclusisque priscis Judæis, daretur aliis agricolis, Christianis nimirum, qui fructus regni Dei „opera nimirum *suis* quæque temporibus Deo reddituri erant. Atque hæc pauca de multis ad hanc Celsi interrogationem, *quo consilio Deus huc descendisset.* Alia sibi quidem reponit, sed quæ nec Judæi, nec nostri dicerent; « num, *inquit*, ut quæ » inter homines fiunt disceret? » Nemo nostrum enim dixerit Christum huc venisse, ut certior de rebus humanis fieret. Tamen quasi quidam dicerent, *ut res humanas disceret*, objicit ipse sibi, *annon sciebat omnia?* Tunc veluti responso accepto, *sciebat : Sciebat*, rogat ille iterum, *et non correxit, nec corrigere erat in divina ejus potestate?* Horum nihil non ineptissimum. Semper enim Deus et quibusque temporibus Verbo suo in sanctas animas descendente et amicos Deo Prophetasque comparante corrigit quicumque se dociles præbent, et ab adventu Christi christiana doctrina utitur ad corrigendos non qui nolunt, sed qui meliorem gratamque Deo vitam eligunt. Sed Celsus nescio cujusmodi correctionem factam fuisse volens: « An non in » divina ejus potestate, *inquit*, erat corrigere, nisi quis ad » hoc data opera missus fuisset? » An vellet ut, Deo nequi-

tiam subito tollente et virtutem inserente, homines non rerum imaginibus conceptis, emendarentur? Id quærat alius an naturæ sit consentaneum, an fieri possit: ego vero, fac posse; sed quid libero arbitrio fiet? Quomodo laude digna erit data veritati consensio? Quomodo mendacium aversari in laude ponetur? Do vero id et potuisse et decuisse fieri: at roget quispiam Celsum imitatus, numquid non Deus divina sua virtute potuisset homines ab initio creare ita virtuti addictos, ita perfectos, ut nulla esset nequitia, nullique adeo correctione indigerent? Hæc simplices fortasse ac rudos permovere possent, non item eum qui in rerum naturam introspicit. Novit enim virtutem natura esse usque adeo liberam, ut sublata libertate, ipsa in medio tollatur. Verum ac de re toto tractatu opus esset. Hanc Græci in suis de providentia libris fuse tractaverunt, ubi multum abest ut dicant quod hic Celsus: « Sciebat igitur ille et non corrigit, » nec in divina ejus potestate erat corrigere. » Quin et ego quantum potui de iis sæpe sermonem feci; et divinæ Scripturæ eadem confirmant, modo intelligantur.

IV. Quod igitur nobis Judæisque Celsus objicit, idem contra ipsum adhibebitur. Dic enim, o bone! Deus novitne res humanas, an non? si Deum admiseris et Providentiam, ut ex tuo scripto judicare licet, notas illi esse fatearis necesse est. Sin novit, cur non corrigit? An nobis necessarium est causas reddere, cur humanas non corrigat, tametsi cognoscit; tu vero, qui in tuo scripto te Epicureum non aperte prodis, sed Providentiam agnoscere simulas, dicere non teneris, cur Deus humanas res perspectas habens non emendet, nec omnes nequitia liberet divina potestate? At nos dicere non dubitamus, a Deo semper mitti qui corrigant. Sunt enim inter homines documenta ipsis a Deo data, quibus ad optima provocentur: quanquam inter ministros, quibus utitur Deus, multum sit discriminis. Quippe sunt

pauci qui pure omnino veritatem doceant et hominibus perfecte corrigendis dent operam. Hujusmodi Moyses et Prophetæ fuerunt : sed in hoc corrigendi negotio omnes illos longe superavit Jesus, qui non unius terrarum Angeli incolas, sed omnes undique, quantum in se fuit, sanatos voluit. Venit enim ut omnium hominum Salvator esset.

V. Deinde egregius ille vir nescio unde occasionem nactus quæstionem adversus nos movet, quasi diceremus *Deum ipsum ad nos descensurum esse.* Unde consequi putat, *ut suum ipsi solium deserendum fuerit.* Nescit enim quæ Dei sit potestas, nescit *Spiritum Domini replere orbem terrarum et hoc quod continet omnia scientiam habere vocis*[1]. Neque capere potest istud : « Numquid non cœlum et terram ego » impleo, dicit Dominus[2]? » Neque videt ex Christianorum doctrina nos omnes in ipso vivere, moveri et esse, ut Paulus in Atheniensium concione docuit[3]. Etsi igitur universorum Deus sua ipsius potestate descendat cum Jesu in hanc hominum vitam; etsi quod in principio apud Deum erat Verbum, Deus ipse, veniat ad nos, non idcirco e solio egreditur, aut illud relinquit; ita ut, loco vacuo deserto, alium impleat ubi prius non erat. Sed Dei potestas ac divinitas quo vult proficiscitur et quocumque locum invenit, non e loco in locum transmigrans, nec unum se vacuum relinquens ut alium occupet. Ut enim dicamus alterum ab illo deseri, alterum repleri, id non de loco intelligimus: sed nostra mens est, improbi et nequitia perditi hominis animam a Deo relinqui; animam autem ejus, qui virtutem in vivendo sectari statuit, vel in ea progressionem facit, vel etiam ad eam suos mores componit, repleri aut Spiritus divini esse participem. Quamvis igitur Christus descendat aut ad homines accedat Deus, non continuo ipsi major deserenda sedes fuit, aut necesse est ut hic mutentur om-

[1] Sap. I, 7. — [2] Jerem. XXIII, 24. — [3] Act. XVII, 28.

nia. Quod tamen opinatum fuisse Celsum hæc ejus verba indicant; « Si enim hic unum quid vel levissimum mutaveris, subversa ruent omnia. » Quod si quempiam per præsentiam virtutis Dei et per Verbi inter homines adventum dici mutatum oporteat, dicere non verebimur e bono in malum, ex libidinoso in temperantem, e superstitioso in pium mutari, quicumque Dei Verbum in suam animam veniens recepit.

VI. Jam si postules ut etiam iis occurram, quæ nimis ridicula sunt, audi Celsum: « Deus forte hominibus ignotus, et propterea sibi quidpiam deesse arbitratus, cognosci ab illis voluit et explorare qui crederent, qui essent increduli. Haud secus ac ii, qui inter homines amplas recens adepti sunt facultates, ostentare illas solent, sicque adversus Deum testificantur, illum valde delectari mortalium gloria. » Equidem fateor Deum improbis hominibus ignotum fuisse et ab illis voluisse cognosci; non quod aliqua re defici sibi videretur; sed ut qui cognoscerent, ex miseriis eximerentur. Neque etiam cum arcana quadam et divina virtute in quosdam advenit aut suum Christum *mittit*, id facit ut exploret quinam credant aut qui sint increduli; sed ut omnibus miseriis exolvat quicumque crediderint et ejus divinitatem acceperint; incredulis vero omnem excusationis locum præcludat, se ideo non credidisse, quia doctrina defuit. Qua igitur ratione ostenderit ex nostra sententia consequi, ut Deus iis sit similis, qui divites recens facti ostentare se soliti sunt? Neque enim, ut se ostentet, Deus suam a nobis excellentiam intelligi vult et cogitatione comprehendi; sed quia nostris animis felicitatem in sui cognitione positam conferre optat, ob hanc rem curavit ut Christus Verbumque perpetuo apud nos versaretur, *nosque ad* ejus familiaritatem invitaret. Nullam igitur mortalis gloriæ ambitionem Deo tribuit Christianorum fides.

VII. Postquam hæc quæ refellimus frustra nugatus est, postea nescio quomodo concludit, « Deum non propter se » indigere ut cognoscatur, sed nostræ saluti consulere, cum » sui nobis notitiam præbet : ut qui illam acceperint, boni » facti, salutem consequantur; qui vero rejecerint, aperta » nequitia, pœnas luant. » Quo posito, sic interrogat : « Quid? » post tot sæcula nunc tandem Deo in mentem venit vitam » hominum ad justitiam reducere : antea autem curæ non » fuit? » Respondeo Deum numquam non voluisse ut homines justi fierent; id semper cordi habuisse; quippe qui animali rationis compoti et consectandæ virtutis et recte faciendi occasiones præbuerit. Per singulas enim generationes Dei sapientia in animas, quas sanctas invenit, descendens amicos Dei prophetasque facit. Quin etiam in sacris libris invenire est, qui quibusque ætatibus sancti fuerint et divinum in se Spiritum receperint, et pro viribus ad alios convertendos studium contulerint et operam.

VIII. Cæterum mirum non esse debet, quibusdam sæculis fuisse Prophetas, qui propter æqualem semper constantemque vitam in suscipienda divinitate superarent alios suæ ætatis Prophetas aut superiores aut posteros. Neque mirum etiam est quoddam fuisse tempus, cum præstans quid et singulare ad humanum genus adveniret, cui nihil aut superioribus temporibus fuerit, aut consecuturis futurum par et simile esset. Sed horum omnium occultior est et altior ratio, quam ut eam vulgi captus assequi possit. Nam ad diluendum solvendumque id quod nobis de Christi adventu objicitur : « Ecquid post tot sæcula nunc tandem Deo in » mentem venit vitam hominum adducere ad justitiam, an» tea autem curæ non fuit? » disserere oporteat de gentium partitione, et exponere cur, « quando dividebat altissimus » gentes, quando separabat filios Adam, constituerit termi» nos populorum juxta numerum Angelorum Dei; et pars

» Domini fuerit populus ejus Jacob et funiculus hæreditatis » ejus Israël[1]. » Opus quoque fuerit afferre causam cur certis quibusdam in finibus quidam nascantur, et in ejus ditione qui fines illos sortitus est : cur merito pars Domini fuerit populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israël : cur prius pars Domini esset populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israël; postea autem ad Salvatorem a Patre dictum fuerit : « Postula a me, et dabo tibi gentes hæredi- » tatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ[2]. » Sunt enim aptæ inter se et connexæ diversæ rationes, quas ad regendas humanas animas Deus adhibet, et quas nemo consequi et enarrare potest.

IX. Igitur, quantumvis Celsus reclamet, post multos Prophetas qui illum Israel correxere, venit Christus ut mundum omnem corrigeret. Neque opus habuit, ut in prima dispensatione, virgis, vinculis et tormentis ad castigandos homines. Quando enim *exiit qui seminat seminare*[3], satis fuit docere, ut ubicumque doctrina sua disseminaretur. Quod si mundi duratio, quia initium habuit, necessariis quibusdam limitibus circumscribitur, et mundi finis esse *debet*; si post finem futurum est de omnibus justum judicium; hæc dogmata quibuscumque argumentis, tum ex divina Scriptura, tum ex rationum conclusionibus confirmare, Christianum quidem decebit altius mysteria scrutantem ; sed fidelem e vulgo, simplicem, qui multiplices divinæ sapientiæ rationes intellectu non potest attingere, oportet se Deo Salvatorique nostri generis committentem, id habere instar omnium argumentorum, *ipse dixit*, nec ullo alio magis confidere.

X. Postea Celsus, nulla, ut sui moris est, allata probatione, traducit nos quasi minime sancta minimeque pia de Deo prædicantes. « Perspicuum est, *inquit*, hæc ab illis nec

[1] Deut. XXXII, 8, 9. — [2] Psal. II, 8. — [3] Luc. VIII, 5.

»sancte nec pie de Deo prædicari: »putatque nos ad terrorem simplicibus incutiendum hæc fingere, neque vera tradere de supplicis, quæ delinquentibus necessaria sunt. Quapropter nos confert «cum iis, qui in Bacchicis mysteriis »spectris oculos et terriculis percellunt.» Quod spectat ad Bacchica mysteria, sitne eorum ratio probabilis, an secus, ipsi Græci dicant, eosque Celsus ejusque sodales audiant. Nos autem ad nostra defendenda dicimus, nobis hoc esse propositum, emendare homines, et ad hanc rem adhibere aut minas pœnarum, quas huic universitati necessarias esse persuasum nobis est, nec fortasse passuris inutiles futuras: aut promissa beatæ vitæ in regno Dei facta iis, qui bene vixerint, quique digni fuerint, quorum Deus rex sit.

XI. Tum ille, quo nos demonstret nihil eximium nihil*que* novum de diluvio aut conflagratione dicere, sed et male intellecta Græcorum aut Barbarorum his de rebus opinione, nostris Scripturis tribuisse fidem, ait: «Quamvis hæc illo»rum dogmata non intellexerint, audierunt tamen post »elapsa longa tempora, post multos siderum regressus at»que concursus, conflagrationes et diluvia fieri: cumque »ultimum Deucalionis ætate diluvium contigerit, jam rerum »omnium vicissitudinem postulare, ut conflagratio fiat. Hinc »erroris causa: hinc est quod dicant Deum descensurum »esse tortoris instar armatum igne.» Ad quæ nos: mirum sane est Celsum hominem multæ lectionis multarumque historiarum scientem, præteriisse Moysis antiquitatem, quem tamen e Græcis nonnulli natum referunt circa tempora Inachi patris Phoronei; quem Ægyptii antiquissimum esse confitentur nec non Phœniciarum rerum scriptores. Evolvat quoque, si lubet, duos Flavii Josephi de Judæorum antiquitate libros. Hinc discet quanto Moyses vetustior sit iis qui post elapsa longa tempora diluvia in hoc mundo et conflagrationes fieri dixerunt; quosque, si Celso fides, quia

male intellexerunt Judæi et Christiani, ut et quæ de conflagratione docerent, dixerunt « Deum descensurum esse tortoris instar armatum igne. »

XII. Sed utrum conversiones temporum sint, et in his conversionibus diluvia aut conflagrationes, an ne sint; an harum rerum Scriptura meminerit cum alibi tum in Salomonis loco: « Quid est quod fuit? ipsum quod futurum. » Quid est quod factum est? ipsum quod faciendum est[1] » etc., non est præsentis temporis disputatio. Observare sit fuerit, quod antiquissimi viri Moyses et quidam Prophetæ de conflagratione dixerunt, id eos ab aliis non fuisse mutuatos. Imo, si in temporibus insistere oporteat, alii potius illos male intellexerunt, et quæ docerent non accurate perpenderunt. Unde fuit, ut singulis temporum conversionibus eosdem eventus futuros confinxerint, qui eventus, nec propriis, nec adventitiis qualitatibus discreparent. Quod ad nos attinet, nec diluvium nec conflagrationem orbibus et astrorum conversionibus illigamus; sed horum causam esse dicimus nequitiam, quæ cum aucta est plurimum, diluvio aut conflagratione purgatur. Quod si Deum sic de se loquentem: « Nonne cœlum et terram ego impleo, dicit Dominus[2]? » Prophetæ tamen quasi descendentem repræsentant; hunc descensum figurate accipimus. Descendit enim Deus e propria sua magnitudine et altitudine, cum se ad hominum et præcipue malorum curandas res demittit. Et quemadmodum loquendi consuetudo suscepit ut diceretur magistros ad parvulorum, sapientes aut qui profecerunt, ad adolescentum recens ad philosophiam adductorum captum descendere, nec tamen hic descensus de corpore accipitur: ita sicubi in divinis Scripturis dicitur Deus *descendere*[3], hæc vox, ut et *ascendere*, ex vulgari sermonis consuetudine intelligenda est.

[1] Eccles. I, 9. — [2] Jerem. XXIII, 24. — [3] Gen. XI, 5; XVII, 22, etc.

XIII. Quoniam vero derisor ille Celsus ait nos dicere, Deum tortoris instar descendere ignem præ se ferentem, et cogit nos intempestive in profundiores quæstiones ingredi; pauca primum dicamus et quantum necesse est ut defensionis, quæ Celsi risum compescat, gustum auditores habeant; postea ad reliqua perget oratio. Divina Scriptura Deum nostrum vocat « ignem consumentem[1], *et* fluvios ignis *dicit* » egredi a facie ejus[2], » et ipsum « ingredi ut ignem conflan- » tem et tanquam herbam fullonum ut conflet populum » suum[3]. » Quia igitur Deus est ignis consumens, quid est quod ab illo consumi oporteat? Dicimus nos malitiam, et quæcumque ab ea proficiscuntur, quæque figurate lignum, fœnum, et stipula vocantur, res esse quas Deus ut ignis consumit. Malus ergo dicitur super positum prius rationabile fundamentum superædificare ligna, fœnum et stipulam[4]. *Quæ* si probare possit in animo non fuisse hæc scribenti, sed potius dicta fuisse de malo qui vera et proprie dicta ligna, fœnum et stipulam superædificat, hunc ignem utique corporeum et sensibilem intelligi necesse erit. Si autem evidens est nominibus ligni, fœni, et stipulæ opera mali hominis significari; quomodo non statim succurrit quinam ignis accipiendus sit, quo hujusmodi ligna consumentur? « Uniuscujusque opus, *inquit Apostolus,* quale sit, ignis pro- » babit. Si cujus opus manserit quod superædificavit, mer- » cedem accipiet. Si cujus opus arserit, detrimentum patie- » tur[5]. » Hic opus exustum quid aliud significat, quam quidquid ex nequitia oritur? Deus noster igitur *ignis consumens* est, quo sensu explicavi. *Ingreditur* quoque *ut ignis conflans,* naturam rationis participem purgaturus a plumbo malitiæ aliisque impuris materiis, quæ auream, ut ita loquar, argenteamve animæ naturam adulterant. Sic etiam

[1] Deut. IV, 24. — [2] Dan. VII, 10. — [3] Malach. III, 2. — [4] I Cor. III, 12. — [5] Ibid. 13.

fluvii ignis egredi dicuntur a facie Dei, ad consumendum quidquid nequitiæ in tota anima admixtum est. Atque hæc sufficiunt adversus istud : « Hinc erroris causa : hinc et » quod dicant Deum descensurum esse tortoris instar ustu» tum igne. »

XIV. Nunc videamus quæ Celsus deinceps magna ostentatione pronuntiat : « Sed rem, *inquit*, altius repetam, » idque pluribus argumentis. Nihil novi dicam, sed jamdu» dum confessa. Deus est bonus, pulcher, beatus : quidquid » pulcherrimum, quidquid optimum est, in se continet. Si » descendit ad homines, id profecto sine mutatione fieri » non potest : et hæc mutatio erit ex bono in malum, ex » pulchro in turpem, ex felice in infelicem, ex optimo in » nequissimum. Hujusmodi mutationem ecquis experiri ve» lit ? Præterea rei quidem mortalis natura ea est, quæ mu» tari aliamque formam induere possit; immortalis vero, ut » una semper et eadem permaneat. Deo igitur convenire non » potest hæc mutatio. » Jam ad hæc satis mihi videtur esse responsum, cum exposui quo sensu Deus in Scripturis ad res humanas descendere dicatur. Hoc enim ut faciat, nihil opus est eum mutari vertique ex bono in malum, ex pulchro in turpem, ex felice in infelicem, ex optimo in nequissimum, ut nobis affingit Celsus. Sed natura immutabilis permanens descendit providentia et rerum humanarum procuratione. Eum porro esse immutabilem ex divinis Scripturis astruimus : *Tu autem idem ipse es*[1], inquiunt uno loco, altero autem, *Non mutor*[2]. Alia est deorum Epicuri ratio. Nam ex atomis constantes, hoc ipso dissolvi possent, nisi ad atomos, unde illis dissolutionis periculum est, excutiendas naviter incumberent. Sed et Stoicorum Deus, utpote corporeus, interdum sola mente totam naturam habet, cum scilicet conflagratio fit : interdum autem fit superp

[1] Psal. ci, 28. — [2] Malach. iii, 6.

ticularis, cum mundi renovatio fit novusque ornatus oritur. Neque enim potuerunt illi sibi naturalem Dei notionem animo informare, ut rei incorruptibilis, simplicis, incompositæ, individuæ.

XV. Id autem, quod ad homines descendit, erat *in forma Dei*, et præ suo in homines amore *semetipsum exinanivit*[1], ut ab illis comprehendi posset. Neque idcirco ex bono in malum mutatus est; *Peccatum enim non fecit*[2]: neque ex pulchro in turpem; *non* enim *peccatum novit*[3]; neque ex felicitate in infelicitatem venit: sed semetipsum humiliavit, nihil suæ felicitatis amittens, vel cum seipsum humiliando humani generis utilitati consuleret. Neque etiam ex optimo mutatus est in nequissimum. Quomodo enim benignitas et humanitas in nequissimis essent? Quia medicus tristia videt et molesta contrectat ut ægris medeatur, an illum continuo ex bono in malum, ex pulchro in turpem conversum merito dixeris, aut e felicitate cecidisse in infelicitatem? Quanquam medicus turpia videns et molesta tangens non omnino est extra hujusmodi casuum periculum. Sed qui nostrarum animarum vulnera per Verbum Deum qui in se est curat, in eum nullum cadere vitium potest. Quod si Deus immortalis Verbum, mortali corpore humanaque anima susceptis, videtur Celso mutari et aliam formam assumere; sciat ille Verbum natura manens Verbum nihil eorum pati, quæ corpus aut anima patitur. Ut autem ad eos qui ipsius Deitatis radios splendoremque sustinere non possunt, accommodet sese, fit tanquam caro et voce corporea utitur: donec ii, qui ipsum tale recipiunt, brevi ab ipso altius elati, principem, ut ita loquar, ejus formam intueri possint.

XVI. Sunt namque diversæ quodammodo Verbi formæ, quibus unicuique eorum, qui ipsius doctrinam sectantur, conspiciendum se præbet, singulis eorum se attemperans,

[1] Philip. II, 6. — [2] Petr. II, 22. — [3] 2 Cor. V, 21.

sive parum, sive plurimum profecerint, sive ad virtutem proxime accesserint, sive jam illam comparaverint. Non igitur eo quo Celsus ejusque similes volunt modo transformatus est Deus noster. Si aliam sui, excelso monte conscenso, formam ostendit, eamque multo præstantiorem illa, quam viderant ii qui infra manentes illum in montem sequi non potuerant; hujus rei causa fuit, quod qui infra manserant, non essent iis oculis instructi, quibus Verbi in gloriosum diviniorremque statum transfigurationem contueri possent: quippe qui vix poterant illum, qualis inter eos versabatur, sustinere: quo factum est, ut qui quod præstantius habebat conspicari non valebant, de illo dicerent: « Vidimus eum, » et non erat ei species, neque decor. Sed species ejus inhonorata, et inferior præ filiis hominum[1]. » Atque hæc dicere visum est contra Celsi opinionem, non intelligentis quæ Jesu mutationes transfigurationesque narrat ejus historia, neque quid mortale in illo quidve immortale fuerit.

XVII. Jam illæ historiæ præsertim cum ut par est intelliguntur, nonne multo plus gravitatis habent, quam Bacchi historia primum a Titanibus decepti, deinde deturbati de solio Jovis, tum ab illis discerpti, postea redintegrato corpore reviviscentis, et in cœlum ascendentis? An Græcis licet hujusmodi commenta ad animam referre et de illa interpretari; nobis autem ad consequentem consentaneamque, et plane consonam Scripturis a Spiritu divino in puris animabus habitante inspiratis expositionem præclusus omnis erit aditus? Mentis igitur nostrarum Scripturarum Celsus plane ignarus fuit. Unde non illarum intellectum, sed potius quem illis ipse tribuit, insectatur. Si mente comprehendisset quæ futura sit animæ in æterna vita conditio, et quid de ejus natura principiisque sentire oporteat, non ita ridiculum ipsi visum fuisset immortalem in mortale corpus

[1] Isai. LIII, 2.

advenisse, non e corpore in corpus transmigrando, ut Plato explicaret, sed alia eaque longe sublimiori ratione : vidisset contra eum præcipuum suæ erga homines benignitatis dedisse argumentum, cum descendit ut *oves quæ perierant domus Israel*[1], quemadmodum Scriptura divina arcane loquitur, ad se revocaret; oves illas inquam quæ a montibus discesserant et ad quas pastor, uti quædam parabolæ referunt, descendit, in montibus relictis illis quæ non aberraverant.

XVIII. In iis diu insistit Celsus quæ non intelligit, sicque in causa est, cur eadem sæpius repetam. Nam nihil eorum quæ dixit relinqui volo, quod non examinatum fuisse videatur. Sic igitur ille : « Aut Deus revera mutatur in mor» tale corpus, quod ipsi censent, sed fieri non posse supra » demonstratum est : aut ipse quidem non mutatus facit ut » qui vident mutatum credant; quod si ita est, decipit, men» titur. Atqui fallacia et mendacium semper mala sunt; nisi » adhibeantur aut ad medendum amicis ægris et insanienti» bus, aut ad fugiendum quod ab adversariis intentaretur » periculum. At vero nullus Deo amicus est æger et insa» niens : neque quemquam timet, ut ad vitandum pericu» lum fallacia opus habeat. » Ad hæc duplex est respondendi ratio, quarum alteram natura divini Verbi qui Deus est, alteram anima Jesu suppetet. De natura Verbi aio, quemadmodum in nutrice alimenta, ut parvuli naturæ convenientia sint, in lac vertuntur; aut a medico alia ad restituendam ægrotis sanitatem : alia sanioribus et valentioribus dantur; sic Verbi ad nutriendam hominum animam apti virtutem a Deo mutari et pro singulorum captu temperari. Itaque quibusdam quidem fit, ut Scriptura appellat, *lac rationabile, sine dolo*; aliis utpote infirmioribus tanquam *olus*; perfectis autem *solidus cibus* porrigitur. Nec tamen Verbum suam

[1] Matth. xv, 24. Luc. xv, 4. — [2] 1 Petr. II, 2. Rom. XIV, 2.

mentitur naturam, cum unumquemque nutrit, prout est ipsius recipiendi capax. Hic nulla fallacia, mendacium nullum. Si quis autem animam Jesu mutatam dicat, eo quod illa in corpus venerit, quæram quam intelligat mutationem. Si substantiæ dixerit, negabo non solum illam, sed etiam quamlibet aliam rationalem animam mutari : sin mutatam pugnet, quia corpori immixta aliquid ab illo et a loco in quem venit, patitur; quid inde absurdi inferri potest contra Verbum, quod pro suo in homines amore ad humanum genus Salvatorem demisit? quandoquidem nemo eorum, qui antéa medicam opem polliciti sunt, tanta facere potuit, quanta facere illa anima visa est, sponte ad hominum conditionem nostri generis causa descendens. Quæ scientes divini scriptores multa passim de iis dixerunt : sed in præsentia satis erit unum allegare Pauli testimonium, quod sic habet : « Hoc sentite in vobis quod et in Christo Jesu, qui » cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est se esse » æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi » accipiens, in similitudine hominis factus et habitu inven- » tus ut homo humiliavit semetipsum factus obediens usque » ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod et Deus » exaltavit illum, et dedit illi nomen quod est super omne » nomen [1]. »

XIX. Dent igitur Celso alii, Deum quidem non mutatum fuisse, sed effecisse ut qui videbant mutatum existimarent : ad nos quibus persuasissimum est non specie tenus Jesum, sed vere ad homines et manifeste advenisse, Celsi criminatio non pertinet. Refellam tamen sic : nonne ipse fateris, o Celse! licere pro remedio uti fallacia et mendacio? Quid ergo absurdum, simile quidpiam adhibitum fuisse, siquidem ad salutem collaturum esset? Fit enim ut sermonibus quibusdam ad mendacium compositis, qualibus erga ægrotos

[1] Philip. II, 5.

interdum utuntur medici, mores facilius corrigas, quam si veritatem usurpares. Hæc a nobis quidem ad aliorum defensionem dicta sunto. Neque enim absurdum est amicos ægrotantes sanantem, his amicum genus humanum levare remediis, quæ non data opera quis adhiberet, sed habita circumstantiarum ratione. Et quidem ad curandos mente alienatos homines hac via uti oportebat, quam Verbum noverat insanientibus ad sanam mentem reducendis utilem. Quod ait « talia facere, qui periculum ab adversariis intentatum fugere cogitat : a Deo autem neminem timeri, ut ad vitandum periculum insidiantes fallere opus habeat; » id depellere supervacuum omnino fuerit et a ratione alienum. Ecquis enim unquam hæc de nostro Salvatore dixit? Sed et ad istud, « neminem ægrum aut insanientem Deo amicum esse, » jam antea pro aliis respondi. Dixi enim illam dispensationem non esse factam propter ægrotos et insanientes qui jam amici essent, sed ut qui adhuc propter morbum animæ naturalisque rationis alienationem inimici erant in Dei amicitiam reciperentur. Nam Jesus clare dicitur omnia pertulisse, ut eos qui peccassent peccatis liberaret et justos faceret[1].

XX. Postea Judæos inducit, qui seorsim causam afferant, cur Christi adventum futurum esse arbitrentur; seorsim etiam Christianos, qui de filii Dei in homines adventu disserant tanquam de re, quæ reipsa contigit. Quod utrumque, quam brevissime poterit, consideremus. Hæc igitur apud illum Judæi : « Cum omni vitiorum genere vita referta sit, Deus mittat necesse est, qui malos afficiat suppliciis et repurget omnia, ut primo diluvio factum est. » Quoniam autem dicuntur Christiani alia his addere, liquet et hæc ipsum dicere ab illis affirmari. Et quid absurdi est, vitiis terram inundantibus, venturum, qui mundum perpurget et cum unoquoque pro meritis agat? Nec enim Deum de-

[1] Hebr. II, 15. Matth. IX, 13.

ceat late serpentem nequitiam rerum renovatione mittere. Ipsi etiam Græci norunt terram igne aut diluvio certis quibusdam temporum conversionibus purgari. Dicit enim alicubi Plato : « Quando autem Dii terram aquis purgantes » inducunt diluvium, tunc incolæ montium, etc. » Hæc cum a Græcis dicuntur, pondus et auctoritatem habent; cum autem eadem astruimus quæ laudant Græci, hæc jam dicunt et nullius sunt pretii hæc placita? Tamen qui volet est scripta omnia ordine et accurate ponderare, is non modo antiquitatem eorum qui hæc scripserunt, ostendere conabuntur, sed etiam quam gravia illa sint et quam apte inter se cohæreant.

XXI. Cæterum nescio qua causa turris eversionem prædicet esse similem diluvio, quo terram Judæi et Christiani purgatam affirmant[1]. Ut enim nihil occulti indicet narratio in Genesi turris illius historia, et, ut ipse existimat, perspicua sit; non ita tamen evidens est id ad purgandam terram accidisse[2] : nisi forte ad terræ purgationem usui fuisse putet linguarum confusionem : de qua doctus quispiam convenientius aget, cum sibi proponet ostendere et quid sibi velit hæc historia obvio sensu accepta, et ad quid arcanius referri debeat. Quoniam vero Celsus credit ex depravata filiorum Aloëi historia sumpsisse Moysen, quæ de turri et linguarum confusione memoravit, dicendum nullam quidem ab ullo ante Homerum factam fuisse de filiis Aloëi mentionem; at turris historiam fuisse a Moyse conscriptam, quem non solum Homero, sed etiam litterarum Græcarum inventione antiquiorem esse mihi persuasum est. Uter igitur alterius scripta depravavit? Scriptor ne Aloïdarum fabulæ historiam turris? An is qui de turri et linguarum confusione scripsit, Aloïdarum fabulam? At nemo æquus non agnoscit Moysen esse Homero antiquiorem. Sic et quæ de Sodomis

[1] Genes. II, 1. — [2] Ibid. 9.

et Gomorrhis propter peccata igne consumptis Moyses in Genesi narrat, ea cum historia Phaethontis confert Celsus; quæ omnia ex eodem errore fluunt, scilicet ex inobservata Moysis antiquitate. Videntur enim Phaethonteæ historiæ scriptores etiam Homero recentiores esse, qui et ipse Moyse multo est recentior. Non igitur negamus igne purgandi vi prædito mundum absumptum iri, ut aboleantur vitia et hæc renovetur universitas: id e contrario nos e sacris Prophetarum libris didicisse profitemur. Nam cum, ut ante dictum est, Prophetæ de rebus futuris vaticinati, de præteritis vera dixisse comprobentur, sicque argumentum dedisse habitantis in se divini Spiritus; perspicuum est illis, de rebus etiam futuris, adjungendam esse fidem, imo divino Spiritui qui in ipsis fuit.

XXII. « Christiani, pergit Celsus, allatis a Judæis rationibus quasdam addunt, aiuntque Dei Filium propter Judæorum peccata missum jam fuisse, et Judæos, inflictis Jesu suppliciis porrectoque fele, Dei iram in se derivasse. » Quod Christiani dicunt, id mendacii arguat qui voluerit, si antequam unum lapsum esset sæculum, ex quo Jesus hæc ab illis passus fuerat, tota Judæorum gens non expulsa sedibus fuit. Arbitror enim duobus et quadraginta post annis, quam actus est in crucem Jesus, dirutam esse Hierosolymam. Nec unquam auditum est, ex quo Judæi esse cœperunt, eos tanto temporis spatio suæ religionis cultu dejectos fortioribus servisse. Si quando propter sua peccata visi sunt relinqui, visitati sunt tamen, et ad propria reversi nemine prohibente suis sacris operati sunt. Ex omnibus igitur argumentis, quæ divinum quid in Jesu sacrumque fuisse demonstrant, unum est et istud, Judæos propter illum in tot ac tantis calamitatibus tamdiu versatos fuisse. Quin etiam fidenter dixerimus non fore ut in pristinum statum redeant. Scelus enim omnium atrocissimum fuit Salvatorem generis

humani per insidias opprimere, et in ea quidem urbe, ubi sacra Deo faciebant, quæ magnorum erant mysteriorum symbola. Oportuit igitur urbem illam, ubi hæc Jesus perpessus fuerat, deleri funditus, Judaïcam gentem dissipari, et alios ad Dei beatitudinem vocari. Atque hi Christiani sunt, ad quos de germano puroque Dei cultu doctrina pervenit, quique leges acceperunt novas et Reipublicæ ubique terrarum vigenti et constitutæ accomodatus : cum contra priores impositæ uni genti, quam patrii reges iisdem ac ipsa moribus gubernabant, nunc ab omnibus observari non possint.

XXIII. Postea Celsus pro more suo Judæos et Christianos deridens, utrosque comparat « aut vespertilionum agmini » aut formicis e nido prorepentibus, aut ranis circum palu» dem considentibus, aut lumbricis in aliquo cœni angulo » congregatis et inter se litigantibus quinam illorum magis » peccaverint, dicentibusque : Nos sumus, quibus omnia » Deus præmonstrat et prædicit : nobis solis, relicto toto » mundo cœlorumque cursu et neglecta tota qua late patet » terra, providet suamque curam impendit : ad nos solos » mittit præcones, nec mittere desinit, sollicitus quomodo » æternum illi conjungamur. » In ejus fictione similes sumus vermiculis qui dicerent : « Deus quidem est, sed proxi» mum illi locum occupamus. Ille nos sibi omnino similes » fecit. Subdita nobis omnia sunt, terra, aqua, aër, sidera » propter nos omnia, omnia nobis parere justa sunt. » Pergunt apud illum vermiculi, nos videlicet : « Quandoquidem » sunt inter nos qui se peccatis contaminant, Deus veniet » aut mittet filium, ut flammis addicat impios, et cæteri » cum ipso æterna vita fruamur. *Addit his omnibus* : magis » hæc ferenda esse, cum inter vermiculos et ranas, quam » cum Judæos inter et Christianos disputantur. »

XXIV. Ut hæc refellam, eos interrogo qui ejusmodi criminationes probant : an omnes homines existimatis propter

Dei præcellentiam esse aut vespertilionum agmen, aut formicas, aut lumbricos, aut ranas? An cæteros quidem in illa similitudine non comprehensos, homines esse permittitis, eo quod ratione et legibus utantur; Christianos vero et Judæos propter dogmata quæ vobis non arrident, contemnitis et cum illis animantibus comparatis? Utrumvis mihi sciscitanti respondeatis, non deerit quod reponam, et ostendere conabor hæc, sive de omnibus hominibus, sive de nobis, injuria dici. Ponamus primum vos dicere, omnes homines præ Deo similes esse vilibus his animantibus, quia eorum parvitas ad Dei excellentiam comparari nequeat. Quam vero parvitatem intelligitis? Respondete, o boni! Si corporum dicitis; scitote majus et minus, si veram exequi volumus rationem, ex corpore æstimanda non esse. *Alioqui* Gryphes et Elephantes nobis hominibus præstantiores essent, utpote proceriores, valentiores, vivaciores. At nemo recte sentiens dixerit hæc animalia rationis expertia pluris esse facienda propter corpus, quam quæ ratione prædita sunt. Hac enim longe præstat quod ejus est particeps, omnibus eadem destitutis. Neque etiam id dicent egregiæ illæ et felices naturæ, quas vos *bonos Genios*, nos Dei Angelos appellare solemus, aut quælibet aliæ hominibus præstantiores: quippe in quibus perfecta et omni virtutum genere ornata ratio est.

XXV. At vero si parvitatem hominis non propter corpus despicamini, sed propter animam, quæ cæteris naturis ratione præditis et maxime sanctis propterea inferior est, quod eam vitia corrumpant et occupent; cur qui inter Christianos improbi, aut inter Judæos male vivunt, sunt potius vespertilionum agmen, aut formicæ, aut vermiculi, aut ranæ, quam qui ubivis gentium se vitiis dedunt? Hoc enim posito, quicumque suis habenas cupiditatibus laxaverit, hunc necesse erit vespertilionem, et vermiculum, et

ranam, et formicam præ cæteris hominibus haberi. Itaque etiamsi quis alter esset dicendi facultate Demosthenes, si eadem improbitate iisdemque ac ille improbe factis notatus; etiam si quis alter esset Antiphon et ipse orator magni nominis qui in libris *de veritate* inscriptis, eodem fere titulo ac Celsi liber, sustulit e medio Providentiam: hi nihilominus vermiculi essent, qui se in cœni angulo, cœnoque imperitiæ et ignorantiæ, volutarent. Verumtamen rationis compos natura, qualiscumque tandem illa sit, recte cum vermiculo comparari nunquam poterit: virtutis enim capax est, et impressa in mente virtutis forma non sinit cum vermiculis conferri eos, qui *potestate* virtutem habent, et insita illius semina, quæ nunquam extirpare possunt. Ex quibus omnibus efficitur non omnes generatim homines vermiculorum loco ducendos esse præ Deo. Etenim ratio sua a Verbo, quod est apud Deum, habens originem, non *patitur animal* ipsius particeps prorsus alienum a Deo existimari: hinc etiam consequens est malos e Christianis et Judæis, *qui ut vere dicam* nec Christiani sunt nec Judæi, non magis cum vermiculis in cœni angulo se volutantibus comparari posse, quam qui in cæteris gentibus mali sunt. Quod si rationis natura hujusmodi similitudinem admitti vetat, profecto ea non est humanæ naturæ ad virtutem comparatæ inferenda injuria, ut cum talibus animantibus conferatur, etiamsi propter ignorantiam peccet.

XXVI. Jam si Christiani et Judæi, propter dogmata quæ Celso non probantur et quæ ne unquam quidem *videtur* cognovisse, vermiculi sunt et formicæ; cæteri vero homines item: age comparemus quæ a Christianis et *Judæis* nota omnes teneri dogmata cum reliquorum hominum dogmatis. Hinc illis qui quosdam homines vermiculos esse et formicas admittunt, perspicuum fiet eos pro vermiculis, pro formicis et pro ranis habendos esse, qui sana de Deo prodita

sententia, vana pietatis imagine delusi aut animalia rationis expertia, aut simulacra, aut alias insignes hujus mundi res venerantur; quarum pulchritudine ad admirandum colendumque opificem adduci tantummodo debuissent; sed illos esse homines, et si quid est hominibus excellentius, qui rationem ducem secuti, a lapidibus et lignis, ab auro et argento majori in pretio habitis, a rebus hujus mundi quamlibet speciosis, ad omnium conditorem erigere se potuerunt; qui se totos illi commiserunt; qui, quod pro certo habeant illum solum omnibus posse sufficere, cogitationes omnium perspicere, omnium preces audire, preces ad illum dirigunt, omnia quasi ipso inspectante faciunt, et quasi audiente ipso cavent ne quidquam ipsis excidat, quod illi displicere possit. Hæc tanta pietas nec laboribus, nec mortis periculis, nec captiosis rationum conclusionibus debilitata, *nihil*-ne illam amplexis proderit, quominus deinceps cum vermiculis conferantur, etiamsi antea comparari potuerint? Quid? qui vehementissimam obscœnæ voluptatis libidinem enervantem atque emollientem animos cohibent ea causa, quod persuasum habent se Dei non posse familiaritatem consequi, nisi ad eum per temperantiam contenderint; ii vobis vermiculorum germani, cognationem cum formicis habere, similes esse ranis videntur? Quid? Justitia, splendida illa virtus quæ erga proximum jura societatis, æquitatem, benignitatem, humanitatem servat, non obstabit quin illa præditus in vespertiliones referatur? Contra qui se in flagitiosas libidines ingurgitant, quod plerique faciunt, qui nullo pudore ad obvias quasque vulgati corporis fœminas accedunt, qui docent hæc non esse flagitia, nonne illi sunt vermes in cœno volutati? præsertim si comparentur ad eos qui docti sunt non *tollere membra Christi* et corpus in quo Verbum habitat, ut *faciant membra meretricis*[1]; quique

[1] 1 Cor. VI, 15.

didicerunt corpus in quo natura est rationis particeps, universorum Deo consecratum, *Templum* esse *Dei*;[1] qui ea venerant, fierique Dei templum cum recte de Conditore sentitur; qui denique horrentes *Dei templum* illicita voluptate polluere, suæ religionis esse ducunt colere temperantiam.

XXVII. Prætereo cætera quæ apud homines vigent crimina, quorum fortasse non sunt immunes vel qui philosophiam præ se ferunt. Multi enim sunt quos genuinos discipulos philosophia non agnoscit. Taceo etiam multa ejusmodi crimina apud eos reperiri qui neque Judæi, neque Christiani sunt. Affirmo autem hæc aut apud Christianos non esse, si quid proprie sit Christianus consideraveris; aut, si inveniuntur, non certe inter eos qui ad cœtum conveniunt, qui precibus publicis intersunt, nec ab illis arcentur: nisi forte quis inter alios furtim irrepsisse deprehendatur. Non igitur vermiculi sumus cœtum facientes, nos qui contra Judæos e Scripturis quas credunt sacras pugnamus, contendimus, eum qui prædictus est advenisse, illosque propter sua maxima peccata desertos fuisse; nos autem qui suscepimus Verbum, optimas in Deo spes habere collocatas, nixas nostra in eum fide, et vitæ genere, quod nos ab omni nequitia vitioque puros ad ejus potest perducere familiaritatem. Nemo igitur eorum, qui se Judæos aut Christianos profitentur, simpliciter dixerit: Deus nostri causa maxime mundum omnem cœlorumque apparatum constituit: sed si quis, ut Jesus docuit[2], mundo corde est, mitis, pacificus, periculorum propter pietatem tolerans, is jure Deo confidere potest et dicere, si quidem prophetias intelligit: «Nobis qui credimus omnia Deus præmonstravit et prædixit.»

XXVIII. Quoniam vero Celsus Christianis, quos pro vermiculis habet, verba hæc attribuit: «Nobis solis, relictæ

[1] 1 Cor. III, 16. — [2] Matth. V, 8.

» toto mundo cœlestique cursu, neglectaque tota hac qua » late patet terra, Deus providet et invigilat : ad nos mittit » præcones, nec mittere desinit, sollicitus quomodo æter- » num illi conjungamur : » dicendum hic ab illo nobis assignari quæ nunquam nobis in mentem venerunt. Legimus enim et novimus : « Deum diligere omnia quæ sunt, et ni- » hil odisse eorum quæ fecit; nihil enim constituturum » fuisse quod odisset[1]. » Lectum nobis est et istud : « Parcis » autem omnibus, quoniam omnia tua sunt, qui amas ani- » mas. Incorruptibilis enim tuus est spiritus in omnibus; » ideoque eos qui exerrant partibus corripis, et de quibus » peccant, admones et corrigis. » Qui etiam diceremus « cœ- » lorum cursum totumque mundum a Deo relinqui, eum- » que, neglectis iis tantis terræ spatiis, providere nobis so- » *lis* atque consulere[2]? » nos qui in precibus scimus et dicendum et cogitandum esse, « misericordia Domini ple- » nam esse terram[3]; *et* misericordiam Domini *esse* super » omnem carnem[4]; *et bonum esse Deum*, qui solem suum » oriri facit super bonos et malos, et, pluit super justos et » *injustos*[5] : » qui et nos hortatur, siquidem ejus filii esse volumus[6], ut ejus exempla sequamur, docetque omnes homines quoad possumus, beneficiis complecti. Ipse enim dictus est « Salvator omnium hominum, maxime fidelium[7] : » *et* Christus ejus « propitiatio esse pro peccatis nostris, non » pro nostris autem solis, sed etiam pro totius mundi[8]. » Atque hæc quidem adversus ea quæ Celsus conscripsit. Quædam alia sibi propria Judæi nonnulli reponerent, quæ minime Christianis conveniunt : quippe quibus dicta sunt hæc : « Commendat charitatem suam Deus in nobis, quo- » niam cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis

[1] Sap. XI, 25. — [2] Ibid. 27; XII, 1, 2. — [3] Psal. XXXII, 5. — [4] Ecclis. XVIII, 12. — [5] Matth. V, 45. — [6] Luc. VI, 35. — [7] I Tim. IV, 10. — [8] I Joan. II, 2.

» mortuus est. Quanquam vix pro justo quis moritur[1]. In
» pro bono forsitan quis audeat mori[2]. » Nunc autem Jesum, quem etiam ducto ex nostrarum scripturarum loquendi consuetudine vocabulo Christum Dei appellamus, ve-nisse pro omnibus ubicumque sint peccatoribus profec-tur, ut, posito peccato, seipsi Deo credant.

XXIX. Hæc autem : « Deus est, sed proximum il-» cum occupamus, » fortasse Celsus audierit ex quibusdam eorum, quos vermes nominat. At quid idem facit ac illi, quod præceps quidam adolescens, trium dierum discipulus philosophi, et propterea in cæteros tanquam inferiores et imperitos contumeliosus, quædam temere dixisset, continuo totam philosophicam sectam in crimen vocaret. Scimus enim multa esse homine præstantiora. Legimus : « Deus stetit in synagoga deorum[3]; » et non illorum quidem deorum quos vulgus colit gentium : nam « omnes dii gen-» tium dæmonia[4]. » Et legimus Deum stantem « in synago-» deorum, in medio deos dijudicare. » Scimus autem, « etsi » sunt qui dicantur dii sive in cœlo sive in terra (si quidem » sunt dii multi et domini multi), nobis tamen unum esse » Deum patrem, ex quo omnia, et nos in illum; et unum » Dominum Jesum Christum, per quem omnia, et nos per » ipsum[5]. » Nec nescii sumus Angelos ita esse supra homines, ut perfecti homines pares Angelis fiant. « *In resurrec-» tione* enim neque nubent neque nubentur, sed justi sunt » sicut Angeli in cœlo, æquales Angelis[6]. » Perspectum quoque nobis est ita esse ordinata omnia, ut alii sint qui vocantur *Throni*, alii *Dominationes*, alii *Potestates*, alii *Principatus*[7] : et nos quidem homines post eos longo intervallo relinqui, sed spem esse fore, ut bene vivendo faciendisque omnibus quæ ratio præcipit, pares istis omnibus

[1] Rom. v, 8. — [2] Ibid. 7. — [3] Psal. lxxxi, 1. — [4] Id. xcv, 5. — [5] I Cor. viii, 5. — [6] Matth. xxii, 30. Luc. xx, 36. — [7] Coloss. i, 16

evadere mereamur. Denique quoniam « nondum apparuit » quid erimus, scimus quoniam cum apparuerit similes Deo » erimus, et videbimus eum sicuti est [1]. » Sin autem quispiam id quod ex quibusdam vel non intelligentibus, vel ex intelligentibus quidem, sed non prope sanam doctrinam assecutis audiit, dixerit : « Deus est omnium primus, nos » secundum ab illo occupamus locum ; » id equidem facile interpretarer, *Nos* accipiens pro iis qui ratione præditi sunt, aut potius, pro iis qui rationi virtutem adjunxere. Ex nobis enim eadem est in omnibus naturis beatis virtus; ita ut eadem hominis sit virtus, ac Dei. Unde nobis præceptum : « Estote perfecti, sicut pater vester cœlestis perfectus est [2]. » Male igitur cum verme, qui in luto innatat, bonus et justus comparatur, male pius cum formica, male justus cum rana. Nemo splendida veritatis luce perfusam habens animam cum vespertilione conferri nisi summa injuria potest.

XXX. Quod postea Celsus vermes inducit sic loquentes : « Nos Deus sibi omnino similes fecit, » ad id inductus mihi fuisse videtur male intellecto hoc Genesis loco : « Faciamus » hominem ad imaginem et similitudinem nostram [3]. » Sed si novisset quid intersit discriminis inter « fieri hominem » ad imaginem Dei, *et* fieri ad similitudinem; » si advertisset in Scriptura Deum quidem dixisse : « Faciamus homi» nem ad imaginem et similitudinem nostram [4], » sed tamen illum creasse « ad imaginem Dei, » non vero tunc « ad simi» litudinem : » nobis hæc non adscriberet, « omnino similes » Deo sumus. » Neque etiam dicimus « astra nobis esse sub» dita. » Nam justorum resurrectio, quæ quid sit sapientes intelligunt, soli et lunæ et astris comparatur ab Apostolo : « Alia, *inquit*, claritas solis, alia claritas lunæ, alia claritas » stellarum. Stella enim a stella differt in claritate, sic et

[1] 1 Joan. III, 2. — [2] Matth. v, 48. — [3] Gen. I, 26. — [4] Ibid.

» resurrectio mortuorum [1]. » De his eodem etiam modo jam olim Daniël vaticinatus fuerat [2]. Addit Celsus nos dicere : « Omnia nobis servire jussa sunt. » Fortasse neminem e nostris sapientibus talia dicere audivit : fortasse etiam nescivit nobis mandatum esse, ut omnium sit servus qui inter nos est major [3]. Deinde cum Græci dicunt :

Sol, nox, uterque serviunt mortalibus [4],

dictum laudant et commentariis illustrant. Idem nos sive non dicamus, sive aliis verbis dicamus, perinde est Celso, ut nobis intendat litem. Apud illum nos, quos vermiculos putat, sic loquebamur : « Quandoquidem sunt inter nos, » qui se peccatis contaminant, Deus veniet, aut mittet fi- » lium, ut flammis addicat impios, et nos ranæ reliquæ cum » ipso æterna vita fruamur. » Vide ut scurra ille doctrinam de divino judicio, de suppliciis impiorum, de justorum præmiis, cavilletur, irrideat, exsibilet. Gravem Philosophum! Tandem concludit « magis hæc ferenda esse, si ver- » mes inter et ranas, quam cum inter Judæos et Christianos » disputantur. » Sed nos illum non imitabimur, nec quidquam simile dicemus de Philosophis, qui rerum omnium naturam sibi exploratam esse jactitant, disseruntque inter se quomodo omnia condita fuerint, quomodo cœlum et terra facta sint, et omnia quæ continent, utrum animæ nec factæ a Deo nec creatæ, a Deo regantur et e corpore in corpus transmigrent; an insitæ simul corporibus immortales sint, aut mortales. Posset enim quis, nedum laudet aut probet propositum eorum qui investigandæ veritati vacant, et jocose ludere philosophos illos et maligne dicere eos esse vermes qui in hujus vitæ cœno suæ imbecillitatis immemores de rebus tam sublimibus pronuntiant, quasi

[1] I Cor. xv, 41. — [2] Dan. xii, 3. — [3] Matth. xx, 27. — [4] Euripid. Phœniss.

eas intelligerent; et contendunt, quasi res assecuti, quas nemo potest sine afflatu divinæ virtutis contemplari. « Nemo » enim novit quidquam hominis, nisi spiritus hominis qui » in ipso est; ita et quæ Dei sunt nemo cognovit nisi spiritus » Dei[1]. » Sed eo insaniæ non progressi sumus, ut præclaram horum virorum intelligentiam (utor hac voce cum vulgo) quæ, spretis rebus vulgaribus, in inquirenda veritate occupavit sese, vermiculorum aut similium animantium motibus conferamus. Quin imo sincere quibusdam Græcis Philosophis hoc testimonium damus, notum illis fuisse Deum, « Deus enim illis manifestavit : *tametsi* non » *sicut* Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt : sed evanuerunt in cogitationibus suis, et dicentes se esse sapien- » tes, stulti facti sunt, et mutaverunt gloriam incorruptibilis » Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et » volucrum, et quadrupedum, et serpentium[2]. »

XXXI. Post hæc, ut confirmet Judæos et Christianos nihil ab animalibus quæ recensuit, discrepare, ait « Judæos » fuisse servos fugitivos, ex Ægypto egressos, nullis unquam » rebus gestis insignes, nullo in loco, nullo in numero ha- » bitos. » At Judæos, neque servos fugitivos, neque Ægyptios fuisse, sed Hebræos qui in Ægyptum concesserant, jam antea diximus. Si autem illos nullo in loco, nullo in numero habitos fuisse inde probari putat, quod eorum historiæ non crebra admodum facta fuerit a scriptoribus Græcis mentio; refelletur. Nam si quis constitutam ab initio eorum Reipublicæ formam, legumque dispositionem inspexerit, inveniet is fuisse homines, qui in terra cœlestem vitam repræsentarent, qui non alium quam summum Deum cognoscerent, qui omnes imaginum artifices a se ablegarent. Nullus enim pictor, sculptor nullus in eorum civitate erat. Lex enim omnes harum artium professores exterminari jusserat : ut

[1] Cor. II, 11. — [2] Rom. I, 19, 21, 22, 23.

nulla esset fabricandorum simulacrorum occasio : quippe quæ simulacra hebetes et tardos homines in errorem trahunt, et oculos animæ a Deo declinatos in terram deprimunt. Erat igitur inter cæteras lex ista : « Ne peccetis, ne » faciatis vobis sculptam similitudinem, ullam imaginem, » similitudinem masculi vel fœminæ, similitudinem omnis » jumenti quæ sunt super terram, similitudinem omnis avis » volantis, quæ volat sub cœlo, similitudinem omnis reptilis, quod repit super terram, similitudinem omnis piscis » quæcumque sunt in aquis sub terra[1]. » Nimirum id lex agebat, ut in singularum rerum veritate hærerent, non alia contra veritatem fingerent quæ quod revera masculus aut fœmina, aut jumentum, aut avis, aut reptile, aut piscis erat, mentirentur. Hoc etiam apud illos illustre, magnificum : « Ne forte elevatis oculis ad cœlum, videas solem et » lunam et stellas et omnem cœli ornatum, et errore deceptus adores ea et colas[2]. » Qualis erat totius gentis disciplina, apud quam effœminato ne in conspectum quidem prodire licebat[3] ! Admirandum et istud, meretrices, juvenilium libidinum irritamenta, illorum civitate fuisse prohibitas[4]. Judiciis præerant omnium justissimi[5], quippe integræ vitæ per longum tempus argumenta dederant. Hi quia probitate erant supra humanam, patria et usitata Judæis loquendi consuetudine dii appellabantur[6]. Videre erat totam gentem sapientiæ studio deditam. Audiendis legibus divinis destinati quidam dies erant, quæ vocabantur sabbata; aliique festi dies. Quid dicam de sacerdotum ordinibus et de ritibus sacrificiorum, quæ symbola innumera continebant harum rerum curiosis perspicua ?

XXXII. Quoniam vero nihil habet humana natura stabile nihilque firmum, oportuit ut paulatim corrupta a prima

[1] Deut. IV, 16 et seqq. — [2] Ibid. 19. — [3] Id. XXIII, 1. — [4] Ibid. 17. — [5] Exod. XVIII, 21, etc. Deut. I, 15. — [6] Psal. LXXXI, 1.

sua constitutione deficeret hæc Respublica. Illam ergo, quemadmodum et cætera quæ mutatione opus habent, providentia mutavit: et pro Judæis ascivit ex omnibus undecumque hominibus fideles, quibus venerandam a Jesu præscriptam religionem traderet. Is Jesus non modo sapientia præditus, sed etiam Deitatis particeps, funditus evertit religionem terrestrium dæmonum, qui thuris fumo, cruore et nidore delectati, instar Titanum et Gigantum quos fabulæ celebrant, a Dei cognitione homines distrahebant: et securus insidiarum quas moliuntur maxime bonis, leges posuit quibus qui parebunt, felicitatem consequentur. Nec jam quidem opus est, ut victimis dæmones demulceant. Imo illos contemptui habent, freti auxilio, quo Dei Verbum oculos sursum ad Deum erigentibus subvenit. Et quia Dei voluntas erat, ut inter homines Jesu doctrina invalesceret, irriti fuerunt omnes dæmonum conatus: quanquam machinas adhibuerunt omnes, ut Christiani amplius non essent. Reges enim, senatus, principes, populos ipsos mali injustique ipsorum incœpti ignaros incenderunt in religionem Christianam eosque qui ad illam adhærescebant. Sed Verbum Dei vel impeditum fortius omnibus fuit; et quasi vires ex ipsis impedimentis accessissent, magis magisque progressum est et uberiorem animarum segetem messuit. Deus enim ita volebat. Atque hæc, tametsi a proposito avocarint, necessaria tamen duxi. Occursum enim volebam iis quæ Celsus Judæis objecit; « eos fuisse servos fugitivos ex » Ægypto egressos, » gentem illam Deo charam « nullis un- » quam fuisse rebus gestis insignem. » Jam ad istud, « nullo » in loco illos, nullo in numero fuisse habitos, *respondeo* » eos tanquam electum genus et regale sacerdotium[1] » recedentes a vulgi consuetudine, ne sui mores inde depravarentur, tutos divinæ potestatis præsidio fuisse, nec regna,

[1] Exod. XIX, 6.

quod plerique hominum faciunt, sibi subjicere concupiscentes, nec ita derelictos ut propter suam paucitatem insidiis facile paterent, et eadem de causa penitus delerentur. Atque sic fuerunt, quandiu se dignos præstitere, quos Deus custodiret. Quando autem opus fuit ut gens tota in peccatum prolapsa calamitatibus ad Deum suum revocaretur, tunc modo ad brevius, modo ad longius tempus Dei patrocinio deserebatur: donec tandem sub Romanis rea facta maximi criminis, occiso Jesu, in totum derelicta est.

XXXIII. Deinde Celsus in primum Moysis librum Genesis inscriptum incursionem faciens: « Illi, *inquit*, aggressi » suam usque a primis impostoribus et erronibus repetere » originem, obscuras, ambiguas, tenebris obvolutas voces » in testimonium adducunt easque imperitis et rudibus in- » terpretantur; quamvis de hujusmodi re multis ante sæcu- » lis nulla fuerit controversia. » Hic mihi obscure omnino suam aperuisse mentem videtur. Opinor, data opera latebras quæsivit, quia viderit quam validis argumentis Judæorum ab illis primis parentibus origo fulciatur. Nec tamen ignarus videri voluit eorum quæ de Judæis eorumque origine dicuntur, quæque scitu digna sunt. Et sane manifestum est Judæos ortos esse a tribus illis patribus, Abraham, Isaac et Jacob: quorum nomina, si cum Dei nomine conjungantur, tantam vim habent, ut non solum Judaïca gens in suis ad Deum precibus et in excantandis dæmoniis usurpet istud: « Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob; » sed etiam quotquot fere incantationibus et magicis artibus operantur. Sæpe enim in libris magicis invenitur hæc Dei appellatio et Dei nominis usurpatio, ut quæ arctam habeat cum illis hominibus necessitudinem contra dæmones. Arbitror igitur hæc, quæ Judæi et Christiani adhibent ad probandum Abraham, Isaac, et Jacob Judaïcæ gentis patres fuisse viros sanctitate insignes, Celso non fuisse incom-

perta : et quod illa non perspicue proposuit, causam fuisse vim eorum, quam frangere posse desperabat.

XXXIV. Nam omnes illos qui ista Dei appellatione utuntur, sic interrogare lubet. Dicite, o boni! quis ille est Abraham? quantus ille Isaac? qua virtute fuit Jacob ille, ut Dei nomen illorum adjunctum nominibus tanta miracula faciat? Unde didicistis aut discere potestis res gestas illorum hominum? Ecquis in se recepit historiam perscribere quæ aut illos viros arcana quædam efficiendi virtute præditos aperte repræsentat, aut magna saltem et admiranda suspicandi locum præbet intelligentibus? Cum igitur nemo vestrum nobis ostendere possit aut historiam sive Græcorum sive Barbarorum, aut, si deest historia, saltem quamvis aliam arcanam conscriptionem, ubi res illorum virorum gestæ consignatæ fuerint: nos vobis librum, cui titulus Genesis, exhibemus res illorum gestas et oracula illis a Deo edita continentem. Et quæremus an quod trium illorum Judaïcæ gentis Patriarcharum nomina usurpatis, certi experientia magnam esse hujusmodi invocationis virtutem, non id evidenter probet divinos illos fuisse viros? Hos tamen nonnisi a sacris Judæorum libris cognoscimus. Sæpe etiam contra dæmones aliasque noxias potestates in usu est ista formula: « Deus Israel, Deus Hebræorum, Deus qui Ægyptiorum » regem Ægyptiosque submersisti in mari rubro. » Atqui has historias et nominum interpretationem soli nobis tradiderunt Hebræi, qui patriis litteris patriaque lingua hæc omnia celebrant et explicant. Quomodo igitur « Judæi suum aggressi » genus recensere a primis illis hominibus » quos impostores et errones vocare Celso placuit, ausi sunt impudenter suam ad illos referre originem? Certe eorum nomina, cum sint Hebraïca, sacrique eorum libri Hebræorum lingua et litteris descripti argumento sunt, gentem istam ad homines illos pertinere. Atque etiamnum Judæorum nomina Hebraï-

cam linguam referunt; utpote quæ aut ex illorum libris ducuntur, aut certe ex illis rebus quæ significantur Hebraica voce.

XXXV. Nunc vide tu qui Celsi scriptum legis, an non eo spectent hæc ejus verba : « Aggressi illi suam usque a primis impostoribus et erronibus repetere originem, obscuras, ancipites; tenebris obvolutas voces in testimonium proferunt. » Occulta enim sunt, nec a multis noscuntur hæc nomina : nobis tamen non sunt ambiguæ significationis, quamvis usurpata ab iis qui a nostra religione alieni sunt. Sed a Celso nescio quomodo rejici possint, cum quid in illis ambiguum sit non ostendat : attamen si voluisset Judæorum ab Abraham ejusque nepotibus *ortos* se, ut putat, insolenter jactantium genealogiam candide impugnare, quæcumque huc pertinent in medium afferre debuit, et stabilita primum quæ sibi probabilior visa est sententia, postea aperte sibi veritatis viribus rationibusque eam confirmantibus errorem conterere. Sed neque Celsus, neque quisquam alius nominum quæ ad facienda prodigia adhibentur, naturam disserendo accurate explicare potest, nec evincere nihili ducendos illos esse homines, quorum vel sola nomina, non modo apud domesticos, sed et apud exteros magnam vim habent. Ejus etiam fuit ostendere, quomodo nos imperitis et tardis male interpretantes hæc nomina, auditores fallamus, ut ipse putat; ipse vero, qui se nec imperitum nec tardum esse jactitat, illorum nominum veram afferat interpretationem. Sed ei satis fuit de illis nominibus, a quibus suum Judæi ducunt genus, dicere « nullam multis ante sæculis fuisse de illis nominibus controversiam; *nunc autem* Judæos de eisdem adversus quosdam alios disputare. » Quinam vero illi sint alii, non indicat. Ostendat enim qui voluerit, quinam sint qui contra Judæos disputent, et aliqua ratione vel probabili refellant Judæorum et Christianorum

de illis nominibus sententiam, aliosque proferant, qui de iisdem sapientissime et verissime disseruerint. Sed certi sumus id neminem facere posse : cum evidens sit hæc nomina ex lingua Hebraica fuisse deducta, quæ apud solos Judæos invenitur.

XXXVI. Postea Celsus, e profanis auctoribus illorum populorum proferens historiam qui de antiquitate contendebant, quales sunt Athenienses, Ægyptii, Arcades, Phryges, quique quosdam apud se e terra natos suis quisque argumentis pugnabant, ait[1] « Judæos in angulo alicubi Palæstinæ collectos, nullius eruditionis homines, ignaros hæc » jam olim ab Hesiodo innumerisque aliis viris divinitus afflatis fuisse decantata, finxisse incredibilia hæc et ignorantiæ plena : Deum suis manibus fabricasse quemdam hominem, inspirasse in eum, et ex ejus latere eduxisse mulierem, dedisse præcepta, his obstitisse serpentem, et Deum » a serpente fuisse superatum. Anilem fabulam hominum » impie Deum inducentium jam tum ab initio tam imbecillem, ut ne unum quidem hominem, quem fecerat, persuadere posset. » Sane per hæc doctissimus ille et eruditissimus Celsus, quo judice Judæi et Christiani in summa ignoratione versantur, plane significat quam exploratum sibi fuerit cujusque scriptoris Græci et Barbari tempus, qui putat Hesiodum aliosque innumeros divinitus ut vocat inspiratos esse Moyse ejusque scriptis antiquiores : Moyse, inquam, quem bello Trojano superiorem esse constat. Itaque non Judæi sunt, qui incredibilia et imperitissima de homine e terra nato confinxerunt; sed homines illi, ut Celsus vocat, divinitus afflati Hesiodus aliique innumerabiles, qui, cum non didicissent, ne audiissent quidem de gravissimis illis et multo vetustioribus historiis in Palæstina vulgatis, inepta de rebus priscis commenti sunt : cujusmodi est deorum

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 155 et seq.

genealogia, quibus et ortum et sexcenta alia tribuerunt. Quare laudandus Plato qui Homerum aliosque similium poëmatum auctores exterminavit e sua Republica tanquam juventutis corruptores. In quo palam fecit se pro divinitus afflatis non habuisse, qui hujusmodi carmina posteris reliquerant. Sed Epicureus ille Celsus (si tamen is est qui duos alios libros contra Christianos composuit) sanius de illis existimat, quam Plato : fortasse etiam dixit divinitus afflatos, quos minime afflatos sentiebat, ut nobis contradiceret.

XXXVII. Criminatur autem nos, quod dicamus « hominem Dei manibus fuisse fabricatum. » Tamen Geneseos liber nullum de Dei manibus verbum habet, sive ubi factus, sive ubi formatus homo narratur. Job et David hæc est locutio : « Manus tuæ fecerunt me et formaverunt me[1]. » Quid in animo habuerint qui sic locuti sunt, si explicare vellemus et ostendere quo differant *facere* et *formare*, et quid Dei *manus* significent, longus esset sermo. Has enim et similes divinarum Scripturarum voces qui non intelligunt, putant nos ascribere Deo formam humanæ similem. Quod si esset, alatum etiam Dei corpus esse cogitemus necesse est. Alas enim illi tribuunt Scripturæ, si littera urgeatur[2]. Sed ea nunc interpretari alienum esset a proposito. Illustrata nobis sunt data opera et pro viribus, in commentariis in Genesim. Nunc vide in sequentibus Celsi malignitatem. Narrant nostræ Scripturæ, ubi de formatione hominis agitur, Deum « inspirasse in faciem ejus spiraculum vitæ, et » factum fuisse hominem in animam viventem[3]. » Ille vero, ut hoc subsannet, « inspiravit in faciem ejus spiraculum, » (quod quo sensu dictum sit non capit) maligne scribit: « Finxerunt Deum suis manibus fabricasse hominem et in » eum inspirasse, » ut quis in hominem inspiratum fuisse existimans quemadmodum in utres inspiratur, rideat istud,

[1] Job. x, 8. Psal. cxviii, 73. — [2] Psal. xvi, 8, etc. — [3] Gen. ii, 7.

« Inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ. » Quod figurate dictum explicatione indiget, quæ probet hominem a Deo factum fuisse spiritus incorruptibilis participem; de quo dictum est : « Incorruptibilis autem tuus spiritus est in omnibus[1]. »

XXXVIII. Deinde instans in proposito criminandi quæ scripta sunt, cavillatur et istud : « Immisit Deus soporem » in Adam, et obdormivit, et tulit unam de costis ejus, et » replevit carnem pro ea. Et ædificavit costam quam tu» lerat de Adam, in mulierem[2], etc. » Nec verba profert ipsa, quæ legi nequeunt quin intelligatur id figurate dictum fuisse. Noluit enim videri scire hæc esse allegorice interpretanda : quamquam tamen in sequentibus dicit « eos, » qui inter Judæos et Christianos sunt verecundiores, cum » harum rerum pudeat, illas conari quodammodo allego» riis explicare. » Ad quem sic ego. An sensu allegorico accipienda est fabula, quam Hesiodus tuus, homo divinitus afflatus, commentus est de fœmina, quam Jupiter hominibus dedit ut malum et quo furtim ablatum ignem ulcisceretur : et quod de muliere ex costa hominis alto somno sopiti sumpta et a Deo ædificata memoratum est, id tibi videtur nihil reconditioris sensus habere? At cujus candoris est illa quidem non ridere ut nugas, sed admirari ut mysterium philosophicum obvelatum fabula; hoc autem nasute distringere, et nihili facere quasi ultra sensum obvium nihil occulti contineat? Quod si propter nuda verba, contemptui esse debet sensus remotior quem scriptor in animo habuit, vide an non benigniorem risus materiam præbeant hæc Hesiodi, hominis tamen, si tibi fides, divinitus afflati;

Hunc iratus sic allocutus est, qui nubes cogit Jupiter :
Fili Japeti, omnium versutissime,

[1] Sap. XII, 1. — [2] Gen. II, 21.

Gaudes quod ignem furatus meum animum deceperis.
Sed hoc tibi et futuris hominibus magno malo erit.
Nam ego pro igne dabo illis malum quo omnes
Oblectent animum, suum malum amplectentes.
Sic ait, et risit pater hominumque Deumque.
Vulcanum vero inclytum jussit quam celerrime
Terram aquæ miscere, et hominis vocem indere
Et robur, et faciem dare similem deabus immortalibus
Virginibus, pulchram, peramabilem. At Minervam
Jussit opera docere et ingeniose telam texere,
Auream vero Venerem circumfundere capiti gratiam
Et vehemens desiderium et ornandi corporis curam.
Tandem ut caninam impudentiam indat et fallaces mores
Mandat Mercurio Argi percussori.
Sic dixit: illi autem Jovi Saturnio paruerunt.
Statim inclytus Vulcanus puellam a terra format
Virgini verecundæ similem, Jovis mandatis obsequens,
Minerva pulchris oculis dea cingit illam et exornat.
Gratiæ deæ et spectabilis Suada
Collo monilia aurea imponunt.
Horæ pulchre comatæ vernis floribus coronant.
Minerva omnem ornatum capiti accommodat.
In illius pectore occisor Argi Mercurius
Mendacia, blandos sermones, dolososque mores
Condit, Jovis tonantis voluntate; et nomen illi
Imponit deorum præco, eamque appellavit
Pandoram, quia omnes domorum cœlestium incolæ
Suum illi quisque donum contulerant, industriis homini-
[bus exitio futuram.

Nec minus ridiculum quod subjungit de dolio.

Nam prius in terra vivebat genus hominum
Nullis malis afflictum, sine ullo difficili labore,
Morbisque molestis qui hominibus senectam afferunt.
Sed mulier cum ex dolio manibus magnum sustulisset
[operculum,

Dispersit, et in homines graves curas immisit.
Sola vero illic spes infracta in domo
Intus mansit, dolii sub labris, neque foras
Evolavit; injecerat enim prius dolio operculum.

Hæc quisquis allegoriis graviter exposuerit, sive scriptoris mentem assequatur, sive non; sic illum compellabimus: An solis Græcis licet suas res philosophicas velamine tegere? An Ægyptiis eadem venia dabitur aliisque Barbaris qui se veritatem mysteriis occultatam habere gloriantur; solos autem Judæos putas, ne exceptis quidem legislatore et scriptoribus, omnium hominum esse stupidissimos? Sola hæc gens, quæ tam nobilibus disciplinis docta est ad increatam Dei naturam assurgere, illum solum præ oculis habere, in illo solo suas spes omnes reponere; nihil a Deo virtutis acceperit?

XXXIX. Quoniam Celsus etiam serpentem comica dicacitate ridens ait illum « præceptis homini a Deo datis ad» versatum fuisse, » idque fabulam esse existimat « ad aniles » nugas » ablegandam, et consulto prætermittit paradisum quem in Edem ad orientem Deus plantasse memoratur, lignum etiam quod de humo produxit pulchum visu et ad vescendum suave, lignum vitæ in medio paradisi situm et lignum boni malique scientiam conferens, aliaque eodem loco narrata, quæ candidum lectorem possunt inducere, ut credat hæc omnia non indecore ad allegoriam referri: age, hæc conferamus cum iis quæ apud Platonem in Symposio de Cupidine dicta sunt, et assignata Socrati ut elegantissima omnium quæ ea de re alii in hoc Symposio dicunt. Sic est Platonis locus. « Cum nata est Venus, con» vivium concelebrarunt dii, in quo inter alios accumbebat » Porus Metidis filius. Post cœnam Penia, sciens paratas » ibi epulas, accessit mendicans, et ad fores assistebat. In» terim Porus nectare ebrius, nondum enim erat vinum, in-

» gressus est in hortum Jovis, ibique edormiebat crapulam. » Tunc Peniæ in mentem venit, si ex Poro filium susciperet, » id fore suæ inopiæ remedio. Itaque it cubitum propter il» lum, et Cupidinem concepit. Quod igitur die natali Ve» neris natus est Cupido, eam ob rem in comitatu est Ve» neris eique servit : et amat quod pulchrum est, quia » pulchra est Venus. Quoniam ergo Pori filius est et Peniæ » Cupido, hanc sortitus est indolem. Semper egens, mul» tum abest ut tenellus et pulcher sit, ut multi putant, sed » aridus est, squalore obsitus, nudis pedibus, inops et la» ris et fundi, humi semper cubans, sine stratis, ad fores, » in viis, sub dio. Matri natura semper similis, omnium in» diget. His autem refert patrem. Pulchris honestisque struit » insidias, fortis, audax, laboris patientissimus, venator » callidus, technarum perpetuus artifex, in agendo cautus, » ingenio facilem ad omnia sibi viam parante, philosophus » per totam vitam, præstigiator vafer, circulator, sophista. » Neque immortalis, neque mortalis; sed eadem die modo » viget vivitque, cum omnia ad voluntatem fluunt. Modo » moritur, rursusque reviviscit propter patris naturam. Cæ» terum quod partum illi est, confestim elabitur, ita ut » nec pauper unquam sit, nec dives : sapientiam autem in» ter et ignorantiam veluti medius est. » In hæc quicumque inciderint, si Celsi malitiam imitentur, quod a Christianis absit, ii hujusmodi fabulam irridebunt, et Platonem, magnum illum virum, risu excipient. Si autem hæc specie fabulosa, ut philosophos decet, inspicerent, et Platonis mentem possent deprehendere; non possent non mirari quanta solertia, specie fabulæ usus, nota sibi magna dogmata ob vulgus occultare potuerit, et eadem tamen, ut oportebat, declarare iis, qui scirent per fabulas aspicere auctoris de veritate consilium. Atque hanc Platonis fabulam attuli, propterea quod hortus Jovis, de quo ille, a

paradiso Dei, Penia a serpente, Porus insidiis a Penia appetitus ab homine insidiis serpentis circumvento non multum abludere videntur. Non omnino autem compertum, an hæc fortuito Platoni occurrerint, an, id quod existimant nonnulli, dum in Ægyptum peregrinaretur, inciderit in quosdam mysteriorum Judaïcorum curiosos, et quædam ab illis didicerit, ex quibus alia quidem retinuerit, alia vero figuris dissimulaverit: metu, ne Græcos offenderet, si integram servaret Judæorum philosophiam; qui cum propter diversas ab aliis leges, tum propter peculiarem Reipublicæ formam, apud multos male audiebant. Sed disserendi aut de Platonis fabula, aut de serpente, aut de paradiso Dei omnibusve quæ in illo accidisse narrantur, temporis præsentis non est. Hæc in commentariis in Genesim, quam potui diligentissime, explanavi.

XL. Quod autem ait, « a Moyse nefarie Deum induci » jam tum ab initio tam imbecillem, ut ne unum quidem » hominem, quem ipse formaverat, persuadere posset; » id perinde est ac si quis in Deum inveheretur, quod nequitia invaluerit, quam ne ab uno homine quidem amoliri ita potuerit, ut saltem unus aliquis homo natus inveniretur nulla prorsus malitia inquinatus. Sicut enim quibus Providentiæ causa cordi est, ii ab hujusmodi criminatione vindicant illam plurimis, et solidissimis argumentis; ita de Adamo ejusque peccato philosophabuntur quibus notum erit, Hebraïca voce *Adam* significari *hominem*, et in iis, quæ Moyses de Adamo dicere videtur, describi naturam humanam. Etenim « omnes, *ut Scriptura testatur*, in Adam moriun- » tur, *et condemnati sunt* in similitudine prævaricationis » Adæ[1] : » ita ut divina Scriptura non tam de uno quodam homine, quam de universo genere loquatur. Nam videre est in serie eorum quæ tanquam de uno dicuntur, male-

[1] I Cor. xv, 22. Rom. v, 15.

dictionem[1] Adamo inflictam omnium esse communem; sicut quæ mulieri, ad omnem mulierem pertinere. Item quod homo et mulier e paradiso ejecti sunt, induti tunicas pelliceas quas illis propter ipsorum peccatum Deus fecerat, id mysterium quoddam continet multo præstantius, quam quod Plato tradit de anima evulsis alis huc cadente, donec aliquid solidum nanciscatur ubi consistat.

XLI. Sequuntur apud Celsum hæc : « Deinde nobis *ob-* » trudunt diluvium quoddam, et ridiculam arcam ubi omnia » inclusa fuerant, columbam et corniculam nuntiorum mu- » nere fungentes. Qua in re nihil agunt quam interpolare et » depravare Deucalionis historiam. Neque enim putabant, » opinor, hæc in lucem esse proditura, sed inepta illa fig- » menta pueris narrabant. » Et hic vide odium hominis philosopho indignum in antiquissimam Judæorum Scripturam. Nihil tamen habet quod contra diluvii historiam dicat; ne ea quidem affert quibus reprehendere poterat arcam et ejus mensuras : puta fieri non posse ut arca trecentos cubitos, ut vulgus accipit, longa, lata quinquaginta et alta triginta, continuisse dicatur quidquid animalium esset in terra, septem ex mundis paria, ex immundis vero duo; sed satis habet dicere *eam esse absurdam, ubi omnia inclusa erant.* Quid vero absurdi habet, quæ centum annis fabricata perhibetur, et quæ a trecentis longitudinis quinquagintaque latitudinis cubitis adducta sensim fuerat, donec triginta altitudinis cubiti desinerent in fastigium longum latumque unum cubitum? Quomodo non admiranda potius est illa structura maximæ urbi similis? Hic enim fit sermo de mensuris *quoad potestatem :* ita ut basis longa fuerit nonaginta millia cubitorum, lata autem bis mille et quingentos cubitos. Quam etiam admiratione dignum, illam ita firmiter compactam fuisse, ut tempestatibus diluvium adducentibus nihil læde-

[1] Gen. III, 17, 16, 23, 21.

retur! Neque enim pice aut alia simili materia, sed bitumine firmiter circumlita fuerat. An non admirandum et istud, introductum fuisse Dei providentia omnium animalium seminarium, ut eorum genus omne terra rursus haberet, Deumque ad id adhibuisse justissimum hominem, qui esset parens omnium qui post diluvium erant nascituri?

XLII. Carpit postea columbæ historiam, ut librum Geneseos legisse videatur; nec tamen quidquam excogitare potuit, quo fictam esse approbaret. Deinde, ut sui moris est ludo vertere nostras Scripturas, corvum in corniculam transformat. Tum putat a Moyse, qui hæc scripsit, adulteratam depravatamque fuisse Græcam Deucalionis historiam: si tamen harum rerum scriptorem fuisse Moysen existimat, et non potius plures alios. Hoc enim indicant hæc ejus verba: « Qua in re nihil agunt, quam depravare et inter» polare Deucalionis historiam; « et ista: « Neque enim pu» tabant, opinor, hæc in lucem esse proditura. » Sed quomodo non putabant ea in lucem proditura, qui suas scripturas universæ genti dabant, et qui prædicebant fore, ut eadem illa religio gentibus omnibus annuntiaretur? Et istud Jesu ad Judæos: « Auferetur a vobis regnum Dei et dabitur » genti facienti fructus ejus[1]; » quid aliud significat quam Judaïcas Scripturas, quæ regni Dei mysteria continebant, per ipsum divina potestate in lucem prodituras? Nimirum cum a Græcis confictam deorum genealogiam duodecimque deorum legunt historias, iis per allegorias conciliant reverentiam; cum vero res nostras irridere libet, fabulas esse aiunt quæ puerulis nulla arte narrantur.

XLIII. Cum nobis objicit « absurdam et intempestivam » liberorum procreationem[2], » intelligit sine dubio Abraam et Saram, quamvis illos non nominet: cum autem *fratrum*

[1] Matth. XXI, 43. — [2] Gen. XXI, 22.

insidias[1]; respicit aut ad Caïn insidias Abelo molientem, aut ad Jacob insidiantem Esavo : cum *patris tristitiam*[2]; indicat fortasse tristitiam Isaaci de Jacob peregrinatione, fortasse etiam tristitiam Jacobi significat, propter Joseph in Ægypto venditum : cum *matrum dolos*[3]; Rebeccam opinor notari curantem, ut Isaaci benedictiones non in Esau[4], sed in Jacob cadant[5]. Attamen si dicamus Deum in iis omnibus suam interposuisse operam, quid absurdi facimus? cum nobis pro certo sit illius ab iis nunquam discedere divinitatem, qui illi honesta vita constanter adhærescunt. Subsannat etiam « divitias a Jacob apud Laban comparatas[6] : » ignarus quo spectet istud : « Erant oves Laban ignobiles, Jacobi » autem nobiles : » additque « Deum suis dedisse filiis asel» los, oves et camelos. » Sed non videbat « hæc omnia in » figura contigisse illis; scripta autem esse propter nos, in » quos fines sæculorum devenerunt[7]. » Propter nos, inquam, apud quos varii mores, nobiles facti, a Verbo Dei reguntur, et dantur in possessionem ei qui figurate vocatur Jacob. Nam quæ de Laban et Jacob scripta sunt, significabant eos qui sunt e gentibus fidem in Christum amplexi.

XLIV. At Celsus a mente scripturarum longe remotas ait : « Deum puteos etiam justis dedisse[8]. » Nec enim observabit justos non comparare sibi foveas, sed fodere puteos et alte in terra quærere poculentarum aquarum scaturiginem; quippe qui figurate accipiunt præceptum hoc : « Hæc » aquas ex vasis tuis, et e puteorum tuorum fonte; ne super» effundantur aquæ e fonte tuo, sed aquæ tuæ in tuas pla» teas deriventur. Habeto eas solus, et nemo alienus sit » particeps tui[9]. » Sæpe veris historiis scriptura utitur, ut res majoris momenti altiorisque consilii significet. Hujusmodi

[1] Gen. iv, 8. — [2] Id. xxvii, 41. — [3] Id. xxviii, 2. — [4] Id. xxvii, 34. — [5] Id. xxvii, 6. — [6] Id. xxx, 43. — [7] 1 Cor. x, 11. — [8] Gen. xxvi, 15. — [9] Prov. v, 15.

sunt quæ de puteis, de conjugiis, de variis justorum uxoribus memorantur; quæ omnia opportunius explicaverit, qui commentarios in illa componet. Puteos autem a justis fuisse elaboratos [1], ut in Genesi scriptum est, indicio sunt putei illi admirabiles, qui apud Ascalonem ostenduntur, quique ob insolitam diversamque a reliquis puteis formam memoria digni sunt. Quod ad uxores legitimas et ancillas attinet, id quoque sensu tropologico esse accipiendum, non inventum nostrum est, sed id docuere sapientes qui ante nos fuerunt. Horum unus auditorem erigens ad tropologias sic loquitur : « Dicite mihi vos qui legem legitis, legem non » intelligitis? Scriptum est enim, quoniam Abraham duos » filios habuit, unum de ancilla et unum de libera : sed qui » de ancilla secundum carnem natus est : qui autem de li- » bera, per repromissionem : quæ sunt per allegoriam dicta: » hæc enim sunt duo testamenta. Unum quidem a monte » Sina, in servitutem generans; quæ est Agar [2]. » Et paulo post : « Illa autem quæ sursum est Jerusalem, libera est, » quæ est mater nostra [3]. » Et quisquis voluerit in manus sumere ad Galatas epistolam, sciet qua ratione per allegoriam explicanda sint quæ de legitimis uxoribus et ancillis narrant Scripturæ, quæ quod corporeum esse videtur in actionibus eorum qui hæc fecerunt, id nolunt nos imitari; sed quod spiritàle est, ut loqui amant Jesu Apostoli.

XLV. Jam Celsus, cum illam auctorum divinæ Scripturæ sinceritatem, qua ne inhonesta quidem dissimulant, probare debuisset et eadem induci ad credendum cætera et prodigiosiora non fuisse conficta, contrarium facit, et quod de Lot ejusque filiabus refertur, nec litterali nec spiritali sensu investigato, illud « Thiesteis facinoribus immanius esse [4] » pronuntiat. At vero nihil necesse est nunc dicere, quid hæc historia sensu tropologico accepta doceat; ut nec quid So-

[1] Gen. XXVI, 15. — [2] Galat. IV, 21. — [3] Ibid. 26. — [4] Gen XIX, 33.

doma, aut quid sermo Angelorum ad eum qui inde servatus est, dicentium: « Noli respicere post tergum, nec stes » in omni circa regione; sed in monte salvum te fac, ne et » tu simul pereas[1], » nec quid Lot, nec quid uxor ejus in columnam salis conversa eo quod post se respexerat: nec quid ejus filiæ inebriantes patrem, ut ex illo matres fierent. Attamen quæ magis in hac historia videntur ostendere paucis emolliamus. Ipsi Græci quæsierunt quæ bonorum, et malorum, et indifferentium natura sit: et qui eorum melius rem assecuti sunt, bona et mala docuerunt sita esse in solo voluntatis proposito; id autem esse proprie indifferens quod electum non est a voluntate, et quo prout voluntas utitur bene aut male, laude aut vituperio digna est. Jam vero ubi de indifferentibus agunt, inter ea recensent cum filia concubitum, quamvis id in constitutis civitatibus fieri non oporteat. Atque ut ostendant illud esse indifferens, ponunt sapientem solum, toto humano genere extincto, cum sola sua filia relictum esse superstitem, et quærunt liceretne sapienti cum filia concumbere, ut ne totum hominum genus periret. An hæc recte disserentur a Græcis et a spectabili apud ipsos Stoïcorum secta comprobabuntur; et puellæ, quæ de mundi conflagratione audierant nec tamen plene intellexerant, quæ flammis urbem suam et agros assumptos videbant, quæ in se solis et patre relictum esse putabant generis humani seminarium, si hac opinione permotæ mundi sarcire ruinas voluerint, pejores erunt illo Sapiente, qui, ut Stoïci ponunt, pereunte mundo posset nullo crimine cum sua filia liberis operam dare? Scio nonnullos fuisse quibus offendiculo esset istud filiarum Lot consilium, quique nefarium judicarent quod fecerunt, et ex illo incesto concubitu dicerent exortas fuisse duas execratas gentes Moabitarum et Ammonitarum. Et revera istud

[1] Gen. xix, 17.

ivina Scriptura nec aperte probat uspiam ut recte factum, nec ut male factum reprehendit et improbat. Sed utcumque e habet, tropologico sensu explicari, et aliquo modo excusari potest.

XLVI. Memorat etiam *odium*[1], Esaü opinor contra Jacob, Esaü illius, quem Scriptura ut malum hominem repræsentat. Deinde invehitur in Simeon et Levi, « quod vim » sorori suæ a filio regis Sichimorum illatam ulti fuerint[2], » nec tamen factum clare exponit; hinc transit ad *fratres vendentes*[3], filios Jacob indicans; *Frater venditus* sequitur, Joseph scilicet; et *pater deceptus* est Jacob, qui, cum filii versicolorem Josephi tunicam ostenderunt, nihil suspicatus mali fidem illis adjunxit et Josephum ut extinctum lamentatus est, qui tamen in Ægypto serviebat. Atque hic adverte quomodo Celsus odio, non veritatis studio omnes illas historias colligat. Si qua dat accusationi locum, hanc arripit; de ea vero ne verbum quidem facit quæ argumentum præberet insignis temperantiæ; qualis fuit Josephi, quem sua domina nec precibus nec minis adducere potuit, ut ipsius amori obsequeretur[4]. Sic enim multo majora, quam Bellerophon, fecisse videretur Joseph qui in carcere includi, quam castitatis leges violare maluit. Hinc est, quod cum posset se defendere, et adversus accusatricem causam suam agere, magno animo obmutuerit, Deoque se suaque commiserit.

XLVII. Postea Celsus meminit, sed perfunctorie et obscure admodum, somniorum præfecti pincernis et præfecti pistoribus et Pharaonis[5], eorumque somniorum explicationis, cujus occasione Joseph eductus est e carcere, ut secundam a Pharaone sedem apud Ægyptios occuparet[6]. Sed quid absurdi habebat in se hæc historia, ut inter accusationis capita recenseretur ab illo, qui licet suum librum in-

[1] Gen. XXVII, 41. — [2] Id. XXXIV, 25. — [3] Id. XXXVII, 28, 31 et seqq. — [4] Id. XXXIX, 8. — [5] Id. XL, 5. — [6] Id. XLI, 1, 5, 25, 40.

scripserit *sermonem verum*, nullum tamen in eo dogma exponit, sed id agit unum ut Christianos et Judæos redarguat? Addit « fratrem venditum, fratribus, qui ipsum vendiderant » et quos fames in Ægyptum ire cum asinis ad mercaturam » compulerat, benigne largitum fuisse[1] » quæ silentio præterit. Nec obliviscitur « renovatæ inter fratres notitiæ[2]; » sed quo consilio, aut quid absurdi in hac re videat, plane nescio. Nam ne Momus quidem, ut ita loquar, posset invenire quod merito morderet in hac historia, quæ etiam sine tropologiæ auxilio plurimum ad virtutem excitat. Memorat « Josephum e servitute, in quam venditus erat, in libertatem vindicatum, et cum pompa patris corpus ad sepulchrum reducentem[3]; » hincque sibi dari contumeliæ nobis aspergendæ locum arbitratus ait : « A quo, Josepho » scilicet, cum splendidum illud et divinum Judæorum genus in Ægypto propagatum fuisset et plurimum accrevisset, jussum est alicubi seorsum et in despectis locis inquilinorum jure vivere pascendis gregibus. » Sed quod hic ait : « Jussum esse in despectis locis greges pascere[4], » id suum sibi suggessit odium; cum non probet, quomodo Gesen Ægypti provincia despecta fuerit. Denique egressum illius populi ex Ægypto *fugam* appellat, silentio prætermittens quæ in libro Exodi narrantur de illo Hebræorum egressu ex Ægypto. Atque hæc in medium adduxi, ut ostenderem quæ nugator ille Celsus ad nos accusandos capita elegit, ea ne litterali quidem sensu videri digna quæ reprehendantur. Ac neque ipse indicat quid in his scripturarum nostrarum locis malum judicet.

XLVIII. Deinde quasi id agens, ut suum contra Judæorum et Christianorum doctrinam odium testatum faciat; « Qui inter Judæos, *inquit*, et Christianos sunt verecundiores hæc omnia allegoriis explicant : *additque* eos ad al-

[1] Gen. XLII, 1, etc. — [2] Id. XLV, 1. — [3] Id. L, 7. — [4] Id. XLVII, 6.

» legoriam confugere, quia talium rerum pudet. » At, dixerit aliquis, si fabulæ et figmenta ad occultum quid tegendum aut quovis alio consilio adhibita, propter sensum quem primum offerunt, digna dicenda sunt quorum pudeat, ecquæ sunt historiæ, de quibus hoc magis dictum oporteat, quam Græcorum? Ubi dii filii deos patres emasculant, et dii patres deos filios devorant; dea mater pro filio dat patri hominumque deumque lapidem; et pater filiæ vitium offert; uxor marito vincula injicit, conferentibus operam ipsius mariti fratre et filia. Et quid referam absurdas Græcorum de diis historias pudendas per sese, etiam cum allegoriis explicantur? Exemplo sit Chrysippus Solensis ille, qui Porticum multis eisque doctis operibus illustrasse creditur. Is gravis Philosophus tabulam in Samo positam interpretans in qua Juno obscœnæ Jovis lididini obsequens depicta fuerat, ait in suis libris Materiam in se recipere Dei seminales rationes, easque in se ad rerum omnium ornatum continere. Materiam enim in hac Samia tabula Juno significabat, Jupiter vero Deum. Hæc, et aliæ sexcentæ similes fabulæ in causa sunt, cur summum deum Jovis, solem Apollinis, lunam Dianæ nomine appellare nolimus. Sed puram in conditorem exercentes pietatem, præclaraque ejus opera laudantes, ne nomine quidem res divinas contaminamus. Qua in re Platonem sequimur, qui in Philebo voluptatem in deos negat esse referendam: « Mea enim hæc » est, *inquit*, o Protarche! erga nomina deorum reveren» tia. » Nos igitur adversus Dei præclarorumque ejus operum nomen eam adhibemus reverentiam, ut ne tropologicæ quidem interpretationis prætextu admittamus ullam fabulam, quæ juventutis corrumpere animos possit.

XLIX. Quod si legisset nostras æquo animo Scripturas, non dixisset utique *eas non posse allegoriam pati*. Neque enim ex historia ipsa, sed ex prophetiis in quibus historiæ nar-

rantur, cognoscere est quæ sint historiæ quæ eo fine scripta sunt ut allegoriis explicarentur : quod sapientissime provisum est, ut et simplici fidelium vulgo, et iis paucis convenirent qui res altius et prudenter scrutari vellent aut possent. Ac fortasse probabile quid Celsus dicere videretur, si Scripturas allegoriis interpretari inventum esset recens ab iis e Judæis et Christianis, quos Celsus modestiores vocat, excogitatum : cum autem id fecerint vel ipsi dogmatum parentes et scriptores; quid aliud cogitandum est, quam illa fuisse scripta sic, ut eorum præcipua mens in allegoriis contineatur? Atque ut palam fiat Celsum nostras calumniari Scripturas, cum eas ait pati non posse allegoriam, pauca e multis exempla seligam. Sic Paulus Jesu Apostolus : « In Lege scriptum est : Non alligabis os bovi trituranti. Numquid de bobus » cura est Deo? An propter nos utique hoc dicit? Nam propter nos scripta sunt, quoniam debet in spe qui arat, arare; » et qui triturat, in spe fructus percipiendi [1]. » Et alio in loco: « Scriptum est enim : Propter hoc relinquet homo patrem et » matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne » una. Mysterium hoc magnum est, ego autem dico in » Christo et in Ecclesia [2]. » Et alibi : « Novimus autem quo- » niam patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes » mare transierunt, et omnes in Moyse baptizati sunt, in » nube et in mari [3]. » Deinde interpretans historias de manna et de aqua, quæ ex petra mirifice profluxisse scribitur: « Et » omnes, *inquit*, eamdem escam spiritalem manducaverunt, » et omnes eumdem potum spiritalem biberunt. Bibebant » enim de spiritali consequente eos petra : petra autem erat » Christus [4]. » Quin et Asaph memoraturus in libro psalmorum historias, quæ in Exodi et Numerorum libris narrantur, hac præfatione utitur, qua docet in eis quæstiones contineri quasi parabolis involutas : « Attendite, popule meus,

[1] I Cor. IX, 9. — [2] Ephes. V, 31. — [3] I Cor. X, 1. — [4] Ibid. 3.

» Legem meam, inclinate aurem vestram in verba oris mei : » aperiam in parabolis os meum, loquar propositiones ab » initio ; quanta audivimus et cognovimus ea et patres nostri » annuntiaverunt nobis[1]. »

L. Præterea si nihil reconditi haberet lex Moysis, certe Propheta non diceret inter orandum : « Revela oculos meos, » et considerabo mirabilia de lege tua[2]. » Nunc autem sciebat quoddam ignorantiæ velamen prætendi cordibus eorum, qui legentes non intelligunt quid sub allegoriis lateat. Quod quidem velamen tollitur, gratia Dei, cum exaudit eum qui mente in se collecta omnia fecerit, quique longa exercitatione sensus ad bonum ex malo discernendum assuefecerit, et in precibus constantissime repetierit : « Revela oculos » meos, et considerabo mirabilia de lege tua. » Ecquis autem legens draconem in Ægypti fluvio viventem, et pisces sub squamis ejus latitantes[3], aut Ægypti montes excrementis Pharaonis oppletos[4], non statim movetur ad inquirendum quis ille sit, qui montes Ægyptios male olentibus stercoribus impleat, quinam sint illi montes Ægyptii, quinam Ægyptii fluvii, de quibus Pharao ille jactabundus dicit : « Mei sunt isti fluvii, et ego feci eos[5] : » quis etiam ille draco, quem par erit interpretari, ita ut fluviorum interpretationi respondeat : postremo quinam sint illi pisces, qui sub squamis ejus delitescunt? Sed quid opus est pluribus astruere, quæ nulla egent probatione, et de quibus dictum est : « Quis » sapiens et intelliget ista? intelligens et sciet hæc[6]? » Visum est tamen plura hoc loco dicere, quo demonstrarem quam non recte Celsus affirmaverit « eos, qui inter Judæos Chris» tianosque modestiores sunt, ea omnia qualicumque modo » conari allegoriis explicare, quædam autem esse quæ nullo » modo allegoriam pati possunt, utpote quæ sunt ineptis-

[1] Psalm. LXXVII, 1. — [2] Id. CXVIII, 18. — [3] Ezech. XXIX, 3. — [4] Id. XXXII, 6. — [5] Id. XXIX, 3. — [6] Osea. XIV, 10.

» simæ fabulæ. » Ineptissima potius, imo prorsus impia quæ Græci fabulati sunt. Nostra enim etiam simpliciorum multitudini sunt accommodata; sed hujus captui se attemperare non curarunt Græcarum fabularum auctores. Unde non immerito e sua Republica Plato fabulas ejusmodi et poëmata exterminat.

LI. Audivisse quoque mihi videtur, scripta extare quæ Legem allegoriis exponunt. Sed illa non legit. Alioquin non dixisset, « quæ scriptæ sunt allegoriæ, eas esse fabulis ipsis » multo turpiores et absurdiores, ut quibus mira et incredi» bili stultitia res inter se colligantur, quæ nullo prorsus » modo connecti possunt. » Suspicor illum ad Philonis scripta respexisse, aut etiam ad antiquiora, qualia sunt Aristobuli. Sed hæc volumina, quantum conjectura cognoscere est, minime vidit Celsus. Nam illa mihi videntur mentem Scripturarum ut plurimum ita assequi, ut vel Græcis Philosophis admirationi esse possint. Ibi enim non solum in dictione, sed etiam in sententiis et dogmatis videtur delectus et diligentia, et præclarus eorum Scripturæ locorum usus, quæ Celsus pro fabulis habet. Sane ego novi Numenium Pythagoreum, virum in explicando Platone peritissimum et in Pythagoreis placitis versatissimum, in pluribus suorum scriptorum locis exposuisse Moysis et Prophetarum dicta, eaque ad allegorias retulisse nequaquam improbabiles : ut in libro qui inscribitur *Epops*, et in libris *de Numeris* et *de Loco*. Quin in tertio *de Bono* quamdam de Jesu, tacito nomine, historiam refert eamque allegoriis edisserit. Recte, an secus, hic non agitur. Meminit et historiæ de Moyse, Janne, et Jambre. Quod quidem gloriæ non ducimus; sed tamen ille magis quam Celsus aliique Græci laudandus, qui discendi studio Scripturas nostras investigare voluerit et iis motus fuerit, quasi rebus non stultis, sed quæ allegoriis teguntur.

LII. Sub hæc[1] Celsus e scriptis omnibus quæ hujusmodi explicationes allegoricas continent, et eleganter scripta sunt, eligit vilius quoddam, quod, ut nonnihil possit ad vulgi simplicioris fidem promovendam conferre, nihil tamen momenti ad persuadendos intelligentiores habet. Tum ait : « Qualis est illa quam legi, Papisci cujusdam et Jasonis con» tentio, non risu, sed miseratione potius digna et odio. » Hæc igitur confutare mihi non est propositum. Quippe » quorum absurditas omnibus perspicua est, præsertim si » quis a se impetrare possit ut libros ipsos audiat. Satius fue» rit docere id quod natura docet ipsa, Deum videlicet nihil » mortale fecisse, ejus opera quotquot sunt esse immortalia, » ab his autem facta esse quæ mortalia sunt : animam Dei » esse opus, aliam esse corporis naturam; atque idcirco hu» manum corpus nihil a vespertilione, a verme, a rana dif» ferre. Illius enim et istorum eamdem esse materiam, idem » in his et illo esse corruptionis principium. » Vellem tamen ut quicumque ex Celso arroganter declamitante audit Papisci et Jasonis de Christo contentionem non risu, sed odio potius dignam esse, libellum hunc in manus sumeret et quæ in illo scribuntur legere sustineret; is, cum nihil in illo scripto inveniret odio dignum, Celsum utique damnaret. Neque etiam illi risum movebit, qui libero judicio illum evolverit. Ibi enim Christianus cum Judæo disserens demonstrat ex Judaicis scripturis vaticinia de Christo ad Jesum pertinere; quanquam strenue adversarius contradicat personamque Judaicam pulchre sustineat.

LIII. Cæterum nescio quomodo Celsus duo conjungens quæ mixturam non faciunt, nec sunt ejusmodi ut in humanam naturam simul convenire queant, libellum istum dicere potuerit odio esse et miseratione dignum. Nemo enim non fatebitur, dum quis miserationi est, eum odio non ha-

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 157 et seq.

beri, nec miserationi esse quemquam, dum odio habetur. Celsus vero ideo negat sibi propositum esse illa confutare, quod eorum absurditatem patere omnibus existimet, nullumque non videre, vel antequam rationibus refellantur, quam miseratione et odio digna sint. Hortamur tamen omnes, qui in hanc nostram adversus Celsi calumnias defensionem inciderint, ut scripturas nostras audire graventur, et ut, quantum poterunt, ex iis quæ scriptores narrant, colligant quod fuerit eorum propositum, quæ conscientia, qui animi status : animadvertent viros fuisse, qui quæ sibi persuaserant fervide defenderent, quosdam autem declarare se res gestas litteris consignare, quas suis oculis hauserant et compertas habebant, res mirificas dignasque quæ monumentis mandarentur ad lectorum futurorum utilitatem. Et sane nemo negare audeat fontem omnis utilitatis et principium esse summo Deo credere, in omnibus actibus eo spectare ut illi placeant, et ne cogitare quidem quidquam quod illi displicere possit, qui non sermonum modo et operum, sed etiam cogitationum futurus est judex. Ecquæ doctrina efficacius inducere homines potest ut vivant bene, quam hæc fides, vel hæc persuasio, supremum Deum omnia nostra intueri, dicta, facta, cogitata? Monstret enim qui voluerit aliam viam, qua ad meliorem frugem revocentur non unus quispiam et alter, sed ingens multitudo : et alteram cum altera comparatione dijudicet, utra doctrina ad virtutem perducat.

LIV. Quoniam vero in Celsi verbis modo memoratis ubi quædam e Timæo transcripta sunt, hæc habentur : « Deum » nihil mortale fecisse, ejus opera quotquot sunt esse immortalia, ab his autem facta esse quæ mortalia sunt; animam opus esse Dei, corporis vero aliam esse naturam, et » corpus hominis nihil a vespertilionis, aut vermis, aut ranæ » corpore discrepare, quippe utriusque eamdem esse mate-

» riam, idem in utroque corruptionis principium: » age et de his paulisper disseramus, ostendentes eum vel Epicuri asseclam esse se dissimulare, aut, quod aliquis dixerit, saniora dogmata amplexum esse, aut illum, quod alius dixerit, idem, atque alter Celsus Epicureus, nomen habere. Cum enim hæc proferre, et non solum nobis, sed etiam Cittiensis Zenonis sectæ non obscuri inter philosophos nominis contradicere sibi proposuisset, oportebat ut argumentis probaret animantium corpora Dei non esse opera, nec tam præclarum in illis condendis artificium fuisse a prima intelligentia profectum. De illis etiam tot et omnis generis stirpibus quæ ab incomprehensibili quæ ipsis inest natura gubernantur, et ad hominum non modicam utilitatem creatæ sunt, et de animantibus quæ hominibus ministrant, quacumque tandem alia ratione editæ fuerint, non solum pronuntiare debuit, sed præterea docere non inditas a perfecta quadam intelligentia fuisse materiæ tot varias qualitates. Item postquam corpora omnia a diis *inferioribus* fabricari Deumque solius animæ opificem esse fecit; an non consentaneum fuit, ut qui inter multos tanta opera partitus erat, is illud deorum discrimen solidis rationum momentis astrueret, et cur eorum alii, verbi gratia, hominum, alii jumentorum, alii ferarum corpora construant? Præterea cum videret deos, hos in draconibus, illos in aspidibus, quosdam in basilicis, alios in singulis stirpibus herbisque condendis occupatos, explanatum oportuit cur suum quisque munus sortitus fuisset. Accurata enim hujus quæstionis investigatione, aut retinuisset unum omnium opificem Deum qui ad certum quemdam finem usumque cuncta fecit; aut si non retinuisset, munivisse utique se adversus eos, qui ad rei *corporeæ* naturam nihil interesse contendunt, sit-ne corruptioni obnoxia; aut absurdum esse negant mundum ex dissimilibus partibus constantem ab uno fuisse factum

artifice, qui varias rerum species ad hujus universi commodum constituerit. Postremo si probaturus non fuit ea quæ docere pollicitus fuerat, omnino tacere de tanto dogmate debuit : nisi forte ipse qui nobis vitio vertit simplicem fidem, velit ut ipsi tantum affirmanti assentiamur : tametsi se non affirmaturum, sed docturum esse promiserit.

LV. Hoc aio : si sustinuisset, ut loquitur, scripta Moysis et Prophetarum legere, advertisset utique quid sit, cur cum cœlum, terra, firmamentum, luminaria, stellæ, cete grandia, et omnis anima reptilium quæ produxerant aquæ in species suas, et omne volatile secundum genus suum, et jumenta, et omne reptile terræ in genere suo, homo denique creata sunt, erga hæc omnia dictum fuerit : *Fecit Deus;* non idem autem erga cætera dictum fuerit : sed satis habuerit Scriptura in creatione lucis dicere : *Et facta est lux;* et cum congregatæ sunt aquæ omnes quæ sub cœlo sunt : *Factum est ita* : similique modo loquatur de iis quæ germinarunt terra, cum hæc protulit herbas semen suo generi convenlens afferentes, et ligna fructifera quæ habent in semetipsis sementem generis sui super terram. Quæsiisset insuper uni-ne an multis data fuerint præcepta, quibus Deum in condendis singulis hujus mundi partibus usum fuisse Scripturæ commemorant; nec tam facile in libros tanquam insulsos et nihil reconditi sensus habentes invectus fuisset, quos Moyses, imo, ut dicimus nos, divinus spiritus, qui in Moyse erat, et quo afflante vates factus est, conscripsit. Quippe qui multo magis cognovit

Quæ sint, quæ fuerint, quæ mox ventura trahantur,

quam divini illi, quibus hæc omnia explorata esse decantant Poëtæ.

LVI. Ad id quod Celsus addit, « animam Dei esse opus, » aliam esse corporis naturam, atque hac hominis corpus

» nihil a vespertilionis, aut a vermis aut a ranæ corpore esse » diversum; eamdem enim esse materiam, idem in utroque » corruptionis principium, » facile est respondere. Nam si propterea vespertilionis, vermis, ranæ et hominis corpora nihil a se invicem differunt, quia eadem est omnium illorum corporum materia, planum est eadem etiam fore corpora solis, lunæ, stellarum, cœli, et cujuscumque ex illis diis quos sub sensum cadere Græci docent. Eadem enim omnium corporum est materia. Hæc suapte natura qualitatum formarumque expers est, et haud scio a quonam illas accipiat, si verum est, quod Celsus pronuntiat, Dei opus non esse id, quod corrumpi potest. Posita enim ejus sententia, necesse erit, quidquid ex eadem materia factum est, id esse sua natura corruptibile. Nisi forte pressus hic Celsus a Platone animam e quodam vase prodire fingente resiliat et ad Aristotelem Peripateticosque confugiat, aientes æthera materiæ expertem, quintæ cujusdam esse naturæ a quatuor elementis diversæ. Verum huic sententiæ Platonici strenue et Stoïci adversantur. Eamdem et nos, quos nihili facit Celsus, repellemus, cum enarrare et confirmare rogabimur istud Prophetæ : « Cœli peribunt, tu autem permanes, et » omnes sicut vestimentum veterascent : et sicut opertorium » mutabis eos et mutabantur. Tu autem ipse es [1]. » Atque hæc satis adversus hoc Celsi effatum, « animam Dei esse » opus, aliam autem esse corporis naturam; » ex quo consequens est, ut ætherea natura nihil a vespertilione, verme, aut rana discrepet.

LVII. Jam vide, an, ut Christianorum accusatori ejusmodi dogmata statuenti fides habeatur, doctrina relinqui debeat, quæ docet corpora differre a se invicem, quod diversis intus et extra qualitatibus prædita sint [2]. Scimus enim nos corpora cœlestia esse et corpora terrestria, et aliam

[1] Psalm. CI, 27. — [2] I Cor. XV, 40 et seqq.

quidem esse cœlestium gloriam, aliam autem terrestrium; et ne cœlestium quidem eamdem esse; aliam enim esse solis, aliam stellarum, et inter stellas stellam stellæ gloria esse dissimilem. Quocirca in mortuorum resurrectione quam futuram confitemur, dicimus fore, ut corporum qualitates immutentur: quandoquidem seminata in corruptione, surgent in incorruptione; et seminata in ignobilitate, surgent in gloria; et seminata in infirmitate, surgent in virtute; et seminata corpora animalia, surgent spiritualia. Materiam autem, quascumque vult opifex, qualitates accipere, nobis qui providentiam admittimus, nullum dubium est: ita ut, volente Deo, modo alteram, alteram postea eamque præstantiorem materia habeat. Atque cum ex quo mundus est et quamdiu erit, certis quibusdam legibus mutationes corporum fiant, nec nisi post hujus mundi interitum, seu, ut nostræ loquuntur Scripturæ, consummationem nova lex inducenda sit; haud scio, an non mirum sit jam nunc anguem ex medulla spinæ hominis gigni, ut multi perhibent; ex bove apes; ex equo vespas; ex asino scarabæos; denique vermes ex plerisque animantibus. Sed Celsus hoc ipsum argumento esse existimat, nihil horum omnium auctorem Deum habere, censetque ex qualitatibus quibusdam nescio unde acceptis quasdam alias fieri sine ulla divina intelligentia, quæ illas mutet materiæ qualitates.

LVIII. Unum quid superest quod dicam adversus istud Celsi: « Animam esse Dei opus, corporis autem aliam naturam esse: » quod non solum nullo argumento profert, sed etiam ambigue. Neque enim declarat, anima-ne omnis opus Dei sit, an sola rationis particeps. Aio igitur, si omnis anima Dei sit opus, ab ipso conditas esse sine dubio et brutorum vilissimorum animas, ut ita corporum omnium alia natura sit atque animæ. Et vero ipse, cum in sequentibus ait « bruta animalia Deo quam nos acceptiora esse, et iis

» inesse puriorem Dei notionem, » idipsum confirmare videtur, brutarum animantium perinde ac hominum, imo magis quam hominum animam Dei esse opus. Id enim ex eo sequitur quod ait eas esse quam nos Deo acceptiores. Sin autem sola anima rationis particeps Dei sit opus : primum id non clare indicavit; deinde cum sine ulla distinctionis nota dixerit de ánima, non omnem Dei esse opus, sed solam rationis participem, hinc sequitur nec omnis corporis naturam aliam esse. At vero si non omnis corporis alia natura est, sed singulæ animantes corpus habent animæ pro portione consentaneum, perspicuum est corpus illud, cujus anima Dei est opus, præstantius fore illo, cujus anima Dei opus non est. Atque sic falsum erit corpus hominis nihil a vespertilione, verme aut rana discrepare.

LIX. Et sane absurdum fuerit saxa saxis, ædificia ædificiis puriora haberi aut impuriora, prout aut ad honorem divinitatis construuntur, aut ad recipienda vilia impuraque corpora; corpora vero corporibus non præstare, quorum alia animæ ratione præditæ incolunt, alia ratione privatæ, alia virtutum studiosæ, alia vitiis inquinatissimæ. Certe hoc discrimen fecit, ut quidam ausi fuerint hominum virtute præcellentium corpora in deorum numerum referre tanquam bonæ animæ domicilia; projicere autem aut contumeliis afficere corpora eorum, qui vitiis dediti fuerant : non quod id quidem omnino recte factum sit : sed quod a sana quadam cogitatione originem habuerit. Num enim sapiens post mortem Anyti et Socratis æque sollicitus erit de utriusque corporis sepultura? An utrique par et simile monumentum aut sepulchrum construet? Atque hæc de isto Celsi dicto : *Quorum nihil opus Dei est* : ubi voce *quorum* intelligit corpus hominis, aut serpentium qui ex illo oriuntur; corpus bovis, aut apum quæ ex illo prodeunt; corpus equi, aut vesparum quæ ex eo nascuntur; et corpus asini,

aut scarabæorum qui inde exeunt. Quæ quidem in causa fuerunt, cur istud : « Anima quidem opus Dei est, alia » autem est corporis natura, » retractare necessarium judicaverim.

LX. Ait postea, « naturam illam prædictorum omnium » corporum communem et unam abire et redire ratis vicis» situdinibus. » Ex iis quæ supra dixi, manifestum est non solum corporum quæ Celsus enumeravit, sed etiam cœlestium naturam esse communem. Quod si ita est, certe ex illo (an ex veritate nescio) natura illa omnium corporum una et eadem abit reditque ratis vicissitudinibus. Verum quidem est hanc eorum esse sententiam, qui mundum censent esse corruptibilem. Sed qui contrariam de mundo opinionem tuentur, ostendent ii naturam omnium corporum communem et unam, etiam non admisso quinto corpore, ratis vicissitudinibus abire et redire, atque sic mutatum permanere, quod perire videtur. Materia enim subjecta, pereunte qualitate, ipsa eadem permanet, ut asserunt ii, qui ipsam increatam esse volunt. Quod si probari possit ipsam non esse increatam, sed quemdam in usum factam esse, patet eamdem ejus non fore naturam, quod ad permansionem spectat, ac si increata poneretur. Verum hæc physicorum sunt : nobis vero Celsi calumnias refellere propositum est.

LXI. Addit « nihil eorum, quæ ex materia nascuntur, » esse immortale. » Ad quod ego : si nihil immortale est eorum, quæ ex materia nascuntur, aut immortalis est mundus hic totus, nec proinde ex materia natus, aut immortalis non est. Si immortalis, quod etiam iis placet qui solam animam Dei esse opus et ex quodam vase prodire existimant, ostendat Celsus illum non factum fuisse ex materia qualitatum experte, mundique immortalitatem consistere cum isto ipsius principio, nihil eorum immortale esse, quæ

nascuntur ex materia. Sin autem mundus quia ex materia factus est, non est immortalis; mortalis ille mundus eritne corruptioni obnoxius, an non? Si prius, ideo corruptioni obnoxius erit, quia Dei non est opus. At in illa mundi corruptione quid fiet anima, quæ Dei opus est? Sin aliorsum *immortalis* notionem accipiens Celsus, dicat mundum immortalem esse quod revera etsi corruptibilis sit, non corrumpatur, quodque non intereat, tametsi interitum pati possit : erit igitur ex ipso res quæpiam mortalis simul et immortalis, cum in eam utrumque cadere queat. Res mortalis erit quæ non morietur, et quod natura non erit immortale, id tamen proprie immortale vocabitur, quia non morietur. Qua igitur significatione, qua distinctione dicet « nihil im» mortale esse eorum, quæ ex materia fiunt? » Atque ex his vides Celsi sententias accuratiori trutina non examinari, quin deprehendantur nihil habere cui contradici non possit. Sic tamen ille concludit : « De hac re satis hæc fuerint. » Plura sciet qui diutius audire et inquirere potuerit. » Videamus igitur nos quos ille pro stupidis habet, quid eum tantisper audiendo et inquirendo consecuti fuerimus.

LXII. Sequuntur apud illum paucula de natura malorum verba, quæ tamen sufficere putat, ut celebris illa multisque et elaboratis sermonibus pertractata atque in varias partes agitata quæstio nobis perspecta fiat : « Neque antea » fuerunt, *inquit*, neque nunc sunt, neque in posterum » pauciora plurave in mundo futura sunt mala. Una est » enim hujus universi natura et eadem; eadem quoque sem» per malorum generatio. » Et hæc ex Theæteto videtur explicatiora huc traduxisse. Ibi enim Plato Socratem facit dicentem : « Neque ut ex hominibus tollantur mala fieri » potest, neque ut apud deos hæreant. » Sed neque Platonem satis intellexisse videtur homo ille, qui veritatem hoc uno scripto complexum esse se gloriatur, libellumque con-

tra nos compositum *verum sermonem* inscripsit. Nam hæc Timæi verba, *quando dii terram aquis purgant*, planum faciunt, in terra sic aquis purgata pauciora mala esse, quam antequam purgaretur. Mala autem pauciora tunc esse dico, ut me sententiæ Platonis accommodem. Nam ex citato Theæteti loco sensisse videtur ille, mala ex hominibus omnino tolli non posse.

LXIII. Cæterum non video quomodo Celsus, qui, prout sonant hujus libelli verba, providentiam admittit, dicat neque plura neque pauciora esse mala, et semper quasi definito quodam numero esse. Sic enim tollitur pulcherrimum hoc dogma, nequitiam non esse definitam, seu mala suapte natura esse infinita. Imo ex hac sententia, neque fuisse, neque esse, neque futura esse pauciora plurave mala, consequens esse videtur, ut, quemadmodum providentia secundum incorruptibilis mundi defensores elementa retinet quasi paribus examinata ponderibus, nec sinit unum ex iis prævalere, ne mundus pereat; sic etiam quædam et malis quæ tantopere abundant providentia præsit, quæ impedit quominus crescat aut decrescat eorum numerus. Est et alia refellendæ Celsi de malis opinionis via quam nobis philosophi suppeditant. Hi enim illam de bonis et malis quæstionem versantes, historicis monumentis probarunt meretrices prætereuntium voluntati morigeratas esse, primum quidem extra urbes, et personatas; deinde extra urbes quidem mansisse, quia ingredi leges vetarent, sed larvis et pudore depositis; tandem crescente in dies depravatione, ausas esse in urbes ingredi. Hæc ait Chrysippus Tractatu de Bonis et Malis. Ubi etiam, id quod argumento est mala crescere et minui, videre licet quosdam fuisse olim, *ambiguos* vocabant, qui patiendo aut inferendo stupro pro accedentium libidine servirent; quos postea Ædiles exterminarunt. Sexcenta sunt mala quæ in vitam hominum profusa

induxit malitia, de quibus dici potest ea prius non fuisse. Atque etiam vetustissimæ historiæ, quamquam innumera narrant delinquentium scelera, silent de illis, qui se infandis voluptatibus ministros præbent.

LXIV. Quæ aliaque similia cum ita sint, nonne perridiculus est Celsus, cum negat pauciora unquam aut plura esse mala? Etsi enim una sit et eadem hujus universi natura, non continuo eadem semper est malorum generatio. Nam ut sit una cujusque hominis natura, non tamen eadem semper se ratione habent mens, ratio, actiones. Modo namque nondum rationis usum assecutus est, modo cum ratione malitia conjungitur, hæcque malitia modo major est, modo minor: aliquando virtuti studet, in eaque magis vel minus proficit; aliquando ad summam pervenit, sed contemplationibus modo pluribus, modo paucioribus. Id similiter et multo magis dicendum est de hujus universi natura, in quo, quamvis una ejus et eadem universim natura sit, non eadem tamen et similia semper accidunt. Neque enim semper fertilitas est, aut sterilitas, aut pluviæ, aut siccitas. Sic neque bonarum animarum semper bonus proventus est, neque malus: et vitiorum interdum plus est, interdum minus. Atque hoc sciant oportet qui omnia diligenter perscrutari volunt, mala non eadem esse semper, sive providentia terram quo statu est conservet, sive illam diluviis aut conflagratione expurget. Fortasse etiam non terram solum, sed etiam totum hunc mundum expurgat, cum invalescente malitia hoc remedio indiget.

LXV. Postea Celsus: « Quæ malorum origo sit, *inquit*, » non facile est homini Philosophiæ ignaro cognoscere. Sed » vulgo satis fuerit dicere, mala non esse a Deo, sed in materia hærere, et in naturis mortalibus versari. At naturarum mortalium conversionem sui similem esse ab initio ad » finem; et ex constituto conversionum ordine necessarium

» esse, ut præterita, præsentia et futura semper eadem sint.» Cum hic ait Celsus malorum originem non facile cognosci ab homine non philosopho, innuit Philosophum facile illius originis notitiam consequi posse; philosophiæ autem imperitum non facile quidem posse malorum originem investigare, sed posse tamen, licet magno labore. Ad quod ut respondeam, aio ne philosopho quidem facile esse malorum originem cognoscere. Fortasse etiam nullo modo potest, nisi Deo aspirante discat intelligatque et quid mala sint, et quomodo orta fuerint, et quonam modo tollenda sint. Et sane in malis est Dei ignoratio, et malorum pessimum nescire quis sit Dei colendi modus, quæ pietatis erga illum ratio. Atqui tamen Celsus non diffitebitur hæc ignota Philosophis fuisse; id enim planum facit vel philosophicarum sectarum diversitas. Jam vero ex nobis, qui nescit malum esse putare pietatem in plerarumque societatum legibus illæsam servari, is non potest malorum originem habere perspectam: nec illam assequi potest, quisquis ignoraverit quæ ad diabolum et angelos ejus pertinent, et quis esset ille antequam diabolus fieret; quomodo factus *fuerit* diabolus: quæ causa fuerit cur qui Angeli ejus vocantur, cum illo a Deo defecerint. Oportet præterea ad illam cognoscendam, ut sciatur dæmones, ut dæmones sunt, non esse Dei opus, sed tantum quatenus res sunt rationis compotes; et unde tales evaserint, ut eos voluntas dæmones constituerit. Si qua ergo quæstio inter homines opus habeat longa inquisitione, et scrutatu nobis sit difficilis, certe hæc est, quæ ad malorum originem spectat.

LXVI. Deinde Celsus[1], quasi quid arcanum *de illa malorum* origine dicere haberet, quod tacet ut nihil proferat nisi vulgi captui attemperatum: « Vulgo satis *est dicere,* » *inquit*, mala non esse a Deo, sed in materia hærere et in-

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 159 et seqq.

» ter mortalia versari. » Hoc verum quidem est, mala non esse a Deo. Jeremias enim noster declarat *ex ore Domini non egressura nec mala nec bonum*. Sed materiam naturarum mortalium propriam esse malorum causam, id vero negamus. Nam sua cuique voluntas causa ipsi est malitiæ, quæ malum est, ut et mala sunt actiones ad quas compellit : neque quidquam aliud, si accurate loqui volumus, malum existimandum est. Nec sum tamen nescius hanc quæstionem non nisi magna diligentia exquisitisque argumentis esse pertractandam : quæ argumenta is solus reperire potest, cujus Dei gratia mentem illustrat, quemque Deus dignum judicat hujus quæstionis cognitione.

LXVII. At nescio cur Celso contra nos scribenti visum fuerit expedire, si dogma arriperet, quod opus habet multa probatione saltem verisimili, ut, quoad ejus fieri potest, confirmetur : « Naturarum mortalium conversionem sui si- » milem esse ab initio ad finem, et ex constituto conversio- » num ordine necessarium esse, ut præterita, præsentia et » futura semper eadem sint. » Quod si ita habet, actum est de libero nostro arbitrio. Nam si ex constituto conversionum ordine necesse est eadem semper fuisse, esse, fore in rebus mortalibus, evidens est necesse fore, ut semper Socrates philosophiæ det operam; ut accusetur quod alienos deos inducat corrumpatque juventutem; ut Anytus et Melitus contra eum semper testimonium ferant, et Areopagitæ Judices ad sorbendam cicutam condemnent. Sic etiam ex constitutis conversionibus necesse erit, ut semper Phalaris tyrannidem exerceat; ut in ejus tauro semper damnati homines mugiant; ut Alexander Pheræus ejus semper crudelitatem æmuletur : quibuscum, si concedantur, nescio quomodo consistere possit liberum nostrum arbitrium, et laudari aut vituperari merito possimus. Rursus si, ut Celsus ponit, sui semper et ab initio ad finem similis sit naturarum

mortalium conversio; ergo necesse est ut ex constitutis conversionibus Moyses cum populo Judaïco semper ex Ægypto exeat; ut Jesus iterum huc veniat eadem facturus, quæ jam non semel, sed infinite post singulas quasque conversiones fecit; ut iidem Christiani sint in singulis conversionibus; ut Celsus eumdem librum, quem jam scripsit infinitis vicibus, iterum scribat.

LXVIII. Ac Celsus quidem dicit sola mortalia ex constitutis conversionibus necessario eadem fuisse, esse, et futura esse: sed Stoïcorum plerique non naturarum mortalium solum talem volunt esse conversionem, sed etiam immortalium, et suorum deorum. Nam post hujus universi conflagrationem, quæ jam infinities accidit et infinities accidet, eodem ordine a principio ad finem omnia fuerunt futuraque sunt. Quamquam Stoïci hujus opinionis absurditates nescio quo modo emollire conantur. Quippe aiunt nescio quomodoredituros omnes statis conversionibus, qui similes omnino sint hominibus priorum conversionum: ita ut non Socrates rursus futurus sit, sed quispiam Socrati per omnia similis, isque ducturus uxorem sit Xantippæ plane similem, et accusandus sit ab hominibus qui Anytum et Melitum omni ex parte referant. Non intelligo tamen quomodo, cum idem semper maneat mundus, nec alter alteri sit omnino similis, quæ in mundo sunt reditura sint, non eadem, sed omnino similia. Sed et quæ dixit hic Celsus, et quæ Stoïci decent, commodior erit alias discutiendi occasio: quando de iis pluribus disserere nec præsentis temporis est, nec instituti.

LXIX. Post hæc Celsus: « Non homini data sunt quæ videntur. Omnia nascuntur, et pereunt hujus universitatis causa, et ex aliis in alia mutantur eo quo dixi modo. » Supervacuum fuerit in iis refutandis immorari, cum ea jam ante pro viribus refutaverim. Responsum est ad istud, « neque pauciora neque plura futura esse bona malave in re-

» bus mortalibus. » Refelli etiam quod dixit, « non opus esse » Deo, ut sua opera denuo emendet. » Neque enim Deus, cum corrigit purgatque mundum diluvio aut conflagratione, id facit more artificis, cujus operi deesset quidpiam aut esset aliquid vitii; sed tunc malitiam coërcet ne latius grassetur. Quin et eam a Deo arbitror prorsus aboleri ratis quibusdam temporibus, et ad universitatis commodum. An vero, postquam ita extincta fuit, ratio sit cur reviviscat, necne, quæstio digna est quæ data opera alibi disceptetur. Vult igitur Deus novis semper correctionibus instaurare collapsa. Nam etsi, cum mundum conderet, nihil fecerit nisi pulcherrimum absolutissimumque, opus habuit tamen adhibere quædam remedia iis, quæ malitia laborabant, et toti universitati, quam illa corrumpit. Nec unquam neglexit Deus aut neglecturus est facere singulis quibusque temporibus, quod eum in mundo versabili mutabilique facere decet. Et sicut agricola pro diversis anni tempestatibus, diverse agros et ea quæ agri ferunt excolit; ita Deus, qui sæcula, ut loquar, tanquam annos regit et moderatur, facit in eorum singulis quidquid hujus universitatis bonum postulat : quod bonum ut solus perfecte cognoscit, ita solus perficere potest.

LXX. Quamdam etiam de malis Celsus orationem habuit his verbis : « Etiamsi quid tibi videatur malum, nondum ideo liquet malumne revera sit. Nescis enim an non » tibi, aut alteri, aut universitati prosit. » Hæc quidem modesti hominis est oratio. Attamen suspicatur mali naturam non esse omni ex parte molestam : cum fieri possit, ut quod in singulis malum habetur, id universitati conferat. Quare ne hinc aliquis occasionem arripiat obfirmandi se in malo, quasi malitia aut utilis esset aut utilis esse posset universitati; dicendum est, etiamsi Deus, illæso nostræ libertatis arbitrio, utatur improborum malitia ad ordinem universi-

tatis eosque illius utilitati accommodet, reos nihilominus esse qui malum perpetrant. Quatenus rei sunt, ordinantur quidem ad universitatis utilitatem, sed nemo est qui utilitatem illam detestari non debeat. Non aliter ac si quis quorumdam criminum reus propter hæc damnaretur in urbe ad opera publica quædam omnibus utilia, is diceretur quid facere quod toti urbi utilitatem afferret; ipse tamen videretur fungi abominando munere, in quo nemo vel mediocriter sapiens versari vellet. Hinc est quod Paulus Jesu Apostolus nos doceat utiles futuros esse universitati vel nequissimos, quamvis ipsimet sint inter abominandos relegandi; sed eos, qui virtuti student, maximas præbituros universitati utilitates, et idcirco in præclarissimo loco esse collocandos: «In magna domo, «inquit,» non solum sunt vasa » aurea et argentea, sed et lignea et fictilia: et quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam. Si quis » ergo emundaverit se ab istis, erit vas in honorem, sanctificatum, et utile Domino, ad omne opus bonum paratum [1]. » Atque hæc necessaria dictu visa sunt, adversus istud: « Etiamsi quid tibi videatur malum, nondum ideo liquet malumne revera sit. Nescis enim an non tibi aut aliis » prosit:» ut ne quis hinc ansam peccandi capiat, quasi peccato ipso futurus utilis universitati.

LXXI. Quoniam autem postea Celsus quædam scripturarum loca, quæ minime intellexit, deridet, idque ob eas causas, quia ibi Deo tribuuntur quasi humani affectus, dum verbis iracundis adversus impios utitur, et peccatoribus intentat minas, respondendum est, quemadmodum nos, cum pueros parvulos alloquimur, nostram dicendi vim non adhibemus, sed demittimus nos ad infirmum illorum captum, dicentes facientesque quod ad illos erudiendos emendandosque conducere videtur; ita Dei Verbum providisse, ut

[1] 2 Tim. II, 20.

Scripturæ audientium captui congruerent, et illarum excellentia in istorum utilitatem cederet. Atque de hac Scripturarum temperatione, in iis ubi de Deo mentio fit, scriptum est in Deuteronomio : « Tuos mores tulit Dominus Deus » tuus, ut homo solet mores ferre filii sui[1]. » Quod igitur Scriptura more hominum loquitur, ea re hominum utilitati consulit. Neque enim in rem vulgi fuisset, si quæ illi dicenda erant, Deus pro sua majestate dixisset. Sed cui cordi erit Scripturarum divinarum intelligentia, is inveniet ea, quæ ibi spiritualia vocantur, convenire iis quos spirituales appellant; et conferens sensum eorum, quæ infirmioribus dicuntur, cum eorum sensu quæ ad acutiores spectant, compertum habebit sæpe eodem in loco utrumque intelligentibus exhiberi.

LXXII. Igitur iram Dei nominamus quidem; sed eam illius affectum esse non dicimus. Est potius asperior quædam agendi ratio qua Deus ad erudiendos tantorum taliumque criminum reos homines utitur. Dei enim iram et furorem, ut loquimur, castigando erudire, idque Scripturarum esse mentem, ex eo patet quod in psalmo sexto legitur : « Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua erudias me[2]. «Et apud Jeremiam.» Corripe nos Domine, verumtamen in judicio, et non in furore, ne ad paucos nos redigas[3]. » Jam si quis in secundo Regum legat Dei iram compulisse Davidem ad numerandum populum[4], idque comparet cum loco primi Paralipomenon[5], ubi diabolo idem ascribitur, facile perspiciet quo significato Dei ira memoretur : cujus iræ nos filios fuisse docet Paulus, cum ait : « Eramus » natura filii iræ, sicut et cæteri[6]. » Rursus iram non esse Dei affectum, sed eam in se quemque peccatis derivare, Paulus idem planum facit : « An divitias, *inquit*, bonitatis

[1] Deut. I, 31. — [2] Psal. VI, 1. — [3] Jerem. X, 24. — [4] 2 Reg. XXIV, 1. — [5] 1 Paralip. XXI, 1. — [6] Ephes. II, 3.

» ejus, et patientiæ, et magnanimitatis contemnis; ignorans » quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adduxit? Se» cundum autem duritiam tuam et impœnitens cor thesau» rizas tibi iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei[1]. » Quomodo igitur sibi quisque posset thesaurizare iram in die iræ, si iræ nomine affectus intelligatur? Qui fieri potest ut iræ affectus erudiat? Neque etiam Scripturæ, quæ nos irasci vetant; quæ in sexto et tricesimo psalmo jubent « desinere » ab ira et derelinquere furorem[2]; » quæ apud Paulum præcipiunt « deponere hæc omnia, iram, indignationem, ma» litiam, blasphemiam, turpem sermonem[3], » Deo ipsi assignassent affectum, quo nos omnino vacuos esse volunt. Præterea iram Dei allegorico sensu accipiendam esse inde apparet, quod Scripturæ ipsi tribuant somnum : ex quo quasi eum excitans Propheta; « Exurge, *inquit*, quare obdor» mis Domine[4]? » Et alio in loco : « Et excitatus est tanquam » dormiens Dominus, tanquam potens crapulatus a vino[5]. » Si ergo somnus quid aliud significat, quam quod sensus obvius præ se fert, cur non idem feratur de ira judicium? Quod ad minas attinet, per eas denuntiantur improbis, quæ ipsis futura sunt : haud secus ac si minæ vocarentur hæc medici ægrum alloquentis verba : Secabo, uram, ni jussis meis obtemperes, nisi diætam hanc sequaris, nisi sic te geras. Nec igitur humanos affectus Deo affingimus, nec impias de illo opiniones habemus, nec ullo in errore versamur, cum res illas ex diversis Scripturarum locis inter se collatis interpretamur. Neque aliud qui apud nos docendi munere sapienter funguntur, proponunt sibi, quam ab auditoribus rudem simplicitatem amovere et indere intelligentiam, quoad fieri potest.

LXXIII. Quæ sequuntur, sunt etiam hominis qui quæ de

[1] Rom. II, 4. — [2] Psal. XXXVI, 8. — [3] Coloss. III, 8. — [4] Psal XLIII, 23. — [5] Id. LXXVII, 65.

ira Dei scripta sunt minime intellexit : « An non ridiculum » est, *inquit*, hominem Judæis iratum illos omnes a minimo » ad maximum interfecisse, igne urbes devastasse? ita non » resistere poterant; Dei autem, ut vocant, maximi iram, in- » dignationem, minas huc tandem recidisse, ut suum filium » mitteret, hicque talia pateretur? » At si Judæi, postquam tam crudeliter in Jesum sævire ausi sunt, funditus periere, et suas urbes amiserunt, hæc eos tantis pœnis affecit ira, quam sibi thesaurizaverant : Dei enim judicium in illos constitutum lingua Hebraïca ira appellatur. Sed quæ Dei maximi Filius perpessus est, ea perpessus est volens et humanæ salutis causa, ut supra pro viribus demonstravi. Addit postea : « Verum ut ne de solis Judæis, quod mihi pro- » positum non est, sed de universa natura, quod quidem pro- » misi, sit sermo : planius declarabo quæ jam dicta sunt. » Ecquem modestum, et infirmitatis humanæ scientem, et hæc legentem non offendat Celsus, qui qua suum librum inscripsit jactantia, eadem hic promittit se rationem de universa natura redditurum? Videamus ergo quænam illa sint quæ de universa natura dicere pollicetur et planius declarare.

LXXIV. Multis postea nos accusat, quod a Deo omnia propter hominem facta esse dicamus, et ex animalium historia multisque, quæ præbent, solertiæ signis probare vult nihilo magis propter homines, quam propter animantes rationis expertes facta esse omnia. In quo mihi videtur similis esse illis, qui odio abrepti in suis hostibus vituperant, quæ in ipsorum amicis laudantur. Quemadmodum enim isti odio obcæcati non vident in suos amicos recidere quæ contra hostes mala proferre existimant; similiter Celsus mente perturbatus non vidit se obtrectare Stoïcis, qui non male docent hominem et universim naturam rationis participem animalibus ratione privatis antecellere, et propter illam po-

tissimum omnia providentiam fecisse. Itaque animalia ratione prædita, utpote præcipua, tanquam parvuli sunt; ratione autem privata, membranæ fœtum involventis loco ducuntur. Ac mea quidem sic est ratio, quemadmodum in urbibus qui rebus venalibus foroque præfecti sunt, ii propter solos homines laborant, tametsi canes aliaque bruta animantia annonæ copia et ipsi fruantur; sic ratione præditis præcipuo consulere providentiam, sed hinc factum esse, ut etiam brutæ animantes rebus in hominum usum paratis potiantur. Peccaret ille tamen, qui, quod canes rerum venalium copia fruantur, ideo diceret præfectos foro non magis hominibus quam canibus providisse: multo magis igitur Celsus, et qui eadem atque ille sentiunt, in Deum naturis ratione præditis providentem impii sunt, qui negant alimenta hominibus potius esse, quam stirpibus, arboribus, herbis, et spinis comparata.

LXXV. Nam primum putat «tonitrua, fulgura, pluvias »non esse Dei opera:» quo jam tum aperte epicurizat. Deinde: «Etsi daretur, *inquit*, hæc Dei opera esse, non »magis nobis hominibus alendis facta sunt, quam stirpibus, »arboribus, herbis et spinis.» Quæ quidem sunt veri Epicurei hæc omnia non Providentia, sed fortuito casu accidere confitentis. Illa enim si non magis in nostrum usum procurata sunt, quam stirpium, arborum, herbarum et spinarum; certe aut non a Providentia profecta sunt, quæ non nobis magis, quam stirpibus, arboribus, herbis, et spinis consuluit. Utrumque autem manifeste impium est; et stultus essem, si adversarium nos talibus rationibus impietatis accusantem refellere conarer. Ex dictis enim evidens est, uter sit impietatis reus. Tum ille: «Etiamsi dixeris illa» (videlicet arbores, stirpes, herbas, et spinas) «hominibus »nata esse, cur dices ea magis hominibus nasci, quam ferissimis animantibus ratione privatis?» Neget igitur palam

Celsus tantam illam rerum quæ e terra nascuntur diversitatem Dei esse opus, et tot qualitates fortuitæ atomorum concursioni tribuat, sicut et tot stirpium, arborum, et herbarum species, quæ sint inter se similes; neget ullam in iis quærendam esse artis solertiam, et illa originem acceptam referre intelligentiæ, quæ omnem admirationem superat. Sed nos soli Deo rerum illarum conditori addicti Christiani, gratias illi habemus, quod nobis et propter nos animalibus quæ nobis serviunt, tale domicilium adornaverit: «Ipse » producit fœnum jumentis et herbam servituti hominum, » ut educat panem de terra et vinum lætificet cor hominis: » ut exhilaret faciem in oleo, et panis cor hominis confir» met[1].» Neque mirum est Deum etiam ferocissimis animalium alimenta præbuisse. Fuerunt enim philosophi qui dicerent illa animalia nata esse, ut animali rationis participi materia exercitationis essent. Et unius e nostris sapientibus dictum est: «Ne dixeris : Quid hoc, aut quorsum hoc? » omnia enim ad illorum usum creata sunt. Et ne dixeris: » Quid istud, aut quorsum istud? omnia enim in tempore » suo quærentur[2].»

LXXVI. Deinde Celsus, volens non magis nobis Providentiam fecisse quæ nascuntur e terra, quam ferocissimis animalium : «Nos certe, *inquit*, magna molestia, magnis » laboribus sudoribusque victum quærimus : animalibus » autem, nulla semente, tellus inarata fert omnia.» At non videt Deum voluisse undecumque præberi solertiæ humanæ exercendæ materiem, ut ne illa otiosa et artium imperita remaneret; atque ea causa hominem creasse indigentem, ut penuria ipsa cogeretur artes invenire, alias ad victum, alias ad vestitum necessarias. Etenim iis, qui nec ad divina mysteria, nec ad philosophiam animum adjuncturi erant, satius fuit egere, ut ad extundendas artes solertiam adhi-

[1] Psalm. CIII, 14, 15, 16. — [2] Eccles. XXXIX, 22, 26.

berent, quam omnibus bonis affluere, neglecta solertia. Atque etiam ex hac rerum vitæ utilium inopia natæ sunt agricultura, vinitoria, olitoria, lignaria et æraria, instrumentorum artifices, iis necessariorum artibus, quæ quærendo victui inserviunt. Item tegmentorum inopia texendi, carminandi, nendique artes intulit. Hinc etiam cæmentarii, qui crescente sensim solertia regulas architectonices excogitarunt. Huic eidem commoditatum penuriæ debemus nauticarum rerum scientiam, qua fit, ut quæ in quibusdam regionibus nascuntur, ad alias transportentur quæ eadem non habent. Ex quibus omnibus mirari subit Providentiam quæ præ animantibus rationis expertibus ratione præditum egenum creavit. Nam illis paratus pastus, quia ad artes minime idoneæ sunt. Natura quoque teguntur, aliæ villis vestitæ, aliæ plumis, aliæ coriis, aliæ squamis obductæ sunt. Atque hæc nobis dicta fuerint contra ista Celsi verba : « Nos » quidem molestia, labore, sudoribus victum quærimus; animantibus autem, nulla semente, tellus inarata fert omnia. »

LXXVII. Tum ille oblitus propositum sibi esse Judæos et Christianos incusare, sibi ipse carmen Euripidis objicit suæ opinioni adversum, illudque impugnans, ut prave dictum reprehendit. Celsi verba sunt hæc : « Quod si mihi opposueris istud Euripidis :

» Sol, nox, uterque serviunt mortalibus ;

» cur nobis magis, quam formicis et muscis? Nam et illis » nox quiescendi tempus est, et dies exoritur ad videndum » et operandum. » Hinc patet hanc sententiam, solem aliaque corpora nobis servire, non quorumdam duntaxat esse Judæorum et Christianorum, sed etiam illius, quem quidam vocant *Theatri Philosophum*, quique physicam ab Anaxagora doctus fuerat. Is autem cum ait homini res hujus universi servire, parte pro toto sumpta, omnes naturas rationis participes intelligit : quemadmodum eodem dic-

ionis ornatu res hujus universi significat cum ait: « Sol, nox, uterque serviunt mortalibus. » Fortasse etiam Tragicus ille Poëta solis voce diem designavit, quia sol diem efficit; ut indicaret die ac nocte maxime opus habere quæ sub luna sunt; cætera non æque ac ea quæ sunt in terra. Dies igitur et nox mortalibus serviunt, uterque factus propter naturas ratione præditas. Si autem uterque propter homines creatus prodest formicis et muscis quæ per diem laborant noctuque conquiescunt; non idcirco dicere oportet formicarum et muscarum causa facta esse diem ac noctem, aut in iis creandis alio spectasse Providentiam, quam ad homines.

LXXVIII. Deinde sibi objicit quod pro hominibus dicitur, bruta nempe animalia illorum causa esse facta, et ait: « Si quis nos Reges animantium esse dicat, quod eis in venando captis epulas instruimus: respondebo : Cur non potius nos propter illas nati sumus, quandoquidem illæ nos et venantur et devorant? Præsertim cum contra illas nobis retibus, armis, complurium hominum auxilio, canibus opus sit: illis autem sponte natura arma dederit, quibus nos sibi facili negotio subjiciant. » Atque hinc vides industriam nobis esse magnum auxilium, idque præstantius armis quæ feris inesse videntur. Et quidem, etiamsi viribus corporis nos multo superent animantes, et quibusdam magnitudine immensum cedamus, illas tamen in nostram potestatem nostra redigit ratio atque solertia. Elephantes corporis mole tantos venando nanciscimur : quæ cicurari possunt, eas nostra mansuetudine nobis subdimus. Quæ mansuefieri nequeunt, aut mansuefactæ nulli nobis usui essent, ita nos ab illis securos reddimus, ut illas, quando lubet, inclusas retineamus; cum autem illarum corporibus ad vescendum opus est, æque facile illas occidimus ac domesticas. Animalis igitur ratione præditi natu-

rali solertiæ conditor omnia animalia subdidit. Atque hinc est quod canibus exempli causa ad gregum, armentorum, domorum custodiam, bobus ad agriculturam, jumentis ad ferenda onera utimur. Sic etiam nati sunt leones, ursi, pardi, apri aliæque id genus animantes, quibus excitarentur virtutis semina quæ nobis insita sunt.

LXXIX. Postea homines suam præ animantibus ratione privatis excellentiam agnoscentes his compellat verbis: «Ad id quod dicitis datam vobis esse a Deo feras capiendi »et occidendi potestatem; verisimile est, antequam urbes »essent et artes atque ejusmodi societates, ante arma et »casses, homines a feris captos et devoratos fuisse; feras autem ab hominibus nequaquam.» Hic vide, tametsi homines feras et feræ homines capiant, multum tamen differre eos qui solertia vincunt, ab iis quæ feritate et rabie nonnisi eos superant, qui ad se muniendos sua non utuntur solertia. Cum autem ait: «Antequam urbes essent et ejusmodi »societates, antequam artes inventæ erant:» non meminit, opinor, eorum quæ supra dixerat: «Mundum esse increatum et incorruptibilem; ea sola, quæ in terra sunt, diluvia et conflagrationes pati, ac ne quidem simul.» Ut igitur increati mundi defensores ejus non possunt initium indicare; ita nec tempus, cum neque erant urbes, neque artes inventæ. Sed esto hic illum ad nostra se accommodare voluisse placita, et neglexisse quæ superius dixerat: qui hinc probetur, initio homines a feris, non feras ab hominibus captas et comesas fuisse? Nam si Providentia mundum condidit et Deus universis rebus præest, necesse est primos hominum parentes a naturis præstantioribus custoditos fuisse, ita ut ab initio intima esset divinæ naturæ cum illis societas. Id quod Ascræus Poëta intelligens ait:

> Nam tunc communes erant epulæ communesque sedes
> Immortalium deorum et mortalium hominum.

LXXX. Et divina Moysis scripta docent auditam primis parentibus divinam vocem, audita oracula, eisque nonnunquam apparuisse Angelos Dei, qui ad se venirent. Atque etiam æquum erat homines initio mundi magis adjuvari, usque eo dum aucta solertia, comparatis virtutibus, artibusque inventis, per se ipsi possent vitam tueri, nec egerent cura et moderatione eorum Dei ministrorum, qui ipsis ejus voluntate conspicabiles se modo quodam incredibili præbebant. Ex his autem sequitur falsum esse, homines a feris initio captos et devoratos fuisse, minime autem feras ab hominibus. Hinc etiam constat falsum esse id, quod Celsus ita exprimit: « Ita ut hac parte Deus homines » potius feris subjecerit. » Neque enim Deus homines feris subjecit; sed hominibus dedit, ut sua solertia artibusque ab ea contra feras excogitatis domare possent feras. Nam non sine divina ope invenerunt homines quibus modis se a feris præstarent incolumes, et in eas imperium usurparent.

LXXXI. Sed non animadvertit vir iste egregius quot philosophis providentiam asserentibus docentibusque ab ea facta esse omnia propter naturas rationis participes, evertenda, quantum in se est, christiana doctrina, evertit simul utilia dogmata, in quibus tradendis illa cum philosophia consentit: neque vidit quantum pietati noceat hæc opinio, interesse apud Deum nihil hominem inter et formicas aut apes. Sic enim ille: « Si propterea homines a bestiis discre» pare videntur, quod illi urbes incolunt, legibus utuntur, » sibi magistratus ducesque præficiunt: inanis prorsus est ista » ratio. Idem enim faciunt et formicæ et apes. Harum certe » rex est, quem comitantur, quem colunt; apud eas bella, » victoriæ, victorum interneciones; ibi urbes et suburbia, » operumque vices; pœnæ etiam ignavis et malis inflictæ. » Certe fucos abigunt et trucidant. » Ex his liquet illum ignorasse quid sit discriminis inter rationis solertiæque

opera, et ea, quæ natura rationis experte et simplici machinamentorum constructione fiunt. Quorum operum causa non est ulla ratio quæ operantibus insit; eam enim non habent: sed antiquissimus, Dei quidem filius, rerum autem omnium rex naturam condidit, quæ, licet rationis expers, iis tamen inservit, quæ dignata sunt ratione. Itaque apud homines multarum artium inventione inter illos hæc nomina, regimen, et legum constitutione constant urbes; et magistratus, imperium, aut proprie significant bonas animi affectiones actionesque; aut iis abutuntur homines ad exprimendum quidquid ad earum, quoad fieri potuit, imitationem factum est. Illas enim præ oculis habebant optimi legislatores, cum justissimas leges tulerunt, magistratus crearunt, duces præfecerunt. Quorum nihil apud bestias invenire est; tametsi Celsus formicis et apibus accommodet urbis, regiminis, magistratus et ducis nomina, quæ rationem innuunt et nonnisi naturis ratione præditis conveniunt. De iis nequaquam laudandæ sunt formicæ aut apes, cum hæc sine ratione faciant: sed admirari oportet divinitatem, quæ etiam brutis animantibus quamdam quasi imaginem rationis largita est, idque fortasse ad incutiendum hominibus pudorem: ut formicas intuiti et laboriosiores fierent, et rerum sibi utilium parciores; apes vero contemplati inde discerent et potestatibus parere, et in partem operum venire quæ ad civitatum conservationem necessaria sunt.

LXXXII. Fortasse etiam hæc imago bellorum quæ gerunt apes, nobis documento est, quomodo juste et ordinate gerenda bella sint, siquando inter homines geri opus est. Neque sunt apud illas urbes et suburbia; sed alvearia, hexangula opera quibus per vices incumbunt; hæc omnia propter homines, quibus mel varias utilitates parit, modo corporibus ægrotis remedia, modo purum alimentum præ-

bens. Neque earum in fucos animadversio comparanda est cum judiciis, quæ in urbibus constituuntur de ignavis ac malis, nec cum pœnis quibus afficiuntur; sed in illis admiranda, ut jam dixi, divinitas est : sua laus autem homini tribuenda, qui mente tot complecti potuit et moderari, ut providentiæ minister, neque solius providentiæ divinæ opera exsequitur, sed et ea, quæ ipse providit.

LXXXIII. Postquam Celsus finem de apibus dicendi fecit, quo, quantum in se est, non Christianorum modo, sed etiam omnium hominum urbes rerum publicarum formas, magistratus, imperia, et bella pro patria gesta deprimat, transit ad laudationem formicarum. Hoc nempe consilio, ut quam de victu curam adhibent homines, cum formicarum agendi ratione conferat, et hiemis futuræ provisionem extenuet ut nihilo præstantiorem illa quam etiam in formicis ratione privatis inesse putat, provisione. Ecquem eorum, qui præ simplicitate in rerum omnium naturam penetrare non possunt, non avertat Celsus, quantum in se est, a ferendo pressis onere auxilio, et a parte laboris subeunda, cum formicas dicit, « sociis sucurrere, ubi illas vident fatigatas? » Dicet enim is qui bonis nunquam disciplinis imbutus fuerit, qui eas ne audit quidem : quando nihilo formicis meliores sumus vel cum gravissimo onere sublevamus oppressos, quorsum id frustra facimus? Ac formicis quidem utpote ratione destitutis non periculum est ne magnam de se opinionem injiciat ipsarum cum hominibus operum comparatio : sed homines qui pro sua ratione audiunt quam nihili dicatur eorum in alios amor, non stat per Celsum, quominus ejus verbis lædantur : nec videt se, dum suos lectores a Christianismo vult avocare, etiam eos, qui Christiani non sunt, deterrere, quominus gravissimis oneribus oppressos misereantur : cum debuerit, si quidem philosophus esset et mutua societatis officia calleret, non modo

non tollere cum christianismo ea quæ in hominibus utilia sunt, sed et patrocinari, si fieri posset, iis quæ præclare apud reliquos homines perinde ac apud Christianos observantur. Quod si et reconditorum a se fructuum formicæ seponunt eos qui germinant, ne cæteris quoque germinationem procurent, et ut illis per annum vescantur; hujus rei non existimandum est causam in formicis esse rationem, sed omniparentem naturam, quæ etiam brutas animantes sic exornavit, ut ne minima quidem relicta fuerit, quæ impressa a natura non ferret rationis vestigia. Sed fortasse Celsus, qui Platonem in plerisque imitari amat, per hæc obscure indicat, similes esse omnes animas, nec humanam inter et formicarum aut apum animam ullum esse discrimen. Quod quidem est deducentis animam a cœli fornice, non solum in humana, sed etiam in reliquorum animalium corpora. Id vero Christiani nullo modo assentientur. Quippe qui didicerunt hominis animam ad imaginem Dei factam esse, et sciunt non posse fieri, ut natura ad imaginem Dei condita, deletis omnino ejus lineamentis, alia induat in bestiis ad nescio quorum imagines facta.

LXXXIV. Ait præterea « mortuis formicis vivas peculiarem quemdam locum secernere, illumque ab eis pro monumentis patriis haberi. » Sed quanto pluribus brutas animantes laudibus effert, tanto magis, velit, nolit, Verbi, quod omnia disposuit, extollit opus; et hominum demonstrat industriam, quæ dona brutis animantibus a natura collata exornare potuerit. Quid dico autem brutis animantibus, quandoquidem brutæ non sunt Celsi judicio, quæ una omnium voce brutæ vocantur? Nam formicas ratione esse privatas, non judicat ille, qui de universa natura dicere pollicitus est, quique vel solo libri titulo veritatem jactitabat. Sic enim ille de formicis loquitur, ac si inter se colloquia haberent: « Cum obviis, *inquit*, colloquuntur; unde

nunquam a via aberrant. Illis igitur inest ratio suis omnibus absoluta partibus, communes habent quarumdam generalium veritatum notiones, et vocis usum, et de fortuitis sermonem faciunt. »Etenim unius cum altero colloquium fit oce quidpiam verbis notatum declarante, et sæpe quæ foruita vocantur exprimente. Hæc vero formicis tribuere an ion perridiculum fuerit?

LXXXV. Nec eum pudet adjicere, quæ quidem suorum logmatum ineptiam posteris omnibus perspectam factura sunt: « Age, si quis e cœlo in terram despiceret, quidnam » illi videretur interesse discriminis inter ea quæ homines, » et quæ formicæ apesque faciunt? » At qui e cœlo, ut ponit, hominum et formicarum apumque facta despiceret, an is corpora hominum formicarumque intueretur, et non videret illorum quidem intellectum ratione ductum; harum vero principium quoddam rationis expers, impetu, cæca imagitione, naturali quadam corporis constructione motum? Sed absurdum est eum, qui tanto intervallo in terram oculos conjiceret, velle corpora hominum et formicarum cernere, et non potius naturam principiorum fontemque unde actiones fluunt, sitne ratione præditus, an non. Si omnium actionum fontem videat, certe pespiciet discrimen, et quantum homo non solum formicis, sed etiam elephantibus antecellat. E cœlo enim despiciens, nullum aliud in brutis animantibus, quantalibet sint earum corpora, principium animadvertet, quam, ut ita loquar, rationis privationem; in ratione præditis autem, rationem, quæ hominibus communis est cum divinis cœlestibusque naturis, fortasse etiam, cum Deo ipso, et qua fit ut ad Dei imaginem creatus esse dicatur. Et sane summi Dei imago, Verbum ejus est.

LXXXVI. Sub hæc, quasi humanum genus magis ac magis deprimere et ad brutarum animantium conditionem dejicere studeret, velletque nihil eorum prætermittere,

quæ de animalibus honorificentius prodita sunt; ait eorum quibusdam arcana magiæ explorata esse, ut ne hinc quidem homines glorientur, illaque infra se ducant. Ac sic ille loquitur : « Quod si de magiæ arcanis sibi plaudant homines, » hac re sapientiores illis sunt serpentes et aquilæ. Norunt » enim multa contra venena et morbos remedia, quorum- » dam etiam lapidum virtutes quas curandis pullis adhibent. » In quos lapides si quando homines inciderint, magnum » quid adeptos esse se judicant. » Ac primum quidem nescio quomodo experientiam quorumdam remediorum aut naturalem quamdam notitiam, quæ in animalibus esse videtur, magiæ nomine appellaverit. Nam hoc nomine in aliam partem accipi solet. Nisi forte, ut Epicureus, traducere clanculum voluerit arcana magica, quasi propria eorum qui impostores vocantur. Sed do illi homines de illorum arcanorum cognitione magnifice se efferre, sive impostores illi sint, sive non; quomodo hac re serpentes sunt hominibus sapientiores? Cum enim illi feniculo ad acuendam oculorum aciem agilitatemque corporis comparandam utuntur, id solum sibi a natura porrectum arripiunt, non rationis lumine, sed corporis constructione. At vero homines, cum idem atque serpentes faciunt, non eo adducuntur simplici natura, sed partim experientia, partim ratione, partim ratiocinatione et scientia. Item cum aquilæ lapidem, qui Aëtites vocatur, nactæ, illum in nidos inferunt ad tuendam pullorum incolumitatem, cur idcirco sunt sapientiores hominibus, qui experientia, ratione et intelligentia invenerunt adhibueruntque remedium, quod aquilis natura dederat?

LXXXVII. Sed esto, alia quoque remedia cognoscant bestiæ; an inde consequens est non naturam esse, sed rationem quæ bestias illa docuerit? Nam inventrix eorum si fuisset ratio, non unum aut, si vis, duo aut tria invenisset in serpentibus, et aliud quid in aquila, sicque in aliis animan-

ibus; sed tot in eis invenisset, quot in hominibus invenit. Cum igitur singulis animantibus pro sua cujusque natura remedia definite concessa fuerint, evidens est illas nec sapientia, nec ratione donatas fuisse, sed naturali quadam erga eas res quæ saluti cujusque aptæ sunt dispositione, cujus Verbum auctor est. Quanquam, si vellem de iis pedem cum Celso conferre, uterer iis, quæ dixit Salomon in Proverbiis : « Quatuor sunt minima terræ, ipsa autem sa- » pientiora sapientibus. Formicæ quibus vis non est, et præ- » parant in messe cibum. Histrices, plebs invalida, qui fa- » ciunt in petris cubilia sua : regem locusta non habet, et » uno agmine bellum gerit : stellio manibus nititur, captu » facilis, et habitat in regum palatiis[1]. » Sed his verbis non utor tanquam obvio sensu intelligendis. Illa potius perscrutor ut ænigmata; quod postulat ipsa libri inscriptio, *Proverbia*. Solent enim hi viri quæcumque aliud prima fronte significant, aliud penitius reconditum habent, ea in plurimas dividere species, quarum una sunt Proverbia. Unde Salvator noster in Evangeliis dixisse memoratur : « Hæc in » Proverbiis locutus sum vobis. Venit hora, cum jam non » in Proverbiis loquar vobis[2]. » Non igitur aspectabiles hæ formicæ sunt sapientibus sapientiores; sed quas illa Proverbiorum species designat : quod idem ferendum de cæteris animantibus judicium. Sed Celsus putat simplicissime nullaque sapientia scriptos esse Judæorum et Christianorum libros, et vim afferri scriptorum proposito, cum allegorice explicantur. His itaque refutatæ fuerint inanes ejus calumniæ; refutatum fuerit et id quod de serpentibus et aquilis pronuntiavit, utrosque hominibus esse sapientiores.

LXXXVIII. Multis præterea probare nititur non melius homines de Deo cogitare, quam cætera mortalia; et quasdam e brutis animantibus Dei notitiam habere : de quo

[1] Prov. xxx, 24. — [2] Joan. xvi, 25.

tamen tam variæ tamque dissidentes sunt sententiæ omnium hominum tam Græcorum, quam Barbarorum. Hæc sunt ejus verba : « Sin autem homo, quia divinas habet notiones, » ea causa se putat cæteris animantibus præstare, sciant, » qui hoc dicunt, multas esse quæ id quoque boni sibi vin» dicent. Nec immerito : quid enim divinius, quam res fu» turas prænoscere et prænuntiare? Atqui istud ab aliis ani» mantibus et præsertim ab avibus discunt homines; ut ars » divinorum tota in observandis earum prædictionibus po» sita sit. Si vero aves aliaque animalia ad divinationem apta » nos quibusdam signis docent ea quæ ipsis Deus retexit; » ergo arctiorem cum Deo societatem habent, sapientiora » sunt, et Deo acceptiora. Aiunt præterea prudentiores, » bestias habere inter se colloquia, eaque nostris esse sanc» tiora; quæ quidem ipsi intelligunt et ita esse persuadent, » cum, postquam nos præmonuerunt aves dixisse se aliquo » abituras aut hoc illudve facturas; eas nobis ostendunt illo » proficiscentes, aut facientes quæ ante dixerunt. Elephan» tis autem nihil juramenti tenacius, divinis rebus addictius » nihil esse videtur; idque ea causa sine dubio, quod *Deum* » cognoscant. » Hic vide quot congerat et pro confessis sumat, de quibus tamen minime convenit inter philosophos tam Græcorum quam Barbarorum, qui vel invenerunt vel a dæmoniis quibusdam docti fuerunt ea, quæ ad aves aliaque animalia pertinent, a quibus homines divinationem dedicisse perhibentur. Ac primum quidem disputatur sit ars auguralis et generatim divinatio per animalia, nec-ne. Deinde inter eos, qui divinationem per aves admittunt, non constat unde causa divinationis repetenda sit. Alii dicunt animalia aut a quibusdam dæmonibus, aut a diis rerum futurarum scientibus moveri; aves quidem ad volandum diverse diversosque sonos emittendos, reliqua vero animalia his aut illis cieri motibus. Alii censent animas eorum esse diviniores et

ad id muneris aptas habilesque; quod quidem prorsus est incredibile.

LXXXIX. Debuit igitur Celsus, quando volebat supra dictis ostendere brutas animantes hominibus esse et diviniores et sapientiores; debuit, inquam, primum fuse probare illam divinationem revera esse; deinde illam solide ab omni noxa vindicare; tum rationes eorum diluere qui ejusmodi divinationes e medio tollunt; postea occurere iis, qui animalia volunt ad divinandum moveri aut a dæmonibus aut diis; denique argumentis approbare bestiarum animam esse diviniorem. Quæ si fecisset et hac in re philosophum se præbuisset, ejus rationes pro viribus refellere conatus essem. Ante omnia convellissem istud, hominibus bestias esse sapientiores: falsi quoque arguissem quod ait, illas de Deo religiosius nobis sentire, et sancta quædam inter se habere colloquia. Nunc autem, qui nobis vitio dat quod summo Deo fidem habeamus, idem ille postulat a nobis, ut credamus animabus avium inesse Dei notiones diviniores magisque perspicuas, quam hominibus. Quod si verum est, ergo aves clariorem, quam Celsus, Dei habent notionem. Id autem ita esse de Celso, non mirarer admodum; cum hominem tantopere deprimat. Non enim per illum stat, quominus aves habeant sublimiores divinioresque notiones, non dico quam nos Christiani aut Judæi qui eisdem ac nos Scripturis utuntur, sed quam Græcorum Theologi. Erant enim homines. Planius igitur, Celso judice, naturam divinitatis intellexerunt aves ad divinationem aptæ, quam Pherecydes, quam Pythagoras, quam Socrates, quam Plato. Næ nos par fuit magistras audire aves, ut quemadmodum, si Celso fides, nos docent res futuras divinare; ita nobis claram illam quam animo comprehensam habent divinitatis notionem impertirent, sicque de illa homines omni dubitatione liberarent. Sed Celso præsertim, qui aves hominibus anteire putat,

consentaneum erat, ut illis uteretur magistris, easque omnibus Græcorum Philosophis anteponeret.

XC. Pauca e multis addamus, quibus evertatur falsa ejus et ingrata in suum conditorem opinio. Nam Celsus *cum homo*, atque adeo *in honore esset, non intellexit*[1] : quare non comparatus est avibus aliisque bestiis, quas divinas esse existimat; sed illis primas detulit præ Ægyptiis, licet hi bestias deorum loco ducant; seque, et, quantum in se fuit, universum genus humanum bestiis subjecit utpote deterius bestiis indigniusque de Deo sentiens. Sed quæri imprimis oportet sitne per aves aliaque animalia pro divinis habita divinandi ars, an non sit. Nam rationes in utramque partem afferuntur minime spernendæ. Hinc enim pudendum fore probatur, si homo, divinis relictis oraculis, aves consuleret : illinc diserte testantur quamplurimi, multos, fide divinationi avium habita, e maximis evasisse periculis. Demus vero in præsentia quid rei esse divinationem per aves; ut, etiam hoc dato, vel iis qui præconceptis opinionibus occupantur, demonstrem magnam esse hominis præ bestiis vel divinis excellentiam, eamque ne cum illis quidem comparandam. Itaque, si divina quædam vis illis inesset prænoscendi futura, et ea quidem ita copiosa, ut quid reliqui sibi esset quod hominibus futura scire volentibus impenderent; certe multo magis cognoscerent quæ ad ipsas spectant : et ea si cognoscerent, profecto caverent illuc volare, ubi illis homines laqueos et retia tetendissent, aut ubi sagittarii illis volantibus tanquam scopo usi tela in ipsas vibrarent. Et aquilæ si prænoscerent insidias, quas pullis earum struunt aut serpentes qui ad illos ascendunt ut interficiant, aut homines quidam, qui eos capiunt ut sibi vel delectamento, vel remedio sint, certe non pullos deponerent, ubi structæ essent insidiæ. Uno verbo nullum ex iis animalibus

[1] Psalm. XLVIII, 13.

ab hominibus capi posset, cum istis esset et divinius et sapientius.

XCI. Præterea cum aves, id quod Celsus ait, cum avibus colloquantur; quæ ex eis divinandi virtute pollent, aliæque bestiæ, si divina natura præditæ essent, si divinitatis notiones haberent, si futura præviderent, ea sine dubio secum invicem communicarent : neque avis, de qua Homerus, pullos edidisset ubi ipsa pullique ejus draconi præda futuri erant; neque draco, de quo idem poeta, commisisset ut ab aquila raperetur. Sic enim de priore admirabilis ille Homerus in sua Iliade :

. . . . Quo tempore visum
Est ingens nobis monstrum, draco terga cruentis
Distinctus maculis, aræ sublapsus ab imo
Prosiluit pede ; sic Saturnius ipse volebat :
Ipse vago lapsu ramos amplexus, in altum
Evasit platanum, tetigitque cacumina quorum
Nidus in arce fuit, numero bis quatuor inter
Passeris includens pullos qui frontibus altis
Hærentes, exultabant implumibus alis.
Quos omnes vano matrem stridore vocantes,
Cum draco pestifero depastus dente fuisset,
Ipsam etiam matrem circum sua pignora frustra
Sollicitas querulis quatientem vocibus alas
Corripuit, atroxque avidam demisit in alvum.
Protinus in saxum mutatum Jupiter ipsum
Conspicuum posuit : sed nos horrenda deorum
Constitimus stupido mirantes omnia visu :
Præcipue quanam ratione ad sacra deorum
Tam dirum venisset opus monstrumque nefandum [1].

De altero autem sic :

Hæc inter, super ecce volans Jovis ales acutis

[1] Iliad. II, 308 et seqq.

Unguibus, involvens maculosum terga draconem,
Immanemque et seminecem, qua parte sinistra
Trojani hostiles certabant vellere muros,
Circuit; ille ferox converso gutture retro
Imprimit in summo raptricis pectore dentes:
Illa, dolore amens, resolutis unguibus anguem
In medios Troas demisit, et inde volatu
Quam potuit celeri se proripit alès in auras,
Ingenti clamore sonans. Hæc monstra videntes
Trojani trepidare omnes, et credere lævum
Augurium Jovis esse[1]. . . . . . .

An aquila futuri provida fuit; non autem draco, quem tamen observant augures? Quid autem? Quia in promptu est discrimen istud refellere, an non etiam refelletur, siquis utrique divinandi vim ascripserit? Nam draco, si divinus fuisset, cavisset ne quid incommodi ab aquila pateretur. Hic sexcenta congeri possent exempla, ex quibus constaret animalibus non inesse animam futuri providam; sed ea, ut Poëta ipse et multi alii censent, a Jove mitti; interdum etiam ab Appolline nuntii partes dari accipitri, qui ea causa celer Apollinis nuncius appellatur[2].

XCII. Nos vero id tribuimus dæmonibus quibusdam pravis et Titanum Gigantumque, ut ita loquar, similibus, qui pro sua erga verum Deum cœlestesque angelos impietate e cœlo dejecti sunt, et nunc in spurcitiis corporum terræque sordibus volutantur. Hi, cum terrenis corporibus expediti sint, dispicere quid possunt in rebus futuris; atque in hoc opus incumbunt toti, ut homines a vero Deo abducant. Itaque insinuant se in corpora animalium, quæ rapaciora, ferociora, callidiora sunt, eaque quo et quoties lubet impellunt; aut eorum facultatem imaginum receptricem ad volatus variosque motus comparant: ut homines hoc divina-

[1] Iliad. XII, 200 et seqq. — [2] Ibid. II, 309. Odyss. XV, 526.

tionis genere capti Deum rerum omnium moderatorem ne quærant, neque verum ejus cultum curent, et eorum ratio in terram dejecta, in avibus, draconibus, vulpibus etiam et lupis occupetur. Etenim a vitiis harum rerum peritis observatum est, clariora ab istis animantibus capi præsagia : cum in mansuetiores non tantum potestatis habeant dæmones, quantum ipsis in alias dat affinitas malitiæ, quæ tamen in illis animantibus malitia non est, sed quid simile.

XCIII. Unde si quid aliud Moysis admiratus sum, hoc in primis admiratione dignum esse affirmo, quod, consideratis animantium diversis naturis, sive quæ ad eas dæmonesque singulis affines atque cognatos pertinent, a Deo acceperit, sive sua sapientia ipse invenerit, in suo de animalibus edicto immunda illa omnia appellet, quæ Ægyptii cæterique homines fatidica esse putant, pura vero reliqua fere omnia[1]. Sic apud Moysen in immundis sunt lupus, vulpes, draco, aquila, accipiter, et iis similia : et ut plurimum non solum in Lege, sed etiam in Prophetis invenias hoc genere animalium repræsentari ea, quæ omnium pessima sunt, nec unquam in bonam partem accipi lupi aut vulpis nomina. Crediderim igitur singulas dæmonum species cum singulis animalium speciebus quamdam habere affinitatem : et quemadmodum homines quidam, nulla morum habita ratione, sunt aliis hominibus robustiores, ita dæmonum in rebus indifferentibus majorem esse potestatem, quam aliorum dæmonum : et quosdam quidem, pro nutu ejus quem Scripturæ nostræ vocant *principem hujus sæculi*[2], quibusdam animalibus ad fallendos homines uti; alios vero per aliam animalium speciem futura prænuntiare. Ac vide quo processerit immunditia dæmonum, quorum quidam etiam mustellas adhibuerint ad rerum futurarum significationem : et tecum ipse reputa, utra sententia sit potior, ea-ne quæ statuit mo-

[1] Levit. XI. — [2] Joan. XII, 13. 2 Cor. IV, 4.

tibus futurorum prænuntiis aves reliquasque animantes agitari a Deo summo ejusque filio; an ea, quæ id acceptum refert dæmonibus, pravis illis et, ut loquuntur Scripturæ, impuris spiritibus, qui, licet hominibus præsentibus, non homines tamen, sed quædam animalia movent[1].

XCIV. Præter hæc, si divina avium ideo est anima, quia illæ futura prænuntiant; quanto magis, cum ab hominibus omina accipiuntur, divinam dicendum esset eorum esse animam per quos omina audiuntur? Ergo ex illis divina fuerit illa Molitrix, quæ apud Homerum de procis dicebat:

Ultimo et postremo nunc hic cœnent[2]:

illa inquam divina fuerit: minime vero Ulysses, tantus ille vir tamen et Homericæ Minervæ amicus; quandoquidem eum Poëta dicit intellexisse tantum quod a divina Molitrice datum omen fuerat, et gavisum esse:

Lætatus est autem omine divus Ulysses[3].

Hoc etiam observa, si divina natura sunt aves, et Deum, seu deos, ut Celsus loquitur, sensibus percipiunt, necesse esse, ut, cum nos homines sternuimus, hujus rei causa sit divinitas quædam quæ nostræ animæ insit virtutemque divinandi conferat. Nam et sternutamentum in præsagiis esse testantur multi. Unde Poëta,

. . . . Precanti sternuit omen,

Et Penelope:

Non vides meum verbis omnibus sternutasse filium.

XCV. Sed verus Deus ad significandas res futuras non brutis animantibus utitur, ne hominibus quidem e vulgo. Eligit ad hanc rem sanctissimas purissimasque animas, quas

[1] Matth. x, 1. — [2] Odyss. xx, 116, 119. — [3] Ibid. 120. — [4] Id. xvii, 545.

afflat suo numine et fatidicas reddit. Quare si quid aliud in Moysis lege dictum est admirabiliter, profecto ejusmodi sunt hæc : « Nec augur, nec aruspex sit inter vos [1]. » Et alibi : « Nam gentes quas Dominus Deus tuus delebit a facie tua, » ipsæ omina et divinationes audient : tibi autem non sic de- » dit Dominus Deus tuus [2]. » Et continenter : « Prophetam » suscitabit tibi Dominus Deus tuus de fratribus tuis [3]. » Quin et volens Deus ut augur ipse ab augurandi scientia averteret, fecit ut spiritus in augure diceret : « Non est au- » gurium in Jacob, nec divinatio in Israël. Temporibus suis » dicetur Jacob et Israëli, quid operabitur Deus [4]. » Hæc et similia cum cognoscamus, volumus huic mystico præcepto parere : « Omni custodia serva cor tuum [5] ; » ut ne ullum dæmonium in nostram mentem invadat, aut spiritus aliquis inimicus flectat quo vellet facultatem nostram imaginum artificem, precamurque, ut splendescat in cordibus nostris *illuminatio scientiæ claritatis Dei* [6], ejusque spiritus eam facultatem occupans, in ea rerum divinarum imagines efformet. Nam *qui spiritu Dei aguntur, ii sunt filii Dei* [7].

XCVI. Cæterum scire oportet rerum futurarum notitiam, non esse necessario rem divinam. Est enim per se quid indifferens, quod in malos æque ac in bonos cadit. Sic medici, quamlibet malis moribus, quædam arte sua prænoscunt. Item gubernatores experientia quadam et observationibus docti signa habent, ex quibus ventorum impetus variasque aëris mutationes prævideant. Nec eos propterea quis dixerit divinos esse, si male morati sint. Falsum igitur illud Celsi : « Quis quid dixerit divinius quam futura prænoscere et præ- » nuntiare ? » Falsum et hoc : « Multa animalia divinas vindi- » care sibi notiones. » Nulla enim bestia Dei notionem habet. Falsum quoque istud : « Arctiorem esse bestiarum cum Deo

[1] Levit. XIX, 26. — [2] Deut. XVIII, 14. — [3] Ibid. 15. — [4] Num. XXIII, 23. — [5] Prov. IV, 23. — [6] 2 Cor. IV, 6. — [7] Rom. VIII, 14.

»societatem : » quando homines etiam doctrina conspicui longe absunt ab hac societate, si in suis vitiis maneant. Divina illa consuetudine soli illi dignantur, qui vere sapientes sunt, et sincera in Deum pietate. Cujusmodi fuisse credimus Prophetas et Moysen, cujus eximiæ puritati mercedem hanc datam esse Scriptura testificatur : « Accedet Moyses solus ad » Deum, cæteri vero non accedent[1]. »

XCVII. Jam istud hominis, qui nos impietatis accusat, quam impium est, « bestias hominibus non solum sapien- » tiores, sed etiam Deo chariores esse? » Ecquis audiens ab homine draconem, vulpem, lupum, aquilam, accipitrem amari a Deo magis, quam humanam naturam, non statim exhorrescat? Quod si bestiæ chariores Deo sunt quam homines, consequens est ut dicat eas a Deo magis amari, quam Socratem, Platonem, Pythagoram, Pherecydem, omnes Theologos, quos paulo ante ad cœlum efferebat. Atque hic illi apprecandi locus esset : si chariores Deo bestiæ sunt, quam homines, utinam cum illis Deo charus esses, et illis similis fieres quæ tu Deo chariora esse existimas. Neque illud votum in malam partem accipiat. *Quis* enim non optarit iis fieri simillimus, quæ persuasum habet Deo esse chariora, ut et ipse perinde ac illa charus Deo sit? Quod ad bestiarum colloquia attinet, Celsus qui vult ea esse sanctiora nostris, id fulcit auctoritate non vulgarium hominum, sed prudentiorum : hoc est, si proprie loquimur, bonorum. Nam nemo prudens, qui malus. Sic igitur ille : « Aiunt præterea prudentiores bestias habere » inter se colloquia eaque sanctiora nostris; intelligere se » quæ illæ dicunt, et ea sibi nota esse persuadere, cum, » postquam præmonuerunt aves dixisse, se aliquo habituras » aut hoc illud-ve facturas, ostendunt eas illo abeuntes aut » facientes quæ prædixerant. » Ut dicam quod res est, nemo

[1] Exod. xxiv, 2.

sapiens id unquam prodidit; nemo sapiens dixit sanctiora esse bestiarum colloquia, quam hominum. Sed ad penitius inspicienda Celsi placita si quid ex iis consequatur advertimus, planum est ex illo sanctiora esse bestiarum colloquia, quam graves illos Pherecydis, Pythagoræ, Socratis, Platonis aliorumque Philosophorum dialogos. Quod quidem per se non solum improbabile est, sed etiam absurdissimum. Verum ut crederemus esse quosdam qui indistinctam avium vocem intelligant, et eam ob rem significent quo profecturæ et quid facturæ sint: hoc etiam dicemus a dæmonibus per signa indicari hominibus; idque eo consilio, ut homines decipiant, et mentem eorum a cœlo Deoque avulsam in terram et inferius præcipitent.

XCVIII. Elephantes jurare, erga Deum fideliores esse nobis, habere Dei notionem, nescio unde Celsus acceperit. Ego enim multa quidem et mirifica novi de natura hujus animantis ejusque mansuetudine fuisse tradita; at de ejus juramentis nullum videre memini, qui mentionem fecerit. Nisi forte mansuetudinem eorum et quasi fœdus ab illis cum hominibus initum, ubi semel eis subditi sunt, juramenti fidem appellet. Sed ne id quidem verum est. Nam etsi raro, nonnunquam tamen accidisse fertur, ut elephanti, qui mansuefacti visi erant, ad pristinam feritatem redirent, cædes perpetrarent, atque idcirco morte damnarentur ut inutiles. Quoniam vero in sequentibus, ut probet ciconias magis hominibus pias esse, memorat ea quæ de hujus animantis grato animo in parentes eosque nutriendi studio narrata sunt; ad hoc dicendum, id non facere ciconias officii cognitione aut ratione; sed naturæ ductu, quæ ita illas machinata est, ut etiam in bestiis exemplum esset, unde homines admonerentur gratiam referre parentibus. Si sciret Celsus quantum intersit ratione hæc fiant, an cæco naturæ instinctu, nunquam ciconias magis hominibus pias

esse dixisset. Postea quasi pietatis animalium patrocinium suscepisset, de Phœnice Arabiæ alite refert, illum per multos annos in Ægyptum transmigrare, eo ferre defuncti patris corpus globo myrrheo tanquam sepulchro inclusum, illudque ibi collocare ubi Solis templum est. Ita proditum est, fateor. Sed etiamsi verum esset, naturale tamen esse potest: cum divina providentia, creandis tanta copia tantaque varietate animalibus, explicare hominibus voluerit diversitatem rerum, ex quibus hunc mundum composuit: quæ diversitas etiam in avibus conspicitur. Hanc igitur alitem, suæ speciei unicam condidit, ut non illam, sed ejus conditorem admiraremur.

XCIX. Hæc tandem ita Celsus concludit: « Non igitur » homini facta sunt hæc omnia, ut neque leoni, neque » aquilæ, neque delphini: sed ut hic mundus, quod opus » Dei est, integer et omni ex parte perfectus esset: quapropter omnes ejus partes non ita comparatæ sunt ut ad » se invicem, nisi secundario, sed ad universum referantur. Hoc universum Deo curæ est; illud nunquam providentia deserit; nunquam fit deterius; illud ad se non revocat Deus elapso quodam tempore; nunquam hominibus » irascitur, ut neque simiis, neque muscis; nunquam illis » intendit minas, cum unaquæque res eum servet locum in » quo collocata fuit. » Quibus occurramus paucis. Supra probatum arbitror omnia propter hominem et propter omnes naturas rationis participes esse facta. Si ergo præcipue propter animal ratione præditum omnia creata sunt, neget Celsus homini magis, quam leoni aliisque ab eo enumeratis animantibus creata esse; nos hæc negabimus a conditore facta esse propter leonem, aut aquilam, aut delphinem: dicemus hæc omnia creata esse propter animal rationis compos, « et ut hic mundus, quod opus Dei est, integer et » omni ex parte perfectus esset. » Dicto enim tam pulchro

assentiendum est. Curæ autem est Deo non solum universum, ut opinatur Celsus, sed præ universo natura ratione prædita. Nec unquam universitatem deserit providentia. Nam etsi aliqua ejus pars deterior fiat propter naturæ intelligentis peccatum, curat, ut purgetur, Deusque certo post tempore universum secum reducit in gratiam. Neque etiam simiis muscisve irascitur: sed infligit pœnas hominibus, qui leges naturæ violant, illisque per Prophetas et Salvatorem qui inter homines venit, intentat minas: idque ut qui dociles se præbebunt, redeant in viam; qui vero contemnent illos melioris vitæ stimulos, ii pœnas luant, quibus Deum decet, pro sua universitatis bono consulendi voluntate, illos afficere qui tanta tamque laboriosa curatione et correctione indigent. Sed hujus quarti libri jam justa est moles. Quare finem hic mihi dicendi facio. Faxit Deus per suum filium, qui est Deus verbum, sapientia, veritas, justitia et quidquid sacrarum scripturarum Theologia de illo prædicat[1], ut, ejus Verbo nostram animam illustrante, quintum librum ordiamur et absolvamus feliciter et ad lectorum utilitatem accommodate.

[1] Joan 1, 1; 14, 6. 1 Cor. 1, 30.

LIBER QUINTUS.

I. Quod jam[1] quintum contra Celsi conscriptionem librum aggredior, pie Ambrosi, non eo facio, quod multum loqui velim : id enim vetitum est, nec fieri sine peccato potest[2]; sed ut, quod vires ferre possunt, nihil eorum quæ dixit, et ea maxime quæ quibusdam videtur non absurde nobis Judæisque objectasse, non examinatum prætereat. Atque utinam possem simul cum sermone penetrare in animos omnium qui in ejus scriptum incidunt, indeque telum evellere quo vulneratur quicumque non est armatura Dei munitus[3], idoneumque adhibere remedium vulneri, quo fit ut ejus lectores non sint « sani in fide[4] : » hoc equidem nihil fecerim libentius. Sed quoniam solius Dei est modo quodam invisibili adire secundum suum Spiritum una cum Christi Spiritu eos, ad quos venire judicat operæ pretium; nobis, qui cum sermone tum scriptis homines ad fidem conamur adducere, id unum propositum est omnia efficere, ut vocemur « operarii inconfusibiles, recte tractantes verbum veritatis[5]. » Unum autem ex iis omnibus videtur esse, si tuis jussis fideliter obtemperans, pro viribus enitar convellere quæ Celso similia veri visa sunt. Quare age, nunc refellamus quæ Celsus addit iis quæ jam ante repulimus. An

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 177 et seqq.

[2] Prov. X, 19. — [3] Ephes. VI, 2. — [4] Tit. II, 2. — [5] 2 Tim. II, 15.

iam everterimus, lectoris esto judicium. Faxit Deus ut ne l hanc disputationem afferamus animum sermonemque ıdum ac divinitate vacuum, sine qua fides eorum quibus rodesse cupimus, humana tantum sapientia niteretur : sed t Spiritu Christi accepto ab eo, qui solus illum dat pater, t ad intelligendum Dei Verbum adjuti, « omnem altitudinem contra cognitionem Dei se extollentem[1] » destruamus; imulque Celsi fastum, quo in nos, in Jesum nostrum, in Aoysen et Prophetas insolescit, reprimamus. Faxit ille, inıuam, qui « dat verbum Evangelizantibus virtute multa[2], » ut, eodem verbo nobis concesso, multaque virtute data, fides verbo et potestate Dei firmata in lectoribus innascatur.

II. Ac primum quidem refutanda sunt hæc ejus verba : « Neque Deus, o Judæi et Christiani! neque Dei Filius aut » descendit aut descendet. Quod si de Angelis istud intelli» gendum esse dixeritis, quinam illi sint, dicite. Dii ne sunt, » an quod aliud genus? Audio, sunt quid aliud, nempe dæ» mones. » Celso sæpius eadem iteranti (jam enim hæc in superioribus non semel dixerat) nihil necesse est pluribus respondere. Satis fuerint ea quæ hactenus attulimus. Pauca tamen ex pluribus, consona quidem jam dictis, sed quæ non omnino eumdem habent sensum, referemus. Hinc enim palam fiet Celsum, cum generatim negat ad homines descendisse ullum Deum aut Dei filium evertere funditus opinionem apud multos pervulgatam et a se ipso supra propugnatam, Deum inter homines apparuisse. Et certe si verum est quod universum ait, nec ullum Deum, nec Dei Filium descendisse aut descensurum esse; frustra sunt qui putant esse deos qui e cœlo delabuntur in terram, ut vel homines de futuris rebus præmoneant, vel morbis per oracula medeantur. Igitur nec Pythius, nec Æsculapius, nec alius quilibet ex iis, a quibus hæc fieri vulgaris fert opinio, Deus fuerit in

[1] 2 Cor. x, 5. — [2] Psalm. LXVII, 12.

terram delapsus; aut si Deus sit, Deus est a sede deorum exul atque extorris quique terram perpetuo incolendam accepit; aut unus ex illis est, quibus deorum consortio frui non datur : aut omnino non dii sunt Apollo et Æsculapius et quotquot in terra quidpiam facere creduntur; sunt potius quidam dæmones multo iis hominibus inferiores, qui sapientia claruerunt, quosque virtus ad cœlum evexit.

III. Ex iis vide Celsum, dum nostra diruere molitur, totum Epicureum esse, quamvis istud nusquam sui scripti fateatur. Quisquis igitur Celsi sermones legis et approbas; aut negandum tibi est Deum huc advenire, qui singulis hominibus prospiciat; aut hoc si admiseris, Celsus mendacii arguendus. Sin autem, ut hæc Celsi vera sint, providentiam sustuleris; falsum erit quod alio in loco affirmat, « deos esse » et providentiam. » Quod si Celso neganti « Deum aut Dei » Filium descendisse ad homines aut descensurum esse » non assenseris, providentiamque confiteris; cur ex iis quæ de Jesu diximus et quæ de illo Prophetæ *vaticinati sunt*, non diligenter perpendis uter magis habendus sit Deus et Dei Filius ad homines delapsus, Jesus-ne qui tanta constituit et perfecit; an illi qui suis oraculis et divinationibus tantum abest ut suorum cultorum mores emendent, ut contra illos deducant a sincero illo castoque cultu qui rerum omnium conditori deferri debet, et animos eorum, qui inter ipsorum cultores nomen profitentur suum, ab uno, *solo*, manifesto veroque Deo avellant hoc nomine, sic pietatem ad plures deos pertinere.

IV. Deinde, quasi Judæi et Christiani suam de iis, qui ab homines descenderunt, mentem aperuissent *respondissent*que esse Angelos : « Si Angelos dicitis, *rogat*, quinam sint » explicate. Diine, an quod aliud genus ? » *Tum* quasi responsum ab eis tulisset : « Vos audio, *inquit*, sunt quid aliud, » nempe dæmones. » Hic tantisper immoremur. *Fatemur* an-

gelos esse « administratorios spiritus in ministerium missos propter eos, qui hæreditatem capiunt salutis[1]; » illos modo ad purissima eaque cœlestia loca, aut etiam supra cœlos ad puriores sedes ascendere ad offerendas hominum preces; modo illinc delabi, ut unicuique afferant, quod illi Deus pro meritis conferri jussit. Etsi vero Angeli, quos a suo officio sic appellatos didicimus, dii etiam aliquando in sacris Scripturis nominantur, propterea quod divini sunt; nusquam tamen ibi præceptum reperias, ut, qui Deo debetur cultus, eodem prosequamur eos, quorum nobis ministrandi Deique dona afferendi negotium est. Nam omnes postulationes, precationes, orationes, gratiarum actiones ad Deum oportet dirigere per summum sacerdotem omnibus Angelis superiorem, Verbum vivum et Deum. Quin et hoc ipsum Verbum orabimus, illi feremus preces, illi gratias agemus, illi vota faciemus; si modo propriam precationis possimus ab impropria secernere notionem.

V. Verum Angelos, quorum cognitio quæ supra hominem est, comparata non fuerit, a nobis invocari, recta ratio non patitur. Age porro comparata fuerit admirabilis illa et arcana Angelorum cognitio. Tum quidem eorum natura et officia, quibus funguntur, nota erunt: sed hoc ipsum absterrebit, ne preces alii ferantur, quam sufficienti ad omnia Deo per Salvatorem nostrum Dei Filium, qui Verbum est, et sapientia, et veritas, et quidquid de illo Prophetarum Dei Apostolorumque Jesu scripta prodiderunt. Atque ut Angeli nobis propitii sint nostrique gratia omnia faciant, satis est si, quantum per humanæ naturæ vires licet, erga Deum ita simus affecti, ac illi; eorum propositum imitantes quemadmodum et ipsi Deum imitantur; et præterea nobis ea sit filii ejus Verbi notio, quæ non solum clariori illi, quam Angeli sancti de illo habent, non repugnet, sed quæ etiam

[1] Heb. I, 14.

clarior in dies explanatiorque facta ad illam accedere contendat. Unde quod Celsus respondet sibi quasi verbis nostris.
« Angelos, qui ad præstanda hominibus beneficia descen-
» dunt, esse aliquod genus diversum a diis, eosque probabili-
» ter esse dæmones : » id hominis est qui sacras nostras Scripturas non legit. Nec videt dæmonum nomen haudquaquam esse aut indifferens, ut est hominum inter quos boni sunt et mali; aut bonum, quale est deorum quod nec malis dæmonibus, nec simulacris, nec animalibus datur a rerum divinarum peritis, sed naturis vere divinis et beatis; hoc autem dæmonum nomen tribui semper maleficis illis potestatibus crassiori corpore solutis, quæ homines in errorem inducunt aguntque transversos, et a Deo rebusque cœlestibus avocatos ad hæc ima deprimunt.

VI. Postea[1] sic de Judæis loquitur : « Hoc primum de Ju-
» dæis mihi mirum accidit, quod, quamvis cœlum et qui in
» illo sunt Angelos venerentur; solem tamen, lunam alias-
» que stellas cum fixas tum errantes, quæ certe sunt augu-
» tissimæ et potentissimæ cœli partes, minime colenda esse
» judicent. Quasi hæc simul cohærere possunt, totum esse
» Deum et partes totius non esse divinas : quasi fas esset
» summo honore prosequi eos, qui in tenebris alicubi vi
» improbæ artis magicæ obcæcatis, aut per obscura spectra
» somniantibus apparere dicuntur; illos vero nihili pendere
» illustrissimos rerum supra nos positarum præcones, illos
» vere cœlestes Angelos, qui tam perspicua omnibus, tam
» splendida vaticinia edunt, qui pluvias, æstus, nebulas to-
» nitrua ab ipsis adorata, fulgura, fructus, proventus omnes
» administrant, quibus denique Dei cognitionem debent. »
Hic mihi Celsus videtur in perturbatione versatus scripsisse quæ nesciebat, aut quæ male intellexerat. Liquet enim res Judæorum examinanti et cum Christianorum rebus confe-

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 180 et seqq.

renti, nihil aliud a Judæis adorari præter Deum cœli rerumque omnium conditorem. Quippe qui legem sequuntur a Deo sancitam his verbis : « Non erunt tibi alii dii præter » me : non facies tibi sculptile, neque omnem similitudinem, » quæ est in cœlo desuper, et quæ in terra deorsum, nec » eorum quæ sunt in aquis sub terra. Non adorabis ea, ne- » que coles[1]. » Inde patet, qui ex præscripto legis vivunt et creatorem cœli adorant, ab iis eodem in honore cœlum non haberi. Neque etiam Angelos, qui in cœlo sunt, adorat quisquis Mosaïcam legem observat. Quemadmodum enim solem lunam et stellas, mundi ornamenta, non adorant; sic cœlo et Angelis qui in illo sunt, hunc honorem habere refugiunt: obsequentes huic legi : « Ne elevatis oculis ad cœlum, vi- » deas solem et lunam et astra, omne ornamentum cœli, et » errore deceptus adores ea et colas, quæ creavit Dominus » Deus tuus in ministerium cunctis gentibus[2]. »

VII. Postquam vero sibi sumpsit Celsus cœlum a Judæis pro Deo haberi, hinc ut absurdum colligit vitioque illis ducit, quod, tametsi cœlum adorant, nec solem tamen, nec lunam, nec stellas eodem cultu dignentur; quasi fieri posset ut partes totius, quod Deus est, non essent divinæ. Quod hic totum appellat, id videtur esse cœlum; cœli autem partes, ni fallor, solem et lunam et astra intelligit. At certum est cœlum nec a Judæis nec a Christianis Deum dici. Sed esto Judæi dixerint cœlum esse Deum. Largior id quoque solem, lunam et stellas esse cœli partes; quod tamen non est undecumque verum : nec enim plantæ et animalia censentur terræ partes, quamvis in terra sint. Sed si totum sit Deus, idcirco partes ejus esse divinas, ecquis vel Græcorum concesserit? Palam quidem illi mundum universum esse Deum profitentur : eum pro primo Deo Stoïci, pro secundo Platonici, quidam pro tertio habent. Ergone

[1] Exod. xx, 3, 4, 5. — [2] Deut. iv, 19.

ex illis, quia mundus totus est Deus, continuo partes ejus divinæ sunt, ita ut non solum homines, sed brutæ etiam animantes omnesque plantæ quæ partes mundi sunt, divinitatis sint participes? Si autem flumina, montes, maria mundi sunt partes, an quia Deus est mundus totus, eam ob rem hæc omnia dii sunt? Certe id nemo Græcorum dixerit: sed potius eos, qui (sive dæmones sint, sive dii, ut alii vocant) fluminibus et maribus præsunt, pro diis habendos esse. Falsum igitur est, etiam ex Græcis qui providentiam admittunt, id quod Celsus in universum asserit, si totum quid est Deus, necesse esse ut partes ejus divinæ sint. Sequitur autem ex illis sententia, si mundus Deus, omnia quæ in illo sunt, utpote partes ejus, diis esse adnumeranda: consequens item est, ut animantes quæque, muscæ, culices, vermes, omne serpentum genus, omnes volucrum pisciumque species, inter deos referri debeant. Quod nec assentientur ii qui mundum Deum esse dictitant. Judæi autem qui ad Mosaïcam legem vitam exigunt, etiamsi non possint ea legis quæ obscure scripta sunt et quid reconditum continent interpretari; numquam tamen dicent cœlum aut Angelos in deos esse conferendos.

VIII. Quoniam vero diximus Celsum ex quibusdam male intellectis in perturbationem incidisse, id nunc pro viribus declarare juvat: quoniamque Celsus animum induxit in more atque instituto Judæorum esse positum ut cœlum et qui in illo sunt Angelos adorent, ostendamus illarum rerum sicut et solis, lunæ, stellarum simulacrorumque cultum non modo non esse Judaïcis institutis consentaneum, sed etiam ab illis esse quam alienissimum. Et vero Deus apud Hieremiam prophetam cum populo Judaïco expostulat[1], quod res illas adoraret et reginæ cœli totique cœli militiæ sacra faceret. Quid quod inter crimina, quorum Judæos accusant scripta Christianorum, idem illud reperias,

[1] Jerem. VII, 18; XIX, 13.

et ob eam causam a Deo fuisse repudiatos. Sic enim in Actis Apostolorum de Judæis : « Convertit autem Deus[1] et tradidit eos servire militiæ cœli, sicut scriptum est in libro » Prophetarum : numquid victimas et hostias obtulistis » mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel? Et » suscepistis tabernaculum Moloch et sidus Dei Remphan, » et figuras quas fecistis adorare eas[2]. » Et Paulus egregie Judaïcis institutis eruditus, et insuper portentosa Christi visione ad Christianam religionem conversus hæc habet in sua ad Colossenses : « Nemo vos seducat volens in humilitate et religione Angelorum, quæ non vidit ambulans, frustra inflatus sensu carnis suæ, et non tenens caput, ex quo » totum corpus per nexus et conjunctiones subministratum et » constructum crescit in augmentum Dei[3]. » Hæc Celsus cum nec legisset nec didicisset, fingit nescio quomodo cœlum et Angelos qui ibi sunt, inviolata lege, a Judæis adorari.

IX. Pari mentis perturbatione, nec sedulo meditatus quæ huc spectabant, arbitratus est Judæos a magicis quibusdam incantatoribus, spectra quædam hanc in rem magico carmine evocantibus, adductos fuisse, ut cœlestes Angelos colerent : nescius videlicet et istud esse contra legem, quæ sic fertur : « Ne declinetis ad magos, nec ab » ariolis aliquid sciscitemini, ut polluamini per eos : ego » Dominus Deus vester[4]. » Itaque si Celsus in mente haberet Judæos, qui legem observant et ad illius præscripta vitam componunt, culpam hanc in illos collocatam non oportuit; aut, si conferre vellet, probare debuit, qui hæc faciebant, eos in legem peccare. Et quidem ii, qui colunt adorantque eos qui in tenebris alicubi vi improbæ artis magicæ obcæcatis, aut per obscura spectra somniantibus apparere dicuntur, perinde legem violant, atque illi, qui soli, lunæ stellisque sacra faciunt. Pugnant igitur hæc inter se quæ

[1] Act. VII, 42. — [2] Amos. V, 25. — [3] Coloss. II, 16. — [4] Levit. XIX, 31.

dicit Celsus, Judæos ab adorandis sole et luna et stellis refugere; et ab eisdem cœlum et Angelos adorari.

X. Quod si a nobis, qui æque ac Judæi Angelos, solem, lunam, stellasque non colimus, ratio postulatur, cur nec diis, quos Græci conspicuos et sensibiles vocant, cultum tribuamus; eam nobis lex Mosaïca suppeditat, docens eos a Deo datos fuisse gentibus omnibus quæ sub cœlo sunt; non autem iis, quos præ cæteris terræ gentibus, quasi portionem selectam, sibi Deus reservatam voluit. Quam in rem in Deuteronomio scriptum est: « Ne forte elevatis oculis ad » cœlum, videas solem et lunam et astra, ornamentum » cœli, et errore deceptus adores ea et colas, quæ creavit » Dominus Deus tuus in ministerium cunctis gentibus, quæ » sub cœlo sunt. Nos autem tulit Dominus, et eduxit de for» nace ferrea Ægypti, ut haberet populum hæreditarium, » sicut est in præsenti die[1]. » Cum igitur Hebræorum populus a Deo vocatus fuisset, ut « genus electum et regale sa» cerdotium et gens sancta et populus acquisitionis[2] » esset; cumque de illo Abraham audivisset vocem Domini sibi dicentem: « Suspice cœlum et numera stellas, si potes illas nume» rare: Et dixit ei, sic erit semen tuum[3]: » spem habens fore se ut astra cœli, non debuit ea adorare, quibus intelligenda et observanda divina lege similis futurus erat. Etenim illis dictum est: « Dominus Deus noster multiplicavit » vos, et ecce, estis hodie sicut stellæ cœli multitudine[4]. » Et Daniel sic de iis qui resurgent vaticinatur: « Et in tem» pore illo salvabitur populus tuus omnis qui inventus fuerit » scriptus in libro. Et multi de his qui dormiunt in terræ » pulvere, evigilabunt; alii in vitam æternam, alii vero in » opprobrium et pudorem sempiternum. Qui autem docti » fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, et qui ad » justitiam erudiunt multos, quasi stellæ in æternitates et

[1] Deut. IV, 19, 20. — [2] I Petr. II, 9. — [3] Gen. XV, 5. — [4] Deut. I, 10.

» ultra [1]. » Inde Paulus acceperat id quod dixit de resurrectione agens : « Et corpora cœlestia et corpora terrestria : » sed alia quidem cœlestium gloria, alia autem terrestrium. » Alia claritas solis, alia claritas lunæ, et alia claritas stellarum. Stella enim a stella differt in claritate. Sic et re» surrectio mortuorum [2]. » Nulla igitur fuit ratio, cur, qui creata omnia generose pedibus proculcare et a Deo præstantissima vitæ bene actæ præmia expectare didicerant, qui audierant : « Vos estis lux mundi; *et*, luceat lux vestra co» ram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorifi» cent patrem vestrum qui in cœlis est [3]; » qui summo studio ad splendidam illam et incontaminatam sapientiam, ipsum lucis æternæ splendorem contendebant, aut jam erant consecuti; illi ita sensibili solis et lunæ et stellarum lumine percellerentur, ut, licet intelligibilem haberent lucem, lucem veram, lucem mundi, lucem hominum, se tamen infra sensibilem illam lucem esse arbitrarentur resque illa præditas adorarent : quas quidem si adorari oportuisset; non profecto propter illud lumen sensibile quod multis adorationi est; sed potius propter intelligibile illud et verum lumen, adorari oportuisset : si quidem astra cœli sunt animalia ratione et virtute prædita, atque ab illa sapientia, quæ lucis æternæ splendor est, cognitionis lumine fuerunt illustrata. Nam illud eorum lumen sensibile ejus est opus qui creavit omnia; quod autem intelligibile fortasse habent, id ex eorum libera voluntate proficiscitur.

XI. At neque hoc ipsum colere debent, qui lumen verum, unde illud derivatur, aut Deum vident veri luminis patrem, de quo pulchre dictum est : « Deus lux est et tenebræ in eo » non sunt ullæ [4]. » Sicut enim qui propter sensibile hoc et cœleste lumen solem, lunam et stellas adorant, non ado-

[1] Dan. XII, 1, 2, 3. — [2] 1 Cor. XV, 40, 41, 42. — [3] Matth. V, 14, 16. — [4] 1 Joan. I, 5.

rant scintillam nostri hujus ignis aut lucernam, quod viderent scintillam aut lucernæ lumen ne comparanda quidem esse cum excellentibus illis astris quæ adoratione digni existimant : simillime quibus perspectum est quomodo Deus sit lux, et filius Dei « lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum[1], » et quo sensu hic dixerit de seipso, « ego sum lux mundi[2] : » ii solis et lunæ et stellarum lumen tanquam pro parvula scintilla habent præ Deo qui lux ipsa est, nec illud ullo modo adorare possunt. Neque hæc de sole, luna et stellis dico, quod tanta illa Dei opera deprimere velim, aut Anaxagoræ sentienti illa esse *massas inflammatas* assentiar; sed quia compertum habeo Dei ejusque unigeniti divinitatem ineffabili præstantia cæteris omnibus esse superiorem. Deinde cum nobis persuasum sit solem ipsum et lunam et stellas Deo universorum preces per ejus unigenitum adhibere, non committendum putamus, ut illa precemur quæ et ipsa precantur : præsertim cum illæ ipsæ res malint nos ad Deum, cui preces ferunt, remittere, quam ad se applicare et vota precesque nostras cum Deo partiri. Quam in rem perapposite hoc exemplo utar. Cum Salvator noster et Dominus aliquando se audiisset *magistrum bonum* appellari, eum, qui sic vocabat, ad patrem suum remisit his verbis : « Quid me dicis » bonum? Nemo bonus, nisi unus Deus pater[3]. » Id si merito dixit Filius charitatis Patris et imago bonitatis Dei; quanto convenientius eos, qui ipsum colerent, compellaret sol in hunc modum : quid est quod adores me[4]? « Dominum Deum tuum adorabis et illi soli servies[5], » quem ego et qui mecum sunt omnes adorant cuique serviunt. Etiamsi tanta non sis dignitate, quisquis es tamen, precare Verbum quod sanare te potest : et multo potius precare

[1] Joan. I, 9. — [2] Id. VIII, 12. — [3] Marc. X, 18. — [4] Deut. VI, 13. — [5] Matth. IV, 10.

ejus patrem, qui et ad antiquos justos « misit Verbum » suum et sanavit eos et eripuit eos de corruptionibus eo» rum[1]. »

XII. Sic igitur Deus pro sua bonitate non ratione loci, sed per Providentiam, ad homines descendit: et filius Dei non aliquando tantum, sed et semper cum suis discipulis est, istud promissi perficiens: « Ecce ego vobiscum sum » omnibus diebus usque ad consummationem sæculi[2]. » Et sane cum palmes fructum non possit ferre nisi manserit in vite, evidens est discipulos Verbi, spirituales vitis quod Verbum est palmites[3], ferre non posse fructus virtutis, nisi manserint in vera vite, videlicet in Christo Dei, qui Christus nobiscum, qui in terra sumus, versatur, et cum iis ubique qui ipsi adhærent, nec non ubique cum iis qui ipsum nesciunt. Hujus rei argumento est id quod in Joannis Evangelio ait Joannes Baptista: « Medius vestrum stetit, » quem vos nescitis. Ipse est qui post me venturus est[4]. » Jam vero absurdum est, dum illum, qui cœlum et terram implet, ut ipse dicet: « Numquid cœlum et terram ego » impleo? dicit Dominus[5], » nobiscum habemus et prope nos (ejus enim verbis credo: « Deus e vicino ego sum et non » Deus de longe, dicit Dominus[6] »), absurdum est, inquam, velle precibus vocare solem qui ad omnia non pervadit, aut lunam, aut aliud ex astris. Do vero « a sole, luna et stellis, » ipsa sunt Celsi verba, « pluvias, æstus, nebulas, tonitrua » prænuntiari: » ut res ita sit, nonne tamen satius est adorare et venerari Deum, cujus jussu prædicunt, quam vaticinatores ipsos? Volo etiam ab ipsis præsignificari fulgura, fructus, proventus omnes; et omnia illa ab iis administrari: at non idcirco adorabimus res, quæ ipsæ adorant; nec enim adoramus Moysen et ejus in vaticinandi munere suc-

[1] Psalm. CVI, 20. — [2] Matth. XXVIII, 20. — [3] Joan. XV, 5, 6. — [4] Id. I, 26, 27. — [5] Jerem. XXIII, 24. — [6] Ibid. 23.

cessores, quamvis isti, Deo afflante, longe meliora pluviis, æstibus, nebulis, tonitruis, fulguribus, fructibus, proventibusque his nostris omnibus prædixerint. Id quoque damus solem, lunam et stellas posse res pluviis potiores prænuntiare : non ideo tamen astra illa adorabimus, sed auctorem prædictionum, et Dei Verbum, quod earum est minister. Sane sint Dei præcones et vere cœlestes Angeli : at cur non potius colendus ille solus est qui prædicatur et annuntiatur, quam Angeli et præcones ?

XIII. Arripit hoc etiam sibi Celsus, solem, lunam stellasque a nobis pro nihilo haberi. Nam et illa filiorum Dei revelationem expectare confitemur, utpote quæ hactenus rerum corporearum vanitati subjecta sunt propter illum qui subjecit in spe [1]. Si unquam legisset ille sexcenta alia, quæ de sole et luna et stellis apud nostros auctores passim occurrunt, istud inter cætera : « Laudate eum omnes stellæ » et lumen ; *et hoc aliud :* Laudate eum cœli cœlorum [2], » nobis non exprobrasset quod illa, quæ magnifice laudant Deum, nihili faciamus. Neque hæc Celsus noverat : « Nam » expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei expectat. » Vanitati enim creatura subjecta est non volens, sed prop- » ter eum, qui subjecit eam in spe : quia et ipsa creatura » liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ fi- » liorum Dei [3]. » Hactenus cur nec solem, nec lunam, nec stellas veneremur : nunc sequentia ejus verba referamus, adversus illa, Deo dante, dicturi quæ nos lumen veritatis docebit.

XIV. « Stulta et hæc eorum opinio, *inquit*, postquam » Deus tanquam coquus ignem immiserit, cætera quidem » tostum iri; sed se solos evasuros incolumes; nec eos modo » qui tum in vivis erunt, sed et qui jam pridem obierint

[1] Rom. VIII, 19, 20, 21. — [2] Psalm. CXLVIII, 3, 4. — [3] Rom. VIII, 19, 20, 21.

» mortem et eadem carne induti e terra emerserint. Quæ » spes, plane dicam, digna vermibus est. Ecquæ enim humana » anima in corpus putrefactum remeare concupiscat? Atque » etiam inter vos Christianos non desunt, qui turpe, abo» minandum, impossibile istud judicent, nedum approbent. » Et vero corpusne est, quod omnino corruptum in priorem » naturam restitui et semel amissam constitutionem recu» perare possit? Ad hæc cum nihil sit quod respondeant, » in hoc absurdissimum præsidium confugiunt, Deo nihil » non esse possibile. Quasi vero turpia Deus posset, aut » quidpiam contra naturam vellet. Non, si quid improbum » pro tua malitia expetiveris, id continuo Deus potuerit, aut » fore credendum est. Nec enim Deus orbi præest, ut vi» tiosa desideria expleat, aut inordinatis libidinibus obse» quatur; sed ut rectæ justæque naturæ prospiciat. Equi» dem haud illum negaverim animæ vitam largiri posse sem» piternam : cadavera autem, inquit Heraclitus, vel sterco» ribus viliora sunt. Unde carni iis sordibus refertæ quas » appellare pudet, vitam æternam contra rationem tribuere, » Deus nec volet, nec poterit. Etenim est ipse omnium quæ » sunt, ratio; nihil igitur contra rationem, nihil contra » seipsum efficere potest. »

XV. Hinc primum vide quomodo mundi conflagrationem, etiam a Philosophis inter Græcos minime contemnendis creditam, sibi pro ridiculo putet et calumnietur. Ex illo cum inducimus conflagrationem, Deum coquo similem facimus. Ignorat, quod etiam quibusdam Græcorum visum est et quod fortasse ab antiquissima Hebræorum gente acceperant, ignem mundo inferri lustralem, aut fortasse pœnæ simul et remedii loco futurum, prout cuique opus erit : ignem, qui uret quidem, non vero consumet eos, in quibus non erit materia quæ confici debeat : uret autem et consumet eos, qui in construendo actionum, sermonum

cogitationumque, ut ita dicam, ædificio ligna, fœnum et stipulam adhibuerint[1]. Docent etiam divinæ Scripturæ Dominum « ut ignem conflatorii et herbam fullonum[2] » ad eos accessurum esse, qui propter commixtam quamdam ex malitia materiam igne indigent, quo illa æris, stanni plumbique permixtio quasi confletur. Hoc idem videre est apud Ezechielem, si quis discere voluerit[3]. Testis quoque erit Propheta Isaias nostram non esse sententiam, Deum ut coquum inferre ignem, sed ut in eos beneficium, qui labore et igne opus habent. Sic enim apud illum gens quædam peccatrix admonita dicitur: « Habes carbones ignis, sede » super eos; hi tibi erunt auxilio[4]. » Ita Scriptura vulgo lectorum convenientia tribuens, tristia obscuritate sapienter involvit, quo terrorem iis incutiat, qui a profusa peccandi licentia nequeunt aliter avocari. Quæ tamen obscuritas ea non est, quin, qui sedulo perpenderit, facile is intelligat, quo fine molestiis et laboribus homines mali cruciandi sint. Quare in præsentia satis fuerit huc adducere illud Isaiæ « Propter nomen meum ostendam tibi furorem » meum, et gloriosa mea inducam in te, ne perdam te[5]. » Atque hæc minus accommodata simplicius credentibus adeoque simpliciori ratione erudiendis subindicare coacti sumus, ut ne incastigata abiret hæc Celsi criminatio: « Postquam Deus ignem injecerit ut coquus. »

XVI. Ex dictis patet intelligentioribus, quomodo refellendum sit et istud: « Tum cætera quidem tostum iri, sed » se solos evasuros incolumes. » Nec mirum in hac opinione versari eos e nostris, quos appellant Scripturæ « stulta » mundi, ignobilia, contemptibilia, et ea quæ non sunt[6]. » Quippe « per stultitiam prædicationis placuit Deo salvos fa» cere credentes ipsi, quia in Dei sapientia non cognovit

[1] I Cor. III, 12. — [2] Mal. III, 2. — [3] Ezech. XXII, 18, 19, 20. — [4] Isai. LXVII, 14, 15. — [5] Id. XLVIII, 9. — [6] I Cor. I, 27, 28.

» mundus per sapientiam Deum[1]. » Illi enim non possunt singula loca perscrutari, nec investigandis Scripturis incumbere volunt, quamvis Jesus *scrutari Scripturas*[2] jusserit. Hinc est, quod sic senserint de igne quem Deus infert, et de iis, quæ peccatoribus eventura sunt. Fieri tamen potest, ut quemadmodum pueriles animos ad meliora provehere volenti convenit, ut ad eorum se mensuram submittat; ita iis, quos nominant Scripturæ stultos mundi, ignobiles contemptibilesque[3], conveniens fuerit obvia hæc pœnas intelligendi ratio; utpote qui non aliter quam terrore et suppliciorum cogitatione converti et a vitiis revocari possunt. Hoc igitur Scriptura significat, qui doctrinam incorruptam, integros mores, mentem omnino puram conservaverint, eos ab igne pœnisque immunes fore; horum vero dissimiles, et in quos ignis castigatione pro meritis dispensanda animadverti opus erit, eos pœnis certo quodam consilio affectum iri quas Deum decet iis infligere, qui ad ipsius imaginem facti vitam traduxerunt naturæ ad imaginem creatæ minime consentaneam. Atque hæc adversus illud *Celsi* : « Cætera quidam tostum iri, se vero solos evasuros » incolumes. »

XVII. Quod postea nobis hanc sententiam tribuit, quo tempore mundus igne purgabitur, « nos solos incolumes » permansuros, nec solum eos qui in vivis erunt, sed etiam » qui jam pridem defuncti fuerint : » oportet aut male sacras litteras intellexerit, aut istud a non intelligentibus audierit. Non enim animadvertit arcana quadam sapientia dictum ab Apostolo Jesu fuisse : « Non omnes dormiemus, » omnes autem immutabimur, in momento, in ictu oculi, » in novissima tuba : canet enim tuba et mortui resurgent » incorrupti, et nos immutabimur[4]. » Scire tamen illum opportuit quid in animo haberet is, qui sic loquitur ut ipse

[1] I Cor. I, 21. — [2] Joan. v, 39. — [3] I Cor. I, 27, 28. — [4] Id. xv, 51, 52.

non mortuus; qui se suique similes a mortuis segregat; et postquam dixit, « et mortui resurgent incorrupti, addit » et nos immutabimur. » Atque hunc intellectum confirmant esse, quæ ex priore ad Corinthios Epistola protulimus, confirmant ea quæ in priore ad Thessalonicenses habentur. In hac enim Paulus ut vivus et vigilans et omnino a mortuis diversus ait : « Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, » quia nos qui vivimus, qui residui sumus in adventum Do» mini, non præveniemus eos qui dormierunt. Quoniam » ipse Dominus in jussu, in voce Archangeli, et in tuba » Dei descendet de cœlo[1]. » Deinde, cum sciret, præter se suique similes, alios fore mortuos in Christo, subjungit : « Mortui qui in Christo sunt, resurgent primi : deinde nos » qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis » in nubibus obviam Christo in aëra. »

XVIII. Cum autem plura fuerint ab eo dicta scurriliter adversus carnis resurrectionem, quæ in Ecclesiis prædicata, distinctius a prudentioribus percipitur; nec necesse sit adducta superius ejus verba rursus hic excribere; age, pro viribus et habita cujusque lectoris ratione, disseramus de isto problemate, quantum opus est in apologia contra hominem a fide alienum scripta propter eos, qui adhuc « parvuli et fluctuantes, circumferuntur omni vento doc» trinæ in nequitia hominum, in astutia ad circumventio» nem erroris[2]. » Ergo neque nos, neque divinæ litteræ aiunt « eos, qui jamdudum obierint mortem, e terra egres» sos eisdem carnibus, » nulla in melius facta mutatione, victuros esse. Hæc mera est Celsi calumnia. Legimus enim in scripturis multa de resurrectione, sed Deo digna. Satis nunc fuerit illud Pauli ex priore ad Corinthios : « Sed dicet » aliquis, quomodo resurgunt mortui? qualive corpore ve» nient? Insipiens, tu quod seminas non vivificatur, nisi

[1] 1 Thess. IV, 14, 15, 16, 17. — [2] Ephes. IV, 14.

moriatur. Et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, ut puta tritici aut alicujus cæterorum. Deus autem dat illi corpus quod vult, et unicuique seminum proprium corpus[1]. » Vide quomodo hic dicat id, quod seminatur, non esse corpus rei nasciturae; sed seminato et jacto in terram nudo semine, Deo unicuique seminum corpus proprium largiente, fieri quandam quasi resurrectionem; ita ut ex quibusdam spica efflorescat, ut ex sinapi; ex aliis vero celsa arbor, ut ex olivæ nucleo similibusque fructibus.

XIX. Ut igitur Deus dat unicuique seminum corpus quod ipsi placuit, ita faciet erga mortuos qui veluti seminantur in terra; quique, cum tempus advenerit, recepturi sunt ex corporibus seminatis illud corpus, quod illis Deus pro meritis induere voluerit. Ac fuse Scriptura docet quid intersit inter corpus quod tanquam seminatur, et illud quod ex eo quasi renascitur. Ait enim: « Seminatur in corruptione, surget in incorruptione. Seminatur in ignobilitate, » surget in gloria. Seminatur in infirmitate, surget in virtute. Seminatur corpus animale, surget corpus spiritale[2]. » Qui potuerit autem, capiat quid sibi voluerit, qui dixit: « Qualis terrenus, tales et terreni; qualis cœlestis, tales et » cœlestes. Et sicut portavimus imaginem terreni, ita portemus imaginem cœlestis[3]. » Quamvis autem Apostolus occultare voluerit reconditiora hujus mysterii, ut quæ simplicioribus, et vulgo, quod simplici fide ad melius vivendum excitatur, minus essent accommodata; tamen coactus est paulo post, ne male ejus verba acciperemus, iis verbis, « Portemus imaginem cœlestis, » addere: « Hoc autem dico, » fratres, quia caro et sanguis regnum Dei possidere non » possunt, neque corruptio incorruptelam possidebit[4]. »

[1] 1 Cor. xv, 35, 36, 37, 38. — [2] Ibid. 42, 43, 44. — [3] Ibid. 48, 49. — [4] Ibid 50.

[illegible] scripta posteris relicturus [illegible] arcani et occulti haberet ista [illegible] solet, cum de rebus agitur aliter [illegible] et quas vulgo celari convenit: « Ecc[illegible] » Quemadmodum et apud Tobiam [illegible] regis bonum est abscondere: et [illegible] Dei [illegible] », cum id honorificum De[illegible] postulat, cum prudenter [illegible] spes nostra, « spes vermium et [illegible] putrefactum corpus concupiscit. » Se[illegible] e loco ad locum transmigr[illegible] est meditata sapientiam, e[illegible] meditabitur sapientiam[3]; [illegible] peritura, in qua si [illegible], in quo justi [illegible], sed superni, et, [illegible] beatus quod mortale est, [illegible] corporis natura sit corruptibilis, [illegible] induat incorruptionem [illegible] est, atque adeo morti, quæ pr[illegible] induat immortalitatem [illegible] incorruptionem et mortale induerit im[illegible] quod jam olim a Prophetis præ[illegible] mors victoriam qua sibi [illegible] ejus stimulus quo [illegible] peccati vulneribus confoditur[1].

XL. [illegible] sunt quæ de resurrectione profitemur [illegible], sed tamen quantum in præsenti [illegible] ad hoc mysterium pertineat fusius [illegible]. Nunc [illegible] fuerit Celsi argutias refellere [illegible] Scripturas nostras non intellexit, tum nec potuit [illegible]

[illegible] — [2] [illegible] — [3] Psal. xxxvi, 30. — [illegible]
[illegible] — [illegible] — [illegible] xiii, 14.

mum inducere, mentem nostrorum sapientum non debere judicari ex illis quæ dicunt ii qui ad christianam doctrinam afferunt nihil præter fidem. Ostendamus igitur viros disserendi scientia dialecticarumque rerum peritia celeberrimos, in sententias valde ineptas incidisse; et si quæ sunt, quæ ut humiles et aniles derideri mereantur, eorum esse potius quam nostras. Ac Stoici quidem aiunt post certas temporis vices exuri rerum universitatem et postea denuo exornari rebus omnino similibus earum, quæ in prima exornatione fuerant. Qui autem ex eis verecundiores fuerunt, ii dixerunt in altera conversione tenuem et perexiguam fieri mutationem rerum, quæ in altera erant; hujusmodi vero esse futura in posteriori conversione, futurum Socratem Atheniensem Sophronisci filium, futurumque ut Phænarete nupta Sophronisco rursus illum progeneret. Tametsi ergo voce resurrectionis non utuntur, rem tamen declarant; nempe Socratem ex Sophronisci semine renasciturum; alteram fore in sequente conversione Phænareten; Socratem Athenis educatum, ibidem esse philosophaturum, priore philosophia quasi resuscitata, et in statu omnino simili futura; Anytum et Melitum resurrecturos esse; futuros iterum Socratis accusatores; Socratem morte ab Areopagitico senatu damnatum iri; et, quod magis ridiculum, similibus illum vestibus, atque in priori conversione, indutum iri, in simili paupertate versaturum esse, in Athenis omnino similibus victurum; Phalarin rursus usurum esse tyrannide; Taurum ejus æneum mugiturum esse voce hominum, qui hominibus prioris conversionis plane similes intus inclusi fuerint; denique Alexandrum Pheræum rursus tyrannum fore, simili omnino crudelitate, similesque prioribus homines condemnaturum esse. Sed quid me opus est sigillatim persequi hujusmodi nugas Stoici dogmatis, quod quidem Celsus, nedum irrideat, magno fortasse in pretio habet;

[illegible] ille Zenon Jesu sapientior esse videatur.

LXVIII. Peripatetici vero et Platonici, quanquam videantur mundum incorruptibilem defendere, ad similia tamen revolvuntur. Haec enim eorum sententia est, stellis post ratas [illegible] conversiones eamdem formam eumdemque situm [illegible], in terra omnia se simili modo habere, atque eodem situ eademque forma stellae in mundo erant [illegible] [illegible] ut cum post magnam conversionem ad idem [illegible] astra redierint, ubi erant Socratis tempore, Socrates rursus ex eisdem nascatur, in easdem calamitates incurrat, ab Anyto et Melito accusetur, damnetur ab Areopagi senatu. Aegyptiorum quoque sapientes, quorum [illegible] [illegible] magni faciunt Celsus et ejus asseclae, [illegible] : nos autem cum omnia sic a Deo gubernari [illegible] ut ad nostrum sese liberum arbitrium [illegible] [illegible] ut [illegible] omnia dirigi, ut non tollatur [illegible] [illegible]; item cum naturam explicamus [illegible] [illegible] quoniam immutabilitatis divinae [illegible] [illegible] rerum cadit; non videmur [illegible] [illegible] et investigentur.

LXIX. Neque vero quisquam suspicetur nos, cum [illegible] [illegible] ex eorum esse numero, qui, licet christiani [illegible] nihilominus comprobatum a Scriptura [illegible] dogma. Ii enim e suis principiis [illegible] [illegible], ex grano tritici aut alius cujusque [illegible] resurgere spicam aut arborem. Nos autem [illegible] id quod seminatur non vivificari, nisi prius [illegible] [illegible] corpus quod futurum est; quandoquidem Deus dat illi corpus sicut vult[1]; *ita ut* quod seminatum [illegible] corruptione, surgat in incorruptione; quod in ignobilitate, surgat in gloria; quod in infirmitate, surgat in [illegible]; quod animale corpus fuit seminatum, surgat spi[illegible]

[1] [illegible]

» Quocirca doctrinam Ecclesiæ Christi retinemus, que suam pollicitationi divinæ asserimus magnitudi- impleri posse illam probantes non verbis tantum, sed argumentis. Neque enim clam nobis est, etsi cœlum ra transitura sint, ut et omnia quæ in eis sunt, verba n quæ de singulis protulit is, qui in principio Verbum apud Deum Deus Verbum [1], non præteritura esse;)e quæ erga illum sunt, ut partes erga totum, ut spe- erga genus; neque cunctamur fidem habere dicenti : elum et terra transibunt, verba autem mea non præter- ınt [2]. »

.XIII. Nos igitur non dicimus corruptum corpus redire ›ristinam naturam, ut neque corruptum tritici granum uo fieri granum tritici : sed quemadmodum e grano tri- spica exoritur; sic insitam esse corpori vim quamdam, : non corrumpitur et qua fit, ut corpus in incorruptione gat. Stoicorum vero hæc opinio est, corpus omnino rruptum ad pristinam redire naturam; eoque illos deduxit ı ratio, res post conversionem plane similes reversuras, ndemque illam priorem, quæ dissoluta est, rursus com- gem fore : idque necessariis rationibus e Dialectica petitis probare sibi videntur. Neque etiam ad absurdissimum ud præsidium confugimus, *omnia esse Deo possibilia.* Sci- us enim illud *omnia* non complecti ea, quæ fieri posse re- ıgnat et cogitari. Dicimus etiam Deum turpia non posse; ioqui Deus posset non esse Deus. Nam si quid turpe Deus ıcit, Deus non est. Quod autem ponit Deum non velle quæ ınt contra naturam, distinguendum est. Verbis illis si quis ıalitiam designat, negamus et nos Deum velle quæ contra ıaturam sunt, quæ mala sunt, quæ rationi sunt contraria : in autem quidquid consilio Dei et voluntate fit, id neces- ıario confitendum est non fieri contra naturam, quæcum-

[1] I Joan. I, I. — [2] Matth. XXIV, 35.

que Deus facit, hæc licet incredibilia sint aut quibusdam incredibilia videantur, non sunt tamen contra naturam. Quod si verba urgere oportet, dicemus quædam esse supra naturam, prout hanc vocem plerique intelligunt, quæ Deus efficere possit : ut cum hominem supra naturam humanam efferens, participem facit melioris diviniorisque naturæ, eumque ita conservat, quamdiu is, qui conservatur, per ea quæ facit, ita se velle probat.

XXIV. Jam cum concesserimus Deum nihil velle indecorum sibi, utpote quo divina sua natura tolleretur, non gravabimur fateri, siquid turpe homo pro sua gravitate voluerit, Deum id facere non posse. Nec vero nos, qui veritatis amore Celsi placita perpendimus, ita contentiose ejus dictis repugnabimus, ut illi non assentiamur asserenti Deum nec vitiosorum desideriorum nec inordinatarum libidinum, sed rectæ justæque naturæ Deum esse, quippe qui omnis honesti fons est et principium. Fatemur quoque Deum posse vitam animæ largiri sempiternam, nec solum posse, sed etiam reipsa largiri. Atque ex his quæ dicta sunt hactenus, intelligere licet nobis molestum non esse id quod Celsus objicit ex Heraclito, *cadavera vel stercoribus esse viliora* : quanquam hac de re dicere quis potest vilia quidem esse stercora, non autem humanum cadaver, quod anima incoluit, et præsertim, si fuerit studiosa virtutis. Hoc enim æquiores leges donari sepultura volunt, idque honorifico ritu qui tum adhiberi solet : ne videlicet humanum corpus, ut cætera bestiarum, projicientes, animam e corpore egressam quantum in nobis est afficiamus contumelia. Sit igitur absurdum immortalitatem a Deo dari grano tritici, aut rei quæ seminatur in corruptione; sed spicam ex grano natam seu id quod surgit in incorruptione, immortale fieri non est absurdum. Denique, si Celsum audias, Deus ipse rerum omnium ratio est; sed ex nobis, ejus est filius; de quo phi-

losophantes dicimus: «In principio erat Verbum, et Verbum »erat apud Deum et Deus erat Verbum[1]. » Sed et fatemur Deum nihil contra rationem, nihil contra seipsum posse facere.

XXV. Jam videamus quæ sequuntur apud Celsum. Sic ille: «Cum igitur Judæi peculiari quadam gente constituta »latas pro suo ingenio leges etiam nunc observant, et reli»gionem quæ qualiscumque sit, patria est tamen, conser»vant, faciunt perinde ac cæteri homines, qui patria insti»tuta sequuntur, qualiacumque sint. Atque ita fieri condu»cibile videtur: tum quia aliæ aliis leges in mentem venere, »et servari oportet ea quæ publice constituta sunt; tum »quod probabile est diversas terræ partes diversis potesta»tibus, quasi quasdam præfecturas, commissas ab initio, »eodem nunc modo administrari. Et recte cum singulis agi»tur, cum reguntur ea ratione, quæ illis potestatibus placet; »nec fas est dissolvere quæ pro suis quæque locis jam tum »ab initio instituta sunt. » Hic Celsus indicat Judæos ab Ægyptiis oriundos peculiarem postea constituisse gentem, leges tulisse, easque observare. Atque ut ne verba ejus iteremus, significat e re fuisse, ut patriam religionem tuerentur, quemadmodum cæteræ gentes propria sua instituta retinent. Quin et arcaniorem, cur id utile fuerit, causam affert, cum subindicat eos, quibus sortito obtigit quibusdam terræ partibus præesse, suam ad condendas leges operam legislatoribus commodasse. Statuit igitur Judæorum regioni gentique illam incolenti aliquem aut aliquos invigilasse, quo vel quibus collaborante vel collaborantibus Moysi leges Judaicæ sancitæ sunt.

XXVI. « Atque oportet, *inquit*, servare leges, tum quia »alias aliis constituere leges placuit, et servari oportet ea »quæ publice constituta sunt; tum quia probabile est di»versas terræ partes diversis potestatibus, quasi quasdam

[1] Joan. I, 1.

» præfecturas, commissas ab initio, eodem nunc modo ad-» ministrari. » Deinde Celsus quasi eorum oblitus quæ contra Judæos dixit, nunc ipsos generali laude, quam patriorum institutorum retinentibus impertit, complectitur, cum ait: « Præclare cum singulis agitur, si reguntur ea ratione, quæ » potestatibus illis placet. » Ac vide an non, quantum in se est, Judæum velit in suarum legum observatione perseverare, quasi impium futurum si ab illis abscederet. Ait enim: « Nec fas est dissolvere quæ pro suis quæque locis jam tum » ab initio instituta sunt. » Hic illum eademque cum illo sentientes interrogaverim lubens : ecquis ille fuit, qui terræ partes ab initio alias aliis distribuerit inspectoribus? Ecquis Judæorum regionem et Judæos ipsos commisit illi vel illis Præsidibus qui illam sortiti sunt? An Jupiter, ut loqui amat Celsus, Judæorum gentem regionemque cuidam aut quibusdam credidit, voluitque ut, cui obtingeret, is tales Judæis leges imponeret? An id factum est præter Jovis voluntatem? Utrumvis respondeat, vides angustias esse. Nisi autem ab uno quopiam partes terræ Præsidibus distributæ fuerint: ergo singuli quique fortuito et sine superioris nutu terram partiti sunt : quod absurdissimum est et summi Dei providentiam tollit.

XXVII. Qui vero partes terræ in quasdam præfecturas divisæ ab illis Præsidibus administrentur, explicet qui voluerit. Doceat idem ille quomodo singulorum recte se res habeant, cum ex illorum Præsidum voluntate reguntur: an exempli causa Scytharum leges rectæ sint, quæ patres interfici permittunt : an Persarum, quæ matres filiis nubere, filias a patribus duci uxores non prohibent. Sed quid opus est me, collectis e scriptoribus variarum gentium legibus, inquirere, num recte serventur leges, quas illis Præsidibus ferre libitum est? Celsus nobis dicat quomodo nefarium sit violare patrias leges quæ matres et filias duci sinunt; quæ

eatam esse mortem suadent, cum suspendio accersitur; uæ purgari affirmant eos qui se in ignem injiciunt conumptique ex hac vita exeunt : item cur nefas sit violare lees vel Taurorum, quæ Dianæ jubent hospites immolari; el quorumdam in Libya populorum, apud quos liberi Saurno mactantur. Cæterum e Celsi sententia consequens est, udæos non sine crimine violaturos esse patrias leges, quæ etant alium a rerum omnium conditore Deum adorari. Consequens est etiam pietatem non sua natura sed consensu, et opinione divinam esse virtutem. Apud quosdam enim pium est colere crocodilum, dum id quod ab aliis colitur, manducant; apud alios vero cultus vituli pietati ducitur; et rursus alii pium esse judicant hircum in Deos referre : ita ut idem homo, qui pius esset ex quibusdam legibus, ex aliis impius esse posset : quo quidem nihil absurdius.

XXVIII. Dixerint fortasse pium esse qui patria instituta sequitur; minime vero impium, qui aliorum non observat instituta : rursus non esse impium, licet apud quosdam impius habeatur, qui patria servans instituta, impugnat et epulando absumit ea, quæ populi aliis astricti legibus colunt. Hæc autem vide an non multam de justo, sancto, et pio perturbationem inducant. Sic enim non distinguitur pietas, non propriam naturam habet, nec quidquam aliud quo pius illos judicare possis, qui pietatem sectantur. Itaque si pietas, si sanctitas et justitia sunt ex earum rerum numero, quæ tales non sunt nisi comparate; ut res pia sit aut impia, prout cum diversis legibus comparatur; cogita an non idem de temperantia, de fortitudine, de prudentia, de scientia et de aliis virtutibus dicere liceat : qua tamen sententia nihil absurdius. Atque hæc a nobis hactenus dicta sufficere possent iis, quibus satis esset contra Celsum afferre id quod simplicius est et vulgarius; quoniam vero putamus hoc scriptum in quorumdam, qui res altius scrutantur, manus

perventurum esse; age pauca ex reconditioribus proferre tentemus. Res est abstrusa et scrutatu difficilis. Agitur enim de distributione, qua terræ partes ab initio aliæ aliis inspectoribus creditæ sunt. Sed præsertim demonstremus, quoad ejus fieri poterit, nostram doctrinam iis immunem esse absurdis, quæ supra memorata sunt.

XXIX. Ac mihi quidem videtur Celsus non recte a quibusdam accepisse occultiores hujusce distributionis rationes, quas tamen aliquo modo attigit Græcanica historia. In ea enim ii, qui pro diis habebantur, secum invicem concertasse leguntur de Attica: et apud poëtas quidam ex illis diis quædam loca sibi magis arridere cordique esse confitentur. Quibus quædam similia videntur in Barbarorum maximeque Ægyptiorum historia de Ægypti in provincias divisione. Illic enim legitur Saïn sortito obtigisse Minervæ, quæ etiam Atticæ provinciam possidet. Et Ægyptiorum sapientes innumera id genus narrant: nec scio an non etiam Judæos eorumque regionem in hac divisione comprehendant. Verum de his satis auctoritatum, quæ divina doctrina non nituntur. Nos vero dicimus Moysen prophetam Dei sincerumque ejus cultorem de illa partium terræ divisione locutum esse in Deuteronomii Cantico: « Quando, *inquit*, dividebat » altissimus gentes, quando separabat filios Adam; constituit terminos populorum secundum numerum Angelorum » Dei. Et factus est pars Domini populus ejus Jacob; funiculus hæreditatis ejus Israel[1]. » De eadem illa gentium distributione Moyses in libro, qui inscribitur Genesis, hæc quasi historice narrat: « Erat universa terra labium unum, et una vox omnibus. Cumque proficiscerentur *de Oriente*, invenerunt campum in terra Sennaar et habitaverunt in eo[2]. » Et paulo post: « Descendit, *inquit*, Dominus ut videret » civitatem et turrim, quam ædificaverant filii hominum, et

[1] Deut. XXXII, 8, 9. — [2] Gen. XI, 1, 2.

» dixit Dominus : Ecce unus est populus et unum labium omnibus : cœperuntque hoc facere, nec desistent a cogitationibus suis, donec eas opere compleant, venite igitur et descendamus, et confundamus ibi linguam eorum, et non audiat unusquisque vocem proximi sui. Atque ita divisit eos Dominus ex illo loco super faciem omnis terræ, et cessaverunt ædificare civitatem et turrim. Et idcirco vocatum est nomen ejus confusio, quia ibi confudit Deus labia universæ terræ, et inde dispersit eos Dominus super faciem totius terræ[1]. » Et in libro qui Sapientia Salomonis vocatur, mentio quoque fit de illa linguarum confusione quam secuta est gentium divisio. Sic enim ibi de Sapientia : « Hæc et in consensu nequitiæ cum gentes confusæ fuissent, scivit justum, et conservavit sine querela Deo, et in filii misericordia fortem custodivit[2]. » De quibus longa et arcana fuerit disputatio. Sed me deterret istud : « Sacramentum Regis abscondere bonum est[3], » ne doctrinam de animabus quæ in corpora, sed non ex corporibus migrant, profanis auribus instillando, sancta canibus dare et margaritas ante porcos projicere videar. Impium enim sit prodere arcana divinæ sapientiæ, de qua pulchre scriptum est : « In malevolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis[4]. » Satis ergo fuerit historico more exhibere quæ occulte quasi historia tradita sunt, ut qui possunt, sibi ipsi loci hujus intellectum quærant.

XXX. Sic igitur intelligenda res est. Qui omnes in terra utebantur una quadam divina lingua, in illa utenda perstitere, quamdiu inter se consenserunt : nec se dimovent ab Oriente, donec illis lumen et luminis æterni splendor sapit. Iidem illi ab Oriente recedunt, cum res illis ab Oriente alienæ placent; tumque campum inveniunt in terra Sennaar, (quæ vox idem sonat ac dentium excussio, quaque

[1] Gen. II, 5, 6, 7, 8, 9. — [2] Sap. XII, 5. — [3] Tob. X, 7. — [4] Sap. I, 4.

significatur eos amisisse ea, quibus aluntur) ibique habitant. Cum autem colligere materias volunt, et cœlo res conjungere quæ conjungi non sunt idoneæ, ut per res materia concretas ad res materia solutas affectent viam; tum dicunt : « Venite, faciamus lateres et coquamus eos igne. » Sed postquam, firmatis compactisque luto et materiis, ex lateribus lapides et ex luto bitumen efficere tentarunt, urbemque ex iis et turrim ædificare, cujus culmen putabant, quæ sua erat altitudo extollens se adversus cognitionem Dei, ad cœlum posse pertingere; tunc, prout magis aut minus ab Oriente discesserunt, rationeque habita conversionis laterum in lapides et luti in bitumen totiusque ex illis rebus constructi ædificii, traduntur Angelis plus minusve molestis, his aut illis, donec suorum scelerum pœnas persolverint : ab istis Angelis qui suam unicuique eorum linguam indiderunt, in diversas pro suis meritis terræ partes abducuntur : ita ut hi quidem in regionem æstuosam, illi in aliam suos frigore incolas cruciantem; alii in cultu difficilem, alii in cultu faciliorem : alii in feris refertam, alii in minus ferarum habentem deducantur.

XXXI. Observent deinde acutiores, qui in historia, præter ea quæ vere gesta narrat, aliquid reconditius norunt perspicere, observent, inquam, eos, qui primam linguam servavere nec ex Oriente egressi sunt, in Oriente remansisse orientalemque linguam retinuisse; eos præterea solos partem fuisse Domini, populum ejus dictum Jacob, Israel fuisse funiculum hæreditatis ejus; eosque solos subjectos fuisse Præsidi, qui non illos regendos suscepit, ut puniret; quod alii aliarum nationum Præsides fecerunt. Animadvertant insuper, quoad hominibus licet, in illa societate, quam Dominus ut præstantiorem partem sibi assignaverat, committi peccata, primum tolerabilia, nec hujusmodi ut propterea relinqui deberent; deinde graviora, sed quæ tamen

rri possent; id accidere diutius; remedia semper adhiita; illos ad Deum ex intervallis reversos esse; advertant uoque illos pro suis peccatis traditos fuisse aliarum regioum Præsidibus, ac primum lenius punitos inflictaque pœna uasi eruditos in propria rediisse; postea potestatibus traditos uisse acerbioribus, Assyriis nempe et Babyloniis, ut Scripura vocat; postremo, cum adhibita remedia malitiam semper crescentem non compescerent, dispersos in alias partes fuisse ab aliarum regionum Præsidibus: dissimulante interim et negligente suo Præside, ut ipse vicissim, quasi se, quod æquum erat, ulciscens, potestate accepta, ex aliis gentibus quos posset adduceret, leges illis daret, vivendi normam præscriberet, perduceretque ad finem, ad quem perduxit eos ex prima natione, qui non peccaverant.

XXXII. Jam hinc discant harum rerum intelligentes, multo cæteris valentiorem esse, cui obtigere primi illi homines qui non peccaverunt: si quidem potuerit undecumque eligere quos voluit, illos iis eripere quibus in pœnam traditi fuerant, leges illis imponere eamque vitæ normam dare, quæ ad inducendam pristinorum scelerum oblivionem conduceret. Verum hæc omnia occulte, ut præmonui, eaque tantum mente dicta sint, ut indicem unde confuse audierunt ii, a quibus memorata Celsus accepit verba, « diversas terræ partes diversis potestatibus, quasi quasdam » præfecturas, commissas ab initio, eodem nunc modo ad» ministrari. » Quoniam vero qui suis peccatis ab Oriente recesserunt, traditi sunt « in reprobum sensum et in pas» siones ignominiæ, in desideria cordis eorum, in immun» ditiam[1], » ut peccato saturati illud odio tandem haberent, Celso non assentimur asserenti, iis in inspectoribus diversis terræ partibus præpositis deberi, quod recte se res singulorum habeant. Neque etiam eam agendi rationem sequi

[1] Rom. 1, 28, 26, 24.

volumus, quæ illis placet. Scimus enim fas esse leges regionum ab initio constitutas violare, iisque leges anteferre præstantiores ac diviniores, quas Jesus ut potentior sancivit, « eripiens nos de præsenti sæculo nequam[1], *et* de principibus hujus sæculi qui destruuntur[2]; » contra vero impium esse non se illi subjicere, qui sanctior fortiorque Principibus omnibus aperte visus est, et cui Deus, ut Prophetæ ante multa sæcula, dixit : « Postula a me et dabo tibi gentes » hæreditatem tuam et possessionem tuam terminos terræ[3]. » Et certe factus ille est expectatio nostra, qui e gentibus credidimus in eum et in summum Deum ejus patrem.

XXXIII. Cæterum hæc non solam propositam de inspectoribus opinionem refutant; sed etiam quodam modo occupant ea quæ Celsus contra nos infra disserit : « Accedat[4], » *inquit*, secundus : et interrogabo eos unde veniant; quemnam habeant auctorem patriarum legum. Nullum afferent : » quippe qui inde oriundi sunt, nec aliunde habent doctorem et ducem. Attamen defecerunt a Judæis. » Venimus igitur nos in novissimis hisce diebus, cum Jesus ad nos advenit, ad *manifestum montem Domini*, qui Verbum *est omni* verbo excellentius, *ad Dei Domum*, quæ est Ecclesia Dei viventis, *columna et firmamentum veritatis*[5]: et videmus quomodo in summis montibus ædificetur[6], hoc est in propheticis sermonibus, qui fundamentum ejus sunt[7]. Exaltatur autem hæc domus super omnes colles, id est super eos, qui videntur apud homines sublime quidpiam in sapientiæ et veritatis studio polliceri. Nos gentes omnes ad illum accedimus montem, ad illum agminatim venimus, et nos invicem ad religionem in postremis diebus a Jesu constitutam cohortamur his verbis : « Venite ascendamus ad montem

1 Galat. I, 4. — 2 I Cor. II, 6. — 3 Psal. II, 8.
4 Vide D. Guillon, tom. II, pag. 186 et seq.
5 I Tim. III, 15. — 6 Isai. II, 2. — 7 Ephes. II, 20.

›mini et ad domum Dei Jacob, et annuntiabit nobis am suam, et ambulabimus in ea. Exivit enim de Sion x[1], » et inter nos constituta est spiritalis. Sed et *exivit bum Domini de Jerusalem*, ut quocumque dispergatur nter gentes judicet, eligens quos dociles videt, indociles ·o, qui magno numero sunt, redarguens. Sciscitantibus tem unde veniamus et quisnam sit dux noster, responmus nos Jesu imperiis accersitos venire *conflatum in vo:res gladios*, quibus animi nostri antea ad bella inferenda ıgerendasque contumelias utebantur; et convertimus in ılces lanceas quibus olim irati feriebamus. Nec enim jam ontra gentem ullam arma capimus, nec bellum gerere iscimus, facti pacis filii per Jesum, quem sequimur ducem, relictis illis, quibus adhæserunt patres nostri, et sub [uibus hospites *testamentorum* eramus[2]. Ab illo legem accepimus, qua cum nos ab errore liberaverit, idcirco graias illi agentes dicimus : « Vana patres nostri simulacra › habebant, nec ullum est inter illa quod pluat[3]. » Præses igitur noster et doctor e mediis Judæis egressus verbo suæ doctrinæ pascit universum orbem. Atque his in antecessum dictis pro viribus ea refutavimus quæ verbose nobis a Celso objecta sunt, conjungentes ejus dictis ea quæ nobis contra dicenda erant.

XXXIV. Ne tamen quæ Celsus inseruit prætermittamus, illa recitare juvat : « Hujusce rei testis est, *inquit*, Herodo» tus, cujus hæc sunt : — « Qui Maream et Apim habitant « in Libyæ confiniis et Ægypti, ii cum sibi viderentur ad « Libyam magis quam ad Ægyptum pertinere, et ægre fer« rent se sacrificiorum legibus prohiberi a vaccis, miserunt « ad Ammonem qui dicerent sibi nihil esse commune cum « Ægyptiis, se extra Delta sedes habere, non ejusdem esse « cum illis sententiæ, proinde rogare ut sibi liberum esset

[1] Isai. II, 2, 3. — [2] Ephes. II, 12. [3] Jerem. XVI, 19; XIV, 22.

« quibusvis vesci carnibus. Deus tamen illa non permisit,
« hac data ratione, Ægypti esse quæcumque loca Nihil inun-
« dans irrigaret, et Ægyptios illos omnes, qui infra Elephan-
« tinam urbem ex hoc flumine bibunt[1]. » — Hæc Herodotus.
» Atqui Amnon de rebus divinis nihilo deterior est Judaicis
» Angelis. Ex quo efficitur æquum esse suos quemque ritus
» observare. Atque hinc est quod, etiamsi magna eorum est
» pro singulis gentibus differentia, nulla tamen earum sit,
» quæ non optimos esse suos autumet. Qui in Æthiopia Me-
» roen incolunt, ii solos Jovem et Bacchum venerantur: Ara-
» bes Uraniam et Liberum solos; Ægyptii omnes Osirim et Isi-
» dem colunt; Saïtæ Minervam; Naucratitæ, nec ita du-
» dum, Serapin retulerunt in deos; alii alios pro suis quique
» legibus. Nam alii ovibus, quas ut sacras colunt, absti-
» nent; alii capris; crocodilis alii; alii vaccis, porcos vero
» abominantur. Apud Scythas vesci hominibus pulchrum
» est: ex Indis nonnulli sanctum existimant parentes devo-
» rare. Hæc omnia testatur Herodotus, quod ut confirmem,
» en ipsius verba. — « Siquis, dàta hominibus optione, ju-
« beret eas eligere leges quas judicarent optimas, omnes
« suarum quisque regionum leges anteferrent; suas enim
« singuli existimant cæteris esse multo præstantiores. Unde
« insanum esse oporteat, qui hunc hominum sensum ludibrio
« habet. Sic autem omnes homines de suis sentire legibus,
« cum multis astruere liceat argumentis, tum hoc maxime.
« Darius imperii sui initio convocavit ad se eos e Græcis qui
« tum in aula aderant, eosque interrogavit qua mercede
« vellent defunctos parentes suos comedere. Qui cum res-
« pondissent id se nulla mercede facturos, Darius postea
« arcessivit ex Indis illos qui Callatiæ vocantur quique pa-
« rentes comedere solent, eosque coram Græcis quibus
« interpres Indorum responsa explicabat, percontatus est

[1] Herod. lib. II.

quo pretio adduci possent ad cremandos parentes mortuos. Hic vero exclamarunt illi regemque bona verba dicere jusserunt. Itaque manent etiamnum utrisque suæ leges : ut Pindarus recte cecinisse videatur legem omnium esse regem[1]. »

XXXV. In his omnibus eo videtur spectare Celsus ut robet oportere omnes homines patriis legibus vivere, neue hac de re reprehendi posse : Christianos vero, qui non peculiarem ut Judæi gentem constituunt, injuria leges patrias deseruisse, ut ad Jesu doctrinam adhærescerent. Dicat igitur nobis utrum hi, qui philosophiæ dantes operam excusserunt superstitionem, et ita patria instituta deserunt ut cibis vescantur in patria vetitis, ex officio faciant an præter officium? Nam si philosophia, si doctrina contra superstitionem data efficere potest, ut, spretis patriis legibus, cibos a majoribus prohibitos comedere liceat ; cur non Christiani idem, atque philosophi, facere sine crimine possent? præsertim cum eorum doctrina vetet statuarum atque simulacrorum rationem habere et hærere in rebus a Deo creatis, sed his transcensis ad Conditorem animam attollere jubeat. Quod si Celsus aliive ejus asseclæ, ut sua principia constanter teneant, dixerint patrias leges vel philosopho esse custodiendas; accidet ut, qui philosophi inter Ægyptios degent, perridicule cepis abstineant, ut patria servent instituta; aut quibusdam corporis partibus, puta capite vel humero, ut ne ritus a majoribus sibi traditos violent. Taceo nunc eos Ægyptios qui crepitus ventris in honore habent. Nam si quis eorum philosophiæ studens hos patrios ritus observet, nonne ridiculus fuerit, et indigna philosopho fecerit? Quisquis ergo a Christiana doctrina Deum rerum omnium conditorem adorare didicit, et propter leges patrias in statuis et simulacris hæret, nec vult

[1] Herod. lib. III.

animo ad Conditorem assurgere, is nihil differt ab eis, qu licet philosophiæ documenta acceperint, timent tamen quæ non timenda sunt, et impium esse ducunt quibusdam carnibus vesci.

XXXVI. Qualis est ille Herodoti Ammon, cujus verba Celsus usurpavit, ut probaret oportere singulos patria instituta sequi? Per eum enim non licet iis, qui Maream et Apim in Libyæ confiniis habitant, vaccis libere vesci: quæ res tamen est non modo per se indifferens, sed nec impedit quin probus quis et bonus sit. Ac si Ammon ille idcirco illis vaccarum esu interdixisset, quod istud animalium genus ad agriculturam utile est, quodque præterea per vaccas fit generis propagatio, non sine causa interdixisse videretur: sed ea tantum ratione vult ab illis Ægyptiorum leges de vaccis observari, quia Nili aquam bibunt. Quod addit, « Ammonem de rebus divinis annuntiandis nihilo esse Ju- » dæorum Angelis deteriorem, » hoc dicto Angelos incessit rerum divinarum apud Judæos præcones. At quid illi dicant, aut cur apparuerint, non intellexit. Vidisset enim de bobus Deo non esse curam, vel cum de illis aliisve brutis animantibus leges constituit; sed hæc propter homines scripta esse quibus sub hoc velamine naturales quædam veritates investigandæ proponuntur. Ait igitur Celsus nihil injustum facere, qui proprios suos ritus observat: unde consequens est injustos non esse Scythas, cum ex patriis institutis homines devorant: et Indos illos, qui pietatis esse putant parentes comedere, recte facere, aut saltem non injuste. Et quidem Herodoti testimonium affert, quod huic opinioni favet, debere quemque patriis legibus obsequi; et probari ipsi videntur Indi illi Callatiæ qui suos parentes devorant, quique rogati a Dario qua mercede hanc legem abrogarent, magnis clamoribus jusserunt bona verba dicere.

1 Cor. IX, 9.

XXXVII. Itaque cum duæ generatim sint leges, naturæ
era cujus Deus auctor, altera urbibus scripto data; ubi
ipta divinæ non adversatur, illam decet a civibus obser-
i, et legibus exteris anteponi: sed ubi scriptæ legi lex
uræ, hoc est Dei, contraria præcipit, vide an non ratio
it, ut scriptis legibus valere jussis, spretaque legislato-
n voluntate, soli Deo legislatori pareatur, et ex ejus
escripto vita componatur, etiamsi id facientem pericula,
ores innumeri, mors, ignominia manerent. Cum enim
, quæ Deo placent, sæpe diversa sint a quibusdam legi-
is pro societate constitutis, et impossibile sit Deo simul
quarumdam legum latoribus placere; absurdum fuerit
tiones illas contemnere quibus rerum omnium conditori
iceri potest; illas autem eligere, quibus, placendo impiis
gibus earumque fautoribus, Deo displiceremus. Jam si
ioni consentaneum est in aliis rebus naturæ legem, quæ
i lex est, legi scriptæ et ab hominibus contra Dei legem
æ anteferri; quanto magis id in Dei legibus faciendum
t? Non igitur, ut Æthiopes, qui circa Meroen habitant,
vem et Liberum, quos solos deos illis agnoscere visum
, adorabimus; neque omnino deos Æthiopicos Æthio-
m ritu venerabimur; neque, ut Arabes, Uraniam et Bac-
um solos pro diis habebimus; neque nobis deorum loco
int ii, in quibus sexus distinguitur (Arabes enim Ura-
im pro fœmina et Bacchum pro mare colunt): neque,
Ægyptii omnes, deos reputabimus Osiridem et Isidem:
que diis accensebimus, ut Saïtis placet, Minervam. Et si
iscis quidem Naucratitis alia Numina, recentioribus au-
m Serapin qui nunquam Deus fuerat, colere visum est;
s certe in deorum numerum non referemus Deum recen-
m, qui antea non erat, qui notus antehac hominibus non
it. Neque enim Dei filius qui « [1] primogenitus est omnis

[1] Colos. 1, 15.

omnes complectentem, et rationem in se continentem quidquid rationis est in rebus, quæ juxta naturam et præcipue et ad universitatis utilitatem factæ sunt. Hanc rationem dicimus animæ Jesu, præ cæteris animabus, consociatam et conjunctam fuisse; utpote qui solus rationem ipsam, sapientiam ipsam, justitiam ipsam summe participare potuerit.

XL. Quoniam vero postea Celsus de diversis legibus addit, recte Pindarum dixisse, legem omnium esse regem, nos etiam hac de re disseramus. Heus tu, ecquam legem dicis omnium esse regem? Nam si de legibus loqueris, quibus urbes singulæ astringuntur, falsum hoc effatum erit: non enim lex eadem omnibus imperat; et dicere debuisti, leges omnium sunt reges. Nam in singulis *gentibus* est aliqua lex, quæ omnium rex est. Sin legem proprie sic vocatam intelligis, hæc natura quidem est *omnium rex*: tametsi, sicut sunt latrones qui leges violant, sic illam nonnulli detrectant latronumque more sine ulla *justitia* vivunt. Itaque nos Christiani, qui legem agnoscimus natura omnium regem et quæ eadem est ac divina lex, ad illam exigere mores conamur, atque adeo leges impias rejicimus.

XLI. In iis quæ sequuntur apud Celsum, quamvis perpauca Christianos tangant, ad Judæos autem spectent fere omnia, illa tamen videamus: « Si Judæi, *inquit*, hac mente » suas leges firme retinent, non sunt illi quidem reprehen- » dendi; sed potius illi, qui, suis relictis, Judaicas obser- » vant. Sin autem se efferunt quasi majore *sapientia* præ- » diti, aliorumque societatem quasi non perinde puram » aversantur, jam audierunt eorum de cœlo *sententiam*, ut » cæteras prætermittam, sibi propriam non esse, eamdem- » que, teste Herodoto, apud Persas viguisse: *Mos enim illis* » *est*, inquit, *in celsissimis montibus victimas Jovi mactare*, » *Jovem appellando totum hoc cœli convexum*. Atqui parum

nteresse arbitror Jovem appellari, aut Excelsum, aut Zenem, aut Adonaï, aut Sabaoth, aut Ammonem ut Egyptii vocant, aut Papæum ut Scythæ. Neque etiam liis propterea fuerint sanctiores, quod circumciduntur; unc enim usum Ægyptii et Colchi prius habuerunt: neque quod porcina carne abstinent, hac enim et Ægyptii, nec solum ea, sed etiam capris, ovibus, bobus et piscibus abstinent; Pythagoras vero ejusque discipuli fabis et animatis omnibus. Nec vero eos Deo probari cordique esse præ cæteris credendum est, aut ad illos solos mitti Angelos, quasi fortunatam quamdam regionem obtinuissent. Illos enim et eorum regionem videmus quid gratiæ acceperint. Facessat ergo grex ille suæ arrogantiæ pœnas luens: si quidem non cognoscit magnum Deum, sed a Moyse fascinatus et deceptus, se in ejus disciplinam magno suo malo dedit. »

XLII. Atque[1] his, ut perspicuum est, Celsus Judæos criminatur, quasi falso se putarent peculiarem esse, præ cæteris gentibus, summi Dei portionem; et illos incusat arrogantiæ, quod Dei magni cognitionem, quam non habent glorientur; cum contra fascinati a Moyse et decepti suo magno malo se in ejus disciplinam tradiderint. Sed a nobis jam supra saltem ex parte dictum est, quam augusta, quam eximia fuerit societatis Judaïcæ ratio, dum essent apud eos, quasi totidem symbola, Dei urbs et templum sacræque ibidem et in altari ceremoniæ peragi solitæ. Quod si quis animo consilium legislatoris contemplatus, et ad ejus ordinationem Judaïcos mores exigens, illos comparet cum cæterarum gentium agendi ratione; nulla gens est, quæ magis illi admiratione digna videatur. Illinc enim, quantum inter homines fieri potest, expulsa fuerant quæcumque generi humano inutilia sunt, retenta illa sola, ex

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 188 et seq.

quibus capi fructus poterat. Unde apud eos nec athletarum, nec scenicorum, nec circensium erant certamina: non fœminæ, quæ suam venderent formam cuilibet inanem voluptatem quærenti atque adeo constitutis propagationis humanæ legibus injuriam inferenti. Et illud apud eos quale fuit, doceri jam tum a teneris unguiculis sese supra naturam omnem sensibilem evehere, inclusum in ea Deum non existimare, sursum illum et supra corpora quærere? Tum quanti fuit, vix natos et adhuc balbutientes didicisse animæ immortalitatem, subterranea tribunalia, mercedem recte viventibus destinatam? Quæ quidem omnia pueris et puerilia sapientibus veluti sub fabularum involucro narrabantur; sed erga eos, qui diligentius inspicere hæc arcana et in hac inquisitione proficere volebant, hæ ut ita loquar fabulæ transformabantur in veritatem, quæ iis involuta erat. Certum quoque est eos, ut populum decebat qui Dei portio vocabatur, despicatos esse omne divinationis genus, utpote qua decipi homines solent, quæque a malis dæmoniis potius, quam a præstantiore quadam natura proficiscitur; et rerum futurarum notitiam ab iis viris esse sciscitatos, quorum animæ propter summam suam integritatem supremi Dei Spiritum acceperant.

XLIII. Tum istud, neminem ejusdem religionis posse diutius sexennio servire, quam rationi consentaneum, quam erga herum et servum juste constitutum sit, quid attinet dicere? Non igitur Judæis eadem est ac cæteris gentibus ratio suas firme retinendi leges: imo damnandi essent, si suarum legum excellentiam non sentirent, si eodem modo atque reliquarum gentium leges, sibi scriptas illas esse existimarent. Itaque velit nolit Celsus, Judæi sunt majore sapientia præditi, non solum quam vulgus hominum, sed etiam quam hi qui pro Philosophis habentur. Hi enim licet præclara multa disputent, ad simulacrorum tamen dæmo-

numque cultum prolabuntur; Judæorum vero vel vilissimus in solo Deo mentis aciem defigit; atque hac de causa merito *se efferunt*, *et aliorum* ut impiorum et profanorum *societatem aversantur*. Utinam contra legem non peccassent, occisis primum Prophetis, dein Jesu per insidias sublato: nunc haberemus cœlestis illius civitatis exemplum, quam Plato meditatus quidem est, sed nescio an tantum potuerit, quantum Moyses ejusque successores, qui genus electum, gentem sanctam Deoque dicatam pura doctrina imbuerunt et ab omni superstitione avocarunt.

XLIV. Quia vero contendit Celsus quibusdam gentibus communia esse cum Judæis, quæcumque isti augustiora habent, age, hæc quoque consideremus. Putat igitur unum et idem esse, cœlum aut Deum colere, aitque Persas, qui Jovi in celsissimis montibus victimas mactant, idem facere ac Judæi. At non videt a Judæis, ut unum Deum, sic unam orationis domum, unum holocaustorum altare, et unam sacri suffitûs aram, et unum Dei summum sacerdotem agnitum fuisse. Nihil igitur Judæis commune est cum Persis in celsissimos montes, qui multi sunt, ascendentibus, ibique sacra facientibus legis Mosaicæ sacris omnino dissimilia. Quippe figura rerum cœlestium et umbra erant[1] illa sacra quæ peragebant Judæorum sacerdotes ex legis præscripto, sed clam et occulte explicabant quæ mens esset sacrificiorum, et quarum rerum signa essent. Persæ igitur totum hoc cœli convexum appellent Jovem, nos vero neque Jovem, neque Deum dicimus esse cœlum; ut qui scimus naturas quasdam Deo inferiores supra cœlos atque adeo supra naturam omnem sensibilem elatas fuisse: de quo istud intelligimus: « Laudate Deum, cœli cœlorum, et aquæ quæ » super cœlos sunt laudent nomen Domini[2]. »

XLV. Pauca etiam de eo disseramus, quod existimat

[1] Hebr. VIII, 5. — [2] Psal. CXLVIII, 4.

Celsus, nihil interesse Jovem appellari aut Excelsum, aut Zenem, aut Adonai, aut Sabaoth, aut Ammonem, ut Ægyptii, aut Pappæum, ut Scythæ : monito tamen lectore redeat in memoriam eorum, quæ de illa quæstione supra diximus, cum de hujusmodi rebus Celsus nos agere compulit. Hic quoque disputo nominum naturam ab hominum arbitrio et legibus non pendere, ut animum induxit Aristoteles. Nec enim linguis quibus utuntur homines, dederunt homines originem : id intelligentibus manifestum faciunt incantationes, quas primi linguarum auctores usurparunt pro sua quisque lingua proque diversa nominum pronuntiatione. Nam, ut jam supra paucis ostendimus, quæ in certa lingua vim habebant, ea, si in aliam convertuntur, neutiquam efficient id quod efficiebant in propria. Quod idem etiam erga homines animadvertere licet. Nam si cui Græcum nomen ab ortu inditum est, hunc nomine vel ab Ægyptiaca, vel a Romana, vel ab alia quavis lingua ducto incantaveris, non eodem illum afficias modo, quo affectus esset, si nomine primum imposito fuisset incantatus : nec in Romano vocatum nomine, si in Græcum transferatur nomen, *idem* valebit incantatio, ac si facta fuisset servato primo nomine. Jam si hæc de humanis nominibus vera sunt; quid nos de nominibus cogitare oporteat, quæ qualicumque de causa divinitati tribuuntur? Exempla conferamus. Nomina Abraham, Isaac, et Jacob, in Græcum conversa, aliquid significant : et qui aut in incantando aut in jurando nominaverit Deum Abraham et Deum Isaac et Deum Jacob, quædam per naturam vel potestatem illorum nominum efficiet, adeo ut etiam dæmones victi ipsius jussis obtemperent. Sin autem dixeris : « Deus patris electi soni, et Deus risus, et Deus » supplantatoris, » nihilo magis efficies his nominibus, ac si illa pronuntiares quæ nulla potestate sunt. Item nomen *Israel* si in Græcam aliamve linguam convertatur, nullius ro-

boris erit : servatum vero et conjunctum cum iis quibuscum periti conjungere solent, efficiet id quod incantatores ex quarumdam vocum pronuntiatione sperandum esse prædicant. Idem dicendum est de voce Sabaoth in incantationibus frequenter usurpata. Nam si pro ea dicatur, Dominus virtutum, aut Dominus exercituum, aut omnipotens (diverse enim illam interpretes explicant), nihil proficitur : quod secus accidet, ut affirmant harum artium consulti, si propria sua lingua pronuntietur. De Adonaï idem quoque dicere licet. Jam si neque Sabaoth, neque Adonaï translata in eam significationem, quam Græce habere videntur, nihil efficiunt : quanto minus efficient, quanto minori virtute erunt apud eos qui, nihil interesse autumant, Jovem aut Excelsum, aut Zenem, aut Adonæum, aut Sabaoth appellari?

XLVI. Atque hæc aliaque id genus arcana in causa fuerunt, cur Moyses et Prophetæ vetarent[1], ne aliorum deorum nomen proferretur ore, quod soli Deo preces fundere profitebatur, et eorum memoria in corde servaretur, quod a vanis cogitationibus vanisque dictis purum se præstare didicerat. Hæc etiam faciunt, ut quævis tormenta perferre malimus, quam Jovem confiteri Deum. Neque enim putamus eumdem Jovem esse ac Sabaoth; imo ne quid divinum quidem esse Jovem, sed dæmonem quempiam et hominibus et vero Deo infensum, qui se hoc nomine decorari gaudet. Et Ammonem licet Ægyptii nobis intentata morte adorandum proponerent, mori præoptabimus, quam Deum appellare dæmonem illum, qui hoc nomine procul dubio Ægyptiacis quibusdam incantationibus invocatur. Dicant et Scythæ Pappæum esse summum Deum : nos illis fidem non habebimus. Nam ponimus quidem esse universitatis Deum, sed negamus proprium ejus esse nomen Pappæum, quo nomine delectatur ille, qui Scytharum solitudines, nationem

[1] Exod. xxiii, 13. Psalm. xv, 4.

et linguam sortito obtinuit. Cæterum quod nomen in Scythica vel Ægyptiaca vel in quavis alia quisque educatus est lingua Deum significat, illud Deo tribui sine peccato potest.

XLVII. Ad circumcisionem quod spectat, non eadem ejus usurpandæ causa est apud Judæos, quæ apud Ægyptios aut Colchos. Ex quo efficitur non eamdem esse circumcisionem. Quemadmodum enim ex eo quod quis eadem ratione sacra facit, non eum sequitur eidem sacra facere, aut eidem offerre preces, qui eadem in precibus postulat: sic, etiamsi quis circumcidatur, minime consequens est ejus circumcisionem ab alterius circumcisione non discrepare. Diversum enim propositum, diversa lex, diversum circumcidentis consilium faciunt, ut diversa sit etiam circumcisio. Quod quidem ut penitius intelligatur, dicendum idem esse apud Græcos omnes justitiæ nomen. Atqui tamen constat aliam esse ex Epicuro justitiam; aliam e Stoicis animam tripartitam esse negantibus; aliam ex Platonicis qui justitiam esse volunt, cum singulæ partes animæ suis quæque officiis funguntur. Item fortitudo alia est Epicuri labores ferentis ut majores effugiat; alia Stoici virtutem propter ipsam amplectentis; alia Platonici aientis fortitudinem ab irascibili animæ parte proficisci, atque illi locum circa pectus assignantis. Sic itaque diversa erit circumcisio pro diversa eorum qui circumciduntur doctrina. Verum de circumcisione nihil necesse est nos hic disserere. Qui scire volent quæ nostra sit de illa opinio, legant nostra in Pauli ad Romanos epistolam commentaria.

XLVIII. Ut igitur Judæi de circumcisione glorientur, certe illam ostendent aliam esse non solum a Colchorum et Ægyptiorum, sed etiam ab Ismaelitarum Arabum circumcisione, quamvis Ismael ab ipsorum patriarcha Abrahamo ortum duxerit, et cum illo circumcisus fuerit [1]. Aiunt Judæi

[1] Gen. XVII, 26.

circumcisionem octavæ diei præcipuam esse; quæ vero non fit octava die, non fieri nisi pro circumstantia. Ac forte usurpata est propter Angelum quemdam genti Judaicæ infestum, qui incircumcisos lædere poterat, nihil poterat vero circumcisos. Quod quidem dicet aliquis indicari ex iis quæ scripta sunt in Exodo, ubi Angelus, antequam Eliazar circumcideretur, vim inferre Moysi legitur voluisse, nihil vero potuisse, illo circumciso. Quæ res cum Sephoram non fugeret, accepto lapide filium suum circumcidit, dixitque secundum vulgata quidem exemplaria : *Sanguis circumcisionis filii mei stetit*; secundum Hebraicum vero : *Sponsus sanguinum tu mihi es*[1]. Noverat enim hujusmodi illum esse Angelum, qui aliqua posset ante effusum sanguinem, sed cujus potestas circumcisionis sanguine coërceretur. Qua de causa dixit : *Sponsus sanguinum tu mihi es*. Sed hæc quæ et paulo curiosiora videntur, nec vulgi auribus accommodata, hactenus dicere ausus, unum duntaxat addam, quod Christianum decet, et postea ad reliqua pergam. Mihi videtur aliqua illius Angeli fuisse potestas in eos e Judæis qui circumcisi non fuerant et in omnes generatim, qui creatorem solum adorabant, donec Jesus corpus non assumpsit; sed postquam corpus suscepit, istudque corpus circumcisum est, irrita illius Angeli facta est potentia in eos qui ejusdem Dei cultum amplexi non circumciduntur. Hanc enim extinxit Jesus ineffabili sua divinitate. Quocirca ejus discipulis vetitum est ne circumcisionem accipiant, illisque dictum est : « Si circumcidamini, Christus vobis nihil » proderit[2]. »

XLIX. Neque vero se efferunt Judæi de porcorum abstinentia quasi res esset magni momenti; sed quod mundorum immundorumque animalium naturam docti, causam hujus discriminis perspectam habeant, et quare sus in im-

[1] Exod. IV, 24, 25. — [2] Galat. V, 2.

mundis censeatur. Atque hæc quarumdam rerum fuerunt signa usque ad Jesu adventum : post quem, cum ejus discipulus nondum arcanam eorum rationem cognosceret diceretque : « Nunquam manducavi omne commune et immundum, » audiit : « Quod Deus purificavit, tu commune ne » dixeris [1]. » Nec igitur Judæos, nec nos ferit quod Celsus de sacerdotibus Ægyptiis refert, eos non modo suibus, sed etiam capris, ovibus, bobus et piscibus abstinere. Cum id, quod in os intrat, non coinquinet hominem, nec esca nos commendet Deo [2]; abstinentiam non gloriæ ducimus, neque gula ad comedendum adducimur. Itaque valeant per nos licet Pythagorici qui animatis abstinent. Vide autem quam dispar sit Pythagoricorum animatis abstinentiam et nostrorum Ascetarum ratio. Illi enim animatis abstinent propter fabulam de migratione animæ in varia corpora.

. . . . . Atque aliquis tam stultus et amens
Ut sacris operans sua pignora mactet ad aras.

Nos vero, siquando abstinemus, id a nobis fit, ut castigetur corpus et in servitutem redigatur [3]. Quippe volumus « mortificare membra quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, affectus, concupiscentiam malam [4] : » et nihil non experimur, ut *facta carnis* [5] mortificemus.

L. Pergit Celsus : « Nec eos Deo probari cordique esse » præ cæteris credendum est, aut ad illos solos mitti Angelos, quasi fortunatam quamdam regionem obtinuissent. » Illos enim et eorum regionem videmus quid gratiæ acceperint. » Sed hanc gentem Deo probatam fuisse inde arguitur, quod etiam ii, qui sunt a nostra fide alieni, summum Deum appellent Hebræorum Deum; quodque, quam-

[1] Act. x, 14, 15. — [2] Matth. xv, 11. 1 Cor. viii, 8. — [3] Id. ix, 27. — [4] Coloss. iii, 5. — [5] Rom. viii, 13.

ris parvo numero superfuerint, reliquiæ tamen divina potestate servatæ fuerint incolumes : ita ut nihil ab Alexandro Macedone passi fuerint, tametsi propter fœdera quædam et juramenta contra Darium arma capere recusaverint. Quin aiunt summum Judæorum pontificem sacerdotali veste indutum ab illo Alexandro adoratum fuisse, dixisseque Alexandrum sibi per somnum visum esse quempiam eadem illa veste ornatum, qui ipsi prædixerat, se totam Asiam armis esse subacturum. Nos igitur Christiani affirmamus Judæos præ cæteris Deo placuisse et fuisse probatos : hanc autem tutelam gratiamque ad nos migrasse; postquam Jesus in eos qui e gentibus crediderant, virtutem transtulit quæ prius apud Judæos erat. Hinc est quod, licet multa tentarint Romani ut Christianos pessumdarent, consilium tamen ad exitum perducere non potuerunt. Pro illis enim pugnabat Dei manus, volentis ut ex uno Judææ angulo verbum suum in totum genus hominum propagaretur.

LI. Sed quoniam pro viribus ad Celsi Judæos eorumque dogmata insectantis calumnias respondimus, age, sequentium examine ostendamus arrogantiæ verti non debere, quod nobis magni Dei notitiam vindicamus; nos Moysis aut ipsius Jesu nostri Salvatoris præstigiis non fuisse circumventos; quin potius nos magno nostro commodo Deum in Moyse loquentem audire, et Jesum, quem Deus ipse Deum esse testatur, ut Dei filium recipere, cum spe fore, ut, si ejus præceptis vitam componimus, maxima bona consequamur. Quæ vero nos hic interrogat, « unde veniamus? » quem habeamus ducem? quænam sit ejus lex? » ea lubens prætereo. Hæc enim omnia jam occupavimus. Quod ait nihil nos differre ab Ægyptiis, qui aut hircum, aut arietem, aut crocodilum, aut bovem, aut hippopotamum, aut cynocephalum, aut felem colunt, ipse viderit et si qui in eadem ac ille sententia versatur. Nos pro virili pluribus

supra cultus Jesu a nobis tributi rationem reddidimus, probavimusque non fuisse meliorem partem ad quam nos applicaremus. Cum autem in Jesu doctrina contendimus inveniri puram et ab omni mendacio vacuam veritatem; non nos ipsi, sed doctorem nostrum commendamus, cui multis argumentis summus Deus, prophetica Judæorum scripta, ipsamet rerum evidentia testimonium perhibent. Tot enim ab illo fieri non potuisse sine Deo miracula, manifestum est.

LII. Quæ nunc Celsi verba animus est excutere, hæc sunt: « Sane relinquamus ea, quæ contra illos de suo ma» gistro afferri possunt. Demus illum vere esse quemdam » Angelum. At venit-ne ille primus ac solus? An alii prius ve» nerunt? Si responderint solum venisse, mentiri secum pug» nantia arguentur. Sæpe enim et alios venisse prædicant, » nempe sexaginta simul, aut septuaginta, qui cum facti » fuissent mali, vinculis sub terra constricti suorum crimi» num pœnas luunt, et ex eorum lacrymis calidos fontes » exoriri. Et ad hujus sepulchrum alii unum, alii duos fe» runt Angelos venisse nuntiatum mulieribus, illum e mor» tuis surrexisse. Dei enim filius, credo, non potuit sepul» chrum retegere, et alio opus habuit qui lapidem remove» ret. Alter adhuc Angelus fabrum admonuit Mariam esse » gravidam. Alter etiam jussit, accepto puero, fugam ca» pessere. Et quorsum hæc tanta diligentia? Quid opus est » enumerari omnes, qui ad Moysen et ad alios ex ipsis missi » sunt? sin igitur missi sunt et alii, planum est et hunc ab » eodem Deo missum esse. Volo etiam illum ob res majoris » momenti legatum fuisse, aut propter peccata Judæorum, » aut propter interpretationes quibus suam religionem de» pravarent, aut propter morum improbitatem. Hæc enim » subindicare videntur. »

LIII. Hæc ut refellerentur, satis quidem essent quæ su-

pra dicta sunt, ubi seorsim de Salvatore nostro Jesu Christo contra Celsum sermonem fecimus: sed ne videamur aliquid ejus scripti prætermittere, quasi nihil nobis esset quod respondeamus; age, etiamsi eadem iterare Celso cogente necesse sit, tamen quam poterimus paucis disseramus. Fortasse iisdem de rebus disputandi succurret quidpiam novum et dilucidius. Ac primum ait se « relinquere ea » quæ contra Christianos de suo magistro dici possunt » Perspicuum tamen est ex iis quæ supra dixit, nihil ab illo prætermissum esse quod objicere potuit. Hoc vero fuerit schema rhetoricum. Sed nihil nobis de nostro Salvatore exprobrari posse, quiquid ille criminari videatur, certum habebit quisquis veritatis amore ductus diligenter expenderit ea, quæ de illo prædicta et scripta sunt. Deinde quasi per gratiam id nobis de Salvatore concedens, « Demus, » *inquit*, illum vere esse quempiam Angelum. » Verum id accipimus non tanquam a Celso datum : rem ipsam oculis hausimus; siquidem ad totum genus humanum advenit verbo suo et doctrina, prout eum quisque capere poterat: quod quidem opus non fuit simplicis Angeli, sed *Angeli*, ut propheta loquitur, *magni concilii*[1]. Nuntiavit enim hominibus magnum de illis Dei et omnium parentis consilium; nempe ut qui vitam in pura religione degerent, ii per insignia facta ad Deum veluti ascenderent; qui vero sic vivere recusarent, ii longe discederent a Deo, et incredulitate sua sibi viam ad exitium facerent. Postea, « si Angelus, *inquit*, » fuit iste qui ad homines venit, venit-ne ille primus ac so- » lus? an alii prius venerunt? » Quod utrumque pluribus refutare sibi videtur. Ac licet nemo vere Christianus dicat Christum solum advenisse, tamen Celsus ait, « si dixerint » venisse solum, » alios ab hominibus visos fuisse.

LIV. Tum pro arbitrio sibi ipse respondens : « Adeo non

[1] Isai. IX, 5.

» dicunt, *inquit*, solum illum inter homines advenisse, ut » qui sub obtentu doctrinæ nominis Jesu a conditore desci- » verunt ut inferiore, et ad quemdam Deum et patrem hu- » jus, qui missus est, tanquam ad præstantiorem adjunxe- » runt sese; ii affirment et alios a conditore ad genus » humanum legatos fuisse. » Hic, quoniam bona fide disputamus, fatebimur Apellem Marcionis discipulum, hæreseos cujusdam auctorem, et litteras Judaïcas pro fabulis habentem, dixisse hunc solum ad hominum genus advenisse. Unde cum Celsus affert venisse et alios, nihil contra illum facit, qui solum Jesum a Deo ad homines advenisse ait, et, ut modo dicebam, scriptis Judaïcis fidem abrogat incredibiliora referentibus. Multo minus autem admitteret ea, quæ Celsus ex libro Enochi male intellecto adducit. Quare nihil dicit Celsus unde efficiat nos mentiri et pugnantia loqui, quasi doceremus et Salvatorem nostrum solum, et alios sæpe multos advenisse. Ubi autem de Angelis qui ad homines missi sunt verba facit, confuse admodum in testimonium citat quæ ex libro Enoch obscure didicit. Hunc enim nec legisse videtur nec scivisse libros Enoch in Ecclesiis non omnino divinos judicari: inde tamen id illum accepisse arbitror, sexaginta aut septuaginta simul descendisse et malos factos esse.

LV. Sed etiamsi benignius cum illo agentes suggereremus ea quæ in Genesi scripta sunt et quæ ipse non vidit, nimirum « filios Dei videntes filias hominum esse pulchras, ac- » cepisse sibi uxores ex omnibus quas elegerant[1]: » nihilominus iis, qui mentem propheticam capere possunt, persuadebimus, id quod alii cuipiam ante nos visum est, illic sermonem esse de animabus cupidis hujus humanæ vitæ, quam per figuram filias hominum appellavit. Cæterum quidquid sit de filiis Dei filias hominum concupiscentibus, nihil

[1] Gen. VI, 2.

ex hoc loco inferre potest quo probet, Jesum non fuisse solum, qui ut Angelus missus fuerit ad homines, ut per eum omnes adipiscerentur salutem et beneficiis cumularentur, si modo se a vitiorum pravitate expedirent. Postea miscens confundensque omnia quæ undecumque audivit, nec curans scripta-ne sint apud Christianos divinæ auctoritatis, an secus, ait « sexaginta aut septuaginta simul, cum descendissent, vinculis sub terra constrictos fuisse, ut ibi suorum » criminum pœnas persolverent. » Quibus hoc addit quod ex Enocho quem non laudat, accepit, « ex illorum lacrymis » calidos fontes exoriri. » Quæ res nec lecta unquam in Ecclesiis Dei, nec audita est. Neque enim quisquam est adeo hebes, ut animum inducat Angelos e cœlis profectos corporeas fundere lacrymas humanis similes. Ac, si Celso nobiscum serio agenti respondere jocando liceat, nemo dixerit calidos fontes, qui plerique dulces sunt, ex lacrymis Angelorum originem ducere, quandoquidem lacrymæ natura salsæ sint : nisi forte velit Celsus ab Angelis fundi lacrymas dulcis saporis.

LVI. Sub hæc pergit Celsus miscere quæ misceri non possunt et similia facere quæ toto genere sunt dissimilia. Postquam enim dixit sexaginta aut septuaginta Angelos descendisse, et ex lacrymis eorum ortos fuisse fontes calidos, addit « ad ipsius Jesu sepulchrum venisse duos, ut quidam nar» rant, Angelos; ut alii, unum. » Observaverat, opinor, a Matthæo et Marco unum quidem, sed a Luca et Joanne commemorari duos. Quæ certe contraria non sunt. Illi namque cum unum referunt, de illo loquuntur qui lapidem a sepulchro revolvit : isti vero cum duos, in animo habebant vel eos, qui in fulgida veste conspiciendos se mulieribus prope sepulchrum astantibus præbuerunt; vel eos qui vestibus albis induti sedere intus visi sunt. Horum autem singula monstrare fieri potuisse, revera facta esse, et sub his figu-

ris aliquid occultari retegendum ab iis qui prædictas illas resurrectionis partes scrutari meditantur, id vero non est hujus instituti, et convenit potius Evangelium commentariis explicanti.

LVII. At vero mira quædam interdum hominibus apparere narrant e Græcis non solum ii, qui fictionis nomine suspecti sunt, sed etiam qui philosophiæ ex animo studere et quæ comperta habebant bona fide narrare profitebantur. Nonnulla hujusmodi legimus apud Chrysippum Solensem, nonnulla de Pythagora. Nec desunt recentiores, apud quos similia videre sit, ut apud Plutarchum Chæronensem in libris de Anima, et apud Numenium Pythagoricum in secundo de immortalitate animæ libro. An cum Græci, et præsertim Græcorum philosophi quid simile referunt, nihil in eis reperitur quod joco et risu dignum sit, nihil quod pro fabulis et commentis haberi oporteat: cum autem viri Deo universorum devoti, quique tormenta omnia, mortem ipsam perferre mallent quam ex ore mendacium de Deo elabi sinere, memorant ut oculati testes sibi Angelos apparuisse, illi non judicantur digni quibus adjungatur fides, nec eorum sermones in veris censeri debent? At de iis qui sua figmenta obtrudunt, vel de iis qui vera memorant, minime æquum est hujusmodi judicium. Etenim qui sibi a fraude cavent, nonnisi tarde et rebus diligenter consideratis et perpensis pronuntiant quosdam quidem scriptores vera narrare, quosdam autem in prodigiis quæ narrant mentiri et fingere: idque propterea, quod non omnes præ se ferant notam qua bona eorum fides dignoscatur; nec omnes aperte profiteantur se figmenta et fabulas hominibus tradere. Hoc etiam de Jesu resurrectione addendum, mirum non esse unum aut alterum Angelum visum fuisse, qui illum resurrexisse nuntiaret, quique curam gereret eorum qui rem illam magno suo commodo crediderant. Quin et mihi non absurdum vi-

detur eos, qui Jesu resurrectioni fidem habuerunt, et qui vitæ integritate fugiendaque vitiorum colluvie insignem suæ fidei fructum percipiunt, Angelos habere comites et in sua ad Deum conversione adjutores.

LVIII. Invectus est etiam Celsus in id quod scriptum est, Angelum a monumento, ubi Jesu corpus erat, revolvisse lapidem. Qua in re pueri similis est locos communes lustrantis quibus in aliquem declamitet. Et, quasi quid eximium reperisset, « Credo, *inquit*, Dei filius non poterat se» pulchrum retegere, alium opus habuit qui lapidem remo» veret. » At ne quid sollicite in hunc locum investigem, nec allegorias in præsentia de rebus ad sepulchrum pertinentibus enarrans intempestive philosophari videar, de hac historia hoc dicam unum, vel prima fronte satis manifestum esse, magis e dignitate fuisse ejus, qui ad hominum utilitatem resurgebat, ut inferior et minister lapidem submoveret, quam ut istud ipse faceret. Taceo nunc eos, qui Verbo moliti fuerant insidias, quique illud morti traditum, mortuum ab omnibus judicari, ad nihilum redigi volebant, noluisse ejus aperiri sepulchrum, ut nemo Verbum post eorum insidias vivens conspiceret : sed Angelum Dei qui salutis humanæ causa in hunc orbem venerat, insidiatoribus fortiorem fuisse, et auxilio fuisse alteri Angelo, ad removendum gravem illum lapidem; ut qui mortuum existimabant Verbum, exploratum haberent illud inter mortuos non esse, sed vivere, et sequi volentes eo præcedere, ubi illis ostenderet reliqua eorum, quæ illos docuerat initio, cum recens in ejus scholam ingressi, nondum capere sublimiora poterant. Postea nescio quodnam causæ suæ præsidium speret ex eo quod addit venisse ad Joseph Angelum qui Mariam esse gravidam nuntiaret, et rursum eis, accepto nato puero, cui struebantur insidiæ, fugiendum esse in Ægyptum, iisdem de rebus jam supra ad ea quæ dixerat, respondimus.

Quid autem sibi vult Celsus, cum ait scripturas testari missos Angelos ad Moysen et ad alios fuisse? Neque enim video quid istud ad ejus propositum conducat: præsertim cum illorum Angelorum nullus dederit operam, ut pro virili genus humanum a peccatis averteret. Esto igitur alii Angeli missi sint a Deo. At hic majus quid annuntiaverit, et cum sceleribus Judæi se contaminarent, religionem suam perverterent, impie agerent, regnum Dei colonis aliis tradiderit, nimirum iis, qui in omnibus Ecclesiis suæ ipsorum salutis diligentem rationem haberent, quique nihil omissum relinquerent, ut aversos a Jesu doctrina ad summum Deum vita integra doctrinaque vitæ consentanea perducerent.

LIX. Deinde Celsus: « Ergo idem Deus, *inquit*, Judæo» rum est et istorum, » scilicet Christianorum. Et quasi rem non confessam probans, « quippe id magna Ecclesia, *per*» *git*, aperte confitetur, quæ etiam admittit ut vera, quæ » Judæi commemorant de mundi creatione, de sex diebus, » de septima in qua Deus, ut narrat Scriptura, requievit » ab operibus suis » in sui contemplationem se recipiens; ut autem Celsus, quæ scripta sunt nec observans nec intelligens, ait, *requievit* : quod nusquam scriptum est. Sed de mundi creatione et sabbatismo, qui post eam Dei populo reservatur, arcana est, alta, et difficilis disceptatio. Deinde Celsus, opinor, ut volumen amplificet adeoque majus pretium addere videatur, multa inutilia congerit: ut puta nobis eumdem esse primum hominem, qui Judæis est, et ab illo genealogiam pari modo nos ducere. Neque scimus quæ « illæ insidiæ *sint*, quas sibi fratres mutuo comparaverunt; » quamquam scimus Caïnum Abeli, Jacobo Esavum insidias paravisse. Nam nec Abel Caïno, nec Jacobus Esavo insidiatus est, quod tamen factum esse oportuit, ut Celso locus esset dicendi, « nos perinde ac Judæos loqui de insidiis,

quas fratres mutuo sibi struxerunt. » Volo autem a nobis uemadmodum a Judæis narrari profectionem in Ægypum, et ex Ægypto egressum, quam Celsus perperam appellat *fugam*; quid inde contra nos aut contra Judæos? Ubi ridetur ille sibi nactus occasionem nos vellicandi, Hebræoum ex Ægypto egressum vocat *fugam*; ubi vero res posulabat, ut plagas, quibus Deus Ægyptum afflixisse traditur, expenderet, silentium affectat.

LX. Cæterum, si nos accurate respondere oportet ad Celsum, opinantem eamdem nostram esse ac Judæorum de his rebus sententiam, dicemus in confesso esse apud utrosque, libros divino Spiritu fuisse scriptos : de illorum autem librorum interpretatione nos cum Judæis dissentire. Quippe non ut Judæi vivimus, negamusque mentem legis contineri sensu, quem legum littera præ se fert. Quin imo affirmamus, « cum legitur Moyses, velamen positum esse » super cor eorum [1], » eam ob causam, quia legis Mosaïcæ mens occultatur iis, qui viam a Jesu Christo monstratam ingredi recusarunt. Scimus autem, quando se quis ad Dominum, qui Spiritus est, converterit, velamen auferri, eumque « retecta facie Domini gloriam velut in speculo » intueri » in illis sensibus quos littera legis abscondebat, et in suam ipsius gloriam gloriæ divinæ participem fieri. Nam id quod hic per figuram vocatur *facies*, aperte loquenti est intellectus, in quo est interioris hominis facies, quæ, perspecto vero legum sensu, tota lumine et gloria resplendet.

LXI. Prosequitur Celsus : « Neque me quisquam putet » ignorare, quosdam quidem ex illis assensuros, eumdem » sibi, quem Judæis, esse Deum; quosdam autem alium » admittere illi contrarium et a quo filius venerit. » At si diversas Christianorum sectas Christianismi vitium esse du-

[1] 2 Cor. v, 15 et seq.

cat, quidni etiam philosophiæ vitio vertit sectarum philosophicarum dissensionem et eam quidem non de rebus nihili, sed de præcipuis? Cur non etiam medicinæ criminosum est, quod in sectas scissa est? Esto sint inter nos qui Judæorum et nostrum eumdem Deum esse negent: sed non propterea accusandi sunt illi, qui ex eisdem Scripturis conficiunt unum et eumdem Judæorum Deum esse et gentium. Id ipse testatur Paulus qui a Judæis ad Christianismum accesserat: « Gratias ago Deo, cui servio a progeni» toribus in conscientia pura[1]. » Sit præterea tertium genus, eorum scilicet, qui quosdam *animales*, alios *spirituales* vocant: suspicor autem hic eum spectare ad Valentini discipulos. Quid inde contra nos, qui ab Ecclesia stantes damnamus eos quibus placet, salutem alios consequi, alios æternum perire, vi et constitutione ipsius naturæ? Largior id quoque alios esse, qui vocentur *Gnostici*, sicut Epicuri asseclæ se ipsi appellant Philosophos. Sed quemadmodum vere philosophi non sunt ii, qui providentiam e medio tollunt; sic nec digni sunt Christianorum nomine, qui absurda figmenta Jesuque discipulis improbata inducunt. Sint quidam, qui quod Jesum receperint, idcirco se Christianos esse glorientur; sed qui tamen etiamnum, ut Judæorum vulgus, Judaïcam legem observari volunt: quales sunt Ebionæi, cum ii, qui Jesum e Virgine natum esse nobiscum confitentur; tum ii qui istud rejiciunt contenduntque natum esse ut cæteros homines: an culpa hæc in Ecclesiæ, quam Celsus nominat *vulgus*, membra conferri potest? Addit quosdam esse *Sibyllistas*, quod fortasse audivit ex quibusdam, qui, cum vitio darent nonnullis quod Sibyllam prophetidem esse existimarent, ea causa illos nuncuparunt Sibyllistas.

LXII. Postea coacervans varia nostrarum sectarum no-

[1] 2 Tim. 1, 3.

ina, ait se nosse quosdam esse Simonianos, qui Helenen it magistrum Helenum colentes vocantur Heleniani. At elsum fugit, Jesum a Simonianis non credi Dei filium, ed Simonem illis esse Dei virtutem. Multa nobis fabulantur e illo homine prodigia, qui sibi in animum induxerat se, i iisdem præstigiis uteretur, quibus Jesum usum putabat, imili fore apud populum auctoritate. Verum neque Celsus, ieque Simon capere potuerunt, quomodo Jesus ut bonus rerbi Dei colonus fecerit, ut magna Græcarum, magna Barbararum regionum pars doctrinæ impleretur semine, quæ animam ab omni vitio abductam ad omnium Conditorem adduceret. Novit Celsus et Marcellianos a Marcellina, et Harpocratianos a Salome oriundos, et alios a Mariamne, et alios a Martha: in quorum nullos unquam incidi; quamquam illud sit meum discendi studium, ut non solum doctrinam christianam diversasque de illa opiniones; sed etiam diversa Philosophorum placita diligenter et ex animo inscrutatus fuerim. Mentionem fecit Celsus et eorum qui Marcionis dogmata sectantur, et ab illo Marcionitæ vocati sunt.

LXIII. Deinde ut et alios plures cognoscere videatur, ait pro more suo « alios alium sibi magistrum et dæmonem » improbe fingere, et in densis tenebris versari, ubi sceles» tiora et turpiora perpetrant Ægyptiaci Antinoi sodalibus.» In iis rem ipsam attigisse mihi videtur, cum ait alios alium sibi pro magistro constituere dæmonem, et in densas ignorantiæ tenebras devolvi. Quod spectat ad Antinoum, quem nostro Jesu comparat, quæ de hac re supra dicta sunt, hic iterare piget. Subdit: « Se mutuo dicendis tacendisque in» juriis lacerant proscinduntque; et tanto in se invicem de» flagrant odio, ut ne minimum quidem cederent concordiæ » causa. » Ad hæc jam responsum est sectas in philosophia et in medicina esse sectis aliis adversas. Quamquam nos,

qui Jesu doctrinam sequimur curamusque ut ejus præceptis nostra cogitata, dicta factaque consentiunt, « cum maledicimur, benedicimus; cum persecutionem patimur, sustinemus; cum blasphemamur, obsecramus[1]; » nec dicenda tacendaque diceremus adversus eos, qui aliter ac nos sentiunt. Quin potius nihil est, quin faceremus ut in viam reducerentur, si fieri posset, ut soli Creatori adhærescerent, ut omnia agerent quasi judicium subituri. Sin illos alia a nobis sentientes persuadere non possumus, tum demum huic de illis præcepto paremus: « Hæreticum hominem post unam et secundam corruptionem devita; sciens quia subversus est, qui ejusmodi est, et delinquit, cum sit proprio judicio condemnatus[2]. » Et præterea qui cogitarint « beatos esse pacificos, *et* beatos esse mites[3], » ii multum aberunt ut odio habeant Christianismi corruptores, eosque, qui in errore versantur, cavillando Circas vocent blandosque veneficos.

LXIV. Suspicor autem ipsum male intellexisse hunc Apostoli locum: « In novissimis temporibus discedent quidam a fide, attendentes spiritibus erroris et doctrinis dæmoniorum in hypocrisi loquentium mendacium, et cauteriatam habentium suam conscientiam, prohibentium nubere, abstinere a cibis, quos Deus creavit percipiendos cum gratiarum actione fidelibus[4]. » Male etiam accepisse videtur quod audierat quosdam fuisse, qui illis Apostoli verbis contra religionis Christianæ depravatores pugnarent. Quocirca dicit quosdam apud Christianos *aurium cauteria* appellari. Quod addit alios quosdam vocari *ænigmata*, id nusquam comperimus. Ad *scandali* nomen quod attinet, illud fateor in scripturis nostris frequenter occurrere, dici solitum de iis, qui simpliciores et deceptu faciles a sana doctrina dimovent. At quosdam vocatos fuisse « Sirenas

[1] I Cor. IV, 12. — [2] Tit. III, 10. — [3] Matth. V, 9. — [4] Tim. IV, 2.

» saltratices, salsiloquas, quæ cera aures obsignarent, et » quæ quos persuaserant in sues converterent, » id nobis incompertum, et omnibus, opinor, tam vere Christianis quam hæreticis. Sed ille qui scire se omnia jactitat, hæc etiam addit: « Quamvis a se invicem tantopere dissideant, fœdissimisque convitiis mutuo se lacessant, audias tamen illos omnes dicentes: Mihi mundus crucifixus est et ego mundo[1]. » Atque hoc solum e Pauli litteris memoria videtur retinuisse. Cur enim non alia sexcenta diceremus quæ similiter scripta sunt: ut istud, « In carne viventes, non secundum carnem » militamus (nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt, » sed potentia Deo ad destructionem munitionum), consilia » destruentes, et omnem altitudinem extollentem se adver» sus scientiam Dei[2]. »

LXV. Quoniam vero ait Christianos, etsi tantopere dissideant, dicere tamen omnes, « Mihi mundus crucifixus est » et ego mundo[3], » et hoc ipsum falsum esse demonstrabimus. Sunt enim sectæ, quæ Pauli epistolas non admittunt, ut utrique Ebionæi et Encratitæ dicti. Illi igitur, cum Paulum pro sancto et sapiente non agnoscant, certe hoc ejus effatum non usurpabunt, « Mihi mundus crucifixus est et » ego mundo. » Mentitur igitur hac in re Celsus. Et in accusanda quidem sectarum dissentione tempus terit, sed non mihi videtur omnino explanare quæ dicit, neque exploratum et perspectum habere, cur Christiani qui in religione progressiones fecerunt, dicant se plura Judæis cognoscere: an videlicet quod eosdem libros admittendo alio sensu illos interpretentur, an quod eos omnino respuant. Nam utraque pars suos in sectis patronos habet. Postea: « Ergo age, » *inquit*, etiamsi nullo dogmata illorum fundamento nitan» tur; ipsammet eorum doctrinam inspectemus. Ac pri» mum disserendum de iis, quæ male intelligentes per igno-

[1] Galat. VI, 14. — [2] 2 Cor. X, 3. — [3] Galat. VI, 14.

» rantiam depravant, insolenter gloriantes de rebus quas » nesciunt. Hæc autem sunt. » Statimque sententiis quibusdam, quas in ore semper habent fideles, alias opponit ex Philosophis deprumptas; contenditque quidquid pulchrius tribuitur Christianis, id a Philosophis melius et dilucidius dictum esse, ut ad philosophiam rapiat eos qui capti fuerant dogmatis, quorum majestas pietasque primo intuenti sese explicat. Sed hæc pro quinto libro satis. Sextum ab iis, quæ sequuntur, ordiemur.

LIBER SEXTUS.

I. In hoc sexto[1], quem aggredimur, libro, pie Ambrosi, opugnari a nobis oportet Celsi criminationes, non vero , quæ ex philosophia objicit, ut quispiam posset suspiari. Multa enim, e Platone maxime, proponit, ut ostenat ea etiam e scripturis, quæ vel acutum auditorem perovere possunt, nobis cum aliis esse communia : affirmatae hæc ipsa « melius a Græcis dicta fuisse et quidem sine illis a Deo filiove Dei minis et promissis. » Ad quod hæc ostra responsio est : si veritatis doctores id sibi proponunt, umanitatisque esse ducunt, ut quam possunt plurimis rosint et ad veritatem adducant quemcumque, tardum, ntelligentem, Græcos, Barbaros, (eximiæ autem humaitatis est lucrari Deo vel rusticos et imperitos) perspicuum st eam illis usurpandam esse orationem ac stylum, qui opularis sit, et ad omnium captum accommodatus : qui ero simplices et illitteratos, eo quod ad assequendam sermonis seriem non essent idonei, nihil fecerunt, de iis autem solis cogitarunt qui sunt in litteris innutriti; eos certe publicæ utilitatis studium angustis admodum terminis circumscripsisse.

II. Atque hæc mihi dicta sunt, ut a Celsi aliorumque criminationibus defenderem Scripturarum simplicitatem,

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 201 et seqq.

quæ cum sermonibus arte elaboratis collata ab illorum splendore obscurari videtur, quoniam nostri Prophetæ, Jesus, et ejus Apostoli curarunt, ut sua prædicandi ratio esset ejusmodi, quæ non solum vera doceret, sed etiam vulgi alliceret animos, donec singuli hortationibus inducti ad arcana sub verbis in speciem simplicibus latentia pro suis quisque viribus conniterentur. Ac, si libere loqui oporteat paucis utilitatem attulit, si tamen ullam attulit, compta hæc et accurata Platonis aliorumque similiter loquentium oratio, præ illa simpliciori eorum, qui docendo et scribendo se ad vulgi captum demiserunt. Itaque Platonem videre licet a solis litteratis legi; contra Epictetum admirationi esse etiam vulgo lectorum, qui se ejis præceptis meliores effici sentiunt, modo sint ad fructum ex illis capiendum comparati. Hæc autem dico, non ut Platoni faciam injuriam, multis enim in artibus utiliter laborem posuit; sed quo innotescat quæ mens eorum fuerit qui dixerunt: « Sermo meus et prædicatio mea non in persuasibilibus » humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus et » virtutis, ut fides nostra non sit in sapientia hominum, sed » in virtute Dei[1]. » Divina scriptura testatur non satis esse ad pungendum hominis mentem, vera dici et ad persuadendum accommodate, nisi virtus quædam a Deo dicenti detur, nisi dicta florescant gratia, quæ gratia non sine Dei nutu insita est efficaciter dicentibus. Prophetæ verba sunt in Psalmo 67. « Dominus dabit verbum evangelizantibus vir» tute multa[2]. » Ut ergo demus quædam Græcorum dogmata eadem esse quæ Christianorum; certe non eadem vis est ad animas adducendas eo, ut ex illis mores conforment. Quocirca Jesu discipuli, licet Græcanicæ philosophiæ rudes et imperiti, multas terræ gentes peragrarunt, et eas pro singulorum auditorum captu ad id pertraxerunt, quod

[1] 1 Cor. II, 4. — [2] Psal. LXVII, 12.

præcipiebat doctrina; ita ut quantam quisque ad virtutem amplectendam habebat liberi arbitrii sui propensionem, tantum proficeret.

III. Dent igitur veteres illi et sapientes viri sua documenta iis, qui capere illa possunt: pronuntiet de summo bono Plato Aristonis filius in una quadam e suis epistolis: « Verbis comprehendi non posse summum bonum, sed ex » frequenti consuetudine subito illud in anima inflammari, » ut ex igne lumen[1]. » Id pulchre dictum fatemur. *Deus enim* hæc, et quotquot pulchre dicta sunt, *illis manifestavit.* Quam ob causam dicimus eos, qui veritatem de Deo assecuti, dignam hac veritate religionem non colunt, reos esse pœnæ quæ peccantes manet. De his enim sic Paulus disertis verbis ait: « Revelatur ira Dei de cœlo super omnem » impietatem et injustitiam hominum eorum, qui veritatem » Dei in injustitia detinent, quia quod notum est Dei, ma» nifestum est in illis, Deus enim illis manifestavit. Invisi» bilia enim ipsius a creatura mundi per ea quæ facta sunt » intellecta conspiciuntur: sempiterna quoque ejus virtus et » divinitas, ita ut sint inexcusabiles: quia cum cognovis» sent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias » egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscu» ratum est insipiens cor eorum: dicentes enim se esse sa» pientes, stulti facti sunt. Et mutaverunt gloriam incor» ruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis ho» minis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium[2]. » Constat igitur ex nostris Scripturis eos veritatem in injustitia detinere, qui putant « summum bonum verbis com» prehendi non posse, aiuntque illud ex frequenti assidua» que consuetudine subito animo inflammari tanquam ex » igne lumen, ibique se ipsum alere. »

IV. Sed illi qui de summo bono talia scripserunt, in Pi-

[1] Plat. ep. VII. — [2] Rom. I, 8 et seq.

ræum descendunt, Dianæ ut Deo preces oblaturi interturique festo ab imperita multitudine celebrato : et post quam præclare philosophati sunt de anima, ejusque, modo bene vixerit, felicitatem descripserunt; relictis magnis illis rebus quas ipsis *Deus manifestavit*, humilia parvaque sapiunt, gallumque persolvunt Æsculapio. Invisibilia Dei animo atque cogitatione contemplati fuerant, et a rebus hujus mundi creatis ac sensibilibus ad ea, quæ solius mentis est perspicere, sese extulerant, sempiternam ejus virtutem et divinitatem non male viderant, nihilominus tamen « evanuerunt in cogitationibus suis[1], » et insipiens cor eorum in alta de vero Dei cultu ignorantia versatur. Illos videre est de sua sapientia theologiaque gloriantes provolvi ad pedes imaginis corruptibilem hominem repræsentantis, ejus colendi gratia; et interdum cum Ægyptiis ad volucrum, quadrupedum, reptiliumque cultum se dejicere. Ut autem his rebus nonnulli se erigere altius videantur, tamen invenientur « commutasse veritatem Dei in mendacium, et » colere atque servire creaturæ potius quam Creatori[2]. » Quare cum Græcorum sapientes et eruditi ad agenda quædam divinitati adversantia errore traherentur, « quæ stulta » sunt mundi elegit Deus, ut confunderet sapientes, et ignobilia, et infirma et contemptibilia, et ea quæ non sunt, » ut ea quæ sunt destrueret; » idque revera, « ut non glorietur omnis caro in conspectu Dei[3]. » Atque etiam primi nostri sapientes, Moyses omnium veterrimus et post eum Prophetæ, gnari « summum bonum verbis explicari non » posse, » scripserunt quidem, ubi de Deo seipsum dignis et idoneis viris conspicuum exhibente locuti sunt, Deum visum fuisse Abrahamo, Isaaco et Jacob; qua natura autem, quo statu, quo modo, an forma nostris rebus simili, id exquirendum iis reliquerunt, qui se possunt præbere

[1] Rom. I, 21. — [2] Ibid. 25. — [3] I Cor. I, 27, 28, 29.

similes illis, quibus visus est Deus, et visus quidem non oculis corporis, sed *mundo corde*. Sunt etenim, teste nostro Jesu, *Beati*, qui *mundo corde* sunt, *quia ipsi Deum videbunt*[1].

V. Jam quod ait Plato « summum bonum subito in anima » inflammari, tanquam lumen ex igne, » id ante nostræ docuerant Scripturæ. « Illuminate vos, *inquit propheta*, lu» mine scientiæ[2]. » Et Joannes ætate posterior: « Quod fac» tum est in Verbo, vita erat, et vita erat lux hominum, » *quæ lux vera* illuminat omnem hominem venientem in » mundum[3] » verum et intelligibilem, facitque ut et ipse sit mundi lux. « Illuxit *enim lux illa* in cordibus nostris ad illu» minationem Evangelii gloriæ Dei in facie Christi[4]. » Unde vetustissimus propheta, qui multis ante fundatum Cyri imperium generationibus vaticinatus est, utpote illo plusquam quatuordecim generationibus antiquior, ait: « Dominus » illuminatio mea et Salvator meus, quem timebo[5]? » Et: « Lucerna pedibus meis lex tua, et lumen semitis meis[6]. » Rursus: « Signatum est super nos lumen vultus tui, Domi» ne[7]. » Et: « in lumine tuo videbimus lumen[8]. » Ad quod lumen nos invitans apud Isaïam scriptura: « Illuminare, » *inquit*, illuminare Jerusalem: venit enim lumen tuum, » et gloria Domini super te orta est[9]. » Et idem propheta Jesu adventum prædicens quo homines ab idolorum et simulacrorum dæmonumque cultu avertendi erant, ait « se» dentibus in regione et umbra mortis ortam esse lucem[10]. » Et iterum: « Populus qui sedebat in tenebris, vidit lucem » magnam. » Nunc vide quantum differat id, quod pulchre de summo bono dictum est a Platone, ab iis quæ Prophetæ de beatorum lumine dixerunt. Adverte hoc etiam, veri-

[1] Matth. v, 8. — [2] Oseè. x, 12. — [3] Joan. I, 3, 4, 9. — [4] 2 Cor. IV, 6. — [5] Psalm. XXVI, 1. — [6] Id. CXVIII, 105. — [7] Id. IV, 7. — [8] Id. XXXV, 10. — [9] Isai. LX, 1. — [10] Id. IX, 2.

tate, quam de summo bono Plato deprehendit, nihil a. sinceram pietatem adjuvari nec lectores, nec Platonem ipsum talia de summo bono Philosophatum : contra simplici Scripturarum stylo afflari divino quodam ardore eos qui bona fide illas evolvunt, et apud quos lumen illud alitur oleo, quo in quadam parabola quinque Virgines sapientes lumen lampadum suorum sustentasse dicuntur[1].

VI. Quoniam vero Celsus alium ex Platonis epistola refert locum, qui sic habet : « Hæc si mihi viderentur populo » declarari posse scribendo et dicendo ; quid in hac vita » præstantius facere possem, quam scripta hominibus tam » utilia evulgare, et naturam in lumine collocatam omnibus » exhibere[2] ? » age, de his tantisper disseramus. Ac primum unicuique examinandum pro suis viribus permitto, habuerit-ne Plato nobilius quid atque divinius iis, quæ scripsit, an non. Ego vero ostendo quædam in Prophetarum sacrorum animo fuisse scriptis majora, quæ scriptis non mandarunt. Nam Ezechiel acceptum libri volumen, « quod erat » scriptum intus et foris et in quo erant lamentationes, car» men et væ[3], » jussus est voce cœlesti comedere, ne illud transcriberet indignisque proderet. Et Joannes simile quidpiam vidisse et fecisse narratur[4]. Paulus quoque « audivit » arcana verba quæ non licet homini loqui[5]. » Quin et his præstantior Jesus fertur « verbum Dei locutus fuisse disci» pulis seorsum[6], » et præsertim ubi cum illis a turbis secesserat. Quænam autem essent illa, quæ dicebat, nusquam scriptum est. Neque enim « illa ipsis videbantur scribendo » aut dicendo posse populo declarari. » Equidem affirmare ausim, bona tamen tantorum virorum pace, Christi discipulos, postquam Dei gratia fuerunt edocti, longe melius Platone vidisse quænam et quomodo scribenda essent, quæ-

[1] Matth. xxv, 4. — [2] Plato. ep. vii. — [3] Ezech. ii, 9; x, 3, 1. — [4] Apoc. x, 9. — [5] 2 Cor. xii, 4. — [6] Marc. iv, 34.

nam non scriptis indicanda populo; quænam dicenda, quænam tacenda. Rursus hanc nos scribendorum et non scribendorum differentiam docet Joannes[1], cum ait se audiisse septem tonitrua, quæ ipsum de quibusdam erudirent veterarentque ne sui sermones scripti prodirent.

VII. Cæterum apud Moysen et prophetas, non Platone solum et Homero, sed etiam Græcarum litterarum inventione antiquiores, multa reperire est et digna Dei, qua inspirabantur, gratia, et cogitationum elatione admiranda. Nec ea dicendum est ab illis accepta fuisse ex Platone male intellecto, ut putat Celsus; qui enim audire potuissent nondum natum? Ut autem ad Jesu Apostolos, Platone recentiores, referat quis Celsi verba, vide an non improbabile sit Paulum tabernaculorum artificem, Petrum piscatorem, et Joannem qui patris reliquit retia, e Platonis epistolis male intellectis, talia de Deo ad posteros transmisisse. Hic Celsus ut novum quid nec antea dictum repetit, quod sæpe jam cantitaverat, nos fidem præcipitem requirere. Nobis vero satis sunt quæ ad id ante respondimus. Affert aliud ex Platone, unde dicit eum «interrogationibus et responsis plu»rimam lucem afferre iis, qui ipsius philosophiam sectan»tur.» Sed nos etiam e sacris Scripturis planum facimus auctorem nobis esse divinum sermonem, ut operam Dialecticæ demus. Modo enim Salomon, ait: «Scientia sine »inquisitione decipitur[2]:» modo Jesu Sirachi filius, qui librum Sapientiam inscriptum conscripsit: «Scientia stulti, »sermones inextricabiles[3].» Est igitur apud nos maxime benevola persuadendi ratio, qui didicimus doctrinæ præfectum eum esse debere, qui contradicentes arguere possit[4]. Quod si nonnulli inertes sacrarum scripturarum lectioni incumbere, eas scrutari, sensum earum, ut Jesus jubet, investigare, illarum a Deo intellectum postulare, et fores

[1] Apoc. x, 4. — [2] Prov. x, 17. — [3] Sap. xxi, 18. — [4] I Tim. iv, 13.

occlusas pulsare pigrantur; non idcirco illæ sapientia vacant.

VIII. Post alia Platonis verba[1], quibus is declarat bonum paucis esse notum, « propterea quod multi cum iniquo » contemptu occupati, tum magnifica sed inani spe elati » quædam affirmant esse vera, quasi eximia quædam repe- » rissent[2]: » addit Celsus: « Hæc præfatus Plato, non tamen » prodigia venditat, non obstruit os quærere volenti quid- » nam sit id quod pollicetur, non jubet ante omnia credi » talem esse Deum, talem habere filium, qui, cum descen- » disset, mihi ista nuntiavit. » Respondeo Aristandrum, ni fallor, de Platone scripsisse, illum non fuisse Aristonis filium, sed spectri cujusdam quod Apollinis forma rem habuerit cum Amphictione. Quam rem attestantur multi Platonicorum, qui sui magistri vitam scripserunt. Quid dicam de Pythagora, qui tot de se prodigia jactitavit, qui femur eburneum in concione Græcorum ostentavit, qui dixit se recognoscere clypeum quo, dum esset Euphorbus, usus fuerat; qui fertur una die in duabus urbibus simul conspectus fuisse? Jam qui vanorum prodigiorum loco habere voluerit ea, quæ de Platone et Socrate narrantur, in iis recensebit cygnum Socrati in somnio commendatum, et magistrum, qui, cum ad eum adolescens adductus fuit, dixit: *Plane cygnus ille ipse est.* Prodigium quoque vanum ei erit tertius oculus, quem Plato sibi habere visus est. Nec unquam deerunt malignis et calumniari volentibus quidquid viris præstantibus accidit, calumniandi et accusandi causæ. Hi Socratis dæmonium figmenti loco ducent et cachinnum tollent. Non vana igitur de Jesu prodigia narramus, nec unquam veri ejus discipuli quidquam scripsere, quod hujusmodi haberi debeat. Sed Celsus ille, qui se omnia scire

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 207 et seqq.
[2] Plat. ep. VII.

jactat, et e Platone multa promit, consulto ut opinor præterit silentio locum, ubi Plato de Filio Dei sermonem facit. Sic autem ille in epistola ad Hermeam et Coriscum : « Et » obtestabimini Deum universorum, principem rerum quæ » sunt et quæ futuræ sunt, et principis hujus causæque pa- » trem et Dominum : quem quidem omnes perspicue cog- » noscemus, quantum fert beatorum hominum facultas, si, » ut par est, nos philosophiæ dedamus[1]. »

IX. En alium Platonis locum a Celso memoratum : « Mihi » de istis rebus fusius disserere animus est. Fortasse enim » de iis dicendo succurret quid clarius illis, quæ jam dicta » sunt. Est enim vera quædam ratio contraria audendi vel » tantillum de illis rebus scribere. Hanc ego quidem jam an- » tea notavi, sed repetere juvat. In rebus omnibus quas ad » scientiam comparandam adhiberi necesse est, tria sunt, » quartum autem est ipsamet scientia; quintum vero poni » oportet id, quod cognoscendum menti observatur, ut ve- » rum in se. Horum primum est nomen; alterum, sermo; » tertium, idolum; quartum, scientia[2]. » Nos itidem dicemus vocem clamantis in deserto[3] esse Joannem missum ante Jesum, hancque vocem respondere Platonis Nomini : secundum autem post Joannem esse Jesum a Joanne monstratum, et de quo dictum est illud : « Verbum caro factum » est[4], » quod respondet Platonis Sermoni. Idolum tertio loco recenset Plato : sed quoniam nos hoc vocabulo ad aliud significandum utimur, dicemus apertius, formam, quæ in anima impressa manet, postquam in illa Christus Verbum sua vulnera suo verbo impressit, esse Christum ipsum, qui in unoquoque nostrum est. An autem Christus nostrorum perfectorum sapientia *Scientiæ*, quam Plato quarto loco numerat, respondeat, qui potest, viderit.

X. Addit Celsus : « Vides quomodo Plato, etiamsi ante

[1] Plat. ep. VI. — [2] Id. ep. 7. — [3] Matth. III, 3. — [4] Joan. I, 14.

» statuerit illud verbis explicari non posse, tamen, ne vi» deatur ad id confugere quod reprehendi non queat, ratio» nem reddit hujus difficultatis : forte enim vel nihilum ver» bis explicari possit. » Sed quia hæc allegat ut probet non credere simpliciter, sed fidei rationem reddere oportere, utemur et nos verbis, quibus Paulus objurgat eos, qui temere crederent: « Nisi temere, *inquit*, credidistis [1]. » Quantum in Celso est, suis nos repetitionibus repetere cogit, dum ait post effutitas, quas vidimus, jactationes : « Platonem » nec venditare se, nec mentiri; non dicere sibi quid novi » compertum, aut se e cœlo adesse ut annuntiet; sed fateri » unde acceperit. » Imo, dixerit aliquis Celso respondens, Plato etiam se tumide ostentat, quippe qui Jovem hæc in Timæo dicentem facit; « Dii deorum, quorum ego conditor » sum et pater, etc. » At si hæc defendi possunt propter sententiam concionantis apud Platonem Jovis : cur qui mentem eorum, quæ Dei Filius, aut Creator in Prophetis dixerunt, investigaverit, is non plura dicet, quam Jupiter in Timæo? Nam propria divinitatis nota est, res futuras ita prædicere, ut prædicendi ratio vires humanas superet, et ex eventu judicetur divinum Spiritum esse prædictionis auctorem. Non igitur cuicumque ad nos accedenti præcipimus, ut primum credat quem illi proponimus, eum esse Dei Filium : sed in tradenda nostra doctrina habemus rationem, quibus quisque sit moribus, et quomodo affectus sit. Etenim scire didicimus, « quomodo nos oporteat unicuique respondere [2]. » Sunt quidem, quos, cum nihil magis possint, ad credendum hortemur; sed alios, quantum licet, interrogationibus et responsis persuademus. Nec dicimus, id quod nobis nugator ille tribuit; « Crede eum, de quo tibi loquor, esse Dei » Filium, quamvis fuerit ignominiose vinctus, aut turpi af» fectus supplicio; quamvis heri et nudius tertius in oculis

[1] I Cor. XV, 2. — [2] Coloss. IV, 6.

» omnium probrosissime habitus sit. » Neque dicimus : « Ob » hoc ipsum magis crede. » Nam de singulis rebus, plura conamur argumenta afferre, quam supra exposuimus.

XI. Postea Celsus de Christianis sic ait : « Si hunc alii pro» proponunt, alii alium, omnes tamen dicunt, id quod in » promptu est : Crede, si salvus fieri velis, aut abi : quid fa» cient ii, qui vere salutem consequi volunt? Num tessera» rum jactu sortientur quo se vertere, quos sequi debeant ? » Ad hæc rei evidentia permoti respondebimus : Si plures essent, quos perinde ac Jesum in hanc vitam venisse ut filios Dei, sibique sectatores ascivisse proderent historiæ, ita ut incertum esset discrimen, propterea quod unusquisque eorum se pariter filium esse Dei polliceretur, cui illi, qui crederent, perhiberent testimonium, locus foret his verbis : « Hunc si alii proponunt, alii alium; omnes tamen dicunt, » id quod in promptu est : Crede, si salvus fieri velis, aut » abi, etc. » Nunc autem Jesus solus est, qui ut filius Dei per terrarum orbem in hanc vitam venisse prædicetur. Nam qui hæc prodigiosis, ut Celsus, tribuentes artibus, similia prodigia facere conati sunt, ut eamdem sibi apud homines conciliarent auctoritatem, eos nihili faciendos esse compertum est : cujusmodi fuerunt Simon Samaritanus Magus, et Dositheus ejusdem ac ille regionis. Ille se dicebat esse « Dei » virtutem, *quam vocabat* magnam [1], » hic vero se ipsum Dei filium : tamen nusquam gentium videntur nunc Simoniani : quamquam Simon quidem, ut plures ad se adjungeret, mortis periculo, quod Christiani subire docti fuerant, suos discipulos liberaverit; si quidem doceret idololatriam rem esse nec bonam nec malam. Neque etiam initio paratæ sunt Simonianis insidiæ. Noverat enim dæmon ille, qui doctrinæ Jesu insidiabatur, nihil se ex dogmatis Simonianis detrimenti passurum. Dositheani vero nec primum admo-

[1] Act. VIII, 10.

dum valuerunt, et nunc omnino extincti sunt, ita ut vix triginta reliqui memorentur. Judas Galilæus, teste Luca in Actibus Apostolorum [1], voluit haberi magnus aliquis, et ante illum Theodas : sed quoniam ex Deo non erat illorum doctrina, sublati sunt, et omnes qui credebant eis, subito dissipati fuerunt. Non ergo « tesserarum jactu sortimur quo nos » vertere, cui nos addicere debeamus, » quasi multi possent nos allectare pollicendo se a Deo missos ad homines fuisse. Verum de his satis.

XII. Quapropter transeamus ad aliam Celsi accusationem, qui, licet nostras Scripturas non intelligat, sed ex prave detortis loquatur, exprobrat tamen, « quod dicamus » humanam sapientiam apud Deum esse stultitiam; » cum tamen Paulus dicat, « sapientiam hujus mundi stultitiam » esse apud Deum [2]. » Addit « sibi olim hujus rei allatam » causam esse. » Putat autem causam esse, « quod his ver» bis significemus solos imperitos et stultos esse, quos in » nostrorum numero habere velimus. » Verum id, ut ipse annotavit, jam antea dixit; et nos etiam pro facultate refutavimus. Quamquam et hic velit ostendere, nos nobis hanc efformasse et sumpsisse sententiam ex sapientibus Græcis, qui et ipsi aliam humanam, divinam aliam esse sapientiam dixerunt. Quod quidem duplici Heracliti loco confirmat. Primus est, « Humana agendi ratio certis prudentiæ regu» lis non nititur, nititur divina :» alter autem : « Vir stultus » discit a dæmone, ut a viro puer. » Hæc etiam ex apologia Socratis a Platone scripta adducit : « Ego enim, Viri Athe» nienses, non alia re, quam sapientia, hoc nomen adep» tus sum. Qua autem sapientia? Humana opinor. Nam re» vera hac parte sapiens videri possum. » Hæc Celsus, quibus ego ex epistola ad Hermeam, Erastrum, et Coriscum hæc adjicio : « Erasto autem et Corisco, præter sapientiam

[1] Act. v, 37, 36. — [2] I Cor. III, 19.

am de formis pulcherrimam, aio equidem, licet senex, os alia sapientia qua improbos et injustos caveant, et vibus ad se tuendos indigere. Inexperti enim sunt, ut pote ui longum vitæ tempus nobiscum transegerunt, qui moerati et minime mali sumus. Quam ob causam dixi illos is rebus opus habere, ut ne cogantur veram sapientiam egligere, et in humanam, quam scire oportet, incumbere nagis quam par est. »

XIII. Ex his igitur est divina sapientia, est et humana. umana est quam sapientiam mundi vocamus, et quæ stultia est apud Deum; divina vero, quæ alia est ab humana, ratia Dei illam impartientis, siquidem divina sit, adest iis, ui se ad illam accipiendam idoneos præbent: et iis maxime, ui alterius ab altera sapientia discrimen edocti, suis in recibus dicunt: « Nam et siquis erit consummatus inter filios hominum, si ab illo abfuerit sapientia quæ a te est, in nihilum computabitur[1]. » Ac humanam quidem apientiam dicimus animæ esse exercitationem, divinam vero finem. Hæc etiam solidus animæ cibus appellatur ab llo qui dixit: « Perfectorum est solidus cibus, eorum, qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali[2]. » Atque hæc sententia vere antiqua est, nec, ut Celsus existimat, ad Platonem vel Heraclitum referenda. Ante illos enim Prophetæ utramque illam sapientiam discriminaverant. In præsentia satis fuerit referre id quod dicit David de sapiente qui divina sapientia præditus est: « Non videbit interitum, cum viderit sapientes morientes[3]. » Igitur divina sapientia, cum a fide diversa sit, primum est donorum Dei, ut loquimur. Alterum ab illo, ut sciunt harum rerum periti, vocatur *scientia;* tertium locum occupat *fides;* quandoquidem salvos fieri oportet et simpliciores qui ad pietatem pro viribus accedunt. Quocirca

[1] Sap. IX, 6. — [2] Hebr. V, 14. — [3] Psal. XLVIII, 10.

Paulus ait : « Alii quidem per spiritum datur sermo sapien- » tiæ, alii autem sermo scientiæ secundum eumdem spiri- » tum ; alteri fides in eodem spiritu[1]. » Atque hinc est, quod non obvium quemque invenias divina hac sapientia ornatum. Eorum est qui eminent et excellunt inter eos, qui christianam religionem sectantur. Nec etiam ejus sapientiæ arcana *imperitis, vilibus servis, rudibus* edisseruntur.

XIV. Equidem alios Celsus imperitorum, vilium servorum, rudium vocabulis designat, opinor, eos, qui ejus ignorant leges, nec disciplinis Græcorum imbuti sunt : nobis vero imperitissimi illi sunt, quos non pudet res inanimas alloqui, sanitatem a re infirma, mortem a re mortua, auxilium ab impotentissima re postulare. Et quamvis negent nonnulli res illas esse deos, sed tantum verorum deorum effigies illorumque signa : tamen imperiti sunt, vilia mancipia, et ignari, qui animum inducunt opifices imitari posse divinitatem. Hac stupiditate et ignorantia nemo nostrum ne inter contentissimos quidem laboravit. Equidem dicimus ut quisque prudentissimus est, ab illo maxime divinam spem intelligi et comprehendi ; sed non idcirco negamus fieri posse ut divinam sapientiam capiat, qui non fuerit in humana exercitatus ; et assentimur humanam omnem sapientiam, si divinæ comparetur, stultitiam esse. Sub hæc, cum rationibus agere debuisset, nos vocat *circulatores*, nosque ait « quam celerrime fugere eos, qui, quia politio- » res sunt, nostris fraudibus minime patent ; *sed rusticiores* » inescare. » Enimvero nescit jam a primis temporibus apud nos fuisse sapientes, qui exteris etiam disciplinis præcellerent. Moyses enim omni Ægyptiorum sapientia instructus fuit : omnes Assyriorum scientias callebant Daniel, Ananias, Azarias et Misaël, ita ut sapientibus omnibus qui illic erant, essent decuplo sapientiores. Nunc etiam in Ecclesiis

[1] 1 Cor. XII, 8, 9.

videntur pauci quidem, habita ratione cæteræ multitudinis, sed videntur tamen, qui ad illas venerint, ea, quam carnis vocamus, sapientia præsignes; sunt præterea qui ab illa ad divinam sapientiam progressi sint.

XV. Post hæc Celsus, quasi de humilitate confuse audiisset, nec tamen quæ sit fuisset assecutus, eam quæ apud nos docetur criminari tentat, returque sumptam a nobis esse ex male intellecto Platonis loco, qui alicubi in suis legibus ait: « Deus, qui, ut a veteribus traditum est, rerum » omnium in se continet principium, finem, et medium, » recta incedit per hanc universitatis naturam. Hunc sem» per sequitur justitia, eorum, qui a divina lege deficiunt, » ultrix atque vindex; quam, qui felix futurus est, constan» ter sequitur humilis et ornatus. » Sed non videt a viris Platone longe antiquioribus dictum in precibus fuisse: « Domine, non est exaltatum cor meum, neque elati sunt » oculi mei, neque ambulavi in magnis, neque in mirabili» bus super me. Si non humiliter sentiebam[1]. » Atque hinc aliud edocemur, nimirum necesse non esse, ut, qui *humiliter sentit*, is indecenter et indecore se demittat, procumbat humi pronis genibus, infelicium sibi vestem induat, fœdetque cinere caput: nam humilis ille, de quo propheta, licet in magnis atque admirabilibus, et quæ ipsum superant rebus versari amet, nempe in dogmatibus quæ vere magna sunt et admirabilia; nihilominus tamen « humiliat se sub » potenti manu Dei[2]. » Quod si qui præ sua simplicitate non intelligentes in quo sita sit humilitas, illa quæ diximus abjecta factitant, non in doctrinam conferenda culpa est; sed ignoscendum illorum simplicitati, qua fit, ut, quamvis meliora sibi proponant, ad ea tamen non perveniant. Ille enim humilior et ornatior est illo quem Plato repræsentat, qui inde ornatus quidem est, quod « in magnis et mirabili-

[1] Psal. CXXX, 1, 2, 3. — [2] 1 Petr. V, 6.

» bus super se ambulet; » humilis autem, quod, licet in hisce rebus versatus, humiliet se sponte, non sub quolibet, sed *sub potenti manu Dei* [1], idque per Jesum talis disciplinæ magistrum, qui « non rapinam arbitratus est esse se » æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi » accipiens, et habitu inventus ut homo humiliavit seipsum, » factus obediens usque ad mortem, mortem autem cru» cis [2]. » Atque hoc de humilitate dogma tanti momenti est, ut ejus non vulgarem habeamus doctorem, sed tantum illum Salvatorem nostrum: « Discite a me, *inquit*, quia mi» tis sum et humilis corde, et invenietis requiem animabus » vestris [3]. »

XVI. Deinde hoc Jesu de divitibus effatum, « facilius » esse camelum per foramen acus transire, quam divitem in » regnum cœlorum [4]; » ait « esse Platoni dictum, et a Jesu in» terpolatum: siquidem Plato dixerit fieri non posse, ut qui » dives est egregie, idem egregie bonus sit. » Ecquis vel mediocriter ad res attentus, non inter Christi sequaces tantum, sed etiam inter cæteros homines, risum teneat, a Celso audiens Jesum apud Judæos natum et educatum, pro filio fabri Joseph habitum [5], nec Græcas nec Hebraicas litteras doctum, ut vera ejus discipulorum scripta testantur, Platonis libros legisse, et illa ejus de divitibus delectatum sententia, « fieri non posse ut idem sit egregie dives » et egregie bonus, » illam interpolasse et convertisse in istam, « facilius esse camelum per foramen acus transire » quam divitem in regnum cœlorum? » At si Celsus in legendis Evangeliis odio non fuisset et inimicitia occupatus, si veritatis amore ductus fuisset; scivisset qua de causa camelus, animal natura gibbosum et distortum, aptum visum fuerit quod cum divite compararetur: et quid voluerit an-

[1] Petr. v, 6. — [2] Philip. II, 6, 7, 8. — [3] Matth. XI, 29. — [4] Id. XIX, 24 — [5] Id. XIII, 55.

gusto acus foramine ille, qui dixit arctam et angustam viam esse quæ ducit ad vitam[1]. Advertisset ex lege immundum hoc animal reputari, probatum quidem quatenus ruminat, rejectitium vero, quia divisa ungula non sit. Observasset etiam quoties et quibus de causis Scripturæ de camelo mentionem fecerint; ut Verbi de divitibus sententiam assequeretur. Hoc etiam animadvertisset, Jesus-ne, cum pauperes beatos[2], divites vero miseros pronuntiat, loquatur de utrisque spectando ad illos qui sub sensum cadunt, an quamdam paupertatem noverit Verbum omni ex parte laudabilem et divitias omni ex parte vituperabiles. Nam nec e fece plebis homo laudaverit pauperes nullo discrimine, quorum multi sunt corruptissimis moribus. Verum de his hoc loco satis.

XVII. Tum deprimere conatur ea, quæ de regno Dei scripserunt auctores nostri. Nihil horum quidem in medium affert: quippe qui nihil dignum judicat quod excribatur, aut fortasse quia non legit: sed ex Platonis epistolis et Phædro sententias depromit, quasi divinas, et quasi in Scripturis nostris simile sit nihil. Ex his igitur pauca proferamus cum Platonicis conferenda: quæ Platonica ut probabilitatis speciem præ se ferant, non potuerunt tamen illum ipsum adducere ut ea, qua Philosophum par erat, pietate rerum omnium conditorem coleret. Nam si pietas ei inerat, debebat illam non adulterare et inquinare vitio, quam vocamus idololatriam, aut superstitione, ut vulgus loquitur. In psalmo septimo decimo de Deo Hebraica loquendi ratione dicitur, *illum posuisse tenebras latibulum suum*[3]. Quod quidem significat, quæ de Deo cognosci pro merito deberent, ea obscura esse et impenetrabilia; quia se velut in tenebris abscondit erga eos, qui nec ejus cognitionis splendorem ferre, nec eum contemplari possunt: partim propter mentis impuritatem huic abjecto humano corpori alligatæ, partim

[1] Matth. VII, 14. — [2] Id. V, 3. — [3] Psal. XVII, 12.

quia angustior illa est, quam ut Deum intelligere possit. Atque ut palam fiat quam rarum sit et quam paucis concessum Deum cognoscere, narratur Moyses « accessisse ad caliginem, in qua erat Deus[1]. » Et de Moyse rursus : « Solus » Moyses accedet ad Dominum, reliqui vero non appropinquabunt[2]. » Et iterum propheta, ut ostendat in abyssum divinorum dogmatum penetrari non posse ab iis, qui non habent illum spiritum, qui *omnia scrutatur, etiam profunda Dei*[3], dixit : *Abyssus sicut vestimentum, amictus ejus*[4]. Quin Salvator noster et Dominus Dei Verbum indicat quantum sit Patrem cognoscere, illumque pro merito primum a se solo cognosci, deinde ab illis quorum ipse Verbum et Deus mentem illuminat; cum ait : « Nemo novit filium nisi pater, neque patrem nisi filius, et cui filius revelaverit[5]. » Neque enim ullus increatum et omnis creatæ naturæ primogenitum digne potest cognoscere, ut pater qui eum genuit; neque patrem, ut animatum Verbum, quod sapientia et veritas ejus est[6]. Ipsum est, quod a Patre tenebras dispellit quas *posuit latibulum suum*[7], ipsum est, quod abyssum retegit quo velut vestimento Pater tegitur, eoque sic Patrem revelante, Patrem cognoscit quisquis illum cognoscere potest.

XVIII. Ex pluribus locis : ubi sancti viri nobis quid de Deo cogitarent declararunt, hæc pauca visum est excerpere; ut ostenderem in sacris Prophetarum litteris inesse quid augustius, quam in Platonicis sententiis, quas tantopere Celsus admiratur; si modo oculi legentium ii sint, qui majestatem Scripturarum inspicere valeant. Verba autem Platonis a Celso memorata sic habent : « Circum omnium » regem omnia sunt, et propter illum omnia, et ipse bonorum omnium causa est. Secundo loco est cum secundis, » tertio cum tertiis. Igitur anima humana studio effertur dis-

[1] Exod. xx, 21. — [2] Id. xxiv, 2. — [3] 1 Cor. ii, 10. — [4] Psalm. ciii, 6.— [5] Matth. xi, 27. — [6] Coloss. i, 15. — [7] Psalm. xvii, 12.

cendi hæc qualia sint, respiciens ad ea quæ secum cognatione conjuncta sunt. Nullum eorum perfectum est. De Rege vero et aliis supradictis nihil est ejusmodi. » Huc afferre possem factam ab Isaia Seraphim, ut Hebræi vocant, descriptionem[1], qui Seraphim Dei faciem et pedes velant: possem et adducere ea quæ Ezechiel scribit de iis quos Cherubin appellat, et quorum formas depingit[2], et explicare quomodo Deus a Cherubin gestari dicatur : sed quia hæc occulte omnino dicta sunt propter indignos et malos, qui theologiæ sublimitatem majestatemque non possunt intellectu assequi, non visum in hocce scripto operæ pretium de illis rebus disserere.

XIX. « Christiani quidam, *pergit Celsus*, male intellecta » Platonis doctrina, plurimum efferunt Deum qui supra cœ- » los est, sicque Judæorum cœlum transcendunt. » Ubi non clare indicat transcendantne Judæorum Deum, an cœlum duntaxat, per quod Judæi jurant. Non igitur de his, qui alium ab illo, quem adorant Judæi, Deum prædicant, dicere nobis propositum est, sed nos defendere et ostendere Judæorum prophetas, cum vetustiores Platone sint, nihil ab illo potuisse mutuari. Non ergo hanc ab illo sententiam accepimus : « Omnia circum regem omnium sunt, et propter » illum omnia. » Hæc a Prophetis, qui melius eadem dixerunt, didicimus; Jesu ejusque discipulis quodnam fuerit spiritus, qui in Prophetis loquebatur, quique non alius erat a Christi spiritu, consilium interpretantibus. Neque etiam Plato de loco qui supra cœlos est, locutus fuit primus. Jam dudum enim David altitudinem declarans abundantiamque cognitionum quas de Deo habent ii, qui se supra res sensibus obvias attollunt, ait in libro psalmorum : « Laudate Deum » cœli cœlorum, et aqua quæ super cœlos est laudet nomen » Domini[3]. » Equidem negare nolim, id quod alii testati

[1] Isai. vi, 2. — [2] Ezech. i, 5, 10, 18. — [3] Psalm. cxlvii, 4.

sunt, Platonem a quibusdam Hebræis didicisse sententias, quas in Phædro protulit, et e propheticis scriptis sumpsisse hæc : « Locum qui supra cœlos est, necdum ullus Poeta pro » merito celebravit, nec celebrabit unquam, etc. » Et hæc quæ ibidem legere est : « Hæc natura quæ revera existit, » sine colore, sine figura, intactilis, vere animæ guberna- » trix soli intellectui conspicabilis, circa quam veræ scien- » tiæ genus locum illum occupat. » Ex iisdem propheticis oraculis hauserat Paulus noster illud, quo tenebatur, rerum quæ supra mundum et supra cœlos sunt desiderium, et propterea nihil reliqui faciebat, ut illa consequeretur. Unde in secunda ad Corinthios Epistola : « Id enim, *inquit*, quod » in præsenti est momentaneum et leve tribulationis nostræ » supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus ope- » ratur nobis, non contemplantibus nobis quæ videntur, » sed quæ non videntur. Quæ enim videntur, temporalia » sunt : quæ autem non videntur, æterna sunt [1]. »

XX. In his, ut facile intelligentes vident, per *ea quæ videntur,* Apostolus sensibilia intelligit; et per *ea quæ non videntur,* intelligibilia et quæ sola mente capi possunt : item temporalium nomine significat ea quæ sub sensus cadunt et videntur; æternorum vero, ea quæ in intelligentiam cadunt nec videntur. Hæc itaque contemplari cupiens, isto suo desiderio roboratus ærumnas omnes leves, contemnendasque ducit : et mediis in laboribus pœnisque versatus adeo non illis opprimitur, ut omnia tormenta sublevet, illarum rerum contemplatione : quoniam *habemus* etiam nos *Pontificem magnum,* qui virtutis et intelligentiæ magnitudine *penetravit cœlos* [2], Jesum filium Dei : et ipse res divinas bona fide discentibus vitamque rebus illis dignam agentibus pollicitus est fore, ut se illis ad ea quæ supra mundum sunt præberet ducem. Ait enim, *ut quo ego vado, ibi et vos sitis* [3]. Quod qui-

[1] I Cor. IV, 17, 18. — [2] Hebr. IV, 14. — [3] Joan. XIV, 3.

dem nos in spem adducit futurum esse ut post exantlatos hujus vitæ labores absolutaque certamina ad extremos evolemus cœlos, et haustis aquæ in vitam æternam salientis fontibus, potatisque cognitionum fluminibus [1], eo rapiamur, ubi aquæ illæ, quæ super cœlos sunt, laudant nomen Domini [2]: quem dum laudabimus, non circumagemur cœli vertigine, sed in invisibiles Dei virtutes intenti semper erimus: quas virtutes ex creatis hujus mundi rebus non amplius intelligemus; sed videbimus, ut germanus Jesu discipulus loquitur, *facie ad faciem* [3]. Et iterum: « Cum venerit » quod perfectum est, evacuabitur quod ex parte est [4]. »

XXI. An autem septem cœli sint, an eorum definitus omnino sit numerus, receptæ in Ecclesiis Dei Scripturæ non explicant. De *cœlis* tantum loquuntur; sive hac voce orbes planetarum, ut vocant Græci, intelligant; sive quid occultius innuere velint. Ac Celsus quidem contendit animabus cœlos e terra aut terram e cœlo petentibus iter esse per planetas: quæ Platonis opinio fuit; at Moyses nostrorum Prophetarum antiquissimus narrans visionem Jacob unius e nostris Prophetis [5], ait illi per somnium ipsi divinitus immissum visam esse scalam, quæ ad cœlos pertingeret, et Angelos, qui ascenderent per eam et descenderent, et Dominum summa scala innixum: sive hac scalæ imagine idem, quod Plato, significare; sive majus quidpiam indicare voluerit. Qua de re extat Philonis tractatus, et is quidem dignus quem veritatis studiosi diligenter et accurate legant.

XXII. Postea Celsus suam in libro contra nos scripto eruditionem ostentare volens, de quibusdam Persarum mysteriis sermonem facit: « Harum rerum, *inquit*, aliquod re- » peritur in Persarum doctrina Mithriacisque eorum myste- » riis vestigium. In illis enim duæ cœlestes conversiones, alia

[1] I Joan. IV, 14. — [2] Psalm. CXLVIII, 4. — [3] I Cor. XIII, 12. — [4] Ibid. 10. — [5] Genes. XXVIII, 12, 13.

» stellarum fixarum, errantium alia, et animæ per eas trans-
» itus quodam symbolo repræsentantur, quod hujusmodi est:
» Scala altas portas habens, in summa autem octava porta.
» Prima portarum plumbea, altera stannea, tertia ex ære,
» quarta ferrea, quinta ex ære mixto, sexta argentea, sep-
» tima ex auro. Primum assignant Saturno, tarditatem illius
» sideris plumbo indicantes: alteram Veneri, quam referunt,
» ut ipsi quidem putant, stanni splendor et mollities: tertiam
» Jovi, aheneam illam quidem et solidam: quartam Mercu-
» rio, quia Mercurius et ferrum, uterque operum omnium
» tolerantes, ad mercaturam utiles, laborum patientissimi.
» Marti quintam, inæqualem illam et variam propter mixtu-
» ram. Sextam, quæ argentea est, lunæ; septimam auream
» soli tribuunt, quia solis et lunæ colores hæc duo metalla
» referunt. » Dein inquirit causam, cur ille siderum ordo sic
institutus per symbola in reliquæ materiæ nominibus declaretur. Rationes etiam musicas adjungit ei quam explicat, Persarum Theologiæ. Sed his Celsus minime contentus alteram addit, eruditionis ostentandæ causa, explicationem, et ipsam musicis quæstionibus refertam. Si vero Celsi de his verba referam, absurde, opinor, fecero, et idem ac ille commisero, qui, ad Judæos Christianosque accusandos, intempestive non solum Platonem, sed etiam Mithriaca Persarum mysteria eorumque explicationem obtrusit. Sive vera enim, sive falsa de Mithræ mysteriis prædicent Persæ aut qui mysteriis illis præsunt; cur hæc potius quam alia retulit et exposuit? Neque enim apud Græcos in majori pretio videntur esse Mithræ mysteria, quam Eleusina, aut ea quibus Hecate in Ægina colitur. Sed et, siquidem Barbarorum mysteria eorumque explicationem in medium afferre placeret, cur non anteposuit Ægyptiorum, quæ a multis magni æstimantur; aut Cappadocum, quibus in Comanis Diana honoratur; aut Thracum, aut ipsorum Romanorum

apud quos e Senatu nobilissimi initiantur? Aut si intempestivum ipsi visum fuit et nullius ad Judæorum Christianorum-ve accusationem utilitatis aliquid ex illis mysteriis usurpare; cur non idem de Mithriacis judicium tulit?

XXIII. Quod si quis de animarum in res divinas ingressione habere velit quid arcanius, quo ad hanc contemplationem excitetur, illudque ducere non ex obscurissima secta quam Celsus consuluit; sed aut ex libris, quos in synagogis Judæi legunt et admittunt Christiani, aut ex libris Christianorum tantum; legaris ea quæ sibi visa fuisse scribit Ezechiel in fine prophetiæ[1]. Ibi describuntur diversæ portæ, quibus indicantur quædam de vario diviniorum animarum ad meliora introitu. Legat et in Apocalypsi Joannis quæ ibi de civitate Dei Jerusalem, cœlesti, de fundamentis, de portis ejus dicuntur[2]. Et si viam ad res divinas euntium per symbola indicatam discere potest, legat Moysis librum qui inscribitur *Numeri* : et adscito sibi qui ipsum initiare possit mysteriis, quæ castrorum metationes filiorum Israël continent, inquirat quinam ordines ad Orientem ut primi, quinam versus Austrum, quinam versus Africum, quinam ad mare, quinam ad Septentrionales plagas, ut postremi, collocati fuerint. Illic videbit res altas, minime contemnendas, et quæ non auditores stultos, ut Celsus existimat, et vilia mancipia desiderent. Ibidem discet naturam numerorum, qui ibi recensentur, et singulis tribubus accommodantur. Illos hic explicandi tempus non est. Sciat autem Celsus, librique ejus lectores, nullibi Scripturarum, quæ sinceræ et divinæ creduntur, mentionem fieri de septem cœlis, et neque prophetas nostros, neque Jesu Apostolos, neque ipsum Dei Filium quidquam a Persis aut Cabiris fuisse mutuatos.

XXIV. Absoluto de Mithriacis sermone, declarat Celsus

[1] Ezech. XLVIII. — [2] Apoc. XXI.

eum, qui mysteria Christianorum exigere voluerit ad Persarum mysteria, et retectis Christianorum arcanis, alia cum aliis comparaverit, cogniturum quid inter utraque intersit discriminis. Ac ubi quidem potuit sectarum proferre nomina, quas noverat, eas enumerare non omisit: hic vero tibi magis oportuit nominare sectam, si tamen ipsi fuit cognita, quæ illo, quod descripsit, *Diagrammate* uteretur, id minime fecit. Sed ex iis quæ dicit, opinor illum confuse audiisse de vilissima Ophitarum secta, hincque duxisse, saltem ex parte, quam *Diagrammatis* descriptionem facit. Feci, quæ mea est discendi aviditas, ut hæc mihi figura in manus veniret, et ibi inveni figmenta hominum, quos Paulus ait « penetrare domos et captivas ducere mulierculas » oneratas peccatis, variis ductas desideriis, semper discentes et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes[1]. » Ita autem omni probabilitate deficitur Diagramma istud, ut ne mulierculas quidem, quibus decipi facilius nihil, nec agrestissimos homines quamvis qualicumque probabilitatis specie duci paratos, persuadere queat. Atque etiam, licet multas terræ regiones peragravi, quæsivique quotquot ubique aliquid se scire profiterentur, nunquam tamen in ullum incidi, qui doceret quæ hoc Diagrammate continentur.

XXV. Sic autem figura hæc erat. Decem circulos a se invicem disjunctos complectebatur alter circulus, qui hujus universitatis anima esse ferebatur, et cujus nomen erat Leviathan. Quem Leviathan Judaicæ scripturæ, quidquid hoc nomine indicatum velint, narrant creatum a Deo esse ad ludibrium. Ita enim in psalmis: « Omnia in sapientia » fecisti, impleta est terra creatione tua. Hoc mare magnum » et spatiosum, illic naves pertransibunt, animalia parva et » magna, draco iste quem formasti ad illudendum ei[2]. » Pro dracone autem habetur in lingua Hebraïca *Leviathan*; quem

[1] 2 Tim. III, 6. — [2] Psalm. CIII, 24, 25, 26.

tametsi manifeste hoc in loco propheta in malam partem accipiat, animam tamen omnia permeantem impium hoc *Diagramma* esse ponit. In eodem reperi eumdem qui vocatur Beemoth sub infimo circulo collocatum. Leviathanis nomen ab impii *Diagrammatis* auctore bis erat scriptum, in superficie scilicet et in centro circuli. Addit Celsus « Diagramma divisum esse linea nigra crassaque, et eam appellari Geennam seu Tartarum [1]. » Hæc vox *Geenna* cum in Evangelio usurpetur pro pœnarum loco, quæsivi sicubi in antiquis scripturis haberetur, et maxime quia videbam illam apud Judæos etiam in usu esse. Inveni ubi in Scripturis *Vallis filii Ennon* [2] nominatur, in litteris Hebraïcis nullo discrimine adhiberi Vallem Ennon et Geennam: et scrutando penitius animadverti in sorte tribus Benjamin censeri quoque Geennam aut Vallem Ennon, ubi erat et Jerusalem: cumque inquirerem, quid ex eo quod cœlestis Jerusalem et Vallis Ennon sortis sint Benjamiticæ [3], consequens esset; inveni quidpiam quod confirmet id quod de pœnis dicitur, quibus quædam animæ purgari debent: secundum istud: « Ecce Dominus venit ut ignis conflans et herba fullonum, » et sedebit conflans et emundans tanquam argentum et au» rum [4]. »

XXVI. Igitur circa Jerusalem pœnas luent qui conflandi sunt, quia malitiam in animæ substantiam admiserunt, quæ malitia figurate vocatur alicubi plumbum. Quare apud Zachariam impietas plumbi talento insidens repræsentatur [5]. Verum quæ de hac re dici possent, ea nec omnibus aperire convenit, nec id præsens tempus postulat. Imo minime tutum esset harum rerum explicationem committere litteris, cum plerisque satis sit scire, peccantes punitum iri. Ulterius progredi non utile fuerit: ideo quod sunt quos vix

[1] Matth. v, 30. — [2] Jerem. vii, 31. — [3] Jos. xviii, 16. — [4] Mal. iii, 2. — [5] Zach. v, 7.

æterni supplicii metus continet, quin se totos nequitiæ malisque ex ea consequentibus tradant. Nec ergo Diagrammatis auctoribus, nec Celso notum fuit quid esset Gehenna. Alioquin nec illi tantopere suas picturas suaque Diagrammata jactarent quasi certa veritatis argumenta; nec Celsus scripto contra Christianos elucubrato suisque adversus Christianos calumniis admiscuisset ea quæ nusquam dicta sunt a Christianis, sed a quibusdam, quorum fortasse nulli supersunt, aut perpauci. Jam vero quemadmodum Platonicorum nihil interest Epicurum impiaque ejus dogmata defendere; sic nobis et Diagramma et quæ contra illud a Celso dicta sunt negligere convenit. Quare quæ de his rebus a Celso scripta sunt, ut supervacua et inutilia prætermittamus. Etenim multo acrius Celso in eas res invehere-mur, si sermonem apud eos, qui illis tenentur, faceremus.

XXVII. Postquam de Diagrammate dixit, quasdam de sigillo, ut auctores Ecclesiastici vocant, ineptias sibi fingit et proponit in morem dialogi digestas, quas ne audivi quidem: nimirum « qui sigillum adhibet, eum vocari patrem; » eum vero qui sigillo notatur, juniorem et filium appellari, » huncque respondere : unctus sum unguento albo ex ligno » vitæ, » quod ne ab hæreticis quidem audivi unquam doceri. Deinde numerum definit Angelorum, de quibus loquuntur ii qui tradunt sigillum : « Septem esse ait, qui » animæ morituri corporis utrinque astant; horum alios » lucis Angelos, alios Archonticos nominari; horum principem vocari Deum maledictum. » Quibus quidem arreptis verbis, merito insurgit in eos, qui istud proferre ausi sunt. Et nos quoque cum illorum accusatoribus indignamur; si qui tamen sunt qui Deum Judæorum *maledictum* vocent; Deum inquam, qui pluit, qui tonat, hujus mundi fabricatorem, Deum Moysis et auctorem creationis quam Moyses descripsit. Nam per hæc Celsus videtur in animo quid ha-

buisse minime candidum, sed improbissimum, quod ipsi suggessit suum in nos indecorum philosopho odium. Nempe voluit ut quibus ignoti essemus, ii, lecto ejus libro, nobis bellum indicerent quasi maledictum Deum appellantibus præclarum hujus mundi conditorem. Qua in re similis videtur esse Judæis, qui, cum primum christiana doceretur religio, calumnias adversus illam spargebant : mactari a Christianis puerum, ejus carnibus vesci illos, et opera tenebrarum peragere volentes, extinctis luminibus, cum obvia quaque singulos commisceri. Quæ calumnia, ut absurda est, multum olim apud permultos valuit, quos a nostra religione alienos persuaserat hæc a Christianis perpetrari. Imo etiamnum quosdam decipit, qui idcirco ita Christianos adversantur, ut cum illis vel simplex colloquium habere refugiant.

XXVIII. Tale quid videtur mihi cogitasse Celsus, cum Creatorem asserit a Christianis maledictum Deum vocari, nempe ut lector ejus adversus nos calumniis credulus ad Christianos funditus exterminandos compellatur, ut homines extremæ impietatis reos. Deinde confundens omnia, ut causam reddat cur Deus creationis, quam descripsit Moyses, maledictus appelletur, ait « ex eorum sententia, qui » talem illum existimant, eum esse dignum qui execrationi » habeatur; quandoquidem serpentem, qui primis homini- » bus boni et mali notitiam dedit, diris devoverit. » At scire debuit, qui stant a serpentis partibus, quasi boni consilii auctor hominibus fuerit, atque hac in re Titanum Gigantumque fabulas longe superant, et idcirco Ophiani dicti sunt, eos tantum abesse ut Christiani sint, ut Jesum non minus Celso calumnientur : nec in eorum sodalitium ante quemquam admitti, quam Jesum execratus fuerit. Vide igitur quam absurdum Celso fuerit, in suis adversus Christianos libris ut Christianos proponere homines, qui nec

Jesu nomen audire sustinent, ne ut hominis quidem sapientis et bene compositis moribus. Quid insanius vel furiosius non solum iis, qui a serpente tanquam a bonorum auctore denominari se volunt; sed Celso etiam existimante Christianos earumdem rerum, atque Ophianos, postulari posse? Ac Græcus ille quidem Philosophus, cui tantopere cordi erat frugalitas, quique exemplo fuit nihil possidentem vita beata frui posse, Cynicum se appellavit: at impii illi, quasi serpentes ipsi essent, non homines, quorum serpens hostis est, a bellua hominibus infensissima et maxime horrenda dari sibi nomen Ophianorum gloriantur, et magnopere jactitant Euphratem quemdam, a quo doctrinam impiam acceperunt.

XXIX. Pergens porro Christianos insectari, et carpens eos, qui Moysis scriptæque ab eo legis Deum maledictum dicunt, quosque Christianos esse putat: « Quid insanius, » *inquit*, aut furiosius insipiente hac sapientia esse possit? » Quid enim peccavit Judæorum legislator? Et quomodo » mundi creationem, ejus opus, Judæorumque legem tibi » ipse per typos, ut loqueris, allegoriasque accommodas? » Illum, o impie! mundi conditorem, qui Judæis pollicitus » fuerat fore, ut eorum genus ad extremos terræ fines pro» pagaretur, qui promiserat se illos e mortuis cum corpore » ipso et sanguine suscitaturum, qui prophetas inspirabat, » illum inquam, vel invitus laudare cogeris: et tamen eum» dem illum injuria afficis? Atque etiam quando te Judæi » urgent, profiteris eumdem te colere Deum, quem Judæi. » Cum autem Jesus magister tuus Judæorumque Moyses » contraria statuunt, alium Deum quæris ab illo et patre di» versum[1]. » Et hic nobilis ille philosophus Celsus aperte Christianos calumniatur, cum ait, illos, cum Judæi urgent, profiteri se eumdem Deum, ac illos, venerari; cum autem

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 219 et seqq.

esus contraria Moysi jubet, ad alium ab illo Deum confugere. Sive enim cum Judæis colloquium nobis sit, sive inter nos ipsi colloquamur, nonnisi unum et eumdem Deum cognoscimus, illum scilicet quem et olim colebant Judæi et quem etiamnum colere profitentur; nec de illo impie sentimus. Neque etiam dicimus Deum mortuos cum carne et sanguine suscitaturum, ut jam supra disserui. Non enim animale illud corpus in corruptione, in ignobilitate, in infirmitate seminatum, resurget, cujusmodi seminatum est[1]. Sed quæ de hac re nobis superius dicta sunt, sufficiant.

XXX. Redit postea ad septem principes dæmones, qui Christianis prorsus ignoti, ab Ophianis, opinor, usurpantur. Et quidem in Diagrammate, quod comparare studuimus, eumdem dæmonum ordinem invenio, quem Celsus exposuit. Et primum quidem leonis habere formam ait Celsus, tacito nomine quod a vere impiis illis hominibus impositum illi est. At ego comperi ex impio illo Diagrammate dæmonem illum leonina forma vocari Michaël, quod nomen in sacris scripturis sancto conditoris Angelo tribuitur. Quem secundum Celsus dicit esse taurum, eum Diagramma nominat Suriel tauriformem. Tertius est, Celso teste, vitæ ancipitis, et horrendum sibilat; et in diagrammate tertius ille, Raphaël serpentiformis appellatur. Quartum Celsus refert speciem aquilæ præferre; illum Diagramma Gabriel aquiliformem nuncupat. Quinto facies est Ursi, si Celso credimus, et in diagrammate nomen illi est Thauthabaoth ursiformis. Sexto, id quod Celsus testatur, tribuunt illi canis faciem; Diagramma vero vocat illum Erataoth. Septimum denique Celsus affirmat asini formam referre et appellari Thaphabaoth aut Onoël: ego autem in Diagrammate vidi illum asinina forma dæmonem vocari Onoël vel Thartharaoth. Cæterum ea nobis visum est diligenter exponere,

[1] 1 Cor. xv, 42, 43, 44.

ut ne videamur ignorare ea, quorum notitiam Celsus habere se jactitat. Imo hinc palam fiet, nobis Christianis accuratius, quam illi, hæc perspecta esse, non ut doctrinam Christianorum, sed ut doctrinam hominum a salute alienorum et qui Jesum nec Salvatorem, nec Deum, nec doctorem, nec Dei filium esse existimant.

XXXI. Jam si quis scire voluerit, quibus figmentis usi fuerint, licet irrito conatu, præstigiatores illi, ut ad suam doctrinam quasi quædam arcana continentem homines allicerent: audiat quid suis dicendum doceant, postquam transgressi sunt quod vocant *malitiæ vallum*, portas principum Angelorum potestati subjectas: « Regem uniformem, cæcitatis vinculum, improvidam oblivionem, potestatem primam spiritu providentiae et sapientia conservatam saluto, unde purus mittor, lucis jam filii et patris pars. Gratia mecum sit, ita pater, mecum sit. » Atque hinc oriri suam Ogdoadem affirmant. Deinde postquam ad eum, quem Jaldabaoth appellant, pervenerunt, hæc dicere docentur: « Tibi, prime et septime, nate ad imperandum summa cum fiducia, puræ intelligentiæ ratio princeps, opus *filio et patri* perfectum, offero vitæ symbolum hoc caractere insignitum, et portam aperiens mundo, te regnante, clausam, iterum cum libertate tuam transgredior ditionem. Gratia mecum sit, ita pater, mecum sit. » Hunc autem Angelum leoni similem aiunt habere cum astro Saturni necessitudinem. Jam ex Jaldabaoth ad Jao progredienti ita orandum esse putant: « Tibi, qui occultis filii patrisque mysteriis præes, qui noctu es conspicuus, secunde Jao, prime mortis domine, innocentis pars, porrigens ego propriam loco symboli barbam, promptus tuam ditionem transeo: confirmasti illum qui ex te verbi viventis virtute natus est. Gratia mecum sit, ita Pater, mecum sit. » Hinc itur ad Sabaoth, quem sic aiunt alloquendum esse: « Quintæ

»ditionis princeps, Domine Sabaoth, prime præco legis »rebus impositæ a te creatis, quas liberavit gratia, vi qui »narii numeri, admitte me, videns artis tuæ symbolum in»culpatum et in hujus imaginis forma servatum, corpus »videlicet quinario numero liberatum. Gratia mecum sit, »ita Pater, mecum sit. » Pergunt postea ad Astaphæum, »umque sic esse compellandum existimant. « Tertiæ portæ »princeps, Astaphæe, rector primi aquæ principii, me »unum ex initiatis, spirituque virginis purgatum videns ad»mitte me, tu, qui vides mundi substantiam. Gratia mecum »sit, Pater, mecum sit. » Hinc ad Æloæum, qui, ut putant, sic interpellandus est : « Secundæ portæ princeps, Æloæe, »admitte me, qui tibi tuæ matris offero symbolum, nempe »gratiam virtutibus potestatum occultatam. Gratia mecum »sit, Pater, mecum sit. » Postremo, quem Horæum appellant, hæc dicenda opinantur : « Tu qui propterea primæ portæ »principatum obtines, quia septa ignis intrepide superasti, »Horæe, admitte me, videns tuæ potestatis symbolum li»gni vitæ figura expressum, et imagine ad exemplar inno»centis facta repræsentatum. Gratia mecum sit [1], Pater, »mecum sit. »

XXXII. Atque hæc omnia nos ea quæ putatur multiplex Celsi eruditio, quæ potius est vana curiositas, memorare compulit. Quippe voluimus et ejus scriptionis et nostræ defensionis lectori notum esse, nobis non ignorari scientias quibus Celsus gloriatur, et propter quas Christianos, qui eas neque attendunt neque sciunt, calumniatur. Ego vero discere hæc et exponere volui, ut ne impostores plura nobis callere se jactitent, eaque ostentatione eos decipiant, qui nominum specie facile se abduci patiuntur. Plura poteram congerere, ut planum facerem perspectas esse mihi præstigiatorum illorum artes, sed tamen eas nobis execrationi esse, ut alienas, impias, abhorrentes a vera Christianorum doc-

trina, quam ad mortem usque confitemur. Quamquam hoc sciri oportet, cum harum rerum auctores nec magiæ arcana cognoscerent, nec divinarum Scripturarum accuratam haberent notionem, omnia ab illis fuisse permixta. Nam e magia suum Jaldabaoth, Astaphæum, Horæum deduxerunt; ex Hebraicis vero scripturis eum quem Hebræi vocant Jao vel Ja, sicut et Sabaoth, et Adonæum, et Æloæum : quæ quidem nomina e Scripturis ducta sunt unius atque ejusdem Dei. Sed illi Dei hostes, cum hoc non intelligerent, ut ipsi ultro confitentur, alium judicarunt esse Jao, alium Sabaoth, et Adonæum diversum esse ab illo quam Scripturæ Adonaï appellant; Æloæum etiam alium ab illo esse, qui Hebraïce a Prophetis Eloï nominatur.

XXXIII. Sub hæc alias Celsus narrat fabulas, « quosdam esse, qui se in dæmones illos transforment, ita ut » alii leones, alii tauri, alii dracones, aut aquilæ, aut ursi, » aut canes appellentur. » Inveni in eodem Diagrammate et figuram illam quam Celsus vocat quadrangulam, et id quod miseri illi statuunt de portis Paradisi. Flammeus ibidem pingebatur ensis, quasi circuli ignei diameter, tanquam excubias agens ad scientiæ lignum et vitæ. Cæterum Celsus aut noluit aut non potuit preces referre, quas ad singulas portas fabulosa impiorum illorum doctrina fundi jubet ab iis qui illas adeunt. Nos vero id fecimus, ut Celso ejusque lectoribus evidens fieret, nobis penitus exploratum esse scelesti illius mysterii finem, tanquam a Christianorum erga Deum pietate remotissimum.

XXXIV. His absolutis, quæ nobis plura addendi locum dederunt, ita Celsus prosequitur : « Isti autem aliis alia ad» dunt, Prophetarum dicta, circulos circulis inclusos, rivos » Ecclesiæ terrestris et circumcisionis, virtutem ex quadam » Prunico virgine manantem, viventem animam, cœlum ut

» vivat occisum, occisam et ense terram, mactatos ut vivant » multos, tollendam e mundo mortem ubi peccatum mundi » mortuum fuerit, novum per angusta descensum, et por» tas sponte patentes. Illic ubique videas vitæ lignum et » carnis resurrectionem per lignum: opinor, quia magister » eorum cruci clavis affixus est et faber lignarius erat. Quod » si ex prærupta dejectus rupe fuisset, aut in barathrum » præcipitatus, aut laqueo præfocatus, si artem exercuisset » aut coriariam, aut cæmentariam, aut ferrariam; esset su» per cœlos rupes vitæ, aut resurrectionis barathrum, aut » funis immortalitatis, aut beatus lapis, aut ferrum chari» tatis, aut corium sanctum. Ecquam aniculam non pudeat » puerulum sopire cantitandis hujusmodi fabulis? » Miscere hic videtur Celsus res a se non bene intellectas. Equidem illum suspicor pauxilla de quapiam hæresi accepisse, quæ cum quid vellent non cognosceret, dicta quædam temere profudit, ut et nostræ et hæreticæ doctrinæ imperitis in Christianorum doctrina versatissimus videretur. Quod quidem ex verbis ejus modo memoratis manifestum est.

XXXV. Nam primum nostrum est uti Prophetarum sermonibus, utpote qui inde probamus modo Jesum esse Christum quem prænuntiant, modo ex illorum scriptis ostendimus ea, quæ in illo completa esse narrant Evangelia. « Cir» culos circulis inclusos » fortasse depromsit ex illa hæresi, quæ septem potestatum circulos uno includit, quem rerum omnium animam et Leviathan vocat. Forte etiam id sumptum est ex male intellecto Ecclesiastæ loco, ubi dicitur: *In circuitu pergit spiritus, et in circulos suos revertitur*. Quod ait de rivis Ecclesiæ terrestris et circumcisionis, ductum id suspicor ex eo quod nonnulli dicunt Ecclesiam hanc terrestrem ex Ecclesia cœlesti melioreque Æone esse derivatam, et circumcisionem, de qua in lege, esse signum

[1] Eccles. 1, 16.

cujusdam circumcisionis, qua homines in quodam illic loco purgantur. *Prunicus* vero ea est, quam Valentiniani male sana sapientia sapientiam appellant, ejusque volunt figuram fuisse fœminam illam, quæ duodecim annos fluxu sanguinis laboravit. Quod Celsus prave usurpans, omniaque Græcorum, Barbarorum Hæreticorumque confundens, loquitur de potestate quæ ex Prunico quadam virgine dimanat. Quod ad *animam viventem* attinet, arcanum fortasse est Valentinianorum dictum de conditore quem animalem vocant : aut fortasse id non absurde dictum fuit a quibusdam, ut anima mortua distingueretur ab vivente anima ejus, qui salvatur. Quid sit occisum cœlum, quid interfecta terra, quid multi mactati ut vivant, prorsus nescio. Hæc illum e seipso finxisse facile crediderim.

XXXVI. Quod addit, « tollendam e mundo esse mor- » tem, ubi mundi peccatum exstinctum fuerit, » idem et nos diceremus ad explicandum istud Apostoli : « Postquam » posuerit omnes inimicos sub pedibus ejus, tunc novissima » inimica destruetur mors [1]. « Qua de re et illud scriptum est : « Cum mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet » sermo qui scriptus est : Absorpta est mors in victoria [2]. » Rursus « novus angustusque descensus » fuit fortasse excogitatus ab iis, qui animæ in varia corpora transmigrationem credunt. « Portas vero sponte patentes » credibile est ab quibusdam inductas fuisse, ut explicarent istud : « Aperite » mihi portas justitiæ, ut ingressus in eas confitear Domino : » hæc porta Domini, justi intrabunt in eam [3] : » rursusque in psalmo nono : « Qui exaltas me de portis mortis, ut an- » nuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion [4]. » Portas mortis scriptura vocat peccata, quæ ad interitum ducunt; portas vero Sion intelligit recta facta : unde liquet

[1] I Cor. XV, 25, 26. — [2] Ibid. 54. — [3] Psalm. CXVII, 19. — [4] Id. IX, 14, XIV.

as justitiæ easdem esse ac portas virtutis, quæ virtutis que factorum studioso sponte patefiunt. De ligno vitæ nodius dissereret is, qui paradisum Dei ab ipso Deo tatum, de quo in Genesi [1], enarraret. Resurrectionem a non intellexit, Celsus jam sæpius irriserat: sed dictis me contentus ait a nobis resurrectionem carnis per im prædicari : opinor, prave detorquens id quod figu dictum est : « Per lignum mors et per lignum vita; ors per Adamum, vita autem per Christum [2]. » Deinde illis in lignum ludens, ex duplici capite illud incessit, n ait « lignum a nobis idcirco celebrari, aut quia magis-r noster affixus patibulo est, aut quia is faber erat. » rum non animadvertit mentionem de ligno vitæ in lit-ris Mosaïcis fieri, deinde nusquam in Evangeliis ab Ec-esia receptis Jesum dici fabrum.

XXXVII. Putans autem nos, ut crucem allegoriis expli-remus, finxisse lignum illud vitæ, et huic errori suo con-ntanea loquens, « Si ex prærupta, *inquit*, rupe dejectus, aut in barathrum præcipitatus, aut laqueo præfocatus *fuisset, illi sine* dubio super cœlos rupem vitæ, aut bara-thrum resurrectionis, aut immortalitatis funem collocas-sent. » Et rursus : « Si propterea confictum est lignum vitæ, quia faber ille erat, ergo si coriarius fuisset, nobis obtru-derent corium sanctum; si cæmentarius, beatum lapidem; si ferrarius, ferrum caritatis. » At quis non videt quanti eri debeant hujusmodi calumniæ hominis injuriis lacessen-is, quos ut deceptos convertere pollicitus fuerat? His adji-:it quæ conveniunt iis fabulatoribus, qui suis potestatibus eonis formam, aut asini caput, aut draconis speciem ac-commodant; sed quæ minime congruunt Ecclesiæ sectato-ibus : verum enim est ne quidem bibacem aniculam sine pudore ad sopiendum puerum garrituram esse ineptias,

[1] Gen. II, 8. — [2] I Cor. XV, 22.

cujusmodi effutiunt qui monstra asinino capite et illas quasi conciones ad singulas portas comminiscuntur. Quæ vero docet Ecclesia, Celsus ea prorsus ignorat, et illa pauci potuerunt intelligere : illi nempe qui ex Jesu præcepto totum suæ vitæ tempus in scrutandis scripturis insumpserunt, magisque in earum assequenda mente laborarunt, quam Græcorum philosophi ad consequendum nescio quas opiniones, in quibus positam esse scientiam existimant.

XXXVIII. Nec satis habuit vir ille strenuus Diagramma exagitasse; ut plures contra nos, licet nihil nobis cum illo Diagrammate sit, accumularet calumnias, illa interseruit ex illis quidem hæreticis sumpta, sed quasi tamen ad alios pertinerent. « Neque hoc illorum, *inquit*, minus admirandum » est, quod inter altiores illos circulos, qui supra cælos sunt, » inscripta quædam visuntur, quæ interpretari solent, et » præsertim duo illa verba, *majus et minus*, quorum unum » ad patrem, alterum ad Filium referunt. » Equidem in illo Diagrammate majorem et minorem circulum vidi, quorum diametro inscriptum erat, Pater et Filius. Præterea inter majorem circulum, in quo minor ductus fuerat, et alium ex duobus constantem, quorum alter flavus extra, alter cæruleus intra erat, pictum quasi septum fuerat securis specie. Supra istud circulus exiguus circulum prioribus majorem tangebat cum hac inscriptione, CARITAS : infra vero alter eumdem circulum tangens inscriptum habebat, VITA : in secundo circulo ex lineis insertis conflato et alios duo circulos quandamque Rhombi figuram complectente inscriptum legebatur, SAPIENTIÆ PROVIDENTIA; et in communi eorum sectione, SAPIENTIÆ NATURA. Supra communem eorum sectionem erat et alter circulus in quo scriptum erat, SCIENTIA; et infra alius in quo inscriptum erat, INTELLIGENTIA. Atque in his immorati sumus, data a Celso occasione, ut lectores cognoscerent, quæ et nos ipsi vituperamus, ea nobis magis,

quam illi, explorata esse; non vero ex inanibus accepta rumoribus. An autem ii, qui hujusmodi nugas laudi ducunt, quasdam etiam magicas profiteantur artes, an eorum hæc sit sapientiæ summa, id non affirmo, siquidem nihil unquam simile deprehendi: viderit Celsus, qui mendacii jam sæpius absurdarumque calumniarum convictus est, num hic etiam mentiatur, num vero id quod in suo scripto exposuit, revera de quibusdam a nostra fide alienis invenerit.

XXXIX. Post hæc de iis loquens, qui magicas artes adhibent atque præstigias, barbarisque quosdam dæmones vocant nominibus, illos ait simile quid facere ac illi, qui iisdem de rebus mirifica quædam facere videntur coram iis, qui nesciunt earum alia esse nomina apud Græcos, alia apud Scythas. Deinde hæc adducit ex Herodoto, « Appollinem a » Scythis vocari Gongosyrum; Neptunum, Thagimasaden; » Venerem, Atgimpasam; Vestam, Tabiti. » Quærent harum rerum periti an non hic etiam Celsus cum Herodoto mentiatur. Nesciunt enim Scythæ utrum ii quos deos putant, iidem sint apud Græcos. Quæ enim probabilitas est Apollinem a Scythis Gongosyrum appellari? Non enim arbitror ex Gongosyro, si græcam in linguam verteretur, deduci posse etymologiam Apollinis, aut Apollinem Scythica lingua idem significare ac Gongosyrum. Necdum idem de reliquis dico. Alia enim ex causa Græci et ex alia origine deorum suorum nomina derivarunt, ex alia Scythæ, ex alia Indi, ex alia Æthiopes, aut Afri, aut quicumque, relicta prima et pura conditoris notione, suis diis nomina pro libitu indiderunt. Verum de his jam supra satis a nobis dictum est: nempe ubi probavimus non eumdem esse Sabaoth et Jovem; et ubi nonnulla de linguarum diversitate ex sacris scripturis observavimus. Lubens igitur hæc prætermitto, in quibus Celsum sequi non possem, quin jam dicta repeterem. Deinde rursus magicas præstigias nobis occinit, easque fortasse nemini

tribuit; cum sit nemo, qui in religione qualem aggreditur, hújusmodi artem exerceat : aut fortasse respicit ad eos, quibus solemne est hoc artificio uti coram simplicibus, ut quædam divina potestate efficere videantur. Hæc vero sunt ejus verba : « Quid opus est ut commemorem illos omnes, qui » aut expiationes, aut carmina vocesque pellendis arcendis» que incommodis idoneas, aut formas effigiesque dæmonum » facere, aut varia amoliendis veneficiis remedia in vestibus, » in numeris, in lapidibus, in plantis, in radicibus, in cu» jusvis denique generis rebus invenire docuerunt? » Quas criminationes non postulat recta ratio ut refellamus, cum horum criminum in nos ne levissima quidem suspicio conveniat.

XL. In iis, quæ Celsus addit, mihi videtur illis similis, qui infenso adversus Christianos odio affirmant coram hominibus religionis Christianæ ignaris, Christianos ab *ipsis* deprehensos fuisse, dum carnibus infantulorum vescerentur et cum fœminis promiscue sine pudore rem haberent. Ut enim[1] jam compertum est multis iisque a nostra religione prorsus alienis hujusmodi calumnias *confictas esse* : sic etiam falsi convinceretur id quod refert *Celsus*, « vidisse » se apud quosdam nostræ religionis presbyteros libros bar» baros, in quibus dæmonum nomina et præstigiæ videban» tur. » Quibus subdit « illos nostri cultûs presbyteros nihil » boni, nihil nisi in hominum perniciem polliceri. » Utinam his similia essent omnia, quæ contra Chistianos a Celso dicta sunt. Tum enim plerique re ipsa experti intelligerent mera esse mendacia; quippe qui nihil de hujusmodi rebus audierunt, licet cum Christianis societatem habuerint.

LXI. Postea tanquam oblitus se contra Christianos agere; « Audivi, *inquit*, ex Dionysio quodam musico Ægyptio me-

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 220 et seqq.

» cum versante, magicam artem aliquid posse in ignaros et » corruptis moribus homines; in philosophos autem, qui sa- » lubri victus ratione utuntur, nihil habere virium. » Hic si de arte magica disserendi consilium esset, iis quæ jam de illa dixi addere nonnulla possem : sed præstat in iis insistere quæ propius ad Celsi scriptionem pertinent. Qui scire voluerit possit-ne quid an nihil in philosophos ars magica, legat is editas ab Mœragene rès Apollonii Tyanei magi simul et philosophi memorabiles. Mœragenes autem ille non Christianus, sed philosophus erat. Refert tamen plurimos nec ignobiles philosophos magica Apollonii arte captos fuisse et ad eum quasi ad incantatorem ventitasse. Inter alios de Euphrate, opinor mentionem facit et de quodam Epicureo. Id nos uti propria experientia compertum affirmamus, nihil esse quod ab arte magica aut dæmoniis metuant ii, qui religionis Christianæ cultores Deum rerum omnium per Jesum venerantur, ex Evangelio vitam exigunt et præscriptas preces diu noctuque frequentius et qua par est reverentia adhibent. Vere enim « castrametabitur Angelus Domini in » circuitu timentium eum et eos eripiet ab omni malo : » Et Angeli qui in Ecclesia parvulis tuendis invigilant, dicuntur faciem patris qui in cœlis est videre; quidquid sit id, quod per faciem illam et per intuitum illum intelligere oporteat.

XLII. Deinde Celsus hæc alio ex capite ducta subjicit: « Sunt illorum alii quidam errores impii, decipiente eos » summa, in qua versantur, divinorum ænigmatum igno- » rantia : fingunt videlicet quemdam Deo adversarium et » diabolum quem Hebraïce Satanam appellant. Omnino mor- » talium istud est, imo impium, Deum maximum ad adver- » sario impediri, quominus pro arbitrio prosit hominibus. » Ergo Dei filius a diabolo superatur, et quas ab illo moles-

[1] Psal. xxxIII, 8. — [2] Matth. xvIII, x.

» tias patitur, iis nos docet ortas nobis ab illo molestias contemnere : atque idcirco nos admonet venturum quoque esse Satanam, resque magnas illum et admirabiles editurum, sibique Dei gloriam usurpaturum : sed nullam horum prodigiorum rationem ab iis esse habendam, qui illum removere voluerint, sed sibi soli esse credendum. » Hæc certe impostoris sunt operose caventis, ne quis alius contraria sentiat sibique plebem conciliet. » Ac mox indicare volens ænigmata illa, unde nos putat hausisse perperam quæ de Satana docemus : « Veteres, *inquit*, de divino » quodam bello obscure involuteque scripserunt : ut Heraclitus, cujus sunt hæc : — « Si dicendum est commune « quoddam bellum et litem esse, omniaque ex discordia « gigni et administrari : » — et Pherecydes Heraclito longe » antiquior in fabula exercitum exercitui adversum exhibet, » quorum unius Saturnum, alterius Ophioneum ducem facit. Provocationes narrat et prælia, pacta etiam, ut quisque » utervis primus in Oceanum caderet, illum *pro victo* habitum iri ; utervis vero alterum pepulisset et vicisset, illum » cœlos occupaturum. In eamdem sententiam accipienda » esse ait Titanum Gigantumque adversus deos pugnantium » mysteria, uti et quæ de Typhone, Horo, *et Osiride* Ægyptii » fabulantur. » Hæc postquam commemoravit, nec exposuit tamen quo modo subliimiorem sensum habeant, illaque male intellexerimus, nobis convitiari pergens : « Hæc vero » sunt, *inquit*, cujusmodi commenta illa de diabolo dæmone, » aut (*quod verius dicit*) impostore qui contraria docet. » Sic et Homerum interpretatur, quasi eadem fere ac Heraclitus, Pherecydes, et mysteriorum de Titanibus gigantibusque auctores, indicaret istis Vulcani ad Junonem verbis :

Jam enim me et alias juvare studentem

Dejecit pede prehensum de limine divino [1].

Et in his Jovis ad Junonem:

An non meministi quando pependisti ab alto, a pedibus [autem
Incudes demisi duas, circum manus autem vinculum [misi
Aureum, infrangibile; tu autem in æthere et nubibus
Pependisti, indignabantur autem dii per excelsum Olym-[pum:
Solvere autem non poterant circumstantes: quemcum-[que prehenderem
Projiciebam correptum de limine divino, donec perveniret
In terram vix spirans [2].

Quæ *Homeri* carmina edisserens: « Hæc Jovis ad Junonem » verba, *inquit*, sunt verba Dei ad materiam, quibus significatur materiam, quæ inordinata erat ab initio, aptis vinculis a Deo fuisse colligatam atque ornatam, et quotquot » dæmones turbas in illa ciebant, in pœnam sceleris ab eo» *dem* in hæc infima loca præcipitatos fuisse. » Quo sensu eadem Homeri carmina cum Pherecydes intelligeret, ait ipsum dixisse: « Infra hanc terræ partem Tartarea regio » est, quam Harpyiæ et Tempestas, Boreæ filiæ custodiunt, » et quo Jupiter illos ex diis detrudit, qui turbas movent. » Eumdem ait habere sensum « velum Minervæ in ludorum » Panathenaicorum pompa omnium oculis expositum. Ipso » enim, *inquit*, indicatur dæmon quidam incorruptus et » sine matre, qui terrigenarum coerceat audaciam. » Postquam sic figmentis Græcorum applausit, concludit, nostra accusando, in hunc modum: « Dei filius a diabolo vexatur, » et nos docet, cum ab illo infestamur, mala patienter ferre. » Hæc prorsus ridicula sunt. Satius erat, opinor, puniri

[1] Iliad. I, 590. — [2] Id. XV, 18.

» calumniatorem illum, quam hominibus, quos calumni- » insectatur, intentari minas. »

XLIII. Vide quæso an non ille, cujus judicio in sceleratissimis erroribus versamur et a divinorum ænigmatum sensu aberramus, manifeste in errore deprehendatur: quippe qui non considerat doctrinam de malo illo, qui e cœlo dejectus est, reperiri in scriptis Moysis, quæ non Heraclito solum et Pherecyde, sed etiam Homero antiquiora sunt. Nam quid simile innuitur serpente illo, unde suum Pherecydes Ophionem duxit, qui serpens in causa fuit, cur homo ejiceretur e Dei paradiso, postquam fœminam divinitatis majorumque bonorum pollicitatione deceperat [1]: in quam fraudem homo pertractus dicitur. Et ille exterminator in Moysis Exodo memoratus [2], quid aliud est, quam qui exitium illis affert, qui illi fidem adjungunt, ejus improbitati non resistunt, non repugnant? Nec aliud indicat hircus ille emissarius Hebraice vocatus Azazel de quo in Levitico, cujusque sors in desertum erat emitti tanquam omnium expiationem [3]. Quicumque enim pro sua improbitate ad malum illum pertinent, ii cum sint sorti divinæ infensi, procul a Deo ablegantur. Sed et illi filii Beliar, de quibus in libro Judicum [4], cujus-ne filii propter improbitatem dicuntur esse, præterquam ejusdem illius mali? Præterea in libro Job Moyse ipso antiquioris diabolus legitur astitisse coram Deo [5], et petiisse ut sibi liceret illum gravissimis afficere molestiis, ac primum quidem omnium facultatum filiorumque jactura, deinde horrendo illo morbo, qui lepra nominatur. Taceo quæ narrant Evangelia de diabolo qui Salvatorem tentavit [6], ne in re, quæ contra Celsum agitur, recentiorum scriptorum auctoritate uti videar. Et sub finem libri, qui Jobi nomen præfert, ubi Dominus ex turbine et nubibus cum Jobo

[1] Gen. III, 5. — [2] Exod. XII, 23. — [3] Levit. XVI, 8. — [4] Jud. XIX, 22. — [5] Job. I, 2. — [6] Matth. IV.

loquitur, non pauca leguntur de dracone[1]. Quid memorem quæ dicit Ezechiel quasi de Pharaone, aut Nabuchodonosore, aut principe Tyri loqueretur[2]? Nec etiam Isaiæ de Babylonis rege referam lamentationem[3]; ex quibus omnibus discere est hinc malum originem et principium habere, quod quidam, alis amissis, illum secuti sunt qui primus alas amiserat.

XLIV. Nec sane fieri poterat ut bonum *per accidens* et communicatum, illi esset simile quod natura bonum est. Illud tamen adventitium nunquam deest illi, qui sui conservandi causa vivum, ut ita loquar, panem sumit[4]. Quod si cui deest, in culpa ipse est, qui vivo pane et vero potu, quorum altero nutriuntur alæ, altero irrigantur, uti neglexit. De his alis intelligendus sapientissimus Salomon cum de vero divite loquens ait : « Comparavit sibi pennas ut » aquila, et revertitur in domum sui præsidis[5]. » Cum enim Deus ad bonum finem uti noverit etiam iis, qui per malitiam ab ipso defecerunt, oportuit malos illos alicubi hujus universitatis collocari, et effici ut esset palæstra, ubi, qui vellent, ad consequendam virtutem legitime certare possent. Illorum enim malitia, tanquam aurum igne, examinati et purgati, et experti omnia, ne quid in se adulterinum admitterent[6], sed digni viderentur qui ad divina ascenderent, tolluntur verbo ad supernam omnium beatitatem et ad culmen bonorum, si ita loqui fas est. Cæterum ille, qu hebraice Satan, et magis græce vocatur a quibusdam Satanas, idem græca lingua sonat atque adversarium. Quicumque autem sectatur malitiam et ex illa vitam degit, is, cum virtuti contraria faciat, Satanas est, hoc est filio Dei adversarius, qui filius est Justitia, Veritas et Sapientia. Sed magis proprie adversarius ille est, qui primus fruentium

[1] Job. XL, 20. — [2] Ezech. XXXII, 28. — [3] Isai. XIV, 4 et seqq. — [4] Joan. VI, 51. — [5] Prov. XXIII, 5. — [6] 2 Tim. II, 5.

pace beateque viventium, amissis aliis excidit felicitate; qui « ambulavit inculpabilis, *ut loquitur Ezechiel*, in omnibus » viis suis, donec inventa est iniquitas in eo [1]; » quique, cum esset « signaculum similitudinis et corona pulchritudinis in » paradiso Dei [2], » atque bonis veluti satiatur, amisit omnia; quod quidem illi mystice dictum fuerat : « Perditio factus » es, et non eris in perpetuum [3]. » Atque hæc pauca nec fortasse quidquam profutura huic opusculo committere ausi sumus. Si quis autem sacrarum Scripturarum considerationi vacans in unum colligeret corpus quidquid ubique de malo dictum est, quomodo ortum sit, et quomodo diluatur, videbit ille Moysis et Prophetarum de Satana mentem ne per somnium quidem a Celso deprehensam fuisse, nec a quolibet eorum quorum animam malus ille dæmon a Deo, a recta de illo notione, et ab ejus Verbo distraxit avulsitque.

XLV. Quoniam vero et de eo, qui Antichristus vocatur, mentionem Celsus facit; tametsi nec ea quæ apud Danielem, nec quæ apud Paulum dicta sunt, nec quæ de illo Salvator in Evangeliis prædixit, legerit; pauca etiam de illo dicere convenit. Quemadmodum vultus non sunt similes vultibus, sic nec similia cordibus corda sunt : unde patet cordibus inter se differre homines, tam eos qui ad bonum propensi sunt, siquidem similes inter se ad illud non sunt formati; quam eos, qui honesti negligentes in contraria præcipites ruunt. Sunt enim ex istis qui vehementer malitia perfunduntur, sunt et qui in eam ferantur moderatius. Quid igitur absurdum duas in hominibus esse, ut ita loquar, extremitates, alteram boni, mali alteram, ita ut altera in eum qui secundum Jesum intelligitur, hominem cadat, a quo genus hominum tam præclare conversum, curatum et in melius provectum est; altera autem mali in eum conveniat in quo

[1] Ezech. XXVIII, 15. — [2] Ibid. — [3] Ibid. 19.

Antichristus ille agnoscitur. Jam vero Deus, cujus præscientia comprehendit omnia, cum videret ea quæ ad utrumque pertinent, voluit utrumque hominibus per Prophetas notum fieri, ut qui eorum sermones intelligerent, adhærerent bono, et sibi a malo caverent. Oportuit autem ut alter illorum extremorum isque optimus appellaretur Dei filius propter suam excellentiam; alter vero ipsi ex diametro oppositus, mali dæmonis, Satanæ, diabolique filius diceretur. Deinde quoniam tum maxime malum cumulari et ad fastigium pervenisse cognoscitur, cum boni speciem præfert, idcirco malus ille, collaborante patre ejus diabolo, signa, prodigia et virtutes mendaces exerit. Nam supra auxilia quæ dæmones hominum deceptores præstigiatoribus ad pessima facinora ministrant, aliud præstatur a diabolo ipso ad fallendum genus hominum. Jam Paulus de eo qui vocatur Antichristus loquitur docetque, licet cum aliqua obscuritate, quomodo in genus hominum ille et quando venturus sit, et qua de causa. At vide an quæ dicat non gravissima sint, nec vel minima irrisione digna.

XLVI. Hæc autem dicit: « Rogamus autem vos, fratres[1], » per adventum Domini nostri Jesu Christi et nostræ con- » gregationis in ipsum, ne cito dimoveamini a mente, ne- » que turbemini, neque per sermonem, neque per spiritum, » neque per epistolam tanquam per nos missam, quasi instet » dies Domini. Ne quis vos seducat ullo modo. Quoniam » nisi venerit apostasia primum, et revelatus fuerit homo » peccati, filius perditionis, qui adversatur et extollitur su- » pra omne quod dicitur Deus aut quod colitur, ita ut in » templo Dei sedeat, ostendens se quasi sit Deus. Non reti- » netis quod cum adhuc essem apud vos, hæc dicebam vo- » bis? Et nunc quid detineat scitis, ut reveletur in suo tem- » pore. Nam mysterium jam operatur iniquitatis, tantum

[1] 2 Thess. II, 1, 2, 3, 4, 5, 6.

» ut qui tenet nunc, teneat, donec de medio fiat. Et tunc
» revelabitur ille iniquus, quem Dominus interficiet spiritu
» oris sui, et destruet illustratione adventus sui: cujus est
» adventus secundum operationem Satanæ in omni virtute,
» et signis, et prodigiis mendacibus, et in omni seductione
» iniquitatis iis qui pereunt: eo quod charitatem veritatis
» non receperunt, ut salvi fierent. Ideo mittet illis Deus
» operationem erroris, ut credant mendacio, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. » Singula hæc enarrare præsentis non est instituti. Est et de eodem Danielis prophetia, quæ ejusmodi est, ut prudentem candidumque lectorem traducat ad admirationem; adeo divinam et propheticam inspirationem sapit. Ibi dicta sunt ea, quæ ad regna futura spectant a Daniele ad usque mundi interitum. Cuilibet volenti licet eam legere. Sed quæ ad Antichristum pertinent, vide an non sint ejusmodi: « Et sub finem regni eorum, cum
» creverint iniquitates, consurget Rex impudens facie et
» intelligens propositiones, et roborabitur fortitudo ejus,
» et admirabilia destruet, et prosperabitur, et faciet, et interficiet robustos et populum sanctum, et jugum vinculorum ejus prosperabitur. Dolus in manu ejus et in corde
» ejus magnificabitur. Dolo pessumdabit multos et stabit in
» multorum perniciem, et ut ova manu conteret[1]. » Quod vero a Paulo dictum est his ejus quæ citavimus verbis, « ut
» sedeat in templo Dei ostendens se quasi sit Deus[2], » idipsum a Daniele expressum est in hunc modum: « Et in templo abominatio desolationis, et usque ad consummationem temporis consummatio dabitur ad desolationem[3]. »
Atque hæc ex multis colligere judicavi operæ pretium, ut, quæ divinarum Scripturarum de diabolo et Antichristo fit mens, lector aliquatenus intelligeret. His igitur in hanc rem

[1] Dan. VIII, 23, 24, 25. — [2] 2 Thess. II, 4. — [3] Dan. IX, 27.

contenti, jam alium Celsi locum videamus et contra pro viribus decertemus.

XLVII. Sic ille pergit : « Unde hoc ipsum illis in mentem venerit, Dei Filium vocare, jam notum facio. Scilicet » veteres hunc mundum, quasi ex Deo genitus esset, Dei » Filium et adolescentem appellarunt. Magnam certe hunc » inter et illum Dei Filium similitudinem ! » Quod ergo Dei Filium dicimus, id nos perperam mutuatos esse putavit ex iis quæ de mundo tradita sunt, illum videlicet ex Deo genitum, Dei Filium et Deum esse. Neque enim Moysis prophetarumque ætatem considerare potuit, ut intelligeret Judæorum prophetas de quodam Dei Filio longe ante locutos esse, quam Græci et ii, quos veteres vocat, prodirent. Nec etiam proferre voluit testimonium quod supra ex Platonis *epistolis* adduximus, ubi hic de hujus universitatis opifice loquitur tanquam de Dei Filio : veritus ne a Platone illo, quem sæpe laudibus extulit, cogeretur assentiri, hujus universitatis auctorem esse Dei Filium, primum autem et supremum Deum ejus esse patrem. Quod autem dicimus animam illius Jesu tanto Dei Filio intima participatione *unitam*, nec unquam ab illo separandam, id minime mirum est. Nam in sacris scripturis reperire licet et alia, quæ, quamvis duo natura sua sint, reputantur tamen et revera sunt unum : cujusmodi est istud de marito et uxore : « Non amplius » duo sunt, sed una caro[1] : » et de viro perfecto et adhærescente vero Domino qui verbum est et sapientia et veritas : « Qui adhæret Domino, unus spiritus est[2]. » Jam vero si qui adhæret Domino, unus spiritus est, ecquis magis, imo ecquis æque ac anima Jesu, adhæret Domino, qui est verbum ipsum, sapientia ipsa, veritas ipsa, ipsamet justitia ? Si autem res ita habet, anima Jesu et Verbum *Primogenitus*que *omnis creaturæ*[3], duo non sunt.

[1] Gen. II, 24. — [2] I Cor. VI, 17. — [3] Coloss. I, 15.

XLVIII. Deinde cum aiunt Stoïci eamdem esse hominis et Dei virtutem, negantque summum Deum suo esse sapiente beatiorem, sed parem esse utriusque felicitatem; non irridet Celsus, non subsannat hanc sententiam. Sin audit ex divino sermone virum perfectum agglutinari virtute et *uniri* Verbo ipsi, nosque a minori ad majus inferentes docere, Jesu animam non separari a primogenito omnis creaturæ, ridet scilicet Jesum Dei Filium appellari, non videns quænam sint, quæ de illo in divinis scripturis arcane dicta sunt. Nos autem, ut qui dogmata sibi apprime consentanea sequi et ex illis proficere voluerit, illum ad recipiendum quod dictum est adducamus; dicimus ex divinis scripturis totam Dei Ecclesiam esse Christi corpus a Dei Filio animatum, membra autem illius corporis, ut totius, eos esse omnes qui credunt: quoniam sicut anima vitam et motum impertit corpori, quod a seipso natura moveri vitaliter non potest; ita Verbum totum corpus suam Ecclesiam ad ea quæ opus sunt, movens et agens, etiam singula membra eorum qui ad Ecclesiam pertinent, movet, ita ut nihil sine Verbo faciant. Hoc igitur si, ut opinor, minime spernendum est et optime cohæret; quid vetat quominus summa et excellenti communione cum Verbo conjuncta anima Jesu, imo totus Jesus non separetur ab Unigenito et Primogenito creaturæ, nec aliud sit ab illo? Atque hæc hactenus.

XLIX. Nunc ad sequentia transeundum, in quibus uno verbo, nulloque allato argumento, mundi creationem a Moyse descriptam reprehendens: « Quin et illa mundi » origo, *inquit*, stolida prorsus est. » Qui si aperuisset quo modo illi stulta videatur, et argumenta quædam attulisset, contra illa pugnassemus: at mihi non videtur convenire, ut illo simpliciter affirmante, probem ego, quo *modo stolida* non sit. Quod si quis videre desiderat quæ nobis pro-

itam a Moyse mundi creationem persuadeant, et quibus rgumentis illa confirmetur, sumat in manus quæ in Geneim ab initio usque ad hæc: « Hic est liber generationis hominum, » commentati sumus. Illic ex ipsis divinis litteris explicare conati sumus quid sit cœlum in principio creaum, quid terra, quid terræ invisibile et incompositum, quid abyssus, quid tenebræ quæ erant super eam, quid aqua, quid Dei spiritus qui super eas ferebatur, quid facta lux, quid firmamentum a cœlo primum creato distinctum, et sic de sequentibus. Stolidam quoque esse affirmat scriptam de hominum creatione historiam, non memoratis nostris argumentis, non impugnatis. Opinor, non habuit quo evertere posset istud, hominem fuisse secundum imaginem Dei creatum. Neque etiam intelligit quid sit paradisus a Deo plantatus, quid prima in illo hominis vita, sed misere mutata, postquam e paradiso deliciarum ejectus propter peccatum, ex adverso habitavit. Verum ille, qui hæc omnia stulte dicta esse pronuntiat, singula quæque scrutetur, et imprimis istud: « Collocavit Cherubim et flammeum gladium atque versatilem ad custodiendam viam ligni vitæ[1]. » Nisi forte Moyses hæc scripserit nullo consilio, sed simile quid fecerit illis veteris Comœdiæ Poëtis, joco scribentibus Bellerophontem interfectum a Prœto fuisse, Pegasum esse ex Arcadia: quæ omnia scripserunt illi, ut risum moverent: at probabile non est, qui scripturas toti genti relinqueret quas volebat iis qui leges accipiebant, persuadere a Deo esse profectas, eum absurda mandasse litteris, et sine ullo sensu dixisse istud, « Collocavit Cherubim et flammeum gladium atque versatilem ad custodiendam viam ligni vitæ[2], » aut aliud quidpiam eorum quæ de hominum creatione dicta sunt, et quibus in investigandis suam Hebræorum sapientes collocant operam.

[1] Gen. III, 23. — [2] Ibid.

L. Sub hæc collectis diversis quorumdam veterum de mundi hominumque origine sententiis, iisque simpliciter propositis, ait « Moysen et Prophetas, qui nostras Scripturas reliquerunt, quia nescirent quæ mundi sit et hominum natura, propterea dixisse magnas nugas. » Si dixisset quid causæ esset cur litteræ divinæ videantur ipsi magnæ nugæ, rationes quibus inductus Scripturas pro magnis nugis habuit, refutare tentassem. Nunc autem illum imitans jocansque affirmo eum, quia nescivit quænam esset mentis sermonisque prophetici natura, idcirco magnas effutiisse ineptias, cum arroganter suum librum inscripsit, *verum sermonem*. Quoniam vero clara sibi et accurate intellecta videntur quæ objicit de creationis mundi *diebus*, quorum alii cœli, solis, lunæ, stellarum creationem præcesserunt, alii subsecuti sunt; hoc unum ex *illo* quæsierim, num fugerit Moysen ante ab ipso dictum fuisse : « *In sex diebus* » perfectus est mundus[1] : » num sui *oblitus* addiderit : « Hic » est liber generationis hominum, in die quo *fecit Dominus* » cœlum et terram[2]. » At nullo modo probabile est Moysen, post factam de sex diebus mentionem, *nullo consilio* dixisse : « Qua die creavit Deus cœlum et terram. » Quod si quis hæc existimet referri posse ad *istud* : « *In principio* » creavit Deus cœlum et terram[3], *sciat is ante hoc*; *Fiat* » lux, et facta est lux[4]; *et ante istud*, Vocavit Deus lucem » diem[5], *dictum esse*, In principio creavit Deus cœlum et » terram[6]. »

LI. Jam vero de intelligentibus sensibilibus*que naturis* disserere, ostendere quomodo utrique illarum speciei destinati sint dies, hæc sigillatim inquirere nostri *propositi non* est. Nam ad edisserendam narratam a Moyse mundi creationem opus esset integris commentariis. Id *autem a nobis*

[1] Gen. I, 31. — [2] Id. II, 4. — [3] Id. I, 1. — [4] Ibid. 3. — [5] Ibid. 5. — [6] Ibid. 1.

est præstitum pro viribus longe ante, quam hunc librum contra Celsum scriberemus; tum videlicet, cum, prout nostra ante multos annos facultas ferebat, disseruimus de sex diebus, quibus Moyses mundi creationem perfectam fuisse narrat. Verum scire oportet Verbum per Esaiam justis polliceri futuros esse dies, cum « illis non sol, sed ipse » Dominus sempiterna lux erit, et eorum gloria, Deus[1]. » Ex aliqua, opinor, improba hæresi et male interpretante hæc verba, *fiat lux*, quasi a Conditore hanc fieri optante dicta fuissent, accepit hæc: « Non profecto Conditor lumen » a superis commodato accepit, ut nos ex vicini lucerna » nostram accendimus. » Ex alia impia hæresi leviter perspecta addit: « Si quis maledictus Deus magno Deo contra» rius erat, et contra illius voluntatem hæc fecit, cur hic » illi lumen commodabat? » Quæ tantum abest ut defendamus, ut hanc opinionem tanquam ex errantibus profectam damnare parati simus, et refellere ea quæ non ignota nobis, ut Celso, sed accurate perspecta sunt: quæque tum ex illis, tum ex eorum libris diligenter lectis didicimus.

LII. Sic postea Celsus: « De origine et interitu mundi, in» creatus-ne sit et incorruptibilis, creatus-ne quidem, sed in» corruptibilis, an contra, nihil hac de re nunc dico. » Nec nos quidquam de iis dicemus. Neque enim id postulat instituti ratio. Nec etiam in hæc verba, « Spiritus Domini fere» batur super aquas[2], » dicimus spiritum summi Dei fuisse illic, tanquam in rebus ad se non pertinentibus: nec ab alio præter magnum Deum conditore quædam dicimus contra illum spiritum, idque superiore Deo patiente, improbe fuisse suscepta quæ everti oportuerit. Valeant igitur et qui hæc dicunt, et qui indiligenter eos refutat Celsus: debuit enim aut illorum errorum non meminisse, aut pro illa quam præ se fert humanitate illos diligenter exponere, et im-

[1] Isai. LXX, 19. — [2] Gen. I, 2.

pugnare quæ ab illorum auctoribus impie dicta sunt. Datum autem fuisse conditori a magno Deo spiritum, quem postea repetit, id audivimus nunquam. In hos tamen impios sermones stulte insurgens: « Ecquis Deus, *inquit*, » quidpiam dat quod postea repetiturus est? Indigentis » enim est repetere, nullius autem rei Deus indiget. » Quibus addit quasi quid admodum sapiens contra quosdam: « Cur nescivit, cum commodaret, se malo commodare? » *Et istud*: Cur parum curat malum conditorem qui sibi » adversantur? »

LIII. Deinde miscens, meo quidem judicio, hæresibus hæreses, nec indicans alia esse alterius, alterius alia, profert quæ nos objicimus Marcioni. Forte etiam hæc qui male ex vilibus quibusdam et imperitis audierat, propterea reprehendit reprehensionem ipsam, qua in re non magnum præ se fert judicium. Exponens igitur quæ contra Marcionem dicuntur, sed tacito illius, quem tamen aggreditur, nomine: « Cur clam, *inquit*, mittit et destruit *hujus opera*? » Cur clam irrumpit, subornat, fallit? Cur iis quos hic ex » vobis damnavit et execratus est, blanditur? *Cur plagiarii* » more surripit? Cur illos docet a Domino discedere, pa» trem fugere? Cur ipse eos adoptat sine consensu patris? » Quid se dicit patrem illorum, qui sunt alterius? » Ac mox admirantis modo: « Egregium sane Deum qui peccatorum » ab alio damnatorum, miserorum, stercorum, *ut ipsi lo*» quuntur, pater esse desiderat! qui quem misit, rebellan» tem capere atque punire non potest! » Postea quasi contra nos ageret, qui mundum hunc alieni cujusdam et peregrini Dei non esse confitemur: « Hæc, *inquit, si sunt ejus* » opera, quomodo Deus mala faciebat? Quomodo persua» dere et hortari non potest? Cur eum pœnituit ingratos » creasse et improbos? Cur de sua ipsius arte quiritatur » eamque odio habet? Cur minas intendit propriosque filios

» pessumdat? Aut quo tandem ablegat ex hoc mundo, quem » ipse fecit?» Neque hic mihi videtur declarare quænam sint mala, quanquam apud Græcos variæ fuerunt de bonis et malis opiniones. Tantum arripit quasi sententiæ, qua mundum hunc Dei opus esse statuimus, consentaneum, Deum esse malorum etiam auctorem. Verum quomodocumque se habeant mala, eorum auctor sit Deus, vel non, sed ex majoribus præcipuisque rebus consecuta sint; multum fallor, si quod ex iis quæ dicimus, mundum istum a Deo factum esse, consequens esse putat, Deum esse malorum etiam auctorem; idem quoque non sequatur ex iis quæ dicit. Quæret enim aliquis a Celso[1] : « Si hæc ejus opera sunt, » quomodo mala faciebat? Quomodo persuadere et hortari » non potest?» Est autem vitium disputationis maximum, cum qui adversariorum dogmata quædam reprehendit ut non sana, ipse dogmata tenet, quæ multo magis obnoxia reprehensioni sunt.

LIV. Videamus igitur nos breviter quid Scripturæ divinæ de bonis et malis doceant, et quid nobis respondendum sit ad istud: « Quomodo Deus mala faciebat? quomodo per- » suadere et hortari non potest? » Ac proprie quidem in Scripturis divinis bona sunt virtutes et actiones ex illis profectæ; mala autem, quidquid illis rebus contrarium est. Satis hoc loco fuerit adducere testimonium Psalmi XXXIII, quod rem sic probat: « Inquirentes Dominum non minuen- » tur omni bono. Venite, filii, audite me: timorem Domini » docebo vos. Quis est homo qui vult vitam, diligit dies vi- » dere bonos, Prohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne » loquantur dolum. Declina a malo et fac bonum[2]. » Istud enim, *declina a malo et fac bonum*, nec de bonis malisve corporeis, ut quidam vocant, dicitur, ne quede iis quæ ex-

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 226 et seq.

[2] Psalm. XXXIII, 10 et seq.

trinsecus accidunt; sed de bonis et malis animæ: quando quidem is qui declinaverit ab istis malis feceritque ista bona, idque veræ vitæ desiderio, *dilecturus sit* in illa *dies videre bonos*, ubi verbum justitiæ Solis loco erit. Ad illos perveniet, Deo illum liberante a præsenti sæculo nequam, et diebus malis[1], de quibus loquitur, cum ait: « Redimentes » tempus, quoniam dies mali sunt[2]. »

LV. Videre est tamen ex rebus corporeis et quæ extrinsecus accidunt, alias quæ ad naturalis vitæ conservationem conducunt, bonas; alias, quæ vitæ nocent, malas per abusionem vocari. Hoc enim sensu Job ad uxorem dicit: « Si » bona suscepimus de manu Dei, mala non sustinebimus[3]? » Quoniam igitur in divinis Scripturis alicubi invenitur ex persona Dei dictum, « Ego faciens pacem et creans mala[4]; » et alio in loco de eodem: « Descendit malum a Domino in portas Hierusalem, strepitus curruum et equitum[5]: » quæ loca multos Scripturarum turbavere lectores, qui perspicere non poterant earum de bonis et malis sententiam; hinc verisimile est ortam esse Celso hæsitandi causam et interrogandi: « Quomodo Deus mala faciebat? » Forte etiam hæc dicit, quia audivit quempiam, qui memorata hanc in quæstionem verba indoctius fuerit interpretatus. Nos vero dicimus Deum non esse malorum seu vitii vitiosarumque actionum auctorem. Quod si revera esset eorum auctor, quomodo consisteret id, quod de judicio prædicatur, malos pro peccatorum ratione pœnas daturos, eos vero qui virtutem consectati sunt et virtuti consonas actiones fecerunt, beatos fore et a Deo præmia consecuturos? Qui mala fieri a Deo dicere audent, quia non possunt demonstrare consonam sibi esse Scripturam, quæ, licet peccantes damnet et bene agentes approbet, nihilominus pauca quædam

[1] Gal. I, 4. — [2] Ephes. V, 16. — [3] Job. II, 10. — [4] Isai. XLV, 7. — [5] Mich. I, 12.

dicit quibus imperiti divinarum litterarum lectores conturbari videntur, sat scio quædam Scripturæ loca ad suam sententiam trahent. Hæc tamen explicare loca, quia multa sunt et eorum interpretatio multum operæ meditationisque postulat, non visum est huic tractationi conveniens. Mala igitur, si quis illa hoc proprio sensu intelligat, Deus non fecit. Sed tamen pauca, si ad hujus universitatis compositionem spectes, ex præcipuis ejus operibus consecuta sunt. Quemadmodum ex præcipuis fabri operibus tortilia segmina scrobesque consequuntur : sicut etiam architectis tribui posse videntur sordidi illi fragminum pulverisque acervi, qui prope ædificia sunt.

LVI. Sin autem de malis corporeis et exterioribus, quæ per abusionem vocantur mala, sermo fiat, concedemus aliquando contigisse ut Deus quædam eorum faceret, idque ut aliquos per illa converteret. Et quid absurdi hæc doctrina habere potest? Sicut enim, quamvis per abusionem mala appellemus pœnas illas, quas patres, magistri, pædagogi infligunt iis quos erudiunt, et medeci iis quos sanandi causa urunt vel secant, et dicamus patrem filiis, aut magistros, aut pædagogos, aut medicos mala facere; non tamen accusamus eos qui verberant vel secant : sic nihil absurdi est dicere mala quædam a Deo induci ad convertendos et sanandos qui hujusmodi molestiis opus habent. Non absurdum etiam « mala a Domino descendere in portas Jerusa» lem [1], » quæ mala posita erant in molestiis quas hostes pariebant, et quæ conversionis causa infligebantur; « visi» tari in virga iniquitates [2] » legem Dei relinquentium, « et » in verberibus peccata eorum; » et istud dici : « Habes » carbones ignis, sede super eos, ipsi tibi erunt auxilio [3]. » In eamdem sententiam istud exponimus : « Ego faciens pa» cem et creans mala [4] : » creat enim corporea et exteriora

[1] Mich. I, 12.—[2] Psal. LXXXVIII, 32.—[3] Isai. XLVII, 14, 15. — [4] Id. XLV, 7.

mala, iisque purgat et erudit, qui verbo et doctrina se erudiri nolunt. Atque hæc in istud: « Quomodo Deus mala » faciebat? »

LVII. Nunc ad illud[1]: « Quomodo persuadere et hortari non potest? » jam dixi, id quod Celsus hic objicit, propterea in jus vocari possumus, objiciendum esse omnibus providentiam admittentibus. Responderit etiam aliquis Deum hortari posse, quandoquidem per totam Scripturam hortatur, et per eos qui Dei gratia docent audientes. Verum forte propria quædam isti verbo *hortari* significatio tribuatur, quasi idem exprimeret ac penetrare in animum ejus ad quem hortatio fit, et efficere ut sermonem docentis intelligat; id quod ab usitata significatione recedit. In isto vero: *Quomodo persuadere non potest?* quod et ipsum providentiam admittentibus objici potest, dicendum quia hoc verbum *persuaderi* ex verborum numero est quæ duplicem actionem indicant; cujusmodi est *tonderi*, quod significat et actionem tondentis, et actionem ejus qui se præbet tondendum: propterea non solum opus esse persuadentis actione, sed etiam ut qui persuadetur, se, ut ita loquar, persuadenti submittat, aut recipiat quæ a persuadente dicuntur. Quamobrem si qui non persuadentur, non idcirco dicendum id inde oriri, quod Deus persuadere non possit, sed quod illi Dei sermones ad faciendam fidem aptos non admittant. Idem qui diceret de illis hominibus quos persuadendi artifices vocamus, non falleretur. Fieri enim potest ut aliquis apprime rhetoricæ præcepta callens iisque ut par est utens omnia ad persuadendum faciat, nec tamen videatur persuadere, propterea quod vincere non potest ejus voluntatem persuaderi debet. Et sane quod res dicantur ad persuadendum idoneæ, id a Deo proficiscitur, persuasionis autem non Deus est auctor: idque perspicue docet *Paulus*.

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 227 et seqq.

cum ait : « Persuasio non est ex eo qui vocat vos[1]. » Ejusmodi est etiam istud : « Si volueritis et audieritis me, bona » terræ comedetis; quod si nolueritis, neque audieritis me, » gladius devorabit vos[2]. » Ut enim aliquis velit quæ dicit hortator, et illis obsecutus dignum se præbeat qui Dei promissa consequatur, opus est ut voluntas audientis acquiescat et dictis assentiatur. Quapropter in Deuteronomio luculente mihi dictura esse videtur : « Et nunc Israël, quid Do» minus Deus tuus petit a te, nisi ut timeas Dominum Deum » tuum, et ambules in omnibus viis ejus, et diligas eum, et » custodias mandata ejus[3] ? »

LVIII. Deinde refellendum venit istud : « Cur eum pœni» tet ingratos creasse et improbos, de sua arte conqueritur, » et odio habet, intendit minas, et proprios filios pessum» dat ? » Sic lacessit calumniis et prave detorquet quæ in Genesi narrantur in hunc modum : « Videns autem Deus com» pletas esse iniquitates hominum in terra, et omnes in cor» de cogitare de malis totos dies, recogitavit Deus quid ho» minem fecisset in terra, et versabit in corde suo et dixit » Deus : delebo hominem quem feci a facie terræ, ab ho» mine ad animantia, a reptili usque ad volucres cœli, reco» gitavi enim quod eos fecerim[4]. » Quæ scripta non sunt profert, quasi iis quæ scripta sunt indicentur : nulla enim in istis de pœnitentia Dei mentio est, nec de sua arte queri, nec eam odio habere legitur. Quod autem Deus minitari diluvium et illo proprios filios videtur extinguere, dicendum, cum immortalis hominum anima sit, minas illas eo consilio intendi, ut qui audiunt convertantur : internecionem autem hominum per diluvium esse terræ purgationem; id quod doctissimi Græcorum philosophi docent his verbis: « Quando dii terram purgaverint. » Cæterum de locis, ubi

[1] Gal. v, 8. — [2] Isai. i, 19, 20. — [3] Deut. x, 12, 13. — [4] Gen. vi, 5, 6, 7.

Deo tribuuntur humani affectus, non pauca nobis jam dicta sunt in superioribus.

LIX. Postea Celsus aut suspicans aut intelligens quid illi responderi possit de iis qui diluvio extincti sunt, ait: « Aut si » non proprios filios pessumdat, quo tandem ablegat ex hoc » mundo quem ipse fecit? » Ad quod nos dicimus eos qui diluvio perierunt, non removeri omnino a toto hoc mundo qui e cœlo et terra constat, sed ab illa vita quæ in carne vivitur; et solutis corporibus eos tolli e terra, quam Scriptura multis in locis mundum vocare solet. Sed maxime in Evangelio secundum Joannem invenire est locum hunc terrenum mundum appellari; sicut cum dicitur: « Erat lux » vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc » mundum[1]; *et*: In mundo pressuram habebitis; sed con- » fidite, ego vici mundum[2]. » Si igitur mundi nomine regio hæc terrena intelligatur, absurdum non est illos ex hoc mundo eductos fuisse: si autem mundi voce significatam velis cœli terræque compagem, non omnino ablegantur ex hoc mundo illi, qui diluvium passi sunt. Quanquam si consideretur istud: « Non contemplantibus nobis quæ videntur, » sed quæ non videntur[3]; *et hoc*: Invisibilia enim ipsius a » creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspi- » ciuntur; » dici potest eum, qui ad invisibilia, et ad ea quæ non videntur, ut Scriptura generatim vocat, adjungit animum, ex hoc mundo egressum esse, Verbo hinc illum educente et transferente in illum supra cœlos locum, ubi rerum pulcherrimarum contemplatione fruatur.

LX. Post examinatum hunc locum, quasi id sibi propositum esset qualibuscunque rebus volumen implere, aliis verbis fere eadem dicit ac ea quæ paulo superius expendimus. Sic enim: « Istud vero longe magis ridiculum, distri- » bui mundi creationem in plurimos dies, antequam dies

[1] Joan. I, 9. — [2] Id. XVI, 33. — [3] 2 Cor. IV, 18. — [4] Rom. I, 20.

it. Namque cœlo nondum creato, terra nondum firma-ole nondum circumacto, qui dies erant? » Hæc enim liscrepant ab istis? « Re altius repetita, consideremus on absurdus ille sit primus et maximus Deus, qui im-ndo dicit : fiat hoc et illud et aliud, et tamen prima ınam rem aliquam fecit, secunda aliquid amplius, et ertia, quarta, quinta, sexta in fabricando procedit. » pro viribus refellimus istud : « Imperando dicit : fiat et illud et aliud; » cum videlicet exposuimus ista : se dicit et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt[1]. » mus scilicet proximum conditorem esse Verbum Dei fi-ı, illum fuisse mundi quasi ipsummet opificem; Verbi Patrem esse primarium conditorem, eo quod Verbo filio mandavit ut mundum faceret. Quod autem prima lucem, secunda firmamentum creaverit, tertia aquæ sub cœlo erant in suis fuerint collectæ receptaculis, ıe ita terra solius naturæ administratione suos fructus tulerit; quod quarta creata fuerint luminaria et stellæ, nta vero natilia, sexta demum terrestria et homo, hæc nia, prout facultas tulit, in nostris in Genesim commen-is explicavimus. Quin et supra contra eos qui obvio sensu ipturam interpretantes asserunt sex dies ad creationem ındi insumptos fuisse, adduximus hunc locum : « Iste est ber generationis cœli et terræ quando creata sunt, in die uo fecit Deus cœlum et terram[2].»

LXI. Deinde cum hæc non intellexisset : « Et complevit Deus in die sexto opera sua quæ fecit, et cessavit in die septimo ab omnibus operibus suis quæ fecit et benedixit Deus diei septimo, et sanctificavit illum, quia in ipso cessaverat ab omnibus operibus suis; quæ cœperat Deus facere[3] : » cumque idem esse existimaret, « Cessavit die septimo, *et*, Requievit die septimo, *ait* : His factis factus

[1] Psal. XXXII, 9. — [2] Gen. II, 4. — [3] Ibid. 2, 3.

» est similis inerti improboque opifici et defesso atque feriis » opus habenti ut quiescat. » Ignoravit enim quis creationi operaturæ quamdiu mundus constiterit, successurus sit sabbati et cessationis Dei dies, quem cum Deo festum agent quicumque, postquam sua opera sex diebus perfecerint nihilque munerum suorum prætermiserint, sublati erunt ad contemplationem cœtumque justorum ac beatorum. Postea quasi Scripturæ dicerent aut nos ipsi diceremus Deum defessum requievisse : « Fas non est, *inquit*, primum Deum » fatigari, manibus laborem exercere, aut imperare. » Ait ergo Celsus fas non esse primum Deum fatigari : nos autem dicimus ne Deum quidem Verbum fatigari, neque ullum eorum, qui ad meliorem nunc et diviniorem ordinem pertinent. Nam fatigatio in eos cadit qui in corpore sunt. Ipse vero quæsieris an in eos qui qualecumque corpus habent, an in eos qui terrenum quod paulo sit isto præstantius. Neque fas etiam primum Deum manibus laborem exercere. Imo si has voces proprie acceperis, neque secundum Deum, neque aliud quidpiam ex divinioribus fas est manibus operari. Sed fac eas voces per abusionem aut figurate usurpari, ut explicemus istud : « Opera manuum ejus annuntiat firmamentum[1]; *et hoc* : Manus ejus constituerunt cœlum[2]; » et si quid his dictum est simile, ubi allegorice manus et membra Dei interpretamur : quid absurdum est Deum hoc sensu manibus operari ? Jam vero sicut non absurdum est Deum operari manibus, ita neque jubere. Hoc ipse enim præclara et laude digna sunt quæ facit is qui facere jussus est, quia Deus est qui fieri jussit.

LXII. Rursum Celsus fortasse male istud acceperat : « Os » domini locutum est hæc[3] : » forte etiam loca ejusmodi fuerant illi ab imperitis perperam explicata, et non intelligens Dei virtutes exprimi nominibus membrorum corporis, dixit :

[1] Psalm. XVIII, 1. — [2] Id. CI, 26. — [3] Isai. 1, 20.

» Neque os ei est, neque vox. » Certe Deo vox non est, si vox est aer percussus, aut succussus aëris, aut aëris species, aut quidquid eam esse definiunt harum rerum periti: sed quæ Dei vox dicitur, ea hujusmodi est, ut eam a populo videri testificetur hic locus; « Omnis populus vidit vocem » Dei [1] : » voce *videri* sumpta, ut ex consuetudine Scripturæ loquar, *spiritualiter*. Addit : « Nihil quidquam eorum quæ » cognoscimus, inesse Deo. » Verum quænam sint illa quæ cognoscimus, non declarat. Nam si de membris loquitur, idem ac ille sentimus; intelligentes *ea quæ cognoscimus* de iis rebus quas per corpus cognoscimus, ut fert vulgatior loquendi ratio. Hæc autem, *quæ nos cognoscimus*, si accipiantur universim; multa cognoscimus quæ in illo sunt. Sunt enim in illo virtus, beatitudo, divinitas. Quod si quis *ea quæ cognoscimus* sublimiori sensu intelligat, quoniam inferiora Deo sunt quæcumque cognoscimus, nihil absurdum erit id a nobis admitti, in Deo nihil eorum esse quæ cognoscimus. Quæ enim in eo sunt, ea superant non solum humanæ naturæ cognitionem, sed etiam earum naturarum, quæ humanam antecellunt. Si legisset inter Prophetarum testimonia istud Davidis : « Tu autem ipse es [2], » et illud Malachiæ, « Ego sum et non mutor [3]; » vidisset nullum e nostris tribuere Deo mutationem aut facti aut cogitationis. Nam idem ipse manens mutabilia pro eorum natura administrat, et ratio postulat illa administrari.

LXIII. Deinde Celsus, cum non dispiceret hoc interesse discrimen inter « esse secundum imaginem Dei *et* esse ejus » imaginem, » quod imago Dei sit « Primogenitus omnis crea- » turæ [4], » Verbum ipsum, veritas ipsa, sapientia etiam ipsa quæ est « imago bonitatis ejus [5]; » homo autem secundum imaginem Dei sit factus; cum præterea nesciret omnem

[1] Exod. xx, 18. — [2] Psalm. ci, 28. — [3] Malach. iii, 6. — [4] Coloss. i, 15. — [5] Sap. vii, 26.

virum, cujus caput sit Christus, imaginem et gloriam Dei esse[1]; neque animadverteret quid in homine sit ubi imprimitur character rei secundum imaginem Dei factæ, eumque inesse in natura quæ non habuit aut jam non habet « veterem hominem cum actibus suis[2], » eumque ob statum dicitur secundum Dei imaginem facta; sic loquitur: « Non fecit hominem ut ejus imago esset: Deus enim nec » homini, nec ulli alii speciei similis est. » Cujusmodi est hæc Celsi sententia, in homine ex duplici parte composito, deteriorem esse rem, corpus dico, quæ secundum imaginem Dei facta sit? Nam si solum corpus secundum Dei imaginem factum sit, hoc titulo privata fuit anima, pars præstantior; illo ornatum fuit obnoxium corruptioni corpus. Atqui nemo nostrum id dixerit. Sin autem in utraque parte est id quod secundum Dei imaginem factum est; necesse erit Deum etiam esse compositum et ex anima et corpore quasi constantem, ut rei secundum imaginem factæ pars præstantior sit in anima, vilior autem et quæ secundum corpus est, in corpore sit; id quod nullus e nostris dicit. Reliquum est igitur ut quod secundum imaginem Dei factum est, id intelligatur esse in *homine interiori*, ut vocamus, *qui renovatur*[3], et idoneus est fieri secundum imaginem conditoris. Quod tum accidit, cum aliquis perfectus fit, « ut Pater » cœlestis perfectus est[4]; » cum præcepto isti obtemperat, « Sancti eritis, quoniam ego sanctus Dominus Deus noster[5]; » cum edoctus istud, « Estote imitatores Dei[6], » suscipit in sua anima virtutibus ornata Dei characteres. Imo templum Dei est corpus ejus, qui habens ejusmodi animam et factus secundum imaginem Dei, Deum ipsum in anima suscepit.

LXIV. Rursum Celsus plurima quasi a nobis concessa

[1] I Cor. XI, 3, 7. — [2] Coloss. III, 9. — [3] Ibid. 10. — [4] Matth. V, 48. — [5] Levit. XIX, 2. — [6] Ephes. V, 1.

sibi sumit, quæ tamen nemo sana mente Christianus concedit. Neque enim ullus e nostris dicit « figuram aut colo» rem in Deum convenire : » nec motus competit illi, qui propter constantem suam et stabilem naturam justum hortatur ut hac in re similis ipsi sit : « Tu vero, *inquit*, hic sta » mecum[1]. » Quod si quædam verba motum illi ascribunt, ut istud : « Audierunt vocem Domini Dei deambulantis in » paradiso sub vesperam[2]; » hæc sic accipienda sunt, quasi, qui peccaverant, Deum moveri existimassent : aut in eamdem sententiam intelligenda, atque somnus allegorice dictus, ira aut aliud simile. Neque etiam substantiæ particeps est Deus : participes enim facit potius, quam ipse est particeps; et participes sunt qui Dei spiritum habent. Neque salvator noster particeps est justitiæ, sed cum justitia sit, justi ejus participes fiunt. Cæterum illa de substantia quæstio longa est et scrutatu difficilis : maxime an substantia permanens et expers corporis, substantia sit proprie dicta : ut inveniatur Deus-ne superior substantia officio et potestate substantiam iis communicet, quibus secundum suum Verbum et ipsi Verbo communicat; an ipse sit substantia, quamvis natura dicatur invisibilis in hoc Scripturæ de Salvatore loco : « Qui est imago Dei invisibilis[3] : » qua *invisibilis* voce significatur expers corporis. Quærendum esset præterea utrum unigenitus et primogenitus omnis creaturæ dicendus sit substantia substantiarum, idea idearum et principium, et Deus ejus pater his omnibus sit superior.

LXV. Cum de Deo Celsus dicit[4], « Ex illo omnia, » evertit nescio quomodo sua ipse principia. Noster vero Paulus : « Ex » ipso, *inquit*, et per ipsum, et in ipsum sunt omnia[5] : » ubi hæ voces *ex ipso* significant ipsi acceptum referri quod sint

[1] Deut. v, 31. — [2] Gen. III, 8. — [3] Coloss. I, 15.
[4] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 228 et seqq.
[5] Rom. XI, 36.

res omnes; *per ipsum*, eas ab illo conservari; *in ipsum*, eum esse finem. Vere autem Deus a nullo est. Quod autem addit « Deum ne verbo quidem esse comprehensibilem; » id distinguendum esse censeo. Nam si de verbo quod in nobis est, sive interiori, sive de eo quod profertur, sermo fiat, fatebimur et nos Deum comprehensibilem non esse Verbo. Sin autem considerantes istud: « In principio erat Verbum » et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum[1], » affirmaverimus huic Verbo comprehensibilem esse Deum, nec ab illo solum comprehendi, sed etiam ab iis, quibus patrem revelaverit: falsi convincemus quod ait Celsus, Deum ne Verbo quidem comprehensibilem esse. Distingui etiam oportet istud, « Deum nominari non posse. » Nam si intelligit verba aut res verbis significatas non esse, quæ Dei proprietates repræsentent, verum dicit: si quidem multæ quoque sunt qualitates quæ verbis exprimi non possunt. Quis enim verbis exprimat discrimen quod interest dulcedinem palmulæ inter et dulcedinem caricæ? Quo nomine distinguas et significes propriam rei cujusque qualitatem? Nihil ergo mirum Deum nominari non posse. Si autem velis nominare nihil esse aliud, quam aliquas virtutes ejus verbis indicare, ut auditor ad quidpiam de illis cognoscendum quantum humanæ naturæ licet, adjuvetur, non absurdum fuerit dicere illum nominari posse. Distinguimus et istud: « In eum enim nullus affectus cadit qui verbis exprimi possit. » Verum enim est nullos in Deum affectus convenire. Sed de his dicta sufficiant.

LXVI. Jam videamus quæ sequuntur, ubi quempiam, his auditis, sic interrogantem inducit: « Quomodo igitur » Deum cognoscam? Quomodo viam ad illum discam? Quo» modo eum mihi monstrabis. Tenebras oculis meis offun» dis, et nihil distinctum cerno. » Deinde respondet, et cau-

[1] Joan. 1, 1.

m attulisse sibi videtur cur tenebris circumfundantur uli ejus, qui modo interrogabat: « Quos e tenebris, *inuit*, in splendidam lucem transtuleris, ii, quum splenlorem sustinere non possint, lædi visum et labefactari, atque cæcari se existimant. » Ad hæc nos reponimus, sere et hærere in tenebris quicumque, pictorum, fictorum, culptorumque malis operibus intenti, nolunt sursum oculos tollere et a rebus omnibus quæ sub sensum cadunt animo ad hujus universitatis conditorem qui lux est, ascendere; n luce autem omnes, qui verbi radios sequuntur, a quo lidicerunt quanta ignorantia, quanta impietas, quantaque stupiditas fuerit, neglecto Deo, res hujusmodi adorare; et a quo mens volentis salutem consequi, ad increatum et summum Deum perducitur. « Populus enim gentium qui sede» *bat in tenebris*, vidit lucem magnam, et sedentibus in loco » et umbra mortis lux orta est [1], » Deus Jesus. Nemo igitur Christianus responderit Celso aut ulli ex doctrinæ Christianæ calumniatoribus, « Quomodo Deum cognoscam? » singuli enim eorum, quantum licet, Deum cognoscunt. Neque ullus dixerit: « Quomodo viam ad illum discam? » Quippe qui audivit, « Ego sum via, veritas et vita [2], » eundoque expertus est quænam hinc percipiatur utilitas. Nec quisquam e Christianis a Celso quæsierit, « Quomodo mihi monstra» bis Deum? »

LXVII. Hoc autem vere supra dixit Celsus, aliquem, postquam ipsum sic loquentem audiit viditque ipsius dicta meras esse tenebras, respondere: « Tenebras oculis meis » offundis. » Celsus igitur ejusque similes quærunt nostris oculis tenebras offundere: sed nos impiorum dogmatum tenebras Verbi lumine dissipamus. Christianus enim Celso nihil perspicuum, nihil verum dicenti reponet: « Nihil in » tuis sermonibus distinctum video. » Non ergo nos « e tene-

[1] Matth. IV, 16. — [2] Joan. XIV, 6.

» bris in splendidam lucem » producit Celsus; sed e luce in tenebras nos transferre vult : quandoquidem ponit tenebras esse lucem et lucem tenebras, sicque damnatur hac præclara Isaiæ sententia : « Væ qui ponitis tenebras lucem et lucem » tenebras[1]. » Nos vero, Verbo oculos animæ nostræ aperiente, lucis a tenebris discrimen videntes, in lumine stare omni studio contendimus nullamque volumus cum tenebris societatem habere. Cuinam autem splendor, cuinam lux ostendenda sit, novit vera illa atque animata lux. Est enim cui propter infirmos adhuc oculos splendorem suum non detegat. Quod si « alicujus visus læsus atque labefactatus » dicendus est, cujusnam oculos hæc incommoda pati aimus, præterquam ejus qui ignorantia de Deo laborat, cuique per affectus non licet intueri veritatem? Christiani certe nequaquam se putant ab impiis Celsi aut alterius cujuspiam profani sermonibus occæcari. Qui vero se sentiunt cæcatos, propterea quod plebem errantem gentesque festis diebus dæmonia colentes sequuntur, illi ad Verbum quod oculos largitur accedant : ut, quemadmodum pauperes et cæci in via prostrati, quia clamaverant, « Fili David, miserere mei[2], » a Jesu sanati sunt; ita et ipsi misericordiam consecuti oculos recipiant novos, bonos, quales a Dei Verbo formari par est.

LXVIII. Quapropter si Celsus a nobis quæsierit, quomodo Deum cognoscere putamus et ab illo salutem accipere : respondebimus Verbum, quod est in iis qui ipsum quærunt, aut ipsum, cum se manifestum facit, accipiunt, sufficere notificando et revelando Patri, qui, antequam Verbum adveniret, non videbatur. Et quis alius salvam facere et ad summum Deum perducere humanam animam potest, quam Deus Verbum? qui cum esset in principio apud Deum, propter eos qui carni agglutinati, imo caro sunt,

[1] Isai. v, 20. — [2] Luc. xviii, 38.

factus est caro, ut capiatur ab eis, qui videre ipsum non poterant, quatenus Verbum erat, et apud Deum erat, et Deus erat : qui voce corporea usus et ut caro prædicans, eos ad se vocat qui caro sunt, ut eos, primum Verbo, quod caro factum est, conformes reddat, deinde attollat ad videndum ipsum, cujusmodi erat antequam caro fieret : ita ut meliores facti et supra hanc secundum carnem introductionem evecti, dicant : « Etsi aliquando Christum secundum car» nem cognovimus, sed nunc jam non novimus[1]. » Caro igitur factus est, et factus caro « habitavit in nobis[2], » non extra nos factus. Habitans autem et factus in nobis, in prima sua forma non permansit, sed nobis in montem excelsum eumque spiritalem perductis gloriosam suam formam vestimentorumque suorum splendorem ostendit[3] : neque sui solius splendorem ostendit, sed etiam spiritalis legis, quam Moyses in gloria cum Jesu visus repræsentabat : monstravit præterea omnem prophetiam, quæ non mortua est postquam factus homo est, sed in cœlum sublata est, cujusque Elias figura erat. His conspectis, dicere quis possit : « Vi» dimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre, ple» num gratiæ et veritatis[4]. » Inepte igitur Celsus confinxit quæ nos responsuros existimat ad suam interrogationem, « quo» modo cognoscere Deum putemus et ab illo salutem acci» pere? » Nos autem quæ modo exposita sunt respondemus.

LXIX. Verumtamen affirmat Celsus nos verisimili conjectura respondere, et ipsi visum est nostram responsionem referre his verbis : « Quoniam magnus est et contemplatu » difficilis Deus, proprium spiritum in corpus nostro simile » infundens huc misit, ut illum audire et ab illo doceri pos» semus. » At nostra sententia non est solum rerum omnium Deum ac Patrem esse magnum. Suæ enim magnitudinis

[1] 2 Cor. v, 16. — [2] Joan. I, 14. — [3] Matth. xvII, 1 et seqq. — [4] Joan. I, 14.

participem fecit unigenitum et primogenitum omnis creaturæ, ut qui imago est invisibilis Dei, is etiam magnitudinis Patris imaginem referret. Fieri enim non poterat ut pulchra imago esset et Deo invisibili responderet, quæ magnitudinis imaginem non præberet. Præterea censemus quidem Deum, quia corporis expers est, invisibilem esse; nihilominus tamen eum, qui contemplationi dediti sunt, possunt corde, id est animo contemplari, corde inquam non quamcumque, sed puro. Cor enim contaminatum Deum contemplari non potest : et oportet purum esse, quod naturam adeo puram digne contemplari queat. Esto vero sit Deus contemplatu difficilis, at non solus. Nam ejus unigenitus, Deus Verbum, est etiam contemplatu difficilis, sicut et sapientia in qua omnia Deus fecit. Ecquis enim in rebus omnibus contemplari potest sapientiam in qua Deus fecit res singulas? Non igitur Deus, quia contemplatu difficilis erat, idcirco misit filium, quasi is esset Deus contemplatu facilis. Quæ quidem non consideravit Celsus, cum nos inducit dicentes : « Quoniam est contemplatu difficilis Deus, proprium » spiritum in corpus nostro simile infundens huc misit, ut » illum audire et ab illo doceri possemus. » Sed, ut supra dictum est, tametsi filius etiam esset contemplatu difficilis, utpote Deus Verbum per quem omnia facta sunt, nihilominus habitavit in nobis [1].

LXX. Jam si Celsus ea quæ de Spiritu Dei dicimus intellexisset, et « quicumque Spiritu Dei aguntur, eos esse filios » Dei; » non istud sibi respondisset quasi ex *nobis* sumptum, « Deum huc misisse suum spiritum corpore indutum [2]. » Semper enim Deus proprium spiritum *communicat* cum iis qui illius participes esse possunt, et cum spiritus ille in iis, qui ipso digni sunt, habitat, non idcirco separatur et dividitur. Neque enim spiritum dicimus esse corpus; ut neque

[1] Joan. I, 3, 14. — [2] Rom. VIII, 14.

corpus est ignis, quem Deum esse testatur istud : « Deus » noster ignis consumens est [1]. » Hæc enim omnia figurate dicuntur, ut intelligibilis natura ex usitatis sensibilibusque nominibus nobis innotescat. Et sicut quamvis peccata vocentur *ligna, fœnum, et stipula* [2], non propterea dicimus peccata esse corpora, neque etiam dicimus bona opera esse corpora, tametsi illa *aurum*, *argentum* et *lapis pretiosus* appellentur : sic etsi Deus dicitur esse ignis consumens ligna, fœnum, stipulam, et omnem peccati substantiam; non idcirco illum corpus esse cogitabimus; quemadmodum licet ignis vocetur, non ideo corpus illum existimamus. Sic tametsi Deus dicatur spiritus, non ob hanc rem dicimus eum esse corpus. Ut enim a rebus sensibilibus distinguantur intelligibiles, has appellare solet Scriptura *spiritus* et *spiritales*. Sic cum ait Paulus : « Sed sufficientia nostra ex Deo est, qui » et idoneos nos fecit ministros novi Testamenti, non littera, » sed spiritu. Littera enim occidit, spiritus autem vivificat [3] : » litteram vocat divinarum Scripturarum interpretationem quæ sensibus accommodatur; spiritum vero, eam quæ ad intellectum pertinet. Idem judicium sit de isto loco, *Spiritus est Deus* [4]. Nam cum Samaritani et Judæi Legis præcepta corporaliter et figurate observarent, dixit Salvator Samaritanæ : « Venit hora quando neque in Jerosolymis, neque in » monte hoc adorabunt Patrem [5]. Spiritus est Deus, et eos » qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare [6]. » Quibus docuit non carne et carneis victimis Deum colendum esse, sed *in spiritu*. Ipse enim existimabitur esse spiritus, prout spiritu et intelligentia coletur. Neque etiam in figuris adorare Patrem oportet, sed in veritate, quæ « per » Jesum Christum facta est [7], *postquam* lex per Moysen data » fuerat [8]. *Nam* cum convertimur ad Dominum (Dominus

[1] Hebr. XII, 29. — [2] I Cor. III, 12. — [3] Ibid. 5, 6. — [4] Joan. IV, 24. — [5] Ibid. 21. — [6] Ibid. 24. — [7] Id. I, 17. — [8] Ibid.

» autem spiritus est) aufertur velamen positum super cor, » cum legitur Moyses [1]. »

LXXI. Quapropter cum ea quæ de Spiritu Dei dicta sunt, non intelligeret Celsus : (nam « animalis homo non percipit » ea quæ sunt spiritus Dei : stultitia enim est illi, et non po» test intelligere, quia spiritualiter examinatur; [2]) » colligit ex eo quod dicimus spiritum esse Deum, nihil nos hac in re differre a Stoicis, qui apud Græcos docent Deum esse spiritum omnia permeantem et omnia in se comprehendentem. Cura quidem et providentia Dei pervadit omnia, sed non ut Stoicorum Spiritus : et providentia quidem continet omnia quibus providet, et ea comprehendit; sed non ut corpus continens id quod et ipsum corpus est; sed ut potestas divina quæ complectitur quidquid ipsa comprehenditur. Igitur si fides est Stoicis, qui principia dicunt esse corporea et propterea corruptioni omnia subjacere, quique ne summum quidem Deum ab illa corruptione eximerent, nisi illis istud nimis absurdum esse videretur, ipsum Dei Verbum quod usque ad homines et ad res minimas descendit, nihil aliud est quam corporeus *spiritus*. At ex nobis, qui demonstrare conamur animam ratione præditam omni naturæ corporeæ antecellere et substantiam invisibilem esse atque incorporalem, multum abest ut corpus sit Deus Verbum, per quem facta sunt omnia, quique, ut omnia ratione fierent, præsens affuit non hominibus tantum, sed et rebus quæ pro minimis habentur et a Natura administrantur. Quamobrem omnia igne consumenda esse velint Stoici : nos vero non credimus igne absumendam esse substantiam incorporalem, neque in ignem solvendam esse humanam animam, aut Angelorum, Dominationum, Principatuum, Potestatum naturam.

LXXII. Quare Celso nescienti quæ sunt spiritus Dei,

[1] 2 Cor. III, 16, 17, 15. — [2] 1 Cor. II, 14.

ra dicta sunt hæc : « Quoniam filius in humano natus pore spiritus est a Deo missus, nec ipse Dei Filius immrtalis esse poteris. » Deinde rursus suum ipse sermonem undens, quasi e nostris quidam essent qui non Deum, Filium ejus Spiritum esse profiterentur, iis occurrere videtur, dicendo, « nullam spiritus naturam esse hujus›di quæ semper permaneat. » Quod idem est ac si nobis ım vocantibus ignem consumentem, objiceret nullam ıs naturam esse ejusmodi quæ permaneat semper : non madvertens nec quo sensu Deum nostrum appellemus em, nec quænam sint res illæ quas consumit, nirum peccata et vitium. Bonum enim Deum decet, postam athletarum quisque certando qualis sit manifestum :erit, vitia pœnarum igne consumere. Rursus arripit sibi od minime dicimus, nempe « necessarium fuisse, ut Jesus ıoriendo Deum efflaret : unde consequens est Jesum non otuisse cum corpore. Neque enim Deus recepisset quem ederat spiritum, si is natura corporis contaminatus fuiset. » Ad hæc igitur cum nostra non sint, stultum esset asi ad nostra respondere.

LXXIII. Posthæc eadem iterans redit ad ortum Dei ex rgine in quem jam supra multa disseruit dicteriaque fu- ; quæ pro viribus refutavimus. « Si voluit, *inquit*, ex seipso piritum emittere, quid opus fuit ut illum in fœminæ uteum inspiraret. Jam enim homines efformandi peritus, pouit isti accommodare corpus, non vero proprium spiri- ·um injicere in tantam sordium sentinam. Si sic e superis proxime descendisset, nulla fuisset incredulitas. » Et hæc xit, quia nescivit quam purus et intaminatus fuerit e Virne ortus corporis, quod saluti hominum inserviturum 'at. Putat ille, qui Stoicos sermones fundit et tamen eoım de indifferentibus rebus doctrinam ignorare se simulat, ivinam naturam in sordes injici et contaminari, sive in

» est similis inerti improboque opifici et defesso atque feri» opus habenti ut quiescat. » Ignoravit enim quis creaturæ operaturæ quamdiu mundus constiterit, successurus sit sabbati et cessationis Dei dies, quem cum Deo festum agent quicumque, postquam sua opera sex diebus perfecerint nihilque munerum suorum prætermiserint, sublati erunt ad contemplationem cœtumque justorum ac beatorum. Postea quasi Scripturæ dicerent aut nos ipsi diceremus Deum defessum requievisse : « Fas non est, *inquit*, primum Deum » fatigari, manibus laborem exercere, aut imperare. » Ait ergo Celsus fas non esse primum Deum fatigari : nos autem dicimus ne Deum quidem Verbum fatigari, neque ullum eorum, qui ad meliorem nunc et diviniorem ordinem pertinent. Nam fatigatio in eos cadit qui in corpore sunt. Ipse vero quæsieris an in eos qui qualecumque corpus habeat, an in eos qui terrenum quod paulo sit isto præstantius. Neque fas etiam primum Deum manibus laborem exercere. Imo si has voces proprie acceperis, neque secundum Deum, neque aliud quidpiam ex divinioribus fas est manibus operari. Sed fac eas voces per abusionem aut figurate usurpari, ut explicemus istud : « Opera manuum ejus annuntiat firmamentum[1]; *et hoc* : Manus ejus constituerunt cœlum[2] ; » et si quid his dictum est simile, ubi allegorice manus et membra Dei interpretamur : quid absurdum est Deum hoc sensu manibus operari? Jam vero sicut non absurdum est Deum operari manibus, ita neque jubere. Hoc ipso enim præclara et laude digna sunt quæ facit is qui facere jussus est, quia Deus est qui fieri jussit.

LXII. Rursum Celsus fortasse male istud acceperat : « Os » domini locutum est hæc[3] : » forte etiam loca ejusmodi fuerant illi ab imperitis perperam explicata, et *non intelligens* Dei virtutes exprimi nominibus membrorum corporis, dixit :

[1] Psalm. XVIII, 1. — [2] Id. CI, 26. — [3] Isai. I, 20.

« Neque os ei est, neque vox. » Certe Deo vox non est, si vox est aer percussus, aut successus aëris, aut aëris species, aut quidquid eam esse definiunt harum rerum periti: sed quæ Dei vox dicitur, ea hujusmodi est, ut eam a populo videri testificetur hic locus; « Omnis populus vidit vocem » Dei[1] : » voce *videri* sumpta, ut ex consuetudine Scripturæ loquar, *spiritualiter*. Addit : « Nihil quidquam eorum quæ » cognoscimus, inesse Deo. » Verum quænam sint illa quæ cognoscimus, non declarat. Nam si de membris loquitur, idem ac ille sentimus; intelligentes *ea quæ cognoscimus* de iis rebus quas per corpus cognoscimus, ut fert vulgatior loquendi ratio. Hæc autem, *quæ nos cognoscimus*, si accipiantur universim; multa cognoscimus quæ in illo sunt. Sunt enim in illo virtus, beatitudo, divinitas. Quod si quis *ea quæ cognoscimus* sublimiori sensu intelligat, quoniam inferiora Deo sunt quæcumque cognoscimus, nihil absurdum erit id a nobis admitti, in Deo nihil eorum esse quæ cognoscimus. Quæ enim in eo sunt, ea superant non solum humanæ naturæ cognitionem, sed etiam earum naturarum, quæ humanam antecellunt. Si legisset inter Prophetarum testimonia istud Davidis : « Tu autem ipse es[2], » et illud Malachiæ, « Ego sum et non mutor[3]; » vidisset nullum e nostris tribuere Deo mutationem aut facti aut cogitationis. Nam idem ipse manens mutabilia pro eorum natura administrat, et ratio postulat illa administrari.

LXIII. Deinde Celsus, cum non dispiceret hoc interesse discrimen inter « esse secundum imaginem Dei *et* esse ejus » imaginem, » quod imago Dei sit « Primogenitus omnis crea» turæ[4], » Verbum ipsum, veritas ipsa, sapientia etiam ipsa quæ est « imago bonitatis ejus[5]; » homo autem secundum imaginem Dei sit factus; cum præterea nesciret omnem

[1] Exod. xx, 18. — [2] Psalm. ci, 28. — [3] Malach. iii, 6. — [4] Coloss. i, 15. — [5] Sap. vii, 26.

virum, cujus caput sit Christus, imaginem et gloriam Dei esse[1]; neque animadverteret quid in homine sit ubi imprimitur character rei secundum imaginem Dei factæ, eamque inesse in natura quæ non habuit aut jam non habet « veterem hominem cum actibus suis[2], » eumque ob statum dicitur secundum Dei imaginem facta; sic loquitur: « Non fecit hominem ut ejus imago esset: Deus enim nec » homini, nec ulli alii speciei similis est. » Cujusmodi est hæc Celsi sententia, in homine ex duplici parte composito, deteriorem esse rem, corpus dico, quæ secundum imaginem Dei facta sit? Nam si solum corpus secundum Dei imaginem factum sit, hoc titulo privata fuit anima, pars præstantior; illo ornatum fuit obnoxium corruptioni corpus. Atqui nemo nostrum id dixerit. Sin autem in *utraque parte* est id quod secundum Dei imaginem factum est; necesse erit Deum etiam esse compositum et ex *anima et corpore* quasi constantem, ut rei secundum imaginem factæ pars præstantior sit in anima, vilior autem et *quæ secundum corpus* est, in corpore sit; id quod nullus e nostris dicit. Reliquum est igitur ut quod secundum imaginem Dei factum est, id intelligatur esse in *homine interiori*, ut vocamus, *qui renovatur*[3], et idoneus est fieri secundum imaginem conditoris. Quod tum accidit, cum aliquis perfectus fit, « *ut Pater* » cœlestis perfectus est[4]; » cum præcepto isti obtemperat, « Sancti eritis, quoniam ego sanctus Dominus *Deus noster*[5]; » cum edoctus istud, « Estote imitatores Dei[6], » suscipit in sua anima virtutibus ornata Dei *characteres*. Imo templum Dei est corpus ejus, qui habens ejusmodi animam et factus secundum imaginem Dei, Deum *ipsum* in anima suscepit.

LXIV. Rursum Celsus plurima quasi a *nobis* concessa

[1] 1 Cor. xi, 3, 7. — [2] Coloss. iii, 9. — [3] Ibid. 10. — [4] Matth. v, 48. — [5] Levit. xix, 2. — [6] Ephes. v, 1.

tiam hanc in Christo impletam fuisse : id quod ejus de Jesu calumnias reprimit.

LXXVII. Rursum cum dicit : « Quoniam divinus Spiritus » in corpore erat, omnino oportuit illum cæteris præstare » aut magnitudine, aut voce, aut viribus, aut majestate, » aut eloquentia : » quomodo non vidit corpus illud hoc cæteris antecelluisse, quod pro cujusque captu et prout utile erat, tale videretur; quale singulis videri oportebat? Neque vero mirum est materiæ, quæ, ut conditori libet, in omnia verti et mutari potest, omnemque pro artificis arbitrio qualitatem accipere, modo quidem inesse qualitatem quæ dederit locum dicendi, « Non habebat decorem neque pulchri» tudinem[1], » modo autem tam splendidam, stupendam, atque admirabilem, ut tres Apostoli qui cum Jesu ascenderant et tantæ pulchritudinis fuerant spectatores[2], in faciem prociderint. Verum hæc ut et cætera quæ de Jesu narrantur prodigia pro figmentis habebit, et nihil a fabulis diversa esse dicet : quod jam supra multis refutavimus. Jam vero in hac doctrina quid arcanum est quo docemur varias Jesu formas intelligendas esse de divini Verbi natura, quæ non eadem vulgo apparet atque iis qui in montem excelsum a nobis explicatum sequi illud possunt. Qui enim adhuc infra sunt, necdum ascendere parati, erga istos Verbum nullum decorem, nullam habet pulchritudinem; nam erga ejusmodi homines forma illius ingloria est et inferior sermonibus, qui ex hominibus oriuntur, eamque ob causam in illis figurate *filii hominum* vocantur. Et quidem dici potest philosophorum sermones, qui filii hominum sunt, multo speciosiores esse sermone Dei, qui, cum vulgo annuntiatur, *stultitiam prædicationis*[3] exhibet, et idcirco locum præbet hanc *stultitiam prædicationis* solam spectantibus dicendi : « Vidimus eum et non habebat decorem, neque pulchritu-

[1] Isai. LIII, 2. — [2] Matth. XVII, 6. — [3] I Cor. I, 21.

res omnes; *per ipsum*, eas ab illo conservari; in ipsa eum esse finem. Vere autem Deus a nullo est. Quod autem addit « Deum ne verbo quidem esse comprehensibilem; » id distinguendum esse censeo. Nam si de verbo quod in nobis est, sive interiori, sive de eo quod profertur, sermo fiat, fatebimur et nos Deum comprehensibilem non esse Verbo. Sin autem considerantes istud: « In principio erat Verbum » et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum[1], » affirmaverimus huic Verbo comprehensibilem esse Deum, nec ab illo solum comprehendi, sed etiam ab iis, quibus patrem revelaverit: falsi convincemus quod ait Celsus, Deum ne Verbo quidem comprehensibilem esse. Distingui etiam oportet istud, « Deum nominari non posse. » Nam si intelligit verba aut res verbis significatas non esse, quæ Dei proprietates repræsentent, verum dicit: *si quidem* multæ quoque sunt qualitates quæ verbis exprimi non possunt. Quis enim verbis exprimat discrimen quod interest dulcedinem palmulæ inter et dulcedinem caricæ? Quo *nomine* distinguas et significes propriam rei cujusque qualitatem? Nihil ergo mirum Deum nominari non posse. Si *autem velis* nominare nihil esse aliud, quam aliquas virtutes ejus verbis indicare, ut auditor ad quidpiam de illis cognoscendum quantum humanæ naturæ licet, adjuvetur, non absurdum fuerit dicere illum nominari posse. Distinguimus et istud: « In eum enim nullus affectus cadit qui verbis exprimi possit. » Verum enim est nullos in Deum affectus convenire. Sed de his dicta sufficiant.

LXVI. Jam videamus quæ sequuntur, ubi quempiam, his auditis, sic interrogantem inducit: « Quomodo *igitur* » Deum cognoscam? Quomodo viam ad illum discam? Quomodo eum mihi monstrabis. Tenebras oculis *meis offundis*, et nihil distinctum cerno. » Deinde respondet, et cau-

[1] Joan. I, I.

rbum ad eorum animas advenit, qui vel ad breve tempus
uerunt has vel illas divini Verbi recipere operationes.
stis etiam de causis factum est, ut Jesus in unum angu-
n advenire videretur. Oportebat enim, ut qui unum Deum
cti fuerant, qui prophetas ejus legebant, Christumque
c promissum audiebant, ad illos is qui prædictus fuerat
veniret, et eo quidem tempore, quo in universam terram
uno angulo Verbum effundi debebat.

LXXIX. Itaque ut universa terra Verbo Dei illuminare-
r, nihil necesse fuit multa fieri corpora multosque spiri-
s esse Jesu similes. Nam satis erat ut unum Verbum, qui
l est justitiæ, in Judæa exoriretur, hincque suos radios
animam eorum emitteret, qui ipsum admittere vellent.
)uod si quis multa corpora videre desiderat divino Spiritu
mpleta et hominum saluti, quemadmodum unus ille Chris-
us, ubique ministrantia; consideret illos omnes, qui pu-
am Jesu doctrinam prædicant simulque recte vivunt, et
uos divinæ Scripturæ Christos vocant his verbis : « Nolite
tangere Christos meos, et in Prophetis meis nolite mali-
gnari[1]. » Ut enim, tametsi Antichristum venturum esse
udierimus[2], nihilominus scimus multos in mundo esse An-
ichristos; sic novimus advenisse Christum, et videmus
nultos in mundo ab illo factos fuisse Christos[3], quos quia,
icut et ille, dilexerunt justitiam et oderunt iniquitatem,
ropterea unxit Deus, Deus ille Christi, oleo lætitiæ. Ac
lle quidem, cum præ participibus ejus dilexerit justitiam et
derit iniquitatem, primitias hujus unctionis accepit, imo,
i sic loqui oportet, totam unctionem hujus olei lætitiæ;
ed ejus participes, prout eorum quisque capere potuit, il-
ius unctionis parte donati sunt. Quam ob causam cum
Christus sit caput Ecclesiæ[4], ita ut Christus et Ecclesia cor-

[1] Psalm. CIV, 15. — [2] I Joan. II, 18. [3] Psalm. XLIV, 8. — [4] Coloss. , 18.

participem fecit unigenitum et primogenitum omnis creaturæ, ut qui imago est invisibilis Dei, is etiam magnitudinis Patris imaginem referret. Fieri enim non poterat ut pulchra imago esset et Deo invisibili responderet, quæ magnitudinis imaginem non præberet. Præterea censemus quidem Deum, quia corporis expers est, invisibilem esse; nihilominus tamen eum, qui contemplationi dediti sunt, possunt corde, id est animo contemplari, corde inquam non qualicumque, sed puro. Cor enim contaminatum Deum contemplari non potest: et oportet purum esse, quod naturam adeo puram digne contemplari queat. Esto vero sit Deus contemplatu difficilis, at non solus. Nam ejus unigenitus, Deus Verbum, est etiam contemplatu difficilis, sicut et sapientia in qua omnia Deus fecit. Ecquis enim in rebus omnibus contemplari potest sapientiam in qua Deus fecit res singulas? Non igitur Deus, quia contemplatu difficilis erat, idcirco misit filium, quasi is esset Deus contemplatu facilis. Quæ quidem non consideravit Celsus, cum *nos* inducit dicentes: « Quoniam est contemplatu difficilis Deus, proprium » spiritum in corpus nostro simile infundens *huc* misit, ut » illum audire et ab illo doceri possemus. » Sed, ut supra dictum est, tametsi filius etiam esset contemplatu difficilis, utpote Deus Verbum per quem omnia facta sunt, nihilominus habitavit in nobis [1].

LXX. Jam si Celsus ea quæ de Spiritu Dei *dicimus* intellexisset, et « quicumque Spiritu Dei aguntur, eos esse filios » Dei; » non istud sibi respondisset quasi ex nobis *sumptum*, « Deum huc misisse suum spiritum corpore indutum [2]. » Semper enim Deus proprium spiritum communicat *cum iis* qui illius participes esse possunt, et cum spiritus ille in iis, qui ipso digni sunt, habitat, non idcirco *separatur* et *dividitur*. Neque enim spiritum dicimus esse corpus; ut neque

[1] Joan. I, 3, 14. — [2] Rom. VIII, 14.

orpus est ignis, quem Deum esse testatur istud : « Deus noster ignis consumens est [1]. » Hæc enim omnia figurate cuntur, ut intelligibilis natura ex usitatis sensibilibusque ominibus nobis innotescat. Et sicut quamvis peccata vocentur *ligna, fœnum, et stipula* [2], non propterea dicimus eccata esse corpora, neque etiam dicimus bona opera esse orpora, tametsi illa *aurum*, *argentum* et *lapis pretiosus* appellentur : sic etsi Deus dicitur esse ignis consumens ligna, œnum, stipulam, et omnem peccati substantiam; non idcirco illum corpus esse cogitabimus; quemadmodum licet gnis vocetur, non ideo corpus illum existimamus. Sic tametsi Deus dicatur spiritus, non ob hanc rem dicimus eum esse corpus. Ut enim a rebus sensibilibus distinguantur intelligibiles, has appellare solet Scriptura *spiritus* et *spiritales*. Sic cum ait Paulus : « Sed sufficientia nostra ex Deo est, qui » et idoneos nos fecit ministros novi Testamenti, non littera, » sed spiritu. Littera enim occidit, spiritus autem vivificat [3] : » litteram vocat divinarum Scripturarum interpretationem quæ sensibus accommodatur; spiritum vero, eam quæ ad ntellectum pertinet. Idem judicium sit de isto loco, *Spiritus est Deus* [4]. Nam cum Samaritani et Judæi Legis præcepta corporaliter et figurate observarent, dixit Salvator Samaritanæ : « Venit hora quando neque in Jerosolymis, neque in » monte hoc adorabunt Patrem [5]. Spiritus est Deus, et eos » qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare [6]. » Quibus docuit non carne et carneis victimis Deum colendum esse, sed *in spiritu*. Ipse enim existimabitur esse spiritus, prout spiritu et intelligentia coletur. Neque etiam in figuris adorare Patrem oportet, sed in veritate, quæ « per » Jesum Christum facta est [7], *postquam* lex per Moysen data fuerat [8]. *Nam* cum convertimur ad Dominum (Dominus

[1] Hebr. XII, 29. — [2] I Cor. III, 12. — [3] Ibid. 5, 6. — [4] Joan. IV, 24. — [5] Ibid. 21. — [6] Ibid. 24. — [7] Id. I, 17. — [8] Ibid.

Deo tribuuntur humani affectus, non pauca nobis jam dic-sunt in superioribus.

LIX. Postea Celsus aut suspicans aut intelligens quid ei responderi possit de iis qui diluvio extincti sunt, ait : « Ait » non proprios filios pessumdat, quo tandem ablegat ex hoc » mundo quem ipse fecit? » Ad quod nos dicimus eos qui diluvio perierunt, non removeri omnino a toto hoc mundo qui e cœlo et terra constat, sed ab illa vita quæ in carne vivitur; et solutis corporibus eos tolli e terra, quam Scriptura multis in locis mundum vocare solet. Sed maxime in Evangelio secundum Joannem invenire est locum hunc terrenum mundum appellari; sicut cum dicitur : « *Erat lux* » vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc » mundum[1]; *et* : In mundo pressuram habebitis; *sed con-* » fidite, ego vici mundum[2]. » Si igitur mundi nomine regio hæc terrena intelligatur, absurdum non est *illos ex hoc* mundo eductos fuisse : si autem mundi voce significatam velis cœli terræque compagem, non omnino *ablegantur* ex hoc mundo illi, qui diluvium passi sunt. Quanquam si consideretur istud : « Non contemplantibus no*bis quæ* videntur, » sed quæ non videntur[3]; *et hoc* : Invisibilia enim ipsius a » creatura mundi per ea quæ facta sunt *intellecta* conspi- » ciuntur[4]; » dici potest eum, qui ad invisibilia, et ad ea quæ non videntur, ut Scriptura generatim vocat, adjungit animum, ex hoc mundo egressum esse, Verbo hinc *illum edu*cente et transferente in illum supra cœlos locum, ubi rerum pulcherrimarum contemplatione fruatur.

LX. Post examinatum hunc locum, quasi id sibi propositum esset qualibuscunque rebus volumen *implere*, *aliis* verbis fere eadem dicit ac ea quæ paulo superius expendimus. Sic enim : « Istud vero longe magis ri*diculum*, *distri-* » bui mundi creationem in plurimos dies, antequam dies

[1] Joan. I, 9. — [2] Id. XVI, 33. — [3] 2 Cor. IV, 18. — [4] Rom. I, 20.

« Videamus quam sibi defensionem paraturi sint : nullam » invenient ii quibus alium Deum inducere placuit : hi vero » qui eundem habent, rursus idem illud, illud inquam sa» piens effatum occinent, sic oportuisse fieri. Quid ita? quia » jam olim hæc prædicta fuerant. » Ad hæc ego respondeo, ita infirma esse quæ paulo ante contra Jesum et Christianos dixit, ut etiam illi, qui impie Deum alium inducunt, nullo negotio possint sibi a Celso objecta refutare : et nisi absurdum foret quidpiam dicere quo infirmiores ad amplectenda deteriora dogmata incitarentur, id ego ipse facerem, evinceremque quam falsum istud sit, qui alium inducunt Deum, eos non posse tutari se adversus ea quæ Celsus objicit ; sed nunc ad tuendam Prophetarum causam, age, aliquid supradictis addamus.

III. Sic ille : « Quæ Pythia, Dodonides, Clarius, Bran» chidæ, Ammon, sexcenti alii vates pronuntiaverunt ora» cula, pro nihilo habent, quamvis eorum ductu factum esse » videatur ut in totum orbem coloniæ migrarent. Quæ vero » in Judæa, more gentis, dicta sunt aut non dicta, cujus» modi etiamnum apud Phœnices et Palæstinos feruntur, » ea admirabilia et immutabilia arbitrantur. » Nos itaque in hæc oracula dicamus, non pauca ea Aristotele et Peripateticis colligi posse, quibus everteretur quidquid modo de Pythia cæterisque oraculis memoratum a Celso est. Ex Epicuro etiam et iis qui ejus hac de re sententiam sequuntur, promptum esset ostendere, tolli e medio a quibusdam Græcis omnia illa oracula, quæ in tota Græcia tantopere admirationi sunt. Sed volo Pythiam et oracula cætera non fuisse ab hominibus conficta ut inspirati a Deo viderentur : videamus an non cordatis harumce rerum scrutatoribus probari possit, etiamsi hæc oracula esse daretur, non inde tamen necessario consequi quosdam Deos illis præesse, sed e contrario quosdam dæmones malos et spiritus humano generi

Deo tribuuntur humani affectus, non pauca nobis jam dicta sunt in superioribus.

LIX. Postea Celsus aut suspicans aut intelligens quid ei responderi possit de iis qui diluvio extincti sunt, ait : « At si » non proprios filios pessumdat, quo tandem ablegat ex hoc » mundo quem ipse fecit? » Ad quod nos dicimus eos qui diluvio perierunt, non removeri omnino a toto hoc mundo qui e cœlo et terra constat, sed ab illa vita quæ in carne vivitur; et solutis corporibus eos tolli e terra, quam Scriptura multis in locis mundum vocare solet. Sed maxime in Evangelio secundum Joannem invenire est locum hunc terrenum mundum appellari; sicut cum dicitur : « Erat lux » vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc » mundum[1]; *et* : In mundo pressuram habebitis; sed con» fidite, ego vici mundum[2]. » Si igitur mundi nomine res hæc terrena intelligatur, absurdum non est illos ex hoc mundo eductos fuisse : si autem mundi voce significatum velis cœli terræque compagem, non omnino ablegatos ex hoc mundo illi, qui diluvium passi sunt. Quanquam si consideretur istud : « Non contemplantibus nobis quæ videntur, » sed quæ non videntur[3]; *et hoc :* Invisibilia enim ipsius a » creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspi» ciuntur; » dici potest eum, qui ad invisibilia, et ad ea quæ non videntur, ut Scriptura generatim vocat, adjungit animum, ex hoc mundo egressum esse, Verbo hinc illum educente et transferente in illum supra cœlos locum, ubi rerum pulcherrimarum contemplatione fruatur.

LX. Post examinatum hunc locum, quasi id sibi propositum esset qualibuscunque rebus volumen implere, aliis verbis fere eadem dicit ac ea quæ paulo superius expendimus. Sic enim : « Istud vero longe magis ridiculum, distri» bui mundi creationem in plurimos dies, antequam dies

[1] Joan. I, 9. — [2] Id. XVI, 33. — [3] 2 Cor. IV, 18. — [4] Rom. I, 20.

sent. Namque cœlo nondum creato, terra nondum firma-
, sole nondum circumacto, qui dies erant? » Hæc enim
d discrepant ab istis? « Re altius repetita, consideremus
ı non absurdus ille sit primus et maximus Deus, qui im-
erando dicit : fiat hoc et illud et aliud, et tamen prima
e unam rem aliquam fecit, secunda aliquid amplius, et
c tertia, quarta, quinta, sexta in fabricando procedit. »
n pro viribus refellimus istud : « Imperando dicit : fiat
oc et illud et aliud; » cum videlicet exposuimus ista :
Ipse dicit et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt[1]. »
ximus scilicet proximum conditorem esse Verbum Dei fi-
ım, illum fuisse mundi quasi ipsummet opificem; Verbi
ro Patrem esse primarium conditorem, eo quod Verbo
ıo filio mandavit ut mundum faceret. Quod autem prima
ie lucem, secunda firmamentum creaverit, tertia aquæ
uæ sub cœlo erant in suis fuerint collectæ receptaculis,
que ita terra solius naturæ administratione suos fructus
rotulerit; quod quarta creata fuerint luminaria et stellæ,
uinta vero natilia, sexta demum terrestria et homo, hæc
nnia, prout facultas tulit, in nostris in Genesim commen-
riis explicavimus. Quin et supra contra eos qui obvio sensu
cripturam interpretantes asserunt sex dies ad creationem
undi insumptos fuisse, adduximus hunc locum : « Iste est
iber generationis cœli et terræ quando creata sunt, in die
quo fecit Deus cœlum et terram[2]. »

LXI. Deinde cum hæc non intellexisset : « Et complevit Deus in die sexto opera sua quæ fecit, et cessavit in die septimo ab omnibus operibus suis quæ fecit et benedixit Deus diei septimo, et sanctificavit illum, quia in ipso cessaverat ab omnibus operibus suis; quæ cœperat Deus facere[3] : » cumque idem esse existimaret, « Cessavit die septimo, *et*, Requievit die septimo, *ait* : His factis factus

[1] Psal. XXXII, 9. — [2] Gen. II, 4. — [3] Ibid. 2, 3.

L. Sub hæc collectis diversis quorumdam veterum de mundi hominumque origine sententiis, iisque simpliciter propositis, ait « Moysen et Prophetas, qui nostras Scripturas reliquerunt, quia nescirent quæ mundi sit et hominum natura, propterea dixisse magnas nugas. » Si dixisset quid causæ esset cur litteræ divinæ videantur ipsi magnæ nugæ, rationes quibus inductus Scripturas pro magnis nugis habuit, refutare tentassem. Nunc autem illum imitans jocansque affirmo eum, quia nescivit quænam esset mentis sermonisque prophetici natura, idcirco magnas effutiisse ineptias, cum arroganter suum librum inscripsit, *verum sermonem.* Quoniam vero clara sibi et accurate intellecta videntur quæ objicit de creationis mundi *diebus*, quorum alii cœli, solis, lunæ, stellarum creationem *præcesserunt*, alii subsecuti sunt; hoc unum ex illo quæsierim, num fugerit Moysen ante ab ipso dictum fuisse : « In sex diebus » perfectus est mundus[1] : » num sui oblitus addiderit: « Hic » est liber generationis hominum, in die quo *fecit Dominus* » cœlum et terram[2]. » At nullo modo probabile est Moysen, post factam de sex diebus mentionem, *nullo consilio* dixisse : « Qua die creavit Deus cœlum et terram. » Quod si quis hæc existimet referri posse ad istud : « In principio » creavit Deus cœlum et terram[3], *sciat is ante hoc*, Fiat » lux, et facta est lux[4]; *et ante istud*, Vocavit Deus lucem » diem[5], *dictum esse*, In principio creavit Deus cœlum et » terram[6]. »

LI. Jam vero de intelligentibus sensibilibusque naturis disserere, ostendere quomodo utrique illarum speciei destinati sint dies, hæc sigillatim inquirere nostri *propositi* non est. Nam ad edisserendam narratam a Moyse mundi creationem opus esset integris commentariis. Id *autem* a nobis

[1] Gen. I, 31. — [2] Id. II; 4. — [3] Id. I, I. — [4] Ibid. 3. — [5] Ibid. 5. — Ibid. I.

; præstitum pro viribus longe ante, quam hunc librum ntra Celsum scriberemus; tum videlicet, cum, prout ›stra ante multos annos facultas ferebat, disseruimus de x diebus, quibus Moyses mundi creationem perfectam isse narrat. Verum scire oportet Verbum per Esaiam jus-s polliceri futuros esse dies, cum « illis non sol, sed ipse Dominus sempiterna lux erit, et eorum gloria, Deus[1]. » ›x aliqua, opinor, improba hæresi et male interpretante ıæc verba, *fiat lux*, quasi a Conditore hanc fieri optante licta fuissent, accepit hæc : « Non profecto Conditor lumen › a superis commodato accepit, ut nos ex vicini lucerna › nostram accendimus. » Ex alia impia hæresi leviter perspecta addit : « Si quis maledictus Deus magno Deo contra-» rius erat, et contra illius voluntatem hæc fecit, cur hic » illi lumen commodabat ? » Quæ tantum abest ut defendamus, ut hanc opinionem tanquam ex errantibus profectam damnare parati simus, et refellere ea quæ non ignota nobis, ut Celso, sed accurate perspecta sunt : quæque tum ex illis, tum ex eorum libris diligenter lectis didicimus.

LII. Sic postea Celsus : « De origine et interitu mundi, in-» creatus-ne sit et incorruptibilis, creatus-ne quidem, sed in-» corruptibilis, an contra, nihil hac de re nunc dico. » Nec nos quidquam de iis dicemus. Neque enim id postulat instituti ratio. Nec etiam in hæc verba, « Spiritus Domini fere-» batur super aquas[2], » dicimus spiritum summi Dei fuisse illic, tanquam in rebus ad se non pertinentibus : nec ab alio præter magnum Deum conditore quædam dicimus contra illum spiritum, idque superiore Deo patiente, improbe fuisse suscepta quæ everti oportuerit. Valeant igitur et qui hæc dicunt, et qui indiligenter eos refutat Celsus : debuit enim aut illorum errorum non meminisse, aut pro illa quam præ se fert humanitate illos diligenter exponere, et im-

[1] Isai. LXX, 19. — [2] Gen. I, 2.

» dinem[1]. » Sed erga eos qui ad illum sequendum vel cum in excelsum montem ascendit vires acceperunt, diviniorem formam habet. Hanc contemplantur, qui, ut Petrus, Ecclesiam a Verbo ædificatam in se habent[2]; qui ejusmodi habitum comparaverunt ut nulla Inferi porta prævaleat adversus eos, qui per Verbum exaltati fuerint de portis mortis, ut annuntient omnes laudationes Dei in portis filiæ Sion[3]: aut etiam ii, quibus nativitas obtigit ex verbis magna voce præditis, et quibus nihil deest ut filii tonitrui sint. Sed unde Celso Verbique divini hostibus nec religionis christianæ dogmata candide scrutantibus venisset in mentem quo variæ Jesu formæ pertineant? Ego autem adde etiam ætatis gradus, et quæ antequam pateretur et quæ postquam resurrexit ex mortuis, gessit.

LXXVIII. Sequuntur hæc apud Celsum: « Præterea si » Deus, ut Jupiter comœdiæ, longo somno *experrectus* » humanum genus ab ipsius malis liberatum volebat, quorsum illum quem dicitis Spiritum in unum *terræ angulum* » misit? Oportuit simili modo insufflare illum in multa cor» pora et in universum orbem emittere. At *comœdus*, ut in » theatro risum excitaret, scripsit Mercurium ab expergefacto » Jove missum ad Athenienses et Lacedæmonios fuisse: tu » vero non putas te magis esse ridiculum, qui Dei filium ad » Judæos missum esse contendis? » Et in his observa quam inhonestum et philosopho indignum sit comœdum *in medium* adducere et cum Jove qui apud illum mittit Mercurium, comparare Deum nostrum hujus universitatis conditorem. Jam supra diximus a Deo non quasi ex longo somno excitato ad humanum genus missum fuisse *Jesum, qui bonis* de causis nunc quidem executus est incarnationis consilium, sed semper genus humanum beneficiis *affecit*. Nihil enim boni in hominibus factum est, nisi quia divinum

[1] Isai. LIII, 2. — [2] Matth. XVI, 18. — [3] Psalm. IX, 15.

Verbum ad eorum animas advenit, qui vel ad breve tempus potuerunt has vel illas divini Verbi recipere operationes. Justis etiam de causis factum est, ut Jesus in unum angulum advenire videretur. Oportebat enim, ut qui unum Deum docti fuerant, qui prophetas ejus legebant, Christumque illic promissum audiebant, ad illos is qui prædictus fuerat adveniret, et eo quidem tempore, quo in universam terram ex uno angulo Verbum effundi debebat.

LXXIX. Itaque ut universa terra Verbo Dei illuminaretur, nihil necesse fuit multa fieri corpora multosque spiritus esse Jesu similes. Nam satis erat ut unum Verbum, qui sol est justitiæ, in Judæa exoriretur, hincque suos radios in animam eorum emitteret, qui ipsum admittere vellent. Quod si quis multa corpora videre desiderat divino Spiritu impleta et hominum saluti, quemadmodum unus ille Christus, ubique ministrantia; consideret illos omnes, qui puram Jesu doctrinam prædicant simulque recte vivunt, et quos divinæ Scripturæ Christos vocant his verbis : « Nolite » tangere Christos meos, et in Prophetis meis nolite mali- » gnari[1]. » Ut enim, tametsi Antichristum venturum esse audierimus[2], nihilominus scimus multos in mundo esse Antichristos; sic novimus advenisse Christum, et videmus multos in mundo ab illo factos fuisse Christos[3], quos quia, sicut et ille, dilexerunt justitiam et oderunt iniquitatem, propterea unxit Deus, Deus ille Christi, oleo lætitiæ. Ac ille quidem, cum præ participibus ejus dilexerit justitiam et oderit iniquitatem, primitias hujus unctionis accepit, imo, si sic loqui oportet, totam unctionem hujus olei lætitiæ; sed ejus participes, prout eorum quisque capere potuit, illius unctionis parte donati sunt. Quam ob causam cum Christus sit caput Ecclesiæ[4], ita ut Christus et Ecclesia cor-

[1] Psalm. CIV, 15. — [2] I Joan. II, 18. [3] Psalm. XLIV, 8. — [4] Coloss. I, 18.

pus unum sint, unguentum a capite descendit in barbam Aaron, quæ barba virum perfectum significat, et in oram vestimenti ejus [1]. Atque hæc dixi contra indecorum illud Celsi dictum: « Oportuit simili modo illum insufflare in » multa corpora et in universam terram emittere. » Cæterum comicus ille Poeta ut risum excitaret, scripsit Jovem primo sopitum, deinde expergefactum ad Græcos misisse Mercurium: at ratio quæ Deum novit natura non esse somno obnoxium, doceat nos res hujus mundi pro temporum circumstantiis et prout ratio postulat, a Deo administrari. Verum nihil mirandum est, quoniam Dei « judicia magna » sunt et explicatu ardua, indisciplinatas animas » atque adeo Celsum *errare* [2]. Non ergo ridiculum est Dei filium ad Judæos, apud quos Prophetæ fuerunt, missum fuisse; ut inde cursum orsus corpore, virtute et spiritu exoriretur animarum terræ, quæ Deo non amplius privata esse volebat.

LXXX. Postea visum est Celso Chaldæos *vocare* gentem jam a primis temporibus prorsus divinam, unde tamen in homines derivata esset fallax ex natali die *divinandi* disciplina. Eodem loco et numero habet magos a quibus ars magica nomen suum traxit, et in cæteras gentes ad exitium ea utentium dimanavit. Ad Ægyptios quod spectat, Celsus eos in errore versari superius judicabat, ut qui elegantiores quidem haberent templorum quæ sacra existimabant, ambitus, sed nihil intus præter simias, aut crocodiles, aut capras, aut aspides, aut aliud animal. Nunc *vero* illos appellare libet gentem divinissimam et divinissimam ab initio; opinor, quod ab initio Judæis infensi fuerint. *Persæ etiam*, qui matres sibi copulant et cum filiabus corpus miscent, gens divina esse Celso videtur; necnon Indi, *quorum tamen* nonnullos supra dixit carnes humanas devorare. Judæos

[1] Psalm. CXXXII, 2. — [2] Sap. XVII, 1.

veritatisque studio omnia sustinent, scrutati invenirent, et postquam invenissent, transferrent in usum quem ratio præscriberet. Sed strenuus ille Celsus quasi stomachans quod illa Prophetarum sensa non intellexerit, in illa invehitur: « Magnificis, *inquit*, hujusmodi promissis addunt » ignota, fanatica, prorsus tenebricosa, e quibus ne sapiens » quidem eruere sensum potest, adeo obscura sunt et nul» lius sententiæ. At stupido cuique aut impostori locum dant » illa ad quamcumque rem pro libitu accommodandi. » Quæ quidem mihi videtur vafre dixisse, ut, quantum in se est, lectores a perscrutando et introspiciendo prophetiarum intellectu revocaret: hac in re similis illis, qui de quodam Propheta apud quemdam ingresso et res futuras pronunciante dicebant: « Quid venit insanus iste ad te[1]? »

XI. Equidem facile crediderim sapientiora, quam quæ dicere possumus, afferri posse, quibus demonstretur in his mentitum esse Celsum, et prophetias divinitus inspiratas fuisse. Nos tamen, quoad per tenuitatem nostram licuit, id fecimus. Nam in nostris in Isaïam, Ezechielem et quosdam e duodecim commentariis exposuimus ad verbum ea, quæ Celsus fanatica vocat, et inextricabilia. Cum autem Deus mihi, statuto sibi tempore, ampliorem sui verbi dederit intelligentiam, addam vel quæ vulgatis deserunt, vel quæcumque potero illustrare. Sed et alii prudentes, si scrutari scripturas velint, earum intellectum assequi poterunt. Equidem multis in locis revera obscuræ sunt, sed non absque ullo sensu, ut ait Celsus. Neque etiam stupidus aut impostor eas explanare aut ad quamcumque rem accommodare pro libitu poterit. Solus in Christo vere sapiens, par est ad evolvendam totam eorum seriem, quæ in Prophetis obscure et involute dicta sunt, idque modo « spiritualia cum » spiritualibus conferat[2], » et singula earum quæ invenerit,

[1] 4 Reg. IX, 11. — [2] 1 Cor. II, 13.

LIBER SEPTIMUS.

I. In sex prioribus libris [1], pie frater Ambrosi, decertavimus quod facultas tulit contra Celsi adversus Christianos criminationes, nulla prætermissa re, quæ pro viribus meo discussa, examinata, atque refutata fuerit. Nunc septimum aggredimur; non ante tamen, quam a Deo per Jesum Christum quem Celsus criminatur, petierimus, ut, cum sit veritas, cor nostrum illuminet et doceat quæ mendacium dissipent. Atque hanc in rem istud propheticum in nostris ad Deum precibus usurpamus: *In veritate tua disperde illos* [2], sermones videlicet veritati contrarios (hi enim Dei veritate disperduntur), ut iis disperditis, omnes a fraude liberati dicant id quod sequitur, *Voluntarie sacrificabo tibi* [3], rationalemque et fumi expertem supremo Deo victimam offerant.

II. Nunc Celso propositum est adoriri istud nostræ doctrinæ, a Judæorum Prophetis prænuntiata fuisse quæcunque Jesu Christo acciderunt. Ac primum expendemus quod opinatur, ea quæ objicit non posse refutari ab iis qui alium a Judæorum Deo Deum inducunt: nos vero qui eumdem ac illi retinemus, ut nos defendamus, ad Prophetarum de Christo vaticinia confugere. Ejus hac de re verba sunt hæc:

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 238 et seqq.

[2] Psalm. LIII, 7. — [3] Ibid. 8.

» Videamus quam sibi defensionem paraturi sint : nullam » invenient ii quibus alium Deum inducere placuit : hi vero » qui eundem habent, rursus idem illud, illud inquam sa- » piens effatum occinent, sic oportuisse fieri. Quid ita? quia » jam olim hæc prædicta fuerant. » Ad hæc ego respondeo, ita infirma esse quæ paulo ante contra Jesum et Christianos dixit, ut etiam illi, qui impie Deum alium inducunt, nullo negotio possint sibi a Celso objecta refutare : et nisi absurdum foret quidpiam dicere quo infirmiores ad amplectenda deteriora dogmata incitarentur, id ego ipse facerem, evinceremque quam falsum istud sit, qui alium inducunt Deum, eos non posse tutari se adversus ea quæ Celsus objicit; sed nunc ad tuendam Prophetarum causam, age, aliquid supradictis addamus.

III. Sic ille : « Quæ Pythia, Dodonides, Clarius, Bran- » chidæ, Ammon, sexcenti alii vates pronuntiaverunt ora- » cula, pro nihilo habent, quamvis eorum ductu factum esse » videatur ut in totum orbem coloniæ migrarent. Quæ vero » in Judæa, more gentis, dicta sunt aut non dicta, cujus- » modi etiamnum apud Phœnices et Palæstinos feruntur, » ea admirabilia et immutabilia arbitrantur. » Nos itaque in hæc oracula dicamus, non pauca ea Aristotele et Peripateticis colligi posse, quibus everteretur quidquid modo de Pythia cæterisque oraculis memoratum a Celso est. Ex Epicuro etiam et iis qui ejus hac de re sententiam sequuntur, promptum esset ostendere, tolli e medio a quibusdam Græcis omnia illa oracula, quæ in tota Græcia tantopere admirationi sunt. Sed volo Pythiam et oracula cætera non fuisse ab hominibus conficta ut inspirati a Deo viderentur : videamus an non cordatis harumce rerum scrutatoribus probari possit, etiamsi hæc oracula esse daretur, non inde tamen necessario consequi quosdam Deos illis præesse, sed e contrario quosdam dæmones malos et spiritus humano generi

» prænuntiassent; num, quia sic prænuntiatum esset, id» circo necesse foret, Deum aut mori, aut servire, aut » ægrotare, ut mortuus crederetur esse Deus? Sed hoc nun» quam Prophetæ prædixerint: est enim malum et impium. » Non igitur spectandum est an prædixerint, an non præ» dixerint; sed an res honesta sit et Deo digna. Rei autem » turpi et malæ, etiamsi omnes homines furore conciti præ» dixisse viderentur, ulla nunquam adjungenda fides est. » Quomodo igitur pietas admittit, quæ isti tanquam Deo » acciderunt. » Ex his videtur Celsus aliquo modo sensisse prophetias de Jesu editas magni esse momenti ad persuadendos auditores: sed illud dissipare conatur his verbis: « Non igitur spectandum est prædixerint-ne Prophetæ an » non prædixerint. » At si recta via et non fallaci quod dicitur aggredi voluisset, dicere eum oportebat: « Demon» strandum igitur res illas non fuisse prædictas, aut quæ de » Christo prædicta sunt, suum in Jesu non habuisse exi» tum, » et quam habere se putabat demonstrationem inferre. Sic enim apparuisset quænam prophetiæ contineant quæ a nobis ad Jesum referuntur, et quomodo nostram interpretationem falsam esse probet: sic etiam cognoscere licuisset, an strenue evertat quæ ex Prophetis pro Jesu depromimus, an convictus sit impudentiæ, qui perspicuæ veritati quasi veritas non esset, vim afferre voluerit.

XV. Quoniam vero supponens impossibilia quædam et Deo male convenientia, ait: « Si hæc fuissent de » summo Deo prædicta, an credi de Deo oporteret, eo » quod prædicta fuerint? » atque sic evincere putat, etiamsi veri fuerint Prophetæ qui res hujusmodi de Dei Filio prædixerint, fieri non posse ut fides habenda sit iis quæ prædicta sunt, illum nempe talia aut facturum aut passurum esse; respondendum est hanc ejus suppositionem absurdam esse, ut quæ connexa ponat, quæ in con-

traria consequentia desinunt : quod sic demonstratur. Si veri Prophetæ predixerint summum Deum, aut serviturum, aut ægrotaturum, aut moriturum esse; hæc Deo evenient : nam a Prophetis magni Dei vera dici necessum est. Sed et si veri Prophetæ summi Dei eadem hæc dicunt, quoniam quæ natura sunt impossibilia, vera non sunt, Deo non evenient quæ vere dicunt Prophetæ. Jam vero quoties connexa in duo contraria consequentia desinunt argumento quod per duo connexa appellatur, intercedens utriusque connexi evertitur : quod quidem in re de qua agitur istud est, prædixisse Prophetas magnum Deum aut serviturum, aut ægrotaturum, aut moriturum esse. Colligitur itaque : Ergo Prophetæ non prædixerunt Deum aut serviturum, aut ægrotaturum, aut moriturum esse collectioque fit hunc in modum : si primum est, est et secundum : si primum est, secundum non est. Ergo nec primum. Super hac materia exemplum hujuscemodi affertur a Stoïcis. Si scis te esse mortuum, es mortuus. Si scis te mortuum esse, mortuus non es. Unde sequitur : Ergo non scis te esse mortuum. Sic autem connexa probant : si scis te mortuum esse, est id quod scis : certum est igitur te esse mortuum. Et rursus, si scis te mortuum esse, hoc ipsum quod mortuus es, est id quod scis. Atqui mortuus nihil scit. Igitur si scis te mortuum esse, te mortuum non esse evidens est : cui utrique connexo consequens est, ut ante dixi, nescis te esse mortuum. Eodem prope vitio laborat Celsi suppositio, quæ superius a nobis recitata est.

XVI. Sed quæ in Celsi suppositione deprehendimus, ea prophetiis de Jesu similia non sunt. Neque enim illæ prædixerunt Deum cruci affixum iri, cum de eo qui mortem subiit, dicant : « Et vidimus eum, et non habebat speciem, » neque decorem; sed species ejus inhonora et deficiens præ » filiis hominum, homo in plaga et dolore, et sciens ferre

corpore vivere. Delphicus ille Apollo si Deus erat, ut Græci putant, ecquem ab illo potius decebat eligi vatem, quam sapientem, aut, si non inveniebatur, saltem qui progressus in sapientia fecisset? Quomodo non virum potius quam fœminam vaticinari voluit? Aut si fœminam volebat, ut qui fortasse mare uti non posset, aut non alia re quam locis muliebribus delectaretur, nonne magis oportuit adhiberi virginem, quam mulierem, quæ ipsius voluntatem declararet?

VI. Nunc vero Pythius ille quem admirantur Græci, non sapientem, ne virum quidem dignum judicavit, quem suo nomine afflaret, ut loquuntur: nec inter fœminas virginem, aut sapientem, aut philosophia instructam, sed mulierem e vulgo elegit. Forte præstantes viri meliores erant, quam ut illius spiritu afflarentur. Debebat etiam, si Deus erat, sua rerum futurarum notitia inescare, ut ita dicam, homines ad mutandam vitam, ad animæ curam, ad morum emendationem. At nihil hujusmodi de illo historia proditum est. Quod enim Socratem hominum sapientissimum esse dixit, haud laudem obscuravit id quod de Euripide et Sophocle addidit: « Sapiens Sophocles, sed Euripides sapientior. » Cum igitur sapientes pronuntiarit tragœdiarum scriptores, quod Socrates censetur iis sapientior, qui de vulgari præmio in scena et orchesta decertant et modo dolorem et miserationem spectatoribus ingenerant, modo, id quod captant satyrica dramata, ad risus inhonestos excitant; id non argumento est illum philosophia et veritatis amore fuisse commendabilem ob easque virtutes laude dignum. Et fortasse non tam propter philosophiam illum dixit hominum esse sapientissimum, quam propter victimas nidoresque quos offerebat tum illi tum reliquis dæmonibus. Et illi dæmones propter hæc magis exaudiunt vota sacrificantium, quam propter virtutis opera. Quapropter Homerus Poëtarum optimus, id quod accidere solet de-

receptam excoleret, et quæ ad felicitatem eos omnes perduceret qui virtutem in se haberent illius Dei Verbi, quod in corpore et anima hominis futurum erat: sed ita tamen ut ejus radii in illo solo non concludantur; neque credatur Deus verbum lumen talibus coruscans radiis alibi non esse. Igitur si spectetur Jesus ratione divinitatis quæ in eo erat, ea quæ ut Deus fecit, sancta sunt nec ullo modo Dei notioni repugnant; quatenus autem homo erat præ cæteris ornatus summa Verbi ipsius et sapientiæ ipsius participatione, passus est ut sapiens et perfectus quæcumque oportebat pati eum, qui generis humani aut etiam naturarum intelligentium gratia omnia faciebat. Ac nihil absurdum est hominem esse mortuum, et ejus mortem esse non modo exemplum mortis pro pietate obeundæ, sed etiam causam quæ incœpit et pergit porro profligare malum illum et diabolum, qui sibi terram universam subjecerat. Hunc enim profligari argumento sunt quicumque propter adventum Jesu a dæmonum imperio se submovent, et ab ejus servitute liberati se Deo devovent, atque pro viribus puriori in dies pietati student.

XVIII. Hæc sequuntur Celsi verba: « Nonne istud rursus » advertent? Si Prophetæ Dei Judæorum prædixerint hunc » fore illius filium, quomodo ille per Moysen jubet divitias » parare, dominari, terram implere, hostes internecioni » dare, nemini vel impuberi parcere, id quod teste Moyse » fecit ipse in oculis Judæorum, quomodo præterea minatur » se, ni ita fecerint, eos hostium loco habiturum: ejus vero » filius, homo ille Nazaræus, fert leges contrarias, omnem » ad Patrem aditum præclusum iri diviti, amanti dominatio» nem, sapientiam, gloriam; hominibus non magis quam » corvis cibum et penu curæ esse debere; minus ei curan» dum esse de vestitu quam liliis; ei qui semel percussit, se » percutiendum rursus præbere se oportere? Moyses-ne an

» Jesus mentitur? Nam Pater mittens illum, oblitus erat quæ » Moysi mandaverat? An proprias leges damnavit, et pœni» tentia ductus Nuntium mittit contraria præcepturum? » Hic accidit Celso illi, qui se omnia scire jactitat, quod imperitissimis accidere solet; dum putat nihil in lege et Prophetis esse altius quam quod verba præ se ferunt. Nempe non animadvertit quam evidenter improbabile sit hujus temporis divitias promissas a Scripturis fuisse, cum fuisse viros justissimos constet qui in summa inopia vixerunt. Sic Prophetæ illi, qui propterea quod pure vixerant, spiritum divinum acceperunt, « circuierunt in melotis, in pellibus » caprinis, egentes, angustiati, afflicti, in solitudinibus er» rantes, in montibus, et speluncis, et in cavernis terræ[1]. » Nam, ut ait Psalmista : « Multæ tribulationes justorum[2]. » Si Celsus Moysis legem legisset, opinor istud, « Fœnerabis » multis gentibus, et ipse a nullo accipies mutuum[3], » legem observanti dictum, perinde accepisset ac si justo promissum fuisset, se cæcis istis divitiis adeo circumfluxurum esse, ut præ illarum copia non Judæis modo aut alteri aut duabus aut tribus nationibus, sed multis fœneraret. Quantis igitur divitiis secundum legem justi remunerata est justitia, ut multis gentibus fœneret? Hujusmodi autem interpretationi consequens est, ut nunquam justus mutuum accipere existimetur; cum scriptum sit, « Ipse non accipies mutuum[4]. » Numquid gens illa, quæ se tam evidenter vidisset a Moyse deceptam, ut Celsus existimat, servasset per tot sæcula religionem, quam ipsi legislator ille præscripserat? Neque enim nullus memoratur tot divitias adeptus, ut multis gentibus fœneraverit. At probabile non est legem tantopere cordi futuram fuisse hominibus, qui eam, ut Celsus putat, intelligere docti essent, et falsis promissionibus duci se a lege aperte vidissent. Si quis dicat quæ hujus populi pec-

[1] Hebr. XI, 37, 38. — [2] Psalm. XXXIII, 20. — [3] Deut. XXVIII, 12. — [4] Ib. 12.

cata Scripturæ recitant, ea exemplo esse, legem ab illo despectam fuisse, et rejectam, fortasse quia ipsum deciperet, huic respondendum erit, legendam esse historiam temporum, ubi scriptum est populum istum, postquam peccatis Deum offenderat, mutatum esse in melius et ad religionem a lege institutam rediisse.

XIX. Jam si lex his verbis : « Dominaberis nationibus » plurimis et tui nemo dominabitur[1], » pollicetur dominationem, nec aliud quidquam arcanius significat; multo magis populus iste legis promissa despicatus fuisset. Quemdam alium Celsus mutatis vocibus affert locum, ubi dicitur terram universam Hebraïco semine replendam esse : quod sane quoad historiam factum est post Jesu adventum, irato potius Deo, ut ita loquar, quam benedictiones impertiente. Quod additur fuisse Judæis promissum fore, ut suos hostes interficerent, istud, si quis verba diligenter perpenderit, inveniet fieri non posse ut secundum litteram accipiatur. In præsentia satis erit locum e psalmis afferre, ubi justus inter cætera inducitur dicens : « In matutino interficiebam omnes » peccatores terræ, ut disperderem de civitate Domini omnes » operantes iniquitatem[2]. » Adverte ad verba et mentem loquentis, potuerit-ne, postquam præclara recensuit facinora quæ quisque legere potest si libet, subjicere quasi rem factu possibilem, ut verba præ se ferunt, se, non alio diei tempore ac matutino, interficere omnes peccatores terræ, ut neminem reliquum faceret; an disperdiderit de Jerusalem quicumque operarentur iniquitatem. Multa hujus generis in lege invenire licet, ut istud : « Non relinquimus in eis quidquam vivum[3]. »

XX. Addit Celsus prædictum etiam fuisse Judæis, nisi legi parerent, pœnas easdem luituros quas hostibus inferebant. Sed priusquam aliquid istis addat et utatur quibusdam doctrinæ Christi præceptis quæ legi contraria esse exis-

[1] Deut. xv, 6. — [2] Psalm. c, 8. — [3] Deut. ii, 34.

» turus est. Et vos, o homines! perituri estis propter iniquitates. At ego volo vos fieri salvos, et vos me rursus videbitis cum cœlesti potestate redeuntem. Beatus qui nunc me colit: alios omnes in ignem æternum injiciam, simulque regiones et urbes. Qui nesciunt quæ sibi immineant pœnæ ii frustra pœnitentiam agent et ingemiscent; qui vero mihi fidem habuerint, ego illos æternum servabo.» Quibus addit: «His magnificis promissis adjiciunt ignota, fanatica, prorsus tenebricosa, e quibus ne sapiens quidem eruere sensum possit, adeo obscura sunt et nullius sententiæ. Ii stupido cuique aut impostori locum dant illa ad quamcumque rem pro libitu accommodandi.»

X. At illum oportebat, si quidem bono animo accusaret, recitare ipsamet verba Prophetiarum, in quibus *Deus omnipotens* loquens inducitur, aut quarum Dei filius aut divinus Spiritus auctor esse creditur. Sic *enim ea quæ dicta* sunt evertere conatus esset et ostendere non esse divinitus inspiratos illos sermones qui revocabant *a* peccatis, castigabant homines qui tunc erant, res futuras prædicebant. Nam ideo coætanei homines prophetias *illorum* descripserunt et servarunt, ut posteri eas legentes tanquam eloquia Dei admirarentur, et utilitate percepta non solum ex reprehensionibus admonitionibusque, sed etiam ex *prædictionibus*, quas eventus docebat a divino Spiritu fuisse editas, conformem tali doctrinæ pietatem exercerent, *Legique et* Prophetis obtemperarent. Atque hanc ob causam, quæcumque audientibus ad morum emendationem *utile erat* primo aspectu intelligi, ea Prophetæ juxta Dei voluntatem nulla obscuritate protulerunt; ea vero ænig*matum*, *allegoriarum*, obscurarum locutionum, parabolarum, aut proverbiorum involucris texerunt, quæ arcanius *quid* et profundius haberent sensusque latentes ad vulgi captum non attemperatos: ut qui laborem non fugitant, sed virtutis

» sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo qui præstat » omnia abunde ad fruendum, bene agere, divites fieri in » bonis operibus, facile tribuere, communicare [1]. » Nam, ut ait Salomon, « divitiæ verorum bonorum, redemptio animæ » viri [2]. » Paupertas autem illis divitiis contraria, perniciosa est, propter quam *pauper minas non sustinet*. Quæ de divitiis respondimus, eadem fere de dominatione dici oportet, nempe eam esse qua unus justus dicitur « persequi mille, » et duo fugare decem millia [3]. » Jam vero si divitiæ hoc modo intelligantur, vide an non promissioni Dei consequens sit, ut qui dives est in omni verbo, in omni scientia, in omni sapientia, in omnibus bonis operibus, multis gentibus ex istis verbi, sapientiæ et scientiæ divitiis fœneret: quemadmodum Paulus fœneravit gentibus omnibus ad quas pervenit, « ab » Jerusalem per circuitum usque ad Illyricum replens Evange- » lium Christi [4]. » Et quoniam per revelationem nota illi facta fuerant divina mysteria, mentem ipsius illuminante Verbi divinitate, propterea *non accepit mutuum* [5], nec opus habuit homine qui ipsum religionem doceret. Ita et cum scriptum esset: « Dominaberis nationibus plurimis, et tui nemo dominabi- » tur [6], » Gentiles per verbi potentiam doctrinæ Jesu Christi subjiciens, illis dominatus est, *neque ad horam* [7] hominibus cessit, utpote illis præstantior. Sic etiam terram implebat.

XXII. Si nunc explicem oportet quomodo justus hostes interficiat et habeat in omnia potestatem; dico ipsum cum ait: « In matutino interficiebam omnes peccatores terræ, » ut disperderem de civitate Domini omnes operantes iniqui- » tatem [8], » terram figurate accipere pro carne, cujus « pru- » dentia inimica est Deo [9]; » Dei autem civitatem pro anima sua, in qua Dei templum erat, continens rectam de Deo

[1] 1 Tim. VI, 17, 18. — [2] Prov. XIII, 8. — [3] Deut. XXXII 30. — [4] Rom. XV, 19. — [5] 2 Cor. XII, 1. — [6] Deut. XV, 16. — [7] Galat. II, 5. — [8] Psal. CI, 8. — [9] Rom. VIII, 7.

usitata scripturis loquendi ratione confirmet. Neque Celso fides habenda est dicenti, se hujusmodi homines audivisse. Neque enim Celsi ætate Prophetæ veteribus similes extiterunt: quandoquidem eorum prophetiæ ab iis qui eas accepissent et admirati essent, perinde fuissent conscriptæ atque veterum prophetiæ conscriptæ fuerunt. Sed manifeste videtur in mendacio deprehendi, cum ait « Prophetas illos, » quos ipse audivit, cum ab ipso urgerentur, confessos » fuisse quid ipsis deficeret, et quæ ambigua dicebant, figmenta esse omnia. » Debuit enim eorum indicare nomina quos auditos sibi fuisse affirmat; ut ex nominibus, siquidem recensere illa posset, prudentes judicarent vera ne an falsa dixisset.

XII. Arbitratur præterea eos qui Prophetarum auctoritate causam Christi defendunt, nihil habere quod respondeant, cum quidpiam illis de Deo aut nefarium, aut turpe, aut sordidum, aut impurum dictum esse monstratur. Quamobrem quasi tum nulla reliqua esset defensio, permulta sibi pro concessis sumit quæ minime conceduntur. Sed scire oportet, eos, qui vitam e Scripturis componere statuunt, qui inde docti sunt illud, « Scientia imprudentis in» scrutabilia verba[1], et legerunt, Parati semper ad satisfac» tionem omni poscenti nos rationem de ea quæ in nobis est » spe[2], » non hoc solum perfugium habere ut dicant hæc aut illa fuisse prænuntiata, sed etiam conari tollere quæ videntur absurda esse, ostendendo nihil in Scripturis esse nefarium, aut turpe, aut sordidum, aut impurum; sed tale esse, quale accipi oportet ab iis qui divinam Scripturam intelligunt. Ipse vero debebat ex Prophetis proferre quod ipsi visum fuerat aut nefarium, aut turpe, aut sordidum, aut impurum, siquidem in Prophetis res ejusmodi viderat. Sic enim et vehementior fuisset oratio ad

[1] Eccl. xxi, 18. — [2] I Petr. iii, 15.

rem ipsi propositum accommodatior. At nihil horum facit, ntum mera in Scripturas calumnia clamitat hæc omnia in is videri. Ad inanem igitur vocum strepitum nihil necesse est nos respondere, ut ostendatur nihil nefarium, aut irpe, aut sordidum, aut impurum in Prophetarum libris sse.

XIII. Neque etiam « turpissima facit, aut patitur Deus, aut malo favet, » ut Celsus putat. Nihil enim simile prædictum est, licet prædictum esse pronuntiet. E Prophetis adducere debuit testimonia quæ Deum aut facere aut pati turpissima aut malo favere comprobarent, non vero auditorum aures vanis contaminare sermonibus. Quæ passurus esset Christus prædixerunt Prophetæ, allata causa cur passurus esset. Deus etiam noverat quæ Christo patienda erant; at unde accepit Celsus hæc turpissima et sordidissima esse? Sed quomodo impurissima et sordidissima sint quæ Christus pertulit, forte videbitur docere his verbis: « Quid enim, *inquit*, aliud erat Deo carnes ovium edere, fel » aut acetum bibere, quam sordibus vesci? » At ovillam carnem a Deo comesam non dicimus; et si Jesus comedere visus fuit, non comedit nisi quatenus corpus induerat. De felle et aceto quæ bibenda ipsi esse Propheta sic prædixerat: « Dederunt in escam meam fel, et in siti mea potave» runt me aceto[1], » jam supra diximus, et eadem sæpius iterare Celsus nos cogit; ii enim, qui insidias verbo veritatis struunt, semper fel suæ nequitiæ et suarum ad mala propensionum acetum porrigunt Christo et filio Dei, qui postquam gustavit, non vult bibere[2].

XIV. Posthæc volens evertere fidem eorum qui propterea credunt quæ ad Jesum pertinent, quod prædicta sunt: « Age, *inquit*, si Prophetæ magnum Deum aut serviturum, » aut ægrotaturum, aut moriturum, ut nihil odiosius dicam,

[1] Psalm. LXVIII, 22. — [2] Matth. XXVII, 34.

» prænuntiassent; num, quia sic prænuntiatum esset, id» circo necesse foret, Deum aut mori, aut servire, aut » ægrotare, ut mortuus crederetur esse Deus? Sed hoc nun» quam Prophetæ prædixerint: est enim malum et impium. » Non igitur spectandum est an prædixerint, an non præ» dixerint; sed an res honesta sit et Deo digna. Rei autem » turpi et malæ, etiamsi omnes homines furore conciti præ» dixisse viderentur, ulla nunquam adjungenda fides est. » Quomodo igitur pietas admittit, quæ isti tanquam Deo » acciderunt. » Ex his videtur Celsus aliquo modo sensisse prophetias de Jesu editas magni esse momenti ad persuadendos auditores: sed illud dissipare conatur his verbis: « Non igitur spectandum est prædixerint-ne Prophetæ an » non prædixerint. » At si recta via et non fallaci quod dicitur aggredi voluisset, dicere eum oportebat: « Demon» strandum igitur res illas non fuisse prædictas, aut quæ de » Christo prædicta sunt, suum in Jesu non habuisse exi» tum, » et quam habere se putabat demonstrationem inferre. Sic enim apparuisset quænam prophetiæ contineant quæ a nobis ad Jesum referuntur, et quomodo nostram interpretationem falsam esse probet: sic etiam cognoscere licuisset, an strenue evertat quæ ex Prophetis pro Jesu depromimus, an convictus sit impudentiæ, qui perspicuæ veritati quasi veritas non esset, vim afferre voluerit.

XV. Quoniam vero supponens impossibilia quædam et Deo male convenientia, ait: « Si hæc fuissent de » summo Deo prædicta, an credi de Deo oporteret, eo » quod prædicta fuerint? » atque sic evincere putat, etiamsi veri fuerint Prophetæ qui res hujusmodi de Dei Filio prædixerint, fieri non posse ut fides habenda sit iis quæ prædicta sunt, illum nempe talia aut facturum aut passurum esse; respondendum est hanc ejus suppositionem absurdam esse, ut quæ connexa ponat, quæ in con-

ıria consequentia desinunt : quod sic demonstratur. Si ri Prophetæ predixerint summum Deum, aut serviturum, .t ægrotaturum, aut moriturum esse; hæc Deo evenient : ım a Prophetis magni Dei vera dici necessum est. Sed et veri Prophetæ summi Dei eadem hæc dicunt, quoniam uæ natura sunt impossibilia, vera non sunt, Deo non evenient quæ vere dicunt Prophetæ. Jam vero quoties connexa n duo contraria consequentia desinunt argumento quod ıer duo connexa appellatur, intercedens utriusque connexi evertitur : quod quidem in re de qua agitur istud est, prædixisse Prophetas magnum Deum aut serviturum, aut ægrotaturum, aut moriturum esse. Colligitur itaque : Ergo Prophetæ non prædixerunt Deum aut serviturum, aut ægrotaturum, aut moriturum esse collectioque fit hunc in modum : si primum est, est et secundum : si primum est, secundum non est. Ergo nec primum. Super hac materia exemplum hujuscemodi affertur a Stoïcis. Si scis te esse mortuum, es mortuus. Si scis te mortuum esse, mortuus non es. Unde sequitur : Ergo non scis te esse mortuum. Sic autem connexa probant : si scis te mortuum esse, est id quod scis : certum est igitur te esse mortuum. Et rursus, si scis te mortuum esse, hoc ipsum quod mortuus es, est id quod scis. Atqui mortuus nihil scit. Igitur si scis te mortuum esse, te mortuum non esse evidens est : cui utrique connexo consequens est, ut ante dixi, nescis te esse mortuum. Eodem prope vitio laborat Celsi suppositio, quæ superius a nobis recitata est.

XVI. Sed quæ in Celsi suppositione deprehendimus, ea prophetiis de Jesu similia non sunt. Neque enim illæ prædixerunt Deum cruci affixum iri, cum de eo qui mortem subiit, dicant : « Et vidimus eum, et non habebat speciem, » neque decorem; sed species ejus inhonora et deficiens præ » filiis hominum, homo in plaga et dolore, et sciens ferre

» infirmitatem[1]. » Vide ut sapienter dixerint hominem esse qui humana passus est. Et Jesus ipse cum apprime sciret id quod moriturum erat, hominem esse, suis insidiatoribus ait : « Nunc autem quæritis me interficere, hominem, qui » veritatem vobis locutus sum quam audivi a Deo[2]. » Quod si quid divinum erat in illo homine quem assumpsisse intelligebatur, nimirum unigenitus Dei, « primogenitus omnis » creaturæ[3], » ille qui de se dicit, « Ego sum veritas[4], et ego » sum vita[5], *et* ego sum ostium[6], *et* ego sum via[7], et ego » sum panis vivus qui de cœlo descendi, » de eo ejusque natura longe alia ratione judicandum est ac de homine qui in Jesu esse intelligitur. Unde nullum christianum videas vel inter simplicissimos et exquisitioribus studiis minime innutritos, qui dicant mortuam esse veritatem, aut vitam, aut viam, aut panem vivum qui de cœlo descendit, aut resurrectionem. Ait enim se esse resurrectionem ille, qui in homine quo Jesus indutus videbatur, docebat istud, « Ego » sum resurrectio[8]. » Sed neque nostrum ullus est ita mente captus, ut dicat, « Vita mortua est, mortua est resurrectio. » Locum fortasse haberet Celsi suppositio, *si diceremus* a Prophetis fuisse prædictum fore, ut aut Deus verbum, aut veritas, aut vita, aut resurrectio, aut *quid aliud* eorum, quæ Dei Filius esse se prædicat, moreretur.

XVII. Hoc igitur loco in unum Celsi verum est, « Neque » hæc prædixerint Prophetæ. Est enim malum et impium. » Quid autem istud est et aliud quam serviturum aut moriturum esse magnum Deum? At Deo dignum est id quod a Prophetis prædictum fuit, divinæ naturæ splendorem et characterem in hanc vitam cum sacra anima *corpus Jesu* animante venturum esse ut doctrinam spargeret quæ universorum Deo reconciliaret quicumque eam in *animo suo*

[1] Isai. LII, 2, 3. — [2] Joan. VIII, 40. — [3] Id. I, 14. — [4] Coloss. I, 15. — [5] Joan. XIV, 6. — [6] Id. X, 9. — [7] Id. VI, 50. — [8] Id. XI, 25.

ceptum excoleret, et quæ ad felicitatem eos omnes perluceret qui virtutem in se haberent illius Dei Verbi, quod in corpore et anima hominis futurum erat: sed ita tamen ut ejus radii in illo solo non concludantur; neque credatur Deus verbum lumen talibus coruscans radiis alibi non esse. Igitur si spectetur Jesus ratione divinitatis quæ in eo erat, ea quæ ut Deus fecit, sancta sunt nec ullo modo Dei notioni repugnant; quatenus autem homo erat præ cæteris ornatus summa Verbi ipsius et sapientiæ ipsius participatione, passus est ut sapiens et perfectus quæcumque oportebat pati eum, qui generis humani aut etiam naturarum intelligentium gratia omnia faciebat. Ac nihil absurdum est hominem esse mortuum, et ejus mortem esse non modo exemplum mortis pro pietate obeundæ, sed etiam causam quæ incœpit et pergit porro profligare malum illum et diabolum, qui sibi terram universam subjecerat. Hunc enim profligari argumento sunt quicumque propter adventum Jesu a dæmonum imperio se submovent, et ab ejus servitute liberati se Deo devovent, atque pro viribus puriori in dies pietati student.

XVIII. Hæc sequuntur Celsi verba : « Nonne istud rursus » advertent? Si Prophetæ Dei Judæorum prædixerint hunc » fore illius filium, quomodo ille per Moysen jubet divitias » parare, dominari, terram implere, hostes internecioni » dare, nemini vel impuberi parcere, id quod teste Moyse » fecit ipse in oculis Judæorum, quomodo præterea minatur » se, ni ita fecerint, eos hostium loco habiturum : ejus vero » filius, homo ille Nazaræus, fert leges contrarias, omnem » ad Patrem aditum præclusum iri diviti, amanti dominatio- » nem, sapientiam, gloriam; hominibus non magis quam » corvis cibum et penu curæ esse debere; minus ei curan- » dum esse de vestitu quam liliis; ei qui semel percussit, se » percutiendum rursus præbere se oportere? Moyses-ne an

tinere quæ dicta sunt de terra bona, quam Deus justis pollicetur.

XXXIX. Jam vero si terra hæc omnis maledicta est in operibus Adam eorumque qui in illo mortui sunt, perspicuum est omnes ejus partes, quarum Judæa est, maledictionis esse participes; proinde non convenire Judææ posse illud : « In terram bonam, et spatiosam, in terram fluentem lacte et melle[1] : » quanquam et Judæa et Hierusalem figura et umbra dicantur esse terræ illius bonæ et spatiosæ in puro cœlo positæ, in qua Hierusalem cœlestis est. De ista Apostolus, qui cum Christo resuscitatus et quæ sursum sunt quærens Scripturarum sensum invenerat nihil Judaïcarum fabularum habentem, « Accesistis, *inquit*, ad Sion montem » et civitatem Dei viventis, Hierusalem cœlestem, et multorum millium angelorum frequentiam[2]. » Atque ut persuasum quis habeat nihil nos hic de terra bona et spatiosa apud Moysen promissa dicere contra mentem divini Spiritus, attendat ad id quod Prophetæ omnes docent, eos, qui ab Hierusalem aberraverunt et exciderunt, reversuros esse ad eam et collocandos esse in loco quem Dei locum et urbem vocat ille qui dicit : « In pace sancta locus ejus[3] : *et*, Magnus Do» minus et laudabilis valde, in civitate Dei nostri, in monte » sancto ejus, fundato exultatione universæ terræ[4]. » Nunc satis erit referre verba Psalmi xxxvi, de terra Justorum sic loquentis : « Sustinentes Dominum ipsi hæreditabunt ter» ram[5] : » et paulopost, « Mansueti autem hæreditabunt ter» ram, et delectabuntur in multitudine pacis : » et post pauca, « Benedicentes ei hæreditabunt terram : » et iterum : « Justi » hæreditabunt terram et inhabitabunt in sæculum sæculi » super eam. » Jam vide non idem ille psalmus clare indicet terram puram in puro esse cœlo, modo lector horum ejus-

[1] Exod. III, 8. — [2] Hebr. XII, 22. — [3] Psal. LXXV, 3. — [4] Id. XLVII, 2, 3. — [5] Id. XXXVI, 9, 11, 22, 29.

dem psalmi verborum sensum capere possit : « Expecta Do-» minum, et custodi viam ejus, et exaltabit te ut hæreditate » capias terram[1]. »

XXX. Præterea quæ dicit Plato de lapidibus hic pretiosi putantur, et quorum splendor dicitur emanare ex melioris terræ lapidibus, ea mihi videtur duxisse ex descriptione civitatis Dei, quæ apud Isaïam sic legitur : « Ponam jaspidem » propugnacula tua, et lapides tuos lapides crystalli, et cir-» cuitum tuum lapides electos[2] : » et rursus : « Ponam fun-» damenta tua sapphirum[3]. » Hanc Platonis fabulam allegorice explicant qui hujus philosophi placita gravius edisserunt; prophetias item, e quibus Platonem hausisse conjicimus, exponent ii qui Prophetarum vitam divina quadam agendi ratione imitantur totumque tempus in scrutandis sacris Scripturis insumunt; si modo idoneos propter vitæ integritatem rerumque divinarum cognoscendi studium auditores invenerint. Nobis hoc erat propositum ostendere, quæ de terra sancta credimus, ea nos nec a Græcis nec a Platone didicisse; illos vero, qui non antiquissimo Moyse solum, sed etiam plerisque Prophetis recentiores sunt, aut male intellexisse quæ de illis rebus a quibusdam obscure indicata sunt, aut illa e sacris Scripturis, quæ sibi in manus venerant, falso imitatos, hujusmodi quædam de meliore terra dixisse. Et sane Aggæus terram ab arida perspicue distinguit, aridam vocans hanc in qua sumus. Sic enim loquitur : « Rursus adhuc ego commovebo cœlum et terram et ari-» dam et mare[4]. »

XXXI. Jam sicut ipse in aliud tempus reservat Platonicæ in Phædone fabulæ explicationem his verbis : « Quid » per hæc indicet, non facile est omnibus perspicere : nisi » forte quis capere posset quid sibi velit id quod ait, nos præ » infirmitate et tarditate non posse ad extremum aërem

[1] Psal. XXXVI, 34. — [2] Isai. LIV, 12. — [3] Ibid. 11. — [4] Agga. II, 6.

timat, de iis quæ prius dicta sunt, loquendum est. Dico igitur Legem duplicem esse, alteram litteralem, spiritualem alteram, ut jam ante nos quidam docuerunt. Litteralem non tam nos quam Deus ipse in uno e Prophetis loquens vocat « judicia non bona, præcepta non bona[1] : » spiritualis vero apud eumdem prophetam appellatur a Deo « judicia bona, » præcepta bona[2]. » Certe propheta eodem in loco secum pugnantia non dicit. Atque etiam illi Paulus consonat, dum ait *litteram* quæ idem est ac sensus litteralis, *occidere*; et *spiritum*, qui idem significat ac sensus spiritualis, *vivificare*[3]. Apud Paulum igitur invenire est similia iis, quæ apud prophetam contraria sibi esse videri possent. Nam quemadmodum Ezechiel dicit, hic quidem : « Dedi eis judicia non bona » et præcepta non bona in quibus non vivent[4] ; » illic vero : « Dedi eis judicia bona et præcepta bona, in quibus vi- » vent[5] » : sic Paulus, ubi legem litteralem deprimere vult, ait : « Si autem ministratio mortis litteris deformata in lapi- » dibus, fuit in gloria; ita ut non possent intendere filii » Israel in faciem Moysis propter gloriam vultus ejus quæ » evacuatur : quomodo non magis ministratio spiritus erit » in gloria[6]. » Ubi autem admiratur et approbat legem, illam spiritualem vocat : « Scimus, *inquit*, quia lex spiritualis » est[7]. » Illam etiam approbat hoc loco : « Itaque lex quidem » sancta, et mandatum sanctum et justum et bonum[8]. »

XXI. Nunc si verba legis justis divitias pollicentur, Celsus occidentem litteram secutus de cæcis hisce divitiis promissionem intelligat : nos illam pertinere dicimus ad illas divitias quæ oculos mentis acuunt, et quibus dives fit aliquis « in omni verbo et in omni scientia[9]. » Quo sensu « præ- » cipimus divitibus hujus sæculi non sublimia sapere, neque

[1] Ezech. XX, 25. — [2] Ibid. 21. — [3] 2 Cor. III, 6. — [4] Ezech. XX, 25. — [5] Ibid. 21. — [6] 2 Cor. III, 7, 8. — [7] Rom. VII, 14. — [8] Ibid. 12. — [9] 1 Cor. I, 5.

corpore ad naturam illius loci accommodato : quod corpus modo quidem gestat, exuto priori quod antea necessarium, postea inutile sit; modo autem super illud, quod prius habebat, induitur meliore; quod indiget, ut ad puriores, æthereos cœlestesque locos perveniat. Sic in hac vita nascens membranam exuit, qua eam in vulva matris obvolvi utile erat, quamdiu in ea fuit; sed antequam illam exuat, corpus induit, quod erat in terra victuro necessarium. Cum autem præterea sit quoddam « tabernaculum et terrena » habitatio[1] » tabernaculo quodammodo necessaria, docent Scripturæ dissolutum iri terrenam habitationem, tabernaculum vero « superinduendum esse domo non manufacta, » æterna in cœlis[2]. » Dicunt etiam homines Dei corruptibile induturum esse incorruptionem[3], quæ differt ab incorruptibili; et mortale induturum immortalitatem, quæ et ipsa discrepat ab immortali. Ut enim sapientia se habet ad id quod sapiens est, ut justitia ad id quod pacificum; sic se habet incorruptio ad incorruptibile et immortalitas ad immortale. Vide igitur ad quæ nos hortetur Scriptura, cum dicit indutum iri nos incorruptione et immortalitate, quibus qui tanquam indumentis vestietur atque circumvolvetur, corrumpi et mori non poterit. Atque hæc ausus sum disputare, propter eum qui resurrectionem propterea cavillatus est et irrisit, quia, quid hoc homine significetur, non intellexerat.

XXXIII. Existimans autem resurrectionis mysterium ea causa a nobis doceri, ut cognoscamus et videamus Deum, sibi sumit quæ vult. Ejus verba sunt : « Postquam undecumque refutati sunt et convicti, rursus, quasi nihil audiissent, ad eamdem redeunt quæstionem : Quomodo igitur » cognoscemus et videbimus Deum? Quomodo ad eum ibi-

[1] Matth. xv, 19. — [2] 2 Cor. v, 1. — [3] 1 Cor. xv, 53

sententiam : quocirca omnibus eam considerantibus admirationi erat. Ut primum igitur solis justitiæ radii ejus animam luce perfuderunt, iis quasi munitus et roboratus, *interficiebat* omnem prudentiam carnis *peccatoribus terre* designatam, et *disperdebat de* illa *civitate Domini*, quæ erat in sua anima, cogitationes *omnes operantes iniquitatem*, et sensa veritatis adversaria. Sic etiam justi internecioni dant quidquid vivum est in vitiis, ut neque quid recens et modo ortum reliquum faciant. Hoc sensu intelligimus quod in psalmo cxxxvi dicitur : « Filia Babylonis misera : beatus qui » retribuet tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis. » Beatus qui tenebit et allidet parvulos tuos ad petram[1]. » Nam parvuli Babylonis, quæ confusionem significat, sunt cogitationes illæ a vitiis recens natæ et in anima orientes quæ confusionem afferunt, quas qui tenet, ita ut earum capita quasi ad firmitatem et soliditatem rationis allidat, ille parvulos Babylonis ad petram allidit, et idcirco beatus est. Jubeat igitur Deus vitia funditus deleri, *nihil* præcipit iis quæ Jesus docuit contrarium. Exterminet Deus in oculis eorum qui *in occulto*[2] Judæi sunt, vitia omnia quæ sunt illorum hostes. Sic et ii qui legi et verbo Dei non morem gerunt, sed hostibus similes facti et a vitiis perversi sunt, ea patiantur quæ pati decet eos qui a Dei verbis deficiunt.

XXIII. Ex his perspicuum fit quomodo Jesus Nazarenus homo, leges non ferat contrarias iis quæ de divitiis *et illis* qui earum amore transversi abripiuntur, dicta sunt, cum ait « difficile esse diviti intrare in regnum Dei[3] : » sive divitis nomine simpliciter accipias illum, qui divitiis distractus et quasi spinis impeditus ferre verbi fructus non *potest*[4]; sive qui falsis dogmatibus dives est, et de quo in Proverbiis dictum est : « Melior pauper justus, quam dives mendax[5]. »

[1] Psal. cxxxvi, 8, 9. — [2] Rom. ii, 29. — [3] Matth. xix, 22. — [4] Id. xiii, 22. — [5] Prov. xxviii, 6.

mune habent, imo, quod mirabilius est, de sensu diviniore et alio prorsus ab illo qui loquendi consuetudine receptus est. Nam cum Propheta dicit: « Revela oculos meos et con» siderabo mirabilia de lege tua[1]; » aut: « Præceptum Do» mini lucidum, illuminans oculos[2]; » aut: « Illumina ocu» los meos, ne unquam obdormiam in morte[3]; » nemo ita stupidus est, ut legis divinæ mirabilia corporis oculis considerari, præcepto Domini corporis oculos illuminari, aut somno letifero corporis oculos consopiri existimet. Item cum dicit Salvator noster: « Qui habet aures audiendi, au» diat[4], » vel homo e vulgo hoc ad aures diviniores referendum esse intelligit. Et cum dicitur factus esse sermo Domini in manu Jeremiæ Prophetæ aut alterius cujuslibet: aut, « Lex in manu Moysis[5], » aut, « Deum exquisivi ma» nibus meis, et non sum deceptus[6]: » nemo tam bardus quin cogitet manus esse quæ figurate sic appellentur: de quibus Joannes ait: « Manus nostræ contrectaverunt de » Verbo vitæ[7]. » Jam si velis sensum diviniorem ac minime corporeum tibi e sacris litteris exhiberi, audi Salomonem in Proverbiis dicentem: « Sensum divinum invenies[8]. »

XXXV. Cum igitur Deum hoc modo quæramus, non opus est abire quo nos mittit Celsus, scilicet ad Trophonii, et Amphiarai, et Mopsi ædes, ubi ait « deos humana forma » conspici, non fallaces, sed manifestos. Nam scimus dæmones illos esse adipe, sanguine et nidore victimarum saturatos, eosque sic in carceribus retineri quos sibi sua cupiditate construxerunt. Hos carceres Græci templa deorum esse putant, sed nobis fraudulentorum dæmonum habitacula esse perspectum est. Subdit improbe Celsus deos illos, quos esse ait humana forma, « videri non semel et quasi » prætervolitantes, quemadmodum ille qui hos decepit, sed

[1] Psalm. CXVIII, 18. — [2] Id. XVIII, 9. — [3] Id. XII, 4. — [4] Matth. XIII, 9. — [5] Num. XVI, 40. — [6] Ps. LXXVI, 3. — [7] I Joan. I, I. — [8] Prov. II, 5.

» vester cœlestis pascit illa. Quanto magis vos pluris estis » volatilibus? et de vestimento quid solliciti estis? recogitate » lilia agri[1], » nec quæ sequuntur, repugnant Legis benedictionibus, quæ docent futurum esse ut justus « comedat in » saturitate[2]; » neque isti Salomonis effato: « Justus comedens replet animam suam, animæ autem impiorum indigentes[3]. » Nam considerare oportet cibum animæ esse, quem legalis benedictio significat: quo cibo non impletur homo ex duplici parte constans, sed anima sola. Verba autem Evangelii fortasse arcanius quid continent; forte etiam simpliciter accipienda sunt, ut doceant animam de cibo et indumentis non debere perturbari; sed pro certo habere Deum his rebus provisurum, dummodo simplicitati studentes non quæramus nisi necessaria.

XXV. Præterea Celsus ex Evangelio profert istud: « Ei » qui semel percussit, percutiendum rursus præbere se oportere, » at non affert ex Lege quæ verbis Evangelicis contraria videntur. Respondemus scire nos dictum esse antiquis, « oculum pro oculo, et dentem pro dente[4]; » legisse etiam: « Ego autem dico vobis, percutienti te in maxillam, » præbe et alteram[5]. » Quoniam vero Celsus hæc, ut opinor, accepit ab iis, qui alium Evangelii, alium Legis Deum esse docent, illi respondendum est veteribus Scripturis non ignotum esse istud: « Percutienti te in maxillam dextram, » præbe et alteram. » Sic enim in Jeremiæ *lamentationibus*: « Bonum est viro, cum portaverit jugum ab adolescentia sua. Sedebit solitarius et tacebit, *quia levavit super* » se. Dabit percutienti se maxillam et saturabitur opprobriis[6]. » Non igitur Evangelii Deus cum Deo *Legis* pugnat, ne quidem de maxillæ percussione. Neque alteruter mentitur Moyses aut Jesus, neque Pater mittens Jesum oblitus

[1] Matth. VI, 28. — [2] Levit. XXVI, 5. — [3] Prov. XIII, 25. — [4] *Exod.* XXI, 24. — [5] Matth. V, 39. Luc. VI, 29. — [6] Thren. III, 27, 28, 29, 30.

cum et consilium inductæ personæ moresque servantur; mendose autem, cum personæ loquenti ascribuntur verba quæ minime illi conveniunt. Itaque ex æquo reprehendendi essent tum illi, qui in prosopopœia barbaris, imperitis, vernis, aut iis qui nec unquam philosophos sermones audierunt, nec iis bene uti norunt, philosophiam affingerent, quam comparavit quidem personarum fictor, sed fictæ personæ notam esse abhorret a fide; tum qui sapientibus et divinarum rerum callentibus ascriberent vulgarium affectuum sermones quibus imperiti utuntur, et quos ignorantia suggerit. Unde Homero inter alia laudi datur, quod Heroum personas servaverit quales ab initio supposuit; cujusmodi sunt Nestoris, Ulyssis, Diomedis, Agamemnonis, Telemachi, Penelopæ, aut cæterorum. Contra salibus comicis Euripidem defricat Aristophanes, quod sit importune loquax, quippe qui dogmata, quæ ab Anaxagora aliove quolibet sapiente didicerat, sæpe barbaris mulieribus servisque tribuat.

XXXVII. Jam si ejusmodi est prosopopœiæ virtus et vitium, ecquis non merito Celsum derideat Christianis tribuentem quæ nunquam a Christianis dicta sunt? Nam si idiotarum sermones finxit; unde hujusmodi homines sensum ab intellectu discernere didicissent et sensibilia ab iis quæ ad intelligentiam pertinent? Undenam illis dogmata similia placitis Stoïcorum qui sublatis e medio naturis intelligentibus, contendunt, quidquid intelligitur, sensu intelligi, et cognitionem omnem a sensibus pendere? Quod si eorum sermones fingit, qui philosophantur, et pro viribus doctrinæ Christi mysteria diligenter scrutantur, neque etiam illis convenientia tribuit. Nemo enim doctus Deum esse invisibilem, et quædam ejus opera invisibilia esse, hoc est intelligibilia, ad defendendam resurrectionem dixerit istud: « Quomodo Deum cognituri sunt, si sensu non possunt » cognoscere? » Aut, « Quid sine sensu cognosci potest? »

nos consilia irrita facta sunt : et quo magis reges, præsides gentium, populi undecumque illos insectabantur, eo magis crevit eorum numerus, et eo magis invaluerunt.

XXVII. Postea Celsus, postquam multis, quæ nostra non sunt, quasi nostra essent, retulit de Deo, quem a nobis *natura corpus et corpus humana forma* credi contendit, refutare conatur quæ nunquam nobis in mentem venerunt. Unde et ea et eorum refutationem afferre supervacuum fuerit. Nam si quæ nobis de Deo tribuit, doceremus, et ille impugnaret, necesse foret ut illius verba recitaremus, nostra stabiliremus, et objecta ab illo dilueremus. At si quæ objicit, ea aut a nullo accipit, aut dato eum accepisse, accepit ab indoctis, simplicibus, mentem Scripturarum nequaquam intelligentibus, non oportet nos de rebus non necessariis esse sollicitos. Deum enim esse corporis expertem palam testificantur Scripturæ. Propterea « Deum nemo vidit unquam[1], » et primogenitus omnis creaturæ *dicitur* imago esse Dei invisibilis[2], » ac si diceretur, incorporei. Sed jam superius nonnulla de Deo disseruimus, ubi videlicet expendimus quo sensu a nobis accipiatur istud : « Spiritus est Deus, et eos » qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare[3]. »

XXVIII. Post illa quæ de Deo disputavit, ubi nos calumniatur; interrogat « quonam abituri simus, quam spem » habeamus. » Et quasi responsum dederimus, sic nos loquentes inducit : « In terram aliam ista meliorem. » Ad quæ ait : « fecerunt veteres, divini illi viri, de beata vita animabus beatis destinata mentionem. Hanc vitam *alii vocant* » beatorum insulas, alii campum Elysium inde dictum, » quod illic degentes ab hujus vitæ malis soluti *sint.* » Sic et Homerus :

Sed te ad Elysium campum et fines terræ
Immortales mittent . . . .

[1] I Joan. I, 18. — [2] Coloss. I, 15. — [3] Joan. IV, 24.

Ubi facillima vivendi ratio [1].

Plato quoque animam esse immortalem arbitratus, locum quo illa mittitur, terram aperte nominat. Ingens est spatium, *inquit*, nos vero in exigua ejus parte, a Phaside scilicet ad columnas Herculis, tanquam formicæ aut ranæ circa paludem, circa mare habitamus. Alii autem magno numero alia multa hujusmodi loca incolunt. Nam circa ter» ram multæ sunt cavitates diversæ formæ diversæque ma» gnitudinis, quo confluunt aquæ, nubila et aër. Sed terra » illa pura in puro cœlo posita est. » Putat igitur Celsus nos, quæ de alia meliore terra istique longe antecellente dicimus, a quibusdam veteribus quos divinos existimat, ea mutuatos fuisse, et præsertim a Platone qui in Phædone de terra pura in puro cœlo sita philosophatus est. Scilicet non advertit apud Moysen Græcis etiam litteris antiquiorem, *Deum* observantibus legem polliceri terram sanctam, « bo» nam, spatiosam, lacte et melle fluentem [2]. » Quæ quidem bona terra non est, ut opinantur nonnulli, hujus orbis Judæa, cum et ipsa pars illius terræ sit, quæ initio *maledicta* fuit *in operibus* prævaricationis Adam. Nam ad universam terram pertinuit istud : « Maledicta terra in operibus tuis, » in molestiis comedes eam cunctis diebus vitæ tuæ [3]. » Hanc in molestiis, id est laboribus comedit omnis homo qui mortuus est in Adam, et comedit quidem omnibus diebus vitæ suæ. Et quia maledicta hæc omnis terra est, spinas et tribulos germinabit omnibus diebus vitæ ejus, qui in Adam e Paradiso ejectus est; in sudore etiam vultus sui panem comedit omnis homo, donec in terram revertatur unde sumptus est. Multis in universa quæ ad hunc locum pertinent, opus esset disserere, ut illa verba quam maxime explicarentur; sed in præsentia hæc pauca satis habuimus, ut omnem ei dubitationem tolleremus, qui putat ad Judæam per-

[1] Odyss. IV, 563. — [2] Exod. III, 8. — [3] Gen. III, 17.

tinere quæ dicta sunt de terra bona, quam Deus justis pollicetur.

XXXIX. Jam vero si terra hæc omnis maledicta est in operibus Adam eorumque qui in illo mortui sunt, perspicuum est omnes ejus partes, quarum Judæa est, maledictionis esse participes; proinde non convenire Judææ posse illud: « In terram bonam, et spatiosam, in terram fluentem lacte et melle[1]: » quanquam et Judæa et Hierusalem figura et umbra dicantur esse terræ illius bonæ et spatiosæ in puro cœlo positæ, in qua Hierusalem cœlestis est. De ista Apostolus, qui cum Christo resuscitatus et quæ sursum sunt quærens Scripturarum sensum invenerat nihil Judaïcarum fabularum habentem, « Accesistis, *inquit*, ad Sion montem » et civitatem Dei viventis, Hierusalem cœlestem, et multo» rum millium angelorum frequentiam[2]. » Atque ut persuasum quis habeat nihil nos hic de terra bona et spatiosa apud Moysen promissa dicere contra mentem divini Spiritus, attendat ad id quod Prophetæ omnes docent, eos, *qui ab Hierusalem aberraverunt et exciderunt, reversuros esse ad eam* et collocandos esse in loco quem Dei *locum et urbem vocat* ille qui dicit: « In pace sancta locus ejus[3]: *et*, Magnus Do» minus et laudabilis valde, in civitate Dei nostri, in monte » sancto ejus, fundato exultatione universæ terræ[4]. » Nunc satis erit referre verba Psalmi XXXVI, de terra Justorum sic loquentis: « Sustinentes Dominum ipsi hæreditabunt ter» ram[5]: » et paulopost, « Mansueti autem hæreditabunt ter» ram, et delectabuntur in multitudine pacis: » *et post pauca*, « Benedicentes ei hæreditabunt terram: » et iterum: « Justi » hæreditabunt terram et inhabitabunt in *sæculum sæculi* » super eam. » Jam vide non idem ille psalmus clare indicet terram puram in puro esse cœlo, modo lector horum ejus-

[1] Exod. III, 8. — [2] Hebr. XII, 22. — [3] Psal. LXXV, 3. — [4] Id. XLVII, 2, 3. — [5] Id. XXXVI, 9, 11, 22, 29.

eam psalmi verborum sensum capere possit : « Expecta Dominum, et custodi viam ejus, et exaltabit te ut hæreditate capias terram[1]. »

XXX. Præterea quæ dicit Plato de lapidibus hic pretiosi putantur, et quorum splendor dicitur emanare ex melioris terræ lapidibus, ea mihi videtur duxisse ex descriptione civitatis Dei, quæ apud Isaïam sic legitur : « Ponam jaspidem » propugnacula tua, et lapides tuos lapides crystalli, et circuitum tuum lapides electos[2] : » et rursus : « Ponam fundamenta tua sapphirum[3]. » Hanc Platonis fabulam allegorice explicant qui hujus philosophi placita gravius edisserunt; prophetias item, e quibus Platonem hausisse conjicimus, exponent ii qui Prophetarum vitam divina quadam agendi ratione imitantur totumque tempus in scrutandis sacris Scripturis insumunt; si modo idoneos propter vitæ integritatem rerumque divinarum cognoscendi studium auditores invenerint. Nobis hoc erat propositum ostendere, quæ de terra sancta credimus, ea nos nec a Græcis nec a Platone didicisse; illos vero, qui non antiquissimo Moyse solum, sed etiam plerisque Prophetis recentiores sunt, aut male intellexisse quæ de illis rebus a quibusdam obscure indicata sunt, aut illa e sacris Scripturis, quæ sibi in manus venerant, falso imitatos, hujusmodi quædam de meliore terra dixisse. Et sane Aggæus terram ab arida perspicue distinguit, aridam vocans hanc in qua sumus. Sic enim loquitur : « Rursus adhuc ego commovebo cœlum et terram et aridam et mare[4]. »

XXXI. Jam sicut ipse in aliud tempus reservat Platonicæ in Phædone fabulæ explicationem his verbis : « Quid » per hæc indicet, non facile est omnibus perspicere : nisi » forte quis capere posset quid sibi velit id quod ait, nos præ » infirmitate et tarditate non posse ad extremum aërem

[1] Psal. xxxvi, 34. — [2] Isai. liv, 12. — [3] Ibid. 11. — [4] Agga. ii, 6.

» penetrare; naturam vero, si par esset isti contemplationi, » agnituram quid sit verum illud cœlum veraque lux: » sic et nos præsentis instituti non ducimus esse terræ sanctæ et bonæ et civitatis Dei quæ in illa est, explicationem; acturi de illa tum, cum prophetas enarrabimus : præsertim cum jam ex parte in commentariis in psalmos XLV et XLVII de civitate Dei pro viribus sermonem fecerimus. Præterea illa Moysis et Prophetarum scripta antiquissima docent res omnes, quæ veræ sunt, idem habere nomen ac illæ quæ hic omnibus in usu sunt, verbi gratia, lucem esse veram, esse cœlum aliud præter firmamentum [1], esse solem justitiæ alium a sensibili. Uno verbo, ut res illæ a sensibilibus, quarum nulla vera est, distinguantur, dicunt : « Deus, vera opera » ejus [2]; » et opera Dei ab operibus manuum ejus, quod hæc minora sint, discriminant. Quamobrem Deus apud Esaiam de quibusdam quærens ait: « Opera Domini non respiciunt, nec opera manuum ejus considerant [3]. » Sed de illa re satis.

XXXII. Quoniam vero resurrectionis dogma (altum sane et enarratu difficile, quodque omnium maxime indiget viro sapiente, imo in sapientia provecto, qui ostendat quam dignum illud Deo, quam sublime sit; si quidem ex illo dicimus rationem seminis inesse in hoc animæ, ut Scripturæ vocant, tabernaculo, in quo justi « ingemiscunt gravati, nolentes expoliari, sed supervestiri [4]; ») ideo Celsus irridet quia non intelligit, nec audivit nisi ab imperitis, qui nullo illud argumento astruere poterant, utile fuerit, præter ea quæ hac de supra dicta sunt, hoc unum observare, quæ de resurrectione tradimus, ea non proficisci, ut Celsus putat, ex male intellecta animarum e corporibus in corpora migratione; sed quia scimus animam, natura incorpoream et invisibilem, in nullo corporeo consistere loco, quin indigeat

[1] Joan. II, 8. Hebr. IX, 24. Malach. IV, 2. — [2] Dan. IV, 37. — [3] Isai. V, 12. — [4] 2 Cor. V, 1

corpore ad naturam illius loci accommodato : quod corpus modo quidem gestat, exuto priori quod antea necessarium, postea inutile sit; modo autem super illud, quod prius habebat, induitur meliore; quod indiget, ut ad puriores, æthereos cœlestesque locos perveniat. Sic in hac vita nascens membranam exuit, qua eam in vulva matris obvolvi utile erat, quamdiu in ea fuit; sed antequam illam exuat, corpus induit, quod erat in terra victuro necessarium. Cum autem præterea sit quoddam « tabernaculum et terrena » habitatio [1] » tabernaculo quodammodo necessaria, docent Scripturæ dissolutum iri terrenam habitationem, tabernaculum vero « superinduendum esse domo non manufacta, » æterna in cœlis [2]. » Dicunt etiam homines Dei corruptibile induturum esse incorruptionem [3], quæ differt ab incorruptibili; et mortale induturum immortalitatem, quæ et ipsa discrepat ab immortali. Ut enim sapientia se habet ad id quod sapiens est, ut justitia ad id quod pacificum; sic se habet incorruptio ad incorruptibile et immortalitas ad immortale. Vide igitur ad quæ nos hortetur Scriptura, cum dicit indutum iri nos incorruptione et immortalitate, quibus qui tanquam indumentis vestietur atque circumvolvetur, corrumpi et mori non poterit. Atque hæc ausus sum disputare, propter eum qui resurrectionem propterea cavillatus est et irrisit, quia, quid hoc homine significetur, non intellexerat.

XXXIII. Existimans autem resurrectionis mysterium ea causa a nobis doceri, ut cognoscamus et videamus Deum, sibi sumit quæ vult. Ejus verba sunt : « Postquam undecumque refutati sunt et convicti, rursus, quasi nihil au- » diissent, ad eamdem redeunt quæstionem : Quomodo igitur » cognoscemus et videbimus Deum? Quomodo ad eum ibi-

[1] Matth. xv, 19. — [2] 2 Cor. v, 1. — [3] 1 Cor. xv, 53

» mus? » Sciat ergo[1] quicumque voluerit, etiamsi corpore opus habeamus cum ad alios usus, tum ut in loco corporeo simus; etiamsi corpore quidem opus sit tali, qualis est corporei loci natura, et propterea super tabernaculum iis induamur quæ modo diximus; nos tamen non egere corpore ad cognoscendum Deum. Id enim quod videt Deum, non est oculus corporis, sed mens, quæ ad imaginem conditoris facta est, et a Dei providentia Dei cognoscendi facultatem accepit. Id quod Deum videt, est cor purum, unde non amplius exeunt « cogitationes malæ, non homicidia, » non adulteria, non fornicationes, non furta, non falsa » testimonia, non blasphemiæ, non oculus nequam[2], » non aliud quidquam vitiosum. Propterea dicitur: « Beati » mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt[3]. » Quoniam vero ut cor omnino mundum habeamus, non sufficit propositum nostrum, sed opus est ut sic a Deo creetur; ideo qui precatur sicut oportet, hac prece utitur: « Cor mundum » crea in me, Deus[4]. »

XXXIV. Sed neque, quasi Deus in loco esset, interrogabimus *quomodo ituri simus ad illum*. Deus enim omni loco melior omnia comprehendit, nec ulla re comprehenditur. Non igitur corpore ad Deum accedere jubet istud præceptum, « Post Dominum Deum tuum ambulabis[5]. » Neque propheta corpore adhærebat Deo, cum orans diceret: « Adhæsit anima mea post te[6]. » Nos igitur calumniatur Celsus, cum ait « sperare nos futurum, ut oculis corporis Deum intueamur, auribus vocem ejus audiamus, et » manibus corporis eum contrectemus. » Scimus in divinis Scripturis mentionem fieri de oculis, de auribus, de manibus quæ cum istis corporis partibus nonnisi nomen com-

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 264 et seqq.

[2] Matth. XV, 19; VI, 23. — [3] Id. V, 8. — [4] Psalm. L, 12. — [5] Deut. XIII, 4. — [6] Psalm. LXII, 9.

et sic saltem aditum ad summum bonum patefieri posse. Sed Verbum Dei, cum ait, « Nemo novit patrem nisi filius, » et cui filius revelaverit[1], » Deum divina quadam gratia animæ non sine singulari Dei beneficio, sed divino quodam afflatu ingenerata cognosci declarat. Est enim probabile Dei cognitionem vires humanæ naturæ superare (quod quidem apud homines tot erroribus de Deo locum dedit), sed Dei bonitate et ejus in homines amore, mirifica et diviniore gratia concedi iis, quos Deus præscientia prævidit vitam victuros cognito ipso dignam, et pietatem in ipsum nunquam adulteraturos, etiamsi mors intentaretur ab iis, qui quid sit pietas ignari quidvis aliud pietatem esse fingunt ac pietas est; etiamsi perridiculi esse viderentur. Deus, opinor, cum videret quam arroganter alios contemnerent illi, qui quamvis Deum cognovisse et ex philosophia res divinas didicisse se jactitarent, ad simulacra tamen et ad eorum templa atque ad tantopere decantata mysteria perinde ac imperitissimi concurrebant; *stulta mundi*[2], simplicissimos Christianorum elegit, qui modestius multis philosophis puriusque viverent, ut pudefaceret sapientes illos, qui res inanimes, quasi dii essent aut deorum imagines, alloqui non erubescebant. Ecquis enim prudens risu non prosequatur hominem, qui, post auditas ex philosophia tot tamque sublimes de Deo diis-ve disputationes, simulacra respicit et vel eis preces offert, vel iis contemplandis ad eum preces dirigit quem mente concipit et ad quem ab eo quod videtur et merum signum est, ascendere oportere existimat? At Christianus etiam idiota pro certo habet quemvis mundi locum esse hujus Universi partem, cum Dei templum sit omnis mundus. In quovis loco preces offerens, clausis sensuum, erectis animæ oculis, totum hunc mundum transcendit, nec in cœli convexis gradum sistit, sed ad locum qui ultra cœlos est cogitatione

[1] Matth. XI, 27. — [2] I Cor. I, 27.

» semper cum volentibus versari. » Ex his videtur in hac fuisse opinione, Jesum, cum post suam e mortuis resurrectionem discipulis conspicuum se præbuit, fuisse spectrum quod veluti prætervolitans eorum oculi aspexerint. Quos autem humana forma deos vocat, illos putat versari semper cum volentibus. Quomodo spectrum, ut ille appellat, ad fallendos spectatores prætervolitans potest, postquam visum est, tanta efficere, hujusmodi hominum animos convertere, eos adducere ut credant omnia sibi facienda esse quæ Deo placeant, ut qui rationem reddituri sunt? Quomodo ejicit dæmonia aliaque haud contemnenda miracula facit illud quod vocat spectrum, quod non unum sortitum est locum, ut dii humana forma de quibus ille loquitur, sed terram pervadit universam, congregans atque trahens divinitate sua quoscumque ad bene vivendum se inclinantes invenit?

XXXVI. Post illa quæ pro viribus refutavimus, sic rursum ait Celsus: « Sed rursus rogabunt, quomodo Deum, si » sensu cognoscere non possunt, sint cognituri, et quid sine » sensu cognosci possit. » Ad quæ respondet: « Non hominis » hæc, non animæ, sed carnis vox est. Audiant tamen, siquidem audire quid potest timidum illud et corpori addictum » genus: tum dumtaxat videbitis Deum, cum sensu compresso » mente sursum aspicietis, et averso carnis oculo oculum » animæ excitabitis. Et si hujus viæ ducem vobis quæritis, » vobis fugiendi sunt impostores et præstigiatores, qui simu» lacra commendant. Alioquin modis omnibus perridiculi fue» ritis, qui cæteros deos eosque manifeste visos ut idola exe» cramini; istum vero, simulacrum ipsis simulacris mise» rius, ima jam non simulacrum, sed revera mortuum » colitis, ipsique similem quæritis patrem. » Ac primum dicendum est ad illius Prosopopœiam, qua nos carnis resurrectionem defendentes inducit, recte schema illuc adhiberi,

um et consilium inductæ personæ moresque servantur; ...endose autem, cum personæ loquenti ascribuntur verba ...uæ minime illi conveniunt. Itaque ex æquo reprehendendi ...ssent tum illi, qui in prosopopœia barbaris, imperitis, ver... is, aut iis qui nec unquam philosophos sermones audie...unt, nec iis bene uti norunt, philosophiam affingerent, ...uam comparavit quidem personarum fictor, sed fictæ per...onæ notam esse abhorret a fide; tum qui sapientibus et ...ivinarum rerum callentibus ascriberent vulgarium affec...uum sermones quibus imperiti utuntur, et quos ignorantia ...uggerit. Unde Homero inter alia laudi datur, quod Heroum ...ersonas servaverit quales ab initio supposuit; cujusmodi ...unt Nestoris, Ulyssis, Diomedis, Agamemnonis, Telemachi, Penelopæ, aut cæterorum. Contra salibus comicis Euripidem defricat Aristophanes, quod sit importune loquax, quippe qui dogmata, quæ ab Anaxagora aliove quolibet sapiente didicerat, sæpe barbaris mulieribus servisque tribuat.

XXXVII. Jam si ejusmodi est prosopopœiæ virtus et vitium, ecquis non merito Celsum derideat Christianis tribuentem quæ nunquam a Christianis dicta sunt? Nam si idiotarum sermones finxit; unde hujusmodi homines sensum ab intellectu discernere didicissent et sensibilia ab iis quæ ad intelligentiam pertinent? Undenam illis dogmata similia placitis Stoïcorum qui sublatis e medio naturis intelligentibus, contendunt, quidquid intelligitur, sensu intelligi, et cognitionem omnem a sensibus pendere? Quod si eorum sermones fingit, qui philosophantur, et pro viribus doctrinæ Christi mysteria diligenter scrutantur, neque etiam illis convenientia tribuit. Nemo enim doctus Deum esse invisibilem, et quædam ejus opera invisibilia esse, hoc est intelligibilia, ad defendendam resurrectionem dixerit istud: « Quomodo Deum cognituri sunt, si sensu non possunt » cognoscere? » Aut, « Quid sine sensu cognosci potest? »

Neque etiam in secretioribus Scripturis aut iis quas pauci tantum curiosi legunt, sed in vulgatioribus scriptum est: « Invisibilia Dei a creatura mundi per ea quæ facta sunt » intellecta conspiciuntur[1]. » Ex quo scire licet, quamvis in hac vita homines oporteat a sensibus sensibilibusque incipere, inde ad rerum intelligibilium naturam progressum, tamen in sensibilibus sistendum non esse. Nec magis dixerint, sine sensu intelligibilia cognosci non posse. Et quamvis dicerent: « Quis sine sensu cognoscere potest? » Tamen hinc a Celso negarent merito colligi, « vocem hanc non hominis, nec animæ, sed carnis esse. »

XXXVIII. Enimvero cum dicamus universorum Deum esse ab omni concretione liberum, *invisibilem*, incorporeum, intellectum, aut quid aliud intellectu et substantia præstantius, non dicemus alia re, *quam* ea, quæ ad imaginem illius intellectus facta est, Deum cognosci, nunc quidem *per speculum et ænigma*[2], ut Pauli verbis utar, tunc *vero facie ad faciem*. Quod dico *faciem*, nemo propter vocem id quod illa significat, calumnietur, sed ex hoc loco: « Revelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem » imaginem transformati a claritate ad claritatem[3], » discat hic non de facie sensibili sermonem fieri, *sed faciem figurate* intelligi, ut oculos et aures et quotquot supra probavimus idem habere nomen ac membra corporis. Ac nec homo quidem, id est anima corpore utens, *homo interior*[4] dicta, et aliquando *anima*, respondebit quæ scribit Celsus, sed quæ ipse homo Dei docet. Neque voce carnis utetur Christianus, utpote qui didicit « facta corporis mortificare[5], » *et* semper mortificationem Jesu in corpore circumferre[6], » *et* mortificare membra quæ sunt super terram[7]; » novitque quid significent hæc verba, « Non permanebit spiritus

[1] Rom. I, 20. — [2] I Cor. XIII, 12. — [3] 2 Cor. III, 12. — [4] Rom. VII, 22. — [5] Id. VIII, 13. — [6] 2 Cor. IV, 10. — [7] Coloss. III, 5.

tas de Deo rebusque intelligibilibus quæstiones, « mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis » corruptibilis hominis et volucrum et quadrupedum et serpentium [1]. » Quare, cum non dignam rebus, quas Deus illis manifestaverat, vitam egerint, a Dei providentia deserti volutantur « in desideriis cordis sui in immunditiam, *et* contumeliis afficiunt corpora sua [2] » in spurcitiis et impuritatibus, propterea quod « commutaverunt veritatem Dei in » mendacium, et coluerunt, et servierunt creaturæ potius » quam creatori. »

XLVIII. Verum quos ob imperitiam nihili ducunt, quosque stultos et vilia mancipia vocant, isti simul atque Jesu disciplinam amplexi se Deo commiserunt, tantum ab obscœnitate et impudicitia et omni venerearum voluptatum dedecore absunt, ut more perfectorum sacerdotum, qui ab omni coitu abstinent, multi eorum se omni ex parte puros præstent, nedum cum fœminis rem habeant. Ac apud Athenienses quidem unus hierophanta est, qui cum viriles suas concupiscentias continere ac pro arbitrio domare posse non credatur, virilia membra cicuta oblinit, et sic satis purus existimatur ut religiosum obeat cultum Atheniensium. Sed apud Christianos viri sunt, qui cicuta non opus habent ut pure Deo deserviant. Verbum Dei illis loco cicutæ est, ut, omni concupiscentia ex animo ejecta, divinitatem precibus prosequantur. Et apud illos alios, qui dii habentur, virgines sunt paucæ, quæ custoditæ ab hominibus aut non custoditæ (id enim nunc inquirere propositum non est) videntur colendi numinis causa integram vitæ servare puritatem: sed apud Christianos, non propter humanos honores, non propter mercedes pecuniarias, non propter gloriolam perfectam virginitatem colunt: « Et sicut » probaverunt Deum habere in notitia [2], » conservantur a

[1] Rom. 1, 23. — [2] Ibid. 24, 25.

sed et cum dicitur : « Comederunt et aperti sunt oculi am- » borum [1]. » Aperti sunt igitur corporis oculi, quos pulchre clausos tenuerant, ne ipsos distractos impedirent, quominus oculo animæ viderent; quos autem animæ oculos hactenus habuerant videntes et Dei ejusque paradisi contemplatione delectatos, hos meo quidem judicio propter peccatum clauserunt. Unde Salvator etiam noster duplicem hanc oculorum speciem in nobis esse sciens : « In judicium, » *inquit*, ego in hunc mundum veni, ut, qui non vident, » videant; et qui vident cæci fiant [2]. » Ubi per eos qui non vident oculos animæ indicat quos ipsius doctrina facit perspicaces; et per eos qui vident, significat corporis oculos quos eadem illa occæcat, ut anima sine ulla distractione contempletur quæ oportet. Quisquis igitur vere Christianus est, huic erectus est oculus animæ, corporis vero clausus : et quantum oculus melior erigitur oculique corporis occluduntur, tantum quisque intelligit et intuetur summum Deum, et filium ejus, qui est verbum, sapientia, et reliqua.

XL. Post ea quæ modo discussimus, Celsus quasi ad omnes Christianos sermonem dirigit; quem tamen, si habere volebat, conveniebat dirigi ad eos qui se a *Jesu* doctrina prorsus alienos esse profitentur. Nam « impostores et » præstigiatores illi qui simulacra commendant, » *Ophiani* sunt a quibus Christum omnino rejici supra diximus, et si qui alii similia illis docent. Illi sunt, qui *misere* nomina *Janitorum* ediscunt. Frustra igitur contra Christianos ait : » Si quem hujus viæ ducem quæritis, *fugiendi* vobis sunt impostores et præstigiatores qui simulacra commendant. » Ac nescius Jesum et omnem ab illo institutam religionem non minus ab illis, ut qui vere sunt impostores, quam ab ipso conviciis lacerari, et nos cum illis confundens : « Alio- » quin, *inquit*, perridiculi fueritis, qui alios deos eosque

[1] Gen. III, 7. — [2] Joan. IX, 39.

verbis : « Nam vanitati creatura subjecta est non volens, » sed propter eum qui subjecit in spe[1]; » modo vanitatem vanitatum dicant : « Vanitas vanitatum, *inquit* Ecclesiastes, » omnia vanitas[2]. » Quis æque præsentem humanæ animæ vitam insectatus est, ac ille qui dixit : « Verumtamen uni» versa vanitas, omnis homo vivens[3]? » Nec enim dubitat diversa-ne sit præsens vita animæ, a vita quam e rebus istis egressa victura est; nec dixit :

Quis novit, istud vivere an mori siet,
Morique vivere?

Sed fidenter vera pronuntiat, cum ait : « Humiliata est in » pulvere anima nostra[5]; » et, « In pulverem mortis de» duxisti me[6]. » Quo redit et istud : « Quis me liberabit de » corpore mortis hujus[7]? » Hoc etiam dictum est : « Qui » transfigurabit corpus humilitatis nostræ[8]. » Prophetæ est et istud : « Humiliasti nos in loco afflictionis[9], » ubi locum afflictionis vocat terrenum hunc locum, quo Adam seu homo e Paradiso ejectus advenit. Vide etiam quam perspecta fuerit diversa animarum vita illi qui dixit : « Videmus nunc per » speculum et in ænigmate, tunc autem facie ad faciem[10]; » et istud : « Dum sumus in corpore, peregrinamur a Do» mino[11], » propterea « bonam voluntatem habemus pere» grinari a corpore et præsentes esse ad Dominum. »

LI. Sed quid me opus est Celsi verbis plura opponere, ut probem hæc a nostris multo ante fuisse dicta, quando ex memoratis testimoniis id clare efficitur? Ipse ad illa quodammodo respicit, cum ait : « Si quem putatis ex Deo des» cendisse spiritum ad res divinas annuntiandum, hic spiri» tus sane ille est qui ista prædicat, et quo repleti viri vete-

[1] Rom. VIII, 20. — [2] Eccles. I, 2. — [3] Psal. XXXVIII, 6. — [4] Euripid. — [5] Psal. XLIII, 26. — [6] Id. XXI, 16. — [7] Rom. VII, 24. — [8] Philipp. III, 21. — [9] Psal. XLIII, 20. — [10] I Cor. XIII, 12. — [11] 2 Cor. V, 6, 8.

» res multa ac præclara docuerunt. » Sed nescivit quantum ab istis differant ea quæ nobis penitus perspecta sunt dicentibus istud : « Incorruptibilis tuus spiritûs est in omnibus, » quapropter delinquentes paulatim arguit Deus[1]; » et dicentibus inter alia etiam his : « Accipite Spiritum sanctum[2], » aliam dati Spiritus quantitatem significari, ac eam, quæ indicatur hoc alio loco : « Baptizabimini in Spiritu sancto non » post multos hos dies[3]. » Cæterum difficile est, postquam hæc diligenter considerata sunt, invenire quid intersit discriminis eos inter qui ex pluribus intervallis veritatis cognitionem capiunt tenuemque Dei notionem, et eos qui plenius Deo afflantur, versantur cum illo semper, et perpetuo aguntur a divino spiritu. Id si Celso expensum et intellectum fuisset, nobis non exprobrasset ignorantiam, nec vetuisset ne cæcos appellaremus qui putant mechanicis hominum artibus, qualis est statuaria, dari pietatis argumentum. Nemo enim, qui oculos animæ perspicaces habeat, alia ratione colit divinitatem, quam ea quæ docet intentum semper in hujus universi Conditorem tenere animum, illi preces ferre omnes, et omnia facere quasi in oculis Dei spectatoris, qui vel in cogitationes nostras introspicit. Optamus igitur et nos ipsi videre, et cæcorum esse duces, donec ad Dei Verbum accedentes visum animæ recipiant ignorantia occæcatum. Si autem digna facimus illo qui suis discipulis dixit : « Vos estis lux mundi[4], » et Verbo docente « Lucem in tene» bris lucere[5], » tum lumen erimus eorum qui sunt in tenebris, erudiemus insipientes, ignaros docebimus.

LII. Neque indignetur Celsus a nobis claudos vocari et pedibus animæ mutilatos, qui ad commentitia sacra, quasi vera essent, properant, quique non vident nihil sacrum ex manibus artificum exire posse. Currunt et ii qui pietatem

[1]Sap. xii, 1, 2. — [2]Joan. xx, 22. [3]Act. i, 5. — [4]Matth. v, 14. — [5]Joan. i, 5.

doctrinæ Jesu consentaneam colunt, donec ad stadii metam progressi firmato et sincero animo dicant : « Bonum » certamen certavi, cursum consummavi : de reliquo reposita est mihi corona justitiæ [1]. » Ac sic unusquisque nostrum currit, « non ut in incertum ; » et sic cum vitio confligit, « non ut aërem verberans [2], » sed eos qui subditi sunt « Principi potestatis hujus aëris, spiritui qui nunc operatur » in filios diffidentiæ [3]. » Jam vero dicat Celsus nos *corpore mortuo vivere*, nos inquam quibus dictum est, « Si secun» dum carnem vixeritis, moriemini; si autem spiritu facta » carnis mortificaveritis, vivetis [4]; » quique istud audivimus : « Si spiritu vivimus, spiritu et ambulemus [5]. » Atque utinam factis nostris convincere possimus eum mentiri, cum nos ait corpore mortuo vivere.

LIII. Post illa quæ quoad vires tulerunt refutavimus, his nos compellat verbis : « Quanto vobis satius erat, si quidem » novarum rerum desiderio tenebamini, aliquem eorum con» sectari, qui generosam oppetiere mortem, et in quos fa» bula; quæ divinitatem eis tribueret, non male conveniret? » Age, si minus placebat Hercules, Æsculapius, et alii an» tiquis temporibus celebrati, Orpheum habebatis, virum » divino spiritu afflatum, ut fatentur omnes, eumque morte » violenta extinctum. Fortasse illum ante elegerant alii. Sed » Anaxarchus se offerebat, qui injectus in mortarium et con» tritus crudelissime, ludos faciebat supplicium : — Tunde, » *inquiebat*, tunde Anaxarchi vaginam, ipsum enim non » tundis. — Quæ vox est profecto divini cujusdam spiritus. » Sed erant et alii Physici qui ejus disciplinam sectarentur. » Numquid non Epictetum habebatis? qui, cum herus ei » crus torqueret, subridens et hac re nihil commotus : Per» fringes, inquit; cumque ille perfregisset : Dixin' hoc fu-

[1] 2 Tim. IV, 7. — [2] 1 Cor. IX, 26. — [3] Ephes. II, 2. [4] Rom. VIII, 13. — [5] Gal. V, 25.

» minati et primi caperemus notionem. » At nos non modo Deum ineffabilem esse censemus, sed etiam alia quæ ipso inferiora sunt. Hæc Paulus exprimere conatus est his verbis : « Audivi arcana verba, quæ non licet homini loqui[1]; » ubi *audire* idem est ac *intelligere*, quemadmodum in hoc loco, « Qui habet aures audiendi, audiat[2]. » Dicimus etiam nos videre conditorem et patrem hujus Universi esse difficile. Videtur tamen, quod probat non solum istud, « Beati » mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt[3]; » sed etiam hoc ab « imagine invisibilis Dei[4] *dictum*, Qui vidit me, vidit » et Patrem qui me misit[5]. » Ibi enim nemo sana mente dixerit Jesum ad sensibile suum et hominibus conspicuum corpus retulisse hæc : « Qui vidit me, vidit et Patrem qui me » misit. » Alioquin et qui clamabant, « crucifige, crucifige » eum[6], » et Pilatus qui potestatem in humanam ejus naturam acceperat, Deum Patrem vidissent : quod absurdum est. Deinde istud, « Qui vidit me, vidit et Patrem qui me misit[7], » non esse vulgatiori sensu intelligendum, *palam* ex eo est, quod Philippo dictum fuit, « Tanto tempore vobiscum sum, » et non cognovisti me, Philippe[8]? » quod illi *dictum* est, postquam postulaverat et dixerat : « Ostende nobis Patrem, et » sufficit nobis[9]. » Quisquis igitur noverit quomodo ista verba, « Verbum caro factum est[10], » intelligenda sint de unigenito Dei filio Deo, primogenito omnis creaturæ; ille etiam sciet quomodo qui viderit invisibilis Dei imaginem, is hujus Universi conditorem et patrem cognoscet.

XLIV. Celsus quidem putat Deum cognosci aut componenda ejus notione ex aliarum rerum notionibus, ut geometræ faciunt per suam quam vocant *Compositionem*; aut illa ab aliis separanda, aut analogia quæ illis iisdem in usu est;

[1] 2 Cor. xii, 4. — [2] Matth. xi, 15. — [3] Id. v, 8. — [4] Coloss. i, 15. — [5] Joan. xiv, 9. — [6] Luc. xxiii, 21. — [7] Joan. xix, 10. — [8] Id. xiv, 9. — [9] Ibid. 8. — [10] Id. i, 14.

possit: nam illos Jesu sermones divina potestas comitabatur, et adhuc non simpliciores modo, sed etiam intelligentiores non parvo numero convertunt.

LV. Addit tot virorum enumerationi: « Quid simile Deus » vester in supplicio dixit? » Respondemus, ejus in verberibus ignominiisque silentium majoris constantiæ patientiæque fuisse, quam quidquid Græci calamitatibus pressi dixerunt: si tamen id credere vult Celsus, quod a viris optimæ fidei scriptum est, qui cum Jesu miracula vere memorarunt, tum illis ejus in supplicio silentium annumeravere. Sed et eadem usus est mansuetudine, et cum ludibrio habitus est, et cum indutus est coccineam chlamydem, et cum ejus caput spinea circumdatum est corona, et cum arundinem loco sceptri sumpsit in manus; nec quidquam ignavum aut stomachosum illi excidit adversus eos, qui tanta adversus ipsum auderent. Qui igitur præ fortitudine tacuit in supplicio, qui omnia sibi a suis derisoribus inflicta mansuete sustinuit, is non præ ignavia, ut opinantur nonnulli, dixit istud: « Pater si possibile est, transeat a me calix iste. Ve» rumtamen non ut ego volo, sed sicut tu[1]. » Est et alia ratio cur istum, ut vocat, calicem deprecari visus fuerit, quam alibi fusius examinavimus et explicavimus. Verum ut hanc deprecationem simplicius intelligamus, vide an non pia in Deum illa sit oratio; cum nemo suas calamitates antecedenti causæ tribuat, sed sustinendum esse existimet, cum tempus postulat, id quod non ex antecedente causa accidit. Deinde non succumbentis, sed calamitates libenti animo ferentis, et immissos sibi a Providentia casus reverentis fuit hæc vox: « Verumtamen non ut ego volo, sed sicut » tu[2]. »

LVI. Subdit, nescio quomodo, nos melius facturos fuisse, si *Sibyllam Dei filiam* appellassemus potius quam Jesum;

[1] Matth. XXVI, 39. - [2] Ibid.

affirmatque « a nobis multa eaque impia in ejus scriptis in» serta esse : » nec tamen indicat quid insertum nobis fuerit. Quod fecisset, si puriora monstrasset exemplaria, ubi non viderentur ea quæ inserta fuisse existimat. Imo ne ostendit quidem illa esse impia. Deinde rursus non bis, non ter, sed sæpius infamem dixit Jesu vitam : quamvis in singulis rebus gestis, quam infames vocat, minime immoretur ; ita ut hoc dicens non solum affirmare nulla ratione, sed etiam in ignotum convitia jacere videatur. Quod si quas infamiæ species in factis Jesu animadvertit, declarasset, ad singula eorum, quæ ipsi visa fuerant infamia, respondere conati fuissemus. Jam vero extinctum fuisse Jesum miserabili morte, id objici potest contra Socratem et Anaxarchum cujus paulò ante meminit, et contra sexcentos alios. An Jesu mors est miserabilis, non autem illorum ? aut illorum non miserabilis fuit, Jesu autem fuit ? Atque hinc etiam vides Celso propositum fuisse convitiis onerare Jesum. Opinor, movebat illum spiritus aliquis ita debellatus a Jesu atque profligatus, ut non habeat amplius nidorem et sanguinem, quibus antea nutritus in fraudem inducebat eos qui Deum hic in statuis quærentes, ad summum verumque Deum oculos non attollebant.

LVII. Postea, quasi ut volumen amplificet, ait « Jonam » potius, quam Jesum, Deum a nobis existimari debuisse : » quo Jonam, qui uni urbi Ninive pœnitentiam prædicavit[1], Jesu præfert, a quo idem universo mundo annuntiatum est et felicius perfectum. Qui tres dies noctesque in ventre ceti prodigialiter servatus est[2], eum a nobis Deum nuncupari voluisset ; noluisset autem Celsus eum, qui hominum causa mortem pertulit, cui testimonium Deus per prophetas perhibet, qui præclara in cœlo et terra edidit facinora, dignum esse qui secundos a summo Deo honores occupet.

[1] Jon. III, 4. — [2] Id. II, 1.

bene est : et si judicatis spiritum aliquem a Deo descendisse ad res divinas annuntiandum, hic spiritus sane est ille qui hæc prædicat, et quo viri veteres repleti multa et præclara docuerunt. Harum rerum si nihil assequi potestis, tacete, vestram occultate ignorantiam, nec dicite cæcos esse qui vident, et qui currunt esse claudos : cum vos ipsi animis prorsus claudicetis, et mutilati sitis, et solo corpore hoc est parte vestri mortua vivatis[1]. »

XLVI. Ad hæc nos, qui studemus pulchre dictis, etiamsi auctores a nostra fide alieni sint, non adversari, non lites serere, non evertere quæ sana sunt, respondebimus eos qui convitiis proscindunt illos qui conantur pro viribus summum colere Deum, cui probatur et idiotarum in ipsum fides, et ratione comitata pietas prudentiorum cum gratiarum actione hujus Universi conditori preces offerentium, idque per summum sacerdotem sinceræ pietatis inter homines doctorem, qui dicunt hujusmodi homines *animis claudicare et mutilos esse ;* qui asserunt *eos mortuo corpore vivere* quibus cordi est ex animo dicere, « In carne enim viventes » non secundum carnem militamus : nam arma militiæ nos» træ non carnalia sunt, sed potentia Deo; » respondebimus, inquam, eos cavere debere, ne eo ipso quod maledicunt hominibus Dei esse cupientibus, suas ipsorum animas claudas reddant et suum interiorem hominem mutilent; si quidem suis in alios recte vivere volentes calumniis, ab illo resecant æquitatem et moderationem a conditore insitas naturæ, quæ rationis est particeps. Qui autem inter alia didicerunt a divino Verbo, idque exequuntur, « male» dicentibus benedicere, persecutionem pati et sustinere, » blasphemari et obsecrare[2], » illi sunt qui gressus animæ dirigunt, et totam animam purificant atque ornant : non ut verbis tantum substantiam a generatione distinguant et

[1] 2 Cor. x, 3, 3. — [2] 1 Cor. iv, 12, 13.

intelligibile a visibili, et veritatem substantiæ conjungant, et errorem generationi adjunctum modis omnibus fugiant: contemplantur enim, ut didicerunt, non res a generatione ortas, quæ videntur et propterea temporaneæ sunt, sed multo præstantiores; sive illas vocare velis substantiam; sive invisibilia, quia intelligibilia sunt; sive ea quæ non videntur, quia eorum natura extra sensum est. Sic et ad res a generatione ortas attendunt Jesu discipuli, sed illis tanquam gradu utuntur, ut ad intelligendam rerum intelligibilium naturam perveniant. Nam « invisibilia Dei, *hoc est* » *intelligibilia*, a creatura mundi per ea quæ facta sunt in» tellecta *mente* conspiciuntur[1]. » Non tamen in iis Dei invisibilibus consistunt, cum a rebus hujus *mundi* creatis mentem erigunt : sed postquam in iis se satis exercuerunt et illa intellexerunt, enituntur usque ad *sempiternam ejus virtutem*, uno verbo ad ejus divinitatem : scientes Deum suo in homines amore veritatem et quod *sui notum* est manifes*tasse*[2] non iis modo qui ipsi se consecrant, sed etiam quibusdam a germana pietate et religione alienis; quosdam autem eorum qui Dei providentia ad tantarum rerum notitiam evecti fuerant, facinora hac cognitione indigna perpetrare, et *in injustitia detinere veritatem*[3]; proinde nullam ipsis, post acceptam tantarum rerum notitiam, excusationem relinqui.

XLVII. Igitur qui rerum a Celso memoratarum notionem adepti sunt, et nixam hujusmodi principiis philosophiam tenere profitentur; hos testatur Scriptura, « quamvis Deum » cognoscerent, ut Deum tamen non glorificasse, nec gra» tias egisse, sed evanuisse in cogitationibus suis, et insi» piens cor eorum » e tanta luce cognitionis rerum quas Deus ipsis retexerat, « in tenebras incidisse[4]. » Atque etiam videre licet illos qui se sapientes esse dicebant, *magna dare* stultitiæ suæ argumenta, cum post disputatas in scholis tan-

[1] Rom. 1, 20. -- [2] Ibid. 19. — [3] Ibid. 18. — [4] Ibid. 21.

tas de Deo rebusque intelligibilibus quæstiones, « mutave- » runt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis » corruptibilis hominis et volucrum et quadrupedum et ser- » pentium [1]. » Quare, cum non dignam rebus, quas Deus illis manifestaverat, vitam egerint, a Dei providentia deserti volutantur « in desideriis cordis sui in immunditiam, *et* con- » tumeliis afficiunt corpora sua [2] » in spurcitiis et impuritatibus, propterea quod « commutaverunt veritatem Dei in » mendacium, et coluerunt, et servierunt creaturæ potius » quam creatori. »

XLVIII. Verum quos ob imperitiam nihili ducunt, quosque stultos et vilia mancipia vocant, isti simul atque Jesu disciplinam amplexi se Deo commiserunt, tantum ab obscœnitate et impudicitia et omni venerearum voluptatum dedecore absunt, ut more perfectorum sacerdotum, qui ab omni coitu abstinent, multi eorum se omni ex parte puros præstent, nedum cum fœminis rem habeant. Ac apud Athenienses quidem unus hierophanta est, qui cum viriles suas concupiscentias continere ac pro arbitrio domare posse non credatur, virilia membra cicuta oblinit, et sic satis purus existimatur ut religiosum obeat cultum Atheniensium. Sed apud Christianos viri sunt, qui cicuta non opus habent ut pure Deo deserviant. Verbum Dei illis loco cicutæ est, ut, omni concupiscentia ex animo ejecta, divinitatem precibus prosequantur. Et apud illos alios, qui dii habentur, virgines sunt paucæ, quæ custoditæ ab hominibus aut non custoditæ (id enim nunc inquirere propositum non est) videntur colendi numinis causa integram vitæ servare puritatem: sed apud Christianos, non propter humanos honores, non propter mercedes pecuniarias, non propter gloriolam perfectam virginitatem colunt: « Et sicut » probaverunt Deum habere in notitia [2], » conservantur a

[1] Rom. 1, 23. — [2] Ibid. 24, 25.

Deo in sensu probato, ita ut quæ decent faciant, repletæ omni justitia et bonitate.

XLIX. Atque hæc mihi dicta sunt, non ut quæ a Græcis pulchre excogitata sunt impugnarem, aut sana reprehenderem dogmata; sed ut ostenderem illa et illis majora atque diviniora dicta fuisse a divinis viris, Dei Prophetis et Jesu Apostolis. Hæc scrutantur ii qui christianam religionem perfectius excolere volunt, quique norunt « os justi » meditari sapientiam, et linguam ejus loqui judicium, le» gem Dei esse in corde ipsius [2]. » Sed et qui sive præ litterarum imperitia, sive præ simplicitate, sive propter penuriam adhortantium ad rationabilem pietatem, perspicue hæc non intelligunt, credunt tamen in summum Deum et in filium ejus unigenitum Verbum et Deum; apud illos invenire est gravitatem, integritatem, morum ingenuitatem et simplicitatem sæpe præstantiorem. Quam quidem cum habere neglexerint ii qui se dicunt esse sapientes, turpia cum pueris, id quod nefas est, perpetrant, « masculi » in masculos turpitudinem operantes [3]. »

L. Jam nec declaravit quomodo generationi adjungatur error, nec quid sibi vellet, ita explicavit, ut illud intelligere possemus, facta eorum, quæ dicit, cum nostris comparatione. At Prophetæ sapiens quid de rebus e generatione ortis indicantes, aiunt piacularem victimam etiam pro recens genitis offerri, utpote qui peccati non sint immunes. Dicunt etiam : « In iniquitatibus conceptus sum et in peccatis » concepit me mater mea [4]. » Eorumdem est istud : « Alie» nati sunt peccatores a vulva [5] : » et illud stupendum quod addunt : « Erraverunt ab utero, locuti sunt falsa [6]. » Ita vero omnem rerum sensibilium naturam deprimunt sapientes nostri, ut modo corpora vanitatem appellent his

[1] Rom. I, 28, 29. — [2] Psal. XXXVI, 30, 31. — [3] Rom. I, XXVII. — [4] Psal. L, 7. — [5] Id. LVII, 4. [6] Ibid.

» dotus his verbis : — « Scio Persas his uti legibus : simulacra, aras, templa construi nulla eorum lex jubet, imo « apud eos habentur stulti qui hæc construunt. Cujus rei « ratio est mea quidem sententia, quod deos ex hominibus « ortos non arbitrentur, ut Græci[1]. » — Heraclitus quoque » sic alicubi loquitur : — « Et illis simulacris preces offerunt, « quasi si quis cum parietibus colloquium haberet, ignarus « quid sint dii, quid sint heroes. » — Et quid illi nos do» cent Heraclitea sententia sapientius? Ille clam subindicat » stultum esse preces ferre simulacris, nisi cognoscatur quid » sint dii, quid heroes. Sic Heraclitus, illi vero nulla ex» ceptione simulacra contemnunt. Si ideo, quod nec lapis, » nec lignum, nec æs, nec aurum quod hic aut ille expolivit, » Deus esse possit, ridicula hæc sapientia. Ecquis enim nisi » prorsus desipiat, hæc deos esse judicet, non vero dona » diis consecrata eorumque simulacra? Sin putant neque » imagines esse deorum, siquidem alia sit deorum forma, id » quod et Persis visum est, se ipsi imprudentes condem» nant. Aiunt enim Deum hominem fecisse propriam ima» ginem, et forma sibi ipsi similem. Sed concedent quidem » simulacra illa quorumdam cultui destinata esse, sive illi » similes, sive dissimiles forma sint. At negabunt deos esse » quibus illa eriguntur, et dæmones esse affirmabunt, di» centque nefas esse Dei cultori ullum dæmonibus cultum » tribuere. »

LXIII. Ad hæc dicendum, si Scythæ, Nomades in Libya, Seres quibus ait Celsus nullos esse Deos, si aliæ gentes impiæ et barbaræ, si Persæ ipsi non templa, non altaria, non simulacra ferunt; non idcirco eamdem illis esse res hujusmodi non ferendi rationem atque nobis. Inquirendum enim est quibus dogmatibus ad rejicienda templa et simulacra impulsi fuerint ii, qui illa non ferunt : ut, si quis

[1] Herodot., lib. I.

» res multa ac præclara docuerunt. » Sed nescivit quantum ab istis differant ea quæ nobis penitus perspecta sunt dicentibus istud : « Incorruptibilis tuus spiritus est in omnibus, » quapropter delinquentes paulatim arguit Deus [1]; » et dicentibus inter alia etiam his : « Accipite Spiritum sanctum [2], » aliam dati Spiritus quantitatem significari, ac eam, quæ indicatur hoc alio loco : « Baptizabimini in Spiritu sancto non » post multos hos dies [3]. » Cæterum difficile est, postquam hæc diligenter considerata sunt, invenire quid intersit discriminis eos inter qui ex pluribus intervallis veritatis cognitionem capiunt tenuemque Dei notionem, et eos qui plenius Deo afflantur, versantur cum illo semper, et perpetuo aguntur a divino spiritu. Id si Celso expensum et intellectum fuisset, nobis non exprobrasset ignorantiam, nec vetuisset ne cæcos appellaremus qui putant mechanicis hominum artibus, qualis est statuaria, dari pietatis argumentum. Nemo enim, qui oculos animæ perspicaces habeat, alia ratione colit divinitatem, quam ea quæ docet intentum semper in hujus universi Conditorem tenere animum, illi preces ferre omnes, et omnia facere quasi in oculis Dei *spectatoris*, qui vel in cogitationes nostras introspicit. Optamus igitur et nos ipsi videre, et cæcorum esse duces, donec ad Dei Verbum accedentes visum animæ recipiant ignorantia occæcatum. Si autem digna facimus illo qui suis discipulis dixit : « Vos estis lux mundi [4], » et Verbo docente « Lucem in tene» bris lucere [5], » tum lumen erimus eorum qui sunt in tenebris, erudiemus insipientes, ignaros docebimus.

LII. Neque indignetur Celsus a nobis claudos vocari et pedibus animæ mutilatos, qui ad commentitia *sacra*, *quasi* vera essent, properant, quique non vident nihil sacrum ex manibus artificum exire posse. Currunt et ii *qui pietatem*

[1] Sap. XII, 1, 2. — [2] Joan. XX, 22. [3] Act. I, 5. — [4] Matth. V, 14. — [5] Joan. I, 5.

doctrinæ Jesu consentaneam colunt, donec ad stadii metam progressi firmato et sincero animo dicant : « Bonum » certamen certavi, cursum consummavi : de reliquo reposita est mihi corona justitiæ [1]. » Ac sic unusquisque nostrum currit, « non ut in incertum ; » et sic cum vitio confligit, « non ut aërem verberans [2], » sed eos qui subditi sunt « Principi potestatis hujus aëris, spiritui qui nunc operatur » in filios diffidentiæ [3]. » Jam vero dicat Celsus nos *corpore mortuo vivere*, nos inquam quibus dictum est, « Si secundum carnem vixeritis, moriemini; si autem spiritu facta » carnis mortificaveritis, vivetis [4]; » quique istud audivimus : « Si spiritu vivimus, spiritu et ambulemus [5]. » Atque utinam factis nostris convincere possimus eum mentiri, cum nos ait corpore mortuo vivere.

LIII. Post illa quæ quoad vires tulerunt refutavimus, his nos compellat verbis : « Quanto vobis satius erat, si quidem » novarum rerum desiderio tenebamini, aliquem eorum con- » sectari, qui generosam oppetiere mortem, et in quos fa- » bula ; quæ divinitatem eis tribueret, non male conveniret? » Age, si minus placebat Hercules, Æsculapius, et alii an- » tiquis temporibus celebrati, Orpheum habebatis, virum » divino spiritu afflatum, ut fatentur omnes, eumque morte » violenta extinctum. Fortasse illum ante elegerant alii. Sed » Anaxarchus se offerebat, qui injectus in mortarium et con- » tritus crudelissime, ludos faciebat supplicium : — Tunde, » *inquiebat*, tunde Anaxarchi vaginam, ipsum enim non » tundis. — Quæ vox est profecto divini cujusdam spiritus. » Sed erant et alii Physici qui ejus disciplinam sectarentur. » Numquid non Epictetum habebatis? qui, cum herus ei » crus torqueret, subridens et hac re nihil commotus : Per- » fringes, inquit; cumque ille perfregisset : Dixin' hoc fu-

[1] 2 Tim. IV, 7. — [2] I Cor. IX, 26. — [3] Ephes. II, 2. [4] Rom. VIII, 13. — [5] Gal. V, 25.

» turum? Quid simile Deus vester in supplicio dixit? Et Si-
» byllam, cujus auctoritate quidam e vestris utuntur, si De-
» filiam esse dixissetis, probabilius fuisset. Nunc autem, cum
» in ejus scriptis multa impia temere inserueritis, Deum esse
» vultis eum, qui vitam infamem morte miserabili finivit.
» Quanto aptior erat Jonas in ceti ventre conclusus, aut Da-
» niel faucibus ferarum ereptus, aut alii istis adhuc prodi-
» gisiores? »

LIV. Sed quoniam nos ad Herculem remittit, aliquid igitur ex ejus dictis commemoret, et turpis ejus apud Omphalen servitutis patrocinium suscipiat. Probet eum divino cultu esse dignum, qui bovem vi et latronis more ereptum agricolæ devorans, delectabatur injuriis, quibus ille execrans comedentem onerabat : ita ut usque hodie dicatur genio Herculis victima cum execrationibus offerri. Æsculapium nobis rursus proponit, quamvis de illo jam ante diximus: sed jam dicta sufficiant. Quid autem Orpheum admirans, eum ait omnium consensu sancto Spiritu afflatum esse et recte vixisse? Multum fallor, si Celsus non eo celebrat Orpheum, ut nobiscum contendat et Jesum deprimat; cum vero impias illius de diis fabulas legit, non carmina detestatus fuerit ut magis quam Homeri versus, digna, quæ ex rite instituta Republica exterminentur. Orpheus enim longe pejora, quam Homerus, de diis carmina conscripsit. Generosus, fateor, ille Anaxarchus fuit, qui Aristocreonti Cypri Tyranno : « Tunde, *inquiebat*, tunde Anaxarchi vaginam: » sed id unum de Anaxarcho Græci norunt, quod admiratione dignum sit : et quamvis hominis virtutem alii, ut Celsus, magnifacere debuerint, Anaxarchum idcirco pro Deo haberi non erat consentaneum. Ad Epictetum quoque nos mittit, admirans quam generoso dicto fracturam sui cruris exceperit : quod tamen dictum ejusmodi non est, ut cum excellentibus dictis factisque Jesu a Celso despectis conferri

ssit : nam illos Jesu sermones divina potestas comitabar, et adhuc non simpliciores modo, sed etiam intelligenores non parvo numero convertunt.

LV. Addit tot virorum enumerationi : « Quid simile Deus vester in supplicio dixit? » Respondemus, ejus in verberibus ignominiisque silentium majoris constantiæ patientiæue fuisse, quam quidquid Græci calamitatibus pressi dixeunt : si tamen id credere vult Celsus, quod a viris optimæ dei scriptum est, qui cum Jesu miracula vere memoraunt, tum illis ejus in supplicio silentium annumeravere. Sed et eadem usus est mansuetudine, et cum ludibrio habitus est, et cum indutus est coccineam chlamydem, et cum ejus caput spinea circumdatum est corona, et cum arundinem loco sceptri sumpsit in manus; nec quidquam ignavum aut stomachosum illi excidit adversus eos, qui tanta adversus ipsum auderent. Qui igitur præ fortitudine tacuit in supplicio, qui omnia sibi a suis derisoribus inflicta mansuete sustinuit, is non præ ignavia, ut opinantur nonnulli, dixit istud : « Pater si possibile est, transeat a me calix iste. Verumtamen non ut ego volo, sed sicut tu[1]. » Est et alia ratio cur istum, ut vocat, calicem deprecari visus fuerit, quam alibi fusius examinavimus et explicavimus. Verum ut hanc deprecationem simplicius intelligamus, vide an non pia in Deum illa sit oratio; cum nemo suas calamitates antecedenti causæ tribuat, sed sustinendum esse existimet, cum tempus postulat, id quod non ex antecedente causa accidit. Deinde non succumbentis, sed calamitates libenti animo ferentis, et immissos sibi a Providentia casus reverentis fuit hæc vox : « Verumtamen non ut ego volo, sed sicut » tu[2]. »

LVI. Subdit, nescio quomodo, nos melius facturos fuisse, si *Sibyllam Dei filiam* appellassemus potius quam Jesum;

[1] Matth. xxvi, 39. [2] Ibid.

affirmatque « a nobis multa eaque impia in ejus scriptis in» serta esse : » nec tamen indicat quid insertum nobis fuerit. Quod fecisset, si puriora monstrasset exemplaria, ubi non viderentur ea quæ inserta fuisse existimat. Imo ne ostendit quidem illa esse impia. Deinde rursus non bis, non ter, sed sæpius infamem dixit Jesu vitam : quamvis in singulis rebus gestis, quam infames vocat, minime immoretur ; ita ut hoc dicens non solum affirmare nulla ratione, sed etiam in ignotum convitia jacere videatur. Quod si quas infamiæ species in factis Jesu animadvertit, declarasset, ad singula eorum, quæ ipsi visa fuerant infamia, respondere conati fuissemus. Jam vero extinctum fuisse Jesum miserabili morte, id objici potest contra Socratem et Anaxarchum cujus paulo ante meminit, et contra sexcentos alios. An Jesu mors est miserabilis, non autem illorum ? aut illorum non miserabilis fuit, Jesu autem fuit ? Atque hic etiam vides Celso propositum fuisse convitiis onerare Jesum. Opinor, movebat illum spiritus aliquis ita debellatus a Jesu atque profligatus, ut non habeat amplius nidorem et sanguinem, quibus antea nutritus in fraudem inducebat eos qui Deum hic in statuis quærentes, ad summum verumque Deum oculos non attollebant.

LVII. Postea, quasi ut volumen amplificet, ait « Jonam » potius, quam Jesum, Deum a nobis existimari debuisse : » quo Jonam, qui uni urbi Ninive pœnitentiam prædicavit[1], Jesu præfert, a quo idem universo mundo annuntiatum est et felicius perfectum. Qui tres dies noctesque in ventre ceti prodigialiter servatus est[2], eum a nobis Deum nuncupari voluisset ; noluisset autem Celsus eum, qui hominum causa mortem pertulit, cui testimonium Deus per prophetas perhibet, qui præclara in cœlo et terra edidit facinora, dignum esse qui secundos a summo Deo honores occupet.

[1] Jon. III, 4. — [2] Id. II, 1.

c Jonas quidem, quia quod a Deo jussum fuerat prædicare :cusaret, absorptus est a ceto[1]; Jesus autem hominum ratia mortem pertulit, postquam docuerat quæ Deus voit. Deinde ait magis a nobis Danielem a leonibus illæsum dorari oportuisse[2], quam Jesum, qui feritatem omnis adersariæ potestatis proculcavit[3], et «dedit nobis potestatem calcandi supra serpentes et scorpiones et super omnem virtutem inimici[4].» Deinde cum alios dicere non haberet, « Aut alii, *inquit*, adhuc istis prodigiosiores : » nempe ut simul Jonæ et Danieli injuriam faciat. Nam spiritus, qui in Celso est, nescit justis bene dicere.

LVIII. Quæ sequuntur apud Celsum, nunc consideremus. Ea sic habent : « Est et illis hujusmodi sententia, non ulcis- » cendum esse qui infert injuriam. Si quis tibi, inquiunt, maxil- » lam alteram percusserit, præbe illi et alteram. Vetus est is- » *tud* et eleganter jam olim enuntiatum, quod rusticius isti » reddiderunt. Sic enim Plato Socratem cum Critone col- » loquentem facit : — « Nunquam igitur facienda injuria est. « Non profecto. Neque injuria repellenda est injuria, ut « multi putant; siquidem nullo modo facienda sit injuria. « Non videtur. Quid ergo? Criton, damnum inferre licet, « an non? Nunquam licet, o Socrates! Quid damnum infe- « renti damnum inferre justum-ne est, ut affirmant multi, an « non? Nullo modo. Nam hominibus male facere et injuriam « facere unum et idem sunt. Vera loqueris. Neque igitur in- « juriam injuria rependere, neque male ulli hominum facere « licet, quælibetcumque ab illis passus fueris. » — Hæc Plato. » Et iterum : — « Vide igitur et tu etiam atque etiam an ejus- « dem sententiæ simus, itane tibi videatur, et inde delibe- « randi ducamus initium, rectum non esse facere injuriam, « aut injuriam injuria ulcisci, aut damno affectum damno « afficere; an recedas, et initium istud mecum non assen-

[1] Jon. I, 3. — [2] Dan. VI, 23. — [3] Coloss. II, 15. — [4] Luc. X, 19.

» tiaris. Ego autem jamdudum et adhuc ita censeo. » — Si » igitur Platoni visum est, et eadem jam olim a divinis viris » tradita fuerant. Sed de iis et aliis quæ depravant, hæc sufficiant. Qui plura desideraverit, facile ipse cognoscet. »

LIX. Ad hoc, et ad omnia quæcumque Celsus, cum eorum veritatem inficiari non posset, negavit nobis esse propria, et a Græcis dicta fuisse contendit, respondendum est: si dogma sit utile sanaque ejus mens, sive apud Græcos: Platone aut quibusdam e sapientibus Græcis, sive apud Judæos a Moyse aut quibusdam Prophetis, sive apud Christianos in scriptis Jesu sermonibus, aut a quibusdam ex ejus Apostolis reperiatur dictum: non propterea reprehendenda esse quæ Judæi aut Christiani dixerunt, quod eadem Græci dixerint: præsertim si demonstretur Judæorum scripta Græcanicis vetustiora esse. Neque etiam existimare oportet dictionis Græcanicæ elegantiam facere, ut res ab illis expressa melior illa eadem sit, quam Judæi aut Christiani humilius et simplicioribus verbis efferunt: quanquam prima Judæorum dictio qua Prophetæ usi sunt in scribendis quos nobis reliquerunt libris, propriis Hebraïcæ linguæ ornamentis sapientique compositione non caret. Quin si ostendam oportet eadem dogmata melius a Judæorum Prophetis aut Christianis enuntiata fuisse, quanquam istud incredibile videtur, sic probo tamen ducto exemplo e cibis et illorum apparatione. Ponamus sanum aliquem cibum et roborandis vescentibus accommodatum: hunc autem certo quodam modo paratum et quibusdam salsamentis conditum comedant non qui ejusmodi alimenta nunquam gustarunt, non rustici, in tiguriis educati, pauperes, *sed soli divites* et splendidis mensis assueti. Rursus idem ille cibus conditur, non illo modo et ut placet iis qui *delicati* habentur, sed quomodo norunt pauperes, agrestiores, hominum vulgus. Illo vescatur infinita propemodum hominum multi-

ndo. Jam si detur cibum hoc modo paratum solis delicatis prodesse, a nullis aliis gustari, alio autem quodam modo onditum maximo hominum numero conferre ad sanitatem; ecquos, boni publici causa, sanorum ciborum conditores probabimus? Illos-ne qui solis nobilibus, an qui multitudini utiles parant? Volo cibos illos perinde esse sanos et boni succi, licet hoc aut illo modo condiantur; tamen evidens est, idque suggerit humanitas et boni publici studium, utiliorem esse medicum qui multorum, quam qui paucorum sanitati providet.

LX. Jam vero si exemplum intellectum fuit, transferendum illud est ad qualitatem rationabilis alimenti, quod animantibus ratione præditis convenit. Tum vide an non Plato et sapientes Græci, ubi bene dicunt, sint illis medicis similes, qui solis nobilibus consulentes, vulgus hominum despicatui habent; Judæorum vero Prophetæ et Jesu discipuli, repudiata illa versicolori verborum compositione, sapientia hominum, ut Scriptura vocat[1], et sapientia secundum carnem, quæ sapientia obscure loqui amat, referant illos qui cibos saluberrima esse qualitate curant, dum verborum compositione utuntur, quæ captui multitudinis parata et attemperata sit, non verba peregrina affectant, neque illa quasi insoliti sermonis affectatione auditores avertunt. Et sane cum eo spectet rationabilis cibus, si sic loqui fas est, ut patientem et mansuetum faciat eum qui ipso vescitur, quomodo sermo ille non esset melius apparatus, cujus virtute multi patientes et mansueti redduntur aut in illis virtutibus progressus faciunt, quam ille qui paucos admodum et facile numerabiles patientes et mites efficit, ut dem vel paucos effici. Quemadmodum enim si quis Græcus Ægyptios aut Syros dogmatibus juvare vellet, ante omnia discere curaret futurorum audi-

[1] Cor. II, 4; 2 Cor. I, 12.

torum linguam, et barbare, ut Græci dicunt, loqui malle ad virtutem Ægyptiis et Syris persuadendam, quam servata propria lingua, nihil Ægyptiis aut Syris prodesse; sic divina natura, cum Græcis non eruditione claris tantum, sed etiam reliquis provideret, se ignorantiæ multitudinis attemperavit; ut consuetis utens verbis ad audiendum alliceret imperitum vulgus, quod post istam introductionem facile posset etiam alteriora sensa in Scripturis occultata intellectu assequi. Etenim vel homini e vulgo Scripturas legenti manifestum fit, multa in iis esse altioris sententiæ quam quæ primum deprehenditur, si modo illis perscrutandis nos dedimus, et altiorem illam sententiam eo evidentiorem fieri, quo plus operæ ac studii in ea exquirenda impenditur.

LXI. Ex his efficitur id quod rusticius, ut Celso videtur, dixit Jesus: « Percutienti te in maxillam, præbe illi et alte» ram: et ei qui vult tecum judicio contendere et tunicam » tuam tollere, dimitte et pallium[1], » plus utilitatis ad vitam attulisse, sic enuntiatum, quam idem in Critone dictum a Platone, quem nedum intelligere possint idiotæ, vix illum intelligunt ii, qui liberalibus disciplinis instructi ad celebrem Græcorum philosophiam accedunt. Considerandum præterea præceptum de patientia humilibus verbis non depravari; proinde meram esse Celsi calumniam quod ait: « Sed de iis et aliis, quæ depravant, hæc sufficiant. » Quisquis plura desideraverit, facile ipse cognoscet. »

LXII. Age nunc[2], videamus quæ sequuntur. Sic ille: « Nunc ad alia. Ferre non possunt templa, aras, simulacra. » Sed neque Scythæ, neque Nomades in Libya, neque » Seres nullius Dei cultores, neque gentes aliæ impiæ et » barbaræ. In hac Persas versari sententia, testatur Hero-

[1] Matth. v, 5, 39.
[2] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 256 et seqq.

» dotus his verbis : — « Scio Persas his uti legibus : simu
» cra, aras, templa construi nulla eorum lex jubet,
» apud eos habentur stulti qui hæc construunt. Cujus
» ratio est mea quidem sententia, quod deos ex homini
» ortos non arbitrentur, ut Græci[1]. » — Heraclitus quo
» sic alicubi loquitur : — « Et illis simulacris preces offert
» quasi si quis cum parietibus colloquium haberet, igna
» quid sint dii, quid sint heroes. » — Et quid illi nos
» cent Heraclitea sententia sapientius? Ille clam subind
» stultum esse preces ferre simulacris, nisi cognoscatur q
» sint dii, quid heroes. Sic Heraclitus, illi vero nulla
» ceptione simulacra contemnunt. Si ideo, quod nec la
» nec lignum, nec æs, nec aurum quod hic aut ille expoli
» Deus esse possit, ridicula hæc sapientia. Ecquis enim
» prorsus desipiat, hæc deos esse judicet, non vero d
» diis consecrata eorumque simulacra? Sin putant ne
» imagines esse deorum, siquidem alia sit deorum forma
» quod et Persis visum est, se ipsi imprudentes conde
» nant. Aiunt enim Deum hominem fecisse propriam in
» ginem, et forma sibi ipsi similem. Sed concedent quid
» simulacra illa quorumdam cultui destinata esse, sive
» similes, sive dissimiles forma sint. At negabunt deos e
» quibus illa eriguntur, et dæmones esse affirmabunt,
» censque nefas esse Dei cultori ullum dæmonibus cult
» tribuere. »

LXIII. Ad hæc dicendum, si Scythæ, Nomades in Lib Seres quibus ait Celsus nullos esse Deos, si aliæ gen impiæ et barbaræ; si Persæ ipsi non templa, non altar non simulacra ferunt; non idcirco eamdem illis esse hujusmodi non ferendi rationem atque nobis. Inquire dum enim est quibus dogmatibus ad rejicienda templa et mulacra impulsi fuerint ii, qui illa non ferunt : ut, si q

[1] Herodot., lib. I.

propter sana dogmata non illa fert, laudetur; si propter falsa, vituperetur. Fieri enim potest ut diversa dogmata rei ejusdem causa sint. Exempli gratia, vitant adulterium Philosophi qui Zenonem Citiensem sectantur; vitant et quibus Epicurus placet magister; nonnulli etiam omnino idiotæ. Sed vide quam diversa ratione illi omnes ab adulterio abstineant. Alii boni publici studio, et quia naturæ repugnat ab animante rationis participe fœminam adulterari legibus conjunctam alteri, et alterius hominis corrumpi domum: Epicuri vero discipuli non ea causa adulterio abstinent, cum illo abstinent; sed quod summum bonum in voluptate positum existiment, multaque voluptati ejus officere, qui uni adulterii voluptati cedit: qualia sunt carcer, fuga, mors, sæpe etiam ante illas pœnas et pericula, dum observat mariti et aliorum qui illi favent, e domo exitus: ita ut si supponas adulterum marito, domesticis ejus, aliisque apud quos ob ejusmodi facinus male audiret, latere posse, etiam Epicureus voluptatis causa perpetraret adulterium. Ad idiotam quod attinet, si quando cum adulteri bella est occasio, sibi ab adulterio temperat, in causa est plerumque non plurium voluptatum captatio, sed legum suppliciorumque metus. Vides igitur factum, quod unum videtur, cujusmodi est adulterii abstinentia, non idem tamen, sed diversum fieri pro diversis hominum voluntatibus, quæ vel a sanis vel ab improbis et impiis oriuntur principiis, cujusmodi sunt in Epicureo aut illo idiota.

LXIV. Quemadmodum igitur unum illud factum, abstinentia scilicet adulterii, licet videatur esse unum, deprehenditur tamen esse multiplex, prout diversa sunt dogmata et voluntates; ita qui in aris, in templis, in simulacris colere divinitatem non sustinent, ut Scythæ, Nomades in Libya, Seres quibus Deus non est, Persæ, ad respuendum illum cultum aliis dogmatibus moventur, ac illis, quibus

hristiani et Judæi recusant hujusmodi cultu prosequi dinitatem. Nemo enim illorum odio habet aras et simula-ra, quod cultum divinitatis deprimere et in materiam illo aodo elaboratam transferre vereatur; neque quod putet æmones insidere in quibusdam simulacris et locis, ubi agicis carminibus retineantur, aut posse aliis modis quæam loca occupare in quibus victimarum nidore pasti illiciam illicite voluptatem venentur. Sed Judæi et Christiani propter istud : « Dominum Deum tuum timebis, et illi » soli servies [1]; » item propter illud : « Non erunt tibi Dii » alii præter me [2]; *et*: Non facies tibi idolum, neque om- » nem similitudinem quæ est in cœlo desuper, et quæ in » terra deorsum, et quæ in aquis sub terra deorsum : non » adorabis ea, neque coles ; » et propter hoc : « Dominum » Deum tuum adorabis, et illi soli servies [3], » et propter alia plura similia, non solum templa, aras, et simulacra abominantur, sed etiam parati sunt mori ubi se dederit occasio, ut suam Dei summi notionem ab aliqua ejusmodi impietate intaminatam servent.

LXV. De Persis jam supra diximus, ab illis non templa quidem construi, sed solem tamen et Dei opera adorari. Id quod vetitum nobis est, ut qui docti sumus non creaturam adorare, sed Creatorem, et « creaturam liberatum iri a ser- » vitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei [4]; *et* » expectationem creaturæ revelationem filiorum Dei ex- » pectare [5], *et* vanitati creaturam subjectam esse non volen- » tem, sed propter eum qui subjecit in spe [6]; » proinde res corruptioni servitutis subjacentes et vanitati subjectas et melioris conditionis spe sic permanentes adorari non oportere pro Deo, qui nulla re indiget, aut pro filio ejus et « primogenito omnis creaturæ [7]. » Atque hæc supradictis de

[1] Deut. VI, 13. — [2] Exod. XX, 3, 4. — [3] Matth. IV, 10. — [4] Rom. VIII, 21. — [5] Ibid. 19. [6] Ibid. 20. — [7] Coloss. I, 15.

» modi dæmonibus; » ab ipso quærendum est, quid putet esse heroas illos, quid illos dæmones: ita ut qui huic heroi servit, illum alteri heroi servire non liceat; et qui huic dæmoni servit, alteri illum non liceat servire: quasi inde læderetur prior dæmon, eodem fere modo ac homines læduntur, cum aliis dat se in servitutem, is, qui prius ipsis servivit. Ostendat etiam quam jacturam etiam facere putet heroas aut illos dæmones. Aut enim in pelagus nugarum incidens cogetur repetere quæ dixit et jam statuta evertere, aut confiteri, si nugari nolit, sibi heroas et dæmonum incompertam esse naturam. In id autem quod dixit, homines *lædi*, si quis ille serviens alteri serviat; quærendum est quam existimet priori homini fieri injuriam, cum is qui ipsi servit, servire vult et alteri.

VIII. Nam si ut idiota et philosophiæ rudis respondeat a se notari jacturam illarum rerum, quæ extra nos *sunt*, convincetur ignorasse præclarum istud Socratis effatum: « Occidere me possunt Anitus et Melitus, lædere vero minime: » nam fieri non potest ut quod præstantius est a deteriore » lædatur. » Sin intelligat injuriæ nomine motum aut *habitum* vitiosum, constat, cum nulla hujusmodi in sapientes cadat injuria, posse serviri duobus sapientibus, qui diversis in locis essent. Quod si nec iste sensus convenit, hinc frustra duxit exemplum ad reprehendendum istud: « Nemo » potest duobus dominis servire[1]: » quod potius verum cum est refertur ad servitutem erga solum universorum Deum, per ejus filium qui nos perducit ad Deum. Neque vero Deum colemus, quasi nostro cultu indigeret, aut quasi doleret se a nobis non coli; sed ut ipsi pietatis in Deum fructus capiamus, et ut summo Deo per unigenitum ejus Verbum et sapientiam servientes, a molestiis pœnisque liberemur.

IX. Vide et istud quam inconsideratum sit: « Nam si quid

[1] Matth. vi, 24.

hominem suam imaginem, et in imagine Dei fecisse illum; ad refellendum ut supra: nempe in anima rationis participe et ad virtutem formata impressum servari imaginis Dei characterem: ubi etiam Celsus cum non intelligeret quid differant hæc duo, esse imaginem Dei, et creati secundum imaginem Dei, nos facit dicentes: « Deum fecisse hominem » suam imaginem, et forma similem sibi. » Sed et de his jam supra dictum est.

LXVII. Post hæc Celsus de Christianis ait: « Facile concesserint ea esse cultui aliquorum consecrata, sive illi similes, sive dissimiles forma sint; non vero esse Deos, » quibus hæc eriguntur, sed esse dæmones: nec fas esse » Dei cultori ullum dæmonibus cultum tribuere. » Si novisset dæmonum naturam, et quæ eorum unusquisque facit, sive vocetur ab illius artis peritis, sive sponte agat quod vult et potest; si perceptam habuisset de dæmonibus doctrinam, altam sane et naturæ humanæ intellectu difficilem; probro non dedisset nobis, quod negamus colendos esse dæmones ei qui summum Deum adorat. Imo tantum abest ut cultum dæmonibus deferamus, ut etiam illos et precibus et aliis modis quos scripturæ sacræ nobis suppeditant, ejiciamus ex hominum animabus, ex locis ubi considunt, aliquando etiam ex animantium corporibus. Sæpe enim quædam dæmones faciunt, quæ etiam animantibus perniciem afferant.

LXVIII. Quoniam vero superius permulta de Jesu a nobis dicta sunt, non opus est ut eadem nunc repetamus quo respondeatur ad istud: « Manifeste convincuntur nec » Deum, nec dæmona colere, sed mortuum. » Quamobrem hoc prætermisso videamus quid deinceps Celsus dicat: « Ac » primum quæsierim cur colendi non sint dæmones? Nonne » omnia pro Dei nutu administrantur, et ex illo omnis est » providentia? Nonne quidquid sit sive a Deo, sive ab An-

» contumeliam fecerit[1] ? » Nam si prævaricationem legis inhonorat Deum is qui legem violat, et si, conculcato verbo, filius conculcatur; evidens est Deum honorari ab illo qui legem servat, et Deum coli ab eo, qui Verbo Dei ornatus convenienter præceptis ejus vivit. Si novisset Celsus quinam ad Deum pertineant, et solos esse sapientes; quinam vero ab illo alieni sint, et solos esse malos qui nunquam ad suspiciendam virtutem propendent, certe intellexisset quid sibi velit istud : « Quisquis honorat et colit omnes qu » ad illum pertinent, quid ille contristat Deum ad quem om» nes pertinent ? »

XI. Subdit : « Qui de Deo loquens affirmat unum esse qui » Dominus vocetur, is impie facit. Dividit enim Dei regnum, » et seditionem inducit, quasi factio esset et aliquis alius Deo » adversarius. » Verum hæc locum haberent, si mathematicis demonstrationibus probaret illos, qui a gentibus *ut dii* coluntur, revera deos esse, non autem improbos dæmones esse illos, qui circa statuas, templa et altaria versari creduntur. At nos illud Dei regnum voce et scripto a nostris perpetuo prædicatum et intelligere optamus, et *tales effici*, ut solum Deum habeamus regem, et regnum Dei nostrum fiat. Ille vero qui nos docet multos venerari deos, non Dei regnum, si constare sibi voluisset, sed regnum deorum appellare debuit. Nec igitur est apud Deum aliqua factio, nec ullus Deus illi adversarius est : quanquam quidam veluti Gigantes et Titanes, pro sua nequitia contra Deum pugnare velint cum Celso et aliis qui bellum indicunt et illi qui Jesum innumeris testimoniis approbavit, et illi, qui pro salute nostri generis se, qui erat Verbum, universo mundo præsentem exhibuit, prout quisque capere poterat.

XII. In iis quæ sequuntur fortasse suspicari quis posset aliquid contra nos probabile dici : « Si nullum, *inquit*, alium

[1] Hebr. x, 29.

Scriptura docet non solum homines, sed et malos dæmones malosque Angelos peccare.

LXIX. Neque vero nos soli malos dæmones dicimus, sed prope omnes illi quotquot dæmones esse credunt. Non omnia igitur legem a Deo maximo sibi præscriptam habent. Quisquis enim sive incogitantia, sive vitio et malitia, sive boni ignorantia a divina lege discessit, is non Dei legem, sed, ut novo et Scripturis usitato vocabulo utar, peccati legem habet [1]. Itaque ex opinione multorum qui dæmones esse statuunt, mali quoque dæmones a Deo non legem habent, sed ab illa desciscunt : nos vero tribuimus id omnibus dæmonibus, qui, cum olim tales non essent, dæmones facti sunt, ex quo a via, quæ ad bonum perducit, aberravere : ita ut dæmones species sint naturarum quæ a Deo exciderunt. Quapropter non oportet Dei cultorem dæmonibus cultum deferre. Est et alia dæmonum vim cognoscendi ratio : nempe si consideretur eos a quibusdam vocari, ut amor aut odium inspiretur, aut quædam actiones impediantur, aut innumera hujusmodi alia fiant, quorum auctores sunt ii, qui carminibus magicisque incantationibus norunt invocare et arcessere dæmones simul atque libitum est. Quare omnium dæmonum cultus alienus est a nobis summi Dei cultoribus, et cultus dæmonum cultus est eorum qui dii habentur : *Omnes* enim *dii gentium dæmonia* [2]. Hoc etiam inde liquet, quod in sacris quæ efficaciora videbantur arcanæ adhibitæ fuerint evocationes, etiam cum primum simulacra collocata sunt et templa constructa. Quas evocationes fecerunt ii, qui artibus magicis utentes dæmonum cultui vacabant. Atque hinc est quod cultum dæmonum perinde ac perniciem fugiamus, censeamusque ritus illos quibus ad aras, statuas, et templa utuntur Græci, dæmonum esse cultum.

LXX. Dixit præterea : « Nonne singulis rebus præfectus

[1] Rom. VIII, 2. — [2] Psal. XCV, 5.

» est potestate a Deo accepta quisquis quolibet opere dignus » habitus est ? » Sed hic opus est altiore scientia, qua definiri possit utrum quemadmodum in civitatibus carnifices et alii crudelibus quidem sed necessariis muneribus addicti sunt, ita mali dæmones muniis quibusdam præfecti sint a Verbo Dei quod administrat omnia ; an, quemadmodum in desertis locis latrones unum aliquem sibi præficiunt, sic dæmones quasi agminatim in diversis terræ regionibus collecti, sibi ipsi principem constituerint cujus ductu ipsi surripiant et furentur hominum animas. Qui autem de iis bene disserere voluerit, ut Christianos aliud quidpiam præter summum Deum et primogenitum omnis creaturæ Verbum ejus et Deum colere fugientes defendat, illum oportet enarrare istud : « Omnes quotquot venerunt ante me, fures sunt » et latrones, et non audierunt eos oves [1] ; » et hoc : « Fur » non venit nisi ut furetur et mactet et perdat [2], » et si quid aliud simile sacris in Scripturis dictum sit, ut et istud : « Ecce » dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes et scorpio- » nes et super omnem virtutem inimici, et nihil vobis noce- » bit [3] ; » et hoc aliud : « Super aspidem et basiliscum ambu- » labis, et conculcabis leonem et draconem [4]. » Sed nihil eorum noverat Celsus. Nam si nota illi essent, non dixisset : « Nonne quidquid fit in hac universitate sive a Deo, » sive ab Angelis, sive ab aliis dæmonibus, sive ab Heroi- » bus, hæc omnia legem a Deo maximo præscriptam sibi » habent ? Nonne rebus singulis præfectus est cum potestate » quisquis hoc munere dignatus est ? Qui igitur Deum colit, » non is juste colit illum cui a Deo data potestas est. » Quibus addit : « Fieri enim non potest ut pluribus dominis ser- » viatur. » Sed hac de re in libro sequenti disputabimus. Nam justam in molem crevit septimus iste liber, quem contra Celsi scriptum scripsimus.

[1] Joan. x, 8. — [2] Ibid. 10. — [3] Luc. x, 19. — [4] Psal. xc, 13.

LIBER OCTAVUS.

I. Jam eo perventum est[1] ut septem libros absolverim ; octavum nunc aggredi volo. Deus et unigenitus ejus Verbum adsit nobis, ut Celsi mendacia perperam inscripta *verus sermo*, strenue refutentur et religionis Christianæ veritas solide et quantum per materiam licebit demonstretur. Precamur item ut quo animo Paulus, eodem et nos dicere possimus, « Pro Christo legatione fungimur tanquam Deo » exhortante per nos[2], » et pro Christo legatione fungi erga homines, quemadmodum Dei Verbum ad amorem in se exhortatur : quippe quod vult justitiæ, veritati cæterisque virtutibus eos conciliare, qui, antequam Jesu Christi dogmata reciperent, in tenebris et ignorantia Dei conditoris versabantur. Iterum dicam, det nobis Deus fortem et verum sermonem, Dominum illum qui *in bello* contra malitiam *fortis* est *et potens*[3]. Nunc ad ea veniendum est quæ Celsus postea objicit, et ad ea respondendum.

II. Antea quæsivit a nobis quid causæ esset, cur dæmones non colamus, et ad illa, quæ dixit de dæmonibus, reposuimus quod nobis visum est verbo divino consentaneum. Deinde ad ejus quæstionem, qua nos ad cultum dæmonum incitare volebat, nos respondentes fecit, fieri non posse ut

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 259 et seqq.
[2] 2 Cor. V, 20. — [3] Psal. XXIII, 8.

torum linguam, et barbare, ut Græci dicunt, loqui malle ad virtutem Ægyptiis et Syris persuadendam, quam servata propria lingua, nihil Ægyptiis aut Syris prodesse; sic divina natura, cum Græcis non eruditione claris tantum, sed etiam reliquis provideret, se ignorantiæ multitudinis attemperavit; ut consuetis utens verbis ad audiendum alliceret imperitum vulgus, quod post istam introductionem facile posset etiam alteriora sensa in Scripturis occultata intellectu assequi. Etenim vel homini e vulgo Scripturas legenti manifestum fit, multa in iis esse altioris sententiæ quam quæ primum deprehenditur, si modo illis perscrutandis nos dedimus, et altiorem illam sententiam eo evidentiorem fieri, quo plus operæ ac studii in ea exquirenda impenditur.

LXI. Ex his efficitur id quod rusticius, ut Celso videtur, dixit Jesus: « Percutienti te in maxillam, præbe et alteram: et ei qui vult tecum judicio contendere et tunicam tuam tollere, dimitte et pallium[1], » plus utilitatis ad vitam attulisse, sic enuntiatum, quam idem in Critone dictum a Platone, quem nedum intelligere possint idiotæ, vix illum intelligunt ii, qui liberalibus disciplinis instructi ad celebrem Græcorum philosophiam accedunt. Considerandum præterea præceptum de patientia humilibus verbis non depravari; proinde meram esse Celsi calumniam quod ait: « Sed de iis et aliis, quæ depravant, hæc sufficiant. » Quisquis plura desideraverit, facile ipse cognoscet. »

LXII. Age nunc[2], videamus quæ sequuntur. Sic ille: « Nunc ad alia. Ferre non possunt templa, aras, simulacra. » Sed neque Scythæ, neque Nomades in Libya, neque » Seres nullius Dei cultores, neque gentes aliæ impiæ et » barbaræ. In hac Persas versari sententia, testatur Hero-

[1] Matth. v, 5, 39.
[2] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 256 et seqq.

dotus his verbis : — « Scio Persas his uti legibus : simulacra, aras, templa construi nulla eorum lex jubet, imo « apud eos habentur stulti qui hæc construunt. Cujus rei « ratio est mea quidem sententia, quod deos ex hominibus « ortos non arbitrentur, ut Græci[1]. » — Heraclitus quoque » sic alicubi loquitur : — « Et illis simulacris preces offerunt, « quasi si quis cum parietibus colloquium haberet, ignarus « quid sint dii, quid sint heroes. » — Et quid illi nos do» cent Heraclitea sententia sapientius? Ille clam subindicat » stultum esse preces ferre simulacris, nisi cognoscatur quid » sint dii, quid heroes. Sic Heraclitus, illi vero nulla ex» ceptione simulacra contemnunt. Si ideo, quod nec lapis, » nec lignum, nec æs, nec aurum quod hic aut ille expolivit, » Deus esse possit, ridicula hæc sapientia. Ecquis enim nisi » prorsus desipiat, hæc deos esse judicet, non vero dona » diis consecrata eorumque simulacra? Sin putant neque » imagines esse deorum, siquidem alia sit deorum forma, id » quod et Persis visum est, se ipsi imprudentes condem» nant. Aiunt enim Deum hominem fecisse propriam ima» ginem, et forma sibi ipsi similem. Sed concedent quidem » simulacra illa quorumdam cultui destinata esse, sive illi » similes, sive dissimiles forma sint. At negabunt deos esse » quibus illa eriguntur, et dæmones esse affirmabunt, di» centque nefas esse Dei cultori ullum dæmonibus cultum » tribuere. »

LXIII. Ad hæc dicendum, si Scythæ, Nomades in Libya, Seres quibus ait Celsus nullos esse Deos, si aliæ gentes impiæ et barbaræ, si Persæ ipsi non templa, non altaria, non simulacra ferunt; non idcirco eamdem illis esse res hujusmodi non ferendi rationem atque nobis. Inquirendum enim est quibus dogmatibus ad rejicienda templa et simulacra impulsi fuerint ii, qui illa non ferunt : ut, si quis

[1] Herodot., lib. I.

» incensum in conspectu tuo[1]. » Statuæ vero et dona Deo convenientia non ea sunt quæ mechanici fabricant; sed quæ a Dei verbo formata et expolita sunt intra nos : virtutes videlicet, quibus imitamur « Primogenitum omnis creatu» ræ[2], » in quo justitiæ, temperantiæ, fortitudinis, sapientiæ, pietatis et reliquarum virtutum exempla sunt. Quisquis igitur verbo divino parens, temperantiam, justitiam, fortitudinem, sapientiam, pietatem cæterasque virtutes sibi comparavit, in eo sunt statuæ, quibus persuasum nobis est honorari debere omnium statuarum exemplar, Dei invisibilis imaginem, Unigenitum Deum. Sed et « qui expoliantes » veterem hominem cum actibus suis et induentes novum, » eum qui renovatur in agnitionem secundum imaginem ejus » qui creavit illum[3], » id assecuti sunt ut sint secundum imaginem Creatoris, ii in se simulacra faciunt, qualia summus Deus postulat. Verum ut inter simulacrorum artifices alii opus admirabiliter perficiunt, ut Phidias et Polycletus et pictores Zeuxis et Apelles; alii imperfectius illis simulacra faciunt, alii adhuc istis minus sunt periti, et in summa magno discrimine simulacra et imagines fiunt; *sic sunt quidam*, qui summi Dei simulacra melius et perfecte faciant; ita ut Jupiter Olympius a Phidia fabrefactus ne comparari quidem possit ad eum, qui secundum imaginem Dei creatoris constructus est. Omnibus vero quæ in rebus creatis sunt, longe perfectius simulacrum et excellentius in Salvatore nostro est qui dicit, *Pater in me.*

XVIII. Est etiam in singulis justis, illum hac in re quoad possunt imitantibus, simulacrum secundum imaginem Conditoris : quod simulacrum efformant, cum Deum puro corde contemplantur, Deique imitatores fiunt. In summa Christiani omnes altaria et simulacra extruere conantur, cujusmodi a nobis explicata sunt, non inanima et sensu

[1] Psalm. CXL, 2. — [2] Coloss. I, 15. — [3] Id. III, 9, 10.

qui ipsi serviunt, ut eruditos Deo et Patri tradat, factos ;num Deo dignum. Sed et se segregant et separant ab eis, i a civitate Dei alieni sunt et a fœderibus ejus exclusi[1]; scilicet quasi cœlorum cives vivant, « accedentes ad Deum iventem, et civitatem Dei, Jerusalem cœlestem, et mulorum Angelorum millium frequentiam et Ecclesiam prinitivorum qui conscripti sunt in cœlis[2]. »

VI. Neque etiam propterea refugimus a colendo alio quam ›eo per Verbum et veritatem ejus, quod Deus detrimentum ateretur, quemadmodum homo videtur lædi, cum alteri ervit is qui ipsi servit : sed ne nos ipsi lædamur, nos a porione Dei separantes, in qua ejus beatitudini convenienter ivimus, excellenti adoptionis spiritu animati : qui spiritus in cœlestis patris filiis non verbo sed reipsa secreto clamat, « Abba Pater[3]. » Ac Lacedæmoniorum quidem legati Persarum regem, licet vim satellites ejus inferrent, non adoraverunt, reveriti unum suum Dominum, nempe Lycurgi legem : qui vero multo præstantiore et diviniore « le» gatione funguntur pro Christo[4], » illi nec Persarum, nec Græcorum, nec Ægyptiorum principem adoraverint, nec ullum cujuslibet gentis, etiamsi dæmones principum satellites et ministri id facere cogant, et optimæ legum quæ in terra sint nuntium remittere persuadeant. Dominus enim illorum, qui « pro Christo legatione funguntur[5], » Christus est cujus legati sunt, quique « in principio Verbum erat, et » apud Deum erat, et Deus erat[6]. »

VII. Deinde quoniam Celsus altiorem quam putat, de heroibus et quibusdam dæmonibus quæstionem movet, cum, postquam de servitute erga homines dixit, « priorem herum » lædi, cum quis volens ipsi servire, servire vult et alteri, » addit idem sentiendum esse de heroibus et aliis hujus-

[1] Eph. II, 12. Philipp. III, 20. — [2] Hebr. XII, 22 et 23. — [3] Rom. III, 15. — [4] 2 Cor. v, 20. — [5] Ibid. — [6] Joan. I, 1.

illud construxerat, dixit illis : « Solvite templum hoc et in » tribus diebus excitabo illud. Hoc autem dicebat de tem » plo corporis sui[1]. » Sed et Scriptura sacra, ubi resurrectionis mysterium docet eos qui divinis sermonibus præbere aures possunt divinas, ait destructum templum reædificatum iri lapidibus vivis iisque pretiosissimis. Quo indicat unumquemque eorum, qui verbo Dei eruditi in eadem pietatis officia conspirant, pretiosum esse totius templi Dei lapidem. Quamobrem Petrus : « Vos autem, *inquit*, ædificamini lapides vivi, domus spiritualis, sacerdotium sanctum, » offerre spirituales hostias, acceptabiles Deo per Jesum » Christum[2]; » et Paulus : « Ædificati super fundamentum » Apostolorum et Prophetarum, ipso summo angulari la» pide Christo Jesu Domino nostro[3]. » Arcanum etiam hujusmodi sensum habent Esaiæ verba quasi ad *Jerusalem* directa. Hæc illa sunt : « Ecce præparo tibi carbunculum » lapidem tuum, et fundamenta tua sapphirum, et ponam » jaspidem propugnacula tua et portas tuas lapides crystal» linos, et circuitum tuum lapides desiderabiles, et omnes » filios tuos doctos a Deo, et in multa pace pueros tuos, et » in justitia ædificaberis[4]. »

XX. Igitur inter justos alii sunt carbunculus, alii sapphirus, alii jaspis, alii crystallus, sicque omne electorum et pretiosorum lapidum genus justi sunt. Quomodo autem intelligendi sint lapides, quænam eorum natura sit, ad quas animas referri possit pretiosi lapidis nomen, non præsentis temporis est explicare. Tantum oportuit paucis admonere quo intellectu apud nos templa dicantur, et quid unum illud templum Dei ex pretiosis lapidibus constructum significet. Quemadmodum enim si singuli in suis quisque urbibus propter vulgo recepta templa alios præ se contem-

[1] Joan. II, 19, 21. — [2] I Petr. II, 5. — [3] Ephes. II, 20. — [4] Isai. LIV, 11, 12, 13, 14.

aliud eorum quæ in universo sunt coleres : » quo innuit nos colendo Deo duci absque ullo detrimento ad cultum cujuslibet rei quæ pertineat ad Deum. Sed quasi sensisset id quod dixit non esse sanum, « Nam si quid aliud eorum quæ in hoc » universo sunt coleres; » mox redit ad se, et dictum corrigens, « Non licet, *inquit*, quempiam coli, nisi cui istud a » Deo datum est. » Verum de cultis illis aut diis aut dæmonibus, aut etiam heroibus, Celsum interrogemus : unde probaveris, o bone! illis, ut colerentur, datum esse a Deo, non vero ab hominibus, qui ignorantia errabant et inscientia, quique ab illo exciderant cui cultus proprie defertur? Adriani coluntur Amasii, ut paulo ante dixisti, Celse; at profecto non affirmaveris Antinoo datum a summo Deo fuisse ut coleretur. Idem de aliis dicemus petemusque ut demonstret illis, ut colantur, a summo Deo datum fuisse. Quod si a nobis quid simile de Jesu postulet, probabimus datum illi a Deo fuisse ut coleretur, « Ut omnes honorificent Filium si» cut honorificant Patrem[1]. » Nam prophetiæ omnes antequam nasceretur editæ, cultum illius commendabant. Sed et miracula quæ fecit non arte magica, ut existimat Celsus, sed divinitate a Prophetis prædicta, a Deo testimonium habuerunt, ut qui Filium, qui Verbum est, colit, is cum nihil contra rationem faciat, ex illius cultu utilitatem percipiat; et qui colit illum qui est veritas, is ex veritatis cultu melior fiat. Quod idem dicendum de cultu sapientiæ et justitiæ et omnium quæ filium Dei esse testantur divinæ Scripturæ.

X. Jam vero Filii Dei æque ac Dei et Patris cultum in integra vita positum esse, vide an doceat hic locus : « Qui in lege » gloriaris, per prævaricationem legis Deum inhonoras[2] : » et iste : « Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, » qui filium Dei conculcaverit, et sanguinem testamenti pol» lutum duxerit, in quo sanctificatus est, et spiritui gratiæ

[1] Joan. v, 23. — [2] Rom. II, 23.

» contumeliam fecerit[1]? » Nam si prævaricationem legis inhonorat Deum is qui legem violat, et si, conculcato verbo, filius conculcatur; evidens est Deum honorari ab illo qui legem servat, et Deum coli ab eo, qui Verbo Dei ornatus convenienter præceptis ejus vivit. Si novisset Celsus quinam ad Deum pertineant, et solos esse sapientes; quinam vero ab illo alieni sint, et solos esse malos qui nunquam ad suspiciendam virtutem propendent, certe intellexisset quid sibi velit istud : « Quisquis honorat et colit omnes qui » ad illum pertinent, quid ille contristat Deum ad quem omnes pertinent? »

XI. Subdit : « Qui de Deo loquens affirmat unum esse qui » Dominus vocetur, is impie facit. Dividit enim Dei regnum, » et seditionem inducit, quasi factio esset et aliquis alius Deo » adversarius. » Verum hæc locum haberent, si mathematicis demonstrationibus probaret illos, qui a gentibus ut dii coluntur, revera deos esse, non autem improbos dæmones esse illos, qui circa statuas, templa et altaria versari creduntur. At nos illud Dei regnum voce et scripto a nostris perpetuo prædicatum et intelligere optamus, et tales effici, ut solum Deum habeamus regem, et regnum Dei nostrum fiat. Ille vero qui nos docet multos venerari deos, non Dei regnum, si constare sibi voluisset, sed regnum deorum appellare debuit. Nec igitur est apud Deum aliqua factio, nec ullus Deus illi adversarius est : quanquam quidam veluti Gigantes et Titanes, pro sua nequitia contra Deum pugnare velint cum Celso et aliis qui bellum indicunt et illi qui Jesum innumeris testimoniis approbavit, et illi, qui pro salute nostri generis se, qui erat Verbum, universo mundo præsentem exhibuit, prout quisque capere poterat.

XII. In iis quæ sequuntur fortasse suspicari quis posset aliquid contra nos probabile dici : « Si nullum, *inquit*, alium

[1] Hebr. x, 29.

Deum colerent isti, quam unum Deum, esset illis fortasse contra alios valida ratio. Nunc autem, cum hominem nuperrime exortum supra modum colunt, nihil tamen in Deum peccare se putant, licet ejus ministrum colant. » Ad hoc etiam respondendum, si Celso perspectum fuisset istud, « Ego et pater unum sumus[1], » et hoc aliud quod Filius Dei inter precandum dixit, « Sicut ego et tu unum sumus[2], » non sibi eum inducturum fuisse in animum, alium a nobis quam summum Deum coli. Nam « pater, *inquit*, in me et ego in patre[3]. » Quod si quis ex his verebitur ne ad illos transfugiamus, qui patrem et filium duas hypostases esse negant, advertat animum ad istud : « Erat omnium credentium cor unum et anima una[4], » ut intelligat quid sibi velit hoc : « Ego et pater unum sumus[5]. » Unum igitur Deum, ut explicavi, Patrem et Filium colimus, atque adeo nobis manet contra alios valida ratio; neque hominem nuperrime exortum et qui antea non erat, summa veneratione prosequimur. Credimus enim dicenti, « Antequam Abraham fieret, ego sum[6]; *et*, Ego sum Veritas[7]. » Neque quisquam nostrum tam abjecti ingenii est ut existimet substantiam veritatis non ante tempora illa fuisse, quibus Christus visus est. Colimus igitur patrem veritatis et filium veritatem, quæ duæ res sunt quoad hypostasim, una vero consensione et concordia et voluntatis identitate : ita ut qui vidit Filium, qui est « splendor gloriæ et figura substantiæ[8] » Dei, is in illo, qui Dei imago est, viderit et patrem.

XIII. Deinde putat « ex eo, quod cum Deo filium ejus colamus, consequens esse ut non Deum solum, sed etiam ejus ministros colendos esse sentiamus. » Si intellexisset quinam sint post Dei Unigenitum vere ministri Dei, ut Gabriel, Michael, et alii Angeli atque Archangeli, et eos colendos esse

[1] Joan. x, 30. — [2] Id. xvii, 22. [3] Id. xiv, 11; xvii, 21. — [4] Act. iv, 32. [5] Joan. x, 30. — [6] Id. viii, 58. — [7] Id. xiv, 6. — [8] Hebr. i, 3.

» tras[1], » et si quid his est simile. Neque enim fieri potest ut homo ex duplici parte constans et in quo « caro concupiscit » adversus spiritum et spiritus adversus carnem[2], » totus festum agat. Nam si spiritu festum agit, affliget corpus quod prudentia carnis impedit quominus cum spiritu festum agat: aut si festum agat secundum carnem festum agere secundum spiritum non potest. Sed hæc de festis dixisse satis in præsentia sit.

XXIV. Jam videamus quibus verbis nos hortetur Celsus ad utendum idolothytis, et ut sacrificiis publicis intersimus quæ publicis in festis fieri solemne est. Sic ille: « Si nihil » idola sunt, quid incommodi est publicis adesse conviviis? » Sin dæmones quidam sunt, dubio procul et hi Dei sunt, » quibus et credendum est, et litandum juxta leges, et pre» ces offerendæ ut propitii sint. » In hæc operæ pretium fuerit totum illum locum primæ ad Corinthios Epistolæ legere et explicare[3], ubi Paulus de idolothytis sermonem facit. Illic occupans istud, nihil esse in mundo idolum, probat quam noxium sit idolothytis uti, ostenditque iis qui ipsius hac de re verba capere possunt, pejus quid homicidio facere eum, qui idolothytorum fit particeps, cum suos fratres interficiat, propter quos Christus mortuus est. Deinde ponens hostias mactari dæmoniis, planum facit socios fieri dæmoniorum, qui mensam dæmoniorum participant, et fieri non posse, ut idem sit et mensæ Domini et mensæ dæmoniorum particeps. Quoniam vero hujus de hac re ad Corinthios epistolæ explicatio tractatu integro opus haberet qui hanc materiam pluribus enodaret, satis erunt nobis pauca illa quæ respondimus, quæque si quis perpenderit, intelliget, etiamsi nihil idola sint, nihilominus perniciosum esse publicis idolorum epulis vesci. Satis etiam a nobis probatum est, quamvis dæmones quidam sint quibus hostiæ

[1] Levit. XVI, 29. — [2] Galat. V, 17. — [3] I Cor. VIII, 4, 11.

» lum sine macula Dei majestatis et imaginem bonitatis il» lius[1], » scimus hunc filium ex illo esse, et illum hujus esse patrem. Quæ doctrina nihil absurdi habet, neque Deum dedecet, qui talem sibi filium unigenitum generavit: nec nobis persuaserit non esse ingeniti Dei et patris talem filium. Si quosdam audivit Celsus, qui Dei filium negarent esse filium ejus a quo hoc universum creatum est, ipse viderit, viderint et illi qui assensum ejusmodi doctrinæ præbuerunt. Non igitur seditionis dux Jesus, sed omnis pacis; quippe qui discipulis dixit: « Pacem relinquo vobis, pacem » meam do vobis[2]. » Deinde cum sciret mundi et non Dei fore homines qui bellum nobis indicerent, addit: « Non quo» modo mundus dat pacem, ego do vobis pacem. » In illo autem nostram fiduciam ponimus, etiamsi in mundo prematur: dixit enim: « In mundo pressuram habebitis, se[d] » confidite, ego vici mundum[3]. » Ille est quem dicimus esse Dei filium, Dei, inquam, quem veneramur maxime, ut Celsi verbis utar, et filium ejus a patre quam maxime elatum fuisse cognoscimus. Volo autem in credentium multitudine esse quosdam qui diversam ab aliis sententiam sequentes temere affirment Salvatorem esse summum Deum: at nos nihil simile, qui credimus dicenti: « Pater qui misit » me, major me est[4]. » Quare quem nunc vocamus patrem, eum non, ut Celsus calumniatur, Dei Filio subjicimus.

XV. Sic postea Celsus: « Ut hæc a scopo non aberrare » demonstrem, utar illorum ipsorum verbis; ita enim illi » alicubi in Dialogo cœlesti: — « Si filius fortior est Deo, et « dominus ejus est filius hominis, ecquis alius dominus erit « Dei, penes quem sunt omnia? Quomodo multi circa pu« teum, et nullus in puteum descendit? Cur tantum itineris « emensus timidus es? Erras, adest enim mihi audacia et gla-

[1] Hebr. I, 3. Sap. VII, 25, 26. — [2] Joan. XIV, 14, 27. — [3] Id. XVI, 33. — [4] Id. XIV, 28.

vis ad id Celsus nos hortetur : imo moriendum potius, quam dæmonibus morem gerere, nec quidquam est quod potius perferre non debeat is, qui Deo credit. Sic neque litandum est dæmonibus. Non enim eis potest litari, qui mali sunt et hominibus noxii. Præterea ecquæ sunt leges secundum quas Celsus vellet ut dæmonibus litaremus? Si enim leges intelligit in civitatibus constitutas; ostendat illas divinis legibus consonare. Sin id non potest, cum plerumque sibi invicem non consentiant multarum civitatum leges, evidens fit aut leges proprie non esse, aut esse improborum leges quibus non parendum est : nam « oportet magis obedire Deo quam hominibus[1]. » Procul etiam sit a nobis istud Celsi consilium dicentis, orandos esse dæmones. Huic ne minimum quidem aures præbendæ sunt. Soli summo Deo preces ferre oportet et unigenito et primogenito omnis creaturæ, Verbo Dei, et ab hoc postulandum, ut, postquam ad eum preces nostræ pervenerunt, illas ipse tanquam summus sacerdos perferat ad deum suum et Deum nostrum, ad patrem suum et patrem eorum qui vitam ex Dei verbo componunt. Quemadmodum autem illos homines, qui nos vellent vivendo suam nequitiam imitari, nec ulli eorum faverent qui aliam ac ipsi sectarentur viam, nollemus habere benevolos, quia hæc eorum benevolentia nos inimicos Deo faceret, qui, ut videtur, non esset benevolus hujusmodi homines benevolos habere volentibus; sic qui cognoscunt quæ dæmonum natura, quæ voluntas, quæ malitia sit, illi nunquam dæmonum benevolentiam sibi comparare voluerint.

XXVII. Neque enim, etiamsi non ipsis benevoli sint dæmones, quidquam ab illis pati possunt. Hos quippe custodit summus Deus ipsorum pietati benevolus, qui et divinos suos Angelos eorum custodiæ præficit, quos custodia dignos

[1] Act. v, 29.

et suo imperio subdat. Ex nobis igitur falsum est hoc quod Celsus quasi unum e nostris dogmatibus adducit : « Ecquis » alius dominus erit ejus, penes quem sunt omnia? »

XVI. Deinde res, opinor, rursus confundens ex alia hæresi mutuatur istud : « Quomodo multi circa puteum, et nullus » in puteum descendit? » Et hoc : « Cur tantum itineris emen- » sus timidus es? Erras. » Et, « Est enim mihi audacia et gla- » dius. » Quorum nihil nos, qui ad Ecclesiam a solo Christo nomen habentem pertinemus, verum esse dicimus. Hæc præfatus addit quæ sibi existimat esse consentanea, sed quæ nihil ad nos attinent. Nobis enim propositum est non quemdam colere Deum quem supponeremus, sed eum qui hoc Universum condidit et quidquid nec sentitur nec monstratur. Viderint illi, qui viam aliam aliasque semitas ingrediuntur, quique hunc negantes, alium recens confictum et nomine tantum Deum venerantur quasi conditore præstantiorem, et si qui sunt alii qui dicant Filium fortiorem esse et dominum ejus penes quem sunt omnia. Quod spectat ad istud præceptum, non duobus dominis serviendum esse, jam diximus quid ea de re nobis videatur : cum videlicet ostendimus Jesum et Dominum nullam esse seditionis causam illis, qui supra omnem dominum erigere se profitentes, soli illi Domino serviunt, qui Dei Filius et Verbum est.

XVII. Post hæc[1] ait Celsus, « nos ab altaribus, statuis, » templis erigendis abhorrere, quia hæc, ut putat, occultæ » et arcanæ societatis tessera est de qua inter nos convenit.» Scilicet non vidit apud nos animum cujusque justi ipsi esse altare, ex quo vere et spiritaliter boni odoris suffitus emittuntur, preces dico a pura conscientia oblatas. Unde in Apocalypsi Joannis : « Odoramenta autem sunt orationes » sanctorum[2], » et apud Psaltem : « Fiat oratio mea sicut

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 261 et seqq.

[2] Apoc. V, 8.

» quo frater tuus offenditur[1]. » Et rursus : « Noli cibo tuo » illum perdere, pro quo Christus mortuus est[2] : » et iterum : « Si esca scandalizat fratrem meum, non manducabo car- » nem in æternum, ne fratrem meum scandalizem[3]. »

XXIX. Sciendum tamen est Judæos, qui Moysis legem intelligi a se putant, id de cibis observare, ut vescantur quidem illis quos puros esse existimant, ab impuris vero abstineant; præterea ut nec ex animantis sanguine nec ex pecude a feris dilaniata alimentum sumant, nec ex aliis, de quibus longus fieri sermo posset ac proinde hoc loco minime tempestivus : sed Jesus, cum vellet sua doctrina ad purám pietatem omnes homines provocare, cavit ne difficiliores de cibis leges multos ex iis morarentur, quorum moríbus corrigendis Christianismus prodesse posset. Unde hæc ejus documenta : « Non quæ intrant in os coinquinant » hominem, sed quæ procedunt ex ore. Nam quæ *in os in-* » trant, *inquit*, in ventrem vadunt et in secessum emittun- » tur; quæ autem procedunt de ore, sunt cogitationes malæ » quæ proferuntur, homicidia, adulteria, fornicationes, » furta, falsa testimonia, blasphemiæ[4]. » Hæc etiam ait Paulus : « Esca nos non commendat Deo; neque enim si man- » ducaverimus, abundabimus; neque si non manducaveri- » mus, deficiemus[5] : » Quoniam vero nonnihil obscuritatis hæc habebant nisi adderetur explicatio, visum est Apostolis Jesu, et Presbyteris Antiochiæ in unum congregatis, et, ut ipsi loquuntur, Spiritui sancto[6], scribere ad eos, qui ex gentibus crediderant, epistolam, quæ vetaret tantum ex iis rebus vesci, quarum, inquiebant, abstinentia necessaria erat. Sunt autem istæ, idolothyta, suffocatum et sanguis.

XXX. Namque idolothytum dæmoniis immolatur, et hominem Dei non oportet mensæ dæmoniorum fieri parti-

[1] Rom. XIV, 21. — [2] Ibid. 15. — [3] I Cor. VIII, 13. — [4] Matth. XV, 11, 17, 19. — [5] I Cor. VIII, 8. — [6] Act. XV, 28.

privata, non gulosorum dæmonum rebus inanimis deditorum receptacula, sed idonea ad recipiendum Dei spiritum qui in dictis virtutum simulacris et anima ad imaginem creatoris conformata tanquam in propriis inhabitat : sic et Christi spiritus insidet suis, ut ita loquar, conformibus. Atque hæc docere volens Dei Verbum, Deum nobis exhibet hæc justis pollicentem : « Inhabitabo in illis et ambulabo » inter illos, et ero Deus illorum iique erunt populus meus[1]; » et Salvatorem : « Si quis audierit verba mea, et fecerit ea, » ego et pater meus veniemus ad illum, et mansionem apud » eum faciemus[2]. » Conferat igitur, quisquis voluerit, altaria, de quibus sermonem feci, cum altaribus de quibus Celsus; et simulacra in eorum qui summum Deum pie colunt animis collocata, cum Phidiæ, Polycleti similiumque simulacris; tum perspicue videbit hæc quidem inanima esse et injuriis temporum obnoxia; illa vero in immortali anima permanere, quamdiu ea in se permanere vult anima ratione prædita.

XIX. Nunc si templa templis comparari oportet, ut probemus Celsi fautoribus minime nos abhorrere ab erigendis templis, quæ altaribus et simulacris a nobis expositis conveniant, sed nolle tantum inanima et mortua ædificare templa illi, qui omnis vitæ auctor est; audiat qui vult quomodo doceamur corpora nostra Dei esse templum[3], et si quis libidine aut peccato Dei templum violaverit, eum disperditum iri, ut vere impium in verum templum. Omnium autem templorum hoc sensu acceptorum optimum et præstantissimum fuit purum et sanctum Salvatoris nostri Jesu Christi corpus : qui, cum nosset impios templo Dei, qui in ipso erat, insidias parare posse, non ita tamen ut voluntas insidiantium futura esset fortior divinitate quæ templum

[1] 2 Cor. VI, 16. Levit. XXVI, 12. — [2] Joan. XIV, 23. — [3] 1 Cor. III, 16, 17; VI, 19.

obre usam hujusmodi instrumento. Quomodo autem resurgant mortui; quale corpus induti veniant, hæc supra paucis, ut hujus scriptionis ratio postulabat, explicavimus.

XXXI. Ponit postea Celsus id quod et Judæi et Christiani una voce prædicant, cum rationem reddentes cur ab idolothytis abstineant, aiunt cum dæmonibus epulari non debere eos, qui supremo Deo consecrantur. Quam in rem affert quæ retulimus. Nos certe, quod spectat ad cibum potumque, non aliam cum dæmonibus epulandi rationem cognoscimus, quam cum comeduntur carnes quæ in sacrificiis, ut multi vocant, immolantur, et bibitur vinum quod dæmoniis libatum est: at Celsus cum dæmonibus accumbi epulis existimat, sive fruges edantur, sive quolibet modo bibatur vinum, sive fructus gustentur, sive etiam aqua sola hauriatur; hoc ipsum ait esse epulari cum dæmonibus. Addit aërem ipsum, qui respiratur, a quibusdam accipi dæmonibus; quandoquidem illum aërem animantibus suppeditant dæmones illi, qui aëri præsunt. Huic Celsi sententiæ assentiatur qui voluerit, et probet non Angelos Dei potius quam dæmones, quorum genus omne malum est, prædictis omnibus moderandis præpositos esse. Nos vero dicimus sine præsidio invisibilium, ut ita loquar, agricolarum aliorumque administratorum, qui non solum terræ proventibus, sed etiam aquæ et aëri provident, terram non ea ferre quæ natura regi dicuntur, aquam in fontibus et fluviis ultro nascentibus non irrigare et fluere, aërem non servari incorruptum vitamque ipsum respirantibus non impertire; sed administratores illos invisibiles non dicimus esse dæmones. Et, si quid audacter dicere oporteat, si quas hisce in rebus partes habeant dæmones, dicemus illis famem, arborum vitiumque sterilitatem, immodicos calores, aëris corruptionem ad perniciem fructibus afferendam mortemque interdum animantibus et pestem hominibus inferendam tribui opor-

rerent, qui se pulchriora habere gloriarentur, ii suorum elegantiam describerent ut ea quæ alii habent, inferiora esse arguerent; sic nos, iis qui nos criminantur quod Deum in templis sensus expertibus adorari non oportere sentiamus, ea quæ apud nos templa sunt opponimus, et ostendimus iis qui non sunt et ipsi sensus expertes suisque diis hac in re similes, nullam esse simulacra nostra inter et gentium simulacra comparationem; nec altaria et odoramenta nostra, ut sic loquar, cum iis quæ apud illas sunt, altaribus, adipe et sanguine; neque exposita a nobis templa conferri posse cum deorum sensu privatorum templis, quæ homines sensu vacui admirantur: quippe quibus ne in mentem quidem venit divinum esse sensum quo quis Deum sentit, nec non simulacra, templa, et altaria quæ Deo conveniunt. Non igitur ab altaribus, simulacris, et templis erigendis propterea abhorremus, quod hæc sit occultæ atque arcanæ societatis tessera, de qua inter nos conveniat; sed quia, postquam per Jesu doctrinam invenimus colendi Dei rationem, fugimus quidquid vana pietatis specie impios facit eos qui a cultu per Jesum Christum constituto recedunt (1). Est enim ille solus veritatis via, ut qui vere dixit: « Ego sum » via, veritas, et vita[1]. »

XXI. Jam videamus, quæ Celsus postea de Deo dicat, et quomodo nos hortetur ad utendum iis, quæ re quidem vera idolis, aut, ut ita loquar, dæmoniis oblata sunt, sed quæ ipse, ignarus quid sit divinitas et quæ sint victimæ illi acceptæ, sacras victimas vocaverit. Ejus verba sic habent: « Deus omnium communis est, bonus, nullius rei indigens, » nulla invidia. Quid igitur vetat quin illi, qui ei maxime » consecrantur, festis publicis intersint[2]? » Nescio quomodo in animum induxerit, ex eo quod bonus, nullius rei indi-

[1] Joan. XIV, 6.

[2] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 262 et seqq.

tur; sed potius cum divinis Angelis, quibus horum omnium cura mandata est, quique veluti vocantur ad mensam pii hominis, obsequentis sermoni qui docet: « Sive manducatis, sive bibitis, sive quid aliud facitis, omnia in gloriam » Dei facite[1]. » Et rursus alio in loco scriptum est: « Omnia » in nomine Dei facite[2]. » Ergo cum in gloriam Dei manducamus, bibimus, respiramus, et in omnibus rationi paremus, nullo cum dæmone, sed cum divinis Angelis epulamur. Nam omnis creatura Dei bona est « et nihil rejiciendum » quod cum gratiarum actione percipitur: sanctificatur enim » per verbum Dei et orationem[3]. » Atqui nec bona esset, nec posset sanctificari, si horum cura, ut putat Celsus, dæmonibus fuisset commissa.

XXXIII. Ex his palam est jam a nobis occursum esse iis, quæ postea dicit his ipsis verbis: « Aut igitur non vivendum » omnino, nec in hanc vitam veniendum est, aut venientem » his conditionibus oportet dæmonibus, qui terrenis rebus » præsunt, gratias agere, primitias et preces, quamdiu vivemus, offerre, ut illos beneficos experiamur. » Vivendum certe nobis et ex Verbi Dei præscripto vivendum, quantum possibile est et quantum ex illius præscripto vivere datur. Datur autem, cum sive manducemus, sive bibamus, omnia in gloriam Dei facimus: neque etiam recusandum nobis est uti rebus propter nos creatis, gratias agendo Creatori. Atque his potius conditionibus, quam eis, quibus Celsus existimat, Deus nos in hanc vitam produxit. Nec sane dæmonibus, sed summo Deo subditi sumus per Jesum Christum, qui nos ad illum adduxit. Neque vero ex Dei legibus ullus dæmon rebus terrenis præsidet; sed pro sua impietate quædam fortasse sibi elegerunt loca ubi nulla est Dei vitæque Deo acceptæ cognitio, aut ubi multi sunt divinitatis hostes: forte etiam quoniam digni sunt qui malis præ-

[1] Coloss. III, 17. — [2] I Cor. x, 31. — [3] I Tim. IV, 4, 5.

celebratur[1]. Is etiam, qui cogitat Christum, quod Pascha nostrum est[2], immolatum esse et manducanda Verbi carne festum diem agi oportere, semper Pascha, quod transitum significat, celebrat; cogitatione, omni verbo, omnique opere ex hujus vitæ rebus ad Deum transiens et ad ejus civitatem properans. Præterea qui vere potest dicere: « Si» mul resurreximus cum Christo[3]; *et*: Corresuscitavit et » consedere fecit in cœlestibus in Christo[4]; » is semper est in diebus Pentecostes: præsertim cum ascendens in cœnaculum, ut Apostoli Jesu, precibus et orationi vacat[5], ut dignus vehementi illo spiritu e cœlo adveniente fiat[6], qui spiritus vi sua delet in hominibus malitiam et quidquid ex illa nascitur; ut etiam dignus fiat, cui Deus igneæ linguæ partem aliquam largiatur.

XXIII. Verum cum vulgus eorum qui credere videntur, non sit ejusmodi, sed aut nolit aut non possit omnes hujusmodi dies festos agere, indiget sensibilibus rebus quæ mysteriorum illorum memoriam renovent, ut ne prorsus effluant. Hæc opinor in animo habuisse Paulum, cum festum certis diebus præ cæteris recurrens appellavit *partem festi*[7]; quidus verbis subindicat vitam divino verbo semper consentaneam non in parte festi, sed in integro esse et nunquam deficiente festo. Rursus igitur ex iis quæ de nostris festis dicta sunt, considera, an nostra, si cum publicis ethnicorumque festis conferantur, non multo sanctiora sint illis publicis in quibus prudentia carnis festum agens ad ebrietatem lasciviamque magno fertur impetu. Longum esset nunc exponere, cur Dei lex doceat in festis diebus « panem » afflictionis[8] *edere et* azymos panes cum lactucis agresti» bus[9], » et qua de causa dicat, « Humiliate animas ves-

[1] I Cor. IX, 27.—[2] Id. V, 7.—[3] Coloss. III, 1. —[4] Ephes. II, 6.—[5] Act. I, 13, 14. —[6] Id. II, 2, 3. —[7] Coloss. II, 10. —[8] Deut. XVI, 3. —[9] Exod. XII, 8.

» tras[1], » et si quid his est simile. Neque enim fieri potest ut homo ex duplici parte constans et in quo « caro concupiscit » adversus spiritum et spiritus adversus carnem[2], » totus festum agat. Nam si spiritu festum agit, affliget corpus quod prudentia carnis impedit quominus cum spiritu festum agat: aut si festum agat secundum carnem festum agere secundum spiritum non potest. Sed hæc de festis dixisse satis in præsentia sit.

XXIV. Jam videamus quibus verbis nos hortetur Celsus ad utendum idolothytis, et ut sacrificiis publicis intersimus quæ publicis in festis fieri solemne est. Sic ille: « Si nihil » idola sunt, quid incommodi est publicis adesse conviviis? » Sin dæmones quidam sunt, dubio procul et hi Dei sunt, » quibus et credendum est, et litandum juxta leges, et pre» ces offerendæ ut propitii sint. » In hæc operæ pretium fuerit totum illum locum primæ ad Corinthios Epistolæ legere et explicare[3], ubi Paulus de idolothytis sermonem facit. Illic occupans istud, nihil esse in mundo idolum, probat quam noxium sit idolothytis uti, ostenditque iis qui ipsius hac de re verba capere possunt, pejus quid homicidio facere eum, qui idolothytorum fit particeps, cum suos fratres interficiat, propter quos Christus mortuus est. Deinde ponens hostias mactari dæmoniis, planum facit socios fieri dæmoniorum, qui mensam dæmoniorum participant, et fieri non posse, ut idem sit et mensæ Domini et mensæ dæmoniorum particeps. Quoniam vero hujus de hac re ad Corinthios epistolæ explicatio tractatu integro opus haberet qui hanc materiam pluribus enodaret, satis erunt nobis pauca illa quæ respondimus, quæque si quis perpenderit, intelliget, etiamsi nihil idola sint, nihilominus perniciosum esse publicis idolorum epulis vesci. Satis etiam a nobis probatum est, quamvis dæmones quidam sint quibus hostiæ

[1] Levit. xvi, 29. — [2] Galat. v, 17. — [3] I Cor. viii, 4, 11.

mactantur, nos tamen participes illarum fieri non debere; quippe qui quid mensam Domini inter et mensam dæmoniorum discriminis intersit cognoscimus, et propterea omnia facimus, ut semper simus mensæ Domini participes, omnique modo cavemus ne mensæ dæmoniorum participemus.

XXV. Quoniam vero ibidem ait Celsus, « Dæmones dei » esse, atque adeo illis credendum, litandum ex præscripto » legum, precesque offerendas esse ut propitii sint: » docendum est eos qui audire volent, res malas in Scriptura sacra nunquam dici ad Deum pertinere, utpote quas tanto Domino indignas judicat. Qua de causa nec homines omnes Dei homines vocantur [1], sed soli illi qui Deo digni sunt [2], quales erant Moyses et Elias [3], et si quis alius homo Dei appellatus est [4], aut similis fuit iis qui sic appellati sunt. Neque etiam omnes angeli dicuntur Angeli Dei esse, sed soli beati Angeli; qui autem ad vitia defecerunt, ii angeli diaboli vocantur: quemadmodum homines mali, homines peccati, filii perditionis, iniquitatis filii nominantur. Quoniam igitur ex hominibus alii boni sunt, alii mali, inde fit ut alii Dei, alii esse diaboli dicantur. Sed et ex Angelis, alii Dei esse, alii dicuntur esse mali: at dæmonum nullum est discrimen, omnes dicuntur esse mali. Falsum igitur affirmamus esse istud quod ait Celsus: « Si dæmones quidam » sunt, clarum est eos ad Deum pertinere: » aut probet, qui voluerit, discrimen quod Angelos inter et homines esse statuimus, nulla solida ratione niti; vel pari ratione idem discrimen inter dæmones posse constitui. Quod si fieri non potest, dæmones ad Deum non pertinere manifestum est. Nec enim princeps eorum Deus est, sed Beelzebul, ut divinæ Scripturæ docent [5].

XXVI. Neque etiam est fides habenda dæmonibus, quam-

[1] Deut. xxxiii, 1. — [2] 4 Reg. 1, 10. — [3] Luc. xii, 8. — [4] Matth. xxv, 41. — [5] Luc. xi, 15.

vis ad id Celsus nos hortetur : imo moriendum potius, quam dæmonibus morem gerere, nec quidquam est quod potius perferre non debeat is, qui Deo credit. Sic neque litandum est dæmonibus. Non enim eis potest litari, qui mali sunt et hominibus noxii. Præterea ecquæ sunt leges secundum quas Celsus vellet ut dæmonibus litaremus? Si enim leges intelligit in civitatibus constitutas; ostendat illas divinis legibus consonare. Sin id non potest, cum plerumque sibi invicem non consentiant multarum civitatum leges, evidens fit aut leges proprie non esse, aut esse improborum leges quibus non parendum est : nam « oportet magis obedire Deo quam hominibus[1]. » Procul etiam sit a nobis istud Celsi consilium dicentis, orandos esse dæmones. Huic ne minimum quidem aures præbendæ sunt. Soli summo Deo preces ferre oportet et unigenito et primogenito omnis creaturæ, Verbo Dei, et ab hoc postulandum, ut, postquam ad eum preces nostræ pervenerunt, illas ipse tanquam summus sacerdos perferat ad deum suum et Deum nostrum; ad patrem suum et patrem eorum qui vitam ex Dei verbo componunt. Quemadmodum autem illos homines, qui nos vellent vivendo suam nequitiam imitari, nec ulli eorum faverent qui aliam ac ipsi sectarentur viam, nollemus habere benevolos, quia hæc eorum benevolentia nos inimicos Deo faceret, qui, ut videtur, non esset benevolus hujusmodi homines benevolos habere volentibus; sic qui cognoscunt quæ dæmonum natura, quæ voluntas, quæ malitia sit, illi nunquam dæmonum benevolentiam sibi comparare voluerint.

XXVII. Neque enim, etiamsi non ipsis benevoli sint dæmones, quidquam ab illis pati possunt. Hos quippe custodit summus Deus ipsorum pietati benevolus, qui et divinos suos Angelos eorum custodiæ præficit, quos custodia dignos

[1] Act. v, 29.

videt, ut nihil illis dæmones noceant. Jam qui sibi summum Deum benevolum reddidit, tum sua pietate, tum quod susceperit Dominum Jesum magni consilii Dei Angelum[1], is, contentus Dei per Jesum Christum benevolentia, fidenter ut nihil passurus vel a toto dæmonum exercitu, dicere possit: « Dominus illuminatio mea et salvator meus, quem ti» mebo? Dominus protector vitæ meæ; a quo trepidabo[2]? » Dicet et istud: « Si consistant adversum me castra, non ti» mebit cor meum[3]. » Atque hæc in istud: « Si dæmones » quidam sunt, proculdubio et hi dei sunt, quibus et cre» dendum et litandum est ex præscripto legum, precesque » offerendæ ut benevoli sint. »

XXVIII. Nunc ea quæ sequuntur recitemus et rursus expendamus pro viribus. Sic loquitur: « Si quæ patriæ leges » illis vetant harumce victimarum participes fieri, prorsus » abstinendum etiam illis est omnium animalium esu. Quod » quidem et Pythagoræ placuit, quæ ejus erat in animam » et illius organa reverentia. Si, id quod aiunt, illis absti» nent, ne mensæ dæmoniorum accumbant, admiror illo» rum sapientiam, qui tandem animadverterunt se semper » cum dæmonibus epulari, et tunc solum id fugiunt, cum » victimam mactatam vident. Et fruges quas edunt, vinum » quod bibunt, fructus quos gustant, aqua ipsa quam hau» riunt, et aër quem respirant, nonne eorum singula a qui» busdam dæmonibus accipiunt, quibus singulis earum » rerum cura mandata est? » Hic nescio quomodo Celso consequens visum fuerit, ut quos dixit a quibusdam victimis abstinere patrio quodam instituto, ii omnium animalium esu abstinere debeant. Neque hoc dicimus, quasi Scriptura simile quid nobis non suggereret: nam ut nos ad puriorem tutioremque vitam hortetur, ait: « Bonum est » non manducare carnem, et non bibere vinum, neque in

[1] Isai. IX, 6. — [2] Psalm. XXVI, 1. — [3] Ibid. 3.

» quo frater tuus offenditur[1]. » Et rursus : « Noli cibo tuo » illum perdere, pro quo Christus mortuus est[2] : » et iterum : « Si esca scandalizat fratrem meum, non manducabo car- » nem in æternum, ne fratrem meum scandalizem[3]. »

XXIX. Sciendum tamen est Judæos, qui Moysis legem intelligi a se putant, id de cibis observare, ut vescantur quidem illis quos puros esse existimant, ab impuris vero abstineant ; præterea ut nec ex animantis sanguine nec ex pecude a feris dilaniata alimentum sumant, nec ex aliis, de quibus longus fieri sermo posset ac proinde hoc loco minime tempestivus : sed Jesus, cum vellet sua doctrina ad puram pietatem omnes homines provocare, cavit ne difficiliores de cibis leges multos ex iis morarentur, quorum moribus corrigendis Christianismus prodesse posset. Unde hæc ejus documenta : « Non quæ intrant in os coinquinant » hominem, sed quæ procedunt ex ore. Nam quæ in os in- » trant, *inquit*, in ventrem vadunt et in secessum emittun- » tur; quæ autem procedunt de ore, sunt cogitationes malæ » quæ proferuntur, homicidia, adulteria, fornicationes, » furta, falsa testimonia, blasphemiæ[4]. » Hæc etiam ait Paulus : « Esca nos non commendat Deo; neque enim si man- » ducaverimus, abundabimus; neque si non manducaveri- » mus, deficiemus[5] : » Quoniam vero nonnihil obscuritatis hæc habebant nisi adderetur explicatio, visum est Apostolis Jesu, et Presbyteris Antiochiæ in unum congregatis, et, ut ipsi loquuntur, Spiritui sancto[6], scribere ad eos, qui ex gentibus crediderant, epistolam, quæ vetaret tantum ex iis rebus vesci, quarum, inquiebant, abstinentia necessaria erat. Sunt autem istæ, idolothyta, suffocatum et sanguis.

XXX. Namque idolothytum dæmoniis immolatur, et hominem Dei non oportet mensæ dæmoniorum fieri parti-

[1] Rom. XIV, 21. — [2] Ibid. 15. — [3] I Cor. VIII, 13. — [4] Matth. XV, 17, 19. — [5] I Cor. VIII, 8. — [6] Act. XV, 28.

cipem. Ad suffocata quod attinet, cum sanguis ex eis non expressus fuerit et sanguinem ferant alimentum esse dæmonum qui partibus ex illo exhalantibus nutriuntur, illis interdicit nobis Scriptura, ut ne nos dæmonum cibo nutriamur. Fortasse enim, si suffocatis vesceremur, quidam hujusmodi spiritus eisdem nobiscum vescerentur. Jam vero ex iis quæ de suffocatis diximus, patet causa cur a sanguine abstineamus. Neque ineptum fuerit, dum in hunc locum dissero, meminisse pulcherrimi effati, quod in Sexti sententiis positum legunt etiam multi Christiani : « Vesci, *inquit*, animantibus, indifferens; abstinere, magis rationi consentaneum. » Non igitur simpliciter propter patrium aliquod institutum a victimis quæ diis, aut heroibus, aut dæmonibus offerentur, abstinemus, sed multis de causis, quarum nonnullas attulimus. Præterea non est abstinendum ab omnium animalium esu, quemadmodum ab omni vitio, et ab iis quæ ex vitio procedunt. Non solum autem esu animantium, sed quibuscumque etiam cibis abstinendum esset, si illorum usui adjunctum esset vitium aut quid ex vitio consequens. Abstinendum enim a ciborum usu, ad quem nos aut gulæ aut voluptatis studium compelleret, sine proposito sanitati corporis ejusque curationi consulendi. Neque vero censemus animam e corpore in corpus migrare, et eam ad brutarum usque animantium conditionem dejici. Non igitur, etiamsi interdum animantibus abstinemus, earum carnes aversamur eadem ratione qua Pythagoras. Apud nos enim sola anima ratione prædita in honore habetur, et ejus organa cum honore sepulturæ traduntur, ut nobis constitutum est. Neque enim decet animæ ratione participis domicilium indecore et ubicumque projici, ut brutorum animalium cadaver : præsertim cum qui honorant corpus, ubi anima ratione prædita habitavit, ii persuasum habeant hunc honorem redundare in eum, qui animam accepit pul-

pacificam, tranquillamque dedecet, cum didicerit nemini, quantumcumque malus sit, conviciari oportere, sive homo sit, sive dæmon.

XLII. Nescio autem quomodo Celsus imprudens eo prolapsus sit, ut quos paulo ante dæmones aut deos laudibus extulerat, eos nunc revera pessimos esse ostendat, ut qui puniant vindictæ studio potius, quam corrigendi animo, si quis illis conviciatur. Ait enim : « Qui si Baccho ipsi aut Herculi præsenti convitiatus esses, fortasse non lætus discessisses. » Qui voluerit explicet quomodo absens quidpiam audire possit; cur absit aliquando, aliquando adsit, et quid negotii urgeat dæmones ut e loco in locum transmigrent. Post hæc existimans corpus Jesu distentum et cruciatum, non autem ejus divinitatem a nobis Deum dici, sed pro Deo habitum fuisse quando distendebatur et cruciabatur, ait : « Sed qui præsentem tuum Deum distenderunt suppliciisque cruciaverunt, ob ejusmodi facinus nihil mali passi sunt. » Cum vero plura jam de iis quæ Jesus ut homo passus est, disseruerimus, hac de re nunc tacere libet, ne eadem sæpius iterare videamur. Quoniam vero ait[1] : « Neque longo post tempore quidquam mali passos esse qui Jesum supplicio affecerunt, » illi et omnibus discendi cupidis ostendemus urbem illam, ubi Judæorum populus Jesum cruci affigi postulavit his clamoribus : *Crucifige, crucifige eum!* et latronem seditionis et cædis reum propterea que conjectum in carcerem dimitti præoptavit, Jesum vero per invidiam traditum crucifigi, non diu post obsidione cinctam, et multo tempore expugnatam ita fuisse, ut a fundamentis eversa et deserta fuerit. Nam Deus hujus loci incolas judicavit indignos, qui vel communem vitam viverent : quanquam, ut quid incredibile dicam, illis pepercit, cum inimicis tradidit; quippe quos videret nulla re revocari posse

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 256 et seqq.

tere [1]. Horum omnium auctores sunt dæmones [2], qui tanquam carnifices divino quodam judicio accipiunt aliquando hæc omnia faciendi potestatem, sive ad homines, qui se totos vitiorum colluvioni dediderunt, convertendos; sive ad particeps rationis genus exercendum; ut qui hisce in calamitatibus pietatem servant, nec inde deteriores fiunt, sic tandem spectatoribus tam invisibilibus quam visibilibus, qui eorum habitum non videbant, manifesti fiant; qui vero contra se habent et intus vitia occultant, illi, quales sint, calamitatibus prodantur, tumque et se ipsi sentiant, et spectatoribus, ut sic loquar, manifesti fiant.

XXXII. Testatur autem Psaltes tristiora incommoda divino judicio a malis quibusdam Angelis importari. « Misit in » eos, *inquit*, iram indignationis suæ, indignationem et iram » et tribulationem, immissionem per Angelos malos [3]. » An autem quid aliud præter hæc fiat, cum licentiam accipiunt dæmones, qui quidem hæc semper facere volunt, at non semper possunt, quia prohibentur, expendat ille qui, quantum humana fert natura, potest intelligere quo divino judicio multæ animæ, relicto corpore, per vias acervatim currant, quæ certam ad mortem perducunt [4]. Magna enim sunt Dei judicia [4], et propter eorum magnitudinem illa corpori illigata mens non potest assequi [5]: unde cum difficilia explicatu sunt, tum ab imperitis animabus ne minimum quidem possunt intelligi. Atque hinc fit ut temerarii quidam, hæc ignorantes, temerario in divinitatem impetu invehantur, sicque impias augeant opiniones quæ providentiam tollunt. Non igitur a dæmonibus accipimus quidquid in usum hujus vitæ cedit, nos præsertim qui his rebus ea qua par est ratione uti didicimus. Neque cum dæmonibus epulantur, qui frugibus, vino, arborum fructibus, aqua, et aëre fruun-

[1] Prov. XVII, 11. — [2] Matth. VIII, 82. — [3] Psalm. LXVII, 49. — [4] Sap. XVII, 1. — [5] Psal. XXX, 7.

» conferre, optimum. Quanquam illi conviciatorem severe » puniunt, qui idcirco fugit et latitat, aut captus ad supplicium trahitur. » Dæmones igitur Christianos ulcisci putant non quia conviciantur, sed quia ipsos e simulacris et humanis tam corporibus quam animis expellunt. Quamvis enim rem non intelligeret, hoc loco tamen verum quid dixit. Verum enim est animas tum eorum qui Christianos condemnant, tum eorum qui illos produnt, tum denique eorum qui illis bellum indicere gloriantur, malis dæmonibus esse refertas.

XLIV. Sed cum animæ eorum qui Christianismi causa moriuntur magnaque cum gloria corpus relinquunt, potestatem dæmonum frangerent, insidiasque hominibus ab eis comparatas irritas redderent, eam ob rem, opinor, dæmones experientia docti se a martyribus veritatis vinci et superari, rursus vindicta uti timuerunt. Atque ita, donec molestiarum quas perpessi sunt obliviscantur, probabile est Christianis cum hoc mundo pacem esse futuram. Postquam autem collegerint potestatem, et nequitia occæcati rursus ulcisci se volent et Christianos insectari; rursus profligabuntur, rursus animæ piorum, qui pietatis causa corpus exuent, Mali exercitum debellabunt. Ego autem opinor dæmones quia sentiunt suam potestatem ab iis pessumdari qui victores morti occumbunt, illos vero qui pœnis superati cultum veri Dei ejurant, in ipsorum ditionem venire, idcirco cum Christianis manus conserere : quippe qui illorum confessione torquentur, abnegatione recreantur. Atque hujus rei vestigia videre est in ipsis judicibus qui, cum Christiani contumelias et tormenta magno animo perferunt, summopere dolent; triumphant vero, cum Christianus succumbit. Neque id faciunt sensu ejus quam vocant humanitatis. Perspectum enim habent etiamsi eorum qui victi sunt lingua juraverit, eorum tamen mentem esse injuratam. Atque hæc

sint, eosque puniant, Verbum quod regit omnia dedit illis in eos principatum, qui vitii potius quam Dei imperio se ipsi subdiderunt. Celsus igitur ea de causa, ut Deum ignorans, gratias dæmonibus agat; nos qui hujus universitatis Conditori gratias agimus, cum precibus et gratiarum actione oblatos edimus panes qui propter orationem fiunt corpus quoddam sanctum quod sano proposito manducantibus sanctitatem largitur.

XXXIV. Primitias quoque dæmonibus offerre vult Celsus, at nos illi qui dixit : « Germinet terra herbam fœni faciëntem semen secundum genus et secundum similitudinem, et lignum fructiferum faciens fructum, cujus semen in semetipso sit secundum genus super terram [1]. » Cui autem primitias damus, eidem ferimus preces, « habentes pontificem magnum, qui penetravit cœlos, Jesum Filium Dei [2], *et hanc* tenemus confessionem » per totam vitam quia beneficum experimur Deum et Unigenitum ejus qui nobis in Jesu conspicuum se præbuit. Quod si etiam magno numero cupimus esse, quos beneficos nobis volumus, docemur, « decies millies centena millia assistere ei, et millia millium ministrare ei [3]. » Nam hi ceu cognatos et amicos videntes eos, qui ipsorum in Deum pietatem æmulantur ac Deum invocant riteque illum precantur, eorum saluti collaborant, illis apparent, putantque sui esse officii illis obsequium præstare et quasi ex compacto venire ad beneficia salutemque eis conciliandam, qui Deum orant cui et ipsi preces offerunt. « Sunt enim omnes administratorii spiritus in ministerium missi propter eos qui hæreditatem capiunt salutis [4]. » Dicant ergo sapientes Græci humanam animam statim ab ortu dæmonum ditioni esse subditam; nos Jesus docuit ne minimos quidem eorum qui in Ecclesia sunt, contemnendos esse : quia « angeli eorum,

[1] Gen. I, 11. — [2] Hebr. IV, 14. — [3] Dan. VII, 10. — [4] Hebr. I, 14.

XLVI. Ac Pythia quidem narratur corrumpi se permisisse ut oracula ederet : at nostri Prophetæ non solum sui temporis, sed etiam consequentium temporum hominibus admirationi fuere ob eorum quæ dicebant evidentiam. Nam ex eorum oraculis et urbes conditæ sunt, et hominibus restituta sanitas est, et cessarunt fames ; sed et tota Judæorum gens ex Ægypto in Palæstinam veluti colonia deducta est [1]; quæ quidem gens donec Dei mandatis morem gessit, felix fuit ; cum ab illis discessit, pœnituit. Quid memorem oportet quot principes et privatos Scripturarum historia repræsentet, qui prospera infausta-ve fortuna usi sunt prout prophetiarum aut observantes aut negligentes fuerunt ? Quod si etiam de liberorum orbitate dicendum est quam quidam moleste ferentes precibus ab universorum conditore impetrarunt ut patres aut matres fierent, legatur Abraham Saræque historia ex quibus jam decrepitis natus est Isaac totius Judæorum gentis pater, et aliorum præter istos [2]. Legantur et quæ de Ezechia prodita sunt, qui non morbo solum liberatus est, ut Isaïas prædixerat, sed etiam fidenter dixit : « Posthac pro» creabo liberos qui annuntiabunt justitiam tuam [3]. » Et in quarto Regum [4] mulier illa, quæ Elisæum exceperat, Elisæi precibus facta est mater, id quod propheta ille Dei gratia prænuntiaverat. Innumeri quoque homines membris mutili acceperunt a Jesu sanitatem [5] : et alii, qui Judæorum cultum violare in templo ausi fuerant, quas pœnas luerint, referunt Macchabæorum libri [6].

LXVII. At enim dixerint Græci fabulosa hæc esse, quanquam vera esse integræ duæ gentes testantur. Cur vero fabulæ non essent potius, quæ Græci narrant, quam ista ? Quod si quis, ne nulla causa probare sua et aliena respuere

[1] Exod. III, 8. — [2] Gen. XVII, 19 : XXX, 17, 22. — [3] Isai. XXXVIII, 5, 19. — [4] 4 Reg. IV, 16, 17. — [5] Matth. XV, 30. — [6] 1 Mac. IX, 55. 2 Mac. III, 24 ; IX, 3.

» malum tibi dedero; » respondit : « Et ego, ni mihi te amicum fecero. » Necdum loquor de iis qui ad Jesu doctrinam formati istud audierunt : « Diligite inimicos vestros, et orate » pro persequentibus vos, ut sitis filii Patris vestri qui in » cœlis est, qui solem suum oriri facit super bonos et ma» los, et pluit super justos et injustos [1]. » Et in Propheticis eloquiis sic loquitur justus : « Domine Deus meus, si feci » istud, si est iniquitas in manibus meis, si reddidi retri» buentibus mihi mala, decidam utique ab inimicis meis » inanis. Persequatur inimicus animam meam, et compre» hendat, et conculcet in terra vitam meam [2]. »

XXXVI. Neque vero Angeli, qui Dei sunt veri satrapæ, præsides, imperatores et procuratores, mala inferunt, ut putat Celsus, iis a quibus orta ipsis est injuria. Quod si quidam dæmones, quos in animo habuit et Celsus, mala inferunt, id faciunt ut mali, nec accepta a Deo ulla satrapia aut imperio aut procuratione. Atque etiam eos lædunt, qui se illis subjiciunt atque submittunt quasi dominis. Hinc, ut videtur, accidit ut qui cibis per leges locorum vetitis utuntur, si dæmonibus illis subditi sunt, pœnas dent; sin sub illis non sint, nec loci dæmonio se submiserint, soluti a pœnarum metu dæmonia illa valere jubeant; quanquam si aliis aliarum rerum ignorantia se subjecerunt, illorum ultioni obnoxii sint. Sed Christianus, verus inquam Christianus, qui solius Dei Verbique ejus imperio se subdit, cum dæmonibus præstantior sit, nihil a dæmoniis pati potest. Cujus rei causa est, quia « castrametabitur Angelus Domini » in circuitu timentium eum et eripiet eos [3], *et ejus* Ange» lus, *qui* semper videt faciem Patris cœlestis [4], » ejus preces per solum sacerdotem magnum semper universorum Deo offert, et ipse precatur cum eo, cujus ipsi commissa

[1] Matth. v, 44, 45. — [2] Psalm. vii, 4, 5, 6. — [3] Id. xxxiii, 8. — [4] Matth. xviii, 1.

cura est. Ne igitur nos inanibus larvis terrefaciat Celsus, minitans nos dæmonibus, quos nihili ducimus, luituros pœnas. Nihil enim spreti dæmones nocere possunt nobis, qui consecrati sumus illi qui solus omnes suo auxilio dignos adjuvare potest, quique præterea suos piis in illum Angelos præficit, ut nec adversarii Angeli, nec eorum princeps, vocatus *hujus sæculi princeps*[1], facere quidquam possint adversus eos, qui Deo consecrati sunt.

XXXVII. Deinde[2] oblitus loqui se Christianis, qui soli Deo per Jesum supplicant, aliorum placita miscet et absurde Christianis ascribit: « Si quis illos barbáris, *inquit*, nomini» bus appellaverit, potestatem habebunt; nullam vero, si » græce aut latine. » Ostendat enim ecquem ut auxilio nobis sit invocantes barbaro nomine appellemus : et frustra hæc a Celso nobis objectari persuasum ei sit qui consideravit reliquos Christianos inter precandum ne iis quidem vocibus uti quæ divinis in Scripturis positæ Deum proprio nomine designant; sed Græcos græce, Romanos latine, et sic singulas gentes Deum propria lingua precari et laudes ejus pro viribus concelebrare; omnium vero linguarum Dominum exaudire quacumque lingua precamur, quasi una, ut ita loquar, vox quantum ad significata diversis linguis exprimatur. Neque enim Deus ex eorum numero est, qui barbaram aut græcam linguam sortiti cæteras ignorant, nihilque curant eos qui aliis linguis loquuntur.

XXXVIII. Postea, quod aut ex nemine Christiano aut ex vulgari quopiam impio et imperito audivit, ait Christianos dicere : « Ecce accedens ad Jovis aut Apollinis aut cu» juslibet alterius dei simulacrum, contumeliis illud lacesso » alapisque cædo, nec tamen ulciscitur. » Nescio videlicet in lege Divina legi inter alia hanc prohibitionem : « Diis non

[1] Joan. xiv, 30.

[2] Vide D. Guillon, tom. ii, pag. 265 et seqq.

» detrahes [1], » ut ne os nostrum assuescat cuiquam maledicere : quippe qui audierimus : « Benedicite et nolite maledi» cere [2], » et didicerimus quia « maledici regnum Dei non pos» sidebunt [3]. » Et quis inter nos ita insanus est ut hæc dicat, nec videat nihil hujusmodi injurias prodesse ad evellendam, quæ de diis concepta est, opinionem? cum fuerint homines qui, licet omnino Deum non agnoscerent et Providentiam tollerent, et perniciosis impiisque dogmatis ortum dederint sectis quorumdam qui Philosophi habentur, nihil tamen eorum passi sunt quæ vulgus mala judicat, nec qui eorum dogmatibus adhæserunt : imo ditescunt, et sani corpore sunt. Quanquam si detrimentum in illis quæras, videbis eos vere detrimentum passos. Nam quod majus detrimentum est, quam ex mundi conditione non intelligere Conditorem? Ecquæ miseria pejor, quam cæca mente esse et non videre mentium omnium opificem et patrem?

XXXIX. Postquam ejusmodi verba Christianis, quibus minime conveniunt, per calumniam tribuit, sibi ipse defensionem parasse putat, sed quæ ludicrum est potius quam defensi, cum tanquam nos alloquens : « Non vides, *inquit*, » o bone! esse etiam qui tuum dæmonem non modo coram » contumeliis oneret, sed etiam ex omni terra marique ex» pellat, et te quasi simulacrum illi consecratum vinculis » constringat, trahat ad supplicium, et cruci affigat; nec » dæmon ille tamen, aut quemadmodum loqueris, ille Dei » Filius ex isto pœnas repetat? » Quæ quidem defensio locum haberet, si, quos nobis sermones ascribit, iis uteremur : quanquam nec tum vera diceret, cum Dei filium appellet dæmonem. Ex nobis igitur, qui dæmones omnes dicimus esse malos, qui tot homines ad Deum convertit, non ille dæmon est, sed Deus Verbum et Dei Filius : at Celsus, qui malos a se dæmones agnosci nullibi significavit, nescio

[1] Exod. XXII, 28. — [2] Rom. XII, 14. — [3] I Cor. VI, 10.

quomodo sui immemor Jesum dæmonem nominet. Cæterum pœnæ impiis intentatæ accident aliquando iis, qui post remedia omnia quæ detrectarunt, in malitia, ut ita dicam, insanabili deprehendentur.

XL. Et nos quidem cum sermonem de pœnis facimus, multos hac de pœnis doctrina a peccatis avertimus; sed quid ille, quem Celsus Apollinis aut Jovis sacerdotem dicit, respondeat, consideremus.

Sero, *inquit*, molunt Deorum molæ. . .

et,

In natos naturum et qui nascentur ab illis.

Vide quanto istud præstet : « Non occidentur patres pro filiis, nec filii pro patribus, sed unusquisque pro peccato » suo morietur [1]. » Et hoc : « Comedentis uvam acerbam, obstupescent dentes ejus [2]. » Item illud : « Filius non portabit » iniquitatem patris, et pater non portabit iniquitatem filii: » justitia justi super eum erit, et impietas impii erit super » eum [3]. » Quod si quis dixerit huic oraculo :

In natos natorum et qui nascentur ab *illis*,

simile esse istud : « Qui reddit peccata patrum in filios, in » tertiam et quartam generationem eorum qui me oderint [4]: » discat ex Ezechiele parabolam esse, qua reprehendit dicentes : « Patres comederunt uvam acerbam, et dentes filiorum » obstupescunt [5]. » Unde subsequitur : « Vivo ego, dicit Dominus, ni quisque suo ipsius peccato morietur. » Quid autem parabola de peccatis usque ad tertiam et quartam generationem reddendis significet, præsentis temporis non est explicare.

XLI. Post hæc anicularum more convitians : « *Tu, inquit,*

[1] Deut. xxiv, 16. — [2] Jerem. xxxi, 30. — [3] Ezech. xviii, 20. — [4] Exod. xx, v. — [5] Ezech. xviii, 2, 3, 4.

» maledicis illorum simulacris eaque ludibrio habes : qui si » Baccho ipsi aut Herculi præsenti convitiatus esses, fortasse » lætus non discessisses. Sed qui præsentem tuum Deum » distenderunt suppliciisque cruciaverunt, ii ob ejusmodi » facinus nihil mali passi sunt, sed neque longo post illo » tempore. Quid novi ab illo tempore accidit quod fidem » faciat eum non impostorem hominem, sed filium Dei esse? » Ille ipse, qui filium miserat ut quædam annuntiaret, eum » postea ita crudeliter excruciatum ut una cum ipso man- » data perierint, neglexit, et tot elapsis sæculis jam non- » dum expergiscitur. Ecquis tam inhumanus pater? Sed » enim, inquis, non contumeliis affectus est, nisi quia for- » tasse voluit. At quos proscindis injuriis : illos etiam dicere » licet sic tractari velle, et propterea injurias æquo animo » tolerare. Nam paria paribus conferre optimum. Quanquam » illi conviciatorem severe puniunt, qui idcirco aut fugit et » latitat, aut captus ad supplicium protrahitur. » Ad hæc respondeo maledicere nos nemini. Scimus enim « maledicos » Dei regnum non possessuros esse [1], » et legimus : « Orate » pro execrantibus vos [2] : » et « Benedicite et nolite maledi- » cere [3]. » Notum nobis est et istud : « Maledicimur et bene- » dicimus [4]. » Et quidem si convitium quamdam habet vindictæ rationem ei qui injuria affectus videtur, nec hanc nobis permittit Verbum Dei, quanto minus maledicere oportet, cum id facere magna stultitia est? Æque autem stultum est maledicere lapidi, aut auro, aut argento versis in formam, quam, qui procul sunt a divinitate, Deorum esse existimant. Neque etiam inanima simulacra ludibrio habemus, sed eos, qui cultum illis tribuunt. Sed neque, si quidam dæmones quibusdam simulacris insunt, quorum alter Bacchus, alter Hercules putetur, illis convitium facimus. Hoc enim cum inutile est, tum animam mansuetam,

[1] 1 Cor. VI, 10. — [2] Matth. V, 44. — [3] Rom. XII, 14. — [4] 1 Cor. IV, 12.

pacificam, tranquillamque dedecet, cum didicerit nemini, quantumcumque malus sit, conviciari oportere, sive homo sit, sive dæmon.

XLII. Nescio autem quomodo Celsus imprudens eo prolapsus sit, ut quos paulo ante dæmones aut deos laudibus extulerat, eos nunc revera pessimos esse ostendat, ut qui puniant vindictæ studio potius, quam corrigendi animo, si quis illis conviciatur. Ait enim: « Qui si Baccho ipsi aut Herculi præsenti convitiatus esses, fortasse non lætus discessisses. » Qui voluerit explicet quomodo absens quidpiam audire possit; cur absit aliquando, aliquando adsit, et quid negotii urgeat dæmones ut e loco in locum transmigrent. Post hæc existimans corpus Jesu distentum et cruciatum, non autem ejus divinitatem a nobis Deum dici, sed pro Deo habitum fuisse quando distendebatur et cruciabatur, ait: « Sed qui præsentem tuum Deum distenderunt suppliciisque cruciaverunt, ob ejusmodi facinus nihil mali passi sunt. » Cum vero plura jam de iis quæ Jesus *ut homo* passus est, disseruerimus, hac de re nunc tacere libet, ne eadem sæpius iterare videamur. Quoniam *vero ait*[1]: « Neque longo post tempore quidquam mali passos esse qui Jesum supplicio affecerunt, » illi et omnibus *discendi* cupidis ostendemus urbem illam, ubi Judæorum populus Jesum cruci affigi postulavit his clamoribus: *Crucifige, crucifige eum!* et latronem seditionis et cædis reum proptereaque conjectum in carcerem dimitti præoptavit, Jesum vero per invidiam traditum crucifigi, non diu post obsidione cinctam, et multo tempore expugnatam ita fuisse, ut a fundamentis eversa et deserta fuerit. Nam Deus *hujus loci incolas* judicavit indignos, qui vel communem vitam viverent: quanquam, ut quid incredibile dicam, illis pepercit, cum inimicis tradidit; quippe quos videret nulla re revocari posse

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 256 et seqq.

ad saniorem vitam, et in dies magis ac magis nequitia crescere. Atque horum malorum illis causa fuit sanguis Jesu per eorum insidias effusus in terram, quæ non potuit amplius reos tanti facinoris sustinere.

XLIII. Novum igitur, ex quo Jesus passus est, et illud accidit : illud dico, quod erga urbem, quod erga totam gentem, quod erga Christianum populum accidit, qui repente et quasi simul ortus fuisse videtur. Novum et illud, qui a Dei fœderibus alieni erant, qui nullam in promissionibus partem habebant, qui procul a veritate erant, eos tamen divina quadam virtute amplecti veritatem. Hoc profecto non impostoris hominis, sed Dei est opus, qui suum ipsius Verbum, quod in Jesu erat, misit, ut ipsius mandata annuntiarent. Quod hic sæva supplicia passus est generosissime et mansuetissime, id quidem eorum, qui eum injuste cruciaverunt, arguit crudelitatem, sed hæc suppliciorum perpessio Dei mandatis perniciem non attulit, sed illa, ut ita loquar, in hominum cognitionem adduxit : id quod Jesus ipse docuit his verbis ; « Nisi granum frumenti cadens in terram » mortuum fuerit, ipsum solum manet : si autem mortuum » fuerit, multum fructum affert[1]. » Mortuum igitur granum frumenti Jesus multum fructum attulit : et pater semper prospicit fructibus qui ex morte grani frumenti et nati sunt, et etiamnum nascuntur, et nascituri sunt. Humanus ergo pater est Jesu pater, qui « proprio filio non pepercit, sed » pro nobis omnibus tradidit illum[2], » agnum suum, ut agnus Dei totius mundi causa moriens mundi peccatum tolleret. Unde non necessitate, sed volens pertulit illatas sibi a conviciatoribus contumelias. Postea Celsus rediens ad eos qui simulacra injuriis inhonorant : « Quos, *inquis*, oneras » contumeliis, illos etiam dicere licet ita tractari velle et » propterea injurias æquo animo ferre. Nam paria paribus

[1] Joan. XII, 24. — [2] Rom. VIII, 32. Joan. I, 29.

nequitiæ vinculis vel in hac vita, ubi sunt, ut Jeremias loquitur, *vincti terræ*[1]. Id enim Jesus declaravit, ut longe ante ejus adventum Isaïas propheta prædixerat. Quid autem is prædixit quam futurum esse, ut « vincti exirent et » in tenebris positi revelarentur[2]? » Et hic ipse Jesus, sicut idem Isaïas de illo prædixit, « sedentibus in regione et » umbra mortis lux[3] » ortus est : ita ut nunc idcirco dicamus : « Dirumpamus vincula eorum et projiciamus a nobis » jugum ipsorum[4]. » Quod si Celsus et qui eodem erga nos ac ille sunt animo, in Evangelii altitudinem penetrare potuissent, auctores nobis non fuissent ut illis quos vocat hujus carceris curatoribus obsequeremur. Evangelium narrat mulierem quamdam fuisse quæ inclinata non omnino poterat sursum respicere[5]. Quam cum Jesus videret sciretque qua de causa hoc morbo laboraret, dixit : « Hanc filiam Abrahæ » quam alligavit Satanas, ecce decem et octo annis, *non* » oportuit solvi a vinculo isto die sabbati[6]? » Quot etiamnum sunt et alii, qui ligati a Satana inclinantur, nec omnino possunt sursum respicere, propterea quod ille nostros in terram oculos vult dejici? Hos erexerit nemo præter Verbum quod in Jesu advenit, quodque antea suo spiritu Prophetas afflaverat. Venit namque Jesus ut omnes oppressos a diabolo liberaret[7] : et de illo dixit cum quadam quæ ipsum decebat altitudine : « Nunc princeps hujus mundi » judicatus est[8]. » Non igitur dæmonibus hic versantibus maledicimus, sed operationes eorum ad generis humani perniciem tendentes damnamus : quandoquidem oraculorum et curationum aliarumque rerum nomine huc spectant, ut animam, quæ in hoc humile corpus incidit, a Deo separent : quam corporis humilitatem qui intelligunt, exclamant : « Miser ego homo, quis me liberabit de corpore

[1] Thren. III, 34. — [2] Isai. XLIX, 9. — [3] Id. IX, 2. — [4] Psalm. II, 3. — [5] Luc. XIII, 11. — [6] Ibid. 16. — [7] Act. X, 38. — [8] Joan. XVI, 11.

in ista Celsi verba : « Quanquam illi conviciatorem severe » puniunt, qui idcirco fugit et latitat, aut captus ad suppli» cium trahitur. » Quod si Christianus aliquis fugit, non metu fugit, sed ut magistri præcepto pareat, et aliorum saluti sanum se et incolumem servet.

XLV. Jam quæ sequuntur videamus : sic habent. « Quid » opus est recensere oracula, quæ aut prophetæ aut pro» phetides, aut alii sive viri sive fœminæ numine afflatæ di» vina voce reddiderunt? quot mirifica ex adytis ipsis audita » sunt? quanta iis qui victimis et hostiis utebantur detecta » sunt? quot ex aliis prodigialibus signis innotuerunt? Qui» busdam etiam manifestæ se species deorum obtulerunt. » Plena tota vita est hujusmodi exemplis. Quot urbes moni» tis oraculorum conditæ, quot morbis et fame liberatæ, » quot illorum neglectu aut oblivione misere corruerunt? » Quot deductæ coloniæ sunt et eorum jussa capessentes » floruerunt? Quot principes, quot privati eam ob causam » adversa secunda-ve fortuna usi sunt? Quot liberis carentes » obtinuerunt quod petebant? Quot dæmonum iræ subtracti » sunt? quot mutilatis membra restituta sunt? quot suæ in » templa irreverentiæ pœnas dederunt, alii quidem mente » excidentes, alii quæ fecerant confitentes, alii sibi ipsi mor» tem consciscentes; alii morbis insanabilibus correpti? Fue» runt etiam quos terrifica vox ex adytis erumpens interfice» ret. » Nescio quomodo Celsus hæc proferat quasi de illorum veritate constaret; quæ vero prodigia aut de Judæis, aut de Jesu ejusque discipulis nobis scripto tradita sunt, ea pro fabulis habeat. Cur enim nostra non essent vera? Cur quæ Celsus recenset fabulosa figmenta non essent? Certe illis philosophorum Græcorum sectæ, ut Democriti, Epicuri, Aristotelis, nullam adjunxerunt fidem : forsitan nostris ob evidentiam credituræ, si in Moysen aut prophetas qui prodigia fecerunt, aut Jesum ipsum incidissent.

aut potestatem in vitam nostram habere videntur, alterutrius nobis dant optionem, aut vivere violando Jesu præcepta, aut mori, si in obsequio ejus mandatis præstando perseveremus. Sed et cum omnes non capiant id quod excellentius est[1], hoc est omni ex parte purum, uxorem ducere nobis permisit Deus, et natos inde liberos alere, non vero tollere e vita pueros a Providentia datos. Neque hæc pugnant cum proposito non parendi terrestribus dæmoniis. Induti enim armaturam Dei stamus, ut athletæ, contra insidiantium dæmonum genus[2].

LVI. Quamvis igitur sua sententia nos ablegel universos ex hac vita, ut, quemadmodum loquitur, nihil nostri generis in terra supersit, nos tamen inter eos qui nostrum colunt conditorem ex Dei legibus vitam agemus, nec unquam peccati legibus obtemperabimus : ducemus uxores si libeat, et liberos inde nobis datos enutriemus : si opus *sit*, rerum quæ in hac vita sunt, participes erimus, et adjuncta mala sustinebimus, ut animæ tentationes. Sic enim divina Scriptura solet nominare humanos casus[3], quibus sicut aurum igne, ita humana anima examinata, aut reprehensione aut admiratione digna judicatur. Is igitur est erga ea, quæ Celsus mala vocat, noster animus, ut parati simus dicere : « Proba me, Domine, et tenta me, ure renes meos » et cor meum[4]. Nemo *enim* coronabitur nisi qui » hic et in terra cum hoc « corpore humilitatis legitime certaverit. » Præterea nec honore quem Celsus convenire putat, prosequimur eos, quos ait hujus mundi rebus præfectos esse. Nam Dominum Deum nostrum adoramus et illi soli servimus, optamusque fieri imitatores Christi, qui diabolo dicenti : « Omnia hæc tibi dabo, si cadens adoraveris me, » respondit : « Dominum Deum tuum adorabis et illi soli

[1] Matth. XIX, 11. — [2] Ephes. VI, 11. — [3] Jac. I, 2. I Petr. I, 7. — [4] Psal. XXV, 2. — [5] 2 Tim. II, 5. Philipp. III, 21.

videatur, res proprius contemplatus dicat quæ Græci narrant, ea a quibusdam dæmonibus; quæ Judæi referunt, ea a Deo per prophetas, aut ab Angelis, aut a Deo per Angelos; Christianorum vero miracula a Jesu et potestate ab ipso Apostolis data facta esse, age, omnia invicem conferamus. Videamus quodnam eorum consilium fuit, qui prodigiorum illorum auctores fuerunt; an, quorum causa prodigia hæc facta sunt, utilitatem illis, an detrimentum attulerint, an neutrum. Certe antiqua Judæorum gens videbitur fuisse gens Philosophorum, antequam peccarent in divinitatem, a qua ob summam nequitiam derelicti sunt: et Christiani, qui modo quodam incredibili in societatem coaluerunt, initio prodigiis potius quam exhortationibus videbuntur ad relinquenda patria instituta adducti, et ad amplectenda aliena traducti. Et sane si de prima Christianorum constitutione verisimilis habendus est sermo, dicemus probabile non esse Apostolos, plebeios et sine litteris viros, ad religionem Christianam hominibus annuntiandam alia re confisos esse quam collata sibi potestate et gratia, quæ eorum prædicationis comes erat, ut annuntiata ab ipsis doctrina reciperetur; nec eorum auditores a patriis institutis iisque vetustate confirmatis abduci, et ad dogmata tam insolita, tam aliena ab iis quibus innutriti fuerant, suscipienda induci potuisse, nisi mirifica quadam potentia rebusque prodigiosis moti fuissent.

XLVIII. Postea Celsus nescio quomodo, prolata in medium eorum alacritate qui usque ad mortem certant ut ne Christianismum ejurent, quasi nostra comparans cum iis, quæ initiatores et mystagogi dicunt, addat: « Enimvero, » bone vir, quemadmodum tu credis æterna supplicia, sic » et illorum sacrorum interpretes, initiatores et mystagogi. » Quas aliis tu minaris pœnas, easdem illi minantur tibi. » Considerandum enim an illi veriora aut firmiora dicant.

» Verbis enim æqua utrique asseveratione vestra vera esse » contenditis. Sed si opus est argumentis, illi multa et manifesta proferunt, ducta tum ex operibus dæmonicarum » quarumdam potestatum, tum oraculorum responsis, et ex » vaticiniis omnis generis. » Contendit igitur sacrorum principes æque ac nos de suppliciis æternis loqui, vultque expendere ab utra parte stet veritas. Equidem affirmaverim penes eos esse veritatem, qui possunt doctrinæ suæ auditores ita afficere ut vivant, quasi certi eam esse verissimam. Atqui Judæi et Christiani sic affecti sunt de sæculo ut vocant futuro, de præmiis quæ in illo justos, de pœnis quæ peccatores manent. Ostendat igitur Celsus aut quisquis voluerit quos sic de suppliciis æternis affecerint sacrorum principes et mystagogi. Credibile enim est hujus doctrinæ parentes non velle tantum suppliciorum horrorem incutere et de illis disserere, sed etiam ita auditores afficere ut pro viribus fugiant illa committere quæ supplicia ipsis arcesserent. Sed et prophetiæ, modo non perfunctorie legantur positæ in illis prædictiones, satis mihi esse videntur ad prudentem simul et candidum lectorem persuadendum viros illos Dei Spiritu afflatos fuisse, quibus nihil ex dæmonum operibus, nihil ex oraculorum responsis, nihil ex vaticiniis vel tantillum simile afferri potest.

XLIX. Videamus et ea quibus postea nos compellat Celsus : « Præterea quomodo non absurda hæc vestra, ad cor» pus aspirare, et spirare illud e mortuis surrecturum, quasi » nihil nostri præstantius esset atque pretiosius, et idem il» lud tamen omnibus cruciatibus exponere tanquam rem » nullius pretii? Verum homines hujusmodi opinionibus de» diti et corpori addicti tanti non sunt ut cum illis ea de re » disseramus : hi enim alias et rustici sunt et impuri, et se» ditionem nulla ratione faciunt. Qui vero sperant futurum » esse ut anima aut mens (sive eam substantiam spirita-

» lem ; sive animum intelligentem, sanctum et beatum ; » sive animam viventem ; sive divinæ et incorporeæ na- » turæ progeniem ; sive quocumque alio nomine appellare » velint), æterna cum Deo vita fruatur, ad eos sermonem » dirigo. Merito isti persuasum habent eos qui recte vixerunt » felicitate donandos ; iniquos autem æternis suppliciis cru- » ciatum iri. Ab hoc dogmate nec isti nec quivis alius disce- » dere debeat. » Resurrectionis dogma quamvis iste nobis jam sæpius vitio verterit, tamen cum ante pro viribus dixerimus ea de re quæ nobis rationi consentanea visa sunt, non debemus obtrusam sæpius objectationem repetita sæpius defensione refutare. At calumniatur nos Celsus cum hanc nobis ascribit sententiam, « nihil in nobis esse corpore » præstantius atque pretiosius. » Animam enim et præsertim eam quæ rationis est particeps, affirmamus esse omni corpore pretiosiorem : cum in anima, non in corpore impressus sit imaginis conditoris character. Neque enim ex nobis Deus est corpus, ne in eadem absurda incidamus, in quæ Zenonis et Chrysippi sectatores inciderunt.

L. Quoniam vero nobis etiam exprobrat quod ad corpus aspiremus, sciat, si desiderium malum est, nihil a nobis desiderari; si est indifferens, desiderari a nobis quidquid justis pollicetur Deus. Sic igitur justorum resurrectionem optamus et speramus. Existimat præterea Celsus nos minime nobis constare, cum hinc quidem speramus resurrectionem corporis ut digni cui hic a Deo honor habeatur; illinc vero omnibus cruciatibus illud exponimus, ut rem nullius pretii. At vile non est id quod pietatis causa patitur et propter virtutem discrimina subit; sed quod in vitiis voluptatibusque consumitur, id vile est. Hoc docet divina Scriptura : « Ecquod semen in honore? semen hominis : ec- » quod semen in contemptu? semen hominis[1]. » Deinde

[1] Eccles. x, 23.

» generationis desiderio ardentem, sanguinis, nidorum, » concentuumque percupidam, aliisque hujusmodi rebus » deditissimam: non aliud melius posse quam corpus cu- » rare, ventura hominibus urbibusque prænuntiare, et quæ- » cumque mortalia sunt, ea illos scire ac posse. » Cum igitur, ipso Dei veritatis inimico fatente, lubricus hic lapsus sit, quanto satius est liberum ab omni metu, ne vel hujusmodi dæmonibus plus nimio se dedat, vel rerum corporearum amore captus a melioribus avertatur et illorum obliviscatur, seipsum summo Deo committere per Jesum Christum qui talem nobis doctrinam tradidit, et ab illo cum omne auxilium postulare, tum sanctorum Angelorum justorumque custodiam, ut terrestribus illis nos liberent dæmonibus, qui carnalium voluptatum desiderio ardent, sanguine et nidoribus delectantur, protervis capiuntur concentibus, aliisque hujusmodi rebus deditissimi sunt, quosque constat vel ipsius Celsi confessione nihil melius posse, quam corpus sanare. Ego vero ne id quidem evidens esse affirmaverim, ejusmodi dæmones, qualiscumque illis tribuatur cultus, posse corpora sanare: sed medicinæ ope quærenda est sanitas si quis simplicem et communem vitam velit ducere; si autem vulgari præstantiorem, pietate in summum Deum et fusis ad illum precibus.

LXI. Ipse enimvero reputa tecum, utra universorum Deo, cujus potestas præ cujusvis alia ad omnia pertinet atque adeo ad benefaciendum hominibus, sive erga animam, sive erga corpus, sive erga res extraneas, probari magis possit affectio, illius qui ipsi se in omnibus devovet, an ejus qui sollicite dæmonum nomina inquirit, et qua virtute sint, quid faciant, quibus incantationibus evocentur, quibus delectentur herbis, qui consecrentur illis lapides, qui characteres in his insculpantur, qui respondeant seu symbolicis seu quibuslibet aliis dæmonum formis. Perspicuum est vel parum intelligenti

perturbantque, sanare vellet, præcipue quidem iis utitur argumentis quæ sibi sana videbantur; sed secunda et tertia adhibet etiam ex illis dogmatibus ducta, quæ sibi non probantur. « Quamvis tria, *inquit*, essent bonorum genera, hoc » etiam posito, sanandi sunt affectus : neque admodum cu» randum est, cum ardent maxime affectus, cujusmodi sit » dogma, quod affectu perturbatus tenet : ne, si in dogma» tis, quæ animum occuparunt, evertendis intempestive » moremur, elabatur curationis occasio. » Addit : « Etiamsi » voluptas esset summum bonum, et sic sentiret ille quem » male habet affectus, nihilominus subveniendum est et os» tendendum etiam ab iis, qui summum bonum et finem in » voluptate ponunt, affectus omnes improbari. » Necesse igitur erat ut Celsus, postquam semel approbaverat hæc dogmata, « justos felicitate donandos esse et injustos æter» nis pœnis cruciatum iri, » pergeret porro ut incœperat, et post allatum quod sibi præcipuum videbatur argumentum, probaret siquidem posset, pluribusque confirmaret iniquos vere æternis pœnis cruciatum iri, et felicitate donandos esse qui recte vixerint.

LII. Enim vero nos, quos multa et innumera argumenta vitam ex Christianismo exigere persuaserunt, ante omnia quidem pro viribus conamur omnes homines ad universa Christianorum dogmata credenda excitare : sed cum incidimus in quosdam, quos sparsæ contra Christianos calumniæ ita occuparunt, ut, quia induxerunt animum expertes pietatis esse Christianos, ne commodent quidem aures iis, qui Verbi divini mysteria docere pollicentur ; tum, quod communis humanitas postulat, damus pro viribus operam, ut doctrina de pœnis æternis impios expectantibus confirmetur, et vel ab iis suscipiatur qui Christiani fieri nolunt. Sic etiam eos qui bene vixerunt felicitate donatum iri persuadere conamur, videntes multa ad vitam recte transigen-

scribit, hæc in fine veluti Spiritu veritatis victum litteris mandasse. Quamvis igitur dicat Celsus « sacra illis facienda » esse in quantum id prodest; quippe non pati rationem id » qualibet de causa fieri; » non sacra facienda sunt dæmoniis quæ sanguine nidoribusque delectantur; neque divinitas, quantum in nobis est, contaminanda, illam usque ad impuros dæmones deprimendo. Neque vero, si Celsus perpendisset accurate quæ sit *utilis* notio, vidissetque utile proprie esse virtutem et agendi rationem virtuti consentaneam, hæc verba, *in quantum id prodest*, ad ejusmodi, ut fatetur ipse, dæmones retulisset. Nos igitur, si cultu illorum dæmonum sanitas comparanda foret et vitæ felicitas, morbum et infelicem cum adjuncta puræ in summum Deum pietatis conscientia vitam præoptaremus, quam separatos et dejectos a Deo extremoque animæ morbo miserere laborantes sanum habere corpus et omnibus vitæ commodis circumfluere. Quippe illi qui nulla re indiget, præterquam hominum omnisque naturæ ratione præditæ salute, adhærendum potius est, quam iis, qui sanguine sacrificiorumque nidore opus habent.

LXIII. Postquam hæc Celsus de dæmonibus nidore et sanguine indigentibus dixit, quasi improbitatem quam illis tribuerat, recantans, « Potior sententia est, *inquit*, nullius » rei dæmones indigos esse nec quidquam opus habere, sed » iis delectari qui pietatis in ipsos officiis funguntur. » Sed hoc si Celsus verum esse credebat, sic sentire debuit, non illa ponere. At vero humana natura nunquam a Deo et unigenita ejus veritate prorsus deseritur. Quapropter Celsus, cùm ait dæmones nidore et sanguine indigere, vera dicit, sed rursus in mendacium propria nequitia revolutus, confert dæmones cum hominibus, qui, etiamsi nemo illis ullam habeat gratiam, nulli justitiæ officio desunt, beneficiis vero afficiunt eos quos grato animo esse vident. Atque hic

ab ipsorum prophetis declaratæ, et Jesu credere nolebat, dubitare saltem et considerare probabile esse eos, qui Deum universorum colerent, quique propter debitam illi et legibus quas ab illo sancitas credebant, reverentiam, nec innumera pericula, nec mortem subire formidarent, a Deo non fuisse neglectos; contra ipsis, qui simulacra humana arte fabrefacta contempserant, quique ratiocinatione ad summum ipsum Deum se erigere conati erant, aliqua præsentiæ divinæ signa præstita fuisse? Considerare præterea debuit, communem omnium patrem et conditorem, qui omnia videt et audit omnia, voluntatemque ipsum quærentem et pietati studentem dijudicat, illis quosdam impertiri suæ gubernationis fructus, ut augeatur quam semel de ipso acceperunt, cognitio. Hæc si Celsus et qui Moysen, Judaïcos Prophetas, Jesum et germanos ejus discipulos illius doctrinæ causa laborantes odio habent, versassent animo; non ita Moysen, Prophetas, Jesum et Apostolos ejus conviciis proscinderent. Neque Judæos infra cæteras terræ gentes esse ducerent, neque dicerent eos esse pejores et Ægyptiis, qui, quantum in se est, honorem divinitati debitum, sive superstitione, sive qualicumque causa vel errore ad bruta animantia dejiciunt. Atque hæc diximus, non ut quosdam ad dubitandum de christiana doctrina induceremus, sed ut doceremus illis, qui illam tam confidenter conviciis lacerant, multo præstabilius fore, si dubitarent, quam tam audacter de Jesu ejusque discipulis dicere quæ nesciunt, quæque nec *visu comprehendente*, ut cum Stoicis loquar, nec aliis probant argumentandi generibus, quorum aliquo utuntur singulæ Philosophorum sectæ ad id quod sibi visum est comprobandum.

LIV. Ad id quod addit Celsus: « Credendum est igitur »homines quibusdam commissos fuisse, quibus carcer iste »curæ est, » respondendum, animam virtuti deditam solvi

cum illo, ut ita loquar, arma capiunt, propterea quod vident dæmones repugnare et obsistere saluti eorum maxime qui se Deo devovent nihilique ducunt adversos habere dæmones, si exasperati illi fuerint in hominem qui illos nidore sacrificiorum et sanguine colere refugit, omnique sermone et opere contendit summo Deo conciliari et consociari per Jesum qui dæmones innumeros profligavit, dum circumiret *sanando* et convertendo *omnes oppressos a diabolo*[1].

LXV. Quod ad hominum regumque favorem attinet[2], is etiam nobis contemnendus est : non solum si cædibus, spurcitiis sævisque facinoribus, sed etiam si impietate erga universorum Deum, vel servili obsequio et vili adulatione comparatur. Nihil enim indignius viris generosis et magnanimis quique fortitudinem, ut virtutem maximam, cæteris suis virtutibus adjungere student. Verum ubi nihil a nobis exigitur legi et verbo Dei contrarium; non ea nostra insania, ut contra nos ipsos regis aut dynastæ iram concitemus, unde contumeliæ supplicia morsque contingeret. Legimus enim : « Omnis anima potestatibus præcellentibus subdita » sit. Non est enim potestas nisi a Deo : quæ autem sunt » potestates, a Deo ordinatæ sunt : itaque qui potestati re» sistunt, Dei ordinationi resistunt[3]. » Quæ verba in nostris in epistolam ad Romanos commentariis, pluribus in varium sensum pro viribus interpretati sumus : sed impræsentiarum simpliciori vulgatiorique intellectu accepimus, idque ea causa, quod Celsus dixerit « non sine dæmonum potes» tate reges ad hanc evectos fuisse dignitatem. » Hic plurima dicenda essent de regum et dynastarum constitutione : magna enim quæstio est, propterea quod sunt qui crudele et tyrannicum imperium exerceant, aut quibus imperium est

[1] Act. x, 38.
[2] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 270 et seqq.
[3] Rom. XIII, 1, 2.

» mortis hujus[1]? » Neque vero corpus frustra verberibus et suppliciis præbemus. Non enim is cui terrestres dæmones et eorum cultores insidias struunt, frustra corpus cruciatibus exponit, ne illos Deorum nomine appellet. Imo virtutis causa cruciari, propter pietatem verberari, propter sanctitatem mori, id acceptum Deo rationique consentaneum esse judicamus : « Pretiosa *enim* in conspectu Domini » mors sanctorum ejus[2]; » et vitam non amare bonum esse dicimus. Celsus autem, cum nos perditis illis latronibus comparat qui meritas suorum scelerum pœnas exolvunt, nec erubescit tam laudabile propositum latronum pervicaciæ conferre, se in hac re fratrem facit eorum qui Jesum cum iniquis reputavere, in quibus impleta est Scriptura quæ dicit : *Cum iniquis reputatus est*[3].

LV. Hæc Celsi sequuntur : « Alterum ex duobus eligen» dum est. Facere sacra et eorum præsides colere si recu» sant, ne ad virilem ætatem veniant, ne ducant uxorem, » ne suscipiant liberos, ne faciant aliud quidquam in vita : » sed abeant universi, nec ullum sui semen relinquant, ut » in terra nihil hujus hominum generis supersit. Sin uxores » ducere, suscipere liberos, fructus gustare, et rerum quæ » in hac vita sunt participes esse voluerint, et malorum quæ » vitæ huic adjuncta sunt esse compotes (nam natura ipsa » homines omnes mala perferre cogit : hæc esse necesse est, » nec alibi locum habent); honorem illarum rerum curato» ribus debitum reddere tenentur et fungi hujus vitæ of» ficiis, donec istis vinculis exolvantur, ne ingrato erga » eos animo esse videantur. Injustum enim fuerit, qui fruun» tur iis quibus illi præsunt, eos illis nihil tributi pendere. » Ad hæc dicimus unum nobis rationi consentaneum videri ex hac vita exitum, cum scilicet pietatis virtutisque causa morimur. Quod fit, cum ii, qui judices putantur,

[1] Rom. VII, 24. — [2] Psalm. CXV, 5. — [3] Isai. LIII, 12. Marc. XV, 28.

Patrem et Conditorem. Minervam autem, quam ille cum Sole jungit, fabulantur Græci, sive quid arcanum his fabulis involvi voluerint, sive non, armatam ex Jovis capite prodiisse; evasisse e manibus Vulcani ipsam insequentis ut virginitatem eriperet; sed semen quod ex Vulcano vi libidinis elicitum in terram ceciderat, ipsam in deliciis habuisse, enutrivisse et vocasse Erichthonium,

. . . . . Quem olim, ut fertur, Minerva
Nutrivit Jovis filia, peperit autem alma Tellus [1].

Atque hinc patet, admittenti Minervam Jovis filiam, *plurimas* fabulas et figmenta admittenda esse, quæ, qui fabulas fugit et quærit veritatem, nunquam probaverit.

LXVII. Ut autem hæc allegorice narrentur, Minervæque nomine intelligatur prudentia, ostendatur ejus et subsistantia et natura, utpote qua hæc allegoria nititur. Quod si Minerva prisca mulier fuit eaque cultu donata ab iis, qui mysteria ceremoniasque suis subditis præscribentes Minervæ nomen tanquam Deæ celebrari apud homines voluerunt; multo minus Minervam laudare et ut Deam venerari nobis licet, quibus nempe præclarum hunc solem adorare nefas, quamvis illum celebremus. Ac Celsus quidem ait, « cum » hymni Minervæ et Soli canuntur, magnum Deum magis coli » videri. » At nos contra esse scimus. Hymnos enim canimus soli summo Deo et Unigenito ejus Verbo atque Deo; et laudamus Deum et Unigenitum ejus eodem modo, ac sol et luna et stellæ et tota cœlestis militia. Ex his enim omnibus divinus constat chorus, qui cum justis hominibus summum Deum ejusque Unigenitum hymnis celebrat. Illicitum esse juramentum per humanum Regem, aut per ejus fortunam ut loquuntur, jam ante diximus. Non igitur necesse est hoc a nobis refutari : « Neque etiamsi per humanum Regem ju-

[1] Iliad. II, 547, 548.

» servies[1]. » Atque hæc est causa cur honorem quem Celsus convenire putat, non deferamus iis, quos ait rebus hujus mundi præesse : quia nemo potest *duobus dominis servire*, et *non* possumus *servire Deo et Mammonæ*[2], sive hæc vox unum aliquid, sive plura significet. Præterea si « per præ» varicationem legis inhonoratur[3] » legislator, perspicuum nobis videtur, duabus legibus, Dei scilicet et Mammonæ, secum invicem pugnantibus, satius esse per prævaricationem legis Mammonæ Mammonam inhonorare, ut servanda Dei lege Deum honoremus; quam per prævaricationem legis Dei Deum inhonorare, ut servanda Mammonæ lege Mammonam honoremus.

LVII. Putat Celsus homines « fungi vitæ officiis donec » vinculis hisce solvantur, » cum, ex legibus receptis vulgo, sacra fiunt singulis, qui ab unoquoque in urbibus dii esse creduntur. At nescit quodnam verum sit officium quod pietas diligens admittit. Nos eum vitæ officiis fungi dicimus, qui præ oculis habet et quis conditor sit, et quæ grata illi sint, quique id agit semper ut Deo placeat. Rursus vult Celsus grato animo nos esse erga dæmones, putans illis deberi a nobis grati animi significationem. At nos, quibus perspectum est quid virtus grati animi sit, negamus nos ingrato esse animo, cum nec sacrificamus nec cultum deferimus iis, qui nobis adversantur, nedum beneficia conferant : sed erga Deum ingrati esse veremur, quippe cujus beneficiis cumulati sumus, cujus opus sumus, qui nobis providet quæcumque sorte nos dignatus sit, et a quo post hanc vitam accepturi sumus quæ nos sperare voluit. Atque hujus erga Deum grati animi symbolum nobis panis ille est qui *Eucharistia* vocatur. Neque etiam penes dæmones est, ut jam supra dixi, administratio rerum quæ nostro usui creatæ sunt. Nihil igitur injustum facimus, cum rebus

[1] Matth. IV, 9, 10. — [2] Id. VI, 24. — [3] Rom. II, 23.

dispenset quæ ad Regum constitutionem pertinent. Dogma igitur istud convellimus : *Cui dedit filius Saturni versuti*, gnari Deum aut Dei patrem nihil obliquum et tortuosum velle. Sed minime dogma convellimus de Providentia, et iis quæ sive præcipue sive per quædam consequentia facit. Neque etiam *meritas pœnas repetet Rex* ex nobis, si negantes regnum illi a Saturni versuti filio datum fuisse, affirmamus datum esse ab eo qui Reges constituit et regno spoliat. Atque utinam imitentur me omnes, et spreto Homeri dogmate, divinum de Regum constitutione admittant, et præcepto honorandi Reges pareant : hoc posito : « Rex *nec solus* » et desertus relinquetur, *nec* ea quæ in terra sunt in im» piorum et agrestissimorum Barbarorum ditionem venient. » Nam si, ut loquitur Celsus, idem omnes ac ego facerent, proculdubio Barbari ad Dei verbum accedentes justissimi et mansuetissimi fierent, omne cultus genus destrueretur, *sola* vigeret christianorum religio; quod quidem aliquando futurum est, cum ista religio plures sibi in dies animas comparet.

LXIX. Deinde non advertens Celsus dicere se quæ huic ejus dicto repugnant : « Idem si omnes ac tu facerent, *ait* : » Certe non dixeris, si Romani tibi fidem habentes, neglec» tis omnibus quæ sibi erga Deos et homines præscripta » fuerunt officiis, tuum illum Excelsum aut quovis eum » nomine appellari placeat, colerent; descensurum illum » esse et pro eis pugnaturum, nullo alio indigentem auxilio. » Nam idem ille Deus olim sibi devotis hæc et his multo » majora pollicitus, ut vos dicitis, videte quantum illis et » vobis profuerit. His, nedum universæ terræ sint Domini, » ne gleba quidem et domuncula reliqua facta est; et e vobis » si quis adhuc errat latitatque, morte plectendus quæri» tur. » Quoniam vero ex hypothesi quærit quid accideret, si Romani christianam religionem amplecterentur et spretis

tem dare, quæ sanctis paratas a dæmonibus insidias reddat irritas. Non enim vidit quomodo hæc verba, « In nomine » Jesu, » a veris fidelibus pronuntiata non paucos a morbis, a dæmonicis obsessionibus aliisque incommodis liberaverint.

LIX. Ridebit nos sine dubio Celsi assecla dicentes: « In » nomine Jesu omne genu flectetur cœlestium, terrestrium » et infernorum, et omnis lingua *tenetur* confiteri, quia Do» minus Jesus Christus in gloria est Dei Patris[1]. » Rideat licet, audiet hujus rei multo clariora argumenta quam quæ affert de istis nominibus Chnoumen, Chnachoumem, Cnat, Sicat, et cæteris Ægyptiacæ tabulæ, quibus invocatis morbos partium sanari fabulantur. Ac vide, quomodo nos a fide in summum Deum per Jesum Christum habenda avertens, hortetur ad habendam sex et triginta barbaris dæmonibus fidem, quos soli Ægyptiorum Magi invocantes nescio quomodo, magna nobis commoda pollicentur. Ergo, si Celso fides, potius fuerit arti magicæ præstigiisque se addicere, quam religioni christianæ, et innumerabili dæmonum catervæ fidem adjungere quam Deo per se manifesto, viventi, summo, perspicue revelato per eum, qui magna virtute veram pietatis viam commonstravit omnibus ubivis terrarum hominibus, et, quod addere possum sine mendacio, aliis naturis, quæ rationis sunt participes, quæque emendari, curari, atque a vitiis avocari indigent.

LX. Quapropter Celsus suspicans quam ex his disciplinis lubricus sit ad artem magicam lapsus, et aliquo modo sentiens quantum illas discentibus impendat periculum; « Cavendum tamen, *inquit*, ne quis illarum rerum studio» sus plus nimio se illis dedat, et rerum corporearum amore » captus a melioribus avertatur et illorum obliviscatur. For» tasse enim fides male abrogaretur viris sapientibus, qui » aiunt maximam terrestrium illorum dæmonum partem

[1] Philipp. II, 10, 11.

hæc dicantur, *audiat*. Ac nos quidem, cum tentanti Deus dat nos persequendi potestatem, persecutionem patimur; cum autem vult nos Deus ab illa immunes esse, vel in medio mundo nos odio habente pacem agimus incredibilem, confisi tutela ejus qui dixit : *Confidite, ego vici mundum* [1]. Et revera vicit mundum, et propterea tamdiu potestatem habet mundus quamdiu vult ejus victor, qui illius vincendi accepit a Patre potestatem. Hac ejus victoria confidimus. Quod si nos rursus in certamen venire et pietatis causa decertare voluerit, accedant hostes; istud ex nobis audient : « Omnia » possum in eo, qui me confortat Christo Jesu Domino » nostro [2]. » Nam « ex duobus passeribus qui asse veneunt, » unus in laqueum non cadit sine Patre qui in cœlis est [3] : » et adeo omnia complexa est divina Providentia, ut ab illa vel capilli nostri capitis numerati sint.

LXXI. Deinde rursum Celsus pro more suo miscens omnia, refert quæ nemo nostrum scripsit. Ejus verba sunt : « Vestrum adhuc est istud minime ferendum, si qui nunc » regnant, tibi creduli ab hostibus capti fuerint, idem te » persuasurum aliis eorum successoribus, et rursum aliis » postquam ipsi capti fuerint, aliis iterum atque aliis, donec » omnibus, qui tibi fidem habuissent captis, prudens ali» quis princeps et præsentiens quid futurum esset, vos om» nes ante delebit funditus quam ipse pereat. » Ad hæc respondere non opus est; cum nemo nostrum dicat, si *qui* nunc regnant, a nobis persuasi et capti fuerint ab hostibus, idem nos postea persuasuros esse aliis, et si isti capti fuerint, aliis iterum atque aliis. Sed unde etiam istud projicit, si principes, semper ex successione quadam alius post alium, nobis obtemperaverint et capti fuerint quod hostes non repulerint, tandem unum aliquem exoriturum esse prudentem quid futurum sit præsentientem, qui nos funditus

[1] Joan. XVI, 33. — [2] Philip. IV, 13. — [3] I Tim. I, 12. Matth. X, 29, 30.

affectionem illam hominis recti et minime curiosi, quique hoc ipso se totum summo Deo committit, acceptam Deo fore omnibusque ejus familiaribus; quæ vero propter sanitatem corporis corporearumque rerum amorem et ut res indifferentes prospere succedant, curiose investigat dæmonum nomina quæritque quibus incantationibus dæmones conciliet sibi, eam ut malam et impiam et dæmone magis quam homine dignam, a Deo relictum iri dæmonibus, qui eam cum subjectis unicuique cogitationibus tum aliis malis distorqueant. Nam cum sint mali et, ut Celsus confitetur, sanguini, nidoribus, concentibus aliisque ejusdem modi rebus deditissimi, credibile est eos ne illis quidem qui hæc ipsis largiuntur, fidem servaturos datamque ceu dexteram. Si enim alii illos contra priores cultores invocant, eorumque favorem ampliore sanguinis, nidorum aliarumque rerum quibus coli amant, copia redimunt, insidias utique struent hesterno cultori, qui gratas illis epulas apposuit.

LXII. Postquam autem supra Celsus multa de oraculis dixit, nosque ad eorum prædictiones tanquam a diis editas remisit, nunc melius quid facit. Confitetur enim « qui futuram hominibus urbibusque sortem prænuntiant et quicumque in rebus mortalibus occupantur, eos esse terrestres dæmones, qui carnalium voluptatum cupidine flagrant, sanguinis, nidorum, concentuumque sunt percupidi, aliisque hujusmodi rebus deditissimi, nec aliud quidquam melius possunt. » Et forsan cum Celsi de oraculis cultuque illis qui dii habentur tributo Theologiam impugnantes diceremus hæc opera esse dæmonum humanas animas ad carnales voluptates pertrahentium, nos aliquis impios existimabat : sed nunc, qui hanc de nobis opinionem concepit, iis, quæ prædicantur a Christianis, ut præclare dictis adjungat fidem; cum videat eum qui contra Christianos

»tur omnis terra. Quia tunc convertam super populos lin»guam in generationem ejus, ut invocent omnes nomen »Domini, et serviant ei sub jugo uno. Ex finibus fluminum »Æthiopiæ suscipiam dispersos meos, mactabunt victimas »mihi. In die illa non confunderis ex omnibus adinventioni»bus tuis, quibus prævaricata es in me; quia tunc auferam »a te irrisionem contumeliæ tuæ, et ultra non adjicies exal»tari amplius in monte sancto meo. Et derelinquam in te »populum mansuetum et humilem, et reverebuntur nomen »Domini qui reliqui fuerint ex Israël, et non facient iniqui»tatem, et non loquentur vana, et non invenietur in ore eo»rum lingua dolosa: quoniam ipsi pascentur et accubabunt, »et non erit qui illos exterreat[1]. » Qui hæc omnia intelligere potuerit, illam is prophetiam explicet. Inquirat maxime quid istud significet, consumpta omni terra, « conversum iri super populos linguam in generationem ejus, » cujusmodi erat ante « confusionem. » Hæc etiam consideret, Domini nomen ab omnibus invocatum iri, ut serviant ei omnes sub jugo uno, et auferatur contumeliæ irrisio, nec amplius sit iniquitas, nec sermones vani, nec lingua dolosa. Atque hæc paucis, non vero diligenti enarratione, proponere visum est, ut Celsi refutaretur sententia, opinantis fieri non posse, ut qui Asiam, Europam, et Libyam incolunt Græci et Barbari, in unam legem consentiant. Ac fortasse id facere non possunt, qui degunt adhuc in corpore; sed poterunt cum liberati corpore fuerint.

LXXIII. Deinde nos Celsus hortatur, « ut regi totis vi»ribus opem feramus, in justorum ejus laborum partem »veniamus, arma pro illo capiamus, et, si ita postulat, »sub illo militemus, et cum illo ducamus exercitum. » Ad hæc dicendum regi nos in loco suppetias ferre, sed divinas, ut ita loquar, « indutos armatura Dei[2]; » idque

[1] Sophon. III, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13. -- [2] Ephes. VI, 11.

admodum confusus mihi videtur. Modo ejus mentem perturbant dæmones, modo ipse ex insipientia ab illis ingesta emergens aliquantulum veri cernit. Rursum enim infert: « Nunquam, nullo modo relinquendus Deus, nec interdiu, » nec noctu, nec in publico, nec in privato, in nullo ser- » mone, in opere nullo; sed quidquid fiat aut non fiat, ad » Deum intenta semper anima sit. » Ego hæc verba, *quidquid fiat*, dici intelligo pro eo quod fit in publico, in omni opere, in omni sermone. Et rursus quasi cum insania sibi a dæmonibus ingesta ratio ejus colluctaretur et plerumque succumberet, pergit: « Si res ita se habent, quid mali est » conciliare sibi hujus mundi principes, et alios, ipsos etiam » hominum Dynastas et Reges? cum nec isti sine dæmonum » potestate hanc adepti sint dignitatem. » Supra, quantum in se fuit, animam nostram ad cultum dæmonum depressit; nunc vult ut conciliemus nobis etiam hominum dynastas et reges. Exemplis memorandis immemorari minime necessarium fuerit. His vita, his plenæ sunt historiæ.

LXIV. Unus igitur conciliandus nobis summus Deus, et ut propitius sit orandum est, qui utique pietate cæterisque virtutibus conciliatur. Quod si secundum summum Deum et alios quosdam nobis conciliandos esse censet; intelligat, quemadmodum moto corpore sequitur umbram ejus moveri, sic placato summo Deo, sequi continuo Angelorum ejus amicorum, animarum spirituumque benevolentiam. Cognoscunt enim et ipsi quinam Dei benevolentia digni sint; nec solum ipsi dignis benevoli sunt, sed etiam adjuvant eos qui summum Deum colere volunt, illum eis conciliant, suas illorum precibus adjungunt preces, simul cum eis postulant: ita ut dicere audeamus, cum homines firmo proposito meliora sectantes Deo preces offerunt, innumeras esse sanctas Potestates quæ cum ipsis precentur, etiam non vocatæ: mortale nostrum genus favore complectuntur,

cum illo, ut ita loquar, arma capiunt, propterea quod vident dæmones repugnare et obsistere saluti eorum maxime qui se Deo devovent nihilique ducunt adversos habere dæmones, si exasperati illi fuerint in hominem qui illos nidore sacrificiorum et sanguine colere refugit, omnique sermone et opere contendit summo Deo conciliari et consociari per Jesum qui dæmones innumeros profligavit, dum circumiret *sanando* et convertendo *omnes oppressos a diabolo*[1].

LXV. Quod ad hominum regumque favorem attinet[2], is etiam nobis contemnendus est : non solum si cædibus, spurcitiis sævisque facinoribus, sed etiam si impietate erga universorum Deum, vel servili obsequio et vili adulatione comparatur. Nihil enim indignius viris generosis et magnanimis quique fortitudinem, ut virtutem maximam, cæteris suis virtutibus adjungere student. Verum ubi nihil a nobis exigitur legi et verbo Dei contrarium; non ea nostra insania, ut contra nos ipsos regis aut dynastæ iram concitemus, unde contumeliæ supplicia morsque contingeret. Legimus enim : « Omnis anima potestatibus præcellentibus subdita » sit. Non est enim potestas nisi a Deo : quæ autem sunt » potestates, a Deo ordinatæ sunt : itaque qui potestati re» sistunt, Dei ordinationi resistunt[3]. » Quæ verba in nostris in epistolam ad Romanos commentariis, pluribus in varium sensum pro viribus interpretati sumus : sed impræsentiarum simpliciori vulgatiorique intellectu accepimus, idque ea causa, quod Celsus dixerit « non sine dæmonum potes» tate reges ad hanc evectos fuisse dignitatem. » Hic plurima dicenda essent de regum et dynastarum constitutione : magna enim quæstio est, propterea quod sunt qui crudele et tyrannicum imperium exerceant, aut quibus imperium est

[1] Act. x, 38.
[2] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 270 et seqq.
[3] Rom. XIII, 1, 2.

voluptatibus deliciisque se ingurgitandi occasio. Quare in præsens hujus quæstionis consideratione supersedemus. Verum per fortunam regis non juramus, neque per alium ex iis qui dii putantur. Sive enim, ut nonnullis placuit, fortuna sit nuda enuntiatio, quemadmodum *opinio* et *discrepantia;* non juramus per id quod nequaquam existit tanquam per Deum, aut quasi per id quod revera existit et aliquid potest, ne per ea, per quæ non oportet, juremus : sive id quod vocatur fortuna in dæmonum numero reponatur, quod quibusdam visum est, aientibus per Imperatoris Romani dæmonem jurari, cum per ejus fortunam juratur; et hoc modo mori nobis potius est, quam jurare per malum et perfidum dæmonem, qui persæpe cum homine peccat quem sortitus est, aut etiam plus eo peccat.

LXVI. Post hæc Celsus, perinde ac obsessi a dæmone, qui modo sanam ad mentem redeunt, modo in insaniam relabuntur, sic veluti resipiscens loquitur : « Si forte acci» deret ut Dei cultor impium quid agere aut quidpiam turpe » proferre juberetur, nunquam ullo modo parendum est; sed » potius omnia perferenda supplicia, omne mortis genus to» lerandum, quam quid indignum Deo dicere aut etiam co» gitare. » Deinde ignorantia nostræ doctrinæ præceps actus et miscens omnia : « At si quis, *inquit*, jusserit celebrare » Solem, aut Minervæ lætum pæana canere, illis laudandis » magnum Deum magis colere videberis. Quæ enim ad om» nia pertinet pietas, ea perfectior est. » Ad hæc dicimus, nos, ut solem celebremus, non expectare dum jussum nobis fuerit : quippe qui docti sumus non solum eos qui ordinationi subjecti sunt, laudare, sed etiam inimicos. Celebramus igitur Solem ut præclarum Conditoris opus, quod Dei leges observans huic præcepto paret : « Benedicite sol » et luna Domino[1], » et pro viribus laudate hujus universi

[1] Psalm. CXLVIII, 3.

» rare jussus fueris, hoc malum est. Ipsi enim traditum fuit » quidquid in terra est. Et quid in hac vita accipis, ab illo » accipis. » Non autem nos dicimus Regi omnino omnia quæ in terra sunt, data esse, aut ab illo accipi quidquid in hac vita accipitur. Deo enim et ejus providentiæ acceptum referimus, quidquid juste et honeste accipimus; cujusmodi sunt mites fructus, « panis cor hominis confirmans, » suavis vitis, « et vinum lætificans cor hominis[1]. » Sed et olivæ fructus « faciem in oleo hilarantes » habemus a Dei providentia.

LXVIII. Deinde ait Celsus fidem antiquo viro abrogandam non esse dicenti :

Unus sit Rex, cui dedit filius Saturni versuti[2].

Additque : « Hoc si dogma convelleris, meritas pœnas Regi » dabis. Nam si te omnes imitarentur, nec mora, solus Rex » et desertus relinqueretur; et quæcumque in terra sunt, in » impiorum illa et agrestissimorum Barbarorum ditionem » venirent, cultusque tui veræque sapientiæ gloria ex homi- » nibus evanesceret. » Igitur si necesse est ut

. . . . Unus sit Princeps
Unus Rex[3] : . . . .

is debet esse non

. . . . Cui dedit filius Saturni versuti,

sed cui dedit ille, qui « Reges constituit et destituit, » quique « utilem rectorem suscitat in tempus super terram[4]. » Neque enim ille Saturni in Tartarum, ut in Græcis fabulis legitur, dejecti filius, qui patrem deturbavit e solio, constituit Reges, quantumvis hoc loco allegorias comminiscantur; sed rerum omnium moderator Deus novit quomodo

[1] Psalm. CIII, 15. — [2] Iliad. II, 205. — [3] Iliad. II, 204, 205. — [4] Dan. II, 21. Eccles. X, 4.

dispenset quæ ad Regum constitutionem pertinent. Dogma igitur istud convellimus: *Cui dedit filius Saturni versuti*, gnari Deum aut Dei patrem nihil obliquum et tortuosum velle. Sed minime dogma convellimus de Providentia, et iis quæ sive præcipue sive per quædam consequentia facit. Neque etiam *meritas pœnas repetet Rex* ex nobis, si negantes regnum illi a Saturni versuti filio datum fuisse, affirmamus datum esse ab eo qui Reges constituit et regno spoliat. Atque utinam imitentur me omnes, et spreto Homeri dogmate, divinum de Regum constitutione admittant, et præcepto honorandi Reges pareant: hoc posito: « Rex *nec* solus » et desertus relinquetur, *nec* ea quæ in terra sunt in im» piorum et agrestissimorum Barbarorum ditionem venient. » Nam si, ut loquitur Celsus, idem omnes ac ego facerent, proculdubio Barbari ad Dei verbum accedentes justissimi et mansuetissimi fierent, omne cultus genus destrueretur, sola vigeret christianorum religio; quod quidem aliquando futurum est, cum ista religio plures sibi in dies animas comparet.

LXIX. Deinde non advertens Celsus dicere se quæ huic ejus dicto repugnant: « Idem si omnes ac tu facerent, *ait*: » Certe non dixeris, si Romani tibi fidem habentes, neglec» tis omnibus quæ sibi erga Deos et homines præscripta » fuerunt officiis, tuum illum Excelsum aut quovis eum » nomine appellari placeat, colerent; descensurum illum » esse et pro eis pugnaturum, nullo alio indigentem auxilio. » Nam idem ille Deus olim sibi devotis hæc et his multo » majora pollicitus, ut vos dicitis, videte quantum illis et » vobis profuerit. His, nedum universæ terræ sint Domini, » ne gleba quidem et domuncula reliqua facta est; et e vobis » si quis adhuc errat latitatque, morte plectendus quæri» tur. » Quoniam vero ex hypothesi quærit quid accideret, si Romani christianam religionem amplecterentur et spretis

quæ statuunt quid erga deos et erga homines observandum sit, legibus, Excelsum colerent, audi quænam hac de re nostra sit sententia. Dicimus, « Si duo *ex nobis* consense» rint super terram de omni re quamcumque petierint, illis » factum iri a *justorum* patre qui in cœlis est[1]. » Delectatur enim Deus animalium rationis participum consensione, et dissensionem aversatur. Quid existimandum est si non solum pauci, ut nunc, sed omnes Romanorum imperio subditi consentirent? Preces enim ferrent illi Verbo quod olim Judæis quos Ægyptii persequebantur, dixit : « Dominus » pugnabit pro vobis, et vos tacebitis[2] : » et sic unanimi consensu precati multo plures possent debellare hostes, quam Moysis ad Deum clamantis et cum eo deprecantium oratio profligavit. Jam quod suæ legis observantibus pollicitus est Deus, si non præstitum est, hujus rei causa non est quod fidem Deus fefellerit; sed quod promissa perficere debebat ea conditione, ut legem servarent et ex lege viverent. Quod si Judæis qui his conditionibus promissa acceperant, ne gleba quidem, aut domuncula reliqua facta sit; culpa cum in omnia eorum crimina, tum in illud quod in Jesum perpetravere, conferenda est.

LXX. Sed Romani, si quod ponit Celsus, fidem haberent, precibus devincerent hostes, aut potius nullos unquam hostes experirentur, utpote quos custodiret divina illa potestas, quæ propter quinquaginta justos totas quinque urbes servare incolumes pollicita fuerat[3]. Revera enim homines Dei sal sunt, quo servatur hujus mundi constitutio; et hujus terræ res perstant quamdiu sal ille non corrumpitur : « Nam si sal infatuatum fuerit, neque in terram, » neque in sterquilinium utile est, sed foras missum con» culcabitur ab hominibus[4]. » *Qui habet aures*, quo sensu

[1] Matth. XVIII, 19. — [2] Exod. XIV, 14. — [3] Genes. XVIII, 26. — [4] Luc. XIV, 34, 35. Matth. V, 13.

deleat? Sed hic ineptias consuere easque omnes a seipso haustas eructare mihi videtur.

LXXII. Postea facta ejusmodi voti specie: « Si fieri posset, » ut omnes Asiæ, Europæ, Libyæ habitatores Græci et Bar» bari usque ad extremos terræ fines, in unam legem con» sentirent, » sed impossibile istud judicans addit: « Qui hoc » putat, nihil novit. » Hic multa meditatione multisque verbis opus esset, ut probaretur non solum fieri posse, sed etiam revera futurum esse, ut quidquid rationis est particeps in unam legem conveniat. Paucis tamen, si ita oportet, hac de re disseram. Ac Stoici quidem aiunt, cum elementorum validissimum prævalebit, tum futuram esse conflagrationem, rebus omnibus in ignem conversis. At nos asserimus Verbum sibi naturas omnesratione præditas esse subacturum, et in suam ipsius perfectionem mutaturum: quando unusquisque nuda sua potestate usus eliget quæ volet, et obtinebit quæ elegerit. Nam inter corporum morbos et vulnera, sunt quædam quidem, quibus ars medicinæ mederi non possit; sed in animarum vitiis negamus ullum esse, quod a supremo Verbo et Deo curari nequeat. Verbum enim ejusque remedia omnibus animæ morbis potentiora sunt, eaque unicuique pro Dei placito admovet. Omnium rerum finis erit vitiorum abolitio; utrum autem ita sint abolenda, ut nunquam ulla ex parte renasci possint, necne, præsentis sermonis non est docere. Quod ad integram vitiorum abolitionem, omnisque animæ emendationem attinet, utramque multæ prophetiæ obscuris verbis exprimunt: sed impræsentiarum satis erunt hæc Sophoniæ verba: « Paratus esto: » mane vigila: disperierunt omnes racemi eorum. Quapropter expecta me, dicit Dominus, in die resurrectionis meæ » in testimonium, quia judicium meum ut congregem gen» tes et suscipiam reges, ut effundam super eos omnem in» dignationem furoris mei. In igne enim zeli mei devorabi-

» tur omnis terra. Quia tunc convertam super populos linguam in generationem ejus, ut invocent omnes nomen » Domini, et serviant ei sub jugo uno. Ex finibus fluminum » Æthiopiæ suscipiam dispersos meos, mactabunt victimas » mihi. In die illa non confunderis ex omnibus adinventionibus tuis, quibus prævaricata es in me; quia tunc auferam » a te irrisionem contumeliæ tuæ, et ultra non adjicies exaltari amplius in monte sancto meo. Et derelinquam in te » populum mansuetum et humilem, et reverebuntur nomen » Domini qui reliqui fuerint ex Israël, et non facient iniquitatem, et non loquentur vana, et non invenietur in ore eorum lingua dolosa: quoniam ipsi pascentur et accubabunt, » et non erit qui illos exterreat[1]. » Qui hæc omnia intelligere potuerit, illam is prophetiam explicet. Inquirat maxime quid istud significet, consumpta omni terra, « conversum iri super populos linguam in generationem ejus, » *cujusmodi erat* ante « confusionem. » Hæc etiam consideret, Domini nomen ab omnibus invocatum iri, ut serviant ei *omnes* sub jugo uno, et auferatur contumeliæ irrisio, nec amplius sit iniquitas, nec sermones vani, nec lingua dolosa. Atque hæc paucis, non vero diligenti enarratione, proponere visum est, ut Celsi refutaretur sententia, opinantis fieri non posse, ut qui Asiam, Europam, et Libyam incolunt Græci et *Barbari*, in unam legem consentiant. Ac fortasse id facere non possunt, qui degunt adhuc in corpore; sed poterunt cum *liberati corpore* fuerint.

LXXIII. Deinde nos Celsus hortatur, « *ut regi totis viribus* opem feramus, in justorum ejus laborum partem » veniamus, arma pro illo capiamus, et, *si ita* postulat, » sub illo militemus, et cum illo ducamus exercitum. » Ad hæc dicendum regi nos in loco suppetias ferre, sed divinas, ut ita loquar, « indutos armatura Dei[2]; » idque

[1] Sophon. III, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13. — [2] Ephes. VI, 11.

facimus huic apostolicæ voci obtemperantes : « Obsecro » igitur primum fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro » regibus et omnibus qui in sublimitate sunt [1] : » et quo quis magis pietate præstat, eo validius auxilium regibus fert, plusque facit quam euntes in aciem milites, qui hostes, quotquot possunt, interficiunt. Præterea ad eos qui a nostra fide alieni postulant ut arma publicæ utilitatis causa sumamus, et homines trucidemus, hæc possumus respondere : quos apud vos habetis simulacrorum quorumdam sacerdotes et vestrorum deorum æddituos, suas illi manus incruentas servant, ut ne sanguinolentis et cæde pollutis manibus diis vestris victimas offerant : unde nec instante bello illos dare militiæ nomen jubetis. Id si jure fit, quanto magis cum et isti, aliis bellum gerentibus, militant, ut Dei sacerdotes et ministri, intaminatas quidem servantes manus, decertantes vero fusis ad Deum precibus pro iis qui juste belligerantur, et pro eo qui juste regnat, ut quidquid contrarium et inimicum est juste facientibus, profligetur. Sic etiam cum dæmones, qui bella suscitant et ad fœdera violanda impellunt pacemque perturbant, precibus profligamus, magis auxilio sumus regnantibus, quam qui gestare arma videntur. In laborum quoque societatem reipublicæ causa venimus, dum justis precibus adjungimus exercitia et meditationes, quæ docent aspernari voluptates et eis nos non tradere. Sed et plus cæteris pro Imperatore pugnamus. Non equidem sub illo militamus, etiamsi nos ad id cogeret, sed pro illo militamus, cum seorsim pietatis castra fusis ad Deum precibus collocamus.

LXXIV. Quod si velit Celsus duci etiam a nobis exercitum ad tutandam patriam, sciat idipsum quoque a nobis fieri, sed non ut ab hominibus videamur et inde gloriolam

[1] I Tim. II, I, 2.

captemus. Nam *in abscondito* nostro et intima mente, quasi sacerdotes, fundimus ad Deum preces pro concivium nostrorum salute. Quin patriæ magis prosunt Christiani, quam reliqui homines. Suos enim cives erudiunt, pietatem in universorum Deum docent, et in divinam quamdam ac cœlestem civitatem evehunt eos, qui in minimis istis civitatibus recte vivunt, quibusque dici possit: « In minima fuisti » fidelis, veni ad magnam[1], » ubi « Deus stetit in synagoga » deorum, in medio autem deos dijudicat[2], » teque illis annumerat, modo ne amplius « sicut homo moriaris, et sicut » unus de principibus cadas. »

LXXV. Nos etiam « ad magistratus pro patria gerendos » hortatur Celsus, « si ad tuendas leges pietatemque id facto » opus est. » Sed nos qui scimus in singulis civitatibus aliam esse patriam a Verbo Dei constitutam, eos ut *Ecclesias* regant hortamur, qui potentes sermone et quorum mores sani sunt. Qui dignitates amant, eos repudiamus; cogimus vero illos qui præ multa modestia communem Ecclesiæ curam in se facile recipere nolunt. Itaque qui nobis sapienter præsunt, id illi coacti faciunt, coacti, inquam, a magno illo Rege, quem Dei filium Deumque Verbum esse persuasum nobis est. Quod si qui in Ecclesia præsunt, hoc est Ecclesiæ vocati Antistites, illi quæ secundum Deum est patriæ, recte præsunt, aut ex præscriptis a Deo legibus præsunt, propterea illi nullo modo ab humanis contaminantur legibus. Neque etiam ea causa Christiani magistratus recusant, quod publica vitæ munia refugiant; sed quod se diviniori et magis necessario Ecclesiæ ministerio ad hominum salutem se servent. Necessarium simul et justum hoc ministerium est. Omnium curam gerunt; eorum quidem qui sunt intus, ut in dies melius vivant; eorum vero, qui sunt extra, ut loquantur et faciant quæ pietate digna sunt, sicque Deum

[1] Matth. xxv, 21. Luc. xix, 17. — [2] Psalm. lxxxi, 1, 7.

vero cultu prosequentes et quam plurimos possunt erudientes, toti Verbo Dei divinaque lege imbuti sint, et summo Deo consocientur per ejus filium, Deum Verbum, et sapientiam, et veritatem et justitiam, qui Deo conjungit quisquis in omnibus vitam Dei legibus consentaneam transigere statuit.

LXXVI. Habes in his, pie Ambrosi, eorum finem quæ, quantum præsens et data facultas tulit, tuo jussu sum executus. Octo libris complexus sum quidquid contra Celsi *sermonem verum* scribere operæ pretium judicavi. Nunc erit ejus qui illius scriptionem nostramque defensionem leget, dijudicare, in utra plus veri Dei, plus veræ in eum pietatis, plus spiret illius veritatis, quæ sanis dogmatibus homines ad optimam vivendi rationem instituit. Scito tamen aliud opus a Celso promissum fuisse, quo se docturum pollicebatur, quomodo vivere oporteret eos, qui fidem ipsi habere vellent et possent. Quod si de secundo illo opere non liberavit fidem, his octo contra primum libris contentos nos esse non incommodum fuerit. Sin secundum illud incœpit perfecitque; quæsitum ad me mittendum curato, ut ad illud quæ nobis veritatis pater dederit respondentes, quas continebit falsas opiniones refellamus; aut si quid verum afferat, illud nullo contentionis studio ut recte dictum comprobemus.

INDEX TOMI OCTAVI.

SEQUITUR ORIGENES.

CONTRA CELSUM LIBRI OCTO.